ANTON RIDDERSTAD

ÖSTERGÖTLANDS BESKRIVNING

ANTON RIDDERSTAD

ÖSTERGÖTLAND II: 2

ÖSTERGÖTLANDS BESKRIVNING

MED DESS STÄDER SAMT LANDSBYGDENS SOCKNAR OCH ALLA EGENDOMAR

AV

ANTON RIDDERSTAD

ANDRA DELEN

STOCKHOLM
P. A NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

PAPPER FRÅN LESSEBO

STOCKHOLM 1918
KUNGL. HOFBOKTR. IDUNS TRYCKERI-A.-B.
152493

FÖRORD.

Andra avdelningen av *Östergötland* eller *Östergötlands beskrivning* föreligger nedanstående dag färdig att överlämnas till allmänheten.

Fyrtiofem år hava förgått sedan den dag, som de studier, forskningar och anteckningar påbörjades, vilka först förde till den 1879 färdiga *Beskrivning över Östergötland: Historiskt-Geografiskt-Statistiskt Lexikon över Östergötland*, som för här föreliggande arbete även kan räknas till de källskrifter, som blivit använda. Visserligen har denna förflutna tid måst tagas i anspråk för mycken annan sysselsättning, enskild och för det allmänna, men tid har dock alltid blivit övrig att ägna åt detta mitt senaste arbete, icke minst de närmast förgångna åren, vilka mer uteslutande kunnat ägnas åt denna verksamhet. Under dessa senare år har jag upprepade gånger genomrest Östergötland för att ytterligare granska äldre förarbeten och till desamma foga nya. Jag har därvid varit åtföljd av ett flertal personer, vilka jämte mig och efter mina anvisningar och formulär fått göra undersökningar rörande kyrkor, runstenar och andra fornminnen, egendomar o. s. v. Tid efter annan har jag därjämte utsändt tecknare och fotografer för att fullständiga samlingen av avbildningar. Att därtill befintlig litteratur rörande provinsen blivit använd, är klart.

Att jag icke beräknat att få kostnaderna för dessa förarbeten och för verkets utgivande ersatta eller tänkt på något slags erkänsla för det ofta mödosamma sammanförande av förarbetena till ett helt, inser helt säkert envar. Min önskan har varit att med denna *Östergötlands Beskrivning* och arbetets första avdelning, *Östergötlands historia*, söka att efter förmåga gagna min fäderneprovins. Har jag i detta avseende i någon ringa mån lyckats, är detta för mig tillräckligt.

Oaktadt de avsevärda kostnaderna, kommer jag att fullfölja den ursprungliga planen och, enligt vid arbetets påbörjande givet löfte, även

utgiva verkets tredje avdelning, innehållande *Historiska sagoberättelser, sägner, sagor, tidsbilder* o. s. v. Arbetslusten är fortfarande den bästa, och jag har för närvarande ingen anledning antaga, att icke arbetskraften, trots årens antal, allt fortfarande skall stå bi. Skulle så mot förmodan icke bliva händelsen, får jag anse detta arbete som min sista gåva till den fosterbygd, för vilken jag verkat ända från ungdomstiden.

Stockholm den 13 november på sjuttionde födelsedagen.

Anton Ridderstad.

INNEHÅLL:

Städerna.

Litteratur.

Förutom den i första avdelningen: *Östergötlands Historia* omnämnda litteratur, som blivit rådfrågad, böra här nämnas vissa delar av *Sveriges officiella statistik* och nya upplagor av matriklar m. m. Andra arbeten hava anförts på de ställen i arbetet, där de blivit rådfrågade.

Göstrings härad

ingår i Lysings och Göstrings domsaga, omfattande två tingslag, samt i dessa härads fögderi. Gränserna äro i n. Aska och Boberg, i ö. Vifolka, i s. Ydre och N. Vedbo, det senare av Jönköpings län, samt i v. Lysing och Dal. Socknarna äro Allhelgona, Appuna, Bjälbo, Blåvik, Ekeby, Hogstad, Hov, Högby, Järstad, del av Malexander, Rinna, Väderstad, Åsbo, vilka med undantag av Järstad och Malexanderdelen men med tillägg av Skänninge stad bilda Göstrings kontrakt. Häradet utgör ett länsmansdistrikt. — Arealen 71,029 har; kontraktets 62,289 har.

Under äldre tider förekommer häradet med namnen *Gilstrings hæradh* år 1311 och 1321, *Gilstaring* 1325, *Gistring* 1335, vilket sistnämnda år biskop Karl i Linköping bjuder präster och lekmän i Lösings (se Lysings h:d) och Göstrings h:d att giva predikarebröderna i Skänninge den av hans företrädare åt dem beviljade andel i fattigtionde, varjämte han lovar 20 dagars avlat åt botgörare, som villigt lämna denna avgift. Vidare befullmäktigar han brevvisaren att eftergiva 4 dagars fasta för dem, som förkvävt sina barn, och befaller, att klostrets utsända tiggarmunkar skola åtnjuta gästfrihet samt få predika och avhöra bikt. Denna anmaning upprepas av biskop Peter år 1347 (se Bobergs h:d). Namnet skrives 1402 och flera gånger *Gilstring*, 1403 *Gælstring*, 1404 *Gillstring*, 1406 *Gystring*, 1409, 1410 och 1413 *Gylstring* o. s. v. — I jan. 1414 hölls i Skänninge räfsteting med häradets allmoge, varvid Göstrings härad tilldömdes alla de häradsallmänningar, som varit häradet frånhävdade. Räfstetingsdomen utfärdades av biskop Knut i Linköping och riddaren, östgötalagm. Ivar Niklasson.

Förändringen med häradet år 1718 var lika med den i Aska härad.

Äldsta tingsplatsen säges varit vid Ryckelsby s. gärde, 0,3 mil från Ekeby kyrka, samt har varit utmärkt genom nu förstörda stensättningar, som funnos kvar ännu i början av 1800-talet. Redan år 1344 var tingstaden vid *Hugxstada* samt har sedermera alltjämt ända till senaste tid varit vid Hogstads kyrka. Den plan, varå ett äldre tingshus ävensom galgbacke och spöpåle varit belägna, kallades fordom *Gysingsvall* eller *Gissingsvall*, vilket givit anledning till antagandet, att häradets namn i uråldrig tid skall ha varit Gysing eller Gissing. Detta äldre tingshus säges varit beläget närmare kyrkan, nv. om det senare tingshuset, där obetydliga lämningar av detsamma kunde spåras långt in på 1800-talet, till vilken tid även spöpålen stått kvar. Det senast använda tingshuset i Hogstad är försåldt till enskild person. Numera är tingstället i Mjölby.

I äldre tid tillhörde häradet Hovs län (se vidare Kinds h:d). Från år 1660 till år 1715 utgjorde Göstring en del av drottning Hedvig Eleonoras livgeding (se Lysings h:d). — I häradssigillet är ett träd.

Socknar.

1. Allhelgona. Socknen omgiver på alla sidor Skänninge stad. Gränserna äro i ö. Vallerstad och Järstad, i s. Högby, i sv. Bjälbo, i v. Orlunda, i nv. Fivelstad samt i n. Vallerstad och Styra. Arealen: 3,251 h., därav 3,240 land. Marken är jämn och endast enstaka kullar avbryta en fortgående slätt. Jordarten består av sand och lera. Skenaån går genom socknen och upptager några bäckar. Landsvägen från Linköping till Vadstena går härigenom ävensom vägar till Gränna, Mjölby, Motala och Husbyfjöl, vilka alla sammanlöpa vid Skänninge. Järnvägen emellan Mjölby och Motala har station i nämnda stad.

Helgona kyrka i Skänninge omtalas 1357, *Helghonakyrkan* med sina kyrkovärdar 1386, *Allhelgonakyrkans socken* 1387 och *Helghona kyrchiosocken* 1398. Sockenkyrkan säges varit belägen å en höjd i staden, vilken höjd sedermera kallats Puke- l. Bukebacken, men skall kyrkan vid någon eldsvåda blivit förstörd tillsammans med staden. Nuvarande kyrkan är gemensam med Skänninge.

Av fornlämningar omtalas härifrån två runstenar. Den ena uppgives ha stått vid sandtaget Örbacken till höger om vägen från Skänninge till Motala men säges söndersprängd inlagts i stenfoten till en flygelbyggnad vid Örnsnäs, där den dock icke kunnat återfinnas. Av inskriften har med säkerhet endast kunnat tydas namnet Östen. Den andra finnes vid Vistena, å ett gärde vid n. sidan av vägen genom byn. Lönnskriften antages innehålla, att en son satt stenen efter sin fader. Ättehögar och bautastenar m. m. finnas nära Örstorp å Vistena mark o. s. v. År 1874 hittades vid grävning av ett dike vid Lagmansberga 1,000 skadade silvermynt av olika storlek och utseende, de flesta likväl försedda med ett romerskt *M.* De övriga hade olika slags kronor. Förmodligen härleda de sig från Magnus Ladulås' tid. Han anlade nämligen härstädes en myntpress år 1285. — En offerkälla å Lagmansberga ägor har förr så till vida varit utsatt för dyrkan, att mycket folk varje midsommarsafton samlade sig där för att dricka av vattnet, vilket likväl landshövdinge-ämbetet i midten av 1700-talet »billigt sökte förekomma». — Under Dackefejden hade år 1543 en del bönder från Småland, som strövade kring i provinsen, även kommit hit. Konungens befallningsman Peder Nilsson lyckades likväl här vid Vistena överraska dem. De sökte taga till flykten, men större delen omkom i den närbelägna Skenaån. Endast anförarna med åtta man sägas ha undkommit.

Folkmängden var på 1750-talet 623, 1810: 767, 1850: 1,071, 1895: 966, 1910: 870 och 1915: 888. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 5,598: 77,

fattigk. kr. 4,240: 60, skogsallm. kassan kr. 2,196: 51, bibelk. kr. 1,519: —, Perssonska fonden kr. 1,000: —, Småskolans premiefond kr. 708. — Folkskolan har 1 lär. och 1915 69 barn, småskolan 1 l:a och 27 barn. — Här finnas 5 handtverkare.

Gårdar.

Biskopsberga, 8 m., 500 har. *Biskopsbiærgh* nämnes 1337, då Linköpingsbiskopen åt herr Håkan Karlsson på tre år mot en årlig summa av 1,400 mark upplät uppbörden av biskopens inkomster. År 1370 utfärdades fastebrev för jord här, som Lambrecht Unga, byaman i Skänninge, köpt av Greta i Biskopsberga för tjugotre mark sv. pgr. År 1386 bodde kyrkovärden Alle i *Biscopsbergha.* I ett brev av år 1400 omtalas, hurusom biskop Knut i Linköping för gäldandet av sin domkyrkas skuld till påvliga skattkammaren hade erhållit 1,700 mark pgr till låns av Strängnäsbiskopen Tord och till denne därför pantsatt bl. a. sitt gods i *Biscopsbergh* vid Skänninge. År 1461 gav Tyrgil Sonason, som bodde i Skänninge, för sin själarykt sina ägor här till systerklostret därstädes. Biskopsberga by i »Vadstena socken» bestod sedan länge och ännu i början av 1500-talet av 16 attungar, vilka innehades av 10 landbor. — Av gårdarna här är Storgården 1 m. kyrkoherdeboställe med bostadshus i Skänninge och 1/2 m. Lillgården komministerboställe även med bostadshus där. Det förra innehades före reduktionen av k. Karl XI:s »trognaste och redligaste tjänare» Zakarias Rehnberg. Lars E:son Nordanväder, som 1647 var ryttmästare vid Östg. kavalleri, fick 1 m. av Biskopsberga i donation, som sönerna sedermera fingo tillstånd att sälja för att få medel till sina studiers fortsättande. De sålde gården, som förut eller vid denna tid blev säteri, till biskopen Sam. Gyllenadler och ägdes sedermera av en av hans söner och vidare av dottersonen assessoren Sam. Adlerberg († 1709) samt på 1750-talet av Per Gylling, som ärvt det efter sin fader. Tillh. omkr. 1825 majoren Joh. Gust. Berger, gift med författarinnan Charlotte Cronhjelm, samt 1853 och ännu 1884 med underlydande hemman P. Jakobsson, vid vilket senare år han ägde 3 15/16 m. här. Andra delar hava tillhört Linnevad från 1684 en längre tid. Två gårdar hava hört till Vadstena slott. En del har vid skilda tider hört till Örnsnäs. År 1884 tillh. 2 9/16 m. 5 äg. I midten av 1890-talet ägdes 2 1/4 m. av J. J. Karlsson, 1 3/4 av Jenny Jakobsson och 2 1/2 av 5 ägare. År 1910 voro ägolotterna desamma men 1 3/4 m. tillhörde K. J. Axelsson. — **Fallsberg,** 2 m., 197 h. Alverus av *Falsbyærg* gav 1302 en jordlott och all sin lösegendom till Vreta kl. för sin och sin hustrus gravplats med förbehåll av dispositionsrätt däröver i sin livstid samt med villkor att hustrun efter hans död av klostret skulle få kläder och underhåll. År 1479 gav riddaren Ärlend Pedersson m. fl. sitt samtycke till, att Birger Nilsson i *Fullingare* gav jord i Falsberg till Skänninge brödrakloster till vin och »offläters», med villkor, att en mässa varje Lördag skulle sjungas för honom, hans hustru, barn och föräldrars själar. Under 1600-talet hörde delar av Fallsberg dels till Linnevad och dels till Vadstena slott. Frälseränta av 1/4 m. hörde till Mems säteri. Har senare tillhört bondesläkter. Öster- och Västergårdarna, 1 59/60 m., tillh. på 1870-talet A. V. Larsson. Har länge haft tre ägare, varav 1910 Alfr. Andersson. — **Follinge,** 2 1/2 m., med utjordar 270 h. År 1301 nämnes Folkvid av *Faldinge,* 1302 Folkvid av *Faldhungi,* 1304 Folkvid av *Faldinghia.* År 1404 testamenterar Nils Knutsson (Båt) en halvattung jord i *Fallinge* till Vadstena kloster mot villkor, att klostret skulle lösa hälften därav, som var pantförskriven till en byman i Skänninge. År 1407 skänkte Ingeborg Nilsdotter, änka efter Birger Larabo, till samma kloster bl. a. »för avrad och tjänst» jord här. Såsom bisittare i nämnden omtalas 1414 Mattis i *Falinge.* Under 1600-talet hava andelar hört till

Vadstena slott och Linnevad. I senare tid har Follinge tillhört bondesläkter. På 1850-talet tillh. en del släkten Schenström och på 1870- och 80-talen 1 1/2 m. garvaren G. Schenström, vilken andel 1895 och senare tillh. inspekt. J. G. Schenström samt därefter hans stärbhus; 1/2 m. hörde länge under Vadstena hospital men indrogs till staten under senare delen av 1800-talet; 1/2 m. tillh. 1884 K. G. Alexandersson, 1895 fru A. Lindberg och senare A. M. Lindberg. Fyra utjordar hava skilda ägare, varav Skänninge stad har en. — **Hageby,** 3 1/2 m. med utj. 368 h. År 1636 var en del frälse under Ullnäs i Örberga, som då ägdes av fru Märta till Ed. Tillh. senare Olof Rosenstjerna. En annan del reducerades från Gust. Kurck. Har senare tillhört bondesläkter. En annan del ägdes under början av 1800-talet av släkten Vistrand. Sekreteraren Samuel V. avled här 1811. Tillh. dennes son landskamereraren Anders V. († 1852) och hans systrar Elisab. Gustava och Marg. Katarina, vilka båda avledo inom Allhelgona. År 1870 och 1884 tillhörde Backgården, 3/4 m., K. A. Aronsson och Storg. m. m., 2 m., A. P. Larsson, 3/4 m. Joh. Andersson, 1895 och ännu Storgården L. Fr. Larsson, 3/4 m. J. F. Gustavsson och 3/4 m. K. G. Abrahamsson. J. F. Gustafsson sålde 1916 sin egendom för 70,000 kr. till M. V. Mattson från Brevik i Vinnerstads s:n. En utjord tillhör Skänninge stad, och en annan innehaves till kyrkoherdebostället. — **Höglid,** 1/2 m., 63 h. Utbyttes från reduktionen av släkten Leijonhuvud, som var ägare ännu 1726. Hade på 1880- och 90-talen 2 äg. samt tillh. 1910 E. Ch. Andersson. — **Lagmansberga,** 7 1/4 m., 445 h. Botilda Jönsdotter (kluven sköld i sig.) avstod 1413 genom byte 1/2 a. i *Laghmanzberghom* till S. Martins kloster i Skänninge. Olika delar i Lagmansberga hava tillhört släkterna Lillie, Snoilsky, Sack och Bielke. En gård har hört till Vadstena slott; 1/2 m. har varit fjärdingsmansboställe. Ägarnes antal uppgå nu till 23.

Linnevad, 3 m. med **Sämjetorp,** 1/2 m., 250 h. Egendomen har förr hetat Hunnevad. Ulv Magnusson sålde i juli 1330 1/3 i *Hundawadh* till borgaren i Skänninge Birger Magnusson för 150 m. pgr, då i köpet ingick husgeråd och årets gröda, i det skick han köpt gården av konungens kanslär Filip. Denne Birger upplät 1347 flera gods, bl. a. detta, till Skänninge nunnekloster för pgr, som han var skyldig dit. Ett par veckor senare intygar biskopen i Linköping sig hava hört nämnde Birger yttra, att han lagligen upplåtit dessa gods till systerklostret såsom avbetalning på de 100 mark lödigt silver, han för sina brott blivit av konungen dömd att erlägga. Ännu ett par veckor senare utfärdade denne Birger ett nytt upplåtelsebrev på dessa gods till nämnda kloster för sin skuld till detsamma. Blev senare krono och köptes delvis av en Stuart och av ryttmäst. Magn. Jespersson, adl. Gripensköld, 1630 och 1647 samt tillhörde som säteri den sistnämndes arvingar, av vilka sonen ryttmäst. Johan Jespersson skrev sig till *Hunnewadh.* En del utbyttes 1684 av dåv. lagm. Nils Gripenhjelm. Hela egendomen kom slutligen genom köp till k. rådet Erik Lindsköld, vilken bebyggde densamma samt gav den sitt nuvarande namn. Efter hans död 1690 tillh. egendomen hans änka Elisab. Cronström († 1718) samt kom genom deras dotter Eleonora Lindsköld till hennes man, landshövd. Isak Funck († 1735), därefter till deras son Erik Funck, som dog 1789. Därefter tillhörde egendomen lagm. J. G. Uggla, ryttm. Sam. Åkerhjelm, majoren Karl v. Walden 1783, ryttmäst. Joh. Gust. Sparrsköld († här 1805), majoren Åke G. Holst samt efter hans död 1812 hans änka i tredje giftet Eva Brita Hvitfeldt († 1834). År 1853 tillhörde Lindevad f. d. nämndem. Nils Olsson, 1861 hans arvingar, vidare kapt. Klas Aug. Kugelberg († 1910), som försålde egendomen till G. A. Johansson. — Belägen nära Skenaån. Sämjetorp köptes 1630 av Joh. Stuart och har sedan 1600-talet tillhört gården. Under 1700-talet fanns här en plantage för kammarduksfabriken i Vadstena. Vid denna tid hade egendomen en mängd hithörande hemman.

Munkstigen, 1/8 m., 30 h. Har förr hört till Vadstena slott. Tillh. 1884 landskamerer. A. L. Vallman, 1895 landskamerer. N. H. Joachimsson och 1910 K. Vallman. — **Orås,** 1/4 m., 13 h. Utbyttes till frälse av k. rådet Lindsköld och ägdes sedan till Linnevad. Tillh. på 1880- och 90-talen Bengt Bengtsson samt 1910 A. P. Johansson.

Snyttringe, 1 7/8 m., 198 h. År 1292 omnämnes Lars av *Snytringe* och 1298 utfärdade hans änka Ragnhild ett brev om, huru en tvist emellan henne och hennes måg, herr Birger Petersson, blivit bilagd. K. Magnus utfärdade 1352 ett dombrev, i vilket hustru Ingrid, änka efter Niklas Bamsa tilldömdes 1/2 attung jord i Snyttringe, vilken jord hon återlöst från Göblo i Skänninge, och förbjuder konungen vid 40 mark var och en men särskildt Johan Nilsson att häri göra Ingrid något intrång. År 1354 sålde borgaren Göblo till riddaren Magnus Nilsson för 20 mark sv. pgr den halva attung jord här, som Göblo för samma summa innehaft i pant av Johan Nilsson Humbla och därpå fått behålla, sedan denne och hans släkt efter förfallotidens slut ej gittat samma jord återlösa. Därjämte sålde Göblo till riddaren sina i samma gård belägna 17 smålotter eller humpar för 2 mark i godt korn. Niklas Arvidsson (kluven sköld med ett schackbräde i v. fältet) testamenterade 1398 en halv attung i *Snytringe* till Skänninge nunnekloster. Testamentet beseglades av hans söner Arvid, som var präst, och Bengt Niklisson. År 1410 gav riddaren Nils Magnusson till Skänninge nunnekloster all sin egendom här som ingift för en nunna. En del av gården reducerades från Ludv. Leijonhufvud och k. rådet Klas Fleming. Det har uppgivits, att Snyttringe under senare delen av 1700-talet skulle ägts av godsägaren Lars Joachim Sviring. Sannolikare är, att nämnde Sviring tjänade som ryttare för gården. Egendomen är delad i Snyttringe storgård och Snyttringe trangård.

Storgården, 1/2 m., köptes från kronan 1809 av Svirings son, rusth. sederm. riksdagsm. och statsrevisorn And. Joachimsson och hans hustru Anna Krist. Lorin († 1817) för 37 riksd. 25 sk. 11 rst. banko specie. I sitt andra gifte hade han Märtha Hollman, guldsmedsdotter från Skänninge. Efter mannens död här 1845 blev hon ägarinna, men vid sin död 1846, hade hon testamenterat gården till sitt yngsta styvbarn, kronofogd. And. Joachimsson († här 1850). Ägdes därefter av hans änka Sofia Ölander († här 1859), från Piltorp, Orlunda s:n, vars stärbh. 1860 sålde gården för 54,000 kr. till sekret. A. N. Hallin († 1878) från Sten i V. Stenby. H. åter, som förut inköpt Trangården, sålde båda gårdarna 1870 med en del inventarier till bruksp. J. F. Westling för 84,000 kr. Såldes av honom i slutet av 1870-talet till K. F. Fahlström († här 1883), vars stbh. 1894 sålde Storgården till fadern till nuv. äg. L. J. Samuelsson. — Kronof. A. Joachimsson om- och tillbyggde manbyggnaden och anlade trädgård. Sekret. Hallin nybyggde alla ekonomihus. Westling byggde nya flyglar.

Trangården såldes 1807 av Jonas Eriksson och hans hustru Hel. Krist. Vallander till sederm. riksdagsm. And. Joachimsson, som sålunda från 1809 var ägare till båda Snyttringegårdarna. Vid hans död utlöste hans måg, sekret. Gust Vallman († 1836), g. m. dottern Märta Katarina, Trangården, som åter vid hans död övertogs av hans svåger, stadsfiskalen Nelsson, g. m. Elise Joachimsson, efter sin första mans död omg. med tullförv. P. A. Lundgren. De sålde gården 1846 för 14,666 rdr 32 sk. till sekret. A. N. Hallin, som 1870 sålde båda gårdarna till nyssn. J. N. Vestling, vilken sålde Trangården till Jakob Månsson, Sålla, vars söner, Jakobsson, senare blevo äg. Såldes 1893 till fadern till nuv. äg. Johan Salomonsson. — Även här nyuppfördes ekonomibyggnaderna av sekr. Hallin. — **Stavgård,** 1 m., 115 h. *Stakagardh* nämnes under 1300-talet. Sedan länge har Stavgård haft 3 ägare — **Vistena,** 6 1/4 m., 420 h. År 1424 sålde Pelle Kare (femuddad stjärna i vapnet) till borgaren i Skänninge Magnus Rög 1 att. jord här med tillägor i vått och torrt och i skogsdel och hasselskog för 6 mark och 30 »anglisska» pgr så godt mynt, att 15

mark göra en lödig mark. År 1443 utfärdades fastebrev på jord i Vistena, som Peder Magnusson köpt av Ragvald Håkansson för 30 m. pgr. År 1480 gav kyrkoprästen i *Watzsunda* Petrus Magni Röök till predikobröderna i Skänninge gods i *Widstena*. År 1518 intygar Tryls Johansson, att hans fader Törgils och moder Cicilia givit »tigio» spannland i Vistena gärde m. m. mot villkor att behålla detta i sin livstid. Då de nu avlidit, avhände sig Tryls denna jord till nämnda kloster. Detta Törgils' och Cicilias testamente var upprättadt 1461. Vistena frälse utbyttes av k. rådet Lindsköld och ägdes sedermera länge under Linnevad. En gård hörde till Vadstena slott åtminstone delvis från 1529 samt har senare och ännu till senare tid 1 3/4 m. hört till Vadstena hospital men är nu indraget till staten. Det övriga, 4 1/2 m., har länge tillhört bondesläkter samt har 9 ägare. — Vistena lät omkr. 1870 mycket tala om sig på grund av ett »oljeberg», där man förgäves strävade efter att bekomma olja. — **Vreta,** 2 m., 208 h. År 1260 eller 1267 intygade Birger Jarl, att Kättilögs hustru Susanna, lämnat biskopen i Linköping Henrik delar i *Wreta* m. m. i utbyte mot Vrångstad, vilket biskopen sedermera verkligen köpt och lämnat henne hemmanet Kristaberg till underhåll i hennes livstid. År 1299 tillkännagiver Johannes Knutsson, att han avstått gods här till Skänninge nunnekloster i utbyte mot 3 att. jord i *Möhamlera*. Arnulv Äskilsson sålde 1304 sin gård i Vreta, som han mot Kolstad tillbytt sig av sin hustru Helena, till nunneklostret i Skänninge mot klostrets gård Hälleby och 120 mark pgr. Arnulv gjorde även testamente till predikarebröderna i samma stad. Hörde under 1600-talet och senare till Vadstena slott. Tillh. senare bondesläkter samt har länge haft 5 à 6 ägare. — **Örnsnäs,** 1/4 m., 38 h. Tillh. i början av 1800-talet prof., t. d:r Mattias Sundevall († här 1847) samt vidare hans son, sedermera överstelöjtn. Henr. Sundevall, 1853 prosten F. Sjöstedt, 1871 K. G. Hagelin, 1884 Ad. Holmgren, 1894 hans stärbhus samt senare och ännu A. Viktor Holmgren.

151. Appuna kyrka.

Övriga tillhörigheter: Fallsbergs tegelbruk, Knopängen, Linnevads kvarn, Sylten, utj. m. m.

2. Appuna gränsar i v. och nv. till Hov, i no. till Bjälbo, i so. till Hogstad, i s. och sv. till Väderstad samt i sv. till Harstad. Are-

alen: 1,193 h., därav 1,191 land. Hela socknen är nära nog en stor slätt, endast på ett och annat ställe avbruten av mindre kullar. Rådande jordart är lera med dunjord, och torde socknen kunna räknas till de bördigare inom provinsen. Den förnämsta landsvägen är Skänningevägen, som i nv. riktning går förbi kyrkan samt skär socknen i två ungefär lika stora delar. Järnvägen Mjölby—Hästholmen genomgår socknen.

Apundha nämnes som gård bl. a. 1290. *Appundha* socken nämnes 1377. Socknen är sedan reformationstiden annex till Hov. Genom resolution av 1913 förordnade k. m:t, som framdeles kommer att taga under övervägande fråga om överflyttning av Bjälbo församling från Skänninge pastorat, varest nu gällande lönereglering upphör 1921, till Hovs

152. Det inre av Appuna kyrka.

och Appuna pastorat, varjämte komministertjänsten i Hovs och Appuna indrogs 1914. Vidare förordnades, att Hovs kyrkoherdebost. utarrenderades till 14 mars 1921. Stadfästad lönereglering gäller $^{1}/_{5}$ 1914—$^{30}/_{4}$ 1934, men jämkning kan ske i bestämmelserna, om Bjälbo församling överflyttas från Skänninge till Hovs och Appuna pastorat. Kyrkan är belägen å en höjd (fig. 151) och i det närmaste uppförd på samma grund som gamla kyrkan (se Hovs socken). Är uppförd 1887 av tegel i rundbågstil med valvbågar (fig. 152). Huvudingången är i v. Förutom ingång till sakristian finnes en ingång i s. Upplysningen sker genom 10 fönster, varav 2 vid koret, vilka senare hava målningar framställande de fyra evangelisterna. Längden är 26 och bredden 9 m. med 350 sittplatser. Centraluppvärmning. Korvalven äro 1897 försedda med alfreskomålningar av L. Frid. De framställa i korabsiden till v.

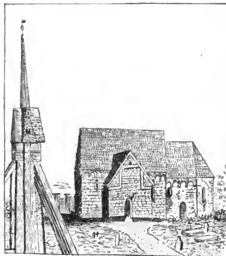
om altartavlan Jesu födelse och uppträdandet i Betlehem och därunder psalmversen: »Ära ske Gud uppå sin tron, som oss har skänkt sin ende son.» Vidare pingsten, där det läses: »O, helge And', gör själen from, förnöjd och oförfärad. Gör hjärtat till en helgedom, där Gud i allt blir ärad». Sist uppståndelsen: »Det var så skrivet i Guds lag: Han uppsta skall på tredje dag.» Å vänstra väggfältet vid triumfbågen är Moses avbildad i kroppsstorlek och å motsvarande högra fält Paulus. Orneringen mellan scenfälten är i gult, brunt och guld med gammalkyrkliga motiv. Nederst å panelens plats är till vänster en fresk, målad i ljus blågrön färg, framst. Kristi intåg i Jerusalem och till höger om altarkoret en dylik, framst. Kristi väg till Golgata. Altartavlan åskådliggör orden: »Fader, i dina händer befaller jag min anda» och framställer den korsfäste. Kormålningarna med altartavlan kostade omkr. 3,000 kr. I själva kyrkan äro alla valvkupor hållna i blå ton och väggarna i ljusbrun. Nederst är i grönaktig färg måladt ett draperi. Alla valvbågar och strålar äro prydda med gammalkyrkliga orneringar i bl. a. guld, brunt och blått. Orgelverket om 13 st. är nytt och förfärdigadt av Zetterqvist. De fyra mässingsljuskronorna sakna inskrift. Ringklockorna hänga i tornet och hava de ofta förekommande inskrifterna om landshövding, biskop, kyrkoherde o. s. v. vid tiden för deras gjutande. Storklockan omgöts 1753 i Norrköping av M. Hultman. Lillklockan omgöts i Linköping av Joh. Åhman 1778. Till vapenhusgolvet äro från gamla kyrkan förflyttade 4 gravstenar, varav en är över kaptenlöjtn. Johan Valter († 1659) och hans hustru. — I tornet förvaras från gamla kyrkan predikstolen, altarringen, ett timglas, en vapensköld, järnbeslagen träkista, tavlor, framst. Maria bebådelse, yttersta domen m. m., krucifix, altarskåp eller delar därav, samt 5 st. sablar. — Av äldre kyrkoinventarier nämnes i övrigt rökelsekärl, korkåpa »av gammalt utmärkt i teckning och broderi», tavla i upphöjdt arbete med Isaks offring och bilder. I statens samlingar i Stockholm: ett altarskåp eller del därav (fig. 153) från 1300-talet samt en liten ringklocka med runinskrift ävensom enligt uppgift vid besök i kyrkan den järnbeslagna dörren till gamla kyrkan.

153. Bild från Appuna kyrka.

Den gamla kyrkan (fig. 154), som var av hög ålder, var av kalksten med skepp, pelare, valv och tornrum. Hon bestod av torn, långhus med rundbågslist å yttersidan och fyrsidigt kor med invändig absis samt hade en längd av 22 och en bredd av 8,5 meter. Vid nedtagningen var den mycket förfallen. Altarskåpet, i bildhuggeriarbete, framställde Kristi korsfästelse med bilder. Predikstolen hade Frälsarens, Pauli, Petri, Tomas' och Johannis bilder samt var från 1653 och given av kaptenlöjtn.

Joh. Valter, som med sin hustru var begraven under korgolvet. Vid kyrkans nedrivning, men först sedan koret var raseradt, upptäcktes medeltida målningar (fig. 155), mer än vanligt onaturliga i framställningen. Ringklockorna hängde i trästapel. Ursprungligen hade kyrkan torn, men detta var på grund av sina murars bräcklighet delvis nedrivet under förra delen av 1700-talet, kanske än tidigare, och det kvarstående av tornet lagdt under ett tak med kyrkan. I vapenhusets mur var inmurad en vigvattenskål av grön marmor med djurornament.

154. Appuna gamla kyrka år 1875.

Av fornlämningar nämnes den gravhög, som vid Utterstad anträffades på 1860-talet, i vilken man hittade dels ett svärd och en kniv av brons, dels en stenkista från stenåldern med 5 skelett och en spjutspets av flinta m. m. I trakten av Valla omtalas stensättningar.

Folkmängden var på 1750-talet: 320, 1790: 393, 1830: 427, 1850: 446, 1895: 381, 1910: 436 och 1915: 421. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 29,845: 25, fattigk. kr. 2,110: 97, magasinsk. kr. 506: 37, sockenk. kr. 2,200: —, Vallenbergska fonden kr. 333: 33, Gust. och Rebecka Fribergs gravfond kr. 1,020: 97, K. P. Anderssons o. Maria Hel. Johansdotters f. kr. 1,120: —. — Folkskolan har 1 lär. och 45 barn; småskolan 1 lär:a och 25 barn. — Här finnas 1 handl. och 5 handtverkare.

Gårdar.

Appuna, 9 m., 420 h. F. d. lagm. över Västergötland Algot Brynjulvsson gav 1290 tre attungar jord i *Apundha* till Riseberga kloster, vilken gåva något senare stadfästades av biskop Brynholv i Skara. År 1320 tillbytte sig Herm. av Kavlebäck 4 att. jord i *Appunda* från Riseberga kloster. Lars av Bränninge försålde 1328 med bifall av abbedissan och konventet i Askeby kloster en att. *Aponda* till borgaren Avald i Skänninge. År 1357 testamenterade Ingeborg Tordadotter till det inom Linköpings kyrka å s. sidan befintliga och av herr Nils Abjornsson inrättade S. Andreas kapell allt, vad han ägde här, och detta såsom själaavgift för fadern Tord Bonde, modern Margareta, avlidne mannen Magnus Gudormsson och brodern Harald Aelgh samt för sig själv. För alla dessa skulle en mässa hållas varje vecka. År 1361 lämnades fasta på den jord här, som Jakob Arnaldsson överlåtit till Skänninge nunnekloster och befästades denna överlåtelse vid räfsteting i Vadstena år 1399. I senare tid tillbytte sig kronan en gård här från Joh. Hadorph. Appuna frälse hörde 1700 till Lunda men ägdes 1726 av lagm. Jakob Du Rees arvingar. Appuna, 1 m., har varit militieboställe, nu indraget till staten; 1/2 m., som varit komministerboställe,

innehaves nu av Linköpings domkapitel. Det övriga, 7 1/2 m., har länge tillhört bondesläkter; 3 7/64 m. tillhörde 1870 Joh. Pet. Petersson. Hade på 1880- och 90-talen 13 samt senare 8 ägare. — **Karlebytorp,** 1 1/2 m., 62 h. Ägdes på 1870-talet av Karl Pet. Andersson, 1884 och 1895 av P. Olsson samt 1910 av K. F. Karlsson. — **Lunda** eller **Lunna,** 2 m., 124 h. Egendomen har i äldre tider varit kyrkohemman samt sedermera krono under Hovs kungsgård. År 1653 tillh. den kaptenlöjtn. Joh. Valter († 1659) samt 1665 biskopen Sam. Enander Gyllenadler; utbyttes till säteri från reduktionen av fru Brita Gyllenadler och tillh. denna släkt ännu 1726. Ägdes därefter av ryttmäst. Gerh. Leijonhielm († 1739) och på 1750-talet med 10 underl. hemman och 10 dagsverkstorp av dennes måg, ryttmäst. Arv. Adam Fock († 1802), 1783 av majoren Magn. Albr. Wolffelt, vidare av brukspatr. J. A. Grill och på 1820-talet av riksdagsm. och revisorn Sven Larsson, år 1840 och 1853 av doktor Edv. Teod. Goës, därefter av kaptenen Klas Kugelberg samt 1861 och 1872 av Magnus Jönsson, Furåsa i Hov, 1884 och 1895 av A. Magnussons arvingar samt 1911 av E. A. Karlsson.

155. Målning från Appuna gamla kyrka.

Utterstad, 2 3/4 m., 147 h. År 1384 beviljades fasta på ett jordskifte, varvid kyrkan och kyrkoherden i Appuna gav Vårfruklostret i Vadstena 2 1/2 att. jord i Valla mot 1/2 a. i *Otherstadh* m. m. År 1386 utfärdades ett intyg att, vid ett arvskifte emellan fogden i Åbo Jeppe djäken och hans barn, vilka han hade efter sin hustru Katarina Haraldsdotter, bekommo barnen av föräldrarna köpe- och avlingegods bl. a. jord här, räntande 2 tönn och 2 öre. År 1411 gav Holsten Ingevaldsson sin hustru Kristina Staffansdotter till morgongåva bl. a. jord i *Oterstadh*, och senare samma år pantförskriver Inge Ingesson (båt i vapnet) till Vadstena kloster sitt gods här. En trefjärdedel i Utterstad tillbytte sig kronan från fru Ingrid Appelbom, en halv från J. Reuter och 1647 en från Sofia Stenbock, senare reducerad från ryttmäst. Harald Ridderberg. Har i senare tid tillhört bondesläkter. Utterstad mellang., 1 11/20 m., tillh. 1870 Karl Magnusson. Har senare haft 3 och 4 ägare. År 1913 sålde fru Augusta Gustafsson, Valla, och kammarskrivaren Karl Rydberg, Norrköping, en del av Utterstad för 55,000 kr. till Joh. Ahlström.

Valla, 2 m., 212 h. År 1357 sålde Göble från Jönköping, byman i Skänninge en »tvælytis» attung i Valla till en person, vars namn icke uppgives. S. å. nämnes Haldor i *Vallum* som fasteman. År 1377 lämnas fasta på 3/4 att. här, som Jöns Kulle bortbytt till Vadstena kloster, och s. å. lämnas fasta på 1/2 a. här, som Karl Junfruman sålt till samma kloster för 20 mark pgr,.

med tillägg att vad jorden i värde översteg köpeskillingen skulle anses som gåva. S. å. sålde Lars Bir..ersson och hans hustru Ragnborg Germundsdotter 2 att. jord här för 70 m. pgr till samma kloster, varjämte de skänkte dit 1/2 a. i samma by. Bymannen i Skänninge Hans Palle sålde 1380 till samma kloster för 12 m. pgr den jord i Valla, som han och hans bröder vid skiftet av deras mödernearv bekommo av bymannen i Skänninge Göble Grotte. År 1382 skänkte Benkt Persson med sin hustru Ingegärds samtycke till samma kloster 1/4 att. jord i Västra Valla. Omnämnes vidare 1384 (se Utterstad). År 1387 gav Katarina Væmundsdotter, som ingick i Vadstena kloster, dit en liten här belägen ängslott, som hon köpt för 6 1/2 mark. År 1413 testamenterade Magnus Eriksson till Vadstena kloster såsom själaavgift för sin fader och moder »tvådelena» i *Östraualla.* En gård här har en tid ägts av landsh. Joh. Ehrensköld. Har senare tillhört bondesläkter. På 1870-talet tillh. Norr och Södergården, 1 1/6 m., And. Gust. Karlsson, Söderg. 5/6 m. Joh. Ad. Larsson. Den förstnämnde var ägare ännu 1884, men 1895 tillhörde denna gård hans stärbhus; 5/6 m. tillh. 1884 fortfarande J. A. Larsson, men 1895 J. A. A. Gustafsson. År 1910 ägdes Valla av K. A. Gustafssons stärbhus och Alb. Gustafsson, Valltorp.

Vallaslätten, 2 m., 108 h., varav största delen åker. Var ända till senare tid en större utjord under Starby kungsgård men har därifrån blivit skild, satt i mantal och av statsverket utarrenderad. — **Valltorp,** 1 m., 57 h. Tillhörde 1871 och 1884 Joh. E. Gustafsson, 1895 J. A. A. Gustafsson och f. n. Alb. Gustafsson.

Övriga tillhörigheter: Appuna östergård, lägenhet, Lunna urfjäll, Utterstad utj., Valla väderkvarn m. m.

3. **Bjälbo** gränsar i no. till Allhelgona och Skänninge stads ägor, i so. till Högby, i s. till Hogstad, i sv. till Appuna, i v. till Hov och i nv. till Orlunda. Arealen: 2,231 har, därav 2,219 land. Marken är en slätt med endast några få låga kullar. Mot nv. gränsen ligger Älgsjön. Förövrigt genomstrykes socknen i so. av Skenaån. Rådande jordart är förnämligast sand och lera. Av vägar märkes stora landsvägen från Skänninge till Gränna. Järnvägen Mjölby—Hästholmen genomgår socknen.

Bielbo nämnes som gård 1273, då hertig Erik härifrån utfärdar ett gåvobrev. *Byelbo* kyrka omnämnes 1307. I äldre tider hade Bjälbo sin egen kyrkopräst, men år 1353 lade konung Magnus, för att tillmötesgå sin moders önskan, till predikareordens nunnekloster i Skänninge församlingen i Bjälbo, som kansleren, herr Andreas, avsagt sig frivilligt. Konungen överlämnade samtidigt det jus patronatus, som han och hans moder ägde till Bjälbo. Detta allt bifölls av den nu myndige sonen Erik. Den patronatsrätt, som genom detta brev avstods, ägde Folkungasläkten icke på grund av sin kungliga värdighet utan genom arv inom släkten. Utan tvivel var kyrkan byggd av en Folkunge på släktens stamgård eller av någon, från vilken Folkungar på mödernet härstammade. De delar, som ännu äro kvar av gamla kyrkan, tyda på hög ålder, och kan dess ursprung räknas från 1100-talet. Kyrkan, som 1786—88 utvidgades åt öster, har en längd av 22 och en bredd av 7,7 meter (fig. 156). Den förändring, som kyrkan vid nämnda tid under-

gick, skedde, enligt en i kyrkan uppsatt minnestavla, under överinseende av riksdagsm. Nils Olovsson, Marstad.

»Tornet fick», skriver K. G. Brunius härom, »lyckligtvis bibehålla sitt urgamla skick, men triumfbågen och koret bortbrötos, och skeppets sidomurar blevo åt öster utdragna och sammanbundna med en halvrund altarvägg. Kyrkan upplyses av rundbågiga fönsteröppningar samt har en stor ingång å s. sidan. Å den n. ligger sakristian. Betäckningen utgöres av en lågkupig träbotten. Således ha skeppets ursprungliga sidomurar bibehållits. Skeppets v. gavelmur, 4 1/2 fot tjock, utgör nedra delen av tornets ö. sidomur och är likaledes oförstörd. Å dessa släta omgivningsmurar märkes intet spår av socklar. På midten av berörda gavelmur är kyrkans ursprungliga dörröppning, som efter tornets uppförande blott leder in till detsammas nedersta avdelning. Tornet,

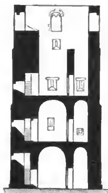
156. Bjälbo kyrka.

som är lika bredt med skeppet, har utvändigt 2 fot hög skråkantig sockel, som slutar vid början av v. gavelmuren. Skeppets gavelmur och ursprungliga sidomurar äro till det yttre uppförda av huggen, till det inre av tuktad kalksten. Tornets omgivningsmurar äro till det yttre liksom alla omfattningar och trappor av huggen, för övrigt av tuktad kalksten, tunnvalven och gluggarnas betäckningar av kalkflis. Murkärnan består av mindre kalk- och gråsten. Murbruket, som består av gråkalk i förening med groft grus, har utomordentlig fasthet.» Tornet är enl. samma förf. obestridligen yngre än kyrkan, men B. anser skillnaden i tid ej vara längre än ett århundrade på grund av båda partiernas hållning, som är enkel rundbågsstil. Denna Brunius' utsago borde föranleda ytterligare undersökningar i detta avseende.

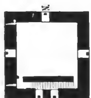
Den gamla sägnen om att Ingrid Ylva, Birger Jarls moder, skulle byggt tornet har flera skäl emot sig. Likaså har sägnen, att hennes lik i upprätt ställning skulle vara inmuradt i en fyrkantig pelare i sakristian visat sig icke hava någon grund. Enligt sägnen skulle hon

på sitt yttersta spått, att så länge hennes huvud vette uppåt, så skulle ätten icke utgå. Då sakristian och med den den nämnda pelaren 1788 blev nedriven, befanns pelaren icke vara ihålig. Något inmuradt lik anträffades icke heller.

Kyrkan har värmeugn och rymmer 350 personer. Altartavlan är från 1810, målad av Per Hörberg, samt framställer Kristi uppståndelse. Är hitskänkt av assessoren Per Rendahl. Den gamla altarprydnaden, som i 16 förgyllda bilder även framställde Kristi uppståndelse, upphängdes 1810 i sakristian men finnes enligt uppgift numera icke. Orgelverket om 10 st. är av Älfström från 1885. Det förutvarande orgelverket om 8 st. inköptes 1762 från Horns kyrka och var således 1885 mycket gammalt. Det var i dåligt skick och därjämte mycket egendomligt konstrueradt. Bl. a. voro ventilerna till stämmorna ej, såsom i vanliga orglar, att öppna genom utdrag i fasaden utan å sidan, varför orgelnisten icke ensam kunde sköta nyanseringen utan måste taga orgeltramparens hjälp i anspråk. Dopfunten är av rödaktig kalksten och i renässansstil. Foten, som står på en fyrkantig grundsten, liknar till nedre delen en karyatid och är till den övre delen fyrkantig samt har där på de olika sidorna en ängel, däröver en örn, en man, däröver en hjort, en kvinna, däröver en hare samt en örn, däröver en oxe. Den lilla åttkantiga skålen har djurfigurer av örnar, harar och människor. Alla figurer äro inristade och omgivna av bladverk. Någon sinnebildlig betydelse hava dessa figurer synbarligen icke. På kyrkogården låg ännu i midten av 1800-talet en urgammal dopfunt av kalksten. Skålen pryddes kring kanten av båggesimser men saknade i övrigt sirater. Antagligen är densamma sedermera helt förvittrad. Tre ljuskronor av malm finnas. De äro hitskänkta, den ene 1676 av fru E. K. v. Stösloff; de andra 1712 av slottsfogden And. Follin och 1754 av dannemannen Peder Andersson. — Bland äldre föremål märkes ett antependium, som var mycket skadadt med stycken borta, men som på senaste tiden blivit konserveradt. Detsamma är utfördt i hautelissevävnad av silke och ylle och har klädt altarets tre sidor. Framsidan framställer ett landskap, varest till höger synes Kristus såsom den gode herden och till vänster Kristus trampande på döden. Högra sidpartiet framställer Kristi himmelsfärd och vänstra korsfästelsen. Det rokokoartade ramverket är liksom hela bildframställningen hållet i ljusa färger mot svart botten. Initialerna P:R:M:W: samt anno 1794 äro invävda. Kompositionen är mycket okonstlad, men utförandet av vävnaden visar givarinnans skicklighet i vävnadskonsten, för den tiden högst ovanlig. Givarinnan var assessorskan Maria Rendahl, f. Vikbom. Hennes man var kronofogde i Lysings m. fl. härad. I statens hist. museum, förvaras enl. T. J. Arne en broderad bandremsa av linne från omkr. 1300 med framställningar av livsträd, heraldiskt ställda gripar och ett par vapensköldar, den ena med ett lejon över tre snedbjälkar (folkungarnes vapen), den andra med släkten v. Brunkows vapen, en

157. Genomskärning av de olika våningarna i Bjälbo kyrktorn. Efter teckning i Antikv.-topogr. arkivet.

158. Fördelningen av våningarna i Bjälbo kyrktorn. Efter teckning i Antikv.-topogr. arkivet.

tvärbjälke». Av uppgift från 1600-talet synes detta broderi vara identiskt med ett stycke, som förr tillhört Bjälbo kyrka. — Bland personer, som här i kyrkan blivit begravna, känna vi endast fru Elisab. Klara von Stösloff, hennes dotter, fru Maria Watz, samt Gust. Brun, den senares son, vilka alla levde på 1600-talet. Över dem lades en gemensam gravvård i kyrkans kor.

Tornet är uppfördt som försvarsverk. Dess bredd är lika med skeppets. Höjden är till taklisten 20 m. samt murarnas tjocklek äro nederst på södra sidan 3 m., men på de övriga sidorna endast 1,5 m. I fyra avdelningar över varandra innehöll tornet ursprungligen tillsammans 7 rum, 2 i varje våning utom i den översta, där det endast finnes ett, vilket är helt och hållet i kvadratform (fig. 157, 158). Till dessa rum leda mycket smala trappor. Enligt sägen skall Birger Jarls moder, Ingrid Ylva, i orostider bebott ett av dessa, nämligen andra avdelningens n. rum, vilket även efter henne blivit kalladt Ingrid Ylvas kammare. Det berättas, att ännu år 1669 här funnits lämningar av nämnda frus husgerådssaker, såsom stekpannor och halster m. m. En mindre dörröppning från en senare tid har en järnbeslagen dörr (fig. 159).

Ringklockorna hänga i tornet. Å storklockan läses: Ps. 93: 5. Hedvig Eleonora. Carolus XI. Ulrika Eleonora. Senatores Ericus Lindeschöld. Carolus Gyllenstjerna. Bjälbo är det äldsta jarla och furstesäte i Östergötland ifrån hedna värld. MCC var Magnus Måneskóld av Bjälbo jarl och mest rådande i Göta rike. Han hade Ingrid Ylva till fru, vilkens son var Birger jarl, av vilken V konungar i Svea och Göta rike komna äro: k. Valdemar, Magnus Ladulås, k. Birger, Magnus Eriksson, Erik Magnusson och 2 regerande furstar hertig Erik och Valdemar. Av denna Birger jarls moder är denna klocka först tillkommen år MCCXL. År MDCLXXXVII sprack hon sönder den VII martii, när det för hertig Karl Gustav ringdes. Och har den gamla klockan haft ett mäkta härligt ljud över många andra i landet, därför hon var mycket namnkunnig och av sedermera konungar och drottningar samt många förnäma herremän beskådad och hört ringas. Men nu omgjuten i Stockholm år MDCLXXXVIII. Curantibus secretario regio Joh. Hadorphio et mag. Andr. Dyk. P. P. — Å andra sidan överst: Uti konung Karl d. XII regementstid sprack denna klocka ånyo sönder år MDCCXVII d. III maj på första stora bönedagen. Omgjöts MDCCXVIII in julio i Skänninge. Sprack åter d. XXV dec. MDCCXXII. Omgjöts d. II maj i Norrköping i k. Fridrichs d. I regementstid med kyrkans egen omkostnad samt några hedersmäns benägna tillhjälp. Per tot ducta viros qvartum mea fama virescit: Qvæ mihi jam priscos reddat amica dies, Interea

dum mota pios ad sacra cohortor, Adsonet arctoum stet vigeatque decus. Augeat imperium Friderci atque augeat anno, Numine qui solus sustinet orbis onus. Sic vovet Claudius Livin, P. P. Gjuten i Norrköping av Magn. Hultman. Nederst rundtomkring: Tack Ylva, som mig skänkt, låt ej ditt huvud luta, Fast blida lyckans sköt skull' oss ej städs insluta. I Bjälbo skall ditt namn bland riksens jarlar stå, Så länge jorden täcks av himlavalvet blå. På klockan äro dessutom 20 olika mynt och skådepenningar avpräglade. — Å lillklockan läses: Min kristen god, Var droppe blod Må i din ådror röras Till kyrkogång, Till bön och sång, När ljudet mitt månd höras. — Omgjuten och tillökt i Linköping av Johan Åhman år 1778. Dåvarande kyrkovärd Nils Olofsson i Marstad.

159. Medeltida dörr från Bjälbo kyrka. Efter T. J. Arne.

Före ombyggnaden hade kyrkan med koret och till tornmuren en längd av 22 och en bredd av 7,7 meter. Predikstolen var beprydd med de fyra evangelisternas bilder samt målad. T. J. Arne har i en uppsats om Bjälbo ansett sig finna anledning att antaga, att en äldre kyrka, sannolikt av trä, skall ha funnits här före ovannämnda kyrkas tillkomst.

Bjälbo kyrkogård hade i äldre tider en ovanlig utsträckning. Den hade en längd av 180 och en bredd av 62 meter. Mer än hälften av kyrkogården norr om kyrkan avhägnades emellertid år 1786 och tillades komministrarnas i Skänninge boställsrätt. Inom denna del anträffades år 1914 två gravar, den ena, enligt Arne, som undersökt gravarna, »90 m. rakt n. om nuvarande kyrkan och 66,5 m. från n. kyrkogårdsmuren» och den andra ett par m. sydligare» (fig. 160, 161. Se vidare »En bok om Östergötland»). — Avstånd från kyrkan till Skänninge: 5 km.

160. Tidig medeltidsgrav å Bjälbo gamla kyrkogård. Efter T. J. Arne.

Av fornlämningar märkas här tre runstenar. En av dessa, å kyrkogården, är av ljusgrå granit och av Brate uttydd: Ingevald reste denna sten efter Styvjald, sin broder, en förträfflig yngling, son till Spialbode till ätten, men jag (ristaren) fulländade den. En annan, nu försvunnen, fanns även å kyrkogården. Med tillhjälp av de få kända runorna har antagits, att den är huggen till minne av en maka och från kristen tid. Den tredje är av rödaktig granit och inmurad i norra sakristians stenfot samt har blivit tydd: Käcka män, drängar, reste denna sten efter Grep, sin gillesbroder, Juddes son. Love ristade runorna (fig. 162). — På en till stor del söndersprängd sten å en åker vid Ramstad mellangårds gård synas några skålformiga fördjupningar och ännu flera lära ha funnits å den bortsprängda delen. Å Ramstads östergård finnas eller ha funnits 8 runda stensättningar. — Bland historiska minnen, som äro förenade med Bjälbonamnet, är det äldsta den strid, som här stått 1169 emellan k. Knut Eriksson och de båda ättlingarna av Sverkerska huset, k. Kol och Burislev. Det var den sista striden av ett flerårigt krig. Striden gällde Sveriges konungakrona, och dess öde blev här även avgjordt. Kol och Burislev, som hade sitt egentliga anhang hos östgötarna, måste giva vika. De flyktade, den förre till Norge, den senare till Danmark, och k. Knut blev ensam härskare. I grannskapet av samt sv. om kyrkan äro några åkrar belägna, vilka efter detta slag ännu i dag kallas *blod-* eller *rödåkrarna*. Här liksom vid de närbelägna byarna *Bristtorp*, *Snoppetorp*, *Sjuntorp* och *Övertorp* skall det avgörande slaget stått. Man har här även uppgrävt ur jorden en mängd förrostade svärdsklingor, sporrar och spjutdelar. Det säges, att de fyra byarna även fått sina namn efter slaget. Vid Bristtorp skall striden brutit lös, vid Snoppetorp de slagne »snoppat» eller tagit till flykten, vid Sjuntorp, som dessförinnan hetat Swem eller Sem, 700 man stupat och vid Övertorp Kol och Burislev blivit övervunna. Enligt Palmskiöld skola 1,000 man danskar, som deltagit och stupat i striden, blivit begravna n. om kyrkan, men i så fall måtte de jordats djupt. enär vid plöjning här icke några spår av gravar eller lik ha anträf-

161. Tidig medeltidsgrav å Bjälbo gamla kyrkogård. Efter T. J. Arne.

fats. — Nära ett och ett halvt århundrade efter detta slag, eller 1309 höll det åter på att komma till strid. Det var vid brödraofriden mellan k. Birger och hertigarna Erik och Valdemar. Rimkrönikan berättar därom, att hertigarna lagt sig ned vid Swem by, där de skulle invänta konungen och hans bundsförvanter. Men det ville sig icke bättre, än att herr Mattis, som förde baneret, snavade med sin häst över en sten, så att banerstången gick sönder. Detta ansågs som ett dåligt tecken, och de båda hertigarna övergåvo tanken på strid samt begåvo sig, Erik till Kalmar och Valdemar till Stockholm.

162. Runsten insatt i Bjälbo kyrka.

Folkmängden var på 1750-talet: 516, 1790: 512, 1825: 683, 1850: 862, 1895: 767, 1910: 749 och 1915: 781. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 6,000: —, Sjukhjälpföreningens kassa kr. 5,000: —. Folkskolan har 1 lär. och 75 barn; småskolan 1 l:a. — Här finnas 1 handl. och 6 handtverkare.

Gårdar.

Bjälbo, 11 3/4 m., 716 h. Denna urgamla gård säges i äldsta tider ägts av släkten Ulv, och det har blivit sagdt, att den tillhört Ulv jarl till Bjälbo. Den ende Ulv jarl, historien känner i äldsta tider är Ulv jarl, som var i konung Knut den stores tjänst och dog 1027. Han var gift med denne konungs halvsyster Estrid. Bjälbo skulle senare ägts av hans son Erik Ulvsson. Att förneka denne sons tillvaro är icke möjligt, men historien känner endast Ulv jarls son Sven, som var konung i Danmark. Genom Erik Ulvssons dotter Ingrid Ylva, som gifte sig med Birger jarls fader, Magnus Minnisköld, skulle egendomen kommit till Folkungasläkten. Någon klarhet i avseende å härovan nämnda ägare giver likväl icke nu kända handlingar. Enligt en äldre förf., Olaus Petri, skulle Ingrid varit dotter till Simon Sik, som säges varit son till Sverker den gamle. Även denna uppgift saknar historiskt bevis. Den äldsta historiskt kända av Folkungasläkten var Folke den digre, som levde i slutet av 1000-talet och början av 1100-talet. Han var gift med Ingrid, som var dotter av k. Knut den helige av Danmark, som åter var sonson till ovannämnde Ulv jarl. Enligt äldre obevisade anteckningar var Folke d. digres far *Ingevald* eller Grell och förfader Folke Filbytte. Emellertid kan det med all sannolikhet sägas, att gården tillhörde Magnus Minnisköld och hans maka, och enligt kröni-

kan föddes Birger jarl II († 1266) här. Första gången *Bjelbo* nämnes i nu kända originalhandlingar är 1273, då hertig Erik härifrån utfärdade ett gåvobrev till sin syster fru Kristina. Vidare utfärdade k. Magnus Ladulås brev från *Bjælbo* d. 1 jan. 1283, år 1284 och d. 3 dec. 1290. År 1302 omtalas herr Tyrgerus av Bjälbo. Måhända var han kyrkoherde i socknen. År 1324 befullmäktigar Magnus Bengtsson sin tjänare Johan Holmgersson att å husbondens vägnar taga i besittning Bjälbo gård med allt vad där funnos av löst och fast, varvid han förband sig att freda honom för allt eftertal i och för denna åtgärd. År 1346 utfärdade k. Magnus Eriksson och hans drottning Blanka sitt svenska testamente och giva i detsamma till det av dem tilltänkta klostret i Vadstena bl. a. Bjälbo. Men detta testamente gick aldrig i verkställighet (se Östgld I, s. 216). I det brev, som k. Magnus utfärdade 1353, angående patronaträttens överlåtande till Skänninge nunnekloster, upplyser konungen, att Bjälbo gods aldrig varit krono eller regale utan hade det efter Birger jarl kommit till konungens släkt. År 1358 skänkte hertiginnan Ingeborg med sin sons, konung Magnus, samtycke till Skänninge nunnekloster alla sina fastigheter i Bjälbo, mot skyldighet för nunnorna att fira årsmot efter hennes fader k. Håkan, hennes moder drottn. Eufemia, hennes avlidna båda män hertigarna Erik och Knut samt efter hennes förstfödde son konung Magnus och henne själv, sedan de avlidit. År 1364 utfärdade konung Albrekt från Skänninge en skrivelse till riddaren Nils Turesson och riksdrotset med befallning, att de skulle till ovannämnda kloster återbringa de fastigheter i Bjälbo, som konungens mormoder, hertiginnan Ingeborg, givit dit, men sedan blivit klostret berövade. År 1377 nämnes Håkan i Bjälbo som fasteman. Vid räfsteting år 1399 erkändes, med ogillande av fogdens i Östergötland, Esbjörn djäkens, å kronans vägnar framställda käromål, Skänninge nunneklosters besittningsrätt till Bjälbo gods, vilket aldrig, som käranden påstått, varit kronogods eller »konungx upsalöödh» utan bevisligen ett arvegods, som efter Birger jarl gått i arv till konung Magnus och av denne 46 år tidigare blivit skänkt till nämnda kloster. År 1409 gav Linköpings domkapitel kaniken Petrus Hartlevi befallning att tillhålla Skänninge nunneklosters landbönder i Bjälbo att utbetala kaniktionden, i vilken skyldighet de visat sig tredskande. År 1414 var Ingemar i Bjälbo bisittare vid tinget. På grund av recessbeslutet 1527 indrogs Bjälbo till kronan. En del här köptes 1631 av E. Drake, men en gård innehades 1687 av Erik Bagge, och en annan lades vid reduktionen till Hovs kungsgård men uppläts åt fru Elisab. Klara von Stösloff och efter hennes död åt fru Katarina Enefeldt, f. Prytz († här 1716). Fru S. hade 1 m. Bjälbo trädgård från 1683 som säteri. Bjälbo trädg. 1/2 m. hade senare säterifrihet enl. k. bef:es resolution 1727 samt var augment till Bjälbo fogdegård och ägdes i midten av 1700-talet av kaptenen Paul Dardanells änka Margareta Follin. En gård reducerades med Alvastra från regeringspresidenten i Pommern Mattias Palbitzki († 1677). År 1853 tillhörde 3 1/4 m. K. Lindberg. 1/4 m. var då liksom förut och senare komministerboställe. Det övriga hade skilda ägare. På 1870-talet tillhörde Bjälbo fogdegård m. m., 2 81/120 m. Jonas Karlsson, Bjälbo trädg., Hillbrandsgården och Hofre- l. Hovargården 5 3/8 m. K. J. Lindberg o. s. v. År 1884 ägdes det hela, förutom komministerbost., av K. J. Lindberg, Lars Lindberg m. fl. samt på 1890-talet av led. av riksdagen Aug. Henricson, Karlslund (3 69/88 m.), Sven Johansson (2 1/2 m.), S. Sandberg, Motala (2 1/2 m.), organisten J. F. Petersson m. fl. Senare har Bjälbo haft 8 äg., varav Aug. Henricson, ledam. av riksdagen David Pettersson, Lars Andersson m. fl.

Av den bostad, som Folkungarna på sin tid hade, finnes nu intet övrigt Man vet icke ens, varest den varit belägen, ehuru det antages, att den legat sv. om kyrkan på höjden av den kulle, där man funnit lämningar av grundvalar. Att här varit en för sin tid ganska ansenlig bostad kan ju förmodas,

då hertigarna Erik och Valdemar här höllo hov samt år 1306 anställde bröllop för sina män. »Der woro fem bröllop all i sönder», säger rimkrönikan. Och från olika håll kallade hertigarna sina män till sig för att deltaga i festligheterna. Under dessa bröllop var det, som den från dessa tider bekanta s. k. Håtunaleken förbereddes. Och härifrån var det hertigarna i hemlighet drogo till »Hagtuna», där konungen då vistades.

Bjälbo är en i hög grad minnesvärd plats, ty där föddes Birger jarl, Östergötlands störste son, som måhända även där avled. Utan tvivel har Bjälbo även under hela hans levnad varit den kraftige Bjälbojarlens rätta hemvist. Det var sålunda härifrån, som han huvudsakligen visste att verka så mycket godt för sitt land, och härifrån som hans brev utgingo om husfrid, kvinnofrid, kyrkofrid och tingsfrid, lagar, vilka, än i den dag som är, givit och giva honom rätt att nämnas som sitt folks fader. Hans bildstod finnes i Stockholm, och en sten är år 1913 upprest vid Bjälbo honom till minne av Östergötlands kvinnor.

Brestorp, 1 m., 95 h. Riddaren Nanne Abjörnsson (sporre i sköld utan hjälm) och Tobbe Eriksson (fyrdelad sköld) skänka med samtycke av den sistnämndes hustru Älna Nannadotter en attung jord i *Breathorp* med förbehåll, att två landbönder i Älgsjö därifrån hade rätt till vedbrand. I senare tid har egendomen tillhört, på 1870-talet K. M. Anderssons arvingar, på 1880- och 90-talen sergeanten L. M. Ekdahl, 1894 samt senare Aug. Henricson. — **Hilltorp, Stora,** 1 m., 98 h. *Hildathorp* tillh. under 1300-talet Alvastra kl., men år 1389 bortbytte detta kloster sina fastigheter här till Skänninge kloster. Har senare varit hospitalshemman till Vadstena hospital men är numera utarrenderadt av statsverket. — **Marstad,** 4 $^{1}/_{2}$ m., 350 h. Nisse i *Marsta* satt år 1414 i tingsrätten. Marstad innehades av Gust. Banér som frälse och därefter av Axel Lillie. Utbyttes till kronan 1699. Ett par gårdar tillh. landsh. Uddo Ödla († 1668) och därefter hans änka Mektild Ribbing. Hörde 1700 under Vadstena slott. Ett m. har varit häradskrivareboställe, nu indraget till staten och utarrenderadt; $^{1}/_{2}$ m. är komministerboställe. Det övriga har 7 ägare. — **Ramstad,** 4 $^{1}/_{4}$ m., 235 h. År 1346 stadfästade konung Magnus ett jordabyte, genom vilket riddaren Magnus Niklisson erhöll 4 åttingar här av Alvastra kloster. Udor i *Ramstadha* nämnes 1384 som fastevittne. Riddaren Nils Bosson tillbytte sig 1405 en femtedel i *Ramstadh* av sin broder riddaren Sten Bosson mot egendom i Västmanland. Sten hade ärvt denna femtedel av deras fader. Heming i Ramstad nämnes 1409. Ramstads frälse tillh. 1687 generalen Karl Larsson Sparre, 1700 Lars Fleming och 1726 Gabr. Ribbing. Har sedan länge haft 8 äg., varav på 1880- och 90-talen insp. G. A. Andersson och insp. A. F. Peterstrand samt senare A. T. Karlsson och F. O. V. Andersson m. fl. — **Sjuntorp,** 2 m., 114 h. År 1302 nämnes Valdemar av *Siundathorp,* som senare nämnes som Valdemar av *Swndathorp,* då han 1307 gjorde sitt testamente, i vilket han valde Alvastra kloster till gravplats. År 1376 var Göte här fastevittne. År 1410 pantförskrev Abjörn Jönsson (snedbjälke med 3 liljor) sin gård *Sywndatorp* till Erik Tubbesson för 60 mark Stralsundspgr, vilka han erhållit i Malmö, där mäster Sasse botade hans sjukdom. År 1412 överlämnade samma Abjörn såväl *Syundatorp* som alla andra sina gods till sin måg Torberg Kärling emot årligt underhåll m. m. Sjuntorp utbyttes under 1600-talet till kronan av M. Drake. År 1870 tillhörde 1 m. J. A. Larsson, som var ägare ännu på 1880-talet. En annan del tillh. A. M. Larsson. År 1911 tillhörde det hela direktör J. F. Peterssons stärbhus, som även ägde **Snoppetorp,** $^{1}/_{2}$ m., 35 h., vilken gård även därförut haft gemensam ägare med en del av Sjuntorp. — **Älgsjö,** 4 $^{7}/_{8}$ m. Nikolaus Håkansson av *Aelghesio* nämnes 1370. Omnämnes vidare 1392 (se Brestorp). I ett arvskifte från år 1405 efter Tubbe Eriksson avstod dennes måg Torberg Kärling alla svärfaderns egendomar i Östergötland förutom *Älgsjö* och Godegård till sin svåger Erik Tubbesson (se Sjuntorp). Älgsjö

frälse tillhörde 1687 Karl Soop, 1726 L. De Geer. En annan gård ägdes på 1600-talet av K. Mörner. Av **Östra Älgsjö,** 3 1/8 m., 161 h., har 1 m. varit militieboställe, nu indraget och utarrenderadt, under det 2 1/8 m. sedan länge har 7 ägare. **Västra Älgsjö,** 1 3/4 m., med utj. 170 h., varav 1 3/4 m. har 6 och utjorden 6 ägare. Av V. Älgsjö ägdes 3/4 m. 1853 och 1 m. 1884 av justitierådet K. G. Hoffstedt. — **Önstorp,** 1 m., 64 h. Tillh. 1894 organ. J. F. Petersson samt f. n. G. Albert Lind. — **Övertorp.** 2 m., 89 h. En gård här köptes av E. Drake samt ägdes 1687 av amiralen Per Rosenholm († 1699). Egendomen tillh. under senare delen av 1800-talet A. M. Larsson, som även ägde Sjuntorp och Snoppetorp. Tillhörde senare hans stärbhus.

Övriga tillhörigheter: Bjälbo handelsbod, Hilltorp, utj., Marstad, utj., Marstad, äng m. fl.

4. **Blåvik,** belägen invid sjön Sommens två nordligaste vikar, vilka bilda en långsmal halvö, vartill kommer en annan del av socknen, som i söder även stöter intill Sommen. Begränsas i övrigt åt v. av Malexander och åt n. av Åsbo och Ekeby socknar. Arealen är 8,672 har, därav 6,553 land. Marken utgör en bergig skogsbygd, vid stränderna av Sommen mer leende, i det inre av mer allvarlig natur, växlande med små skogssjöar och vidsträckta mossmarker. Socknen genomstrykes av en landsväg, som kommer från Åsbo och går förbi kyrkan till Torpa socken. Ännu på 1840-talet fanns ingen åkväg i södra delen av socknen utan klövjades de varor, som skulle fortskaffas. Vattenvägen användes då och än i dag ofta som färdmedel. På grund av kommunikationernas beskaffenhet var Blåvik länge som en avskild del av landskapet. Den södra delen av socknen, det s. k. »Norrsjölandet», tillhörde Torpa socken men hade ingen landsväg till kyrkan. Till sjös var kyrkvägen 12 km. Den norra delen, som var den största, tillhörde Ekeby församling. Här fanns det gårdar, vilka hade mer än tre mil till Ekeby kyrka.

Blåwijk nämnes som torp 1307. Enligt k. förordning av d. 26 oktober 1866 bestämdes, att vid dåvarande kyrkoherdars i Ekeby och Torpa församlingar avgång, skulle en ny konsistoriell kapellförsamling bildas av 6 1/8 m. från Ekeby och 4 1/4 m. från Torpa socknar, tillhörande Ekeby pastorat. Avsikten var till en början att bilda ett större patronellt pastorat, »Sommebygd», som avsågs att bildas av delar av Ekeby, Malexander, Torpa och Säby pastorat. Ägaren av Boarp, fältkamereraren S. J. Bergman, visade härför livligt intresse, och med erbjudande av riklig hjälp i ekonomiskt avseende gjorde B. hos k. maj:t ansökan härom. Men förslaget förkastades och bifölls först sedermera, i det skick härovan nämnts. Hedern av socknens bildande tillkommer helt och hållet nämnde fältkamererare Bergman, som skänkte plats för kyrka, kyrkogård, socken- och skolhusbyggnad, 1/2 m. Kopparhult till kapellpredikantsboställe, 5,000 kr. till kyrkobyggnad samt 3,000 kr., varav räntan tillfaller kapellpredikanten. Ordinarie kapellpredikant anställdes först 1880. Från 1878 tjänstgjorde e. o. präst. Från 1872 hölls månadtligen gudstjänst av Ekeby präster.

Kyrkan är belägen å en brant i Sommen stupande udde samt uppbyggd 1872 (fig. 163). Den är av trä och reveterad. Har värmeugn och utrymme för 400 personer. Orgeln om 5 st. är delvis skänkt av fröken Matilda Bergman, som därjämte skänkt kyrksilver. Ringklocka är given av Boxholms aktiebolag och järnportar till kyrkogården av bruksp. K. P. av Burén. — Avst. till Linköping 6,4 mil.

Från äldre tider omtalas ett »blodregn» år 1630 samt ånyo 1698 å Sommen vid Blåvik. Om »Some», säges det, att han var en mäktig och trollkunnig man. Bl. a. tillskrives honom en fördämning i sundet mellan Andersbosjön och Sommen, av vilken spår ännu anträffas i murlika revlar. Denna fördämning skulle tillkommit, för att fisken icke skulle gå ur Sommen in i Andersbosjön.

163. Blåviks kyrka.

Folkmängden var omkr. 1880: 471, 1910: 459 och 1915: 450. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 3,000:—, skolkassan kr. 2,000: —, fattigkassan kr. 1,635: —, Häggarpska fonden kr. 3,000: —. Donationshemman: ½ m. Kopparhult. — Folkskolan vid kyrkan har 1 lär. och 1915 26 barn samt småskola vid Karlstorp med 1 l:a. — Skogsbruk är huvudnäring. Först därefter komma åkerbruk och fiske. — Av handtverkare finnas 1 skomakare och 2 skräddare.

Gårdar.

Andersbo, ⅝ m., 710 h. Hörde redan 1636 till Boxholm. — **Arnäs,** ½ m., 113 h. *Arnanäs* testamenterades 1405 till Vadstena kl. av riddaren Ture Bengtsson, som därjämte dit skänkte *Flandhult*. Arnäs och Flanhult hava förr hört till Liljeholmen, Arnäs som frälse 1700 och 1725, Flanhult som rå och rör till 1680. Tillhörde redan i början av 1800-talet Boxholm. — **Arrebo,** 1 m., 634 h. Innehades som säteri av Maur. Holtz (Holst) från 1632 men gick miste om säterifriheten 1680 »för ofullkomlig byggnad och kultur». Ägdes vidare av Jakob Gyllenborg, då egendomen 1685 återfick säterifriheten. Utbyttes sedermera till kronan och kom under Vadstena slott. Tillhörde tidigt Boxholm. — **Blåvik,** 1 m., 354 h. År 1307 utfärdade hertigarna Erik och Valdemar gåvobrev på deras andel i två torp *Blawijk* till Bo Nilsson, vilken gåva stadfästades av k. Birger 1311, som därjämte efter ett par veckor senare överlät sin enskilda del i *Blauik* till samma Bo. Nämnda gåvobrev vidimeras 1345 av Alvastraabboten Ragvald. År 1416 avträdde Johan Tovesson Krook till biskop Knut i Linköping *Blavik*. Tillh. 1636 M. Holtz på Arrebo, under senare delen av 1600-talet släkten Rosenstjerna, 1726 kommendörkapt Erik Ahlfort, Liljeholmen, samt synes därefter följt denna gård. — **Bösebo,** ¾ m., 900 h. Hörde 1636 under Götevi men kom med Arrebo till kronan och Vadstena slott samt senare till Boxholm. — **Eklabo,** ¾ m., 410 h. Alla ovannämnda gårdar tillh.

nu Boxholms A.-B. — **Fiskevik,** 1/2 m., 258 h. Har länge tillh. allmoge. 1910 J. Karlssons stärbh. och A. A. Abrahamsson. — **Flanhult,** 1 m., 934 h. År 1344 gjordes en överenskommelse emellan riddarna Gustav Tunesson och Magn. Gudmarsson att, om den förre överlevde sin fru Katarina Gudmarsdotter, skulle han till sin död behålla bl. a. *Flandholt* men efter Gustavs bortgång skulle gården tillfalla Katarinas broder och enda arvinge riddaren Magnus. Nämnes 1405 (se Arnäs). Tillh. 1700 ryttmäst. Knut Patkull, samt i slutet av nämnda århundrade släkten Grönhagen men 1825 och vidare Boxholm, nu Boxholms A.-B. — **Helgesbo,** 1/4 m., 78 h. Har länge til h. allmoge, nu Boxholms A.-B. — **Hårdaholm,** 1 m., 390 h. Har tillh. Liljeholmen, nu Boxholms A.-B. — **Karsbo,** 1/2 m., 470 h. Tillh. Jakob Gyllenborg men kom till kronan och Vadstena slott samt senare till Boxholm, nu Boxholms A.-B. — **Kopparhult,** 1/2 m., 119 h. Tillh. 1636 Holtz, men kom sedermera under Liljeholmen, till dess gården skänktes till kapellpredikantboställe av fältkameraren S. J. Bergman. — **Liljeholmen** 1 m. med **Fiskarp** 1/2 m., tills. 298 h. Denna egendom bar intill 1600-talet namnet Ringshult och omnämnes 1280 under namnet *Rinxhulth*, då östgötalagmannen Bengt Magnusson underrättade alla Ydre invånare, att han lämnat herr Nikolaus Sigridsson detta konungens och häradets hemman att bebo. År 1299 förordnade nämnde Nikolaus, som var lagman i Värend, ifrån *Ringshult* genom testamente om sin kvarlåtenskap. I ett brev av 1414 omtalas herr Bo Boson som »lifdhe och sat i Ringxhulte», som det synes under 1300-talet. Från slutet av 1300- samt början av 1400-talet äro flera brev utfärdade härifrån av Linköpingsbiskopen Knut (Natt och Dag) ävensom av andra. År 1404 utfärdade nämnde biskop bl. a. ett kvitto från *Ringxhulth* å den uppbörd, han erhållit av prosten Petrus i Ydre. I början av 1400-talet omnämnas laxkaren i Tranås, vilka hörde till Ringshult. Under 1600-talet köptes Ringshult av överstelöjtn. Krister Lillie, som gav egendomen sitt nuvarande namn. En gammal källare benämnes efter honom ännu Lillies källare. Tillh. sedermera måhända dennes brorson Krisman Lillie, men kallas 1683 fru Margareta Drakes säteri. Såldes därefter till majoren Gabr. Gyllenståhl († 1705) och hans första fru Maria Fahnehjelm († 1691), vilka lämnade det i arv till sin dotter Maria Sofia och hennes man, amiralitetskapt., sederm. kommendörkapt. Erik Ahlfort, av vilka den förstnämnda dog här såsom änka år 1753. Ägdes vidare av sonen, amiralitetskapt. Gabr. Ahlfort († 1780), samt därefter av sekreteraren Erik A. Ahlfort och hans maka Elisab. Busser, år 1825 av löjtn. Fredr. Otto Vilh. Boursie († här 1835), gift med J. C. Ahlfort. År 1841 avled här änkefru Ingrid Elisab. Bursie, f. Busser. Ägdes 1852 av fältkamerer. Sven Johan Bergman och hans fru Anna Maria Ahlfort samt 1872 och 1884 av fröken Matilda Bergman, Boarp. Tillh. på 1890-talet Lars Vilh. Esbjörn Pontin, vars moder var dotter till fältk. Bergman, samt f. n. Boxholms A.-B. Egendomen, belägen vid Sommen, har gammal manbyggnad, uppförd av major Gyllenståhl. Till det inre giver byggnaden ännu inblick i, huru en rik man under 1600-talet ordnade sin bostad, då han icke ville åt sig uppföra något slott. Ett stort rum rätt fram från förstugan har smårutiga fönster och en gammaldags spis, som tager ett betydande utrymme. Timret i väggarna äro av en grovlek, som numera väl sällan eller aldrig kan anskaffas. Väggytorna äro obetydligt utjämnade men helt och hållet betäckta med målningar i limfärg, framställande slott och trädgårdar m. m. Även taket upptages av målningar med monogram o. s. v. i rött och vitt. Rummen å ömse sidor om detta större hava även målningar. Bland folket här går ännu den sägen, att i den på en mils avstånd belägna Torpa kyrka fick förstagångsringningen icke börja, förr än Liljeholmens kyrkbåt var färdig att lämna Liljeholmsstranden. Tecken till detta gavs genom flaggning från Torpöns norra udde. Och två timmar senare, då kyrkbåten var anländ, kunde gudstjänsten taga sin början. — **Ting-**

Kullanäs, ½ m., 292 h. Utbyttes vid reduktionen. Har länge hört till Boxholm, nu Boxholms A.-B.

Övriga tillhörigheter: Flaskarps kvarn och såg, Helgesbo tegelbruk, Lugnet m. fl.

5. **Ekeby** gränsar i v. och nv. till Rinna, i n. till Hogstad och Mjölby, i ö. till Åsbo och Malexander och i sydlig riktning till Blåvik. Arealen är 11,279 har, varav 10,676 land. Socknen hör till Holavedens norra sluttning, av vilken skogstrakt den ursprungligen blivit uppodlad. Marken är till största delen bergig och ojämn. N. delen av socknen upptages av en i v. riktning gående bergås. Förövrigt gå så väl bergen som vattendragen i riktning från s. till n. Ekeby socken bildar övergången emellan skog och slättbygd. Naturen är med sina växlingar av dalar och höjder, vattendrag och slätter, barr- och lövskog, i vissa trakter allvarligt storartad. Synnerligt anslående är den vackra Boxholmsdalen, där Svartån i flera fall sänker sin rika vattenmassa. Jordarten är sandjord och på några ställen lera och lermylla. Av vattendrag märkas i främsta rummet Svartån, som i söder och norr i många krokar genomgår hela socknen samt i sig upptager socknens alla vattendrag, av vilka Fjätmunnaån är störst. Av landsvägar märkas den från Mjölby till Småland förbi Boxholm i sydsydv. riktning gående stora landsvägen, till vilken stöter den från Rinna kommande landsvägen, som utgrenar sig såväl åt öster förbi sockenkyrkan som åt söder. Dessutom finnas flera härads- och skogsvägar.

Ekeby socken nämnes under 1300-talet och kallades *Ekby-Holavid*[1] till skillnad från Ekeby vid sjön Boren. Skrives även *Ekehy* samt *Eghby*. Kallas 1378 *Ökbogha* vid Holveden. Vid omnämnande av socknen år 1385 tillägges vid namnet »vnder skogh». Under 1600-talet kallades socknen även *Ekebyrinna*. Socknen omfattade till ⅕ 1880 även en del av Blåviks församling. Ekeby utgör med Rinna annex och Blåviks kapellförsamling ett patronellt pastorat,[2] där Boxholms och Mossebo

[1] I mitt arbete över Östergötland av åren 1875—79 har jag uppgivit *Ekeby-Holavid* vara omnämnd år 1223 (med kyrkoherde). Denna uppgift har senare blivit upprepad av andra förf. Jag har emellertid nu icke kunnat återfinna källan för denna uppgift. En förf. har uppgivit 1253 som det år, då socknen först blivit nämnd. *Förf.*

[2] Framställning har blivit gjord, att de fastigheter, som upptaga Boxholms och Flämminge bruk samt Boxholms municipalsamhälle ävensom åtskilliga angränsande hemman och lägenheter eller de andra områden, som för ändamålet kunde befinnas lämpliga, skulle utbrytas från de socknar, till vilka de nu höra, för att bilda ny församling med egen kyrklig och kommunal förvaltning. Tillika hemställdes, att med ny lönereglering för prästerskapet inom Ekeby och Åsbo pastorat skulle anstå, till dess frågan om bildandet av den nya församlingen blivit slutligen avgjord. Någon tid senare ingåvo Ekeby och Åsbo kommuner till k. m:t särskilda ansökningar, däri hemställdes, att k. m:t måtte förordna, att Ekeby och Åsbo socknar måtte förenas till en socken och en kyrkoförsamling, samt att förestående lönereglering för prästerskapet inom Ekeby och Åsbo pastorat måtte lämpas därefter.

Domkapitlet har med anledning härav förenat sig med andra vederbörandes yttrande i detta avseende och avser (år 1915), att förslaget om Ekeby och Åsbo församlingars sammanslagning till en sådan måtte ogillas. Däremot anses, att vid Boxholm bör bliva en särskild församling, och att de kyrkliga och kommunala förhållandena i Ekeby och Åsbo pastorat ordnas så, att Boxholms och Flämminge bruk med vissa angränsande hemman utbrytas ur Ekeby och Åsbo socknar för att i kyrkligt och kommunalt hänseende bilda egen kommun och förenas med Blåviks kapellförsamling till ett pastorat med kyrkoherde i Box-

säterier kalla kyrkoherde och komministrar i Ekeby och Rinna. Patronaträtten tillkom genom Göta hovrätts bestämmelse d. 3 dec. 1729 och k. maj:ts utslag d. 12 jan. 1774. Kyrkans ålder är obekant, ehuru man vet, att den härleder sig från olika tider. Den mellersta delen av gråsten är äldst och antages vara från slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet. Denna del har fordom haft stenvalv, vilka uppburos av grova stenpelare. Dessa nedtogos år 1788, och ett välvt tak av trä inlades. Västra delen av kyrkan är yngre, ehuru åldern även av den är obekant. Östra delen l. koret med därunder murade Ribbingska familje-

164. Från det inre av Ekeby kyrka.

graven lät riksrådet Peder Ribbing uppmura 1648 och blev detsamma enl. inskrift å korets yttre östra sida iståndsatt 1822. Nämnda grav öppnades senast på 1880-talet. Taket är spånbetäckt. Kyrkan undergick reparation åren 1860—61 samt senast 1894—95 efter ritning av arkitekten Agi Lindegren. Längden är 33,2 och bredden 9.8 meter. Vapenhuset är 5,5 m. i fyrkant och sakristian 4,6 × 4,8 m. Kyrkan har värmeugn och sittplatser ör 600 personer (fig. 164). Vid senaste reparation ombyggdes koret med rundbågvalv. Samtidigt insattes i koret fyra fönster med vapen i glasmålning, nämligen Falkenbergska, Ryningska och två Ribbingsvapen. Altartavlan, som framställer Kristi korsfästelse, är målad av Ehrenstrahl

holm och komminister i Bråvik, att återstående delar av Ekeby församling bibehållas i ett pastorat med Rinna, med kyrkoherde bosatt i Ekeby och komminister i Rinna, samt att återstående delen av Åsbo församling bildar eget pastorat. Under sådana förhållande kunde komministerstjänsterna i Ekeby och Åsbo församling indragas. Av »sakkunniga» hava även förslag blivit uppgjorda rörande dessa socknar, men detta förslag torde icke kunna antagas. Ny reglering 1917.

samt hitskänkt 1693 av Katarina Ribbing, född Falkenberg. Tavlans kostnad var då 1,263 dal. kmt. Renoverades i Stockholm 1895. Predikstolen är prydd med de fyra evangelisterna i snidadt arbete samt hitskänkt 1675 av överstelöjtn. Erik Ribbing och hans maka Beata Rosenhane. Predikstolen, som förr varit målad, är nu befriad från all färg och träets färg framträder å såväl bilderna som i övrigt. Orgelverket om 19 st. är från 1865 av P. L. Åkerman. Till detsamma bidrog brukspatr. D. P. av Burén med en summa av 2,634 kronor. Redan omkr. 1750 hade kyrkan orgelverk om 7 st. År 1788 byggdes här nytt orgelverk av direktören Schörlin. Detsamma hitskänktes av brukspatr. Karl Dan. Burén. Dopfunten är av grov sandsten, har 4 figurer, spetsbågar och spiralvridna rundstavar. En större silverkalk med Ribbingska och Oxenstjernska vapnen är hitskänkt av generallöjtn. Gabr. Ribbing († 1742) och hans maka Ulr. Eleon. Oxenstjerna. Inskriften: *Hainrich, freiherr von und zu oberen Bayren*, betecknar ursprunget. Kalken har å foten tre främmande vapen. Porträtt av Luther är upphängdt i kyrkan. I sakristian förvaras ett mindre krucifix av mässing. Å predikstolen är en prydlig fyrarmad ljusstake av malm med sköld ävensom 2 trepipiga gamla ljusarmar. De sex ljuskronorna äro av mässing. Å en av ljuskronorna läses: *Gud till ära och kyrkan till prydnad är denna krona given av befallningsm. i Boxholm Peter Johansson och Valborg Hansdotter för sig i testamente anno 1698.* Att döma av i kyrkan befintliga vapen äro bl. a. här begravna guvernören Per Ribbing († i Boxholm 1664), generallöjtn. Gabr. Ribbing († 1742), landshövd. Leon. Ribbing († 1687), landshövd. och landtmarskalken Per Ribbing († 1719), överstelöjtn. Erik Ribbing († 1675). Därtill komma inuti kyrkan 31 större eller mindre vapen. Två »huvudbanér» av bleckplåt, det ena över »Linar Ribbing till Måsby och Näs» och det andra över Karl Ribbing († 1661) äro uppsatta i vapenhuset och 4 små i sakristian, alla restaurerade och väl vårdade. Ett epitafium och ett monument med längre latinska inskriptioner finnas och hava till eftervärlden bevarat minnet av ättlingar av denna släkt. Under 1700-talet fanns här ett numera försvunnet epitafium med följande inskrift: Mors tua, mors Christi, fraus terræ, gloria cœli, Et dolor inferni, sunt meditanda tibi. Vive diu, sed vive Deo, nam vivere mundo Mortis opus, viva est vivere vita Deo. Ett vapen över Sven Somme († 1624), måladt å trä, omtalas under 1700-talet.

Tornet är uppfördt år 1752 efter ritning av Hårleman, med omkr. 12 m. hög mur och träspira, klädd med spån, omkr. 17,8 m. Kostnaden var 2,969 dal. kmt, förutom dagsverken och »underhölls såväl byggmästare som målare av pastor med kost». Samtidigt nedtogs klockstapeln, då ringklockorna upphängdes i tornet. Storklockan har två vapensköldar, varav den ena Ribbingska släktens samt årtalet 1678 jämte en längre latinsk inskrift. Lillklockans inskrift förmäler, att klockan år 1646 skänktes av herrskapet å Boxholm men omgöts 1717 på bekostnad av Gabr. Ribbing och hans maka Ulrika Oxenstjerna, samt att den vidare omgöts 1740 av M. Hultman i Norrköping.

I tornet förvaras en Mariabild med barnet, ett större krucifix och en tavla (Kristi uppståndelse) å trä. En bit, förmodligen av en gravhäll av kalksten, hittades i kyrkmuren vid reparationen 1860. Prydligt uthuggen, visar den en del av kappan, ringkragen och mustaschen av en riddare. Å kyrkans yttre sida äro fastnitade tre äldre gravstenar. En gravsten begagnas som trappsten vid kyrkans s. ingång och en ligger i en gång utanför och s. om kyrkan. Å kyrkogården äro familjegrav för bl. a. släkten Burén med ett större gravmonument, allt inhägnadt av järnstaket. — På kyrkvallen fanns ännu 1847 och måhända ännu längre en fattigstock, uppställd av komministern Andreas Lithander 1686. I en inhägnad, liknande ett skåp, satt en gubbe, förfärdigad av trä. Mekanismen var sådan, att då dörren öppnades, reste sig gubben upp. Han hade hatten i hand. Utanpå skåpet lästes: Av trä och stock här inne sitter Jag i en mörk och liten vrå, För fattigt folk jag pengar tigger Av den mig ser och förbigår, Ty slut nu intet hjärtat till, Så framt du bär Guds kärleks bild. — Avst. till närmaste jvst. Strålsnäs är 1,5 km.

Av fornlämningar omtalas 5 runstenar: 1) å kyrkogården en av röd granit, med inskrift: Sirkir reste denna sten efter Karna; 2) å kyrkogården, vars inskrift av Brate tydes och översättes: Svena gjorde denna bro efter Övind, sin broder. Han blev västerut död på Väringsskepp. Stenen uttogs 1860 från kyrkan och har förut antagligen stått vid någon bro över Svartån; 3) ett runstensfragment å kyrkogården, som hittades 1894 i kyrkväggen och som endast innehåller några få runor; 4) av rödaktig granit, hittad 1903 i ringmuren, med inskrift, som av Brate blivit tydd: N. N. och Toste och Toke, bröderna (läto resa denna sten) efter Torgöt, sin fader; 5) en sedan länge försvunnen runsten, som enligt »Bautil» innehöll, att Luki reste denna sten efter sin broder Auno. — Av de fyra i Östergötland kända gravarna med hällar med ett rundadt hål anträffades år 1907 en vid Öringe skattegård (se Östgld I, s. 25, fig. 51). Fynden voro endast obetydliga lämningar av ben, 4 dolkar och en flisa, allt av flinta. Inom socknen finnes en höjd kallad »Vimpelthussberget». I trakten härav finnes en mängd kummel, av vilka de flesta äro fyrhörningar, ehuru alla icke rätvinkliga. I Hagby närbelägna äng ha även funnits flera högar med uppresta stenar, som genom odling blivit förstörda. Å Dala ägor har vid grävning anträffats en av sten bildad kista av människolängd med utrymme för två personer. I densamma fanns ett skelett, vilket med undantag av tänderna sönderföll. Å Boxholms ägor finnes en större trekantig stensättning, som av folket kallas jättegraven. Å Bleckenstads boställsägor finnas stensättningar, vilka torde vara lämningar efter någon förskansning. Vid den så kallade Juteliden nära Hester skall under Erik XIV:s tid ett fältslag stått emellan svenskar och danskar. Kulor av omkr. 2 tums diam. ha i senare tid hittats såväl här som vid det närbelägna St. Herkhult. Å Ljungby ägor vid »Jutebackarna» finnas ännu kullar,

där de fallna danskarna sägas jordats. Å Ryckelsby ägor hittades 1869 ett antal av 162 gamla silvermynt eller delar därav, vägande 2,12 hgr. År 1915 anträffades i en mosse vid Bleckenstad tre runda buktiga medeltida hängsmycken av silver, 5 à 6 cm. i storlek samt med graveringar i fornnordisk stil. Invid landsvägen nära en källa å Korskälla ägor är upprest ett kors. Enligt sägen bör detta kors alltid hållas vid stånd. I forntiden uppsattes ofta kors vid källorna, vilka, såsom välgörande, höllos heliga. Vid många av dem »offrades» det, såsom bekant. Sägnen förmäler, att någon här fött barn eller ock att någon blivit mördad.

Folkmängden var på 1750-talet: 1,300, 1790: 1,671, 1830: 2,052, 1850: 2,402, 1895: 3,155, 1910: 3,705 och 1915: 3,778. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 1,502: 59, fattigk. kr. 5,670: 38, kyrkljusk. kr. 1,502: —, bibelk. kr. 6,351: —, komministerboställets skogskassa kr. 731: —, Rudbeck-Curmanska fonden, sammanslagen av 2 donationer, kr. 3,600: —, Boxholmska donationen kr. 4,414: 59, Boxholmska donationens spannmålsfond kr. 1,675: 14, Ekmarkska don. kr. 1,000: —, Bergmanska don. kr. 2,138: — Ribbingska gravkassan kr. 22,000: —, Fru Hedda av Buréns don. kr. 3,058: —, presidenten K. O. V. av Buréns och fru Louise av Buréns don. kr. 3,000: —. — Folkskolorna hava 1915 3 lär. och 173 barn, vartill kommer skolan vid Boxholm med 3 lär. och 234 barn. Barnantalet gäller även för Åsbo s:n. Sex småskolor ha 12 lär:or. Skolverksamheten med växelundervisning tog sin början 1837. — Socknen har 10 handl., 12 handtv., de flesta vid Boxholm, där även finnas hotell, teater o. s. v.

Boxholms municipalsamhälle är deladt på Ekeby och Åsbo socknar. Hela samhället har en areal av 0,13 kv.-km., därav 0,09 tillhör Ekeby socken med 1915: 2,019 invånare. Egen kyrka är uppförd för samhället (se Åsbo s:n).

Gårdar.

Björnholmen, 1/4 m., 71 h. Tillh. länge allmoge. Ägdes 1884 av A. Johanssons arvingar, på 1890-talet och ännu av Aug. Henricson, Karslund.

Bleckenstad, 2 m. År 1377 skänkte Katarina Ragvaldsdotter 1 attung jord i *Blekmundstad* till Vadstena klosterbyggnad. Hon och hennes måg Joh. Broirsson beseglade brevet. I sitt sigill hade Katarina ett mot höger vändt vildsvin i ginstyckad sköld. Bleckenstad, 1 m., 162 h., är f. d. militieboställe, sedan länge indraget till statsverket och utarrenderadt. **Bleckenstad,** 1 m., 187 h., tillh. omkr. 1687 ryttmäst. Karl Stålhammar samt under 1700-talet släkten Stråle och måhända de la Grange. Mot slutet av 1700- och början av 1800-talet innehades egendomen av bruksp. J. Hellstrand, vilken uppförde nuv. mangårdsbyggnad. Tillh. sedan genom köp efter varandra doktor Dalbom, änkeprostinnan Charl. Kernell, f. Burén († 1837), samt vidare Per Egnell, som 1840 sålde egendomen till sekret. L. Forsbäck, vilken var ägare till 1864, då hovrättsrådet Kristoffer Hederström och J. Hederström gemensamt inköpte den. Efter den senares död blev den förstnämnde 1870 ensam ägare. Redan följande år sålde han gården till sin son Ture Hederström. Ägdes på 1880-talet av M. Vallenberg, 1910 av trävaruhandl. M. E. Klintin, Nässjö, som 1913 sålde gården till K. Johansson, Nävelsjö, och Gustafsson, Bringetofta. — Mangården,

best. av huvudbyggnad i gammaldags stil samt flyglar, ligger nära Svartån. På ägorna finnas järnmalmsanledningar, vilka vid bearbetning befunnos mindre givande. — **Boarp,** 1 m., 358 h. Ägdes och beboddes under förra delen av 1800-talet av fältkamereraren Sven Joh. Bergman samt tillh. på 1870-talet fröken Matilda Bergman, 1895 änkefru Adèle Pontin, f. Bergman († 1897), därefter hennes arvingar samt såldes av Esbjörn Pontin 1909 till Tole Andersson. — Beläget nära Lillån och är väl bebyggdt. — **Boshem,** 1/8 m., 76 h. Har länge tillh. allmoge. Ägdes på 1870- och 90-talen av Karl Gustafsson och 1910 av K. G. Gustafsson.

Boxholms säteri, 4 m. med tillh. **Bryggarhem** 1/8 m., **Bäck, L.** och **St.** 2 m., **Kishult** 1/4 m., **Lockarp** 1/8 m., **Norräng** 1/4 m., **Sjögarp** 1/4 m., **Skäggenäs** 1/8 m., **Stortorp** 1/8 m. Boxholm säges ursprungligen hetat Flämminge efter ägarna. Första med säkerhet kände ägaren är på 1500-talet riksrådet och lagm. Jöran Holgersson Gera († 1588), som ägde halva Flämminge. Därefter kom denna del av egendomen till Bengta Holgersdotter Gera, som var gift med ståth. på Revle slott Er. Oxenstjerna († 1594). Deras son, riksrådet Karl Oxenstjerna ärvde den därefter. Han gav före sin död 1629 sin andel i Flämminge till riksrådet Lindorm Ribbing († 1627). En fjärdedel av gården tillh. på 1500-talet Bengt Duse till Åkershult samt ärvdes därefter av hans barn Bengt Duse och Cecilia, gift med Udde Grijs, samt Bengta, gift med majoren Nils Rosenquist till Åkershult († 1646), vilken år 1628 för 70 mark svenskt mynt försålde sin andel i Flämma till nyssnämnda riksråd. Lindorm Ribbings änka Märta Bonde. En del av godset donerades år 1594 av k. Sigismund till ståth. över Vadstena slott och län, riksrådet Arvid Gustafsson Stenbock, som här började bygga en sätesgård, vilken han efter sitt namn kallade Bocksholm eller Boxholm, såsom det redan på 1600-talet skrevs. Han tyckes dock icke hunnit mer än att på detta sätt ordna säteriet, enär han redan samma år eller 1594 blev, såsom tillhörande Sigismunds parti, landsförvisad av hertig Karl, då hans gods därmed även samtidigt indrogs till kronan, varefter det av k. Karl IX på »behaglig tid» år 1603 donerades till sedermera fältmarskalken och riksrådet Herm. Wrangel († 1643). Huru länge W. innehade godset är obekant, men år 1627 d. 28 febr. skänktes Boxholm med tillhörande ladugård av k. Gustaf II Adolf »af synnerligh gunst och nådhe så och för långligh och trogen tjänst Oss elskeligh, wår och Sweriges Rikes tro man, Råds, Lagman och Landshöfdinge i Östergötland, Edle och Wälbördig Lindorm Ribbing till Nääs och Måssebo, Oss och Sveriges Crono, trooligen gjordt och bewist hafver, dett samma han ock häreffter förplichtad wara skall att göra och bewisa, Oss, wår elskeliga kära Gemåhl, Lifsarfvingar och Sveriges Crono, så länge han lefwer», såsom det i originalgåvobrevet heter. Godset skänktes och gavs till honom »hans husfrus, barn och arfwingar och så arfwingar effter arfwingar, manköns och qvinnköns». Samtidigt skänktes och stadfästades de redan en gång förut konfirmerade gårdar, vilka år 1615 av hertig Johan av Östergötland blivit till honom skänkta. Dessa gårdar voro Giötewed, Björsjö, Sandkulla, Ramneboda, Storetorpet i Rinna socken samt Bistorp, Stengårds torp och Bomhult i Rök socken ävensom en mängd torp och fjärdingshemman i Egby och Rinna socknar samt gårdar i Tollstad och Ödesjö socknar m. m. Efter Lindorm Ribbings makas, Märta Bondes död 1642, innehades Boxholm av sonen, riksr. Per Ribbing, vilken tillökade godset dels med Lagnabrunna, Bäck och Kishult, vilka han mot erläggande av omkring 786 riksdaler in specie fick sig år 1639 tillerkända av drottn. Kristinas förmyndareregering, dels genom ytterligare donationer, som alla skänktes honom »på mansläns rätt och Norrköpings besluts vilkor», och vilka gåvobrev alla slutligen stadfästades av Kristina år 1652. Några hemman tillköptes även under hans tid, bl. a. från Karin Bielke, Gustaf Bonde m. fl. Ribbing dog här 1664. Därefter har godset tillhört överstelöjtn. Er. Persson Ribbing († 1675),

översten, sederm. landshövd. Leon. Ribbing samt efter hans död 1687 hans änka Katarina Falkenberg till hennes död 1716. Tillika med sin man löste hon egendomen från sin svåger Eriks kreditorer med 5,269 riksdaler 14 1/3 öre, 2,370 daler 19 3/5 öre sm. och 42,740 daler 29 öre km. samt från kronan för frälsevederlag i orten enligt reduktionskommissionens brev av 1697. Då hon för det mesta bodde på Gimmerstad i Södermanland, där hon även dog, sköttes Boxholm av hennes söner: Per, landshövding och landtmarskalk år 1719, vilket år han även avled, Konrad, president († 1736) samt Gabriel, generallöjtn. († 1742), vilka samfälldt, framförallt de båda förstnämnda, utredde de svårigheter, i vilka deras moders hus råkat genom Karl XI:s reduktion. Boxholm tillh. därefter ensamt sistnämnde generallöjtnant, därefter hans änka Ulr. Eleon. Oxenstjerna. Vid sitt giftermål med henne år 1714 förordnades nämligen, att hans maka efter hans död såsom heders- och morgongåva skulle erhålla hans bästa sätesgård Boxholm med underlydande. Efter hennes död innehades Boxholm av sonen Gabr. Ad. Ribbing, († barnlös 1762). Godset ärvdes då av systrarna Anna Charl. och Eva Maria, vilken senare var gift med riksrådet Jöran Gyllenstjerna. Dessa sålde 1770 Boxholm och Måsebo med underl. samt 3/4 i Gabrielshammars manufaktur-, knipp- och stångjärnsh. för 575,000 dal. km., då i köpet voro inbegripna inventarier och lösören såväl vid bruket som säterierna, till Adolf Rudbeck, gift med Sigrid Eva Stromberg, vilka åter 1778 försålde godset till bruksp. Olof Burenstam. Kort därefter sålde han det till sin bror bruksp. Karl Dan. Burén. Bruksp. Burén erhöll med anledning av den högt uppdrivna järn- och stålförädlingen vid hans tre bruk Boxholm, Grytgöl och Folkströmmen genom k. resolutioner av 1781 och 82 frälsemannarätt för sig och efterkommande att äga och besitta Boxholms säteri med underl. Vid hans död 1838 tillföll godset genom arv och köp hans son, brukspatr. Peter Karl av Buréns efterlämnade änka, Hedv. Elisab. Valler († 1852), och hennes barn, av vilka brukspatr. Didr. Pontus av Burén och v. häradsh. sederm. presidenten Karl Otto Vilh. Burén år 1849 gemensamt inlöste det. År 1855 blev den förre ensam ägare. Vid hans död här 1878 ärvdes egendomen av stärbhusdelägarna, av vilka äldste sonen brukspatr. Karl Pontus av Burén blev ensam ägare. Vid hans död 1905 tillföll Boxholms säteri med underlydande hans stärbhus.

Mangården, som är belägen vid Svartån, består av huvudbyggnad av trä med tegelbeläggning i två våningar samt fyra flyglar i gammaldags byggnadsstil. Omgivningarna äro synnerligen vackra. Egendomen finnes avtecknad i Ulr. Thersners arbete: Fordna och närvarande Sverige. Boxholms egendom har i främsta rummet Ribbingska familjen att tacka för sin utveckling och försköning. Patronaträttigheten över Ekeby och Rinna församlingar är även av denna familj förvärvad till säteriet. Redan under Ribbingska ägotiden fanns här ett rikhaltigt bibliotek, förenadt med manuskriptsamling. Brukspatron Karl Daniel Burén ägnade sig jämte sin verksamhet som gods- och bruksägare även åt studier och vetenskaper. Resultatet av denna hans senare verksamhet blev samlandet av ett bibliotek med manuskriptsamling här vid Boxholm, som utan tvivel vid den tiden var det största, som varit i någon enskild svensk mans ägo. Det uppgick till över 20,000 band. Med detsamma var bland annat förenadt den lärde och lagfarne revisionssekret. Dav. Nehrman Ehrenstråles boksamling. Stiftaren av detta bibliotek förordnade, att det icke skulle få skingras eller flyttas från Boxholm. Senare ägaren, brukspatr. Didr. Pontus av Burén, skänkte likväl, för att med säkerhet till eftervärlden bevara denna dyrbara och med sådan uppoffring samlade boksamling, efter samråd med sina närmaste anförvandter, densamma till Linköpings stiftsbibliotek, där den nu förvaras. Ett mindre antal böcker jämte manuskriptsamlingen voro därförut skänkta till skalden Karl Fredrik Ridderstad samt tillhöra nu ägaren av Bierga (se S:t Lars s:n), där den förvaras tills. med det övriga Ridderstadska arkivet.

Boxholms bruk är beläget vid Svartån såväl i Ekeby som Åsbo socknar. Svartån bildar här flera fall med sammanlagdt 26 meters höjd. Bruket tillhörande egendomar inom socknen äro **Bredgård** 1/2 m., 71 h., **Börshult** 1/2 m., 385 h., **Ekeberg** 1/4 m., 56 h., **Herkhult L:a** 1/2 m., 115 h., **Karlsberg** 1/2 m., 108 h., bebyggdt 1810, **Korskälla** 1/8 m., 30 h., **Kröklekulla** 3/4 m. med **Kårarp** 1/4 m., tills. 243 h., **Kärrorp** 1/4 m., 87 h., **Lagnebrunna** 2 m., 373 h., **Långliden** 1/8 m., 83 h., **Lönshult** 1/2 m., 126 h., **Mulebo** 1 m., **Målen, L:a** och **St.** 3/4 m., 130 h., **Rövaretorp** 1/2 m., 50 h., **Sandliden** 1/4 m., 206 h., **Stekanäs** 1/2 m., 160 h., **Tjusebotorp** 1/8 m., 54 h., **Torsebo** 1 m., 283 h., **Tolhem** 1/4 m., 62 h., **Ugglehult** 1/8 m., 73 h. samt 1/2 m. av **St. Herkhult.** Dessutom hithöra inom Asby s:n 3 m. med Skillingsmålans utj., i Blåvik 8 23/24 m., i V. Harg 1/2 m., i Kisa 2 23/225, i Malexander 10 1/4 m. med utj. Axsjöhult och lägenh. Holmetorp, i Sund 5 17/20 m., i Svinhult 1 1/4 m., i Tirserum 1 1/2 m., i Torpa 2 1/2 m., i Ulrika 48217/52896 m., i N. Vi 2 3/4 m. och i Åsbo 12 1/3 m., med en sammanlagd areal av 34,939,832 har. Dessutom äger bolaget inom Ekeby s:n Boxholms och Flämminge bruksegendomar, i Kvillinge s:n Graversfors masugnar med ett jordområde av omkr. 300 h. samt i Skyllinge s:n i Södermanland Kantorps gruvfält och Ramsta gruvor.

Sedan Gabr. Ad. Ribbing d. 18 juli 1753 fått transport på k. bergskollegii privilegium, först givet år 1727 åt översten, sed. riksr. Gust. Fredr. v. Rosen, att få anlägga knipphammare i Huru ström i Åsbo s:n, samt därtill d. 31 maj 1754 erhållit bergskollegii tillstånd att få inrätta klippsax och skärverk, anlades här två hammarsmedjor år 1754. Dessa erhöllo, den förra namn av Gabriels och den senare namn av Beatas hammare efter Ribbings och hans makas dopnamn. Ytterligare privilegium utfärdades åren 1761, 1774, 1779, 1780, 1782, 1783 och 1804. Rörelsen utvidgades sålunda, ehuru flera verk under k. Gustaf IV Adolfs regeringsår måste nedläggas till följd av mindre goda konjunkturer. År 1810 voro i arbete: 2 stångjärnsh., 2 ämnesh., 1 råstålsh., 1 vals- och skärverk, 14 spik-, knipp-, stål-, sänk- och djuph., 2 plåt- och bleckh. samt 1 garvstålsh., 2 brännstålsugnar, 1 tråddrageri, 1 sågbladsinrättning, jämte finare och polerade smiden, 1 masugn, 1 kvarn med 6 par stenar, 1 sågverk, 1 tegelbruk och 1 kalkugn. Smidet var då 2,620 skeppund (445 ton), varav 870 stångjärns-, 1,300 ämnes- och 450 råstålssmide. På 1850-talet funnos här 3 stångjärnsh. med 5 härdar, 3 knipp- och 8 spikh., stålugn m. m. Årl. tillverkn. var då omkr. 3,500 à 4,000 skepp. (595 à 680 ton) stångjärn med köpetackjärn samt stål-, spik- och manufaktursmiden. År 1872 funnos här 2 smedjor, med 5 lancashirehärdar och 6 stångjärnsh., 1 valsverk för plåt och stångjärn med s. k. Lundinska vällugnar, 1 spiksmedja med 10 hamrar, 1 manufaktursmedja med mekanisk verkstad, 1 stålugn, 2 klippspiksfabriker med tillsammans 30 maskiner samt tegelbruk, kvarn, sågar, ölbryggeri m. m.

År 1872 försålde dåvarande brukspatr. Karl Pontus av Burén bruket jämte en del skogs- och landtegendomar, med en sammanlagd areal av 10,000 har, till det då bildade Boxholms aktiebolag för ett pris av 1,500,000 kr., som utgjorde det ursprungliga aktiekapitalet.

1873 års tillverkning utgjorde 2,000 ton smältstycken, 1,800 ton valsadt och smidt järn, 700 ton tunnplåt samt 750 ton smidd och klippt spik. Sedan dess har företaget småningom utvecklats. År 1890 anordnades elektrisk spårvägsdrift, den första i Sverige, för samfärdseln mellan verkstäderna och den närbelägna järnvägsstationen. Ur 1891 års revisionsberättelse meddelas följande, som antyder bolagets verksamhet vid denna tid. » Under nämnda år hade influtit: för skogsprodukter kr. 375,346, för järn, plåt och spik kr. 1,259,605, av ladugård, landtbruk o. mejerier kr. 54,613, för arrenden kr. 66,567, för en mjölkvarn kr. 3,500, för en ränta kr. 4,431 o. s. v. Bolaget hade då betydligt utvidgat sin skogsaffärsrörelse. Vid sågverket hade bearbetats 70,627 tim-

merstockar mera än året förut. En ny snickerifabrik hade uppförts, för att förädla det virke, som ej var utskeppningsbart. Järnhandteringen hade däremot under 1891 lämnat en vinst som med mer än 50 proc. understeg närmast föregående år, detta dels beroende på sämre konjunkturer, dels därpå att masugnen en tid stått stilla för ombyggnad, varigenom tackjärnstillverkningen minskades med mer än 3 mill. kilogram. Nybyggnader hade under året utförts för kronor 81,851: 64 (därav en ladugård vid Strålsnäs för kr. 16,811: 05). De övriga nybyggnaderna utgjordes företrädesvis av ladugårdar och boningshus vid underlydande hemman. Bolagets i 12 socknar befintliga egendomar voro taxerade till: jordbruksfastighet kr. 1,734,900 och annan fastighet kr. 543,700 eller tills. kr. 2,278,600. Brandförsäkringarna vid bruket och egendomarna uppgick till kr. 2,417,050. Bolagets vinst under 1891 var kr. 165,882: 86. Förut fanns ett outdeladt vinstbelopp av kr. 633,106: 03. Förutom redan avskrivna kr. 50,068: 69

165. Valsverket, Boxholm.

avskrevos för nybyggnader och nyodlingar kr. 41,737: 12. Till Boxholms kyrkofond avsattes 7,500 kronor, varigenom nämnda fond uppick till 25,000 kr. Till aktieägarna utdelades 8 proc. med 120,000, till reservfond avsattes 500,000 kr. och till framtida disposition överfördes återstoden kr. 129,751: 77. En sammanfattning av bolagets vinster och deras disponerande under åren 1872—1890 utvisade: Enligt räkenskaperna upptagna vinster kr. 3,546,025: 39, avskrivningar, pålagda tillverkningarna kr. 729,056: 33, tills. kr. 4,275,081: 72. Härav utbetalades till aktieägarna kr. 2,100,000, till reserverade medel utfördes kr. 633,106: 03, samt avskrevs ur räkenskaperna kr. 1,541,975: 69, tills. kr. 4,275,081: 72. Under 18 år hade således avskrivningarna uppgått till mera än hela aktiekapitalet.

År 1894 infördes elektrisk hjälpkraft till valsverken, den första i sitt slag i världen. År 1912 inköptes det omedelbart intill Boxholms bruk befintliga Flämminge bruk. För att fylla det alltjämt stegrade tackjärnsbehovet inköpte man år 1913 Graversfors masugnar, belägna vid Östra stambanan c:a 12 km. norr om Norrköping. Bolagets nuvarande aktiekapital är 3,000,000 kr., fördeladt i aktier à 5,000 kr., och egendomens areal utgör c:a 70,000 tunnland, belägna i huvudsak rundt omkring sjön Sommen. År 1914 hörde till bolaget 3 masugnar (1 vid Boxholm och 2 vid Graversfors), 2 smältsmedjor med sammanlagdt 21 lancashirehärdar, 1 stångjärnvalsverk, 2 mediumvalsverk samt 2 finvalsverk,

tunnplåtsvalsverk, klippspikfabrik, gångjärnsfabrik, gjuteri och mek. verkstad, 2 sågverk (1 vid Boxholm med 4 ramar samt 1 vid Sommen med 2 ramar), hyvleri, snickerifabrik, 2 mindre elektriska kraftstationer om sammanlagdt c:a 400 hästkrafter, 3 kvarnar, 3 mejerier. Av lancashirehärdarna drevos år 1915 endast 15 på grund av konjunkturskäl. Härtill kommer den senast uppförda 15 tons basiska martinugnen. Den största fabrikationen utgöres av lancashirevalsjärn (fig. 165), vilken produkt tillvunnit sig allmänt erkännande. Klippspiktillverkningen är den största i Sverige. År 1913 utgjorde tillverkningen av tackjärn 10,000 ton, smältstycken 14,150 ton, valsjärn 23,380 ton, plåt, spik och byggnadssmiden c:a 4,200 ton, sågade trävaror 5,350 standard. Försäljningen av färdiga produkter gick 1913 upp till något över 4,226,000 kr.

För år 1912 utgjorde årets vinst 257,772 kr., vartill kom förut befintliga medel, så att bolaget förfogade över 285,545 kr. (336,696 kr. f. å.). I likhet med år 1911 utdelades 7 proc., varjämte avsattes medel till en olycksfallsförsäkringsfond, avskrivning skedde å egendomarnas bokförda värde o. s. v. Att 1912 års nettovinst var mindre än föregående års var beroende därav, att konjunkturen för lancashirejärn, spik och trävaror var sämre, att sågverket stod stilla under 3 månader i och för reparation, att omfattande reparationer verkställdes å verk och bostäder vid Flämminge samt att hela kapitalrabatten för 1912 års obligationslån (5 proc. lån å 600,000 kr.) påfördes årets rörelse.

Med kännedom om att ovannämnde brukspatr. Karl Dan. Burén en tid arrenderade detta bruk för endast 5,000 kronor årligen, kan man lätt förstå, huru detsamma sedermera blivit uppdrivet. Brukets ägare hava allt sedan dess grundläggning länge haft samma ägare som Boxholms säteri, utom en tid från 1816, då Karl Dan. Buréns äldste son, brukspatr. Pet. Karl av Burén innehade bruket. År 1862 överläts det av brukspatr. Didr. Pontus av Burén till hans barn. Tre år senare blev äldste sonen, brukspatr. Karl Pontus av Burén ensam ägare. År 1872 försålde han bruket till Boxholms aktiebolag. De ledande cheferna under bolagets verksamhetstid hava varit Karl Pontus av Burén 1872—1873, G. Hanström 1873—1875, Vilhelm Vettergren 1875—1910 samt därefter Elis Vettergren.

Brokulla, 1/4 m., 127 h. — **Bärbäck,** 1 3/4 m., 175 h. En gård här tillh. som frälse översten Karl Gust. Sperling († 1712). Har länge tillh. allmoge med 2 ägare. — **Dagshem,** 1/8 m., 42 h., tillhör staten. — **Dala,** 1 5/8 m., 157 h. Omnämnes 1376, då ortens häradshövding bodde här. År 1378 skänkte Margareta Rangvaldsdotter till Vadstena klosterbyggnad 2 attungar jord härstädes. Delar av Dala hörde 1647 till M. Ekegren och senare en Ribbing, 1700 släkten Soop, fru Elsa Cruus och Beata Schulman, änka efter generallöjtn. Hans Georg Mörner. Till Grönlunds fideikommiss i Åsbo hör 5/8 m., under det 1 m. enskildt tillh. nämnde fideikommiss' nuv. innehavare. — **Diseberg,** 1/2 m., 34 h. *Disabærghs quærn* testamenterades 1403 till Vadstena kl. av Tubbe Eriksson, och skulle hälften redan under hans livstid tillfalla klostret och medföljde ett närliggande torp, kalladt »Recharagren». År 1406 stadfästades detta Tubbes och hans hustrus testamente av Erik Tubbeson och Torberg Kærling (Sparre), som var gift med Eriks syster Katarina Tubbedotter. Diseberg tillh. före reduktionen släkten Gyldenklou på Hulterstad. Är komministerboställe. — **Ekeby,** 2 1/4 m., 430 h. En del av Ekeby tillh. under 1600-talet släkten Lagerfelt. Ett m. är kyrkoherdeboställe. År 1760 undergick prästgården eldsvåda, då kyrkans handlingar uppbrändes. Det övriga är sedan länge indraget militieboställe. — **Fjetmunna,** 2 m., 324 h. År 1219 nämnes en gård *Fijatasund*, varmed troligen menas denna gård. Den skänktes då av kon. Johan till biskop Karl i Linköping och hans efterträdare. Konungen hade tillbytt sig detta gods mot fädernejord i »Grepaspanga». År 1376 sålde Jakob Liong i Myrby till Halstan Ingevaldsson 1 1/8 attung jord i *Fjetmunda* för 44 mark sv. pgr. så goda att 6 m. gingo

på en lödig. Köpeskillingen hade säljaren redan förut uppburit och användt till botande av sitt skenben, som blivit skadadt, då Jöns Eskilsson hade honom »innan stokkenom». År 1385 giver Ture Eriksson (båt i sig.) med sin dotter Elin till Skänninge nunnekloster förbindelse på 100 mark pgr, för vilka han pantsatte 1 attung jord i *Fjætmunda*. Vid ett jordskifte emellan Skänninge munkkloster och Alvastra kloster år 1389 erhöll det förstnämnda bl. a. fastigheter här. Under 1600-talet tillhörde Fjetmunna och Källarholmen släkten Soop, och år 1700 hörde en del av det förra som frälse till Boxholm. Söderg. 1 m. tillh. omkr. 1870 och på 1880-talet K. J. Alin, 1895 stärbhus och 1910 J. Aug. Alin, Ryckelsby. Norrg. ägdes på 1880- och 90-talen av P. A. Jonsson och 1910 av K. A. T. Petersson. — **Flämminge järnbruk,** anlagdt å **Mulebo** 1 m., som till 1872 hörde under Boxholms säteri. År 1886 övergick bruket från brukspatr. Karl Pontus av Burén till sonen Karl av Burén och 1903 till A.-B. Flämminge järnverk men inköptes 1912 av Boxholms A.-B. — Manbyggnaden, belägen vid Svartån, uppfördes 1873. Verkstäderna äro uppförda av slaggtegel.

Götvik, 2 m., 310 h. Sigge i *Götaui* nämnes som vittne och fasteman år 1399. Kallades under 1600-talet *Götavik* och under 1700-talet *Gjötterik*. Har förr tillh. släkten Lillie av Greger Mattssons ätt. Äldste ägaren av denna släkt var måhända Sven Jönsson samt därefter hans brorson hövitsmannen Peder Knutsson Lillie, som levde under slutet av 1500-talet. Tillh. därefter 1636 och 1647 sonen, ryttmäst. Knut Lillie samt vidare dennes son, översten Joh. Lillie, efter vars död 1676 egendomen som säteri innehades av hans änka Katarina Oljeqvist († 1713). Hon förlorade säterifriheten år 1681 för dålig skötsel, men den återbekoms 1683. Säteriet tillh. omkr. 1687 till hälften även Sparresläkten. Tillh. under 1700-talet amiralen Er. Joh. Lillie († 1715) och generallöjtn. Gabr. Ribbing († 1742) samt vidare deras arvingar. Omkr. 1760 var den senares son Gabr. Ad. Ribbing († barnlös 1762) ensam ägare samt därefter till 1802 generalmaj. Per Ribbing, som var gift med förre ägarens syster. År 1803 övergick säteriet genom köp till ryttmäst. Gust. Stellan Mörner och 1822 till översten Karl Leijonhielm samt 1830 från honom till ryttmäst. Geijer, som genast försålde det till brukspatr. Gust. Burén. Då han dog här ogift år 1848, hade han testamenterat såväl Götvik som säterierna Laggarp och Sätra med tillh. m. m. till sin brorson jur. d:r Ax. Burén på Flämma, och var i detta testamente förordnadt, att nämnda egendomar skulle efter hans död som arvejord tillfalla hans äldste son, brukspatr. Gustaf W. Burén, som var ägare ännu på 1880-talet men sedermera försålde egendomen till kronolänsm. K. August Almgren och hans fru Ulla Strömbom. Efter hans död såldes Götvik till grosshandl. N. T. Nyström. — Egendomen är belägen i Svartådalen å en udde av Svartåns s. strand.

Hageby, 2 1/2 m., 293 h. *Haghaby* nämnes 1399. Köptes till stor del 1639 från kronan av L. Kagg. Har sedan hört till Boxholm. Ägdes 1853 av inspekt. Vallén men såldes omkr. 1870 av änkefru Karolina Vallén, Jönköping, till bruksp. G. V. Burén. Tillh. 1895 S. Kernell, Laggarp, samt senare föreningen »Egna hem», Motala. — **Hanorp,** 1 m., 109 h. Ägdes 1687 av släkten Soop, 1700 av majoren Gabr. Gyllenståhl († 1705). Har sedan länge tillhört Götvik. — **Herkhult,** 1 m., 116 h. Har länge haft 2 äg., därav Boxholms A.-B. — **Hester,** 1/2 m., 167 h. Hesters frälsegård hörde under 1600-talet och ännu 1726 till släkten Mörner. Har länge hört till Boxholm. Hade 1884 två ägare men tillh. 1895 och 1910 K. H. Brun. — **Hässelkulla,** 1/4 m., 35 h. Tillh. statsverket. — **Knippe,** 1/8 m., 56 h. Hörde 1636 och senare till Boxholm. Tillh. på 1880-talet G. Alfort och 1910 hans stärbhus. — **Kulla,** 1/4 m., 216 h. Tillh. 1884 G. A. Persson, 1895 A. V. Gustafsson samt 1910 två äg. — **Källarholmen,** 1/4 m., 70 h., 2 ägare. — **Linnefors,** 1/2 m., 30 h. Re-

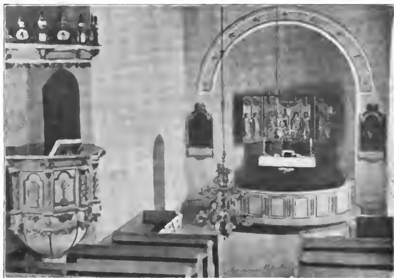
ducerades från L. Ribbing. Har länge tillh. bondesläkter, 1910 J. Larsson. — **Linnestorp,** 1/2 m., 57 h. Har länge hört till Boarp. — **Ljungby,** 1 1/2 m., 370 h. Tillh. under 1600-talet släkten Soop. År 1827 var gården delad i tre ägolotter. Söderg., 1 m., ägdes till hälften av And. Andersson († 1852). g. m. Lena Kajsa Nilsdotter från Linnefors († 1859), andra hälften av Peter Persson († 1889), g. m. Marg. Vendla Ryberg från Lokarp († 1894). Norrg. 1/2 m. ägdes även av denne Peter Persson, som själv brukade gården tills. med 1/2 m. Söderg. från 1831. År 1859 ärvdes hälften av Peter Persson l. Petersson och köptes gården omkr. 1870 av sonen Aug. Petersson, som var äg. till sin död 1886. Följande år köptes den av kyrkoh. Fr. Nap. Andersson († 1888) och övergick då till hans änka Marie-Louise Lagerfelt samt kom genom hennes omgifte till Magn. Ludvig Juberg. År 1913 köptes egendomen av Teod. Petersson, Fjetmunna. — Förutvarande manbyggnad jämte en flygel nedbrann 1899. — **Ryckelsby,** 3 m., 310 h. En gård tillh. under 1600-talet släkten Soop; en annan testamenterades av överstelöjtn. Dav. Gyldenklou, som levde under senare delen av 1600-talet, till Vadstena krigsmanshus. I senare tid har gårdar här tillh. Boxholm, Boarp samt allmoge. Ett m. är kronolänsmansboställe. Det övriga har länge haft 5 ägare, varav J. A. Alin, J. V. Svensson och K. O. N. Larsson m. fl. — **Skinnartorp,** 1/4 m., 81 h. Hörde redan 1636 till Götvik, dit det även i senaste tid hört. Tillh. 1894 och 1910 G. Adamsson, Ryckelsby. — **Spiksborg,** 1/4 m., 37 h. Ägdes i äldre tid av släkten Wrangel. Tillh. med **Askaremålen** (tills. 61 h.) 1894 A. Brun och senare H. L. Brun. — **Öringe,** 1 3/4 m., 403 h. År 1487 sålde Ingeborg Mansadotter en gård i *Öringhe* till svennen Bengt Abjorsson. En frälsegård ägdes 1687 av fru B. Cruus jämte det 1680 skattelagda Boshem. Öringe har länge haft flera ägare, f. n. 5, varav **Trimplaberget,** 1/2 m., 1910 tillh. A. Rydbergs stärbhus.

Övriga tillhörigheter: Annebergs handelsbod, Askaremålen, Boxholms egna hem, Bredgård, Charlottenborg, Dala, Flämminge, Grebo handelsbod, Guldkistan, Götviks mejeri och svinhus, Hanorps snickerifabrik, Häradsallmänningen, Jakobsberg, Kamphemmet, Karlslund, Kristinehill, Laxbergs laxfiske, Linnefors kvarn, d:o mejeri, Ljungby såg, Ryckelsby kvarn och såg, Sjöstugan, Solbacken, Åhagen, Öringe garveri, d:o kvarn och såg, d:o vaddfabrik m. fl.

6. **Hogstad** gränsar i n. till Bjälbo, i no. till Högby, i ö. till V. Skrukeby och Mjölby, i s. till Högby, i sv. till Rinna, i v. till Väderstad och i nv. till Appuna. Arealen: 2,611 har, varav 2,608 land. Socknen är en jämn slätt, som bevattnas av grenar av Skenaån. Rådande jordart är sand, lera och lermylla. Den förnämsta landsvägen kommer från Skrukeby samt går i västsydv. riktning åt Väderstad. Från densamma utgå mindre vägar till olika delar av socknen, av vilka en åt n. till kyrkan. Mjölby—Hästholmens järnväg har här Hogstads station.

Hukstad omtalas 1282. *Hocstad* kyrka nämnes 1283, och samtidigt nämnes herr Runstanus som »plebanus» samt 1347 Hogstads kyrkas curatus». År 1386 skrives namnet *Hugstatha.* Under följande århundrade omtalas socknen under olika namn, såsom *Hugstadha* 1337, *Hurstadha* 1344, *Hochstatha* 1357 ävensom *Hofstadha* och *Vkstadha.* Den hade då och ända till år 1596 egna kyrkoherdar. Från nämnda år har socknen varit annex till Högby. Ny reglering år 1917, då komministertjänsten är föreslagen till indragning. Kyrkan är gammal, sannolikt från 1100-talet. År senast restaurerad 1876. Längden 25 och bredden

7,5 m. Har värmeugn och utrymme för omkr. 300 personer. Innertaket är rappadt. Yttertaket är täckt med skiffer. Upplysningen sker genom 3 fönster åt n. och 4 åt s. De kryssvalv, som kyrkan ursprungligen hade, nedbrötos i slutet av 1700-talet och ersattes då med en brädpanel. Denna nedtogs år 1875 och upptäcktes då fragment av målning på muren. Teckningar av desamma finnas i Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (fig. 166). Altarskåpet är från katolska tiden och framst. i bildhuggeriarbete Kristi korsfästelse. Predikstolen är snidad med blommor, änglahuvuden m. m. samt uppsattes 1717 på bekostnad av Måns Jönsson i Bocketorp och hans hustru. Orgelverket om 12 st. är

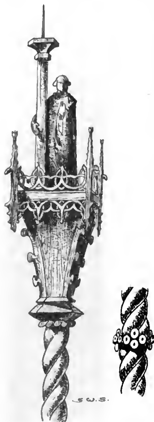

166. Från det inre av Hogstads kyrka.

från 1876 av Åkerman och Lund, Stockholm. Det gamla orgelverket om 6 st. från 1761 av Vistenius, var slutligen odugligt. Tre ljuskronor av mässing finnas, av vilka en är skänkt 1756 av borgmästaren i Vadstena Mattias Sundvall och hans makas barn, föräldrarna till åminnelse. En annan inköptes 1738 på kyrkans bekostnad. Av kyrkans 4 mässhakar är en från 1779. Två dopfuntar finnas, varav en av röd kalksten. En annan äldre i vapenhuset är av sandsten med antagligen nyare fot av kalksten. Funten, som är från 1100-talet, är utsirad med 4 människofigurer. I kyrkan hänga två vapen, det ena över landshövdingen i Finland Udde Ödla, f. i Linköping 1617, † i Helsingfors 1668, och det andra över ryttmäst. And. Blommensköld († 1703). Av äldre inventarier nämnes en Mariabild, vilken givit anledning antaga, att kyrkan ursprungligen varit helgad jungfru Maria. Här finnas två ljusstavar emellan 2 à 3 meter höga, välsnidade, söndriga, men reparabla

(fig. 167). Dessutom finnas tre kolossala ljusstakar, en äldre predikstol samt bilder, en solvisare av mässing och å predikstolen en Karl XII:s bibel. I vapenhusgolvet äro 4 gravstenar.

Tornet är uppbyggdt i modern stil med plåtbetäckt tak. Omkring år 1750 fanns här ett spånadt trätorn, vilket dock var så litet, att ringklockorna hängde i särskildt byggd trästapel. År 1787 uppfördes emellertid en tornbyggnad av byggmästaren Sörling, där kyrkans klockor nu hänga. Av dessa har storklockan i munkstil följande inskrift, vilken läses baklänges: × Anno domini millesimo quatragintesimo quinto × Sanctus iacobus help os (1405). Bredvid denna inskrift är en riddare med en flaggprydd lans i handen avbildad. Lillklockan saknar inskrift.

167. Ljusstavar.

Grund till ny kyrka lades år 1862, men därmed avstannade det nya kyrkobygget. — Till närmaste jvst., Hogstad, är 0,5 km.

Av fornlämningar omtalar K. F. Nordenskjöld i sina anteckningar en runsten insatt i stenfoten å östra sidan av yttre kyrkoväggen men säger, att densamma, som länge till en del varit överrappad, år 1865 genom ytterligare rappning blivit alldeles osynliggjord. Gravrundlar omtalas från flera platser. Bl. a. fornfynd härifrån märkes en vacker spjutspets av brons från bronsålderns tidigare tid, nu befintlig i statens samlingar. — Inom socknen är Ramsberget beläget. Det bebos, säger folket, av Ramsbergsfrun, som förr visade sig, kammande sitt guldgula hår eller »hår av renaste guld». Enligt sägnen skall förr i socknen varit ett kloster, och kyrkan uppförd som klosterkapell. Något kloster här omtalas emellertid icke i äldre handlingar.

Folkmängden var på 1750-talet: 732, 1790: 722, 1830: 841, 1850: 899, 1895: 884, 1910: 852 och 1915: 863. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 1,000, fattigk. kr. 7,500. — Folkskolan har 1 l:e med omkr. 75 barn samt småskola med 1 l:a. Här finnas 2 handl. och 7 handtverkare. — Vid Mörby finnes en mineralkälla, nu ej så använd som förr, och på senare tiden egentligen en vallfartsort, dit folk samlas midsommartiden för att dricka sig till hälsa och tråda dans.

Gårdar.

Beletorp, 1/8 m., 17 h., 4 äg. — **Bocketorp** l. **Västanå,** 1 m., 71 h. (se Kummelby). Var 1884 socknens fattiggård. Tillh. 1910 K. A. Samuelsson. — **Bredmossen,** 1/8 m., 38 h. Skattlagdt 1641, köptes gården 1647 av Harald

Stake, tillh. vidare Per Ribbing och 1687 fru Katar. Kyle. Har senare tillh. Mjärdevi, dit det än hör. — **Finketorp,** 1 m., 93 h. Tillh. i slutet av 1880-talet och än häradsd. F. O. Olsson. — **Grönlund,** 1/2 m., 70 h. Mattias i *Grenalund* omtalas 1377 som fasteman. Kallas 1386 *Grönalunda*. År 1404 sålde Knut Gislesson 1 att. i *Grønalund* och 1 »twelutis» a. i Krakstad till riddaren Sten Bengtsson. År 1411 nämnes Birger här som fasteman. Tillh. 1884 och än J. A. Karlsson, Högby s:n. — **Gullstigen, St.,** 1/2 m., 95 h. Tillh. under 1600-talet släkten Strijk. Har länge hört under L. Ljuna. — **Hogstad,** 6 m., 411 h. Genom testamentarisk föreskrift av 1282 lämnade Sigge av Linnom sin gård i *Hukstad* till Linköpings biskopsbord. År 1286 testamenterade Karl Estridsson till klosterbröderna i Skänninge jord i *Hugstathum*. År 1331 nämnes väpnaren Petrus »de Hugstadhum». År 1356 skänkte Ragwald Hemmingsson 1 1/2 att. jord i *Huxstadhum* till Skänninge nunnekloster, dit han ingiver sig själv (»giuit in mz mik siææluom»). Denna gåva stadfästades sedermera 1361 av konung Håkan i Norge. År 1376 nämnes Brudde i *Huxstad* som fastevittne. Erengisel Benktsson (tre hjärtan i sig.) gav 1382 Vadstena kl. i utbyte mot annan gård sitt gods Bredegård, beläget i Hogstads kyrkby. År 1389 gav Kristina Dansdotter i testamente hela sitt morgongåvogods i *Hugstadha* till Vreta kloster för att därmed i klostret inlösa en flicka vid namn Elena. År 1687 funnos här tre frälsegårdar, vilka tillhörde Kr. Bonde, Klas Rålamb och Karl E. von Snoilsky. Av Hogstad ha 1 1/2 m. varit militieboställe, nu indraget till staten. Det övriga har alltjämt haft flera ägare, f. n. 15.

Kolstorp, 1 m., 96 h. År 1283 testamenterade Sigge Guttormsson i Ljunom jord i *Colsthorp* till Hogstads kyrka. Håkan Magnusson i *Kulstorp* gav 1361 3 1/2 att. jord här till Eskilstuna kloster. År 1369 gav Harald Håkansson (kluven sköld med en halv lilja i högra och två snedbjälkar i v. fältet) till Skänninge kl., där han insätter sin dotter Ragnild, två gårdar, varav den ena i Kolstorp. Vid ett jordbyte emellan Skänninge och Eskilstuna kloster fick det förra 4 attungar här. Omkring 1870 och 1884 tillh. denna gård N. D. Hartzell samt 1895 och 1910 hans stärbhus samt arrenderad av L. Konr. Hartzell. — **Krakstad,** 2 3/4 m., 200 h. År 1380 nämnes Johan i *Krakstad* som fastevittne. Nämnes 1404 (se Grönlund). En del av gården jämte Beletorp avstods under 1600-talet till kronan av sekret. Sven Francs († 1674) arvingar, och en annan tillbyttes kronan från Lars Cruus' arvingar. Krakstads frälse tillh. 1636 Sten Bielke till Sätra i Rök, 1700 K. E. von Snoilsky, 1721 J. E. v. Snoilskys arvingar. Av Krakstad har 1 m. sedan länge varit indraget militieboställe, 1/4 m. komministerboställe och 1 1/2 m. haft 2 ägare, det ena 1910 P. J. Jonssons stärbhus och det andra Lilla Ljuna gård. — **Kummelby,** 4 3/4 m., 231 h. Johan i *Kumblaby* nämnes som fastevittne 1361 och Jakob 1376. Frälsegården ägdes 1636 av Per Månssons änka å Tuna i Kumla, 1687 av sekreteraren Sven Francs arvingar, 1726 av lagm. Jak. Du Rées' († 1725 å Åbylund) arvingar. Jakob Du Rées var den siste av sin ätt.[1] Tillh. 1853 och omkr. 1870 med Bocketorp, 2 1/16 m., riksdagsm. Aug. Andersson, men såldes 1880 Kummelby 1 m. och Bocketorp 1 m. jämte utjordar för 48,000 kr. till Joh. A. Tillberg. Det övriga hade 4 äg. Hade på 1890-talet 9 och senare 7 äg. — **Källeryd,** 1 m., 98 h. Tillhörde omkr. 1870 Ad. Johanssons arvingar. Hade 1884 två äg. men tillh. på 1890-talet och än J. A. Karlsson, Axstad.

Ljuna. Sigge av *Lyunom* och dess fru Kristina testamenterade sin gård i västra Ljuna år 1276 till Alvastra kl. År 1283 gör samma Sigge, då även kallad Guthormsson, ytterligare testamente. Å detsamma finnes antecknadt, med annan men nära samtida hand, att han var hertig Birgers mag. År 1285 testamenterade nyssnämnda fru Kristina, Birger jarls dotter, sin gård *Lywnær*

[1] En släkt. Andersson. inom Östergötland har tagit sig detta namn.

till nyssn. kloster. Egendomen är uppdelad i L:a och St. Ljuna. — **L:a Ljuna,** 1 m., 80 h., som på 1860-talet ägdes av Rikard Fjellstedt, vilken 1866 sålde gården till Kristian Fredrik Trahn, som därtill ägde St. Gullstigen och Krakstad frälsegård, tills. 2 m. T. sålde egendomen 1873 och ägdes den 1884 av A. M. Larsson, 1895 av inspekt. K. A. Peterssons stärbh. samt senare och f. n. av ingenjören Axel Petersson. — Den här befintliga stärkelsefabriken nedbrann 1909. — **Ljuna, Stora,** 1 m., 62 h., sedan länge till staten indraget militieboställe. — **D:o** 1 m., 85 h., som 1884 hade 2 ägare samt 1895 tillhörde N. J. Nilsson och 1910 hans stärbhus.

Mjärdevid, 5 7/8 m., 316 h. År 1374 utfärdades fastebrev på den attung jord i *Nærdhavi*, som hustru Ingeborg Larsdotter givit till Eskilstuna kloster. Under 1600-talet hörde en gård här till Götvik, en annan till Arrebo, båda belägna i Ekeby s:n. Andra gårdar reducerades från släkterna Fleming, Leijonhufvud och Skytte. En annan tillh. 1687 och 1700 Erik Soop. Har senare tillh. bondesläkter. **Mjärdevid bredgård** m. m. tillh. till sin död här 1883 häradshövdingen Joh. Olof Söderholm, därefter hans arvingar, från 1893 och ännu v. häradsh., jur. doktor Johan Hjelmérus, gift 1887 med Sara Söderholm. **Mjärdevid,** 1 m., är sedan länge till staten indraget och utarrenderadt militieboställe samt **Mjärdevid pilgård,** 2 5/6 m., som på 1870- och 80-talen tillh. G. P. Sandahl, 1895 och 1910 K. A. Andersson.

Mörby, 3 1/4 m., 254 h. Effle i *Myreby* nämnes 1361 och ännu 1380 som fastevittne. År 1376 omtalas Jakob Liong i *Myriby*. Gudvaster, som var byaman i Skänninge, överlät 1379 på drotset Bo Jonsson sitt efter avlidne Peter Skytte ärvda gods, 2 att. jord här, för att därmed godtgöra drotset för hans hos nämnde Skytte ägande fordran av 40 mark sv. pgr. År 1380 bytte nämnde drots bort 1 1/2 att. i *Myroby* till Skänninge kloster, och år 1399 satt Sigge härst. i nämnden vid räfsteting i Vadstena. Mörby frälsegård tillh. 1687 G. Grip och 1726 fröken Kristina Gyllenstjerna. Mörby, 1/2 m., är sedan länge till staten indraget militieboställe. Det andra har haft flera ägare, f. n. 10. — **Salvetorp,** 2 m., 85 h. Kallas 1331 *Salathorp*. År 1399 är Ake i *Saluatorp* »vitnare och fæstoman» vid tinget i Göstrings h:d. Salvetorps fr. tillh. översten Patr. Patkull († 1687) och därefter hans änka Ester Silfversparre, 1726 en medlem av släkten von Stegling. En annan gård tillbytte sig kronan av Hans Kyle. I början av 1800-talet synes en gård tillh. släkten Vennerberg. Tillh. från 1880-talet Aug. Olofsson. — **Tibbeshöga,** 1/8 m., 26 h. Tillh. 1894 och senare Eva Nilsdotter samt f. n. hennes stärbhus. — **Torp,** 3/4 m., 44 h. Tillh. 1884 och 1895 K. J. Andersson och 1910 L. J. Erikssons stärbhus.

Övriga tillhörigheter: Gissingsvalls utj., Kohumpen, Kummelby mejeri och Sjömanshumpen m. fl.

7. Hov gränsar i n. till S:t Per, i no. till Orlunda, i ö. till Bjälbo, i so. till Appuna, i s. till Väderstad, i s. och v. till sjön Tåkern, i v. till Herrestad och i nv. till S:t Per. Arealen är 3,005 har, därav 2,407 land. Socknen är en stenfri slätt med spridda kullar här och där. En mindre bäck, kommande från Skånstorp, rinner vid Hovgården ut i Tåkern. Rådande jordart är lera, dungjord samt svartmylla på lerbotten. Genom sjön Tåkerns sänkning har socknen vunnit icke blott i areal utan även i jordens förbättrande, enär den å många ställen förut vattensjuka jorden genom nämnda sjösänkning blivit torr och bättre användbar. — Socknens förnämsta väg är den från Vadstena till Gränna, som går först i sydostl., sedan i sydlig riktning, till större delen följande Tåkerns strand.

Huv omtalas år 1268 och 1288, då biskopstionden härifrån anslogs till en prebenda. Senare skrives namnet *Hoff* och *Hof*. År 1310 utfärdade hertigarna Erik och Valdemar ett brev härifrån för Riseberga kloster. Socknen utgör med Appuna ett pastorat. Kyrkan är enl. ett besiktningsprotokoll år 1756, byggd år 1515, är av grå- och täljsten samt håller till det yttre i längd 23 och i bredd 10 m. samt inom i längd 21, i bredd 8 och i höjd 12 m. med utrymme för 300 personer (fig. 168). Har värmeugn. Kyrkan är i romansk stil med valvbågar. Redan år 1756 klagades över, att kyrkan var alltför trång och liten, så att besökande vid förefallande högtidsdagar med största svårighet kunde få plats. Ett förslag framställdes då att utvidga kyrkan på östra gaveln med en längd av 7 m., vilket förslag dock aldrig synes blivit satt i verkställighet. Samma år befanns även den övra delen av tornet, vilket då ännu ej hade någon spira, så förfallen, att hela kyrkan måhända skulle kunna lida skada därav, om icke reparation företogs. Av sådan anledning nedbröts denna övra del år 1765, och ett nytt torn av trä uppfördes på den gamla tornmuren till en höjd av 14 m. Tornet målades i rödt, gult och vitt med svarta luckor samt fick vid avsyningen det vitsord, att det var »prydligt». Arbetet utfördes på 48 arbetsdagar. År 1784 väcktes med anledning av Appuna kyrkas synnerligen dåliga beskaffenhet förslag om, att Hovs kyrka skulle utvidgas och bliva gemensam för de båda socknarna. Förslaget förföll emellertid tillföljd av Appuna sockens motvilja. Vid den kyrkovisitation, som hölls år 1806, befanns Appuna kyrka emellertid så förfallen, att hon blev utdömd. »Kyrkväggarna» — skrives det vid denna tid — »finnas uppå flera håll illa rämnade, taket ännu mer, ja, nämnda skröplighetens mörka hus är så nära förfallet, att gudstjänst ej utan befarad våda och äventyr för människoliv där numera kan förrättas; så följer ostridigt, att ej Guds församling en enda sabbatsdag längre borde kallas därtill att just i så ryslig fälla förrätta sin allmänna gudstjänst.» Sockenborna i Appuna ville detta oaktadt på inga villkor höra talas om denna sammanbyggnad, utan ville de antingen reparera den gamla eller ock bygga sig en ny kyrka. Ingenting vidtogs emellertid, och år 1807 blev det förbjudet att hålla gudstjänst i Appuna, och utlystes då gudstjänst för

168. Hovs kyrka.

båda socknarna i Hov. Från Appuna infunno sig emellertid högst få följande söndagar, och kort därefter klagade Appuna allmoge över, att gudstjänst icke hölls inom deras socken. Men då inom Appuna något lämpligt rum därtill icke fanns att tillgå, beslutades att gudstjänst tillsvidare skulle hållas gemensamt för båda socknarna i Hov. Landshövdingeämbetet förordnade då besiktning å Appuna kyrka, varvid dess murar märkligt nog befunnos så fasta, att någon fara för människoliv icke var för handen, samt ansågs det därjämte, att de sprickor, vilka voro i korvalvet, och som redan flera månader förut blivit upplagade, icke på flera år tarvade någon reparation. Någon sammanbyggnad blev alltså icke av, och Appuna kyrka begagnades ända till 1887, då ny kyrka där uppfördes.

169. Bild i Hovs kyrka.

Det har antagits, att Hovs kyrka varit helgad åt S:t Mikael, enär detta helgons beläte med draken förvarades i kyrkan ännu under 1700-talet. Ännu vid denna tid funnos målningar såväl å valv som väggar. »Under valven — skriver Broocman — äro de påviskas målningar ännu i behåll; ävenledes ses där Birger jarls vapen, fördelat i fyra fält, med Göta lejon i de två och hans stamvapen, som äro 3 små ängblomster, i de andra två fälten. Hans husfrus vapen är en lilja. På väggarna äro svenska, danska och norska vapnen målade; och det förutan en Lilliestjernas och hans frus av Leijonhufvuderna samt en Liljensparres och hans frus av Lilliorna». Dessa målningar voro redan i början av förra århundradet överstrukna med vitlimning. Som bekant hade Birger jarls vapen icke det här beskrivna utseendet. Någon Lilljestjerna har icke varit gift med någon Leijonhufvud och icke någon Liljensparre med en Lillie. — Altarprydnaden, i tre avsatser, har upphöjda bilder och arabesker. Predikstolen är i vitt, blått och guld. Orgelverket har 7 st. En tavla, förest. Kristi korsfästelse, hitskänktes år 1771 av inspekt. Sam. Lundgren och en ljuskrona av mässing år 1752 av Lars Larsson och Erik Zakrisson i »Vinbärsgården» i Hovs by. Därtill finnas 2 andra mässingskronor. Dopfunten är av trä. I sydv. hörnet av kyrkan är uppsatt en i ek snidad fantastisk djurfigur, förest. en drake eller ett lejon (fig. 169). Vid restauration av kyrkan 1914 upptäcktes av gammalt putslager täckta ornerade vägghällar ur gravkista från tidig medeltid. Här finnas även ett vackert rökelsekar samt ett porträtt i olja av kyrkoh. mag. Dan. Grevillius († 1801).

Storklockan är gjuten 1786 och har följande inskrift: Hör mitt ljud. Kommer låter oss gå upp på Herrans berg till Jakobs Guds hus, att han lärer oss sina vägar och vi vandra å hans stigar. Lillklockan saknar inskrift.

Avst. till Vadstena: 8 km.

Av fornlämningar omtalas 6 runstenar: 1) kalkhäll i vapenhusgolvet med 20 runor; 2) 3 delar av en runsten av kalksten, som Nordensköld anträffade 1870, nu i vapenhuset; 3) kalkhäll i vapenhusgolvet med endast delvis tydbar inskrift; 4) å kyrkogården en 1889 vid grävningen av en grav funnen kalkhäll, som visar att den är ristad över en moder Sigrun; 5) två fragment av kalksten med några få runor, tidigare å skolhusgården; 6) i Kungslyckan å Hovgården, funnen på 1860-talet vid reparation av en källare, av röd granit med inskrift, som i översättning är: Tunna satte denna sten efter sin man Torfast. Han var bland män mest oniding eller minst tadelvärd (se Östgld I, sid. 94). Vid restaureringen år 1914 anträffades ytterligare några runstensfragment, men det är obekant om dessa höra tillsammans med ovannämnda fragment. — Vid Säby finnes en och annan stensättning. Fynd äro inom socknen gjorda såväl av stenredskap som järnvapen ävensom av en bronscelt, funnen vid Korreholm, tillsammans med ett människoskelett i en av kalkhällar hopsatt kista, vilken upptäcktes vid ett kummels borttagande. På 1830-talet hittades vid grävning i den obetydliga klosterbacken mindre lerkärl med vittrade ben och aska.

Folkmängden på 1750-talet: över 570, 1790: 648, 1850: 809 o. 1915: 767. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 2,636, fattigk. kr. 563, magasinsk. kr. 974, ljus- o. byggn.-k. kr. 550, Vallenbergska don. kr. 666: 67. — Folksk. har 1 lär. och 1915 41 barn; småsk. 1 l:a och 40 barn. — Handl.: 2, handtv.: 5.

Gårdar.

Annelund, se Hov. — **Bondorlunda,** 2 1/4 m., 169 h. Har i äldre tid hört under Vadstena kl. och därefter under Vadstena slott. Har senare tillhört allmoge, länge med 9 ägare. — **Furåsa,** 4 1/4 m , 312 h. En del av Furåsa tillbytte sig kronan av Joh. Oxenstjerna och kom sedan under Vadstena slott. Två frälseg. tillh. 1686 Ax. Lillie och Kl. Rålamb. År 1700 tillhörde en frälseg. Karl Sack. Har senare tillh. bondesläkter. År 1870 ägdes 1 29/32 m. av Magn. Jönsson. Hade 1884 och senare 5 men 1910 7 äg., varav 1/2 m. till Solberga fideikommiss med en areal av 45 h. Denna sistn. gård tillh. 1636 Jöran Soop, Aska, Hagebyhöga.

Hov, 7 m., 306 h. En del, 1 11/48 m., har i senare tid kallats **Jarbolund.** Några gårdar här hava tillh. majoren Gust. Gyllengranats († 1684) änka Elsa Juliana Påvenfelt som säteri samt förunnades därefter på livstid hennes barn samt två åt kaptenen West. En av gårdarna kallas

Annelund och består av Hov 4 15/16 m. jämte **Skåningstorp,** 5/8 m. Tillh. under senare delen av 1700-talet prosten, mag. Daniel Grevillius († 1801) och därefter hans arvingar, som 1816 sålde egendomen till ryttmäst. Gust. Ad. Duse. Vid dennes död här 1854 ärvdes gården av hans måg, brukspatr. Kristian Norstedt. År 1855 tillköptes bredvidliggande gården Jarbolund. Brukspatr. N. försålde 1863 båda dessa egendomar till sin son Karl Norstedt, vilken 1868 för-

sålde dem till kaptenen Henr. Tisell och Vald. Ulfsparre. Följande år övertog U. Jarbolund och kapt. Tisell Annelund. Sedan 1870 och 1874 var brukspatr. Henning Kristian Trozelli ägare, och A. kom vid hans död 1877 genom testamente till Norrköpings stad. — Annelund är väl bebyggdt.

Hovsnäs, 1 m., 86 h. Kyrkoherdeboställe med manbyggnad från 1864. Ett äldre ställshus här lades i aska i april 1737.

Hovgården, 7 1/4 m., 637 h. Det har blivit sagdt, att denna gård i äldre handlingar omtalas under namnet »Jarlehoff», efter Birger jarl, som berättas ha ägt gården. Omkr. år 1400 omnämnes slottet *Hoff* i den klagoskrivelse, Vadstena klosters tillförordnade abbedissa m. fl. avlät till påven med klagomål över biskop Knut, därför att han tagit sin släkting abbedissan Ingegärds försvar, då hon blivit av dem avsatt för begångna felsteg. *Hoff* omnämnes vidare år 1403, då Jönis Geet (nedvänd vinge i sig.) härifrån utfärdade ett brev. År 1420 omnämnes Henrik Spærff, som hövitsman »vppa Hooff». Under senare delen av 1400-talet bodde lagmannen Erik Nipertz († 1470), gift med Ebba Eriksdotter (Krumedike), här. Hon hade i sitt första gifte haft Karl Kristersson (Vasa) († 1440). Deras barn, sedermera biskopen Kättil Karlsson och Erik Karlsson (Vasa), blevo av henne här uppfostrade. Fru Ebba dog 1465 »på sin gård Hoff». Senare bodde herr Erik, som var innehavare av Hovs län (se Östgld I, sid. 202), antagligen här. Omkring år 1500 bodde fogden Hans Klausson vid gården. Egendomen omtalas omkring denna tid såsom fru Ebbas släktgods. År 1510 bodde Erik Knutsson (Tre rosor) här. Han var gift med Margareta (Vasa), dotter till nyssnämnde Erik Karlsson (Vasa), och han säges även skrivit sig till Hov. År 1523 gifte hon om sig med Berendt von Mehlen, med vilken hon lämnade Sverige 1525 och bosatte sig i norra Tyskland. År 1514 utfärdade Hemming Gad härifrån ett brev till Sten Sture. År 1521 hade k. Kristian II gården i besittning, då Gustav Eriksson Vasa genom sin hövitsman Arvid Västgöte fördrev Kristians befallningsman Johan Slengewater. Vid Gustav I:s död tillföll godset dennes son hertig Magnus av Östergötland, men återgick till kronan vid hans död. Donerades år 1646 under rätt adligt frälse till Vadstena krigsmanshus, vars direktion sedermera erhöll k. maj:ts tillstånd att försälja gården till skatte, vilket försiggick å auktion den 26 juli 1750. Den hade förut 1735 blivit skattlagd. Inroparen överlät emellertid strax därefter egendomen till annan man, vilken pantsatte den i banken, varefter ryttmäst. Otto Joh. Lagerfelt stannade såsom ägare vid auktion å densamma d. 24 juli 1754. Efter hans död 1759 innehades Hovgården av hans änka Brita Odencrantz, som i årligt arrende betalade till krigsmanshuset 60 tunnor råg, 60 tunnor korn och i penningar 70 daler s:mt, varjämte bete i en avslagen äng skulle lämnas för krigsmanshusets slaktoxar. — Genom Brita Odencrantz' andra gifte med riksrådet Karl Funck kom egendomen i dennes ägo. Han dog här 1783. Senare tillhörde Hovgården dennes son, löjtn. Joh. Ture Funck, känd såsom ivrig deltagare och jämnlikhetsivrare vid jakobinerklubbarnas sammankomster under franska revolutionen. Under sin vistelse i Frankrike förlorade han sin ursprungligen betydliga förmögenhet, och Hovgården försåldes till översten Sparre. Tillh. senare von Platen, omkr. 1810 majoren Ad. Ludv. Lindencrona samt 1828 majoren A. Rosenborg. År 1836 övergick egendomen till fabrikören John Swartz i Norrköping, som här 1838 stiftade en belönings- och sparkassa för gifta statkarlar, för att därigenom bereda dem själva understöd eller deras hustrur och barn hjälp vid mannens och faderns död. År 1842 uppsattes vid Hovgården ett tröskverk i förening med kvarnverk, drivna med från Skottland införskriven ångmaskin, den första av detta slag i Sverige. Sedan John Swartz dött 1852 — efter ett liv av sällsynt verksamhet såväl för det enskilda som allmänna — övergick Hovgården till hans son, grosshandl. Joh. Gust. Swartz († 1885). Under den tid, han ägde Hovgården, blev gården uppdriven och uppskött till en av de bästa jordegendomar inom provinsen samt

ansågs som en mönsterfarm i stort. Särdeles stor förtjänst inlade ägaren dessutom om mejerihanteringen, synnerligen genom uppfinningen och tillämpningen här av den s. k. Swartziska ismetoden vid gräddsättning och smörberedning, vilken metod snart vann allmän utbredning såväl i vårt land som i utlandet. På grund av denna uppfinning har mejerihanteringen uppdrivits till en icke förut anad höjd. I början av 1880-talet ägdes Hovgården av Niels Juel v. Reedtz († 1886) och därefter av hans änka, fru Anna Kristina, f. Quist, samt hennes barn. — Egendomen är belägen vid sjön Tåkern. Den är väl bebyggd med stenhus (fig. 170). Mangården lärer i uräldsta tider stått närmare kyrkan »på det rum», säges det i midten av 1700-talet, »där ännu en ståtlig välvd källare är under en krögares stuva». Omkr. år 1400 lät abbedissan i Vadstena Karin Bosdotter bygga ladugården under klostret. År 1588 räknas Hovs gård

170. Hovgården.

och ladugård för krono. År 1735 skattlades egendomen till 7 ¼ m. med 126 tunnor och 26 kappars årligt utsäde, 232 lass hö, torparnas inberäknadt, samt godt mulbete, men ingen skog, utan den måste hämtas från allmänningen och Omberg, fiske i Tåkern och 21 dagsverkstorp. Dessutom arbetade här 12 »halvväxta drängar» och fyra »försvarskarlar», som skulle förrätta arbete utan vidare avlöning, än att de voro fria från mantalspenningar och värvningar. År 1828 fanns här åker till 400 tunnors årligt utsäde. För n. uppgår åkern till bortåt 560 har. Jordmånen utgöres av svartmylla å lerbotten.

Hunnerstorp, ¾ m., 41 h. Hörde länge under Vadstena hospital. Är nu utarrenderadt av statsverket. — **Hygnestad,** ½ m., 28 h. År 1375 gav Elin Folkadotter till Vadstena kl. ½ attung i *Hænghnestadha*. År 1377 tillbytte sig Jöns Kulle ½ att. i *Hägnastad* av nämnda kloster. Har länge haft 2 äg.

Klosterorlunda, 3 m., 202 h. *Orlundir* nämnes 1274 och 1282. År 1356 sålde Magnus Tjælvasson 2 attungar jord i Orlunda till Arvid Gustavsson. Holmfrid Gjurdsdotter, gift med Broder Azarsson (tre bjälkar i sköld utan hjälm), skänkte år 1374 till det under byggnad varande klostret i Vadstena en

attung jord här samt sålde till samma kloster ännu en attung för 60 mark pgr. År 1381 sålde drotset Bo Jonsson till Vadstena kl. för 67 mark, som han var skyldig detsamma, de 2 attungar jord i Östra Orlunda, vilka han genom byte bekommit av riddaren Arvid Gustafsson, som hade köpt dem av sin frände Magnus Tjælvasson för 80 mark. Alfriidh, Broder Azarssons änka, sålde 1390 till Niklis Magnusson för 80 mark sv. pgr, efter 6 på en mark lödig, 2 att. jord i Östra Orlunda, vilka han 1394 bortbytte till Vadstena kloster. Ehuru dessa uppgifter här upptagas, kan det vara möjligt, att de avse Orlundagården i socknen av samma namn. Men visst är emellertid, att egendomen hört under Vadstena kloster och senare under Vadstena slott. I midten av 1700-talet tillh. egendomen förste landtmätaren Karl Jak. Vallberg, vilken vid sin död lämnade egendomen i arv till sin son, förste landtm. Mattias Vallberg, vilken var en av Linnés lärjungar samt en av sin tids skickligaste botanister. Efter hans död år 1808 tillh. egendomen sonen, andre landtmät. Jonas Jak. Vallberg († 1810) och vidare genom arv hans dotter Matilda, vilken år 1826 blev gift med häradshövdingen And. Vilh. Pereswetoff-Morath. Dessa makar sålde år 1861 Klosterorlunda till sin son löjtn. Karl Vilh. Pereswetoff-Morath, som sedermera försålde gården till brukspatr. Henning Kr. Trozelli, som åter vid sin död 1877 hade testamenterat den till Norrköpings stad. — Mangården omgives av en större park och en trädgård, vilka båda äro helt och hållet anlagda av Mattias Vallberg, samt märkliga genom den mängd sällsynta och från utlandet införskrivna växter, som av anläggaren här planterades.

Sandby, 2 1/2 m., 207 h. Nils Arvidsson (kluven sköld med ett schackbräde i v. fältet) skänkte 1398 allt det han ägde i Sandby till Vadstena kl. såsom själaavgift och för sin lägerstad. År 1414 tilldömdes vid räfsteting i Skänninge Vadstena kl. jord här, som fogden i Östergötland Esbjörn djäken avvällat klostret. Hörde på 1880-talet till Ulvåsa. Ägdes 1895 av G. Lindberg och 1910 av Ola Göransson. Strå. — **Skåningstorp,** 1 m., 58 h. (se Annelund). Har 3 ägare. — **Säby,** 2 1/2 m., 195 h. Under 1600-talet utbyttes en gård här av landsh. Lars Eldstjerna († 1701), en av Rehnberg. En annan hörde under Vadstena slott. Har länge haft flera äg., 1910 tre.

Övriga tillhörigheter: Furåsa väderkvarn, Mjölnahumpen, Vadstenahumpen m. fl.

8. **Högby** gränsar i n. till Allhelgona och Skänninge stad, i no. till Järstad, i ö. till Härberga och Mjölby, i so. och s. till Mjölby samt i v. till Hogstad. Arealen: 3,323 har, därav 3,306 land. Marken är till större delen jämn. Rådande jordart är syr- och flygsand samt lera och svartmylla. Socknens insjöar äro Stora och Lilla Skogsjön samt den lilla Sjögarpsjön. Här upprinna även grenar av Skenaan. Den förnämsta landsvägen är den från Skänninge, som i sydostlig riktning genomgår socknen. Från densamma utgår en mindre väg till kyrkan. Från Skänninge kommer även en mindre väg, vilken går i sydvästlig riktning. I söder går stora landsvägen, som kommer från Mjölby och leder över Ödeshög till Gränna. Lycketorps hållstation är belägen inom socknen.

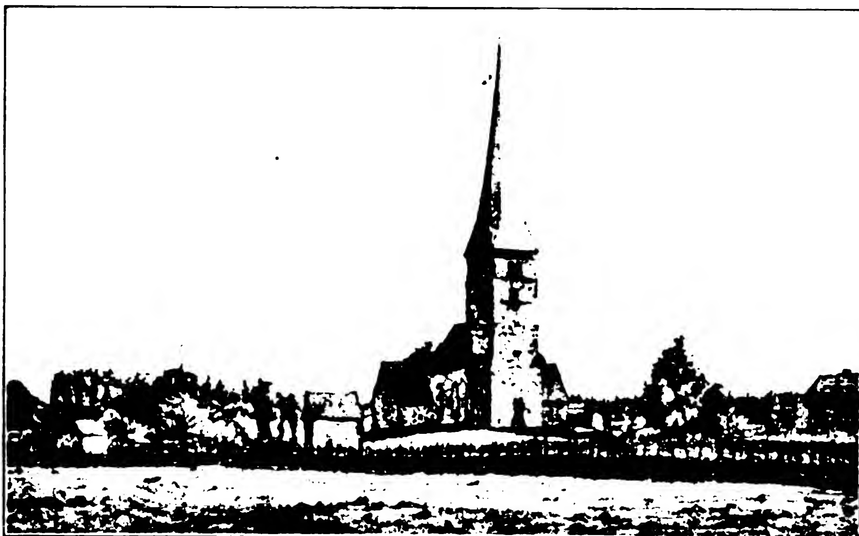
Högby socken innefattar sedan början av år 1890 hela den förutvarande V. Skrukeby s:n, med vilken den sedan 1872 haft gemensam kyrka. Nämnda år nedrevos båda dessa socknars gamla kyrkor. Första gången namnet Högby förekommer omnämndt är å en runsten och skrives då *Hugbu* (se härnedan vid fornlämningar runstenen 4). *Høgby* med »præpositus» omtalas 1283 och med kyrkoherde 1374. Till pasto-

ratet hör Hogstad som annex från 1596 och det nu med socknen sammanslagna förutvarande annexet V. Skrukeby, antagligen från reformationstiden. *Skrukuby* omnämnes även i medeltida handlingar. Ny reglering 1917, då komministraturen är föreslagen till indragning. Kyrkan, av sprängd gråsten och tegel samt under tak av skiffer, uppfördes åren 1871—72 en km. s. om Högby gård och två km. n. om de gamla kyrkorna. Över östra porten läses: *Byggd 1871 i konung Karl XV:s tolfte regeringsår.* Byggmästare voro A. och J. Nyström. Invigdes 1/9 1872. Undergick reparation senast 1910. Längden är 40,4 och bredden 13,6 meter med sittplatser för 800 personer. Har värmeugn. Altarprydnaden består av ett fristående vitmåladt kors, men finnes här bakom en förgylld ram, avsedd för altartavla. Predikstolen är med förgyllning. Orgelverket om 19 stämmor är av P. L. Åkerman från 1872. Vid altaret äro två lika dopfuntar av sten, 1 m. höga, med årtalet 1660. I vapenhuset finnes en dopfunt, även den av sten. De fyra ljuskronorna äro av mässing. Den främre är enl. inskrift inköpt för V. Skrukeby medel 1770. Av de andra är en från 1738 och en skänkt 1781 av rusth. Pet. Andersson och hans hustru Katarina Joachimsdotter i Axstad samt förfärdigad i Karlskrona. Vapenhuset är 4,1 × 4,4 m. I golvet äro 4 gravstenar. Två av dessa hava 2 bilder vardera. En är över kronolänsm. Anders Larsson i Axstad och familj samt har årtalen 1669 och 1675. En annan är över Nils Svensson 1688.

Tornet är i öster. Storklockan är på nytt gjuten 1693 på församlingens bekostnad och med hjälp av en kollekt från Linköpings stift. Å densamma läses: Så länge som man minns och någon det förfarit, En ensam klocka har vid Högby kyrka varit; Men nu ett villigt folk av nit om Herrens lov Ha stadt den andras tjänst till Zions höga hov. Jag sade villigt folk, ty själva ha de delat, Vad som bort kostas på och uti kassan felat. Båd herre, kvinna, man sitt symbolum ha lagt Till deras värda lov för allom varder sagdt. Gud låte världen all sitt helga ord få höra, Och klockorna till bön och Herrens lov oss föra. Gud låt dem stämma väl och klinga båda två, Tills domsbasunens ljud och klockor börja gå. Fusa in Örebro 1748. Å lilla klockan läses: Mitt första födsloår var bortglömdt, när jag spräcktes, Strax som en Phoenix ny jag ur min aska kläcktes. Ha Skrukbyboar tack, som skänkt mig nyer skrud, Nu kallar jag Er hit att dyrka Herren Gud. Hör ordet med grann akt, låt det Ert hjärta röra, som Er kan salig göra. Låt levnad, hjärta, mun förkunna Herrens lov, Så fån I evig fröjd i himlens höga hov. Anno 1750.

I tornet förvaras delar av gamla predikstolen, å vilka en inskrift förmäler, att år 1769 renoverades målningarna å densamma samt å altartavlan och läktaren, att fönstren försågos med gardiner och kyrkan vitmenades. Redan förut eller 1742 hade läktaren och altardisken »stofferats Gudi till ära och kyrkan till prydnad». Här förvaras även gamla altartavlan med en hel del snidade bilder ävensom det gamla altarskåpet med 10 snidade bilder, en tavla framst. Jesu dop ävensom ett krucifix. Å ett rum över sakristan finnas fem målningar å trä framst. Frälsaren, Markus, Matteus, Lukas och Johannes. — Avst. till närmaste jvst., Mjölby, är 6 km.

Högby gamla kyrka av kalksten var av okänd ålder samt räknades med sitt höga och spetsiga torn såsom en av de vackraste i häradet (fig. 171). Denna kyrka nedrevs för att erhålla kalk till den nya kyrkobyggnaden. Inredningen var i fornåldrig stil. Längden med tornet, där även sittplatser voro anordnade, var 21,3 och bredden 5,7 meter. Valven voro försedda med målningar. Altarprydnaden var från katolska tiden samt redan i början av 1800-talet förfallen. Den framställde i bildhuggeriarbete i nedre avdelningen Jesus och Maria, å sidorna Petrus, Johannes evangelisten, Jakobus och Johannes döparen, i övra avdelningen Maria och Elisabet med å ena sidan deras jordiska och å andra

171. Högby gamla kyrka.

sidan deras himmelska tillstånd. Överst ett större krucifix. Å predikstolen, av ek från 1728, lästes: *Vi predika icke oss självom utan Jesum Kristum, att han är Herren, men vi edra tjänare för Jesu skull. Han bjöd oss, att vi skulle predika för folket.* Över sakristidörren var ett epitafium över kyrkoherden Andreas Petri Normolander († 1657) och hans hustru Elisab. Danielsdotter († 1654). Deras grav var under koret. En läktare byggdes 1742. En av denna kyrkas dörrar var läderbeklädd och sirad med rika järnbeslag från romansk tid. Av skinnet hade under tidernas lopp flera remsor blivit bortskurna till vidskepligt bruk. Dörren är numera införlivad med statens historiska museum. Det berättas om Högby kyrka, att då den skulle byggas var avsikten att lägga den på skogen, men då byggnaden icke fick fullbordas i fred, spändes två tvillingoxar samman. Dessa gingo över ett kärr, där förut inga kreatur kunnat gå. Om morgonen stodo de på en helt liten kulle, och där byggdes kyrkan.

V. Skrukeby kyrka var av obekant ålder och av gråsten. Längden med koret var 17,4 och bredden omkr. 5,5 med korets bredd 3,6 meter. Altartavlan från år 1720 var helt liten och framställde Kristi korsfästelse med å ena sidan Petrus med nycklarna i ena och en bok i andra handen samt å andra sidan Paulus med svärdet i ena och en bok i andra handen. Överst voro änglabilder m. m. Predikstolen i bildhuggeriarbete, målad, försilvrad och förgylld, uppsattes 1752. De målade valven voro i början av 1800-talet, om icke förr, vitmenade. Ett rökelsekar var vid samma tid försåldt. Ursprungligen var det mycket skumt i kyrkan, men år 1756 förstorades fönsteröppningarna. Kyrkans två ringklockor hängde i det på kyrkotaket uppförda trätornet med spånad spets. — Båda kyrkogårdarna användas ännu.

Av fornlämningar härifrån omtalas icke mindre än 12 runstenar: 1) hittades vid nedrivningen av Högby kyrka. Hade fem runor. Fragmentet förbrändes till kalk; 2) hittades samtidigt och hade även endast få runor. Förstörd; 3) var insatt i Högby gamla kyrkas sakristimur, därifrån den uttogs 1874. Är av rödaktig granit och tydes inskriften: Torgärd reste denna sten efter sin morbroder Assar, som dog österut i Grekland. Gulli bonde god gåvos söner fem. Fick sin död vid Fyris. Asmund, modig kämpe. Österut i Grekland Assur fick sin död. Och å holmen Halvdan dräptes. Kare blev ej ute. Bue är ock död. Torkil ristade runorna (se Östgld I, sid. 86); 4) anträffades vid rivningen av Högby gamla kyrka inuti densamma i n. väggens stenfot. Är av granit och nu rest vid prästgården. Innehållet är: Torkil (ristade denna sten ef)ter Övind, Tostes son, som ägde Högby; 5) anträffades även vid rivningen av Högby kyrka inne i kyrkan i s. väggen dold av en pelare. Är av ljusgrå granit och nu uppställd vid prästgården. Inskriften meddelar, att Tora satte denna sten efter sin son Sven, som dog västerut i Frankrike; 6) nu förkommen har inskriften blivit uttydd: Torkil (och) Helga reste stenen; 7) förkommen men den bevarade inskriften har tolkats: Hålf reste denna sten efter Torer; 8) ett vid rivningen av Högby kyrka funnet runhällsfragment, som visade, att stenen blivit lagd över en fader. Hällen brändes till kalk; 9) en häll funnen i Högby gamla kyrkas grund, har kors och runstensornament men saknar runor. Är rest vid prästgården; 10) kallas av folket för »kyrkstenen», enär den länge stått som minnessten å den plats, där man en gång tänkte bygga Högby kyrka. Har även varit använd som grindstolpe. Är nu rest ö. om Axstad, är av granit och innehåller, att Östen reste stenen efter Kate, sin frände; 11) känd från 1869, då den framkördes från V. Skrukeby holagårds ägor för att användas vid nya kyrkobyggnaden, men efter upptäckten av runorna restes den å kyrkogården. Stenen är av granit och inskriften angiver, att Ormar reste kumlet efter sin broder Äskil; 12) anträffad 1904 vid Skrukeby bondegård och upprest icke långt från vägen Mjölby—Hästholmen. Ehuru endast en del av stenen finnes kvar, visar inskriften, att stenen, som är av rödaktig gra-

nit, blivit rest av Kättil över en sin frände. Öster om kyrkan på gamla Oxelgårdens kulle fanns ännu på 1820-talet en vacker ring av stenar, vilken ansågs såsom ett gammalt domaresäte. Stenarna blevo efter den tidens sed nedvräkta i bredvid dem uppgrävda djupa hal för att göra all marken odlingsbar. På ett gärde å Oxelgårdens sörgård fanns för icke länge sedan en stensättning av sju kullriga, 2 fot höga stenar, vilka blevo bortsprängda och använda till en byggnad. På Högby ödegårds ägor finnas närmare 20 ättekullar. Ungefär lika många antagas genom odling vara förstörda. Här har dessutom funnits ett domaresäte, av vilket 5 stenar ännu äro övriga. Ättekullar omtalas även vid Roxtorp och stensättningar vid Blixtorp. I Huljeskogen, belägen på gränsen till Mjölby, finnas stensättningar, ättehögar och bautastenar. Den ås, på vilken högarna äro, kallas Kungshögabacken. Under grustäkt har senast 1915 i en brandgrav tillvaratagits en gravurna av obränd lera från järnåldern med aska och ben.

Under Dackefejden var Huljeskogen skådeplatsen för en drabbning emellan Dacke och k. Gustavs folk.

Kronotorpet Hammaren säges i äldre tider ägts av en man vid namn Göte, som erhållit det för visad tapperhet i fält. Sägnen förmäler, att under ett block härstädes, kalladt »tillbedjaresten», skola rikliga skatter vara förvarade. Man skall en gång sökt gräva sig ned under stenen för att hämta upp de förmenade rikedomarna, men så snart skatterna blevo synliga, varseblevo skattegrävarna, att Blixtorps by stod i ljusan låga. De hastade då dit, men framkomna märkte de, att eldsvådan endast varit en synvilla. De återvände till stenen, men skatterna voro då försvunna. Ofta säges ett lyse vara synligt här. Nära detta block har förr funnits en nu igenfylld källa. I grannskapet av densamma skall en gång »en lysande fisk i mörtform hava blänkt till», men då man skulle gå närmare för att bättre se, försvann den.

Folkmängden var i Högby på 1750-talet: 430, 1790: 422, 1830: 658, 1850: 720, 1870: 713, i V. Skrukeby på 1750-talet: 300, 1790: 378, 1830: 431, 1850: 524, 1870: 538 samt i den sammanslagna socknen 1910: 1,002 och 1915: 1,022. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 463: 27, skolk. kr. 120: 76, kommunalk. kr. 5,603: 92, Pet. Nilssons, Norrby, premiefond kr. 1,000: —, d:o slöjdskolefond kr. 1,000: —, Ahlqvistska donationsfonden för beklädnad av fattiga skolbarn kr. 500. — Folkskolan vid kyrkan har 1 l:e med 60 barn. Småskolor finnas i Högby och Skrukeby med var sin l:a. — En handlande och en handtverkare finnas.

Gårdar.

Axstad, 4 1/4 m., 306 h. År 1393 giver dekanen i Uppsala Henrik Henikosson, som i Vadstena kl. insätter sitt syskonbarn, hustru Ingeborg, änka efter Hartlef Bolk i Skänninge, med henne dit 2 1/6 attungar i *Axstadha*. Nils Knutsson (båt) förbinder sig 1404, att Axstad, som han och hans hustru Ingeborg Svensdotter arrenderat på livstid av Vadstena kl., genast efter deras död

skulle återgå till klostret. Under 1600-talet har släkten Gyldenklou här ägt gårdar. Har sedan länge haft 5 ägare. — **Blixtorp,** 3 m., 137 h. Har länge haft 5 äg., f. n. 6. — **Gislarp,** 1/8 m., 7 h. Har senast tillhört stärbhus. — **Gullringstorp,** 1 m., 62 h. Kallas 1361 *Gulvingtorp*. Har 2 äg. — **Gullstigen,** 1/4 m., 68 h. Ägdes under 1600-talet av släkten Strijk. Tillh. 1910 F. O. Jakobsson. — **Hulje,** 5 m., 423 h. Riddaren Ulv Håkansson (fyrdelad sköld med otydliga figurer) och hans son Nils Ulvsson sålde 1353 till Agnetas kloster i Skänninge 5 attungar jord i *Holaghæ* för 220 mark sv. pgr. Kaniken Magnus Algotsson (griphuvud) sålde 1356 för 600 gängse pgr till Martini nunnekl. i Skänninge alla sina fastigheter, utgörande 7 hela attungar jord med en del av 1 att. i *Hulögha* jämte en kvarn i Mölnaby. Bland vittnena äro konung Magnus och riddaren Magnus Sture. En gård, 1 m., har varit nu till staten indraget militieboställe och det övriga har länge haft 8 ägare. — **Högby** är en av de få Östergötlands gårdar, som omtalas redan under runstensperioden. Å en av ovanomnämnda runstenar kallas gården *Hugbu* och ägdes av Övind, Tostes son. Sedermera befinnes icke gården omnämnd förrän 1346, då Vårfruberga kloster bortbytte 1 1/2 attung Høxby, bredvid Skänninge, till riddaren Karl Näskonungsson. Högby, 1 m., 91 h., är kyrkoherdeboställe. Av det övriga 4 1/4 m., 353 h., har 3/4 m. varit militieboställe men i senare tid indragits och försålts. Tillsammans hava dessa 4 1/4 m. 4 äg., varav 1910 J. A. Petersson, K. Jonsson m. fl. — **Linneberg,** 1/2 m., 63 h. Tillhör Göstrings härads allmännings delägare. — **Lockarp,** 1/8 m., 14 h. Hörde 1636 till Klakeborg. Tillh. 1884 och ännu 1910 J. F. Blick. — **Norrby,** 7 3/4 m., 461 h. Birgitta Knutsdotter skänkte med sin mans, herr Magnus Gislasons (sparre i sköld utan hjälm), samtycke år 1368 all sin fastighet i *Norby* till Vadstena klosterbyggnad. År 1411 utfärdades fastebrev å jord här, som Nils Pyting och Kristina Erengisladotter sålt till Harald Hämmingsson. En gård tillh. 1687 kammarrådet Mårten Lejonskölds († 1656) änka Brita Sneckenfelt, en annan samtidigt och ännu 1700 släkten Horn. På 1880-talet ägdes en del av P. J. Petersson och 1910 av hans änka samt resten av 14 ägare, varibland riksdagsm. J. Eriksson († 1915). — **Roxtorp,** 1 m., 87 h. Ägdes i slutet av 1600- och början av 1700-talet av fru Marg. Silfversparre. Tillh. 1910 Hj. Karlssons hustru. — **Sjögarp,** 1/8 m., 27 h. Tillh. 1884 och 1894 A. M. Larsson samt 1910 och senare ingenjören Axel Petersson, L. Ljuna. — **Stora Skogsjö,** 1/2 m., 56 h., komministerboställe. — **Skrukeby,** 9 1/2 m., 500 h. Riddaren Birger Ulvsson samt väpnarne Karl Karlsson och Ulv Karlsson tillbytte sig 1386 i kyrkbyn här 9 1/2 attungar m. m. av herr Peder Porse Geet och hans hustru fru Ingrid Siggadotter. Vid ett jordskifte samma år gav kyrkoherren Niclis Ulvsson (fyrdelad sköld med en trappskuren ruta i övra högra och nedra vänstra fältet) bl. a. *Skrukuby* vid Skänninge med landbohemman till sin broder väpnaren Lafrens Ulvsson. Frälseg. tillhörde 1687 och 1700 översten Patr. Patkulls († 1687) änka Ester Silfversparre samt senare v. Stegling. Fyra gårdar utbyttes av Zakarias Rehnberg († 1688) och en halv av Sven Ribbing. Skrukeby 1 m. har varit militieboställe, nu indraget till statsverket. År 1882 ägdes 2 1/2 m. och 1894 3 m. av D. Olsson, Mjölby, samt senare av hans stärbhus Det övriga har 5 äg., varav 1910 F. O. Andersson m. fl. — **Ullekalv,** 2 3/4 m., 275 h. År 1384 skänkte riddaren Nils Gædda 1 attung jord i *Wllakalfw* till Vårfruklostret i Vadstena, och 1386 gav han dit ytterligare 1/2 att. jord här, vilken senare han köpt av Svenunger i Ullavi. Denna sistnämnda halva attung fråndömdes emellertid klostret vid räfsteting år 1399, enär då styrktes, att den blivit kronan olagligen frånhänd. År 1493 utfärdade borgaren i Skänninge Sven Tyrgelsson stadfästelsebrev å 1/2 attung jord här, som hans bröder herr Peder och herr Larens Tyrgelsson testamenterat till svartbröderna i S. Olofs kloster i samma stad. Ullekalv har delvis köpts av Mårten Lejonsköld, men utbyttes till kronan av Ad. Tungel, liksom kronan även

tillbytt sig en del av Krist. Gyllenstjerna. En del har tillh. släkten Horn. Har i senare tid haft 6 à 7 ägare; 1/2 m. har förr varit rustmästareboställe men försåldes av staten omkr. 1894. — **Vammelby,** 3 1/2 m., 149 h. År 1361 nämnes Alle i *Vamblaby* som fastevittne. År 1378 testamenterade Birger Jönsson till Vadstena klosterbyggnad 1 1/2 attung här. En av arvingarna, Harald Bagge, beseglar testamentet. Frälseg. tillhörde åtminstone under en del av 1600- och 1700-talen släkten Horn. En gård, som tillhört Joh. Mattiä och därefter Sven Franc, hörde 1700 till Vadstena slott. Vammelby 1/2 m. har varit militieboställe men försåldes av staten omkr. år 1900; 1 1/2 m. äges sedan 1890-talet av jur. d:r J. Hjelmerus och 1 1/2 m. av Alb. Jakobsson. — **Viringe,** 1/2 m., 19 h. Har under 1600-talet tillh. släkten Gyldenklou. Har i senaste tid ägts av K. V. Josefsson och därefter av hans stärbhus.

Övriga tillhörigheter: Bränntorps utjordar, Gullringstorps utj., Hallingsberg, Holstein, Kulje lägenhet, Lugnet, Norrby tegelbruk, Ramstsdslyckorna, Ånetorp (66 har) m. fl.

9. Järstad gränsar i nv. och n. till Vallerstad, i no. och ö. till Normlösa, i ö. även till Härberga, i sv. till Högby och i v. till Allhelgona. Socknen är en av de minsta i länet samt har en areal av 1,101 har, därav 1,089 land. Marken är slätt. Rådande jordart är sand och lera. Svartån utgör till större delen gränsen mot ö., och i n. utgöres gränsskillnaden av Skenaån, vilken utlöper i Svartån. Från sydv. upptager sistnämnda å en mindre bäck. Vid Glänstorp finnes en mineralkälla, undersökt på 1750-talet. — Genom södra delen av socknen går stora landsvägen emellan Skänninge och Linköping i vnv. riktning. Från densamma utgår en mindre väg åt norr förbi kyrkan.

Jærfsta nämnes som gård 1377 men skrives samtidigt *Jerfstadh.* År 1399 uppräknas *Jærpstadha* kyrkas inventarier, best. av »twa mæssuböker, twa ottosangsböker, twa ymnerios eth graduale, en sequencionarium, ena haandbook, en ordinarium, en saltara, en brewera eth quaternum, Item tu par mæssuklædhe ok twa mæssohakla, tu altara redhe, twa kalka, tu corporalia, twa guz likama budka aff sylf, ena korkaapo, eth rökliin, twa·ampla, ena wiinflasko». År 1411 nämnes Petrus »curatus de Jerpstadhum». Socknen är åtminstone från reformationstiden annex till Vallerstad. Ny reglering 1920, då komministraturen föreslås till indragning. Kyrkan, av sten med valvbågar, är av obekant ålder (fig. 172). År 1834 undergick hon en grundlig reparation, nära nog jämförlig med nybyggnad. Yttertaket är spånbetäckt. Reparerades senast 1890. Har en längd med koret till yttre tornmuren av 20 och en bredd av 6 meter med utrymme för 175 personer. Har värmeugn. Altartavlan, som är målad år 1700 av Natanael Verving, förest. Kristi korsfästelse samt har förr varit uppsatt å n. muren över ett epitafium över häradsdomaren Olof Jönsson i Ullevi († 1698) och dess hustru Ingrid Persdotter († 1699). Nederst å tavlan lästes förr: *Låt oss rätt djupt till hjärtat gå, Herre Jesu Krist din död och pina, På det vi evigt med dig få Bland helgon all i himlen skina.* Ett altarskåp från tidigare delen av 1400-talet, framst. Kristi korsfästelse, är skänkt till statens

historiska museum (fig. 173). Konstnärligt arbetadt, har det under tidernas lopp blivit skadadt. Huvudpartiet framställer den korsfäste Kristus, närmast omgiven av Maria och Johannes samt av två apostlar, alla snidade. Härunder framställas i målning bröstbilderna av jungfru Maria och 4 helgon. Å dörrarnas insidor äro målade Kristus

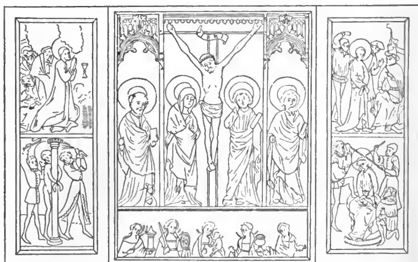

172. Järstads kyrka.

i Getsemane, gisslandet, Kristus kindpustas och törnekröningen. Å yttersidorna äro målade apostlarna Petrus och Paulus. Å läktaren äro målade bilder av Matteus, Markus, Lukas och Johannes. Predikstolen är från år 1763. Orgelverket är från 1853, byggdt av A. P. Kullbom, rep. 1871 av A. Rosenborg, samt har 6 ½ st. Förövrigt finnes här ett porträtt över domkyrkosysslom. Jöns Ulmbohm, som bekostat nyssomnämnda epitafium åt sina föräldrar. U. har sin gravsten å kyrkans midtelgång. I tornet förvaras två helgonbilder av trä samt lämningar

av ett krucifix. En här förr befintlig mässhake av grön sammet med Kristus på korset och många helgon i broderi finnes nu i Vadstena. En äldre rostad värja finnes. Ljuskronorna äro tre, 2 av mässing och 1 av trä, utan inskrifter.

Kyrkans ringklockor hänga i tornet, men hängde förr i en klockstapel, till dess densamma d. 20 jan. 1737 genom en stark nordv. storm blev kastad överända, varvid icke blott kyrkotaket skadades utan även den mindre ringklockan blev sönderslagen mot kyrkmuren. Församlingen hade sedan endast en klocka till år 1742, då den sönderslagna omgöts med följande inskrift: Jag kallar folket med mitt ljud Till kyrkan, men den store Gud Han kallar mer och bjuder så, Att man till himmelen skall gå. Den större klockan är gjuten år 1673 med Hornska och Oxenstjernska ätternas vapen, under vilka läsas namnen Evert Horn och Märta Oxenstjerna m. m.

173. Altarskåp från Järstad.

År 1834 hittades i södra kyrkomuren (tornet) ett fullständigt benrangel, vilket nedgrävdes i kyrkogården. Kistan, i vilken det legat, var förmultnad. — Avst. till Vallerstad är ½ och till Skänninge 6 km.

Av fornlämningar märkes här en »svartgnistrig» runsten å kyrkogården. Inskriften tolkas av Brate: Orökja (?) reste denna sten efter systern Anna. Å Rosendals ägor har man ofta vid grustäkt funnit människoben och lämningar efter likkistor, måhända från pesttiden 1710—11, då 18 personer dogo i socknen. Ättekullar hava funnits på flera ställen, men äro nu till större delen förstörda. Vid Höganäs har ända till för några år sedan funnits en hög bautasten, vilken blivit sönderssprängd och använd i en stenmur. Uti de å ägorna belägna sandgroparna »hava hittats», skriver fornforskaren Nordenskiöld, »icke allenast obrända ben och kranier jämte flintredskap utan även brända ben

och lerurnor. Enahanda har förhållandet varit vid de strax i närheten utmed landsvägen belägna ättekullar, varav en stor del mer eller mindre av grushämtning blivit förstörda. De hittade kranierna »liggande tillsammans med flintredskap, visa en rastyp alldeles olika den nu levande rasen; ansiktet är prognatiskt, utskotten på nedre käken dels bredare dels kortare; även alla andra dimensioner särdeles skiljaktiga och benbyggnaden mycket grövre. Jorden, vari skeletten ligga, är särdeles fet och svart. Också uti sandgroparna vid Ullevi västernorrg. upptäckes en svart jordrand och människoben.» Vid Klakeborg har förr funnits lämningar av en byggnad.

Folkmängden var på 1750-talet omkr. 270, 1790: 322, 1850: 464, 1910: 338 och 1915: 372. — Kassor 1910: kyrkokassan kr. 2,400: — fattigkassan kr. 1,500: —, Klakeborgs donation kr. 500: —. Folkskolan har 23 barn; småsk. 21. — Här äro 1 handl. och 9 handtv.

Gårdar.

Berg, 1 m., 35 h. Hörde under 1600-talet till Klakeborg men tillhörde 1687 fru Kristina Hård. Ägdes på 1880-talet av A. V. Johansson, 1895 och 1910 av J. O. Johansson. — **Brogård,** 1 m., 55 h., med underlydande inom socknen, tills. 2 1/4 m., 103 h., tillh. 1870 och senare And. Olsson, Brogård, ägdes 1895 av hans arvingar och 1910 av A. O. Olssons stärbhus.

Järstad, 4 m., 182 h. År 1377 nämnes Tyrgil och Sven i *Jærfsta* som fastemän. Av Järstad hörde 2 gårdar till Klakeborg. Dessa voro ännu 1726 kvar i Ev. Horns släkt. En gård här tillh. 1825 släkten Freidenfelt; 2 1/2 m. 1850 släkten Agrelius. Hade senare 4 äg. Tillh. 1910 5 äg., därav A. O. Olssons stärbhus, P. A. Bengtsson m. fl.

Klakeborg, 1 m., med **Kopparp,** 1/4 m., och **Glanstorp,** 1/4 m., tills. 128 h. Från år 1616 tillh. egendomen riksrådet Jöns Kurck († 1652) och därefter hans son, riksrådet Knut Kurck († 1690) samt vidare översten Ev. Horn († 1687), som var gift med Knut Kurcks systerdotter Märta Oxenstjerna, vilka 1684 sålde Klakeborg jämte Kopparp, som varit rå och rör, och andra gårdar till k. rådet Erik Lindsköld, vilken 1687 även ägde Glanstorp m. m. Presidenten And. Lilljehöök, som dog år 1685, skrev sig även till Klakeborg. År 1700 tillh. egendomen i sin helhet Lindskölds änka Elisab. Cronström samt efter hennes död 1718 och ännu 1726 hennes arvingar, varibland slutligen dottern Eleonora, som var gift med landsh. Isak Funck († 1735), ensam. Ägdes vidare av deras son Er. Funck († 1789), senare av J. G. Uggla samt 1784 av majoren Jöran Boije († 1785) och i början av 1800-talet av revisionssekret. Ludv. Boije († 1841). Därefter har egendomen tillhört flera personer ur bondeklassen, till dess den på 1840-talet ägdes av en till Sverige inflyttad tysk jordbrukare Ludv. Kleve. År 1850 övergick Klakeborg genom köp till Bengt Nilsson, som avled här. Därefter köp'es egendomen 1856 av J. Vikblad och hans hustru, född Friberg, vilka 1864 sålde densamma till Per Fredr. Cederbaum. Vid hans död här 1867 dels ärvdes och dels köptes säteriet med tillhörande av hans änka Konst. Maria Cederbaum, född Falkenberg († 1892). Åren 1874—1883 arrenderades egendomen av deras son Per Konr. Fredr. Cederbaum. Ägdes vidare från 1870-talet och ännu på 1890-talet av direktören Hj. Hazelius († 1907). Sedermera tillhörde Klakeborg med tillh. kaptenen Aug. Vilh. Kugelberg, g. m. Henr. Hel. Maria Cederbaum. Han försålde egendomen till nuv. äg. K. A. Gustafsson. — Egendomen är belägen å en udde,

som bildas av Svartån och den däri vid mangården infallande Skenaån. Huvudbyggnaden uppfördes i början av 1800-talet och reveterades 1865, då två flyglar även nybyggdes (fig. 174). Till gården hör i Vallerstads s:n 1 m. Stagelstorp, som sedan 1686 var avhyst under Klakeborg. Redan år 1616 var Klakeborg säteri, men förlorade denna rätt 1680, enär gården till hälften brukades med bönders avel, men återfick säterifriheten 1684. — Namnet Klakeborg säges vara från forntiden efter en man vid namn Klak eller Klack, vilken först säges bebyggt och befästat egendomen. Av denna borg, eller ock måhända av en senare uppförd, syntes vid gården omkr. år 1760 »rudera efter en liten skans med grav omkring och vindbrygga» och var skansen så anlagd, att de förbiflytande åarna fyllde graven med vatten. Numera återstå dock härav icke några lämningar, sedan de fordom välvda vallar, bildade av tegel och jord, på föranstaltande av L. Boije borttogos år 1808 av ryska fångar. Skönjas kan dock ännu två till en del igenfyllda löpgravar, vilka bära spår av att vara upptagna av människohänder. Vid grävningar i kanten av dessa gravar har även en mängd vittrade tegelstenar påträffats.

174. Klakeborg.

Orås, 1/4 m., 18 h. År 1347 upplät borgaren i Skänninge Birger Magnusson bl. a. en gård i *Orasa* till Skänninge nunnekloster. Hörde senare till Klakeborg, år 1783 som rå och rör. Ägdes på 1880- och 1890 talen av Bengt Bengtsson samt 1910 av A. P. Johansson. — **Rosendal,** 1/2 m., 36 h. Köptes av Gabr. Bengtsson Oxenstjerna, men tillbyttes kronan 1624. Hörde vidare till Klakeborg. Hade på 1880-talet och ännu 2 äg. — **Uddarp,** 1 1/8 m., 55 h. Måns Eriksson (2 sparrar) gav 1406 herr Birger Trolle fullmakt att lösa sig till *Wddatorpp*, som hans broder Sven Eriksson sålt till Linköpings domkyrka utan att förut hembjuda den till släktingarna. Utbyttes till kronan tills. med Rosendal dels 1624 dels senare från Kristina Gyllenstjerna; 1/8 m., 24 h., var förut komministerboställe, som nu disponeras av Linköpings domkapitel; 5/8 m., 30 h., har sedan länge 7 ägare. — **Ullevi,** 6 m., 435 h. Svenunger i *Ullavi* nämnes 1376 och Knut därstädes 1399 som fastevittnen. År 1411 omtalas landtgården *Vllavi* nära Skänninge i ett notariatsintyg rörande en prästs lägersmål. Har länge haft ett flertal ägare, f. n. 14.

Övriga tillhörigheter: Olofstorps utj., Solliden, Ullevi ångbränneri m. fl.

10. Malexander, del av: se Ydre härad.

11. Rinna gränsar i n. till Väderstad, i no. till Skrukeby, i ö. till Ekeby, i s. till Säby i Jönköpings län samt i v. till Trehörna och Rök. Arealen är 8,143 h., varav 7,880 land. Marken är merendels ojämn och

stenbunden. I sin helhet kan socknen anses som en övergångstrakt från slätten till Holavedens bergstrakt i Jönköpings län. Jordarten är huvudsakligen stenbunden sand och styv lera. Förutom av Lillån, som genomflyter en del av socknen, bevattnas densamma av sjöarna Lången, Trehörningen, Rinna-, Ljungstorps-, Gärdslätts-, Fjettmunna-, Lussebo- och Mossebosjöarna. Av vägar kommer den förnämsta från Vadstena in i socknen från Väderstad och går genom n. delen till Ekeby. Från densamma utgår i nordv. riktning en häradsväg till kyrkan. Dessutom finnas flera härads- och sockenvägar.

175. Från det inre av Rinna kyrka.

Rinna nämnes 1382 i ett gåvobrev till Vadstena kloster, ävensom 1399 och 1437. Kallas under medeltiden understundom *Egbyrinna* och skrives 1558 *Egby-Rinna*. Socknen är annex till Ekeby. Kyrkan är av sten och nybyggd 1802 av Joh. Seurling. Kostnaden för densamma uppgick till 2,240 rdr 23 sk. 5 rst., varjämte under byggandet användes 319 ökedagsverken, 6,887 karl- och 306 kvinnsdagsverken. Över v. portalen läses: *Kon. Gustav IV Adolf regerade på elvte året, då Rinna kyrka byggdes 1802.* Sakristian är byggd i halvcirkel bakom koret. Längden är till tornet omkr. 22, bredden 11 och höjden till taklisten 6 m. Vapenhuset: 3,10 × 4 m. Har sittplatser för 200 personer samt värmeugn. Altartavlan är målad 1803 av Hörberg och framställer Kristi himmelsfärd. Orgelverket om 10 st. är från 1834 av Andersson. Ljuskronorna äro tre av mässing och en av trä. En av de förra är förärad av gästgivaren, »välaktade» Olof Eriksson Falck och dess hustru Maria Eriksdotter i Östa 1747. Dopfunten, av rödgrå kalksten, är be-

kostad 1691 av »beskedlige» Måns Olofsson i Ärmestorp och dess hustru »gudfr. Matrona H. Engebår Nilsdotter» (fig. 175). Av äldre inventarier nämnas ett krucifix, kyrkstocken, en vacker värja med stålfäste, ett altarförhänge och en offerkista.

Tornet är 3 m. i fyrkant med en höjd i muren av 16 och i överbyggnaden av 9,5 m. Å den större klockan är en sköld med Bondevapnet under bokstäverna M. B. (Magnus Bonde). Å den mindre, som blivit hitbytt från Vadstena, läses å ena sidan: Så vitt din klang och ljud av luft till öron föras, Giv Gud, att hjärtan må till helig längtan röras Att väckas i Guds hus av himlastämmans ton Till bättring, bön och lov för Zions konungs tron. Ps. 84. Å andra sidan: In incerto habetur quo primitus tempore fusa sit æs hoc Campanum; nostra vera ætate ruptum, sumtibus templi Wadztenensis, Pastore Petro Hörberg, Consule Isaco Sundvall, refecit auxitqve anno 1748 Petrus Petræus.

Avst. till Väderstads jvst. 6 km.

Den gamla kyrkan var av obekant ålder samt blev tillbyggd på 1680-talet, då det förut befintliga stentornet nedrevs, varefter stenen användes till nybyggnaden. Ringklockorna hängde därefter i en trästapel. Längden var 21 och bredden med tillbyggnaden 10 m. Altartavlan här uppsattes 1739.

Av fornlämningar omtalas vidsträckta stensättningar å slätten emellan Gärdslätt och Stenstorp. Sägnen förmäler att här fordomtima varit en stad, benämd Lokestad eller Lockerstad. Stensättningar förekomma även å flera andra ställen. — Å Rinna bys ägor hava vid skilda tillfällen blivit hittade sporrar, värjor med flera minnen från, såsom det säges, någon drabbning.

Folkmängden var på 1750-talet: 955, 1790: 1,083, 1850: 1,524, 1910: 1,113 och 1915: 1,070. — De uppgivna kassorna 1910 äro: kyrkok. kr. 450, kommunalk. kr. 2,072, bibelk. kr. 1.100, Ribbing-Curmanska k. kr. 1,600, Sven Anderssons donation kr. 100, K. M. Anderssons d:o kr. 2,600. Donationshemman $^{11}/_{68}$ m. Sevedsgård. År 1874 omnämnes ytterligare Boxholms donation, Boxholms spanmålsfondkassa, Bergmans donation, Ekmanska d:o, alla för skolan, Ribbingska gravkorskassan, ljuskassan, Bergmans donat. för underhavande samt Häggarpska fonden. — Folkskolorna äro 2 med 86 barn 1915 samt 2 småskolor med var sin l:a. — Här äro 2 handl. och 5 handtverkare.

Gårdar.

Abbatorp, $^{3}/_{4}$ m., 58 h. Biskop Nils och prebendaten Henr. Henekini, båda i Linköping, skänkte 1377 mot vissa villkor till Vadstena kloster alla sina fastigheter här. Abbatorp hörde då till Väderstads s:n. År 1642 omnämnes löjtn. Jak. Pedersson Ljungh härstädes. Ägdes en tid av sed. landshövdingen Joh. Ehrensköld († 1706) och hans fru Kat. Rask. Har länge haft 4 ägare. — **Björnarp,** $^{1}/_{4}$ m., 105 h. Har sedan långliga tider hört till Mossebo säteri, dit det hörde ännu under 1800-talet. Har sedan 1880-talet och åtminstone ännu 1909 tillh. K. G. Nilsson. — **Brusarp,** 1 m., 91 h. Jakob i *Brusath(orp)* nämnes 1405. Denna gård med Jordsfälle och tre gårdar i Rinna reducerades från M. Soops arvingar. Har länge haft 2 äg. — **Bråten,** $^{1}/_{4}$ m., 101 h.

Skattlades 1654 tills. med Granstorp, Guldkistan, Höghult, Lindåsen, Ramneboda och Sillekullen. Sedan länge 2 äg. — **Bösamålen,** 1/8 m., 50 h. Hörde förr till Mossebo. Tillh. 1884 A. P. Petersson, 1895 A. Anderssons stärbhus och 1910 K. J. Johansson. — **Dinkarp,** 1/8 m., 57 h. Skattlades samtidigt med Hammarskog, Krokebo och Långsten 1680. Tillh. 1884 Fritiof Andersson, J. A. Rydqvist och 1910 A. Ringqvist i Lussebo. — **Granstorp,** 1/2 m., 24 h. Tillhörde 1884 och 1910 K. O. Arnborg. — **Guldkistan,** 1/4 m., 90 h. Tillh. 1884 stärbhus, 1895 K. P. Persson, Kivarp, och 1910 A. A. Enqvist. — **Gärdslätt,** 2 3/4 m., 481 h. 1/4 m. är skogvaktareboställe. En gård här tillh. omkr. 1700 släkten Kyle; 2 1/4 m. har länge tillh. 12 äg. — **Hammarskog,** 1/8 m., 64 h., 5 äg. — **Helgslätt,** 1/4 m., 18 h. Var omkr. 1700 frälse för E. Soop. Tillh. 1884 och ännu 1910 P. A. Jakobsson. — **Höghult,** 1/8 m., 35 h. Tillh. F. Andersson. — **Jordsfälle,** 1 m., 98 h. Har 2 äg. — **Kimme,** 1 1/8 m., 175 h. Har länge haft flera äg., f. n. 6. — **Kivarp,** 3/8 m., 121 h. Har tillh. Boxholm, 1884 A. Eriksson, 1895 o. 1910 K. P. Petersson. — **Krokebo,** 1/8 m., 65 h. Har måhända tills. med andra gårdar i socknen omkr. 1700 hört under Vadstena slott. Tillh. på 1880- o. 90-talen J. P. Johansson o. 1910 E. Andersson. — **Kärrbetorp,** 1/8 m. Tillh. J. A. Andersson, Abbatorp. — **Laggaretorp,** 1/8 m., 68 h. Har tillh. F. G. Brun, nu hans stärbhus. — **Lindåsen,** 1/2 m., 94 h. Tillh. J. A. Gustafsson. — **Ljuna, St.,** 1 m., 95 h. Var säteri för majoren And. Gyllenållon, men säterirätten upphörde 1680. Tillh. E. G. Nilssons stärbh. — **Ljungstorp,** 1 m., 124 h. Tillh. omkr. 1700 släkten Gyllenklou, 6 äg. — **Lussebo,** 1/2 m., 297 h., 3 äg. — **Lycke,** 1/2 m., 113 h. *Lyckio* omtalas 1374. Har länge haft 3 äg. — **Långeberg,** 1/2 m., 50 h. Tillh. A. V. Karlström. — **Långsten,** 1/8 m., 38 h. Tillh. G. F. Max. — **Mossebo,** 1 1/2 m. med **Gettringstorp,** 1/8 m., 468 h, Ingevald av *Mossebuden* bortbytte 1295 en gård till Vreta kloster och avses därmed troligen denna gård. Egendomen utbyttes tills. med Långeberg år 1612 från kronan av riksrådet Lindorm Ribbing, vilken därefter skrev sig till Mossebo. Efter hans död tillföll egendomen hans änka Märta Bonde, († här 1642), ägdes därefter av hennes dotter Brita, († 1685), gift med riksr. Joh. Rosenhane († 1661). Under deras tid bestod godset av 13 3/8 mantal. Reducerades från arvingarna och lades under Vadstena, dit egendomen hörde 1700. Utlöstes sedermera till en del av Katarina Ribbing, f. Falkenberg († 1716), samt blev med dithörande Björnarp 1/4, Gettringstorp 1/8, Långeberg 1/8 och Nyarp 1/8 m. rå och rör avhyst under Boxholm år 1728, då den förfallna sätesbyggningen samtidigt nedrevs. Läget av densamma synes ännu av några stensättningar. Blev under senare delen av 1800-talet självständig egendom och tillhörde 1870 Joh. Aug. Johansson samt 1895 hans stärbhus. Tillh. Motala Egna hemsförening och är ägostyckadt. Är belägen på v. stranden av Mossebosjön. — **Ramneboda,** 1/4 m., 106 h. *Ramnabodhe* skänktes 1413 av Torberg Kerlingh (en sparre) och hans hustru Katarina Tobbadotter till Vadstena kloster. Har länge haft 3 äg., f. n. 2.

Rickelhag, 1/2 m., 91 h. Har förr hört till Boxholm. Såldes med kvarn och såg år 1878 av kronofogden H. Lindeberg för 33,000 kr. till majoren Henning Elliot. Ägdes 1895 och senare av Er. Johansson. Gården är belägen vid en å, som här bildar en större damm. Manbyggnaden är nyuppförd och har köksvåning av sten med övervåning om 8 rum.

Rinna, 4 3/4 m., 645 h. Vid räfsteting i Vadstena 1399, då flera riksråd voro närvarande, stadfästades Skänninge klosters besittningsrätt till bl. a. 2 attungar jord här, vilka Siunde Clæmitzson skänkt dit. Ett m. är komministerboställe. Det övriga har länge haft flera äg., f. n. 13, varav komminister And. Joh. Jak. Brusén m. fl. — **Sandkulla,** 1 m., 332 h., 7 äg. — **Sillekullen,** 1/4 m., 36 h. Tillh. 1884 häradsskogvaktaren Karl Joh. Brusens änka Anna Sofia Dahlström, 1895 A. J. Brusén och 1910 O. V. Svensson. — **Skräppe,** 1/4 m.,

133 h. Reducerades med Lussebo från riksrådinnan Brita Rosenhane, f. Ribbing († 1685), liksom Göteryd och Sandkulla. Ägdes under senare delen av 1800-talet av J. Andersson samt 1910 av P. J. Andersson. — **Skvalbäcken,** 1/8 m., 73 h. Har förr hört till Boxholm. Tillh. 1910 P. A. Karlsson. — **Slätten,** 1/2 m., 42 h., 3 äg. — **Smedstorp,** 1/4 m., 70 h. Tillh. 1884 A. J. Persson, 1895 och senare K. A. Gustafsson.

Stenstorp, 1 m., 142 h. Tillhörde under 1600-talet tills. med Ärmestorp och 2 gårdar i Gärdslätt M. Soop. År 1842 avled här häradsdomaren Nils Jonsson i Stenstorp 74 år gammal. Hans äldsta barn var då över 50 år äldre än hans yngsta och detta senare var yngre än hans barnbarns barn. J. hade varit nämndeman i 45 år, varav häradsdomare i 12. Gården har länge haft 2 äg., 1910 A. G. Svensson, Stensnäs, och N. A. Bergqvist.

Stockstorp, 1/4 m., 69 h. Har förr tills. med Stortorp tillhört Götvik. Tillh. på 1880-talet och ännu 1910 J. P. Tillberg. — **Stortorp,** 1/2 m., 196 h. Tillh. 1884 Viktor Petersson, 1895 A. J. Andersson och 1910 hans stärbhus.

Särstad, 5 m., 506 h. Stefan Stangenberg (snedbjälke med 2 sparrar) och hans hustru skänkte år 1382 till Vadstena kloster, dit de insatte sin dotter, bl. a. 1 attung i *Særidhzstadha.* Frälsegårdarna tillh. omkr. 1700 dels Sätra i Rök, dels Louis de Geers arvingar. År 1894 tillhörde 2 m. A. M. Petersson År 1910 tillh. 4 3/4 m. 5 äg., varav K. E. Petersson, K. A. Asklöf, K. A. Jonsson m. fl.; 1/4 m. är doneradt av prostinnan Hedv. Maria Curman som änkesäte åt komministeränkor i Ekeby och Rinna. Då ingen änka finnes, delas inkomsten av gården av komministrarna.

Torpa, 3/4 m., 108 h. Har länge tillh. bondesläkter och haft 7 äg. — **Trehörningstorp,** 3/8 m., 65 h., **Tynnerstorp,** 1/8 m., 54 h., **Årstorp,** 1/8 m., 57 h. och **Ärmestorp,** 1/2 m., 188 h. hava var sin äg. *Aermundathorp* nämnes 1399.

Övriga tillhörigheter: Gärdslätts kvarn, Karlslund, Kycklingebäcken, Moen, Rickelhags kvarn o. sågverk, Stensnäs m. fl.

12. **Väderstad** gränsar i n. till Appuna, i ö. till Hogstad, i s. till Rinna, i sv. till Rök, i v. till Svanshals och Kumla samt i nv. till Kumla och sjön Tåkern. Arealen: 4,327 h., varav 4,211 land. I den sockendel, som utgör det ursprungliga Väderstad, är marken huvudsakligen jämn liksom Harstaddelen i norr och väster. I öster och söder är denna del mera bergig. Jordarten är lera och sandjord. Socknen bevattnas endast av de bäckar, som utmynna i Tåkern. Landsvägen emellan Linköping och Gränna genomgår socknen med väg utgående till Skänninge. Vid kyrkan möter en korsväg från Hov till Rinna. Mjölby—Hästholmens järnväg har här st. Väderstad.

Wæderstadh och *Wædhirstad* nämnes under 1300- och 1400-talen. Harstads s:n förekommer 1375 o. s. v. samt skrives 1409 *Hardhstadha.* Namnet skrevs under 1300-talet *Hærestad* och under 1700-talet *Hærstad.* Harstad tillhörde Väderstad som annex till 1/5 1872, då komministraturen här indrogs, enl. k. brev av 13/10 1867. Från 1892 äro de båda socknarna sammanslagna till en och bildar ett pastorat. Ny reglering 1918. Beslutet om gemensam kyrka fattades redan 1818, men kyrkobyggnaden påbörjades först 1827 och var icke fullbordad förr än 1837. Vid invigning 1840 fick hon namnet Oskar Fredrik efter dåvarande Östgötahertigen. Kyrkans läge är inom Harstads sockendel. Längden

är 30 m., varav koret 7. Kyrkans bredd är 12 och korets 3 m. Rymmer närmare 600 personer. Har 2 värmeugnar. Sakristian är under koret. Altaret åt söder, har ett förgylldt altarkors. Är i övrigt enkelt inredd. Orgelverket om 20 st. är förfärdigadt i Danmark år 1863. Till detta orgelverk skänkte prof. G. Mankell 432 kr. samt rusth. Karl Jonsson, Vallsberg, 300 kr. Av de 7 mässingsljuskronorna är en skänkt av kyrkoh. Teseus Rydelius och hans fru Kristina Palumba 1692, en annan efter eller av Olof Trivallius 1721.

Ringklockorna hänga i tornet. Å storklockan, enl. inskrift gjuten 1705 i Norrköping av El. Arenhart, läses: Kommer, låtom oss glädjas Herranom och fröjdas för vår salighets tröst. Låt oss med tack komma inför H. ansikte. Å den mindre läses: Sjuttonhundrasextio omgjöts just denna klocka, Det hon Harstaboar må till kyrkan bättre locka. De där Herrens heliga ord med andakt höra må Samt leva så och lova Gud, att de ock himlen få. Vidare omtalas, att gjutningen är gjord av El. Fries Toresson i Jönköping. I tornet förvaras en predikstol, fyra krucifix, fyra värjor, en hjälm med visir och två stålhandskar. I en skrubb intill vapenhuset förvaras 2 Gripensköldska vapensköldar. Å kyrkogården står en äldre dopfunt av sten, förut vid prästgården.

Nuv. kyrkan är belägen på ett mindre berg nära invid järnvägsstationen, ungefär midt emellan de platser, där de gamla kyrkorna stått. Avståndet emellan dessa båda kyrkor var endast något över 0,1 mil.

Harstads gamla kyrka var av hög ålder. År 1669 upptogs ett fönster över altaret, och altartavlan upphängdes då över sakristidörren, där hon hängde till dess kyrkan nedtogs. I fönstret uppsattes ett krucifix. Predikstolen hitskänktes före år 1680 av ryttmäst. Magnus Jespersson Gripensköld till Valla. Orgelverket var om 6 st. samt inköptes 1750 för 1500 dal. k:mt. Denna kyrka hade även torn, varuti klockorna hängde. Väderstads gamla kyrka var av huggen kalksten med högt torn och spånad spets samt hade en längd med tornet av 76 meter samt en bredd av 20 fot. Ringklockorna hängde i tornet.

Av fornlämningar nämnas 5 runstenar: 1) förr å Väderstads gamla kyrkogård, nu borta. Inskriften var i översättning: Götulv och Svea reste denna sten efter sin fader Brune; 2) vid Haddestad med inskriften: Tjudred reste denna sten efter sin man Björn, som blev dödad; 3) å Harstads g. kyrkogård med inskr.: Asgöta och Gudmund reste detta kummel efter Utluk, som bodde i Haddestad. Han var en god bonde, som dog i Kirki (Grekland?); 4) förut i Harstads Bosgård, nu borta, med endast ett par runor; 5) vid Karleby med inskrift: Torsten reste denna sten efter sin brorson Ymut (Ödmund). — I en till Haddestad hörande björkhage finnas flera ättehögar med stensättningar. Ö. om denna gård står en bautasten och omkr. 100 m. från kyrkan en annan. Vid Vallby hittades 1847 vid dikesgrävning en halsring, 10 bitar av ringar, 15 kufiska mynt och 13 myntdelar, allt av silver, ävensom en guldten, bruten i ena och avhuggen i andra ändan. Mynten äro från åren 893—952 e. Kr.

Folkmängden var på 1750-talet i Harstad 585, 1810: 602, 1850: 637 och i Väderstad samma tider 611, 551 och 708. I den sammanslagna socknen 1873: 1,460, 1910: 1,266 och 1915: 1,342. — Kassor år 1910: Orlingska fonden kr. 1,500, Greta Lisa Jönssons f. kr. 1,000, Maja Stina Karlssons f. kr. 200, K. A. Anderssons f. kr. 2,600 och K. Anderssons f. kr. 1,000. I testamente av 1911 förordnade Sofia Andersson, Vallsbergs gatug., att denna gård, 1/8 m., m. m. skulle tillfalla församlingen att användas till ålderdomshem för välfräjdade åldringar inom s:n. — Folkskolan med 97 barn 1915 samt småskola med 68 barn. — Här äro 3 handl. och 11 handtverkare.

Gårdar.

Blackstad, 4 m., 258 h. En gård köptes år 1646 av generalm. Per Linderoth. Testamenterades till riksr. Gust. Kurck, men reducerades. Ägare av 1 m. var omkr. 1850 Karl Jönsson, av en gård omkr. 1870 N. F. Olofsson, av 1 1/4 m. omkr. 1880 bruksp. Gust. Burén, 1894 av kronolänsm. K. A. Almgren, då 13/16 tillh. A. Abrahamsson och 1 15/16 N. F. Olofsson, Nybble. Hade 1910 6 äg., varav A. B. Vallman och P. A. Pettersson. — **Bosgård,** 1 1/2 m., 214 h. Tillh. omkr. 1700 släkten Lillie, 1825 jägm. Johansson, 1870 apotekaren V. Ekström, 1884 K. J. Petersson, Åby, 1894 J. T. och O. E. Damberg samt 1910 O. J. R. Håkansson. — **Gunhyttan,** 1/8 m., 32 h., 2 äg. — **Haddestad,** 3 1/4 m., 261 h. Å en runsten å Harstads g. kyrkogård omnämnes *Hathistathum*, där Utluk bodde. Detta är alltså en av de tidigast omnämnda gårdar i Östergötland. *Hadhistadha* skogar omtalas 1313. År 1399 nämnes Magnus i *Hadhistadha* som nämndeman, och år 1409 avträdde riddaren Abraham Brodersson till Vadstena kloster bl. a. en gård i *Hadhistom* i *Hardstadha* s:n. En gård här reducerades från Zakarias Rehnberg; en annan köptes av Per Linderoth och utbyttes till kronan av G. Kurck. Har senare tillh. bondesläkter. Tillh. 1910 9 äg., varav R. Karlssons stärbh. och K. G. Hultberg. — **Harstad, Lilla,** 1/2 m., 16 h. År 1383 nämnes Ingevald i *Hærestad* som fasteman. Denna gård tillbytte sig P. Ribbing som frälse, innehades 1686 av fru Katarina Kyle men återtogs av kronan 1691. Har länge haft 2 äg. — **Hygnestad,** 3 3/4 m., 182 h. Vadstena kloster tillbytte sig 1381 i *Högnestada* 3 1/2 att. av Nils Arvidsson (kluven sköld med ett schackbräde i v. fältet) och hans hustru Botilda Jonisdotter (hjärta i sköld). En gård tillh. 1687 Karl Sparre som frälse, en fru Gyllenadler. Ägdes 1884 och 1895 av 9 samt f. n. av 7 äg. — **Karleby,** 4 1/4 m., 194 h. En gård här har tillh. släkten Gripensköld och en släkten Clerck 1687 och 1726. Har länge haft flera äg., 1880 bl. a. K. P. Sydbom, 1910 G. Hofstrand, J. Sydbom, O. J. R. Håkansson m. fl., tills. 8 äg.

Lindekullen med **Kolboryd,** 3/4 m., 273 h. Dessa gårdar skola vara köpta från kronan 1630 och vidare tillhört Johan Gripensköld och hans släkt. Voro redan då säterier. Tillh. 1853 P. O. Petersson, omkr. 1870 hans arvingar, 1884 K. Ax. Petersson, 1895 och 1910 notarien Aug. Andersson, Linköping. — **Lundby,** 4 m., 437 h. År 1374 nämnes Sighadher här som fasteman. Ärengissil Sonasson (båt i skölden och hjälmen) gav 1389 till Skänninge kloster 2 a. jord i *Londby*, med vilkor att hustru Cecilia Ödghirs dotter och hennes dotter för lifstiden där skulle ha hus och hem och dottern även uppehälle samt att Ärengissil och hans hustru Ingeborg (upprättst. lejon) skulle ha fritt härberge där under sina resor i trakten. Redan s. å. gav Cecilia, som var änka efter Bengt Simonsson, till samma kloster dessa attungar för erhållande av hem och lägerstad i klostret och för sin dotters underhåll där till döddagar. År 1396 var Cecilia död, och stadfästade då Peter Trollasson (snedbjälke) denna besitt-

ningsrätt. Peder Sivordsson erhöll 1513 av Sten Sture frälsebrev på Lundby, Valby och en äng i Väderstads s:n. I brevet är vapnet måladt: grön sköld med 3 längdbjälkar, den mellersta röd och de yttre vita, hjälm utan prydnader. År 1515 gav denne Peder sin hustru Elin Svensdotter till morgongåva dessa 2 hemman. Synes alltjämt haft många äg. År 1871 tillhörde 3/4 m. fabrik. A. P. Væhrenquists barn. Hade 1884: 8, 1895: 10 och 1910: 11 äg. — **Lämminge,** 2 m., 36 h. År 1853 ägdes 1 m. av kapt. Karl Gust. Charlevilles († 1868) barn, 1884 och 1895 av Joh. Pet. Johansson, 1910 av G. A. Andersson, vilka båda sistnämnda hade gården i sin helhet. — **Nybble,** 1 m., 96 h. Ingevaster i *Nybile* var 1377 fasteman. År 1844 avled här ägarinnan av gården Kristina Jönsdotter. År 1870 ägdes Nybble o. Väderstad skatteg., tills. 2/3 m. av Karl Joh. Larsson samt delar av samma gårdar, 2/3 m. av And. Magn. Magnusson. Delar i samma gårdar (1 41/48 m.) tillh. 1884 N. F. Olofsson (se Blackstad), och 2/3 m. fortfarande K. J. Larsson. År 1895 var Olofsson fortfarande äg., under det resten tillh. R. Karlsson. Haddestad. Tillh. 1910 den sistnämndes stärbhus o. B. Nilsson. — **Ryd,** 1/2 m., 26 h., 2 äg. — **Skeby,** 4 m., 311 h. Elin Folkadotter gav 1375 till Vadstena kloster bl. a. 1 1/4 att. i *Skædhaby.* År 1382 sålde Ragvald Jonsson till samma kloster 1/2 attung i *Skidhaby* för 16 mark pgr, så goda att 6 m. gingo på en lödig. Det, varmed jordens verkliga värde översteg köpeskillingen, skulle anses som själaavgift. Gertrud Lagadotter (tre bjälkar) stadfästade 1406 sin avlidne mans, riddaren Gustav Mattssons gåva till samma kloster av 1/2 att. i *Skedha by.* Skeby domareg., norrg. o. mellang., 19/32 m., tillh. 1870 K. J. Johanssons barn samt norrg., trumpetareg. och mellang. 1 1/32 m. Karl Karlssons änka. Tillh. 1884 insp. Edv. Johansson m. fl. tills. 7 äg., 1894 A. Andersson m. fl. tills. 6 äg. och 1910 G. Hofstrand, Ax. Andersson m. fl. tills. 9 äg. — **Sockendal,** 2 3/4 m., 205 h. Peter Håkansson Bæka sålde 3 attungar i *Soknadal* år 1345. År 1374 skänkte Sigrid Bosdotter sin gård här till Vadstena kl., och år 1402 sålde Bo Jönssons änka Katarina till riddaren Bengt Nilsson bl. a. sin del i *Socknadall,* som hon fått i morgongåva. År 1414 pantförskrev Inge Ingesson (båt) en gård här till Vadstena kl. i st. f. den klostret fråndömda gården Utterstad, och år 1414 gav Knut Stensson sin hustru Kristina Knutsdotter bl. a. 3 t:r korngäld i pantgodset Sockendal. Gårdens frälse tillh. 1687 A. Lewenhaupt, Ax. Lillie och fru Kr. Soop, 1726 de två förstnämnda och fru Elsa Cruus. Stor- och Söderg., 3/4 m., tillh. 1870 A. M. Petersson. Hade 1884 5 och senare 8 äg. — **Storlyckan,** 1/4 m., 57 h. Tillhörde under 1600-talet släkten Gyllenklou. Ägdes 1884 och 1895 av K. P. J:son Sydbom, Karleby, och 1910 av Jon Sydbom. — **Strömmestad,** 1 m., 133 h. Dan. Jonsson sålde 1313 skogslotter i *Strømestadh* till drotset Knut Jonsson. Ingegärd Knutsdotter skänkte 1375 till Vadstena kl., dit hon ingick, bl. a. all sin ägolott här, vilken gåva stadfästades 1391 av hennes fader, riddaren Knut Algutsson. Tillhörde senare hertig Adolf Johan som frälse. Ägdes 1870 till lika delar av Pet. Jonsson och K. J. Petersson. Har även sedan haft 2 äg., 1910 K. A. Olsson och P. W. Andersson. — **Sållarehem,** 1/8 m., 34 h., 2 äg. — **Torpa,** 1 1/2 m., 197 h. Nämnes 1326. Reducerades från L. Ribbing. Har 5 äg. — **Tungelunda,** 2 1/4 m., 87 h. År 1346 stadfästade kon. Magnus ett jordabyte, varigenom Alvastra kl. bl. a. villkorligt erhöll 1/2 attung i *Tungolunda* av riddaren Magn. Niklisson. Innehades under 1600-talet av biskopen, d:r Joh. Matthiæ och Sven Franc. Hörde 1853 till Boarp. Ägdes 1884 av And. Valfr. Petersson, 1894 och 1910 av K. O. Johansson. — **Valby,** 3 m., 172 h. Omtalas 1513 (se Lundby). Ett par gårdar här ägdes under 1600-talet av släkten Rehnberg. Valby skatteg. m. m. (2 1/2 m.) tillh. 1870 och 1895 fabr. A. M. Petersson. En del tillh. 1895 D. Andersson. Valby, 3 m., tillh. 1910 A. M. Peterssons stärbhus o. G. E. Hedlund. — **Vallsberg,** 4 11/27 m., 375 h. År 1411 var Rawald härstädes fasteman.

Flera gårdar här och en i Väderstad köptes av biskop Joh. Matthiæ († 1670) och tillh. 1653 hans son Johan Oljeqvist († i Paris 1661). Vallsbergsgårdarna hade säterifrihet, som för bristfällig åbyggnad och brukning förlorades 1680. Tillh. 1687 den sistnämndes svåger hovrådet Sven Francs († 1674) arvingar. Återtogos till kronan och hörde 1700 under Vadstena slott. Storgården m. m., 2 1/4 m., tillh. 1870 Karl Jönssons arvingar. Har länge haft flera äg., 1910 A. Alvins stbh., K. A. Jakobsson m. fl., tills. 9 äg. — **Vistad,** 4 1/2 m., 207 h. Frälseg. har tillhört släkten Bielke omkr. 1700. Två frälsegårdar tillh 1636 Arrebo, nu i Blåviks s:n. Några tillbytte sig kronan av Gabr. Falkenberg, Kl. Fleming och fru Ingr. Appelbom. Har länge haft 9 äg., 1900 O. A. Vahlin, änkefru S. J. Andersson m. fl. — **Väderstad,** 2 m., 193 h. 1/4 m. har förr varit nu indraget komministerboställe; 3/4 m. är till statsverket indraget kronofogdebost. En gård har under 1600-talet tillh. släkten Gyllenankar. Ett m. har 4 äg. — **Väderstads kyrkoherdebost.,** 1 m., 105 h. — **Östad,** 2 m., 230 h., 3 ägare, därav 1910 G. A. Karlsson och Ax. Petersson.

Övriga tillhörigheter: Bosgårds baptistkapell, d:o tegelbruk, Elinsborgs garveri, Karleby handelsbod, Nygårds handelsbod, Dalinsborg, Sofiero, d:o handelsbod, d:o magasin, Varnäsängen, Väderstads mejeri m. fl.

13. Åsbo omgives av Mjölby, V. Hargs, Blåviks, Malexanders och Ekeby s:r. Arealen: 12,386 h., varav 12,052 land. Därav tillh. 0,04 kv.-km. Boxholms municipalsamhälle. Marken är bergig, stenbunden, skogbeväxt och oländig. Rådande jordart är i n. och nv. lera; förövrigt svartmylla och sand. Tre mindre insjöar, Öjaren, Aspen och Rydsjön hithöra. Till Svartån utflyta härifrån Åsboån och Huruån. Då östra stambanan här anlades, blev Åsboån på en betydlig sträcka omlagd, så att den nu framgår över förutvarande åkerfält. I Huruån hava äkta pärlor blivit funna. Vid v. gränsen stryker landsvägen från Mjölby till Småland. En häradsväg går förbi kyrkan till Malexanders socken. Genom socknen och över de båda åarna går även östra stambanan med st. Boxholm och Strålsnäs.

Aasby och dess kyrkoherde Laurens nämnas 1411. Kyrkan, som då skulle hetat Oshult, har uppgivits vara från år 1181, och d. 24 nov. 1881 firades med en minnesfest i kyrkan hennes 700-åriga tillvaro. Den handling, som låg till stöd för denna minnesfest, förvaras bland kyrkans handlingar och lyder:

»Heligo kyrkio Oshullt är belägn och grundatt medh bogård sino, i trylle sogn, klucko stondir å tryllabergh, kluckare boor ther sammastädes uthi ena täppo, åkrar och engia nu ther hoos ero, lika wist eger kluckare ena utiord i grönnhalunden, och engia liggia milom tunarp och huru ström, kyrkio eger iord ått sinom tiennar, sum guds ord föra, sum er tryllekulla, ther liggia åkrar och engiar till, i wåto och torro, i skogh, och fiskewatn, hwilka iord ingen må quelia, kyrkio er bygd aff fribornom erlikom mannom, sum tena bref utwisar och tena iord gudi till loff giffuit (en rad oläslig), kyrkio er wijgd aff biskopen Colo i Linkiopingh tå hon redo waar, sum allt i kyrkioboken skriffuit er: Linkioping årun efter guds byrd 1181.» I Dipl. Sv. B. II återgives ett s. k. extrakt, dateradt 1292 och gjordt vid slutet av 1600-talet, vilket man säger sig icke ansett sig böra därstädes förbigå. I nämnda utdrag, som nämnes såsom förvaradt bland kyrkans handlingar, har Nils Ragvaldersson i Hermannekulla givit till sin kyrka *Osslehult* en utjord i Gröneste Lunden, det Grönehult kal-

las», för att de, som ljus tända och klockor ringa, må ringa för givarens faders själ. Detta extrakt slutar med en anteckning, att detsamma legat till grund för en hovrättsdom, som tillägnat nämnda utjord till Åsbo kyrka. — Enligt en i Linköpings domkapitel år 1638 inlämnad handling skall *Osbohults* kyrka år 1262 fått två torp, Trullekulla och Staffanstorp av Ravalder Tykesson (den ovannämnde Nils' fader). Han hade för denna gåva föreskrivit, att årliga själamässor skulle förrättas å hans dödsdag och, då dessa själamässor efter reformationen inställdes, yrkade d. v. ägarinnan till patronatgodset, en fru Estrid Nilsdotter, år 1592 att återfå den till prästgården donerade jorden, vilket anspråk helt summariskt avvisades medelst ett brev från k. Johan III till hauptmannen i Vadstena län »att han skulle hålla fru Estrid i styr, så att hon ej prästerskapet något av dess urgamla rättigheter måtte avhända».

176. Från det inre av Åsbo kyrka.

Socknen bildar ett patronellt pastorat. Patronaträttigheten tillkommer enl. Göta hovrätts dom av d. 1 apr. 1734 ägaren av Strålsnäs säteri och sträcker sig till kallandet av såväl pastor som komminister. Redan mot slutet av 1600-talet sökte ägaren av nämnda säteri patronaträtten, ehuru den då icke beviljades. Enligt sägen skola dock socknens präster redan före 1734 blivit av gammal hävd tillsatta av ägarna till Strålsnäs. Ny reglering 1919. Enl. k. br. av 8/11 1907 är komministraturen, föreslagen till indragning, vakanssatt. — Kyrkans murar vittna om hög ålder, ehuru hennes inre är moderniseradt. År 1728 blevo 8 av hennes 9 fönsteröppningar utvidgade. Ursprungligen hade kyrkan en inre längd av 19 och en bredd av 8 m., men år 1749 blev hon tillbyggd åt norra sidan med en längd av 10,7 och en bredd av 7 m. Stenvalven nedbrötos och ersattes med högre trävalv. Den gamla sakristian ersattes av en större. År 1847—49 undergick kyrkan ånyo en större re-

paration, då valven ytterligare höjdes och fönstren förstorades m. m. Reparerades ytterligare 1888. Nuv. längden är omkr. 30 och br. omkr. 16 m. med utrymme för 700 personer. Har värmeugn. Altartavlan, uppsatt över korfönstret, framställer Kristi nedtagning från korset, skänktes hit 1848 från Laggarp och uppsattes 1850. Å altaret är ett krucifix (fig. 176). Den gamla altartavlan är av bättre arbete än den nya. Den är hitskänkt 1771 av Beata Ribbing, f. Sparre, och framställer den heliga nattvardens instiftelse. Före sistnämnda år funnos endast två Mariabilder å vardera sidan om det över altaret befintliga fönstret. Predikstolen är given i testamente år 1764 efter Gust. A. Ribbing. En äldre predikstol var skänkt 1648 av Anders Stråle till Näs. Orgelverket om 9 st. är förfärdigadt av P. L. Åkerman 1866. Redan år 1648 uppfördes här en orgelläktare på bekostnad av Stråle och hans maka, född Rutenkrantz, vilka även 1649 hit förärade ett »positiv», vilket sedermera nedtogs under förra hälften av 1700-talet. År 1823 byggdes ett orgelverk om 14 st. av Lorin. Vid v. dörren är en prydlig gravsten med många vapen och nederst inskriften: *Omnia transibunt sic ibimus ibitis ibunt.* Under koret har varit en grav för släkterna Some och Stråle, som numer är igenfylld. Graven är övertäckt med en täljsten, med nämnda familjers vapen. Här förvaras en dopfunt av täljsten rund och slät med utarbetad fot, en äldre tavla med Kristus å korset samt tre vapen, ett över Germund Some med årtalet 1621, ett över Kristoffer Andersson Stråle med årtalet 1646 och ett över överstelöjtn. Magn. Stråle († 1708). Germund Some är begraven å kyrkogården. Hans gravsten upplyser, att han varit herre till Lagetorp (Laggarp) och Opplunda och dött d. 11 jan. 1623, samt att hans maka var Bengta Bengtsdotter (Liljebjelke). Dessutom äro å stenen uthuggna de båda familjernas vapen samt en längre rimmad inskrift.

Ursprungligen fanns över kyrkan ett 18 m. högt torn, men ringklockorna hängde i trästapel, till dess nuv. torn uppfördes 1775. Den större klockan, som väger 4 skepp. 13 lisp. 5 marker, är gjuten 1586 och omgjuten 1743. Den mindre klockan göts 1684 med följande inskrift: En ego campana, nunquam denuncio vana; Dum trahor venite, voco vos ad gaudia vitæ. Inskriften är sedan en 1775 skedd omgjutning, följande: Ack! kommen flitigt hit, När ljudet eder kallar. Ack kommer, hörer till, Vad Herrans mun befaller. Den villigt kommer nu, Får saligt komma då, När Guds basuneljud Oss alla kalla må.

Inom socknen har Boxholms aktiebolag år 1897 bekostat en ny kyrkobyggnad (fig. 177). Kyrkan är belägen nära Svartån samt uppförd av vällugnstegel i götisk stil med strävpelare. Har 500 sittplatser. Fönstren hava katedralglas samt glasmålningar i de tre korfönstren. Altarprydnaden består av ett i ek snidadt krucifix. Har elektrisk belysning m. m. Prästerna i Ekeby och Åsbo förrätta gudstjänsterna.

Av fornlämningar märkas 2 runstenar. Den ena, sedan 1856 i Grönlunds park, har inskriften: Gudmund reste denna sten efter sin fader Vistin. Den andra är invid åstranden på Hermannekulla samt spräckt i tre delar. Inskriften torde, enl. Brate vara: . . . resa denna sten efte

Krok sin fader (och efter) Äzinvi (sin moder). Å nämnda kulle finnas utmed Svartån en del ättekullar. Vid laga skifte år 1869 i Björke gästgg. undantogs och avsattes som gemensam plats en areal av omkr. 9 m. i fyrkant omkr. ett väl bibehållet griftrör, beläget å en med lövskog beväxt höjd nära häradsvägen och icke långt från åbyggnaderna på en av skifteslagets gårdar.

Folkmängden var på 1750-talet: 1,150, 1790: 1,454, 1810: 1,477, 1850: 2,046, 1870: 1,959, 1910: 2,477, 1915: 2,400, därav i denna sockens del i Boxholms municipalsamhälle 277. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 4,020,

177. Boxholms kyrka.

fattigk. kr. 8,600, skolk. kr. 1,640, kommunalk. kr. 2,300, fru Sjögrens fond kr. 2,800, Burénska f. för Laggarps fattiga kr. 2,133. — Folkskolor finnas vid kyrkan och Staffansbo med 2 lär. och 113 barn år 1915, vartill kommer skolan vid Boxholm (se Ekeby s:n). Tre småskolor ha var sin l:a. — Här finnas 14 handl. och 10 handtverkare.

Gårdar.

Björke, 1 m., 160 h. Tillbyttes kronan på 1600-talet från riksr. Kr. Gyllenstjerna. Sedan länge 3 äg. — **Bötinge,** 1 1/2 m., 266 h. *Bøtinge* nämnes 1410 och är antagl. denna gård. Tillh. 1636 Laggarp, 1884 A. M. Jonsson, 1894 hans stärbhus, då samtidigt 1/8 m. tillh. komministerbostället. Ägdes 1910 av A. F. och K. T. Andersson. — **Dörhult,** 1/2 m., 145 h., 3 äg. — **Ettringstorp,** 1/2 m., 408 h. *Etrungæthorpp* hörde till de många gårdar, belägna inom flera provinser, som Bo Jonssons änka Katarina år 1402 sålde till riddaren Bengt Nilsson. Tillh. generalm. Per Linderoth († 1673) och hans arvingar som säteri. Har senare hört under Boxholm, f. n. till Boxholms ab. — **Flathult,** 1/2 m., 335 h. Har sedan länge 8 äg. — **Freby** 1/2, **Germundarp** 1/2, **Hemmingstorp**

1/2, **Krisslehult** 1 3/4, **Rävtomta** 1/2, **Sjögarp** 1/2 och **Timmerö** med **Lövhagen** 1/2 m., tills. 1,793 h. Hava dels hört till Boxholm, dels till andra gårdar inom eller utom denna s:n. Hemmingstorp tillh. 1687 fru Marg. Drake, 1700 Bengt Liljestjelke († 1710), 1726 släkten Gyllenståhl. Hörde 1853 till Boarp. Alla nämnda gårdar tillh. nu Boxholms ab. — **Friggestorp,** 1 1/2 m., 92 h. Har 2 äg. — **Förmo,** 1/2 m., 73 h. Har liksom Friggestorp, Hultkil, Kårarp, Näsby, Sanden o. Staffansbo innehafts av släkten Gyldenklou. Tillh. 1894 J. F. Johanssons och 1910 G. Johanssons stärbh. — **Gränsefall,** 1/2 m., 164 h. Lasse i *Græensfalle* var 1411 fasteman. Denna gård och Sandvik tillh. 1636 jungfru Ebba Gyllenstjerna å Torsnäs i Harg och 1687 fru A. Skytte. Sedan länge 2 äg., 1910 A. V. Jonsson o. K. A. Friberg.

Grönlund 2, **Bemelsbo** 1/4, **Bensäter** 2, **Bergstorp** 1/4, **Eken** 1/2, **Kårby** 1/2 och **Visäter** 1/2 m., 1,588 h. samt en del av Näsby. »Gröneste lunden» kalladt Grönehult omtalas i ett s. k. extrakt från slutet av 1600-talet av en handling, som uppgives vara från år 1299 (se ovan). På 1400-talet tillh. egendomen Sven Amundzsson, vilken fö sålde den till Herman Beermann. Efter hans död sålde hans änka Gunnilla Håkandotter »Grönalund Twå gåårdha i öffrabo eth ödhetorp som heter Rosindall, Swärkestorp, Steghagstorp, Item stora ekett, eth ödhetorp ssom heter lilla ekett, item holmshultt, Item wisäter, och ther undann ödhetorp som heter bjärgh» med en mängd andra gårdar år 1465 den 3 februari till häradshövd. Sven Slatte på Gravby. År 1482 sålde Peder Fadersson och hans hustru Kadrin Håkanadotter en åtting jord i Grönalund till »välb. väpnaren Sven Nilsson i Grafby för tolf mark svenska goda gamla vita» och år 1553, sålde hans dotter Elin, som var gift med Nils Slatte, Grönlund med 2 gårdar i *Öffreboda* och gårdarna *Kårabygd*, *Wisätther*, *Svärkestorp*, *Holmshult*, *Ekeed* samt torpet *Rosendall* och en äng, nämligen *Husbonda ängijan* till k. Gustav I för 204 m. örtug och 6 öre. Hörde därefter till Vasaättens arv- och egna gods. År 1641 köptes Grönlund med underlydande från kronan av ståth. Peder Andersson Törnsköld († 1642). Ägdes därefter av mågarna, assessoren Måns Andersson Ekegren († 1657) och överstelöjtn. Jakob Hilchen, båda efter varandra gifta med Brita Törnsköld († 1693). Tillh. vidare fältmarskalken Karl Gust. Mörner († 1721) samt senare och omkr. 1760 hans dotter Magd. von der Pahlen, därefter v. presid. Gust. Cederstam och slutligen översten G. Modée. Omkr. år 1789 ägdes Grönlund av översten, frih. Gust. Ad. Klingspor, som stiftade egendomen till fideikommiss, samt efter hans död 1800 av hans änka Charl. Filipina v. Schwerin († 1823), varefter fideikommisset övergick till fideikommisstiftarens brorson, generaladj., greve Gust. Klingspor, som sedan 1798 var gift med sin farbroders styvdotter Magd. Charl. Wennerstedt. Egendomen ärvdes vidare av sonen Gust. Klingspor († barnlös 1848), då fideikommisset övergick till hans broder kaptenen, greve Maur. Staffan Filip Klingspor, på sin tid bekant som flitig medarbetare i dagens frågor i Östgöta Korrespondanten. Vid hans död 1858 övergick fideik. till brodern, löjtn. Otto K. († härst. 1865), då detsamma tillföll nuv. innehavaren, sonen, greve Filip Otto Leonh. Klingspor.

Egendomen är belägen nära Åsboåns utlopp. Huvudbyggnaden består av ett tvåvåningshus av trä. Här har förr (nu å Ekenäs i Örtomta s:n) förvarats ett porträtt av ryska kejsarinnan Katarina II, vävt i gobelin och av henne skänkt till den i Sveriges historia från 1808—09 års krig sorgligt ryktbare fältmarskalken Vilh. Maurits Klingspor. Ett annat porträtt är av Gust. Maur. Armfelt. En fältmarskalkstav har å ena sidan inskriften: *Äran, hedern och fäderneslandet*(!) samt å andra sidan: *Given av konung Karl XIII till fältmarskalken, greve M. Klingspor år 1813.* Bl. a. finnas även lämningar av en vagn, skänkt till nämnde fältmarskalk av ryska kejsarinnan.

Holmshult, 1/4 m., 59 h. Tillh. 1910 K. J. Johansson. — **Hultekil,** 1 m., 211 h., 1910 J. A. Johansson o. A. G. Nilsson. — **Ingemarstorp,** 1 m., 106

h. Tillh. som säteri generalm. Per Linderoth. Säterifriheten upphörde 1680. Ägdes vidare av överstelöjtn. Dav. Gyldenklous arvingar. Hörde 1700 som en »skröplig bondgård» till Vadstena slott. Inköptes 1832 av löjtn. Per Brogren och bebyggdes för ståndspersoner. Köptes senare av änkefru Tholér. Ägdes 1853 av bergmäst. fil. jub. d:rn Karl Er. Sjögreen († 1877), 1884 och 1895 av inspekt. J. A. Brogren, sedermera och f. n. av Boxholms ab. — **Ingesmålen,** 1/8 m., 47 h. Äg.: K. A. Karlsson. — **Kvarnkulla,** 3/8 m., 125 h. Äg.: P. A. Karlsson. — **Kårarp,** 1 m., 135 h., 5 äg. — **Källeberg,** 1/2 m., 340 h. 1910 A. J. Anderssons stärbhus.

Laggarp med **Bistorp** 4 och **Hogård** (Hovgården) 1 m., 867 h. Ingevald i *Laghathorp* levde under 1300-talet. År 1411 utfärdade Halsten Ingevaldsson härifrån ett gåvobrev. Tillh. 1546 Måns Svensson, 1559 Germ. Svensson (Somme) samt sedermera Joh. Germundsson Somme († 1623), gift med Bengta Bengtsdotter (Lilljestjelke). År 1625 tillhörde egendomen Karl Abrahamsson Lilljestjelke, gift med Barbro Krabbe, samt säges 1636, då den kallas säteri från hertig Johans tid, hava ägts av Anders Stjerna, men tillhörde 1675 förre ägarens son Bengt Lilljestjelke († 1710). Vidare har egendomen innehafts av riksr. Gust. Fredr. v. Rosen och omkr. 1760 av Gabr. Ad. Ribbing samt efter hans död 1762 av hans änka Beata Sparre († 1781), vars arvingar försålde den till brukspatr. Karl Dan. Burén på Boxholm. Ägdes därefter av dennes son brukspatr. Gust. Burén på Götvik, vilken vid sin död 1848 testamenterade Laggarp till sin brorson, jur. d:r Ax. Burén samt ärvdes vid hans död 1870 av dennes äldste son Gust. Burén. Ägdes på 1880-talet av jägmäst. A. Loenbom och Sigfrid Kernell, vilken senare icke långt därefter var ensam ägare.

Lindhult, 1/2 m., 353 h., 10 äg. — **Lockarp,** 1/8 m., 90 h., 1910 A. J. Andersson. — **Mörkeskog,** 1/4 m., 118 h., 1910 K. E. Karlsson. — **Näsby,** 1 1/2 m., 226 h., P. J. Andersson och Grönlunds fideik. — **Pålsbo,** 1/4 m., 64 h., komministerboställe med manbyggnad från 1850. Här föddes skalden P. D. A. Atterbom. — **Ryd,** 1/2 m., 138 h. Tillh. på 1600-talet E. Soop. Har länge haft 2 äg. — **Sanden,** 1 m., 168 h., 2 äg. — **Sandvik,** 1/2 m., 3 äg. — **Skvathult,** 1/4 m., 289 h., 2 äg., därav Boxholms ab. — **Slätstorp,** 1 m., 308 h., 5 äg. — **Staffansbo,** 1/2 m., 72 h., 1 äg.

Strålsnäs 4 med **Bosmark** 1 och **Äng** 1/2 m., tills. 1,236 h. Sägnen berättar, att Strålsnäs — ursprungligen Näs — blivit bebyggd under 1200-talet, sedan en gammal gård Herrmannakulla, belägen på udden, som bildas, där Svartån och Åsboån sammanflyta, hade nedbrunnit, och de efter Ravald Tykesson, till Herrmannakulla arvfallna jordagodsen delats emellan dennes son Nils Ravaldersson och måg Sven Krummedik, då den förre byggde vid Grönlund och den senare vid Näs. Mot slutet av 1500-talet ägdes Näs av ståth. Olof Hvijth, adl. Rosenbjelke samt kom genom hans dotter Anna, som var gift med ståth. And. Sv:son Stråle av Ekna, till denna släkt, efter vilken gården fått sitt nuvarande namn. År 1621 kallas egendomen säteri. Tillh. 1636 Anders Stråle av Sjöared, 1664 åter under namnet Näs, hans änka Brita Rutenkrantz, 1687 deras son, överstelöjtn. Magn. Stråle och efter hans död 1708 hans dotter Brita, gift med löjtn. Bengt Rääf, och genom köp Silfversköld. Enligt fastebrev av 1728 sålde Brita Stråle egendomen till sederm. riksr. Gust. Fredr. v. Rosen. Såldes 1746 till Gabr. Ad. Ribbing till Boxholm och ägdes efter hans död 1762 av hans änka Beata Sparre. Försåldes efter hennes död 1781 av arvingarna till brukspatr. Karl Dan. Burén och av denne till sonen, bruksp. Gust. Burén, vilken uppförde nuv. mangård. År 1830 köptes egendomen från honom av bergmäst. Karl Er. Sjögreen († 1877), g. m. Karolina Am. Burén († 1875). Ägdes sederm. av hans arvingar samt på 1880-talet av hans brorson, skogsinspektören Karl Magn. Sjögreen och dennes bröder. Tillh. från 1890-talet Boxholms ab. — Egendomen är belägen nära kyrkan emellan utloppen av Huru-

och Åsboåarna (fig. 178). En utsikt av gården finnes intagen i »Forna och närvarande Sverige».

Stålfall, 1/2 m., 152 h. Har liksom Ingesmåla och Hogård m. m. tillhört Laggarp. Har 2 äg. — **Svärkilstorp,** 1/2 m., 78 h. Hade 1884 2 äg., tillh. 1894 K. Falk och 1910 hans stärbhus. — **Sätra,** 1/4 m., 109 h. Sedan länge indr. militieboställe, som tillh. kronan. — **Tuddebo,** 1 m., 180 h., med 4 äg. — **Åsbo kyrkoherdeboställe,** 1 1/2 m., 185 h., med bostad från 1781, tillökad med en övre våning 1828. — **Östanå,** 1 m., 411 h. Tillh. under 1600-talet släkterna Stjerna och Gyllenståhl. Har länge haft 2 äg., 1910 nämndem. P. E. Andersson samt A. A. Gustafsson.

Övriga tillhörigheter: Arvidstorp, Bistorp, Björke handelsb., Blåbergets utj., Boeketorp, Boxholms municipalsamhälle, Förmo såg o. spånhyvel, Grönlunds tegelbr., Hultet, Humpen, Ingemarstorp, lägenheter, Kråketorp, Kårarps kvarn, Lunda, Sandkulla handelsb., Strömmen, Åsbo klockareboställe m. fl.

178. Strålsnäs.

Hammarkinds härad

ingår i Hammarkinds, Stegeborgs och Skärkinds domsaga, som utgör ett tingslag, samt i Hammarkinds och Skärkinds h:ds fögderi. Gränserna äro i n. Lösing, i nno. Björkekind och fjärden Slätbaken, i ö. Östersjön, i ssv. N. Tjust av Kalmar län, i sv. Skärkind och i nv. Memming. Socknarna äro S:t Anna, Börrum, Drothem, Gryt, Mogata, Ringarum, Skällvik, Skönberga (Skinberga), Västra Husby, vilka alla tills. med Söderköpings stad bilda Hammarkinds kontrakt. Häradet utgör tre länsmansdistrikt, det ö., v. och södra. — Arealen är 1,018 kv.-km. — Kontraktet: 1,023 kv.-km.

År 1332 överlåter konung Magnus åt biskop Karl i Linköping på livstid kungsgården Skällvik m. m. samt uppbörden av *Hamarkinda heret* med undantag av konungens ensaksböter. År 1333 bortbyter samma konung Skällvik och lämnar i sammanhang härmed som pant bl. a. kungliga uppbörden av detta härad m. m. Nämnes vidare 1410 och 1413 o. s. v. Sistnämnda år höll östgötalagmannen, riddaren Ivar Nilsson räfsteting i Söderköping med detta härads allmoge.

Under äldre tider hörde häradet till Stegeborgs slott och län. Från år 1391 finnes ett brev, i vilket talas om en obehörig skatt och tunga, som fogden å Stegeborg Evert Molteke lagt på kyrkohjon i Hammarkinds härad. Om förändringar med häradet år 1718 se Björkekinds h. sid. 168.

Häradets äldsta tingsställe säges varit å Ljunga ägor i Skönberga socken, icke långt från kyrkan. Stenarna, som utmärkte detta domaresäte, blevo enligt utsago på 1740-talet borttagna och använda som grund till en spisel. Vidare har det senare blivit sagdt, att stenarna funnos kvar ännu långt in på 1800-talet, men sedermera bortkommit. Emellertid finnes ännu å Ljunga ägor å en backe, å båda sidor om en från norr till söder gående skogsväg, en domarering av nio stora stenblock. Redan år 1391 talas om ting vid Skönberga kyrka. År 1414 skrives som rätt tingstad Stalberg. Om detta Stalberg var beläget vid nyssnämnda kyrka är obekant. Emellertid var tingshuset beläget vid Skönberga kyrka ända till omkr. år 1700, då tingsstället förflyttades till Mogata kyrka, där det varit till senaste tider (se fig. 192). D. 28 juni 1901 förordnade k. maj:t, att Hammarkinds härad med Stegeborgs skärgård och Skärkinds härad, vilka båda tingslag tillsammans bilda en domsaga, skola utgöra ett tingslag med tingställe i eller invid Söderköping. Nytt tingshus för domsagan uppfördes i Söderköping år 1902. Den nya regleringen av tingslagen trädde i kraft från och med 1904 års början.

För Stegeborgs skärgårds tingslag hava ting i äldre tider hållits såväl på åtskilliga platser i skärgården som ock i Skönberga tingshus. År 1378 skall ting ha hållits med Gryt sockens allmoge vid Stegeborg. Under 1700-talet höllos hösttingen vid S:t Anna kyrka och sommartingen vid Reuterdalen, icke långt från Gryts kyrka. Även vid Engelholm hava dessa ting hållits. Under 1800-talet var tingsplatsen i S:t Anna sockenstuga. Stegeborgs tingslag hade eget tingställe åtminstone år 1640.

Sigillet har en hammare. Skärgårdstingslaget hade i sitt sigill en hammare och en fisk med omskrift: *Stegeborgs Scæra singnet 1640.*

Socknar.

1. **S:t Anna.** Gränserna äro i n. Skällvik och Östersjön, i s. Gryt, i v. Börrum och i ö. Östersjön. Arealen: 12,477 h., varav 12,441 land. Den mängd öar, holmar och klippor, av vilka nästan hela socknen består, bilda en den vackraste skärgård. Bland dessa öar märka vi den nu mer landfasta Torön samt de med varandra sammanhängande Gränsö, Lagnöarna, Yxnö och Vrångö samt N. Finnö l. Uvmarö med Ekö och Tyrislöt, den med Djursö sammanhängande Gloholmen m. fl. Dessa öar äro genom uppgrundningar nu mer till större delen sammanhängande med varanda l. fastlandet, ehuru de fordom varit skilda av sund. Inre vattendrag saknas, likaså några egentliga höjdsträckningar med undan-

tag av fastlandet söder om Gropviken. Jordarten utgöres till det mesta av lera, omväxlande med svartmylla och dyjord. Större vägar finnas icke.

Till kyrkotomt skänkte Katarina Nilsdotter 1383 sin andel i *Bowastada*, men som någon kyrka icke då kom till, lade arvingarna andelen åter under Herrborum. Under senaste delen av medeltiden omtalas *Capella S. Annæ in scopulis*, d. v. s. i skären. Socknen tillhörde sedan gammalt som annex Skällviks pastorat, men enl. k. brev av d. 23 okt. 1868 bestämdes, att vid dåv. komministers avgång skulle vardera socknen bliva självständigt pastorat, vilket de ock äro sedan 1912. Ny reglering 1919. Kyrkan, med vackert läge, är av sten i modern salongsstil, uppbyggd 1819—22 och invigd d. 15 aug. 1824 (fig. 179). Förutom dagsverken och skänkta materialier kostade kyrkobyggnaden 14,530 kr.

179. S:ta Anna kyrka.

Längden är 40 och bredden 15,5 m., med plats för 800 personer. En utbyggnad åt söder med sittplatser har varit använd av de adliga inom socknen. Har 2 värmeugnar. Altartavlan, som föreställer de tre vise männens besök i Betlehem, är skänkt av riksrådinnan Eva Maria Gyllenstjerna, f. Ribbing, samt målad efter Rubens av Per Hörberg. Å sidorna av altartavlan finnas Ribbingska, Gyllenstjernska, Hornska och Mörnerska vapnen. Å altaret äro 2 ljusstakar av malm från medeltiden samt 4 nyare av silver. Kyrkan prydes även av tio tavlor, målade av kyrkoh. här, prosten G. Lundqvist, och signerade från år 1898 till 1905. Alla framställa scener ur Jesu liv. Å altardisken framställes Jesu sista levnadsöden, mål. av Bengt Frökenberg. Linköping. Ett altarskåp från 1590 hitflyttades från gamla kyrkan, liksom en gravsten över kyrkoh. Dan. Gruuf jämte fyra andra. Detta altarskåp, som förvaras i tornet, framställde Jesus på korset samt på dörrarna Jesus bär. korset och uppståndelsen. På andra sidan av dörrarna framställdes Jesus finner sina lärjungar sovande och Jesus uppenbarande sig för Maria vid graven. Målningarna äro numera mycket otydliga. Orgelverket om 15 st. är från 1831 av P. Z. Strand och renoveradt 1902. Dopskålen av silver är från 1666. Ljuskronorna äro 5, varav en av

glas, skänkt av kapt. Axel Spens. De övriga äro av mässing. Å en av dessa läses: »C. P. S. E. N. D. 1669» och å en annan »Georg Gyllenstjerna 1714» med dennes vapen. I övrigt nämnas 2 ljusstakar av malm och en silverkanna i drivet arbete från 1600-talet. I sakristian finnas porträtt av kyrkoh. här, den mångbereste t. d:r Jakob Berggren, samt av prosten G. Lundqvist. Den förre skänkte till kyrkan en käpp, å vars silverkula läses: »J. Berggren, Jorsalafarare. Jeriko d. 9 nov. 1821.» B. gav därjämte 1856 hit ett ur med inskrift om gåvan. Kyrkoboken daterar sig fran 1635. I länsarkivet förvaras 72 äldre dokument i 3 band härifrån.

Ringklockorna hänga i tornet. Storklockan är gjuten i Stockholm 1737 av Gerh. Meyer, då i densamma, enligt inskriften, ingöts den gamla klockan, som 1730 skadats. Å lillklockan står nederst: Gloria in excelsis Deo et in terra pax. G. Meyer fecit A. 1743. Inskr. säger vidare, att klockan tillkommit genom sammanskott och med tillhjälp av två mindre klockor, som skänkts från Torönsborg.

180. S:t Anna ödekyrka.

Till närmaste jvst. Skårstad är 25 km.

Det gamla kapellet tillhör genom köp för 300 kr. från 1844 Torönsborg. Detta kapell utgjordes av långhus med kor, över vilket senare valvet ännu 1912 var kvar. Användes en tid till fårhus. Är numera ruin. Kapellet byggdes enl. uppgift 1520, då en del av ovannämnda gåva från år 1383, å vilken kapellet uppfördes, återskänktes (fig. 180).

Följande inskrift uppsattes i kyrkans valv år 1723: Femhundra tjugu ett invigdes jag Sankt Anna, Då gavs här skäret låv med Brud, Barn, Döde lanna, Få Jesu kött och blod, ja höra Herrans ord. Gack du och prövat väl i tron till samma bord, Så skall din kropp och själ få prisa Gud och låva, När jorden ställt igen dem sällt i henne sova. Två hundra år och två vid Mikaelis tid Är Herrans rena ord predikat här i frid. Ett tyckes stå igen, det mig ej bör

förtiga, att doktor Johan Brask haft omak mig att viga. Upptäckt d. 11 september A:o 1723 av Past. L. Denna inskrift är numera utplånad.

I korets södra valv finnes denna inskrift: *M. Fem Hundra Tjugu ett invigdes Jag Sanct Annæ.* I Palmskölds samlingar nämnes likväl efter k. Gustaf I:s registratur, att detta skulle skett 1526. År 1537 gav Gustav I församlingen tillstånd att vid sin kyrka få låta kristna, viga och begrava. Altaret med nisch för vin var muradt av tegel. Ovanför altaret var ett fönster och i valvet däröver framställdes i freskomålning yttersta domen, synlig ännu 1912. Härifrån omtalas även en liten tavla framst. Sten Sture d. y. och Kristina Gyllenstjerna, knäböjande för jungfru Maria. Över den förras bild läses: *O mater Dei Memento mei*, samt över den senares: *Me tibi virgo pia commendo sancta Maria.* Under bilderna: *Testamentum Domini Stenonis Svantesson Sture, Gubernatoris Regni Sveciæ et ejus Consortis Domina Christina Gyldenstjerna, Anno Domini C. MDCXVI. Orate pro Eis. Ariosiæ Tabula Altaris 1516.* Denna tavla förflyttades »långt före 1830» till Torönsborg samt sedermera även därifrån, men har för icke länge sedan återfunnits å Björksund i Södermanland samt blivit till kyrkan återlämnad. I nuv. kyrka finnes en kopia av en 1634 gjord ritning av detta kapell, som visar detsamma vara byggdt i en högre och en lägre byggnad med en tornspira å taket till den förra, varjämte åtminstone å ena sidan fanns en utbyggnad. Kyrkogården omgavs av ringmur, i vilken ingick två mindre byggnader. I ringmuren ha förr funnits järnringar, vid vilka kyrkobesökarna fästade sina båtar, vilket antyder, att kapellviken förr gått hit upp.

Av fornlämningar nämnas tre regelbundna stenläggningar på ett berg vid kapellviken samt ett litet stenröse på ett berg å Vrångö ägor. På Skaftö klint finnes en lodrät bergvägg, på vars spets fordom funnits en vårdfyr. Om Skaftö klint går för övrigt bland skärmännen den sägen, att i en här befintlig grotta fordomdags tre sjörövare haft sitt tillhåll. Vid ett på dem företaget överfall hade emellertid den ene av dem med ett bolster kastat sig i sjön samt sålunda undkommit. En annan skulle i en stor kittel (!) rott sig över sjön till Ängelholmslandet, under det den tredje omöjligt kunnat rädda sig. — Under den svåra pesten år 1710—11 skall socknen ha förlorat icke mindre än 448 personer. Särskilda begravningsplatser begagnades då såväl på Nedra Gränsö som ock på Torönsborgs ägor.

Folkmängden var på 1750-talet: 1,600, 1790: 1,604, 1830: 1,721, 1850: 2,109, 1910: 1,949 och 1915: 1,890. — Kassor 1910: kyrkk. kr. 307, skolk. kr. 1,020: 59, fattigk. kr. 419: 88, magasinsk. kr. 3,940: 26, kommunalk. kr. 1,496: 33, byggn.-k. kr. 1,434: 91, husb. föreningens k. kr. 3,913: 16, hosp.-k. kr. 1,789: 33, Mörnerska gravkork. kr. 3,336, bokk. kr. 3,049: 80, två donationsf. kr. 1,405 och 1,100. — Folkskolor vid kyrkan, Ängelholm och Yxnö-Ämtevik med var sin lär. och tills. 150 barn år 1915 samt 4 småskolor med tills. 90 barn. — Näringar äro förutom åkerbruk, fiske, förnämligast å torsk och strömming, samt sjöfågelsjakt, även som

någon sjöfart. Järnmalmsgruvor hava tidtals bearbetats. Kopparmalmsanledningar finnas vid Ängelholm, liksom kalkstenslager, samt vid Torönsborg. Handlande: 6 och handtverkare: 8.

Gårdar.

Av nedannämnda gårdar hava Aspöja 2, Ekö $^{7}/_{8}$, Ämtevik $^{3}/_{4}$, Äspholmen 1, Finnö $1^{1}/_{2}$, Gäddevik 1, Ö. o. N. Gränsö 2, Kalsö 1, Ö. o. N. Lagnö 2, Marö 1, Missjö 1, Rimmö $^{5}/_{6}$, Risö 1, Slättö $^{1}/_{2}$, Sundö $^{1}/_{2}$, Trännö 1, Tyrislöt 1, Uvmarö 1, Vrångö 1 och Vängsjö 1 m. hört under Stegeborg. **Aspöja,** 2 m., 460 h. Sedan länge 19 äg. — **Ekö,** $^{7}/_{8}$ m., 101 h., 4 äg. — **Finnö,** $1^{1}/_{2}$ m., 14 äg. — **Gränsö,** 2 m., 16 äg. — **Gäddevik,** 1 m., 204 h., 3 äg.

Herrborum, 2 m. med **Målekulla,** $^{1}/_{4}$ m. och **Tillebråta,** $^{3}/_{8}$ m, tills. 455 h. (120 åker), t.-v. 113,000 kr., varjämte hithör $^{1}/_{20}$ m. Uggelö, 33 h. I början av 1300-talet ägdes *Herborwm, Butnæ, Thorö, twå qwærna i Halla Keysarnes, Öxnö, Baggæthorp, Eknö, Jursko, Mæm, Stenswadh, Swertinge, ena qwærn hoos Norrœköpingi, Komlaqwærne, Scrucuby, Stenolfsthorp, Granby, Roslinge* av hertig Algot Brynjulfson av Folkungasläkten (upprest lejon). Enligt ett vid Torönsborg befintligt brev, dat. Söderköping 1359, hade nämnde hertig fått avstå alla dessa gods till riket, varefter de av riksens råd tilldelats kon. Magnus. Emellertid avstod nämnde konung allt detta n. å. till Bo Jonsson (Grip) för de 600 m. lödigt silver Bo fått som fordran, då han hade Kalmarhus, och då han var rikets marsk. Att godsen dock icke för alltid gått ifrån denna gren av Folkungasläkten framgår av ett brev från 1375, i vilket Algots sondotter, abbedissan i Vadstena Ingegärd Knutsdotter († 1412), till Vadstena kloster gav $^{1}/_{2}$ attung i *Herborum* samt delar i Svärtinge (Ö. Eneby), Bovastebo, Yxnö, en kvarnström i Norrköping m. m. Även senare brev utvisa, att denna k. Magnus' disposition icke blivit beståndande eller att Bo Jonsson måhända på ett eller annat sätt avhändt sig godsen. År 1381 sålde Staffan Stangenberg till drotset Bo Jonsson för 120 m. pgr, så goda att 6 m. gjorde en lödig, all sin ägolott i *Hærborum*, vilken fastighet Staffan sade sig bekommit av avlidne Bengt Larsson och därpå försålt till kon. Magnus, som sedan överlåtit densamma till hertig Bengt († 1360), som var en son till hertig Algot. År 1391 stadfästades abbedissan Ingegärds ovannämnda gåva till Vadstena kl. av hennes fader, riddaren Knut Algotsson, som ytterligare 1394 utgav ett stadfästelsebrev, särskildt med avseende på godsen *Hærborwm, Boastabodha* och *Andirsathorp,* vilka voro hans rätta fäderne, och till vilka hans halvsyster icke hade någon rätt. Sedermera tillbytte sig väpnaren Sven Fjällarsson Pik (mussla), som levde i slutet av 1300- och början av 1400-talen, Herrborum mot egendom i Södermanland. Genom hans dotter Katarina, g. m. väpnaren Ragvald Magnusson (fargalt), kom gården till denna släkt, och säges han 1463 givit densamma under namnet *Hærboholm* till sin son Magnus, som dock icke fått gården i sin helhet, enär Ragvald 1467, enl. en beskr. över Herrborum, utg. 1912, sålde 3 attungar i Herrborum till sin dotter Elin för 150 m. sv. pgr, eller det belopp, hon fått i morgongåva av sin man Paval Tuvasson (Ulfsparre). Deras son ståth. Måns Pavalsson skrev sig enl. Anreps ättartavlor till bl. a. Herrborum, men gården bibehölls icke inom denna släkt utan tillh. enl. nyssn. beskr. till omkr. 1559 fru Anna Pedersdotter (Bielke), änka efter Ture Bengtsson (Hård) till Händelö. Vid hennes död ärvdes Herborum med tillh. av hennes systersöner, varvid Herrborum m. m. tillföll den yngste av dem, riksrådet Gust. Banér († 1600) och skall därefter tillhört hans änka Kristina Sture († 1619). Deras son, riksr. Ax. Banér († 1642), lade nya gårdar till godset. Vid hans död ärvdes Herrborum med en del andra gårdar, »de, som lågo n. och v. därom», av dottern Maria Eleonora († 1660), g. m. riksr. Gust. Posse († 1676). År 1684 såldes godset av dennes barn till riksr. Göran

Gyllenstjerna († 1686), g. m. deras moster Barbro Marg. Banér. Ägdes vidare efter deras död av sonen, riksr. Nils Gyllenstjerna († 1731) och sonsonen, riksmarsk. Göran G. († barnlös i Norrköping 1799), då godset övertogs av hans änka Eva Maria Ribbing, vid vars död 1812 det ärvdes av G:s systerdotter Lovisa Ulr. Horn, genom vars gifte med Karl Gabr. Mörner († 1828) detsamma kom till denna släkt. Ärvdes vid hans död av sonen, ryttmäst. Gust. Stellan M. († 1829), och vidare av hans arvingar av släkterna Mörner, Mannerstråle, Falkenberg, Holmstedt och Koch, av vilka sonen Adolf Fredr. Mörner († 1881) tillöste sig Herrborum. År 1876 sålde han godset till sin kusin, led. av riksdagen Julius Oskar M. († å Kåreholm 1888) samt äges f. n. av dennes son Ad. Nils Karl Mörner.

Egendomens byggnader äro i nuv. ägarens tid helt och hållet omgestaltade eller nybyggda. I Ax. Banérs ägotid uppfördes ett visthus av sten, å vars ö. gavel finnas bokst. A. B. och E. B. (Ebba Brahe) samt årtalet 1638. Med

181. Herrborum.

denna byggnad sammanbyggdes den gamla manbyggnaden på 1890-talet (fig. 181). Ett litet landtbruksmuseum är i en stuga å godset anordnadt. Ett 70-tal familjeporträtt finnas här ävensom 10 franska och holländska tapeter (fig. 182). En äldre manbyggnad brändes av ryssarna 1719.

Kalsö, 1 m., 269 h., 6 äg. — **Klåföja,** 1 m., 98 h., förr under Gottenvik, nu 4 äg. — **Lagnö,** 2 m., 307 h., 17 äg. — **Lamskär,** 7/8 m., 238 h., 3 äg. — **Missjö,** 1 m., 550 h., 12 äg. — **Ramsdal,** 2 m., 483 h. Tillh. åtminstone till en del 1687 assessoren Per Rosenhjelm, 1725 hans änka eller dotter fru Vändla Canterstjerna, på 1850-talet A. Trysén, 1870 Nils Mattsson, 1884 A. Nilsson, 1894 K. J. Hallin och 1910 A. E. Andersson. — **Ramsdal,** 1 m., tillh. Ängelholm med areal inberäknad i förenämnda 2 m. — **Rimmö,** 1 m., 170 h., 5 äg. — **Risö,** 1 m., 246 h. Förr till Djursö. Äges nu av M. E. Petersson. — **Slättö,** 1/2 m., 120 h., 6 äg. — **Sundö,** 1/2 m., 158 h., 5 äg. — **Tjärholm,** 7/8 m., 151 h. Äges av Karl A. Josefssons stärbh. (fig. 183).

Torönsborg med **Beningevasse,** 1/2, **Brevik,** 1, **Dalsvik,** 1, **Flicksten,** 1, **Hårsvik,** 1/4, **Härnö,** 2, **Karsvik,** 1/2, **Knåtebo,** 1, **Muggetorp,** 1/4, **Målma,** 1/8, **Rövik,** 1/2, **Svensmarö,** 7/8, **Ugglevik,** 1/4 och **Yttergården,** 1 m., tills. 1,420 h. Om gårdens öden under 1300-talet hänvisas till Herrborum härovan. År 1410 stadfästade riddaren Knut Bonde med sin hustru Margareta Karlsdotter (Sparre) riddaren Karl Ulvssons av Tofta och hans syster fru Kristina Ulvsdotters (Sparre) gåva till Vadstena kloster av bl. a. *Thorøø* »i Hamarkinda häridhe». Säges vidare tillhört släkterna Bonde och Thott och genom arv släkten Gyllenstjerna. Ägdes under 1600-talet av riksr. Göran Gyllenstjerna († 1686), som bebyggde

gården till säteri och 1683 hade den som allodialfrälse. Ägdes 1687 av hans änka Barbro Marg. Banér, senare av deras son riksr. Nils G. († 1731), av dennes son riksr. Göran G. († 1799), som tillköpte Djursö och Borrum, vidare och till sin död här 1812 av hans änka Eva Maria Ribbing, därefter genom arv av Gyllenstjernas systerdotter Lov. Ulr. Horn († 1823), sedan 1772 gift härstädes med Karl G. Mörner av Morlanda († 1828). Tillh. vidare deras son, ryttmäst. Gust. Stellan M. († 1829), g. m. Anna Sofia Burenstam († 1833), deras son Karl Ol. St. M. († 1852), g. m. Vilhelmina Wallenberg. Köptes sedermera av dennes kusin, legationsrådet Otto Gabr. M., som försålde egendomen till bruks-

182. Från salongen vid Herrborum.

patr. J. Lindh, vilken sedermera försålde den till Ad. Fredr. och Julius Osk. Mörner († å Kåreholm 1888), av vilka den förstnämnde 1876 för 160,000 kr. inköpte den honom förut icke tillhörande andelen. Tillh. vidare efter den förstnämndes död här 1881 hans broder, kaptenen Gust. Otto M. († 1903) samt f. n. hans änka Ebba Charl. Mörner.

Manbyggnaden uppfördes 1736 efter ritning av Hårleman i två våningar med frontispis och hög kupolbyggnad. Vidare finnas fyra flygelbyggnader, varav två inredda till bostäder åt betjäningen och två till orangeri. Något längre bort äro ytterligare två flyglar, varav den ena inredd till ridhus. Alla dessa byggnader äro av sten. Det hela företer en särdeles ståtlig anblick. En utsikt av egendomen finnes intagen i »Forna och närvarande Sverige». Den rikhaltiga bok- och manuskriptsamling, som förr fanns här, bortskänktes år 1841. Den gamla manbyggnaden var uppförd 1646 och förstördes av ryssarna 1719. Den var belägen på samma udde som den nuvarande, men något närmare stranden. Av flyglarna är en uppförd 1750 och en annan 1761. Ny ladugård av trä uppfördes 1877. Förutom ovannämnda gårdar hithöra **Djursö** med **Båstebo,** $1^1/_2$ m., 601 h., **Gloholmen,** $1^1/_4$ och **Moholmen,** $1^1/_4$ m., tills. 368 h., **Marö,**

1 m., 149 h., **Uggelö,** $^1/_2$ m., 109 h. och **Yxnö,** 5 m., tills. med $^1/_8$ m. (som tillh. A. F. Larsson) 803 h., vilka med skilda mellantider sedan gammalt följt huvudgården.

Trännö, 1 m., 184 h., 10 äg. — **Tyrislöt,** 1 m., 237 h., 12 äg. — **Uvmarö,** 1 m., 189 h. — **Vrångö,** 1 m., 189 h., 7 äg. — **Vängsjö,** 1 m., 174 h. — **Ämtevik,** $^3/_4$ m., 8 äg. — **Äspholmen,** $^3/_4$ m., 146 h., 5 äg.

Ängelholm, $1^1/_2$ med **Askedal,** $^3/_8$, **Dal,** $2^5/_8$, **Djursunda,** $^3/_4$, **Görvik,** $^3/_4$, **Högsjö,** $2^1/_2$, **Källdalen,** $^5/_8$, **Mörkö,** $2^1/_8$, **Ramsdal,** 1, **Ramsvik,** $^3/_4$, **Stenbacka,** $^3/_4$, **Sänkevik,** 1, **Torpa,** $^7/_8$, **Torrön,** $^1/_2$ och **Äspö,** $^1/_2$ m., tills. 1,989 h., varjämte hithöra **Kejsarnäs,** 1 m., 215 h., **Kårebo,** 1 m., 252 h., **Näset,** 1 m., 150 h. Såväl huvudgården som större delen av de godset underlydande hemman hava under 1500-talet hört under Stegeborg samt varit bland hertig Johans arvegods.

183. Tjärholmen.

Omkring år 1615 och 1624 utbyttes eller köptes desamma av ståth. på Stegeborg Erik Göransson Ulfsparre († 1631). Tillh. därefter översten Ax. Spens samt vidare riksrådet Schering Rosenhane († 1663) och hans son, landshövd. Ax. Rosenhane († 1685) såsom »säteri av två allodialfrälsehemman». Skall därefter ha tillhört rikskammarrådet Gust. Natt och Dag († 1694), vars maka, född Ulfsparre, var dotter av nyssnämnde Erik Göransson. Säges vidare 1687 tillhört Joh. Gabr. Natt och Dag. Ägdes senare av överjägmäst. Hans Reuterkrantz († 1695) samt därefter av hans änka Anna Kronström, vilken år 1719 sålde godset till generallöjtn. och k. rådet, greve Jak. Spens och hans hustru Beata Bonde. År 1714 stiftade de Höja i Uppland till fideikommiss för sin näst äldste son. Äldste sonen, dåv. överstelöjtn., sederm. generallöjtn. Ax. Spens, hade nämligen efter slaget vid Pultava blivit tillfångatagen samt förd till Ryssland, och föräldrarna hade icke någon kännedom om, huruvida han ännu levde. Efter Jakob Spens' död år 1721 förordnade emellertid hans änka, sedan hon fått visshet om, att hennes äldste son ännu levde, Ängelholms gods till fideikommiss för denne sin äldste son och hans efterkommande på manliga linjen, genom brev av d. 9 mars 1728. Ängelholms och Höja fideikommiss få icke innehavas av en och samma av släkten, så vida två leva. Då Axel Spens dog barnlös år 1745, övergick fideikommisset till hans broders andra son, fältmarskalken Gabr. Spens

samt innehades från år 1781, då även denne Spens dog barnlös, av yngre brodern. landshövdingen Fredr. Gust. Spens samt efter hans död 1795 av sonen, kaptenen Karl Gabr. Spens († 1822). Hans ende son avled genom vådlig händelse redan före fadern, och 1824 övergick egendomen till förre fideikommissariens brorson Karl Ax. Spens († 1892), vidare till dennes son, löjtn. Ax. Valter Gabr. S. († 1897) samt därefter till dennes son, nuv. fideikommissarien, Gabriel Spens.

Ängelholms huvudgård är belägen i Östergötlands skärgård på en ö, fordom kallad Andö, som är sammanbunden med fasta landet genom en tvåhundra fot lång bro. Mangården består av huvudbyggnad och två flyglar. Huvudbyggnaden är sannolikt uppförd på 1740-talet samt består av ett envåningsträhus med ovanligt högt tak, brutet i två avdelningar. Flyglarna äro av tegel samt uppförda 1734, med under desamma befintliga 7 st. välvda källare. Taken äro lika huvudbyggnadens. Vid gården finnas tre trädgårdar, varav den ena med orangeri på en holme midt för mangården, till vilken holme en lång bro leder. Med denna holme äro andra omkringliggande förenade genom broar. Mangården omgives för övrigt av park, alléer och den härligaste natur. Godset utgöres förutom av gårdarna inom S:t Anna s. av gårdar i Gryts, Börrums och Ringarums s:r med ett hemmanstal av 34 1/2 oförmedl. och 27 1/8 förmedl. Hela fideikommissets ägovidd är bortåt 7,000 h. Till godset höra fjäll- och strömmingsfiske i Östersjön för alla hemman med undantag av Krogersbo i Ringarum, som har fiske i två små insjöar.

Övriga tillhörigheter: Herrborums ångsåg, Lagnö, Tjärholmens och Vängsjö handelslägenh., Strömmen, Torönsborgs ångsåg m. fl.

2. Börrum. Gränserna äro åt n. Mogata, Skällvik och S:t Anna samt åt s. Ringarum och Gryt. Arealen: 3,591 h., därav 3,488 land. Marken är bergig och ojämn. Dalarna upptagas dels av kärr, dels av fruktbara fält. Rådande jordart är lera samt på de högre belägna trakterna även sandmylla m. m. I no. stöta några mindre havsvikar och i so. Norrumsviken intill gränsen. En liten insjö, Nöstelbosjön, utmynnar genom en bäck i Saltsjön. Av vägar går stora landsvägen i no. riktning genom socknen från Mogata förbi Sjögerums skjutsstation — där en väg avtager, som utgrenar sig till Skällvik och S:t Anna — samt fortsätter därefter förbi Börrums kyrka till Gryt. Vid kyrkan utgår även en mindre väg till Gusum i Ringarum. Vid Häljelöt är gästgivaregård.

Börrum är annex till Mogata. År 1677 skänkte ägarinnan till Börringe, fru Vendla Rosenhjelm, född Kanterstjerna, den plats, där nuvarande kyrkan är uppbyggd, till begravningsplats. Men först år 1718, d. 18 febr., gav k. Karl XII tillstånd åt invånarne i den del av Mogata församling, som nu utgör Börrums socken, att få uppbygga egen kyrka. Redan från medio av 1600-talet hölls gudstjänst i en stor sal vid Börrums herrgård, varom även gjordes anmälan vid en kyrkovisitation, förrättad i Mogata kyrka år 1695 av biskop Spegel, då denne lovade att utverka tillstånd till en kyrkas uppbyggande. Lång tid gick icke åt till byggandet, enär kyrkan invigdes redan Persmässodagen eller d. 29 juni följande år av prosten i Söderköping Simon Petri Löfgren, då hon erhöll namnet S:t Pers kapell. Kyrkan, som är av trä, ser till det yttre

ut som en reveterad stuga samt rymmer 200 personer (fig. 184). Har värmeugn. Altartavlan framställer Jesus välsignande barnen. Orgelverket är byggt 1871 av org. G. Dalström. Tre äldre mässhakar härifrån finnas i Östergötlands museum. Ringklockorna hänga i klockstapel. Den större av dem är gjuten 1742 av en i krig tagen kanon samt hitskänkt av k. Fredrik. På kyrkogården bredvid kyrkans östra gavel uppbyggde assessoren och bruksp. Gust. Ad. Forss åt sig och sin maka Vendla Kat. Rosenhjelm ett gravkor år 1753, i vilket de vila. Dessa makar skänkte till kyrkan altarsilver, mäss-skrud, tornklocka m. m. Dessutom testamenterade de d. 5 juni 1741 1 m. Börrum till kyrkotjänarnas avlöning, vilken gård likväl församlingen blev förlustig genom hovrättsdom d. 17 apr. 1771. Oaktadt denna välvilja mot församlingen har densamma icke låtit deras stoft vila i ro utan användes deras gravkor sedan midten av 1800-talet som församlingens gemensamma gravkor.

184. Börrums kyrka och klockstapel, sedd från Borrums gård.

Av fornlämningar har socknen icke mycket att uppvisa. Vid Sjögerum är en fornborg. Endast några stenrösen och kummellika stenhögar finnas å Borrums och Sjögerums marker. I det s. k. Stakberget på Norrums ägor finnes en fördjupning, såsom efter en sittande människa, kallad Jättevilan. Biskop Rhyzelius förlägger i sin klosterbeskrivning det i äldre handlingar omnämnda Byarums kloster till denna socken samt säger, att »spår och tecken än i dag skönjas efter gamla klosterhusen». Redan i början av detta århundrade voro dock alla tillförlitliga spår av ruiner försvunna. År 1829 besöktes Börrum av prosten P. A. Stenkula. Enligt hans vittnesbörd var all tradition om klostret redan då försvunnen, och av tecken till klosterlämningar fanns endast ett kummel, »som dock var tvivelaktigt». På senare tider ha olika meningar även uppstått, varest detta kloster varit beläget. Sägnen förmäler emellertid, att klostret haft sin plats i nuv. ekparken Lindeklöv eller Lindklevå Borrums ägor. Numera anses klostret ha legat några mil s. om Jönköping.

Folkmängden var 1790: 292, 1830: 392, 1910: 472 och 1915: 444. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 2,600, fattigk. kr. 1,375. — Två folkskolor med 60 barn 1915. — Åkerarealen är obetydlig. Fiske idkas. Järnmalmsgruvor ha tidtals bearbetats. Två handl. och tre handtverkare.

Gårdar.

Borrum, urspr. Byarum, 4 m. med **Ramshult,** 1/4 m., 824 h. En del av denna egendom donerades till en av sin tids tappraste krigare, amiralen Nils Stjernsköld († 1627), vilken donation senare stadfästades för hans son, riksr. o. amiralen Klas Stjernsköld († 1676). En annan del kom genom byte till assessoren Erik Bröms Rosenhjelm. Redan före sin död 1688 hade R. överlåtit egendomen till sin son, assessoren Per Rosenhjelm. Egendomen bestod då av 4 allodial-frälsehemman, varav 2 rå och rör. Vid reduktionen överläts egendomen till honom och hans fru på livstid. Därefter ägdes gården av deras dotter Vendla Katarina. Genom hennes båda giftermål innehades egendomen först av kornetten Jak. Wernsköld († 1731) och sedermera av assessoren och brukspatr. Gust. Ad. Forss († 1754). Då hon dog såsom änka, uppstod process emellan hovrättsrådet Karl Dubbenhjelm och hans syskon samt hennes sonson, fänriken, sed. kaptenen Pet. Wernsköld, om vilka som voro rätta arvingarna. Oaktadt den senares föräldrar endast varit trolovade, förklarades han genom k. maj:ts dom av d. 14 mars 1764 för äkta samt tillades kvarlåtenskapen efter sin farmoder. Sedan han blivit ägare till Borrum, återtog han genom process det av farmodern till kyrkan donerade frälsehemmanet. Genom köp övergick egendomen därefter till ägaren av Torönsborg riksr. Göran Gyllenstjerna († 1799) samt hörde därefter länge under detta gods. Kom genom arv till ryttmäst. Gust. St. Mörner († 1829) samt därefter till majoren Fredr Ulr. Mannerstråle († 1862), som var gift med den förres dotter Eva Ulr. Karol. Mörner († 1838). Ägdes från 1839 av deras son, brukspatr. Otto Krist. Mannerstråle, som år 1861 sålde egendomen till löjtn. A. Kullberg, hovrättskommissarien J. P. Lindman och grossh. Sven Odén, vilken sistn. sedermera genom köp blev ensam ägare. Vid arvskifte blevo hans söner Sven och Anton O. ägare. På olika tider sålde dessa egendomen till E. Rehnberg, som åter 1883 sålde den i sin helhet till nuv. äg., direktören E. H. Wahlberg.

185. Borrum.

Egendomen var bebyggd till säteri redan 1650. Det antages, att nuv. manbyggnaden är den ursprungliga (fig. 185). Huvudgården genomflytes av Borrumsbäcken, numera kanaliserad, varigenom åkerarealen ökats. Bäcken bildade före sitt utfall i Gropviken av Östersjön ett par vattenfall, f. n. utrivna, som användes för kvarn och sågar. Å egendomen finnes urkalk, som bildar en vacker, ljus marmor och förr användts till kalkbränning. En kort tid i början av 1800-talet fanns här bränneri. Utom socknen hithöra 1/4 m. Fruglöt i Skällvik och Barnebo i Ringarum.

Gränsnäs, 1/2 m., 262 h. Förr under Torönsborg, ägdes gården 1910 av grossh. H. Ehrenborg. — **Hälgelöt,** 1 m., 376 h., äg. K. L. Hellström. — **Härsebråta,** 1 m., 370 h., 3 äg.

Norrum, 2 m., med **Ärmedal,** 1/4 m., 705 h. Norrum reducerades från Stegeborg och Ärmedal hörde till Ängelholm från 1600-talet. Genom testamente,

dat. Ökna d. 29 sept. 1746, stiftade Karl Gust. Spens och hans 2:a maka Beata Jacquette Ribbing Norrum, 2 m., samt *Correbol* (Kårebo) till fideikommiss för sin son, fältmarskalken Gabr. Spens med samma successionsrätt och villkor som Beata Bondes gåvobrev ang. Ängelholms fideikommiss i S:t Anna.

Mangården, som består av huvudbyggnad i 1 1/2 våning under tak av plåt och tegel med timrade, tegelklädda väggar samt av två flyglar, är belägen i en dalsträckning, som slutar invid Norrumsviken av Östersjön.

Nöstebo, 1/2 m., 133 h. Hörde under 1500-talet till Liljestad. Köptes 1630 av Ax. Banér och hörde sedermera till Torönsborg, därifrån det skildes med Borrum, dit det till senaste tid hört. — **Passdal,** 1/2 m., 220 h. Har tillh. Liljestad, donerades 1623 till Ax. Banér samt utbyttes till Sten Bielke och senare till Göran Gyllenstjernas arvingar. Tillh. 1910 M. Svenssons stärbh. — **Såntorp** eller **Sandtorp,** 1 m., 268 h. Hörde förr till Stegeborg, på 1850-talet till Adelsnäs och 1910 till J. Peterssons stärbh. — **Sjögerum,** 2 m., 325 h. Förr till Stegeborg, är nu 1/2 m. kronolänsmansbost. och 1 1/2 m. tillh. 1910 H. E. Nilsson.

Övriga tillhörigheter: Borrums såg, Passdals kvarn och grynverk m. m.

3. Drothem eller **S:t Drotten** gränsar i no. till Tåby, i ö. och s. till Skönberga, i sv. till Ö. Ryd, i v. till V. Husby och i n. till Tingstad, omfattande invid sin ö. gräns Söderköpings stad och dess ägor. Arealen: 9,237 h., därav 8,977 land.

Socknens n. del upptages av bergs- och skogsåsen Ludden, som är brant sluttande mot s. men mot n. avplattad och skild i flera delar av mellanliggande kärr och gölar. Luddens fortsättning i ö. höjer sig åter n. om Söderköping, där den under namn av Ramundershäll med sina så godt som lodräta väggar skjuter upp till en anslående höjd. Nedanför bergåsen vidtager en kuperad dalslätt, och mot s. omväxla höjder och slätter om varandra. En tredjedel av socknen är jämn, två tredjedelar bergiga. Rådande jordart är till hälften mylla, till hälften lera, såsom rödlera och dyjord samt i skogsbygden s. k. björklera och något sandmylla. Av vattendrag märkes Lillån, som kommer från Asplången

186. Drothems kyrka.

187. Det inre av Drothems kyrka.

och under sitt lopp upptager några mindre åar samt vid Söderköping förenar sig med den från Ängarn i Husby socken kommande Storån. Dessutom finnas här tre mindre insjöar samt i sö. delen av socknen största delen av den över en halv mil långa men smala sjön Vispolen, som har sitt utlopp genom Skönberga. Göta kanal går i ö. riktning till en del genom socknen emellan Söderköpings stads ägor och Loddby. Av socknens vägar äro de flesta och största belägna i n. samt föra till eller från Söderköping. Vägen ifrån Norrköping kommer i so. riktning från Tingstad samt för över kanalen nära Söderköping genom staden till Skönberga. En väg från Söderköping till V. Husby går i ö. riktning genom socknen. Från densamma utgår nära Varby en väg åt no. till Tåby socken och Vikbolandet. Från Söderköping går en mindre väg till socknens s. del. Vid Korsbrinken är station å Norrköping—Söderköpingsbanan.

Socknen benämnes numera vanligast Drothem. Kallas i handlingar från 1300-talet *S:t Drottin*, *Drotand* l. *S:a Dorotea*. Benämnes även *Sanct Trinitatis sokn*, t. ex. 1414. Ännu så sent som 1586 kallas socknen i en böneskrift till k. Johan III *Trefaldighetssocken*. Under 1700-talet skrevs namnet *Drothem*. Drothem innebär betydelsen av Guds hem. Socknen utgör av ålder ett särskildt pastorat. Åren 1629—1652 synes socknen likväl varit annex till Söderköpings stadsförsamling. Kyrkoherden i Drothem har även varit predikant vid det på 1780-talet indragna kronohospital, som var beläget inom socknen invid staden. Ny regl. 1918. Kyrkan är belägen i Söderköping (fig. 186). Hon är gammal, såsom det antagits från 1200-talet, med 8 korta, låga stenpelare

och stjärnvalv. Längden är 30, bredden 13,5 m. med 600 sittplatser. Har värmeugn. Det har, måhända icke utan skäl, antagits, att den del av kyrkan, som nu utgör koret, ursprungligen varit ett särskildt kapell, vartill skeppet sedan blivit tillbyggdt. Under åren 1512 och 1586 blev kyrkan ombyggd. Under senare tid har hon undergått reparationer 1843—44 samt 1892. På midten av taket fanns ännu under 1700-talet en mindre tornspira. Kyrkans tak är betäckt med skiffer och sakristians med tegel. Altarskåpet är enl. anteckning å detsamma förfärdigad 1512 av L. Vlögel med en del bilder, var och en under betäckning i götisk spetsbågestil. Bilderna framställa de 12 apostlarna jämte ett par andra. I midten synes en äldre man, bärande i sin famn Frälsaren, förmodligen avseende det ögonblick, då Frälsaren nedtagits från korset. På vardera sidan är en ängel, spelande på luta. Så väl altarskåp som bilder äro av ek. Detsamma, som var illa åtgånget, iståndsattes 1892 och uppsattes på sin gamla plats (fig. 187). Till en tid utgjordes altarprydnaden av det kors, som numera finnes i gravkapellet å Drothems nya kyrkogård, vilket var skänkt till kyrkan på 1850talet av socknens dåv. kyrkoherde. På altaret voro då även uppställda två bilder av trä, vilka nu förvaras i ett kontor. Predikstolen är i gammalt bildhuggeriarbete i barockstil, målad i blått, vitt och guld. Orgelverket, förf. 1812 av L. P. Lorin, reparerades 1909. Redan omkr. 1760 fanns ett orgelverk om 5 st., vilket likväl då ansågs olämpligt i en så stor kyrka. Dopfunt saknas. De 4 mässingsljuskronorna äro utan inskrift. Ett vapen finnes liksom en gravsten över majoren Gust. Lenck. En annan gravsten är över kyrkoh. här Joh. Holtzberg († 1741) och en över dennes svärfader, kyrkoh. Olov Printz, som enl. inskriften avled 1711 »sedan han detta Guds hus väl bepryda låtit och i 11 års tid berömligen förestått hade». Ett epitafium är uppsatt »*in memoriam Magno Haquino qui lucem vidit a:o 1625 et beatus lumina clausit a:o 1693*» etc.

188. Rökelsekärl. Efter originalet. Statens samlingar.

Bland äldre inventarier, som nu förvaras i statens samlingar i Stockholm, äro del av en korstol samt ett rökelsekar (fig. 188), ävensom en tennkanna av hög ålder. Densamma är 45 cm. hög. Längst till höger åt handtaget är å midtelfältet ett kvinnligt helgon, upplyftande ena

handen, såsom det tyckes, beklädd med en vante, därefter helgonen Barbara och Ursula samt en man med fackla, omgivna av sirater på 3 sidor. Häröver är till h. ett djur, liknande medeltidens lavatoriekärl, ett naket barn ävensom ett fruntimmer. Under är ett tvåhövdadt djur, två människohuvuden och en fågel, med olika sirater i båda sistnämnda fält (fig. 189, 190). Bland föremål från senare tid nämnas ett urverk, givet från Bleckstad 1794, 2 lampetter, den ena med en kvinnofigur, given 1728 av C. Christersdotter, den andra med en mansfigur given 1755 av Lars Canth, 2 lampetter, givna från Skäggestad 1773, kyrkskepp, skänkt vid Göta kanals öppnande, äldre och yngre ljusstakar av tenn, mässing och järn. År 1873 såldes »med tillstånd» de fornsaker, som då funnos kvar i kyrkan.

189. Tennkanna från Drothems kyrka. Efter ritning av N. M. Mandelgren.

Ringklockorna hänga i stapel. Å den större, gjuten 1909 i »k. Gustav V:s 2:a regeringsår» av K. G. Bergholtz & C:o i Stockholm, läses: Från världens ävlan kom, o kom! Från syndens väg vänd om, vänd om! Det är din Gud, som kallar. Träd upp i Herrans tempelgård, Tag mot Hans kärleks nåd och vård! Hör malmens maning skallar! Å lillklockan, gjuten samtidigt med storklockan, läses: Soli Deo gloria. Gån in i Hans portar med tacksägelse och i Hans gårdar med lov! Prisen Honom, välsignen Hans namn. Ps. 100, 4. Å gamla storklockan, omgjuten 1752, lästes: 1623. I hundrad'tjugu år och åtta där utöver Jag *Dorotea* tjänt uti min förra skrud Och kallat var och en, som icke varit döver, Att höra Herrans ord och bliva Jesu brud. Men när jag landsens far kung FRIEDRICH skulle sörja, Då blev jag slagen hårdt att giva dubbelt lju, 1751.. Jag grät så bitterlig, att egna tårar börja Blöta min kjortelfåll, och jag sprack midt i tu. Nu har jag fått nytt liv, nytt mål och högre tunga, Nu ropar jag med makt och häver upp mitt ljud:

190. Midtelpartiet av Drothems tennkanna.

Kommen, S:t Drothems barn, de gamla med de unga Att göra bättring sann och tjäna eder Gud. À andra sidan var Frälsarens m. fl. bilder. På lillklockan lästes: *christi * ferte: crucem * discite: iusticiam: .... vnum: venerabjle .... uincet: sub: cruce: vera: fides: d:c. d: g: s. g: h. s. g † anno: 1601.* — Primklockorna äro försålda till vällingsklockor, håvklockan till hundpingla.

Då år 1811 en fönsteröppning upptogs över s. dörren, påträffades en kanonkula, sedermera förkommen.

Av det Johanniterkloster, som fordom varit beläget, där kyrkoherdebostället nu är, finnas numera knappast några lämningar. Söderköpings hospital var beläget inom socknen men förenades på 1780-talet med Vadstena hospital.

Av fornlämningar finnes å Bogstens ägor en ättehög med omgivande stenar och fotkedjor. Gravhögar och stensättningar finnas å den s. k. Mon, på Vargbacken vid Mariehov, vid Stentorp och å åsen nv. om prästgården. I Skäggestads hage har förut omtalats ett kummel samt vid Mariehov lämningar efter ett offerställe med s. k. skirbrunnar, vilka numera äro obekanta i orten. I början på 1900-talet hittades vid Bleckstad ett utslätadt stycke av en guldarmring.

Folkmängden på 1750-talet: 1,155, 1790: 1,202, 1850: 1852, 1910: 2,135 och 1915: 2,116. — Kassor 1910: Vilhelmina Peterssons fond kr. 9,000. En donation till socknens fattigvård finnes genom testamente av d. 9 apr. 1795 av häradshövd. Johan Forseman, vars gravvård är å kyrkogården. Nämnde häradshövding testamenterade till socknen Grimstad, 2 1/2 m. Enligt testators föreskrift har församlingen äganderätten till denna egendom. Till arrendatorer av densamma skola å allmän sockenstämma antagas en eller två därtill lämpliga personer. Arrendeavgiften delas sedan i två lika delar. Den ena lotten utdelas årligen till sådana fattiga, som för flit och arbetsamhet gjort sig kända men vilka för ålderdom och sjuklighet icke vidare kunna förvärva sin bärgning, eller till sådana behövande, som väl äro arbetsföra, men hava flera minderåriga barn att försörja. Ingen av dessa får likväl ha egen jord. Den andra lotten utdelas åt sådana ladugårdspigor, som för särdeles flit gjort sig kända under sin handläggning vid boskapsskötseln. Belöningen bör helst tillställas dem, då de äro färdiga att såsom dygdiga makar börja sin egen hushållning. — Vid 3 folkskolor med var sin lär. äro 1915 110 barn samt vid 4 småskolor 128 barn. — Handlande: 1 o. handtverkare: 5.

Gårdar.

Alboga, 1 1/2 m., 237 h. Vaste i *Albugum* levde på 1300-talet. Har disponerats av hospitalsfonden. Tillh. statsverket. — **Berga,** 1 m., 120 h., f. d. predikantboställe. Tillh. i slutet av 1800-talet J. P. Jonsson och 1910 Osk. Johansson. — **Bogsten,** 1 m., 85 h., 2 äg. — **Bjärka,** 2 m., 45 h. En del, 1 m., som tillh. Broxviks fideik., tillh. 1687 Ax. Lillie och 1725 hans arvingar. Äges i övrigt av 3 äg. — **Björstad,** 1/4 m., 42 h. Tillh. 1726 ryttm. Boxbom. Har länge tillh. J. Hj. Karlsson. — **Björsäter,** 1 m. med utj., 233 h. Två stängerjord i *Byernsäter* såldes på 1300-talet till S:t Dorotea kyrka, och 1410 utfärdades fastebrev å ett jordskifte, vari Håkan Snipa i *Broatorp* avstod 3 st. jord

i *Biørnasæter* till Drothems kyrka. Tillh. Burensköldska fideik. — **Bleckstad,** 2 $^{1}/_{2}$ m., 187 h., 7 äg. — **Bondängen,** $^{1}/_{8}$ m., 28 h., äg. K. F. Svensson. — **Bosgård,** 1 $^{1}/_{8}$ m., 27 h. År 1380 skänkte riddaren Erik Karlsson Vasa å Hovgården och dess maka Märta Knutsdotter hälften av denna gård till hospitalet i Söderköping. Ägdes senare genom arv av k. Karl VIII († 1470) och därefter av hans döttrar Kristina och Magdalena, av vilka den senare, som var gift med riksrådet Iv. Axelsson Thott, dog här 1495. I början av 1500-talet skrev sig väpnaren Erik Knutsson till Bosgård. Han halshöggs i Stockholms blodbad 1520. Skall därefter år 1537 blivit »donerad till *Kalmare Nils*, skattlagd 1683, då den som säteri innehades av fru A. M. Cruus, reducerad och indelad på landstaten men synes ha stannat i förra ägarinnans besittning, vilken hade den ännu 1700 och 1726». Ägdes omkr. 1783 av assessoren F. A. Falk, 1825 av borgmästaren de la Rose, 1850 av D. Dahl och därefter av källarmäst. J. F. Dahlberg m. fl. Tillh. 1884 och på 1890-talet Karl J. Lind samt f. n. föreningen Egna hem. $^{1}/_{8}$ m. är f. d. hospitalshemman. Inköptes 1888 av Östergötlands landsting i och för länets uppfostringsanstalt för sinnesslöa barn. — **Eketorp,** $^{1}/_{4}$ m., 45 h. Har förr tillh. Viggeby i Skönberga. Tillh. 1910 J. F. Ekmansson. — **Evalund,** se Hagsäter, V. Husby s:n. — **Finnerstad,** 1 m., 162 h. Gudmund i *Finstadha* var fasteman 1383. 7 äg. — **Grimstad,** 2 $^{1}/_{2}$ m., 96 h. Sven i *Grimstathum* nämnes som fastevittne 1359. Olof härstädes var 1383 kyrkovärd i Drottens kyrka. Magnus av *Grimstadha* nämnes 1399. År 1410 var Åsbjörn här fasteman. Köptes 1641 av v. presid. Erik Geete († 1645). Var 1683 säteri men tillhörde 1687 fru Maria Geete såsom skatte. Fru Maria hade 1645 gift sig med Mattias Ulf. År 1700 tillh. Grimstad Jakob (De Maré) Ridderborg († 1709) och 1726 fru v. Block, antagligen R:s dotter Hedv. Sofia, som var gift med sed. översten Gillis Gabr. v. B. Tillh. senare häradshövd. Joh. Forseman, som genom testamentarisk disposition av d. 9 apr. 1795 överlämnade gården till Drothems församling till upprättande av en arbetskassa (se ovan). — **Kulltorp,** $^{1}/_{4}$ m., 12 h. Hörde i slutet av 1600- och början av 1700-talet tills. med Solberga men tillh. 1726 majoren Steinhausen. Tillh. 1910 G. R. Andersson. — **Kålstad, St.,** $^{1}/_{2}$ m., 66 h. och **Kålstad, L.,** $^{1}/_{4}$ m., 54 h., 2 äg. — **Kåltorp,** $^{1}/_{4}$ m., 4 h., 1 äg. **Laxtorpet,** $^{1}/_{4}$ m., 31 h., äg. Hj. Nilsson. — **Liljerum,** $^{2}/_{3}$ m., 122 h., 4 äg.

Loddby, 1 och **Häggetorp,** $^{1}/_{4}$ m., 213 h. Synes ha tillhört de av hertig Adolf Johans besittningar, som reducerades. Tillh. 1783 en Colliander, 1825 H. Silfverhjelm, 1850 J. T. Moll, 1853 K. G. Du Rietz, 1861 Lars M. Dahl, senare A. F. Svartling och sedan 1869 Sven Odén, 1884 änkefru L. Odén, 1894 ryttmäst. Ludv. Odén, 1910 källarm. E. Ströms stärbh., som sålde gårdarna 1915 till grosshandl. Hugo Blomquist. — Är belägen invid Göta kanal. som utgör gräns för en del av ägorna, samt invid landsvägen emellan Linköping och Söderköping. Huvudbyggnaden är i två våningar.

Ludderhuvud, $^{2}/_{3}$ m., 19 h. Magnus Ulvsson sålde 1361 till sockenkyrkan $^{1}/_{4}$ i en attung i byn Lilla *Luderhufvud* för 15 m. sv. pgr. År 1374 överlät k. Albrekt till Linköpingsbiskopen Gotskalk bl. a. *Lutherhofvuth* i ersättning för annat gods. Sedan Gotskalk blivit mördad, klagade hans hovmästare Konr. de Helptes å egna och medtjänares vägnar, att de icke blivit godtgjorda för hos biskopen innestående fordringar. Gotskalks efterträdare å biskopsstolen, Nils. förklarade sig 1377 villig att till dem bl. a. avstå denna gård, men endast för 5 år. Yliana Akadotter gav 1393 till Vadstena kloster för gravställe för sig och sin man 2 att. i *Lithla Ludhrahowodh*, och år 1398 överlät riddaren Clauos Dauid till Vadstena kl. den gård i *Litla Luddirhowdh*, som hans hustru Heliana skänkt till klostret. Reducerades från Stegeborg, blev militieboställe men disponeras sedan länge av Göta kanalbolag. — **Lund,** 2 $^{7}/_{8}$ m. Omnämnes 1303. Av Lund har 2 $^{3}/_{8}$ m., 490 h., 11 äg., $^{1}/_{2}$ m., 35 h. är skogvaktarebost.

Mariehov, 4 m., 518 h. Har förr hetat Luderhuvud (se ovan). Hörde senare som ladugård av 8 m., sammanlagda 1651, under Stegeborg men reducerades. Tillh. 1783 och 1791 Karl av Petersens († 1800), 1825 krigsrådet Fredr. Ulr. Fries († 1868), sedermera hans son e. hovr. notarien Nils Fredr. F. samt f. n. hans son Otto Fredr. Fries. — Egendomen, belägen invid Göta kanal, har manbyggnad i två våningar med frontispis.

Nybble, 1 m., 38 h. Ragvald Magnusson sålde 1327 till Sune Petersson 4 att. i *Nybele*, till vilken försäljning Ragvalds släktingar marsken Erengisle (Näskonungsson) m. fl. giva sitt samtycke. Något senare s. å. förband sig samma Ragvald att skydda Sune Peterssons rätt att testamentera det gods i Nybble, som han försålt till Sune. Kon. Magnus förordnar 1331, att de 4 att. i Nybble vid Söderköping, vilka prästen Sune givit till kyrkan, skola njuta samma friheter, som andra andliga gods av ålder ägt. År 1884 och 1895 tillh. $^1/_2$ m. källarm. E. V. Rehnberg, $^{15}/_{32}$ G. Johansson; $^1/_{32}$ tillh. 1884 J. M. Jonsson och 1895 A. R. Landgren. Har fortf. 3 äg. — **Närby,** 2 m., 230 h. Tillh. 1870 Matilda Johansdotter, 1884, 1895 och ännu änkefru Matilda Nilsson. — **Prästgården,** 1 m., 45 h., är beläget på gammal hospitalsgrund samt har förr hetat »Klostret» l. »Gamla spetalen». Av k. Gustav II Adolf lämnades gamla hospitalet till borgmäst. i Söderköping Hans Prytz mot ränta, men år 1651 förordnade drottn. Kristina d. 10 okt., att Söderköpings hospital skulle uppbära skatten av gamla hospitalet, såsom det var innan Hans Prytz fick emottaga detsamma. Genom k. förordning, dat. Vadstena d. 2 febr. 1655, blev gården boställe för kyrkoherden i Drothem. Genom k. utslag av d. 14 nov. 1793 frändömdes hospitalet tertialen i socknen, varemot den dittills uppburna kronotionden, best. av 10 tnr spannmål, blev kronan förbehållen. Pastor skattar årligen till Vadstena hospital 14 t:r korn, 25 $^2/_3$ k:r vete samt 52 kr. 50 öre.

Skäggestad, 2 $^1/_2$ m., 157 h. Peter i *Skeggistom* var fastevittne 1359. Av gården har 1 m. varit militiebost., indr. till staten. Det övriga hörde sedan 1700 till Hylinge samt har nu 4 äg. — **Skärpinge,** 1 m., 99 h. Nämnes 1410. Tillh. 1683 som ladug. Bosgård, 1687 och 1725 fru A. M. Cruus, 1853 löjtn. J. V. Kalén, 1884 nämndem. N. P. Nilsson, 1894 och 1910 A. J. Andersson. — **Solberga,** 1 m., 42 h. Ägdes 1687 av And. Lilliehöök, 1700 av Gust. Horns arv., 1726 av en medlem av släkten Piper, 1884 av P. A. Petersson, 1895 av K. Karlsson, Häggetorp, 1910 av K. G. Petersson. — **Stenkärrstorp,** $^5/_8$ m., 299 h. Hör till Husby i Mogata s. — **Stennerstorp,** $^1/_2$ m., 32 h. Tillh. i slutet av 1800-talet Joh. Olsson och 1910 G. A. Månsson. — **Stintorp,** $^1/_2$ m. med utj., 236 h. *Stighandatorp* omnämnes 1410. Har 4 äg., varav »Stentorp» tillh. Husby i Mogata. — **Sänkbäcken,** $^1/_4$ m., 86 h. Tillh. redan i slutet av 1800-talet och ännu 1910 A. P. Jonsson. — **Tomtaholm,** 1, **Bastnäs,** $^1/_8$, **Hovslagaretorp,** $^1/_4$ och **Tomta,** $^1/_2$ m., 846 h. Köptes under 1600-talet av d:r Olof Bures († 1655) arvingar. Ägdes 1683 och 1687 av landshövd. Gust. Ad. v. d. Osten, genannt Sacken, omkr. 1760 av hans dotterdotters son, kaptenen Karl Gust. Gyllencreutz († 1775), 1783 av Alex. Funck, 1825 och 1832 av notarien Gust. Joh. Funck († 1852), därefter av Fredr. Alexander Funck, Bolltorp, samt efter hans död 1874 av hans arvingar, 1884 av hans son Gust. Joh. F. och 2 syskon, 1895 av And. Månsson, 1910 av K. Henning och Hammarkinds häradsbor. Egendomen är belägen vid sjön Vispolen. — **Tälla,** 1 m., 36 h. Gærid Johansson vittnar 1414, att han varit närvarande, då Öjar Ingolfsson sålde jord i *Thœlle* till Olof Eriksson. Har länge haft 2 äg. — **Varby,** 1 $^7/_8$ m., 170 h., varav $^7/_8$ m. varit nu till staten indraget häradsskrivarebost. och 1 m. 1884 tillh. kommissionslandtm. K. Sellberg, 1895 Joh. Larsson och 1910 J. F. Johansson. — **Vrångstad,** 1 $^7/_{16}$ m., 181 h. Vrångstad tillhörde under 1200-talet biskopen i Linköping, och 1260 intygar Birger jarl, att Kätilögs hustru Susanna tillbytte sig delar i *Wrangastath* mot andra gods av biskop

Henrik. Nämnes vidare 1382. Av egendomen tillh. 1 m., kalladt St. V., 4 äg. och L. d:o 7/16 m. med 2/3 av Evertsholms utj., Grytängen m. m., som 1884 ägdes av fruarna H. Middendorf och H. Dahl, 1895 av O. V. Gombrii. Egendomen benämnes Evertsholm. — **Vänneberga,** 1/2 m., 34 h. Tillh. 1884 och 1894 ryttmäst. J. Frick, 1910 fru Maria Rehnberg. — **Vännerstorp, St.,** 1/2 m., 113 h. tillh. 1910 P. A. Sundin m. fl. tills. 3 äg. och d:o **L.,** 37 h., J. F. Ekmansson.

Västtomta, 1/2 med **Brotorp,** 1/2, **Måsen,** 1/4 och **Skullingstorp,** 1/4 m., tills. 443 h. Ägdes 1850 av notarien Joh. Gust. Funck († 1852), därefter av hans dotter Karolina Gust. Mat. Funck, sedan 1864 gift med majoren Edv. Jägersköld, vilka 1876 sålde Västtomta med dessa gårdar samt kronoskatteutj. Fluxtorp och Träsket jämte åbo- och besittningsrätten till kronoutj. Björksäter, Mösundet, Dalkarlskärret och andelar i Skinnmyran för 125,000 kr. till S. P. Andersson och S. P. Svensson från Ringarum, av vilka den förstn. 1884 och 1895 var ensam äg. Tillh. 1910 K. E. Anderssons stärbh. — Egendomen säges redan 1828 vara välbebyggd. Har fiske i Vispolen. — **Yddetorp,** 1/2 m., 59 h. med 2 äg. — **Överstads kvarn,** 1/2 m., 54 h., som länge tillh. A. Nilsson.

Övriga tillhörigheter: Alboga gärde, d:o äng, Amerika, Annero, Arla, Augusthill, Berga, Björksäter, Bosgård, flera läg., Bosgårds mek. verkstad, Broby fotogenkällare, Brokvarn, Bykvarn, Dana, Djupången, Finnerstadlöt, Frideborg, Fridsberg, Fridtuna, Fruängen, Frölängningsanst., Furulund, Gottfridslund, Gädderstad o. Ållerstad, Haga, Hagalund, Hammarspångens kvarn, Hannäs, Hospitalskvarn, Hultet, Hälleberga, Hällestad, Högby utj., Högmark, Idrottshus, Johansdal, Karlsro, Kinnekulla utj., Korsbrinkens mejeri, Kristinelunds utj., Kullborg, Kungsängen, Loddby tegelbr., Lund, utj., Majtorp, Marielund, Nya Klevbrinken, Nybble klädesfabr., d:o elektr. kraftst., d:o kvarn, Nyborg, Nässelbo utj., Patergärdet, Perstorps utj., Prytsängens utj., Signelund, Simonstorps utj., Sixtorps utj., Skinnmyra, Skogsborg, Skogshem, Skäggestads kvarn, d:o såg, Smedstorp, Solskina, Stadsängen, Stocken, Strömsborg, Särla, Trollmossen, Tyketorps utj., Tälla kvarn, Ullebotäppans utj., Åbacka utj., Åängen, Ärsta, Áttersta och Turegårdsgärdet, Örkälla utj., Örsäter, Överstads såg m. fl.

4. **Gryt** gränsar i nv. till Ringarums s:n men omgives för övrigt av vatten, i s. och sv. av Valdemarsviken mot Kalmar län, i no. till Årr- och Gråholmsfjärdarna samt i v. till havet. Arealen 18,453 h., varav 17,893 land. Marken är överallt bergig och ojämn, även i skärgården. Jordarten är av blandad art men förnämligast s. k. dragjord. De största insjöarna äro Högvedsjön, Hulösjön, Dansjön, Gåsen och Trehörningen. Av socknens vägar äro de förnämsta den från Ringarum i so. riktning till den nära havet belägna kyrkan och *Snäckevarps gästgivaregård* samt den från Gusum, som förenar sig med den förstnämnda nära kyrkan. Såväl Valdemarsviken som de flesta andra vikar och sund äro segelbara. Vid Snäckevarp finnes båtplats för överfart till Barösund, där det är tullstation. Vid Häradsskär är lotsstation och fyrbåk.

Gryt socken nämnes 1413 och skrives senare samma år *Gryta*, då lagm. Ivar Nilsson genom räfstetingsdom stadfästade fru Birgittas, Magnus Porses dotter, besittning av frälsegårdar här, som Esbjörn djäken velat lägga under kronan. Socknen bildar ett pastorat. Ny reglering 1919. Kyrkan är byggd 1798 av sten i modern stil med torn, långhus och tresidigt kor med spegelvalvsbetäckning. Är belägen å en höjd.

Hon invigdes 9 sept. 1804, undergick senast reparation på 1860-talet och 1909 (fig. 191). Längden är, vapenhuset oberäknadt, 37 och bredden 14 m., med utrymme för 1,000 personer. Har 2 värmeugnar. Är försedd med tornur. Altartavlan, som föreställer Kristi himmelsfärd, är målad år 1802 av Per Hörberg samt förärad av sjökapt. And. Swartz med flera församlingsbor. Orgelverket om 16 ½ st. är förfärdigadt av P. Z. Strand. Två ljuskronor av glas finnas. Ringklockorna hänga i tornet. Den 8 sept. 1826 slog åskan ned i samt antände kyrktornet, varefter strålen följde kyrkvalvet, där den splittrade altarprydnaderna och genombröt muren vid altaret utan att likväl göra någon större skada. — Den gamla kyrkan, av okänd ålder, var antagligen under katolska tiden helgad S:t Olov. Åtminstone under senaste tiden saknades altartavla, men var i stället över altaret ett fönster. Något torn fanns icke. Klockorna hängde i trästapel. Flera personer voro begravna i denna kyrka, såsom riksr. Jöran Erikssons (Gyllenstjerna) fru, fru Kristin (Grip), som dog 1538, och vars lik sedermera blev flyttadt till Söderköpings stadskyrka. I samma grav vilade även fru Anna, herr Erik Jöranssons, som avsomnade 1555. Även voro här begravna Bengt Larsson (Dufva), som dog 1621, Joh. Johansson Dufva († 1698), kaptenen Reinh. Fromh. Rehbinder med maka, döda i midten av 1700-talet, samt fru Hedv. Charl. Tigerhjelm. I den efter kyrkans rivning kvarstående sakristian begravdes år 1829 Joh. Fr. Rehbinder. På kyrkogårdsskär under Bokö och Ålö kyrkogårdsskär ha fordom varit kyrkogårdar.

191. Gryts kyrka.

Av fornminnen nämnas spår efter en befästning å Strömmens ägor samt av en bautasten å Vångstens ägor. V. om Vångsten omnämnes ett och annat stenröse, liksom på Dala, Lillgårdens och Hosums ägor. Vid »Bygget» finnes bl. a. en treudd o. s. v. På Kallsö omtalas ett större stenröse. Dessutom finnas å Strömmens ägor på ett högt berg nära Saltsjöviken tolv s. k. jättegrytor. Dylika finnas även å Bokö holmar och på Åbäcksnäs ägor. På Högveds ägor är en grotta, som enligt sägen fordom varit en rövaregömma. — Över gamla västra kyrkogårdsporten var fordom inrättad en predikoplats med trappor, bönpall och pulpet, varifrån prästerna under katolska tiden brukade bestänka folket med vigvatten. Även efter reformationens införande användes

denna inrättning under krigstider ofta att predika från, emedan allmogen icke tilltrodde sig hålla gudstjänst i kyrkan, fastän de »utställt väktare på de högsta nästgränsande bergen». Då ringmuren reparerades 1715, igenmurades denna predikstol, till vilken öppningen var på den ö. och uppgången på den s. sidan. — Nära intill kyrkan är en vik, Drottningviken, och i grannskapet en holme, benämnd Drottningholmen, där det säges, att en drottning i urminnes tid lidit sjönöd, men där blivit räddad. — Till Barösund eller Bardsund har man velat förlägga den Bardeviks hamn, där svenska konungen Amund Olofsson och norska konungen Olof den helige omkring år 1027 efter slaget vid Helgeån skulle ankrat med sina flottor, vilket antagande man trott bestyrkas av de flera holmar, som här bära namn efter Olof. I senare tider har man emellertid velat förflytta nämnda Bardeviks hamn till Blekinges kust. — År 1598 räddade sig konung Sigismund under resa från Kalmar med stor svårighet till Barösund undan en skarp storm. Under den tid, han måste kvarstanna här för motvind, utfärdade han brev till krigsbefälet, anbefallande dem att hålla sig trogna och stå emot hertigen.

Folkmängden på 1750-talet: 2,260, 1790: 2,118, 1850: 2,822, 1910: 2,469 och 1915: 2,398. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 82: 04, fattigk. kr. 500: —, kyrkof. kr. 260: —, småskolans premief. kr. 75. Donationsfonder tills. kr. 2,150: —. Folkskolan 1915 med 34 barn samt 9 småskolor. — Fiske, säl- och sjöfågelsjakt samt någon sjöfart höra till näringarna. På Fångö har brutits kopparmalm. Här äro 5 handl. och 14 handtverkare.

Gårdar.

Fastlandet:

Björkeklev, 1 m., 85 h. Har sedan länge hört till Åbäcksnäs. — **Borg,** 1/4 m., 170 h. Förr under Torönsborg. Tillh. 1853 K. P. v. Schwerins stärbh., 1884 och 1895 handl. S. P. Forsberg, 1910 A.-B. S. P. Forsberg.

Breviksnäs, 2 m., 176 h. Landshövd. Hans Drake är äldste kände ägaren till denna gård. Efter hans död 1653 ärvdes den av hans dotter Hebla, gift med överstelöjtn. Ad. Ax. Wellingk († 1672). Därefter hava följande varit ägare, näml. överstelöjtnanterna J. A. Wellingk och Er. Rydingsvärd († 1730), dennes son, majoren Fredr. R. († här 1789), från 1794 genom köp förvaltaren Gust. Fredr. Egerström († här 1800), vidare hovpredikanten K. J. Berton, direktören S. Kellman till 1853, då egendomen med underlydande köptes av häradsdomaren Nils Axberg samt Sven Jonson. Tillh. på 1870-talet Nils Axberg och Vikt. Svensson samt på 1880-talet A. P., N. G. och M. V. Axberg, 1895 Gust. och M. V. Axberg, hälften var samt 1910 M. V. Axberg och M. P. Svensson, Hummelvik. — Manbyggnaden, belägen vid Östersjön nära segelleden, är ett envånings stenhus med högt brutet tak, innehållande 9 boningsrum.

Bryttorp, 1/4 m., 74 h. *Brytilstorpp* nämnes 1418, då Magnus Andrisson bodde här. Tillh. 1895 K. M. Petersson och 1910 I. Ch. Petersson. — **Bäckersmåla,** 1 m., 138 h. Hörde 1687 och ännu 1726 under Åbäcksnäs. Har länge haft 2 äg. — **Dal,** 2 m., 195 h. Reducerades från Gabr. Falkenberg. Tillh. 1700 släkten Bagge, 1726 fru Karin Horn, 1894 K. H. Magnusson och 1910 A. Petersson, Åbäcksnäs. — **Dala,** 1 m., 190 h. Hörde 1687 till Marsäter, men tillh. 1700 H. Scheibe, 1894 S. P. Petersson och 1910 fru S. Gustafsson.

— **Danebo,** 2 m., 462 h. Tillh. 1687 Ulv Bonde, 1700 o. 1726 fru Hägerstjerna, 1884 Hilda Josefina Gustafsson, 1894 K. A. Magnusson, Vångsten, 1910 garverifabr. O. F. Lundberg. — **Dräg,** 1 m., 75 h. Tillh. 1687 fru B. Bonde, 1853 M. Månsson, 1884 Magn. Magnussons arv., 1895 och 1910 M. V. Magnusson. — **Findrakö,** 1 m., 68 h. Hörde under 1600- och 1700-talen till Åbäcksnäs. Sedan länge 2 äg.

Fredriksnäs, 4 $^1/_4$ m., bild. av Mar, Marsäter, Långedal och Skräddarebo, 1,939 h. samt **Kalerum,** 1 m., 532 h. Dessa gårdar donerades år 1612 till ståth. Bengt Dufva, som dog 1621 eller 22. Tillh. därefter sonen, landshövd. Joh. Dufva, vilken år 1644 drunknade tillsammans med 5 sina barn å Ålandshav, då han skulle resa till sitt hövdingedöme. En son och en dotter hade blivit kvarlämnade i Stockholm, och av dessa tillföll sedermera godset överstelöjtn. Joh. Dufva, som dog härst. 1698. Han hade egendomen som säteri av ett allodialhemman med 2 avhysta och 1 $^1/_4$ rå och rör, vilka han utlöste från reduktionen. Genom hans systerdotter, Katar. Maria Fitinghoff, som var gift med generallöjtn. Reinh. Rehbinder († 1709), övergick egendomen till denna släkt. Tillh. därefter son efter son kapt. Reinh. Fredr. († 1712), kapt. Reinh. Fromh. († omkr. 1750), kapt. Fromh. Joh. († 1758) och Joh. Fredr. Rehbinder († 1829), vars arvingar år 1830 försålde egendomen till presidenten Wilh. Fock. Redan år 1834 sålde han den till kaptenen Ludv. von Schildt, vars son, ståthållaren Bengt von Schildt år 1845 försålde egendomen till löjtnanten Karl Lundmark och T. Lundmark, av vilka den förstnämnde år 1855 försålde den till Fritz Ad. Er. Louis Stackelberg. På 1880-talet blev konsuln G. F. A. Enhörning ägare. Tillh. vidare bruksp. Otto Kjellgren, Rejmyre, men försåldes 1911 av grosshandl. i Norrköp. Hugo Blom m. fl. till förvalt. Gottfrid Gustafsson, Björkfors. — Fredriksnäs, som ännu under senare hälften av 1700-talet kallades Marsäter, är beläget vid en vik av Saltsjön. Huvudbyggnaden, i två våningar, är av trä, reveterad. — **Gåsebo,** $^1/_4$ m., 74 h. Förr liksom Gätebo till Breviksnäs, nu 3 äg. — **Gätebo,** $^1/_2$ med **Kindeboda,** $^1/_2$ m., 124 h. Äg.: 1910 M. V. Axberg, Breviksnäs. — **Hosum,** 3 $^3/_4$ m., 929 h. Donerades 1623 till Lars Skytte av Sätra, såldes till Arv. Ivarsson (Natt och Dag) och hörde 1726 till Åbäcksnäs. Har länge haft flera äg., f. n. 9. — **Hulö,** $^1/_2$ m., 116 h., 2 äg., 1910 P. Magnusson, Lervik, o. A. G. Österlund. — **Hummelvik,** 2 $^1/_4$ m., 299 h. Hörde förr till Breviksnäs. Tillh. 1884 o. 1895 Magn. P. Svensson. År 1910 tillh. St. Hummelvik, 1 $^3/_4$ m., Magn. Svensson och L. d:o denne och V. Magnusson. — **Hässletorp,** $^1/_4$ m., 32 h. Tillh. 1910 M. V. Magnusson, Dräg. — **Högved,** 2 m., 354 h., 9 äg. — **Karlskog,** f. d. Gåsebäck, $^3/_4$ m., 167 h. Tillh., tills. med Sandvik 1 m., Brådenäs, nu Bråborgs kungsgård, vidare fru Kat. Bielke, 1687 hovskräddaren, sed. borgaren och handl. Claude Hägerstjernas arvingar. Båda gårdarna inköptes 1825 av Karl Ax. Ulr. Vilh. Egerström, som på grund av sjuklighet sålde dem 1855 († s. å.). Karlskog tillh. 1870 Per Jönsson, 1884 insp. Aug. Petersson, 1895 och 1910 A. Petersson, Åbäcksnäs. — **Kopparhult,** 1 m., 167 h. Tillh. 1884 K. A. Jonsson, 1894 o. 1910 S. G. Johansson. — **Koppartorp,** 1 m., 123 h., 3 äg. — **Krogsmåla,** $^1/_2$ m., 192 h., 4 äg. — **Lervik,** 1 m., 99 h. Tillh. 1687 assessorn, sederm. landsh. Gerh. Strijk († 1692), 1700 K. Kugelhjelm, 1870 och ännu 1895 riksdagsm. A. Magnusson, 1910 P. L. Magnusson. — **Lövvik, L:a,** $^1/_2$ m., 58 h., 2 äg — **Lövvik, St.,** $^{19}/_{20}$ med **Nysäter,** $^1/_{20}$ m., 164 h., 4 äg. — **Målma,** 2 m., 182 h., 5 äg. — **Nygård,** $^1/_3$ m., 88 h., äg. K. M. Karlströms stärbh. — **Ramsdal,** 1 m., 92 h. Tillh. 1687 fru B. Bonde, 1700 Åke Uggla, 1726 Marsäter, 1884 och 1910 S. P. Löfgren. — **Sandvik,** 1 m., 233 h. (se Karlskog). Äg.: 1884 S. P. Petersson, 1910 hans änka. — **Skörtsmåla,** $^3/_7$ och **Slånaudden,** $^1/_{14}$ m., tills. 110 h., ha var sin äg. — **Stadshammar, L:a,** $^1/_2$ och d:o **St.,** $^7/_8$ m., tills. 94 h., ha var sin äg., det senare 1910 M. V. Magnusson, Dräg. — **Strand,** 1 m., 650 h. Tillh. Ängelholms

fideik. — **Syltvik,** 5 ½ m., 712 h. Peter Ragvaldsson (båt) förband sig 1413 att vid anfordran återställa till sin måg Peter Andersson och dotter Benkta den till honom bl. a. upplåtna gården Yttre *Syltowiik*. **St. Syltvik,** 4 m. Tillh. på 1600-talet släkten Lillie, på 1850-talet släkten Trysén, 1870 och 1894 Sköld Kullberg (2 m.) samt 1870 K. F. Eriksson (2 m.), vilka senare tillh. flera, f. n. 4 äg. **L:a Syltvik,** 1 ½ m., har länge haft 2 äg. — **Trälebo,** ⅝ m., 98 h. Tillh. 1884 nämndem. P. Mansson, 1894 K. M. Petersson och 1910 K. A. Karlsson. — **Vångsten,** 3 ¼ m., 849 h., 15 äg.

Åbäcksnäs säteri, 1 m., 332 h., med **Åbäck,** 2 m., 147 h. Tillh. under namnet Åbäck under 1600-talet v. presidenten Arvid Ivarsson (Natt och Dag) och efter hans död 1683 hans änka Märta Kurck († 1698), vidare deras måg Otto Mörner, som försålde egendomen till kommerserådet Bengt v. Hofsten, varefter den köptes av kapten Rydings änkefru Hedv. Charl. Tigerhjelm, sedermera omgift med ryttmäst. Nortman. Tillföll vidare i arv hennes enda dotter i första giftet, som först var gift med majo en Nils Joh. v. Bysing och för tredje gången med häradshövdingen Joh. Waldius († 1781), som var ägare 1760. Tillh. 1783 majoren v. Bysings måg, löjtn. Olof Joh. v. Feilitzen, på 1820-talet överstelöjtn. J. F. Aminoff, som mycket förbättrade gården, 1850 grosshandlaren N. F. Wickström, 1853 hovrättskommissarien J. P. Lindman, som 1874 försålde egendomen för 119,000 kr. till f. d. löjtn. Gust. Ax. Hamilton men ägdes åter 1884 av Lindman, 1895 och 1910 av Aug. Peterson. — Egendomen är väl bebyggd och belägen vid en vik av Saltsjön. — **Åsvedal,** 2 m., 758 h., 6 äg.

I skärgården:

Andrakö, kalladt *Axelsö*, 1 m., 138 h. Har sedan 1615 tillh. Ängelholm, nu Ängelholms fideik. Bebyggd med villa, som jämte 2 flyglar uppfördes 1831. — **Bokö,** 1 m., 240 h., 4 äg. — **Bondekrok,** 1 m., 186 h., 3 äg.. — **Forshem** 1 m., 233 h. Kyrkoherdebost. med nedre våningen i bostaden uppförd 1698 och övre 1825. — **Fyrtorpet,** ½ m., 140 h., 3 äg. — **Fångö,** 1 m., 760 h., 11 äg. — **Getterö, St.** o. **L:a,** 2 m., 264 h., 13 äg. — **Grytö,** 1 m., 115 h., 4 äg. — **Gräsmarö,** ⅞ m., 241 h., 4 äg. — **Harstena,** 1 m., 319 h., 18 äg. — **Håskö,** ½ m., 201 h., 3 äg. — **Hägerö,** 1 m., 358 h. Tillh. M. V. Axberg, Breviksnäs. — **Idö,** ⅞ m., 179 h., 2 äg. — **Kalsö,** ⅝ m., 2 äg. — **Kråkmarö,** 1 m., 465 h., 10 äg. — **Kättilö,** 1 m., 268 h., 5 äg.. — **Norrtorp,** ⅜ m., 98 h., 2 äg. — **Snäckevarp,** ⅜ m., 102 h. K. V. Söderström, Evalund. — **Strömmen,** ⅜ m., 112 h. Komministerbost. — **Ålö, St.,** 2 m., 597 h., 3 äg. **Ålö, L:a,** ½ m., 67 h., 2 äg. — **Ämtö,** 3 m., 681 h., som i äldre tider tillh. Stegeborg men sedan omkr. 1726 Ängelholms fideikommiss. — Manbyggnaden är av tegel. Alla åbyggnader äro uppförda åren 1855—1870. Ön är en sjömil lång och omgives av 31 öar, holmar och skär.

Övriga tillhörigheter: Adolfsberg, Annelund, Björklund, Björkeskär, Borgs magasin, d:o ångsåg, Borghamn, Brotorp, Charlottenberg, Ekdalen, Evalund, Fagersrums äng, Fredriksnäs kvarn, Friden, Hagaborg, Hägerö väderkv., Kyrkjorden, Lindesberg, Löt borg, Löten, Mariedal, Morsholmen, Nyhägn, Strands såg, Sundholmen, Sundsnäs, Sätersundet, Tallborgs kyrkj., Västertorpet, Åbäcks kvarn m. fl.

5. **Mogata** gränsar i n. och no. till Slätbaken, i ö. till Skällvik, i so. till Börrum, i sv. till Ringarum och i v. till Skönberga med Tvärån som gräns över 1 mil. Arealen: 7,983 h., därav 7,842 land. Marken är merendels ojämn och bergig. De högsta bergshöjderna äro Lyseklint och Tråstadsberget. Rådande jordart är till större delen lera och sand. Förutom av Tvärån bevattnas socknen även av några mindre bäckar.

— Av landsvägar förmärkas två, som utgå från Söderköping, varav den ena går i oso. riktning förbi kyrkan och Köps skjutsstation till Skällvik och färjan vid Stegeborg och den andra i so. riktning till Börrum. Dessa äro förenade genom ett par mindre vägar, som gå från n. till s.

Mogata socken nämnes med kyrkoherde 1355 samt innefattade då och ända till 1718 även nuvarande socknen Börrum, vilka båda tillsammans ännu utgöra ett pastorat. Ny reglering 1919. K. M. har 1915 bestämt, att tillsättande av kyrkoherdetjänsten skall tillsvidare anstå. Kyrkan byggdes 1842—44 omkring den gamla kyrkan, med bibehållande av det gamla tornet, som endast tillbyggdes å höjden. Invigdes d. 3

192. Mogata kyrka med gamla tingshuset samt ett skolhus, det senare närmast tornet.

aug. 1845. Kyrkan är uppförd i modern stil och belägen å en mindre höjd samt täckt med skiffer (fig. 192). Å en sten över tornporten läses: *År 1844, då konung Oskar I regerade, invigdes detta tempel.* Reparation av kyrkan beslutades 1914. Längden är 35 och bredden 15,5 m. med 800 sittplatser. Har värmeugn. Altaret är fristående från gavelväggen samt har ett större förgylldt kors, vid vars fot å altarbordet är ett större förgylldt lamm. Gamla altartavlan, framst. frälsaren och evangelisterna Johannes och Lukas, förvaras i tornet. I kyrkan hänger en tavla, som föreställer Kristi nedtagande av korset och är skänkt av Leop. Jette samt enligt inskrift målad 1690 av Måns G. En annan tavla förvaras i sakristian. Denna, som är skänkt 1692 av kvartermäst. Klas Heland († 1731) och hans fru Maria v. der Fehr, föreställer jungfru Maria med Jesusbarnet samt profeten Esaias, skrivande sin profetia om Messias. Orgelverket om 11 st. är förfärdigadt av organ. Jonsson i Ringarum. Det gamla orgelverket om 8 st. var förfärdigadt 1753 av Wistenius.

En mek. nummertavla jämte 300 kr., varav räntan tillfaller den, som sköter tavlan, är hitskänkt av majoren Karl Ekenstam. Flera äldre mässhakar finnas, varav en från katolska tiden. Nyare dylik är hitskänkt av nämndem. Sv. Andersson, Dyhult. Fyra ljuskronor hänga i taket. Av dessa är en bekrönt med två fläkta örnar, en har inskriften *W. S. C. H. D. Anno 1677*, en annan skänkt i testamente av pastor Jonas Hagelius med hustru 1734 och den närmast koret 1698 till minne av stadspresid. Nils Burensköld och hans fru Eva Vulfklo. Vapenhusgolvet är belagdt med gravstenar, varav 2 från medeltiden. I ett kontor förvaras en äldre dopfunt av kalksten med spetsbågssirater. I tornet finnes ett krucifix med tillh. Mariabild, vapen och bilder av evangelisterna Markus och Johannes, hållande ett döpelsebäcken. Sistnämnda bild har förr hängt i koret, där den vid döpelseakten nedsänktes. — En mässingshjälm, enl. sägen hemförd från Ryssland av en östgötaryttare från Åskog, har i senare tid, enl. uppgift vid besök i kyrkan, överlämnats till krigsarkivarien J. Petrelli, Stockholm.

Kyrkans ringklockor hängde till 1710 i en trästapel men förflyttades då till tornet. Enl. inskrift är storklockan gjuten 1803 av A. Billsten. Å lillklockan angives, att den är omgjuten i mag. Sam. Botvidssons kyrkoherdetid. B. avled 1695. Bl. a. synes å klockan Karl XI:s namnschiffer. Tornur finnes. Nämndem. Matts Svensson har till kyrkan skänkt 300 kr., varav årl. räntan skall användas till tornurets vård. — Avst. till Bolltorps jvst. 5 km.

Gamla kyrkan hade flera gånger blivit tillbyggd, välvdes och målades 1493 samt var helgad åt S:t Olof, vilket framgick av följande inskrift å en bjälke under orgelläktaren: *An Dni MCDXCIII testudinata est præsens Eccleсia et depicta in honorem Dei et S. Olavi sub curato Dr Beroni Benedicti. Orate pro eo.* Särdeles märkliga voro de i kyrkans valv befintliga alfreskomålningarna, vilka i bjärta färger framställde gudomspersonerna, evangelisterna, helgon jämte andra framställningar ur bibliska historien.

Av fornlämningar märkes en runsten vid Hov, vars runor i översättning lyda: Germund och Anund reste denna sten efter sin fader Sote. Gud frälse hans själ. Där märkas även gravhögar och stensättningar liksom vid Skrukeby, Kullerstad, å två skilda platser, Olofstorp och Navestad. Å prästgårdens mark finnas förutom ett gravfält två treuddar. Vid Varsten har hittats en snodd armring av guld, som inlöstes till statens samlingar 1900. — Av märkliga händelser nämnes mötet vid Djursnäs (se Ögld I s. 171). Under Dackefejden försiggick här en strid (se Ögld I s. 268). Då ryssarna år 1719 härjade och brände ö. kusten, hade en icke obetydlig del av allmogen på Vikbolandet blivit uppviglad till uppror och beslutat sig för att i Norrköping svära ryska tsaren trohetsed (se Ögld I s. 432). Upprorsandan hade även fortplantat sig söder om Slätbaken, och en del allmoge såväl från Mogata som från angränsande socknar hade även liksom Vikbolänningarna dragit sig tillsammans för att i samma ändamål avtåga till Norrköping. Men då de skulle

passera Mogata kyrka, möttes de av denna församlings kyrkoherde Karl Spaak, vilken föreställde dem det orätta i deras handlingssätt samt den våda, för vilken de utsatte sig, om de fullföljde sin avsikt. De obeväpnade bönderna ville i förstone likväl icke giva med sig, men kyrkoherden, som samlat omkring sig sitt tjänstfolk och en mängd fosterlandet tillgivna bönder, hotade då att beskjuta dem skarpt. Några lösa skott avlossades även, varvid de upproriska övergåvo tanken på uppror och vände om hem, vadan ingen härifrån sedermera blev dömd till straff (se Ögld I s. 448).

Folkmängden på 1750-talet: 894, 1810: 1,046, 1870: 1,436, 1910: 1,278, 1915: 1,247. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 1,100: —, fattigk. kr. 6,550: —, biblioteksk. kr. 800: —, bibelk. kr. 400: —. Månzenska premief. kr. 1,500: —, uppfostr. och undervisn.k. kr. 4,000: —, de gamlas från Dyhult premief. kr. 600: —, Husby gravf. kr. 2,000: —, Maja Lisa Bengtsdotters f. kr. 7,200: —. Till socknens skola och fattiga donerade Maja Lisa Bengtsdotter följande: 1864 Gottsten $^1/_{32}$ m. jämte kr. 4,000: — till skolkassan och 1871 ytterligare kr. 3,500: —. Räntan skulle tilläggas kapitalet, till dess detta uppgick till kr. 4,000: —, varefter det utgör en stående fond under skolrådets förvaltning och räntan användas till fattiga skolbarns beklädnad och underhåll samt 1877 kr. 2,000 under fattigvårdsstyrelsens förvaltning, varav räntan påsktiden årligen skall utdelas till behövande fattiga inom socknen, som gjort sig kända för arbetsamhet och sedlighet. — Stengården, $^1/_4$ m., donerades till kyrkan av k. Karl XI. — Två folkskolor med 96 barn och 2 småskolor med 40 barn 1915. — Under 1700-talet fanns här pappersbruk, anlagdt å Hälla ägor med tillstånd av 1738 och 1740. Under 1600- och 1700-talen bearbetades en järnmalmsgruva på Norrums ägor, liksom under sistnämnda århundrade en dylik på Häljelöts ägor bearbetades under några år. — Här äro 4 handl. och 11 hantverkare.

Gårdar.

Björnstorp, $^3/_{20}$ och **Blåbärsköp,** $^1/_4$ m., tills. 100 har, ha var sin äg. — **Bocksäter,** 1 m., 525 h., tillh. 1871 och 1895 K. G. Vastesson, m. fl. Har nu 4 äg.

Borum, 1 m., med **Åsen,** $^1/_2$ m., 500 h. Har i äldre tider liksom en stor del gårdar här hört under Stegeborg, men tillh. omkr. 1783 majoren Ad. Ulr. Freidenfelt samt i slutet av 1700-talet kaptenen Per Ad. von Ehrenheim. På 1810-talet sålde han egendomen till hovsekreteraren M. F. Lindahl. Ägdes vidare av dennes son, k. sekreteraren O. W. Lindahl, som 1851 avhände sig egendomen genom byte till sin svåger assessorn J. F. Norrman, av vars arvingar, kapt. Vikt. Norrman och v. häradsh. M. Schoug, g. m. Hilma Norrman, G. W. Thollander år 1870 tillköpte sig densamma för 60,000 kr. Hade 1884 två äg. Tillh. 1894 K. O. Larsson och 1910 löjtn. Frans Scheffer. — Mangården, belägen på något avstånd från sjön, dock så att segelleden därifrån synes, består av huvudbyggnad jämte flyglar, alla av trä i gammaldags stil med höga, brutna tak. Den är uppbyggd av kapt. v. Ehrenheim.

Djursnäs, 1 m., 161 h., kyrkoherdebost. med boställshus från 1819. — **Dynghult,** 3 m., 693 h., 5 äg., varav Husby säteri. — **Flämmestad,** 1 m., 141 h. Greger i *Flämstada* var 1358 fastevittne. Skrives 1359 *Flämstath.* $^1/_2$ m.

har varit kronolänsmansbost. Har nu 2 äg. — **Gottsten,** 1 $^{3}/_{4}$ m., 151 h. Har förut haft 3, nu 4 äg.

Hov, 1 m., 67 h. Hörde 1591 till Liljestad, köptes av Henr. Fleming, tillh. Mem 1687. Kom senare i bondehänder, köptes 1828 av prosten Jakob Östberg, som bebyggde gården. Hör tills. med en del av Skrukeby och tillh. 1884 nämndem. M. Svensson, 1894 K. Mattsson, Lundby, och 1910 direktören Joh. Artur Du Rietz.

Hult, $^{1}/_{2}$ m., 49 h. Har sedan länge tillh. Husby säteri.

Husby 1 $^{1}/_{2}$ med **Brunneby** 1, **Holmby** 1, **Lund** $^{1}/_{4}$, **Navestad säteri** 2 och **Torpa** 2 m., tills. 1,058 h. Namnet Husby förekommer ofta i Sveriges forntid och var en särskild beteckning för konungahusets ägor. I äldre tider var Husby deladt på flera händer. Så omtalas här en gård såsom hertig Karls arvegods samt upptages år 1557 såsom hörande under Brådenäs kungsgård, år 1591 under Liljestad men köptes å 1629 av hertig Johan Kasimir samt donerades av honom år 1653 till hovrådet Stefan Hirschenstjerna († 1672); en annan gård tillbyttes från Jöns Rosenstråle av Johan Kasimir. Gemensamt innehades dessa år 1683 såsom säteri av 2 m. allodialfrälse av släkten Hirschenstjerna. Innehades år 1687 av ståth. Dan. Uttermarks arvingar under förpantningsrätt samt 1726 av generalen Jakob Burensköld, vilken stiftade Husby till fideikommiss. Egendomen har sedan dess haft samma innehavare som Borkhult (Yxnerums s:n) utom under åren 1828—1844, då det som änkesäte innehades av generalen Kurt Fil. Karl v. Schwerins änka Ulr. Vilh. Putbus († härst. 1843). Genom morgongåvobrev av 1844 innehades Husby (jämte Fyllingarum och Sverkersholm) av löjtn. Kurt Fil. Otto v. Schwerins änka Matilda Kristina Hagberg († 1892). Har efter hennes död innehafts av kollegan J. H. Theorell († 1915) i Kungälv (se Borkhult).

Egendomen är belägen nära Slätbaken. Manbyggnaden, vilken är i tre våningar, uppfördes av general von Schwerin († 1828). En äldre manbyggnad, uppförd av Jakob Filip v. Schwerin († 1779), avbrann 1789. Ladugården avbrann 1798. I parken är särskild grav uppförd för nämnde general och hans maka.

Håckerstad, 1 m., 70 h. Tillh. 1884 och 1910 K. E. Vikströms stärbh. — **Häggetorp,** 2 m., 60 h. En del tillh. Långerum, det övriga 1910 K. A. Söderholm. — **Hälla,** 2 m., 369 h. År 1395 gav riddaren Jouan Gregirsson (i vapnet spets från vänster) och hans hustru Katerin Sonadotter (två nedvända sparrar) till Vadstena kloster såsom själaavgift för sig och som underhåll för en jungfru, som de insatte i klostret, 1 $^{1}/_{2}$ attung jord i *Hælla* samt 30 mark pgr. Har nu 3 äg.

Hösterum, 1 m., 1,312 h., därav o. 200 åker och tomter. Egendomens namn har även skrivits Österum. En tidigt känd ägare är Olof Svensson, »Oluff i Höstrom» kallad, som till förut ägd del av gården inköpte ytterligare »en tredjepart», varå fasta erhölls 1588. Å ännu en sjättedel i Hösterum och $^{1}/_{2}$ äng i Österåker erhöll Olof fasta 1590. Åtminstone delar av gården ha hört till Liljestad och Stegeborg. År 1637 erhöll »Ehrlig och Welförståndig Wendell Scheib» fasta å tills. $^{5}/_{7}$ i *Höstrum*, inköpta från tre delägare. Ett vid egendomen förvaradt gåvobrev, utfärdadt av pfalzgreve Johan Kasimir 1648, visar, att denne av »gunst och nådhe undt och efterlåtit» sin slottsfogde Wendell Scheib skattegården *Hörstrum* »frijtt för alle afgående räntor, så wida wi den aff Hännes Kongl. Maj:t innehafwa uti sin, sin hustrus och barnens lifztidh oklandradt av Oss och Wåra elskelige kiäre Lifsarwingar njuta och behålle, inthet undantagandes, ehwadh opbördh dätt wara kan, wi af bemälde hemman hafwa bör». Denna Johan Kasimirs gåva synes icke berört äganderätten, då ju nämnde fogde redan ett flertal år förut fått fasta å $^{5}/_{7}$ av gården utan endast från densamma utgående skatter och räntor. År 1655 erhöll nämnde S. ytterligare fasta å $^{2}/_{7}$ i Höstrum, som Henrik Olofsson (av en dansk släkt Hammar) i Höstrum sålt till sin måg Wendell Schib, som hans namn nu skrives, samt å

7 stänger i »Höstrums stubäng», som inköpts av Ingemund i Narebro. Denne Scheibe — såsom släktens namn även skrevs — hade inkommit till Sverige från Nedre Elsass samt blev fogde och befallningsman över Stegeborgs län med Ö. Husby och Häradshammars socknar 1644 samt var 1649 pfalzgrevens slottsfogde på Skenäs och befallningsman på Bråborg och Rönö. Han avled å Hösterum 1677, efterlämnande åtminstone en son, som var amtman på Öland. Denne hade åter sonen kaptenen Henrik Scheibe, som tillika med sin svärfader ryttmäst. Jakob Le Bell De Maré blev adlad med namnet Ridderborg. D. var av fransk släkt. Denne sistnämnda avled i slaget vid Holovzin 1708. Av ovannämnde Wendells arvingar köpte Henrik Schieb 1684, enl. befintlig handling vid gården, 1/4 av Hösterum av Le Bell De Maré, å vilket köp meddelades fasta s. å. Under 1700-talet inköptes egendomen av en kapten Gyllenram, som det säges av tre delägare. I början av 1700-talet levde majoren Fredr. Gyllenram († 1737 i Mogata s:n), som var gift med Eva Elisab. Scheibe, dotter av kronofogden Henr. Wendelsson Scheibe, som var kusin med kapt. Henr. Scheibe, adl. Ridderborg. Måhända det var någon av denne major G. söner, som inköpte Hösterum. Tre av sönerna voro kaptener. Kapt. Gyllenram uppbyggde nuv. manbyggnad, som säges blivit färdig 1780, samt flyglar, stall och bodar, som ännu kvarstå. Dessa byggnader blevo emellertid så kostbara, att G. nödgades sälja gården 1788. Den såldes då till f. d. löjtn. Knut Henr. Leijonhufvud, som ägde den till 1799. Under denna tid uppsattes i parken en ännu befintlig klockstapel, som uppbär en vindflöjel, krönt med Leijonhufvudska hjärtvapnet. År 1799 inköptes gården av brukspatr. Erik Vesterberg, Gusum, vid vars död hans måg major-mekanikus Karl Ekenstam tillöste sig gården och bosatte sig där 1844. Under hans ägotid undergick egendomen stor utveckling. Åkerarealen mångdubblades, de flesta ekonomihusen ombyggdes, och vattenkraften vid gården ordnades. Gården hade förut en liten såg och kvarn, där vatten kunde påräknas en tid höst och vår. I stället byggdes å träskmarken i skogarna fyra större uppsamlingsdammar, därifrån vattnet genom gamla hålldammen leddes i en kanal till det nya såg- och kvarnstället. I stället för förut befintliga ett par små underfallshjul erhölls nu ett överfall av 8,3 met., och den reglerbara vattentillgången är i allmänhet tillräcklig året om. Vid major E:s död 1879 övertogs egendomen av hans äldste son kaptenen Karl Ekenstam, som bebodde den till sin död 1903. Hans son, häradshövdingen Teodor Ekenstam har sedan dess ägt gården, där han bosatte sig år 1913.

193. Hösterum.

Manbyggnaden, restaurerad 1913, har 22 rum, förutom ekonomirum (fig. 193, 194). Elektrisk belysning, värme- och vattenledning är anordnad. Gården har till-lydande i Skällviks s:n. Hithörande torp och lägenheter äro 27. T. v. 222,000 kr. Till herrgården brukas o. 150 h.; den övriga inägojorden är utarrenderad till torpare.

Kullerstad, 2 m., 153 h. Drotset Nikolaus Turesson gav som själaavgift för avl. Knut Folkesson år 1351 till Askaby kloster 200 mark samt pantsätter härför

sina fastigheter i Kullerstad med rätt för klostret att behålla panten, om givaren före den utfästade betalningstiden skulle avlida. År 1355 sålde samma riddare för 300 m. till Anund Hemmingsson alla sina ägodelar i fast och löst i *Kuldirstadhum* och därtill den s. k. kvarnströmmen därstädes, som riddaren förut bekommit av samma Anund. Katarina Nilsdotter ingav år 1381 med sina »kvinnor» Ingrid och Kristina till Vadstena kloster de 4 att. jord härst., som Hemming Magnusson pantsatt hos bymannen i Söderköping Bytroghe, från vilken de sedan återlöstes av Katarinas man Anund Hemmingsson. År 1382 stadgar Katarina Nilsdotter i Korsnäs, att inkomsten av de egendomar i *Kulderstad*, *Wrangastad* och *Ullastempna*, vilka hon skänkt till Linköpings domkyrka, skall delas och tillfalla till lika delar kyrkans byggnadskassa och de i koret tjänstgörande prästerna. Hennes man Anund Hemmingsson var nu avliden. Något senare i samma månad 1382 avstå Magnus Tokasson och Katarina Tokadotter sina arvedelar, 4 att. i *Kullarstada*, till systern Kristina, som ämnar ingå i Vadstena kloster, och berättiga henne att med sig ingiva denna jord till klostret, vilket ock i ett särskildt brev samtidigt skedde. Har senare hört till Stegeborg. Tillh. i början av 1800-talet översten Gust. Ad. Horn († härst. 1816), vidare v. Saltza och från 1822 komministern B. Wongers men övergick genom köp år 1830 till Gust. Joh. Funck, Bolltorp († 1852), och därefter till hans son, kaptenen Gust. Otto Funck, som försålde gården 1878. Tillh. 1884 V. Norrman, 1894 och 1910 J. T. Carlsson. Till egendomen, som är belägen vid Slätbaken, hör **Grevby,** 1 m., 44 h. Kullerstads manbyggnad säges uppbrunnit 1818, men 1828 upptages gården bland välbebyggda hemman.

194. Rum i Hösterums manbyggnad.

Köp, 5/8, med **Oxelgården,** 1/4 m., tills. 31 h., tillh. Husby säteri. — **Körninge,** 1/2 m., 31 h., 2 äg. — **Lövstad,** 2/3 m., 127 h. tillh. Husby säteri. — **Långerum,** 1/2 m., 46 h., tillh. 1910 O. H. Larsson. — **Melby,** 1 41/60 m., 363 h. Helge i *Mæthalby* var 1358 fastevittne. Tillh. 1843 Fullerstad i Skönberga, 1853 Joh. Nilsson, 1871, tills. med Ösby, Sven Odén, 1884 änkefru L. Odén, 1895 o. 1910 Melby med en del av Ösby Joh. Gottfr. Andersson. — **Misskärr,** 1/2 m., 63 h., tillh. 1884 C. Bergvall, 1910 P. C. Andersson. — **Olofstorp,** 1/4 m., 109 h. Hörde förr till Mem, 1850 till Liljestad men ägdes 1853 av Sven Andersson, Dynghult, 1894 o. 1895 av C. Andersson, Ledbergs s:n, 1910 av T. Anderssons stärbh. Änkefru Anna Andersson sålde 1915 gården för 65,000 kr. till F. A. Månsson. — **Skrukeby,** 1 5/24 m. Tillh. 1687 Lennart Ribbing, 1700 släkten Gyllencreutz, senare och f. n. Husby säteri samt dir. Joh. Art. Du Rietz. — **Skäggetorp,** 1/4 m., 35 h., tillh. 1910 A. Svensson. — **Skällkärr,** 1/4 m., 37 h., tillh. 1910 J. A. Eliasson. — **Slatorp,** 1/2 m., 64 h., 2 äg. — **Solberga,** 1 m., 107 h. Husby säteri. — **Stengården,** 1/4 m., 21 h., tillh. Mogata kyrka. — **Stävantorp,** 1/2 m., 40 h., komministerbost. — **Sörby,** 2 1/2 m., 337 h. Har länge tillh. bondesläkter. En del tillh. på 1850-talet Sven Andersson, Dynghult, 1871 And. Joh. Svensson (1 1/2 m.), 1884 hans arvingar. Sörby gästgivareg., 23/42 m., hade 1884 två äg. Det hela har nu 5 äg. — **Vadstorp,** 3/8 m., 39 h.

Husby säteri. — **Varsten,** 1 $^{1}/_{2}$ m., 143 h. Har länge haft 2 äg. — **Åskog,** 1 m., 151 h., 2 äg. — **Ösby,** 2 m., 455 h. (se Melby). Har 2 äg., 1910 J. G. Andersson och K. A. Petterson.

Övriga tillhörigheter: Gropens kvarn, Hults kvarn, Hälla såg, Hösterums kvarn och såg, Kullingeholmen, Roskepp, Svealund, Sörstad m. fl.

6. **Ringarum** gränsar i n. till Drothem, Skönberga och Mogata, i no. till Börrum och S:t Anna, i so. till Gryt, i sv. till sjön Yxningen mot Hannäs och Tryserums s:r av Kalmar län samt i v. till Yxnerum och Ö. Ryd. Arealen: 31,993 h., varav 28,878 land, häri inberäknadt den del som tillh. Valdemarsvik. Marken är i allmänhet bergaktig. Likväl finnes en något större slätt, den s. k. Ringarums balg, ehuru även den är försedd med kullar här och där. Bland berg inom socknen är Fröklint det högsta. Rådande jordarten är lera. Förutom av Yxningen bevattnas socknen av flera insjöar, bland vilka nämnas Tien, Byngarn, Strålången, Storsjön och Rölången. Socknens förnämsta väg kommer från Skönberga och går i nära sydlig riktning förbi kyrkan och Gusums brukskapell till länsgränsen. Av mindre vägar utgår en från Gusum åt so. till Valdemarsvik och Gryt, en annan utgår något n. om Gusum och leder genom två grenar till Skällvik, Börrum och Gryt. Från sockenkyrkan utgår en väg åt v., vilken delar sig åt nv. till Ryd och åt s. till Yxnerum. En nordligare avväg går förbi Fyllingarums herrgård till Skönberga socken. Under senare tider ha flera svåra och branta backar blivit borttagna genom avgrävning eller omläggning. Järnvägsst. äro Ringarum, Strolången, Yxningen. Gusum och Birkekärr. Gästgivaregård: Ringarum. Skjutsstation: Vammar. Hotell vid Ringarum och värdshus vid Gusum.

Ringarum nämnes med kyrkoherde 1410 och 1411. Därförut säges socknen varit annex till Skönberga, som först 1639 blev annex till Söderköping. Församlingen omfattar Ringarums kommun och Valdemarsviks köping. Ny reglering 1919. Inom socknen finnas tre kyrkor. *Sockenkyrkan* (fig. 195) blev 1777 ombyggd på sin gamla grund och samtidigt utvidgad till en längd av omkr. 30 och en bredd av 14 met. Har 800 sittplatser. Två värmeugnar finnas. Därförut var längden 24,9 och bredden 8,9 met. Reparerades senast 1880 under ledning av dir. Nyström. De gamla fönstren, vilka förut insläppte endast en sparsam dager, upphöggos omkr. 6 dm. samt försågs med i järnbågar infattadt glas. Golvet belades delvis med cement, nya bänkar insattes o. s. v. Altartavlan, förest. den hel. döpelsen, är målad av Hörberg och hitskänkt av generalmaj. Knut Fil. v. Schwerin. Gamla altartavlan föreställer i upphöjdt arbete en man i liggande ställning med en bok i handen. I boken läses: *Kommer till mig I alle*... Predikstolen är hitskänkt av Jesper Nilsson Krus och Agneta Sneckenborg 1646. Orgelverket om 18 $^{1}/_{2}$ st. är byggdt 1808 av Schörlin. Dopfunten är av mässing och förärad av Henr. de Try och Katarina de Besche 1663. Förövrigt är här en tavla i olja på trä från år 1632, å vilken framställes kyrkoh.

Petrus Magni Smolandus omgiven av 8 barn, alla knäböjande vid Kristi kors. För släkten Gyllenstjerna har här funnits grav. Då vid reparationen 1880 det gamla golvet uppbröts, anträffades flera därunder stående likkistor av koppar, utsirade med ännu bibehållna målade fragment av Gyllenstjernska vapnet. Dessa kistor förflyttades till särskildt rum. Flera av ålder illa medfarna vapensköldar tillvaratogos då även, vilka iståndsattes. Bland andra i kyrkan begravna nämnas riksr. Jöns Ulvsson Sneckenborg och dess fru Kristina Gullhorn. Bland minnen från äldre tider förvaras ett större krucifix, ett rökelsekar av brons, ett epitafium med lövverk omkring, porträtt i halvupphöjdt arbete m. m. Kyrkans ringklockor hänga i tornet, förr i klockstapel.

Till Gusums bruk hör särskild kyrka. Redan år 1668 anhöllo bruksintressenterna att, till följd av sockenkyrkans avlägsna läge, få uppföra kyrka, med rättighet att där döpa och viga, samt att få underhålla särskild präst. Detta beviljades. Men denna kyrka var snart så bristfällig, att den nedtogs. Nytt tillstånd erhölls då d. 17 febr. 1731 att antaga och underhålla brukspräst samt uppbygga ny kyrka, vilken även samma år invigdes av Linköpingsbiskopen Erik Benzelius. Gusums kyrkolag har av ålder haft oomtvistad rätt att avgöra sina kyrkliga angelägenheter utan någon som helst inblandning av den övriga församlingen. Denna gamla praxis blev genom landshövdingeämbetet och domkapitlets gemensamma utslag av d. 22 sept. 1886 sanktionerad. Kyrkolaget har till år 1886 haft att avlöna icke blott klockare, organist och övriga kyrkobetjänte, utan även präst. År 1892 förflyttades komministern till Gusum. Kyrkan, som är av trä, reveterad och i korsform, har en längd av 22,8 och en bredd av 11,8 met., med 450 sittplatser. Har värmeugn. En tornspira finnes på taket. Kyrkan undergick 1912 en omfattande reparation, varvid de gamla fönstren i blyinfattning bibehöllos. Altartavlan, som föreställer Kristi nedtagning från korset, är målad efter Rubens av brukspred. här, sedermera prosten G. L. Lundqvist, som skänkt henne till kyrkan. Predikstolen har förr hört till Stegeborgs slottskapell samt är i barockstil. Orgelverket från 1914 om 12 st. av Esk. Lundén, Göteborg. Det gamla från 1834 var av orgeln. i Ringarum A. J. Jonsson. Det orgelverk om 4 st., som fanns där förut, in-

195. Ringarums kyrka.

köptes emellan åren 1764 och 1771. Två ljuskronor av glas skänktes på 1820-talet av brukspatr. E. V. Vesterberg, och en mässingskrona gavs hit 1912. Ett större krucifix hitskänktes s. å. av Gusums a.-b. o. s. v. Dopfunten är av mässing, på fot av trä från 1663. Ett beslag av järn på v. kyrkdörren är särdeles konstnärligt arbetadt. Kyrkans två klockor hänga i en klockstapel, som uppfördes 1752, då häradshövd. Gust. Spalding, sedermera lagm. Spaldencreutz, lät omgjuta storklockan till 3 skepp:s vikt. År 1862 invigdes ny begravningsplats. Brukssamhällets folkmängd 1910: 386.

Av fornlämningar märkes en del av en runsten inom eller nära kyrkan, vars inskrift visar, att den är rest av Sven och Svenald efter deras fader. Stenen har blivit kallad Rings sten, och traditionen har angivit den som minnessten över den »konung Ring», vilken v. Dalin förmenar ha bott inom socknen. Stenrösen, stensättningar och högar finnas på »Kapellen», en backe, där kyrkan ursprungligen var ämnad att byggas eller ett träkapell var uppfördt, vid Kömnevik, L. Norrby, Frörum, Gusum, å Vammars ägor, Säverum, Löterna, Vad, Rullerum, Säverum, Fyllingarum o. s. v. Å Sörby utjord nära Valdemarsvik upptäcktes 1911 ett gravfält med ett 20-tal gravar. På Fastebo ägor omtalas spår av murar. Å Vammars ägor nämnas lämningar efter en stenbyggnad, där bland ruinerna hittats nycklar. Ett fynd av en skifferspjutspets är gjort vid Mikaelsdal.

Folkmängden på 1750-talet: 2,500, 1790: 3,074, 1850: 4,564, 1870: 5,139, 1910: 5,453 och 1915: 4,612 samt 1,580 i Valdemarsvik. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 17,000: —, fattigk. eller Gullersbof. kr. 116,000: —, sockenk. eller vägfonden kr. 1,200: —, pensionsfonden, bildad av hundskattemedel, kr. 27,000: —, kamrer Hagbergs f. kr. 26,400: —, fru Joh. Schærlings f. kr. 1,000: —, Ållongrenska f. kr. 1,200: —, Gåvof. kr. 1,150: —, Stenkulaf. kr. 440: —. Donation: 1/4 m. Gullersbo. — Vid 8 folkskolor: 10 lär. och 453 barn samt 6 småskolor med 17 lär:or år 1915. Flera nya skolhus ha under början av 1900-talet blivit uppförda. — En hel del ödelagda järnmalmsgruvor finnas ävensom några kopparmalmsanledningar jämte kalkstensbrott vid Sätterbo. — Handl.: 10 och handtv.: 14.

Valdemarsvik, av ålder benämnd köping, är belägen inom socknen invid innersta hörnet av den halvannan mil långa Valdemarsviken samt på gränsen emellan Kalmar och Östergötlands län. En obetydlig del av köpingen har även tillhört Tryserums socken av förstn. län. Köpingen är uppbyggd på ömse sidor om viken och om landsvägen s. ut. Om Valdemarsvik i äldre tider har man sig föga eller intet bekant. Enligt en sägen skall här ursprungligen funnits en Valdemars hovgård, som givit namn åt platsen. De ovan omnämnda lämningarna av en stenhusbyggnad å Vammar anses utvisa läget för denna gård. Platsen synes icke förekomma i jordeböckerna före tiden omkr. 1700, men redan vid riksdagen år 1664 blev »köpingen Valdemarsvik» anslagen till last- och marknadsplats åt Söderköping. Då Västerviks borgerskap emellertid

förmenade sig även äga rätt till denna köping, stadfästades ånyo privilegierna för Söderköping 1672. Rörelsen var i början säkerligen helt obetydlig utom vid de marknader, som här höllos i juni och okt., sedermera i juni och nov., numera ersatta av kreatursmöte 4:e helgfria onsdag i var månad samt torgdagar ons- och lördagar. I början av 1800-talet säges köpingen »bebos av en tulluppsyningsman, några borgare samt arbetsfolk», men var nederlagsplats för en stor del av ortens skogsprodukter samt tack- och stångjärn. Med 1830-talet upptogs Valdemarsvik i k. m. befallningshavandes femårsberättelser. Kallas då av gammalt en köpeplats för kringliggande nejd och en viktig exportort för deras landtmanna-, skogs- och bruksprodukter, men besvärad, vad utrikeshandeln angår, av varornas förtullning vid avlägsen tullkammare. Hade då 21 tomter förutom magasinstomter, 1843 ett antal av 46, 1863 omkr. 50. Tax. v. à bevilln. skyldiga fastigheter var år 1915 kr. 1,605,300: —.

Platsens huvudnäringar hava av gammalt varit handel och sjöfart. Hamnen är användbar för båtar med ett djup intill 3 1/2 met. År 1913 hitkommo 567 fartyg, därav 339 ångfartyg med ett tontal av 37,026, därav ångfartygen 28,092. Bland härifrån nämnda år utfö da varor nämnas 9,601 kbm. träartiklar, 1,068 ton spannmal, 1,054 ton läder m. m. dylikt och 560 kreatur. På 1850-talet utfördes stångjärn och spik från Borkhult, järnmalm från Norrby gruva, koppar av malm från Fångö, trävirke, tegel och spannmål. På 1830-talet hade platsen 6 fartyg av 12 till 30 läster var. År 1850 idkades utr. sjöfart med en slup av 30 läster och 1852 inr. med 2 fartyg av 54 l. År 1854 funnos blott 3 små fartyg av tills. 62 l., och vilka nästan uteslutande begagnades till inr. sjöfart, varför utsk. huvudsakligen skedde med befraktade fartyg. År 1875 begagnades 14 segelfartyg över 3 nyl. om tills. 356 l. I jämförelse med länets övriga hamnar var trafiken icke av större betydenhet. År 1876 voro inr. ifrån ank. segelfartyg 107 om 5,610 tons och utr. ifrån 10 om 1,030 t. Avg. segelfartyg voro till inr. orter 91 om 4,348 t. och utr. 23 om 2.190 t. Ank. ångfartyg voro 204 om 17,164 t:s inr. ifrån och 2 om 610 utr. ifrån. Avg. ångfartyg voro inr. 184 om 13,743 t. och utr. 22 om 4,031 t. — Här finnes nu ett 25-tal handl. och omkr. 30 handtv. Bland industriella företag f. n. nämnas: läderfabriks-a.-b. med tillv. av smor- och köpsläder, kvarn-a.-b., snickerifabriker, velociped- och metallfabrik m. m. År 1830 funnos här endast 2 minuthandl. och 12 handtv.

På grund av k. brev av 1904 och 1912 är Valdemarsvik från d. 1 jan. 1914 självständig i kommunalt hänseende. Arealen: 494 h., därav 167 tillhört Ringarums kommun samt 327 h. Tryserum. Sistnämnda delen, 1 1/2 m., överflyttades fr. o. m. 1914 från Kalmar län till Östergötland.

Folkmängden var 1843: 311, 1863: ,400, därav 293 i Östergötland, 1877: 504, därav 482 i Östergötland, 1914: 1,555, därav vid överflyttningen 246 från Tryserum, 1915: 1,580. Kassor och folkskolor äro gemensamma med Ringarum. Från 1906 är köpingen medelst järnväg

förbunden med Söderköping. I allmänt tal kallas köpingen inom orten Vika».

Valdemarsvik har egen kyrka. Vid köpingsstämma år 1915 beslutades köpingens avskiljande från Ringarums s:n i ecklesiastikt hänseende, varigenom köpingen skulle bliva eget pastorat med särskildt skoldistrikt. Med k. tillst. av d. 8 juni 1848 har särskild gudstjänst hållits i köpingen i en därtill inredd lokal i hotellbyggnaden av präst från närmaste socken. År 1876 uppfördes emellertid på en höjd n. om köpingen en kyrka av sten, varefter tillstånd erhölls d. 29 juli s. å. att använda densamma till gudstjänst. Invigningen försiggick d. 5 aug. 1877. Har 400 sittplatser, värmeugn, orgel och predikstol över altaret.

Gårdar.

Askedal, 1/2 m., 597 h. *Askadal* nämnes 1415. Tillh. liksom en stor del gårdar inom socknen förr Stegeborg. 10 äg. — **Björksäter,** 1/4 m., 254 h. Har förr hört till Stegeborg. Tillh. 1910 K. A. Nyberg. — **Boda,** 1/2 m., 358 h., sedan länge 2 äg. — **Bredal,** 1/2 m, 280 h., 2 äg. — **Brårum,** 1/2 m., 228 h., 5 äg. — **Bråta,** 2 m., 378 h., 7 äg., därav 1910 S. A. Hollertz. — **Byngsbo,** 1 1/4 m., 438 h. En del här tillh. 1687 Karl Soops arv., 1700 Lars Sparre o. 1726 landsh. Nils Gyllenstjerna. 9 äg. — **Dunsäter,** 1/4 m., 62 h., 5 äg., därav 1910 K. J. Broström. — **Eriksberg** 1 med **Tovetorp,** 1 m., 316 h. Tillh. på 1880- och 90-talen Sv. Pålsson samt 1910 Farman Fransson och K. Blom. — **Fallingeberg,** 1 m., 438 h. År 1358 sålde Ulv Karlsson till Anund Hemmingsson alla sina fastigheter i *Fallengaberg.* Tillh. 1687 o. 1726 fru A. M. Cruus. Har 3 äg. — **Fastebo,** 1/2 m., 509 h., 15 äg. — **Fifalla,** 1 m., 1,379 h., 12 äg. — **Finneboda,** 1/2 m., 230 h., 2 äg. — **Frörum** 1 med **Åketorp,** 1/2 m., 628 h. Tillh. Gusums bruks och fabriks-a.-b. — **Fyllingarum,** se **Svärkersholm.** — **Fårsum,** 1 m., 818 h., bel. vid Strålången. Tillh. 1850 kapt. Malmberg, 1853 J. A. Hertzman, 1871 kapt. K. R. Bergenstråle. Har 3 äg. — **Färgeboda,** 1 m., 826 h., 8 äg., därav G. G. E. Vikström. — **Gistesum,** 1/2 m., 323 h., 4 äg. — **Grimsum,** 1 m., 206 h., 3 äg., därav 1910 S. P. Hollertz' stärbh. — **Grönstorp,** 1/4 m., 316 h., 4 äg. — **Gullersbo,** 1/4 m., 372 h. Skänktes 1724 av generallöjtn. Jakob Burensköld till församlingens fattiga. — **Gusum, L:a,** 1/2 m., 613 h., 6 äg., därav 1910 S. Ringdahl.

Gusum, St., 1 med **Alboga,** 1/2 och **Gisletorp,** 1/2 m., 1,169 h. Vid Gusum anlades år 1653 av Henrik de Try och hans svåger Hybbert de Besche ett järnbruk med masugn till styckegjuteri samt en hammare på Gusums skattehemmans ägor, som de Try inköpt av löjtnanten Sven Thorsson. De Try säges, åtminstone omkr. 1661, vara ensam ägare härav, och år 1661 d. 27 nov. erhöll han bergskollegii privilegium på att vid Gusums ström få inrätta ett mässingsbruk. Detsamma anlades på förslag av Claude Rocquette Hägerstjerna, vilken på ett eller annat sätt var besläktad med såväl de Besche som de Try. År 1663 d. 3 apr. erhöll Hägerstjerna k. m:ts frihetsbrev på att själv genom arvingar eller kommitterade få fri skeppstull på sex år att utföra 500 skeppund mässingsarbete härifrån. Järnverket ödelades efter hand, allt efter som mässingsbruket utvecklades, samt raserades 1665. Sedan de Try avlidit, förföll bruket betydligt. En eldsvåda d. 11 nov. 1677 lade därtill de här då befintliga alla fyra brännhyttorna med sina 16 ugnar i aska. Assessoren och överdirektören Abrah. Cronström hade då en större fordran i stärbhuset, vadan med detsamma avslöts ett förlagskontrakt. Änkefru Katarina de Besche och sönerna Henrik och Hybbert de Try pantsatte mässingsbruket till guldsm. och handelsm. i Stockholm Hans Klerck, mot det att han gick i borgen för dem hos assessor Cron-

ström. Detta oaktadt erhöll denne på en i revisionen fastställd fordran på 138,670 daler k:mt inventering och värdering 1679 på Gusums bruk, vilket (hans efterlämnade broder?) assessoren Markus Cronström († 1680) lät uppbjuda tre gånger, varefter det såsom pant tillföll dennes änka Sigrid Ekehjelm. En mängd handlingar rörande Gusums bruk på 1660—80-talen förvaras i De la Gardieska manuskriptsamlingen. Genom kontrakt emellan Hans Klerck och en Henrik Steinhaus övertogo de till hälften vardera den förbindelse, som Klerck förut ingått med stärbhuset efter de Try, till följd varav bruket delades dem emellan år 1684. Steinhaus drev då sin andel, under det den andra hälften ägdes och disponerades av Klerckiska huset, till dess Hans Klercks svåger Didr. Wittfogel blev ägare av densamma. Efter hans död tillhörde den hans änka, hennes barn och andra man, sekret. Joh. Schmidt. Sedermera satte sig banken i besittning av Steinhaus' del, på grund av dennes borgen för Abel Reenstjernas skuld till banken. Tillh. sedan Lovisinska stärbhuset samt inlöstes slutligen av brukspatr. Georg Spalding, vilken blev ägare tillsammans med sin svåger Magn. Vesterberg. Sedan dessa avlidit, inköpte deras arvingar den andra delen av bruket av Wittfogelska arvingarna. År 1736 utbytte de mässingsbruket sig emellan och år 1745 underlydande hemman, varefter den ena hälften tillhörde lagm. Gust. Spaldencreutz och den andra änkefru Maria Vesterberg, född Spalding. År 1742 anlades å den senare delen en knappnålsfabrik och år 1752 ett järn- och stålmanufakturverk med k. m:ts tillstånd av d. 20 okt. s. å. År 1757 anlade även Spaldencreutz en nålfabrik på sin andel. D. 5 jan. 1760 var vid förstnämnda nålfabrik eldsvåda. S. å. anlades även en knivfabrik, vilken snart åter nedlades. Ägare till bruket voro fortfarande släkterna Spaldencreutz och Vesterberg, men från år 1812 den senare ensam. En av ägarna brukspatr. Er. Vilh. Vesterberg dog 1825. Därefter tillh. bruket hans arvingar, vilka på 1850-talet voro till $^1/_2$ E. Vesterberg, $^1/_6$ C. Vesterberg, $^1/_4$ major-mekanikus Karl Teod. Ekenstam, gift med Charl. Vilhelm. Vesterberg, och $^1/_{12}$ inspektoren Kalander. Så småningom övergick bruksegendomen till brukspatr. E. Vesterberg, som 1875 försålde den till Gusums bruks- och fabriksaktiebolag.

Manbyggnaden, som uppfördes på 1750-talet, är av trä, samt belägen vid Gusumsån. Landtegendomen, tills. 4 $^5/_6$ m., är tax. v. till 350,000 kr. Två elektriska kraftstationer finnas vid å ägorna varande vattenfall.

Vid bruket tillverkades sedan 1600-talet mässing av koppar från Åtvidaberg, Gottenvik och Falun samt gallmeja och andra materialier från utlandet. Årl. skatten av bruket var, enligt reduktionskommissionens till landsorten ankomna lista av d. 5 juli 1688, 500 daler sm., men efter kammarkollegii brev av d. 1 apr. 1692 blev denna ränta återgiven. Enl. bergskollegii resol. av d. 18 dec. 1766 förunnades detta bruk att få tillverka 100 skepp. stångjärn till redskap emot en hammarskatt av 1 skepp. Till följd av att mässing saknade avsättning, anhöll brukspatr. E. V. Vesterberg 1821 att för skogstillgången få anlägga smide, till dess bättre konjunktur för mässingstillverkningen kunde inträda, och att i stället nedlägga 4 stycken av de 16 st. här befintliga privilegierade brännugnar och av de 12 st. övriga inställa 8 st., så länge stångjärnssmidet skulle komma att fortfara, emot 800 skepp. årligt stångjärnssmide. Med anledning av denna ansökan tilläts Gusums bruk att förvandla det vid ämneshärden privilegierade redskapssmidet, 100 skepp., till stångjärnssmide mot dubbel hammarskatt samt att vid samma härd årl. få utsmida 350 skepp. stångjärn, dels ock att i hammarsmedjan få inrätta en ny stångjärnshärd med 450 skepp. årl. stångjärnssmide emot dubbel hammarskatt, mot villkor likväl att under den tid, det tillökta nya stångjärnssmidet begagnas, skulle endast 4 av de vid bruket för mässingstillverkning privilegierade brännugnar få hållas i gång. År 1836, d. 26 sept., utfärdades nya privilegier. Bruket berättigades då att i den förut befintliga stångjärnssmedjan uppföra ny stångjärnsh. med 2 härdar för årl. tillverkning av 900

skepp., vadan Gusums stångjärnsverk kom att bestå av 2 hamrar och 3 härdar med tillverkning av 1,350 skepp. stångjärn, oberäknadt en redskapshammare. Järnmanufakturverket bestod alltjämt av 2 knipph. och 2 spikh. Samtidigt ålades bruket att icke begagna fler än två mässingsbrännugnar. D. 17 febr. 1840 bifölls inrättandet av en ny stångjärnsh., men år 1846 d. 8 okt. blev, på grund av brukets dåv. disponents, major Ekenstam, anhållan, tillåtet att av de vid Gusum för 1,350 skepp. stångjärnssmide privil. 3 härdar och 3 hamrar få nedlägga 2 härdar, som privil:ts 1836. I följd härav skulle stångjärnssmidet utgöra 450 skepp. vid en härd och hammare jämte 100 skepp. redskapssmide vid särskild härd. — Under åren 1793—95 tillverkades här 914 skepp. mässing. Från 1815 till 1822 var egentliga mässingsbruket ej i gång, men tråddrageriet och nålfabriken förarbetade 26 à 27 skepp. årl. Sedermera steg tillverkningen småningom från 70 till 120 skepp. råmässing och från 30 till 90 skepp. tråd, varav hälften ytterligare förbrukades till knappnålar, krok, häktor och mässingsvävnad, till avsalu för inr. ort. Senare har mässingsbruket åter uppdrivits med alltjämt stigande avsättning. Bl. a. anskaffades 1867 nya maskiner för nålar. Järnbruket bestod på 1870-talet av 2 franche-comté härdar, 1 tyskhärd, 2 stångjärnsh., 2 spik- och 2 knipph. Mässingsbruket bestod av smälthytta, plåtvalsverk, skärverk, tråddrageri och tillverkades knapp- och hårnålar, stift o. s. v. År 1888 nedlades järn- och stålhanteringen. Mässingsbrukets verksamhet har alltjämt utvidgats. På senare tid har bruket bl. a. gjort sig känt för sina tillverkningar av kyrkliga föremål, såsom ljuskronor, kyrkljusstakar, altarprydnader m. m. Bruket består numera av smälthytta, plåtvalsverk, skärverk, tråddrageri, ävensom fabrik för tillv. av knapp- och hårnålar samt skostift. Aktiekapitalet är 415,000 kr. Tax. v. för bruket är 150,000 kr. Härtill komma tegelbruk 45,000 kr., kvarn och såg m. m. tax. v. 180,000 kr.

Hattorp, 1/2 m. med tillh. 127 h. Kyrkoherdebost. med bostadshus från 1813. — **Hjulerum,** 1 m., 489 h., 8 äg. — **Holmberga,** 1/2 m., 74 h., komministerbost. — **Holmteboda,** 1 m., 674 h., 11 äg. — **Höckerum,** 2 1/4 m., 538 h. Tillh. på sin tid släkten Gyllenstjerna. 11 äg. — **Krogersbo,** 1/4 m., 573 h., tillh. Ängelholms fide k. — **Kömnevik,** 1 3/4 m., 703 h., 11 äg. — **Läckersbo,** 1/2 m., 379 h., 5 äg. — **Löterna,** 1/4 m., 541 h., tillh. redan 1871 o. ännu 1910 Gust. Hedin. — **Mickelsdal,** 1 1/4 m., 448 h., 9 äg. — **Mossebo** el. **Måsebo,** 1 m., 621 h., 7 äg. — **Narebo,** 1 m., 424 h. Tillh. 1687 släkten Kagg, 1700 överstelöjtn. Joh. Reuter, 1726 en Horn. Tillh. 1871 Karl Otto Karlsson, 1884 o. 1910 E. G. Eriksson. — **Norrby, L:a,** 1 och **d:o, St.,** 1 m., tills. 429 h. Elavus i *Norby* omnämnes 1358. Det förra har 7 och det senare 4 äg. — **Nyebro,** 1/8 m., 39 h., 1 äg. — **Näs,** 1 m., 616 h., 8 äg. — **Rullerum,** 2 1/2 m., 1,150 h., 14 äg.

Svärkersholm 1, **Fyllingarum** 2 med **Alguttsbo** 1, **Dal** 1, **Fågeleke** 1/4 **Frostebo** 1, **Häggebo** 1, **Hämmingsbo** 1/4, **Målen** 1/4, **Risebo** 1, **Södra Målen** 1/4 och **Syntorp** 1 m., tills. 5,205 h. *Svärkersholm* har förr hetat Svärkersbo och Svärkersboholm. Egendomen tillh. 1683 som säteri allodialfrälse riksr. Joh. Gyllenstjerna († 1690) samt därefter hans änka Kristina Leijonhufvud († 1724), 1726 fru Kristina Leijonsköld. Köptes sedermera av generalen Jak. Burensköld och stiftades av hans dotter Mariana, gift med generalmajoren Kurt Filip v. Schwerin, till fideikommiss. Är beläget på en halvö i sjön Tien. — *Fyllingarum.* År 1415 upplät Hämming Joarsson jord i *Fullingarum* till Peter Kristmasson. Skall i äldre tider, delvis eller i sin helhet, tillh. släkten Sparre samt ägdes av Birger Göstavsson som levde omkr. 1400. Senare skall egendomen tillhört hans son Niklis Birgersson († 1426) och dennes son, häradshövd. Birger Niklisson, från vilken egendomen genom arv övergick till systern Gertrud. Genom hennes gifte med riksr. Erland Pedersson (Bååt eller Snakenborg) kom Fyllingarum till denna släkt. Ägdes därefter son efter son av Henr. Erlandsson, som 1512 var

riksråd och väpnare, riksr. Ulv Henriksson († 1597), rikskammarrådet Jöns Ulvsson († 1600) och Ulv Jönsson († 1608), som var den siste Snakenborg till Fyllingarum. Genom hans syster Agneta, som var gift med Jesper Nilsson Kruus, kom egendomen i dennes ägo. Tillh. senare ätten Kagg, av vilken släkt Karl Jörgen Kagg ägde Fyllingarum såsom gammalt säteri allodialfrälse till sin död 1686. Utan tvivel hade egendomen övergått till denna släkt genom Brita Jonsdotter Snakenborg, som var gift med översten Nils Kagg († här 1673). Tillh. efter 1686 översten Nils Kagg. Såldes vidare av ryttmäst. Karl Strömfelts änkefru Agneta Allongren till generalen Jak. Burensköld († 1738), varefter säteriet, såsom hörande till det stora s. k. Burensköldska fideikommisset ärvdes av hans dotter (se vidare Borkhult). — Är beläget vid Tien, samt bebyggdt med ett äldre tvåvåningshus av trä. — År 1743 uppbrann gamla manbyggnaden med möbler och allt, och år 1752 nedbrann ladugården med alla kreatur. Under de många år från 1854, som Svärkersholm och Fyllingarum arrenderades av kamreraren Filip Hagberg, nedlades ett betydande arbete på egendomarnas förbättrande.

Syntorp, 1 m., 270 h. Magnus i *Siwndathorp* nämnes som fasteman 1415, 5 äg. — **Säterbo,** 1 m., 305 h., 5 äg. — **Säverum,** 2 m., 596 h., 8 äg. — **Sörby,** 3 m. med d:o utj., 378 h., 21 äg. — **Tappemåla,** 1/4 m., 497 h., 3 äg., därav 1910 P. J. Hollertz. — **Tolsum,** 2 1/2 m., 740 h. *Tolsrum* nämnes 1358. Har 10 äg. — **Torp,** 1 m., 97 h., 3 äg. — **Tåstebo,** 1 m., 446 h., 3 äg. — **Vammar,** 1 m., 130 h. Tillh. med Löterna 1850 J. Wikström, Valdemarsvik, 1853 samma släkt, 1871 Sven P. Forsberg, 1910 Magn. Svensson. — **Vammarsmåla,** 1 m., 83 h. Tillh. 1687 fru Anna Skyttes arv., 1700 Joh. Gyllenstjernas änka, 1726 Nils Gyllenstjerna, 1850 bergmäst. Bredberg, 1853 handl. G. Odén, 1871 änkefru Charl. Odén, 1884 o. 1910 byggmäst. A. W. Svensson. — **Vikarebo,** 1/8 m., 110 h. Tillh. Husby säteri. — **Ållebråta,** 1 1/2 m., 940 h., 7 äg. — **Ödjersbo,** 1/2 m., 240 h., 2 äg.

Övriga tillhörigheter: Alboga såg, Axborg, Berghem, Bredals såg, Bråta tegelbr., d:o handelsb., Fallingebergs såg och kvarn, Fifalla väderkv., Fridensborg, Fyllingarums kvarn, såg o. tegelbr., Fänge utj., Holmteboda tegelbr., såg och kvarn, Höganäs, Karlsro, Måssebo såg m. m., Norrbacken, Nybygget, Ringsborg, Snälltorpet, Solhem, Stjärneberg, St. Norrby utj., Svinsbo utj., Sågartorp, flera lägenh., Sörby hotell, d:o handelsb., Torps handelsb., d:o såg, d:o mejeri, Vammarsmåla, d:o kvarn, Åby handelsb., d:o villa, Åtorp m. fl.

7. **Skällvik** gränsar i n. och no. till Slätbaken, i ö. till Östersjön och S:t Anna, i sv. och v. till Börrum och Mogata. Arealen: 7,003 h. därav 6,980 land. Vid v. gränsen samt även till det inre är socknen upptagen av bergs- och skogsmark. Närmare havet utbreda sig dock öppnare slätter. Rådande jordart är lera. Förr har här funnits en insjö, kallad Trasken, som numera är igenvallad. — Socknens förnämsta väg kommer från Söderköping och går först åt v. samt fördelar sig därefter dels åt s. till Börrum och dels åt n. förbi kyrkan och över Stegeborgs två sund, av vilka det n. överfares på färja, till Vikbolandet. Nära kyrkan, vid Stegeborgs herrgård, utgår en väg i so. riktning förbi Degerhov till S:t Anna. Genom Stegeborgs- och Ettersunden går stora segelleden ut till havet. Vid kusterna finnas flera lastageplatser, bland vilka de förnämsta äro vid Stegeborg och Degerhov. Med Ö. Ny s:n, belägen å andra sidan Slätbaken, är färjförbindelse.

Skyeldawik nämnes 1289, *Skyaldowiik* 1305 o. 1319 samt som socken 1325, skrives senare under 1300-talet *Skællowik* och *Skællewika*, *Skieldowik* o. s. v. och under 1500-talet *Skellavik* och *Skelvig*. Skällvik utgör sedan 1 maj 1912 eget pastorat, men hade därförut S:t Anna s:n som annex. Ny regl. 1919. Kyrkan (fig. 196), som under katolska tiden var helgad jungfru Maria, är gammal. Den var förr en korskyrka av tegel och gråsten men har genom tillbyggnader nu fått en lika bredd samt håller i längden 24 och i bredden 13,5 met. med sittplatser för 350 personer. Värmeugn. Kyrkan har undergått grundliga reparationer 1822, på 1860-talet och 1900. Yttertaket är täckt med skiffer. Midt a taket är en spetsig tornspira av trä. Till sitt inre är hon hög och ljus samt med vidt och stort mellanskepp, men sidoskeppen äro smalare mellan pelarna. På n. och s. väggen finnas två runda rosettfönster. Altartavlan framställer Jesu födelse och är målad av socknens kyrkoherde, prosten G. Lundqvist och sign. Korsnäs 1899. Å tavlan läses: »Mitt hjärta! Si ho lades där i krubban ned? Märk ho det är, det Kristus är, sann Gud och man. Ej större under spörjas kan.» Altarduk med kudde är skänkt 1894 av nuv. drottningen. Gamla altartavlan, å s. väggen, föreställer Kristi korsfästelse och är hitskänkt av pfalzgrevinnan Elsa Elisabeth, f. Brahe, år 1674. Dessutom finnes i sakristian ett gammalt helgonskåp, varav likväl ena halva dubbeldörren fattas. I midten är jungfrun med barnet i snidadt arbete. På dörrarnas insidor äro tre helgon målade; dörrarnas yttre målningar äro förstörda. Det hela är förgylldt. En äldre tavla framställer Kristi uppståndelse. Predikstolen, prydd med de fyra evangelisterna och deras attributer i vitt och guld, är hitskänkt 1661 av Isak Enefelt med fru. Orgelverket om 8 st. är av Wistenius år 1762 men i senare tider repareradt. Det äldre orgelverket hade 6 st. Av de tre mässingsljuskronorna är en skänkt 1899 av Per Hedström, Degerhov. Bredvid koret är ett dalur, givet 1857 av d:r J. Berggren, Korsnäs. Från 1607 finnes en dopfunt av sten. I koret är grav, tillh. familjen Mörner. I gången är en gravsten med en sköld med ett bakvänt N på midten. Kring skölden läses *Hic iacet: rluid . . . . vi . . i de . . bo . . um.* Över hovpredikanten Georg N. Hjorth († 1672) finnes ett ovalt epitafium av täljsten. Under ett vapen (en riddare i rödt fält) läses: *Aedle och Manhaft Johan Kriegh, Fursteliger Stalmester, föddes år 1626 d. 23 Dec. Död 1666 d. 14 Sept.*

Ringklockorna hänga i trästapel. Å storklockan, som är omgjuten 1792, läses: Kristen, då du hör mitt ljud Tränga sig fram till ditt öra, Sucka heligt till den Gud, Som vi alla dyrka böra, När Du även finner mig Efter våra döda ringa, Minns, att domsbasun skall klinga Och ur graven kalla dig. Å lillklockan läses: Efter lång tjänstetid under flera konungar gjorde sorgen över den milde kon. Adolf Fredriks död mig obrukbar, men i glädjen över Gustav III:s började regering etc. . . . omgjuten av Elias Annell i Norrköping år 1771 samt å andra sidan: Ps. 96 v. 8. Folk bären fram Herranom, Hans namns ärobärer, skänker och kommer i Hans gårdar.

Närmaste jvst. är Skåresta 1,5 mil.

Av fornlämningar märkes å Ö. Bottna ägor icke långt från Tränöfjärden på ett slätt berg ett s. k. offeraltare, uppburet av 6 fotkulor. Kummel och stensättningar förekomma å Bråta, Ö. Kårebo, Trärums och Lilla Ulvsboda ägor. No. om Bråta mellangård finnes en skeppssättning. En bernstenspärla hittades i en åker 1911. Ett av de förnämsta minnesmärkena från äldre tid i Östergötland, nämligen Stegeborgs slottsruin, räknas gärna hit, såsom genom namnet förbundet med det nuv. Stegeborg. Egentligen tillh. Stäkeholmen med nämnda slottsruin sedan 1686 Ö. Ny i Björkekinds h:d. Ursprungliga namnet, härledande sig från det fornnordiska ordet *Stik*, *Stäk* el. *Stock*, som betyder pålverk el. försänkning i ett trångt farvatten, var *Stäkeborg*, *Stækaborg* och *Stækeborg*, med dansk brytning förändradt till Stegeborg. Det kan med skäl antagas, att här redan under folkvandringstiden varit en s. k. fornborg (se Ögtld I s. 48). I ett senare skede kan det gamla Stäkeborg sägas tillkommit som försvarsskydd för den tidigt betydande handelsstaden Söderköping, omtalad redan under 1100-talet. Stegeborg var fordom ett av Sveriges viktigaste fästen, och omtalas såsom behärskande inloppet till Östergötland ofta i vår äldre historia (se Ögtld I s. 120, 121, 164, 170—172, 177, 178, 182, 190, 202 o. s. v.). K. Birger utfärdade härifrån flera skrivelser i början av 1300-talet. Hertig Magnus sökte förgäves 1318 försvara fästet mot sina farbröders anhängare. Vid Magnus' tillfångatagande säges det, att Stegeborg blivit i grund förstördt. Det förekommer icke heller omtaladt på några år utan i st. omnämnes en under Stegeborg lydande gård, *Skialdovik* på s. sidan om det efter Stegeborg benämnda sundet, vilken gård förekommer 1319 såsom såld av hertig Eriks änka Ingeborg till biskopen i Linköping Karl Bååt för 500 mark pgr, som biskopen utlagt för rikets behov. Detta köp bekräftades 1321 av hennes son, k. Magnus, för evärdelig tid för biskop Karl och Linköpings domkyrka. *Skyeldavik* omtalas dock redan 1289 och *Skœldewich* 1292. År 1332, d. 14 okt., åter-

196. Skällviks kyrka.

bytte k. Magnus sig av biskop Karl dennes gård och gods i *Skyaldoviik* mot gods på Visingsö m. m. men samtidigt upplät konungen åt biskopen »på dess livstid kungsgården *Skeldoviik* och öarna Flotö, som legat under Stegeborgs slott». År 1333 förband sig k. Magnus att »för de kostbara byggnader, biskopen å Skällvik uppfört, lämna honom eller hans rättsinnehavare 200 mark i pgr årligen» med pant i Borgs gods, vilka gods han likväl kort därefter återtog och som pant i stället lämnade sina nybyggen Fiskebäck och Hagaboda m. m. S. å. synes konungen vistats en längre tid här, och från *Skieldvigs slott* utfärdade han flera brev. År 1336 nämner k. Magnus i ett brev, att han pantsatt Skällviks slott och Östergötland. Mot slutet av 1300-talet återuppbyggdes Stegeborg, och Skällvik förenades antagligen därmed. Slottet, som, att döma av till vår tid bevarade ruiner, först haft sin plats vid Yxeltorpsviken, var nu beläget på Stäkeholmen mellan båda sunden. År 1391 innehades det av en tysk Evert Molteke. År 1413 var Jöns Finnson hövitsman här, 1427 Magnus Drake, 1434 italienaren Giovanni Franco, kallad Johan Valen. 1435 Johan Fleming, 1442 Erengisle Nilsson (Grip) o.s.v. Sten Sture gav slottet till Ivar Axelsson (Tott), men måste för Ivars trolöshet belägra detsamma först genom Knut Eskilsson (Banér) och sedan genom Svante Nilsson (Sture), åt vilken fästet genom Erland Kagg gav sig i maj 1487. Sedan k. Hans kommit in i riket, fick herr Svante Stegeborg och dess län i förläning. Stegeborgs län utgjordes vid denna tid av hela sö. Östergötland, s. om Roxen och Slätbaken samt Björkekinds härad n. om sistnämnda vik jämte Hammarkinds, Skärkinds, Bankekinds, Hanekinds och Valkebo härad. I jan. år 1498 vistades k. Hans här en eller ett par dagar. År 1521 försvarades slottet av Nils Bosson Grip och Holger Gera för Kristian II:s räkning mot den käcke Arvid Västgöte men uppgavs i dec. s. å. av Berent v. Mehlen efter fruktlösa undsättningsförsök av Severin Norrby. T. o. m. efter slottets fall sökte Severin, som ännu icke fått kännedom härom, att undsätta det med nytt manskap och krigsförnödenheter. Arvid ämnade begagna sig av denna okunnighet och försöka tillfånga-

197. Stegeborgs ruin.

taga den fruktade sjöhjälten. Han mötte därför Severin vid Ettersund, men Severin lyckades bryta sig igenom, varefter han sände en båt att på förhand underrätta slottsfolket om den snara undsättningen. Båten kom även in under slottsmuren men emottogs här av ett skott. Detta väckte besättningens misstanke, att allt ej stod rätt till, varför de vände om till flottan. Severin sökte då komma ut men lyckades först efter en skarp strid vid Ettersund. År 1524 förlänades Stegeborg åt konungens svåger Johan v. Hoja på livstid, men han utbytte det redan följande år mot Viborgs och Nyslotts län i Finland. Det slott, vars ruiner ännu finnas på Slottsholmen (fig. 197), skall vara uppbyggdt av Söderköpings klosterbyggnader av k. Gustav, som med sin familj emellanåt vistades här. K. Johan III, som sedermera fortsatte med slottets uppförande (fig. 198—201 [1]), föddes här 1537, s. å. som Gustav förlänade Stegeborg jämte Söderköpings stad och fem härad till Svante Sture, som hade det till år 1543, då det utbyttes mot Läckö. År 1543 anföllo Dackes anhängare Stegeborg, som då hade Svante Sture till hövitsman, och år 1568, d. 18 juli, togs det från Kristofer Olofsson av hertig Karl och Sten Eriksson. Följande år fick drottn. Katarina Jagellonica S. slott och län med staden Linköping till livgeding, och 1571 lämnades det till drottn. Katarina Stenbock. Åren 1578—88 var Per Olofsson av Bjurumsläkten befallningsman på Stegeborg.

198. Målat fönsterglas från Stegeborgs slott.

Från år 1595 är slottet omtaladt för det s. k. Onsdagsbröllopet. Johan Gyllenstjerna var brudgummen och Sigrid Brahe bruden. Bröllopet hade i största hast blivit beslutadt. Prinsessan Anna, k. Johans dotter, hade helt oförmodadt underrättat, att det skulle bli gudstjänst i kyrkan. Och det dröjde ej länge förr än hela hovet samlades där, alla högtidsklädda. Sedan de samlats, fördes Joh. Gyllenstjerna fram till koret av k. Sigismunds sändebud, herr Lindorm, och Sigrid av prinsessan, varefter de av prästen vigdes. Alla närvarande blevo häröver icke litet förvånade, så mycket mer som ingen av brudparets närmaste anhöriga voro närvarande eller ens hade kännedom om detta giftermål. Sigrid hade mot sin vilja och på föranstaltande av drottn. Gunilla Bielke hemligen blivit förlovad med Erik Bielke, och bröllopet blivit bestämdt att hållas efter ett år. Av sorg häröver hade hon blivit nedlagd på sjukbädden och efter

[1] I »En bok om Östergötland» finnas två av dessa fönsterglas avbildade men uppgives där oriktigt, att de tillhöra Linköpings museum. De tillhöra Östergötlands museum.

sitt tillfrisknande begav hon sig till sin fränka prinsessan Anna på Stegeborg. som av deltagande för Sigrids sorg anordnade detta bröllop, vilket sedermera blev kalladt Onsdagsbröllopet, efter det icke, såsom vanligt var, blivit firadt på en söndag. Efter förrättad vigsel hade hovet begivit sig till stora slottssalen, där ett präktigt gästabud väntade. Medan man ännu satt vid middagsbordet kommo Gustav Brahe och Johan Sparre ridande till Stegeborg. Gustav ville, oaktadt prinsessan bad dem deltaga i festmåltiden, taga sin syster med sig för att hos släktingarna söka åstadkomma, att giftermålet med Johan Gyllenstjerna skulle kunna fullbordas på ett mera passande sätt. Då prinsessan emellertid svarade, att bruden ej kunde resa bort bröllopsdagen utan först följande dag, lämnade Gustav genast Stegeborg. Släktingarna blevo snart underrättade om det ingångna äktenskapet, och de tre familjerna Brahe, Gyllenstjerna och Bielke blevo högligen förbittrade över denna oerhörda händelse och fordrade, att den för tillfället tjänstförrättande prästen skulle bestraffas. Bielkarna fordrade till och med därjämte Johan Gyllenstjernas liv. Prinsessan Anna sökte förgäves att förlika. Hon fick dessutom uppbära förebråelser av sin farbroder, hertig Karl. Först efter sex à sju månader lyckades man efter mycken strid komma till förlikning, sedan rikets då i Söderköping församlade ständer även avhandlat saken. Förlikningen uppgjordes efter på förhand bestämdt sätt å stadens rådhus. Johan Gyllenstjerna förklarade här, att han handlat orätt och bad om Erik Brahes vänskap, vilken även beviljades för hertigens och flera herrars förböns skull. Förlikningsvillkoren, som intogos i ständernas dom, voro, att Johan Gyllenstjerna och fru Sigrid under ett år skulle leva på sina gods för att icke besvära Bielkesläkten med sin åsyn, varjämte han i böter för sig och sin fru skulle utbetala till Uppsala akademi 800 och till herr Erik 2,000 riksdaler för hans fästningsgåvor.

199. Målat fönsterglas från Stegeborgs slott.

År 1597 gjorde hertig Karl ett kort besök härstädes, för att söka tillrättaskaffa en kista, som blivit hitförd av Erik Sparre, och i vilken man trodde att rikets regalier förvarades. Prinsessan Anna var då hos drottning Gunilla på Bråborg. Johan Gyllenstjerna och fru Sigrid vistades här, men vid hertigens ankomst flydde herr Johan. Fru Sigrid låg sjuk, men då hertigen kom in i rummet, där hon låg, skall han ha tvingat henne att stiga upp och upplysa honom om, varest Sparres kista fanns. Till att börja med sade hon sig icke ha någon kännedom härom, men då hertigen framvisade ett brev, som fallit i hans händer, angående denna sak, namngav hon under tårar en sven, som förvarade kistan. Denne, som gömt sig, eftersöktes, och nu framtogs kistan, som förseglad sändes till Stockholm.

År 1598 intogs Stegeborg av hertig Karl. — Ärkebiskop Abrah. Angermannus, en av k. Sigismunds tillgivna, satt här fängslad, innan han förflyttades till Gripsholm. K. Karl IX hade å Skeppsholmen skeppsbyggeri. Samma konung förlänade år 1608 Stegeborg till hertig Johan, och 1622 läm-

nades det med Hammarkinds och Björkekinds härad samt en del av Östkind till pfalzgreven Johan Kasimir i underpant samt 1651 i ersättning för den honom tillkommande brudskatt av 100,000 rdr, då han samtidigt upphöjdes till hertig av Stegeborgs län. Deras vigselring (1615 d. 11 juni) jämte porträtt finnas i statens samlingar. Efter hans död här 1652 tillföll länet sonen, hertig Adolf Johan, som var född å Stegeborg 1629. Så väl han som hans gemål dogo här 1689. Så småningom förlorade släkten alltsammans genom reduktionen. Johan Kasimir och hans son nedlade stora kostnader på huvudbyggnaden men efterhand förföll densamma, och i k. Fredriks tid, då den ännu var någorlunda bibehållen, beslutade ständerna dess rasering för att lämna materiel dels till Stockholms slott, dels till ett kronomagasin i Norrköping. Ännu återstå likväl murar, delvis av 5 à 6 met:s höjd och på v. sidan av ruinen ett torn med 3 rader fönstergluggar och en höjd av 14 à 17 met. Slottet finnes avtecknadt i Dahlbergs *Suecia* samt i Thersners *Fordna och närv. Sverige*. I Nescherska samlingen i k. biblioteket finnes en planritning av Stegeborgs slott och Slottsholmen från omkr. 1600-talets midt (fig. 202, se Anteckningar härom av Karl Magn. Stenbock i Meddel. från Ö:ds fornminnesförening 1912). År 1659 anlades här en delvis bastionerad linje mellan de mindre byggnaderna. I febr. 1671 inträffade här ett bergras, då ett berg om 37 met:s längd och 23 met:s bredd störtade över vägen ned i sjön. Fyra av hertig Adolf Johans hästar skola enligt en samtida anteckning härvid dött i stallet, och då hertigen skulle rida ut för att bese raset, störtade hästen under honom.

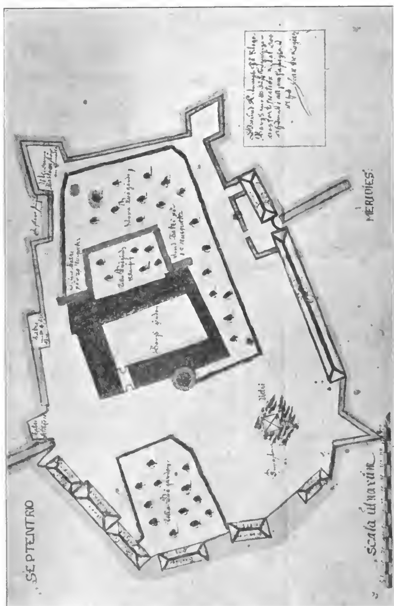
200. Målat fönsterglas från Stegeborgs slott.

201. Målat fönsterglas från Stegeborgs slott.

Socknens folkmängd på 1750-talet: 970, 1790: 972, 1830: 1,253, 1870: 1,500, 1910: 1,185, 1915: 1,404. — Kassor 1910:

kyrkok. kr. 183: 31, fattigk. kr. 980: 71. — Vid 3 folkskolor äro 1915 143 barn; därjämte 1 småskola. — Här har förr drivits några järnmalmsgruvor, tid-

202. Planritning av Stegeborgs slott från 1600-talet.

tals med fördel. F. n. bearbetas Nartorps järngruvor. År 1914 bekommos ur äldre varp 8,400 ton med ett värde av 75,600 kr. å Nartorps ägor, tillh. ett bolag. Bearbetadt redan under förra hälften av 1700-talet, har det

dock först tillgodogjorts i större skala från år 1840. Fältets djupaste gruva upptogs år 1848. De senast upptagna äro från år 1873. Deras avkastning var 1872: 89,500, 1874: 217,240 och 1881: 32,000 centner malm. Från omkr. 1900 låg brytningen ett tiotal år. År 1915 arbetade här omkr. 125 man. År 1913 beviljades bolaget tillstånd att anlägga en linbana. Det bolag, som de senare åren bedrivit verksamheten, är av tyskt ursprung. Bland ödelagda gruvor nämnes en år 1725 upptagen blygruva å Stegeborgs ägor. Fiske idkas vid kusterna. Här äro 4 handl. och 13 handtverkare.

Gårdar.

Arentorp, St. o. L:a, 2 1/4 m., 393 h., **Björnvik,** 1/2 m., 338 h., **Burtorp,** 1/2 m., 63 h., **St. o. L:a Uppäng,** 1 1/4 m., 222 h., **Bråta,** 1 m., 135 h., **Gallnäs,** 1/2 m., 15 h., **Tegeltorp,** 1/8 m., 36 h., **St. Ulvebo,** 1 m., 234 h. jämte Adolund m. fl. lägenheter t. v. 328,100 kr. Tillh. Herrborum i S:t Anna s:n.

Askesum, 2 m., 180 h. Tillh. på 1680-talet och senare Stegeborg, 1853 fabrikören Klefverström, 1871 Nils Svensson, 1884 o. 94 A. F. Nilsson och 1910 K. Karlsson. — **Botentorp,** 1 m., 93 h., 3 äg. — **Bottna, L:a,** 1/2 m., 34 h., 3 äg. — **D:o, St.,** 2 m., 285 h., 7 äg.

Degerhov 1 med **Västerängs säteri,** 1 m., 273 h. Drotseten och riddaren Nils Turesson tillkännagav år 1350, att han gjort ett egendomsbyte med dompr. i Västerås Matts Halstansson, varvid han erhållit Rönö, Rabilla, Merum, *Digrahufrud* och en kvarn i Söderköping. Hörde förr såsom ladugård under Stegeborgs slott, men genom bytesbrev av d. 27 mars 1621 bortbytte hertig Karl Filip egendomen mot Tärnby i Södermanland till Karl de Vik. Sedermera tillh. Degerhov ståth. över hertig Adolf Johans gods i Sverige, assessoren Isak Enefelt till d. 18 febr. 1671 samt säges år 1683 såsom säteri allodialfrälse tillh. hans arvingar. Den 6 febr. år 1685 tillköpte sig Arvid Jönsson egendomen, men redan år 1688 sålde han densamma till hertig Adolf Johan för 2,000 riksdaler. Efter hertigens död tillh. Degerhov efter varandra lagmannen Dan. Sparrsköld († 1739) och hovintend. Helmich Roman. Genom testamente tillh. egendomen därefter för livstid fru Maria Katarina Fleming, som dog här 1761. Efter hennes död tillföll egendomen överjägmäst. Er. Gust. Boijes barn. År 1783 var ryttmäst. Per Ax. Edelfelt ägare. Därefter har Degerhov tillh. 1825 hovkamreraren Lövgren, 1853 P. G. Ringström, 1871 hans arvingar, vilka sålde egendomen till E. Liedberg. Tillh. 1884 hans stärbh. samt vidare hans son Karl Liedberg. Ägdes 1894 av grosshandl. G. Vidinghoff, Stockholm, och förvalt. P. Hedenström, 1910 av brukspatr. K. E. V. Castegren. Såldes senast till P. L. Lundén, Borås. — Degerhov är beläget vid Bottnaviken. Egendomen var bebyggd med ett större tvåvånings rev. trähus, beläget bredvid landsvägen till S:t Anna kapell, men detta nedtogs på 1870-talet såsom förfallet. År 1743 anlades här en lerkärls- och porslinsfabrik med priv. av s. å., och tillverkades här »tekannor, dryckskrus och skålar, förutom flera slags kärl». Efter några år nedlades denna fabrik, till följd av tillverkningsämnets olämplighet.

Ekenön, 2 m., 305 h., t. v. 57,500 kr. Har sedan länge tillh. Kåreholm i Rönö s:n. — **Fruglöt,** 1/4 m., 49 h. Tillh. Borrum i Börrums s:n (fig. 203). — **Fängtorp,** 1/2 m., 45 h., komministerbost. — **Gibbenäs,** 2 m., 140 h. År 1687 tillh. 1 m. fru Rosenhjelm o. 1 m. Anna Skyttes arv., 1700 fru Vendla Canterstjerna o. Nils Gyllenstjerna 1 m. vardera. Tillh. 1871 K. J. Jaensson, 1884 o. 1894 Karl Johansson samt 1910 hans stärbh. — **Hammantorp, L:a,** 1/2 m., 186 h., 3 äg. — **D:o, St.,** 1 m., 291 h., tillh. Nartorps ab. — **Karlstorp,** 1 1/2 m., 316 h., tillh. sedan länge Degerhov. — **Kindtorp,** 1/2 m., 51 h., 2 äg. —

Korsnäs, 1 m., 179 h. Kyrkoherdebost. — **Listorp,** 1/2 m., 167 h. Äg. 1911 K. J. Svensson. — **Långelid,** 1/4 m., 151 h., 2 äg. — **Nartorp,** 1/2 m., 154 h., 3 äg. — **Ormestorp,** 1/2 m., 394 h., 4 äg. — **Segerstorp,** 1/2 m., 58 h., f. d. kronofjärdingsmansbost., nu indraget till staten.

Stegeborg, 8 1/2 m. med **Yxeltorp,** 1 1/2 m., 922 h. Stegeborg hörde under namn av Södra kungsladugården, i motsats till den inom Rönö belägna Norra, under Stegeborgs slott. Efter reduktionen hörde gården under kronan samt var utarrenderad till år 1731, då den köptes till skatte av kommerserådet, sederm. landshövdingen Jak. v. Hökerstedt, enl. rikets ständers beslut av 1728 till hjälp för ett för länge sedan nedlagdt blyverk, anlagdt på malmtillgång från en år 1724 funnen blygruva. Av honom såldes egendomen 1734 till rikets ständers bank, som sålde den till översten Verner Detl. v. Schwerin († härst. 1762), vars son Verner Detl. v. Schwerin enl. 1765 års riksdags beslut måste återlämna skatteskillingen, men sedan han vid 1770 års riksdag framlagt åtkomsthandlingarna, utfärdades nytt skattebrev d. 27 juni 1783. Med k. maj:ts bifall d. 6 nov. 1786 att för ägande Tullgarns i Södermanland frälseräntefordran utan jord erhålla införsel i räntan av Stegeborg samt i stöd av k. bytesbrevet d. 29 dec. 1788 och 9 okt. 1792 för ägande frälseräntan i Fossala i Ekebyborna s:n och Hackestad i Å s:n blev Stegeborgs egendom med tillhörigheter i Hammarkinds och Björkekinds h:d förbytt till säteri och frälsenatur. Sedermera tillh. egendomen sistn. v. Schwerins son, assessoren Filip Verner v. S. († här 1859), varefter den 1863 köptes för 325,000 kr. av brukspatr. Otto Mannerstråle († här 1893). Ägdes därefter av hans stärbhus men 1910 av grosshandl. Gust. Andersson, Norrköping, vars stärbhus sålde egendomen till kaptenen Hakon Wijk.

203. Fruglöt med utsikt över Gropviken.

Den gamla manbyggnaden av sten härjades av en större eldsvåda 1788. Nuv. manbyggnaden av tegel uppfördes 1806 och är belägen vid inloppet till Slätbaken. I trappuppgången till andra våningen läses å en marmorsten: *Min vän, om du under detta tak vill njuta vänskapen och är nöjd med måttligheten, var välkommen. Den ena skall förljuva dina dagar. Den andra förlänga dem. Säg, givs högre mål för din önskan under din vandring. Uppbyggd år 1806 av Verner D. Schwerin.* Nära invid gården står en sten, som på ö. sidan har inskriften: *Verner D. Schwerin 1809*, på v. sidan *Stegeborg, härjadt av tiden, Räddadt av omtanken*, samt på n. sidan *Infs* (stenhuggaren I. Nordfors' märke). Ö. om huvudbyggnaden är en köksträdgård, som anses vara den förra slottsträdgården. Fiske finnes. Avst. till Söderköping: 2 mil.

Trärum, 2 1/2 m., 459 h., 9 äg. — **Tångelöt,** 1/2 m., 46 h. Hörde med Nartorp jämte gruvor m. m. 1853 till ett bolag, tillh. 1884 o. 1895 delvis löjtn. Albin Cullberg, 1910 hans stärbh. och A. V. Johansson. — **Ulvebo, L:a,** 1 m., 118 h., 2 äg. — **Väle,** 1/2 m., 96 h., 5 äg. — **Ytterby,** 1 m., 138 h. Utbyttes från Stegeborg av Enefelt, tillh. som säteri till 1683 myntdirektören Abr. Cronström († 1696), 1687 landshövd. Ol. Thegner († 1689) som skatte, 1700 Rosenholm. Tillh. senare bondesläkter. Ägd. 1871 av P. Vastessons änka,

1884 av 2 äg., 1894 av K. Johansson och 1910 av K. J. Johanssons stärbh. — **Ålhult,** 1/4 m., 261 h., sedan länge 2 äg., 1910 disp. E. Wessberg o. O. A. Nilsson.

Övriga tillhörigheter: Björkliden, Fogdehem, Karsebo utj., Kåltorps utj., Spikenäs äng, Ståltorpet (fig. 204), Ytterå andelsmejeri, Yxeltorps kvarn o. grynverk m. fl.

204. Ståltorpet.

8. **Skönberga l. Skinberga** gränsar i n. till Tåby, i ö. till Mogata med Tvärån som gränsskillnad, i s. till Ringarum och i v. till Drothem. Arealen: 5,550 h., därav 5,440 land. Marken är till stor del bergig och skogig, och egentlig slätt finnes endast närmast Söderköping. Socknen bevattnas av Tvärån, som kommer från sjön Strålången i Ringarums s:n och utfaller i Storån ö. om Söderköping samt av ett vattendrag, som kommer från Vispolen och n. om Bolltorp möter Tvärån. Rådande jordart är till stor del lera och mylla men mot s. även en del sandmylla. Av landsvägar märkes främst den från Söderköping och till Kalmar län gående, som inkommer från Drothem och i so. riktning går förbi kyrkan till Ringarum. Vid kyrkan utgår en väg, som kort därefter delar sig i två, vilka båda gå genom Mogata, varefter den ena leder till Vikbolandet och den andra slutar vid Gryts kyrka. Från Fröberga utgår en väg till Mogata. Dessutom finnas andra mindre vägar. Vid Söderköpings—Valdemarsviks jv. äro stationerna Skönberga, Skåresta, Skälboö och hållpl. Bolltorp.

Skinbergha nämnes redan 1293 samt skrives 1391, 1426 och oftare *Skinberga*, men skrives 1419 *Skönberga*. Kyrkoherden här hette 1293 Vluidus (Alvidus). Från år 1639 är socknen annex till Söderköping. Ny reglering 1922, då enl. förslag Skönberga skall bliva eget pastorat.

År 1916 har k. maj:t bestämt att tillsättandet av komministertjänsten skall anstå tillsvidare. Kyrkan (fig. 205) är av sten med yttertaket tegeltäckt. Upplysningen sker genom 12 fönster. Ursprungliga koret är nedrivet och kyrkan där förlängd. Sakristian är åt n. och vapenhuset åt s. Hon är tillbyggd fem gånger, senast 1851, då den v. delen, som förut var smalare och lägre än den mellersta, gjordes lika bred och hög som denna. Fönstret i koret blev även förstoradt, och ur kyrkan borttogos alla gamla minnen från äldre tider. Förutom i den v. delen

205. Skönberga kyrka.

har kyrkan stjärnvalv. Längd: 31, bredd: 6,5 met. Korarmens längd: 7, bredd: 6,3 met., med plats för omkr. 400 personer. Värmeugn. Golvet är stenbelagdt. Altaret har en Kristusbild av gips, därförut ett kors med törnekrona och duk, vilket nu förvaras i tornet. En ännu äldre altarprydnad, best. av förgyllda bilder, förvaras i klockstapeln. Predikstolen är från 1883 och av ek. En äldre predikstol hitskänktes 1723 av änkefru Kristina Bogeman, f. Swart, för sin gravplats. Densamma, som nu finnes i Östergötlands museum, har sniderier och bilder av tron, hoppet och kärleken samt Bogemanska och Swartska vapnen. Orgelverket om 8 st. är av Sv. Nordström från Flisby. Förut fanns ett orgelverk om 5 st., som var hitköpt från Kuddby och skänkt av krigskommissarien Karl Fr. Palmblad, Liljestad. Ljuskronorna äro fyra och av mässing utan inskrift. Nummertavlorna äro från 1779 o. 1780. Ovan valven skönjas spår av målningar å långhusets väggar, såsom Yttersta domen m. m. En gravsten, före 1750-talet upphöjd över golvet sedermera

i plan med detsamma, är över riksr., ståth. över Östergötl. Joh. Bielke († 1576) och hans maka Marg. Axelsdotter (Posse † 1575). Deras dotter Gunilla var gift med k. Johan III. Delar av en minnestavla härifrån över Bielke och hans maka förvaras i Östergötlands museum. Inskriften är i sin helhet:

Ecquis ad inferias heroum insignia lauros Nobiliumque horum busta coronat honor: Has sertis lauros halantibus ipsa coronat, Nobilium transit quando corona virum: Aspergitque sacris bustis laurosque rosasque, Quas virtus meruit nobilitasque sacra: Quas virtus meruit *Johannis* nobilitasque *Margaridos*, quorum hic corpora juncta cubant. Scilicet ut laurus celsas se attolit in auras, Diffundens patulas arbor odora comas: Inclita sic cælo Te gloria laudibus æquat, *Johannes* generis fama jubarque tui. Sic post fata vigent sanctæ præconia famæ, Laurus ut æterno frondis honore viret. Eheu vix poteras octo contingere lustra Ex quo solvisti debita jura neci. Quam non nobilitas non inclita flectere virtus Nec potuit martis gloria sive togæ. Quamvis excellens, quamvis quoque strenuus esses, Acer et illustri sanguine natus *Eques*. Atque *Gubernator* longo dignissimus ævo, Quod tamen invidit Atropos atra tibi. *Scilicet eximium factisque illustribus ingens Quodcunque hoc citius liberat orbe Deus* Ac vita secum donat requieque perenni, Nec sinit hac mundi colluvione premi. Ergo inter coeli proceres jam nobilis *Heros Johannes* gaudet *Margaris* alma et *hera*, Illic nunc animæ junctæ sine fine beatæ Ante *Deum* æternæ tempora lucis agent. Decessit XXII Aprilis, anno ætatis suæ XXXIX, a nato Christo M. D. LXXVI.

Förr har här funnits vapen över schoutbynachten Joh. Bogeman († 1710) och hovrättsassessoren Sven Swart († 1688). Ett avlatsbrev, utf. 1499 av Linköpingsbiskopen Nils till vinnande av någon inkomst för kyrkan, var förkommet redan före 1860. Av två järnbeslagna dörrar från 11—1200-talen förvaras den ena i Östglds museum (fig. 206), där även förvaras ett helgonskåp med bild av S. Anna, bilder i träskulptur av Maria med barnet, Olof och en apostel samt två mässhakar. Den ena av dessa är från medeltiden av svart fasoneradt sammet med broderier i silke, anbragta å guld- o. silverbotten, framst. apostlar o. s. v. Den andra är från 1600-talet av rödt fas. sammet samt fodrad med en äldre från 1400-talet av vinrödt fas. sammet. Fattigstock av trä, armljusstake av glas m. m. härifrån finnas även i samma museum. Ett större krucifix härifrån är av nämnda museum sedan slutet av 1880-talet dep. i statens samlingar i Stockholm. Kyrkans kalk är från 1400-talet. — Till närmaste jvst. Skönberga är 1,5 km.

Ringklockorna hänga i stapel. Å storklockan läses: När bron vid Stegeborg revs opp, Fick jag nytt liv uti min kropp, Just då begynte jag att sjunga; Jag klingar upp mitt täcka ljud, Skall väcka dig att prisa Gud, Hör det och gör med fröjdfull tunga. Fusa 1662. Renovata 1747. Nederst läses: *Gudi allena ärona*. Ehuru resolution samma år som klockan omgöts blev given, att denna bro skulle rivas och en färja i stället anordnas, blev den emellertid på fleras begäran icke då nedtagen. Å lillklockan läses: *Ghegothen MCCCCCLXXII Peeter Ben Ic von Peeter den Ghein* samt bokstäverna *S. J. K. L.* Dessutom finnas Petrus' och Marias jämte några änglabilder ävensom några adliga vapen tillika med 2 i klockan instöpta mässingsmynt. Omkring en bild av kon. Filip

står: *Philippus Rex Princ. Hisp. Aet. S. An. XXVII* I(ætatis suæ anno XXVIII).

Bland fornminnen omtalar E. Ihrfors på 1870-talet i »Ostrogothia sacra» två bitar av en runsten med några få runor. Dessa hava senare icke kunnat återfinnas. Tre fornborgar finnas inom socknen, varav en å prästgårdens ägor, som är undersökt, och två å Brabergs ägor. Vid Ljunga är ett undersökt gravfält å närmare 200 gravar (se Ögld I, sid. 32). Här finnes därjämte en grundval till forntida bostad, liknande den vid Håga i Uppland, ehuru mindre. En s. k. domarering av 9 stenar finnes ävenledes. Om densamma har redan på 1740-talet med orätt uppgivits, att stenarna blivit bortförda och använda till grund i en spisel. Gravfält, kummel och stensättningar finnas vid Bolltorp, Bristorp, Hämmingsbo, Kårtorp, Källeby, Harsby, Husby, Skälboö och Viggeby (se Meddel. från Ögtlds fornminnesfören. 1905, 1909 och 1912). Å Husby ägor omnämnes en offerkälla, kallad S:t Anna, och i trakten förlägger traditionen en offerlund, vars träd man av vidskepelse eller av vördnad för en för de gamle helig plats ej rört förr än de av ålder förstörts. Stubbarna av dessa voro enligt Broocman synliga ännu 1760.

206. Kyrkdörr från Skönberga, nu i Östergötlands museum.

Folkmängden på 1750-talet: 836, 1790: 1,046, 1850: 1,286, 1910: 1,303 och 1915: 1,189. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 25: 41, skilda donationer kr. 875. — Vid 2 folkskolor äro 1915 103 barn, vartill komma 2 småskolor med 57 barn. — Handl.: 2 o. handtv.: 9.

Gårdar.

Bolltorp, 1, **Balstorp,** 1/2, **Blankekärr,** 1, **Bro,** 1, **Djupegrav,** 1/2, **Gata,** 1/2, **Hestad,** 1, **Knlla,** 1, **Tomtsäter,** 1, **Torsvalla,** 1 m., tills. 1,461 h. Bolltorp donerades 1614 till dåv. livmedikus, sederm. borgmästaren och v. presidenten.

d:r Olof Bure († 1655) med allodialrätt från 1647. Säges därefter av hans arvingar återlämnats till kronan, men tillhörde likväl sedermera Olof Bures måg, kaptenen och häradshövdingen Sven Svart, efter vars död 1688 egendomen tillh. mågen, konter-amiralen Johan Bogeman († här 1710). Ägdes vidare av dennes son, amiralen Joh. Jak. Bogeman († 1736) samt tillh. därefter överstelöjtn. Joh. Bär († 1742). Tillh. på 1750-talet assessoren Elias Magn. Ingman, sedermera adl. Nordenstolpe († 1773) och därefter hans son, kammarrådet Arv. Georg Nordenstolpe († här 1799). I början av 1800-talet tillhörde Bolltorp fänr., sed. notarien Gust. Joh. Funck († här 1817) samt därefter sonen, den på sin tid bekante riksdags- och kommunalmannen Fredr. Alex. Funck, vid vars död här 1874 godset tillföll hans arvingar, av vilka sonen Tomas Alex. F. senare blev ensam ägare. Tillh. efter hans död 1909 sonen, kaptenen Fredrik Alex. Funck med syskon. — Mangården är belägen nära Tvärån. Huvudbyggningen är av sten i två våningar. Förr och till omkr. 1840 fanns här ett pappersbruk, vilket var ett av de äldsta i riket, ehuru det blev privilegieradt först 1716. År 1758, d. 21 dec., förstördes detta bruk genom eldsvåda, men uppbyggdes genast ånyo. Är nu nedlagdt. År 1828 hade bruket två kypar, 1 vals och 1 press med en årlig tillverkning av 2- à 3,000 ris papper.

Braberg, 1 1/2 m., 240 h. Har ursprungligen hetat Bragaberg efter namnet Brage, ett i Sverige även i äldsta tid sällan förekommande namn. År 1410 omtalas Finvid i *Braghæsbærgh* som underhäradshövding i Hammarkind. Har senare varit kyrkogods, tillh. Vreta kloster. Har därefter hört under Stegeborg, men ägdes under 1700 talet av släkten Wallén, av vilken kapt. K. J. Wallén var ägare år 1721 och ännu 1783. Braberg tillh. i början av 1800-talet Gust. Thollander samt därefter och omkr. 1853 hans änka. Ägdes vidare av deras son, kaptenen Henr. Aug. Thollander samt numera av agronomen Erik S:son Flach.

Bresäter, 3 m., 436 h. Har 6 äg., av vilka Husby säteri äg. 2 m. — **Fröberga,** 1 m., 234 h., 3 äg.

Fullerstad, 1 1/2 m., 140 h. År 1419 sålde borgaren i Söderköping Lasse Trugotsson till Skönberga kyrka Stro kvarn i *Fullerstada.* Ägdes under 1600-talet av den 1620 till Sverige inflyttade, sed. översten Salomon v. d. Osten, genannt Sacken († här 1667), vidare av hans son, landshövd. Gust. Ad. v. d. O., gen. Sacken († 1716). Ägdes 1783 av bönder, 1825 av handl. S. P. Juhlin, vidare av fabr. i Norrköping Joh. Schering Sodenstjerna († 1842), g. 1837 med föreg. ägarens änka Sara Hel. Örnborg († 1855). Inköptes å konkursauktion 1843 av rådm. i Norrköp. Joh. Jak. Schubert († 1853). Tillh. därefter hans son, löjtn. Joh. Alb. S., som 1876 sålde gården till H. Aulin för 170,000 kr., vidare omkr. 1890—1914 fru Karolina Lov. Jägerskiöld, f. Funck samt f. n. K. G. Strömberg. — Huvudbyggnaden är uppförd i italiensk stil med platt tak samt tre altaner och en veranda på byggnadens utsidor. Innehåller i tre våningar 20 rum. Omgives av parkanläggning i engelsk stil med trädgårdar, som förbiflytas av Svartån eller Gusumsströmmen.

Gångestad, 1/4 m., 25 h., komministerbost. — **Harsby,** 1 m., 48 h. Köptes 1645 av Henr. Fleming, tillh. 1686 och 1700 Er. Bagge. Tillh. 1853 bönder, 1870 O. V. Odén, 1894 A. J. Aronsson, Ö. Husby, 1910 grosshandl. G. Odén, Söderköp. — **Husby,** 3 3/4 m., 283 h. Guldsm. i Söderköping Sven och hans hustru gåvo 1348 1/2 att. i *Husaby* till Alvastra kloster med sin son Olof med förbehåll att han ej lämnar klostret före invigningen. År 1411 stadfästade Sigge Holch (i vapnet spets från vänster) och hans hustru Sigrid Gunnarsdotter (2 bjälkar) bl. a. Vadstena klosters besittning av jord i Husby invid Söderköping. År 1413 tilldömdes nämnda kloster jord här, vilken Esbjörn djäken med orätt tillvällat sig från detsamma. Av gården tillh. 2 1/8 m. 1870 o. 1884 riksdagsm. N. F. Andersson, 1894 hans stärbh. samt 1 m. 1884 och 94 landtbruksing. Aug. Lagberg. Husby kr.-länsmansbost. är 5/8 m. Tillh. f. n. Söder-

köpings stad m. fl., tills. 4 äg. — **Hälla,** 1 m., 144 h. Tillh. på 1600-talet fru Kr. Leijonsköld, f. n. 2 äg. — **Kårtorp,** 1/2 m., 34 h., 2 äg. — **Källeby,** 1/4 m., 33 h., äg. A. Månsson, Kårtorp.

Liljestad, 2 1/4 m., 232 h. År 1369 skänkte Ingeborg Tordadotter på sin sons Anund Magnussons begravningsdag och såsom själavgift för sig, sin man, Magnus Guttormsson, m. fl. till Linköpings domkyrka, där sonen jordades, 3 1/2 att. i *Liliastadhum,* samt vid *Narrabro* nära Söderköping en kvarnström, där kvarnbyggnaden då nyligen nedbrunnit. Tillh. under 1500-talet riksr. o. ståth. Joh. A:son Bielke († här 1756). På Liljestad var det som hans dotter Gunilla, sedermera Sveriges drottning och k. Johan III:s gemål, skall ha blivit född och

207. Liljestad.

växt upp. Riksrådet Axel Axelsson Bielke († 1597) skrev sig även till Liljestad. År 1589 kallas egendomen drottn. Gunillas arvegods men hörde då som ladugård under Stegeborg i vederlag för pfalzgreven Johan Kasimirs uteblivna brudskatt. Vid reduktionen indrogs egendomen och berustades men tillhörde senare enskilda personer, på 1750-talet ryttmäst. Joh. Råmark och 1783 krigskommissarien Karl Fredr. Palmblad till omkr. 1798. Under denna tid eller år 1788 föddes här dennes son, den som skriftställare frejdade professoren Vilh. Fr. Palmblad. Ägdes 1812 av majoren Bleckert And. Flodman († 1842). Från 1819 tillhörde egendomen Kurt Fil. v. Schwerin, 1850 ryttmäst. Lars Karl Fab. av Segerström, 1853 häradsh. Fredr. Vilh. Rehbinder († 1877), från 1850-talet Fredr. Alex. Funck, Bolltorp, vid vars död 1874 egendomen tillföll hans änka Emilia Funck, vidare 1884 och 1894 sonen Gust. Joh. Funck samt 1910 N. E. Neuendorf. — Mangården (fig. 207), som är belägen nära Storån och Slätbaken, är uppförd i början av 1800-talet och består av huvudbyggnad med två flyglar.

Ljunga, 1 1/8 m., 96 h. Har förut hört till Fullerstad. Tillh. 1910 insp. A. Ringqvist. — **Målen,** 1/4 m., 165 h. Äg.: Husby säteri, Mogata. — **Narebro,** 1/4 m., 121 h. Omnämnes 1369 (se Liljestad). Hörde 1853 till Viggeby. Ägdes 1910 av Belysningsa. b. Tomten. — **Prästgården** (Gångestad), 1 m., 123 h. Boställshuset beslutades 1910. — **Råda,** 1/4 m., 61 h. Donerades 1652 jämte Ståltorp och Tomtsäter till äg. av Tomtaholm. Såldes senare till biskopen Sam. Enander Gyllenadler. Utbyttes av dennes broder, hertig Adolf Johans ståthål-

lare, Isak Enefelt och av honom till v. d. Osten, gen. Sacken. Har senare tillhört Bolltorp och Tomtaholm samt 1910 två äg. — **Skåra,** 1 3/4 m., 293 h. Har liksom flera gårdar inom socknen förr hört under Stegeborg. Tillh. 1700 delvis G. A. v. der Osten. Har 6 äg.

Skälboö, 3 m., 563 h. Kallas 1683 *Öön* och 1689 *Stjählboö*, sammanbyggdt av 3 hemman *Stjähla*. Ännu i midten av 1700-talet kallades egendomen av allmogen vanligen för Öna. Under 1500-talet skall denna egendom innehafts av befallningsm. på Stegeborg, häradshövdingen Henr. Nilsson, som skrev sig till *Skälbo på Öen.* Donerades 1636 till dennes son, översten Lydert Rytter eller Reuter av Skälboö, såsom familjen efter adlandet kallade sig, samt utbyttes från reduktionen av Joh. Reuter. Säges därefter hava tillhört släkten till den äldre grenens utgång 1720 med överstelöjtn. Henrik R. Ägdes 1726 av generalen Jakob Burensköld och senare av fänriken Didr. Kagg, g. m. Kat. Charl. Reuter av Skälboö, 1750 av hans arv., 1783 av majoren Alex. de Geer († här 1814), därefter och till sin död 1832 av hans änka Ulr. Elisab. Wolffelt, vidare av deras son, kaptenen Fredr. Wilh. de Geer († här 1850), därefter av arv., 1884 av fru Amelie De Geer och kaptenen Ludv. De Geer († 1909), 1895 av den senare ensam, 1910 av S. P. Svensson å Jonsberg, som 1916 sålde gården till ett konsortium av 3 personer. — Belägen nära Tvärån.

Ståltorp, 1/8 m., 142 h. Hör till Tomtaholm i Drothem. — **Tatorp,** 3/8 m., 100 h., äg.: A. A. Jonsson.

Viggeby, 1 1/2 med **Eggeby,** 1 m., 265 h. År 1326 sålde Karl Magnusson sin gård i *Wigby* nära Söderköping med ett torp och övriga tillhörigheter samt lösegendom l. s. k. boskapspgr till biskop Karl i Linköping för 400 mark. — Viggeby synes hört under Stegeborg, men skall sedermera tillhört släkten Crusebjörn. Tillh. 1783 majoren Ad. Ulr. Freidenfelt († 1793), senare jägmästaren Fredr. Lagercrantz († här 1804), som 1799 försålde egendomen till generalmajoren Kurt Fil. Karl v. Schwerin († 1828). Ägdes vidare av översten Fil. Vern. v. Schwerin († här 1859), därefter och till sin död 1890 av hans änka Hedv. Mariana v. Schwerin, senare av arvingarna av släkterna v. Schwerin, De Geer och Wolffelt. — Belägen vid Storån.

Ö, 1/2 m., 67 h. Tillh. Husby säteri.

Övriga tillhörigheter: Brabergs cementfabr., d:o tegelbr., Fullerstads kvarn, d:o såg, Hagaberg, Hjälmsäter, Husby, 2 utj., Häggebråten, Hälla kvarn, d:o benstamp och såg, Ivarsborg, Kattforsens såg o. kvarn, Kronhems 2 utj., Källåker, 1, 2, 3, Ludvigsberg, Narebro elektricitetsverk, Ragnildsdiket, Stabbetorps utj., Stockeby utj:r, Stro nya kvarn, d:o g:la kvarn, Svanskulla, Överlåtsängen m. fl.

9. **Västra Husby** gränsar i n. till Kimstad o. Borg, i ö. till Drothem, i s. och sv. till Ö. Ryd och Gårdeby, i v. till Skärkind. Arealen: 5,868 h., därav 5,468 land. Marken är tämligen bergig, men upptages även av slätter. Rådande jordart är lera. Av sjöar märkas här Ångarn och Hylinge- eller Lillsjön, en del av Hällerstadsjön samt största delen av Asplången, i vars ö. hörn en mindre å utmynnar. För övrigt bevattnas socknen av några mindre åar och bäckar. Landsvägen emellan Söderköping och Linköping skär socknen från ö. till v. och landsvägen från Norrköping från n. till s. i två delar. De mötas vid kyrkan. Från Asplångens ö. hörn utgår Göta kanal i ö. riktning samt upptager inom socknen en längd av 1 mil. Ångbåtsstation: Klämma. Lastageplats: Snövelstorp.

Husby nämnes med präst 1304. Kallas senare under medeltiden *Hosaby*, *Housaby Asvid* eller *Hysaby circa Aswiden*, en från medeltiden omtalad skogstrakt, till skillnad från Husaby inter Vikas. Kallas på samma grund sedan länge V. Husby i motsats till Ö. Husby. Socknen bildar eget pastorat. Ny reglering 1919. Kyrkan är av gråsten, uppbyggd i modern stil åren 1816—1817 samt invigd 1820. Längden är 27,9 o. bredden 13 m. med 300 sittplatser. Två varmugnar. Å n. sidan är sakristian, å s. gravkor för släkten Strömfelt. Altarprydnaden, som det uppgives ett altarskåp, är från 1902, och bestod därförut endast av ett förgyldt träkors. I tre omgivande nischer äro målade tron, hoppet och kärleken. Å predikstolen framställes i bildhuggeriarbete bönen, lagen, evangelium och den andliga skördetiden. Orgelverket är av Hanner från 1838—42 samt har 14 st. Av äldre inventarier förvaras här ett krucifix av mässing med 6 änglahuvud; två mässingsljusstakar med vridna pipor och pressadt blomverk, dels genombrutet, dels upphöjdt, rökelsekar, primklocka, mässhakar, varav ett stycke av en från 1400-talet, och ett antependium. I sakristiearkivet förvaras en gravsten med följande inskrift:

En. Viator. Historiam. Trium. Funerum. Sub. Uno. Lapide. Hic. Jacet. Pater. LAURENTIUS FORNELIUS Cum. Filio. JONA. Atqve. Amborum. Fratre ANDREA. Qvorum. Natu. Minimus. Fuit. Pater. Natu. Maximus. Filius. Inter. Utrumqve. Medius. Sibi. Ipsi. Erat. Proavus. Sibi. Ipsi. Avunculus. Omnes. Tres. Aliqvot. Annorum. Spatio. Nati. Aliqvot. Dierum. Spatio. Denati. Ter. Repetito. Mortis. Ictu. Hi. Tres. Anno 1717. In Majo. Exstincti. Cecidere. Posuerunt. Triste. Hoc. Monumentum. Lugens. Trium. Pater MAGNUS FORNELIUS Ecclesiæ. Hujus. Pastor. Et. Lugens. Trium. Mater. GERTRUDIS RYDELIA. Funestum. Aenigma. Mirare. Viator. Et. Innocentem. Trium. Vitam. Felicem. Trium. Mortem. Vita. Vivaciorem. Seqvere. Ilicet.

Tornet är det gamla, endast påbyggdt med en lanternin. I detsamma hänga kyrkans ringklockor. Å den större läses: *Maria mater msere mei hilp Got vnde Maria hilp sanct Ola rex.* Skiljepunkterna utgöras av cirklar, parallellogrammer, romber etc.; efter sista ordet är ett bomärke. Å mindre klockan läses: År 1817, då kyrkan nybyggdes, omgöts denna klocka av Lars Öhman. När mina slag de höras, Låt hjärtat därav röras Att ingå i vår kyrka, Vår Gud att heligt dyrka. Före omgjutningen lästes: *Hoc opus campanæ per Cunonem completum est Anno MCCCIX.*

Den gamla kyrkan av grov sten med tjocka murar skall ha varit invigd omkr. år 1186 av biskop Kol samt helgad S:t Olof, vars bild ännu under sista hälften av 1700-talet förvarades här. Den yxa, som tillhörde nämnda bild, begagnades ända till sistnämnda århundrade till att vidröra barnaföderskor för att, såsom man ansåg, därigenom lätta och befordra barnets födsel. Yxan var på så vis i bruk, ända till dess den blev alldeles utnött, varefter den omsider förstördes. Denna kyrka, som säges blivit välvd år 1485, hade med kor- och tornbyggnad en längd av 28 med en bredd för koret av 5 och för kyrkan av 6,8 m. De altartavlor, som funnos här, föreställde den ena, från 1561, Nattvarden och den andra, som var yngre, Frälsaren, omgiven av änglar. På vardera

sidan om altaret stodo apostlarna Petri och Pauli bilder av trä. Orgelverket hade endast 4 st. samt kallas 1760 mycket gammalt. I denna kyrka fanns grav för familjen von der Osten, genannt Sacken, och voro här bland andra begravna översten Salom. von der Osten († 1667), hans fru Anna von Ungern († i sitt 90:e år 1680) samt deras söner landshövdingen Gust. Ad. och majoren Otto Joh. von der Osten. Oaktadt tornets styrka och storlek hängde ringklockorna åtminstone ännu under 1700-talet i trästapel. Tornet var antagligen byggdt redan under en tid, då ringklockor ännu icke begagnades i vårt land, samt synes hava varit uppfördt till försvars- och förvaringsrum. Dörren till detsamma skall i äldsta tider haft icke mindre än fem stora lås.

Av fornminnen finnas här 2 fornborgar, en n. om Gäverstad med kulturlager, o. en annan å berget Degensborg. Sägnen förmäler, att Söderköpings borgare och bland dem smeden Kasper Degen vid något tillfälle flyktat hit och säges den sistnämnde här haft sin vapenverkstad. Gravfält förekomma å Hälla ägor å en sandås emellan kyrkan och landsvägen samt å Gäverstads ägor. S. om kyrkan är även ett gravfält och ö. om Gäverstad stensättningar, bl. a. 2 treuddar. Högar och stensättningar märkas därjämte vid Hallstadslöterna, Holkanäs, Hylinge, Restad, Ringby, Rökstad, Tvärdala, Västeräng och Åby. Traditionen förlägger till socknen krigsrörelser från hertigarna Eriks och Valdemars tid samt från danskarnas strövtåg i Erik XIV:s tid. I äldre tid skall här tillvaratagits kulor, sporrar och pilar m. m. ävensom medeltida mynt. Å Gäverstads ägor kallas en plats Hornstull och säges, att Söderköpings stad fordom sträckt sig hit.

Folkmängden på 1750-talet: 860, 1810: 946, 1850: 1,087, 1910: 1,009 o. 1915: 1,031. — Kassor 1910: kyrkk. kr. 25, bibelk. kr. 1,363: 45, fattigk. kr. 200, biblioteksk. kr. 213: 30, Ingeb. Klingspors fond kr. 4,000, amiral Fredr. Georg Strömfelts f. kr. 500, prosten, d:r Edm. Juringius' f. kr. 200, G. Fahlbergs f. kr. 350, Axel Ferbs femtioårsfond kr. 3,500. Från 1700-talet finnes en donation av general Jak. Burensköld och hans fru Elsa Appelgren. Donation: utj. Berget m. m. i Skönberga s:n. — Folksk. äro 2 med 90 barn 1915 jämte 2 småsk. — Handl.: 2, handtv.: 12.

Gårdar.

Broby, 2 m., 68 h. Under Hylinge. — **Bryttsäter,** 1/4 m., 52 h. Hörde liksom många andra gårdar i socknen på sin tid till Stegeborg. Reducerades. Hörde 1853 till Tvärdala, ägdes 1884 och 1895 av Joh. Larsson och 1910 av O. F. Karlsson. — **Djurstorp,** 1/4 m., 95 h. Tillh. 1894 Per Petersson, 1910 J. A. Olsson. — **Gädderstad,** 1 5/8, **Häjorna,** 1/8, **Tvärdala,** 1/2 m., tills. 296 h., tillh. Hylinge.

Gäverstad, 1 m., 273 h. *Gäffuerstad* nämnes 1488. Hörde 1687 till Hylinge men reducerades. Utbyttes delvis av Joh. Sabelfelt och tillh. 1726 majoren Jakob Steinhausen. Under Göta kanals byggande tillh. egendomen kanalbolaget, men ägdes 1850 och 1853 av bruksförvalt. Per. Aug. Engström, Minsjö. Sedermera tillhörde Gäverstad genom köp omkr. 1856 prof., prosten Peter Dahl.

gift med Maria Bauer. Genom köpekontrakt av d. 21 juni 1860 övergick egendomen från honom till Edv. Lindequist och hans fru Emelie Rosander för en summa av 85,000 kr. Nämnda köp transporterades d. 29 apr. 1861 till förre ägarens son P. L. F. Dahl. År 1862 såldes egendomen till fabrik. Nils Björkman, vilken 1874 försålde densamma till Per Petterson, som var äg. ännu 1895. Tillh. 1910 J. F. Karlsson. Köptes senare från Hilding Hilfing av Osk. Jonsson, men såldes 1916 av Hj. och Osk. Jonsson, Kuddby, för 71,000 kr. till K. G. Karlsson, Vrena s:n.

Hagsäter, 1/4 m., 34 h., äg. 1910 A. Karlsson, Evalund. — **Husby,** 1 5/8 m., 230 h. *Husbẏ* nära Aspwid nämnes 1280, då f. d. drottn. Sofia lämnar sitt bifall till försäljningen av denna gård till lagmannen i Värend Folke. 1 m. tillh. Hylinge och 5/8 m. lyder till kyrkoherdebost. V. Husby, 1 m., 144 h., med boställshus från 1860.

Hylinge, 1 1/2 med **Dömestad,** 2, **Hageby,** 1 1/2, **Hallstad,** 2 1/2, **Snövelstorp,** 5/8, och **Svinsäter,** 1/4 m., tills. 806 h. Isak i *Hyllinge* omnämnes 1343, men ovisst är, om härmed avses denna gård. Äldste kände ägaren till Hylinge eller Hyllinge, såsom namnet skrevs under 1700-talet, är presidenten And. Gyldenklou († 1655), därefter hans son, överstelöjtn. Dav. Gyldenklou († barnlös före 1686) och vidare 1683 dennes broder, assessoren Jak. Gyldenklou († ogift 1692). Ägdes senare av de två sistnämndas syster Katarina, som i sitt förste gifte hade presidenten Nils Appelgren. Efter deras död tillh. egendomen deras son, översten And. Appelgren. Han dog ogift i Moskva år 1716, då Hylinge dels ärvdes och dels utlöstes av systern Elsa och hennes man Jakob Burensköld († 1738), tillhörde därefter dottern Maria Johanna († 1774), som var gift med generalmajoren Klaus Filip v. Schwerin († 1748). Vid denna tid tillh. egendomen det Burensköldska fideikommisset (se Borkhult, Yxnerums s:n, Skärkinds h.). Senare ägdes Hylinge av riksr. Jak. Fil. von Schwerin, vilken försålde det till konteramiralen och landshövd. Fredr. Georg Strömfelt, vilken jämte sin första fru Anna Magd. Wachtmeister († 1782) stiftade egendomen jämte underliggande till fideikommiss för sin ätt, genom förordnande av d. 20 apr. 1782 och skulle fideik. tillfalla äldsta manl. avkomlingen var efter annan efter närmare bestämmelser i fideik.-brevet ang. successionsordningen. Efter fideikommiss-stiftarens död 1814 tillföll egendomen sonen, justitierådet Hans Fredr. Harald Strömfelt samt efter dennes död 1837 sonen, löjtn. Fredr. Knut Harald Strömfelt. Vid hans tillträde av fideikommisset utgjordes detsamma av 31 7/8 m., men i dom av d. 27 maj 1869 förklarade k. m:t, att 1/3 av Hylinge med underlydande fortfarande skulle vara fideikommiss, men att det övriga i denne fideikommissaries hand skulle ikläda sig egenskapen av arvejord. Fideikommisset består sålunda nu av: i Hammarkinds h:d, V. Husby s:n: Hylinge 1/2 sk. säteri, Broby 2/3, Dömestad 2/3, Gädderstad 13/24, allt frälse, Hageby 5/24 sk. säteri, Ibm 1/6 frälse, Ibm 1/8 fr. säteri, Hallstad med Hallstad utj. 1/2 frälse, Ibm 1/3 fr. säteri, Hålkenäs 1/6, Husby 1/3, Vena 1/3, Häjorna 1/24, Kullerstad österg. 1/3, Ibm västerg. 1/3, Norrbo 2/3, Ringeby 1/6, Räkstad västerg. 1/6, Ibm mellang. 1/6, Ibm österg. 1/6, Snövelstorp 5/24, Svinsäter med en utj. 1/12, Tvärdala 1/6, allt frälse, Långmåsen, kronoutj., Långängen, En överhävd till Långmåsen, Brandsäter frälseutj., Kullerstad (åttingen) utj., Torlunda eller Tysketorps utj., Vinängen, Önstorp, Åbyhumpen; Drothems s:n: Skäggestad mellang. 1/3, Ibm kvarn och såg, Stockhagen, en intaga Kungsängen, kanalersättningsjord till Norrbo m. fl. i V. Husby; i Skärkinds h:d, Gårdeby s:n: Djupängen, kanalersättn., St. Berga 1 1/2, Hallstorp med Djupsäters äng 1/3, Skyllinge mellang. 1/3, Ösby västerg. 1/3, Ibm söderg. 1/3, Lyckebo 1/6, Perstorp 1/12, allt frälse, Ulvebo 1/6 rusthåll, tills. 10 5/8 m. I sistn. Strömfelts tid bestod godset i V. Husby, Drothems, Gårdeby, Ö. Ryd och Ö. Husby s:r av 35 7/8 m., däri inber. såväl fideik. som egna gårdar, med en sammanlagd areal av 4,027 h., därav åker 1,368 h. Vid Fr. K. H. Ström-

felts död 1900 övergick fideikommisset, inom V. Husby s. best. av omkr. 7 m., till sonen, f. d. envoyén Karl Haraldsson S., som därjämte äger en del gårdar här och i andra socknar. — Mangården är uppbyggd av fideikommissets stiftare och består av huvudbyggnad i tre våningar och souterrain åt trädgården (fig. 208) samt två flygelbyggnader, allt av sten. År 1683 kallas egendomen säteri av 1 1/2 mantal allodialfrälse med avhysta 2 1/4 mantal, och 1687 räknas den för skattesäteri med avhysta Vena och Hageby.

Hålkenäs, 1/2 m., 48 h., tillh. Hylinge. — **Hälla,** 2 m., 170 h., 3 äg. — **Häradsbro,** 1/3 m., 48 h., äg. 1910 N. P. Nilsson. — **Hässekulla,** 1/2 m., 22 h. Yxnerums s:ns fattiga. — **Knutstorp,** 1 m., 70 h. Har hört till Minsjö, men ägdes 1910 av P. J. Krän.

208. Hylinge.

Korssäter, 1 m., 427 h. Donerades 1648 till översten Salom. von der Osten, gen. Sacken. Säges efter hans död 1667 tillhört äldste sonen, majoren Otto Johan († 1669). År 1684 tillhörde Korssäter 2/3 mantal enligt nämnda års jordebok dåv. översten, sederm. landshövdingen Gust. Ad. von der Osten, gen. Sacken († 1716), samt ägdes då för hans och hans hustrus livstid, enl. k. brev av d. 5 juli 1683. Egendomen hade näml. kommit under reduktionsanspråk, men enl. k. Karl XI:s tillstånd av d. 20 febr. 1683 tilläts v. d. O. att utbyta denna egendom mot Ringeby 1/2 m. gammalt frälse i V. Husby och Dömmesta 1/4 m. d:o i Styrestad. Detta byte kom dock icke till vederbörligt »slut och riktighet» förr än år 1779, då det stadfästades av k. Gustav III genom brev av d. 15 april. I 1707 års jordebok upptages egendomen genom missskrivning under namnet Hagesätter. Enl. 1731 års jordebok tillh. Korssäter Gust. Ad. v. d. Ostens änka. År 1745 försåldes egendomen av hennes dotterdotters son, kaptenen Karl Gust. Gyllencreutz till ryttmäst. Joh. Hultman, adl. Adelsvärd († 1729). Övergick genom köp samt tillh. på 1750-talet majoren Jöran Gripenwald († 1760). Därefter ägdes Korssäter såsom avlinge av kaptenen Alex. De Geer, gift med ryttmästaren Adelsvärds änka Altea Silfverström. Han sålde egendomen genom köpeavhandling av d. 11 sept. 1760 till rådm. i Norrköping Sven Redder, »dock med expresst undantag av säteriförmåner och friheter». Redder dog kort därefter, och genom köp övergick egendomen till assessoren Kristoffer Henr. Braad, som år 1764 även tillhandlade sig den av

kaptenen De Geer fortfarande ägande säterifriheten. Efter B:s död 1781 tillh. egendomen hans änka Sara Margareta Kuhlman och från början av 1800-talet deras son, sekret. Braad samt 1825 dåv. överstelöjtn., sederm. översten Gust. Ad. Horn. Från oktober månad år 1832 tillhörde den genom köp översten Malkolm Ahnström och hans svärfader, stadsmajoren och handl. And. Enblom, men från d. 21 juni 1834 den förstnämnde ensam samt från dennes död 1854 hans arvingar, vilka försålde egendomen till v. häradshövdingen Lars Aug. Fries, som ägde den ifrån d. 14 mars 1855 till den 7 sept. s. år, då den genom köp övergick till dennes broder, notarien Ax. Ulr. Fries. Tillh. 1894 Ax. Jakobsson och 1910 P. A. Petersson. — Mangården är belägen å en udde i Hällerstadsjön samt består av en envånings huvudbyggnad i gamla säteribyggnadsstilen samt av två flyglar.

Kulla, 1 m. Kulla invid *Miningsjö* omtalas 1382, då Staffan Stangenberg med hustru skänkte detta gods till Vadstena kl. Har tillh. Minsjö men tillhör nu Tjärstads s:n. — **Kullerstad,** 2 m., 113 h. Hörde 1687 och alltjämt till Hylinge.

Lugnsbo l. **Luddingsbo,** 1, med **Vik,** ¼ m., tills. 309 h. Har tillhört Stegeborg som vederlag för Johan Kasimirs brudskatt. Av dennes son Adolv Johan bortbyttes Lugnsbo till fru Märta Sparre. Innehades på 1680-talet av Louis De Geer d. y. som säteri allodialfrälse men reducerades. Tillh. vidare Sabelfelt, samt i början av 1700-talet häradsfogden Joh. Jansonius, vars arvingar försålde egendomen till överstelöjtn. Jak. Steinhausen, varefter den på 1750-talet tillh. dennes son, kamreraren Karl Henr. Steinhausen. Ägdes 1783 av handl. Asklöf, 1825 av Hedda Fock, f. v. Saltza († 1875), vars man Henr. Wilh. Fock dog här 1825 efter endast några månaders äktenskap. Egendomen tillhörde 1861 Mariana De la Gardie, f. v. Saltza († här 1888), 1894 fabr. O. F. Lind, 1910 Per Magn. Schelin († 1915). År 1915 sålde Otto Schelin från Lugnsbo utbruten egendom att tillträdas 1916: St. Vik till handl. Ax. Ericsson, Kisa, som kort därefter sålde gårdsdelen till Er. Karlsson, Lindenäs, Björklund till Julia Cedervall, Vilsgårda till A. Felix, Borg, o. pastor C. Wilsson, Norrk., Oxmossen o. Nybygget till Fredr. Johansson, Kuddby, Sundet till Gust. Samuelsson, Vånga, Alingsbo och Olofstorp till trädg.-m. Edv. Johansson, Sörby. — L. ligger vid Asplångens n. strand.

Minsjö, 3 m. Upptages 1545 som »fru Gunillas» landbohemman, bebyggda till säteri 1660 och 1674 av jungfru Elsa Gyllenstjerna och Ernst Creutz. År 1683 kallas Minsjö Esbjörn Reutercrantz' sätesgård av 2 m. allodialfrälse med 2 rå och rör, och 1687 ägdes 1 m. frälsesäteri och 1 frälse av Reutercrantz' svåger, översten Joh. Lorenz Creutz. En gård var krono, av drottn. Gunillas arvegods, hade som frälse tagits från riksr. Klas Bjelke, men återlämnats 1616; donerades därpå 1620 till Erik Jöransson Ulfsparre, som likväl ej fick den i besittning, och tillh. slutligen som rå och rör riksr. Ernst Joh. Creutz samt efter honom hans son, nyssn. överste († 1701). Ägdes vidare och ännu 1726 av denne senares änka Agneta Bonde († 1737). Genom börd tillh. Minsjö senare kapt. Karl Gust. v. Feilitzen, enär han var dotterson av Reutercrantz, samt därefter genom köp ryttmäst. Joh. Adelsvärd. Ägdes på 1750-talet av prosten Georg Fredr. Berholtz samt därefter måhända av kapt. Pet. v. Stjerneman, som dog här 1768. Tillh. 1783 och 1825 hans fru Elisab. v. Stjerneman, f. Grotte, samt ärvdes sedermera av hennes sondotters son, k. sekret. Karl Klingspor samt efter hans död här 1848 av hans enda barn Ingeborg Klingspor († här 1887). Tillh. vidare hennes mor Matilda, f. Asklund, som andra gången var gift med Per Aug. Engström († här 1868). Ägdes 1910 av N. J. och K. Johansson samt senare av J. A. Andersson. — Beläget vid Asplångens s. strand.

Målstorp, ¼ m., 19 h. Tillh. F. A. Lager. — **Norrebo,** 2 m., 284 h. Äges till Hylinge. — **Nytorp,** ⅛ m., 28 h. Tillh. 1910 A. Jonsson. — **Restad,**

2 m., 241 h. Olauer i *Redhestadh* nämnes som fastevittne 1414. Kallas 1460 *Redestada*. En gård här har tillh. Korssäter. Har 7 äg. — **Ringbosäter,** 1/2 m., 66 h. Tillh. 1910 A. Hj. Hansson. — **Ringeby,** 2 1/2 m., 206 h. År 1355 sålde Rangvalder i Aby till Julita kloster 1/4 att. skog i *Ringaby*. År 1382 omtalas Dionysius härstädes, och 1410 som fasteman Jon i *Ringhaby*. Har 3 äg. — **Rökstad,** 1 1/2 m., 88 h. Hæmming och Nisse i *Røkstad* voro fastevittnen 1414. Har tillh. Hylinge men såldes 1915 av envoyén K. H. Strömfelt till A. V. Svensson. — **Stensäter,** 1/4 m., 30 h. Tillh. Stegeborg, men utbyttes av fru Märta Sparre. Tillh. 1687 Louis De Geer. Reducerades jämte Nytorp 1689. Tillh. under 1800-talet Minsjö, men 1910 S. F. Sjölin.

Tvärdala, 4 m., 300 h. Har ursprungligen tillhört pfalzgrevliga huset. Under 1600-talet tillh. frälsehemmanen släkterna Liljehöök och Horn. Skatteh. tillh. före reduktionen G. Bonde, men blev indraget. Hemmanen lågo vid denna tid i bylag, men genom storskifte av år 1796 fördelades inägorna. Nämnda år ägdes 1/2 m. fr. av landshövdingen Fr. G. Strömfelt, vilken hemmansdel ännu tillhör släkten Strömfelt, 1 m. sk. av 3 bönder och 3 m. frälse, kallade Frugårdarne, av sekret. Fredr. Gust. v. Stjerneman till Minsjö († 1809). Ett av dessa sistnämnda hemman hade Eva Katarina Sperling, f. Falkenberg, år 1767 försålt till amiralitetskaptenen Per v. Stjerneman för 11,666 d:r 21 1/3 öre kmt å sin omyndiga dotters, Karin Gustaviana Sperling, vägnar. Måhända dessa hemman gått i arv emellan de med varandra besläktade familjerna Liljehöök, Horn och Sperling. År 1836, då laga skifte företogs med skattehemmanet, även kalladt S. Tvärdala, ägdes detsamma av bönder, men frälseh. eller N. Tvärdala av sekreteraren v. Stjernemans måg, översten Dav. Magn. Klingspor († 1851), g. m. Anna v. Stjerneman. Efter hennes död 1823 ärvdes 2 m. av sonen Karl Gust. Klingspor, som 1841 försålde desamma till sin fader, nyssnämnde överste Klingspor och hans andra fru, f. v. Yhlen, för 13,333 rdr 16 sk. bko. Det tredje frälsehemmanet ägdes av dåv. premierlöjtn. Teod. Aug. Lagerheim, gift med Matilda Klingspor, samt försåldes av dem 1851 till hennes halvbroder, dåv. löjtn., sed. kapten Dav. Magn. Klingspor. År 1857 köpte premierlöjtn. Fredr. Edv. Nordén det hela för en köpesumma av 75,000 riksd. av D. M. Klingspor, hans moder och syskon, som tillsammans ärvt de 2 återstående frälsehemmanen. Skattehemmanet köpte han år 1856 för 16,666 rdr 32 sk. banko av Erik Rylander, som tillhandlat sig detsamma av 3 bönder 1842 och 43 för omkr. 9,000 rdr bko. Egendomen har sedan dess alltjämt varit i en hand. År 1863 försåldes den av Nordén för 70,000 kr. jämte 13,000 kr. för gröda med åtföljande inventarier till Per Aug. Engström (gift med ovannämnde Karl Gust. Klingspors änka), efter vars död egendomen försåldes 1869 för 71,200 kr., varav 10,000 kr. beräknade för gröda och yttre inventarier, till Karl Gust. Westerblad. Ägdes efter hans kort därefter timade död av änkefru Emma Ulr. Westerblad f. Godenius, samt arrenderades av sonen Henning Vikt. Westerblad. Tillh. på 1890-talet och ännu Karl Herman Jentzen. — Mangården består av huvudbyggnad med 2 flyglar.

Vena, 1 m., 139 h., tillh. 1910 Hylinge. — **Åby,** 1/2 m., 38 h. Från 1414 finnes ett vittnesintyg, att Öjar Ingolfsson bl. a. upplät jord i Aby till Olof Eriksson. Har länge tillh. allmoge. Ägdes 1910 av K. G. Johansson. — **Önstorp,** 1 3/8 m., 40 h., 2 äg.

Övriga tillhörigheter: Alshyttans utj., Borrmossen, Dala, Grönlund, St. Hagen, Hjärpdalen, häradsallm., Hållershagen, Häggetorps utj., Karlsborg, Klubbens handelslägenh., Ludden, flera lotter, Lundby, Perstorp, Pykstenskärret, Stenslund och Åsvedens häradsallm. m. fl.

Hanekinds härad

ingår i Åkerbo, Bankekinds och Hanekinds domsaga, som utgör ett tingslag, samt i dessa härads fögderi. Gränserna äro i n. till Svartån mot Gullbergs h:d samt sjön Roxen, i ö. till Linköping och Bankekinds h:d, i s. till Kind och i v. till Valkebo. Socknarna äro Kaga, Kärna, Landeryd, Skeda, Slaka, Vist, vartill kan läggas S:t Lars församling, numera införlivad med Linköpings stad, vilka alla tills. med nämnda stad samt socknarna Törnevalla, Östra Harg, Rystad och Östra Skrukeby med Lillkyrka bilda domprosteriet eller Hanekinds och Åkerbo kontrakt. — Häradet utgör ett länsmansdistrikt. Arealen: 27,178 h.

Hanekinds härad omtalas 1377, då Peters i *Skethom* var underhäradshövding. Häradet kallas under medeltiden dels *Hanakinda*, dels *Hanakind*.

Orten anses som en av de tidigare bebodda platserna i provinsen, varom gjorda fornfynd även synas bära vittne.

I äldre tid hörde Hanekind till Stegeborgs län. År 1620 anslog k. Gustav II Adolf bl. a. detta härad till livgeding åt dr. Maria Eleonora. Om förändringen med häradet år 1718 hänvisas till Bankekinds h:d.

Äldsta tingsstället säges varit vid den s. k. Åsdymlingen eller Åsdömla backe i Slaka s:n. Av domareringen återstå ännu 6 stora stenstoder, och att döma av avstånden dem emellan synes det funnits ytterligare 3. So. och n. om denna domarering funnos på 1840-talet två andra mindre stensättningar med omkr. 3 dm. höga »trindhuvade» släta stenar, vilka alla nedgrävdes å platsen. År 1390 var tingstaden vid *Hanöghe* (Haninge) och år 1414 nära invid Slaka kyrka. Från Slaka förflyttades tingsstället år 1889 till Linköping (se Bankekinds h:d s. 99).

Sigillet framställer en hane l. tupp.

Socknar.

1. *Kaga. Gränsar i n. till Svartån mot Vreta kloster, i no. till Roxen, i ö. till S:t Lars (Linköping), i s. till Kärna, i v. till Ledberg. Arealen: 1,839 h., därav 1,503 land. Socknen är ett slättland. Rådande jordart är lera med dungjord, svartmylla och sand. Det inre av socknen bevattnas av några bäckar, av vilka den största, som kommer från Kärna s:n, utfaller i Roxen, samt ett par mindre, som utfalla i Svartån. Denna å gör vid Stacka fall. Stora landsvägen från Linköping till Bergs gästgivareg. går i nv. riktning genom socknen. Vid n. gränsen är den över Svartån ledande s. k. Nybro, vilken ombyggdes på 1850-talet. Varje resande har här från nämnda tid till år 1863 fått betala överfartspenningar. Från denna större landsväg utgå mindre i v. riktning, varibland en förbi den vid Svartån belägna kyrkan. Ringstorp—Linköp.—Vadst.—Ödeshögs jvg har st. vid Bränninge och hållplats vid Tift.

I äldre handlingar omtalas socknen under namnen *Kafuøga* 1256, *Kawu*, *Kafhøgha* 1272, *Kaugha* 1310 och 1341, *Kav* 1386, *Kafva*, *Kagu* och *Kaga*. Församlingen är utan tvivel en av de äldsta i länet samt är från år 1867 annex till Kärna biskopsprebende (se Kärna). Från midten av 1200-talet nämnas här kyrkoherdar, vilka likväl redan då därjämte voro tjänstemän vid Linköpings domkyrka, såsom år 1256, då Ragvaldus Simonis, vilken var domkyrkans oeconomns, hade Kaga som prebende. År 1272 skänkte konung Valdemar sin gård Alguvi jämte den patronatsrätt, han, herr Svantefolk och herr Johan Filipsson hade till Kaga kyrka till ett nybildat kanonikat vid Linköpings domkyrka. Sätuna hade han redan 1251 skänkt till ett kanonikat därsammastädes. Kaga blev sockenkyrka, men Birger jarls ättlingar hade till midten av 1300-talet inflytande vid tillsättande av präst. Med undantag av några få år från 1607 hava biskoparna haft Kaga som prebende sedan 1587, vilket år k. Johan III genom brev av den 1 aug. lämnade biskop Petrus Caroli denna rättighet för sig och efterträdare. Genom brev av d. 13 febr. 1627 stadfästade k. Gustav II Adolf dessa rättigheter. Kyrkan är enligt en sannolik uppgift från 1700-talet från omkr. 1137. Hon säges vara grundlagd av k. Sverker. Vid kyrkans invigning skall han här till kristen låtit döpa sin nära nittioårige fader, östgötakonungen Kol, som strax därefter avled klädd i sina dopkläder och begravdes här. Kyrkan, särskildt märklig, är av kalksten av bibehållen 1100-talets byggnadsart (fig. 209), bestående av torn, långhus, korrum (det s. k. sånghuset) och korrundel, med en längd av 23 och en bredd av över 6 m. med sittplatser för 250 personer. Sakristian är från 1745. Vapenhuset är tillbyggdt senare. Tornet är högt med vacker tornspira. Det är i tre avsatser, varav den övre är något ehuru obetydligt mindre än den undre. På översta avdelningen förekommer kring översta kanten en rundbågsfris med nedgående lisener. Fönstren äro moderniserade. Vid den restauration, som kyrkan undergick 1907, insattes i korfönstret nya glasmålningar, framställande ett vinträd med underskrift: »Kommen, ty allt är nu redo.» Samtidigt borttogs läktaren, som gick långt ut i kyrkan, triumfbågen mellan koret och långhuset återuppfördes o. s. v. Kyrkans valv äro icke ursprungliga. Å kyrkvinden äro nämligen å murarna emellan valven och den rakliniga ornamentslist,

209. Kaga kyrka.

där det forna platta trätaket tog vid, gamla, märkliga och konstnärliga väggmålningar i hela koret och större delen av högkyrkan. Trätaket anses vara ersatt med dessa valv mot slutet av medeltiden. Målningarna, som å kyrkvinden måhända äro från 1200-talet, äro i konsthistoriskt hänseende av stort värde. Över och omkring är en hög arabesk. Figurerna äro stora. Här förekomma Kain och Abel, andliga personer med mitra eller med tonsur, den helige Olof med riksäpple och yxa och en bredvid den sistnämnde stående välsignande ängel. Även är här en scen ur det betlehemitiska barnamordet. Krigarna äro klädda i åtsittande ringbrynjor, som sammanhållas kring livet av ett bälte. Nacke och haka täckas även av ett ringplagg. Över hjässan sitter en avrundad hjälm. Svärdet har en mellankavle, passande för handen, med rund knapp och rak parerstång. Själva klingan är i förhållande till längden ganska bred (se Östgld I, s. 106). Målningarna i kyrkan och å takets stjärnvalv blottades och restaurerades år 1907. De äro från 1400-talet. Altarskåpet från 1400-talet, å vilket Kristi korsfästelse framställdes, var redan i början av förra århundradet borttaget och ett fönster i stället upphugget. Delar av detta altarskåp från katolska tiden förvaras i tornet. Predikstolen uppsattes 1747 för en kostnad av 600 d:r k:mt. Orgelverket om 10 st. är av Setterqvist från 1907 samt inbyggdt i tornrummet. Det gamla om 7 st. var av S. Nordström från Flisby. Två målade, brända glasrutor i s. korfönstret framst. vapensköldar, i den ena en ryttare på en halv häst, ridande i en eldslåga, med underskrift: *Hans Mårtensson Garf. Anno 1646*; i den andra ett kvinnoporträtt och *Cristina Assers d.* Dessa makars gravsten, av kalksten med mannens vapen överst emellan figurerna, är i vapenhuset, förut i ytterväggen av deras gravkor. I denna grav vilar även överstelöjtnanten Natanael Gyllenram,[1] f. 1686 † 1746, vilken för sin familj inköpte densamma från Gerstorp Hans huvudbanér fanns förr i kyr-

210. Biskopsbild i Kaga kyrka.

[1] I Linköpings konsistoriiarkiv förvaras ett av G. och hans hustru Katarina Juliana Kugelhjelm år 1740 upprättadt testamente, vari till underhållet av denna grav och Kugelhjelmska graven i Motala doneras räntan av $^1/_2$ mantal Tororp i Klockrike socken, mot villkor bland annat att de dödas ben, som vila i dessa gravar, »i framtiden icke skola oroade och utkastade bliva utan därstädes få ligga orubbade till den yttersta domsens dag». Om någon kista komme att förmultna, skulle den få nedgrävas, men benen förvaras i en annan kista. Testamentets utförande ställdes på sätt och vis under kontroll av deras efterkommande, vilka även hade rätt så långt utrymmet medgav att låta begrava sig och sina barn här. Därefter skulle gravdörren tillslutas och endast få öppnas i och för reparationer. Nyckeln skulle förvaras i kyrkokistan. Gyllenramska gravkassan belöpe sig 1874 till nära 2,000 kronor. Någon uppgift om kassans nuv. storlek kan icke lämnas. Graven igenmurades 1907.

kan. I vapenhuset förvaras en biskopsbild med nytillsatt huvud (fig. 210). Av 4 ljuskronor är en av glas och 3 av mässing. En av de senare är skänkt 1638 av Pawel Ericksson. Dopfunten är från 1908 och av röd kalksten. Den äldre av trä finnes å läktaren. Vapenhusdörren är järnbeslagen.

Ringklockorna hänga i tornet. Storklockan omgöts 1635. Lillklockan har varit uppsänd till Stockholm för att omgjutas, vilket förhindrades på grund av dess höga ålder. Den anses vara från 1100-talet och förvaras nu bland kyrkans minnen från äldre tid. Å nya klockan, gjuten 1911 av Joh. A. Beckman & C:o, Stockholm, läses, förutom namn å konung, biskop, komminister och kyrkovärdar: Allt vad anda har love Herran. Halleluja. Dav. ps. 150: 6. — Avst. till Bränninge jvst. är 1 km.

Av fornlämningar omtalas 3 runstenar. En av dessa förvaras i Linköpings konsistoriebyggnad (se Östgld, I, s. 98) och har inskriften: Sink lät l(ägga denna häll) efter sin maka Fridelf. Gud hjälpe hennes själ. Vid iståndsättande av socknens kyrka 1907 hittades en runsten i vapenhusets ö. vägg med inskrift: Tove reste denna sten efter sin fader Lid-Bave (se Östgld, I, s. 86). En runsten, kallad Rackestenen, vid Gillberga har inskriften: Röd reste denna sten efter sin broder Toke, som blev dräpt i England, en mycket god kämpe. Av ättehögar är den förnämsta vid Sätuna med en omkrets av 136 »steg». Den är numera omgiven av en stenmur. Då folk grävde där, sades det, föll det igen om nätterna. Vid Alguvid finnes även en hög, som numera är illa åtgången. Stensättningar finnas såväl å Lera som Olstorps ägor. Flera bautastenar hava funnits å Gillberga ägor. En av dessa borttogs 1855 och lades i grunden till ladugården vid Gillberga. »Rackegatan» har ännu några få lämningar av stensättningar. Den har ursprungligen utan tvivel varit betydligt bredare än nu är fallet.

Folkmängden var på 1750-talet: 540, 1790: 600, 1810: 602, 1850: 680, 1910: 592 och 1915: 655. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 14,967: 40, fattigk. kr. 4,418: 35, Johanna Helena Larssons donationsf. kr. 2,000. — Folkskolan hade 63 barn 1915, vartill kommer 1 småskola med 30 barn. — Handl.: 1. Handtverkare: 8.

Gårdar.

Alguvid, 5 3/8 m., 180 h. År 1272 skänkte kon. Valdemar *Algudawi* med kvarnar m. m. till det av nämnde konung nyinrättade kanonikatet i Linköping, och 1279 gav Birger Filipsson sitt samtycke till förenande av Husaby på Vikbolandet och Alguvid med detta kanonikat. Lagman Knut Jonsson (Blå) och hans hustru Katarina Bängtsdotter gåvo 1345 till stiftande av en prebenda vid Linköpings domkyrka 6 attungar i *Algothawi* och nära 5 att. i *Sætuna* m. m. att lämnas vid enderas frånfälle. År 1413 satt Bängt i *Algohawi* i nämnden vid räfstetinget i Linköping. Tillh. delvis under 1600- och 1700-talen släkten Lillie, delvis släkten Gyllenstjerna. Har senare haft flera äg., 1910 2, därav Gerstorps egendom. — **Bränninge,** 9 7/8 m., 327 h. *Brennyngge* omnämnes 1328. År 1381 skänkte riddaren Peter Porse och hans hustru Ingrid Siggesdotter (kluven sköld med lilja i ena och två snedbjelkar i andra fältet) till

Vadstena kloster sin arvedel i det godset i Bränninge, vari Porses svägerska förut skänkt jord till samma kloster. År 1414 stadfästade samma Ingrid sin systers, jungfru Ingeborg Håkansdotter, testamente av *Brænninge* till Vadstena kl. Delar av denna gård tillh. från 1649 till reduktionen Seved Ribbings barn o. omkr. 1686 jungfru S. Holtz. Är uppdeladt i **Krokbränninge,** 4 m., 6 äg., **Mellanbränninge,** 3 m., 6 äg., och **Västerbränninge,** 2 7/8 m., 9 ägare.

Gerstorp, 1 m., 121 h. Kallades under 1700-talet Girstorp. Tillh. genom donation 1648 överstelöjtn., sed. översten Hans Garfwe, vidare som säteri 1683 hans måg Harald Ridderberg, åt vilken egendomen tillerkändes vid reduktionen. Köptes senare av överstelöjtn. Natanael Gyllenram († 1746). Försåldes till översten Vilh. Leijonhjelm, men tillh. senare översten Erik Brahe († 1756), av vars änka Leijonhjelm återköpte gården. L. avled här 1779 och hans änka 1796. Inköptes vidare av Eleon. Lov. Sofia Douglas, f. Dohna. Tillhörde hennes son, majoren Gust. Otto Douglas († här 1830) samt senare Karl Isr. Vilh. Douglas, vars son, riksmarskalken Ludv. Vilh. Aug. D. († 1916) vidare blev ägare. Tillh. nu hans stärbhus. — Egendomen är välbebyggd.

Gillberga, 3 1/4 m., 110 h. Sammanköptes och bebyggdes av bokhandl. P. M. Sahlström. Såldes med tillh. 2 2/3 m. av hans arvingar på 1870-talet till H. M. Hoffstedt o. ägdes 1884 av dennes stärbhus (1 1/2 m.), som därjämte ägde Sätuna 1 1/6 m. Samtidigt tillh. 1 3/4 m. Karl Pet. Samuelsson. År 1894 tillh. 1 1/2 m. A. Hoffstedt o. 1 3/4 m. änkefru Karin Samuelsson samt 1910 A. J. Hoffstedt och A. F. Johansson.

Haverland, 1/2 m., 33 h. Tillh. 1884 nämndem. Per Andersson, som därjämte ägde delar i Bränninge o. Sätuna samt 1910 A. G. Karlsson. — **Kaga,** 3 1/4 m., 123 h. År 1310 stadfästade Ingrid Svantefolksdotter den gåva av *Kagha*, som hennes fader givit hennes syster, abbedissan Katarina och Vreta kloster, vilken gåva ytterligare stadfästades senare s. å. av Brynolf Bengtsson m. fl. Två »kärrslyckor» i *Kafwa* avträddes 1408 av Vadstena kloster till Gudm. Gregersson. **Kaga,** komministerbost. (från 1643), 1/4 m., är avsedt att försäljas vid ny löneregl. 1917. **Kaga,** 3 m., har länge haft flera äg., 1910 fem. — **Lera,** 3 m., 98 h. Lera gavs av Svantefolk år 1256 till Vreta kl. för 2 hans döttrars intagning där. År 1408 omnämnes Lera samtidigt med Kaga. Har 7 äg. — **Olstorp,** 1 m., 59 h. »Byarvid» Sunesson gav 1341 till Eskilstuna kloster 1 1/2 + 1/12 att. i *Olafzthorp*, och 1342 gav samma »Bervid» med sina släktingars bifall till samma kloster ytterligare jord i *Leera* och *Olafzthorp*. »Byerghuid de Olafsthorp» omnämnes även 1346. Gården blev senare krono. Har sedan länge tillh. Gerstorp. — **Stacka,** 1/4 m., 6 h. Köptes 1644 av L. Grubb men innehades 1686 av borgaren och handl. Claude Hägerstjerna. Hans dotter Kristina var gift med ministern Joh. Ekeblad, till vilken släkt gården kom. Har senare varit i bondehänder. Tillh. 1910 H. F. Johansson.

Sätuna, 8 1/4 m., 369 h. År 1251 utfärdade konung Valdemar ett öppet brev, angående *Setunir* m. m., som på hans kröningsdag tillika med en gård i Linköping givits till ett kanonikats instiftande vid Linköpings domkyrka. Omnämnes 1345 tills. med Alguvid (se ovan). År 1419 omnämnes Dan i *Sætuna* som fasteman. I Sätuna hade släkten Leijonhuvud del 1686 o. 1726 samt Lagerfelt till 1682. Under 1800-talet tillh. **Sätuna** 1 11/16 m. släkten Widoff samt mot senare delen därav A. J. Widoffs arvingar. Försåldes 1911 av P. Rikard Widoff till Joh. Dav. Andersson. **Sätuna Pilg.** inköptes på 1880-talet av kaptenen Karl Henning Ludv. Ridderstad, som nybyggde gården i sin helhet, manbyggnaden i villastil, och här anlade en större park med trädgård. Efter hans död 1902 sålde arvingarna gården till agronomen Anton Gust. Fredr. Berndes, som åter 1915 sålde densamma till stadsläkaren Karl Schoug. I sin helhet har Sätuna 20 ägare.

Öberga, 3/4 m., 72 h., 3 äg., därav 1/4 m. är stomh. till komministerbostället.

Övriga tillhörigheter: Fridsberg, Hagadal, Lilla Bränninge, Lindhem, Roxen, Svartåfors, Tollstorp, Ådala m. fl.

2. **Kärna** gränsar i n. till Ledberg och Kaga, i ö. till S:t Lars församling av Linköping, i s. till Slaka, i v. till Vikingstad och Rappestad. Arealen: 2,567 h., därav 2,559 land. Marken är i det närmaste en slätt, som endast i norra samt mellersta delen av socknen avbrytes av skogsbackar. Rådande jordart är lera ävensom sand, här och var omväxlande med god mylla. Socknen bevattnas dels av den förbi Lagerlunda och Tolefors flytande Kapellsån eller Lillån, som vid förstnämnda ställe även bär namnet Lagerlundaån, dels av en från kyrkan till Kaga socken flytande mindre bäck. I socknen finnes även den s. k. Kärna mosse, bekant för sin rika och i många fall sällsynta flora. Inom Kärna socken i sin helhet har man räknat till icke mindre än 5 à 600 olika slag av fanerogamer. — Östra stambanan med stationen Malmslätt genomgår socknen i vsv. riktning till Vikingstad. I samma riktning men på något avstånd från järnvägen går stora landsvägen från Linköping till Skänninge. Vid sv. hörnet av den inom socknen belägna exercisplatsen Malmen utgår från denna landsväg en mindre väg i västnordv. riktning till kyrkan.

Kerna nämnes 1334 med kyrka och »campanarie». År 1341 skrives namnet *Kærna*, vilket stavsätt begagnas ännu under 1700-talet. Namnet skall enligt några äldre författares förmenande kommit av det icke långt från kyrkan belägna kärret eller mossen. Enl. en sägen skulle socknen erhållit sitt namn på följande sätt. För långliga tider sedan levde i Vänge härstädes en förnämlig man, vid namn Per Tyrsson. Av hans tre döttrar hette den ena Karin eller Karna. Då de tre systrarna en gång voro ute i skogen, blevo de överfallna och ihjälslagna av tre rövare. Sedan dessa förövat sitt dåd, gingo de till Vänge, för att omtala mordet. Såsom bevis på sin gärning medförde de dit de mördades kläder. Den uppbragte och bedrövade fadern överföll då de tre männen. Två voro redan ihjälslagna, då han till sin fasa upptäckte, att ogärningsmännen voro hans egna söner. Till försoning för sitt svåra brott skall Per Tyrsson då, säges det, uppbyggt en kyrka å det ställe, där de tre systrarna blivit dödade. Denna kyrka blev uppkallad efter hans älsklingsdotters namn Karna. Tvivelaktigt är dock, huruvida denna sägen kan förläggas hit. Någon gård vid namn Vänge finnes icke inom Kärna socken, men sägnen förmäler, att gården Vänge sjunkit i Sjövalla kärr. Kärna socken utgör i enlighet med k. maj:ts brev av d. 22 mars 1867 tillsammans med Kaga ett pastorat, vilket är biskopsprebende. Förut bildade de var för sig eget pastorat. Enligt en anteckning av biskop Rhyzelius skall Kärna blivit skänkt av drottn. Margareta eller k. Erik av Pommern till kaniken i Linköping Johannes Bonde. År 1550—58 var skolmäst. i Linköping Petr. Follingius kyrkoh. här. Därefter blev Kärna biskoparnas prebende. Enl. nu fastställd

prästlönereglering för Kaga-Kärna pastorat kommer komministertjänsten att indragas med nuv. innehavarens avgång och församlingens kyrkoherde då få tillökad lön. Prebenderätten för stiftets biskopar upphörde 1917, då pastoratet fått egen kyrkoherde. Enligt någon äldre uppgift har sedan långliga tider antagits, att kyrkan blivit grundlagd samtidigt med Kaga kyrka eller omkring år 1137. Då kyrkan år 1834 undergick reparation, lossnade en stenhall i södra muren av kyrkans äldsta del. Denna hall, som å båda sidor hade en skålformig urholkning med ett borradt hål av en tums diameter, betäckte ett djupt, fyrkantigt hål, på vars botten funnos aska och kol, måhända lämningar från äldsta tid. Detta fynd gav anledning till ett uttalande, att kyrkan skulle varit använd som offertempel, ett uttalande, som icke torde vara mycket värdt. En redan under 1700-talet upptecknad sägen förmäler, att då Tyrs i Vänge skulle bygga Kärna kyrka, spändes ett par tvillingsoxar för en stock. Där de stannade skulle kyrkan byggas. De drogo stocken in i villande skogen och stannade på en plats, där ingen visste, huru de kunnat komma fram.

211. Kärna kyrka.

Kyrkan har under århundradena undergått många förändringar. Ursprungligen säges hon endast ha varit 9,5 m. lång och 5,3 m. bred, men skall först tillökats under katolska tiden samt sedermera år 1750. Sistnämnda år tillbyggdes kyrkan åt v. med 8,3 m. Över denna tillbyggnad uppfördes i stället för den dittills varande klockstapeln, som då nedtogs, ett trätorn eller ett ansenliget och prydeligt klocke-torn med vida lysande och förgyldta sirater». Längden var då 29 och br. 7,4 m. Den v. samt den nybyggda delen hade valv av trä, men den östra av sten, och funnos här flera inskriptioner och målningar från katolska tiden, vilka sedermera överkalkades. Den tillbyggnad, som kyrkan år 1750 erhöll, synes dock icke varit tillräcklig, enär man redan år 1781 var betänkt på att antingen ytterligare utvidga eller ock att med bibehållande av den gamla tornmuren helt och hållet ombygga kyrkan. Tanken att bygga gemensam kyrka för de båda socknarna Kärna och Kaga

blev även framhållen i en skrivelse av sistnämnda år från landshövdingeämbetet. Åtgärden blev icke gärna sedd av befolkningen och gick även om intet. Under åren 1831—1834 undergick denna kyrka en fullkomlig ombyggnad med bibehållande av det gamla långhuset. I det skick kyrkan då fick förblev hon till år 1893, då en härjande eldsvåda övergick henne.

Ny kyrkobyggnad påbörjades genast efter branden. Belägen i n. och s., bilda de gamla korsarmarna nu långskepp (fig. 211). Över s. ingången läses: *Kyrkan, av vådeld härjad 1893, återuppbyggdes samma år.* Längden är 23 och bredden från 9,5 till 18 met. (i korset), med 500 sittplatser (fig. 212). Två läktare finnas. Värmeledning med ångpanna i särskild byggnad. Altartavlan, mål. 1893 av Joh. Krouthén, framställer Kristi himmelsfärd. Predikstolen, av bonad ek, har utskurna bilder av evangelisterna. Å densamma läses: *Saliga äro de, som höra Guds ord och gömma det.* Orgeln, om 14 st. är av Åkerman & Lund från år 1893. Dopfunten av driven koppar med inskrift: *Låten barnen komma till mig.* Skålen är av silver. Gåva av ägaren av Lagerlunda: Gust. Lagerfelt, som dessutom år 1886 skänkte en ljuskrona med inskrift. Övriga 4 kronor äro utan inskrift. En glaskrona finnes i tornkammaren. Av äldre inventarier kvarfinnas en broderad mässhake, en silverbeslagen sabel samt en 1751 års sockenaln (den senare förvaras hos klockaren). — Avst. till Malmslätts jvst. 1 km.

212. Från det inre av Kärna kyrka.

Tornet skonades vid 1893 års eldsvåda. Till år 1750 hängde klockorna i stapel. Å storklockan, omgjuten 1732, läses: Jag kallar dem, som bo i Kärna, Att komma fram och bedja Gud För kung och folk: Han vill ock gärna Oss höra. Lydom vi hans bud. Å den mindre lästes å ena sidan: Mitt ljud försvann, när jag kung Karl den elftes död Förkunnat mången dag och klagat Sveriges nöd, Ny kropp och ljud jag fick igen, när kungens son kung Karl den tolfte gick uppå sin faders tron. Å andra sidan: Senio et lugubri ac crebro motu rupta Ecclesiæ Kærnensis sumtibus renovata aliorumque suppetiis feliciter renovabar Holmiæ 1698. Denna lillklocka blev enl. inskrift omgjuten 1892 »Gud till ära och Kärna församling till tjänst» av Joh. Beckman & k:i i Stockholm. Å densamma läses: Loven Gud, hans helgedom. Gån in i hans portar med tackande, i hans gårdar med lovande. Tacker honom, lover hans namn.

Den avbrända kyrkan var av kalksten med en längd av 15,4 och br. av 11,8 m. Hade 3 läktare. Norra ingången hade en överskrift, som an-

gav, att kyrkan var byggd i tolvte århundradet och 1831 i Karl XIV Johans 13:e regeringsår ökad med denna tillbyggnad. Altartavlan framställde Jesus ätande påskalammet. Hade tillh. Västerviks kyrka, men inköptes och hitskänktes av överstelöjtn. Isr. Lagerfelt 1792. En annan tavla framställde Jesus å korset och var skänkt av kanslirådet Fr. v. Roland, vars gravsten återfinnes i Skeda kyrka. I övra sakristian fanns en mindre oljemålning över samma ämne som altartavlan. Den äldsta kända altartavlan, som försåldes redan i slutet av 1700-talet, var från påvetiden samt framst. Maria med barnet, Marie bebådelse och Kristi födelse samt de tre vise männen tillbedjande Frälsaren. I äldre tider pryddes koret även av en tidigt förkommen tavla över »Frälsaren trampande vinpressen», vilken var skänkt av biskopen Hakvin Spegel. Under tavlan lästes denna vers: *Stillat corde Latex, sudant sub pondere pugni, Corpore de toto sangvis ut unda fluit. Scilicet hoc potuit scelus omne cruore piari; Nam fuit uva Deus, torcular ejus amor.* På det gamla korskranket stod i äldsta tider ett tidigt förkommet krucifix med följande inskrift med munkstil: *Anno Domini M.CCC.XXIV Idus veni in hunc locum.* Predikstolen var förärad från Lagerlunda. Den gamla predikstolen, i bildhuggeriarbete med Frälsarens, Petri, Pauli och Johannes' bilder, uppsattes 1644 på kyrkans bekostnad. Orgelverket, som ursprungligen hade 10, förändrades sed. till 9 samt 8 st. Det byggdes 1777 av orgelbygg. Lars Strömblad för en kostnad av 250 rdr, varjämte Strömblad betingat sig »fri spisning för sig och 3 folk under uppsättningen», som skulle pågå under omkr. 6 veckor. Kyrkan hade 7 ljuskronor. Å en av dem lästes: *Paulus Gundlach Norunbergensis Gen: et Excells: Domini ac Comitis Ludovici Weirici de Löwenhaupt de Rassburg et Falkenstein Secretarius 1663.* Å en annan lästes: *Haqvin Spegel och Anna Schultin, Anno 1697.* Två kronor voro skänkta 1834, den ena av församlingens ungdom och den andra av rusth. Nils Jönsson och Anna Greta Andersdotter, Värö. Framför altaret fanns en med årtalet 1686 försedd gravsten över löjtn. vid Östgöta kav. Jakob Utter och hans fru. Förutom namnen lästes å stenen: *Was du jetzunder bist, war ich vorhin auf Erden, Was ich anitzo bin, das wirst du auch bald werden, Den weg, den du jetz gehst, den bracht, ich oftmals hin. Bald wirst du diesen gehn, den ich gegangen bin. Hin geht die Zeit, her komt der Todt, O Mensch thu recht, und fürchte Gott!* Å dopfunten lästes: *Aqva et spiritu templo Kärna sacrarunt anno Dei 1665.* Ett rökelsekar fanns. I muren i nedra sakristian var ett vigvattenskärl från samma tid insatt. Det, som icke tidigare var förkommet av detta, förstördes vid 1893 års brand. Vid Malmslätt finnes sedan 1896 ett kapell, benämndt Gustav-Adolfskapellet (fig. 213).

Av runstenar finnas vid kyrkan en med inskriften: Torsten reste stenen efter sin fader Viste, en duktig bonde, som var son till Gise. Därtill finnas här tre runstensfragment. Å Frösle ägor hittades år 1859 en förut dold runsten, som nu är upprest nära vägen. I Lager-

lunda trädgård finnes ett runstensfragment, vilket användes som bordskiva. Detsamma hittades vid grävning nära under jordytan. Icke långt från nämnda egendoms mangård äro flera kullar, stensättningar och bautastenar; likaså å den s. k. Kapellsbacken. Av dessa äro många genom grustäkt och grävningar betydligt skadade. Tid efter annan har man här funnit urnor av lera och järn, ben och järnbitar, sporrar, värjor, en lansspets m. m. Å Tifts ägor finnas stensättningar. Där har även hittats en bronscelt. Vid Ledingelunda har funnits och fanns ännu år 1515 ett kapell, vars minne ännu fortlever i gårdsnamnet Kapplet och Kapells-ån. — Inom Kärna s:n har i senare tider timat två stora järnvägsolyckor, förorsakade av två tågs sammanstötande. Den ena icke långt från Lagerlunda mangård, då upp- och nedgående nattsnälltågen här möttes och under blåst och snöyra stötte tillsammans natten emellan d. 14 och 15 nov. 1875. Förutom flera personer, som blevo mer eller mindre skadade, spilldes nio människoliv.

213. Gustav-Adolfskapellet.

Den andra olyckan inträffade vid Malmslätt d. 16 juni 1912. Även denna kostade ett flertal människor livet.

Folkmängden: 1749: 541, 1790: 727, 1830: 820, 1870: 1,090, 1910: 1,253 och 1915: 1,417. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 795: 64, fattigk. kr. 446: 53, Lagerfeltska gåvan kr. 1,000, Lindmarkska d:o kr. 2,000, Karl Spaaks donation kr. 4,000. Donation: Kärna kyrkojord med Sållarbo äng. — Folkskolan hade 1915 1 lär. med 120 barn; 4 småsk. ha 4 l:or med 105 barn. — Vid Malmslätt finnas 7 handl. Handtv. äro inom socknen 20. — Å Värö ägor finnes en källa, som varit använd som hälsobrunn, Kärna brunn kallad, vilken, redan förut använd, från år 1842, då ett bolag bildades för uppförande av brunns- och badhus, under omkr. ett 25-tal av år flitigt besöktes. Vattnet ansågs isynnerhet nyttigt för sinnesrubbade. Brunnshuset är sedan länge nedrivet, och badhuset begagnas endast sparsamt. — Inom socknen är lägerplatsen Malmen (se bland gårdar).

Gårdar.

Frösle, 2 m., 107 h. Av Frösle hörde 1 m. till v. presid. Isr. Lagerfelts († 1684) donationsgårdar. Reducerades, men kom ånyo till släkten. Hörde 1850 till Röby. Har därefter haft flera äg., från vilka gården i sin helhet inköpts 1891 och senare till Lagerlunda.

Glyttinge, 3 m., 190 h. År 1303 omtalas Johannes av *Glyttinge*. Kristina Dansdotter testamenterade år 1389 bl. a. allt det, hon hade rätt att bortgiva av sin gård i *Glytinge*, till Ledhabergs kyrka. År 1686 tillh. delar av Glyttinge fru Anna Kyle, fru Kotulinskys arv. och ärkebiskopen Ol. Svebilius († 1700), 1700 den sistn:s son assessoren Sam. Adlerberg, Karl Hadorph och Stjerna, 1726 v. Roland och Hadorph, under 1800-talet J. H. Sinclair, S. V. Åbom och A. H. Lundgren m. fl., tills. 6 äg. Från Glyttinge österg. utgår till Linköpings allm. läroverk abiturientstipendium, stiftadt av handl. i Linköping Pet. Elgerus († 1788).

Gärstad, 4 m., 195 h. Jönes Olofson, som 1393 insatte sin systerdotter Katarina Eriksdotter i Skänninge nunnekloster, giver med henne dit 20 spanns avgäld med hus och jord i sin fädernegård norrut i *Jærestadh* i *Kierna* s. av Valkebo h:d och femtedelen av byggnadstomten i andra hälften av byn. År 1414 fälldes i Skänninge räfstetingsdom, varigenom *Thiærastadh* i *Kærna*, som Nils Arvidsson avträdt till Vreta kloster i utbyte mot nyttjanderätten till en kvarn med ström i Duvedal, återdömes till hans arvingar, enär strömmen var konungs treding. Under 1600-talet tillh. Gärstad delvis Er. Lofelt o. Lagerfelt. 1 m. har varit pipareboställe, sedan länge indraget till staten; 1 1/4 m. tillh. mot slutet av 1800-talet regementsstockmakaren N. M. Lindmark; 1 3/4 m. 4 äg. Tre m. ägas nu av 6 äg.

Gärstadtorp, 1/4 m., 19 h. Har tillhört Lagerlunda men från 1913 fröken Augusta Lagerfelt.

Lagerlunda 1, **Kapplet** 1/4, **Kärr** 1/4, **Ledingelunda** 3 1/2, **Gibbarp** 1/2 m., tills. 630 h. Simon (i sigillet halv tillbakaseende ulv med omskr. S. Olavi in Lelunda) i *Lathingælunda* nämnes 1343. Åke i Kapperstad skänkte 1369 till Vreta kloster för en begravningsplats därst. åt dottern Kristina 1/2 att. jord med en halv tolvtedel (»tolfta lut») i *Lädhingalunda*, vilken jord han tillbytt sig av sin hustru Alfrida. Sedermera sägas andra delar blivit skänkta till samma kloster av Lars Siggesson och Bengt Haraldsson. Den sistnämnde sålde likväl samma ägodel till annan person, vadan tvist uppstod, om vem som var rätt ägare, vilken tvist avgjordes år 1479. År 1515 skrevs gårdens namn *Ladingalunda*. Reducerades sedermera utan tvivel vid Västerås recess 1527. Tillh. vidare, såsom det säges, Harald Tyrilsson Sluk men uppgives även år 1599 blivit donerad till Harald Sluks son Tyrs Haraldsson (Stålhandske). Enligt en annan uppgift skulle Tyrs Haraldsson år 1588 erhållit frälsefrihet å Ledingelunda av k. Johan III, vilka privilegier för alltid skulle blivit stadfästade av k. Sigismund år 1594. Tyrs Haraldssons son Peder Stålhandske, som vidare innehade egendomen, gav densamma i morgongåva till sin fru Karin Rosenbjelke, som återskänkte hälften av säteriet eller Ledingelunda Västergård samt bortbytte den andra hälften på 1640-talet till sin frände v. presidenten Isr. Israelsson (Fortelius), adl. Lagerfelt, vilken stadfästades i besittningsrätten av drottn. Kristina år 1650. Sedan denna tid har egendomen utan att vara fideikommiss i omkring 275 år tillhört samma familj. Efter presid. Lagerfelts död här 1684 tillh. godset hans änka Kristina Maria Hård av Torestorp († här 1701), i vilkas ägotid egendomen fick sitt nuvarande namn. Tillh. vidare deras barn, av vilka kaptenen Nils Lagerfelt bortbytte Lagerlunda emot Viggebyholm till sin yngre broder, ryttmäst. Karl Gust. L. († 1705). Ägdes sedermera av dennes son, presid. och landshövdingen Gust. Ad. L., efter vars död 1769 egendomen tillföll sonsonen, överstelöjtn. Isr. L., vilken här nybyggde alla hus såväl man- som ladugårdsbyggnader till ett antal av över 20. År 1821 var »storläger» å den närbelägna exercisplatsen Malmen. Kronprins Oskar, sedermera k. Oskar I, hade då sitt högkvarter här. Samtidigt härmed avled Isr. L. Egendomen ärvdes då av sonen, dåv. protokollssekreteraren, sed. tjänstg. hovmarsk. Isr. Karl Adam L. († 1869). Ägdes vidare av dennes son kaptenen, kab. kam-

marh. Gust. Ax. Fredr. L. och f. n. av dennes son, fil. kand. Isr. Kr. Gust. Lagerfelt.

Nuv. mangården, som är belägen vid Kapells- l. Lagerlundaån, består av huvudbyggnad av sten samt av två flyglar av trä (fig. 214). Förutvarande manbyggnad hade två våningar åt ena och tre åt andra sidan. Denna byggnad härjades 1877 av en svår eldsvåda, varvid hela övre våningen nedbrann och den nedre betydligt skadades. De flesta här befintliga familjeporträtt och en del andra dyrbarheter gingo förlorade. Biblioteket räddades och skänktes till stor del sedermera till Linköpings stiftsbibliotek. Denna samling var grundad av och hade ursprungligen tillhört biskopen And. Ol. Rhyzelius. Bl. a. tillhörde

214. Lagerlunda.

en av nämnde biskop egenhändigt skriven dagbok, förd under de år, han som predikant ständigt åtföljde k. Karl XII. Boksamlingen hade genom arv övergått till Lagerfeltska släkten genom biskop Rhyzelii dotter Brita Odencrantz, som var gift med ryttmäst. Otto Joh. Lagerfelt, nuv. ägarens farfars farfar. Dessutom förvaras här en gravurna av järn med sitt innehåll, best. av förbrända ben, en hopböjd svärdsklinga, en ävenledes böjd lansspets, en sköldbuckla samt några beslag, vilka anses tillhört betsel och sadelmundering. Urnan blev år 1843 funnen i Kapellsbacken. Nuv. manbyggnad uppfördes på den gamla grunden och med tillhjälp av de efter branden kvarstående murarna.

Malmen, $^{1}/_{4}$ m., 159 h. Har varit präst- och kronohemman. Köptes 1650 av v. presid. I. Lagerfelt. Tillh. 1686 fru Gyllenadler, 1700 kapt. Joak. v. Stegling, g. m. Kristina Gyllenadler († 1716), 1726 Joh. Boije och enl. 1731 års jordebok häradsh. Gust. Lagerfelt. Tillh. sedan länge kronan. Malmen l. Malmsheden, som den fordom kallades, användes till läger- och exercisplats för de båda livgrenadjärregementena (fig. 215, 216) samt har de senaste åren även blivit använd som flygstation. Platsen utgöres dels av gammal kronjord, dels av inköpt och exproprierad mark. Det är obekant, när orten först blivit använd för militära ändamål, men att detta redan i urminnes tid kan fastslås, på grund av det namn *Ledingelunda,* som än i dag och så långt tillbaka, som forsk-

ningen kan gå, finnes å en närbelägen gård. Östergötlands ledung har delvis här haft sin samlingsplats. I ett k. brev av d. 12 nov. 1792 säges, att »Lifgrenadjärregementets mötesplats alltid bör bliva på Malmen vid Linköping, på sätt från äldre tider tillbaka vid de båda Östgötaregementena brukligt varit». Enl. en ägobeskrivning av 1815 hade mötesplatsen vid denna tid en areal av omkr. 45 h. Sedan det 1817 blivit bestämdt, att Malmsheden framdeles skulle tjäna som mötesplats för såväl de båda livgr.-reg:a som ock för arméns första infanteriinspektion, behövde mötesfältet utvidgas, varför inköp av 1/4 m. Malmen från majoren O. v. Feilitzen beslutades. Köpebrevet härom underteeknades i april 1817. Lagfart härå söktes först 1906, som då tillsvidare förklarades vilande. Genom ägobyte s. å. tillades 3 tld 30 kpl av 1/4 m. Sjövalla, tillh. överstel jtn. I. Lagerfelt mot avst. av 5 tld 30 kpl av kronoparken Malmskogen samt av 8

215. Första livgrenadjärregementets baracker.

t. 19 k. åker och 5 t. 14 k. lindvall av utj. Holken l. Holklyekan, tillh. J. G. Nyberg mot avst. av annan jord. Då åtkomsten härav icke kunde styrkas, avslogs lagfartsansökan 1906 härå. I och för behovet att vidtaga vissa anordningar för hälsovården inom Andra livgrenadjärreg:t medgav k. m:t 1854 att för utvidgning av mötesplatsen av Sjövalla skulle tilläggas 2 t. 7 kpl. mot vederlag av 1 t. 10 7/10 k. av gamla lägerplatsen och å kronoparken V. Malmskogen 28 3/10 kpl., varjämte bestämdes, att nämnda kronopark skulle tilldelas motsv. ersättning i nö. hörnet av reg:ts mötesplats. År 1874 vidtogos ytterligare reglering och tillökning av mötesplatsen. På grund av befarad vattenbrist för regementena exproprierades vidare det norr om Malmen belägna kärret, då förberedande åtgärder för detta kärrs torrläggande vidtagits, och vilka, om de fullföljdes, förhindrade källors anskaffande å lämplig plats. Efter verkställd expropriation erhöll kronan 1882 lagfart å 3 h. 47 a. 13 kvm. från 1/4 m. Sjövalla n:r 1. Däremot avslogs samtidigt sökt lagfart å 88 ar 91 kvm. av Kärna kyrkojord. Senare l. 1883 meddelades lagfart å 40 ar 32 kvm. från 1/4 m. Sjövalla. År 1885 medgav k. m:t att till plats för latrinbyggnad för Första livgr.-reg:t från Gibbarp under Lagerlunda inköpa en obebyggd åkerjord av 55 a. 93 kvm., å vilket fång kronan erhöll lagfart s. å. Till plats för förvaltarebostad exproprierades något över 1 h. jord från en domhavanden i Hanekinds h:d å lön anslagen s. k. häradslyeka, varå lagfart erhölls 1901. Slutligen erhöll kronan för viss tid från 1895 dispositionsrätten till ett område från 1 m. Säby söderg., 3/4 m. Säby norrg. och 1 m. Tornby storg., avsedt att användas till skjutbana,

varå kronan s. å. erhöll inteckning för det uppgjorda kontraktets bestånd. Mötesplatsens hela areal utgör efter alla berörda markförvärv, såvidt kunnat utrönas efter tillgängliga handlingar, 163,44 hektar. Den betesrätt, som å Malmen länge varit tillerkänd i trakten belägna egendomar upphörde enl. k. m:ts bestämmelse från och med år 1892.

Sjövalla, 1/4 m., 25 h. Johan Karlsson pantsatte sina gods i *Siowalla* år 1341 för 100 mark, som före påföljande pingst skulle betalas till riddaren Knut Folkesson. Under 1600-talet reduccerades gården från översten Hans Garfwe. Har sedan länge tillh. Lagerlunda (se Malmen).

Tift, 10 m., 370 h. Drottn. Katarina bortgav 1250 *Tyfth* med tillhörande. Senare under samma århundrade nämnas Margareta och Ragnild av *Thÿpt.* År 1308 utfärdade Holmgren Ulvssons änka Ingegärd ett skuldebrev, dat. *Tipt,* till Ragwald Bjarwidsson på 24 mark att inom bestämd tid betalas. I annat fall skulle den av hennes man pantsatta jorden mellan *Tipt* och *Tokatorp* komma att tillhöra långivaren. År 1309 omnämnes Gudmund av *Tipt.* Skrives 1310 *Typt* och 1343 *Tift.* Olaus av *Tipth* var 1345 fasteman. År 1414 tillbytte sig Vadstena kloster 16 attungar i *Thifft* av Peder Finvidsson. Under 1600-talet reduccerades en gård från släkten Stjernfelt, två gårdar köptes 1644 av Lars Grubb. En gård utbyttes till kronan av Zak. Aminoff och Joh. Bär, g. m. var sin dotter av Klas Stjernfelt. En gård tillh. 1686 släkten Preutz. Tre gårdar tillbytte sig riksr. Gust. Bonde, som 1686 tillhörde hans måg k. rådet Jak. Spens. Har även senare haft flera äg.; 9 m. har 13 äg., bl. dem sedan länge släkten Hoffstedt, Gerstorp i Kaga, m. fl.; 1 m. har varit militieboställe och är av staten utarrenderadt. Förslag är å bane att lägga sistn. gårds skog jämte lägenh. Hagaryd till Malmskogen. Två m. Tift äng- och domaregård såldes 1916 med tillträdesrätt 1917 av släkten Hoffstedt för 85,000 kr. till Emil Carlsson, Råberga. — **Tjärarp,** 1 1/4 m., 46 h. *Thiærutorp* såldes 1385 av Eskilstuna kloster till Bo Jonsson. År 1402 gav riddaren Knut Bos-

216. Minnessten över Johan Banér. Inskriften lyder: Åt Östgöta regementes till fot förste överste i fält, *Johan Banér*, svenska härens högste befälhavare i Tyskland, Gustav Adolfs snillrike lärjunge, under motgångens mörkaste dagar upprätthållare och räddare av hans stora verk. Segervinnare vid Wittstock och Chemnitz. Fiendens skräck. Onttömlig på utvägar. Obrottslig i trohet mot fosterlandet restes denna minnesvård tvåhundrafemtio år efter hjältens död av K. Första livgrenadjärregementet 1891.

son å egna och sin systers vägnar herr Benkt Niclisson fullmakt att bland ett flertal gårdar av herr Tomas van Vitzen inlösa *Tiærothorp*. En gård har under 1600-talet tillh. Herbert Gladtsten. Tillh. Gerstorp. — **Tokarp,** 1 m., 82 h. Nämnes 1308 (se Tift). Tillh. kyrkoherdebostället Värö.

Tolefors, 1 ½ m., 238 h. Detta säteri är sammanlagt av f. d. Tolarp 1 m. och Bjärkarp ½ m. Det förra utbyttes från kronan år 1614 av släkten Crusebjörn. Innehades sederm. av biskopen Sam. Enander Gyllenadler. Innehades efter hans död 1670 som säteri 1683—86 av hans änka Brita Gyllenadler, vilken 1676 tillköpt Bjärkarp. Tillh. vidare hennes mågar, kaptenen Joakim v. Stegling († 1716) och majoren Zak. Klingenstjerna († 1707), därefter den förstnämndes mågar, kanslirådet Erik v. Roland († 1754) och överstelöjtn. Staffan Klingspor, vilken sistnämnde 1760 var ensam ägare. Ägdes 1783 av Eleon. Douglas, f. Dohna († här 1797), därefter av hennes måg, kaptenen Dan. Ehrenborg, efter hans död 1815 av yngste sonen, majoren Gustaf Dan. Isak Ehrenborg († 1850), som 1829 försålde gården till sin moder Vilhelmina Ehrenborg och syster, fröken Beata E., som efter moderns död 1839 blev ensam ägarinna. Hon försålde den 1850 till handl. Joh. Gust. Westman, efter vars död 1857 den ärvdes av sonen handl., sed. bankdirektören Gust. Rein. Westman, i vars ägotid nuv. manbyggnaden uppfördes. Ägdes vidare av dennes son Joh. Gust. W., som 1911 sålde gården med tillh., varibland Forsa i Rappestad s., Olstorp i Ledberg jämte utjordar till agronomen Sv. Gust. Alarik Lagerfelt. — Mangården är belägen vid en mindre genom trädgården förbiflytande å.

Värö, 3 m., 356 h. Av Värö är 1 m., f. d. klosterhemman, år 1916 boställe för biskopen såsom kyrkoherde i pastoratet (se Tokarp). Sållerbo är en lägenhet i Värö, inköpt från kronan av Isr. Lagerfelt och 1679 skänkt till kaplansbol. Två m. har 4 äg., därav Gerstorp i Kaga samt 1910 J. F. Nilsson, Maurits Nilsson m. fl. — **Ånestad,** 1 m., 79 h., f. d. kronolänsmansboställe, indraget till statsverket. Jord i *Anundastadha* (½ att.) överläts av Sigge Brun 1384 till Vårfruklostret i Vadstena för en skuld av 13 mark pgr. — **Åspetorp,** ¼ m., 18 h. Har förr tillh. Ryd i S:t Lars. Tillh. 1884 o. ännu 1910 gevärssmeden Enevald L. Löfgren.

Övriga tillhörigheter: Adolfsberg, Allanshem, Dalhem, Ekaskog, Eriksdal, Fridensborg, Fridhem, Femkanten, Gamla bageriet, Haga, Johanneslund, Jägarevallen, Karlsro, Lagerlunda kvarn, d:o såg, Malmtorpet, Mariedal, Mårtenslund, Nydala, Ordenshus, Segelstorp, nedre, nya, stora och övre, Segersborg, Segershult, Segerstad, Skogshyddan, Solbacka, Torkebo, Torsborg, Vägstorp m. fl.

3. Landeryd. Socknen ligger å båda sidor om Stångån. Till senaste tid hörde den ö. om ån belägna delen till Bankekinds h:d. Gränserna äro i n. och ö. till Vårdsberg och Bankekind, i s. till Vist och i v. till S:t Larsdelen av Linköping. Arealen: 3,149 h., därav 3,058 land. Marken är nästan slät med kullar här och där samt obetydliga åsar vid ö. och v. gränserna. Radande jordart är blandad lera. Socknen bevattnas förutom av Stångån även av sjön Erlången, som med sin n. ända delvis hör hit. Stångån genomflyter socknen samt gör fall vid Slattefors, Hjulsbro och Hackefors. — En större landsväg från Linköping och till Vårdsberg genomgår n. delen av socknen. Mindre landsvägar genomstryka socknen i flera riktningar. Järnvägen mellan Linköping och Vimmerby (östra centralbanan) har jvst. Hjulsbro och Slattefors. Genom socknen går även en del av Kinda kanal med slussar vid Slattefors, Hjulsbro och Hackefors, en vid vardera stället.

Lannærö kyrka nämnes 1312 och 1319, *Lannaryd* 1355, *Lannarör* 1385 och *Landarö* 1391. Under medeltiden skall socknen haft egna kyrkoherdar, såsom varande kapitelprebende, men vid reformationstiden hade rektorerna vid katedralskolan i Linköping henne såsom prebende från 1526, till dess k. Johan III d. 24 juni 1579 förordnade, att hon skulle bliva eget pastorat, vilket varade till omkring år 1657, då Landeryd i stället för Rystad blev prebende åt en lektor vid Linköpings gymnasium, vilket upphörde d. 1 maj 1910 enl. k. brev av 1909, då pastoratet vakanssattes. Enl. k. brev av d. 9 apr. 1869 skall komministraturen vakanssättas. Ny reglering 1919. När den gamla kyrkan uppbyggdes är obekant. Vad man vet är, att densamma befanns slutligen alltför trång, varför å sockenstämma år 1751 beslutades att riva henne samt uppbygga en större. »Kyrkans rivning och valvens nedskruvning» började d. 30 apr. 1753, »och fortsattes arbetet med den drift, att hela kyrkobyggnaden med ny sakristia var fullbordad samma år». Invigningen skedde den 29 juli av biskop Andreas Ol. Rhyzelius. Senast reparerades kyrkan åren 1871—72, varvid dock icke någon annan huvudsaklig förändring försiggick, än att fönstren, vilka förut voro små och oformliga, gjordes större. Längden är 20 och br. 10 m. (fig. 217). Altartavlan, förest. Kristus hållande kalken, är mål. av prof. Winge 1872 och hitskänkt samma år av översten Krister Hampus Mörner. Den gamla altartavlan var från katolska tiden »med en förgylld Mariabild, hållande barnet på handen, och utom hennes, apostlarnas samt drottningens av rika Arabien med deras sällskap, allt väl förgylldt». Denna tavla var borta redan i början av 1800-talet. En annan altartavla, skänkt 1648 av ryttm. Karl Riip, såldes 1827. Från äldre tider finnes

217. Landeryds kyrka.

kvar en tavla, framst. änkans son i Nain, som uppväckes från de döda. Predikstolen är i barock av ek med evangelisternas och några av apostlarnas bilder av lind men har i början av 1800-talet blivit målad. Den förärades hit år 1676 av kapt. Knut Drake, Ekholmen. Orgelverket, som har 9 st., är gammalt men renoverades 1858. Två dopfuntar finnas, den ena av koppar och den andra från 1300-talet av sten, den sistnämnda använd till stöd för predikstolen. Gravstenar finnas över past. Joen Benedicti († 1640), kyrkoh. Joh. Wagner († 1658) och Pär Germundsson

218. Från det inre av Landeryds kyrka.

i Harvestad († 1725) m. fl., ävensom Riipska vapnet samt en lång värja från 1648. De tre mässingsljuskronorna sakna inskrift (fig. 218). En mässhake med den korsfäste är från 1782. I sakristian förvaras ett timglas, porträtt av Luther samt 2 järnbeslagna kistor, den ena från 1751. Avst. till Hjulsbro jvst 1 km.

Två ringklockor hänga i tornet. Å den större läses å ena sidan: Gudi allena äran. O, människa! giv akt, när mitt manande ljud Högtidligt och mäktigt kring nejderna höres. Och skynda till templet att lova din Gud, I vilken allena du lever och röres. Å andra sidan: Gjuten första gången år 1508 på föranstaltande av domprosten, doktor Hans Brask och herr Erik Slatte; omgjuten åren 1724, 1738, 1740 och senast år 1871 av Beckman, Stockholm. Å lillklockan läsas upptill namnen Karl R. v. Brunijan o. Anna Margareta Cederhielm samt en latinsk inskrift, som angiver, att klockan är omgjuten 1726.

I kyrkans s. tornmur är insatt en runsten, som angiver, att Väring reste stenen efter sin broder Tjälve, en kämpe, som var med Knut (se Ögtld I, s. 86). Vid Hjulsbro säges förr funnits en runsten med inskrif-

ten: Olof reste denna sten efter sin gode make Hyfer. Sv. från kyrkan ligger Uvberget, å vilket finnas lämningar av en fornborg. Med sin ena sida stupar berget brant ned i Stångån. Åt detta håll liksom åt v., där berget även är brant, har någon befästning icke funnits, men åt de övriga sidorna äro 3 m. breda murar uppförda av block, klump- och bullerstenar. Vid bergets fot finnas lämningar efter ytterligare två ringmurar. Icke långt härifrån finnas några kummel och stensättningar, därav en treudd. Högar finnas även vid Kristineberg och Månestad, varav en kallas »tre konungars hög». Å Sörby ägor omtalas lämningar av ett domaresäte och å Harvestads ägor ättebackar, där redan i mitten av 1700-talet flera urnor blivit funna. Å Ekholmens ägor har i ett gruslager djupt under jordytan anträffats tätt tillsammans: en tunn flintskrapa, halsring och tre armringar av brons samt en mängd bitar av spiralringar med en bit bärnsten i en av dem. Å Lunds mark tillvaratogs i en backe år 1879 ett silverfynd från vikingatiden, näml. 31 bitar av smycken och tenar, 10 hela och 255 delar av arabiska samt 1 tyskt mynt. År 1513 omtalas från socknen en plats kallad »Smörkulla», och antages, att här rituella offer l. »smörjningar» försiggått i hednatid. Huruvida denna plats sammanfaller med den till Månestad nu hörande »Smörtäppan» kan icke avgöras.

Folkmängden på 1750-talet: 700, 1790: 769, 1850: 1,035, 1910: 1,210 och 1915: 1,239. — Kassor 1810: kyrkok. o. orgelf. kr. 8,217: 98, skolk. kr. 1,139: 95, fattigk. kr. 7,994: 08, Hageby expropriationsf. kr. 5,236: 52, Mörnerska don. kr. 1,000, Johanssonska d:o kr. 1,000, Ljungstedtska d:o kr. 1,000, Arnell-Gyllenramska m. fl. gravfonder kr. 3,450, av Landeryds flygelg. årl. 12 t:r spannmål, hälften råg, h. korn. De donationer, som från äldre tider omnämnas, äro general Lövens årligen från Slattefors 6 t:r råg o. 6 t:r korn jämte 10 kr., generalm. K. v. Brunijans 200 rdr, hälften specie och h. riksg. från d. 1 nov. 1794, vilken summa d. 12 aug. 1802 ökades med 100 rdr r. av org. A. M. Weselius, 100 rdr r. från år 1829 samt för fattiga barns underhåll av översten Lars Arnell 200 rdr från år 1841. — Folkskolan hade 1915 125 barn, med 1 lär., småskolan 2 l:r och 26 barn. — Handl.: 3, handtv.: 7. Med privilegium av d. 15 sept. 1754 fanns här förr en manufakturhammare å Uggletorps ägor, varest tillverkades allehanda slags poleradt stål och järn. I ån idkas fiske.

Gårdar.

Bogestad, 2 m., 144 h., nämnes 1402 och **Docketorp,** 1 1/2 m., 42 h., tillh. Sturefors fideikommiss.

Edsberga, 3 m., 196 h. *Æsberghæ* finnes såsom by nämndt år 1337. Under 1600-talet tillh. Edsberga och Bogetorp Karl Jörg. Kagg († 1686) och därefter hans arvingar, av vilka sonen, fänr. Didrik Kagg år 1700 var ägare. År 1726 tillhörde Edsberga Kristina Piper, vilken lade 2 m. till Sturefors, till vilket fideikommissegendomen även sedermera hört. — Edsberga är välbebyggdt. — **Edsberga,** 1 m., har varit militiebost., nu indraget till statsverket.

Ekholmen, 3 1/2 m. Ingegärd Nilsdotter, änka efter Håkan Fadersson, testamenterade 1412 till sin dotterdotter, Peter Anderssons hustru, sin morgongåva

Qvinnoby, som Ekholmen då hette. Omtalas vidare år 1418, då vid ett arvskifte Holmsten Jonsson bl. a. erhöll en gård här. Ekholmen tillh. under 1600-talet dels såsom frälse och dels genom donation av 1627 häradshövd. Er. Slatte samt efter hans död hans dotterson kapt. Kn. Drake, vilken hade en gård av Ekholmen som frälsesäteri. D. dog här 1699. År 1700 tillhörde egendomen Germ. Cederhjelm, 1726 assessoren Joh. Liljenadlers arvingar. L. var gift med Anna Marg. Cederhjelm i hennes 1:a gifte. I sitt andra gifte hade hon Karl Rutger v. Braunjohan. Omkr. 1750 och antagligen till sin död tillh. Ekholmen hennes son, generalmaj. Germ. Karl v. Braunjohan eller Brunijan († 1805), vilket senare namn såväl han som hans syskon begagnade. År 1807 köptes egendomen av överstelöjtn. Jakob Lagercrantz, men tillhörde 1825 Joh. Karl Adelsvärd, Adelsnäs. Övergick därefter genom köp till protokollssekret. Er. Ljungstedt, vilken sedermera försålde egendomen till generallöjtn. Karl Gust. Löwen-

219. Ekholmen.

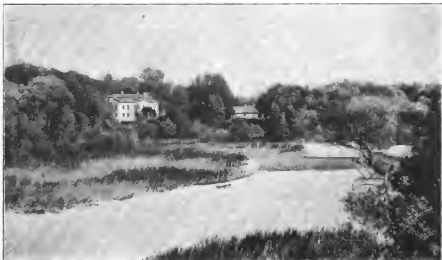
hjelm, vid vars död 1858 egendomen ärvdes av hans dotter fröken Natalia Agnes Giulia L. († 1892). Tillh. därefter hennes syster generalskan Natalia Rosensvärd. År 1903 ägostyckades Ekholmen eller **Kvinneby** med **Hjulsbro,** 1/4 m. och **Möjetorp,** 1/2 m., förutom 1 26/100 m. **Ekholmen,** o. 75 h., därav hälften åker, som 1915 försåldes för 48,000 kr. till Ax. Jakobsson, Kimstad, och 1916 av honom till C. Nilsson. Till denna gård hör gamla manbyggnaden med 14 rum o. kök, som uppfördes i början av 1800-talet, samt 2 flyglar (fig. 219). Samtidigt anlades trädgården.

Hackefors, 1 m., 90 h. *Hakafors* kvarn omtalas 1295. År 1357 erhöll Askaby kloster löfte om 9 spann avrad härifrån årligen. Staffan Stangenberg (snedbjälke med 2 sparrar) och hans hustru Birgitta, vilka insatte sin dotter Ramborg i Vadstena kl., gav 1382 till detsamma bl. a. en kvarn här, som årl. räntade 16 t:r korn och 2 gödda svin. År 1603 donerades Hackefors till kammarrådet Ture Jakobssons döttrar men återtogs 1683. Har senare tillh. bondesläkter. Har i senare tid haft 3 äg. År 1915 sålde K. Lorich sin andel med vattenfall för 80,000 kr. till Teod. Damberg. — **Hageby,** 1 m. Kyrkoh.-bost.

Harvestad, 1 3/4 m. med **Nybro,** 1/2 m., tills. 289 h. Harvestad omtalas 1385 såsom såldt av Atzor djäken till Bo Jonsson (Grip). Den del av gården, som är av frälsenatur, tillh. Karl Jörgen Kagg († 1686), vidare hans arvingar, 1700 Kr. Rotkirch, 1726 fru Greta Preutz. Övriga delen var dels under katolska tiden kyrkogods, som 1644 inköptes av Lars Grubb och 1686 tillh. P. Preutz' arvingar, dels hemman, som år 1627 donerades till Erik Slatte, ehuru sedermera reduceradt. Under 1800-talet har egendomen tillh. löjtn. Sven Fredr. Thollander, g. m. Ulrika Graver (båda döda här 1815), vidare deras arvingar. År 1824 hade gården 68 t:rs utsäde, mest höstsäd, 150 lass hö, tillräcklig skog o. 4 torp.

Hade vid denna tid tröskverk. Ägdes vidare av översten Lars Fredr. Arnell († här 1852), av hans måg landsh. Henr. Gust. Vilh. Gyllenram, som sålde egendomen till översten Krister Hamp. Mörner († här 1876), samt ägdes vidare av hans änka Ulla Maria Scharp († 1902). Hennes arvingar sålde egendomen 1903 till trävaruhandl. J. A. Samuelsson, vars son grossh. A. L. Samuelsson är nuv. ägaren. — Egendomen är såväl till manbyggnad som ekonomihus väl bebyggd. De flesta byggnaderna äro av sten eller reveterade. Huvudbyggnaden, under tak av skiffer, har två våningar utom frontespis och gavelrum.

Landeryd, 1 3/4 m., 172 h. *Lannerø* gård nämnes 1319, 1389 o. 1409. Landeryd 1 m. tillh. 1884 G. V. Pihlgren, 1895 målaren K. A. Liljedahl och

220. Slattefors.

1910 K. J. Söderberg; 1/2 m. har länge haft 2 äg.; 1/4 m. är komministerboställe. — **Månestad,** 3 1/2 m., 118 h. En del av denna gård har till senare tid tillhört Vårdsberg. Lars Jönsson, som avdagatagit Peder Kylve, lämnar 1402 dennes moder och andra släktingar Månestad i Vårdsbergs s:n till pant för den penningesumma, han för detta dråp skulle erlägga, varjämte han ålades vissa pilgrimsresor till Rom o. s. v., men kunde han låta en annan resa i sitt ställe. Därjämte skulle han för Peder Kylves själ hålla ett »ærwe me fira prester oc tjughu oc krono ljusom oc blusom» m. m. Har sedan länge 5 äg. — **Skönberga,** 2 1/4 m., 88 h. Tillh. 1641—1704 Sturefors. Har länge haft 5 äg.

Slattefors, 2, med **Lund,** 2 m., tills. 278 h. Slattefors tillhörde före 1570 Nils Slatte som säteri och 1586 dennes brorson Klas Slatte, som senare förverkade sina gods, därför att han såsom landsflyktig vistades hos k. Sigismund i Polen. År 1619, d. 8 juli, fick häradshövdingen Er. Slatte k. stadsfästelse på sin farbroder Klas Slattes förverkade gods, däribland även på Slattefors. Enl. en annan uppgift var det först 1627 som Slattefors jämte Lund och en del av Sörby donerades som krono till Erik Slatte. Såldes av medarvingar till amiralen Johan Bär, som var gift med Erik Slattes sondotter. Behölls av honom vid reduktionen mot lösen. Ägdes sedermera av hans måg, generaladjutanten Karl Maurits von Gertten († 1718), sonen, löjtnanten Jean Maur. v. G., som tillsammans med övriga arvingar sålde gården till bergsfogden Henr. Stockenström,

vars arvingar på 1750-talet voro ägare. Såldes därefter av Joh. Stockenström till dess svåger Söderholm och ägdes 1818 av majoren Gust. Söderholm. Tillhörde 1825 Sturefors, då fideikommissrätten hitförflyttades från Förråd i Ö. Skrukeby. Mangården är vackert belägen nära kyrkan, Stångån och Kinda kanal, som här har en sluss. Huvudbyggnaden är i två våningar (fig. 220).

Sviestad, 2 ¹/₈ m., 241 h. *Sueæstad* omtalas i ett arvskifte år 1295, och 1409 nämnes Andris i *Swiastadh* som fasteman. Tillh. 1686 dels Klas Rålamb som frälse och var delvis som krono och klosterhemman reduceradt från Nils Asserssons och Anders Eeks arvingar. Hörde senare under Ekholmen till 1808 samt ägdes därpå av kaptenen Martin Rutg. v. Braunjohan († 1819), 1818 och 1825 av hans måg, kaptenen Sam. J. Westerling, 1850 av Ture Kasimir Tisell, 1852 av landsekreteraren, sederm. häradsh. Lars Fredr. Holmqvist, 1871 av apotekaren A. F. Wigander, kaptenen Gust. Lagerfelt och överjägaren Fr. Aug. Forssbeck, vilka 1876 försålde egendomen till Hans Severin Munch för 110,000 kr. Försåldes 1880 för 90,000 kr., inventarier däri icke inberäknade, av fru Emma Munch till Fr. Aug. Forssbeck. Ägdes 1894 av notarien N. F. Fries samt senare och ännu av J. E. M. Johansson.

Sörby, 3 ¹/₂ m., 427 h. År 1349 bortbytte Askaby kl. klostrets ägor i *Sørby* till Harald Laurensson. Vid ett arvskifte år 1386 mellan fogden i Åbo Jeppe djäken och hans barn erhöllo de senare bl. a. del i Sörby, räntande 1 tönn säd och 1 öre pgr. År 1408 gav Halsten Ingevaldsson m. fl. som själaavgift för husfru Sigrid Haraldsdotter jord här till sistn. kloster. År 1413 ökade abbedissan i Askaby kl. Marg. Haraldsdotter sin farbroders, herr Nils i Tuna, gåva till klostret med Sörby som gav 5 t. och 12 öre pgr. Tillhör sedan länge Sturefors fideik. — **Trädgårdstorp,** ¹/₂ m., 43 h., äg. S. V. Arvidsson. — **Uggletorp,** ¹/₂ m., 33 h., till Sturefors fideik. — **Ullstämma,** 2 ¹/₄ m., 323 h. I början av 1300-talet överlät Ingrid av Anunstad till borgaren i Linköping Ragvald bl a. 2 delar av en attung av *Vllastempnu* mark. År 1333 nämnes Johannes i *Vllastæmnu*. I slutet av 1300-talet gav Katarina Nilsdotter i Korsnäs en del här till Linköpings domkyrka. År 1413 satt Rangualdir här i nämnden vid ting i Linköping. Delar här ha under 1600-talet samt senare tillh. Sturefors, Harvestad samt släkterna Rålamb, Bär, Gyllenstjerna m. fl. Under 1800-talet ägdes ³/₄ m. av överstelöjtn. Henr. Gust. Nauckhoff († 1867) samt sedermera av hans måg f. d:r Karl Joh. Ljungstedt. Har 9 äg., därav E. K. Björkman m. fl.

Övriga tillhörigheter: Andersborg, Charlottenberg, Framnäs, Fredriksborg, Fridensborg, Hackefors kvarn, Haga, Hjulsbro fall, fabrik, kontorsbyggn., arbetarebost., Hjulsbro kvarn, Klippan, Landerydshagen, Lugnet, Möjetorps möbelfabr., Slattefors kvarn o. såghus, Solgård, Solö, Stubbetorp.

4. S:t Lars är som kommun sedan jan. 1911 införlivad med Linköpings stad men upptages här såsom till största delen belägen å landsbygden (se Linköping). Församlingen omsluter på alla sidor den bebyggda delen av staden. Gränserna äro åt n. sjön Roxen, i no. Rystad, i ö. Vårdsberg och Landeryd, so. Vist, sv. Skeda och Slaka samt v. Kärna och Kaga. Församlingens areal: 5,865 h., varav 5,348 land. Större delen av församlingen är en fruktbar sädesslätt. Södra delen är mera kuperad. Rådande jordart är lera, men det finnes även svartmylla och dungjord. Bevattnas huvudsakligen av Stångån, vilken vid Tannefors gör betydliga fall ävensom ett mindre vid Nykvarn. Det fall, som ån före Kinda kanals anläggande gjorde vid staden, finnes icke numera. Den från Slaka kommande Tinnerbäcken går i många krökningar härigenom och

förenar sig vid staden med Stångån, sedan den kort förut vid Sandbäcken gjort ett obetydligt fall. I s. delen finnes den numera igenvallade Rosenkällasjön, vilken ännu i midten av 1700-talet var rik på rudor, ehuru redan då till större delen igenvallad. Landsvägar, vilka sammanstöta vid eller i närheten av staden, gå fram i flera riktningar. I förening med Kinda kanals anläggande har Stångån blivit kanaliserad även söder om staden. Vid Tannefors äro tre slussar. Östra stambanan, Mellersta Östergötlands jvg och Östra centralbanan mötas invid staden. Den sista har station vid Tannefors.

S:t Lars socken eller *Sancti Lafrintza sokn*, såsom den benämnes 1383, är i vissa delar otvivelaktigt en av de tidigast bebyggda orter inom provinsen. Kallas även *S:t Laurentii.* Vid vilken tid kyrkan, som är belägen inom staden, ursprungligen blivit byggd, är obekant, men med visshet tror man sig veta, att hon är en bland de äldsta kyrkor i riket samt att hon blivit ånyo uppbyggd efter en undergången eldsvåda och invigd av biskop Kol, som blev biskop omkr. 1160. Kyrkan blev då eller var redan förut helg d åt S:t Laurentius. vilken för sin tro blev av Decius levande stekt å halster. Kyrkan säges länge varit Linköpings förnämsta och begagnades alltjämt under den tid, den nuvarande domkyrkan var under byggnad. Under biskop Kols tid skola de omkring staden belägna byar och gårdar blivit lagda under denna kyrka såsom en särskild församling, en åtgärd, som sedermera stadfästades av ärkebiskop Jarler och andra biskopar på mötet i Skara år 1241, då därjämte förordnades, att dop- eller funtavgiften skulle erläggas till domkyrkan i Linköping och icke, såsom genom missförstånd skett, till den mindre S:t Laurentiikyrkan. Ännu 1377 talas emellertid om »Linköpings socken» såsom liktydig med S:t Lars. Under katolska tiden var S:t Lars en egen församling, och voro medlemmar av domkapitlet kyrkoherdar här. Då Gustav Trolle blev ärkebiskop, fick han år 1515 tillstånd att därjämte fortfarande vara domprost och kanik i Linköping med S:t Lars som prebende. Sedan på mötet i Örebro år 1529 stadgats, att om flera kyrkor funnos i en stad, skulle de lyda under en pastor, blev S:t Lars socken förenad med Linköping och utan tvivel anslagen såsom prebende åt dåvarande kyrkoherden vid domkyrkan eller åt domprosten, vilka båda befattningar först sedermera sammanslogos genom k. Karl IX:s förordning av d. 22 mars 1604. Att S:t Lars endast varit prebende, kan man förstå därav, att församlingsborna aldrig ägt rättighet att, i likhet med annexförsamlingar, deltaga i kyrkoherde- eller domprostvalet, förr än på sista tiden. År 1762 försökte man visserligen att erhålla dylik rättighet, då överstelöjtn. Karl Gustaf Boije, Ryd, nämnda år härom inlade ansökan, vilken dock genom k. maj:ts utslag d. 4 febr. 1763 blev avslag n. En ytterligare ansökan i samma änne år 1801 av majoren Karl Em. Cronhjelm avböjdes även ledes. Numera kan Linköpings stad med S:t Lars anses som ett pastorat, sedan S:t Lars år 1866 sökte och erhöll rättighet att deltaga i kyrkoherdeval

med domkyrkoförsamlingen. I resolutionen härom benämnes S:t Lars Linköpings landsförsamling. Härtill kommer dessutom, att domprostar icke tillhöra de ecklesiastika tjänstemän, som avlönas med prebende. Prästerskapets lönereglering gäller ävenledes »prästerskapet i Linköpings och S:t Lars församlingar». Förslag förefinnes, att församlingen skall bliva eget pastorat, då komministraturen skall indragas.

221. S:t Lars kyrka efter år 1906.

Nuv. kyrkan grundlades år 1798, sedan den gamla, som då befanns för liten, blivit, med undantag av en del av tornet, helt och hållet raserad. Hon uppbyggdes till murar och tak år 1799 samt var färdig till invigning nyårsdagen 1802, varefter hon enl. k. m:ts skrivelse av d. 11 maj 1802 erhöll namnet Fredrika Dorotea Vilhelmina, efter dåvarande drottningen. Såväl k. Gustav IV Adolf som hans gemål hade kort förut bevistat gudstjänsten här. Detta namn begagnas sedan länge icke, utan bär kyrkan numera sitt ursprungliga namn. Kyrkan, som har en längd invändigt av 45, br. 12,7 och höjd till taklisten 7 m., består av långhus med rundsluten altarvägg i ö. och torn i v. (fig. 221). Har sittplatser för 700 personer. Uppvärmningen sker medels lågtrycksånga. Till kyrkan leda rakbetäckta ingångar omgivna av portaler av gottländsk sandsten. Upplysningen i själva kyrkan sker genom 10 rundbågiga fönster. En utbyggnad i ö. inrymmer sakristia. Över korrunddelen är inom halvcirklar Jesu födelse målad av Joh. Krouthèn samt de fyra evangelisterna. Å ömse sidor om altaret finnas två, från golv till tak gående väggmålningar, med en mängd figurer i naturlig storlek. De äro målade av Per Hörberg samt hitskänkta år 1801 av Charl. v. Friesendorff, f. Strålenhjelm. Den a

n. sidan framställer Kristus, lärande i templet, och den å s. Kristi hudflängning. Å orgelläktarens skrank finnas även målningar av Hörberg, framst. kyrkomusiken. Predikstolen var till senaste restaurationen år 1906 uppställd över altaret men förflyttades då till n. väggen i närheten av koret. Den är på sin tid huvudsakligen skänkt av samtliga kvarnägare och mjölnare i Tannefors. Orgelverket är, med användande av den gamla fasaden, byggdt med 23 st. år 1908 av Åkerman, Lund. Orgeltrampningen ersättes av elektrisk motoranordning. Det gamla verket var från 1801 om 23 st. och byggdt av P. Schörlin samt rep. 1832 av Hanner. Av de 4 ljuskronorna är en skänkt år 1625 av Klas Solthon, en annan 1739 av biskopen, d:r Rhyzelius i testamente efter dess fru Katarina Ihre och en 1740 av mjölnarna i Tannefors. Numera upplyses kyrkan med el. ljus, därförut av gas. I sakristian hänga porträtt i olja av domprosten, t. d:r Sam. Älf, f. 14/7 1727, † 19/6 1799; dompr., t. d:r Jonas Dubb, f. 11/4 1739, † 19/9 1823, och komminister Karl Höijer, f. 1714, † 1768.

222. S:t Lars kyrka före 1906. Kring övre kanten av tornmuren var ännu omkring 1860 ett galler eller staket.

I tornet, som vid kyrkans ombyggnad 1798 påbyggdes med en våning, hänga kyrkans ringklockor. Av dessa har en större flera gånger blivit omgjuten, såsom efter eldsvådan år 1700, då hon omgöts av den nedsmälta malm, som återfanns. Vid denna tid lästes å ena sidan denna vers: Flamma meam solvit, scidit et contusio molem, Dura Dei verbum corda movere nequit. Vid omgjutningen år 1744 fick klockan denna inskrift: 1700 d. 30 jan. När jag var mindre, smälte mig den eld, som staden brände, d. 9 nov. Straxt större vikt och bättre ljud av nåd och konst mig hände. 1715 i dec. Att brädden sprack, det länge jag med misshag hade klagat, 1744 d. 6 juli. Men gladdes att omgjutning min i S:te Lars behagat, 1735 d. 15 apr. Jag sprack, blev gjuten, kallar än till att Guds ord få höra, d. 10 nov. Samt daglig bättring in för Gud och trogna böner göra. Nederst lästes: Kom till Gud, med mitt ljud, när jag kallar. Den 29 juli 1767 blev denna klocka ånyo omgjuten samt försågs då med namnen å dåvarande konung, landshövding och biskop m. fl. i stället för sin förutvarande inskrift. Nuv. storklockan är gjuten 1907 av K. G. Bergholtz samt enl. inskrift

skänkt av J. Gottfr. Vennersten, Kallerstad. och Henr. Vestman, Valla. Därjämte läses å densamma: *Ära vare Gud i höjden och frid på jorden bland människor, till vilka Han har ett godt behag.* En befintlig mellanklocka omgöts år 1744. Den mindre klockan köptes för 1,824 dal. 20 öre k:mt år 1726, före vilket år kyrkan åtminstone under en längre tid endast haft en ringklocka. Hon vägde då 2 skepp. 14 lisp. och 15 ℔ men omgöts i Norrköping år 1739 av M. Hultman samt har som inskrift namnen å dåvarande konung, pastor och komminister. Överst lästes Gloria Deo Pax Terræ. Vid ringningen begagnas elektr. anordning.

Vid den grundliga restaurering, som kyrkan undergick 1906—07 efter ritning av arkitekten Agi Lindegren såväl till det yttre (fig. 222) som inre (fig. 223, 224), påbyggdes bl. a. tornets murar 1,5 meter samt försågs med ny överbyggnad i st. f. den gamla, »vars lanterna och kolonner liknade ett lusthus». Andra förändringar, som kyrkan samtidigt undergick, var inläggande av nytt golv, delvis av marmor, nytt innanrede, nytt valv, avdeladt med rosetter och gördlar och altarets beprydnad med en Kristusbild i gips efter Torvaldsen.

223. Från det inre av S:t Lars kyrka före 1906.

Den äldsta kända kyrkan blev, såsom redan nämndt, efter nybyggnad, invigd omkr. år 1160. Hennes öden under de första fem århundradena äro okända, förutom det att vid restaurationen 1906 anträffades grundmurar till ett äldre långhus, som skall ha varit rektangulärt med tresidigt kor. Vid den eldsvåda, som den 13 januari år 1700 övergick staden, räddades visserligen det inre av kyrkan undan faran, men såväl tak och tornresning som ringklockor förstördes. Dessa skador blevo likväl snart reparerade, vartill k. Karl XII beviljade en allmän kollekt över hela riket, och skulle varje kyrka i stiftet till samma reparation giva en daler smt. Vid denna tid hade kyrkan en längd av 116,9 och br. av 89 fot »med tornet och utom koret, som var ganska trångt, rundligt av hiskeliga tjockt valv och mur». Kyrkans valv förövrigt voro även av sten. Ett högt torn, i vilket klockorna hängde, blev färdigbyggdt år 1716. Åt norr var en sakristia utbyggd, vilken dock icke var ursprunglig. Sedan församlingens folkmängd så småningom tillväxt, måste man slutligen tillbygga kyrkan, varför man i maj 1736 nedbröt korets ofantliga valvpelare och murar, varefter kyrkan tillökades med en längd av 75 m. med 1 m. tjocka och 8 m. höga murar. Åt norr tillbyggdes en

sakristia av 8, åt ö. ett kor av 8,9 och åt s. en »nykyrka» av 8,9 m. i kvadrat. Av dessa tillbyggnader försågs koret med 2 och de övriga med 3 fönster. Valvet i denna del av kyrkan var av trä, försedt med målningar ur bibeln samt versar. Denna ombyggnad försiggick på den korta tiden av tre månader samt kostade förutom dagsverken 5,673 daler 17 öre k:mt. Såväl till det yttre som inre ansågs kyrkan prydlig. Altartavlan härstädes köptes 1722 och framställde nattvardens instiftelse och Frälsaren på korset. Orgelverket hade 6 st. samt var förf. år 1700. Predikstolen var från år 1606 samt hade förut varit uppsatt i domkyr-

224. Från det inre av S:t Lars' kyrka efter 1906.

kan, men år 1745 köpt därifrån. Dessa inventarier voro dock försålda redan år 1802. Kyrkan omgives sedan 1827 av planteringar. Platsen har sedan långt tillbaka icke blivit använd som begravningsplats, ursprungligen av det skäl att den vattensjuka marken varit hinder därför. Församlingen har ock sedan långt tillbaka haft sitt griftställe tillsammans med stadsförsamlingen, och skall socknen härför till domkyrkan skänkt en år 1624 gjuten ringklocka, som sedermera burit namnet S:t Larsklockan. Att kyrkogården i äldre tider varit använd som gravplats framgår emellertid därav, att vid grävningarna i och för kyrkans tillökande år 1736 hittades en mängd människoben här. Kyrkogården var förr omgiven av en år 1751 uppsatt stenmur.

Tornet, som under århundradenas lopp genomgått en del förändringar, är till sina fyra nedre våningar av medeltida ursprung samt uppfördt av kalksten. Detta kyrktorn är i många avseenden jämförligt med Askeby och Bankekinds kyrktorn (se s. 100 o. 108 samt Meddel. från Ö. fornminnesförening 1907, s. 12).

Av fornlämningar märkes en runsten vid Nykvarn, vars inskrift

meddelar, att Verun lät resa denna sten efter sin son Bove och efter sin dotter Esgärd. Gud hjälpe deras själ (se Ögtld I s. 89, 90). Vid Valla egendom finnes uppsatt en runsten, vilken tillhör Linköpings stad. I en hage vid Berga finnas odlingsrör. I Berga frälsegårds park märkas gravhögar. Fem av dem undersöktes 1876, varvid påträffades kollager, brända benskärvor, delar av en lerkruka, en »hen» (bryne), flera järnnaglar, bronsbitar, en tunn järnkrampa m. m. Samtliga gravarna tillhöra den yngre järnåldern. Å höjden av berget där finnes därjämte ett större stenblock, vilande å två stora stenar (fig. 225). Vid Åleryd finnas stensättningar. Skålformiga fördjupningar, minnen från bronsåldern, inhuggna i berg finnas vid Åhyddan (2 grupper) å Stångåns v. strand, å ett lågt liggande berg icke långt no. om Steninge (3 runda och 1 avlång), å ett berg mellan Tornby och Åhyddan å d. s. k. Sältingen och Rådmansön (49 skålar), å ett mindre berg närmare Stångån ett stenkast no. om föregående (9 skålar), å n. sluttningen av ett högre berg nv. om föreg. (5 sk.) samt s. om dessa å en slät bergavsats (2 avl. sk., den största i ö.) o. s. v. — Ö. om Stångån utanför Linköping äro ett par uppkastade jordhögar. I en av dessa har sägnen begravt »Lingur». Mera troligt torde vara, att de, som stupade i slaget vid Stångebro 1598, här blevo jordade. — Av kungsgården Stång, belägen ö. om ån, återfinnes nu endast namnet. Ägorna ha styckats och tillhöra dels staden, dels närliggande gårdar. År 1381 kom denna gård genom byte under domkyrkan, men förekommer senare såsom kungsladugård under Linköpings slott. — Till Tinderyd i denna socken har man velat förlägga platsen till riddaren Mattias Göstafsson Sparres mord å Linköpingsbiskopen Gotskalk, men enligt Linköpings domkapitels bannlysningsbrev över Sparre skedde detta vid Linderås kyrka i Vedbo härad av Småland. Inom socknen stod d. 25 sept. 1598 det märkliga slaget vid Stångebro (se Ögtld I, s. 298).

225. Offersten (?).

Folkmängden på 1750-talet: 1,250, 1790: 1,413, 1850: 1,981, 1910: 4,008, 1915: 5,407. Från 1900-talets första år och ännu pågår en betydande byggnadsverksamhet, särskildt närmast Linköpings stad och Tannefors. År 1907 bestämde k. m:t, att stadsplan skulle upprättas för 1/5 m. Tannefors hejdegården och lägenheten Åkersberg.

Gårdar.

Berga, 1 1/8 m., 117 h. År 1305 testamenterade Elof av *Byerga* andelar här samt hälften av lösöreboet till domprosteriet vid Linköpings domkyrka, i vilken han valde sin och sin hustrus grav. Alltså har redan från denna tid och ännu 1/2 m. varit anslaget till domprostejord. År 1311 testamenterade domprosten Wimund gårdar i Linköping m. m. samt sin gård *Biærghum* i »Linköpings socken» till stiftande av en ständig vikaria vid stadens domkyrka, dit den otvivelaktigt hörde, till dess den vid Västerås recess indrogs till kronan, dit gården alltjämt sedermera hört, en tid som hospitalshemman. År 1414 var Sigge i *Bærgha* nämndeman.

Berga, frälsegård, 1, förmedl. till 1/2 m., kalladt vid sitt gamla namn *Bjerga*, som av menige man ännu i senaste tid alltjämt varit använt, omnämnes 1350, då Daniel Hemmingsson med sin systers och svågers samtycke sålde en attung jord i *Bjærgha* till domkyrkosysslom. i Linköping, Sune. År 1375 bekräftade Magnus Oxe, nu kommen till myndiga år, sin moders, Margaretas, till Nils i Stång gjorda försäljning av alla fastigheterna i Berga m. m. Köptes 1647 av hovrättsassessoren Måns A:son Ekegren († 1657). Tillh. vidare biskopen Sam. Enander Gyllenadler († 1670) samt därefter änkebiskopinnan Brita G. Har måhända fortfarande tillhört denna släkt men ägdes 1778 av landssekreteraren, assessoren Samuel Zak. Torpadius († 1786), g. m. Elisab. Götherhjelm († 1795) samt tillhörde vidare deras måg överkontrollören, fältkommissarien Erik Gust. Hörning († 1831), g. m. Katarina Elisab. Torpadius († 1825). Såldes av honom redan 1812 till änkefru Helena Kihlström samt ägdes från 1817 av fabrikören Svante Karlström, vars änka Johanna Sofia Asklöf 1832 försålde gården till rådmannen Jakob Widoff († 1857), g. m. Fredrika Kristina Berg († 1856), i vars ägotid ny manbyggnad uppfördes. Tillh. vidare deras måg, skalden och skriftställaren Karl Fr. Ridderstad, g. m. Emelie Amalia Widoff (båda † 1886). Av R. anlades park, trädgårdar, och uppfördes nya ekonomibyggnader. Tillh. därefter deras söner kaptenerna Henning och Anton samt direktören Gunnar Ridderstad, av vilka A. Ridderstad genom köp blev ensam ägare år 1893. Han har här uppfört nuvarande manbyggnad (fig. 226), vilken är i samband med den förutvarande bakom liggande bostadsbyggnaden. Över portalen är Ridderstadska vapnet hugget i sten. I de tre här befintliga våningarna ha förvarats och för-

226. Bjerga.

varas delvis ännu den av nuv. ägaren från år 1905 gjorda betydande samling av konst- och konstindustriella föremål, avsedda att belysa dessa konstgrenars utveckling i vårt land från äldsta intill senaste tid. Några få avbildningar av föremål från dessa samlingar lämnas här (fig. 227—232). — Omkr. 15 hektar av egendomens areal äro belägna dels inom Linköpings planlagda område och dels invid de bebyggda stadsdelarna Ramshäll och Bergdalen. Ägaren hade tänkt sig att här få uppföra en byggnad för Östergötlands museum samt att här giva mark för en omgivande park (se Östg. Korresp. för d. 20 nov. 1905), men denna tanke gick om intet genom det anfall mot museet, som påbörjades år 1903. Ägaren hade senare tänkt sig att här uppföra en museibyggnad för de ovannämnda samlingarna, omgivet av ett friluftsmuseum, vilket allt var tillämnadt att delvis anordnas i enlighet med Nordiska museet och Skansen i Stockholm. Denna anläggning var avsedd att bliva till gagn och nytta för allmänheten och för Linköpings stad. Även denna tanke övergavs på grund av ett Linköpings stadsfullmäktiges beslut rörande denna mark. Detta beslut var av den beskaffenhet, att det, i fall det skulle stå bi, måste föranleda till markens expropriation från stadens sida, och sålunda omöjliggöra de av ägaren för samlingarna uppgjorda planerna. Detta stadsfullmäktiges beslut fattades på grund av ett kommittéförslag, dagteeknadt 1914. För att utröna, om det var stadsfullmäktiges verkliga allvar att här anlägga en park å omkring 15 har, anhöll ägaren, att stadsfullmäktige ville ingå till k. m:t med anhållan om stadfästelse å sitt förslag till stadsplan rörande ägarens mark. Stadsfullmäktige beslutade då år 1916, d. v. s. icke synnerligen långt efter sitt första beslut, i helt motsatt riktning mot det första beslutet i denna sak, sedan drätselkammare och beredningsutskott och byggnadsnämnden m. fl., i likhet med vad som skett vid första beslutet, yttrat sig i frågan, därvid här nämnda korporationer nu uttalade sig avstyrkande. D. n, som upptagit ägarens anhållan som sin motion, uttalade sig före avgörandet så: »att på grund av den utredning, som i ärendet förebragts, bifall till beredningsutskottets förslag vore att förorda». Motionären, som tillhört dem, som

227. Dryckeshorn av silver med beslagen ornerade i drakslingestil, ciselerad i relief med förgyllda ornament. Locket ett lejon bärande ett i färger emaljeradt riksvapen. Likaledes emaljerade landskapsvapen infällda i lock och midtband eller hängande kring bräddornamentet. Foten utgöres av en tomte i oxideradt silver på en platta av ebenholts med sköldbucklor av silver. Höjd 75 cm. Hornet är från Sam. Pettersson, Linköping, och var jämte andra föremål av silver som huvudpjäs utställdt vid 1897 års konst- och industriutställning i Stockholm samt förskaffade P. erkännande som »en bland vårt lands skickligare guldsmeder». Bordet, å vilket hornet står, är i Ludvig den sextondes l. gustaviansk stil.

avgivit nyssnämnda kommittéförslag, gav härmed ett otvetydigt erkännande, att han ansåg frågan först nu och icke därförut varken av stadsfullm. l. kommittén fått utredning (se Ögtld I, sid. 603), ett förhållande som även av andra omständigheter här skulle kunna visas. Följden av det första beslutet blev, att ägaren förflyt-

228 och **229.** Vas, sedd från två sidor, skuren i trä av konstnärinnan Sofia Hel. Isberg († 1875). Höjd 26,5 cm. Med bilder i hundratal, antagligen avsedd att framställa Bråvalla slag. Vasen var utställd vid konst- och industriutställningen i Stockholm 1866 och väckte där den största uppmärksamhet. »Jungfru Isberg», som hon lät kalla sig, är jordad i Motala. Å hennes gravvård läses: »Med blomsterprakt i hårda trädet Hon täljde fädernas öden. Konstens mål, anadt i livet, Hon nådde först uti döden».

tade de dyrbara och mycket omtalade samlingarna (se bl. a. *Nordisk familjebok*, Band 23, sid. 243) till största delen till annan ort, där de delvis överföras i andras ägo. Endast obetydligt är kvar vid Bjerga, men även detta skall förflyttas. Då stadsfullmäktige — som vid båda tillfällena hade ungefärlika sammansättning — så kort tid efter varannat vid senaste tillfället oförmodatfattade ett beslut, som upphävde det föregående, voro omständigheterna med samlingarna så långt framskridna, att någon ändring icke kunde ske.

Denna gård är dömd att framdeles som landtgård försvinna, enär den på grund av sitt läge är i sin helhet att betrakta som tomtjord. En mindre del av den längst från staden belägna egendomen försåldes 1908 till staten i och för de båda livgrenadjärregementenas förläggning hit.

Blästad, 1 ³/₄ m., 218 h. Sixten i *Blæghdhastadher* nämnes 1412 som fasteman. Blästad, 1 ¹/₂ m., donerades 1645 till Abr. Plagman men indrogs vid reduktionen. ¹/₄ m. inköptes 1629 av assess. Per Mattson Stjernfelt samt innehades därefter (1686) av änkebiskopinnan Brita Gyllenadler såsom förpantadt från släkten Preutz. Tillhörde 1700 hennes arvingar, 1726 befallningsm. Berg. När gården fick en äg. är obekant men tillh. 1781 ryttmäst. B. E. Ekerman, 1818 Charl. v. Friesendo ff, f. Strålenhjelm. Därefter såldes egendomen för 25,000 rdr b:o till handelsfirman Beckström & Vestman. Tillföll senare Alb. Beckström, vilken sålde gården till byggmäst. G. Dahlgren, från vilken densamma bördades av Teod. Beckström. Såldes ånyo av honom till Dahlgren,

tillhörde sedan 1875 genom köp dennes måg. Tillh. 1884 K. D. Engelhart, 1895 trafikinspektören Karl Fr. Eug. Lindskog, 1899—1904 James Har. Vilh. Fleetwood, därefter K. F. Jonsson, som 1915 sålde egendomen till Hj. Olai, Ås. — **Bråstorp, St.,** 1/2 m., 84 h. År 1414 satt Nisse i *Bratzthorp* i häradsnämnden vid Slaka kyrka. Har länge varit lektorsprebende, senare disp. av konsistorium i Linköping. — **Böckestad,** 2 m., 109 h., varav 1/2 m. komministerbost. Frälseg. tillh. 1686 landshövd. Ax. Lillie († 1692) å Lövstad, därefter mågen överstelöjtn. Karl Fil. Sack († 1708), vidare hans änka Kristina Beata L., omgift med fältmarsk. Er. Sparre. En annan del reducerades från översten Herbert Gladtstens arvingar. Har senare varit i bondesläkter, länge med 3 äg. År 1916 sålde E. och K. Karlsson samt fru V. Nilsson till K. O. Palm 1/2 m.

230. Vid vårtid. Motiv från Tinnerbäcken nära Linköping vid Bjerga ägor. Av Johan Krouthén. Storlek inom ramen: 1 m. 38 cm. × 96 cm. I samlingen finnas några och trettio, huvudsakligen större dukar, landskap och porträtt, av den i Linköping födde konstnären.

V. Böckestad för 30,000 kr. — **Gummetorp,** 1/4 m., 66 h. *Gumbothorp* omnämnes 1414 såsom »gjort aff Norberghom». Har länge hört och hör än till Rosenkälla. — **Haninge,** 1 m., 122 h. Botolver i *Hanögha* var 1395 fasteman. Tillh. genom donation från 1647 assessoren Måns Ekegren, men reducerades. Har 3 äg.

Kallerstad, 3 1/2 m., 160 h. År 1313 testamenterade kaniken Inge i Linköping 1/4 attung i *Kallirstadh* till Linköpings domkyrka, där han valde sin gravplats. År 1328 klagade bönderna i Mörtlösa, Råberga och *Kalderstadh* hos drotset Knut Jonsson, att förvaltaren på kungsgården Stång av dem utkrävde s. k. valdfår, liksom av dem, vilka icke, såsom nämnda kungsgård, hava jordvallar, varvid drotset förbjöd alla och särskilt dem, som innehade Stång, att därmed vidare ofreda samma bönder. Håkan »de *Kældæstaþ*» nämnes 1337. År 1343 sålde Björn av Lera för 26 mark pgr 1/4 att. av bondehaltebol i

Kallarsthath till Nils av Stång, som var fogde i Linköping, och 1344 sålde Peter Håkansson (fisk i sig.) 1/4 a. där för 26 m. till samma fogde. I sept. s. å. bortbytte prebendarien i Linköping Ragvald av sitt prebendegods 2 1/2 a. i Närdavi till Pet. Sigvidsson mot 1 att. i *Kallirstadh*. Daniel Jonsson och Pet. Olofsson av Sperringe sålde 1346 en halv och 1/4 att. här till nyssnämnde Nils av Stång. År 1349 sålde Linköpingsborgaren Dan. Karlsson sin och sin systers Kätilmods ägolott nära *Kattæstætoo* (antagligen Kallerstad) till Nils av Stång, vilken å sin sida åter år 1351 överlät under sin livstid på sin son Stefan Stangenbyergh 10 tönn och 10 öre pgr i avgäld av Kallerstad och därjämte

231. Några prov ur samlingen av silverföremål. Överst Sofia Isbergs vas (se fig. 228, 229). Å planschen synliga delar av spegel, bord (förgyllda) och stolar (i svart med imit. gyllenläder) äro i barockstil.

en gård »Kalderstadænæs», som årl. räntade 6 tönn och 6 öre o. s. v. År 1363 sålde Cecilia Petersdotter enl. Linköpings stadsrätt till Nils i Stång sin jord i »Kattastæta» belägen närmast Möllogata i nämnda stad. Linköpingsbiskopen Knut och östgötalagm. Ivar Nilsson fällde i Linköping 1413 räfstetingsdom, varigenom det byte, som herr Tord, fordom domprost i Linköping, gjort med 1 att. i Kallerstad, »som ær gamalt domprostadømssens godz» mot 1 a. i Ullevid i Valkebo h:d, skulle såsom olagligt återgå. Den delen, som är av säterinatur, har varit prebende samt köptes från kronan dels av överstelöjtn., sederm. översten Hans Garff år 1649, dels av översten Per Linderoth år 1646. Ägdes därefter som säteri av biskopen Sam. Enander Gyllenadler († 1670), vidare av hans änka samt av sonen, majoren Karl Gust. Gyllenadler († ogift), men reduecerades. Tillh. sederm. sistn. ägares svåger, generalmaj. And. Lagercrona († 1739), därefter dennes måg, generalmaj. Otto Reinh. Wrangel († 1745) samt vidare hans

son, riksr. And. Reinh. Wrangel, vilken 1774 försålde säteriet till doktorinnan Hedv. Sofia Lidén. Senare och omkr. 1818 ägdes det av landskamr. Joh. Gabr. Bergegren († 1841). Frälsehemmanet såldes 1658 av överstelöjtn. Hans Garff till biskopen Sam. Gyllenadler, och 1676 försåldes en annan del av detsamma av fru Hel. Ulfsparre till Gyllenadlerska familjen. År 1677 och 1686 ägdes en del härav av änkefru Brita Gyllenadler och 1700 av And. Lagercrona, vilken 1728 köpte ytterligare en del av egendomen av sin styvson, överstelöjtn. Karl Magn. Du Rietz. En del av frälset ägdes 1686 och 1700 av Lars Sparre samt 1726 av Fredr. Lorents Bonde, som 1737 försålde densamma till generalm. Germ. Karl von Brunijan. Vid denna tid berättas det, att här anlagts mullbärsplanteringar med frö införskrivna från Frankrike. Över 3,000 plantor sägas dock ihjälskållats med hett vatten av bönderna, vilka ansågo det vara bättre att odla kål. År 1798 inköptes frälsehemmanet från generalm. Brunijans arvingar av lagmannen And. Vilh. Pereswetoff-Morath, sedan han år 1798 tillhandlat sig skattehemmanet av Fredr. Karl Egnell. År 1817 ärvde dåvarande häradshövd., sed. lagmannen Fredr. Karl Pereswetoff-Morath hälvten av sin faders egendom samt köpte den andra hälften av sin broder, häradsh. And. Wilhelm P.-M. Sedan nämnde lagman år 1829 även inköpt säteriandelen av landskamr. Bergegren, var egendomen sålunda kommen i en hand. Vid lagman Moraths död år 1851 ärvdes den av hans måg, löjtn. Karl Emil Wilh. Pereswetoff-Morath († här 1885). Köptes från hans arvingar 1891 av Magnus Gottfr. Nordenfeldt samt ägdes 1895—1902 av ingenjören Ax. Ulr. Wästfelt samt därefter av nuv. ägaren, brukspatr. Justus Gottfrid Vennersten.

232. I trä skurna negrer, använda som ljushållare. Ha sedan förra hälften av 1700-talet tillhört Ridderstadska släkten samt till omkr. 1850 varit uppställda i nischer i stora trappuppgången vid Riddersholms fideikommiss. Ha därefter tillhört nuv. ägaren och hans fader. Skapet har årtalet 1772 med Ridderstadska och Gyllenadlerska vapnen. Tavlan (storlek: 1 m. 34 cm. × 1 m. 7 cm.), av okänd mästare, är från nuv. ägarens föräldrahem. Bålen, av ostindiskt porslin med Vallenstråleska vapnet, har gått i arv från första ägaren, kanslirådet Fredr. Ulr. Vallenstråle, nuv. ägarens farmoders far.

Med Kallerstad är förenat sägen om ett besök av k. Karl XI. Under ett av de hårda missväxtåren 1695, 96 eller 97 skall nämligen nämnde konung en gång sökt sig natthärbärge i en bondstuga här i stället för att sent på afton,

som det var vid ankomsten, begiva sig till Linköping, dit hans färd gällde. Vid inträdet i stugan säges konungen genast blivit igenkänd av ägaren, som några år förut såsom riksdagsman besökt Stockholm. Konungen och bonden voro snart inne i ett samtal om ortens förhållanden i allmänhet och särskildt om den svåra missväxten, och konungen lärde snart känna, hur det stod till i ett och annat, bland annat huru förvaltaren vid kronomagasinet i Linköping brukade se sig ganska drygt tillgodo vid försäljningen av kronosäden, i stället för att, såsom föreskrivet var, hjälpa den nödställda befolkningen och försälja den till underpris.

— Jaså, sade konungen, då han fick höra detta, är det så, skola vi nog närmare se till, huru det förhåller sig härmed.

Och utan att vidare orda härom, gick han därefter till vila. Under natten syntes konungen likväl funderat vidare på saken, ty tidigt följande morgon begärde han få låna sin värds arbetskläder, vilka han även till värdfolkets stora förvåning iklädde sig.

— Vi vilja själva lära känna, sade han, hur våra tjänare sköta sina sysslor.

Och snart var kälkskrindan med sina oxar på befallning i ordning, och konungen, trogen sitt en gång fattade beslut att själv på nära håll lära känna sitt folk, fattade tömmarna och lät det bära av till Linköping. Sedan konungen vid kronomagasinet fått vänta ganska länge. infann sig ändtligen förvaltaren, då konungen köpte ett för dessa tider betydligt parti säd, vilket han även själv nedbar från magasinet och körde ut till Kallerstad. Säden lämnade han vid hemkomsten till värdfolket såsom ersättning för vänligt natthärbärge, och sitt mål att lära känna förvaltaren vann han även, enär han, såsom det berättas, av denne blev icke b ott på det ovänligaste sätt bemött, utan därjämte fick betala sin säd i dubbel mått. Följande dag stod emellertid förvaltaren till ansvar inför konungen, som nu tagit in på slottet i Linköping. Att denne icke blev gammal på sin förvaltareplats behöver icke omnämnas. Huruvida konungen denna gång lät sin »käpp dansa polska på ryggen», förmäler likväl icke sägen. Å ägorna synas ännu spår efter en landsväg, av folket kallad kung Karls väg, vilken fört till den vid Nykvarn förr belägna gamla Stångebro. — Egendomen är bebyggd med tvenne bredvid varandra belägna manbyggnader.

Köpetorp, 1 m., 75 h. *Kiøpoþorp* nämnes 1337. Har länge varit hospitalshemman. Tillh. staten.

Mörtlösa, 5 1/4 m., 169 h. *Myrtu'øsa* nämnes 1328 (se Kallerstad). År 1342 sålde Sixten Gunnarsson 1 1/3 a. i *Mørtaløsa* till Linköpings domkyrka. Harald Aernilsson sålde 1360 1/2 a. i Sixtens gamla hemman i *Mörtlösa löt* till Staffan Nilsson, vilket köp kon. Albrekt bekräftade 1368. Jon i *Møttaløsa* satt 1405 i nämnden. År 1417 intygade biskop Knut, at Gudmund Gregersson i Lera igenlöst jord här, som hans hustru Ingeborg Karlsdotter givit till Skrukeby kyrka. En del har senare varit prebendehemman. Andra delar ha varit delade på flera händer. Hade 1884 nio och 1895 tolv samt 1910 sex äg. Den största deläg. är fd. riksdagsm., direktören Oskar Larsson. Stadsfullm. Verner Karlsson försålde sin andel (1 1/12 m.) 1917 till P. A. Svensson, Björsäter.

Rosenkälla, 1 1/2 med **L:a Bråstorp** 1/4, **Kråksäter** 1/4, **Raelstorp** 1/4 m., tills. 300 h. Domprosten Björn testamenterade 1319 sin gård i *Rosinkiældo* till Linköpings domkyrka Egendomen säges från 1590-talet tillh. Ol. Petri Upsaliensis och hans son Isr. Olai, vilka båda voro domprostar i Linköping. Blev emellan 1614 och 1617 satt i mantal under namnet Torpestad och Torp. År 1646 donerades gården under sitt nuv. namn av drottn. Kristina till Isr. Olais son, dåv. häradshövd., sed. vicepresid. Isr. Lagerfelt, vilken 1671 innehade den med säterifrihet och 1683 som säteriallodialfrälse. Reducerades men utbyttes. Skattlades 1761. Egendomen gick därefter i arv inom denna släkt, som tillade säteriet flera gårdar, till år 1782, då den såldes av överstelöjtn. Isr. Lagerfelt till överstelöjtn. Mattias Strålenhjelm men återbördades av L:s faster Brita Magd. Leijon-

hjelm, f. Lagerfelt, samt såldes 1798 av henne till Brita Magd. Leijonhjelm, f. Foek, som 1815 sålde gården till sin son i hennes första gifte kaptenen Fredr. Ad. Vilh. Sinelair, vid vars död 1835 den ärvdes av löjtnanten Karl Fredr. Ad. Sinelair († 1888). Tillh. f. n. hans efterl. maka Henriette, f. Lagerfelt. — Huvudbyggnaden, i en våning oeh reveterad, ombyggdes 1816.

Ryd, 1 1/4 m., 194 h. *Rydh* nämnes år 1325. Hörde senare under en prebendestiftelse samt utbyttes 1629 från kronan av assessoren Ped. Mattsson Stjernfelt († 1638). Med hans dotter Anna övergiek egendomen till majoren Joh. Gust. Klingspor († 1636) och med deras dotter Maria Marg. till överjägm. Erik Boije († 1668). Kallas 1683 Gustav oeh Erik Boijes säteri samt tillhörde senare Er. Boijes son, kaptenen Joh. Gust. B. († 1707), från vilken Ryd redueerades såsom beläget inom Linköpings frihetsmil men utbyttes. Ägdes 1754

233. Ryd.

av hans son överstelöjtn. Karl Gust. Boije († 1769) samt vidare oeh till sin död här 1806 av majoren Karl Em. Cronhjelm, gift med Hedvig Ulrika Boije. År 1818 såldes Ryd av henne till grosshandl. i Norrköping J. Nyberg. Tillh. sed. brukspatr. Joh. Hugo Ekelund († 1886), g. första gången med Joh. Kat. Charl. Nyberg († 1847). Ägdes vidare av hans hustru i 2:a giftet Emma Elisab. Helling, som 1889 sålde egendomen till nuv. ägaren brukspatr. Karl Ludv. Tersmeden (fig. 233).

Råberga, 4 m., 253 h. *Rughbergha* nämnes 1328 (se Kallerstad). Råberga, 2 1/2 m., tillh. i början av 1800-talet släkten Tydén, 1825 bergsrådet Ax. Joh. Lindersköld, 1852 e. hovrättsnot. Svante F. Bergström, 1871 M. T. Berndes, 1879 kr.länsm. K. A. Rinnander, köpt för 55,000 kr., 1884 och 1894 Abel J:son Hydén; 1 m. har länge hört till Gerstorp; 1/2 m. har varit hospitalshemman, tillh. staten. År 1908 ägostyekades av ovannämnda 2 m., 1/2 m. tillh. F. & E. Uggla. — **Råvantorp,** 1/4 m., 45., h., tillh. Rosenkälla. — **Sigguntorp,,** 1/2 m..

98 h. tillh. en kort tid under 1600-talet Isr. Lagerfelt, 1884 K. J. Jonsson, 1894 J. G. Petersson, 1910 K. J. Anderssons fru.

Smestad, 1 m., 185 h. *Sundhastadh* med åkrar i Linköping omtalas under förra hälften av 1200-talet och antages vara en felskrivning för *Smidhastadh*. Donerades 1648 till sekreter. Sam. Kylander, men reducerades. Ägdes 1818 som välbebyggdt av Charl. v. Friesendorff, f. Strålenhjelm († 1825), samt därefter av hennes son Fredr. Aug. v. F. Tillh. vidare översten Joh. Georg Nisbeth († 1834) och därefter hans änka Maria Jakobina, f. Barfoth († 1868), av vars arvingar gården försåldes o. 1870 till dompr., sed. biskopen Per Sjöbring, som 1877 försålde densamma för 88,000 kr. till löjtnanten Karl Kindstrand, Duseborg († 1898). Ägdes därefter av hans son, majoren Ax. Rik. Fab. Kindstrand, som 1907 sålde egendomen med undantag av Berga utj. vid Tannefors för 160,000 kr. till staten.

Spångerum, 1 m., 58 h. *Spangarwm* nämnes 1387. Ägostyckades 1908. — **Såby,** 2 3/4 m. *Sæby* jämte Hundaberg m. m. gavs 1319 av dompr. Björn och kaniken Olof i Linköping till stiftande av en prebenda vid Linköpings domkyrka. En del här har reducerats från Hans Georg Mörner († 1685); 1 m. har sedan 1600-talet varit prebendehemman för en lektor; 1 3/4 m. tillh. 1850 A. P. Andersson, 1894 Joh. Lindblom, Tornby, och 1910 P. A. Karlsson. — **Tannefors,** 3/4 m., 41 h. Domprosten Vimund testamenterade en del i *Tannæfors* år 1311 till stiftande av en ständig vikaria vid Linköpings domkyrka. År 1319 testamenterade domprosten Björn en kvarn härstädes, kallad Klæppæ, till samma kyrka. År 1327 gav riddaren Håkan Jonsson Läma (2 snedbjälkar) en kvarn här till Linköpings kloster, och år 1340 sålde Magn. Gunvidsson sin andel i en kvarn här till fogden i Linköping Nils av Stång. S. å. sålde Pet. Ragvaldsson ett kvarnställe med hans andel i strömmen till en dekan i Linköping. År 1345 gav lagmannen Knut Jonsson och hans hustru Katarina Bengtsdotter till stiftande av en prebenda vid L:gs domkyrka bl. a. en kvarn i *Tannafors*. År 1375 bekräftade Magnus Oxe, nu kommen till myndiga år, sin moders, Margaretas, försäljning av 1/3 kvarn här, och s. å. skänkte Staffan Stangenberg för sin dotter Kristina till Vadstena kloster bl. a. en kvarn härstädes. Nämnes samtidigt med Kallerstad år 1351, då fogden Nils i Stång överlät under sin livstid på sin son Staffan Stangenberg bl. a. »en mark pgr och ett gödt svin av kvarnen i *Thannæfors*, som Nils köpt av Magnus Gudhwalsson. År 1384 köpte Bo Jonsson en kvarn av Harald Bagge. Kyrkoh. i Lofta Nils Ulvsson (4-del. sköld med en trappskuren ruta m. m.) gav vid ett jordaskifte år 1386 sin broder väpnaren Lafrens Ulvsson bl. a. en kvarn här. Under 1600-talet donerades en del jord till skrivaren And. Olofsson, tre kvarnar till kammarrådet Joh. Ehrenskeld och lika många till kyrkoh. P. Simonis Löfgren men reducerades. Två kvarnar kommo genom förpantning till biskop Gyllenadler, vilka icke reducerades. En del hörde ännu under 1800-talet till hospitalet i Linköping. Ett pappersbruk anlades här 1523 av biskop Brask, men kom efter att en tid ha varit i enskild ägo till domkyrkan, som 1634 köpte ståth. Erik Ulfsparres andel. Pappersbruket förblev därefter i kyrkans ägo.

Linköpings vattenledningsverk har här från 1875 sina filtrerbassänger och pumpverk. I övrigt märkas här de betydande Svenska järnvägsverkstäderna m. m. **Tannefors,** 11/20 m., hade 1910 3 äg., bl. a. arméförvaltningen. Tannefors hejdegård, 1/5 m., ägostyckades år 1909.

Tornby, 2 5/8 m., 289 h. Äg. här ha under 1800-talet varit Tornberg, A. W. Svartling (1852), M. Morlin (1871), K. J. Håkansson, Joh. Lindblom, Dan. Persson och landshövd. Rob. De la Gardie (1884 och 1894), Sockerfabriks a.b. i Linköping från 1906 m. fl., tills. 3 äg. f. n. — **Torvinge,** 3 1/4 m., 107 h., tillh. 1910 F. A. Karlsson o. E. G. Petersson. — **Ullevid,** 6 3/4 m., 322 h. Knut av *Ullavi* omnämnes år 1300 och Ragvald 1303, den senare även 1318,

då gårdens namn skrives *Wllaui*. År 1339 sålde Arnolf Knutsson 3 1/2 att. på 1/12 när i *Litla Wllawi* till Linköpings domkyrka, och 1342 förklarar Birger Petersson, att han till herr Ingevast, sakristan vid samma kyrka, sålt 1/2 a. här. År 1343 sålde Isak i Hyllinge för 12 mark pgr till riddaren Karl Bengtsson ett gods i *Vllævi*, som årl. avkastade 6 1/2 spann säd. År 1370 förklarade Kristina Turedotter, att hon uppburit den henne tillkommande skifteslotten efter sin man Nils i Stång, varibland 1 att. här. År 1377 ingav Margareta Gunnarsdotter (4 spetsar från vänster) med sig till Vadstena kloster 3 1/2 attungar i Ullavi i »Linköpings socken». Hennes mor Katarina (en sparre) beseglade. Staffan Stangenberg (snedbjälke, belagd med 2 sparrar) och hans hustru Birgitta, vilka insatte sin dotter Ramborg i Vadstena kl., skänkte år 1382 med henne dit 2 att. jord i Stora Ullevid vid Linköping i Hanekinds h:d, räntande årl. 8 t:r korn och 1 m. pgr. Herr Stefan, kyrkopräst i Nykil, testamenterade till Vadstena kl. 1396 bl. a. 1 att. i Ullevid i »S:t Laurencii socken». År 1399 dömdes, att bl. a. 1 att. här, vilken till förfång för kronan kommit till Vadstena kloster genom köp, åter skulle läggas under skatt av Tyrgils. I en senare tid tillh. Lilla Ullevid 1884 land-hövd. Rob. De la Gardie samt från 1906 Östergötlands sockerfabriks a. b., varjämte 1 m. sedan länge varit lektorsprebende. Båda dessa gårdar ha tills. en areal av 78 h. **St. Ullevi,** 4 3/4 m., tillh. på 1880- och 90-talen Nils Fr. Nilsson (1 1/4) m., samt det övr. 4 äg., varav Joh. Aug. Vidells stärbhus var äg. av 1 4/5 m. ännu 1910 och senare.

Valla, 2 7/8 m., 250 h. Kaniken Inge i Linköping testamenterade år 1313 en äng i *Wallom*, som han köpt för 18 öre, åt munkarna i Linköping. År 1352 omtalas Halder i Valla såsom kyrkovärd vid S:t Lars kyrka, tillsammans med Olaus i Åby. Magnus i Jäppestad intygade år 1350, att en skog nära Linköping, på vilken bönder i *Vallum* gjort intrång, tillhörde avl. ärkedjäknen i Linköping Johan. År 1439 såldes en del av Valla av Ragnhild Filipsdotter till borgaren och rådm. i Linköping Olof Västgöte, och år 1533 såldes en del av borgaren i Söderköping Olof Persson till hans styvmoder Anna, Per Larssons änka. År 1629 köptes egendomen till en del från kronan av assessoren Ped. Mattsson Stjernfelt, och år 1681 sålde Erik Gust., Joh. Gust. och Mårten Boije av Gennäs den halva hagedel i Valla, som de ärft efter sin mormoder, fru Anna Stjernfelt, till kronobefallningsm. Jöns Andersson. Delar av gården ägdes även vid denna tid av assessoren Måns Ekegrens arvingar. Innehades 1686 av Peter Preutz, Dis orp. Hans barn Scipio Prytz och Marg. Sofia Prytz försålde 1690 sin ärvda skatterättighet å Valla för 2,000 dal. kmt till kronobefallningsm. Sam. Melander, vilken sedermera även tillköpte en del i rusthållet. År 1734 sålde Anna Kristina Philander sin ärvda 1/4 i skattehemmanet till lektorn Joh. Samsonius för 800 d. kmt, och 1737 försålde Jonas Ekman och hans hustru Hedv. Philander en annan 1/4 för 900 d. kmt till lektorn sederm. domprosten Joh. Sparschuch, som omkring 1754 därjämte tillköpte en del av korpralen vid livdrabanterna (ryttm.) Leon. Ahlgren. Gården hade sålunda under en längre tid haft flera ägare, av vilka flera voro ovannämnde Jöns Anderssons och hans andra hustrus Kristina Olofsdotter Fredlings avkomlingar. Dels genom arv och dels genom köp kom dock byalaget tillsammans år 1766 till domprosten Sparschuchs son, assessoren Lars Sparschuch, vars mormoders morfader Jöns Andersson var. Tillhörde 1817 Sparschuchs dottersöner, v. häradsh. Fredr. Ernst († 1862) och ryttm. Reinh. Gust. Boije, samt köptes å auktion d. 18 okt. 1821 av handelsfirman Beckström och Westman, för 47,200 rdr bko. Tillh. efter 1844 handl. Joh. Gust. Westman, som den 14 mars 1856 med full äganderätt skänkte egendomen till sin son Leonard Westman, vid vars död den ärvdes av sonen kaptenen Henr. Joh. Ludv. Westman. — Egendomen är bebyggd med en år 1856 uppförd manbyggnad i en våning med frontespis åt båda sidor och souterrainvåning. Gamla manbyggnaden var belägen på samma plats som den nuvarande.

Under en bredvidliggande flygelbyggnad finnas flera källarrum, vilka förr varit använda som transportfängelse (fig. 234). Kvarngärdet och Kvarnängen, den sistnämnda kallad Sparsehuksäng eller »Spasehäng», där nu Linköpings hamn och

234. Valla.

järnvägsstation äro belägna, hava förr hithört men blivit utbytta mot annan jord. Gumpekullabacke har även hört hit men blivit frånsåld till fabriksbolag. Linköpings senast anlagda s. griftegård har även hithört.

Vidingsjö, 2 1/2 m., 240 h. Domprosten Björn omnämner i sitt testamente 1319 ett hemman i *Widhinxrø*, som han köpt för 23 mark. Skrives senare *Vidunxöö*. På begäran av domprosten Lars i Linköp. hölls år 1414 laga skifte i *Widingxrø* med »læge æpther rætta solskifft aff xij mannom ia». Ett m. är sedan gammalt lektorsprebende; en del här donerades 1652 till Sten Jespersson men reduecerades från sonen; frälseg. tillh. 1686 Anna i Ersta; 1 1/2 m. har 3 äg. — **Åby,** 3 m., 196 h. *Aby* nämnes 1352 (se Valla). 4 äg. — **Åleryd,** 2 1/2 m., 144 h. St. Å. 2 m. ägostyckades år 1893. L:a Å., 1/2 m., tillh. 1884 källarm. E. Åkerlund, 1894 hans arvingar och 1910 A. V. Andersson.

Ånestad, 2 m., 154 h. Erengisle i *Anunstathum* satt 1413 som nämndeman. År 1651 donerades 1 m. till landskamrer. And. Andersson († 1684) men indelades sedermera till häradshövdingebost., under senare hälften av 1800-talet indraget till staten. Det övriga, 1 m., reduecerades men tillh. 1818 änkefru Baur, Varberg, 1852 bryggaren, sekreteraren Jonas Holm, från 1860-talet grosshandl. Karl Andersson, på 1880- och 90-talen nämndem. J. V. Jakobsson samt köptes vid dennes hustrus död av sonen Ture Jakobsson, som 1912 sålde egendomen till handl. Salom. Edv. Linde, vilken åter 1916 försålde den till Gust. Håkansson, som kort därefter sålde den till G. Sundin från Hägerstads s:n — Är bebyggd med rev. tvåvåningshus och 2 flyglar.

Övriga tillhörigheter: Berga utj., ägost. 1910, Djurgården (170 h.), Hallby, Hyddan, Klockarelyckan, Kungsladugårdsgärdena, Kärr, Larsbo, Lindershill, Lindesberg, Lyckhem, Marieberg, Munkhagen, Nygård, Planterhagen, Ramstorp, ägost. 1907, Risbrinken, d:o handelsträdgård, Rycklösa utj., Rörtorpsängen, Skäggetorp m. m., Sofielund, Stjärneberg, Svänneborg, Tinnerö äng, Virvans utj., Åkersberg m. fl.

5. **Skeda** gränsar i n. och v. till Slaka, i v. till Nykil, i s. och so. till Vårdnäs, i no. och ö. till S:t Lars (Linköping) och Vist. Arealen: 7,196 h., därav 7,172 land. N. delen omkr. kyrkan är i det hela en slätt, men i ö. upptages marken av Åsdymlingen, här kallad Kolbyttemon, och Persboskogen. Mot s. är mer bergigt och skogbeväxt. Hanekinds häradsallm. är här belägen. Rådande jordart är i n. lera, för övrigt sandmylla. Socknen bevattnas av den lilla Gåresjön samt av några mindre

235. Skeda kyrka.

bäckar. Den förnämsta landsvägen kommer från Linköping genom Slaka förbi kyrkan till Vårdnäs och vidare till Vimmerby.

Skeda nämnes 1352, *Sketha* 1378, *Skedha* 1401, då Linköpingsbiskopen Knut anslog biskopstionden härifrån till en prebenda. I äldre tider har socknen tidtals som prebende haft egna kyrkoherdar. Var från 1628 prebende åt en teol. lektor vid Linköpings gymnasium men blev genom kungabrev av 1861 förklarad såsom eget gäll. Komministraturen är vakant, enl. k. brev av 1904. Ny regl. 1919 (se Slaka s.). Kyrkan är av obekant ålder (fig. 235). Hon förmenas under katolska tider varit kallad S:t Katarina men benämnes omkring 1500 S:ta Birgitta. Blev år 1794 ombyggd och utvidgad med bibehållande av ena långmuren. Reparerades 1913 efter ritning av arkitekten Axel V. Brunskog. Längden: 28 och bredden: 12 m. med 500 sittplatser. Altartavlan, förest. Marias besök hos Elisabet, är målad av Hörberg 1796. Predikstolen är från 1812.

Den gamla predikstolen, förärad 1693 av assessoren Sam. Adlerberg, förvaras i tornet. Orgelverket om 12 st. är från 1877 av Markussen & son, Schleswig. Det gamla om 9 st. var från 1777 av Lars Strömblad. Kyrkan hade redan tidigt orgelverk och före år 1682 fanns ett dylikt om 4 st. uppsatt i koret, men detsamma förflyttades nämnda år till v. kyrkdörren. Gamla dopfunten av sten är å kyrkogården. Den nya är av röd kalksten. I taket hänga 4 ljuskronor, varav 3 av malm. Lynowska släkten har här haft grav. I forna Åkerstadsgraven begravdes bl. a. S. Adlerberg († 1709). Två gravstenar äro i korgolvet, den ena över Erik von Roland och hans fru Eva Kristina von Stegling 1746. R. var kansliråd och en vittberest man. Den andra är över Anders Jonsson i Orlunda 1746. En kyrkbänk har årtalet 1686. Ett par mässingskandelabrar har inskriften: *Olaus Svebilius 1686*. S. var då ärkebiskop. Hans barn adl. Adlerberg. I sakristian förvaras krucifix, vapen och sockenbiblioteket (200 n:r). Fönstren äro med blyinfattning. Avst. till Linköping 10 km.

Tornet uppmurades från grunden år 1754 men förhöjdes samt pryddes med glob, kors och stjärna 1794. Av kyrkans ringklockor är den större omgjuten samt försedd med S:t Petri bild. Inskriften är: Guds heliga namn till ära och »Scheda» församling till tjänst omgjuten anno 1695. Överst läses: Soli Deo gloria. Nederst: Gloria in excelsis Deo. Me fundebat Holmiæ Gerhardi Meyer. Lillklockan, gjuten 1625, omgöts 1780 av Joh. Åhman i Linköping. I tornet förvaras 2 snidade apostlabilder.

Av fornlämningar märkas 2 runstenar å Ånväga ägor. Å den ena är blott en slinga, å den andra, med otydliga runor, har blivit läst: Äsbjörn reste stenen efter I. I s. kyrkoingången äro 2 kalkhällar, som endast visa spår av ristning. Inom socknen finnes en mängd ättehögar, till en del belägna å Ånväga ägor med fortsättning till inemot Torrberga f. d. grenadjärtorp, där flera mindre kullar synas. En del av byggnaderna vid Torrberga äro uppförda på minnesmärken, och i Torrberga mosse säges ett åldrigt svärd av järn vara funnet. På Åkerstads ägor finnas även flera minnesmärken, bl. a. en rund stensättning nära landsvägen. I allén här fanns förr en bautasten, vilken på 1840-talet blev förflyttad till generalmaj. Karl Detl. Cronhjelms († 1844) grav å Linköpings griftegård. Där bautastenen stått, hittades sedermera åtskilliga silver- och kopparmynt. V. om Ånväga är en kulle, kallad kyrkkullen, såsom det säges därför, att man här ämnat uppföra Skeda kyrka. Enl. en annan sägen skulle kyrkan varit ämnad att uppföras å Bredsäters äng å Ingebo ägor. Vid denna gård finnas även stensättningar. Å Siktesbo mosse är ett berg med branta, höga väggar, kalladt Borgön, som antages fordom varit kringflutet. Enligt sägen skall här förr funnits järnringar, avsedda att fästa farkoster vid.

Folkmängden: 1750-talet: 1,046, 1810: 1,406, 1850: 1,941, 1910: 1,544 och 1915: 1,465. — Inga kassor 1910. — Folkskolor: 3 år 1915 med 121 barn samt 2 småskolor med 51 barn. — Handl.: 4, hantv.: 10.

Gårdar.

Alorp, 1/4 m., 53 h., 2 äg. — **Arboga,** 1/8 m., 20 h., tillh. Haddorp. — **Asplunda,** 3/8 m., 2 äg. Är en del av Skankerstad. — **Björnhallen,** 1/8 m., 14 h., 2 äg. — **Blackebo,** 1/2 m., 65 h., 1 äg. — **Dömestorp,** 1 m., 147 h., 2 äg. — **Erikslund,** förr Skankerstad, 3/8 m. *Skankerstadha* följde 1370 Ullevid i S:t Lars s:n. Hörde under 1600-talet till Stavsäter. Tillh. 1910 Ax. Anderssons stbh. — **Erstorp,** 1/4 m., 71 h., 5 äg. — **Fredriksberg,** 1/2 m., 1910 L. P. Arvidsson. — **Gatan,** 1/4 m., 109 h. År 1412 utfärdades fasta å en äng och en kvarn med ström, som Knut Ingemarsson köpt. Hade länge flera äg., tillh. 1910 kyrkoh. Osk. Nordlander samt genom köp från 1916 nämndem. K. A. Liljebäck, Malmslätt. — **Gellringe,** 1 m. *Geldringe* nämnes 1377. Har länge tillh. Vargsäter men från 1914 J. E. Jakobsson. — **Gåra, L:a,** 1/2 m., 124 h., 5 äg. — **Gåra, St.,** 1/2 m., 98 h., 1910 O. F. Banck. — **Haddorp,** 1 m., 62 h. Tillh. på 1880-talet och 1910 Vilh. Samuelssons barn. — **Halvarebo,** 1/2 m., 109 h., 2 äg. — **Hult,** 1/8 m., 13 h., 1 äg. — **Hässleberg,** 1/2 m., 200 h. År 1408 testamenterade Kristina Johansdotter till Linköpings domkyrka sitt gods i *Hesleberg,* som var hennes möderne. Har nu 3 äg. — **Hässelkulla,** 1/8 m., 40 h., äg. 1910 J. H. Palmquist. — **Hökhult,** 1/4 m., 184 h., 1910 J. E. Ringqvist. — **Ingebo,** 1/2 m., 316 h., 9 äg. — **Karlsbo,** 1/4 m., 54 h., häradsallmänning. — **Karstorp,** 1/4 m., 30 h., häradsallm. — **Kerstinebo,** 1/2 m.. 89 h., 1910 P. A. Lundins stbh. — **Krogstorp,** 1/4 m. Har förr tillh. Vargsäter, nu 1 äg. — **Kulla,** 1/8 m., 27 h., 1 äg.

Kullstad, 1 1/2 m., 80 h. Katarina Eriksdotter, änka efter en västgötalagman, skänkte år 1402 till Vadstena kloster, dit hon ingick, 2 att. i *Kulstadho* m. m. Ägdes 1686 dels av Nils Ulfsax († 1697), säges dels fordom tillh. Vadstena kl., men från kronan köpt av Grubb. Tillhörde senare Kl. Hägerstjernas arvingar. Det hela tillh. 1700 Filip Marderfelt, 1726 landsh. Pet. v. Danckwardt († 1732), 1818 S. Strömbäck. 1852 K. Cederskog, 1895 C. G. V. Cederskog samt f. n. Karl Cederskog. — **Mannebo,** 1/2 m., 107 h., tillh. på 1880- och 90-talen J. P. Samuelsson, senare P. O. Johansson samt försåldes å auktion till K. F. Klaesson. — **Mo** 1/4 med **Sållarebo** 1/4 och **Visäter** 1/4 m., 89 h. Höra till Valla i St. Lars s.

Munkebo, 1/4 med **Fågelkulla,** 1/4 m., 79 h., tillh. 1884 rådm. L. J. Lönnberg, 1895 hans arvingar och 1910 hans brorson, prof. Ax. Joh. Einar Lönnberg. En s. k. hängek å ägorna är sedan 1913 fridlyst. — **Mutebo,** 1 m., 151 h., 3 äg. — **Målbäck,** 1/2, m., 119 h. *Malbech* nämnes 1312. Tillh. 1884 änkefru Johanna Brodin och R. F. Jansson, 1895 den sistn. ensam samt senare och ännu K. A. Svensson. — **Måsänder,** 1/8 m., 17 h., 1 äg. — **Mörby,** 1 3/4 m., 158 h., varav 3/4 m. sedan 1696 är komministerbost. Tillh. därförut 1686 dels k. rådet Ernst Creutz, dels k. rådet Kr. Gyllenstjerna men överläts till kronan av k. r. Karl Bonde; 1 m. tillh. 1884 Ad. Andersson, 1910 K. R. Karlsson. — **Orlunda,** 2 1/2 m., 188 h., 7 äg. — **Persbo,** 1 med **Flådra** 1/4 m., 308 h. Karl i *Petersboda* var 1377 fasteman. Tillh. Stavsäter, Vist s:n. — **Siktesbo,** 1 m. Delade 1402 öde med Kullstad. Har varit dels prebende, dels tillh. Vadstena kl. Tillh. å 1600- och 1700-talen delvis släkterna Hägerstjerna, Marderfelt och Hadorph. År 1839 avled här frälseäg. Karl Rosengrens maka Maria Kristina Amundsdotter. Har sedan länge 9 äg. — **Skeda,** 1 m., 174 h., kyrkoherdebost. — **Skedagården,** 1 m., 76 h. Har förr varit frälse, kallas 1686 skattevrak, och reduceradt, såsom tillh. Ledingelunda, men utbyttes. Var länge boställe för chefen för Kinds kompani. Är nu indraget till staten. — **Skedevid,** 1/4 m., 28 h., tillh. 1910 O. V. T. Vilhelmsson. — **Skinnarbo,** 1/4 m., 33 h., tillh. 1895 o. 1910 K. F. Sundström. — **Skullebo,** 1/2 m., 128 h., tillh. staten. — **Skålebo,** 1/2 m., 178 h., 3 äg. — **Skälsäter,** 1/4 m., tillh. stbh. — **Skänninge,**

1/4 m., skattlagdt 1759, har länge hört till Vargsäter, nu 1 äg. — **Slättbacka,** 1/2 m. 70 h., 1910 fläskhandl. O. Andersson. — **Smacka,** 1/4 m., 140 h. Dan i *Smakka* var 1412 fasteman. Tillh. 1910 A. F. Andersson. — **Smedstorp,** 1/4 m., 49 h., 1910 J. O. Nilsson. — **Sundsholm,** 1/2 m., 89 h., nämnes 1412. Äg. 1910 J. E. Andersson. — **Syrorp,** 1 m., 71 h. Äg. 1910 stbh. — **Tolebo,** 3/4 m., 205 h., 5 äg.

Torrberga, 2 1/2 m., 200 h. År 1317 omtalas Petrus av *Thorbergum.* Nämnes 1413. Före reduktionen tillh. byn släkterna Garfve, Bonde och Lagerfelt. På sin gård Torrberga avled 1800 k. gymnasieboktryckaren Fredrik Schonberg. Har länge haft flera äg., f. n. 9. **Lövingsborg** är namnet å 1 m., som fick detta namn efter en ägare Löfving. Tillh. vidare Sam. Aug. Vejdling samt från 1848 kapt. Gust. Alex. Nordenankar, från 1857 löjtn. Gottfr. v. Feilitzen († 1882), därefter dennes son kaptenen O. Urban v. F., vars arvingar 1913 sålde Lövingsborg för 65,000 kr. till kyrkov. och nämndem. A. V. V. Andersson.

Vargsäter, 1/2 m. Köptes från kronan 1644 av Lars Grubbe. Ägdes 1683 av ryttmäst. Jöns Lünow († 1703), 1686 av hans barn, senare av släkten Scheibe, på 1750-talet av assessoren And. Iggström, 1818 av Henr. Curman, Tuna, och efter hans död 1819 av mågen majoren Karl Stålhammar, som dock redan förut disponerade egendomen, 1852 och senare av löjtn. Gottfr. v. Feilitzen, 1884 och 1895, då med tillh. 2 1/4 m., 326 h., av Dan. Willén, 1910 av P. Svanberg m. fl., vilka 1913 sålde huvudgården för 56,000 kr. till E. W. Liljedahl, Kuddby. — Mangården består av huvudbyggnad med flygel.

Visäter, St., 1/2 m., 200 h., 9 äg. Brodde i *Visætra* nämnes 1390 (se Mo).

Åkerstad, 3 3/4 m., 507 h. Kallas i jordeboken *Håckerstad.* Jöns Jonsson i *Hukulstad,* var 1375 sigillvittne. År 1385 köpte Bo Jonsson jord i *Hukurstada* av Atzor djäken, och 1390 nämnes Magnus Joansson här som sigillvittne. År 1394 skrives gårdens namn *Hukarstada.* Å en karta från 1710 kallas gården »Håckersta l. Åkersta»; i ett köpebrev från 1715 »Åkersta», men senare och intill 1860-talet »Håckersta». År 1683 tillh. egendomen 2 m. frälsesäteri och 1 frälse ärkebiskop Olaus Svebilius och efter hans död 1700 hans son, assessoren Sam. Adlerberg († 1709), som sålde gården till sin svåger, kapt. Joakim v. Stegling († 1716), därefter hans måg kanslirådet Er. v. Roland.

236. Åkerstad.

Efter hans och hans hustrus död 1754 ärvdes den av v. Steglings andra måg, överstelöjtn. Staffan Klingspor († 1766). Dennes son, översten Karl Henr. Klingspor, som vid delning 1755 erhållit egendomen, utbytte densamma till Hedv. Ulr. Kr. Soop († 1776), g. m. generalmaj. Karl Aug. Dohna, mot Vinketomta, där K. avled 1775. Vid arvskifte 1776 tillföll Åkerstad avl. ägarinnans dotter Eleon. Lov. Sofia Dohna († 1797), g. m. ryttm. Vilh. Otto Douglas († 1776). År 1792 sålde hon egendomen till sin måg, kaptenen Daniel Ehrenborg, vid vars död 1815 Åkerstad övergick till hans måg majoren Olof v. Feilitzen. Tillh. efter hans död 1828 hans änka Charl. Maria Sofia Ehrenborg, då gården efter hennes död 1868 tillföll med 1/4 vardera hennes arvingar: löjtn. Gottfr. v. F., konteramiralen Reinh. v. F., arkivarien Otto v. F. och Mimmi v. F., g. m. majoren Viktor v. F., vilken senare arrenderade egendomen från 1841 till sin död 1872. F. n. tillhör Åkerstad f. d. överdirektören i Landtbruksstyrelsen, f. d:r Melker v. Feilitzen, g. m. amir. v. F:ns dotter Lovisa v. F. — Manbyggnaden är ett två våningars rev. trähus uppfört i början av 1800-talet (fig. 236) och omgiven av park å o. 10 h., anlagd av majoren v. F. med fru. Avst. till Linköping 12 km.

Anväga, 2 m., 267 h. Riddaren Ulv Åbjörnssons änka Margareta Sunesdotter gav 1349 (?) till det prebende, som efter mannens död blivit stiftadt vid Linköpings domkyrka, bl. a. 1 att. jord här i *Andweghi*. Anväga köptes på 1660-talet av riksskattm. Gust. Bonde och hörde allt framgent och ännu på 1850-talet under Stavsäter i Vists s:n. Tillh. under 1860-talet majoren Karl Fredr. Malmborg, som 1876 sålde egendomen till landssekreteraren Palne Patr. Joh. De Laval och apotekaren And. Fredr. Vigander. Köptes senare av bankdirekt. Reinh. Westman 1899, varefter gården tillh. hans son Valter Westman samt vidare Otto Thörn, därefter Joh. Hydén, som 1916 sålde egendomen för 150,000 kr. till Paul Johansson, Ö. Ryd. — Manbyggnaden uppfördes 1878 i en våning med undervåning och överrum. Avst. till Linköping 10 km.

Äskebäcken, 1/4 m., 57 h., tillh. 1910 G. V. Andersson. — **Ölsbo,** 1/4 m., 76 h., 2 ägare.

Övriga tillhörigheter: Beatelund, Betleberga utj., Dykälla, Dömestorps utj., Håkerstads utj., Knipan, Kolbyttemon, Laggarebo, Lämbo, Melsbo utj., Nysäter, Torrberga utj., Vargsäters meje i, Våtebo utj., Åbysäters utj., Åkerstads mejeri, Anväga utj., Ängsäters utj. m. fl.

6. Slaka gränsar i no. och ö. till S:t Lars (Linköping), i s. till Skeda, i v. till Vikingstad och Nykil samt i nv. till Kärna. Arealen: 3,338 h., därav 3,329 land. Marken är i det hela jämn men höjer sig till en ås, som når sin höjd i den s. k. Åsdymlingen eller Åsdömlan, s. om kyrkan. Ö. delen av socknen bevattnas av Tinnerbäcken. På gränsen emellan Hanekinds och Valkebo härad går en från Skeda kommande å i ständiga slingringar. Rådande jordart är lera och sandjord. Socknens förnämsta landsväg är den från Linköping till Vimmerby, som kommer in från S:t Lars och går åt s. förbi kyrkan till Skeda. Vid kyrkan utgå i olika riktningar vägar till Vikingstad, Skeda och S:t Lars, och nära Lambohov, ej långt från kyrkan, en till Kärna.

Slaku nämnes 1247, då Linköpingsbiskopen Lars utfärdade ett brev rörande tionden från socknen till en nyligen tillsatt kaniks underhåll, vilken föreskrift kort därefter stadfästades av påvl. legaten Vilhelm av Sabina i brev från Skänninge. *Slacu* nämnes 1250 och tillh. då Kinds h:d. Skrives 1353 *Slacha* och 1400 *Slagha*. Nämnes 1300 och vidare

1325 såsom prebende för kantor vid domkyrkan. Från 1545 var den prebende åt domprosten, 1550—57 anslagen till Linköpings hospital, 1557—92 åter preb. åt domprosten, därefter självständigt pastorat till 1639 men anslogs till preb. redan 1628 åt en gymnasielektor. Förklarades 1858 som regalt pastorat men fick egen kyrkoherde först 1862. Ny reglering 1918. K. m:t har förklarat sig skola före 1919 taga i övervägande frågan om sammanslagning av Slaka med Skeda till ett pastorat. Komministertjänsten i Slaka indrages vid nuv. kom:ers avgång. Socknen skall enl. sägnen fått sitt namn av, att ett slag i uräldsta tider försiggått, där byn och kyrkan sedan uppbyggdes. Kyrkan är efter en äldre anteckning »en bland de allra äldsta i riket, såsom dess forna struktur nogsamt utvisat, har från början varit endast 10 aln. i bredd och 14 aln. i längd, men sedermera först på ö. sidan eller kordelen och sist på s. sidan blivit 1683 några få alnar tillökt. Hon skall redan på 14:e seklet blivit verkligen byggd; 1335 målad samt sist 1470 ånyo välvd.» Denna kyrka var av tjocka gråstensmurar med ett högt välvdt stentorn. Efter 1683 års tillbyggnad hade hon en längd av omkring 27 och en största bredd av 10 m. År 1746 tillbyggdes det gamla medeltida stentornet av huggen kalksten, dit samtidigt ringklockorna, som hitintills hängt i en trästapel, uppflyttades, varefter stapeln nedtogs. Ny kyrkbyggnad beslutades 1780, påbörjades 1781 och invigdes d. 3 aug. 1783 av biskopen Uno v. Troil, i närvaro av prinsessan Sofia Albertina, som då vistades vid Lambohov, och vars namn kyrkan erhöll (fig. 237). Följande år skänkte prinsessan ny skrud till kyrkan. Vid denna ombyggnad bibehölls det gamla tornet, men vid en större reparation 1856—57 ombyggdes spiran och kopparbekläddes. Före

237. Slaka kyrka.

denna ombyggnad liknade tornspiran en utdragen kikare och syntes på flera mils avstånd. Å en marmorsten å kyrkans östra gavel läses: *Slaka kyrka, flera hundra år gammal, förbättrad i k. Magni II tid 1335, välvd i riksförest. Sten Sture den andres 1476. Utvidgad i kon. Carl XI tid 1689. Byggd ånyo i XI året av kon. Gust. III Regering 1781. Lovad vare Herren, som sitt folk Israel ro givit. 1 Kon. 8: 56.* Längden är 28 och bredden 13 m., med 700 sittplatser. Har varmugn. Reparerades senast 1911. Altartavlan framställer Kristi bön i örtagården och är målad av Hörberg 1801. Den gamla altarprydnaden, ett altarskåp från 1400-talet med många figurer, såsom frälsaren på korset mellan Maria och Johannes, apostlarne m. fl., förvaras i sakristian. Orgelverket om 12 st. är från 1783 av P. Schörlin och renoveradt. Gamla orgelverket var skänkt av riksantikvarien Joh. Hadorph omkr. 1691. Kyrksilver är hitskänkt av generallöjtn. R. J. von Lingen, kommissionssekret. H. v. Lingen, översten v. Gertten m. fl., varjämte översten Gust. Horn bidragit till kyrkans prydnad. Antependiet är skänkt 1904 av Amalia Sinclair, f. v. Holst å Lambohov. I kyrkan hänga 4 ljuskronor och på läktaren två mindre. Den närmast altaret är av trä och förfärdigad av Joh. Eklund, Linköping. Av de övriga av malm är en skänkt av Töres Erickson och Karin Brillen 1678 och en annan av Joh. Hadorphius och Elisabeth Dalina 1672. Sex å altaret placerade ljusstakar av tenn hava årtalet 1781. Släkten Hadorph hade i gamla kyrkan en murad gravsten, som 1781 blev inmurad i södra kyrkmuren. Å densamma läses:

Hic situs est vir quondam spectabilis & prudens Dominus Nicolaus Johannis de Haddatorp ex nobili familia Uplandiæ de Lindsbroo in Wåla natus anno 1575. Qui post varia juventutis munia, primum Carolo Principi, & Regi quoque vixit, dein Johanni Principi Ostrogothiæ, Regique Gustavo Adolpho, constitutus a rationibus provinciarum Lincopensi curæ subjacentium, fidem ac operam utique in senectutem dedit. Aetate autem gravior, in domo sua prænominata consedit, donec multa aetatis morborumque vexatione agitatus obiret anno 1644, cum annos 69 implesset. Uxorem habuit Annam Johannis Matthiæ pastoris filiam de Norköping, magnum virtutis exemplar, neptem notissimi in Historia patria strenuique militis Petri Uplänning, Tribuni sub Rege Gustavo I. Nata ea fuit anno 1602, maritoque sociata anno 1620 ex quo liberos octo suscepit filias primum quinque, Margaretham anno 1620. 30 oktob. Birgittam 1622, 12 die & Elisabetham 1624, mense eodem, Magdalenam 1626, 24 decemb. Christinam 1628, 5 aug. Filios dein duos Johannem 1630, 6 maji & ejusdem nominis Johannem juniorem 1633 19 sept. ultimoque filiam Annam Christinam 1638 10 aug. mox defunctam. Foemina erat mater hæc, pietate insignis, Deum die nocteque, domi forisque summa devotione colens, obiit anno 1648 mense martio, atque hic juxta maritum sepulta est. Epitaphium hoc parentibus optimis erexit filius senior patri quidem, quod genitor fuerit, atque ob hoc memoriam ejus pia veneratione servare teneatur; matri, quod mater optima ab eaque plurimum supra coeteros liberos amatus, curaque ejus ad Academiam parato stipendio missus fuerit, imo, quod majus est, quod infinitus suspiriis per omnem vitam suam etiam in agone mortis filii hujus sui salutem Deo commendarit. Sit itaque memoria ejus apud filium grata, sancta & venerabilis, Sit inter nepotes & neptes longa serie duratura.

Kyrkans ringklockor hänga i tornet. Å den större, gjuten 1707, läses: Kom hit min Kristen, kom! att medan jag så sjunger, Kom upp till Herrans hus så gammal man som unger Kom hör Guds ord, som är din sanna själaspis, Som gör dig evigt säll och rätteliga vis. Sacra, sepulturas, motus, incendia, leges Sponte, cum jubeor, christianorum, loquor. Å den mindre klockan, gjuten 1669, läses: En ego campana, nunquam, denuncio vana, Dum trahor, audito voco vos ad gaudia pacis.

I tornet förvaras träbilder av en apostel, S:t Anna och madonnan. Därjämte nämnes en järnbeslagen dörr. Av de tre korkåporna är en från 1781. Avst. till Linköping 7 km.

Åtta runstenar äro kända härifrån, varav 5 å kyrkogården: 1) nu försvunnen, förut vid södra kyrkoporten l. i s. ringmuren, med innehåll, som blivit läst: ... ver åvägabragte denna sten, 2) innehåller, att Gunnar och Hemming reste stenen efter sin fader Bersen (Bergsven) och sin broder Ottar, 3) nu förkommen, med innehåll: att Sigdan reste denna sten efter sin fader Oväte, en god bonde, 4) nu förkommen: Grimulf reste stenen efter sin fader Torbjörn, 5) Asmund och hans bröder reste denna sten efter sin fader Sarte, 6) förr vid »Boosgård», sedermera till en fjärdedel vid Lambohov och slutligen ett stycke med 9 runor vid Östergötlands museum. Inskriften skall efter gammal läsning i översättning varit: Anund reste stenen efter sin broder Hardine, en god kämpe, 7) nu försvunnen, förut vid Lambohov, med tydning: Tore reste stenen efter sin son Tome. För övrigt finnes en ovanlig mängd fasta fornminnen. Midt emot den förut (sid. 584) omtalade domareringen å Åsdymlingen finnas å det förr s. k. Snusgärdet många gravkullar samt ett par stensättningar. Här har även stått ett stort antal bautastenar, som dock till största delen för länge sedan äro borta. Större delen är i senare tid plöjd till åker. Av de på 1870-talet befintliga omkr. 60 kullarna återstå nu endast omkr. 20. Å prästgårdens ägor finnes ännu en ensamliggande kulle kvar. S. om torpet Fyrkanten är en källa, »Fyrkantskällan», som säges varit offerkälla, ovanför vilken förr funnits en rund stensättning. På åsen ö. härom omnämnas stensättningar ända till Mote torp å Boarps ägor. Vid f. d. grenadjärtorpet invid Kåparp och nära därintill finnas flera vackra runda stensättningar. Bland dessa märkes en ännu orubbad rund stensättning av omkr. 11 meters omkrets med en rand av klumpstenar med fyllning av klappersten. Stensättningar omnämnas även vid St. Gålstad, Naterstad, Hag, Tollstorp och Normstorp. Å Kvarnbackens topp finnes en ännu väl bibehållen rundel av klumpsten, som en tid varit använd till stöd för en väderkvarn. Bredvid märkes en i toppen vass sten, som säges varit en bönehäll. So. härom finnas ännu kvar griftkullar och en och annan rest sten. Högar och stensättningar finnas även vid Berga f. d. grenadjärtorp och Berga frälsegård, Röby, Åsmestad, Halshöga och i Tinnerängen (se vidare Österg:ds fornm.-fören:gs Tidskrift I, där en del teckningar finnas av här nämnda fornminnen, utförda av K. F. Nordensköld på 1870-talet). Nära kyrkan anträffades vid grustäkt å Åsdymlingen i början av 1800-talet en stark

ekkista med ett människoskelett, vars huvudskalle ännu hade hår. Bitar av ett i kistan funnet bronssvärd förvaras i samlingarna i Linköping. Kistan med innehåll nedgrävdes åter. Inom socknen har även tillvaratagits en bronscelt. — Från Dackefejden 1542 berättas här ännu om, huru Dackens anhängare plägade smyga sig fram till gårdarna om nätterna för att förse sig med mat. (Se Ögtld I, s. 266.)

Folkmängden på 1750-talet: 822, 1790: 900, 1850: 1,494, 1910: 1,069, 1915: 1,041. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 300, fattigk. kr. 4,200, kungl. donationsfonden kr. 300, arb.-föreningens gåvof. kr. 1,000, Karstorpsfonden kr. 8.000. — Folkskolan har 70 barn 1915. Två mindre skolor ha 2 l:or. — Handl.: 2, handtv.: 5.

Gårdar.

Aska, 3 1/2 m., 321 h. Margit Joharsdotter i *Askum* nämnes 1413. Under 1600-talet ägdes delar i Aska av släkterna Sparre, Lillie, Stjernfelt, Mörner (Stellan) och Koskull. År 1850 tillh. 1 1/2 m. S. Samuelsson, 1852 löjtn. Klas Nordenankar. **Stora Aska,** 2 1/2 m., tillh. 1870 och 1884 handl. A. J. Rylander, 1894 nämndem. Erik Petersson, Sletstad, och f. n. hans måg A. P. Svensson. **L:a Aska** har 2 äg., 1910 K. R. Nordell och A. T. Andersson.

Berga, 3 m., 261 h. Nisse Joarsson (i sig. ett mot höger vändt djurhuvud med hals) och Kristin Magnusdotter testamenterade 1391 till Lkpgs domkyrka 1 1/2 attung jord i *Biergha*, mot villkor att där få gravplats och själamässor. År 1686 tillh. 1 m. fru Anna Klingspor, under 1700-talet släkten Drake och 1852 två äg. År 1884 ha 3 m. 5 äg., 1894 och 1910 4 äg.

Brötjestad, 1 m., 104 h. Borgmäst. Töres Eriksson hade till 1686 del här. Tillh. 1869 Nils Nilssons arvingar, köptes 1870 av direktören Karl Göran Hagelin († 1892) samt köptes från hans stärbhus 1893 av sonen Bror Olof Hagelin, som 1880 här uppförde ny ladugård och 1897 ny manbyggnad. Såldes 1903 till And. Andersson, Arneberga, och disponerades en tid av dennes son Fritiof A:son Ahrén. Såldes 1910 till Joh. Gottfrid Svensson.

Gålstad, 3 3/4 m., 287 h. **Lilla Gålstad,** 3/4 m., är komministerbost. med bostad från 1826. **d:o,** kalladt Ödegården, 1/4 m., tillh. 1884 A. P. Nilsson, 1894 hans stärbh., 1910 F. L. Månsson. I **St. Gålstad** var Peder Stjernfelt ägare från 1629. S. var även äg. i L:a Gålstad. Tillh. landsh. Ribbing och Er. Lovisin till 1682, ärkebiskop Svebilius och handl. Cl. Hägerstjernas arvingar 1686, bl. dessa geh.-rådet Filip Kr. Marderfelt 1700 och dennes svåger landsh. Klas Ekeblad 1722. Har senare tillhört bondesläkter, förutom 1 m., som var.t militieboställe, nu indraget till staten. Av det övriga hade 1 3/4 m. 1884 tre äg., tillh. 1894 underlöjtn. F. M. Kjellenbergs stärbh. (1/4 m.), N. A. Karlsson (1 m.) och änkefru Nilsson (1/2 m.). Har fortf. 3 äg.

Haddorp, 1 1/2 m., 135 h. År 1413 nämnes Olawer i *Haddatorp* som nämndeman. Donerades under 1600-talet till översten Salom. von der Osten, gen. Sacken († 1667), som förvärvade säterifrihet åt gården. Redan före sin död hade han sålt den till slottsfogden Nils Jönsson av den gamla Lindsbrosläkten. Sedan denne lämnat sin tjänst, bosatte han sig här, där han även avled 1644. Hans barn och avkomlingar togo efter egendomen namnet *Hadorph.* Sonen, riksantikvarien Joh. Hadorphius († 1693), blev sedermera ägare och utbytte gården från reduktionen. År 1683 kallas den säteri allodialfrälse av 1 1/2 m. men år 1686 dels arv och eget, dels skattesäteri. Därefter och ännu 1700 tillhörde Haddorp änkefru Elisab. Hadorph. Säges vidare ägts av Knut Eneroth 1726 men tillh. 1760 änkefru Elisab. Drake, som var dotter av riksantikvarien Ha-

dorphius, samt hennes barn i första giftet med landskamreraren Nils Enander. Synes även senare tillh. släkten Enander. Åtminstone omtalas en son till den sistnämnde, nämligen kaptenen Dan. E. »på Haddorp», vilken vid 70 års ålder 1769 gifte sig med Eva Elisab. Enewald, f. Ekerman, vilka varit förlovade i sin ungdom. År 1818 tillh. egendomen majoren Ol. v. Feilitzen och 1852 Gust. Joh. Funck. År 1854 övergick Haddorp med det därmed i sambruk varande Greby genom köp till Östergötlands hushållningssällskap mot en köpesumma av 90,000 rdr b:ko för fastigheterna och 10,000 rdr b:ko för gröda och inventarier med tillträde d. 24 okt. 1855. Egendomen äges från 1912 av K. T. Secher, som inköpte den av sällskapet för 121,000 kr. Samtidigt såldes skogen jämte två torp till Hanekinds h:ds allmänning för 60,700 kr., Frössle till G. Lagerfelt, Lagerlunda, för 16,570 kr.; torpen Ö. och V. Lövhult till innehavarna för tillhopa 9,000 kr., varjämte 1 torp, värderat till omkr. 6,000 kr., då blev osåldt. Under åren 1856—1884 var nämnda sällskaps landtbruksskola förlagd hit.

Hag, 1 m., 71 h. Nämnes 1369. Tillh. 1686 lagm. And. Ehrenfelt († 1724), 1884 o. 1895 J. L. Nilsson, 1910 Anna Nelzén, Sörby. — **Halshöga,** 1 1/8 m., 152 h. År 1338 gjorde ärkedjäknen Johan med sin tjänare Emund, som var borgare i Linköping, ett byte, varigenom ärkedekanatet fick 1/4 attung i *Halsøghe* mot vissa spridda åkrar. År 1430 bekräftades en donation av jord och en skogslott här till Vadstena kl. Har till en del varit prebendeh.; köptes dels år 1647 av presid. Isr. Lagerfelt, dels år 1649 av M. de la Gardie samt utbyttes vid reduktionen till kronan av den förstnämnde. I en senare tid och på 1850-talet har egendomen tillhört löjtn. G. v. Feilitzen, Vargsäter. Har senare tillh. E. W. Fineld 1871, Fredr. Andersson och J. A. Axelsson 1884 och 1895, F. Anderssons stärbh. och A. P. Andersson 1910. — Egendomen skall, berättar sägnen, ha sitt namn efter en här bosatt viking vid namn Hale, vilken säges begraven i den till egendomen hörande bergsängen. — **Karstorp,** 1/4 m., 25 h. Tillh. 1818 kapt. Hjertstedt, 1850 överste Armfelt, 1852 Jeanette Maria Lejonhjelm, f. Rosén, vars man överstel. N. E. M. L. avled här 1851, Nils Jönsson 1884, hans stbh. 1894 och Tekla A. Petersson 1910. — **Kåparp,** 1/4 m., 26 h., tillh. 1884 K. O. W. Lind, 1894 hans stbh., sedermera Ola Nilsson och hans stbh. — **Kullstad,** 1 m., 85 h. Hörde under 1600- och 1700-talen till Normstorp. Tillh. 1850 K. Cederskog, 1884 hans arvingar men hörde under senare delen av 1800-talet och ännu åter till Normstorp.

Lambohov, 2 med **Boarp** 1 m., 187 h. Har i äldre tider till en del hetat Lammatorp eller Lammarp, senare Lamboholm och till en del Bosgård. I 1825 års jordbok skrives namnet *Landbohof*. Egendomen säges under 1500-talet tillh. släkten Rosenstråle, men kom under 1600-talet genom Marg. Rosenstråle, som var gift med Olof Rosenstjerna, till denna släkt. Efter hans död 1697 innehades gården av den förstnämnda såsom änka, men tillh. senare först hennes äldste son, generalmaj. Libert Rosenstjerna samt efter hans död 1732 dennes yngre broder, majoren Olof Rosenstjerna. Vid hans död 1746 innehades Lambohov av hans änka Sofia Reuter († 1769). Sedan hon gift om sig med dåv. kaptenen, sederm. gen.-guv. och riksrådet Fredr. Karl Sinclair, kom egendomen i hans händer. Efter S:rs död 1776 löstes densamma av hans döttrar, de båda tvillingssystrarna Katarina Sofia († 1818) och Kristina Charl. († 1806), genom vilkas giften den sedermera kom till översten Dan. Georg Silfversparre († 1791) och överstelöjtn. Karl Svante Montgomery († 1826). Vid denna tid hörde under säteriet 2 1/2 mantal. Slutligen blev, säges det, överstinnan Silfversparre ensam ägarinna. Senare ägare hava varit på 1840-talet justitieministern Arv. Posse († 1850), på 1850-talet ryttmäst. Kasimir Sparre, därefter löjtn. Janne Trozelli och hans bror brukspatr. T., vilka likväl aldrig tillträdde egendomen. År 1856 köptes den för 105,000 kr. av löjtnanten James Henry Sinclair († 1908) samt har därefter tillhört hans änka Amalia, f. von Holst.

238. Lambohov.

Mangården är belägen invid stora landsvägen icke långt från kyrkan. Gamla manbyggnaden var en träbyggnad. Nuv. huvudbyggnad är en reveterad träbyggnad med präktig och stor våning (fig. 238). Två flyglar äro av sten. Dessa byggnader uppfördes liksom ladugårdsbyggnaderna (av trä) under åren 1762 och 1763.

Mjärdevid, 3 m., 224 h., varav 1 ½ m. förr varit prebende och krono. Fyra gårdar donerades 1632—52 till översten, sed. generalm. Per Linderoth, å vilken donation Hans Ulfsparres barn fingo stadfästelse 1673. De fingo 1683 behålla 2 gårdar samt ägde 1700 o. 1726 ännu 1 ½ m. Hörde under 1800-talet till Ryd. Har länge haft 3 äg. Mjärdevid, 1 m., är f. d. kompanichefsbost., nu indraget till staten. — **Naterstad,** 2 m., 107 h. Nämnes 1413. Tillh. under 1800-talet pastor Vidgren o. 1850 Teodor Bäckström, senare Peter Nilsson, från 1865 Gerstorp och 1910 J. M. Svensson.

Normstorp, 3 m., 287 h. År 1639 köptes Normstorp av underståth. Lars Grubbe. Tillh. senare dennes svåger assessoren Måns Ekegren samt vidare Claude Hägerstjerna, 1683 hans arvingar såsom säteri av 3 m. och 1686 som dels sk. och dels kronosäteri Tillh. på 1690-talet Hägerstjernas måg, envoyéen Joh. Ekeblad († 1697) samt därefter den sistnämndes måg, geheimerådet Fil. Krist. Marderfelt. Tillh. därefter landshövd. Pet. v. Danckwardt († 1732), vidare hans måg, intendenten And. v. Flygarell († 1734), dennes måg, generallöjtn. Reinh. Joh. v. Lingen († 1785). Ägdes 1818 av revisionssekret. Per Jak. Netzel, 1850 av överjägmäst. Nils. Ad. Ekenstam, 1859 av Vikt. Hartman, 1871 av översten Klas Meurling, som sålde gården 1878 till Ola Rasmusson för 87,000 kr., varefter den 1879 såldes å exekutiv auktion till löjtn. Ax. Fleetwood för 60,000 kr. Tillh. 1884 ryttm. Em. Vikt. Fleetwood, 1894 hans måg, v. häradshövd. Frits Osk. Em. Berg, som 1916 sålde egendomen till Osk. Löfgren, Vårdsberg. — Är bebyggd med 2 manbyggnader med tills. 22 rum m. m.

Röby, 2 m., 290 h. Har hört till Vreta kloster. Tillh. i början av 1800-talet överstelöjtn. Svante Montgomery († 1826) samt därefter genom arv hans syster Märta Kristina, g. m. överstelöjtn. K. V. Douglas. År 1832 sålde hon egendomen till kaptenen Gust. Ad. Lagerfelt († 1884). Köptes vidare av v. häradsh. Oskar Berg.

Slaka, 1 m., 48 h. År 1250 testamenterade änkedrottn. Katarina bl. a. Slaka gård till Gudhems kloster. Är kyrkoherdeboställe med bostadshus från 1856.

Sletstad, 3 m., 126 h. *Sleastad* nämnes 1336 och 1346. År 1415 utfärdades från *Slezstada* ett brev av Johan Staffansson (fisk på sned i skölden) År 1350 bortbytte Lars timmerman jord här till Anders Petersson, varjämte han till samma man sålde 1/8 att. i *Slezstadha* för 10 mark. Delar här reducerades från fru Gyllenadler och S. Franc. Öster- och västerg. ägdes 1884 av nämndem. Er. Petersson. Sletstad har f. n. 4 äg., bland dem A. P. Svensson, St. Aska.

Tollstorp, 1 m., 60 h. *Tholstorp* nämnes 1353 och 1363. Tillh. som säteri 1683 kapt. Pet. Ekegren, 1686 genom förpantning Joh. Gripenwald, 1700 Marderfelt, därefter lagm. Magn. Kijl, vidare kapt. Otto Wilh. Ruschenfelt († 1726), senare och 1760 hans änka Charl. Franc, omgift med kapt. Ernst Kristoffer Wendel, 1818 och därefter bondesläkter. Tillh. 1884 F. G. och A. Johanssons arvingar, 1910 M. Månsson och A. J. Andersson. — **Åby,** 5 m. År 1379 ingav Ingejärd Magnusdotter med sig till Vadstena kloster 2 1/4 att. jord här »västan ån». År 1400 giver Jönis Jonsson sin hustru Kristin Staffansdotter i Valby som morgongåva 2 att. jord i Ö. och 1 att. »sunnan wadha» i V. Åby, och förband sig, att om jorden lagl. kunde frånvinnas hustrun, lämna godtgörelse med 150 mark sv. pgr. Nils Pyting och hans hustru Erengisledotter (snedbjälke med 2 l. 3 bjälkar) giva 1412 bl. a. gods i *Aby* mot villkor, att klostret skall underhålla dem. Kristin Staffansdotter (sparre) testamenterade 1413 till Vadstena kl. såsom själavgift för sig och sin avlidne man Jönis Jonsson m. fl. 2 att. jord i Ö. och V. Aby, med villkor att få behålla dem, så länge hon levde. Åby, 1/2 m. frälse, tillh. 1686 överstelöjtn. Dav. Gyldenklou, som testamenterade det till Linköpings hospital; 1/4 m. fr., som tillhört fru Anrep och 1700 H. Rålamb, testamenterades av fru Vendla Hammarsköld till Linköpings gymnasium. I övrigt hade släkterna Ekegren och Hadorph samt Kristina Hård del här före och omkr. 1686 samt 1726 v. Gerdten och släkten Lagerfelt, ävensom medl. av släkterna Ulfsparre, Koskull m. fl. **Åby källg.,** l. Lilla Åby västerg., 1/2 m., 22 h., som varit militiebost., är indr. till staten. **L:a Åby,** 1 1/2 m., o. 130 h. har 6 äg. **St. Åby,** 3 m., 89 h., 6 äg. — **Åsmestad,** 2 1/4 m., 199 h. En del här tillh. från 1646 generalm. Per Linderoth och 1686 Gust. Kurck. År 1818 omtalas 5/8 m. rusth. ha vacker åbyggnad och tillh. Sv. Granbeck. Hade 1910 två äg., näml. k. arméförvaltningen och Ax. Danielsson.

Övriga tillhörigheter: Häradslyckorna, Laduängens utj., Länningsäter, Lövsäter, Uggletorps lägenheter m. fl.

7. Vist gränsar i n. till S:t Lars socken och Landeryd, i ö. till Bankekind och Grebo, i s. till Åtvid, i sv. till Vårdsnäs och i v. till Skeda. Arealen: 9,089 har, därav 8,124 land. Marken är till stor del upptagen av berg och kullar, växlande med mindre slätter. Jordarten är lera, i de högre trakterna lermylla, dungjord och sand. Sjöarna Rängen och Ärlången ligga till stor del inom socknen, ävensom en del av Stångån. Flera häradsvägar genomstryka socknen, och förbindelsen underlättas även genom *Kinda kanal* med slussar och anlöpningsställen. Vid Linköping—Vimmerby jvg äro st. Sturefors (fig. 239), Hovetorp och Bjärka-Säby. Vid jvg från Bjärka-Säby till Åtvidaberg äro st. Banketorp och hållplatsen Markustorp.

Husby kyrka (se Risnäs under Sturefors) nämnes 1286 med Björn som kyrkans »rector». För att skilja socknens namn från de andra Husbysocknarna i Östergötland har utan tvivel namnet Vist tillagts. Vist

nuv. komministerbostället, kan antagas fått sitt namn såsom »bo» l. bostad för någon vid namn Viste, ett namn, som återfinnes å en runsten i Kärna. *Husaby Wist* nämnes som socken 1332 och 1340. *Husbywists* kyrka omtalas 1353, *Wistbo* 1377 och *Wist* 1379 och 1391. Socknen bildar eget pastorat. Ny reglering 1917, då k. m:t bestämt, att bland avlöningstillgångarna böra upptagas skattelägenheten Vist n:r 2, en äng, och Vist n:r 3, ett torp, i Vists socken. Vidare har föreskrivits, att de medel, vilka tillfallit kyrkoherdebost. 1 m. kr. Prästgarden n:r 1 med kr. lägenh. Tängneby n:r 5, en äng, i Vists socken i stället för ett med

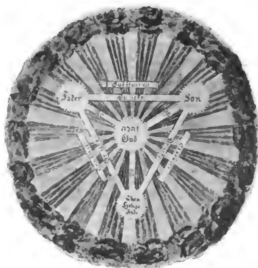
239. Sturefors jvst.

detsamma förenadt s. k. inventarium domesticum, skola från 1 maj 1917 överlämnas till församlingens kyrkoråd för att tillsvidare, och intill dess k. m:t annorlunda förordnar, av kyrkorådet under församlingens ansvar, på sätt för förvaltning av kyrkokassas medel är vedertaget, förvaltas såsom en särskild fond. Komministertjänsten indrages från nyss nämnda tid. Ägarna av Sturefors, Bjärka-Säby och Stavsäter tillsätta både pastor och komminister, på det sätt, att då Sturefors och Säby tillsätta fyra lärare efter varandra, kallar Stavsäter den femte, enl. k. res. av 1740. Kyrka anses här funnits tidigt, antagligen redan under 1100-talet. I ett brev av 1402 nämnes Vist sockens »gambla korkio», men därmed kan måhända avses en ännu äldre än den som fanns före den nuvarande. Att en kyrka här var under nybyggnad 1350 framgår av ett brev, utfärdadt detta år (se bland gårdar: Skog). Byggnadssättet i förutv. kyrka, som nedrevs 1745, säges vittnat om hög ålder. Den hade tre gånger

240. Vists kyrka.

blivit tillbyggd. Nuv. kyrkan (fig. 240) uppbyggdes samma år för 40,000 dal. kmt, varvid Sturefors och Säby skänkte 2/5 var och Stavsäter 1/5. Har sedermera undergått reparationer 1837—40, 1870 och 1909. Hon är av sten med en längd av 31 och en bredd av 12 m. med 800 sittplatser. En särskild läktare med egen ingång utifrån finnes för Sturefors egendom. Från 1909 är varmapparat anordnad i sakristian, därförut (från 1885) värmeugn. Trävalven hava målningar: treenigheten (fig. 241), yttersta domen med himmel och helvete samt 4 mindre sidotavlor: Jesu födelse, dop och frestelse samt Getsemane. Över orgelläktaren läses i taket psaltarens 150:e psalm. Läktaremålningar framställa Frälsaren och hans lärjungar m. m. Å väggarna finnas tavlor i olja, framst. Moses med lagen, yttersta domen, nattvarden, Lot går ur Sodom, bebådelsen, Kristi frivilliga offer, den hel. familjen och allegoriska bilder av syndafallet och det första ev. löftet. Över inre sakristiedörren framställes i trä-

241. Takmålning i Vists kyrka.

skulptur »De vise männens tillbedjan». Altartavlan framställer Kristi korsfästelse och är förärad 1748 av Kristina Piper, f. Törnflycht. Ett värdefullt antependium, sydt i guld och silver skänktes 1909 från Sturefors. Därtill finnas 6 äldre antependier. Gamla altarskåpet, uppsatt midt emot Stureforsläktaren, framställer i midteldelen överst Kristus och Maria med kronor å huvudet med musicerande änglar bakom. Å sidorna till höger Laurentius och Maria Magdalena, till vänster Johannes och Birgitta. Nedre delen framställer Jesu gravsättning med på h. sidan Sigfrid och Botvid och till v. Erik den hel. och påven Nikolaus II. Predikstolen, av brungrå täljsten, har sex figurer, korintiska kapitäler, kerubhuvuden och duvor av vit marmor. Är skänkt 1648 av Krist. Sofia Natt och Dag, f. Stenbock, och förfärd. av sockenmästaren Birger Ericsson, Bäck. Predikstolstaket av trä är tillv. av sockenmästaren Olof, Dalshult. Orgelverket av Åkerman och Lund är från 1891 om 12 st. men orgelfasaden från 1746, med Cederhjelmska och Lewenhauptska vapnen, bibehållen. Är skänkt av ryttm. Ture Bielke och hans fru, f. d'Otrante. Det gamla orgelverket från 1746 var av Vistenius och skänkt av Anna Maria Cederhjelm, f. Lewenhaupt. Dopfunten är av sten från 1650 och huggen av nyssn. Ericsson. De fem ljuskronorna äro av mässing, varav en är skänkt 1667 av Joh. Ad. Stuart och hans fru Anna Stuart. En svart mässhake är märkt »G. C. A. G. G. C. A:o 1699». En äldre röd är broderad i flera färger samt i silver och guld. Två nyare finnas därjämte. Å s. väggen hänga Cederhjelmska och andra vapen. En kalk från 1416 har följande inskrift: *Vist curatus frater Carolus Vasten hæc procuravit de dono Dei, orate pro eo. Anno Domini MCDXVI.* En förgylld patén har inom en krans å brädden graveradt: Kristus bärande korset samt en inskrift från d. 14 dec. 1688. En vinkanna med bl. a. Oxenstjernska vapnet är förfärdigad 1775 »av gammalt kyrksilver». Ett stop och en oblatask äro givna av Katarina Turesd:r Oxenstjerna. I sakristian förvaras en madonnabild. Ett epitafium, skänkt av kyrkoh. här Andr. Magni Mogathæus († 1659), föreställer Kristi döpelse samt givarens porträtt samt därunder: »Aureus Andreas exulque exivit in orbem Fit verbi servus ter quinta rite decembris. Margaris Hinrici vidui pia bis venit uxor. Hoc bustum vivus statui sibi duxit in arvis.» Sturefors, Bjärka-Säby och Stavsäter ha var sin murade grav. Stureforsgraven användes senast 1906. Säbygraven är täckt av en prydligt huggen sten över Nils Nilsson Natt och Dag († 1613) och hans första maka Kristina Gylta († 1603). I kanten av stenen läses namnen å följande deras barn: Kristin, f. 1580, Brita, f. 1586, Bengt, f. 1581, Jöran, f. 1583, Per, f. 1584, Jöns, f. 1587, Jöran, f. 1589, Ivar, f. 1590. En annan lika vacker gravsten låg länge förstörd utanför kordörren, men är nu förkommen. Nära intill är en sten, som angiver, att Cederhjelmska graven igenslöts över släktens siste ättling Germ. Ludv. C. d. 5 mars 1841. Stavsätersgraven täckes av en sten över lagm. Dan. Sparrsköld († 1739) och hans maka Hedv. Kristina

Spens († 1758) jämte döttrar. En sten täcker kyrkoh. Petrus Enevalds († 1767) grav, i vars tid kyrkan uppfördes. Å kyrkogården finnes bl. a. en gravsten från 1640 över Peder Mansson i Toketorp. Sägnen förmäler, att denne Peder i skräddaren Mårten i Skog haft en rival, som han midsommardagen nämnda år å den s. k. midsommarskullen fann med huvudet vilande i den älskades knä. Förtvivlad häröver sprang han efter den flyende Peder in på kyrkogården, där han mördade honom med ett järn. På denna plats blev Peder begraven, och gravstenens inskrift säger, att »på detta rum är ynkligen fallen och omkommen ärlig person Peder Månsson». Vidare läses: »Vilken, som slår en ihjäl med något järn, så att han dör, han är en mandråpare och skall döden dö.» Mårten i Skog († 1699) har även sin gravsten. Den väl huggna gravhällen över översten Anders Stuart († 1640) är rest mot s. kyrkväggen men hade till omkr. 1670 sin plats, där nu Sparrsköldska gravstenen ligger. — Närmaste jvst är Sturefors invid kyrkan.

Ringklockorna hängde till 1745 i stapel, men upphängdes då i det vid denna tid nybyggda tornet av trä. Storklockan har 3 vapen. Under desamma läses namnen Karl Persson och Benedikta Posse (han var av släkten Natt och Dag), Joh. Adolf Stuart och Anna Stuart samt Ture Oxenstjerna och Beata Leijonhufvud. Överst läses: Gloria in excelsis Deo et in terra pax. Nederst: Laudate Dominum in cymbalis, in cymbalis bene sonantibus. Holmiæ me fundebat Joh. Meyer Anno 1669. Å lillklockan läses: En ego campana numquam denuncio vana; dum trahor audite, voco vos ad gaudia vitæ. Klockan är enl. inskriften, även den på latin, gjuten i Vist d. 28 juli 1669. Den annandagsklocka, som förr funnits, var från 1747 samt omgöts 1753. Den spräcktes andra gången 1791 samt försåldes 1835. Å densamma lästes givarinnans Hedvig Spens' namn samt följande: Det menar jag, så tidt jag ljuder, Kom hör och gör vad Herren bjuder. O Herre låt så ordet höras, Att hjärtat må till bättring föras.

Av fornminnen omtalas förskansningar n. om Säby nära Garpekärret, där man tror fientliga tyskar blivit slagna. Under 1700-talet fann man här huvudskallar och andra människoben ävensom hästskor. För övrigt märkes här den s. k. Bosholmen i Stångån, nära Cedersberg, där den rike och betydande Bo Jonsson (Grip) säges haft sin bostad, och där spår efter källarvalv och byggnadsgrund ännu skönjas. Utgrävning av denna borg har skett av Antikvitetsakademien år 1914, då här anträffades dels åtskilliga murrester och dels lösa föremål av metall, såsom pilspetsar, fragment av sporrar, spännen m. m. Omkr. 250 meter gentemot denna holme är en större gråsten, kallad Bos sten, där drotset enligt sägnen hållit stämmor med folket.

Folkmängden på 1750-talet: 1,200, 1790: 1,191, 1850: 1,828, 1870: 1,900, 1910: 1,761 och 1915: 1,765. — Kassor 1910: Sandbergska fonderna kr. 3,000, Petréska f. kr. 250, Sehlénska f. kr. 1,000. — Skola har funnits sedan 1813. Två folksk. ha 132 barn år 1915. Därtill finnas 3 mindre skolor med var sin l:a. — Ett år 1913 färdigbyggdt skolhus jämte en förut uppförd lärarebostad äro bekostade och som gåva överlämnade till församlingen av brukspatr. Osk. Ekman, Bjärka-Säby. — Handl.: 5, handtv.: 9.

242. Bjärka-Säby.

Gårdar.

Bjärka-Säby, förut **Säby,** 2 m. med **Fallemo** 1/4, **Landemäre** 1/2 och **Torpa** 4 m., 633 h. eller med här nedan nämnda gårdar inom Vists s:n 20 1/2 m. samt 1/4 m. i Vårdnäs och 1/5 m. i Grebo s:r. Bjärka är avhyst under Säby. Bo Jonsson (Grip), då lagman i Östergötland, gjorde 1367 ett jordabyte med Jon Petersson, varvid Bo erhöll bl. a. 1 attung i Bjärka och Bjärkatorpen. Att Bo Jonsson redan tidigt var bosatt här framgår av att han från Bjärkholm år 1370 skriftligen godkände det sätt, varpå hans sven och sysslomän Jönis djäken intill datum förvaltat hans gods, panter »havor» och fateburar m. m. i löst och fast (se Herrsäter, s. 138). Från Bjärka utfärdade Bo år 1377 ett brev rörande jordabyte. Hövitsmannen över Östergötland, riddaren Erik Karlsson (Örnfot), utfärdade s. å. härifrån ett brev, vari han befallde alla sina fogdar, länsmän och ombudsmän i Östergötland att icke hindra eller kvälja drotset Bo Jonsson i de inom riddarens (Er. Karlsson) förpantningar belägna fastigheter, som Klemet Petersson (Sparre) ägt, men konungen givit drotset. Vid samma tid tog konung Albrekt, på Bo Jonssons begäran, Jönis djäken, som vid denna tid var drotsets syssloman i Bjärka, under sitt särskilda beskydd och befriade honom från krigstjänst. År 1383 utfärdade drotset härifrån flera brev, varav ett dat. 1385 *Bjercoholm.* Ett brev från 1390, dat. *Bjerkkoholm.* är utf. av östgötalagm. Ulv Jonsson. Bo Jonsson hade avlidit 1386. År 1402 nämnes *Biærkathorp* i ett brev av Bo Jonssons son, riddaren Knut, i vilket nämnde Knut Bosson å egna och sin syster Margaretas vägnar gav herr Bengt Niclisson (Bielke?) fullmakt att av herr Tomas van Vitzen inlösa vissa gårdar. År 1286 ger Svantepolk 2 attungar i *Seby* till Vreta kloster. År 1402 nämnes *Sæby* i nyssnämnda brev av Knut Bosson från samma år. År 1501 tillh. egendomen riksr. Joh. Månsson (Natt och Dag, † 1520), 1529 sonen, riksrådet Måns Johansson († 1555), vidare sonen Nils, 1579 hans fru Karin Gyllenstjerna, 1583 och senare deras son, hovmäst. Nils Nilsson († här 1613), vidare sonen, kanslirådet Per Natt och Dag

243. Bjärka-Säby gamla slott.

(† 1634), dennes son Karl, som 1683 hade Säby såsom säteri av 1 m. 1686 utan mantal, Bjärka och Landväre såsom avhysta, Västentorp, Ringsnäs, Holingstorp, Fallmo, Karsnäs, Torpa, Skälstorp, Göttorp och ännu andra 6 gamla fr., en del som rå och rör; Hovetorp genom byte, som fadern gjort med kronan 1623, och såsom säteri 1670, samt en del av Västentorp som skatte, Kringstorp såsom krono». Tillhörde vidare hans måg, lagmannen Er. Germ. Cederhjelm († 1743), gift med Kat. Ebba Natt och Dag († 1764). Kom genom köp till dess fader, presid. Germ. Cederhjelm († 1741) och innehades därefter och på 1750-talet av hans änka Anna Maria Lewenhaupt († 1766), såsom morgongåvogods, därpå av sonsonen, presid. Germ. Karl († 1789) och slutligen av dennes ende son, exc. Germ. Ludv. Cederhjelm († 1841), varvid denna ätt utslocknade. Ärvdes därefter av hans kusin Ev. Fredr. v. Saltza. Efter hans död 1859 sålde hans barn egendomen till Gabr. Gerh. Sigge Sparre, som nedlade betydliga omkostnader på slottets restaurerande. S. försålde godset 1867 till konsuln Oskar Ekman († 1907) och Ferdin. Braunerhjelm († 1870), varefter den förstnämnde genom köp blev ensam ägare av godset år 1872. Från år 1901 tillhör godset nuv. ägaren, sonen, brukspatronen Karl Oskar Alexander Carnegie Ekman.

Huvudbyggnaden, som är uppförd 1791—95 i italiensk slottsstil med vidhängande flyglar, har med dessa en fasad av 70 m:s längd. Själva slottet är 29 m. långt. 18 m. bredt (fig. 242). I första våningen är en rund salong, med 10 m:s tvärlinje samt 9,5 m:s höjd till det i domen varande runda fönstret. En gipsstaty av Apollo de Belvedere pryder detta rum. År 1878 inreddes ett kapell, i vilket gudstjänst varannan söndag hålles av Vists sockens prästerskap. Omkring 70 m. v. om slottet ligger sjön Rängen och på samma avstånd åt ö. går Stångån, som kröker sig kring byggnaden och parken och med sjön bildar en vacker landtunga. Här fanns förr ett bibliotek, uppgående till omkr. 13,000 band. Detsamma borttestamenterades av den siste Cederhjelm, men blev 1878 skingrat och försålt å bokauktion i Stockholm. Den handskriftsamling, som ävenledes funnits här, är överlämnad till Uppsala bibliotek. Något sv. härifrån och invid sjön ligger den gamla slottsbyggnaden, ävenledes av sten i två våningar, med en portal av huggen sten med ätterna Natt och Dags samt Stenbocks vapen (fig. 243). Denna byggnad är uppförd 1632 och över en av dör-

rarna inuti densamma läses i marmor: *Anno domini 1632.* I en av salarna är en spisel med följande inskrift: *Hvilke är såsom Herren vår Gvdh then sigh så högt sat hafver oc: seer vppå thet nedriga .i. himelen oc. på iordene. then som the ringa vprättær vtv stofet oc. vplöfter the fattiga vtv träcke, at ha ska sättia hono bredo vidh förstar, the er. Låter ten ofrvchsama boo i. hvset at hon een glad barna moder varder. halelviah. Psalmen CXIII.* Spiseln är i senare tid något förändrad i avseende å övre delarna av pelarna å ömse sidor om eldstaden (fig. 244). I parken finnes ett monument, upprest av G. L. Cederhjelm, såsom det säges till hågkomst av ett för hans hjärta kärt minne från Italien. Detsamma är av vit marmor och i form av en tresidig stympad pyramid. Det understödes i hörnen av sfinxer med framdelen resande sig på lejonfötter. Det hela uppbäres av en granitsockel. Överst å den omkr. 1,7 m. höga marmorstoden är en urna av svart marmor med »en evig eld». Å ena sidan läses: *In: mem: amic: Germ: Ludov: Cederhjelm, Posuit.* Å andra sidan är bilden av en kvinna och å tredje sidan står endast *Hev fata.* Monumentet är förfärdigadt i Italien av Grosse. — Vid Cedersberg anlades 1782 ett glasbruk, som nedlades 1838. År 1874 uppfördes nya ladugårds- och logbyggnader av tegel efter ritningar av arkitekten H. Kumlin. Från 1872, då konsul Ekman blev ensam ägare, och till 1913 äro såväl vid huvudgården som å godset i övrigt samt vid pappersmassefabriken, kvarnen o. s. v. ett betydande antal nybyggnader uppförda, vartill komma hotell, skolhusbyggnader, brobyggnad, anläggande av kraftstation m. m. — Sedan år 1884 är länets landtbruksskola, som 1912 övergick från Östergötlands hushållningssällskap till staten, förlagd hit. I avseende å jordbruk med tillh. är Bjärka-Säby bland de främsta i länet.

244. Eldstad i Bjärka-Säby gamla slott.

Godsets underlydande inom socknen äro förutom ovannämnda gårdar: **Banketorp,** 1/4, 32 h., **Cedersberg,** 7/8, 172 h., **Gunnarsbo,** 1/4, 102 h., **Götorp,** 1, 119 h., **Hovetorp,** 5, 470 h., **Hållingstorp,** 1, 275 h., **Karsnäs,** 1/2, 94 h., **Kringstorp,** 1, 472 h., **Labbenäs,** 1/4, 25 h., **Ringsnäs,** 1/2, 62 h., **Skog,** 1/2 m., **Skålstorp,** 1, 147 h., **Stavsäter** med underlydande (se här nedan), **Väsentorp,** 1 1/4 med **Gräshorva** 3/8 m., 195 h.

Husby, 1/2 m., 28 h. Tillh. ännu i senare hälften av 1800-talet Bjärka-Säby men ägdes 1884 och ännu 1910 av N. P. Gustafsson. — **Marknstorp,** 1 m., 233 h., 4 äg. — **Mörketorp,** 1/2 m., 60 h., 2 äg. — **Norrberga,** 1 3/8 m., 5 äg. — **Rävantorpa,** 1 m., 100 h., kyrkoherdebost., med bost. från 1834. — Ett till bost. don. inventarium består av 4 får, 4 lamm, en järnpanna och 700 kr. (se ovan vid omn. av den nya regleringen). — **Seltorp,** 1/2 m., 47 h., tillh. 1884

Joh. Pet. Samuelsson, 1894 samma äg. och hans barn, 1910 K. O. Svensson. — **Sälgsäter,** 1/4 m., 39 h., tillh. 1884 och 1894 P. Samuelsson, 1910 Selma Persdotter — **Skog,** 2 m. med 1/2 m., tillh. Bjärka-Säby, tills. 480 h. Ingevasts änka Elena gav år 1350 med sin sons, herr Karl i Skrukeby, samtycke i testamente till Vists prästbord och kyrkobyggnad 1/4 attung i *Skogh* och en d:o i »Yfræke». Bo Jonsson gjorde 1367 ett jordabyte med Jon Petersson, varvid han erhöll jämte Bjärka och Bjärkatorp »en åttondel mindre än en halv attung» i Skog. År 1377 tillbytte sig Bo ytterligare 1 1/2 att. här med tillydande »Hvirvom», tills. räntande 6 tunnor. Nämnes 1402 och delade då öde med Bjärkatorp och Säby (se Bjärka-Säby). Skog, 1 1/2 m., hörde ännu omkr. midten av 1800-talet till Stavsäter; 1 m. ägdes 1871 av A. Hansson, 2 1/2 m. hade 1884 fem äg. År 1894 ägdes 1 m. av A. G. och A. W. L. Andersson samt 1 m. av nämndem., riksdagsm. Karl Joh. Jonsson, som blev äg. 1871. Har f. n. 4 äg., varav fortf. riksdagsm. Jonsson.

Stavsäter, 2 3/4 med **Farsbo** 3/8 och **Svartsäter** 1/2 m., 524 h., vartill kommer 1 1/4 m. i Skeda s:n. Ingeborg Dansdotter sålde 1332 med sina anhörigas

245. Stavsäter.

bifall sina gods i *Staffsætrum* till sin släkting Guttorm Turesson för 135 m. pgr. Gregorius av *Stæfisætrum* nämnes 1337. Birger Jönsson (i vapnet 3 spikar, som sammanstöta mot högra sköldkanten) bortbytte år 1368 till Pet. Bodgersson bl. a. det han och hans hustru Ramborg ärvt i Stavsäter. År 1414 satt Gudmund i *Stafsætrum* i nämnden vid ting nära Slaka kyrka. Från början av 1600-talet tillh. egendomen översten And. Stuart († här 1640), då en del kallades Stuartsäter. Ägdes vidare av sonen Joh. Ad. Stuart († 1667) samt av riksskattmäst. Gust. Bonde († 1667), därefter och 1683 av hans måg k. rådet Jak. Spens († 1721) som säteri av 1 m. med avhysta 2 1/4, senare av hans dotter Hedv. († 1758), som i sitt andra gifte hade lagm. Dan. Sparrsköld († 1739). Tillh. 1760 deras dotterdotter Hedv. Maria Taube († 1785), som 1765 gifte sig med landshövd. Fredr. Ulr. Hamilton († 1797), vidare deras son Fredr. Edv. Hamilton († här 1837), hans måg, generallöjtn. Joh. Fredr. Boij († 1861), från 1860-

talet Fr. Tornborg, 1884 kapt. Ad. Fr. Boij, men köptes 1887 av konsuln Oskar Ekman. Tillh. nuv. ägaren av Bjärka-Säby från 1899 (fig. 245).

Sturefors, 1 med **Bostorp** 1/2, **Brystorp** 1, **Sjövalla** 1 och **Tängneby**, 2 1/4 m., tills. 1,040 h. Har förr hetat Forsa eller Kabbafors och nämnes 1333, då en tvist avgjordes emellan Askaby kloster och en kanik angående Kabbafors ström. Forsa nämnes vidare på 1400-talet. Av gammalt tros gården ha tillhört släkten Bielke. Förste kände ägaren är riksr. Ture Nilsson Bielke († 1600), som uppförde en tre våningar hög manbyggnad i slottsstil, vilken jämte nuvarande finnes avtecknad i Dahlbergs Suecia. Kallades då först Turefors och sedan Sturefors efter riksr. Bielkes änka Marg. Sture († 1617). Övergick sedermera till mågen, riksdrotset Gabr. Oxenstjerna († 1640), g. m. Märta Bielke († 1620) och därefter till deras söner, riksr. Gustav († 1648), och landshövd. Ture Oxenstjerna

246. Sturefors.

(† 1669). Kallas 1683 gammalt säteri av 4 1/2 m. samt innehades då av Ture Oxenstjernas änka Beata Leijonhufvud († 1692). Skall därefter tillh. hennes mågar Karl Pedersson Natt och Dag samt generallöjtn. Bernh. v. Liewen, vilken sistnämnde sålde godset till k. rådet Karl Piper († 1716). Tillh. vidare hans änka Kristina Törnflycht, som 1747 stiftade Sturefors, vilket alltjämt blivit tillökat med underlydande hemman, till fideikommiss för sin dotterson, sederm. riksrådet Nils Ad. Bielke, »i anseende därtill, att Sturefors i förra tider varit Bielkeska familjen tillhörigt och på det att dessa gods uti samma familj såsom ett ständigt fideikommiss förbliva måtte, och skall detsamma tillfalla äldste manlige arvingen, son efter son». Sedan stiftarinnan avlidit 1752, övergick fideikommisset till nämnde Bielke. Tillföll efter hans död här 1792 sonen, kornetten Gust. Ture Bielke († 1833) och därefter i följd sonen, kornetten Nils († 1845), dennes son ryttmäst. Ture Bielke († 1889), sonen, löjtnanten Nils Bielke († 1894) och sonen underlöjtn. Ture-Gabriel Bielke. År 1901 uppstod tvist inom släkten om fideikommissrätten, i det nuv. innehavarens farbroder, dåv. löjtn. T. Bielke yrkade att bli tillerkänd fideikommisset. Detsamma förklarades emellertid tillkomma den förstnämnde.

Bebyggdes 1704 med en manbyggnad efter Nikodemus Tessins ritning. Den är tre våningar hög med två vidhängande flyglar av en våning och innehåller tillsammans 50 boningsrum med en särdeles praktfull sal (fig. 246). I slottet inrymmas samlingar av familjeporträtt, antikviteter, kuriosa m. m. jämte bibliotek. Är belägen vid Stångåns utlopp i Ärlången, omgives av park och träd-

gård med växthus tills. upptagande en areal av 25 h. Å en höjd i parken är uppfördt ett tempel efter ritning av Cronstedt, till minne av fideikommissets stiftarinna. I templet är hennes bröstbild i bronserad medaljong med omskrift: *Christina Törneflycht vidua C. Piper, Com. R. Sen. et S. Mar.* Därunder är en brun marmortavla med inskrift: *Christinæ. Beatis. Manibus. Ob. Redditum. Bielkianæ. Familia. Avitum. Prædium. Sturefors. Instauratum. Auctum. Decoratum. Hoc. Delubrum. Sacrum. Esse. Voluit. Nic. Bielke. MDCCLXXVI.* — Godset består inom socknen av: **Björksäter,** 1, 173 h., **Dala,** 1/8, 19 h., **Dalshult,** 1/4, 79 h., **Gassarp,** 1/4, 62 h., **Gattorp,** 3/8, 48 h., **Grimsmålen,** 1/4, 31 h., **Jordstorp,** 1/4, 38 h., **Klint,** 1/4, 143 h., **Mårdstorp,** 1/4, 61 h., **Norrberga,** 1 1/2 tills. med Norrberga 1 3/8 m., 272 h. (se härovan), **Ringstorp,** 3/8, 103 h., **Risnäs,** 1 3/4 och **Risnäs överby,** 5/8 m. tills. 291 h. Olof härstädes testamenterade 1286 en del i *Rysænes yfraby* samt andel i nedre byns skog och ett par oxar till socknens kyrka. **Tacketorp,** 1/8, 43 h., **Toketorp,** 1/2, 41 h.; **Vinstorp,** 1/2, 29 h., **Vreta,** 1 1/4, 148 h. Nämnes 1333. År 1337 försiggick en undersökning av Vreta och Bogestads skogar. — **Åndebäck,** 1/4 m., 46 h.

Styvinge, 1 1/2 m., 317 h. År 1414 utfärdades intyg om, att avgärdatorpet *Styfwinge* tillhörde de jordägande i bolbyn Norberga. Har varit regementsskrivarebost., nu indraget till staten. — **Vist,** 1/2 m., 22 h. Komministerbost. — **Äbbetorp,** 1/4 m., 68 h., tillh. 1910 G. F. Johanssons stbh.

Övriga tillhörigheter: Adolfsberg, Barksved, Bjärka tegelbruk, Ekliden, Fridhem, Gräsholmen, Hamralund, Humpen, Hästmon, Klampenborg, Kränstorp, Lindalen, Lövsveden, Lövsätra, Rumerum, Skorpa trämassefabr., tillh. Bjärka-Säby (t. v. 160,000 kr.), vattenfall (t. v. 40,000 kr.), kvarn (t. v. 20,000 kr.), magasin för trämassa, arbetarebostad, vattenkraft, mjölnarebostad, Sturefors kvarn, såg och vattenfall, Säby såg, St. Långnäs, Sätra, Tängneby äng och Åkroken m. fl.

Kinds härad

(fig. 247) ingår i Kinds samt Ydre domsaga och fögderi. Bildar 2 länsmansdistrikt. Är beläget i länets sydöstra hörn. Gränserna äro i s. och ö. N. och S. Tjust samt Sevede härad av Kalmar län, i no. Bankekinds, i n. Hanekinds och Valkebo, i v. Valkebo och Ydre härad. Följande socknar tillhöra häradet: Horn, Hycklinge, Hägerstad, Kättilstad, Kisa, Oppeby, Tjärstad, V. Eneby, Tidersrum (Tirserum) och Vårdnäs. Alla dessa socknar höra till Kinds kontrakt förutom Tidersrum, som tillhör Ydre k. Nämnda socknar ha sedan kristendomens början tillhört Kinds kontrakt. Häradets areal är 1,428 kvkm., med 18,224 inv. (1915), kontraktets 1,274,5 kvkm. med 17,001 inv.

Kind omtalas första gången 1250 ävensom 1251 och var då betydligt större än senare. Skrives 1256 *Chind*, 1261, 1307, 1314, 1319, 1345, 1406, 1409, 1410, 1411, 1412 och 1419 *Kind*, 1279 *Kynd*, 1331, 1337 o. 1345 *Kindia*, 1336 *Kindh*, 1407 *Kynd*, 1410 *Kindenne*, 1417 *Kindha* och *Kindinne*. I ett brev år 1401 benämnes Kind »læn». I äldre tider spekulerades mycket, varifrån det ena eller andra namnet ledde sitt ursprung. Så antages under 1700-talet namnet Kind vara liktydigt med hövding, och så skulle, för att skilja de olika orterna åt, namnen Bankekind, Hanekind, Skärkind o. s. v. uppkommit. I senare tider förklaras namnets härkomst så, att Kind är ett urgammalt — med det tyska kind, »barn», nära besläktat — nordiskt ord, som i fornisländskan och fornnorskan förekommer i

247. Tingshuset i Kisa 1909.

sin ursprungliga betydelse av »ätt, släkt, folkstam». I Sverige anträffas det däremot endast i ortnamn, där kind således måste vara att fatta såsom »hemvist för en viss ätt eller folkstam». I regeln måste alltså gå eller åtminstone en gång hava gått ett person-, ätt- eller folknamn, angivande vems ätt och hemvist det är fråga om. Så skulle t. ex. Hanekinds härad vara den ort, som beboddes av Hane och hans efterkommande. Vad nu häradet Kind beträffar, återfinnes detsamma under äldre tider icke någon gång med något tilläggsnamn. Detta förklaras så, att ett dylikt namn före Kind ursprungligen funnits, men bortfallit och förkortats, alldeles som det ofta säges Stäket i st. f. Almarestäket eller Åby för Stora Åby (socken i Österg.). Ett bevis härför är, att Kinds härad i Västergötland i äldre handlingar vanligtvis benämnes endast Kind men i ett par undantag Agnakinds härad.

Sägnen ordar om, att Kinds härad omtalas redan under äldsta tider. Flera av dessa tiders mest framstående män sägas ha skrivit sig till Kind, bl. a. den s. k. Kindakonungen Kol och hans förfäder intill de under tionde århundradet å Brokind bosatta Kindsjarlarna Toril och Tatil. Ehuru historisk visshet härom saknas, har Kol blivit uppgiven som fader till konung Sverker I. Brokindsjarlarna voro, som det blivit sagdt, hedningar. Enligt äldre historieskrivare plägade de ännu under senare hälften av 1000-talet draga i härnad mot de estiska, vendiska och danska kusterna. Skeppsättningarna i Horn torde lämna visshet om, att härnadståg utgått från häradet. — Bland historiska uppgifter, som beröra häradet i sin helhet, nämnes, att år 1314 utgåvo domprosten och domkapitlet i Linköping ett intyg, att kyrkoherdarna i Linköpings dom-

prosteri samt Västanstångs och Kinds prosteri ingått en brandstodsförening, förbindande sig, att var och en giva ett öre till den, som lidit brandskada. År 1345 bestämde kon. Magnus i en allmän stadga, att Kind, Ydre m. fl. härad årligen skulle hålla vapensyn i Linköping. Den 9 okt. 1366 utfärdade kon. Albrekt ett vid Kisa kyrka dat. brev.

I slutet av 1300-talet hörde Kind tills. med Tjust och Ydre härader under det vid Västervik belägna slottet Stege- eller Stäkeholm. Om Stäkeholms tidigare öden är efter samtida handlingar bekant, att 1370 kallas Henr. Parow riddare av Stäkeholm, men kort därefter synes slottet övergått till andra, enär ett par veckor senare s. å. förbinda sig Johan o. Vicke Ummerejse att till hertigarna av Mecklenburg återställa Stäkeholms län — som då, och åtminstone ännu 1373, endast bestod av slottet, staden Västervik och Tjust — emot pantsummans betalning. Ännu senare s. å. utfärdade de sistnämnda förpantningsbrev å länet till Henneke Butzow. Vidare befinnas Henr. och Henneke Molteke förbinda sig, att till hertig Albrekt eller hans söner mot pantsumman återställa slott och län. År 1385 fick drotset Bo Jonsson (Grip) nämnda slott med underlydande härad i pant av k. Albrekt för till kronan försträckta penningar. År 1399 tillförsäkras Stäkeholm med Kind och Ydre m. m. drotsets son, riksr. och riddaren Knut Bosson för ena hälften och för den andra riddaren Bengt Nilsson på livstid, till dess panten inlöstes, men att, sedan Knut avlidit, hans arvingar skulle hava två tredjedelar och Bengt l. hans arvingar en tredjedel, även i händelse panten inlöstes. Vid en pantsättning år 1401 av Knut Bosson till riddaren Bengt Nilsson av Ydre härad pantsattes icke Kind och Tjust. Denne Bengt, som i sitt sigill hade ett lejonansikte i sköld under hjälm, avträdde år 1419 all sin panträtt och sin tredjedel i pantsumman 20,000 lödiga mark eller mer, om så kan komma på hans del, till Stäkeholms slott med Tjust, Kind och Ydre. Utan tvivel fortforo dessa härader att lyda till nämnda slott. Med visshet vet man, att så var förhållandet 1485 och därefter, då det innehades av riksrådet Erik Eriksson (Gyllenstjerna). Sedan plägade emellertid slottet med tillhörande, vartill nu lagts N. Vedbo, Vista och Tveta h., emellanåt vara bortförlänadt och emellanåt innehavas av konungen själv. Kind och Ydre skildes från Stäkeholms slott men dithörde ännu i slutet av 1400-talet, då det innehades av ridd. Nils Klaesson till Vik samt från 1506 av ridd. Peder Turesson (Bielke).

I äldre tider hörde såväl Kinds som det närbelägna Ydre härad till Småland. Enligt Palmskiölds samlingar över Östergötland skulle desamma i kronans räkenskaper blivit räknade till sistnämnda provins från år 1564 till 1601 men enligt Broocman blevo såväl Kind som Ydre först år 1646 på invånarnas trägna anhållan skilda från Småland och lagda till Östergötland. Förhållandet är emellertid, att när k. Gustav skiftade riket emellan sina söner, erhöll hertig Magnus genom testamente av d. 1 juli 1560 Östergötland, Dal med åtskilliga härad i Västergöt-

land och Småland, bland vilka även Kind och Ydre, vilka sistnämnda dittills räknats till Småland. Sedan dess hava dessa härad alltid åtföljt Östergötland, om de ock även sedermera länge i offentliga handlingar antecknades under Småland (se Ögtld I, s. 276). Från år 1595 till 1606 hörde denna förläning direkt under konungen, men sedan hertig Johan år 1604 avsagt sig arvsrätten till kronan efter sin fader, k. Johan III, erhöll han d. 8. sept. 1606 densamma till furstendöme och var innehavare därav till sin död 1618. År 1620 anslog k. Gustav II Adolf Linköpings stad och län, Valkebo, Hanekinds, Åkerbo, Skärkinds, Gullbergs, Vifolka, Kinds och Ydre h:d med Bråborgs län i Östergötland samt Eksjö stad och flera härad i Småland som livgeding, änkesäte och morgongåva åt sin gemål, drottn. Maria Eleonora.

Av äldre handlingar framgår, att Kind länge bildat egen domsaga och haft egna häradshövdingar. År 1407 anhålla inbyggarna i Kind, såväl klerker, lekmän, bönder som landboar, hos k. Erik och drottn. Margareta att de skulle stadfästa deras val till häradshövding av »ærlix mans och vælbornom herre» Bo Knutsson, son av deras förre, vid denna tid avlidne hövitsman Knut Bosson. Detta brev är undertecknadt av herr Marten, prost i Kind, herr Oluf, kyrkoherde i Horn, Harald Skytte och Joh. Spænnaklow. Tiden, under vilken Kind var egen domsaga, kan här icke uppgivas. På 1650-talet voro Kind, Ydre och Bankekind sammanslagna till en domsaga, vartill 1660 lades Göstring. På 1660- l. 1670-talen föreslog Östergötlands dåv. landshövding, att Kind och Ydre skulle sammanslås till en domsaga med tingställe vid Kisa och Millingetorp, vilket kronan skulle tillbyta sig som boställe. Detta förslag gick emellertid om intet. År 1680 förenades Vifolka, Kind, Ydre och Valkebo till en domsaga. Konung Karl XII utfärdade 1718 en förordning, som bestämde, att häradshövdingen över de fyra nämnda häradena skulle vara »häradshövding över Linköpings läns lagsaga och andra häradsdömet, bestående av Kinds häradsfögderi och Ydre häradsfögderi». Domstolen antog då namn av lagmansrätt, men allt återgick till förutvarande förhållande redan i april 1719 på grund av ny k. förordning. Nämnda fyra häraden voro förenade till år 1778, då Kind och Ydre bildade en domsaga med var sitt tingställe.

År 1386 hölls räfsteting med allmogen »av Kind» vid *Forsom.* År 1353 nämnes *Skerlunds* ting, kallas 1366 *Skerlunde* och 1397 *Skœrlund.* Redan tidigt var tingstället vid Kisa, där det ännu är. Nuvarande tingshus är uppfördt 1826, reparerades 1878, då veranda och klocktorn tillbyggdes. Senast iståndsattes byggnaden 1913, då tingssalen förstorades på bredden genom innerväggens förflyttning omkr. 3 m. inåt, två nya fönster upptogos, taket höjdes och välvdes. Värmeanordning besörjer även luftväxlingen.

Häradssigillet har fyra mot varandra stående kors.

Socknar.

1. **Horn** gränsar i n. till Oppeby, i ono. och ö. till Hycklinge, i so., s. och sv. till Kalmar län, i v. till Kisa och i nv. till V. Eneby. Arealen: 19,374 h., därav 16,387 land. Marken är av omväxlande natur, ömsom jämn och slät och ömsom upptagen av berg och å-ar. Rådande jordart är å de jämnare trakterna lera men för övrigt förnämligast svartmylla ävensom sand. Socknen är ganska rik på vatten samt tillhör egentligen Stångåns floddal. Bland de förnämsta sjöarna märkas Juttern, vilken dock endast med en obetydlig del hör hit, Ärlången med en längd av omkr. 0,8 mil, s. delen av Åsunden, Täften eller Täftaren m. fl. Socknens förnämsta väg är en större häradsväg från Kisa och Eneby förbi kyrkan, där en mindre väg möter, till Hycklinge. Ny väg kommer att anläggas från Väsby förbi Flyttbem, Finede m. fl. gårdar till Locknevi sockengräns, enl. beslut från 1916. Icke långt från Horns kyrka är ändpunkten för Kinda båtled.

År 1319 nämnes i ett testamente, utfärdadt av domprosten i Linköping Björn, *Horn* som socken med egen »sacerdos». Utgör åtminstone sedan 1500-talet med Hycklinge ett pastorat. Ny reglering 1920. Båda församlingarna hava 1916 uttalat önskan att bilda var sitt pastorat. Socknens äldsta kyrka var av trä med sakristia av sten samt var redan år 1590 så bristfällig, att hon då utdömdes av biskopen Petrus Benedicti (Ölandus). Vid samma tillfälle bestämdes även, att den blivande nya kyrkan skulle erhålla en annan plats, enär den gamla var belägen på ett näs ö. om Åsunden, så att större delen av socknens innevånare voro nödsakade att ro till kyrkan, varunder de i synnerhet vår och höst ofta voro utsatta för livsfara. Någon ombyggnad blev likväl då icke av. År 1689 var kyrkan emellertid i stort behov av reparation, enär sakristimurarna hade sjunkit samt lutade inåt kyrkan. K. m:t beviljade då till densamma en kollekt från varje kyrka i Linköpings stift. År 1741 hade församlingen beslutat sig för att bygga ny kyrka, men för den då inträffade dyra tidens skull uppsköts emellertid företaget. År 1753 togs saken med allvar om hand. Det var då 166 år sedan kyrkan blivit utdömd, och hon var även i ganska bristfälligt skick. Av följande utdrag ur en vid denna tid av församlingen till Linköpings domkapitel insänd anhållan om förbön till tre kollekter över hela riket till sin nya kyrkobyggnad, kan man åtminstone i någon mån se den gamla kyrkans tillstånd vid denna tid: »Denna gamla kyrka är säkert den skröpligaste, om icke i hela riket, dock i hela stiftet. Hon är av trä, illa uppbyggd i början; ty gavlarna bestå icke av timmerväggar utan av bräder, där det svaga resevirket vidtager, och står likväl på ett näs vid sjön Åsunden, exponerad för alla fyra väderna, så att, när storm och blåst ansätta, man icke annat vet, än hon skall falla; och man måste med hjärtans bävan och största livsfara hålla gudstjänst. Hon förmenas ock vara över 700 år gammal, emedan på ett ställe står med

gammal svårläslig munkstil skrivet: *Rege Olavo* (utan tvivel Sötkonung), fastän man icke mer kan se eller förstå. Man har reparerat dessa år så mycket möjligt varit, men nu vill ingen reparation mer hjälpa, efter undersvillorna äro ruttna, och undergången hotar. Dessutom är hon alltför liten och trång för en så folkrik församling, i vilken finnas 1,140 människor, och föga mer än tredingen därav kan i kyrkan bekvämligen hava rum, änskönt här dock är en stor och en liten tillbyggd läktare; varavsker att stor samvetstvång och klagan, att ganska många, som gärna ville gå till Guds hus, nödgas för brist på rum vara därifrån.»

248. Horns kyrka.

Grunden till den nya kyrkan (fig. 248) lades år 1753. Till byggnaden erhölls en kollekt från hela riket, och, sedan hon var fullbordad, skänkte drottn. Lovisa Ulrika till densamma 600 dal. smt. Efter henne fick kyrkan namnet Lovisa. Järngrindarna till kyrkan hava drottningens initialer. Följande berättas från tornspirans uppsättande. Då den person, som åtagit sig dennas uppsättande, kommit till höjden, såg han tre hål, varvid han med hög röst frågade, i vilket hål han skulle sätta spiran.

— Sätt henne i det mellersta, blev svaret, och befall dig i Herrans händer. Uppsättningen verkställdes, men mannen nedföll genast till marken — död.

Invigningen av kyrkan skedde efter bestämmelse av biskop A. O. Rhyzelius d. 25 aug. 1754. Den gamle då nära sjuttiosjuårige biskopen kom

själv tillstädes. En vecka därförut fördes den stora ringklockan »vid stilla väder på ett här i orten brukligt fartyg under musik och andra fröjdebetygelser över sjön till nya kyrkan, då folket, ehuru klockan väger 8 skeppund, på långa trädslanor, satta vid klockaxeln, bar henne utan vila 2,000 alnar från sjön och hängde henne strax upp och ringde med henne, varpå gjordes bön.» Invigningen försiggick »med ett gudligt och bevekligt tal, andäktig sång och böner.» Åtta »stycken» (kanoner) å kyrkogården saluterade i åtskilliga gånger. Instrumentalmusik utfördes i kyrkan. Efter avslutad gudstjänst undfägnades biskopen m. fl. med middag å Åby säteri av jägmäst. Karl Fr. Ruschenfelt. Vid de kungligas skål läto kanonerna åter höra sig, och sedan biskopen återvändt till prästgården, fortsattes festen med skott, musik och dans hela natten. På Flarka bespisades bygg- och murmästaren samt en del församlingsboar av sergeant Jak. Jean Braun.

Över den stora ingången finnes en sten med följande inskrift: I Guds namn, till Hans ära och Horns församling till kristelig tjänst. År 1754 under Svea och Göta rikes allernådigste konung vår konung Adolf Fredrik, Östergötlands hövding Gustav Adolf Lagerfelt och stiftets biskop, d:r And: Ol: Rhyzelius byggdes på detta stället alldeles ny denna stenkyrkia med dåvarande församlings makalösa lust, samdräkt, flit, arbete och kostnad. Verket styrde Carl Fr. Ruschenfelt och Jakob Braun. Pastor et Præpos.: Anders Schörling, komminister Andreas Ekstrand. Här verkade Gud både vilja och gärning. Kyrkans längd är 30, bredd 11,8 och höjd till taklisten 8 m. med sittplatser för omkr. 750 personer. Enl. inskrift å en golvsten inlades stengolvet 1778. Altartavlan är målad av J. Berggren och framställer Kristus i örtagården. Små sköldar, uppburna av änglar, utvisa, att den är skänkt 1759 av Ax. Kristoffer v. Gardemein och Eva Katarina Drake. Över altaret hänger en förgylld ängel, blåsande i en basun. Predikstolen är av ek med apostlabilder, allt i vitt och guld. Orgelverket om 10 st. byggdes 1767 av Vahlberg för 5,000 daler samt har nyligen reparerats. Tre ljuskronor av mässing finnas. En av dem är enl. inskrift skänkt år 1695 av Axel D. Loo och Marg. Schening. L. var arrendator av Väsby. En annan av jungfru Maria Katarina von Sondersleben i Rumma år 1755, då hon var 82 år gammal. En mässhake är skänkt 1828 av Anna Kat. Duvall, f. Stålhammar. Det inre av kyrkan har sex vapen, som förflyttades från den gamla kyrkan. De ha i senare tid restaurerats. Fyra äro efter medlemmar av den nu utdöda släkten von Scheiding. Ett annat vapen med lejon och rutigt fält samt 2 sköldar saknar inskrift. Ytterligare ett vapen med en sparre och under ett löv har inskriften Sven Person. I gamla kyrkan fanns även ett Drakevapen, men detta synes icke blivit överflyttadt hit. I tornet förvaras ett par äldre bilder, Kristus på korset och Maria med barnet. Tre äldre gravstenar överflyttades från gamla kyrkan. Å en av desamma kan ännu läsas, att den är över den »ädle och välborne man» Otto v. Scheiding († 1651). En annan sten är

över »framlidne salig Per Stafanson till Wesby, som befallningsman varit haver i Kind och Ydre härader i Småland». Han var befallningsman eller kronofogde från 1571 till sin död 1583. Den tredje stenen är över prosten Olaus Simonis Helsingius, »av förnämlig släkt», som det säges å gravstenen. H. hade i yngre år varit hovpredikant hos k. Sigismunds syster, prinsessan Anna, och vistades hos henne i Polen från år 1588 till 1592 samt blev 1593 kyrkoherde i Horn. Han var gift tre gånger, första gången med Margareta Eriksdotter, enl. anteckn. i kyrkoboken dotter av k. Erik XIV. Hon dog 1618 och han 1639.

Vid kyrkans reparation 1894 beslogs tornspi·an med zink. Ringklockorna hänga i tornet. Å den större läses: Går in i Herrans portar med tackande. I hans gårdar med lovande. Att minna hjärtan på sin Gud med bön åkalla, Att sammankalla hjälp, när eld vill överfalla, Att båda det en själ från kroppen tags till Gud, Att lik i jorden göms, det tecknas med mitt ljud. Hos Rythmos olim fecit Nic. Gripenhielm. sen. reg. Mitt ljud det kallar dig ett bättre ljud att höra, ty skynda till det ljud, som dig kan salig göra. (Daniel Kremer, p. l.) År efter Kristi födelse MDCCXXVII och av konung Fredriks regemente det VIII, är jag omgjuten i Norrköping XX maj av Magnus Hultman. Å andra sidan Kristusbild med sex apostlar. samt bilder av Fredrik I och Lovisa Ulrika. Å lilla klockan läses: Soli deo gloria. Dum sonat hæc veterem campana novata canore quisque paret summo pectora pura deo. Omgjuten i Norrköping år 1758 av Magnus Hultman, då And. Schiörling, s. s. Th. D. Pr. & P. in Horn den ombestyrde. Å andra sidan tre apostlar. Före omgjutningen hade denna klocka ingen inskrift.

Det märkligaste fornminnet inom socknen återfinnes v. om Gumhems gård och nära invid Gumhems brygga å en bred udde med sandartad mark, som brant sänker sig ned mot Åsunden. Bland de många ättekullarna, varav flera med fotkedjor, märkas där främst några skeppsättningar. Den största av dessa, kallad »jättegraven», består av 22 stenar, lagda eller resta i sydostlig riktning, tilltagande i höjd från fören till aktern, med den slätaste sidan vänd inåt. Skeppsättningens längd är över 17,5, bredden över midten 5 meter. Förens bredd emellan främsta stenparet är 2.9 m., med en fyrkantig sten i fören, 7,4 decim. hög. Att man gräft här, synes av en grop och åt sidan uppkastad jord, vilken måhända döljer flera stenar. En hög sten i västra ändan av skeppet är i form av ett akterroder (se Ögtld I, s. 62). Grävningar ha skett i alla kullar, och därvid ha anträffats lerurnor, pärlor av bränd lera och glas, värjfästen, sporrar m. m. Av pärlorna är en av blått glas med tre röda kors å vit botten, en andra av lera och en tredje en dubbelpärla av blått glas. Andra stensättningar finnas här även, och säkert har i den närbelägna åkern många ättehögar funnits, som under tidernas lopp blivit utjämnade. Ett s. k. domaresäte, med en inre diameter av omkring 12,5 m., består av 9 kullriga stenar med ett avstånd sinsemellan av 3 à 4 meter. Den nordligast belägna är störst. Av å andra platser belägna fornminnen märkas å Flarka ägor i den s. k. böndalen o. s. v. några genom grustäkt mer eller mindre förstörda ättehögar. I en av dem, kallad »Kungagraven», hade man under en sten hittat ett kra-

nium, vilket länge, i och för botande av sjukdomar, begagnades som dryckeskärl. Kraniet är nu förkommet. Å Oxhagsberget märkes ett större block, vilande på andra stenar och block. Å ett berg i Kalvsvederna sparas äldre förskansningsmurar. På Landnäs udde äro två stensättningar och kullar med fotkedjor. Vid Granstorp förekomma stensättningar. I »Granstorpslyckan» å Saxkulla ägor har en stenmejsel hittats. Vid den slutliga avtappningen av sjön Rien hittades på sjöbottnen en ekstock eller båt förfärdigad av en furustam. Å Flytthems ägor finnas ett flertal gravhögar. Här är även ett s. k. domaresäte med en inre diameter av 8,3 m. Stenläggningar och stensättningar förekomma i övrigt allt emellanåt. Stenredskap hava hittats på flera platser.

En och annan sägen härifrån må omnämnas. Så vet man att omtala, att en vid namn Kox eller Kock på Flytthem skall ha förföljts av sin granne Kave från Åby. Kock skall ha ridit över det öster om Flytthems ladugård belägna sedan länge odlade kärret, men där fastnat med hästen och sålunda blivit upphunnen och mördad. Stället fick därefter namnet »Kox flage». — Det säges, att finnar varit de första, som brutit bygd här och skulle gårdsnamnet Finede (Finnhede) tyda härpå. — Nära Brunnebo, sv. därom, finnes å ett berg en sten, efter formen kallad »toppsten» och efter sägnen om densamma »jättesten». Det förmäles, att en jättekvinna å Flarka gärde fick se ett brudhov, som skulle gå förbi Brunnebo. Hon lade då en stor sten i sitt hårband, för att kasta på brudhovet, men hårbandet brast, och stenen föll ner, där den ännu ligger. I senare tider har åskan upprepade gånger slagit ned på stenen, varigenom den fått sin nuvarande sockertoppsform. En gång fick jättekvinnan se en liten karl, som med en häst plöjde i en åker vid Brunnebo. Hon stoppade då både karl och häst i sitt förkläde och tog dem med sig in till jätten.

— Se far — sade hon till honom — vilket kryp jag hittat.

— Ja, släpp du ut dem igen, blev svaret. Det är dessa kryp, som skola odla jorden efter oss. — Olika sägner gå även om ett silverfynd, som gjordes på 1740-talet på den förr s. k. Sköthоlmen (där skötarna eller fisknäten upphängdes till torkning), vilken holme efter fyndet kallats Silverholmen. Broocman, som åtta år efter fyndet gjorde anteckningar om detsamma, säger med bestämdhet, att fyndet gjordes å Skötholmen, och att detsamma bestod av »en lång silverkedja med små ringar fästade i varandra och å vardera ändan en stor ring». Bredvid kedjan hittades några arabiska silvermynt med ganska läslig prägel. Bonden, som gjorde fyndet, sålde detsamma i Linköping. Ett av mynten behölls av socknens dåvarande pastor. En annan holme kallas Guldringen, på grund av, att här en ring en gång kastades i sjön (se här nedan Åby). Ovisst är om icke de båda namnen i senare tider blivit förväxlade med varandra. Därjämte må märkas, att de båda holmarna efter Åsundens sänkning numera äro landfasta.

Hög ålder hava många här uppnått. Bland dem nämnas: Sune Ja-

kobsson i Greby, som begrovs 1691 100 år gammal, 1710 Anders Persson i Sandlid 100 år gammal, 1728 Arvid Persson i L. Droppetorp 111 år gammal, 1736 hustrun Kerstin Persdotter i Högrum 109 år, 1745 hustrun Brita Persdotter i Olofstorp 121 år, 1810 Jonas Månsson i Lohult, som vid 103 års ålder sköt en hare samt var ovanligt kry och stark till sin sista stund, 106 år gammal.

Folkmängden på 1750-talet: 1,250, 1790: 1,544, 1850: 2,468, 1910: 2,596 och 1915: 2,550. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 2,133:98, fattigk. kr. 17,908:78, magasinsk. kr. 6,583:17, Horns läkaref. kr. 408:18, Hornsbergs fonder kr. 1,804:36, Åby f. kr. 1,000, Duvallska f. kr. 254, Flytthems f. kr. 2,473:38. Donationshemman: 3/8 m. Njölhult. Fem folkskolor hava 235 barn år 1915, varjämte 3 småskolor ha 48 barn. — Handl.: 8, handtverkare: 20. — Horns kyrkoby med dess lastageplats är huvudorten för den närmaste nejden. Sedan Kinda kanals tillkomst har platsen gått betydligt framåt, om ock rörelsen icke är densamma som då Edsvalla trävarubolag här drev sin verksamhet. Här finnas poststation från 1870, bankkontor från 1906, hotell, mejeri, tegelbruk o. s. v. Förut befintligt telegrafstation är sedan 1888 telegramexpedition. Torgdag hålles varje månad. Å Kuvehults ägor finnes en hälsokälla.

Huru förhållandena gestaltade sig här ännu vid midten av 1700-talet, kan man finna av, att först vid denna tid en väg började rödjas från Eneby till Horns kyrka, »på vilken man med besvär kan rida fram och låta köra en tom verkvagn». Ännu då brukade sockenboarna »liksom förr, att ro sina varor över Åsunden till Rimforsa gästgivaregård i Tjärstads socken och föra dem därifrån på vagn till föryttrande i Norrköping, Linköping och Skeninge».

Gårdar.

Boda, 1 m., 612 h. Nämnes 1336. Har 4 äg. — **Brofall** med Löningehults äng 1/8 m., 199 h. Förr till Flytthem, tillh. gården 1884 och 1895 A. P. A. Löfgren, 1910 G. A. Gustafsson. — **Brunebo,** 1 1/2 m., 192 h., 9 äg. — **Bränna** med Bräntorps äng 1 m., 435 h., 8 äg., varav f. d. häradsdom. Jak. Johansson, K. O. E. Gustafsson. — **Bräntorp,** 1 m., 566 h. Har tills. med en del andra gårdar inom socknen varit donerad till hovrådet Lars Cantersten († 1658). Har länge haft 2 äg., 1910 H. P. Hansson o. A. D. Larsson. — **Ekeby** l. **Horn,** 1 1/2 m., 147 h., kyrkoherdebost. — **Eneby,** 1 m., 664 h., 8 äg., bland dem svenska riddarhuset. — **Falla,** 1 m., 700 h., 4 äg. — **Finede,** 1 m., 215 h., 4 äg. — **Flarka,** 3 m., 345 h. Hörde med Rumpemåla o. del av Äplerum 1686 till Åby samt senare till släkten v. Scheiding m. fl. Har länge haft 10 äg. År 1797 anlades å Stora Flarkas ägor ett pappersbruk, vilket efter sin anläggare pappersmästaren Lars Blomberg erhöll namnet Blomfors. Detta pappersbruk är sedan länge nedlagdt. I dess ställe blev här år 1867 ett järnbruk inrättadt, vartill järnet hämtades från Nora bergslag. Bruket bestod 1872 av en större smedja med Franche-Comté härd, 1 räck-, 1 knipp- och 2:ne spikhammare. Ännu finnes här hammarsmedja, kvarn och vattenfall (fig. 249).

Flytthem 3 med **Dråpetorp,** 1/2 m., 2,170 h. Hörde under 1600-talet och sedan under långliga tider till Åby. Under 1800-talet var egendomen först utarrenderad till bönder, men sedan löjtn. Hellvegh på Åby uppbyggt nuvarande

249. Blomfors.

boningshuset, utarrenderade han densamma till majoren Bleckert Flodman. Omkr. år 1817 tillh. Flytthem Eleon. o. Fredr. Hellwegh samt 1852 den senare ensam. Egendomen var sedermera utarrenderad samt köptes därefter av grosshandl. H. Cornelius, Gamleby, för 187,000 kronor. Sedan han varit ägare ett par år, sålde han egendomen år 1873 till Björkfors ab. för 410,000 kronor. Tillh. vidare Otto Göran Pauli, som vid sin död 1891 testamenterat Flytthem m. fl. egendomar till svenska riddarhuset (se Stjärnevik, Oppeby s:n). — Huvudbyggnaden är belägen i en vacker trakt med vidsträckt utsikt. En på sin tid märklig person har under flera år bott här vid Flytthem. Det var den beryktade Maria Jansson eller Kisamor, under vilket namn hon är mera känd, som här på ett underbart lyckligt sätt under flera år utövade läkarekonsten.

Fågelsrum, 1 m., 133 h. Tillh. 1884 och 1894 Joh. Andersson, Hallingeberg, och senare hans stbh. Fågelsrum skall under 1600-talet tillh. kyrkoh. Lithman, av folket numera kallad Lickman. Det säges, att nämnde kyrkoherde under sin livstid varit »skälvrängare», d. v. s. att han flyttat gränsstenar, och på så vis utvidgat nämnda hemmans ägoområde på bekostnad av prästgårdens och måhända även av Hornsbergs ägor. Han säges nu aldrig ha någon ro, och han synes understundom, ridande på en vit häst med bloss i handen, där ägorna till prästgården, Fågelsrum och Hornsberg sammanstöta. Han försöker ehuru förgäves återflytta gränsstenarna på sina gamla platser. — **Greby,** $^1/_4$ m., 179 h., 2 äg. — **Gumhem,** 1 m., 316 h., 4 äg. — **Holma,** $^1/_2$ m., komministerbost.

Hornsberg, 1 $^1/_2$ m., 201 h. Denna egendom skall enligt en sägen, antecknad år 1687, vara byggd på en f. d. by, kallad Ekeby liksom prästgården. Ägdes under 1600-talet av kornetten Sven Eketrä († 1650) samt senare under namnet Lilla Horn av fru Maria Garfve såsom säteri av 1 $^1/_2$ mantal allodialfrälse. Har därefter länge hört tillsammans med Väsby (se nedanför denna gård), men skildes härifrån och tillh. på 1750-talet adjutanten vid Adelsfanan Ax. Kr. v. Gardemein, som 1760 sålde gården till Karl Stråle, vilken åter i sin ordning försålde den tillika med frälseräntan av 1 m. Eneby och $^1/_4$ m. Saxekulla till ryttmäst. Sven Joh. Duwall. Efter hans död 1819 tillföll egendomen vid arvskifte 1820 hans måg, kapt. Ax. Georg Pauli, gift med Sophia Marg. Duwall († 1835). Tillh. från 1862 Otto G. Pauli och efter hans död (1891) svenska riddarhuset (se Stjärnevik, Oppeby s:n). — Mangården är belägen å en udde vid Hornsvikens ö. strand av Åsunden. Huvudbyggnaden uppfördes omkr. 1870. **Hällefors,** $^1/_2$ m., 114 h. *Helboforss* kvarn nämnes i arvskiftet efter Bo Jonsson 1455. Tillh. 1884, 1894 G. A. Larsson, 1910 K. E. Gustafsson. — **Hög-**

hult, 1/4 m., 394 h., 5 äg. — **Hökhult,** 1 m., 236 h., 11 äg. — **Jonsbo,** 1/2 m., 251 h., 6 äg.

Kristineberg, förr Juby, 2 m., 313 h. *Hjuby* nämnes 1319. Tillh. dels fru M. Giete 1683 som säteri, 1686 som frälse, 1700 Joh. Wästfelt, 1726 Joh. Ulf; dels 1686 Gust. Drakes arvingar, 1700 Hans Leonh. Drake och 1726 hans arvingar. I början av 1800-talet tillh. gården kaptenen Gyllenhammar, som omkr. 1816 försålde den till ryttmäst. Sven Joh. Duwall. Ärvdes 1820 av hans änka Anna Kat. Stålhammar. År 1831 ärvdes 1 m. av hennes son, löjtn. Svante Gust. Duwall och 1851 av hans måg löjtnanten Sam. Georg Rosenmüller († 1894), g. m. Marg. Charl. Duwall († 1897) samt tillh. 1910 J. A. Gustafsson. Den andra hälften tillföll 1831 Duwalls andra måg, kaptenen Ax. Pauli († 1862), g. m. Sofia Marg. D. († 1835), från 1862 deras son, kapt. Gust. Rob. Pauli († 1868), därefter dennes äldre broder Svante August P. och efter hans död 1875 den yngste brodern O. G. Pauli samt f. n. Svenska riddarhuset (se Stjärnevik, Oppeby s:n). — Är beläget vid v. stranden av Hornsviken av Åsunden.

Kuvehult, 1 1/2 m., 373 h., 3 äg. — **Lannäs,** 1/2 m., 107 h., tillh. Åby säteri. — **Långebro,** 1 m., 480 h., 8 äg. — **Lönningehult,** 1 m., 278 h., 6 äg. — **Mjöla,** 1 med **Skogsmåla,** 1/4 m., 363 h., 3 äg. — **Måla,** 1/2 m., 327 h., 5 äg. — **Mjölhult,** 1 7/8 m., 1,188 h., 7 äg., därav Horns församl., H. E. Bremer, Alb. Hansson m. fl. — **Olofsboda,** 1/4 m., 257 h., 4 äg.

Orremåla, 1/2 m., 406 h. Katarina Turesdotter (båt) stadfästade 1409 sin tidigare gåva till Vadstena kl. av *Abobodha*, *Orramala* och ett ålfiske i Horns s:n. Donerades under 1600-talet till F. v. Vitinghoff. År 1708 försåldes Orremåla klosterh., 1 mant. förmedl. till 1/2, till åboende bonden Nils Nilsson, under skattemannabörd, för 86 d:r 10 1/2 öre smt. Från denna tid och senare har Orremåla varit by och innehafts av bönder, till dess flera mindre lotter dels genom arv, dels genom köp blevo sammanförda av fabrik. A. P. Olsson till 1/4 m., vilket å konkursauktion åv 1859 inköptes av majoren Tiodolf Nordström, som år 1867 inköpte 1/6 hemman efter P. Gustafsson. Slutligen ägde N. allt utom 1/60 m. Tillh. f. n. hans efterlämnade maka. — Orremåla är beläget nära gränsen av Eneby socken invid sjön Täftern. Mangården består av en vitmålad manbyggnad i 2 våningar jämte 2 envåningsflyglar. De flesta byggnader äro uppförda på 1840-talet. Sedan längre tid tillbaka har här funnits ett oljeslageri, vilket nedbrann 1874 men ånyo uppbyggdes följande år, och innehåller nu även benstamp och stickhyvel.

Rumma, 1/2 m., 306 h. Tillh. 1686 o. 1700 fru M. Giete, 1726 Maria Sondersleben, 1783 fru Braun, 1871 och 1884 Aug. Samuelsson. 1894 hans änka och 1910 A. R. Arnell. — **Rumpemåla,** 1/8 m., 157 h., 4 äg. — **Saxkulla,** 1/4 m., 52 h. Tillh. i midten av 1800-talet Åby, 1894 A. Löfgren, Brofall, 1910 F. G. Gustafsson. — **Skinnarsbo,** 1/2 m., 146 h., 4 äg. — **Skivermåla,** 249 h., 3 äg. — **Torsåkra,** 2 m., 174 h., 4 äg. — **Tuveborg,** 1/8 m., 27 h., 5 äg.

Väsby, 1 m., med Luddingsbo utj. och Luddingsbotorp 1,290 h. På 1570-talet skrev sig fogden över Kind och Ydre h:d Peder Staffansson till Väsby. År 1632 löstes egendomen till frälse av k. rådet Gabr. Oxenstierna och tillh. honom 1636 som säteri med underlydande 15 3/4 m., varav 10 3/4 gamla frälsen. Tillh. som säteri av 1 allodialfrälse 1683 kaptenen Arv. Eketrä, vars son Magnus även skrev sig till Väsby. Innehades 1687 som krono med säterifrihet tills. med Hornsberg av en Gyllenstierna, 1700 av Maria Gustava Gyllenstierna, g. m. k. rådet Karl Bonde, men såldes av henne 1707 till generalen Jakob Spens med en hel del underlydande för 8,000 dal. smt. Såldes 1719 av honom för samma summa till hans svägerska Maria Elisab. Bonde († 1736), g. m. landsh. Nils Gripenhjelm († 1706). Tillh. vidare deras son, ryttmäst. Nils G. († ogift här 1759). Ägdes 1783 av kaptenen Lars Joh. Drake († här 1791), gift med sin kusin

Sara Brita Drangel († här 1813), 1818 enligt testamente av Anna Kristina Drangel samt framgent av samma släkt, 1852 och till hans död av kapt. Emanuel Drangel samt vidare genom arv och lösen av hans måg, kyrkoherden Frans Nap. Andersson samt efter hans död 1888 av sonen Helge Andersson Drangel. — Är bebyggd med en äldre större manbyggnad av trä. Väster om nuv. manbyggnad synes i »gammalgårdsängen» tre kullar med spår av grundvalar och eldstäder. År 1699 arrenderades Väsby av Axel Lo, som uppförde gården i sin kontributionslängd till 3 m. Efter klagomål häröver förordnades, att Väsby i 1719 års jordebok åter skulle uppföras till ett hemman, »såsom det av ålder varit och bestått».

Åby, 1 m., 315 h. Mot slutet av 1500-talet tillh. Åby Lasse Olofsson till Ramstad, som försålde gården d. 5 okt. 1598 till hovmäst. Kristoffer v. Scheiding. Ägdes 1636 med underl. 38 m. av hans son, ståth. Otto v. S. († 1651) och 1683 såsom allodialfrälsesäteri av hans son, överstelöjtn. Otto v. S. († 1691). Tillh. vidare den sistnämndes måg, kaptenen Hans Leonh. Drake († här 1722), hans son, majoren Erik Leonh. D. († 1750), vars söner fänriken sederm. kaptenen Leonh. Fredr. och löjtn. E. Wilh. Drake 1756 sålde sina andelar i godset till svågern, adjut. Ax. Kristoffer v. Gardemein, vilken åter 1760 försålde det till brukspatr. Per Helvegh, som vid sin död 1784 lämnade det till sin änka, vid vars död 1814 det dels genom arv, dels genom köp övergick till mågen, majoren And. Bleckert Flodman († här 1842). Från honom övergick egendomen 1831 till hans måg, kaptenen Joh. Pet. Westerling, efter vars död 1872 den av arvingarna s. å. försåldes till Edsvalla trävaruaktiebolag. Före försäljningen av egendomen 1872 beräknades Åby med tillhörande 1 m., Åbyboda $^5/_{48}$, Mjöla och Skogemåla samt utj. Skålefall och Lönsbo ha förutom ungskog 46,000 st. sågtimmer av minst 10 tums diameter 16 fot från roten. Hithörande vattenfall har vid lägsta vattenstånd 7,7 meters fall, lägsta naturkraft 398,5 hästkrafter och lägsta effektiv kraft 239 hästkrafter. Vid detta vattenfall uppställda 6 sågramar försågade all bolagets skog vid gården. År 1881 köptes egendomen av Jonas Gust. Gustafsson († 1914), varefter säteriet med tillh. Lannäs och ön Gullringen äges av hans måg, grosshandl. Karl Elias Lindgren. — Mangården är belägen å en udde strax nedom Stångåns utlopp i Åsunden. Manbyggnaden, ett tvåvåningars reveteradt trähus med brutet tak och inneh. 30 rum, förskriver sig från början av 1700-talet. Av två flyglar påbyggdes den ena till två våningar av kapt. Vesterling. Å en kulle nära intill gården finnes ett större klippblock, beräknadt att väga omkring 6,000 centner, vilket med lätthet kan röras. Det bildar på sin undre sida en köl, vilken vilar på ett underliggande stenlager. En här växande sällsynt luktärt är av nuv. ägaren fridlyst. — En sägen förmäler, att fru v. Gardemein en afton lät ro sig å Åsunden, varvid hon skall ha lekt med en dyrbar ring. Den, som skötte årorna, uppmanade henne då att taga sig till vara, så att hon icke tappade ringen.

— Lika omöjligt det är för en Gardemein att bliva fattig, svarade den unga frun, lika omöjligt är det för mig att återfå denna ring.

Härvid kastade hon densamma i sjön. Snart därefter skulle man i Åby kök anrätta en i Åsunden fångad gädda, då ringen återfanns och överlämnades till sin ägarinna. Hon avled vid 60 års ålder i Späckemåla, som det blivit sagdt i armod. Ringen har sedan dess alltjämt förvarats vid gården. Den skall efter 1872 förkommit men lärer sedermera återfunnits

Åbyboda, 1 m., 558 h. Nämnes 1409 (se Orremåla). Har 12 äg. — **Årtesmåla,** $^1/_8$ m., 40 h., tillh. 1910 K. J. Anderson. — **Åshorva,** $^3/_4$ m., 79 h. 4 äg. — **Äleby,** 1 m., 95 h., 3 äg. — **Äpplerum,** $^3/_4$ m., 144 h., 4 äg. — **Ödsjöboda,** $^1/_2$ m., 323 h., 13 äg., därav H. E. Bremer m. fl.

Övriga tillhörigheter: Blomfors hammarsmedja o. kvarn, d:o vattenfall, Boda lägenh., Brokullen, Brotorp, Centralen, Falla såg o. kvarn, Framnäs, Fridhem,

Fridsberg, Fridsborg, Haga bryggeri, Hagby, Horns färgeri, Katrineberg, Lanefors kvarn, d:o vattenfall, Mjöla mejeri, Orremåla oljeslageri m. m., Rosenberg, Rumpemåla kvarn, Solhaga, Skålefalls utj., Stampens vattenfall, Åbro färgeri, d:o garveri, Tyrisfors utj., Åbyboda, Åby kvarn, d:o smedja, d:o tegelbruk, d:o arbetarebostad, Östorp m. fl.

2. **Hycklinge.** Gränserna äro i n. Oppeby, i ö. Kalmar län samt i övrigt Horn. Arealen: 12,656 h., varav 11,375 land. Socknen upptages till stor del av åsar och bergskullar, skilda av trånga dalgångar och mindre slätter. Rådande jordart är svartmylla, men det finnes även sand och lerjord. Av sjöar äro de största Spillern, Hallången och Ämten. Åsunden hör hit med en av sina sydligaste vikar till 0,3 mils bredd och omkring samma längd från so. till nv. Ånen skjuter från Småland in vid sö. gränsen. Från Horns socken kommer en väg, vilken går förbi kyrkan, varefter den delar sig i två grenar, den ena i no. riktning till Oppeby och den andra i ö. riktning till Odensvi.

Socknen berättas förr hava hetat Huckelstad. *Hyklinge*, *Hycklinge* och *Höklinge* förekommer under 1300-talet, ehuru sparsamt. Det har blivit sagdt, att Hycklinge förr haft egen kyrkoherde. I hitintills offentliggjorda handlingar från medeltiden återfinnes emellertid icke någon präst eller kyrkoherde här. Måhända Horn och Hycklinge till en början haft var sin kyrka men gemensam präst. Ny reglering 1920. Församlingen har 1916 uttalat sig för att få egen kyrkoherde. Kyrkan uppbyggdes år 1778. Redan år 1764 ansågs den gamla kyrkan så trång, att beslut fattades om densammas utvidgande och förbättrande. Detta gick dock aldrig i verkställighet förr än år 1778, då kyrkan nybyggdes. Sedan densamma blivit färdig, beskrives hon sålunda: »Murarna 20 fot höga, längden 80, br. 41,5, höjden emellan golv och valv 30 fot. I s. äro 4 fönster, i n. 3 och i ö. 2. Deras höjd är 10 och bredd 5 fot. I v. äro 4 smärre fönster, 2 över och 2 under läktaren bredvid tornmuren. På n. sidan och i v. ändan äro gamla kyrkans murar bibehållna. Sakristian är i n. nybyggd. Dess storlek i n. och s. 20 samt i ö. och v. 18 fot.» Tornet uppfördes år 1783. Kyrkan var dock icke bättre uppförd, än att muren å södra sidan några år efter byggnadsåret lutade utåt, varigenom en större spricka uppkommit i densamma. Den för kyrkobyggnaden uppgjorda ritningen hade näml. icke blivit följd, och grunden var så illa lagd, att man t. o. m. under arbetets fortgång måst företaga reparationer å det redan färdiga. Kyrkan blev därför år 1792 ombyggd. År 1835 undergick hon en grundlig reparation ävensom år 1887. En sten över stora dörren har följande inskrift: *Kyrkan byggdes ny 1778, tornet av grund uppmuradt 1783. Gudi allena äran* (fig. 250). Kyrkans längd är 29 och br. 11 m. med 700 sittplatser. Har varmugn. Altartavlan, som framställer Kristi korsfästelse med knektarna kastande lott om manteln, är målad år 1794 av Per Hörberg. Den har dock under tidernas lopp blivit illa åtgången och behövde iståndsättas. Ansiktet å en av bilderna framställer Hör-

250. Hycklinge.

bergs eget porträtt. Tavlan skänktes 1794 av kaptenen Ax. Gyllenhammar och Svante Duwall, som synes av två ättevapen invid tavlan. Predikstolen är förfärdigad år 1692 och hitflyttad från gamla kyrkan. Orgelverket om 10 st. är byggdt 1809 av Per Schörlin. I midten av stora gången finnes en gravsten med följande inskrift: *Anno do(mini): M°:C°C°C°:X°X°X°:III°: E:: (ego) Botolphus: Ioons s': obii: quisqs: (quis quis) ades: q: (qui) morte: cades: sta: plege: (perlege) plora: sv: (sum) qd: (quod) eris: qd: (quod) es. ipse: fvi: pro: me: precor: ora:* vilket å svenska bliver: I Herrans år 1333 avled jag Bootolf Joonsson. Dödlige, som kommer hit, stanna, läs, fäll en tår. Jag är, vad du skall bliva. Det du själv är, har jag varit. Jag beder: bed för mig. — Å altaret äro två ljusstakar av tenn med inskrift H. Anders Silverlod, anno 1660 o. F. Beata Eketrä, anno 1660. Två trearmade mässingsstakar äro »Gud till ära givna av frälseinspekt. Jonas Kinbom 1771». Ritningen till kyrkan, uppgjord av Adelcrantz 1792, förvaras i sakristian.

Klockorna hänga i tornet. Å storklockan lästes före omgjutningen: All världen med dess ro och smärta Förglöm och sök Guds rike först. Bygg Herrans tempel i ditt hjärta Och släck vid nådens brunn din törst. Låt klockans ljud till andakt båda, Av ordet himlavägen lär. Kom att i helgedomen skåda, Hur god och ljuvlig Herren är. Hon är enl. inskrift »omgjuten av And. Billsten i Norrköping år 1793 och sedan omgjord i samma storlek av Joh. A. Beckman & co. i Stockholm år 1901. Gudi allena äran». Lillklockan är omgjuten av And. Hultman 1748 och av Joh. Jak. Granberg i Norrköping 1814.

Gamla kyrkan var endast omkr. 17,5 meter lång och 8 m. bred samt var byggd av grov gråsten och utan torn. Ringklockorna hängde i en å en slätt utom kyrkogården uppbyggd trästapel. Under taket voro några bibliska målningar. Altartavlan, från katolska tiden, framställde Frälsaren på korset, som konung David håller framför sig, och ses två kröntа bilder samt evangelisternas bilder å sidorna ställde». Här fanns även ett »stort oformligt påviskt rökelsekar». Under 1600-talet upp-

hängdes här vapen över majoren And. Silverlood († 1682), kaptenen Arv. Eketrä († 1686) och kornetten Sven Eketrä († 1650 vid 16 års ålder).

I södra Östergötland äro runstenar sällsynta. I Hycklinge anträffades emellertid 1901 ett runstensfragment, vilket dock så litet tillvaratogs, att en stenarbetare redan 1907 varit i tillfälle förstöra detsamma. Inskriften skall ha visat, att stenen tillkommit över en fader l. broder genom »Hua». Av andra fornlämningar märkas på Sillstads ägor 18 st. skålar å högsta höjden av ett långsluttande berg. Ättekullar och stensättningar omnämnas i olika flockar å Sillstads och Mörby ägor, ävenså å berget å St. Hycklinge samt vid Gröninge, där bl. a. en halv stenyxa med den sällsynta formen av en utstående nabb vid skafthålet blivit hittad. Invid Åsunden, ö. om Fågelsrum, omtalas en rundel eller bålbränningsplats. Stenrör, till stor del odlingsrör, förekomma här och var. På ett berg vid Hedingsbo ävensom vid Kila omnämnas förskansningsmurar. I ett gärde ö. om Härne är en bautasten, 1,9 m. hög med en bredd upptill av 1,5 m. och nedtill av 1,4 meter. S. om Österby är den s. k. »jättemon», med stensättningar och längre i söder bautastenar. En del stenar sägas blivit bortförda härifrån.

Älsbro eller Äersbro, belägen emellan St. Hycklinge och Mörby. är en bro, välvd av sten. Förr var här ett mer än 60 m:s bredt vatten. över vilket man i saknad av bro måste färdas båtledes. Men så kom här en gång till strid. Fienden blev överrumplad, rymde fältet och lämnade efter sig en del dyrbarheter. För värdet av dessa byggde nu Hycklinge- och Mörbyboarna en över 70 meters bro av grova ekstockar. Sedan vattnet på grund av sjösänkning förminskats, revs emellertid denna och ersattes av den nuvarande. — En *grotta*, bildad av nedrasade bergsblock och belägen å v. sidan av det sv. om Sillstad belägna höga berg, skall förr, då hela nejden var en tät skogsbygd, varit bebodd av folk, som levde av vad de kunde stjäla från kringboende. En gång hade, berättar sägnen, de även tagit med sig en kvinna från det närbelägna Fagelsrum. Först efter sju års förlopp lyckades hon befria sig från sin fångenskap på det vis, att hon genom att utströ ärter kunde förråda vägen till nästet. Fågelsrums-bönderna lyckades sålunda överraska och infånga hela det fruktade sällskapet. — Botolfs brink, även kallad Bolte brink, skall en gång varit mötesplatsen för två brudhov, det ena kommande från och det andra på väg till kyrkan, varvid de som ärebetygelse för varandra å ömse sidor avlossat skott. Den ena brudens häst skall då i rädslan avkastat henne, varvid hon skadade sig så illa, att hon därav avled. Enligt en annan uppgift skulle brudgummen hetat Botolf och här blivit skjuten av en försmådd medtävlare, som lagt sig i försåt för brudparet. Invid platsen uppkastades en offerkast av grenar, sten och ris, vilken ännu i senare tider underhållits med påläggande av dylikt. På ett annat vis berättar sägnen, att en ung krigare och hans käresta, dotter till en ortens odalman, här givit varandra löfte om orubblig trohet, till dess en uppkommen ofrid i landet var slut,

och de ostördt kunde få tillhöra varandra. Efter ofridens slut dröjde det emellertid länge med den unge krigarens hemkomst. Under tiden hade hon blivit övertalad att äkta en annan. Då nu brudhovet var på väg till kyrkan och passerade denna brink, påminde hon sig det först givna löftet. En rysning genombävade henne. Hennes häst, som ej kände sig längre tyglad, snavade och föll. Till allas bestörtning var den fagra bruden livlös, då man sökte hjälpa henne att stiga upp. Den unge krigaren hemkom slutligen efter många mödor och svårigheter. Då han fick veta, vad som timat, fattade han det förtvivlade beslutet att ända sitt liv på samma plats, där hans hjärtas kär skördats av döden.

Som bevis på ringa dödlighet vissa år inom socknen anföres, att år 1660 dog endast 1, 1665: 2, 1677: 2, 1682: 2, 1686: 1 och 1724: 2, under det nämnda år föddes respektive 6, 14, 6, 12, 15 och 24. Flera personer här ha uppnått en ålder av 100 år och däröver.

Folkmängden på 1750-talet: 800, 1790: 894, 1850: 1,551, 1910: 1,579, 1915: 1,551. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 664:17, fattigk. kr. 5,856:21 skolk. kr. 694:67, kommunalk. kr. 289:96. Gröninge fond kr. 2,511:88. — Fyra folksk. ha 145 barn år 1915. — Handl.: 3, handtv.: 10.

Gårdar.

Björka, 1/2 m., 133 h., 3 äg. — **Bro,** 1 m., 102 h. Har förr tillh. släkten Eketrä, 2 äg., därav sv. riddarhuset. — **Ekhult,** 3/4 m., 445 h., 3 äg. — **Embricke,** 1/2 m., 372 h., 4 äg. — **Fagerhult,** 1/4 m., 117 h., 2 äg. — **Fjärdingsbo,** 1/4 m., 208 h., 11 äg.

Gröninge, 2 m., 1,936 h. Tillh. under 1600-talet majoren And. Silverlood († 1682), som säteri av 1 allodialfr.-hemman, vilket 1686 och långt in på 1700-talet var tillsammans med Väsby och Hornsberg. Ägdes jämte dessa gårdar 1760 av adjut. Ax. Krist. v. Gardemein, som då till Nils Stråhle och Karl J. Stuart och deras syskon, enl. originalkvitto, betalade vad dem tillkom i andel av köpeskillingen av dessa gods med 90,000 d. kmt. Gröninge 1 m. säteri såldes 1788 av brukspatr. Hellvegh och 1/2 m. sk. 1790 av bönder till ryttmäst. Sven Joh. Duwall samt tillföll genom arv år 1820 hans måg, kaptenen Ax Georg Pauli († 1862) samt därefter sonen Otto G. Pauli († 1891). Gröninge 1 m. sk. tillh. på 1600-talet släkten v. Scheiding. I slutet av 1700-talet ägdes 1/2 m. sk. av prosten Juringius men inköptes av Pauli 1871 från grossh. Tranchell. Den andra delen inköptes 1874 från bönder. Det hela tillhör på grund av testamente från 1891 Sv. riddarhuset. — Är beläget vid sv. stranden av Hycklingeviken av Åsunden. Säges på 1680-talet vara ej synnerligt bebyggdt. Hade 1810 två nybyggda flyglar, vilka ännu begagnas. — **Hedingsbo,** 1/4 m., 103 h., 6 äg. — **Hult,** 1 m., 164 h. Tillh. som säteri till 1683 fru B. Gyllenadler. 4 äg. — **Hycklinge, L:a,** 1/2 m., 71 h., äg. 1910 P. J. A. Ström. Inköptes 1914 av Hycklinge församling, som å ägorna uppfört nytt ålderdomshem, invigdt i dec. 1916, **d:o, St.,** 1 1/2 m., 305 h., 5 äg. — **Härna,** 1 7/8 m., 427 h. En gård tillh. släkten v. Scheiding och 1700 And Koskull, nu 9 äg. — **Julebo,** 1/4 m., 83 h., äg. 1910 G. E. Strömsten. — **Kila,** 1 1/2 m., 1,118 h., 16 äg. — **Merhult,** 1/2 m., 319 h., 12 äg. — **Mörby,** 2 5/8 m., 424 h. *Myroby* omnämnes 1351 o. 1377 i bytesbrev emellan Erik Valdemarsson och Bo Jonsson. Köptes delvis 1644 av v. Scheiding, ägdes 1700 av Koskull. En annan del tillh. 1686 Marg. Gyllenadler († 1699), därefter

hennes man i 2:a giftet generalm. And. Lagercrona († 1739). Tillh. 1783 delvis fänr. Bäckstrand. Har senare hört till Tyllinge i Dalhem. Har nu 6 äg. — **Pekhult,** 1/4 m., 288 h. Tillh. 1700 översten Joak. Kr. v. Beijer († 1709), senare hans måg, lagm. Joh. Franc. Har nu 8 äg. — **Råshult,** 1/2 m., 158 h. Denna gård jämte Bro, Ekhult, Julebo, Merhult o. Rävshult voro donerade till hovrådet Lars Cantersten († 1658) men reducerades. Tillh. 1910 G. A. Jaensson. — **Rävshult,** 1/2 m., 314 h., 5 äg. — **Sillstad,** 1 7/8 m., 90 h. Innehades på 1630-talet gen. donation jämte delar av Hult, Härna och Österby av fru M. van Horn, f. v. Qvickelberg, nu 5 äg. — **Sätra,** 3/4 m., 110 h. En gård här nämnes i arvskiftet mellan Bo Jonssons arvingar. Köptes jämte Pekhult 1649 av en Leuhusen o. tillh. 1686 k. rådet Rob. Lichton. Har nu 3 äg. — **Talsebo,** 1 m., 583 h. Peder Gedda i *Taltzebode* nämnes 1510. Hade mot slutet av 1600-talet samma äg. som Sätra jämte Embricke och Tjuserum samt delar i Kila och Vårdslunda. Nu 14 äg. — **Tjuserum,** 2 m., 845 h., 10 äg. — **Vallingedal,** 1 m., 548 h. Hörde till hälften under 1600-talet till Gröninge och ägdes till hälften av fru B. Gyllenadler. År 1700 tillh. ena hälften Lagercrona, 1725 häradsh. Gust. Sam. Durietz († 1733), den andra 1700 fru Kristina Sack, 1725 B. Lillie. Nu 3 äg. — **Vårdslunda,** 2 m., 471 h., 10 äg. — **Ålhult,** 1/4 m., 161 h., 7 äg. — **Österby,** 2 m., 668 h., 6 äg.

Övriga tillhörigheter: Dånhults utj., Haga, Hagaborg, L:a d:o, Hildingborgs garveri, Hults kvarn o. tegelbruk, Hycklinge mejeri, Kila cirkelsåg, Källsberg, Lönnö utj., Orrekullen, Ramhults såg och kvarn, Sjövik, Ställe utj., Talsebo cirkelsåg, d:o kvarn, Tjusfalls garveri m. fl.

3. Hägerstad gränsar i nv., n. och no. till Kättilstad, i s. till Oppeby och sjön Åsunden samt i v. till Eneby. Arealen: 3,882 h., därav 3,305 land. Marken upptages växlande av bergkullar, slätter och ängar. Rådande jordart är i allmänhet lera. Inom socknen ligga delar av Åsunden, Striern, Nimmern och Ämmern. Av vägar kommer en från Kättilstad samt går i sydlig riktning förbi kyrkan och till Oppeby. En gren utgår åt sv. och v. till Eneby. En annan väg går i sydlig riktning från Kättilstad genom socknens östra del.

Hæghrastadha och *Hæghirstadha* socken nämnes år 1247 samt 1261, då tionden härifrån anslogs av biskop Lars i Linköping till understöd åt en kanik, 1286 då denna tionde stadfästades, 1327 i Johan Erlandssons testamente, 1328 då här nämnes präst, 1370 och 1380 i Bo Jonssons bytesbrev samt 1403, då kyrkoherde nämnes. Socknen utgör tills. med Oppeby ett pastorat. Ny reglering 1922. Kyrkan är uppförd 1865 samt färdig till invign. 17/9 1866. Rep. 1900 (fig. 251). Är belägen 0,5 km. från den gamla och 4 km. från Kättilstads kyrka, skild från densamma genom Striern. Över tornporten är en marmorsten med årtalet MDCCCLXVI. Kyrkan uppfördes av byggmäst. Granqvist, begraven å kyrkogården. Längden: 24, bredden: 11,5 met. med plats för 800 personer. Värmeugn i sakristian. Altartavla finnes icke utan endast ett vitmåladt och förgylldt träkors. Orgelverket om 13 1/2 st. är av Sv. och Er. Nordström. Tre 1866 inköpta järnkronor hänga i taket liksom 3 från gamla kyrkan och en järnkrona å läktaren, alla utan inskrift. Kring väggarna äro uppsatta 8 armkandelabrar. Kyrkans kalk av silver väger 36 lod och har inskriften: *In usum Hägerstadensium eorumque sumtibus 1762 curante*

Pastor Aspling. Här finnes, vid besök förvarad hos en av kyrkovärdarna, en gammal vinkanna, tecknad med de fyra evangelisternas bilder samt med en lövkrans och vägande 80 lod. Dopfunten är av kalksten, 90 cm. hög. Den hithörande dopskålen är av mässing med inskrift: *Detta bäckene är köpt för kyrkan ägna penningar. pastor Petro Andrea. Anno 1663. Hägersta.* Å östra väggen äro två adliga vapen, det ena till minne av överstelöjtn. Louis Svanestjerna (adlad 1646) och det andra efter borgmäst. i Norrköping Dan. Leijonstjerna till Söderö († i Norrköping 1664 och begraven där i S:t Olai kyrka). I sakristian finnes porträtt i olja av kyrkoherde Sam. Aspling († 1762). Närmaste jvst. är Opphem, 11 km.

251. Hägerstads kyrka.

De två ringklockorna hänga i tornet. Å den större läses: Jag kallar med mitt ljud Dig syndare till Gud. Kom ordet hör och gör, Så att du saligt dör. Jag ringa skall då vid din grav, När du från världen vandrat av. Utan årtal eller annor påskrift, av våda spräckt d. 1 juni, omgjuten d. 28 sept. 1768 med Hägerstads socknemäns kostnad i Norrköping. Lillklockan är »till Guds ära och Hägerstads församlings tjänst gjuten i Linköping av Elias Fries Thoresson år 1764».

Den gamla kyrkan var av okänd ålder. Redan år 1791 utdömdes densamma för sina stora bristfälligheter, men som socknen saknade nödiga medel, måste den gamla kyrkan bibehållas. År 1813 var det fråga om att utvidga Oppeby kyrka samt begagna densamma gemensamt för de båda socknarna. Detta förslag förföll dock. År 1816 uppgjordes ett kostnadsförslag, belöpande sig till 13,302 rdr banko, till ny kyrka, men penningar saknades även nu, och först år 1853 kunde man på allvar bestämma sig att uppföra nuv. kyrka. Ur det protokoll, som hölls vid besiktningen å kyrkan år 1816, anföres följande, vilket kan giva ett begrepp om kyrkans tillstånd vid denna tid: »Hägerstads kyrka befinnes 40 alnar lång, 16 aln. bred i v. och 13 i ö., 8,5 aln. hög till takstolen, med

2 hela och 2 halva fönster på södra, ett på n. sidan och likaledes ett på ö. gaveln, vilka alla bestå av mycket små rutor i träbågar. Murarna utvändigt såväl på s. som n. sidan av v. gaveln äro så rämnade, att de för att äga bestånd nödvändigt på minst 3 alnars längd måste nedrivas och ånyo uppbyggas. Utom dess äro s. och n. sidorna till mera än en halv aln buktiga och hota med fall. Dessa brister synas tillkommit genom den felaktiga grunden, och därav att på v. ändan i senare tiden 11 alnar äro tillbyggda, varigenom den ena delen betydligt sjunkit. Yttre takets resning är från början så illa sammansatt, att åtskilliga delar av vissa takstolar lossnat från varandra samt dessutom tagit så betydlig skada, att en reparation vore utan allt ändamål, utan bör taket, om det i framtiden skall äga bestånd, helt och hållet nybyggas, helst som genom taket, vilket både till bräder och spån är alldeles uppruttet, dager på många ställen framlyser. Inuti är kyrkan inredd med 2 bänkrader med gång midtemellan samt en läktare på v. ändan, på flera ställen ganska bristfälligt. Takpanelningen är platt och gammal, spikad på bjälkar, har på många ställen av dropp från yttre taket tagit betydlig skada. Två dörrar till kyrkan, vardera 3 aln. hög samt 1 aln 14 tum bred, omålade och felaktiga. Sakristian byggd på n. sidan om kyrkan likaledes av sten med 12 små fönster, välvd, men båda väggarna och i synnerhet valvet äro så rämnade, det senare betydligast över dörren, att det ansågs böra understödjas med plankor till faras undvikande. Klockstapel eller torn finnes icke, utan äro klockorna upphängda i en liten klockställning av trä på s. sidan om kyrkan.» Kyrkogården var liten och så vattensjuk, att gravarna hastigt brukade fyllas med vatten. Kyrkogården utvidgades år 1825.

Uti denna kyrka funnos två varandra liknande altarprydnader, av vilka den ena var förärad hit från Grensholmens kyrka av riksrådet Jakob Spens. Antagligen var det en av dessa, ett altarskåp, som församlingen 1862 beslutade överlämna till statens museum, så snart nya kyrkan invigts. Predikstolen var från 1681. Taket var försedt med målningar ur bibliska historien, i åttkantiga rutor, femton i varje rad från ö. till v. samt fyra rader i bredd, således tillsammans sextio målningar med kvarstående båggesimser kring väggarna, där man länge på flera ställen kunde se märken av målningar under vitlimningen. En av tavlorna föreställde Döden, spelande på gitarr för Adam och Eva. Målningarna, från 1500-talet, voro s. k. mjölkmålningar.

Av fornlämningar har förr funnits ett s. k. domaresäte å Ånestads ägor. Förhistoriska gravfält märkas omkr. 200 m. nv. samt omkr. 400 m. s. om kyrkan. Vid år 1911 företagen undersökning av en grav anträffades delar av gravurna samt människo- och djurben. — I sjön Nimmern finnes en s. k. flottholme, som visade sig år 1749, då den höll sig uppe i 13 veckor, varefter den småningom försvann, men visade sig åter ett dygn d. 4 sept., fastän då mindre. Den 4—9 okt. 1756 visade sig holmen ånyo å samma ställe med en längd av inemot 32 och en bredd av 14 fot. Hös-

ten 1852 kom den ånyo fram som ett långt, bågformigt band av 100 fots längd och 8 fots br., best. av lös dyjord, sammanh. av täta rötter och några trädstubbar. Tavlor med inskrifter uppsattes i likhet med vad förut skett. Enl. sägnen tillstundar krig, då holmen visar sig.

Folkmängden på 1750-talet: 458, 1790: 405, 1850: 569, 1910: 633, 1915: 608. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 701:52, fattigk. kr. 5,014:58, skolk. kr. 1,252:43. — Folksk. har 32 lärj. 1915 jämte 2 småskolor. — Handl: 3, handtv.: 12.

Gårdar.

Aska, 3 m., 338 h. Jon Magnusson uppgör å sin hustrus Katarina Torisdotters vägnar en förlikning med herr Knut Erengislason år 1378, rörande tvist om redogörelse för gods och pgr, som Harald Torisson varit pliktig lämna till hustru Katarina och hennes arvingar. Därvid fick sagda hustru behålla *Aska* i denna s:n och *Tranunæs* i Eneby s:n, varemot Jon efterskänkte de 60 mark, han förut lämnat herr Knut som lösen för godsen. År 1397 skänkte Sigrid Botolfsdotter som själavgift till Vadstena kloster 1 att. jord här, vilken av ålder varit frälse. Såldes 1386 av Bo Jonsson till Torkil Haraldsson. Aska, 1 m., har senare varit häradsskrivarebost., nu indraget till staten, 1/2 m. är kronolänsmansb., 1 1/2 m. har 2 äg. Frälseg. har dels tillh. Arendt Möller, Utdala, dels Gust. Persson 1686, hörde till Brokind 1700, till Viksholm 1725, till Norrö säteri 1783, till Söderö 1825. Skatteg. har tillh. Vadstena kloster. Köptes 1630 från kronan av E. Geete, tillh. 1686 A. Lillie, på 1850-talet lantmätaren Ad. Asklund och Kocken. — **Bankestad,** 2 m., 108 h. Från *Bankastadh* utfärdades 1359 ett brev. En del donerades 1637 till Bengt Pilefelt och bibehölls av hans döttrar. År 1687 tillh. en gård fru Kat. Kyle och Gideon Rålamb, 1700 Jakob Spens den ena och 1725 hans änka båda, 1783 till Norrö säteri, 1825 till Söderö. En del (1/4 m.) hörde 1852 till Adelsnäs, 7/8 till släkten Våhlander och 7/8 till J. D. Nilsson. Har fortf. 3 äg. — **Bankestadtorp,** 3/4 m., 41 h., tillh. 1686 översten Hans Ramsvärd, samt efter hans död 1688 hans änka Elisab. v. Schaar, 1725 majoren H. v. Knorring, under 1700-talet prosten Isak Calén († 1787), vidare sonen, kyrkoh., mag. Daniel Calén († 1825), samt därefter hans stärbhus och ännu 1852 hans döttrar. Har 2 äg. — **Boda,** 1 7/8 m., 305 h. Nämnes 1366. Köptes 1629 av assessoren Peder Stjernfelt, som ägde Utdala, dit gården även senare hörde. Ägdes 1884 av 13 och nu av 11 äg. — **Bröt,** 1 m.. 183 h. Nämnes 1366. Innehades en tid av Arendt Möller som förpantning, nu 4 äg. — **Drättinge,** 2 7/8 m., tills. med en utj. 260 h. År 1412 nämnes »landeman» Ingemund i *Drættinge*. Övra Drättinge, 1 m., har varit kronofogdebost., nu indr. till staten. Nedra Drättinge, 1 7/8 m., har delvis tillh. släkterna Svanestjerna, Gyllenadler, utbytt från kronan, och v. Scheiding. Har 5 äg. och utj. 2 äg. — **Fullmestad,** 2 m., 237 h. *Fulmunstadha* nämnes 1400 samtidigt med Skälhamra (se nedan). Frälseg. tillh. 1686 fru C. v. Scheiding, 1700 fru Anna von Schönfelt, 1725 And. Koskull och 1783 D. Breitholtz. Har nu 8 äg. — **Hägerstad,** 1 1/4 m., 103 h., kyrkoherdebost. med bostadshus från 1840-talet. — **Skälhamra,** 1 m., 118 h. *Skælfhambra* pantsattes år 1400 av riddarna Benkt Nielisson och Knut Boson, den förre å sin hustru Gretas och den senare å sin syster Margaretas vägnar till riddaren Tyrkil Haraldsson för dennes fordran efter Bo Jonsson å 300 sv. mark. Fullmestad och Skälhamra utbyttes till kronan av Krist. Gyllenstjerna. Nu 5 äg. — **Säby,** 1 m., 63 h., beläget vid Nimmern. Svantepolk gav 1256 delar i *Sudherby* till Vreta för hans 2 döttrars intagande i klostret. Var 1686 som skatte doneradt till K. Posse, blev bortbytt av Otto v. Scheiding och utlöst av fru Kat. v. S., tillh. 1700 reg.-kvarterm. Nils Rosenfelt, 1725 prosten Ekerman, 1786 prosten Kinnander,

1825 fru Lingmark, 1852 Hägerstads kyrka, som fortf. äger denna del. Det övriga har länge haft 2 äg. — **Tegelsätra,** 1 m., 119 h., bel. vid Ämmern. Inköptes 1640 av Åke Sparre, tillh. 1686 översten Hans Ramsvärd, 1700 hans änka, fru Elisab. v. Schaar, 1725 som frälse majoren H. v. Knorring, hörde 1786 och långt in på 1800-talet till Söderö samt ägdes 1852 av O. V. Molin, 1884 och 1894 av A. G. Wikström, 1910 av hans änka. — **Tälla,** 1/2 m., 87 h. Köptes 1629 av assessoren Ped. Stjernfelt, men hörde sedan under 1600-talet och ännu långt in på 1800-talet till Viksholm. Har länge tillh. Bengt G. Andersson. — **Viksholm,** 1 m., 351 h., vid Striern. Detta säteri tillh. 1683 och 1700 Jöran Ulfsparre men vidare genom köp k. rådet Jak. Spens († 1721) samt därefter hans änka Beata Bonde († 1732), vidare sonen Karl Gust. S., som 1737 försålde Viksholm med underl. tills. 9 1/8 mant. för 12,000 dal. smt. till ryttm. Gust. Duvall, vilket köp följ. år transporterades på generalm. Ax. Spens († 1745). Tillh. 1760 hans svåger, riksr. Anton Joh. Wrangel († 1763), 1786 M. Falkenberg, 1818 frälsekamr. Jon Löfström, gift med H. Pontin, 1825 Karl G. v. Friesendorff, 1850 och därefter bönder. Har nu 3 äg. — **Vånga, Övre,** 1 1/2 m., 248 h. *Wanga* såldes 1370 av Syondo i Västervik till Bo Jonsson. En gård köptes 1639 av Lars Grubb. Utbyttes senare till kronan men ägdes under 1700-talet av släkten Koskull. En gård tillh. 1686 Arendt Möller, 1700 och 1725 hans son, löjtn. Simon Adam Möller († 1738), en annan 1783 A. Breitholtz, en släkterna Rääf och Hvitfelt. Har länge haft 5, nu 7 äg. — **Ånestad,** 2 m., 120 h. En del donerades 1646 till fru A. Stjernfelt men reducerades. Frälseg. tillh. under 1600-talet släkten Gyllenadler, 1700 generaladj. And. Lagercrona, g. m. Marg. Gyllenadler, i hennes 2:a gifte, 1725 hennes son i 1:a giftet, häradsh. i Tjust Gust. Sam. Du Rietz († 1733), 1783 prosten Er. Kinnander († 1786). Kom senare till allmoge och har nu 7 äg. — **Årteryd.** 3 1/2 m. »Dandeman» Ingolfwer i *Artridhrim* nämnes 1412. Delar ha senare hört till Stjernvik och Vada. **Nedra Årteryd,** 1 1/2 m., 155 h., 4 äg., **d:o Övra,** 2 m., 215 h., 11 äg.

Övriga tillhörigheter: Aska 1. Hägerstads utj., Fridhem m. fl.

4. Kisa. Gränserna äro i no. och ö. V. Eneby, i ö. Horn, i s. S. Vi av Kalmar län, i sv. Tirserum samt i nv. Malexander och Ulrika. Arealen: 23,479 h., därav 21,110 land. I detta ingår Kisa municipalsamh. med en areal av 212 h. Marken är backig, bergig och stenbunden, ehuru omkring kyrkan någorlunda jämn. Mot Tirserumsgränsen är naturen vildast. Bördigast är den nedre Kisadalen. Sjö- och vattenrik, som den är, med bergsträckor i skilda riktningar, ofta med väldiga bergshöjder — ända till 263 m. höga — understundom branta, t. o m. lodräta klippor, än kala och karga, än skogbevuxna, allt växlande med långsträckta och djupa dalgångar och de härligaste och bördigaste områden, med vilka få trakter inom provinsen kunna tävla, gör naturen här en underbar och storartad helhetsverkan. Rådande jordart är svartmylla ävensom sand och något lera. Av insjöar äro de största: Övra och Nedra Fölingen, Hargssjön, Kisasjön, Värveln, Ören, Stensjön, Mjölsefallssjön och Hundsjöarna m. fl., alla sammanbundna med varandra genom åar och bäckar, vid vilka sågar och kvarnar äro anlagda. Av landsvägar är den förnämsta den fran Linköping till Vimmerby, vilken kommer från V. Eneby och i riktning från n. till s. genomgår socknen förbi kyrkan samt Kisa gästgiveri. Vid kyrkan utgå flera sidovägar, varav en

åt sv. till Tirserums s:n, en åt nv. till Ulrika och en åt ö. och no. till V. Eneby. Sydligareutgår en väg åt ö. till V. Eneby och Horn. Av dessa vägar hava flera under senare tider blivit omlagda och förbättrade. Jvst. vid Kölefors, Kisa och Korpklev.

Kysa nämnes 1287 med anledning av den andel, dompr. i Linköping Wimund ägde av fisket i Fölingen. År 1300 utfärdade biskopen i Linköping brev om biskopstiondens anslående från församlingarna Kysa m. fl. till två kanonikat i Linköping. År 1320 testamenterade Ingeborg Gamalsdotter silver och penningar till *Kysa* kyrka, där hon valde sin grav, ävensom ett gods av sex marks värde i Kvarntorp till prästbordet jämte pgr till Kisa dåv. kyrkoherde Tyrgillus. År 1369 testamenterade Håkan Jönsson och hans hustru Märta åtskilliga gårdar i Kisa till Vreta kloster, där de insatte två sina döttrar och valde sin grav. Efter deras död uppstod emellertid tvist, som avgjordes år 1417. År 1401 utfärdades ett brev av Knut Bosson, son av Bo Jonsson (Grip), vid *Kiisa* kyrka. Nämnes vidare år 1408 med namnet *Kijsa* men kallas 1417 *Kysa*. Sistnämnda år stadfästade Hans Lybekka och hans hustru i viss måtto ovan omnämnda testamente av 1369 mot det att abbedissan i Vreta med Linköpingsbiskopens råd till Lybekka avstod tre gårdar i *Kysa* ävensom egendom i Kättilstad, Tjärstad och Vårdnäs socknar. Såväl Lybekkas som abbedissans brev äro från år 1417. I kyrkoh. P. Kihlströms stiftskrönika i Linköpings stiftsbibliotek upptages Andreas som kyrkoh. här redan 1215. Håhl m. fl. upprepa detta. Broocman och hans efterskrivare angiva året till 1255. Socknen, som ännu på 1300-talet hade egen kyrkoherde, synes under nämnda århundrade förenats med V. Eneby, dit hon än hör som annex. Föreslaget är att Kisa åter avskiljes till eget pastorat. Socknen har till år 1736 även omfattat den del av Kinds h:d, som efter detta år hör till Ulrika.

Kyrkan, av obekant ålder, tillbyggdes i öster år 1754, då samtidigt ny sakristia uppfördes (fig. 252). Grunden till tornet lades 1772 och uppfördes 1773, sedan man efter besiktning funnit, att den 1702 uppförda klockstapeln var för bristfällig att repareras. Taket, förut täckt med spån, har sedan 1894 kopparbeklädnad. Samtidigt uppsattes i ö. å takåsen ett dubbelkors av järn och därå en väderhane av förgylld kopparplåt med följande inskrift: *Jag 'Kisa tupp Har satt mig upp Av kristlig vaksamhet en bild. Ty se på mig, Och vakta dig, Så att från synd du varder skild.* Undergick senast en grundlig reparation 1907—1908. Läktarbröstvärnet drogs då tillbaka och fick annan form. Predikstolen, förut omkr. midten av kyrkan med förbindelse genom en dörr i muren från sakristian, flyttades närmare mot altaret samt försågs med skurna ornament. Kaminerna slopades och värmeledning med lågtrycksånga infördes. Samtidigt renoverades Hörbergs altartavla. Gamla altartavlan, som i bildhuggeriarbete framställde Kristi svepning m. m., nedtogs vid den grundliga reparation, som företogs 1816—1817. Predikstolen är hitskänkt 1762 av Kristina Fredrika Grubbe, f. von Goltz. Gamla

252. Kisa kyrka.

predikstolen var från 1664. Orgeln är från 1908 av Lund & son, Stockholm, och kostade omkr. 8,000 kr. Förutvarande orgel var från 1757, då den förut befintliga såldes till Sunds kyrka. Sex ljuskronor av metall finnas. Vapen finnes över presid. Kristoffer Grubbe († å Stjärnemo 1681), överstelöjtn. Fred. Vilh. von Goltz († 1744), assessoren Olof Hägerhjelm († 1699), kapt. Joh. Henr. Vinter († 1746) samt amiralitetskapt. Dan. Ädelberg († 1781). Även dessa renoverades 1908.

Kyrkan har tre ringklockor. Storklockan, med bilder av frälsaren och sex apostlar, är från 1721. Mellanklockan, gjuten 1738 och omgjuten 1806, har följande inskrift: När av mitt vackra ljud du hörer luften röras, Så låt ock då Guds lov på vida jorden höras, På det vid Guds basun din kropp må glad uppstå Och i en helig fröjd då evigt vara må, Där klockorna klinga Och änglarna sjunga Bland helgonens tal I himmelens sal. Lillklockan med bilder av k. Fredrik I och Ulrika Eleonora är gjuten 1739. Å densamma läses: Hör på vårt symfoni, vårt ljud och vackra stämma Hur som vi göre ett i klang och ljudlig ton; Ty bör en kristenhet sin plikt ej bort förglömma, Men alltid göra ett i kärlek och i tron. — Från 1897 finnes åskledare. Tornuret, från 1857, förbättrades 1875.

Av fornlämningar nämnas: Emellan Kisa kyrka och Harg, s. l. sv. om denna gård, nämnas omkr. 20 kullar, mest av sten. I en av dem står en tippig sten, något över 6 dec.-met. hög. Ett större stenrös har 30 met:s omkrets. Nära intill märkes ett stenröse av omkr. 40 meters omkrets. I en äng v. om Harg finnas några låga kullar jämte flera kummel. — I varggårdshagen ha förr funnits runda stensättningar. På Vimans-

torps ägor omtalas ett »domaresäte» av nio »kullriga» stenar. Den som först upptäckte och omtalade detta domaresäte (Nordensköld) säger dock uttryckligen, att detsamma funnits för »längre tid tillbaka». Och samtidigt säger han, att efter stenarna »numera endast groparna synas». Norr om Björkeryd, vid Kisaån, finnas tre mindre rösen. Vid Ännesbovad märkas lämningarna efter en skans, som det säges, uppkastad under danska fejderna i k. Karl IX:s tid. Vid skansen under Fröåsa finnas även befästningar av jord och klappersten. Å Örneströms ägor finnas två och å Mjölsefalls ävensom å Örsebo ägor en s. k. jättegryta. Stensättningar vid Modal, v. om Orremåla, omtalas. Bautastenar ha bl. a. funnits vid Kisa klockaregård men äro sedan länge borta. Nära kvarnen å Örneströms ägor finnas två stora flyttblock, det större vilande på det mindre, skjutande långt ut men dock i orubbligt säkert läge. — Vid en av vägarna nära kyrkan stodo förr i triangelform tre stenar, av 2 à 3 meters höjd. Efter dem kallades vägen förbi Vimanstorp till Årteflo och Fölingsö för stenvärnsvägen (= stenvårdsvägen). Detta namn övergick sedermera på den nyanlagda jämnare och kortare vägen till Årteflo, oaktadt nämnda stenar i långliga tider varit borta.

År 1649 donerades Kisa skattegård och 1654 lämnades förläning å krögeri till häradshövd. Lars Cantersten, som därjämte erhöll »gamla kungshusen i Kisa». Dessa kungshus bestodo av ett kronostall för 40 hästar och en proviantbod. Förläningen indrogs emellertid redan 1655 av riksdagen, och gästgiveriet eller krogen, till vilken dessa hus hörde, fullbordades 1659. Kronstallet ansågs vara uppfördt genom k. Karl IX:s försorg för hans hästar under fejden i orten med danskarna, som sägas spridt sig ända hit efter Kalmar slotts uppgivande. I proviantboden insamlades häradets gärder, t. ex. 1678 restantierna av den påbjudna stora levereringen till Växjö och 1719 den sista gärd, som finnes omnämnd. Båda dessa byggnader skulle underhållas av Ydre härad. År 1665 beviljade häradsborna anslag till stallets reparation och vid tinget 1697 beviljade nämnden på allmogens vägnar anslag till de båda förfallna byggnaderna, »efter som Kinds härad hava sina kronohus vid Rimforsa». Omnämnas vidare 1698, 1702 och 1719. År 1784 voro både stall och bod sålda. Stallet kvarstod ännu omkring 1830, obrukbart och av ingen vårdadt, enär arvingarna till köparen icke befattade sig därmed. Häktet är nu beläget, där stallet stod. — »Kungsstugan» är ofta omtalad men har med all säkerhet aldrig funnits till annat än som ett vanligt lusthus. Under äldre tider har den icke befunnits någonstädes omnämnd. År 1817 omnämnes den av Videgren, såsom uppförd för k. Karl IX:s räkning. Enl. anteckning från 1793 (av A. D. Enander) skulle M. Philander som var kronofogde i Kind och Ydre från 1707, »ha uppfört s. k. kungsstugan i Kisa, vilket så behagade konungen» (Karl XII ?), »att han skänkt honom besittningsrätten till krogen». »Denna lilla timrade byggnad av 5,5 m. längd och bredd, 2 m. rumshöjd, med toppformigt tak» ombyggdes på 1860-talet »av gamla timret alldeles lika

den förutvarande. Huset är beläget bakom tingshuset, i trädgården nära ån. Under byggnaden är en källare. — Djäknegranen och domareeken äro två ofta härifrån omtalade träd. Den förra, vilken 1 m. över marken hade en omkrets av nära 4 m., stod kvar ännu på 1880-talet nedanför Djäknegransliden å Bjärkeryds ägor. Sedan den blivit skadad i toppen, började den så småningom »sörna» och blåste slutligen omkull. Namnet hade tillkommit därav, att två djäknar här kommit i tvist om rätten till sockengång. Vidskepligt folk ansåg, att granen kunde bota barn för »skärvan». Domareeken har fått sitt namn efter en av ortens domare. Denne, som under en promenad på 1820-talet fick se arbetare färdiga att nedhugga eken, räddade den från att falla genom att köpa den »för sin livstid». Eken står ännu kvar invid landsvägskanten å Bjärkeryds ägor nära Kisa och har vid manshöjd en omkrets av 6 meter.

Folkmängden 1754: 1,610, 1790: 2,003, 1850: 3,036, 1910: 3,883, därav i municipalsamhället 1,184 och 1915: 3,827, därav 1,216 i samhället. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 1,106, fattigk. kr. 3,318: 39, Birgersonska f. kr. 43,503, Pauli f. kr. 1,000, Fölingsö f. kr. 779, Norénska f. kr. 2,943. Du Rietz' magasinsf. kr. 2,765, J. Månssons f. kr. 1,890, Björklundska f. kr. 3,848, Hjortska f. kr. 1,020: 37. Donationshemman: 1/4 m. Kisa prästg., 1/8 m. Vidingstorp. — Fem folksk. ha 4 l:e, 1 l:a och 327 barn, därav 80 i municipals:ts skola, två småskolor 62 barn och 2 l:r, allt år 1915. — 28 handl. o. 14 handtverkare. Näringar äro skogs- och åkerbruk, fiske och slöjd. Under 1600-talet fanns vid Kisa salpeterbruk. Under 1700-talet kunde nästan varje bonde tillverka skodon. Vid Forså fanns förr en på 1850-talet nedlagd klädesfabrik. »Kisapungar» var en förr härifrån känd tillverkning.

Kisa municipalsamhälle. Som sådant räknar den gamla kyrkobyn sin tillvaro från 1905 (fig. 253). Den utveckling samhället undergått under senare tider kan huvudsakligen räknas från år 1902, då Östra centralbanan öppnades. Stadsplan antogs d. 23 febr. 1914. Häradets tingshus är här beläget. Postkontor finnes från 1847. Därförut befordrades posten i särskild väska från Linköping. Apoteksverksamhet bedrevs redan under 1700-talet men synes legalt ordnad först 1835. Lasarett uppfördes av landstinget 1872. Läkare fanns från 1836. Telegrafstation öppnades 1873 men indrogs med 1879 års utgång, då telefon tillkom. Banker: Österg:ds ensk. banks avd.-kontor, som övertog Vadstena ensk. banks verksamhet här från 1867, och som har uppfört egen bankbyggnad, samt Stockholms köpmannabank. Kinda härads sparbank är från 1866. Teaterhus, tillh. ensk. person, finnes sedan år 1906. Jägmästare Hjorts ensk. museisamlingar äro även tillfinnandes inom socknen. Gästgiveri med krog, numera kalladt hotell, har funnits sedan långliga tider. K. Karl XI, som passerade Kisa d. 24 aug. 1692, antecknade om detta besök i sin dagbok: »åt jag i Kijsa, vilket är den första krog i Östergötland», räknadt från Småland. Kisa hade säkerligen sedan länge varit ortens handelsplats, då Gustav II Adolf år 1627 utfärdade pri-

253. Kisa.

vilegium på en årlig marknad här d. 24 aug. Det var den s. k. Bartelsmässomarknaden. Enl. detta privilegium tilläts allmogen komma hit med sina varor och föryttra dem till Linköpings borgare »till vår stads Linckiöpingz tillväxt», och skulle »ingen annan hava makt densamma marknad att besöka utan bemälte Linköpings borgare allena». År 1697 lämnades emellertid, efter anhållan av allmogen i Kinds och Ydre h:d, k. privilegium på frimarknad i Kisa, och tilläts då försäljning icke allenast åt borgerskapet i Linköping, som där vistas, utan till alla ståndspersoner och invånare utan åtskillnad». Emellertid synes marknaden ännu omkr. 1760 förnämligast varit för Linköpingsborgarna. Marknaden förflyttades sedermera till d. 24 sept. Under några år på 1840-talet var även en vårmarknad men den avskaffades snart. Från 1905 upphörde Kisa gamla marknad. I senare tid har här hållits kreatursmöte första helgfria dagen i april. Från sistnämnda år bestämde länsstyrelsen åtta kreatursmöten om året. Numera hållas här dylika möten andra fredagen i var månad. Torgdag hålles var lördag.

Gårdar.

Bjärkeryd, 1 1/2 m., 476 h. En gård här ägdes 1687 av fänr. And. Årrhane. Har 4 äg. — **Björkesnäs,** 1 m., 267 h. Håkan Johansson (4 spetsar) och hans hustru testamenterade 1369 för gravställen i Vreta kloster bl. a. *Björksnäs.* Reducerades därifrån. Köptes från kronan år 1629 av assessoren Ped. Mattsson Stjernfelt. Hans son, statssekret. Lars Grubbe — på sin faders vägnar nyssnämnda år ånyo adlad under namn av Stjernfelt, vilket namn han likväl aldrig begagnade — bebyggde denna gård till säteri. Efter hans död 1642 tillföll Björkesnäs hans dotter Anna Katarina. År 1661 flyttade hon med sin första man Ludv. Hamilton till Irland, varest hon sedermera ånyo gifte sig tre gånger. Genom process förlorade hon, ehuru först efter år 1700, denna egendom till sin systerson, generallöjtn. Karl Ad. Stackelberg, vilken 1721 försålde den till kapt. Joh. Henr. Vinter († 1746). Hans son, ryttmäst. Joh. Henr.

(† 1786), innehade säteriet som fideikommiss. Därefter övergick gården till hans svåger, kapt. Joh. Gust. Enander, vilken drunknade i sjön Fölingen pa resa till Mjölsefall. Genom köp innehades säteriet därefter under 15 år av fältväbeln A. G. Wetterström, sederm. av v. häradsh. Lars Dusén († ogift där 1825), därefter av hans arvingar, som 1826 försålde det till häradsdom. Joh. Mårtensson, vilken var ägare till 1848, då det dels genom arv, dels genom köp övergick till riksdagsm. K. J. Johansson, tillh. från 1876 hans son E. J. Karlsson men från 1885 genom köp Kisa kommun. — Manbyggnaden uppfördes mot slutet av 1780-talet. — **Björndal,** 1 m., 105 h. *Björndala* kvarn nämnes samtidigt med Björkesnäs och av samma anledning 1369. Inköptes under 1600-talet av N. Bielke. Utbyttes till kronan av löjtn. Ax. Joh. Fahnehjelm. Kom senare i allmogehand. Tillh. på 1880- o. 90-talen Sal. Salomonsson, Årteflo, samt 1910 K. V. Johansson, Kättestorp. — **Bollkind,** 1 m., 607 h. Har tillh. allmoge men $^1/_2$ m. brunnsg. o. $^1/_3$ västerg. tillh. 1910 och än Boxholms AB. Resten tillh. 1910 K. Andersén. — **Breddarp,** $^1/_4$ m., 192 h., 3 äg. — **Bromhult,** $^3/_4$ m., 400 h., 5 äg. — **Ennesbo,** 1 m., 867 h., köptes 1689 av en Leuhusen, tillh. 1687 k. rådet Rob. Lichton, 1726 Linnerus, 1783 släkten Lindsfelt. Sedan länge 6 äg. — **Fagerhult,** $^1/_2$ m., 568 h., 5 äg. — **Folkinge,** 1 m., 377 h., köptes 1649 tills. med Bjärkeryd, Hult, Hökhult o. Lindehylta av fru M. De la Gardie samt tillh. 1687 Gust. Banér. Ägdes senare av bondesläkter. Äg. 1910: K. J. Johansson och K. J. Jakobsson. År 1916 köptes $^1/_2$ m. av gästgivaren A. J. Andersson. — **Froghult,** 2 m., 233 h., 4 äg. — **Friggestorp,** 1 m., 419 h. Fastigheter i *Frögisthorp* delade 1369 öde med Björkesnäs. Sten Haraldsson (spets från vänster) och hans hustru Cecilia Niclissadotter ingiva 1399 med en liten flicka, Margit Agmunddotter, till Skänninge nunnekl. sitt gods *Friggersthorp* med kvarn, mot att halva avkastningen skall gå till Margits underhåll och efter hennes död för en annan i klostret intagen, varefter godset oinskränkt tillfaller klostret. År 1408 gav herr Törkil Haraldssons änka Bengta Bosdotter sitt gods *Frögisthorph* med kvarn till Linköpings domkyrka. Ägdes genom köp 1625 av Nils Brahe, tillh. 1687 B. Kugelhjelm, 1700 majoren Gabr. Gyllenståhl († 1705), därefter hans änka Kat. Cronhjelm, vidare Brita Regina Du Rietz († ogift 1791), senare hennes släktingar, fru Lindsfelts arvingar. Tillh. i början av 1800-talet fänr. Per Gust. Durling († 1821), som här anlade Örneströms pappersbruk, 1825 J. Liljedahl. 1871 Karl Sandberg, 1884 Ax. Nilsson, 1885 grosshandl. P. A. Enhörning och från 1898 K. Andersén, som 1916 sålde gården till fanjunkaren Karl Axner. — **Fröåsa,** 1 m., 807 h., 13 äg.

Fölingsö, 2 m., 514 h. *Filungxhedhe* nämnes 1287. Kallas 1362 *Filinxede*, då kaniken Sund erhöll Linköpings domkapitels tillstånd att få bortbyta sin prebendas fastighet här. Delade 1369 öde med Björkesnäs. En kvarnström vid *Fyllinge Ede* med torpen *Kutuboda*, *Mala* o. *Kvarntorp* m. m. anslogs 1381 av Magnus Porses änka Elin Gregersdotter till ett provent vid Västerås domkyrka, men tillbytte sig Bo Jonsson detta jämte 1 att. i Harg och Sundsnäs m. m. 1382 av upplandslagm. herr Karl Ulvsson av Tofta såsom god man för denna av fru Elin stiftade proventa. År 1417 stadfästade Hans Lybekka och hans hustru Ingr. Nilsdotter, Håkan Jönssons och hans hustru Märtas gåva till Vreta kl. av *Fyllingxhedhe* med kvarn, *Tommosthorp*, *Birkenæss*, *Biornadala*, *Ström* och $^1/_4$ av *Friggisthorp* (se Mjällerum). Inköptes år 1629 av kronan samt bebyggdes av assessoren Ped. Mattsson Stjernfelt. S., som var en rik man, hade förvärvat sin rikedom dels genom arrendet av kronans inkomster av Kinds och Ydre h:d, dels genom förläningar och frälseköp. Stjernfelt dog 1639. Egendomen tillh. därefter hans dotter Kristina, gift med presid. Kristoffer L. Grubbe († 1681). Hon efterlevde sin man till d. 18 okt. 1700. År 1683 kallas Fölingsö säteri av 2 m. allodialfrälse, men åren 1687 och 1700 upptages egendomen såsom krono. Inneh. 1700 av Maria Stjernfelt samt 1726 såsom frälse av överstelöjtn.

Fredr. Vilh. von Goltz († här 1744), vars svärmoder var Kristina Grubbe. Hans dotter Kristina Fredr. ärvde Fölingsö, vilket på 1750-talet ägdes av hennes man, kommendörkapt. Magn. Grubbe. Tillh. vidare 1783 kapt. Leonh. Fredr. Drake († här 1806), därefter och ännu 1818 hans yngre son, prof. Er. Drake och dess två systrar samt år 1825 kaptenen J. P. Hellvegh. År 1829 köptes egendomen av kaptenen Ax. Georg Pauli samt tillföll genom arv år 1862 sonen Sv. Aug. Pauli, efter vars död år 1875 egendomen övergick till brodern Otto G. Pauli, efter vars död 1891 Sv. riddarhuset på grund av testamente blev ägare. — Egendomen är särdeles vackert belägen vid Nedra Fölingens utlopp.

Gisslehult, 1/4 m., 92 h. Köptes tills. med Gölingstorp 1648 av Joh. Matthiä, tillh. 1687 ärkebiskopen Olof Svebilius († 1700), därefter sonen, assessoren Sam. Adlerberg († 1709), 1726 Er. v. Roland. Gisslehult har senare tillh. allmoge men numera Boxholms AB. — **Grönede,** 1 m., 693 h. Göte i *Grönethe* nämnes som fastevittne 1366. Ägdes i början av 1800-talet av fänr. Nils Fredr. Durling († 1815). Tillh. 1910 A. J. Andersson och K. H:son Nordström. — **Gummetorp,** 1/2 m., 99 h., tillh. 1910 A. G. o. J. A. Svensson. — **Gäddefall,** 1/4 m., 468 h., 4 äg. — **Gölingstorp,** 1/4 m., 149 h. (se Gisslehult). Tillh. 1894 S. J. Jakobsson och 1910 G. O. Svensson.

Harg, säteri, 3 1/4 m., 259 h. Att här fordomtida varit en offerplats innebär namnet. En gård i *Harghe* delade 1369 och 1381 öde med Fölingsö. År 1398 skänkte Margit Jonsdotter som själavgift 1 1/2 att. till Vadstena kl., och år 1417 gjorde Vreta kl. en överenskommelse med Hans Lybekka och hans hustru, därvid klostret avstod alla anspråk på bl. a. en gård här (se Mjällerum). År 1651 utbyttes Harg 1 m. sk. till frälse samt inköptes 1 f. d. klosterh. och 1/2 kr. av häradsh. Lars Cantersten († 1658) samt ägdes senare av hans barn, av vilka överintend. Karl Cantersten år 1679 återlämnade dem i byte, ehuru de förunnades honom och hans hustru Anna Brita Olivecrantz († 1689). Harg, 1 m. fr., säges ursprungligen tillhört familjen Oxehufvud samt sedermera en Rosenstjelke, utan tvivel hovr.-assessoren Karl Rosinger, adl. Rosenstjelke, den ende av sin ätt, och slutligen 1686 fru Brita Gyllenadler. Egendomen i sin helhet tillh. under 1700-talet ätten Rosenfelt samt omkr. 1760 Elsa Rosenfelt och hennes man, k. livdrabanten Fredr. Mobeck. Ägdes vidare av kaptenen Tob. Fredr. Berencreutz, g. m. Fredrika Mobeck, ävensom av fänriken Nils Fredr. Durling († 1815). Tillh. 1825 prosten Germ. Engdahl († 1833) och hans fru, f. Vikblad, och därefter deras måg, majoren Sam. Leonh. Lindgren. Från 1850 tillh. Harg hans stärbhus till 2 171/180 samt därjämte frånskiftadt 26/45 m. hans måg, fältläkaren Osk. Vilh. Ivan Egerström († 1882) och hans maka Fredr. Laur. L. († 1906). Tillh. på 1870-talet kapt. Karl Melk. Herm. Lindgren († 1876), vidare änkefru Lotten Lindgren, f. Kjörkander, samt från 1883 nämndem. S. Oskar Nilsson. — Belägen vid Hargsjön med manbyggnad uppf. av major Lindgren, som även anlade trädgård.

Hitthem, 1/4 m., 163 h., 6 äg. — **Hult,** 1 m., 298 h., länge 2 äg., 1910 G. Månssons stärbh. o. J. A. Johansson. — **Hylta,** 1 m., 351 h. Tillh. Boxholms AB., som 1910 sålde egendomen till fanjunkaren Karl Axner. — **Hässlebytta,** 1/4 m., 170 h. Har förr hört till Karleby. Har länge haft 4 äg., 1910 3. — **Högtomta,** 1/2 m., 519 h., 8 äg. — **Hökhult,** 1 m., 303 h., 6 äg.

Karleby, 2 m., 167 h. I Linköpingsbiskopen Björns testamente år 1319 gives en ko från *Karlæby* till prästen i Kisa. Tillh. 1636 Udde Griis som säteri samt har måhända även tillh. hans syster Margareta, vidare fru Maria Oxe till 1680, alltjämt som säteri, men förlorade säterifriheten under Karl XI:s tid och tillh. 1687 som frälse Ax. Rosenqvist, g. m. Karin Oxe, 1700 deras måg, regementskvartermäst. Nils Rosenfelt, 1726 sonen, kvartermäst. Bleckert Rosenfelt, 1783 löjtn. Iggeström, 1818 och 1825 kapt. Gust. Du Rietz, 1850 och till sin död, jägmäst. L. M. Österdahl, därefter hans stärbhus, som 1903 sålde går-

den till nämndem. Viktor Larsson. Tillh. 1910 G. V. Larsson. — Beläget å en udde i Kisasjön och är genom en gården ensamt tillh. 120 m. lång träbro förenad med Linköpingsvägen. Under 1700-talet söktes flera gånger att återförvärva säterifriheten för egendomen, men detta lyckades icke av det skäl, att hemmanen voro indelta i soldathåll. Ägorna, som icke äro särdeles vidsträckta, äro belägna i ö. och v. å båda sidor om nämnda sjö.

Kisa, 2 1/2 m. En gård har under 1300-talet varit prästgård, en annan kyrko- och ännu en prästhemman, vilka båda senare köptes 1651 av häradsh. Lars Cantersten, återgick till kronan 1679 men uppläts åt sonen, överintend. Karl Cantersten för hans och hustruns livstid. Skatteg. donerades 1649 till Lars C., reducerades enl. 1655 års riksdagsbeslut samt lämnades Jöns Andersson till krogens underhåll. *Kisa prästgård*, 1 m., 139 h., var bost. för präst under 1300-talet. Har haft 3 äg. Tillh. nu föreningen »Egna hem» och 1/4 m. Kisa kyrka. *Kisa värdg.* 1/2 och *Kisa gästg.-g.* 1 m., tills. 223 h. Det förstn. tillh. 1910 K. J. Andersson och gästgivareg. 6 äg. — **Kjusebo,** 1/2 m., 309 h., 3 äg. — **Kättestorp,** 1 m., 421 h., 5 äg. — **Klevsfall,** 1 m., 225 h. Köptes 1651 av M. Soop, tillh. vidare Lars Sparre, 1700 A. Hults barn, 1726 fru Märta Egelman, 1783 fru Lagerman, senare bondesläkter, 1884 och än 2 äg., 1910 S. G. Karlsson o. K. J. V. Larsson. — **Knoppetorp,** 1/4 m., 105 h., 4 äg. — **Korpklev,** 1 m., 563 h. Herotus av *Korpæ kleff* nämnes som vittne 1287. Har 6 äg. — **Kulla,** 1 m., 135 h. Har förut haft flera äg., men nu 2: Kisa municipalsamh. o. jägmäst. E. Hjort. — **Kvarntorp,** 1 1/2 m., 128 h. Nämnes som torp 1381 och 1382 (se Fölingsö). Har även i senaste tid tillh. Fölingsö och tillh. på samma grund som denna gård Svenska riddarhuset. — **Kölefors,** 3/4 m., 80 h. Synes alltjämt varit uppdeladt på flera händer. Har nu 2 äg., näml. J. Bröthlins änka och V. Eneby socken, genom gåva 1766 av amiralitetskapt. Daniel Johan Ädelberg. — **Lindehylta,** 1/2 m., 248 h. Tillh. i början av 1800-talet fänr. Per Gust. Durling († 1821). Har nu 2 äg. — **Långebråta,** 3/4 m., 462 h., tillh. 1910 A. J. Andersson, Holma. — **Lövåsa,** 1/8 m., 151 h., 3 äg. — **Millingtorp,** 1 m., 467 h. Don. 1642 till översten Otto Schulman († 1653), disponerades 1687 som krono av hans son, överstelöjtn. Adam S:s änka Krist. Posse. Tillh. senare häradsh. Olof Hägerhjelm († 1699), därefter antagligen hans änka, vidare två hans ogifta döttrar, som avledo här. Efter deras död tillföll genom arv och testamente Millingetorp med augm., Linneberg och Älvsmålen i Tirserum samt Pukeberg i Nykil deras systerdotter Hedv. Sofia Ekerman, g. m. fänr. Otto Grundh, Ed i Sund. Deras dotter Krist. Kat., g. m. majoren Arv. Reinh. v. Gardemein, efterlämnade dessa gårdar till dottern Magd. Kat. v. G. († 1783), genom vars gifte med lagm. Leonh. Henr. Rääf († 1810) desamma kommo till denna släkt. Tillh. o. beboddes 1818—1822 av »Ydredrotten» Leonh. Fr. Rääf. Har senare haft 3 äg., södra gården från 1902 fru A. Cnattingius. År 1915 sålde Anton Cnattingius' stbh. 1/2 m. till handl. K. A. Johansson. — **Misterfall,** 1 m., 522 h., 8 äg. — **Mjällerum,** 1 m., 146 h. Johannes av *Mycældrem* bevittnar en handling 1287. Håkan Johansson och hans hustru Margareta giva 1369 flera gårdar, bl. a. *Meldhreen*, som köpts av tjänarinnan Ingrid, till Vreta kl. för gravplatser. År 1399 gav Märta Johansdotter hela sin ägolott i *Meelrem* som själavgift till Vadstena kl. Konventet i Vreta kl. gjorde 1417 en överenskommelse med Hans Lybekka, varvid klostret avstod alla anspråk på *Sundznæs*, en gård i *Mycældreem* och 1 gård i *Hargh* m. m. mot bekräftelse i besittningen av Fölingsö med kvarn, Tomestorp, Björkesnäs, Björndal, Ström och 1/4 i Friggestorp. Reducerades från Lars Cantersten. Tillh. 1850 hovr.-auskultanten Karl Gust. Fridman († 1851), därefter hans änka, 1870 F. Gyllenhammar, 1884 och senare 2 äg.

Mjölsefall med **Herrhagen,** 3 1/8 m., 1,225 h. År 1629 köptes Mjölsefall av assessoren Ped. Stjernfelt († 1639) och ägdes därefter av hans måg, översten

Klas Kugelhjelm († 1688) samt 1683 som säteri av 3 allodialh. av sonen Bengt Kugelhjelm († 1699) men uppföres 1687 som skatte och innehaves av sistnämnde ägarens moster, änkefru Krist. Grubbe, f. Stjernfelt. Tillh. 1700 C. Kugelhjelm och 1726 som frälse sederm. generalmaj. Klas Gust. v. Delvig, gift med Katarina Kugelhjelm. Såldes och ägdes på 1750-talet som frälsesäteri av ryttmäst. Hans Paul Wetterstrand, 1783 av fru von Hempell, 1818 av kapt. Ernst Fredr. Sjösteen, 1825 och 52 av hans döttrar, varibland fru Katarina Charl. Liljensparre, änka efter polismäst., sederm. underståth. Henr. Liljensparre. Ägdes på 1850- och 60-talet av doktor Edv. Goës men köptes 1866 av Mjölsefalls sågverks AB. Tillh. 1884 Gillis Heijl samt efter dennes död 1894 Boxholms AB., som 1910 sålde egendomen till fanjunkaren Karl Axner.

Måla, $^1/_2$ m., 335 h., 5 äg., varav Gamla Måla $^2/_9$ m. Boxholms AB. — **Näs,** $^1/_4$ m., 392 h., 4 äg. — **Pinnarp,** $^1/_8$ m., 39 h., tillh. 1910 stbh. — **Ramshult,** $^1/_4$ m., 353 h. Tillh. 1884 o. 1895 Melker Jaensson samt 1910 K. J. Melkersson.

Råstorp, 1 $^3/_4$ m., 242 h. **Råstorp,** $^1/_2$ m. Förut kyrkohemman, inköptes detta 1649 av en Leuhusen o. tillh. 1687 k. rådet Rob. Lichton. Blev skogvaktarebost. men anslogs till boställe åt landtjägmästaren samt från 1865 åt jägmästaren i länets mellersta revir. Bostället emottogs 1866, då staten lämnade understöd till den förfallna gårdens ordnande, av jägm. E. G:son Hjort. H. har här nedlagt mycket arbete och även egen kostnad för nya byggnader, anläggande av en vacker park med ett flertal mindre vanliga trädslag, utfartsväg med almplantering o. s. v. Gården är belägen vid den lilla Råstorpsjön (fig. 254). **Råstorp,** 1 m. sk., tillh. gn donation 1651 magister Måns Cirrhæus men reducerades; frälseg., $^1/_4$ m., tillh. 1687 fru Kat. Bock, 1700 o. 1726 en Rosenfelt, 1783 fru Cassel. En gård tillh. v. häradsh. A. Lagergren († här 1831). År 1884 tillh. 1$^1/_4$ m. m:ll T. Vållander och Karl Persson, 1894 den sistn. och O. Johansson, 1910 fyra äg.

254. Råstorp.

Rödingehult, $^1/_4$ m., 117 h., 1910 stbh. — **Skördefall,** $^1/_2$ m., 343 h., 3 äg. — **Sundsnäs,** 1 m., 304 h. Nämnes 1369 (se Mjällerum) och 1382 (se Fölingsö). Har länge haft 4 äg.

Tomestorp, 1 m., 83 h. Nämnes 1417 (se Fölingsö och Mjällerum) samt tillh. Vreta kloster. Tillhörde från 1629 Fölingsö, i början av 1700-talet lektorn Lars Drysén. Bebyggdes och beboddes i senare tid av lagm. Leonh. Henr. Rääf († här 1810), därefter av hans dotter Magdalena R. På 1840-talet ägdes $^1/_2$ av jägm. L. M. Österdahl och $^1/_2$ av bönder, 1849—1854 i sin helhet av landtmätaren E. Th. Marin. Sedan till 1864 nämndem. Nils Larsson samt vidare hans son, kyrkvärden Jakob Nilsson, 1910 J. A. Nilssons stbh.

Ulvingebo, $^1/_4$ m., 115 h. Enl. jordeboken är gården en del av 1 m. Sundsnäs. Åbyggnaderna äro ännu i gammaldags skick (fig. 255). Tillh. 1905 Anders Nilssons, Fagerhult, stbh. — **Vidingstorp,** $^1/_8$ m., 164 h. Tillhör Kisa s:n.

255. Uthusbyggnad vid Ulvingebo.

— **Vimantorp,** 1 m., 704 h., 8 äg. — **Yxefall,** 2 m., 697 h., 8 äg. — **Ö,** 1/4 m., 235 h., tillh. 1910 Boxholms AB. — **Öknehult,** 1/2 m., 106 h. Var doneradt till E. Slatte och tillh. genom köp Gust. Drake. Har senare varit militiebost., indrogs till statsverket men försåldes o. tillh. 1910 K. V. Andersson. — **Örsebo,** 1 3/4 m., 1,148 h. Donerades 1649 till M. Falkenberg, men såldes av arvingarna till Ax. Lillie. Utbyttes till kronan av fru Hedv. Mörner. Har 8 äg., varav Boxholms AB., som av Örsebo äger Sjökroken 1/9, Älekullen 13/100, Söderg. 1/3 och Västerg. 2/9 m.

Övriga tillhörigheter: Balklyckans kvarn, d:o såg, Bjärkeryds kvarn, Björkdala, Boås utj., Bringstorps utj., Falklyckan utj., Farsbo utj., Forså, d:o bruk, Friggestorps kvarn, Fröåsa tullsåg, Fubbetorps utj., Fölingsö kvarn, d:o såg, Humlehögs såg, Högstugan, Karleby tegelbruk, Kisa klockareg., Kölefors kvarn o. såg, Millingtorps tomtområde, Mjölsefalls såg, Mossen, Petersborg, Ramshults mejeri, Ramstorp, Sjövalla fabr., Skansen, Strömsborgs kvarn, Stensborg, Strömfors smedja, Tornsborg, Äskebäck, Örsebo handelslägenh., d:o handelsbod, Östdala m. fl.

5. **Kättilstad** är dels belägen emellan Åsunden och Ämmern med en kil v. om förstnämnda sjö samt gränsar här i nnv. till Tjärstad, i sv. till V. Eneby, dels och till största delen ö. om Ämmern med gränser åt n., no. och so. till Åtvid, åt so. och sv. till Oppeby och åt v. till Hägerstad samt Tjärstad. Arealen: 16,194 h., därav 13,940 land. Socknen säges till ungefär lika stor del vardera upptagas dels av mossar och berg samt dels av mer eller mindre fruktbar mark. Rådande jordart är till större delen lera, för övrigt dels svartmylla, dels stenbunden sand. Av sjöar, som helt och hållet eller också endast till en del tillh. socknen, märkas Åsunden 55, Ämmern 8.7, Åländern 7.5, Striern, Hårsfjärden 3.2, Galmaren, Glypen, Tolen och Hallången m. fl. I Striern uppkom under

gudstjänsten en söndag i aug. år 1804 med en häftig knall en lång holme på ett avstånd av omkr. 29 m. från land. Å densamma fann man stenflisor som efter en nyss skedd bergsprängning. Efter tre veckors tid nedsjönk den åter, men har även sedermera några gånger varit synlig. Vid dess första uppträdande förflyttade sig braxenfisket ur Striern till den i Hägerstads socken närbelägna sjön Nimmern 4.4. Genom socknens västliga del går den s. k. Kisavägen, vilken delvis blivit omlagd under förra hälften av 1800-talet. Några mindre vägar finnas, men intill år 1773 fanns här ingen landsväg längre än från landsvägen vid Linnäs i Tjärstads socken och till kyrkan, vid vilken ²/₃ av sockenboarna då hade sina stall och vagnshus, och dit de sommartiden måste »klevja», d. v. s. emellan två efter varandra gående personer och på två med rep och hankar hopfogade stänger bära, vad de skulle föra hem från eller till staden. Innehavaren av Adelsnäs lät då på 1770-talet anlägga en 1 ½ mil lång landsväg från nämnda säteri till Söderö. Härifrån anlades då på socknens bekostnad en väg till kyrkan, som dock blev så illa lagd, att den var i det närmaste ofarbar. Sedan fideikommissinnehavare år 1792 inköpt Söderö gods, lät han anlägga en ny väg från Söderö till kyrkan.

Kætilstadha nämnes ofta under 1300-talet, bl. a. 1323 och 1383. Förstnämnda år sålde k. Magnus jord till kyrkan. Socknen säges ha sitt namn efter Kättil, en mäktig man, som var jarl hos Håkan Röde. Kättil levde här, berättar sägnen, vid tiden för kristendomens utbredande i vårt land, men var så tillgiven sina förfäders tro, att han på intet vis kunde lida kristendomens läror. Av fruktan för att av k. Inge d. ä. med våld tvingas att ombyta religion säges Kättil undandragit sig allt umgänge med världen samt ingått i sin gravhög tre år före sin död: För denna sin tillgivenhet mot hedendomen blev han kallad Kättil okristen. Socknen bildar tills. med Tjärstad ett pastorat. Ny lönereglering inträdde 1 maj 1916. Kyrkan (fig. 256) har en vacker belägenhet invid sjön Striern å en höjd, varifrån man ser såväl Hägerstads som Tjärstads kyrkor. Hon är uppbyggd av gråsten år 1760 samt invigd samma år. I midten av 1840-talet slog blixten ned i tornet och härjade, därvid allt brännbart trävirke förstördes i kyrkan. Är senast reparerad 1862, 1898 och 1906, då galvaniseradt plåttak pålades. Längden: 28, bredden: 13,5 m. med plats för 800 personer. Har 2 värmeugnar. I taket äro målningar, framst. Kristi uppståndelse, förklaring och himmelsfärd. Å orgelläktaren märkas målningar av Frälsaren, de fyra evangelisterna och tolv apostlarna. Takmålningar i sakristian framställa »den förlorade sonens återkomst». Altardisken är av sten. Altartavlan, målad på trä, framställer Kristi korsfästelse samt skall vara målad år 1704. Under denna är en nyare tavla, förest. nattvardens instiftelse. Denna senare är skänkt av prosten Isak Kalén. Orgelverket om 11 st. är byggdt av Schörlin samt inköpt 1776. Det reparerades år 1845 av Sv. Nordström samt senast 1911. Ljuskronorna äro 4 av mässing samt i sakristian en av järn. Av dessa är en

skänkt 1778 av Östen Peter Killberg, en annan 1739 av Hans Knorring och hans fru Katarina E. Burdon. Å en tredje läses *P. A. S. S. E.*

256. Kättilstads kyrka.

B. D. A:o 1690. I sakristian förvaras ett antependium, märkt *1823. C. N. A.* Här finnes ett porträtt av Leder »*ætatis suæ* 36, anno 1659». Det berättas, att denne Leder, som bodde i skogen 1 mil från kyrkan, var så vördad eller fruktad, att man i Kättilstad aldrig vågade börja gudstjänsten, förr än han var kommen till kyrkan. Även finnes porträtt av Katarina Törner, g. m. kyrkoh. här Herm. Gideon de Rogier. Här förvaras delar av Kättil okristens s. k. huvudskål. Dörren till sakristian är gamla kyrkans ytterdörr och är av ek samt klädd med järnplåt. Bland kyrksilvret märkes en gammal nattvardskalk med bokst. *V. S. Q. S. I. D.* En dopskål av silver är enl. inskrift skänkt 1894 av f. d. statsrådet Joh. Beck-Fries och hans maka, f. Adelswärd. Två silverljusstakar äro enl. inskrift förärade efter rådm. i Norrköp. Petrus Ståhlgren och hans moder Elsa Persdotter Ståle, när de 1708 nedsattes i sin grav av rådmannens hustru Anna Helman. En oblatask är av drivet silver. En vinkanna har inskriften: *Jonas Kiernander P. et P. in Kiälstad. Anno 1717. W. 91 lod.* Av äldre inventarier nämnes ett rökelsekar. — Närmaste jvst.: Opphem, 8 km.

Kyrkans klockor hängde förr i en stapel, byggd år 1514, men hänga nu i tornet. När detta torn byggdes är obekant, men år 1762 blev det betydligt förbättradt. Å den större klockan läses: Sjuhundra fyrti ett och tusende tillika Då FRIDERICUS kung: och drottning HULDARICA Beprydde svenskars tron, och göternas också. Mitt ljud jag miste bort, och månde åter få; Fördenskull

när mitt ljud det hinner till ditt öra, Tänk handen räckes ut av Gud, som vill dig föra Till huset där hans ord förnimmes med all kraft. Hvar du ock smaka får det söta ordets saft. Renovata est hæc campana Norcopiæ 1751 sumtibus Ecclesiæ Kiættilstadensis cura vero Pastoris Hermanni G. De Rogier etc. Å den mindre, ävenledes gjuten 1751, läses: När sjutton hundrad år med femtio ett framflutit Från annan Jesu börd man annan gång mig gjutit.

Den gamla kyrkan var av obekant ålder. Enligt sägen skola två kämpar forntida byggt var sitt gudahus, Kättilstads och Hägerstads kyrkor, vid sjön Striern och därvid begagnat gemensam hammare, vilken de under arbetet kastade till varandra. Slutligen blevo de dock oense, och striden dem emellan skall då stått vid sjön, som därav ännu kallas »Striern» (striden). Man har emellertid antagit, att kyrkan är grundlagd av k. Sverker, och hon säges vara en av de äldre i länet. Vad man vet, är att här fanns en kanik år 1357. Flera gånger hade kyrkan blivit tillbyggd, bl. a. under 1400-talet, då biskop Benedictus III härtill år 1440 gav ett avlatsbrev. Vid tiden för hennes rivning år 1760 hade hon en längd till yttre tornmuren av 69 och en bredd av 21 fot. Kyrkans äldsta kända altarprydnad hade 7 bilder samt invigdes d. 4 dec. 1494 av biskop Henr. Tidemannus, då han till densamma gav 40 dagars avlat. Den nya kyrkan är belägen på samma ställe som den gamla. Man har hållit före, att kyrkan blivit byggd på Kättil okristens ättehög samt att Kättils och hans makas ben skulle, då ättehögen undangrävdes för att få jämn plan åt kyrkan, blivit nedlagda utmed muren å n. sidan av den gamla kyrkan. Då predikstolen år 1726 flyttades från n. till s. sidan och även samtidigt en del av den sö. valvbågen bröts ned, hittades ett 4 fot långt revben, som det säges, efter människa. Benet nedlades åter på samma plats. — Vid midnattstid d. 30 apr. 1706 slog åskan ned i tornet, varvid flaggan under ett starkt dån nedkastades, två bjälkar splittrades samt hanen och knappen förstördes utan att sedermera igenfinnas. Tornet antändes detta oaktadt icke. På 1840-talet skadades tornet ånyo genom åskeld. — I en handling från år 1440 rörande denna kyrka talas om böner för fred i riket och lyckosam styrelse samt inskärpes för församlingen att lyssna till predikningarna, vilka sålunda synas hållits på svenska.

Av socknens fornlämningar omtalas ättekullar på en hög sandås n. om kyrkan, vilka under 1800-talet betydligt skadats genom grustäkt. Enl. sägnen skall härinvid varit en domareplats. I grannskapet hittades omkr. 1850 en »hjälm», en gravurna och en skära. Det har även hittats mynt och silversirater. Under en tunn stenhäll i samma backe har anträffats en multnad gravurna med brända ben och kol samt i en förrostad »järnhatt» (sköldbuckla?) ett 4 1/2 tum långt, grovt järnkors, vilket nu förvaras i statens samlingar. År 1902 undersöktes 9 högar. Den största mätte 10 m. i diameter. De voro uppkastade av grus med få större stenar. Alla voro brandgravar. Fynden visa sig vara från hednatidens sista skede, vikingatiden. En grav visade sig genom sin

anordning vara från äldre järnåldern eller tiden omkr. Kristi födelse. De gjorda fynden förvaras i statens samlingar. Denna grusås kallas av folket »Kultena». Vid »Blåseborg», bel. nära denna ås, gjordes ånyo undersökningar år 1911, därvid en grav, täckt av en stor häll, blottades. En kvinnas skelett låg här framstupa (se vidare Meddel. från Österg:s fornminnesförening 1912). — Vid Peterbergstorp gick gamla Rimforsavägen genom en öppning emellan stora stenblock, kallad Helvetesport. Man brukade här förr offra småsten, bark och pinnar m. m.

Folkmängden på 1750-talet: 844, 1790: 1,017, 1850: 1,556, 1910: 1,539 och 1915: 1,564. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 5,592:83, fattigk. kr. 3,700. Kastenssonska f. kr. 500, Joh. Segersteens minne kr. 200. — Tre folksk. hade 1915 tre lär. o. 161 barn; 4 småsk. ha var sin l:a och 74 barn. — Handl.: 3, handtv.: 9.

Gårdar.

Beta, 1 m., 655 h. Hörde till Canterstenska donationsgodset men reducerades. En del, 7/16 m., har en tid tillh. Söderö. Har nu 6 äg. — **Brevassa,** 1/2 m., 86 h. Hörde under 1600- och 1700-talen till Skedevi. Tillh. i slutet av 1800-talet handl. O. Castensson samt 1910 fru A. Linder och fru L. Vikström. — **Dockekulla,** 1/2 m., 89 h. Tillh. tills. med Långnäs och Årenäs under 1600-talet Jöran Ulfsparre, 1726 fru Spens, 1786 Skedevi. Har senare haft 2 äg. men tillh. 1910 J. P. Peterssons änka. — **Fjärsbo,** 1 m., 827 h., **Galmesås,** 1/2 m., 637 h., **Hårsbo,** 1/4 m., 346 h., **Hårshult,** 1/2 m., 817 h., **Norrtorp,** 1/4 m., 375 h., och **Vilebo,** 1 m., 1,309 h., tillh. baroniet Adelswärd. — **Gårdeby,** 2 1/2 m., 158 h. Köptes 1649 av fru M. De la Gardie, tillh. 1686 fältmarsk. Gust. Pedersson Banér († 1689). En mindre del var donerad till Lars Cantersten, men reducerades. Tillh. 1910 Jöran Simonsson, A. Petersson o. S. E. Eriksson.

Hamra, 1 m., 126 h., **Ballinge,** 1/4 m., 68 h., och **Hjälmeryd,** 1/4 m., 52 h. Bonde i *Hambre* nämnes som fastevittne 1412. Hamra har under 1600-talet och ännu 1786 hört till Norrö. År 1825 hörde Hamra under Söderö, men inköptes sedermera av fältprosten And. Pet. Segerstéen († 1849) och tillh. därefter hans stärbhus samt 1852 till hälften hans änka Anna Sofia Norbeck, som bebyggde gården. Tillh. vidare sonen, majoren Joh. Henr. Segerstéen, dennes son Johan S. och efter hans död sonen, löjtn. Joh. Evald Segerstéen. — Belägen vid sjön Ämmern.

Hovstad, 2 m., 105 h., har tills. med gårdar i Valla o. Västerum tillh. Skedevi åtminstone mot slutet av 1600-talet och ännu 1786. År 1894 tillh. 1 1/4 m. J. A. Simonsson o. 3/4 m. handl. K. J. Beckman samt 1910 den förre och A. A. Simonsson. — **Hålebo,** 1 m., 186 h. Köptes 1639 av Grubb, tillh. 1687 Gust. Koskull, 1726 löjtn. And. Koskull († 1731) men 1786 Skedevi. Kom senare i allmogehänder. Har 5 äg. — **Hårshult,** 2 1/2 m., varav 1/2 m. tillh. Adelsnäs fideik., 2 m., 379 h., 4 äg., därav E. A. Simonsson, Brokinds fideik. m. fl. — **Kårtorp,** 1/2 m., 310 h., 7 äg. — **Kättilstad,** 3 1/4 m. Riddaren Valdemar Eriksson (tre springande leoparder, den ena över den andra) lånade 1354 pgr av Strängnäs kyrkas byggnadskassa och pantsatte då tills. med en hel del andra egendomar 4 att. jord i *Kætilstadh.* Riddarna Bengt Niclisson, å sin hustrus vägnar, och Knut Bosson pantsatte år 1400 bl. a. en fastighet här till riddaren Tyrkil Haraldsson för dennes fordran hos Bo Jonsson. En gård här tillh. 1687 majoren Karl Gust. Gyllenadler, 1700 generalmaj. And. Lagercrona († 1739), g. m. föreg. ägarens syster Margareta i hennes 2:a gifte, 1792 en Du Rietz, antagligen en son till nämnda Margareta i hennes 1:a gifte. Av Kättilstad är 2 m. kyrkoh.-bost. med Brestorps utj. och Buskekulla

äng, omkr. 200 h. Boställshuset, nära kyrkan och Striern, är från 1792. Över förstugudörren har från 1700-talet och till midten av 1800-talet stått inskriften: *Krukor och krus trivas ej i detta hus.* Det övriga, 2 m., har 4 äg., därav Brokinds fideik. 1/2 m. Kättilstads utj. tillhör socknens kyrka. — **Långnäs,** 1 m., 258 h., 4 äg. — **Mörtetorp,** 1/4 m., 86 h. Tillh. 1884 och 1894 Jon Johansson, 1910 J. F. Petersson. — **Norrtorp,** 1/4 m., 375 h., tillh. baroniet Adelswärd. — **Norstad,** 2 m., 87 h., 7 äg. — **Rumpebo,** 1/4 m., 174 h. Tillh. Sturefors fideik.

Söderö, 2 1/2 m. med **Falla,** 1, **Gassemåla,** 1/4, **Kvarntorp,** 1/2, **Medelö,** 1 och **Norrö,** 1 m., tills. 1,509 h. jämte **Bjälebo,** 7/8, 168 h., **Fallvik,** 1,602 h., **Hanekulla,** 1/4, 204 h., **Massebo,** 1/4, 110 h. (till senare tid militiebost.) och **Räckeskog,** 2 m., 514 h. År 1415 gav Bengt Laurensson till Kättilstads kyrka, efter kyrkoherden Martins död, det visthus, som blivit flyttadt från *Sundridhom.* År 1562 bestod Söderö av 2 m. fr. och 1 sk. Frälsehemmanen förekomma 1640 såsom säteri, tillh. borgmäst. i Norrköping Dan. Figrelius, adl. Leijonstjerna. Det övriga synes ha tillh. Åke Sparre, men egendomen i sin helhet tillh. 1686 översten Hans Ramsvärd samt efter hans död 1688 samt ännu 1700 hans änka Kat. Elisab. v. Schaar, 1725 överstelöjtn. Hans Henr. v. Knorring († 1753), omkr. 1760 hans änka Regina Elisabet Burdon († 1763), 1786 genom köp översten Karl Ax. Pereswetoff-Morath, från 1792, ävenledes genom köp, översten Er. Jöran Adelswärd († 1810), därefter sonen Fredr. Aug. A. († 1814). Såldes av hans arvingar 1836 till majoren A. F. Wetterström men återbördades 1837 av förre ägarens äldste broder Joh. Karl Adelswärd († 1852), vars son Er. Seth. A. därefter blev äg. Tillföll efter hans död 1868 hans döttrar, av vilka dottern Anna Sofia Elisab. vidare blev äg. Tillh. nu genom hennes gifte 1886 hennes man f. d. statsrådet Joh. Gabr. Beck-Friis. — Söderö är beläget bredvid sjön Ämmern, och är bebyggdt med en större manbyggnad av trä i två våningar, uppförd 1806—07. Gamla manbyggnaden låg icke långt från den nuvarande, där nu trädgården är anlagd. Nuv. huvudbyggnaden skall ha blivit uteslutande uppförd av dalkarlar, som även anlade en nedanför densamma belägen stenmur, vilken i ägarens ögon syntes vara anlagd snedt emot byggnaden, och man berättar här ännu, att då han gjorde anmärkning härpå, svarade dalkarlarna endast: *Koxa du rätt, så står muren allt rätt,* och härvid fick det förbliva.

Tolebo, 1/8 m., 178 h., 4 äg. — **Tolemåla,** 1/4 m., 230 h., 2 äg. — **Tranebo,** 1/4 m., 147 h., 3 äg. — **Valla,** 3 3/8 m., 281 h. Ulver i Valla är 1412 fastevittne. Har 9 äg. — **Vena,** 1/2 m., 645 h., 11 äg. — **Västerrum,** 3 m., 124 h. Elin Gregersdotter anslog 1381 en hel del gods till inrättande av en proventa vid Västerås domkyrka, bl. a. 5 1/2 attungar i *Westarusa* i Kättilstads socken. Följande år nämnes *Westrusa* ånyo vid ett jordebyte emellan Bo Jonsson och Upplandslagm. Karl Ulvsson av Tofta såsom god man för denna proventa. Har nu 9 äg. — **Vigerstad,** 1 1/4 m., 126 h. *Vighestadha,* då i Tjärstads s:n, testamenterades 1411 av riddaren Lafrens Ulvsson (lejonörn) till Vadstena kl. En gård här utbyttes till kronan av biskopinnan Brita Gyllenadler. Klostergården köptes 1641 av R. Leuhusen, innehades på 1680-talet av Rob. Lichton men reducerades 1690. En del, 3/8 m., är komministerbost., 7/8 m. har 3 äg. — **Årenäs,** 1/8 m., 71 h., 3 äg. — **Ömelsbo,** 1/4 m., 272 h., 8 äg. **Övriga tillhörigheter:** Gårdeby mejeri, Holstensborg, Kvarntorps tegelbr., kvarn, såg o. handelslägenh., Kvistrum, Söderö mejeri, såg, kvarn, kolhus o. handelslägenhet m. fl.

6. Oppeby. Gränserna: i no. Kättilstad och Dalhem av Kalmar län, i so. Odensvi, i s. Hycklinge och Horn, i sv. V. Eneby och i nv. Hägerstad. Arealen: 13,065 h., därav 9,768 land. Marken är överallt bergig. Jordarten är

lera, sandmylla och sand. Bland insjöar märkas Nimmern, Bärkern, Nedre Åmmern, Älgsjön, Vångasjön, Äftern m. fl. Flera vikar av Åsunden inskjuta i socknen. Dessutom bevattnas den av flera åar och bäckar. Häradsallmänningen Gaddstigen är belägen vid ö. gränsen. Flera vägar genomgå socknen. En kommer från Hägerstad och går i so. riktning till kyrkan och därefter i ostl., till dess den möter en annan väg från Hägerstad, varefter dessa förenade fortgå åt so. men dela sig slutligen åt Dalhem och Hycklinge.

257. Oppeby.

Uppeby nämnes år 1300, då biskopstionden här anslogs till ett kanonikat i Linköping; kallas även *Oppabo* och skrives år 1410 *Uppobo*. Socknen är annex till Hägerstad. Ny reglering 1922. Kyrkan (fig. 257), belägen å en höjd nära Åsunden och Nimmern, nybyggdes 1760 och erhöll sedermera efter k. Karl XIII namnet »Karls kyrka i Kinden». Rep. 1859—60 och senast 1897. Längden: 22, bredden: 11 m., med utrymme för 600 personer. Varmugn. Altartavlan, skänkt av hertig Karl, är enligt inventarielistan av Hörberg och framst. Kristi födelse. Predikstolen är skänkt av kommendörkapt. Klas Didr. Breitholtz. Orgelverket om 9 ½ st. är från 1833 av J. Strand. Av de tre mässingsljuskronorna har en inskriften: »A. K. — C. V. S. A:o 1708» och en annan är »given av inspektoren Jonas Kinbom 1766». En trearmad mässingsljusstake har även förstnämnda inskrift. Å dopskålen av mässing läses: »Till Guds ära är detta föräradt av Arnold Möller och Barbro Stiernfeldt.

Anno 1660. Nattvardskalken är från 1762. Brudkrona av silver inköptes 1911. En röd mässhake har årtalet 1788. En del av gamla altarskåpet finnes i vapenhuset. I sakristian är en tavla med framställning av uppståndelsen, varjämte å densamma äro antecknade namnen å dem, vilka bidragit med medel till kyrkans uppförande 1760. Ett vapen å s. väggen är enl. inskr. efter Klas Didr. von Breitholtz. — Avst. till Opphems jvst. är 14 km. — Å kyrkogården är gravkor för Pauliska släkten.

Kyrkans två ringklockor hänga i tornet. Å den mindre klockan läses i övre kanten: Gloria in excelsis Deo et in terra pax. I nedre kanten läses: Laudate dominum in cymbalis. Cymbalis benesonantibus. Holmiæ me fundebat Johan Meyer Anno 1669. Storklockan har endast bokstäverna I. H. S.

Socknens gamla kyrka var av trä med en längd av 64 och en bredd av 24 f. Koret var bekostadt år 1667 av fru Anna Stjernfelt. Något torn fanns icke, utan hängde ringklockorna i trästapel.

Av fornlämningar omtalas spår till befästningar å Sätra ägor samt lämningar av en fornborg å »Borgkullen» å Idhults ägor. Numera förstörda forngravar ävensom bautastenar omtalas. — I sjön Nimmern har en s. k. flottholme flutit upp. Det har sagts, att timret till Oppeby gamla kyrka skall vara hugget å densamma, som vid tiden för skogshugget varit sammanhängande med nästgränsande fasta holme.

Folkmängden på 1750-talet: över 580, 1790: 606, 1850: 1,277, 1910: 1,400 och 1915: 1,371. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 503: 73, fattigk. kr. 354: 85, De fattigas sjuk- och begravningsf. kr. 441: 29, skolk. kr. 3,600, bibelk. kr. 1,169, Pauliska donationen kr. 2,501: 12, Pontinska f. kr. 532. — Tre folksk. hade 137 barn år 1915. Därjämte finnas 2 mindre skolor. — Handl.: 5, handtv.: 8. — Drabo hälsobrunn är belägen vid sö. ändan av sjön Bärkern. Drabo hälsovatten hade redan länge såsom »förment mineralkälla» varit använd av ortens allmoge, då slutligen kvalitativ undersökning på uppdrag av kommunen år 1871 verkställdes av d:r M. Appelberg. Källan har en vattentillgång av en kanna i minuten samt en ständig temperatur av 6—7° C. Vattnet innehåller kolsyra, järn, svavelsyradt natron, klorkalcium och extraktivämne. Ett bolag lät här 1872 uppföra brunnssalong och badhus samt 1875 hotell.

Gårdar.

Basunda, 1/2 m., med Röberga utj. och Stensmåla 820 h. Har under 1600- och 1700-talet tillh. Frösvik men 1825 och ännu mot slutet av 1800-talet Tyllinge. Tillh. 1910 Träv.-AB. Norrköpings exporthyvleri. — **Bjuggö,** 1/4 m., 114 h., 3 äg. — **Brevassa,** 1/4 m., 106 h. Indr. militiebost., tillh. 1910 S. J. Johanssons stbh. — **Drabo,** 1 m., 1,289 h. Köptes 1639 av Olof Stake, tillh. 1686 A. Möller, 1700 ryttm. Zach. Elfving, 1783 Brokind. Har länge haft 16, nu 15 äg. — **Evjeboda,** 1/2 m., 177 h., 7 äg. — **Falla,** 3/4 m., 115 h., 5 äg., varav 1/2 m. Sv. riddarhuset. — **Frösvik,** 2 m., 1,108 h. Domkapitlet samt borgmästare och råd i Linköping intyga 1307, att Kristina, änka efter Ingemund av Anundstad, medgivit sin syster Helena rättighet att efter behag avyttra sina

gods i *Vtala* och *Frøswij*, vilka hon givit till Linköpings domkyrka. Senare samma år testamenterade Joh. Ingessons änka Helena Ormsdotter sina gårdar i Utala och Frösvi till det vikariat, som dompr. Vimund stiftat vid Linköpings domkyrka. En del har varit arv och eget. Frösvik köptes av assessoren Ped. Stjernfelt († 1639), säges 1683 hava tillh. Peter Kugelhjelm samt tillh. vidare Stjernfelts dotterson Bengt Kugelhjelm († här 1699). Tillh. fortfarande släkten men ägdes sedermera av presid. Jak. Spens († 1721), hans änka Beata Bonde († 1732), deras måg, lagm. Dan. Sparrsköld samt genom köp löjtn. Fredr. Duse († 1751), sonen, majoren Leonh. Duse, riksrådet Melk. Falkenberg omkr. 1783, J. M. och Karl Gustaf Spens omkr. 1818, vidare Apelgren och kontrollören Isak Elf († här 1834). Har senare uppdelats på flera äg. och har nu 12. 5/12 m. såldes 1916 till bryggaren A. Andersson m. fl. — **Grytvik,** 1/3 m., 79 h. Äges till Basunda. — **Hagla,** 1/4 m., 97 h., tillh. 1910 N. G. Johansson. — **Hulebo,** 1/4 m., 127 h., tillh. 1910 A. G. Petersson. — **Idhult,** 1 m., 795 h., 20 äg. — **Kindsmåla,** 1/16 m., 26 h., tillh. Kinds h:d. — **Knäppesvik,** 1/2 m., 195 h., 4 äg. — **Kärra,** 1 1/2 m., 584 h., 5 äg. — **Ryda,** 2 m., 510 h. Ryda frälse tillh. 1686 Utala och 1783 Frösvik. Skatteg. köptes jämte Evjeboda av Grubb samt tillhörde senare Frösvik. Har 11 äg. — **Råhamra,** 1/2 m., 92 h., tillh. 1683 Ernst Creutz, 1700 M. Fr. v. Feilitzen, 1725 Koskull, såldes 1790 till ryttmäst. Sv. Joh. Duvall, ägdes därefter av släkten Pauli och tillh. nu Sv. riddarhuset.

Stjärnevik, 3 m., med **Blåsebo,** 1/8, och **Stormtorna,** 1/2 m., tills. 813 h. Stjärnevik såldes under namnet *Uppeby* år 1370 av Bo Jonsson till Torkel Haralzon. Var sedermera dels kyrko- och dels prebendehemman. Köptes 1629 av assessoren Peder Stjernfelt och kallas 1683 säteri av 4 1/4 m., varav Nederby 1, Boxtorp 1 och Blåsebo 1/4 m., det sista 1686 kalladt krono, köpt 1639 av L. Grubb, de två andra frälse, men dessa 1694 reducerade såsom donation av 1562 under Svante Stures grevskap. År 1683 tillh. egendomen översten Gust. Koskull, därefter sonen, löjtn. And. Koskull, 1725 genom testamente landshövd. och gen.-löjtn. And. Koskull, 1760 hans måg, kommendörkapt. Klas Didrik Breitholtz och efter hans död 1783 sonen, kornetten Breitholtz, som 1815 sålde Stjärnvik och Stormtorna till kaptenen Karl Otto v. Gertten († 1851), vilken redan 1819 försålde gårdarna till ryttmäst. Sven Joh. Duvall. Tillföll genom arv 1820 hans måg, kapt. Ax. Georg Pauli, som 1823 köpte Stjärnvik till skatte. Ärvdes 1862 av dennes son, kapt. Gust. Rob. Pauli och 1868 av dennes bröder, Svante Aug. och Otto G. Pauli, vilken senare efter den förres död 1875 blev ensam ägare. Tillh. efter dennes död 1891 på grund av testamente svenska riddarhuset. — Gården är belägen invid sjön Gron och allm. landsvägen. Av alla de gårdar, som Otto G. Pauli donerade till sv. riddarhuset, skall Pauliska och Rosenmüllerska släkterna bekomma den årliga inkomsten förutom 1/5, som tillfaller riddarhuset. I riddarhusets ägo ha alla dessa testamentsgods blivit i avseende å byggnader satta i fullgodt skick.

Sätra, 1 m., 176 h. Har varit prebende. Köptes av P. Stjernfelt, tillh. 1686 A. Möller, 1700 M. v. Gertten. Hörde senare till Stjärnevik. Kom vidare i bondehänder och har nu 9 äg.

Utala, 2 m., med **Häppesvik,** 1/4, **Ingeshult,** 1/2, **Rumnebo,** 1/2, och **Vada,** 1 m. (se Vada här nedan), tills. 482 h. Johan Ingesson och hans hustru Helena utfärdade 1295 ett gåvobrev på Berga i Kättilstads s:n samt *Vtalæ* med kvarnen i *Birkyffors* till biskopsbordet i Linköping, med konungens stadfästelse å samma gåva. Nämnes vidare 2 gånger 1307 (se Frösvik). Helena Ormsdotter förnyade 1312 sitt testamente och avstod nu Utala till Linköpings domkyrka mot förbehåll av en årlig pension i säd och pgr. *Hæppiswik* synes även vid denna tid tillhört Utala proventa. Köptes 1629 med Rumnebo, Häppesvik och Ingeshult samt andra gårdar av assessoren Ped. Mattsson Stjernfelt. År 1636

bestod godset av 24 1/4 mant. Övergick sed. till hans måg, landshövd. Arent Möller († här 1692), som 1680 hade Utala som 1 m. allodialfrälse med Ingeshult som rå, 1686 allt som krono, och vidare 1725, med frälserätt, sonen, löjtn. Simon Adam M. († här 1738). Såldes sed. till änkefru Edla Kat. Armsköld, f. Ulf. Tillh. 1760 som frälsesäteri till hälften änkefru Elisa Duse, f. Rääf († 1790) och till hälften Adam Joh. Rääf († 1761), vilken senare hälft sedan ägdes av sonen, lagm. Leonh. Henr. Rääf, som sålde den till med. d:r Joh. Adolf Hvitfelt, vars måg, överstelöjtn. Karl Ad. Raab († här 1799) efter fru Duses död inlöste hela egendomen. Tillh. vidare hans änka, omgift med majoren Åke Jöran Holst, som 1805 försålde gården till prosten Dav. Pontin och hans fru Maria Krist. Hedelius. Ägdes från 1813 genom arv av deras son, v. häradshövd. Dav. Pontin († 1879) samt kom därefter i Otto Georg Paulis ägo samt vidare på grund av testamente till sv. riddarhuset. — Mangården är belägen nära intill och emellan sjöarna Åsunden och Nimmern.

Vada, 1 m. säteri, som tillhör Utala. Skall först hava tillhört Jöns Lillie. Tillh. under senare hälften av 1600-talet löjtn. And. Koskull samt hörde sed. länge under Stjärnvik. Tillh. 1783 löjtn. And. Wilh. Breitholtz, vars fader ägde såväl Stjärnevik som Vada. Köptes omkr. 1797 av majoren Bleckert And. Flodman († 1842) men såldes 1822 till kapt. Ax. Georg Pauli samt hörde därefter åter under Stjärnevik. — **Vånga, Nedra,** 1 m., 586 h., 13 äg., därav Oppeby församling, som 1910 köpte 1/8 m. att användas till fattiggård. — **Väsby,** 2 1/2 m., 181 h., varav 1/2 m. förr synes varit frälse men utbyttes till kronan av Kristina Gyllenstjerna under 1600-talet. Är nu komministerbost.; 1 1/2 m. tillh. 1686 Joh. Fock, 1700 Koskull, 1783 Stjärnvik. Har senare tillh. bondesläkter och har nu 10 äg.

Övriga tillhörigheter: Björkesbo utj., Björkfors kvarn o. byggnader, Gränstad, Hovhill, Häradsmålen med Gaddstigens häradsallm., Idhults kvarn o. såg, Nydala, Sundsek, utj., Sågtomta, Vånga kvarn o. åbyggnad, flera sågar m. m.

7. **Tirserum,** i jordboken *Tidersrum*. Gränserna: i n., no. och ö. Kisa, i so. S. Vi, i sv. och v. N. Vi och Malexander. Arealen: 15,321, därav 13,437 land. Socknen är en av de av Östergötlands socknar, mot vilka naturen varit särskilt njugg med sina gåvor. Högt belägen, med djupa dalar, vild och ödslig, ofta föga tilltalande, med vidsträckta kärr och stenbundna områden, bjuder den dock understundom på vackrare trakter. Förutom av flera gölar, bäckar och åar bevattnas socknen, dels i det inre och delvis vid gränsen, av flera sjöar, såsom Tirserums- och Bölösjöarna, Bråten, Välen, Skolen, Glimringen, Värveln, Njärven, Möckeln, Skiren, Ören o. s. v. Kommunikationerna förmedlas främst genom den från Kisa kommande vägen förbi Årteflo gästg.-gård och vidare till N. Vi. Vid Årteflo utgår en väg i sv. och sydl. riktning till kyrkan, m. fl. mindre vägar. Skjutsstation: Årteflo. Jvst.: Värveln.

Tydhisrum nämnes åren 1328 och 1329 med anledning av biskopstiondes anslående härifrån till 2 kanonikat i Linköping. Åtminstone sedan flera århundraden tillbaka är socknen annex till N. Vi och hör sålunda till Ydre kontrakt. Ny reglering 1919. Kyrkan är gammal (fig. 258). År 1700 anträffades i en av kyrkans knutar ett pergament, å vilket var skrivet: *MCCC læt Svane på Thydhisrum bygga Kyrkio thesso til æro och gifvit Præstiboli södra skog om thesso Kyrkio.* Ännu vid förstnämnda tid sågos lämningar å prästkullen vid kyrkan efter

forna prästgården. Kyrkan är av trä, 25 cm. fyrskrädt virke, helt och hållet spånbeklädd samt har flera tillbyggnader. Koret sägs 1760 vara »i nyare tider tillbyggdt». Över det östligast belägna fönstret åt s. är årtalet 1771 utlagdt med spån. År 1816 undergick kyrkan reparation i det inre. Det gamla stenaltaret nedrevs då, därvid man under en fyrkantig sten, inpassad i midten ovanpå detsamma, fann »några små knippor av glest sidentyg, liknande flor, uti vilka voro förvarade bitar av mastix, aska, brända ben och små bitar av metall». Då golvet vid samma tid upptogs, fann man därunder hackelse, havre, stycken av söm

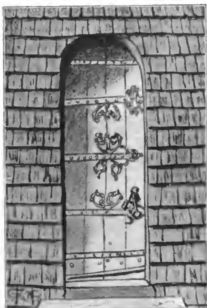

258. Tirserums kyrka.

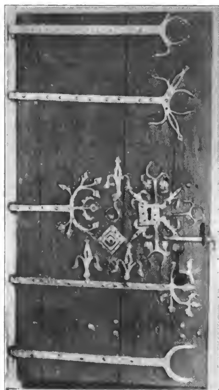
och hästskor, vilket antogs som en bekräftelse på en gammal sägen, att kyrkan vid något tillfälle varit använd som stall. Kyrkan rymmer omkr. 400 personer samt har 2 läktare och varmugn. Altartavla saknas. I äldre tider fanns en altarprydnad, huvudsakligen skänkt år 1695 av majoren Gabr. Gyllenstål och hans andra fru Katarina Cronhjelm, framställande Kristi begravning och uppståndelse. På ömse sidor om altaret funnos då två bilder: Frälsaren och Moses. Predikstolen är från 1662. Å läktarbröstningen äro porträtt ur testamentet. Å altaret, som uppbär ett förgylldt kors, stå två större förgyllda ljusstakar av trä, givna till minne av fänrik G. P. Durling å Örsgänge och fänrik N. F. Durling å Storarp (döda 1821 och 1815), ävensom två äldre av malm. Kyrkans första orgelverk, om 11 st., inköptes 1860 från Svinstad samt renoverades 1869 och förminskades då till 7½ st. Fyra ljuskronor av malm och en av glas finnas. Dopfunten är av silver med inskription: A:o 1737 J. T. S. K. L. D. En större vacker brudkrona, med inskrift, är från 1634, rep. 1720 samt omgjord 1778.

En mindre brudkrona av förgylldt silver med inskription är i senare tid skänkt av v. häradsh. Ax. Durling till minne av rusth. Sam. Persson och hans maka Hebbla Du Rietz (döda 1799 och 1798), stamföräldrar för släkten Durling. Ett urverk skänktes 1790 av Nils Jansson, Falla. Från katolska tiden förvaras ett rökelsekar av malm samt å vinden en bild av S:t Olof ävensom två värjor.

Två järnbeslagna dörrar, båda från 1300-talet, finnas, den ena å s. sidan (fig. 259) och den andra till skeppet från förhuset (fig. 260).

259. Dörr till Tirserums kyrka.

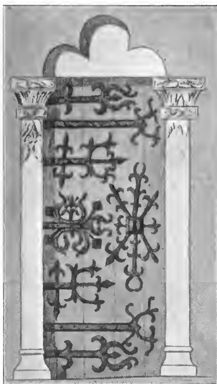
260. Dörr i Tirserums kyrka.

Å nyckeln till den sistnämnda läses: »A:o 1686 I. K. S. K. I. S.» Förhuset, som nu är å kyrkans v. ända, stod till 1860 på s. sidan, då det säges ha övertäckt årtalet MCCL i spån över dåvarande ingången, som förde från förhuset till skeppet. Dörren här var ännu vid 1860 års reparation oskadad. Dörrposterna voro sirade med bildverk, som dock redan år 1846 voro borthuggna. Som synes (fig. 261) hade våldsverkaren låtit översta delen sitta kvar. Dörröppningen tillstängdes. Och dörren, med sitt vackra konstsmide från medeltiden, var redan år 1864 spårlöst försvunnen.

I klockstapeln hänga två ringklockor. Å den större läses: Fast jag icke förmår att tala; dock jag kallar Med döda tungan min er levande hit opp Till Herrans gårdar, där Guds Helge And hugsvalar Dem trognom, att de ej må

tröttna i sitt lopp, Men hinna ändtlig fram till himlaporten klara. Säll äst du, om du dit kan rätta vägen lära. Fast ålderdomen ej min födelse uppskrivit, Så finnes dock bevis, att i tre hundra år Jag troliga har tjänt och ingen skada lidit, Men fick dock dödligt slag nu förliden vår, Då jag strax lagder blev i eld, min trogna amma, Som så mig födt på nytt, att jag ej tarvar stamma. Gjuten i Norrköping av Magnus Hultman år 1739.

Fornlämningar: Vid en sandkulle ö. om kyrkan har vid en stenkrets, som syntes vara lämningar efter en eldstad, tillvaratagits en klump om 3 à 4 kg., som efter analys befanns vara av ren brons. Fyndet översändes till riksmuseet. Måhända en kyrkklocka här gjutits i äldre tid. Midt för Årteflos gård åt ö. omtalas ett å en backe beläget kummel av 27,3 m. omkrets och 1,8 m. höjd med fyllning av bullersten, men kunde vid besök där 1911 icke återfinnas. — I en källa, helt nära kyrkan (där senare garveri anlades) plägade sjuklingar offra för att sedan finna bot genom att dricka av vattnet. I närheten säges gudstjänst i uråldriga tider hållits. Mellan S. Årteflo och Fridhem omtalas även en offerkälla, som ännu i början av 1800-talet utmärktes med ett kors.

261. Förkommen dörr till Tirserums kyrka. Efter teckning av N. M. Mandelgren.

Folkmängden: 1754: 800, 1790: 1,037, 1850: 1,437, 1910: 1,338, 1915: 1,224. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 25,000, fattigk. kr. 4,005, Ädelbergska don. kr. 2,050, A. P. Salomonssons don. kr. 1,000, Gust. Nilssons don. kr. 500, Vesterbergs don. kr. 500. — Folkskola med 1 lär. och 51 barn 1915; 4 mindre skolor ha var sin l:a. — Handl.: 2, handtv.: 3.

Gårdar.

Bjärkefall, 1 m., 678 h., 3 äg. — **Björntorp,** 1/2 m., 123 h. Hörde under 1600- och 1700-talen till Sommenäs samt senare till Tirserum. Tillh. i början av 1800-talet fänriken Nils Fredr. Durling, 1884 änkefru S. Jansdotter, 1895 och senare Sven A. Vesterberg. — **Boarp,** 1 m., 301 h., 2 äg. — **Bygdämne,** 1 m. med utj., 441 h. Donerades 1646 tills. med Ekneknoga, Gerarp, Hudda, Loberg, Salvarp, Sevedstorp, Stakeryd o. Tirserum till riksr. Åke Hansson Ulfsparre, såldes 1670 till von Schaar och majoren Gabr. Gyllenstål. Kom senare till allmoge. Hade 1884 3 äg., tillh. 1910 K. Eriksson. — **Bänarp,** 1/4 m., 363 h., 3 äg.

— **Böle,** 1 m., 143 h., därav 1/2 m. är komministerbost. och 1/2 m. 1910 tillh. K. G. Johansson. — **Ekeberg,** 1 m., 750 h. Tillh. jämte Årteflo fr. 1687 assessoren Dan. Plaan († 1691), därefter tills. med Böle hans änka Gertrud Silfverström, men tillh. före hennes död 1728 sonen, k. sekret. Dan. Plaan († 1731). Ekeberg tillh. 1783 fru Breitholtz, vidare 1825 änkefru Brita Sofia Vesterling, f. Hellvegh, å Adlerskog, 1884 Edsvalla bol. samt 1895 och än AB. Finspångs styckebruk. — **Ekeknoga,** 1/4 m., 262 h., 3 äg. — **Falla,** 1 m., 554 h., 6 äg. — **Färmestorp,** 1/2 m., 295 h. Hörde tills. med Björntorp, Böle och Litslarp under 1600- och 1700-talen till Sommenäs samt, förutom Böle, ännu 1726. Färmestorp, tillh. 1783 fru Eva Kat. Lindsfelt, f. Du Rietz († 1784), 1825 Jakob Norén samt senare bondesläkter. Tillh. 1884 K. Karlsson, 1894 stbh., 1910 A. G. Olofsson. — **Gerarp,** 1/4 m., 255 h. Följde under 1600-talet Bygdämne. Gerarp tillh. 1884 2 äg., 1895 o. 1910 K. J. Eriksson. — **Gibbehult,** 1/4 m., 186 h., tillh. 1910 A. P. Johanssons stbh. — **Grav,** 1/2 m., 84 h., stbh. — **Horva,** 1/4 m., 257 h., 2 äg. — **Hudda,** 1/2 m., 396 h., tillh. K. Eriksson. — **Hult,** 2 1/4 m., 194 h., 4 äg. — **Håredal,** 1 m. vid Sommen, 427 h., tillh. 1687 Ad. Leijonhufvud, 1700 Gust. Leijonhufvud, 1726 mag. Duræi stbh., 1783 kapt. Duræus, vidare fänriken Per Gust. Durling († 1821), därefter hans stbh., 1852 änkeprostinnan Maria Arneij, f. Ekström († 1855). Har nu 2 äg. — **Hökhult,** 1 m., 241 h., 2 äg. — **Klev,** 1/4 m., 92 h., 1 äg. — **Kopperarp,** 1 m., 418 h. Köptes 1625 av Nils Bielke, tillh. 1687 majoren Gabriel Gyllenståhl, 1726 Sommenäs, 1783 fröken Ulr. Du Rietz, vidare hennes systerson, fänriken Nils Fredr. Durling († 1815), därefter hans son, k. sekret. Gust. Fredr. D. († här 1860), till på 1870-talet dennes dotter, fru Matilda Kat. Nordling, 1884 och 94 2 äg. samt 1910 den ena av dem K. F. Karlsson. — **Korparp,** 1/8 m., 43 h. År 1620 utfärdades fastebrev å byte mellan Njärvehult i N. Vi s:n och skattetorpet Korparp. Har 1 äg. — **Krutebo,** 1/2 m., 620 h., 6 äg. — **Kålstorp,** 1/4 m., 159 h., 1 äg. — **Linneberg,** 1/4 m., 140 h. Under katolska tiden kyrkohemman, donerades gården 1646 till Åke Ulfsparre, såldes 1670 till landsh. Ax. v. Schaar och maj. Gabr. Gyllenståhl. Köptes av k. sekr. Gust. Fr. Durling († 1860), tillh. vidare sonen Kasten Fr. D. och därefter hans stbh. — **Linneryd,** 1/4 m., 110 h., 1 äg. — **Loberg,** 1/8 m., 86 h., 1 äg. — **Norrhult,** 1/4 m., 417 h., 2 äg. — **Orrekulla,** 1/4 m., 57 h., 1 äg. — **Råshult,** 1/4 m., 326 h., 3 äg. — **Salvarp,** 1/4 m., 98 h., 1 äg. — **Sevedstorp,** 1/4 m., 91 h., 2 äg. — **Someke,** 1 m., 167 h., tillh. 1600 och till sin död 1702 landsh. Ax. v. Schaar, 1726 k. rådet Mörners stbh. Tillh. 1910 K. J. Petersson.

Sommenäs, 2 m., 451 h. Tillh. 1366 Jonis Laurenzson, g. m. Karin Knutsdotter. Försåldes 1381 av Aernils Aelifssons änka, Märta Magnusdotter till Bo Jonsson. Bängta Bosdotter erkände sig 1405 uppburit den henne tillkommande del av de pgr, för vilka herr Bängt Niclisson och herr Knut Bosson till hennes numera avl. man herr Torkil Haraldsson pantförskrivit gårdarna *Thidisrum*, *Somanæs* och *Kætilstadha* (se Tirserum): År 1598 tillföll *Samanes* vid ett »venlighit skifte» emellan Måns Olofsson (Stjernbjelke) och Olof Andersson till Borrarp den sistnämnde. Ägdes 1636 med tillh. 6 m. av Nils Bielke och såldes 7 nov. 1649 av Katarina Bielke till riksr. Ax. Lillie samt 20 dec. 1679 av riksr. Sten Bielke till majoren Gabr. Gyllenståhl, i vars ägo gården 1683 kallas säteri av 2 frälseh. Tillh. efter hans död 1705 hans änka Katarina Cronhjelm samt vidare deras dotter Ulrika Kristina, gift med kaptenen Charles Du Rietz och efter hennes död före 1760 deras barn, av vilka löjtn. Karl Du Rietz († här 1801) utlöste syskonen. År 1818 tillh. egendomen dennes son, kapt. Polykarpus Du Rietz († här 1824) och 1825 hans arvingar till 1 3/4 m. samt C. G. Ramsäll till 1/4 m. År 1852 och senare har den förstnämnda delen tillhört släkten Vallman och den sistnämnda en bonde. Tillh. 1884 och 1894 S. A. Vesterberg (1 3/4 m.) och K. J. Samuelsson (1/4 m.) samt 1910 den förstnämnde och G. V. Andersson.

Stakeryd, 1/4 m., 200 h., 2 äg. — **Storarp,** 1 m., 217 h. Ägdes omkr. 1695 av majoren Gabr. Gyllenståhl samt efter hans död av hans dotter Ulr. Krist., som var gift med kapt. Karl Du Rietz, vars arvingar sedermera innehade egendomen till d. 25/5 1797, då kornetten Charles Du Rietz och hans fru försålde den till fänriken N. F. Durling. Vid hans död 1815 ärvdes gården av hans barn, vilka ägde den till 1833, då löjtnanten Leon. H. Durling genom lösen blev ensam ägare. Vid hans död här 1888 tillföll Storarp hans enda barn, dottern Karol. Leonh. Am. D., g. m. Ax. Gust. Osk. Gyllenhammar († 1896) samt 1910 A. Andersson. — Manbyggnaden, belägen å en höjd, är uppförd 1803—04 av fänr. Durling, som jämväl uppförde alla övriga byggnader vid gården. De äldre åbyggnaderna, som voro belägna nedanför mangården, nedtogos 1803. — **Tirserum.** Fastighet i *Tidhisrwm* pantsattes 1400 av riddarna Bängt Niclisson och Knut Bosson å hans hustrus och hans systers vägnar till ridd. Tyrkil Haraldsson för dennes fordran efter Bo Jonsson. Nämnes 1405 (se Sommenäs). År 1410 testamenterade riddaren Sten Bosson till Linköpings domkyrka 100 mark pgr, för vilka han pantförskriver sin gård *Thidhisrumafesto* med kvarn etc. **L:a Tirserum,** 1/4 m., 96 h., tillh. 1884 Joh. Isaksson och 1910 A. G. Johansson. **Stora Tirserum,** 1 m. tills. med **Litslarp,** 3/8 m., 781 h. St. Tirserum tillhörde från 1628 Brokind, senare som frälsesäteri fru Helena Rosenhjelm, f. Jakobsköld, till 1680 och som frälse 1687 majoren Gabr. Gyllenståhl 1700, efter hans död 1705 hans änka Kat. Cronhjelm, 1783 släkten Du Rietz, 1825 majoren Ch. Louis Du Rietz († här 1841), 1852 samma släkt, 1884: 8, 1894 och 1910: 10 äg. — **Litslarp** har 3 äg. — **Årteflo,** 1 1/2 m., 349 h. Niklas i *Artafle* nämnes som vittne 1417 (se Ekeberg). Tillh. 1894 och 1910 S. Salomonsson o. Per J. Nilsson. — **Älvsmåla,** 1/8 m., 200 h. År 1331 sålde Kat. Erengisledotter till sin broder Hemming halva *Elifsmåla*. Tillh. 1852 Leonh. Fr. Rääf, har senare haft 2 äg., men tillh. 1910 S. Salomonssons änka. — **Örsgänge,** 1 1/2 m., 558 h., nära Ören, varav 1/2 m. 1686 tillh. översten Patrik Patkull († 1687), 1700 som det uppgivits Joakim v. Schoting, 1726 kanslirådet Erik v. Roland († 1754). Tillhörde vidare, måhända i sin helhet, rusth. Sam. Persson († här 1799). Hans maka Hebbla Du Rietz hade året förut avlidit här. Tillh. vidare deras son, fänriken Per Gust. Durling, som även var bosatt här, ehuru han avled å sin gård Spakarp 1821. Ägdes vidare av hans stärbhus. Hade 1852 flera äg., 1884 och 1894 6, 1910 4, bl. a. Boxholms AB., som nu är ensam ägare. Å Örsgänge ägor finnes en 11,2 m. hög, pyramidformig, särskildt regelbundet och smäckert växt, en. — **Örsvik,** 1/2 m., 106 h., vid Ören. Hörde till 1686 till Sommenäs som rå och rör, därefter som frälse långt in på 1700-talet, tillh. 1818 löjtn. Hans Henr. Du Rietz († 1839), 1852 bondesläkt, 1884 o. 1894 Karl J. Jonsson, Håredal, samt 1910 änkefru S. Åhlström.

Övriga tillhörigheter: Ekebergs kvarn o. såg, Flarka torp, Forsnäs, Horva kvarn o. såg, Hudda kvarn o. såg, Håredals kvarn, Kopperarps såg, Kråkorps utj., Kvarnkulla, Lunnagård, Norrkullens utj., Rödjeholms utj., Salvarps såg, Tirserums kvarn, d:o garveri, d:o handelsläg., Åbylund m. fl.

8. Tjärstad. Gränserna äro i n. Vårdnäs, no. Åtvid, ö. och sso. Kättilstad, ssv. V. Eneby, v. Ulrika och Nykil. Arealen: 14,041, därav 11,648 land. Till sin mellersta del är socknen åt s. nästan en slätt, mot n. mera kullig. Ö. och v. delarna upptagas av bergig mark, bergklumpar och åsar. Sjöarna Järnlunden, Åsunden, Ämmern, Ålundern och Drögen hithöra delvis. Bland insjöar märkas Lången m. fl. Rådande jordart är på slätten sand eller sandmylla samt kring kyrkan lera; för övrigt svartmylla och något lera. Ända till 1770 funnos, för-

utom stora landsvägen, farbara vägar endast till en sammanlagd sträcka av 1 mil. Sedan dess ha dock de gamla vägarna under hand alltjämt blivit förbättrade och tillökade med nya. Stora landsvägen emellan Linköping och Vimmerby kommer från Vårdnäs, följer först Järnlundens ö. strand, därpå över Rimforsa sund förbi Rimforsa gästgivaregård samt sedermera utmed Åsundens v. strand till Kättilstad. Å andra sidan Åsunden går en väg förbi kyrkan till Kättilstad. Dessutom ännu några mindre vägar. Före omläggningen i midten av 1800-talet

262. Tjärstads kyrka.

av stora landsvägen fanns ett trångt pass vid densamma, som allmänt bar namnet »helvetets portar». Gästg.-g.: Rimforsa. Jvst.: Gärdala, Opphem o. Rimforsa.

Tyærastadha nämnes under 1300-talet bl. a. 1386. Socknen är sedan gammalt annex till Kättilstad. Kyrkan (fig. 262), som ombyggdes år 1778, har i senare tider flera gånger blivit reparerad, senast 1898. Över en av ingångarna läses: *Tjärstads kyrka byggdes 1778, invigdes på Gustaf Adolfs födelsedag; tornet byggdes 1795. Stenen uppsattes på Gustaf Adolfs kröningsdag.* Kyrkan är av gråsten med en längd av 29 och en bredd av 12,5 m. samt är till det yttre spånbetäckt. Altartavlan föreställer Kristi lidande i örtagården och är hitskänkt av riksr. Melk. Falkenberg. Gamla altartavlan föreställer frälsaren på korset med Maria och Johannes samt underskrift: »Välsignelsens kalk, den

vi välsigna, är icke den Kristi blods delaktighet? Det brödet, som vi bryta, är icke det Kristi lekamens delaktighet?» Predikstolen har evangelisternas bilder i trä. Orgelv. om 22 ½ st. är från 1805. Här märkes huvudbaner över överstelöjtn. Georg Fredr. Leijonburgh, f. i Brandenburg 1638, † å Hallstad 1692, samt ett vapen med inskrift »Christoffel von Scheidingk 1617». Av de tre mässingsljuskronorna är en skänkt 1734 av Anna Sofia Spens. Två altarstakar av mässing äro skänkta 1681 av makarna Georg Fredr. Leijonburgh († 1692) och Helena von Scheiding († 1693). Dopfatet är av mässing med inskrift från Esek. 36: 25 samt är skänkt 1666 av Håkan Eriksson o. Anna Jonsdotter. Ställningen till densamma är av trä.

I det 1795 nyuppförda tornet hänga ringklockorna, vilka därförut hängt i en trästapel. Å den större, gjuten 1619, läses: År 1817 omgöts denna klocka av Lars Öhman i Norrköping uppå bekostnad av herr assistenten Johan Peter Sundsten, vilken, född av fattiga föräldrar i denna socken, av erkänsla, för den allsmäktiges skyddande nåd över sig under 12 års vistande i Kina, gjorde denna ädelmodiga uppoffring till väckelse av Herrans lov. Den mindre klockan, gjuten 1622, blev 1798 omgjuten av And. Billsten på bekostnad av direktören Sven Jöransson »på det dess kära föräldrars stoft må alltid vila orubbadt under stenen».

Den gamla kyrkan var ursprungligen uppbyggd helt och hållet rund, men hade redan tidigt blivit tillbyggd i ö. med en korbyggnad och år 1733 med en 36 fot lång tillbyggnad av tegelsten åt v. och fanns härom under korets valvbåge följande inskrift: *Impensis partim ecclesiæ, partim donationibus, Generosissimarum Comitum B. M. D:næ Beatæ Bonde et D:næ Anna Sophia Spens, ampliatum ad occasum renovatumque est hoc templum A:o S. R. MDCCXXXIII, pigmentis vero ornatum MDCCXXXV.* Efter denna tillbyggnad hade kyrkan en längd av 84 och en bredd tvärsöver rundelen av 26,5 fot. Över rundelen fanns ett mindre torn, som dock icke var tillräckligt starkt för ringklockorna. Som skydd under ofredstid var kyrkan ursprungligen även avsedd till försvar.

Av fornminnen märkas lämningar av en fornborg å det branta s. k. borgl. friberget vid Hallstads säteri. Tjärstad låg i gammal tid vid en ofta använd väg till Holavedens marker, genom vilka fienden drog fram till Östgötaslätten. Vid den s. k. Högabacken, ½ km. s. om Rimforsa jvst., är ett större gravfält. Flera gravar ha tidigare blivit förstörda genom grustäkt, men många voro orörda, då undersökningar från vederbörligt håll påbörjade. År 1887 hittades här ett för kejsar Ludvig d. fromme (814—840) präglat silvermynt med fastnitad ögla av brons, del av ett spänne, tre glaspärlor o. ett söndrigt lerkärl. År 1903 gjordes även undersökningar. Bland fynd nämnas ett bronsspänne (se Ögtld I, s. 39) från omkr. 100 år e. Kr., järnnyckel, fastsittande i ett skrin m. m. (Antikvitetsak:s Månadsblad 1903—1905). Men även från vikingatiden anträffades fynd av en järnsölja, bronsbeslag, lämningar av lerkrukor. Även i brandgropar från äldre järnåldern påträffades fynd. Ett bälteknäppe dateras till tiden omkr. Kristi födelse (se Meddel. från Östglds

fornminnesförening, s. 13). Här är alltså ett bygravfält, användt under långlig tid och ett av de största i Östergötland. År 1914 anställdes här ånyo undersökningar och anträffades en del fynd (Fornvännen 1915). Vittnesbörd har givits, att Högabacken använts även i kristen tid. Äldre förf. (Messenius och Tuneld) veta att omtala, att Forsholms slott varit beläget vid bron över Rimforsaån, där den utrinner ur Åsunden i Järnlunden. Platsen säges varit skyddad med en jordvall och en grav åt Rimforsa och åt andra sidan av en grav. Det har antagits, att detta sällan omtalade slott dock låg i Västergötland. — Vid Rimforsa bro skall Dacke en gång rönt sådant motstånd, att han icke kunde framtränga vidare.

Folkmängden på 1750-talet: 1,020, 1790: 1,383, 1850: 2,187, 1910: 2,142, 1915: 2,130. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 102, fattigk. kr. 1,873, Bergengrenska f. kr. 2,120, Pet. Jönssons spark. kr. 2,191, Peter Jönssons utdeln.-k. kr. 750, Göranssons d:o kr. 500, magasinsk. kr. 651. — Fyra folksk. ha 2 lär., 2 l:r och 178 barn år 1915; 4 småsk. ha var sin l:a. — Handl.: 3, handtv.: 17.

Gårdar.

Boda, 2 m., 758 h., 8 äg. — **Briteborg,** 1/4 m., 386 h., 2 äg., därav 1910 N. J. Simonsson. — **Bärsebo,** 1 m., 375 h. *Biersaboda* testamenterades 1369 till Vreta kl. av Håkan Johansson (4 spetsar) och hans hustru Marg. Johansdotter. *Biärsaboda* såldes 1386 jämte *Thyrnawik* och *Tæwilstadha* m. m. till Torkil Haraldsson. Nämnes 1417 samtidigt med Harg och Mjällerum i Kisa s:n. Donerades 1637 till översten Bengt Pilefelt, som bebyggde gården till säteri och fingo hans döttrar vid reduktionen behålla gården som skattesäteri. Tillh. sedan släkten Gyllenpistol och omkr. midten av 1700-talet ryttm. Adam. Rotkirch, 1786 och sedermera framgent Adelsnäs, men tillh. 1910 K. J. Karlsson. — **Dal,** 1/8 m., 38 h. Tillh. sedan länge släkten Lindblom, 1910 J. E. Lindblom. — **Efsinge,** 1 5/8 m., 508 h., 8 äg. — **Eksnäs,** 1/2 m., 50 h., tillh. J. A. Svensson. — **Groveda,** 1 m., 102 h., köptes 1647 av Kerstin Drake, tillhörde 1686 översten Johan Drakes († 1677) änka Marg. Klingspor, 1700 hennes svåger, översten Arent von Müllern, 1725 hans änka Kristina Drake, 1786 Rudin, 1852 fru Ringström, 1894 o. 1910 J. N. Petersson o. A. P. Johansson. — **Grythult,** 1/8 m., 454 h., köptes 1648 av Joh. Mattiä, tillh. 1686 Gust. Koskull, 1725 mag. Dryséns stbh., 1786 fru Nordsten, 1870 F. G. Johansson, 1884 o. 94 Joh. Peterssons stbh., 1910 Kinds härad. — **Gärdala,** 1 1/2 m., 288 h. Gårdar här och i Efsinge tillh. 1786 landsh. Hamilton. Andra gårdar ha hört till Skedevi eller tillh. medl. av släkterna Geete och Gyllenadler o. s. v. Har även senare haft flera äg., f. n. 6. — **Hackel,** 3 m., 188 h., har under 1600- och långt in på 1800-talet hört till Skedevi. År 1870 och 1894 tillh. 1 1/2 m. Lars Vassberg. Har i sin helhet haft flera äg., f. n. 5. — **Hallstad,** 1 m., 99 h. Detta säteri, som, från att ha varit Vasaättens arv och eget, år 1604 donerades till Kristoffer v. Scheiding, å vilken donation hans son, riksr. Fil. v. Scheiding erhöll stadfästelse 1620. År 1634 tillh. säteriet ståth. Otto v. Scheiding († 1651), samt vidare hans måg, överstelöjtn. Georg Fredr. Leijonburg († 1692), från vilken egendomen reducerades, ehuru senare upplåten för honom med fru på livstid. Ägdes vidare av Anna v. Scheiding, g. m. ryttmäst. Georg v. Schönfelt, 1700 av deras dotter Anna Marg. v. S., som var änka efter ryttmäst. Mattias Gyllentrost. Därefter tillh. säteriet deras måg, kaptenen Sam. Engelcrona

samt vidare omkr. 1750 Sam. Engelerona, därefter dennes arvingar, 1818 till hälften vardera assessoren Stuarts barn och en minderårig Engelerona, 1850 Joh. Johansson och Pet. Jönsson samt framgent bondesläkter. Tillh. 1910 A. V. Karlsson och J. A. Eriksson. — **Håkantorp,** 1 3/4 m., 71 h., har till en del 1686 tillh. Hallstad. Sedan länge 6 äg. — **Krogsfall,** 1/4 m., 61 h., förut 3 äg., tillh. 1910 J. P. Petersson. — **Krågedal,** 1 m., 437 h., 6 äg. — **Linnäs,** 1 m., 82 h., donerades 1682 till ärkebisk. Ol. Svebilius. Har senare tillh. Skedevi. — **Nygård,** 1 m., 418 h., 6 äg. **Opphem,** 3 3/4 m., 1,027 h. Har åtminstone delvis under 1600-talet tillh. Hallstad. Opphem synes alltjämt varit deladt på flera händer, 1910: 15.

Opphems storgård vid Ämmern med nederg., 1 41/108 m. Opphems st.-g. såldes 1652 från Brokindsgodset av dåv. äg., kaptenlöjtn. vid adelsfanan Nils Pers-

263. Opphem.

son Natt och Dag till ståth. Otto v. Scheiding till Skedevi och Hallstad, tillh. senare hans måg, överstelöjtn. Georg Fredr. Leijonburg till Hallstad, säges 1693 tillh. en Leijonsten, 1707 släkten Gyllentrost, 1713 Engelerona, båda antagligen genom arv från släkten von Schönfelt, 1827 majoren Gust. Bennich, då här 1817 föddes sonen sed. generaltulldir. Nils Ax. Bennich, bekant särskildt från tullsystemets ombildning 1856. År 1844 såldes egendomen till dåv. underlöjtn. Gust. Alex. Maur. Ehrenborg († här 1887), tillh. därefter hans stbh. samt f. n. sonen, konsuln Harald Torgny Ehrenborg. — Äldsta delen av manbyggnaden anses vara från 1600-talet, men övervåningen tillbyggdes omkr. 1830 (fig. 263).

Pukerum, 1 med **Pukerumsäter,** 1/2 m., 186 h., tillh. Sturefors fideik. — **Rimforsa,** 4 1/2 m., 1,117 h. Gårdar här ha tid efter annan tillh. större egendomar i socknen men efter hand delvis kommit till bondesläkter. Rimforsa med gästg.-g. tillh. 1850 Joh. Johansson, men tillh. 1870 och 1884 Matilda Bergman, 1894 änkefru A. Pontin, Skedevi, dit gården även senare hört. Det övriga har 2 äg. I senare tid har här tillkommit en landthushållsskola med praktisk o. teor. undervisning i huslig ekonomi, sömnad, tvätt, städning, husdjursskötsel och hemmamejeriarbeten. — **Råsäter,** 1/2 m., 82 h. Hörde med Dal, Skeda, Tjärstad, Värna m. m. 1686 och ännu 1786 till Skedevi, men kom senare till bonde-

släkter. Tillh. 1910 G. O. Johansson. — **Råvstad,** 1 m., 73 h., tillh. 1910 J. V. Salomonsson o. G. A. Karlsson. — **Sandvikshult,** 1/8 m., 550 h., tillh. Kinds h:d. — **Skeda,** 1/8 m., 27 h., 1 äg.

Skedevid, 2 1/2, med **Lund,** 1 1/2, **Torsbo,** 1/2, **Ytterbo,** 2, och **Överbo,** 5/8 m., tills. 622 h. Skedevids säteri nämnes med namnet *Skyedwy i Kind* 1279 såsom förpantadt av Magnus Gerason till Strängnäsbiskopen Anund för låntagne 140 mark söderm. mynt. År 1345, d. 22 sept., testamenterade östgötalagm. Kanutus Jonsson jämte sin hustru, fru Katarina Bengtsdotter, *Skedwy i Kind* till inrättande av en prebenda vid Linköpings domkyrka, och 1390 omtalas det såsom avyttradt av kantor i Linköping Niklas Ulvsson till riddaren Torkil Haraldsson. I slutet av 1500- och början av 1600-talen var marskalken Kristoffer v. Scheiding stället ägare. Av hans söner skrevo sig landsbövd. Karl v. S.

264. Skedevid.

(† efter 1656), ståth. Holger († 1631), riksr. Filip († 1646) och ståth. Otto († 1651) till Skedevid. De båda förstnämnda dogo utan barn. År 1636 tillh. egendomen Holger v. Scheidings änka Kerstin Natt och Dag och bestod då med underl. av 26 m., varibland 19 1/2 gamla frälsen. Synes därpå genom köp tillh. en Gripenwald och Lindehjelm. År 1683 kallas egendomen säteri av ett allodialfrälseh. och 1686 även ett m. fr.-säteri tillh. assessoren Gideon Rålamb, en halvbroder till Karl Ottosson v. Scheiding. Denne v. Scheiding levde år 1678, och säges även hava skrivit sig till Skedevi. Köptes vidare av k. rådet Jak. Spens († 1721) samt tillh. sederm. hans änka Beata Bonde († 1732), därpå mågen, riksr. Anton Wrangel († 1763), g. m. Anna Sofia Spens († 1761). Ägdes vidare av riksr. Melk. Falkenberg († 1795) samt såldes 1810 av sonen, kapt. Henr. F. till ryttmäst. Klas Engelcrantz och av honom 1816 till prosten Isr. Gust. Wänman men återköptes av Engelcrantz. År 1820 försåldes egendomen till Aug. v. Friesendorff. Tillh. därefter Viktor Hartman, 1851 kronolänsm. Pedro Ad. Dahlstedt och J. A. Lodén, 1853 fältkamreraren S. J. Bergman, som köpte egendomen för en summa av 112,333 1/3 rdr. Har sedermera genom gifte övergått till släkten Pontin och tillh. under senare delen av 1800-

talet av den sistn:s dotter änkefru Adèle Fredrika Bergman († 1897), g. m. kaptenen Dav. Vilh. Pontin († 1859) samt därefter deras son Lars Vilh. Esbjörn Pontin. — Manbyggnaden, uppförd 1769—81, är av sten (fig. 264).

Skälfalla, 1/2 m., 60 h., tillh. 1700 Skedevi, men skildes därpå därifrån för att åter 1786 höra dit. Tillh. under förra delen av 1800-talet kronof. Håkan Jöransson († här 1850), därefter hans änka Hedv. Fredr. Calén († 1860), deras enda dotter Fredrika, g. m. landskamreraren Gust. Nordén, 1884 o. 1894 Nils P. Nilsson, 1910 J. V. Jakobsson. — **Svinmyra,** 1/4 m., 92 h., tillh. 1884 Sven Jöransson, 1894 o. 1910 Jöran Svensson. — **Sånebo,** 2 m., 561 h. *Sonaboda* omtalas 1430. En gård donerades 1617 till ståth. Holger v. Scheiding, tillh. sedan en tid Brokind men var åter under Skedevid 1726 och 1786. En gård köptes 1649 av amir.-sekret. Regner Leuhusen, tillh. 1686 Rob. Lichton. Kom senare till bondesläkter och har haft olika antal äg., 1910: 8. — **Tingemåla,** 1/4 m., tillh. 1910 P. M. Bengtssons stbh. — **Tjärstad,** 5/8 m., 26 h. Tillh. under 1600- och 1700-talen Skedevid, 1910 K. J. o. N. A. Karlsson. — **Tävelstad,** 1 1/2 m., 595 h. Nämnes 1386 (se Bärsebo). Tillh. Grythult 1686 o. 1786 men kom senare till bondesläkter. Har 4 äg., varibland Kinds h:d. — **Törnevik,** 1 7/8 m., 738 h. *Törnavika* skog nämnes 1379, vidare 1386 (se Bärsebo). Reducerades samtidigt med Eksnäs. Staten äg. 1/4 m., som varit militiebost., 1/8 m. tillh. Brokinds fideik. Det övriga har 12 äg. — **Värna,** 1 m., 85 h., 3 äg. — **Önnö,** 1 m., 133 h., tillh. under 1600- o. 1700-talen Skedevid, senare prosten Joh. Olof Væners († 1850), 1870 G. O. V. Lind, 1884 o. 1895 Joh. Johansson, 1910 åter Skedevid.

Övriga tillhörigheter: Annilund, Aspelund, Björksund, Björkudden, Borgen, Dalhem, Elektriska kraftstationen, Eriksholms spinneri, Fridensborg, Fridhem. Forsaborg, Forsby, Grönskog Hagaborg, Hagadal, Hallstads ö. kvarn, d:o snickerifabrik, Håkanstorps turisthotell, Karlsberg, Klasbo, Kristinelund, Labbemålens utj., Lindhem, Lugnet, Långsbo, Lövstad, Lövsveden, Marieborg, Målens utj., Nyhagen, Opphems mejeri, d:o handelsl., d:o kvarn o. sågar, Pausen, Pärsbo lägenh., Rimforsa järnvägshotell, Sjösäters såg o. kvarn, Skedevids mejeri, Solberga, Solhem, Solvik, Talludden, Tjärstads utj., d:o kyrkoutj., Torsvik, Torsåker, Tävelstads kvarn och såg, Törnviks handelsl., d:o såg o. kvarn, d:o utj., Villa Ester, Västerlund, Ålandersö m. fl. — Assessoren Erik Tuneld, Sveriges förtjänte geograf, anlade här i midten av 1700-talet lägenheten Eriksholm vid Hallstadån. Han avled här 1788. En av T:s vänner skrev härom: År 1746 War här rätt styggt —47 Ett hus först bygdt —48 Gräft och plöjt —51 På Mugghult röjdt —52 Wäg, bro och dam —53 Ny herrgårdsstam —54 Trädgårds skick Då Eriksholm sin madur fick, Sen herrgård, gärden, ängar, fält Till landtbruksskötsel odladt, ställdt.

9. Vårdnäs. Gränserna äro i n. Skeda o. Vist, i no. och ö. Vist och Åtvid, i s. Tjärstad samt i v. Nykil. Arealen: 11,767 har, därav 9,732 land. Marken är ojämn och bergig. Rådande jordart är lera. På några ställen är åkern betydligt stenbunden. Av sjöar märkas L. och St. Rängen, Järnlunden, Mörken, Sätra-, Kåtebo- och Nässjöarna m. fl. Dessa sjöar upptaga flera bäckar, och flera av dem äro förenade genom Stångån och Kinda båtled (fig. 265), vilken sistnämnda har sluss vid Brokind. Av landsvägar märkas en från Linköping, som för till Småland, en annan från Vist och Skeda förbi kyrkan och Brokind. Dessutom flera mindre vägar. Jvst.: Brokind, Bestorp (fig. 266) samt hållplats sommartiden vid Garnvik.

265. Från Kinda båtled i Vårdsbergs socken.

266. Bestorps järnvägsstation.

Wardhanes nämnes med kyrka och kurator 1320, kallas 1362 *Warnanäs*, 1391 *Wardhanæs* och 1425 *Wardhnæs* samt skrives 1655 *Wålnäs.* Socknen synes av gammalt varit eget pastorat. Under 1300-talet var åtminstone en kyrkoherde medlem av Linköpings domkapitel. Kyrkan fick år 1739 en tillbyggnad av tegel åt v. Med densamma var längden 32 och br. 9 m. Å en sten å tornmuren läses: *Denna Wårdnäs kyrka är en bland de äldsta i Östergötland, tillbyggd år 1739 och tornet med kyrkans och hela församlingens gemensamma kostnad uppbyggdt år 1765. Tjener Herren med fröjd. Gån in i hans portar med tackande, Uti hans gårdar med lofvande. Ps. 100.* Kyrkan är av gråsten och ombyggd

1795—96 samt har senast undergått reparation på 1860- och 70-talen. Längden är 37 och br. 13 m. Den åt n. utbyggda sakristian är 5,5 m. lång och 5 m. bred. Altartavlan är målad av Hörberg 1803 och framställer Kristi förklaring. Gamla altartavlan är förkommen. Orgelverket, byggdt omkr. 1730 av Cahman, var ursprungligen 5- el. 6-st. men har tillökats med 4 st. av organisten här G. Nordqvist. Sex mässingsljuskronor äro skänkta 1698 av Helena Jakobsköld. Å dopfunten, av mässing, läses: »Jag vill gjuta rent vatten uppå eder, att I skolen rena varda från all eder orenhet, och ifrån edra avgudar skall jag rena eder.»

I vapenhusväggen är en minnessten inmurad med följande rim, till minne av Marg. Grip († å Brokind 1586): Här haver sin lägerstad till vila och ro Den välborna fru Margareta till Bro, Herr Sten Banérs husfru kär, Som nu hos Gud visserligen är. Hon var född genom Guds nåde På fäderne och möderne både Av högbördig släkt ridderlig: Herr Birger Nilsson, friherre så lovlig Till Winäs hennes fader var här, Konung Gustav var hennes moders moderbroder kär. Hon var av hjärtat gudfruktig och from, Som höll Guds ord för sin högsta rikedom, Och dess predikanter och lärde män Halp hon rikelig som en gunstig vän, De nödställde fattige och arme Lät hon sig mildeligen över förbarme, Så att ingen ifrån henne tröstlös gick Med mindre han hjälp och undsättning fick. Till denna världs förgänglighet Hade hon misshag av rätt gudfruktighet, Och hennes högsta kärlek, lust och behag Bar hon till Guds helga ord, bud och lag, Och lät dem vara hennes enda rättesnöre Till det hon hade tänkt och ville göra. Snarast sagdt, hon så av Gud begåvad var, Att hon ett godt rykte med sig i graven bar; Ty haver hon nu bekommit i sannhet Hennes tros ändalykt en evig salighet. Hon hädan avsomnade ganska kristelig På Broo hennes sätesgård hugnelig, År efter Kristi helge födelsetid Femton hundra åttatio sex i den tid Uti mars månad den tionde dag det hände Att hon skildes från denna världs elände. Gud henne förläne nådelig En uppståndelse ärofull och gladelig. Amen, Amen säge här till endräktelig De gudfruktige alle samtelig. — Under 1600-talet fanns här en annan tavla med latinsk vers, ang. k. Albrekts fängslande.

267. Vapen från en gravsten i i Vårdnäs kyrka.

Förr midt i stora gången, nu uppställd vid ingången till sakristian, är en gravsten av täljsten. På densamma är en vapensköld med ett svin inom en bågsirat. Kring kanten läses: † *Corporis hic metam Jon Svart präst opto q[ui]etam hinc animam letam certo Maria petam*, eller i översättning: Här önskar jag, Jon Svartpräst, ett lugnt, sista mål för min kropp. Härifrån skall med visso Maria uppsöka min saliga själ. Denne Jon Svartpräst var kyrkoherde här och avled 1426 (fig. 267). En gravsten över en 1652 avliden präst (Valnander?) begagnas som tröskelsten till sakristian.

Tornet uppfördes 1765. Därförut hängde ringklockorna i en trästapel. Å den större, omgjuten 1774, läses: När gudstjänst blir, och någon gått ur tiden Jag ringer. Kom och hör då Herrens bud och röst. I dag är den, i morgon du framliden. Jag klämtar morgon, kväll att få utur ditt bröst En bättrings suck till Gud. Vid vådeld jag ock höres. Se till, att hjärtat städs för Gud och nästan röres. — Den mindre klockan är gjuten 1713.

Falkenbergska gravkoret å kyrkogården är av kalksten. Över portalen äro Falkenbergska och Ruuthska vapnen (fig. 268). — Avst. till Brokinds jvst.: 2 km. Av fornlämningar ha här omtalats forngravar på ett och annat ställe, men tyckas dessa numera vara borta. — Å Skilleberga ägor, nära nedanför Kvilla kvarn, hittades under arbete för Kinda kanal år 1858 en guldarmring, snodd av tre femkantiga tenar. Förvaras i statens samlingar.

Folkmängden på 1750-talet: omkr. 1,255, 1790: 1 995, 1850: 2,440, 1910: 1,958, 1915: 1,927. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 3,671, orgelk. kr. 9,000, kyrkorep.-f. kr. 4,276, bibelk. kr. 988, skolk. kr. 201, slöjdf. kr. 871, fattigk. kr. 120. — Vid 4 folksk. 4 lär. och 184 barn år 1915; 4 småsk. har var sin l:a. — Handl.: 7, handtv.: 14.

268. Falkenbergska gravkoret.

Gårdar.

Arnebo, 2 1/2 m., 290 h. År 1403 sålde Ingeld Gislasson jord i *Arnabodom* och *Westerby* till riddaren Knut Bosson. Har 9 äg., varav 1/2 m. ägcs till Brokinds fideikommiss. — **Bestorp,** 2 1/2 m., 342 h., hördc liksom nu till Sturefors redan 1686. Övriga gårdar inom socknen, som tillhöra nämnda fideikommiss, äro **Koppetorp,** 1 m., 65 h., **Kullo,** 1/8 m., 143 h., **Skaggebo,** 1 m., samt av **Tråstorp** 1/2 m. — **Björklida,** 3/4 m., 131 h., har till senare tid tillh. Västerby. Ägdes 1910 av J. E. Johansson. — **Björnkll,** 1 m., 121 h., 2 äg. — **Bollebo,** 1/4 m., 49 h., tillh. 1910 A. Andersson.

Brokind, 5, med **Egeby,** 3, och **Egebynäs,** 1 1/8 m., tills. 1,121 h., varjämte inom socknen hithöra **Arnebo,** 1/2 m., **Eda,** 1 m., 95 h., **Fäntebo,** 1/2 m., 91 h., **Kåtebo,** 2 m., 162 h., **Pukeberg,** 1/2 m., 124 h., **Saxtorp,** 5/8 m., **Skilleberga,** 1 3/4 m., 211 h., **Stensvassa,** 1/2 m., **Sundsmåla,** 1 m., 101 h., **Tomåla,** 5/8 m., 90 h., **Viggeby,** 3 m., 258 h. Egendomen kallades fordom *Broo* men började under senare hälften av 1600-talet att skrivas Brokind. Den anses vara en av provinsens äldre gårdar, och hävdaforskaren Olof von Dalin vet att berätta, att här bott »gamla östgötajarlar allt intill Toril och Tatil, östgötakonungar, som levde i 10:e århundradet och voro stamfäder för k. Sverker och hans ätt». Enl. en urkund av 1362 ägde Linköpings domkyrka vid denna tid 1/4 av hela byn l. 2 attungar. Nämnda år biföll domkapitlet kaniken Sunes begäran att få bortbyta sin kanikprebendas fastighet i Kisa, näml. *Filingæde* med kvarn till Håkan Johansson mot dennes fastigheter i *Warnanäs* s:n, näml, 1/4 i Bro, jämte allt tillydande med undantag av en ängslott, kallad Signiatorp, ålfisket samt gårdens ström och kvarnar, vilket allt hade från gammalt tillh. de övriga delarna av byn, vilka ägdes av herr Valdemar Eriksson. Men för övrigt skulle 1/4 av fisket överallt i byns tillgränsande vatten tillkomma prebendan, och därtill 1/2 i sjön »Widhman» med sommarfisket där, med undantag av en liten del

av denna hälft, kallad »Hjulevassa», som icke tillhörde Håkan Johanssons egendom. År 1379 såldes en del för 200 lödiga mark silver av Helga Anundadotter, med tillstånd av hennes senare man Ivar Konungxmark och hennes son Erik (kon. Valdemars sonsons son) till riksdrotset Bo Jonsson (Grip). Huru denna egendomshandel tillkommit och försiggått, kunna vi se av ett av nämnda fru Helga år 1397 utfärdadt brev, varuti hon bland annat säger: »kungör jag det allom dandemannom, som detta vilja höra eller se, det mig var avhändt Broo, och det gjorde Ivar Konungxmark, som min husbonde var, fördenskull, det han ville det unna varken mig eller mina arvingar, och det gjorde jag med stor nöd, och jag var slagen och trugad och illa haldnat därtill med nöd och ej med lust,

269. Brokind.

och honom trängde där varken fängelse eller fattigdom eller något det honom måtte skada i nâgrahanda måtto, och han tog mitt insegel och satte därför utan min tack och utan min vilja, det gjorde han med rätto välde» m. m. Såväl denna sak som andra härmed sammanhängande arvtvister rörande egendomen synas först år 1446 blivit avgjorda genom konung Kristoffers domslut emellan Magn. Green och Ficke Bülow. År 1385 tillbytte sig Bo Jonsson 2 attungar mot annat gods av kaniken i Linköping Joan Bonde. Enl. brev, som ännu sägas förvaras vid gården, bortbytte Bo Jonsson egendomen till riddaren Johan Molteke och hans hustru Katarina Glysingxdotter men återköpte den redan 1386 för 3,000 mark sv. pgr. Enl. en annan uppgift var nämnda Katarina icke gift med Johan utan med Heneke Molteke. År 1409 testamenterade Margareta Lambrektsdotter (hel lilja i vapnet), g. m. riddaren Benkt Nilsson, till sin dotter Margit Bosdotter all sin »æghodeel och ræthect i Broo». Vid detta testamentes uppgörande var bl. a. hennes måg Detlef Bylow närvarande. Bro ägdes senare av riddaren, danske riksr. Ficke Johansson Bülow, genom vars dotter Ermegards gifte med riksr. Måns Bengtsson (Natt och Dag) egendomen övergick till denna släkt. Nämnde riksråd, Engelbrekt Engelbrektssons baneman, var ägare omkr. 1460. Därefter tillh. den hans son, riksr. Joh. Månsson († 1520), om vilken historien vet berätta, att han liksom fadern begått dråp. Han var gift med Anna Bielke. Hennes morgongåvobrev å Bro var dateradt d. 17 juli 1514. Vidare tillh. egen-

domen Måns Johansson († 1555), från 1543 lagm. över Östergötland och Småland. Åren 1555—67 ägdes Bro av Erik Månsson. Genom hans änka, Margar. Grip, innehades egendomen till år 1586, då hon dog, av hennes andre man, det sedermera i Linköping halshuggna riksr. Sten Banér. Vidare tillföll Bro Nils Månsson Natt och Dag, sonen Nils Nilsson († 1613), sonen, kanslirådet Ped. Nilsson († 1634), sonen, kaptenlöjtn. Nils († 1658), gift med Anna Jakobsköld, sonen, hovr.-assessoren Nils, vilken 1670 utbytte Brokind mot Bjursund i Småland till sin farbroder, rikskammarrådet Gust. Persson Natt och Dag. År 1636 synes godset bestått av 55 hemman. År 1683 nämnes egendomen som urgammalt säteri och 1686 säges detta vara sammanbyggdt av Åsmestad 3 och Torp 2 mantal. Efter assessoren Gust. Natt och Dags död 1694 uppstod arvstvist om äganderätten emellan hans arvingar och fru Anna Jakobskölds brorsdotter, Helena Rosenhjelm, f. Jakobsköld, varunder den sistnämnda till år 1702 bebodde egendomen. Tvisten slutade emellertid så, att Brokind från 1706 till-

270. Ryggåsstuga å Brokinds ägor.

erkändes assessoren Natt och Dags måg, v. presidenten Henr. Georg Falkenberg. som nämnda år fick laga fasta å egendomen. Vid hans död här 1709 tillföll egendomen i arv hans barn, av vilka dottern Anna Maria, som var gift med fältmarskalken Ax. Sparre († 1728), av syskonen tillöste sig hela egendomen, vilken hon även bibehöll till sin död 1744. Genom brev av d. 18 apr. 1732 stiftade hon 10 3/4 m. till fideikommiss, vilket av hennes broder, översten Henr. Falkenberg och tre systrar år 1744 utvidgades till förmån för sonen och brorsonen sederm. riksrådet Melker Falkenberg († 1795). År 1793 gjorde nämnde F. ytterligare 12 1/2 m. till fideikommiss för sina manliga efterkommande. Efter hans död har detta innehafts av sonen, kaptenen Henr. F. († 1837), majoren Henr. Georg F. († 1873), kaptenen Melker Henr. Gust. F. († 1906) och majoren Henr. Otto M:son Falkenberg, som f. n. är fideikommissarie. — Brokinds huvudbyggnad är av sten. Den är uppförd av Anna Maria Falkenberg och hennes man, fältmarsk. Sparre. Grunden lades d. 19 april 1727, och byggnaden var färdig 1731. De båda makarnas namn och vapen jämte årtalet 1727 finnas över stora porten samt i taket i ett av rummen. Byggnaden är 32 m. lång och 12 m. bred i tre våningar. Två flygelbyggnader av sten äro uppförda 1724—25 (fig. 269). Nästan alla övriga hus äro av sten, och av ekonomibyggnaderna äro ladugårdsbyggnaderna samt stall och spannmålsmagasin uppförda av riksr. Falkenkerg; de övriga av hans son och sonson. Den manbyggnad, som fanns före den nuv., var av sten samt försedd med ett rundt och ett fyrkantigt

torn. Denna byggnad, belägen alldeles invid stranden på samma holme som den nuvarande, avbrann år 1726. Det runda tornet hade en större kopparflagga, försedd med årtalen 1250 och 1270 i munkstil. Byggnaden var över 26 m. lång och 14,5 m. bred, utom tornen. Att densamma varit befästad, kan man förstå därav, att k. Gustav I befallde invånarna i Kind och Ydre, att de skulle besätta Bro och Forsa emot upprorsstiftaren Nils Dacke och hans anhang. Ruiner efter en skans finnas även. Att här fordom stått någon strid antages därav, att för omkring 100 år sedan vid sågen hittades en kanonkula under roten av en gammal al. En avbildning av Brokind i äldre tid finnes i Dahlbergs »Suecia antiqua et hodierna» samt en av nuv. mangården i U. Thersners arbete: »Fordna och närvarande Sverige». Här förvaras en del äldre pergamentsbrev och handlingar. Gårdsböckerna från och med år 1743 finnas även i behåll. Av målningar märkes i en sal i översta våningen en oljemålning över slaget vid Breitenfeld.[1] Denna målning beklädde förut väggarna i ett tornrum i den gamla byggningen. — Mer än en sägen går här bland befolkningen om denna egendom och dess forntid. Så har t. ex. det mäktiga riksdrotset Bo Jonssons namn fortplantats på folkets läppar. Och ännu vet man berätta, huru han sjöledes plägade fara mellan sina gårdar Västerby, Bjärka och Bro. En annan sägen berättar om Barbro Grip. Hon skall övat trolldom, varför hon även blivit begraven utom kyrkogården på ett ställe, som sedan blivit kalladt kisthagen. Av folket kallas hon »Pålfrun». För att hon efter sin död skulle ligga i lugn samt icke oroa kvarlevande, skall man, berättas det, ha fästat liket i graven på det sätt, att en påle nedslagits genom likkistan och den döda kroppen samt ner i marken. — Fideikommisset består av 23 ¹/₄ m., därav 5 m. fr.-säteri (fig. 270). Redan år 1807 fanns här tröskverk.

Dänskebo, 1 ¹/₂ m., 303 h., hörde redan 1379 till Bro men senare till Västerby och med denna gård åter till Brokind. Tillh. 1884 J. V. Samuelsson, 1894 o. 1910 J. E. Johansson, Sviestad. — **Fjälla,** 4 m., 478 h. Tillh. till reduktionen Säby. Har senare haft flera äg., 1910: 12, varav G. A. Hultgren m. fl. — **Gavel,** ¹/₂ m., 95 h., 3 äg. — **Gölarp,** ¹/₄ m., 36 h., 1 äg.

Hamra, 2, med **Björke,** ¹/₂ m., 253 h. I *Hambre* testamenterades 3 att. med flera gårdar 1369 av Håkan Johansson (4 spetsar) med hustru till Vreta kl. Nämnes även 1417. Tillh. senare löjtn. vid hertig Johans av Östergötland livfana Krister Drake. Hamra kallas frälse redan 1652, men 1610 och 1617 Drakes arvegods. Drake avled 1619. Därefter synes egendomen tillhört hans änka Brita Körning († 1642), och år 1636 kallas Hamra hennes säteri, best. med Tomta av 2 ¹/₄ hemman Ägdes år 1655 av hennes son, översten Joh. Drake, vid vilken tid han till egendomen inköpte en utjord under *Börke* av landshövd. Ernest Joh. Creutz. Egendomen synes dock vid denna tid varit delad på två händer eller ock gemensamt ha tillhört nämnde Joh. Drake samt hans syster, emedan år 1645 befinnes drottn. Kristina överlåtit Björke kyrkoh. ¹/₂, vilken gård då tills. med ett salpetersjuderi årligen räntade 8 daler 20 öre 22 ²/₅ r. godt gängse silvermynt, till jungfru Kirstin Drake till Hambrum för omkr. 128 riksdal. specie. År 1686 kallas egendomen överste Drakes änka, fru Margareta Drakes, född Klingspor, säteri, men på 1700-talet ägdes säteriet av Kirstin Drakes man, översten Arent von Müllern och senare av henne ensam såsom änka. Då hon dog, övergick egendomen i arv till sonen, kanslisten Karl von Müllern. Efter hans död tillföll densamma enda dottern, men då hon dog ogift, ärvdes Hamra av hennes mor Maria Beata Stuart. Vid sin död här 1758 överlämnade hon genom testamente säteriet till sin brorson, löjtn. Karl Johan Stuart († 1784). Därefter tillföll egendomen hans enda efterlevande barn Elisab. Mar-

[1] Äldre förf. uppgiva, att det är över slaget vid Lützen. En inskription å tavlan häntyder även härpå, men forskare i vår krigshistoria säga med säkerhet tavlan vara över slaget vid Breitenfeld.

gareta, och genom hennes gifte med löjtn. Karl Adolf von Rohr övergick Hamra till denna släkt. Efter hans död här 1825 innehades och beboddes egendomen en längre tid tillsammans av hans barn, till dess den slutligen övergick till de sista överlevande, nämligen till fanjunk. Karl Gust. († här 1863) och fröken Kristina Magdalena v. Rohr († som den siste av sin släkt 1882). År 1860 försålde de emellertid denna sin mödernegård till kronolänsm. C. V. Sandström och hans hustru Am. Matilda Borgstedt, vilka åter år 1869 försålde egendomen till Ax. Edv. Petersson och hans hustru Karolina Sofia Janzon. Tillh. därefter hans stbh. och vidare rektorn Ingemar Gezelius. — Egendomen är belägen i sydv. hörnet av Vårdnäs socken. Huvudgården, belägen på en bred, i sjön Järnlunden utskjutande udde, är uppförd under senare delen av 1800-talet så till man- som till ladugårdsbyggnader. Från år 1913 är en landtmannaskola förlagd härstädes, vars anläggare, rektor och direktör är nuv. ägaren.

Hugnebo, 1/2 m., 153 h. En »hel gård» i *Huggandaboda* nämnes i samband med Hamra 1369. Några dagar senare testamenterade Håkan Johansson till Vårdnäs kyrka det hus, som testator ägde å kyrkans jord här. Nämnes vidare 1417. Har senare varit militieboställe, numera indraget till staten. — **Hulta,** 1 m., 193 h., 5 äg. — **Kristineberg,** 1/2 m., 304 h., vid Sätersjön. Tillh. 1852 löjtn. Joh. Fr. Gyllenhöök († 1865), 1870 o. 1884 Johanna Jonsson, vidare hennes barn samt f. n. 4 äg.

Kuseboholm, 2, med **Besebo,** 1, båda säteri, samt **Långedal,** 1/4 m., tills. 355 h. Den första gåva, som kom Vadstena kl. till del, säges varit en gård i Kusebo och en i Saxtorp, båda i Vårdnäs, vilka dit skänktes av riddaren Ulv Gudmarsson (lejon). Denna gåva bekräftas 1375 av prästen Stefan Nilsson. Riddaren hade köpt gårdarna av prästens fader. Prästen tackar samtidigt för, att han i likhet med fadern hade av Ulvs arvingar förunnats att under sin livstid få behålla en del av gårdarnas avkastning. År 1396 avträdde denne Stefan till nämnda kloster denna rättighet av *Saxathorp* och *Kusabodha*. Kusebo köptes från kronan 1642 av översten Herbert Gladtsten († 1649), g. m. Ingeborg Jakobsköld, och synes i deras tid fått sitt nuv. namn. Deras ende son, majoren Joh. And. G. († 1707), skrev sig även till Kuseboholm. År 1686 tillh. Kuseboholm som säteri fru Hel. Jakobsköld men med förfallen åbyggnad. Såldes senare till majoren Gabr. Gyllenståhl, som åter sålde egendomen till Anna Maria Dahlberg, g. m. överstelöjtn. Joak. Kristian v. Beijer († 1709). Ärvdes efter modern av Eva Kristina v. B. († 1744), g. m. lagm. Joh. Franc († 1754). Har vidare och till senaste tid tillh. Västerby, därifrån egendomen köptes av ingenjören Karl Fredr. Wellenius († 1913).

Kögenäs, 1 m., 125 h. Joar i *Kökanæs* nämnes som fasteman 1397. Har 5 äg. — **Lökebo,** 1/2 m., 115 h. Köptes 1639 av Lars Grubb, tillh. 1686 släkten Boye, 1700 o. 1726 släkten Hadorph, 1786 o. 1852 Lambohov, 1884 I. Månsson, 1894 o. 1910 Oskar Isaksson. — **Melskog,** 1/4 m., 143 h. Tillh. länge Västerby men 1910 A. P. Petersson. — **Nymålen,** 1/8 m., 30 h., äg. 1910 J. A. Svensson. — **Nässjö,** 1 m., 165 h., har även till senaste tid tillh. Västterby men 1910 J. E. Johansson. — **Sandebo,** 1 m., 330 h., 11 äg. — **Saxtorp,** 7/8 m., 132 h. Nämnes 1375 och 1396 (se Kuseboholm). Till Brokind hör 5/8 m. Det övriga tillh. Västerby ännu 1700, men tillh. 1825 prosten Germ. Engdahl, 1852 fabrik. D. Hedlund, 1895 J. Peterssons stbh. o. 1910 L. G. Eriksson. — **Sjögesäter,** 1 m., 104 h. Har under 1600- och 1700-talen och till senaste tid hört till Västerby, tillh. 1910 J. Svensson. — **Skarsmåla,** 1/4 m., 122 h., tillh. 1910 J. Nilsson. — **Skruvkulla,** 1/2 m., 90 h., donerades 1669 till am.-kammarrådet Gudm. Ehrencrantz († 1683) men reducerades. Har länge haft 2 äg. — **Skår,** 1/4 m., 218 h. Köptes 1649 samtidigt med Besebo, Björklida, Gölarp, Kusebo, Målen, Stubbetorp och Torp av Herb. Gladtsten. Hörde sedan till Kuseboholm och senare till Bjärka-Säby. — **Stensmåla.** 1/4 m., 33 h.,

tillh. 1910 K. J. Svensson. — **Stubbetorp,** 1 m., 87 h. Har länge tillh. Västerby men frånsåldes i senare tid och ägdes 1910 av A. P. Samuelsson o. O. A. Granberg. — **Svartmåla,** 1 m., 82 h., tillh. i slutet av 1800-talet Olof Persson samt 1910 fru K. Wellenius. — **Sätra,** 3 m., 372 h. En del köptes av Gladtsten, har senare hört till Säby. Nu 10 äg. — **Sätramålen,** 1/4 m., 75 h., har förr hört till Västerby. Tillh. 1884 o. 1894 Hans Olofsson, 1910 N. P. Danielsson. — **Tomta,** 1/4 m., 37 h., tillh. 1884 o. 1894 Joh. Larsson, 1910 änkefru S. Larsson. — **Vårdnäs,** 1 1/4 m., 100 h., kyrkoherdebost., kalladt Rosenlund, med kronoutj. Kläppan samt 1/4 av Unön. Bostadshuset, beläget å en udde i St. Rängen nära segelleden, är från 1854.

Västerby, 4 m., 411 h. År 1375 skänkte Joh. Petersson (3 hela liljor i rad, snedt öfver en sköld) och hans hustru Katarina Brynolvsdotter (en med 2 sparrar belagd ginbalk) »stora gården och gården sunnan gatan» i *Westraby* samt 1/2 att. i »munkagården» därstädes till Vadstena kl. År 1383 såldes en del av

271. Västerby.

Nils Skata till Bo Jonsson, av vilken Joar Bonde år 1385 tillbytte sig bl. a. 1/6 a. i *Væstraby*. Kallas 1683 riksr. Gust. Kurcks säteri, best. av 4 allodialfrälse och tämligen väl bebyggdt. Ägdes 1700 av överstelöjtn. Joakim Kristian v. Beijer († 1709), g. m. Anna Maria Dahlberg, 1726 av deras måg, lagm. Joh. Franc, som försålde egendomen till sederm. generalmaj. Volmar Reinh. Stackelberg, vilken genom byte mot andra gods avstod detta med underl. till generalmaj. Adam Horn, som åter försålde egendomen till Anna Maria Cederhjelm, f. Lewenhaupt. Tillh. fortf. släkten Cederhjelm men ärvdes vid exc. Germ. Ludv. Cederhjelms död 1841 av hans kusin Ev. Fredr. v. Saltza, som omkr. 1851 försålde egendomen till Henr. Georg Falkenberg, efter vars död 1873 den tillh. underlöjtn. Henr. Karl Ad. Falkenberg († 1898), då godset bestod inom socknen av 11 3/8 m., men har sedermera genom försäljning skingrats. Hans stbh. försålde Västerby 1913 till H. Ed. Bremer. — Mangården, belägen nära Stångån, består av huvudbyggnad med flygelbyggnad (fig. 271).

Ås, 1/2 m., 100 h. Tillh. till senaste tid Västerby, men sederm. Trävaruab. Norrköpings exporthyvleri. — **Älgbosäter,** 1 m., 268 h., 2 äg.

Övriga tillhörigheter: Alphyddan, Asplunden, Bellavista, Bestorps ångsåg, Björklund, Dalslund, Ekelid, Ekhult, Eriksberg, Granvik, Högliden, Karlsborg, Klockareg., Kojtet, Kvarn, Lindevik, Lindhem, Lycke o. Salem, Nantorps utj., Nybygget, Oskarsborg, Rosenlund, Rängen, Sjövik, Skogen, Skogshall, Skogsliden, Skogsgläntan, Solhem, Vila o. hem, Värdshuset, Åbylund, Ängsviken m. fl.

10. Västra Eneby. Gränserna: i nno. Tjärstad o. Kättilstad, no. sjön Åsunden mot Hägerstad och Oppeby, so. Horn, sv. och v. Kisa samt i nv. sjön Drögen mot Ulrika s:n. Arealen: 12,988 h., därav 11,425 land. Genom sin växlande natur, bergig, ehuru utan större höjder, med löv- och barrskog, dalgångar, odlade mindre slätter, sjöar och små vattendrag, räknas denna socken som en av provinsens vackraste bygder. Förutom av Åsunden och Drögen med dess vikar bevattnas socknen av den från Kisa kommande Kisaån, som genom Bergaviken utmynnar i Åsunden. Såväl Åsunden som Drögen upptaga för övrigt en mängd bäckar inom socknen. Ett stort antal källor finnas, varibland även mineralkällor, såsom kungskällan å Malma ägor m. fl. Rådande jordart är lera och mylla. Vägarna inom socknen äro i allmänhet mycket backiga, vilket likväl på senare årtionden genom omarbetningar delvis blivit avhjälpt. Förnämsta landsvägen är Kisavägen, som i nordl. riktning skär socknen i trakten av Kisaån. Mindre vägar utgå härifrån till kyrkan, till Åsunden o. s. v. Jvst.: Slätmon vid Linköping—Kisa—Vimmerby jvg. Vid Hovby är lastageplats l. hamnbrygga.

Under medeltiden nämnes *Aeneby* i ett testamente av 1312, däri Johannes Ingessons änka, Helen Ormsdotter, giver en mark till prästen (sacerdos) där. År 1417 d. 1 jan. bevittnade »herra Sven i *Eneby* och proster i *Kindinne*» ett gåvobrev. V. Eneby bildar med Kisa som annex f. n. ett pastorat. Redan under 1300-talet synas dessa båda socknar haft gemensam präst. År 1255 levde »Andreas Curatus in Kysum». Huruvida icke Kisa såväl då som i början av 1300-talet, då Tyrgillus var »curatus de Kysum», var moderförsamling, kan icke sägas. Föreslaget är, att de båda socknarna skola bilda var sitt pastorat. »Grunden till kyrkan lades 1778», och »Büggningen fullbordades 1779», enl. inskrift vid ingången till sakristian (fig. 272). Längden: 30,8, bredden: 13,6 och höjden till taklisten: 6,5 met. med plats för 1,000 personer. Har varmugn. Reparerades senast på 1870-talet och 1912. Altartavlan, hitskänkt 1781 av häradshövd. Axel Loo å St. Gräverum och hans maka A. H. Bauman, framst. Frälsaren vid Jakobsbrunnen. Predikstolen gavs samma år av majoron Dan. Joh. Ädelberg. Orgelv., om 15 ½ st., är förfärdigadt 1850 av Sv. Nordström. Den gamla orgeln, om 7 st., var byggd 1746 av Vistenius för en kostnad av 1,300 dal. Därförut fanns icke något orgelverk. Kyrkan äger flera målningar: »Den törnekrönte frälsaren», »Jesu förklaring», »Jesu begravning», »Lazari uppväckelse», »Herdarnas besök hos Jesusbarnet», »Kristus nedtages från korset». De båda sistnämnda jämte Kristi korsfästelse och Lazari uppväckelse äro skänkta 1865 av C. Rejner, Framnäs. Dessutom finnas porträtt av prosten Paul Ekerman († 1731) med fru, omgivna av 17 barn, av prosten Zak. Juringius († 1807). Två gravstenar finnas. Båda äro uppresta mot kyrkomuren. Å den ena läses: *Nicolaus Petri, Past. & Præpos. Enebyensis med sin k. hustru Helena Johansdotter. Detta monument bekostadt anno 1643.* Nicolaus Petri var fader till biskop S. N. Enander Gyllenadler.

Den andra stenen är över prosten i Skabersjö i Skåne Petrus Wåhlin († i Rangkulla 1767) samt bekostad av hans äldsta och yngsta son. Å stenen uppräknas hans föräldrar, morföräldrar och syskon. Ett äldre

272. V. Eneby kyrka.

altarskåp, jämförelsevis väl bibehållet, framställer Kristus på korset samt apostlarna och förvaras i tornrummet. Ett krucifix av trä är 1,5 m. högt och 94 cm. över korsarmarna. Av fem ornament, skurna i trä, finnas tre avbildade i Antikvarisk Tidskrift I. En mässhake är av röd sammet med guldgaloner och årtalet 1716 (bristfällig). En dylik till färgen gul, med årtalet 1659, är i trasor. Antagligen har denna mässhake fått skatta till den vidskepliga föreställningen, att några trådar av gul mässhake botar gulsot. Gammalt rökelsekar finnes.

Ringklockorna hänga i det 25 m. höga tornet. Å lillklockan läses: Gudi allena ærona. Å ena sidan: År 1754, då Adolf den förste var konung i Svea rike och d:r Andreas Ol. Rhyzelius biskop i Linköping, är denna klocka gjuten i Norrköping på Eneby församlings och past. Zak. Juringius' bekostnad av Magnus Hultman, samt å andra sidan: Förr än min far blev far, jag måst i vagga ligga, Väl i trehundra år och spenamjölken tigga. Är nu tredubbelt större, har också högre ljud, Och sammkallar folk att höra Herrans bud. Dessutom finnas två medaljongporträtt med kunglig krona. Å storklockan finnas endast några gjutna änglabilder.

Den före år 1641 befintliga kyrkan var av timmer, enligt traditionen hämtadt från Tjuks mosse. Om platsen för denna kyrka, säges det, var man på sin tid oense. En del ville hava den byggd vid Slycke, där

spår visas till en började »men av rå förhindrad kyrka». År 1641 uppfördes en mindre kyrka av sten, eller tillöktes i väster. Altarprydnad var ovannämnda altarskåp. Predikstolen här skänktes 1745 av kapt. Karl Cronhjelm och hans fru, f. Palmstjerna, vars vapen även funnos å densamma. Vapnen äro sedan länge förstörda. Taket var måladt med bilder av Kristi födelse, dop och uppståndelse. Målningarna voro utförda av »Karin målerska», varför hon enl. kyrkoboken hade kontant betalning och fri kost hos »byalaget».

Bland fornminnen härifrån har mycket tal varit om en här befintlig runsten (se Ögtld I sid. 92). En fornborg från folkvandringstiden eller århundradena strax efter 400, finnes å det på alla sidor synnerligen otillgängliga Hovberget. För icke länge sedan odlades å ett vid borgen befintligt kulturlager potatis. Några stenar ha synbarligen blivit borttagna från sina platser. I närheten, nedanför berget åt väster ävensom längre ifrån, finnas, och har förr funnits, flera ättekullar och stensättningar. Å den s. k. bykudden funnos till början av 1860-talet stenar, ursprungligen upprättstående, men redan långt före nämnda tid omkullfallna eller omkullgrävda vid skattesökande i de små kullar, å vilka de varit resta. Såväl dessa stenar som två domareringar, den ena av 27 och den andra av 18 stenar, undanskaffades vid nämnda tid, då tegelbruket uppfördes. På ett berg nv. om lastageplatsen märkas 3 fyrkanter av sten med 4,7 m. sidor. Hörnstenarna äro störst. Även andra stenläggningar finnas. Vid Killingevid har förr funnits en mur, vilken ännu under 1700-talet hade en höjd av omkring 4,5 meter. Förskansningsmurar omtalas även å berget nv. om Hovberget, ävensom å två å Berga ägor belägna höga berg. Gravhögar hava funnits, och finnas än, på prästgårdens, Bankevids, Malma, Torps och Yxsmedshults ägor, där man vid undersökningar funnit kol, urnor (eller delar därav), fyllda med aska och människoben. År 1854 hittades i en gravhög å Malma gärde en trekantig 74 cm. hög sten, stående på en 1,78 m. lång, 89 cm. bred och 15 cm. tjock häll, vilande på fyra stenknubbar. I strid sand låg härunder ett helt 1,77 m. långt människoskelett, allt under grästorvan, omgivet av kolstybb och bitar av brända gravurnor. Vid Smedstorp finnes en bautasten, benämnd »Skäkten», 2,26 m. hög och 99 cm. bred. Vid dikesgrävning under odling av Storgöls-mossen fann man år 1857 över varandra 2 à 3 lager sotstubbar, vilka tillsammans med de »lågor», som befunnos i dyjorden vittna om flera generationer av skog. I förbindelse med denna mosse står Storgölen, vid vars sänkning anträffades å omkring 1,19 m. djup under marken på dybotten i det undre stubblagret tre båtar av furustammar med en längd av 3,57 m., mot fören något spetsade. Två äro sedan länge försvunna. En överlämnades till statens samlingar.

Genom en kyrkobok, som enligt en av bokbindaren gjord anteckning på pärmen är från år 1597, ha många av socknens äldre minnen blivit bevarade till eftervärlden. Enligt densamma inhämtas: »att socknen i

ännu äldre dagar bildat i viss mån ett hushåll tillsammans, som först genom folkökning och genom förening på 1300-talet till ett pastorat med Kisa, blivit söndradt. Men vid 1600-talets början funnos spår kvar av detta gemensamhetsförhållande. Såväl vid sockenstämmor som vid andra sammankomster och vid gemensamma arbeten lagades mat och dryck gemensamt för kyrkans medel. Vid dessa sammankomster gåvos ock till kyrkan såväl »gödda» som »livnärda» kreatur, oxar, kor, får, getter och svin; ävenledes spannmål, vete, råg och korn, samt malt och humle. Ävenledes gåvos silverskedar. År 1636 skänktes ett loskinn. Vid nämnda tillfällen framfördes »tyre», varav brändes tjära och kokades beck, som »stadsfördes». Dessa sockenstämmor voro av mycken vikt. De, som därifrån uteblevo, erlade böter. Även hustrur bötfälldes för uteblivande. Möjligen voro dessa möten lämningar efter hednafolkets offerfester eller efter de första kristnas kärleksmåltider. Församlingen hade en gemensam sockenstuga i prästgården, där gemensamma inventarier, bordsilver o. a. förvarades, samt förrådsrum för spannmål och kreatur. Särskildt funnos präststuga, klockarstuga och sjukstuga. År 1646, då Magnus Cirrhæus blev kyrkoherde i Eneby och Kisa, började liksom ett nytt tidevarv för dessa församlingar. På denne kraftfulle och ordningsälskande mans första sockenstämma avskaffades den gemensamma mathållningen m. m., och endast pgr gåvos sedermera till kyrkan. Nämnda sockenstämmas protokoll innehåller bl. a.: de som göra oljud i kyrkan eller löpa ut innan slutringningen (inuti kyrkan med en liten klocka), stimma i klockarstugan, »dricka tobak», skola böta ett stop vin; de som stå ute på kyrkogården, sedan ringdt är med lilla klockan, och föra fåfängt glam, böta ett stop vin; de som bullra i kyrkan *sub absolutione*, då klockaren skall uppläsa *catechesin*, skola noteras och böta till kyrkan ett stop vin; den, som besover sin fästmö, böte en riksdaler; fäder och husfäder skola hava uppsikt över sina drängar och gossar, att de små skola stå för deras stolsdörrar, och märka grant på predikan, och förhöras, när de hemkomma, vad av predikan är lärdt; ungt folk skola icke tränga de åldriga, när de gå till sakramentet, ej heller stå framför dem i kyrkan eller sitta framför dem i gästabud; om fredagarna skall åtminstone en person komma till kyrkan från varje gård; »efter säkerhet i Guds ords hörande så svårliga vill taga överhand i kyrkosömn, frågades om det är nödigt, att kyrkoväckare tillsättas? Församlingen svarade: vi skola väcka upp varandra» o. s. v. — Åtminstone ännu på 1870-talet funnos bondehus, där barnen om söndagen ej fingo sin middag, förrän de redogjort för vad de av predikan fattat. — Mera än en förekommer i nämnda kyrkoböcker, som fått plikta för det de varit druckna i kyrkan; så t. ex. en vicekomminister, som, enligt fleras intyg, varit så full en annandagjul, att han ej kunnat tjänstgöra. Två »ryttare», boende inom Kisa socken, båda adelsmän, ansågos länge hava förövat stöld, och blevo 1762 därför gripna. Den ene av dem rymde till Danmark, den andre straffades. En v. häradshövding Trägård förstörde i

häradskistan deponerade 30,000 daler, och rymde till Norge. Oäkta barn föddes 1769 inom Eneby 3, likaledes 1770 3, sedan 1 till 2, men månget år intet. — I historiskt hänseende är socknen märklig genom striden vid Åsunden, som här försiggick under Dackefejden år 1543 (se Ögtld I, s. 263).

Folkmängden på 1750-talet: 780, 1790: 1,589, 1850: 1,750, 1910: 1,558 o. 1915: 1,473. — Kassor 1910: fattiggårdens skogsk. kr. 4,351: 17, bokk. kr. 1,201, kyrkof. kr. 407, Schultzska f. kr. 5,444, Törnbomska f. kr. 1,048, Törnvallska premiek. kr. 223. — Donationshemman: Kölefors, — Tre folksk. hade 3 lär. och 183 barn år 1915; 3 småsk. ha 3 l:r. — Handl.: 2, handtv.: 5.

Gårdar.

Adlerskog, 3 1/2 m., 193 h. Egendomen utgör en del av en by med namnet Hälleby, varav 2 m. varit kyrkohemman, det ena inlöst från kronan av Maria De la Gardie och det andra tills. med 1 m. sk. år 1651 doneradt till biskopen Sam. Enander-Gyllenadler. Då G. år 1670 dog, övergick egendomen till hans arvingar samt erhöll sitt nuv. namn. År 1683 innehade sonen, assessoren Salom. Gyllenadler († 1693) egendomen som säteri av 4 m. Såldes vidare av dennes broder, kommendören Jonas G. till lagmanskan Brita Marg. Palmstjerna, f. v. Preutz († 1750). Hon försålde 1726 Adlerskog till sin måg, kaptenen Karl Cronhjelm. Efter hans död 1770 tillh. egendomen hans änka, f. Stålhammar, därefter kommendörkapt. Kl. Didr. Breitholtz († 1783) samt dennes dotterson, sed. översten Arv. Hammarsköld, vilken omkr. 1813 försålde egendomen till änkefru Brita Sofia Vesterling, f. Hellvegh. Hennes man, kapt. V., hade förut arrenderat gården. År 1843 såldes säteriet till häradsdom. Jak. Månsson samt övergick efter hans död 1866 till hans omyndiga barn o. vidare till enda kvarlevande sonen Karl Jakobsson, som var äg. ännu in på 1880-talet. Tillh. 1894 M. Askelöfs, Väsby, stbh. samt 1910 och senare A. Svensson. — Är bebyggd med gammal envånings säteribyggnad av trä med brutet tak. Flyglar och övriga hus nybyggdes av J. Månsson. Vägen från Eneby till Kisa gick till omkr. 1865 här förbi. Vägen till Hovby brygga anlades då.

Axhult, 1, **Folkemåla,** 1/4, och **Långsbo,** 1/4 m., 735 h., 5 äg. — **Bankevid,** 1 m., 344 h., tillh. tills. med Hägna o. Skankebo 1686 häradshövd. Nils Oljeqvist († 1690), 1726 Bankevid en hans arvtagare, löjtn. Ädelberg, 1783 dennes arvingar, 1850 bondesläkter, 1884 N. G. Nilsson, 1894 o. 1910 denne och E. A. Eriksson, 1/2 m. vardera. — **Bennemåla,** 1/2 m., 264 h., tillh. 1884 o. 1894 A. P. Svensson, 1910 K. A. Andersson. — **Berga,** 2 m., 710 h. Frälseg. köptes 1649 av fru De la Gardie, tillh. 1686 och långt in på 1700-talet släkten Oljeqvist. Har nu 6 äg. — **Björke,** 1/2 m., 97 h., har förr tillh. Hovby, tillh. 1884 S. G. Andersson, 1894 och senare S. J. Gustafsson. — **Dansbo,** 1 m., 652 h., 5 äg. — **Drögsnäs,** 3/4 m., 353 h., 8 äg. — **Eneby, V.,** 1 1/2 m., 120 h., kyrkoherdebost. Beläget bredvid kyrkan ansågs det ännu under första delen av 1800-talet, och måhända än i dag, som den bäst bebyggda av alla prästgårdar i Kinds och Ydre härader. Byggnaden uppfördes 1779 till största delen på bekostnad av dåv. kyrkoherden, prosten And. Juringius, som därigenom kom i ekonomiskt trångmål. I närmare trettio år fick emellertid J. njuta av den präktiga bostaden. — **Farstorp,** 1/4 m., 73 h., 1 äg. — **Framnäs,** se Tjuk. — **Fyllingsbo,** 1/4 m., 180 h., 1 äg. — **Gräverum,** 1 3/4 m., 225 h. År 1343 omnämnes Harald Toresson i *Græfuarum*. Kom i senare tid till bondesläkter, tillh. 1884 riksdagsm. J. M. Svensson, 1894 J. P. Petersson, Flarka, och 1910 Elof Gustafsson, Örsåsa. — **Gulltorp,** 1/2 m., 115 h., 2 äg. — **Hag,** 1/8 m., 172 h. 1 äg.

Hovby, 4 m., 401 h. År 1279 stadfästade, ävensom däri vore något mindre

lagenligt tillgånget», konung Magnus en överenskommelse, varigenom Birger Filipsson (Folkunge) till sin svåger, östgötalagm. Bengt försålt sin hustru Ulvhilds *Wi* och *Hovby*. Tills. med 5 1/2 m. gamla fr. ägdes gården som säteri år 1636 av kapt. Lars Slatte, som dog barnlös. Hans broder, översten Er. Slatte († 1673) skrev sig till Hovby. Köptes sedermera av jägmäst. (kallas av Anrep ryttmäst. vid östg. kav.) Gust. Drake († 1711). Tillh. vidare hans dotter Gunilla Sofia († 1715) och därefter genom arv efter dottern hennes mor Elisab. Hadorph, som i sitt första gifte haft landskamreraren Nils Enander. Tillh. ännu 1818 släkten Enander men ägdes 1825 av prosten Germ. Engdahl († 1833) m. fl., vidare hans stärbhus, därav hans änka Kat. Marg. Vikblad avled här 1843, därefter och 1852 deras dotter Hed. Marg. Engdahl, g. m. majoren Sam. Leonh. Lindgren, senare deras måg, fältläkaren Osk. Vilh. Iv. Egerström († 1882), g. m. Fredr. Laur. Lindgren, deras måg, kaptenen Fredr. Raab († 1904), g. 1888 m. Kerstin Egerström, som sålde egendomen till Per Gustafsson. — En äldre manbyggnad kvarstår ännu (fig. 273). Säterifrihet tillerkändes 1624 Hoby med Näs 3 m.

273. Hovby gamla manbyggnad.

Enligt sägnen skall här ursprungligen bott en sköldmö, jungfru Ena kallad, vilken av folket påstås givit namn åt socknen Eneby. Om nämnda sköldmö, som haft en otrolig styrka, berättas, att hon, förtörnad över att icke ha blivit bjuden på ett bröllop, som stod i Killingevid, vid bröllopsskarans avtåg till kyrkan, gömt sig vid Långelids backe. Vid bröllopstågets ankomst hit slungade hon med tillhjälp av sin »hårstrykel» (hårband) ett stenblock mot bruden för att döda henne. Hennes onda anslag misslyckades emellertid. Stenblocket kan ännu beses vid Näs, där det föll ned. I parken finnes en minnessten med bokstäverna *G. E.* och *C. M. W.* Över dessa bokstäver är en kunglig krona inhuggen. Stenen bevarar minnet av en familjefest, som prosten G. Engdahl och hans maka här firade 1818. Det har ofta blivit sagdt, att denna inskrift tillkommit genom E:s anordnande, men densamma inhöggs av arbetarna vid den nya manbyggnad, som uppfördes här av nämnde prost, och restes stenen till den taklagsfest, till vilken E. inbjudit dessa arbetare. Här finnes även en mindre byggnad, i vilken Dacke säges bott under någon av sina fejder. Densamma, som skall ha varit gårdens forna manbyggnad, hade ännu år 1847 till höger om förstugan en rymlig kammare med ett litet fönster och brädbeklädda väggar. Dessa väggar och stugans båda dörrar voro målade. Till höger om ingångsdörren fanns nämligen en annan dörr på samma vägg, vilken förde till en annan kammare. Mellan dörrarna på den brädbeklädda väggen var Dackes porträtt (?) måladt i naturlig storlek i bonddräkt. Stugan har sedermera blivit ändrad, och porträttet, som sorgfälligt nedtogs för att avsändas till Stockholm, bortkom vid hamnen i Linköping. Så berättas det. Säkert är dock, att detta porträtt tillkommit långt efter Dackes tid.

Hägna, 1/8 m., 2 äg. — **Killingevid, Nedra,** 1 m., 137 h., 2 äg. — **d:o, Övra,** 1 m., 526 h., 7 äg. — **Knäck,** 1/8 m., 79 h., 1 äg. — **Krogsfall,** 1/4 m., 242 h. År 1686 hörde denna gård under någon av majoren Gabr. Gyllenståhls större

egendomar och 1726 till någon av hans änkas Kat. Cronhjelms. Enligt en gravsten å kyrkogården levde här något senare en »Magnus Kulander från Krogsfall», f. 1703, † 1765, g. m. Anna Sofia Lidén, f. 1703, † 1780. Tillh. vidare allmoge, samt hade under förra århundradet och ännu 2 äg. — Gamla bostadshuset jämte en uthusbyggnad förflyttades 1912 till Trädgårdsföreningen i Linköping och tillhöra nu Östergötlands museum. — **Linneberg,** 1/8 m., 54 h. *Lindaberg* nämnes 1381 i sammanhang med den proventa, som omtalas vid Fölingsö i Kisa s:n. Tillh. 1686 och 1700 Hovby. Nu 1 äg. — **Lyggestorp,** 1/4 m., 289 h., 4 äg. — **Malma,** 1 1/4 m., 399 h., tillh. 1686 ståth. O. v. Scheiding († 1651), 1700 fru M. v. S., 1726 Silfverlååas, 1783 prosten E. Kinnander, samt senare flera äg., f. n. 4.

Mjölkvik med Tjustads ängar, 5/8 m., 262 h. *Myolkovik* köptes 1381 av Bo Jonsson från Aernils Aelifssons änka Märta Magnusdotter. År 1686 var gården krono men 1726 fr. under Hovby. Tillh. 1783 kaptenen Mårt. Job. Vesterling, 1818 o. 1825 änkefru Sofia Vesterling, f. Hellvegh, senare samt till hans död 1872 kapt. Joh. Pet. Vesterling, Åby, vars stärbhus sålde gården för 64,200 kr. till ett sågverksbolag. Såldes 1878 av grosshandl. P. Vikström för 25,000 kr. till sjökapt. E. G. Sleman, tillh. 1884 ingenjören J. O. Söderberg, 1894 R. Kastensson o. 1910 A. P. E. Samuelsson. — **Multorp,** 1/8 m., 60 h., 1 äg. — **Näs,** 1 m., 165 h., 2 äg. — **Rangkulla,** 1 1/4 m., 263 h., varav 3/4 m. är komministerbost. och 1/2 m. har 1 äg. — **Rothult,** 2 1/8 m., 678 h., N. Rothult med Humpen, 5/8 m., är kronolänsmansbost. Det övriga har 10 äg. — **Runnefall,** 1/4 m., 82 h., tillh. 1910 sergeant O. E. Karlsson med barn. — **Rustorp,** 1/8 m., 56 h., 1 äg. — **Räfsala,** 1 1/4 m., 2 äg. — **Rävautorp,** 1/4 m., 161 h., 2 äg. — **Rödsle,** 1/4 m., 27 h., 1 äg. — **Skankebo,** 1/8 m. 167 h., 2 äg. — **Skeppeberg,** 1/4 m., 191 h., 2 äg. — **Slycke,** 1/4 m., 89 h. Martin av *Slyckio* omtalas 1279. Har 1 äg. — **Tjuk,** 2 m., 424 h. Hörde 1686 o. 1726 till Hovby. Har senare haft 2 äg. Östergården, numera kallad **Framnäs,** tillh. mot slutet av 1700-talet löjtn. Ad. Otto Carlheim-Gyllensköld († 1803). På 1850-talet ägdes gården av kapt. G. Törnbohm, som bebyggde densamma. Han sålde egendomen 1864 till källarmäst. K. Reijner för 26,000 kr. År 1869 köptes gården av sed. överstelöjtn. Alexis Kanaris v. Wernstedt för 24,100 kr., och år 1874 köptes den av sed. kaptenen Ernst Ridderborg för 32,000 kr. Ägdes 1884 o. 1910 av K. Andersén. — Huvudbyggnaden är av trä i två våningar. Om ett berg invid gården gå åtskilliga sägner. Västergården tillh. 1783 serg. Enander, 1852 L. M. Knutsson, 1884 Lars Larssons änka, 1894 o. 1910 hennes barn. — **Tjustad,** 2 3/4 m., 223 h. *Thyustada* såldes 1370 av Syundo i Västervik till Bo Jonsson. Har 18 äg. — **Torp,** 1 3/4 m., 235 h. Linköpingsbiskopen Karl tillbytte sig gods i Torp år 1337 av sin släkting Håkan Karlsson. Äg. här ha varit majoren Gyllenståhl 1686, L. Drake 1726, A. Koskull 1726. Har 13 äg. — **Vindstorp,** 1/4 m., 136 h., 2 äg. — **Väsby,** 3 m., 869 h., 3 äg., därav 1910 A.-B. Norrköpings exporthyvleri. — **Yxsmedshult,** 1 m., 183 h., 5 äg.

Övriga tillhörigheter: Baggetorps utj., Bankekinds mejeri, d:o tullsåg, Eneby utj., Hags kvarn och benstamp, Hovby tegelbruk, Killingevids utj., Norsholm, Pålhults utj., Rothults mejeri, Spångsholm, Torps spinneri o. vadmalstamp, Torps garveri m. fl.

Lysings härad

ingår i Lysings och Göstrings domsaga, som omfattar två tingslag, samt i dessa härads fögderi. Gränserna äro i n. Dal och sjön Tåkern, i ö. Göstring, i s. N. Vedbo och Vista av Jönköpings län samt i v. sjön

Vättern. Socknarna äro: Heda, Kumla, Rök, Svanhals, Trehörna, V. Tollstad, Stora Åby och Ödeshög, vilka socknar bilda Lysings kontrakt. Arealen: 46,382 h.

I Dipl. suec. omnämnes i ett brev av år 1335 *Løsingæ* och *Gistringæ*. Att härmed avses Lysings härad framgår redan därav, att dessa båda härad nämnas i samband, då desamma äro belägna i provinsens v. del och Lösing i dess östra. Det framgår även därav, att i ett brev av 1347 upprepas samma innehåll, som förekommer i 1335 års handling. Namnet skrives då *Lysingshæradh*. Förekommer sedan ofta, bl. a. i ett räfstetingsbrev av år 1454, ang. rågången emellan Norrköpings stads samt Bråbo och Lysings häraders allmänning samt 1480 i ett dombrev, rörande samma rågång. Under medeltiden hörde häradet till Hovs län och innefattade då liksom nu landet utmed Vättern s. om Omberg och sjön Tåkern. S. delen var då ännu vildmark. Den n. delen var odlad redan under förhistoriska tiden. Genom k. Gustavs testamente tillföll detta härad hertig Magnus. År 1718 gåvos vissa bestämmelser för häradet (se Aska h:d).

Vid Heda komministerboställe omtalas ett s. k. domaresäte men år 1383 omtalas *Hæstholma thing*, och 1383 var »rætton thingxstadh» i *Hæstholmen*. Omkr. år 1600 var tingsplatsen i Heda socken samt senare i Åby kyrkoby, men sedan ny tingsbyggnad uppfördes vid Ödeshögs kyrka omkr. 1820, flyttades tinget dit, där det ännu är. — År 1909 beviljades vid Lysings häradsrätt inteckningar för kr. 238,950, förnyades för kr. 272,050 och dödades för 91,500. Samtidigt inträffade ingen enda konkurs. Lagfarter beviljades för fastigheter till ett värde av kr. 555,520. Brottmålsstatistiken vittnar i stort sedt godt om befolkningens ståndpunkt i fråga om ordning och sedlighet. Under s. å. anhängiggjordes 15 åtal, varav de flesta för förseelser och endast ett för grövre brott.

Häradets sigill framställer ett träd med omskrift »Lysings herads signet 1569».

Socknar.

1. **Heda.** Gränserna äro i n. Dagsmossen och Svanhals s:n, i ö. Rök och Åby, i s. Åby, i sv. Ödeshög samt i v. Tollstad. Arealen: 2,224 h., därav 2,216 land. Marken är jämn, ehuru mot s. upptagen av låga åsar. Rådande jordart är delvis bördig lera på kalkgrund, för övrigt sandblandad mylla. Socknen bevattnas av en mindre å, här benämnd Disan, som kommer från Åby samt går nära nog genom socknens midt i nordl. riktning och faller ut i sjön Tåkern. Nämnda å gör här flera fall. Av vägar genomstrykes socknen av en från Rök, som går förbi kyrkan till Tollstad, varefter den förbi Omberg leder till Vadstena. Från denna utgår en mindre åt s. till Åby. Hästholmens—Mjölby jvg genomgår socknen med jvst. Heda.

Hethums kyrka nämnes 1268 och torde därmed menas den härv. kyrkan. År 1294 nämnes en präst vid *Hedeskyrke* och 1327 en i *Hedhe*.

Skrives 1337 *Hethe* och 1391 *Hædhis*. Sedan länge har socknen varit annex till Rök. Ny reglering 1919. Heda kyrka, som antages vara den äldsta inom Östergötland, är byggd dels av kalksten, dels av tegel. Till sitt byggnadssätt är hon en av Sveriges märkligaste landtkyrkor. Det var nära däran, att detta minne av forntida byggnadskonst blivit helt och hållet lämnadt till förfall i brist av nödiga reparationer under en längre tid. Det ansågs nämligen föga värdt att kosta på något på de gamla murarna, utan det skulle vara bättre att efter den gamla kyrkans förfall bygga en helt och hållet ny. Prof. Brunius besökte då under 1840-talet socknen, varvid han fästade uppmärksamheten på det höga värde, denna kyrka ägde i flera hänseenden. Beslutet om kyrkans fullkomliga restaurerande fattades icke långt därefter, och ett förslag till kyrkans utvidgande och restauration i gammaldags stil blev år 1852 avgivet av B. Heda kyrkas utseende före den ombyggnad, som sedermera företogs efter denna plan, framgår av följande utdrag ur Brunii beskrivning därom:

»Heda kyrka utgöres av ett avlångfyrkantigt skepp, ett något smalare och kortare kor i ö. samt ett fyrkantigt torn i v. Å skeppets norra sida sträcker sig en trekvadratisk utbyggnad och å dess s. en kvadratisk med rundel åt ö. och ett vapenhus åt s. Å korets n. sida ligger en avlång fyrkantig sakristia (nu å västra delen). Skeppet betäckes med ett tunnvalv på vederlag i s. och n. Triumfbågen prydes med karnisade vederlagskransar, och den har genom sättning fått en något tryckt betäckning. Å varje sida om triumfbågen märkes en hög spetsig altarnisch. Skeppet har icke mer än en fönsteröppning, vilken är åt söder. Koret betäckes till de två västligaste tredjedelarna med ett kupolartadt korsvalv, som saknar korsbågar, och till den ö. tredjedelen med ett tunnvalv på vederlag i s. och n., vilka invändigt äro förstärkta med $^1/_2$ fots framsprång. Altarväggen är rak. Koret upplyses av en fönsteröppning i ö. och en i s., som båda blivit utvidgade. En ursprunglig ingång finnes å korets södra sida (märken av densamma synas ännu). Tornet utmärker sig till det yttre med fem nära lika höga avdelningar, vilka åtskiljas genom skråkantiga indragningar, så att den förstes betäckningar utgöra den andres socklar o. s. v. Tornets betäckning består av förskjutna ut- och invändigt skråhuggna hällar, som med 45 graders lutningsvinkel slutta åt alla sidor. Inpå hörnen av denna betäckning stå två runda och två fyrkantiga stenspiror i motsatta riktningar och överst å spetsen står en fyrkantig sådan. Man ingår från skeppet genom en tämligen hög öppning med rundbågig betäckning i tornet, i vars sv. hörn en fyrkantig inbyggnad innehåller en spiraltrappa. Man uppkommer vid slutet av denna spiraltrappa, som intager nära en tredjedel av tornets höjd, på ett spetsigt tunnvalv med vederlag i s. och n., varifrån man måste på svaga stegar och skröpliga bjälklager uppklättra till de övre delarna. Här har aldrig funnits någon takstol. Utbyggnaden å skeppets n. sida är samtidig med detsamma. Dessa båda partier måste egentligen betraktas som mellan- och sidoskepp, vilka bådadera äro lika långa, men det förra vidare, bredare och högre än det senare. Två fyrkantiga och helt låga pelare, som stå på lika avstånd från varandra och gavelmurarna, åtskilja mellan- och sidobyggnaden. Mellan dessa pelare och n. sidomuren äro rundbågar spända och dithörande svicklar uppfyllda till lika höjd med slutstenarna. Sidobyggnadens betäckning utgöres av tre tunnvalv. Varje av sidobyggnadernas kvadrater upplyses av en fönsteröppning från n. och en ingång inleder från v. Det egentliga skeppets s. utbyggnad, vilken är hälften kortare

och något smalare än detsamma, intager nära midten därav. En stor rundbågig öppning förenar utbyggnaden med skeppet. Betäckningen utgöres av ett kupolartadt korsvalv utan korsbågar, och dess rundel åt ö. betäckes med ett halvt hjälmvalv. Samma utbyggnad har åt s. en liten fönsteröppning med hög bröstning och rundbågig betäckning. Denna fönsteröppning måste vid vapenhusets uppförande blivit igenmurad. Rundelen har åt ö. en liten fönsteröppning, som ännu begagnas. Tornets murar i nedersta avdelningen hålla 5,5 fot i tjocklek men äro i de övriga i mån av ovanberörda indragningar tunnare. Den övriga byggnadens murar äro blott 3,5 fot tjocka. Skeppets bredd utgör 21 1/4, längd 36, höjd ifrån golvplanen till slutstenarna 28,5, n. sidobyggnadens bredd 14 1/2, längd 36, höjd från golvplanen till takvalvens slutstenar 16; s. sidobyggnadens bredd 16 1/2, längd 17; korets bredd i v. 19 2/3, i ö. 17,5, längd 23 11/12 fot. Alla dessa mått avse inre förhållande. Tornets yttre bredd åt s. och n. 19 1/3; åt v. och ö. 18 3/4. Tornets höjd med inberäkning av spiran ungefär 85 fot. Hela byggnaden har skråkantiga socklar med undantag av vapenhuset och sakristian, som äro vida yngre. Alla omfattningarna och listverken äro väl arbetade. Alla omgivningsmurarna och takvalven äro uppförda av tuktad kalkflis, socklarna, hörnstyckena, omfattningarna, pelarna, tornbetäckningen och listverken av välhuggen kalksten från Omberg.

Denna kyrkas högst ovanliga anordning är vid närmare skärskådande lätt att förklara. Här har i en avlägsen forntid funnits en liten kyrka, som bestått av skepp, kor och rundel. Efter bortbrytande av hela skeppet och av korets n. sida ha nuv. mellan- och sidoskepp samt kor och torn tillkommit. Det synes påtagligen, att man på så vis tillvägagått, emedan den s. sidobyggnaden är med sin rundel och med sin uttömningssten ett gammalt kor, vilket man ej velat förstöra; då däremot n. utbyggnaden är ett sidoskepp, som till alla delar har en likadan anordning med dem, där funnits å klosterkyrkan i Alvastra. Då ingen ringklocka kunnat i tornet upptagas, i anseende till detsammas tjocka tunnvalv, trånga gluggar och fasta betäckning, utan att någon glugg blivit, vad sedermera skett, alldeles sönderbruten, måste samma torn endast tillkommit såsom ett säkert värn i händelse av en hastig överrumpling. Kyrkans nyare delar äro, såsom det tyckes, samtidiga eller nära samtidiga med klosterkyrkan i Alvastra, varifrån någon klosterbroder förmodligen biträdt såsom byggmästare. Således måste detta torn uppstått, innan någon kyrkklocka brukades i norden. Kyrkans läge synes ock vara ganska passande för ett fäste.» (Konstanteckningar under en resa 1849 av C. G. Brunius.)

Sådan var kyrkans utseende år 1849. Hon började, såsom redan nämndt, att luta till sitt förfall, men räddades därifrån genom församlingens beslut att utvidga och iståndsätta henne. Ledningen av ombyggnaden övertogs av prof. Brunius och utfördes efter det av honom avgivna förslaget. Enligt detsamma nedrevs kyrkans gamla kor och sakristia samt nedbrötos väggarna å n. sidan av mellan- och sidoskeppet åt n. samt vidbyggdes här ett trekvadratiskt tvärskepp med en rundel, inrymmande sakristian. Av den gamla kyrkan återstå mellan- och sidoskeppen samt tornet med samma mått, valvbetäckning, dörr- och fönsteröppningar som förut. Den nya tillbyggnaden uppfördes av tegel med 4 à 5 f. tjocka murar. Den mellersta kvadraten betäckes av ett korsvalv, sidokvadraterna av tunnvalv och rundelen av ett halvt kupol- eller hjälmvalv. Varje kvadrats sida är invändigt 21 fot. Rundelen upplyses av tre fönster. Under det mellersta av dessa finnes en dörr. För övrigt finnas å tillbygg-

naden två tredelade fönster, ett å varje gavelmur samt sex enkla å sidorna. Arbetet utfördes under bevarande av det gamla i allt möjligt. En ödla, som krälar mot en av dörröppningarna, torde under uråldriga, vidskepliga tider tillkommit som ett värn mot intrång i kyrkan av illasinnade.

Förslaget uppgjordes år 1852 och uppgick kostnadsförslaget allt inberäknadt till 12,919 rdr 40 sk. banko. Arbetet uppsköts emellertid till år 1855. På församlingens dåv. kyrkoherdes begäran uppgjorde prof. Brunius kontrakt med en byggmästare i Lund, vilken erbjöd sig att i enlighet med kostnadsförslaget verkställa allt murarbete, men detta kontrakt antogs icke. Kyrkobyggnaden uppsköts ånyo, och först senare tillkallades en murmästare, som i början av 1857 begärde för allt arbete, då församlingen skulle släppa till materialier och ställningsvirke, 12,484 rdr b:o jämte 11,076 st. fria handtlangaredagsverken. Brunius anskaffade emellertid murmästare från Lund, som, då församlingen likaledes skulle tillsläppa alla materialier och allt ställningsvirke, begärde 6,000 rdr b:o jämte fri handtlangning, den senare dock till högst 6,000 dagsverken.

274. Heda kyrka.

Detta förslag antogs 1857. Kyrkan avsynades på hösten 1858 samt invigdes 1862. För förslagets uppgörande begärde och erhöll Brunius 1852 75 kr. Kyrkan (fig. 274) undergick även i avseende på inredningen reparation.

Altarprydnaden består av en Kristusbild, modellerad i lera av artisten Nyström. Gamla altartavlan, framst. Frälsaren på korset, var från katolska tiden samt borttogs redan för längre tid sedan, då samtidigt ett fönster öppnades över altaret. Den förvaras nu i tornet. Gamla predikstolen med Frälsarens och evangelisternas bilder var från år 1661. Orgeln, om 6 st., är gammal, inköptes 1860 från Mjölby. Dopfunten är av röd kalksten. De fem mässingsljuskronorna äro utan inskrift. En trearmad mässingsljusstake är skänkt av »manhafti» korpralen Jan Håf 1692. En gravsten med Örnflychtska vapnet är efter hovrättsassessoren Peder Eriksson († å sin gård Ingvaldstorp 1646) och hans hustru Helena Örnflycht. Två gravstenar äro, den ena över Måns Svensson Håhl († 1653) och den andra över Is. Svenonis Krusenius (även kallad Cresanius, † 1667), båda kyrkoherdar i pastoratet. Andra äldre gravstenar äro 5 utanför kyrkan. Huvudbaner ha förr funnits

över majoren vid östg. reg. till häst Bartold Schultzendorff (f. 1681), ryttmäst. vid östg. kav. Gudm. Bruun († 1696) och begraven i Bjälbo kyrka samt ryttm. vid östg. kav. Johan Hååf († och begraven här 1735). Dessa båda sistnämndas vapen voro lika, nämligen i skölden en ryttare med pistol i handen, sittande till häst och över hjälmen en arm med en pistol i handen. I vapenhusets vägg är en s. k. piscina (fig. 275). Av äldre inventarier finnas timglas och 8 större och mindre bilder av trä, däribland en sittande Mariabild med barnet, från 1100-talet. Vid taket märkes en ornerad stock.

275. Piscina, uttömningssten för vatten, som använts för tvagningar eller de hel. kärlens sköljning.

Ringklockorna, som förr hängde i den under senare delen av 1800-talet nedtagna trästapeln, hänga i tornet. Å storklockan, som omgöts år 1771 av Elias Fries Thorsson i Jönköping, läses: Vid Adolf Fredriks död min luta sorgligt stämdes, Av häftigt klagorop min goda röst förskämdes, Till Gustavs kröningsfest jag åter fick mitt ljud. Och fullgör nu mitt kall. Gör du ock så mot Gud; Så dör du till nytt liv och vinner visst den ära, Att uti evig fröjd få livsens krona bära. Den mindre klockan har en inskrift på latin som utvisar, att den göts 1679.

Om Heda kyrka berättar sägnen, att hon skall vara uppförd av en jätte. En annan jätte skall då, förgrymmad över företaget, från Rödgavel vid Omberg ha slungat ett stort stenblock för att krossa henne. Stenen hann dock, såsom vanligt vid dylika sägner, icke fram utan föll ned på något avstånd i v. från Heda kyrka. Stenblocket visas ännu i dag. Sistnämnde jätte hade sin bostad i Rödgavel. Ur de ståtliga gemaken här skall Heda kyrka erhållit sitt kyrksilver. Jättarna försökte ofta, framförallt om julnätterna, återtaga detsamma, men det lyckades aldrig. En gång skola de, sedan de vid sitt besök i kyrkan misslyckats återtaga silvret, börjat dricka av mässvinet och vigvattnet, varav de

blevo så berusade, att de mördade varandra. Den enda, som undkom med livet, var en gammal trollpacka, som gömt sig bakom en ugn. Hon skall sedan ha yttrat, att hon, som levat under sju ekskogars uppväxt och borttynande, aldrig förr varit vittne till ett sådant oväsen.

Från socknen omtalas tre runstenar: 1) inmurad i kyrkans ö. yttervägg med ristning, som av Brate tydes: Torger reste detta minnesmärke efter Anund Kanp (kanp = mustasch), sin fader; 2) i samma vägg: Holmsten reste denna sten och gjorde bro efter sin fader Myra, som bodde i Jättingstad; 3) s. om Häggestad vid landsvägen: Brodd reste denna sten efter sin fader Saxe och efter sin broder Udd. Gravkullar omtalas från prästgården, Jussberg, där bl. a. för längre tid sedan anträffats en grav av kalkstenshällar samt värjor med fästen av brons, från Isberga östergård, Siks »storkulle», Tjugby brunnsg., Disevid, Kolstad, Tuna och Häggestad. En bronsurna är hittad vid Isberga söderg., ett eneggadt bronsvapen med vid spetsen bakåtböjd klinga av ovanlig form vid Norrö o. s. v.

Folkmängden å 1750-talet: över 600, 1790: 674, 1850: 1,056, 1910: 935, 1915: 905. — Kassor 1910: fattigk. kr. 2,550, skolk. kr. 905, orgelk. kr. 1,278, Kinmanssonska f. kr. 11,588, prosten Peterssons f. kr. 1,637, Lysings h:ds sparbanksf. kr. 1,097. — Folksk. hade 1 lär. med 60 barn år 1915, varjämte 1 småsk. har 1 l:a och 30 barn. — Handl.: 2, handtv.: 17.

Gårdar.

Disevid, 1 3/4 m., 138 h. Under 1600-talet tillbytte sig kronan en gård här av Karin Bielke. Tillh. till 1852 till större delen brukspatr. T. Bergelin och 1/2 m. överstelöjtn. Jon Brogren, vilket sistnämnda 1853 såldes till sed. kaptenen Sam. Fredr. Rosin († 1878), tillh. med 1 m. 1884 hans stbh., 1894 sonen, kamreraren Fr. Rosin och 1910 J. Ingvarsson, Alvastra. — Egendomen är belägen vid Disaån.

Egbola, St., 1 1/2 m., 87 h. Har förr tillh. ätten Rehnberg. Har länge haft 3 äg. — **Haddetorp,** 1 m., 40 h. År 1358 sålde Peter Bonde (båt) till Nils Upplänning all sin del i *Haddatorp*. Bengt Nilsson i Valla testamenterade 1369 alla sina fastigheter här till Alvastra kl., där han för sig och hustrun valde gravställe. År 1384 pantsatte Olof Staffansson, som 6 år varit skyldig Alvastra kl. 6 1/2 mark pgr, dels för ett skepp, dels för tomtören av klosterjord i Hästholmen, all sin jord här, näml. 1/3 att. o. en tomt samt därtill 1/4 att. o. en tomt, som Olof fått av sin broder Niklas. År 1386 sålde Jon Galle till Alvastra kl. för 6 mark 1/2 att., som han ärvt efter sin fader Pet. Tomasson, underlagm. i Östergötland. Riddaren Gerdh. Snakenborg, som var hövitsman å Hästholmen, beviljade 1388 för den tid, han innehade jorden, som pant Alvastra kloster skattefrihet för 1 1/4 attung i *Haddatorp*, som klostret köpt av Jon Pawelsson, Sven Kopærnaghel och Hakon Pawe. År 1391 sålde Jon Pawelsson allt, det han ägde här, utg. »thre fierdhalute iordh» för 11 mark pgr till Alvastra kl. Vid räfsteting 1399 dömdes, att 7/4 att. skattejord härstädes, å vilka fogden i Östergötland Esbjörn djäken kärat, med påstående att de till förfång för kronan kommit från skatt under frälse, fortfarande skulle tillh. Alvastra kl. under frälserätt, alldenstund nämnden på uppgivna skäl styrkt detta vara rätt. Har f. n. 6 äg. — **Heda,** komministerbost., 1/2 m., 27 h. — **Häggestad,** 3 1/2 m., 158 h. Gårdar här och i Vallby reducerades med Alvastra från ambassadören

Mattias Palbitsky († 1677). Av gården har 1 m. varit militiebost., nu indraget till staten. Det övriga har 9 äg. — **Isberga,** 2 1/2 m., 111 h. Riddaren Erik Umreysa skänkte 1244 två gårdar i *Isbærghe* till Vadstena kl. Senare har 1 m. varit bataljonspredikantsbost., sedan länge indraget till staten. Det övriga har 4 äg. — **Jussberg,** 2 1/2 m., 167 h. Före år 1397 testamenterade marsken Erik hela sin del i *Jwtsberg* till Alvastra kl. År 1398 pantsatte Knut Jönsson till Alvastra kl. sitt gods i *Jwsbergh* för en skuld av 26 m. pgr mot vissa villkor. År 1399 tilldömdes Alvastra kl. en gård av 2 att. i *Jwsbergha,* vilken varit klostret olagligen förhållen, ehuru bevisligen dit skänkt av herr Erik Kättilsson, kallad marsk, före dennes död år 1395 såsom själavgift för hans där begravna föräldrar, syskon och barn. Jöns o. Nils Knutsson avträda till samma kloster, till en del mot lösen, den gård här, som deras fader pantförskrivit till klostret. Samtidigt giver Rangvald Jonsson 1/2 a. till Alvastra kl. som själavgift för sig, föräldrar, hustru och barn. År 1409 giver Katarina (uppvänd vinge i vapnet), nyssnämnde marsks dotter och Axel Kättilssons husfru, som själavgift till Alvastra kl. sin gård här. Jussberg, 1 m., har varit militieboställe, nu indraget till staten. Det övriga har 2 äg., 1910 O. Fredriksson och ett stbh. — **Jättingstad,** 3 m., 164 h. *Iætunstaþum* nämnes redan tidigt och tecknas på detta sätt på en av socknens runstenar (se ovan). År 1414 satt Törgils i *Jætungxstadhum* i nämnden vid räfsteting i Skänninge. Skrives i ett annat brev s. å. *Jætingxstadha.* Har länge haft flera äg., f. n. 5. — **Kolstad,** 3 m., 132 h., 8 äg. — **Norrö,** 3 m., 148 h. År 1363 fick Heda präst en äng i *Norö* av makarna Boto Rangvalsson och Ragnildis. En gård här tillh. under 1600-talet översten Lood men reducerades från fru Anna Silfversparre, en annan reduc. från fru Anna Bure. Norrö, 1 m., har varit kronolänsm.-bost., nu indraget, 1 m. kaptensbost., även indraget till kronan, 1 m. 2 äg., varav 1910 O. Fredriksson. — **Slk,** 3/4 m., 41 h., 1 äg. — **Svenstorp,** 1/4 m., 27 h., 1 äg. — **Tjugby,** 5 1/2 m., 219 h. En gård här tillh. 1636 Mossebo, en senare släkten Silfversparre, en tillh. Gabr. Sparre och en von Snoilsky; en gård reducerades från släkten Soop. 1 m. har varit löjtnantsbost., indraget till staten, och har k. m:t 1916 bestämt, att två lägenheter skola avsöndras till egnahem från denna gård, medan densamma i övrigt bibehålles i kronans ägo. Det övriga har 6 äg. — **Tuna,** 3 m., 123 h. En gård Tuna nämnes 1374 och är måhända denna. Har 3 äg. — **Vallby,** 5 1/4 m., 321 h., 15 äg.

Övriga tillhörigheter: Disevids kvarn, d:o tegelbr., Hedagården, Heda kvarn, Heda kyrkojord och hus, Tjugby tegelbruk m. fl.

2. Kumla. Gränserna äro i n. sjön Tåkern, i ö. och s. Harstadsdelen av Väderstads s:n, i v. Svanhals. Arealen: 1,262 h., därav 781 land. Socknen är en stenfri slätt, bevattnad av Tåkern och ett par åar. Rådande jordart är bördig lera och dungjord. En väg genomgår socknen från ö. till v. förbi kyrkan.

Kumlaby omtalas 1326, då en äng testamenterades till kyrkoherden här. Nämnes 1332 och 1391 *Kumbla,* 1394 *Kombla.* Socknen har sedan långlig tid varit annex till Svanhals. Ny lönereglering 1917, då komministertjänsten, som vakanssattes enl. k. bestämmelse 1904, föreslås till indragning. Kyrkan (fig. 276) är uråldrig, av kalksten, i romansk stil. Taket är spånbetäckt. Längden: 19 och bredden: 6 m. med utrymme för 150 personer. Har varmugn. Hon har flerfaldiga gånger undergått reparationer, senast 1867 och 1877. Redan år 1729 nämnes kyrkan såsom i högsta måtto bofällig, i synnerhet tornet, som säges

vara sprucket »ifrån ovan till nedan». Nämnda år ävensom år 1733 reparerades såväl torntaket som tornmurarna, vilka sistnämnda år länge sägas hotat med ruin. År 1806 var kyrkan så förfallen, att man, av fruktan för möjligen inträffande olycka genom valvens nedstörtande, icke vidare tilltrodde sig att här förrätta gudstjänst. Besiktning blev då hållen efter förordnande av k. befallningshavande, vid vilken besiktning tornet befanns vara »av den vådliga beskaffenhet, att muren, som på alla sidorna ifrån grundvalen ända upp till översta ändan är sprucken, och det till den grad, att ej med domkrafter på något ställe kunna bindas, ty tornet såväl som kyrkans murar befinnas vara fyllda av bruk och småsten, som försvagar på deras yttre beståndsdelar, att de slutl. alltmer, även om försök till reparation skulle användas, ramla». För att bevisa sanningsenligheten härav lät man ringa med klockorna, »då hela tornet runkade, och sprickorna öppnade sig allt mer och mer, så att på flera ställen å muren kunde käppar utskjutas genom desamma». Kyrkans murar voro av »lika beskaffenhet, över allt spruckna», och befarade man, att hela valvet skulle störta vid minsta skridning. Kyrkan var med ett ord i sådant tillstånd, att man ansåg tjänligast att icke vidare ringa utan endast klämta med klockorna, då gudstjänst skulle hållas. För övrigt ansågs det ganska vådligt att fortfarande hålla gudstjänst. Med anledning av tornets beskaffenhet blev detta sedermera nedrivet, men kyrkan säges efter senaste reparationer numera vara i godt stånd. Altarskåpet är med 8 snidade bilder. Dörrarna ha målningar ut- och invändigt, såsom Maria bebådelse, Jesu födelse, hudflängningen, törne-

276. Kumla kyrka och klockstapel.

kröningen m. m. På överstycket över tavlans midt föreställes treenigheten medelst tre figurer, satta i triangel och förenade genom språklister. Skåpet, från katolska tiden, har förr hört till Svanhals kyrka men var föräradt hit redan under förra hälften av 1700-talet. Predikstolen uppsattes år 1755 med en kostnad av 200 daler k:mt. Orgelverket om 7 st. är från 1864 av Rosenborg. I väggen vid altaret är ett mindre vigvattenskärl. En ljuskrona av mässing skänktes år 1743 av överstelöjtn. Mattias von Björnbourg o. hans maka Anna Maria Rudbeck. En annan krona är av glas. I kyrkan finnes ett rökelsekärl. En planka med ornerad kant, hörande till kyrkans ursprungliga takkonstruktion, anträffades 1900 å kyrkans vind (se O. Janse: »Om forna takkonstruktioner», Sv. Fornm.-f:ns tidskr. B. 11). Här fanns ännu under 1800-talet en nu försvunnen, hel och väl vårdad bibel från 1541. — Avst. till Svanhals jvst. 3,5 km.

Kyrkans ringklockor hänga i en oansenlig klockstapel. Å den större klockan, som är gjuten 1741, läses: Mitt ljud behagar mänskom väl, Men GUDS ord fägnar deras själ. När bön och sång blir hörd hos GUD, Då är det bättre än mitt ljud. Å den mindre klockan, som är gjuten 1818, läses å ena sidan: Kristen, då mitt klara ljud Tränger till ditt öra, Kom att lova HERRAN GUD, Låt hans ord dig röra. När jag ock förkunna får Någon här avliden, Vet att tänka på din bår, Akta nådetiden. Om jag bådar vådelds brand Uti någon hydda, Hasta med en hjälpsam hand, Nästans gods att skydda.

Av fornlämningar märkas 2 runstenar, båda vid Gärdslösa. Å den ena läses: Finnved satte denna ... efter ... Å den andra: Skaung och Assur reste denna sten efter sin fader Kag. Andra runstenar hava även nämnts härifrån, men de upptagas icke i »Östergötlands runinskrifter» av Brate. Vid kyrkan har varit en sådan mängd ättehögar, att man har trott socknens namn härleda sig av dessa kummel. På Gärdslösa ägor omnämnas ättehögar. I Åsby funnos under 1700-talet såväl en stenlagd gata som en stengrund, 36 fot i fyrkant. Dessa minnen från äldre tider äro till största delen för länge sedan försvunna.

Folkmängden på 1750-talet: 220, 1790: 229, 1850: 342, 1910: 242, 1915: 223. År 1910 var Kumla en av de 8 kommuner i Sverige, som under året icke hade någon understödstagare. — Folksk. hade 1915 30 barn. — Handl.: 1, handtv.: 5.

Gårdar.

Gärdslösa, 5 1/2 m., 308 h. År 1306 gav Olöf Turesdotter sin gård *Jærunzløsø* till Vreta kl. och avses härmed antagligen Gärdslösa. Av Gärdslösa lillg. är 1/7 m. beläget i Väderstads s:n. Har 15 äg.

Sjötuna, 3 m., 185 h., sammanbyggdt av Tuna 2 och Baggetuna 1 m. Tuna omnämnes 1332, då riddaren Magn. Bengtsson bortbytte 1/2 att. här till Joh. Holmgersson. Riddaren Ulv Jonsson och hans fru testamenterade 1391 till Vadstena kl., där de välja sin gravplats, 2 2/3 att. i *Tuna* samt 400 mark pgr, av vilka 100 skulle användas till makarnas begravning och 300 till inköp av kalkar, altarkläden, 2 par mässkläder, det ena rödt för helga korsets altare, det andra vitt för vårfrualtaret, båda av »hödhenstykke ælla flocell» (sammet). Tuna

innehades 1636 som säteri av Per Månssons änka, sedermera av fru Magd. Ulvsparre. Baggetuna reducerades från Vadstena kl. men utbyttes mot hemman I Finland från kronan av k. rådet Klas Fleming. Båda gårdarna förlorade 1681 säterifriheten, till följd av bristfällig brukning, men återfingo den 1683. Tillh. 1687 och 1726 släkten Silfversparre, ehuru sistnämnda år till en del även fru Elis. Ramsvärd, sedermera överstelöjtn. Mattias von Björnebourg († 1745), hans änka Anna Maria Rudbeck, hennes andre man majoren Bleckert Andreas Blomensköld († 1762). Innehades under förpantning omkr. 1760 av överinsp. Joh. Beron. Tillh. vidare majoren v. Roxendorff, släkten Boije, löjtn. Magn. Ad. v. Kothen († 1816), g. m. Hedv. Sofia Boije († här 1793), majoren G. Freytag, 1850 Karl Pettersson, senare M. Larsson, som 1872 sålde säteriet till Ax. Hermelin, Gripenberg, som var äg. ännu omkr. 1900, 1910 A. Andersson, Väderstad, och F. Sjöstrand, Rök.

Tyttorp, 2 1/2 m., 70 h. Har länge haft flera äg., tillh. 1910 K. Nyström m. fl. — **Åsby,** 4 1/8 m., 194 h. År 1394 bortbytte riddaren Magn. Lofwasson hela sin ägolott i Asby till Vadstena kl. Kapellansbost., 5/8 m., innehaves av Linköpings domkapitel, 1 m. har varit regementsfältskärsbost., sedan länge indraget till staten, det övriga har 3 ägare.

Övriga tillhörigheter: Gårdstorp med handelsbod, Tungelstads utj., som kallas *Tunnestath* och 1326 nämnes i gåvobrev till Alvastra kl. m. fl.

3. Rök. Gränserna äro i n. Svanhals, i ö. Väderstad o. Rinna, i s. Trehörna, i sv. och v. Åby o. Heda. Arealen: 5,175 h., därav 5,086 land. N. och v. delarna av socknen är en slätt men mot s. och ö. övergår trakten alltmer till skogsbygd med stenbunden, bergig och ojämn mark. Rådande jordart är på slättbygden lera och i skogsbygden mylla och sandjord. Av insjöar märkas Loren, Trehörningen och Kålsjön, varjämte Sätraån och Åbyån genomflyta socknen. Av landsvägar märkes vägen från Linköping till Gränna, vilken i sv. riktning kommer från Svanhals och går till Åby. Vid Hejla backe utgår en väg åt v. förbi kyrkan och sedermera till Heda. En annan utgår åt so. till Trehörna, under tiden upptagande en väg från Svanhals. Mjölby—Hästholmens jvg har här st. Rök.

Rök nämnes som socken bl. a. 1387 i ett gåvobrev till Vadstena kl. Med Heda som annex bildar Rök ett pastorat. Ny reglering 1919. Kyrkan (fig. 277) är uppbyggd av direkt. Nyström 1842—45 samt har en längd av 29 och bredd av 11,5 met. med plats för 900 personer. Har 2 varmugnar. Altartavlan föreställer Kristi lidandeskamp i örtagården. Orgeln om 18 st. är byggd 1871 av P. L. Åkerman. Den gamla orgeln om 9 st. hade tillh. Brestads kyrka, men blivit tillökad och såld till gamla kyrkan av Vistenius år 1751. Av ljuskronorna äro 3 av mässing och 2 med glas, vartill kommer 1 glaskrona i sakristian. En av mässingskronorna inköptes 1771 för 550 d:r kmt. Dopfunten är av kalksten. Åtta snidade bilder (S:t Anna med Maria och Jesusbarnet m. fl.) samt en äldre predikstol förvaras i tornet. Teckningar av såväl nya som gamla kyrkan finnas i sakristian. Å kyrkogården märkes en egendomlig gravvård, best. av en över släkten Adlerbergs grav uppförd pyramid av kvadersten. Det säges, att en underjordisk gång leder från kyrkan till gravkoret. — Avst. till Röks jvst. 1 km.

Av kyrkans ringklockor tillhör från 1915 den större statens samlingar. Å densamma läses med götisk minuskelstil: † *Ano: domi: M: cd: LXXX: Ave. maria. g.* Å den mindre, gjuten 1745, läses: Gudi allena ärona. När jag kal-

277. Röks kyrka.

lar, hör mitt ljud Kom till kyrkan, bed till Gud, Att du rätt hans ord må höra Som din själ kan salig göra; Så har du rätt varit där, När din vandring sluten är.

Gamla kyrkan, av obekant ålder, var av huggen kalksten med ett högt torn. Någon altartavla fanns icke utan endast ett krucifix, omgivet av de 4 evangelisternas bilder, uppsatt framför fönstret över altaret. Släkten Snoilsky hade här familjegrav. Nio vapen för släkterna Snoilsky, Leijonsten, Rosensvärd, von Gisler m. fl. voro här uppsatta. En minnestavla fanns här över kyrkoh. J. Berzelius, hustru och efterkommande.

Av fornlämningar omnämnes främst den i hög grad märkliga under namnet Rökstenen kända runstenen å härvarande kyrkogård (se Ögtld I, sid. 74—83). En annan runsten skall enl. K. F. Nordenskjöld anträffats under gamla kyrkgolvet vid tiden för nya kyrkbyggnaden, men denna är förkommen och lärer vara sönderslagen. Nära torpet Tjuren å Ingevalds gatugårds ägor omtalas flera fotangelrör m. m. Andra stensättningar förekomma även i socknen, där f. ö. flera lösa fornfynd äro gjorda. — Under Dackefejden vann konungens folk under Nils Boyes befäl en seger här.

Folkmängden var på 1750-talet: 700, 1790: 869, 1850: 1,280, 1910: 1,050, 1915: 1,012. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 72, fattigk. kr. 1,145, Peterssonska fonden kr. 1,589, Hedmarkska d:o kr. 4,420, Lysings h:ds sparbanksf. kr. 1,122, Kinmanssonska gravf. kr. 913, d:o slöjdskolef. kr. 11,911, Burénska f. kr. 4,000, Larssonska d:o kr. 4,000. — Folksk. hade 64 barn 1915. Dessutom finnas 1 mindre folkskola o. 1 småskola med var sin l:a. — Handl.: 3, handtv.: 14.

Gårdar.

Biskopstorp, $^1/_4$ m., 127 h., 3 äg. — **Bomhult,** $^1/_4$ m., 153 h., 5 äg. — **Borryd,** $^1/_4$ m. 46 h., 2 äg. — **Eje,** $^1/_2$ m., 33 h., 3 äg. — **Fölseryd,** $^1/_4$ m., 50 h., tillh. 1910 A. P. Gomér. — **Gimmerstad,** $^3/_4$ m., 24 h. År 1580 erhöll Göstrings härads länsmanshustru Sigrid Eskilsdotter i Gimmerstad rätt att få åtnjuta någon avkastning, enär hon »hållit ämbetet vid makt, så länge konungen var i Vadstena». Äg. 1910 fru A. Andersson, Arneberga. — **Gissletorp** med Svikstorp, $^3/_4$ m., 154 h. En del av Gissletorp hörde under 1600- och ännu under 1800-talet till Kyleberg. Tillh. 1884 o. 1894 Aug. Brun samt 1910 K. H. Brun, Ekeby s:n. — **Givetorp,** $^1/_4$ m., 85 h., 8 äg. — **Göjeryd,** $^1/_2$ m., 80 h., äg. 1910 Hilda Pharmansson. — **Hejla,** 1 m., 80 h., äg. 1910 K. Johansson o. O. Vidéns barn. — **Hertigtorp,** $^3/_4$ m., 18 h., tillh. Sätra. — **Hillingstad,** 2 m 95 h., 5 äg. — **Hälleboda,** $^1/_2$ m., 19 h. Hörde under 1600-talet till Sjötuna och under 1700-talet till Renstad, äg. 1910 A. J. Håkansson. — **Hämmingstorp,** 1 m., 45 h., 2 äg. — **Hästäng,** $^1/_2$ m. Hästäng, Fölseryd, Mark o. Nogård hörde 1687 o. 1726 till Sätra, äg. 1910 E. A. Gomér. — **Ingvaldstorp,** 4, med **Asseryd,** $^1/_2$ m., tills. 274 h., 7 äg. — **Kamphemmet,** $^1/_4$ m., 25 h., äg. 1910 A. P. Gomér. — **Knivstorp,** 1 m., 33 h. Hörde till Renstad 1687 o. 1726, äg. 1910 A. E. Johansson. — **Mark,** 1 m., 81 h., 2 äg. — **Millingstorp,** $1\,^7/_{20}$ med d:o l. **Eveboda,** $^3/_{20}$ m., 182 h. Under 1300-talet testamenterade kyrkoprästen i Svanshals, herr Knut, bl. a. alla byggnaderna i *Mithlongxtorph* (?) till sin avl. broder Hemmings barn. År 1399 satte Thomas i *Midlungxthorp* i nämnden vid räfsteting i Vadstena. Ägdes som säteri av generaladj. Magnus Rosensvärd († här 1677), men reducerades från hans släkt. Kom senare i allmogehänder. $1\,^7/_{20}$ tillh. 1894 och ännu A. J. Håkansson o. $^3/_{20}$ Sv. G. Larsson, vilken senare gård 1910 tillh. fru A. Andersson.

Nogård, $^1/_8$ m., 30 h., tillh. 1910 J. G. Gomérs stbh. — **Runnestad,** 3 m., 129 h., 4 äg. — **Rök,** 1. m., 24 h., kyrkoh.-bost. — **Skogsäng,** $^1/_2$ m., 62 h., tillh. 1910 K. J. Gomér, men såldes 1916 av hans stbh. till A. Gomér. — **Slätt, Lilla,** $^1/_8$ m., 46 h., skogvaktarebost., skattlagdt 1775. — **Stengård** med Lammakärret, 1 m., 205 h., tillh. 1870 K. P. Magnusson, 1884 Fr. Osk. Karlsson, 1894 o. 1910 Jakob Svensson. — **Stengårdstorp,** $^1/_4$ m., 109 h. Stengårdstorp, Givtorp och Bomhult hörde 1636 till Massebo i Rinna men reducerades från fru Brita Ribbing. Hörde 1850 till Sjötuna i Kumla, tillh. 1884 o. 1894 Magn. Larsson, 1910 F. O. Jakobsson. — **Sålleryd,** $^1/_2$ m., 49 h., tillh. 1894 o. 1910 Frans A. Johansson.

Sätra, 1, med **Kungshult,** $^1/_8$ m., 712 h. *Sætra*, räntande 12 tönn korn med därtill hörande ållonskog, som i ållonår räntat 6 mark, med några närliggande torp samt 2 kvarnar, skänktes 1387 av Katarina Vimundsdotter, som ingick i Vadstena kl., till sin där grundlagda prebenda. Genom domslut i Vadstena av 1399 tilldömdes Vadstena kloster det gamla frälset Magnusamark och sina byggnader i Sätra och Sätraboda, så länge för dem göres »lica oc ræt» enligt landslag. Genom räfstetingsdom av 1414 tilldömes samma kloster såväl rätt till avkastningen av Sätra med underlydande torp som ock gården Magnusamark, som Esbjörn djäken förhållit klostret. Sätra med underl. utbyttes från kronan av häradshövd. och befallningsm. på Vadstena slott And. Grijs († 1587) kort före hans död samt var från 1604 säteri och tillh. 1610 Per Grijs, 1636 Sten Bielke, därefter under omkr. ett århundrade släkten von Snoilsky, men försåldes i midten av 1700-talet av sed. assessoren Er. Ernst Snoilsky, som ärvt gården efter sin fader Joh. Ernst von S. († 1706). Assessor S. sålde säteriet på 1750-talet till änkefru Magd. Rosenacker, f. Horn. Såldes av henne till hovrättsr. Gust. Cederström och av honom till översten Lor. Pet. Reutersvärd († 1768). Har därefter tillh. löjtn. Karl Joh. Gyllenram († här 1799), löjtn. Magn. Ad. v.

Kothen († 1816), ryttmäst. Ax. Boye, fabrik. K. Fr. Hornberg, 1829 kapt. Jakob Edv. Goës († här 1831), brukspatr. Gust. Burén, Götvik, som d. 8 febr. 1837 testamenterade Sätra med underlydande till sin brorson, juris utriusque doktor Ax. Vilh. Burén, Flämma, med bestämmelse att egendomen skulle efter hans död tillfalla sonen Gust. Vilh. Burén. I hans ägo hade gården sedan länge som underlydande rå och rörsh. 1/4 Hertigtorp, 1/4 Kamphemmet, 1/8 Kungshult, 1/2 Sålleryd samt 1/4 m. Ängsstugan. Å ägorna funnos 18 torp. Till Sätra hörde dessutom den s. k. Berns kvarn med 2 par st. och grynv., belägen 0,1 mil från huvudgården, samt en nybyggd mångbladig såg, 0,1 mil från gården vid torpet Hesselvadet. — Huvudbyggnaden, belägen invid en mindre å, vilken kommer från sjön Lören och utfaller i Tåkern, var en gammal och förfallen envånings rödfärgad träbyggnad. År 1894 tillh. Sätra med Kungshult Ph. A. Pharmansson o. 1910 M. o. J. Odén samt F. G. Gustafsson. — **Tjurtorp,** 2 m., 524 h., 6 äg.

Valla, 2 m., 156 h. Säteriet utbyttes år 1646 från kronan av F. Stenbock, innehades 1687 av översten M. Bauchmans änka M. Lind, sedermera av lagm. Kn. Törnehjelm († 1699), 1700 av hans änka Maria Sylvius, vidare av deras dotter Margareta, g. m. överstelöjtn. Pet. v. Gisler, på 1750-talet av löjtn. Per v. Gislers änka Marg. H. Vinter. Säges senare tillh. löjtn. Fock, varefter gården köptes av P. Andersson. Övergick därefter dels genom arv och dels genom köp till J. A. Petersson, som var ägare på 1850-talet, köptes och ägdes på 1870- och 80-talen av F. K. Petersson. Tillh. 1894 F. Petersson och 1910 L. C. Videgren. — **Ängstugan,** 1/4 m., 29 h., tillh. 1910 A. P. Gomér. — **Ödemark,** 1/2 m., 44 h., äg. 1910 skogvakt. K. J. Petersson. — **Östansjö** l. **Lorshagen,** 1/8 m., 61 h., 2 äg.

Övriga tillhörigheter: Egbola, Frösängs utj., Häjla backe, Högbolyckan utj., Knivstorp, Kolafall, Kolsjömarken, Röksholm, Smedstorpet o. Stenen, Stengårdstorps kvarn och såg, Säterstads villa, Sätra ångsåg, d:o såg m. fl.

4. Svanshals. Gränserna äro i n. sjön Tåkern, i ö. Kumla och Väderstad, i s. Rök och i v. Dagsmosse i Tollstad. Arealen: 4,267 har, därav 3,027 land. Marken är jämn. Rådande jordart är lera och dungjord. Sätraån kommer från Rök och utfaller i Tåkern. Landsvägen från Linköping till Skänninge genomgår s. delen från Väderstad till Rök med väg åt s. till sistn. socken. En mindre väg går utmed Tåkern förbi kyrkan. Jvst.: Svanhals.

Svanshals (icke Svanhals) nämnes 1282 med präst och kyrka. Skrives 1313 *Svanhals*, 1318 *Swanshals*, 1319 *Suanshals*, 1321 *Swanshahas*, 1333, 1341, 1345, 1349 *Swanshals*, 1360, 1369, 1372, 1378 *Svanhals* l. *Svanshals*, 1383 *Suansalss*, 1389 *Swanzhals*, 1399 *Swanshalsa*, 1406 *Swanzhals*, 1411 *Swansals*. Att de få gånger namnet skrives Svanhals under dessa tider är en felskrivning kan tagas för avgjordt. Dylika misskrivningar av namn förekomma i äldre handlingar icke sällan. Av ovanstående kan med bestämdhet fastslås, att ursprungliga namnet är Svanshals, vilket ännu även är den officiella benämningen. Att post- och jvst. blivit kallade Svanhals är alltså en oegentlighet. Med Kumla som annex bildar socknen ett pastorat. Ny lönereglering 1917, då komministertjänsten skall indragas. Kyrkan (fig. 278) är gammal, ehuru till skilda delar av olika ålder. Västra delen är av huggen kalksten och säges liksom det äldre tornet, som även var av kalksten, vara från 1100-talet. Ö. delen är

yngre och säges sten till denna tagits från Svanshals raserade sätesgård, som blivit skänkt till kyrkan av junker Erengisl och hans fru Rangborg, östgötalagm. Bengts dotter. Vad man med visshet vet, är att nämnda fru Rangborg år 1318 skänkte sina gårdar i Svanshals till Riseberga kloster. Kyrkan härjades av danskarna 1567. År 1844—45 restaurerades hon av B. Nyström, då valven nedbrötos. Tornet uppfördes samtidigt. Detsamma har en långhalsad svan som flöjel. Kyrktaket är betäckt med tegel, tornet med plåt. Längden: 27 och br.: 6,5 met., med plats för 400 personer. Har varmugn. Altarprydnaden, som är

278. Svanshals kyrka.

omkr. 2 met. hög, är ett mästerstycke i haut-relief med draperier, helt förgylldt, endast med figurernas händer och ansikten målade. Den föreställer nattvardens instiftelse (Matt. 26: 17—26), och skall, säges det, blivit räddad från Stockholms slotts brand 1697 samt hitskänkt av drottning Ulrika Eleonora genom bemedling av fröken v. der Pahlen. Samma drottning hitskänkte 1728 en silverkanna, kalk, patén och oblatask med drottningens namn med krona, allt förgylldt och vägande tills. nära 260 lod. Predikstolen är hitskänkt omkr. 1680 av Zak. Rehnberg, samt har bilder av Frälsaren och de fyra evangelisterna samt å skranket vid trappan Petri bild. Överst är Rehnbergska vapnet. Orgelv. om 16 st. är av Söderling i Göteborg 1865 samt renov. 1911 av Setterqvist & son, Örebro. Den gamla orgeln först om 8 och sedan om 9 st. hitköptes 1741. En ljuskrona av trä och fyra av mässing finnas, och är en hit-

skänkt 1726 av Hedv. Margueritte v. d. Pahlen. I övrigt finnas 13 st. ljuslampetter. En svart mässhake är från 1784. En annan äldre är gul, men äro bitar ur densamma för längre tid sedan bortklippta för att användas »vid botande av sjukdomar». Rehnbergska och Stjernhöökska vapnen äro upphängda i kyrkan. Av äldre föremål nämnas därjämte ett krucifix samt Paulus och de tolv apostlarna jämte delar av adliga vapen och ornament. Kyrkans gamla dopfunt, som länge stod i Kylebergs park, återfinnes nu i statens samlingar (fig. 279).

279. Dopfunt från Svanshals kyrka.

I koret är en minnesvård av marmor över nyssn. Zak. Rehnberg och därunder familjens grav. Å vården läses: *Zacharias Reenberg in Reenstad et Westberga Hereditarius domus regiæ præfectus, post exhaustam adolescentiæ sortem duram in familiam Regiam ascitus Regemque Carolum Gustavum toto bello Polonico ac Danico sectatus inde Regi Carolo XI inter cubiculi Regii Domusque augustæ ministeria assiduus domi militiæque probatus vivus sub hoc saxo locum quo suo uxorisque dilectissimæ Margaritæ Beyeriæ corporis exuvias in spem beatæ resurrectionis deponerat olim delegit sibique ipse H. M. P. natus A:o MDCXXXIIII. d. XXIV April in Botnia Occidentali, Denatus A:o MDCLXXXVIII d. XVIII Januarii.* Å s. ytterväggen av kyrkan finnes en minnessten av täljsten över prosten Ericus Hemmingius († 1679) och hans hustru Elisab. Wittman († 1705) samt deras måg, kyrkoh. Matt. Norberg († 1706) och hans hustru Anna Hemmingia († 1737). På kyrkans s. sida har förr funnits en tillbyggd grav, tillh. familjen v. d. Pahlen, men densamma förstördes egenmäktigt vid kyrkans tillbyggnad på 1840-talet, liksom två gamla å östra gaveln i sten huggna bilder, som skulle föreviga ovannämnde Erengisl och fru Rangborg. I sakristian hänger porträtt av kyrkoh. här, prosten Sven Thollander († här 1767).

Å storklockan läses: IHS ANNO CHRISTI MDCXXXIV: MAGNUS PETRI O PAST. LOC. Å den mindre: Mitt ljud behagar mänskom väl, Men Guds ord fägnar deras själ, När bön och sång blir hörd hos Gud, Då är det bättre än mitt ljud. Anno 1744 d. 21 aug. gjuten i Norrköping. — Avst. till Svanhals jvst. 3 km.

Av fornlämningar märkas två runstenar. Den ena anträffades vid utkörning av dy i kvarndammen år 1869. Den är från kristen tid, men inskriften är ännu otydd. Den andra, vid Kvarntorpsbron, nära Kyleberg, angives som ett runstensfragment. Vid Svanshals finnas bautastenar. Å Svanshals svanegårds ägor anträffades 1864 en hällkistgrav och vid St. Kullen 1910 en dylik kista med en häll med rundadt hål (Ögtld I s. 26). — I gamla anteckningar omnämnes ett skydrag i sjön Tåkern 1758 samt torka och missväxt å ärter s. å.

Folkmängden på 1750-talet omkr. 850, 1790: 884, 1850: 1,103, 1910: 1,100, 1916: 1,096. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 758, biblioteksk. kr. 805, Boij-Lövenska don. kr. 1,434, Lysings sparbanks donationsf. kr. 525. — Två folksk. hade 1915 tills. 112 barn med 1 l:e o. 1 l:a; två småsk. ha 2 l:r med 57 barn. — Handl.: 2, handtv.: 2.

Gårdar.

Alsike, 1/4 m., 26 h. Har förr tillh. Kyleberg, nu 2 äg. — **Dalbobeta,** 1/4 m., 43 h., har länge tillh. stbh. — **Glänås,** 4 m., 227 h. Ingeborg av *Glanuas* gjorde 1282 sitt testamente. År 1292 omnämnes Margareta och Jærtrud av *Glænuas*. År 1321 testamenterade Folke Ulvsson och hans hustru Sigrid Mårtensdotter en attung här till Alvastra kl., där Folke väljer sin grav samt för hustruns grav en attung i samma by. Dessa gårdar voro hans dotters möderne, varför han gav henne vederlag i andra gods. Nils Magnusson till Vinäs testamenterade 1360 bl. a. 1 att. jord i Glänås till »Andreæ gille». År 1383 sålde Anunder Banke till Alvastra kl. en halv att. jord på ett spanns avgäld när i *Glenass* för 10 mark sv. pgr. I en senare tid tillh. Glänås, 1 m., som säteri And. Bernfelt år 1653, men tillh. 1680 fru Bernfelt, då säterifriheten förlorades. Hon försålde egendomen till assessoren Baltasar Struve Leijonsten († 1694), vilken den förunnades för livstid och blev åter säteri. Tillh. 1700 hans arvingar eller de av hans tjugofyra barn, som då levde. Ägdes vidare av lagm. And. Dan. Wessman, adl. Stjernklo, adlad till följd av sin farfars farfaders adelsbrev. Denne, Johannes Svenonis, hade nämligen 1552 blivit adlad av k. Gustav I, men då han senare lämnade sin civila befattning och blev präst, förseglade han sitt adelsbrev med sträng befallning, att ingen av hans efterkommande skulle våga uppbryta eller begagna sig av detsamma. And. Stjernklo uppbröt det emellertid och blev ånyo adlad. Efter Stjernklo († 1733) tillh. egendomen fröken Hedv. Marg. von der Pahlen, i vars ägo gården, som åter förlorat säterifriheten, ånyo blev säteri år 1743. Tillhörde sedan länge Kyleberg, men ägdes på 1870-talet av Pet. Jonsson, Strömmestad, som ärvt gården av sin fader, vilken åter inköpt den med tillh. 5/8 m. av flera ägare. Av Glänås har för övrigt frälseg. 1/2 m. under 1600-talet tillh. fältmarsk. Ax. Lillie, 1700 hans sons måg, överstelöjtn. Karl Sack och 1726 hans änka. Ägdes vidare under 1700-talet till Kyleberg. Tillh. på 1870-talet prosten Ad. Ölander samt är sedan skiftet nybyggd med enkelt envåningshus. År 1894 tillh. 3/4 m. skulptören Alfr. Nyström († 1897). År 1910 hade 4 m. 5 äg., därav ingenjören K. G. Larsson, Kyleberg, K. Karlssons och A. Nyströms stbh. — **Grönkullen,** 1/4 m., 15 h. Har tillh. Kyleberg. Tillh. 1910 K. A. O. Ohlsson. — **Hallberga,** 3 m., 84 h. Frälseg. tillh. 1636 och 1755 Kyleberg samt senare Renstad. Har 10 äg. — **Kullen, L:a,** 1 m., 75 h., 3 äg. — **Kullen, Stora,** 1 m., 142 h. Ägdes förr till Kyleberg. Tillh. med Grönkullen o. Lorby sörg., 1/2 m.,, 1871 K. J, Pettersson, 1894 och 1910 K. O. Ohlsson. — **Kvarntorp,** 1/2 m., 20 h., 2 ägare.[1]

[1] Av Svanshals kyrkosocken äro 1/4 m. Kvarntorp o. 1/4 m. Särtshöga belägna inom Väderstads s:n.

Kyleberg, 3 m., 177 h. Kallades ursprungligen *Biærgha* och har måhända till en del varit ett Alvastra klostergods. År 1313 sålde och bortbytte Dan Jonsson 3 attungar jord i *Byærghum* jämte skogslotter i *Strømestadhum* och *Hadhistadhum* till drotset Knut Jonsson Blå (s. k. Lejonörn i vapnet, † 1348). Handlingen härom är dat. *Mydhlungsthorp* d. 26 april. År 1636 hörde en del av egendomen under Mossebo i Rinna socken, och en annan del tillhörde »Måns Perssons styvson», men år 1650 tillhörde alla gårdarna landshövdingen Hans Kyle, efter vilken egendomen erhöll sitt nuv. namn. Ägdes på 1680-talet av hans dotter fru Katarina Kyle, vilken varit gift med majoren Mårt. Crusebjörn, men sedan de blivit skilda med landshövdingen Lars Eldstjerna. År 1700 tillh. Kyleberg hennes son, översten Ad. Joh. Crusebjörn († 1703). Tillh. därefter fröken Hedv. Marg. von der Pahlen († här 1755), vars morfader var ovan-

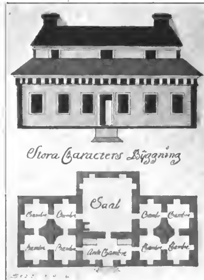

280. Kyleberg.

nämnde landshövding Kyle. Fröken v. P. visade mycket intresse för sitt gods och nedlade här ett betydelsefullt arbete genom kartläggning o. s. v. För sockenkyrkans bästa deltog hon ivrigt. Några månader före sin död testamenterade fröken v. d. P. Kyleberg till sin systerdotter Magdelon Hedv. von Böhnen († 1816). Genom hennes gifte år 1753 med ryttmäst. Joh. Jak. Boij († 1796) blev han innehavare av godset. B:s morfader var nyssnämnde överste Crusebjörn. Redan år 1791 överlämnades egendomen till sonen, majoren Ad. Fredr. Boij († 1816) och ägdes därefter av hans änka Ulr. Alb. Bergenstråle († 1837), som 1831 sålde Kyleberg till sin dotter Karolina Lovisa Boij och måg, generalmajoren Gillis Edenhjelm († 1862). Köpesumman var 43,000 rdr b:o. Godset bestod då av Kylebergs säteri 3, Hallberga 3/4, d:o 5/8 Lorby, norr- och södergårdarna, vardera 1/2 med Lorby utj., samt en vattenmjölkvarn o. en väderkvarn, allt i Svanshals socken, Gissletorp 1/2 m., jämte fr.-ränta, sågkvarn o. utj. i Röks s:n samt en ängmad i Trehörna s:n. Under lagfartstiden sålde dessa makar emellertid till översten, sed. generaladj. Gust. Ad. Fleming hälften såväl i säteriet som i allt annat tillhörande, förutom Hallberga, 3/4 m. Denne Fleming vistades vid Kyleberg på 1840-talet, och skänkte då 1,500 rdr b:o, varav, under namn av Flemingska donationen, räntan skall utgå till behövande arbetare vid Kyleberg. F. avled 1848. År 1850 försåldes Kyleberg för 80,000 rdr b:o

till Axel Dickson († 1899), som här nedlade ett det kraftigaste arbete inom alla områden. Under 13 år användes ångplogen vid egendomen. År 1881 försåldes Kyleberg till f. d. ryttmäst. Gust. Arm. Fouché d'Otrante († 1910), men redan år 1884 blev genom byte och köp f. d. underlöjtnanten Konr. Ferd. Edv. Reventlow († 1905) ägare. År 1894 blev C. E. Reventlow från Danmark ägare till 1896, då egendomen köptes av Nils Rosenqvist men såldes 1903 till ingenjören C. G. Larsson, vid vars död här 1912 godset övergick till äldste sonen C. G. L:son Pyk, som om detsamma utgivit en historik, varur några av ovanst. uppgifter äro hämtade.

Egendomen, som är belägen i grannskapet av Tåkern, har manbyggnad uppförd 1833, men sedermera helt ombyggd av Ax. Dickson (fig. 280). Den gamla manbyggnaden (fig. 281) var belägen vid en större gårdsplan och nära en större damm. En mindre byggnad, i samma stil som manbyggnaden, låg å andra sidan gårdsplanen, nära invid en mindre damm. I den senare inrymdes kök, skafferi, bagarstuga, lakejrum och 3 »chambres». Egendomen består f. n. förutom av Kylebergs säteri av Glänås lill- och söderg. 1 1/4, Hallberga öster- o. norrg. 1/2, Lorby mellan-, söder- och norrg. 2 samt Vallby kloverg. 1/4 m. jämte lägenheten Glädjen, tills. 7 m. med 455 har, varjämte hithör å Dagsmosse 6 tnl torvströmosse och 4 tnl bränntorvsmosse.

281. Gamla manbyggnaden vid Kyleberg.

Kärr, 1/2 m., 52 h., 5 äg. — **Lorby,** 2 1/2 m., 183 h. En del av *Loroby* testamenterades 1282 av Ingeborg av Glänås till Svanshals kyrka. Förutom de 2 m., som tillh. Kyleberg, äges 1/2 m. av K. O. Ohlsson.

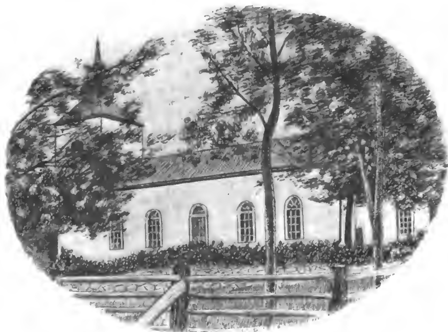
Renstad, 3 1/2 m. med **Gottorp,** 3, **Ramstad,** 5 o. **Svartkälla,** 1 m., tills. 912 h. Renstad är sammankommet av Kälkestad 2 och Ås 1 1/2 m. Dessa hemman utbyttes från reduktionen, och det senare avhystes, av intendenten Zak. Rehnberg († 1688), som förvärvade säterifrihet och gav egendomen sitt nuv. namn. Tillh. 1700 hans änka, Marg. v. Beijer († 1722), 1726 sonen, majoren Zak. Rehnberg († 1756), och därefter hans barn och vidare hans dotterson, löjtn. Simon v. Kothen och medarvingar. Ägdes efter v. K:s död 1793 av hans svåger, majoren Åke Jör. Holst († 1812) och därefter samt på 1820-talet av dennes änka Eva Brita Hvitfeldt († 1834), slutligen av hennes arvingar, från vilka det köptes av häradshövd. A. Ribbing och Sam. Ax. Hermelin, Gripenberg, av vilka den sistnämnde i början av 1880-talet var ensam ägare. Tillh. efter hans död 1915 stärbhuset. — Renstad är beläget vid Tåkern och är bebyggdt med reveterad huvudbyggnad och 2 flyglar. — **Solberga, St. o. L:a,** 1 1/2 m., 88 h. Två gårdar här tillbytte sig kronan av en Eldstjerna. Tillh. 1871 o. 1884 Joh. Andersson, 1894 P. J. Andersson, 1910 L. T. Appelqvist, Överby. — **Svanshals,** 3 1/2 m., 285 h., varav 1 m. är kyrkoherdebost. med bostadshus från 1760. Det övriga har 6 äg. — **Särtshöga,** 2 3/8 m., 170 h. Reducerades från fru Katar. Kyle. Av gården tillh. 1 1/16 m. i slutet av 1800- och början av 1900-talet G. F. Håkansson. Resten har 5 äg. — **Tomta,** 1/2 m., 45 h. Till staten indraget militiebost. — **Valla,** 2 1/4 m., 195 h. *Wallær* omnämnes 1285 i fru Kristinas, Birger Jarls dotters, testamente och avses måhända därmed denna gård, som då testamenterades

till Alvastra kl. Samtidigt nämnes *Thompth*, varmed säkerligen avses Tomta. Bengt Nilsson i Valla gjorde 1369 sitt testamente. Tillh. som fr.-säteri av $1^1/_4$ m. Joh. Gripensköld, som vid reduktionen fick behålla det för sin och sin frus livstid. Ägdes senare av överstelöjtn. Törnehjelm och hans arvingar, på 1750-talet av assistenten Gust. Thollander, 1853 som skattesäteri av And. Pettersson, 1872 av hans arvingar. En gård här har tillh. Vadstena kl. Utbyttes från kronan av Gabr. Oxenstjerna, tillh. på 1680-talet Ev. Horn och 1700 fru Rhenberg. I sin helhet har Valla länge haft 3 äg. — **Vallby,** 2 m., 98 h. Ingrid Rangvaldsdotter i Tängneby giver till Vadstena kl., att efter hennes död överlämnas, 2 att. jord i *Wallaby* år 1378. I ett nytt gåvobrev år 1389 förnyar Ingrid denna sin gåva och nämnes då, att hon ärvt denna jord efter sina föräldrar, och lämnas därjämte rätt för hennes arvingar att igenlösa den med 24 mark för var attung. Har 5 äg. — **Yxnekulla, L:a,** $^1/_4$ m., 30 h. Reducerades från Gust. Kurck. Tillh. 1884 stärbh., 1894 K. J. Karlsson, 1910 3 äg. — **d:o, St.,** $^1/_2$ m., 38 h., tillh. Hermelinska stärbh. — **Överby,** $2\,^1/_2$ m., 111 h., 3 äg.

Övriga tillhörigheter: Katrineberg, Kvarntorps kvarn, Lycketorp, Skenlidens skog, Sofiero handelsbod m. fl.

5. **Trehörna.** Gränsar i v. och nv. till Åby, i ö. till Rinna samt i övrigt till N. Vedbo h:d av Jönköpings län. Arealen är 9,572 har, därav 9,070 land. Marken är uppfylld av berg. Rådande jordart är sandmylla, örjord med klappersten och något svartmylla. Av insjöar märkas Trehörningen, Svarten, Vangsen, Flugebosjön m. fl. Ännu år 1759 fanns här endast ridväg, men då började en vagnväg uppródjas. Allt transporterades denna tid på hästrygg, då körväg icke fanns närmare någon sida av socknen än på $1\,^1/_2$ mils avstånd. Den 1759 påbörjade vägen kommer från Rök och Åby, går i ssv. riktning till Linderås förbi kyrkan. I n. är en väg från Rinna.

Trehörna socken bildades på 1640-talet på anhållan av dåv. ägaren av Trehörna säteri och sammansattes av $7\,^1/_8$ m. från Åby, $1\,^1/_4$ m. från Säby, $4\,^3/_8$ m. från Linderås, de båda sistn. socknarna av Jönköpings län, men genom k. brev av d. 4 sept. 1862 tillades i ecklesiastikt hänseende $2\,^{13}/_{16}$ m. från Säby och genom k. brev av d. 18 dec. 1863 $^1/_4$ m. från Stora Åby, av vilka flertalet sedermera överflyttats såväl i kyrkligt son kommunalt hänseende. Enl. k. brev d. 30 sept. 1904 äro från 1905 års ingång hit i allo förlagda 4 m. jämte tre torp och en äng från Rinna. Socknen utgör ett patronellt pastorat och tillkommer patronaträtten av ålder ägaren av Trehörna säteri, senast stadfästad genom k. res. av d. 24 apr. 1852. Ny lönereglering gäller från 1 maj 1916. Tillstånd att få bygga kyrkan söktes 1643 och beviljades även i dec. samma år men konfirmerades först 1652. Nuv. kyrkan (fig. 282) är av trä med torn, och uppförd på den gamla grunden 1861—62, enl. uppgift i 1868 års prästmöteshandlingar med särskildt tillstånd endast provisoriskt, vadan den ej blivit högtidligen invigd. Har 600 sittplatser samt varmugn. Altartavlan, målad av J. Johanzon, framställer Kristi nedtagning från korset. Orgelverket om 6 st. är förf. av organisten i Källstad P. Jonson. I statens samlingar finnes härifrån en grupp av den korsfäste med tillh. bilder av Maria och Johannes, sengotiskt arbete. Den ursprung-

282. Trehörna kyrka.

liga förgyllningen är övermålad med röd färg. Därjämte äro till desamma överlämnade en biskopsbild av trä med vapensköld (tre fält, det översta helt rödt, det mellersta tre fåglar på guld och det nedersta en biskopsstav på blått fält). Denna bild var uppställd på predikstolen i gamla kyrkan (fig. 283). Här finnes ett s. k. processionskors, med Kristusbilden delvis emaljerad, från 1200-talet. År 1908 gavs tillstånd att försälja en brudkrona härifrån. Storklockan är enligt inskrift hitskänkt av Arv. Ribbing och Anna M. Sperling. Den minsta, gjuten 1740, är given av Kasp. Fr. v. Gröninger och Metta Krist. Roxendorff.

Gamla kyrkan, som även var av trä, med ett 27 m. högt torn, uppfördes omkr. 1650 och erhöll vid sin invigning en midsommardag namnet S:t Johannis. Altarprydnaden bestod av ett altarskåp, hitskänkt av drottning Hedvig Eleonora, samt hade därförut tillhört Vadstena klosterkyrka. Vid reparationen 1796 söndertogs denna prydnad och upphängdes skåpdörrarna särskildt, och två bilder

283. Biskopsbild från Trehörna kyrka.

av Johannes och Maria uppställdes å altaret (se ovan). Ribbingska familjen hade här grav. Av gamla kyrkan förvaras ännu en teckning. På grund av sin sten- och bergbundna mark blev denna trakt sent tagen i besittning och odlad och är därför i saknad av fornminnen. Ett kummel omtalas dock överst å ett berg s. om kyrkan.

Folkmängden på 1750-talet: omkr. 460, 1790: 608, 1850: 805, 1870: 635, 1910: 970, 1916: 949. — Folksk. har 1915 65 barn med 1 lär. samt 2 småsk. med var sin l:a. — Kassor 1910: kyrkk. kr. 312, fattigk. kr. 800, Lysings sparb:s don. kr. 519, Läxfonden kr. 828, Karlslunds gravf. kr. 510, Bjärsjö gravf. kr. 101. Genom testamente från 1905 av änkefru Behm finnes en inrättning till förmån för fattiga och fattiga skolbarns underhåll och sjukvård inom församlingen, vilken bär namn av änkefru Gust. Charl. Behms stiftelse. Reglemente för densamma stadfästades av k. bef:de 1914. — Handl.: 3.

Gårdar.

Bjärsjö, 1 m., 316 h., 5 äg. — **Bråmålen,** 1/8 m., 65 h., äg. K. O. Karlsson. — **Båtilstugan l. Ålbäcken,** 1/16 m., 30 h., 2 äg. — **Drottningtorp,** 1/4 m., 33 h., 1 äg. — **Ekeberg** med **Lassarp,** 1 m., 356 h., 6 äg. — **Fagerhult,** 1/8 m., 50 h., 3 äg. — **Finnarp,** 1/4 m., 61 h., 1 äg. — **Fivlefall,** 1/4 m., 85 h., förut militiebost., nu i ensk. ägo. — **Fliseryd,** 1/4 m., 50 h., 1 äg. — **Flugebo,** 1 m., 250 h., 2 äg. — **Fågeltorp,** 1/8 m., 74 h., 1 äg. — **Göteryd,** 2 m., 274 h., äg. 1910 J. A. Petersson. — **Haddemålen,** 1/8 m., 30 h., 1 äg. — **Hallången,** 1/8 m., 64 h., 1 äg. — **Hult,** 1 m., 371 h., 4 äg. — **Hålan,** 1/2 m., 168 h., 5 äg. — **Hägna,** 1 m., 301 h. Tillh. 1871 Jak. Johansson, 1910 J. V. Jonsén. — **Hässlesund,** 1/4 m., 56 h., 1 äg. — **Höganskog,** 1/4 m., 31 h., 2 äg. — **Jägersholm.** 3/16 m., 17 h., 1 äg. — **Kättestorp,** 1/8 m., 34 h., 1 äg. — **Lillefall** 1/2 m., 150 h., 1 äg. — **Lodsändan,** 1/8 m., 60 h., 1 äg. — **Lärkmålen,** 1/8 m., 50 h., 1 äg. — **Nyarp,** 1/8 m., 55 h., 1 äg. — **Olstorp,** 1/2 m. 123 h., f. d. militiebost., 1910 tillh. kandidaten H. Boheman, Brotorp. — **Pulseryd,** 1/4 m., 148 h., skänkt av dr. Kristina 1644 till kyrkoherdeboställe. Lägenheten Kålhult skänktes till bost. 1667 av översten A. Ribbing och har sedermera tillh. bostället. Enl. justitiekanslerens utlåtande 1915 över förslaget till lönereglering för prästerskapet i Trehörna med anledn. av uppkommen fråga, huruvida kyrkoherden vore berättigad att över lönen uppbära avkastningen av den av översten Arv. Ribbing och hans hustru till prästebol skänkta lägenheten *Kålhult* n:r 1, har J. K. efter granskning av handlingarna funnit, att på donationsbrevet icke kan grundas någon rätt för kyrkoherden i pastoratet att över lönen få åtnjuta avkastningen av nämnda lägenhet. — **Råttenåsa,** 1/8 m., 29 h., 7 äg. — **Rödje,** 1 m., 170 h., tillh. statsverket. — **Rönnestad,** 1/4 m., 61 h., 2 äg. — **Sandkulla, L:a,** 1/2 m., 85 h., 4 äg. — **Skruvhult,** 2 m., 253 h., 5 äg. — **Skrångstorp,** 3/8 m., 112 h., äg. 1910 K. O. Södergren. — **Slangeryd,** 1 m., 326 h., tillh. med 1/8 m. Vättersborg 1853 kommissarien Nelson, Slangeryd ensamt 1871 fru Hedelius, 1884 Per Johansson, 1894 P. J. Johansson, 1910 hans änka, som 1912 sålde gården med kvarn, såg, vattenfall, handelsbod och hälsobrunn till O. M. Karlsson. — **Stubben (Kopparp),** 5/8 m., 178 h., 3 äg. — **Stutarp,** 1/8 m., 28 h., 1 äg. — **Svärdsfall,** 1 m., 350 h., äg. 1910 J. V. Jonsén, som d. å. köpte gården av Gust. Jakobssons stbh. — **Svärdstorp,** 1/8 m., 75 h. Har förr hört till Trehörna säteri, äg. 1910 P. G. Peterssons stbh.

Trehörna, 1 m., 617 h. År 1636 säges detta säteri vara bebyggdt »från hertig Johans tid», men räknades 1686 bland nya sätesgårdar. Utbyttes från

kr. 1619 av ståthåll. Kristoffer Ribbing († 1655). Tillh. därefter sonen, översten Arv. Ribbing († 1678), hans änka Anna Marg. Sperling († 1699); därefter arvingarna, från 1737 och ännu på 1750-talet genom arv och lösen hennes sons måg, överstelöjtn. Kasp. Fredr. v. Gröninger († 1771), g. m. Anna Marg. Ribbing († 1729), vidare kvartermäst. Erik Leonh. Duse († här 1820), därefter hans änka, »patronessan» Magdalena Lovisa, f. Stråle av Sjöared († här 1825), 1853 och 1861 bönder, 1871 och senare fru Gustava Charl. Behm, f. Nilsson († 1908). I hennes testamente av 1905 bestämdes, att av egendomen skulle bildas en fond, vars årliga ränta finge användas till fattiga och fattiga skolbarns underhåll och sjukvård inom församlingen. — Sedan den gamla manbyggnaden år 1795 nedbrunnit, uppbyggdes 2 välinredda flyglar.

Tullporten l. Porten, 1/8 m., 30 h., 2 äg. — **Vättersborg,** 1/4 m., tillh. Lysings h:ds allmänning. — **Ödebjörnarp,** 1/2 m., 262 h., 5 äg. — **Ödemark,** 1/4 m., 68 h., äg. Hermelinska stärbhuset.

Övriga tillhörigheter: Bråmålarestugan l. Klämma utj., Jägersborg, Hults kvarn o. såg, Källvik, Lysings h:ds allm., Långmossen, Slangeryds kvarn o. såg m. fl.

6. Västra Tollstad. Gränserna äro i n. Väversunda, i ö. Heda, i so. Ödeshög och i v. Vättern. Arealen: 3,383 h., därav 3,382 land. Förutom den del av socknen, som upptages av Omberg, är socknen i allmänhet en slättbygd. Rådande jordart är lera. Dagsmossen giver upphov åt den lilla Al- l. Ålebäcken, som utrinner i Vättern. Av landsvägar nämnes stora landsvägen emellan Vadstena och Gränna, vilken genomlöper socknens hela längd, förbi kyrkan. N. om Alvastra utgår en väg till Heda och sydligare en till Hästholmen. Jvst. vid Hästholmen, Alvastra och Omberg. Hamnplats vid Hästholmen, därifrån båtförbindelse är till Hjo. Där är även gästgivaregård, skjutsstation och hotell. Vid Alvastra är turisthotell och å annan plats järnvägshotell.

Tolfstadha omnämnes redan 1156, då Svärker den gamle blev under färden till julottan mördad vid Alebäcksbro. Genom det här av nämnde konung anlagda Alvastra kloster blev orten redan tidigt av betydelse. I kyrkligt hänseende blev socknen regalt pastorat 1579 samt bildar alltjämt eget pastorat, ehuru socknen är föreslagen att vid ny reglering 1919 förenas med Rök. Pastoratet är vakanssatt, enl. k. brev av 1904. Kyrkan är av sten, byggd av direktören B. Nyström, med begagnande av en del av gamla tornet, åren 1841—43 (fig. 284). D. 23 juli sistn. år predikades här första gången, men kyrkan invigdes först 1849. Å en sten över en av ingångarna läses: *Nybyggd under k. Karl XIV Johans XXIV regeringsår.* Längden är 26 och br. 12 met. med 400 sittplatser. Uppvärmes med 2 järnkaminer. Den består av ett i n. och s. beläget långhus med ett fyrkantigt torn på midten av ö. långsidan. Ingångarna äro belägna å midten av v. långsidan och å s. gavelmuren. Templet upplyses av 4 rundbågiga fönster i v. och ö., två i n. och ett litet över varje ingång. »Denna helgedom», säger Brunius, »som saknar kor, liknar ett tingshus. Det är bedrövligt, att ett byggnadsämbete, som gärna mästrar andra, på detta sätt vandaliserar urgamla helgedomar och ej visar sig ha klart begrepp om den heliga byggnadslinjen och huvudgrunden för kyrklig byggnadskonst.» Altartavlan föreställer Kristi himmelsfärd

och är målad 1856 av A. G. Engman samt hitskänkt av kapt. Fr. Rosin. Den gamla altartavlan var från 1741. Orgelverket om 11 st. är från 1846 av N. Ahlstrand. Gamla orgeln var byggd och hitskänkt 1715 av

284. Västra Tollstads kyrka.

organ. Jöns Helgesson, reparerades av Lars Strömblad 1773 samt hade 6 st. Gamla predikstolen i bildhuggeriarbete med flera inskrifter, varibland året 1670, då den förfärdigades, förvaras jämte några bilder härifrån i Östergötlands museum.[1] Dopfunten är av röd kalksten. Av mässhakarna är en ny svart med silverbroderier. Två äro gula med guldbroderier. I kyrkan äro 3 glaskronor samt 2 av mässing, vilka sistnämnda äro skänkta »Gudi till ära och Tollstads kyrka till prydnad» av nämndem. i Haninge Jöns Håkansson och h. Kjerstin Svensdotter 1715. I sakristian finnes glaskrona. I gamla kyrkan voro flera personer begravna. Gravstenarna lågo 1911, och kanske ännu, kringkastade kring kyrkan. De 2 bäst bibehållna, vilka äro efter nämndem. Lars Larsson och Hindrich Semehl, användas utanför s. ingången. — Till Hästholmens jvst. är nära 1 km.

[1] En likartad predikstol från Ö. Tollstads kyrka förvaras även därstädes.

I tornet, som till en del är det gamla, hänga ringklockorna. Å den större, gjuten 1713, läses: *En: ego campana Numquam denuncio vana Dum trahor venite Voco vos ad gaudia vitæ.* Lillklockan är gjuten 1647 och omgjuten 1799 i Jönköping av Jonas Magn. Fries.

Tollstads gamla kyrka (fig. 285) var av huggen kalksten med ett högt torn samt hade med koret till tornmuren en längd av 13 och en br. av 5,6 m. En teckning av kyrkan förvaras i nuv. sakristian.

285. Västra Tollstads gamla kyrka.

Av fornlämningar omtalas härifrån tre runstenar. En av dessa låg under 1700-talet vid vapenhusdörren och var en gravhäll. Den synes försvunnit vid nya kyrkans uppförande. Runskriften har blivit tydd: Rikulv lät göra detta kummel efter sin fader Gärdar. Gud hjälpe hans ande. Den andra, även den en förkommen kalkhäll, säges varit ristad efter »Sven sin make». Av den tredje, ett förkommet runstenstycke, äro endast några runor bekanta. Ett fornminne av största betydelse för kännedomen om vårt lands stenålder är den 1908 funna och sedermera undersökta pålbyggnaden eller träskboningen vid Broby icke långt från Alvastra. Denna pålbyggnad är den första i norra Europa anträffade (se Ögtld I, sid. 12 o. f.). Ett annat märkligt fornminne här är det järnåldersgravfält, som började undersökas år 1900, där man bl. a. n. å. funnit 3 trepanerade huvudskålar. Av gravarna äro en del med brända och en del med obrända lik. De förskriva sig från de närmaste århundradena omkr. Kristi födelse (se Ögtld I, sid. 35 o. f. samt sid. 41 o. 42). Vid Hästholmen finnes de hitintills enda i västra Östergötland anträffade hällristningarna (se Ögtld I, s. 30). Bl. a. synes å desamma bilden av ett skepp med framstäven längst från Vätterviken. Stensättningar och bautastenar förekomma även. Lämningar av en fornborg finnas å Omberg, å uppfartsvägen till Hjässan. Å nordligaste delen av Omberg, nära Borghamn i Rogslösa s:n, finnas även lämningar av en fornborg. På tre olika platser nära Alvastra hava 1916 undersökningar försiggått. Söder om vägen från turisthotellet utmed bergets fot ned till Vättern har i en stenhög i åkern anträffats ett flertal människoben. Under dessa ben fanns en stenläggning av små kullersten. Kring hela fyndlagret funnos resta stenar, bl. a. små kalkstensplattor i en rad jämte några större och mindre block. Enl. traditionen skulle k. Sverkers mördare (se Ögtld I, s. 106) här fått lida straffet för sitt illdåd. Platsen

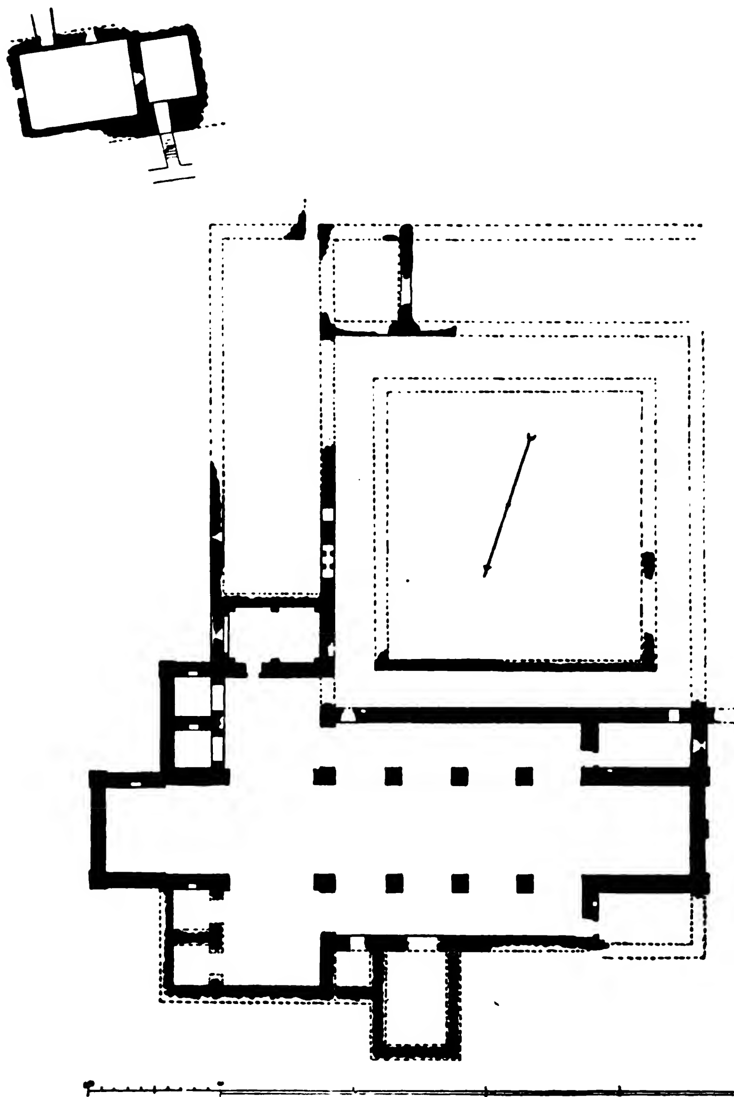
har måhända varit en avrättsplats. På något avstånd härifrån västerut anträffades en mur, best. av yttermurar av gråsten, utfyllda med mindre sten i murbruk m. m., allt vittnande om medeltida byggnadssätt. N. om Albäckens utflöde vid Vättern, å den s. k. Oxlakullen, påträffades en mur av kalkstenshällar med bred sockellist å yttre sidan, likartade med vid Alvastra klosterruin befintliga, jämte en innermur av gråsten. Dessa murar tyckas ha bildat en byggnad av omkr. 10× 20 met. i fyrkant. Det behöves ytterligare och närmare undersökningar, innan ens antydningsvis kan lämnas någon uppgift om dessa lämningars betydelse och ursprung.

286. Konung Svärkers minnessten.

Inom socknen blev k. Svärker mördad år 1156 enligt en uppgift av sin »hästasven» under färden till julottan i kyrkan. Enl. en annan, måhända mindre trovärdig uppgift, skall konungen mördats av sin tjänare nattetid och under sömnen. Sägnen vet att förmäla, att stallaren blivit gripen av folket och av dem fått sitt straff med en svår död. Platsen för mordet har uppgivits vara emellan Alebäck och Tollstad, men detta är ovisst, då det icke ens kan sägas, till vilken kyrka — sockenkyrkan eller klosterkyrkan — han var på väg. Vid Alebäcks bro skall norrut till höger om vägen icke långt från Tollstads kyrka till 1730-talet stått en sten, som trotts utmärka mordplatsen. En ny sten är i senaste tid rest till minne av denna händelse (fig. 286). — Omkr. 1229 skall här ha utkämpats en strid emellan k. Erik Läspe och folkungarna. Rimkrönikan omnämner denna strid sålunda: De stridde mot kungen, vunno seger Och gjorde honom skada mycket diger. Vid Alvastra stod denna strid så stark, Att konung Erik flydde till Danmark. — Under Gustav Vasas tid var här även oroligt. Det var då Nils Dackes anhang, som

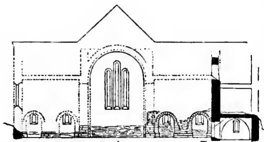
här mördade och skövlade, men blevo slagna av östgötabönderna. Å den s. k. Kungsbacken finnas tecken till förskansningar. I nejden hava hittats sporrar, spjut och kanonkulor.

287. Alvastra klosterkyrka med den s. därom belägna korsgången samt ö. och s. om denna lämningar av klosterbyggnader. Överst äro murarna till en närbelägen byggnad.

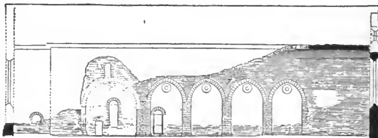
Inom denna socken var en gång Alvastra kloster (fig. 287—290 se H. Hildebrands Sveriges medeltid III)[1] beläget (se Ögtld II, sid. 106, 107, 108, 113, 114). Klostrets läge var, såsom ännu i dag dess

[1] Enl. teckning i Antikv.-topografiska arkivet.

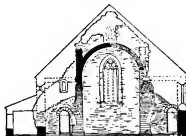
288. Koret med ett kapell å vardera sidan.

ruiner visa, endast 200—300 steg från foten av Omberg. Det berättas, att samma dag som Svärker lade grunden till detta kloster, skulle Linköpingsbiskopen Gisle av biskopsbordets ränta lagt grunden till Nydala kloster i Småland. Detta uppgives ha skett år 1143. Kostnaderna för Alvastra klosters grundläggande bestreds av k. Svärkers gemål. I ett brev från biskop Hans Brask till k. Gustav I heter det nämligen, att »Alvastra vardt funderadt av kung Svärker av hans hustru drottning Ulvilla morgon-

289. Alvastra kyrkas långhus.

gåva, gammalt frälse, som fundacien klarligen bevisar, och hörde aldrig till kronan». Och lade biskop Gisle därtill många av sina friheter och tionden, »Gudi till ära och konungen och drottningen till vilja, som breven bevisa.» Klosterkyrkan, som var helgad jungfru Maria, invigdes 1180 l. 1185. Om denna kyrkas utseende i äldre tider redogör prof. K. G. Brunius efter besök här på följande sätt:

290. Kyrkans västra gavelvägg med fönster av yngre tid.

»Det visar sig efter en säker uppmätning av denna ruin, att byggnaden varit med synnerlig noggrannhet utstucken, men den stora enkelhet, som där allestädes framträder, väcker förundran. Icke nog därmed, att man användt tunnvalv, ej korsvalv. Alla inre och yttre socklar utgöras av blotta skråkanter. Gesimser, gavelprydnader, vederlag och pelarkransar saknas. Fönsteromfattningarna ha ut- och invändigt släta smygor. Det enda listverk, som märkes i hela byggnaden, består av en karnis å yttre omfattningen av ingången till n. sidoskeppet och en sådan å sydöstligaste pelarens ö. sida. Anblicken av kyrkans yttre har varit mera vördnadsbjudande än intagande. Att här intet spår finnes efter torn är lätt förklarligt därav, att kyrkan uppstått i en tid, förrän ringklockor kommit

i bruk, och därav att de fredliga bröderna icke trott sig behöva något torn såsom försvarsverk. Kyrkans inre har med sin svaga belysning och sina svåra tunnvalv gjort ett dystert intryck på åskådaren. Koret och kapellen ådagalägga, att kyrkan ursprungligen haft ett hög- och fyra sidoaltaren. Detta inhämtas även därav, att där finnas lika många nischer med uttömningsstenar för de andligas handtvagning.»

K. Svärker, som tyckes haft stor förkärlek för detta kloster, vistades ofta här. Efter hans död förbättrade och tillbyggde hans son, k. Karl klosterbyggnaden. Genom den mängd gåvor, som från alla håll tillströmmade — framförallt från dem, som här utsett sin sista viloplats — växte dessutom klostrets förmögenhet, så att detsamma slutligen ägde icke mindre än, såsom det uppgivits, 438 underlydande landbönder, som gåvo skatt till klostret. Av Svärkerska konungahuset blevo här begravna k. Svärker d. ä. på 1150-talet, dennes son k. Karl år 1168, hans son k. Svärker d. y. 1210, med gemål samt deras son k. Johan, den fromme, 1222. Dessutom ligga här flera av forna tiders store. Bland dessa nämnas Sveriges förste ärkebiskop, Stefanus († 1185), Birger Jarl Brosa († 1202) med hustru och dotter, riksr. och lagm. Ulf Gudmarsson Hjorthufvud († 1344), riksdrots. Joh. Kristersson Vasa med hustru och barn m. fl. Flertalet av deras gravstenar ha för längesedan blivit förflyttade till Vadstena. Här begravdes även Birger Jarl år 1266, enl. Ol. Petri sv. krönika, men ovisst är, om hans lik icke flyttades härifrån till Varnhem. Klostret stod i det högsta anseende samt var så mäktigt, att t. o. m. konungars makt icke nådde hit. Så tog skarabiskopen Brynolfus, som råkat i tvist med k. Magnus Ladulås, sin tillflykt hit samt vistades här, till dess han efter två år återfick konungens nåd. Nämnde konung visade även intresse för detta kloster samt utfärdade år 1279 skyddsbrev för Alvastra med befrielse för alla k. utskylder av klostrets egendomar. År 1397 stadfästade påven Bonifatius XI Alvastra abbots rättighet till visitation i Sko kloster, o. s. v. Enl. en anteckning från slutet av 1100-talet skulle drottn. Ulvhilda hos Bernhard av Clairvaux begärt ett brödrakonvents hitsändande, vilket, ehuru motvilligt, beviljades. Bland de hitsända var klostrets förste abbot Gerhard, som blivit invigd därtill i Frankrike av den h. Bernhard. Den siste var Torkil, som 1527, då Alvastra genom Västerås recess upphörde att vara kloster, tilläts att till en tid mot vissa villkor till kronan och innehavaren av Alvastra gods få arrendera detsamma. En av klostrets priorer Petrus Olavi är bekant som en lärd och på sin tid ryktbar man, som därtill var hel. Birgittas biktfader under hennes resor till Rom och Jerusalem år 1350 och 1372. Birgitta var även medlem av klostret. — Åren 1312 eller 1415 undergick klostret en svår eldsvåda men upprättades ånyo och bibehöll sig ända till dess lutherska läran infördes. Spår efter denna eldsvåda ha varit synliga ända till senaste tider.

Om tillståndet inom klostrets murar och det liv, man här förde vid tiden för reformationen, ha otroliga berättelser blivit fortplantade ända

till nutiden (se Ögtld I, sid. 259). — Vid lutherska lärans införande började klostrets förfall. De flesta munkarna blevo spridda över landet såsom präster. Klostrets efter den tidens förhållande goda bibliotek blev skövladt. Och redan år 1545 började en del av de gamla murarna nedbrytas, vilka då fördes till Vadstena, vars slott höjde sina tinnar på bekostnad av Alvastra klostermurar. Det var en ny tid, en praktisk tid, som kommit. All vördnad för det redan då uråldriga minnesmärket, där det stod ett vittne om gångna sekler och om en from och brinnande religionsiver, var förbi. Och av ingen betydelse var, att dessa murar gömde stoftet av framfarna konungar. Senare befinnes, att Per Brahe länge ägde tillstånd att här bryta tegel, vilket han förde till Visingsö. Detta förbjöds likväl år 1573 av Johan III, som hade i tanke att dels ånyo upprätta klosterbyggnaderna för de konungars och furstars skull, som här voro begravna, dels att här bygga sig en »lustgård», emedan i orten fanns god jakt. År 1576 utfärdades även ett brev, däri det heter, att befallningarna om klosterkyrkans reparation ej blivit så aktade som sig borde. Johans tanke var, att klosterkyrkan skulle inrättas till *sätes-kyrka* och V. Tollstad skulle hit bliva annex. Denna plan förföll emellertid, och byggnaderna gingo alltmer sin undergång till mötes. En teckning över ruinens utseende omkr. 1700 finnes i E. Dahlbergs Suecia antiqua & hodierna. Ännu i medio av 1700-talet voro dock icke kyrkomurarna mer förfallna, är att de, efter Broocmans utsago, skulle kunnat »omlagas och bliva en ståtlig sockenkyrka». Det är alltså först efter denna tid, som kyrkan blivit fullkomligt överlämnad till förstöring. År 1797 befinnes invånarna i Hjo anhålla att till sin kyrka få hämta byggnadsämne här. Detta avslogs emellertid, och samtidigt utfärdades befallning till konungens befallningshavande i Österg. »att ruinerna efter klostret och kyrkan såsom uråldriga minnesmärken av utmärkt beskaffenhet måtte fredas och ostörda lämnas». Huru vederbörande lagt denna befallning på minnet, därom vittna bäst de lämningar, som i närvarande stund återstå. Krasshet och egennytta ha i långa tider tillgodogjort sig allt, vad möjligt varit. Den snikna egennyttan lät under förra århundradet med domkraft nedbryta delar av de kvarstående ruinerna och brände dem till kalk. Ännu år 1860 hade ej förstörelseraseriet upphört, emedan då två 3—4 met. höga, med valv förenade pelare blevo nedrivna. Det är nu endast lämningar av själva klosterkyrkan, som av något värde är övrigt. För övrigt endast grundvalar till större eller mindre hus, vilka grundvalar utvisa, att klosterbyggnaderna intagit en vidsträckt omkrets. Därtill finnas delar av två murar, av vilka den ena är en avsöndrad gavel, som fordom varit förenad med kyrkan och tillhört munkarnas boningshus.

År 1826 och följande år lät fornforskaren L. F. Rääf, på uppdrag av antikvitetsakademien samt på statens bekostnad, upprödja och uppsnygga ruinerna. Man hade trott, att man skulle finna de där begravnas minnesvårdar, men såväl golv som gravstenar voro bortförda. En-

dast en, ovannämnde Ulf Gudmarssons, anträffades, vilken sten, numera sprucken och söndrig, förvaras i statens historiska museum. Den latinska inskriften lyder i översättning: Här ligger den ädle riddaren Ulv Gudmarsson, Närkes lagman, fordom gift med saliga Birgitta. Han avled år 1344 d. 12 februari. Denna undersökning visar emellertid sanningslösheten i en senare tids uppgift, att en arrendator av Alvastra efter 1826 skulle begagnat k. Sverkers »kopparkista» som skräplår, och att densamma sedermera blivit förarbetad till brännvinspanna.

291. Alvastra klosterruin.

På vilket ställe konungagravarna varit, är icke bekant. Genom den ovannämnda avsöndrade gaveln nedkommer man till ett valv, vilket efter sägnen skulle varit Svärkerska graven. Något bevis för att så varit finnes icke, utan det är endast oklara sägner, »att därstädes fordom funnits ett postament med därpå stående foder av ekplankor, varuti Svärker I:s likkista skulle varit innesluten». Den äldste historieförfattare i detta ämne säger, att k. Svärker ligger begraven »under en hög häll i grannskapet av klosterkyrkans högaltare». Härav torde framgå, att Svärkers grav varit belägen inuti kyrkan. I senaste tid ha ruinerna konserverats, men borde ägnas årlig tillsyn (fig. 291).

Folkmängden på 1750-talet över 500, 1790: 588, 1850: 712, 1910: 869, 1916: 887. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 1,599, kommunalk. kr. 3,397, premiek. kr. 971, ljusk. kr. 436, Siegbahnska don. kr. 1,910, Lysings h:ds sparb:s don. kr. 1,475, And. o. Marg. Nilssons fr. Tängneby

don. kr. 787. Ombergs skogsskola är förlagd hit. — Folksk. har 1 lär. med 76 barn 1915; 1 småsk. har 1 l:a. År 1785 byggdes en ny gemensam fattig- och sockenstuga. År 1848 fullbordades en skolhusbyggnad, som även inreddes med rum för skolläraren och fattighjonen. — Handl.: 4, handtv.: 5.

Gårdar.

Alvastra med Ueklebv o. Kungsängen, 4 m., 206 h. Alvastra by säges ha erhållit sitt namn efter k. Svärker d. ä:s gemål Alvhild l. Ulvhilda samt först hetat Alvhildstad eller Alvhildsrum. Egendomen tillföll såsom gammalt frälse nämnda drottning i morgongåva och tillh. alltså därförut hennes man, konung Svärker, och måhända tidigare hans släkt. Hon skänkte denna by eller del av densamma år 1140 till upprättande av ett kloster, vilket även gården sedermera under århundraden tillhörde. Genom Västerås recess år 1527 indrogs såväl klostret som all därtill hörande egendom till kronan. K. Gustav I gav år 1528 Alvastra som förläning för trogen krigstjänst till riddaren Börje Nilsson, med villkor att han till kronan årligen skulle lämna en viss avgift samt dessutom underhålla de munkar, som där kvarblivit. Redan följande år övergick denna förläning till Nils Svensson, som därför årligen skulle till kronan avlämna en halv läst smör och 100 mark örtug. År 1533 fick slottsloven i Kalmar Peder Svenske Alvastra i förläning på 12 år, emot att han skulle rida färdig med sex rustningar. Peder dog emellertid följ. år vid belägringen av Varberg. Vid k. Gustav I:s död tillföll godset hans son Magnus, hertig av Östergötland. Synes sedermera blivit förpantadt till en von Thurn samt begärdes, ehuru utan framgång, år 1649 av fältmarskalken Karl Gust. Wrangel. År 1616 nämnes egendomen herresäte. Regeringspresidenten i Pommern Matt. Palbitzsky, som 1642 hade blivit antagen i svensk tjänst, skrev sig till Alvastra. Han lät här uppbygga en manbyggnad, vilken sedermera förföll och nedrevs. Palbitzsky dog 1677, och Alvastra indrogs vid reduktionen från arvingarna. Alex. Palbitzsky, som var den förres son, skrev sig arvherre till Alvastra. Kort därefter anslogs egendomen till överstelöjtnantsboställe vid sedermera k. 1:a livgrenadjärr:t, Ucklebv lades först senare till bostället. Upphörde som sådant år 1847, då Alvastra med tillh. indrogs till regementets löningsfond för att sedermera vid förändrade löneförhållanden inom armén indragas till staten.

Björstorp, $^1/_2$ m., 19 h., 3 äg. — **Broby,** 2 m., 136 h. Drotset Knut Jonsson, lagman i Östergötland och Alvastra klosters sakförare, vidimerar och stadfäster år 1330 Sune Tjälvasons m. fl. år 1208 utgivna bytesbrev på gods i Broby och Åby, vilka lämnas Alvastra kl. mot jord i Asby och Yxstad. Har länge haft flera äg., f. n. 3. — **Forsby,** $2\,^3/_4$ m., 86 h. Gårdar i Forsby, Haninge, Lilla Lund och Pikatorp ha tillh. släkten Kagg men vidare återkommit till kronan till en del under Vadstena slott. Forsby har även senare blivit uppdeladt på flera äg., f. n. 11. — **Haninge,** 2 m., 95 h. Daniel Nilsson (stolpe) gjorde 1358 ett jordabyte med Alvastra kl. samt gav detta sin av Joh. Botulvsson köpta jord i *Hanöga* och *Hanögatorp*, tills. $1\,^3/_4$ att. År 1393 tillbytte sig Alvastra kl. av Niclis Assorson en »fullan och fastan» attung i *Hanöghe*. Skatteg., 1 m., tillh. 1853 rådm., v. häradsh. Karl Gust. Egnell († här 1870), därefter hans änka. Har i sin helhet 4 äg. — **Haningetorp,** 1 m., 60 h. Tillbyttes dels kronan från Joh. Oxenstjerna samt har delvis senare reducerats från Zak. Rehnbergs arvingar. Tillh. 1870 och ännu 1895 Sven Johansson, 1910 O. V. K. Svensson.

Hästholmen, $2\,^1/_2$ m., 134 h. Nämnes under de första åren av 1300-talet, och finnes från denna tid ett brev, som är utfärdadt »sub sigillo ville hestholma». Senare l. 1327 testamenterade Joh. Erlandsson till Alvastra kloster bl. a. sin

gård i *Hæstholm*. Samtidigt giver han en skrud till kyrkan i *Hestholm* (se Ögtld I, sid. 136). Nämnes år 1377. Från år 1384 finnes kvar ett avtryck av Hästholmens sigill. Det framställer en båt för fulla segel med omskrift: *s. ville Hestholmensis*. År 1384 utfärdades härifrån ett gåvobrev till förmån för Vadstena kl. av Kristina Bendiktsdotter. Hon var gift med riddaren Gerard Snakenborgh (en med en orm belagd snedbjälke). Hennes styvfader var Erengisl Sonasson, jarl, hennes moder fru Ingeborgh, hennes bröder marsken Sten Bendiktsson och Ture Bendiktsson (två bjälkar i sköld utan hjälm), hennes syster »hustru» Sigrid Bendiktsdotter, vilka alla då här beseglade detta brev. År 1388 nämnes ridd. Gerdh Snakenborgh, såsom hövitsman å *Hestholm*, och beviljade han då Alvastra kl. skattefrihet under den tid han som pant innehade 1 $^1/_4$ att. i Haddatorp, vilken klostret köpt, samt förbjöd han därjämte sina fogdar och ämbetsmän att göra intrång i denna frihet. Å en holme här, nu en udde, hade Snakenborg sin bostad, varav ruiner ännu skönjas. Hästholmen har senare haft flera äg. År 1870 tillh. en gård med Nävstad, 1 $^1/_2$ m., kapt. Fr. Rosin. År 1884 hade 2 m. 4 äg.; $^1/_2$ m. gästgivareg. tillh. J. P. Jonsson. Hästholmen har länge haft 5 äg., 1910 gästg. E. Thollander, handl. J. A. Norlanders stbh. m. fl.

Höje, 1 m., 85 h. *Hoyo* nämnes 1327, då Johan Erlandsson testamenterade till Alvastra kloster sina lösören på denna gård, vilken han av munkarna fått sig upplåten på sin och sin hustrus livstid. Jägmästareboställe. — **Lund, L:a,** $^1/_2$ m., 25 h., 2 äg. — **Lund, St.,** 2 m., 183 h. Sedan länge till staten indraget militieboställe. — **Nävstad,** 2 $^1/_4$ m., 79 h., $^1/_2$ m., tillh. 1852 kommissarien Nelson, Ödeshög. Har länge haft 3 äg. — **Rikatorp,** $^1/_2$ m., 35 h., 3 äg. — **Stocklycke,** $^1/_2$ m., 53 h. Har liksom en gård i Forsby hört till jägeristaten och hör än till k. skogsstyrelsen. — **Tollstad,** 1 $^1/_2$ m., 54 h., därav 1 m. kyrkoherdebost., som innehaves av domkapitlet i Linköping, sedan pastoratet vakanssattes. — **Tollstadgården,** $^1/_2$ m., tillh. John H. Pharmansson. — **Tängneby,** 2 m. 162 h. Ingrid Rangvaldsdotter härstädes omtalas 1378. Tängneby, 1 m., f. d. militiebost., är indraget till staten; 1 m. tillh. 1870 And. Nilsson, 1884 och 1895 hans stbh. samt senare John H. Pharmansson. — **Uckleby,** 2 m., 118 h., 7 ägare.

Övriga tillhörigheter: Alvastra mejeri, d:o kvarn, Dankwald, S. Djurledet, Erikslund, Götaland, Haningetorps kvarn, Hästholmens magasin, telegrafbyggnad o. hamnvaktstuga, Karlslund, Margretadal, Strand m. fl.

7. Åby, Stora. Gränserna äro i n. Heda, i ö. Rök, i ö. och so. Trehörna, i s. Jönköpings län samt i v. Ödeshög. Arealen: 10,585 har, därav 10,437 land. Förutom i trakten av kyrkan, där det är slättland, är marken överallt bergig och stenbunden. Bland insjöar märkas Bonderydsjön, Ovansjön, Hallången och Lören. Av åar Åbyån och Svemsån. Rådande jordart är åt n. lera och svartmylla samt åt s. sämre lermylla, lättjord, sand och ör. Genom n. delen går förbi kyrkan landsvägen från Linköping till Gränna emellan Rök och Ödeshög. Vid kyrkan utgår en väg till Heda och en till Adelöv.

Aby, *Abo* nämnes under 1300-talet med kyrkoherde 1327 och 1335, skrives 1422 Aaby. I kyrkligt avseende bildar socknen med Ödeshög som annex ett pastorat. Förslag är, att komministraturen indrages och att Ödeshög bildar eget pastorat. Till 1640 hithörde en del av nuvarande Trehörna. Gårdarna Amundeby, Gammalby, St. Morlejan, Tingstad och Torp äro helt l. delvis inom Ödeshögs s:n, varjämte byn Åby, som är delad på båda socknarna, har ägorna sammanblandade. År 1625 tillsatte Per Brahe rek-

torn vid Visingsö skola till kyrkoherde här. Kyrkan är av sten och uppförd 1756—57. Till byggnaden utgjorde församlingen 4,500 dagsverken och åtgingo 2,600 lass mursten, 2,000 t:r kalk, 200 tolfter bräder o. 59,000 spån samt kostade 10,000 dal. kmt. Grunden lades 1756 utanför den gamla kyrkan, vilken strax efter påsk påföljande år började att rivas och användes stenen från densamma till nya kyrkan. Samtidigt ökades det gamla stentornet till en höjd av 60 meter. Till denna kyrkas uppförande skänkte kyrkoherden här, proston Fr. Bagge, enligt inskrift å storklockan år 1755 ett belopp av 8,000 dal. kmt. Kyrkokassan var vid samma tid 390 dal. kmt. Invigdes av stiftets biskop d. 9 okt. 1757. Biskopens med de två vid altaret biträdande prostarnas ålder uppgick tills. till 234 år. Har reparerats 1816, 1862—64 och senare (fig. 292). Längden är inom murarna 29, bredd 15 och höjden 8 met., med utrymme för 1,200 personer. Har varmugnar. Altartavlan är i bildhuggeriarbete av Joh. Ullberg från 1763 och framst. i tre avdelningar nederst nattvardens instiftelse, däröver Kristi korsfästelse och överst Kristi uppståndelse. Ett gammalt altarskåp av ypperligt arbete i snideri och förgyllning framställer Marias himmelsfärd med många bilder. Predikstolen, bekostad av enskilda, är från 1787. Orgeln om 13 st. är av Strömblad från 1779. Av ljuskronorna är en från 1688 förärad av mag. Joh. Nikol. Enander och hans fru och en från 1734 av änkeprostinnan Hel. Arvidsson, f. Enander. En dopfunt från äldre tider har djurfigurer i rundbågar m. m. Sakristian är vid kyrkans ö. ända med två ingångar till kyrkan, en på var sida om altaret. Skivan å ett bord i sakristian utgöres av en sten med följande inskrift: *Anno Messiæ MDCXL III in Junio hafver D. Andreas Jonæ Gothus, fordom Åbyensium Pastor E Præpositus, samt hans K Hustru Ingrid Mårtensdotter Krook renoverat Åby kyrka på egen bekostnad med jernankar, fönsterbly, hvitmening och annat mera.* Gothus dog 1657 och begrovs i kyrkan. Å hans gravsten läses: *Sub hæc petra contumulatus est Andreas Gothus Åbyensium, olim*

292. Stora Åby kyrka.

ecclesiastes et Præpositus, cum uxore sua Marina Hansdotter Löw quorum animæ sint in benedictis. Förbannat ware then aff Gudhi som efter vår dödh rörer thesse fyra grafstenar här liggia uthaff sina rum, them jagh och mina K. Hustror haffva bekostat. Och alt folket säje Amen. Förbannad vare och then, som våra döda kestor och been rörer uthu thenna graaf. Och alt folket säije Amen. Oaktadt denna inskrift har graven flera gånger öppnats, och andra personer där blivit begravna. Under sakristian är kyrkoh. Bagges och i kyrkans sö. del kyrkoh. Meurlings gravar, båda med utgång åt kyrkogården.

Av kyrkans ringklockor är den större gjuten i Jönköping 1757. Den mindre är från 1748. Å den större läses: *Ego Fridericus Bagge, Præpositus in Nomarchia Lysing et Minister Oraculorum Sacrorum in villa Pastorali Åby, qvassatæ, rimosæ et nutanti ædi, Divino cultui dicatæ, et terrestri Dei domicilio, templo Åbyensi nimis arcto et angusto ideoque amplificando; juxta ac huic antehac fracto, nunc autem resarcito et refecto æri campano, octo millia thalerorum dono dedi anno 1755. Præterlapso hoc et sequenti anno, a dexterrimo Fusore æramentario Elia Fries Juncopiæ fusum est hoc æs campanum, Anno 1757.*

Gamla kyrkan var av gammalt byggnadssätt med tjocka murar samt ansågs vara från 1100-talet. Längden var 20,7 met. Hon plundrades och avbrändes tillika med prästgården 1566 av danskarna samt blev först 1650 fullkomligt återställd.

I kyrkans vapenhusvägg ha förr funnits två runstenar, numera förkomna. Å den förra lästes: Wäkel reste stenen efter sin fader Härmod. Å den senare: Svene reste denna sten efter sin broder Göt. Å prästgårdens ägor omnämnas ättehögar och vid Ryke bautastenar. Under 1700-talet omtalas omkr. 170 met. ö. om kyrkan »en låg oval stengrund av 16 alnar i längden och 12 $^{3}/_{4}$ aln. i bredden inom de 5 kvarter breda murarna, med öppning på muren å v. sidan». Denna stengrund har sedermera icke kunnat återfinnas. Nära en av socknens bautastenar visades vid besök av förf. här omkr. år 1860 en slingrande gång i marken. Densamma sades årligen byta plats och kallades av folket *Älvdansen.* Den »jätte», som är jordad under stenen, sades aldrig ha någon ro, utan sågs varje natt gå fram och åter på denna gång. Icke långt därifrån stod på en kulle, kallad »morfars kulle», en gran, benämnd »morfars gran». Växt ungefär som en ek, vågade aldrig någon röra densamma med yxa eller på annat sätt skada den, enär detta sades medföra olycka. Såväl »Älvdansen» som »Morfars gran» äro numera i orten okända.

Folkmängden på 1750-talet: 1,690, 1790: 2,116, 1850: 2,734, 1910: 2,020, 1916: 1,866. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 226, orgelk. kr. 8,972, skolk. kr. 1,038, ljusk. kr. 1,746, magasinsk. kr. 2,989. Kinmansonska f. kr. 16,203, Hedengranska f. kr. 4,165, Jakobsonska f. kr. 2,096, Lysings sparbanksf. kr. 1,156, K. J. Peterssons don. kr. 1,396, Hagmanska f. kr. 1,500, d:r Vincent Lundbergs don. kr. 3,050. — Två folkskolor hade 1915 2 lär. o. 110 skolbarn. Småskolorna, en mindre d:o hade 1 l:a och 2 småskolor var sin l:a. — Handl.: 4, handtv.: 12.

Gårdar.

Aleryd, Stora, 1 m., 278 h., 6 äg. — **Aleryd, Lilla,** 1/4 m., 109 h. Har liksom Bunkabola, Ersbola, Gårdshult, Hagen, Järperyd. Jönsabola, Krogseryd, Lyckan, Morleja, Renemo, Rävskinnshult, Skräddarp, Stengårdshult, Västantorp, Åsgåla delvis eller i sin helhet tillh. presidenten Lars Kaggs († 1661) änka Agneta Ribbing († 1689), men återkommo till kronan. L. Aleryd har 3 äg. — **Amundeby,** 1 m., 191 h., 3 äg. — **Bergkullen,** 1/4 m., 72 h. Tillh. under 1600-talet släkten Sjöblad. Har 1 äg. — **Björnseryd,** 1/4 m., 67 h., 4 äg. — **Blixhult,** 1/4 m., 124 h., 3 äg. — **Boeryd,** 1/4 m., 94 h., 5 äg. — **Boet,** 1 m., 74 h. Johan Gregerssons änka, Sigrid Kättilsdotter, skänkte 1368 till det under byggnad varande jungfru Marias kloster sin gård **Boo** inom *Barkabodahult* i denna socken. Har förr hört till Alvastra, nu 3 äg. — **Bonderyd,** 1 m., 157 h., 3 äg. — **Bro** med **Hällan,** 1 m., 184 h., 6 äg. — **Bunkabola,** 1/2 m., 109 h., 4 äg. — **Bäck,** 1/2 m., 119 h., 5 äg. — **Bökö,** 1 m., 168 h., 5 äg. — **Böneryd,** 1/4 m., 108 h., har länge tillh. Renstad. — **Dalen,** 1/8 m., 31 h., 1 äg. — **Djupvad,** 1/4 m., 29 h., 2 äg. — **Ermundeby,** 3/4 m., 95 h., 3 äg. — **Ersbola,** 1/2 m., 146 h., 2 äg. — **Ershult,** 1/4 m., 111 h., 1 äg. — **Fallsberg, St., o. Kärret,** 1/8 m., 34 h. En gård *Falxbiærgh* omnämnes något av de första åren av 1300-talet. Har nu 1 äg. — **Fallsberg, L:a,** 1/4 m., 36 h., 1 äg. — **Frätsabola,** 1/4 m., 76 h., 4 äg. — **Frösäng,** 1/2 m., 56 h. Tillh. under 1600-talet Sätra i Rök, 1700 fru Marg. Rehnberg, f. von Beijer († 1722), därefter hennes son, majoren Zak. Rehnberg († 1756), 1853 kapt. Blomqvist, 1884 änkefru S. Andersdotter, 1894 Joh. Magnusson o. 1910 A. J. Johansson. — **Fällan,** 1/4 m., 29 h., 5 äg. — **Färgestad,** 1/2 m., 55 h., f. d. korprals-, sedermera sergeantboställe, indraget till staten. — **Gammalsby,** 1/2 m., 72 h., 5 äg. — **Gårdshult,** 1/4 m., 83 h., 2 äg. — **Göleryd,** 1/4 m., 101 h., 6 äg. — **Hagen,** 1/2 m., 97 h., 1 äg. — **Halvareby,** 1 m., 220 h., 7 äg. — **Hemmingsby,** 1/2 m., 62 h., 1 äg. — **Håletorp,** 1/4 m., 41 h., 2 äg. — **Höghult,** 1/4 m., 70 h., 6 äg. — **Ingabola,** 1/2 m., 73 h., 4 äg. — **Jonshult,** 1/4 m., 57 h., 1 äg. — **Jonstorp,** 1/4 m, 39 h., f. d. trumslagarebost., försåldt av staten till K. J. Blixt. — **Järnstad,** 4 m., 625 h. Av Järnstad eller Järmestad, såsom egendomens namn skrevs under 1700-talet, var 1 m. sk. säteri, som i äldre tider säges tillhört släkten Rosencrantz eller Rosensvärd, men som 1680 förunnades på livstid åt Gudmund Bruun samt på 1750-talet ägdes till hälften var av kornetten Bruun och korpralen Aurell. Två m. innehades 1687 av livdrabanten Joh. Ehrensköld († 1718) men förlorade säterifriheten för bristande åbyggnad. Byn i sin helhet tillh. 1825 och allt framgent bondesläkter, f. n. 11. — **Järperyd,** 1/4 m., 113 h., 3 äg. — **Jönsabola,** 1/2 m., 103 h., 4 äg. — **Kalvhult,** 1/4 m., 91 h., 2 äg. — **Klövedal,** 1/4 m., 116 h., 4 äg. — **Krissby,** 1 m., 206 h., 2 äg. — **Kroxperyd,** 1/4 m., 56 h., 2 äg. — **Kvarneryd** med **Skramlan,** 1/2 m., 127 h., 3 äg. — **Kvarnkärr,** 1/8 m., 98 h., tillh. Lysings h:ds allmännings deläg. — **Kälkebo,** 1 m., 151 h., 2 äg. — **Lindeberg** med **Laxhem,** 1/4 m., 67 h., 3 äg. — **Lyckan,** 3/4 m., 77 h., 2 äg. — **Morlejan, L:a,** 1/4 m., 122 h., 1 äg. — **d:o, St.,** 1/2 m., 81 h., 2 äg. — **Munketorp,** 1 m., 35 h., f. d. profossbost., försåldt av staten 1910 till S. M. Petersson. — **Månsabola,** 1/4 m., 48 h., 1 äg. — **Nisshult,** 1/4 m., 100 h., f. d. pipareboställe, försåldt av staten till J. E. Bremer. — **Pelarbo,** 1/4 m., 73 h., 3 äg. — **Prästtorp,** 1/2 m., 59 h., 2 äg. — **Rambergstorp,** 1/4 m., 130 h., 3 äg. — **Renemo, L:a,** 3/8 m., 94 h., 1 äg. — **d:o, St.,** 1 m., 137 h., 6 äg. — **Riset,** 1/4 m., 31 h., 1 äg. — **Ruskilsby,** 1 m., 204 h., 7 äg. — **Ryket,** 1 m., 97 h., tillh. 1687 Nils Brahe, under förra delen av 1700-talet fröknar Gyllenstjerna, senare bondesläkter. Har länge tillh. släkten Pharmansson, 1871 J. A. Pharmansson samt senare J. Alfr. Pharmansson och hans barn. — **Rävskinnshult,** 1/4 m., 73 h.,3 äg. — **Sjögård,** 1 m., 103 h. Säges under namnet Sjön varit utbytt till

frälse av fältm. Rob. Douglas men återbyttes till kronan från hans änka Hedv. Mörner († 1705). Blev i kronans ägo fänriksbost., men indrogs till statsverket, försåldes och tillh. 1910 K. A. Säf. — **Skog,** 1/4 m., 114 h., 4 äg. — **Skräddarp,** 1/4 m., 131 h., 5 äg. — **Sonaby** 1. **Sunneby,** 1/2 m., 103 h., 5 äg. — **Sotäng,** 1/2 m., 36 h., 3 äg. — **Staffanstorp,** 1/4 m., 59 h., 1 äg. — **Stengårdshult,** 1/4 m., 156 h., 5 äg. — **Stenkilsby,** 1 m., 202 h., 3 äg. — **Stenseryd,** 1/4 m., 95 h. Tillh. under 1600-talet liksom Göleryd släkten Rehnberg, tillh. 1910 A. Anderssons änka, Arneberga. — **Storeryd,** 1/2 m., 80 h., komministerbost. — **Stubben,** 1/2 m., 36 h., 1 äg. — **Syllerstorp,** 2 m., 294 h., 10 äg. — **Tingstad,** 1 m., 252 h. Jon i *Thingxstadh* satt i nämnden vid räfsteting i Skänninge år 1414. Har 6 äg. — **Topphult,** 1/4 m., 45 h., 3 äg. — **Toretorp,** 1/8 m., 40 h., 1 äg. — **Torp,** 3/4 m., 55 h., äg. 1910 K. Jern. — **Tuna,** 1/4 m., 117 h., 2 äg. — **Tyrsabola,** 1/2 m., 71 h., f. d. sergeantbost., nu indraget till staten. — **Uppsala,** 1 m., 131 h., 3 äg. — **Vässjötorp,** 1/4 m., 38 h., 1910 tillhörigt A. Nilsson. — **Västantorp,** 1/8 m., 100 h., 6 äg. — **Åby,** 5 3/4 m., 617 h. Olof Brudsson stadfästade 1406 å sina barns vägnar Jöns Joarssons gåva till Alvastra kl. av jord och en tomt i *Aaby*. Åby frälse tillh. samtidigt under 1600-talet släkterna Sjöblad och Mörner. Klosterh. synes innehafts av änkefru Agneta Kagg, f. Ribbing, Gust. Kurck och Ehrensköld. — Tillh. senare bondesläkter. Hade 1910 6 äg., därav inspekt. O. Hultberg, fröken E. Petersson, K. J. Jakobsson, O. Andersson, Orrnäs, m. fl. — **Åby** 1 med **Alboryd** och **Knäpperyd,** 1/4 m., 66 h. Kyrkoherdebost. med boställshus från 1880. — **Åsa,** 1/8 m., 33 h., 3 äg. — **Åsgåla,** 1/8 m., 44 h., 4 äg. — **Äng,** 1/2 m., 88 h., 2 äg. — **Öna,** 1/4 m., 145 h., 3 äg.

Övriga tillhörigheter: Basliden, Bränneryd, Fridsberg, Hällemon, allm., Högrödjan, utj., Krissby såg, Kroxeryds kvarn o. såg, Kvarneryds kvarn, Kälkebo kvarn o. såg, Lindsnäs, Mogårds kvarn, Nykvarn, Rosenlund, Stjärnholm, Uppsala kvarn, Vinninge utj., Åby garveri, d:o norrgårds snickerifabrik, d:o västergårds kvarn o. såg m. fl.

8. **Ödeshög.** Gränserna äro i n. V. Tollstad o. Heda, i ö. Åby, i s. Gränna s:n och i vnv. Vättern. Arealen: 9,914 har, därav 9,805 land. Socknen är till sin n. del ett slättland; för övrigt är marken bergbunden och stenig. Rådande jordart är på slätten sandmylla och mot s. delen svartmylla. Insjöar äro Ängseryd, Visjöarna och Svämsån, som kommer från Småland och utrinner vid Orrnäs i Vättern. Andra vattendrag äro Åbyån samt Stava- och Narbäcken. Lövsjömossen har förr varit sjö. Landsvägen emellan Linköping och Gränna går åt so. förbi kyrkan till bron över Svämsån, därefter åt sv. till länsgränsen. Denna väg, som förr haft svåra backar, omlades med stor möda och kostnad omkr. midten av 1800-talet. Från kyrkan utgår en väg till Tollstad. Vid Ödeshög är jvst.

Ödhishögh nämnes som gård 1318. År 1327 nämnes kyrkoherde. År 1397 skrives namnet *Ödhesyö.* Med Ödeshög förenades långt före reformationen socknen *Svem* (1318). I folkets mun nämnes socknen ofta *Össjö.* Ö. är annex till St. Åby, men förslag föreligger, att det skall bliva eget pastorat. Kyrkan, som är av kalksten, ombyggdes i det närmaste 1889 (fig. 293), då tornet genombröts, sakristian förändrades till vapenhus och nytt kor uppfördes. Sakristian är under koret. Kyrkans yttertak är belagdt med koppar. Taklister och omfattningar äro av synligt rödt tegel. Renoverades senast 1911. Rymmer

293. Ödeshögs kyrka före 1889.

700 personer, har en längd av 29,5 och en br. av 10,5 meter. Har 2 varmugnar. Altartavlan framställer Kristi död och är målad 1857 av Gust. Ad. Engman samt bekostad av fru Johanna Petersson i Ödeshög vid hennes två yngsta döttrars konfirmation (fig. 294). Gamla altartavlan hade samma framställning som nuvarande. Predikstolen är från 1796 och skänkt av rusthållaredrängen Jöns Svensson, Kopparp. Orgeln om 12 st. är från 1890 av S. Molander, Göteborg. Den gamla orgeln hade 18 st., var från 1804 av Schörlin och gick i byte vid det nya verkets tillkomst. Ljuskronorna äro 4 av mässing. Förutom en del flerarmade mässingsljusstakar finnas två sjuarmade av silver, skänkta av kyrkovärden, direkt. A. J. Andersson, Sjöstorp, som även till kyrkan givit ett förgylldt väggur. Den gamla altartavlan förvaras i vapenhuset jämte några i trä skurna bilder. Där finnas även gravstenar över kornetten vid Nylands och Tavastehus dragonregemente »välädle herr» Magnus Bruun med maka Charl. Kat. Schenbäck († 1720), över »salige kapellmästaren, konstrike mäster Klas Groter», kvartermäst. Joh. Bergh med maka Kristina Bergh (1743), befallningsm. And. Skog (1695) med hustru Dorotea Larsdotter jämte son, samt Erik Larsson i Råby.

Tornet är av huggen och tuktad Ombergsten med 1,7 met. tjocka murar. Ett tornur är skänkt 1888 av nämndem. Inge Johansson och hans maka Brita Friberg. Av ringklockorna är den större från 1643 men omgjuten 1911 av Joh. A. Beckman, Stockholm, på bekostnad av A. J. Andersson, Sjöstorp. Givarens och prästernas m. fl. namn läsas å ena sidan, omg. av en lagerkrans med renhetens symbol, en svan midtöver. Omslingradt av en vindruvsranka med solens

294. Altartavla i Ödeshögs kyrka.

symbol överst, med ett kors, en vindruvsklase och ett axknippe, läses följande: Hör! Gud ännu sin nåd dig bjuder! Se! templets portar öppna sig. Kanske härnäst då klockan ljuder, Upplåtes gravens port för dig: Du går ej mer i Herrens hus, Ditt rum bereds i jordens grus. Ps. 323: v. 1. Klockan väger 645 kg. eller 50 kg. mer än förut. Den mindre klockan var gjuten 1681 men omgöts och förstorades 1808. Å densamma lästes: Lover folk vår Gud, låten hans lov hördt vara. På grund av en spricka omgöts den 1914 i Stockholm av K. G. Bergholtz & Co. Inskriften, inramad i ornament, är: Gån in i hans portar med tacksägelse, i hans gårdar med lov; tacken honom, loven hans namn; Ty Herren är god, hans nåd varar evinnerligen och hans trofasthet från släkte till släkte. Ps. 100: 4—5.

Före 1889 års ombyggnad bildade det i öster belägna tornets nedersta avdelning kor. Övre avdelningen, dit en trappa förde, hade haft två rum och en stor bågöppning åt skeppet. Denna avdelning hade åt var sin sida en tvådelad glugg, varav den ena var igenmurad. Dessa översta avdelningar hade ursprungligen tjänat till försvarsändamål. År 1776 undergick tornet en grundlig reparation. Kyrkans hela längd var med koret på 1750-talet 23 och br. 10 m. År 1781 tillökades hon i v. och år 1786 tillbyggdes åt samma håll vapenhuset, så att längden blev den nuvarande. Samtidigt uppfördes vid s. och v. sidorna en mur, belagd med flata stenar, i vilken tre gravar anordnades. Sakristian var tillbyggd åt korets ö. sida samt hade två ingångar till kyrkan, en å var sin sida om altaret. Långhuset betäcktes med kupig träbotten i motsats till nu, då takstolarna äro synliga. Det erhöll sin belysning från tre rundbågiga fönsteröppningar å var sida. Under det mellersta åt s. var en raksluten ingång.

Av fornminnen märkes en runsten vid kyrkan, å vilken i översättning läses: —l reste denna sten efter sin fader Helge. Vid Sandstugubacken omnämnas ättehögar och bautastenar, och i Råby hage invid

vägen till Tollstad stensättningar. Vid Råby söderg. anträffades 1907 delar av ett barnskelett emellan och under stenhällar. Vid Holkaberg har länge funnits ett träkors, som av obekant anledning vårdats med stor omsorg. Å en omkr. 11 met. lång och 5 met. bred bergkulle å Erikstorps ägor, 1/2 mil n. om nedannämnda milsten och helt nära landsvägen, påträffades 1875 den största fornskatt, som blivit funnen i Östergötland (se Ögtld I, s. 55—58). Det enda i Sverige funna svärd, försedt med stämpel — MARCIM med romerska bokstäver — är anträffadt i Ödeshögs s:n. Som bevis på denna trakts tidiga befolkande nämnes det märkliga fyndet år 1904 vid Åby av flintföremål från äldre stenåldern (se Ögtld I, s. 10). Invid vägen åt Åby, no. om kyrkan, är en milsten, å vilken läses: Pet. Brahe. C. I. W. Anno 1680. — År 1452 stod här en strid emellan svenskar och danskar (se Ögtld I, s. 174). Flera berättelser finnas ännu om denna strid eller om danskarnas senare härjningar här. Invid gamla vägen emellan Gränna och Ödeshög finnes en sten, kallad Prinsstenen, där en dansk prins säges stupat för en från ett bakhåll sänd svensk kula, varvid den danska hären drog sig tillbaka. Vid »Skansbacken» skall ett pass varit försvaradt med järnportar.

Folkmängden på 1750-talet: 1,780, 1800: 2,089, 1850: 3,027, 1910: 2,673, 1916: 2,784. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 197, fattigk. kr. 2,410, A. J. Anderssons, Sjöstorp, don. kr. 2,000, prosten Kinmanssons slöjdskolefond kr. 12,000, Friedleiffska f. kr. 5,000, Lysings h:ds sparbanksf. kr. 2,000, G. Jonssons, Svämb, bibelf. kr. 1,000, Ek- de Rogierska f. kr. 1,000. — Tre folkskolor hade 1915 var sin l:e med tills. 204 skolbarn. Tre småskolor hade 5 l:or. — Här finnas 19 handl. (alla i Ödeshög) och 14 handtv. — Ödeshögs kyrkoby är en för socknen betydande plats med större rörelse, torgdagar, från 1911 landstingets sjukhus, gästgivaregård, jvst., hotell, bankkontor o. s. v.

Gårdar.

Anseryd, 1/2 m., 96 h. Denna gård jämte Brodderyd, Frebol, Granliden, Grimshult, Kultorp, Mark, Porsarp, Sunneby och Visjö hade under 1600-talet samma äg. som Sjöstorp. Anseryd har 3 äg. — **Bankaby,** 1 m., 202 h. Bankaby, Bråten, Fagerhult, Holkaberg, Kanikenäs, Kopparp, Klämestorp, Krokek, Munkeryd, Siggeryd, Sjögetorp o. Åby reducerades från Brahesläkten. Bankaby har 3 äg. — **Bodebol,** 1/4 m., 164 h., 4 äg. — **Brodderyd,** 1 m., 112 h., 3 äg. — **Bråten, N.,** 1/2 m., 60 h., 7 äg. — **d:o, S.,** 1/4 m., 103 h., 2 äg. — **Bultsbol,** 1/2 m., 86 h., 2 äg. — **Börstabol,** 1 m., 201 h., 2 äg. — **Erikstorp,** 1 m., 82 h., 2 äg. — **Fagerhult,** 1/2 m., 152 h., 1 äg. — **Fogeryd,** 1/2 m., 210 h., 2 äg. — **Frebol,** 3/8 m., 63 h., 2 äg. — **Glasfall,** 1/8 m., 102 h., 2 äg. — **Granliden,** 1/4 m., 63 h., 1 äg. — **Grimshult,** 1/4 m., 46 h., 1 äg. — **Gräsberg,** 1/2 m., 162 h., 3 äg. — **Gumby,** 1/2 m., 76 h. *Guum* nämnes i Svärkers dotters, prinsessan Helena, och hennes mans, östgötalagm. Sune, Folke jarls sons, gåvobrev 1240 till Alvastra och avses troligen härmed denna gård. Har 4 äg. — **Gyllinge,** 1 m., 111 h., 3 äg. — **Gåsabol,** 1/4 m., 91 h., 3 äg., därav statsverket 1/72 m. — **Haddåsen,** 1/2 m., 189 h., 4 äg. — **Hartsbol,** 1/2 m., 134 h., 4 äg. — **Havrekullen,** 1/8 m., 43 h. Denna gård jämte Glasfall, Gumby, Ö.

Haddåsen, L. Smedstorp, Svinåsen och Tyrsabola köptes av Per Brahe, som donerade dem till Visingsborgs skola, varföre de bibehöllos vid reduktionen. År 1915 erhöll Karl Johan Vissman, i egenskap av åbo, tillstånd att till skatte lösa Visingsö skolgodsfond tillh. $^1/_8$ m. Havrekullen för en skatteköpeskilling av 5,600 kr. jämte den till skolgodsfonden utg. räntans kapitalvärde efter 4 % och enl. 1914 års medelmarkegångspris eller kr. 355: 25, tills. 5,955: 25. — **Harsbol,** $^1/_2$ m., 134 h., 4 äg. — **Hålkaberg,** $^3/_4$ m., 146 h., 2 äg. — **Hårstorp,** $^3/_4$ m., 114 h., 2 äg. — **Jusseryd,** $^1/_2$ m., 57 h., 4 äg. — **Kanikenäs,** $^1/_8$ m., 60 h., 1 äg. — **Kaxbol,** $^1/_4$ m., 48 h. V. Haddåsen, Harsbol, Gyllinge, Kråkeryd, Kushult, Kärret, Narbäck, Näteryd, Råssholmen, Stava och Tällekullen ävensom Kaxbol köptes av riksdrotset Per Brahe († 1680) samt innehades därefter av Nils Brahe. Kaxbol har 1 äg. — **Klämmestorp,** 1 m., 220 h., 4 äg. — **Kopparp,** 1 m., 118 h., 4 äg. — **Krokek, L:a,** 1 m., 129 h., 3 äg. — **d:o, St.,** 1 m., 119 h., 6 äg. — **Kråkeryd,** 1 m., 86 h., 4 äg. — **Kråketorp,** 2 m., 103 h. År 1397 nämnes Inge i *Krakotorp*. Av dessa gårdar har 1 m. varit hovsmedsbost. och 1 m. trumpetarebost., vilka voro indragna till kronan redan omkr. 1800. — **Kulhult,** $^1/_4$ m., 97 h., 1 äg. — **Kulltorp,** 1 m., 55 h. En gård i *Cullæthorp* testamenterades bl. andra gårdar 1374 av Ramborg Knutsdotter, änka efter Tuke Petersson, till Alvastra kl. Har 2 äg. — **Kushult,** 1 m., 155 h., 6 äg. — **Kärret** med **Hålan,** $^1/_4$ m., 35 h., 1 äg. — **Lakarp,** $^1/_2$ m., 50 h. Köptes liksom Börstabol av Per Brahe men utbyttes till kronan av Kl. Fleming, nu 1 äg. — **Lyckan,** 1 m., 87 h., 2 äg. — **Maltmåsen,** 1 m., 95 h., f. d. mönsterskrivarebost., indraget till statsv. och försåldt. Tillh. 1910 G. Isaksson. — **Mark,** 1 m., 96 h., 5 äg. — **Munkeryd,** 1 m., 182 h., 5 äg. — **Narbäck,** 1 m., 78 h., 2 äg.

Orrnäs med **Allmänninge** (Alminge), 1 $^1/_2$ m., 120 h., tillh. 1687 N. Brahe och 1726 jämte 3 m. av Ödeshög fröken E. Gyllenstjerna. Ägdes under 1700-talet av kaptenen Joh. Gust. Boije († här 1785), 1850 av salpetersjuderidirektören Georg Karl Silfversparre, 1853 av Lars och Johan Svensson, 1871 av Ax. Rudebeck, som 1874 försålde gården med Öninge, 1 m., Lyckan, $^1/_2$ m., jämte två mjölkvarnar, en såg och Orrnäs manufatursmedja för 78,800 kr. till häradsdomaren And. Joh. Andersson, Sjöstorp.

Porsarp, $^3/_4$ m., 64 h., 6 äg. — **Råby,** 4 m., 194 h. Råby och Hårstorp tillh. 1636 och senare Sjöstorp. Tillh. 1853 ingenjören Fr. Lagerdahl (1 $^1/_4$ m.) samt bondesläkter. Hade 1910 6 äg. — **Råssholmen,** 1 m., 104 h., 2 äg. — **Rödebol,** $^1/_4$ m., 41 h. Innehades av Brahesläkten men överläts till kronan, tillh. 1910 J. A. Ceder. — **Sestorp,** $^1/_4$ m., 106 h., 8 äg. — **Siggeryd,** $^1/_2$ m., 71 h., 3 äg. — **Sjögetorp,** 1 m., 120 h., 3 äg.

Sjöstorp, 1 $^3/_8$ m., 161 h. All Skänninge klosters jord i *Södztorp* såldes år 1380 av priorinnan Holmborg till hustru Ramborg Knutsdotter. År 1385 testamenterade samma Ramborg, nu kallad Rangborg, på sin sjukbädd, till Alvastra kl. bl. a. allt sitt gods i *Söözthorp*, såsom själavgift för sin andra man Toke Petersson, av vilken hon dels fått denna sin egendom i morgongåva, dels för 22 mark pgr köpt av Skänninge kloster. Bland lösören, som samtidigt borttestamenterades, nämnas sängar, sängkläder, kistor och skrin, kittlar, krus, kannor, »stopakanna», och andra kärl, klädespersedlar, borddukar, en gammal kittel (cortina), prydd med målningar. Att Ramborg tillfrisknade efter denna sin sjukdom framgår av, att hon 1406 förnyade denna sin gåva av *Søsthorp* m. m. till nämnda kloster »för den kärlek hon åtnjutit både andligt och lekamligen av abbot och konvent och för sin och sina föräldrars evärdeliga själarykt». Än en gång, år 1411, förnyades detta testamente. Tillh. presidenten Lars Kagg, som före 1636 bebyggde gården. Ägdes efter hans död 1661 av hans änka Agneta Ribbing, vid vars död 1689 gården återgick till kronan. Blev därefter avelsgård under Vadstena slott men arrenderades som kungsgård med säterifrihet 1726 av fru Elisab. von Liewen och på 1750-talet av kapt. Joh. Gust. Boije, men förklara-

des genom kammarkollegii bestämmelse 1788 tillika med Äng för skatte, som ersättning för majoren Karl Cronhjelms, Ryd, skatterättsfordringar. Vid denna tid fanns här schäferi. Tillh. under förra delen av 1800-talet A. Persson, 1853 hans arvingar, 1871 och 1884 Karl G. Andersson, 1894 o. 1911 kyrkovärden, bankdir. A. J. Andersson. — Är herrgårdslikt bebyggd.

Skrädeberg, 3/4 m., 75 h. Köptes på 1640-talet av Per Brahe jämte Bultsbol, Fogeryd, Gräsberg, Gåsebol, Skälaby, Skärperyd, Smedstorp, Stavreberg, Stockseryd, Ugglehult och Ånseryd samt innehades efter hans död 1680 till en tid av hans måg, hertig Adolf Johan av Stegeborg († 1689). Skrädeberg har 3 äg. — **Skärperyd,** 1/2 m., 77 h., 2 äg. — **Skälaby,** 1/2 m., 156 h., tillh. 1910 K. A. Jern. — **Smedstorp, L:a,** 1/4 m., 60 h. Hör till Visingsborgs skolgodshemman. — **d:o, St.,** 1/2 m., 82 h., 3 äg. — **Staffanstorp,** 1/4 m., 70 h., tillh. 1910 A. T. Karlsson. — **Stavreberg,** 1/2 m., 133 h., 7 äg. — **Stava,** 1 m., 129 h., 8 äg. — **Stockseryd,** 1/2 m., 60 h., 3 äg. — **Sunneby,** 1 m., 121 h., 7 äg. — **Sunneryd,** 3/4 m., 149 h., 2 äg. — **Sunnesjö,** 1/2 m., 178 h. Utbyttes från kronan av riksr. Jöran Gyllenstjerna († 1686) och innehades av hans änka Barbro Marg. Banér. Har 4 äg. — **Svinåsen,** 1/4 m., 64 h., 2 äg. — **Svämb,** 3 5/8 m., 391 h. I k. Magnus och drottn. Blankas testamente av 1346 gives till det kloster, de och deras arvingar skola bygga i Vadstena, deras gods Vadstena, *Swæm* i *Øthishøgh*, *Byælbo* m. fl. År 1357 lämnades bl. a. *Swem* i utbyte och mot vissa villkor av k. Magnus till Skänninge nunnekloster. Denna besittningsrätt av Swem stadfästades år 1366 av kon. Albrekt. En gård här hörde 1636 och senare till Sjöstorp. Har länge haft flera äg., f. n. 13. — **Tyrsabola,** 1/2 m., 68 h., tillh. 1910 P. J. Gustafsson. — **Tällekullen,** 1/4 m., 180 h., 3 äg. — **Ugglehult,** 1/4 m., 85 h., 6 äg. — **Visjö,** 1 m., 151 h., 5 äg. — **Åby,** 3 1/2 m., 413 h. År 1346 stadfästade kon. Magnus ett jordabyte, varigenom Alvastra kloster erhållit 2 attungar i *Aby*. Olof Brudson stadfästade 1406 å sina barns vägnar Jöns Joarssons gåva till Alvastra kl. av jord och en tomt i *Aaby*. Åby gästg.-g. med utj. ägdes på 1880-talet av K. J. Petersson samt 1894 av hans stbhs. Åby tillh. 1910 Oskar Andersson, Orrnäs, J. P. Johansson, A. A. Andersson m. fl., tills. 10 äg. — **Åeryd,** 1/2 m., 104 h., 4 äg. — **Äng,** 7/8 m., 104 h. (se Sjöstorp). Tillh. med Sjögetorp 1870 And. Andersson, men 1910 K. A. Jansson. — **Ödeshög,** 8 1/2 m., 732 h. *Ödhishögh* nämnes 1352. Gerhard Snakenborg (en med orm belagd snedbjälke), som 1382 ämnade resa utrikes, lånade av Alvastra kl. 10 mark korn och 60 mark pgr gängse mynt att återbetalas vid hemkomsten, samt pantsatte därför de fastigheter i *Ödhesyæ*, vilka av Johan Gisleson och Magnus Joarsson genom begångna brott blivit förverkade och Gerhard lagligen tilldömda. År 1397 dömdes Inge i *Krakotorp* vid räfsteting skyldig att inom ett år med 9 mark pgr ersätta Alvastra kl. för den fjärdedelsattung i *Ödhesyo*, som av honom för 3 personers gravställen blivit till klostret överlåten men nu fråndömes klostret, sedan jorden befunnits vara skattejord. Tomas i *Ødhishøghe* satt 1414 vid räfstetinget i Skänninge som nämndeman. Ödeshög, 1/2 m., är komministerboställe. Det övriga har 18 ägare. — **Öjan,** 1/2 m., 56 h. *Biari i Öja* (*Auiu*) omtalas å den märkliga Rökrunstenen såsom stenens vise runmästare (Ögtld I, sid. 74 o. f.). På 1680-talet tillh. Öjan hertig Adolf Johan. Har länge haft 2 äg., men tillh. 1910 E. R. Johansson. — **Öninge,** 4 m., 358 h. Från *Uthynygni* utfärdade 1257 kon. Valdemar ett öppet brev, och har det ansetts att därmed avses denna gård. Kallas 1262 *Yninge*, då Birger jarl här utfärdade ett intyg, och 1267 *Ynynge*, då k. Valdemar härifrån utgav det gåvobrev, genom vilket han vid sin kröning skänkte till Linköpings domkyrka gården Vadby. En del av Öninge tillh. redan under 1600-talet Orrnäs, dit 1 m. än hör. Det övriga har 13 äg.

Övriga tillhörigheter: Adolfsberg, Almnäs, Björkeberg, Boda, Broklyn, Centralen, Chikago, Ekeberg, Ekelunda, Framnäs, Fridensborg, Fridhems handelsläg.,

Granstad, Gröndalen, Hagalund, Henrikslund, Högalund, Karlsnäs, Lindalen, Ljusdal, Lunda, Lyckhem, Mineberg, Olivelund, Orrnäs bränneri, d:o kvarn o. såg, Rangelrumpan, utj., Riddargården, Rosenlund, Sanna, Stava hamnanläggn., Sunneby kvarn, Svems d:o, Svängen, Tämpelborg, Vantekullen, Vilan, Vilhelmsro, Västerberga, Åby bränneri, d:o utj., Åleryds kvarn o. såg, Ödeshögs apotekhus, bankhus, posthus, varmbadhus, hotell, kapell, tomter, gästgivareg., gjuteri o. mek. verkstad, träförädlingsfabrik, gatugård o. s. v.

Lösings härad

ingår i Björkekinds, Östkinds, Lösings, Bråbo och Memmings domsaga, vilken utgör ett tingslag, samt i dessa härads fögderi. Gränsar i v. till Bråbo och Memming, i s. till Hammarkind, i so. till Björkekind, i ö. till Östkind samt i n. och no. till Jönåkers h:d av Nyköpings län. Sockarna äro: Dagsberg, Furingstad, S:t Johannes, Krokek, Styrestad och Tingstad, vilka tills. med Norrköpings 3 församlingar samt Ö. Eneby, Kvillinge med Simonstorp, Kimstad, Kullerstad samt Borg bilda Norrköpings eller Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt. Häradet utgör ett länsmansdistrikt. — Arealen är 22,008 har; kontraktets 78,441 har.

Häradet nämnes 1335. Skrives 1401 *Lösninga hærradh*, 1407 *Lösing*, *Lösinga* och *Lösninga* samt 1413 *Lösningha*. Räfsteting hölls med häradet 1399 i Söderköping i ärkebiskopens närvaro. År 1413 hölls räfsteting med *Lösnings* h:d såväl i Söderköping som Linköping. Det förstnämnda hölls av ridd. Ivar Nilsson, det sistnämnda av biskop Knut och nämnde riddare. Nämnden bestod vid båda tillfällena av samma personer. Vid mötet i Linköping voro även några riddare och väpnare kallade som vittnen.

Äldsta tingsstället säges varit nära Norrköping, varom en domarering å stadens ägor för eftervärlden burit vittne. Har utan tvivel tidigt varit beläget i Tingstads socken, varom socknens namn bär vittne, vidare och under 1600-talet i Styrestad, under 1700-talet vid Dagsbergs kyrka, därefter och från 1793, då nytt tingshus av sten uppfördes, nära Styrestads kyrka samt från 1850-talet i Norrköping. — Under medeltiden tillhörde häradet Ringstaholms län.

I en tingshandling från okt. 1662 anföres häradets gränser och stöter detta härad tillsammans med Hammarkinds och Memmings h:d vid Svarta källa». — Häradet har i sitt sigill fyra mot varandra stående kors.

Socknar.

1. **Dagsberg.** Gränserna äro i ö. Bråviken och Konungsund, i s. Furingstad, i sv. och v. Styrestad samt i n. Bråviken. Socknen tillhör Vikbolandet. Till socknen höra öarna Svinnerön, Djurön, Harön, Esterön, Kårholmen m. fl. Arealen: 2,649 har, därav 2,648 land. Marken är i s. och v. delen upptagen av slätter med enstaka höjder och kullar. Mera bergig är trakten i no., ehuru även där finnas jämna och

bördiga slätter. Rådande jordart är lera och klappersten. Till största delen består socknen av odlad mark. Endast till en mindre del finnas naturlig äng och bete. Av vägar går landsvägen från Norrköping i ostlig riktning genom s. delen av socknen förbi kyrkan genom Furing-

295. Dagsbergs kyrka.

stad till Konungsund. Mindre vägar avvika åt no. till Bråborg och åt so. till Furingstad.

Daxberghs socken finnes omtalad år 1330, då Nikolaus nämnes såsom kyrkoherde här. Under samma namn förekommer socknen år 1377, men 1480 och 1481 skrives namnet *Dagonsberg.* Tillsammans med Krokek har Dagsberg i långliga tider utgjort ett regalt pastorat. Krokek är numera enl. k. förordning av d. 31 mars 1857 skildt från Dagsberg, vilket skedde 1885 efter dåv. komministers avgång. Ny reglering 1921 och är med anledning härav pastoratet vakanssatt enl. k. brev av 1910. Denna socken är föreslagen att förenas med Furingstad till ett pastorat. Kyrkans ålder är obekant (fig. 295). Visst är likväl, att den är gammal, och att »långt efter dess fundation» skänktes år 1330 kvarnar och fiske till kyrkoherden här av riksr. och riddaren Ulv Abjörnasson (sparre) till två mässors hållande i varje vecka för sig och sin fru Kri-

stina Sigmunsdotter. Första större reparation av kyrkan försiggick 1777—79. Reparerades senast 1863 och 1892. Läget är å en större höjd, men skall marken ändock vara så vattensjuk, att kyrkan lider därav. Längden är 25 och bredden 14,5 met. med 400 sittplatser. Sakristian är byggd med stjärnvalv samt har till det yttre trappgavel. Altartavlan, målad av Hörberg år 1807, föreställer Jesus, när han för sina lärjungar framställer ett barn och talar om den störste i himmelriket. Den gamla altartavlan, med sidokolonner, är ännu i behåll och förvaras i en skrubb å orgelläktaren. Den föreställer Kristi uppståndelse och undertill en luthersk prästfamilj. Dess ålder är obekant. Predikstolen är av gammalt bildhuggeriarbete. Orgeln om 8 st. är av Zetterqvist, Örebro, från 1890. Den gamla orgeln, om 6 1/2 st., av Eberhardt från 1811, togs i utbyte. Fyra ljuskronor äro av mässing, men sakna inskrift. I kyrkan har förr hängt två huvudbaner, det ena över »överstelöjtn. av kavalleriet och Hans fursteliga durchlauchtighet hertig Adolf Johans direktör på Bråborg, Johan Georg von Bremer till åminnelse, som var född på slottet Ehrenstein i Dyringen 1627 och dött i Stockholm 1679»; det andra huvudbaneret över »Hans furstl. durchl. Adolf Johans pfalzgreve vid Rhen i Bäjern, Gulich, Cleve och Bergen, etc. trogne tjänare m.m. den ädle och välborne Tomas Wilhelm Brus, född på Varbergs slott d. 10 mars 1664, död på Stæborgs slott d. 24 decemb. 1679». Dessa banér äro nu borta. I kyrkan omtalas som begravna jungfru Elisab. v. Bülow samt i koret enl. en äldre gravskrift Peder Olsson (örnfot) († 1588), som var befallningsman i 10 år å Stegeborg med Branäs och Rönö gårdar och som »lät samma slott mycket bygga och förbättra». En dopfunt av kalksten från 1500-talet har sin plats å kyrkogården. Den mäter i vidd 65 och i höjd 30 cm. En förr omtalad snidad list till ett skrank eller altarskåp finnes nu icke mer i kyrkan. Däremot finnes en kyrkovaktarstav, i övre ändan försedd med en skallra av malm mellan fyra träkulor. I sockenmagasinets dörr är ett lås, som förr säges användts i kyrkdörren, vilken ryssarna förgäves sökte öppna 1719. — Avst. till närmaste jvst., Norrköping, är 8 km.

Före 1779 års kyrkoreparation fanns ett högt torn, men detta var så svagt, att man icke tilltrodde sig hänga klockorna däri, utan hängde de den tiden i klockstapel. På den större av dessa klockor lästes: Uti Herr Nilses tid jag stöftis om, Thertill halp manger Man from. År 1562. På den mindre stod med munkstil: Jhesus. Nasarenus. Rex. Judeorum. Hilf Got Maria heraf. Nämnda år uppfördes nytt torn i modern stil. Nuv. storklocka är enl. inskrift gjuten 1723 av Magn. Hultman, Norrköping. Å lillklockan läses: Gån in i Hans portar med tacksägelse och i Hans gårdar med lov. Prisen Honom, välsignen Hans namn.

Av fornminnen märkes å s. utsidan av kyrkogårdsmuren ett runstensfragment, å vilket endast kan läsas: ... efter sin fader, som omkom ... trupp österut. En annan runsten omtalas å insidan av muren å s. sidan v. om ingången. Å densamma läste Brate 1897: Ofrad satte stenen (efter) sin fader Ärkel och ... Ö. om kyrkan å en hög backe full av

stensättningar och rundlar finnes en prydlig bautasten av röd granit med en höjd av 1,5 met. och en bredd nedtill av 6 dm. På bredaste stället är den nära 9 dm. Ättehögar omtalas såväl från Eggeby som Fika torp, där gravurnor anträffats vid skilda tider. Vid Katrineberg finnas triangelformiga och runda stensättningar. På gränsen emellan Dagsbergs, Furingstads och Styrestads socknar märkas spår av grundmurar till en större byggnad. Enligt sägnen skall avsikten varit att här bygga en för de tre socknarna gemensam kyrka, vilket företag likväl upphörde, enär »skogsråna om nätterna förstörde vad som byggdes om dagarna». Härifrån omtalas även två gravhögar. Gravfält med stensättningar finnas å Beteby, Djuröns, Ljunga, Lilla Kolstads, Rosendals, St. Sidus' och Örstads ägor. På en holme i Bråviken icke långt från Bråborg omnämnes en urtida borg, benämnd Etlaborg eller Attilaborg. Av Palmskölds samlingar över Östergötland inhämtas, att en guldpenning av 36 dukaters vikt har hittats här under 1600-talet.

Folkmängden var på 1750-talet över 700, 1790: 750, 1830: 864, 1850: 1,054, 1910: 722 och 1916: 910. — Kassorna hade 1910 ingen behållning. — Två folkskolor hade 1915 68 och två småskolor 37 barn. — Handl.: 1, handtv.: 4.

Gårdar.

Beteby, 2 1/2 m., 152 h. *Betaby* nämnes 1407, då Esbjörn Kristernsson avstår till Ingevast och Jönis Augmundasson jord i Unnerstad jämte 60 mark pgr för deras syster Ingrids räkning i utbyte mot 3 att. jord här. Samtidigt köpte samme Esbjörn av annan person ytterligare gods här. Denna gård har jämte andra i socknen till 1689 innehafts av hertigarna av Stegeborg. Har 6 äg. — **Brunneby,** 2 m., 84 h. Jønis Hæmingxsson här var nämndeman år 1401. Har 2 äg.

Bråborgs kungsgård, 10 m., 638 h. Kallas i reduktionsjordeboken för Branäs, Brådnäs och Brånäs. Är förenad av Harnäs 7, Herrstorp 1, Mattskulla 1 och Ekenäs 1 m. *Haranes* nämnes redan 1296, då fru Ingeborg Ulvsdotter utfärdar ett brev om den överenskommelse, som ägt rum emellan henne och hennes avlidna man Åbjörn Sixtensson om denna gård jämte Klastad, Harokstorp samt kvarnar och fiske i Lindastad och Motala. År 1410 erkände riddaren Knut Bonde och hans hustru Margareta Karlsdotter (sparre), att de av Vadstena kl. erhållit dispositionsrätt för sin livstid till gårdarna Klaestad och Ekeby, som riddaren Karl Ulvsson av Tofta och hans syster, fru Kristina Ulvsdotter, skänkt till klostret. De stadfästa på samma gång de senares och fru Märtas, Kristinas moders, testamente till samma kloster av gårdarna *Haranæs*, *Eknæs* och *Branæs* i *Daxbærgha* s:n samt Torrö i Hammarkinds h:d m. m. Tillhörde senare riddaren Erik Axelsson Tott († 1480). Det berättas även, att Mattias Nilsson Kagg, som levde under Erik XIV:s tid, samt hans son Erik Kagg skall ha skrivit sig till Branäs. Vad man med säkerhet känner, är att gården var änkesäte för Johan III:s gemål, drottn. Gunilla Bielke, enligt morgongåvobrev, vilket stadfästades av k. Sigismund d. 18 maj 1594. Hennes änkesäte bestod av Bråborg med underlydande socknar och arvegods, Björneborgs stad och gård samt Kumo och Saris gårdar med några socknar i Finland, m. m. Drottn. Gunilla lät här under åren 1588—90 uppföra ett slott, Bråborg kalladt, vilket hon bebodde från 1592 till 1597, då hon dog här, ehuru hon begravdes i Uppsala. Sistnämnda år gästade hertig Karl Bråborg. K. Johan III:s son, hertig Johan av Östergötland, blev därefter ägare. Redan vid ett års ålder hade han av sin fader för-

klarats för hertig av Finland samt greve av Åland och Bråborg. Såväl han som hans gemål Maria Elisabet dogo här efter sex års olyckligt äktenskap år 1618. Som deras äktenskap var barnlöst, återgick godset till kronan. Därefter såldes det år 1631—34 till pfalzgreven Johan Kasimir. Vid hans död 1652 tillföll godset i arv k. Karl X Gustav, vilken år 1654 avstod det till pfalzgreven Adolf Johan i vederlag mot Vadstena slott, vilket den sistnämnde haft i förläning. Vid hans död 1689 återgick Bråborg ånyo till kronan. Därefter innehades godset på arrende av landshövd. Lars Eldstjernas arvingar, under vilken tid det förpantades till presid. Karl Gust. Bielke och riksr. Ture Gabr. Bielke. Den senare transporterade år 1711 förpantningen till fru Kristina Appelgren, vilken i sin ordning överlät den till sin svåger, generalen Jak. Burensköld, vilken innehade godset till sin död 1738, då det övergick först till hans änka och därefter till hans dotter Maria Johanna v. Schwerin, från vilken förpantningen inlöstes av kronan. Godset har därefter varit utarrenderadt.

Egendomen är belägen på en halvö vid Bråviken. Det av drottn. Gunilla uppbyggda slottet skadades genom vådeld år 1619 samt brändes av ryssarna 1719. Redan följande år nedbrötos ruinerna, och stenen användes till återuppförande av de offentliga husen i Norrköping. Det säges, att k. Fredrik vid påbudet om nämnda rasering skall ha befallt, att en stenpelare skulle till minne för eftervärlden lämnas orörd. Denna befallning synes dock icke följts, enär platsen redan omkr. 1760 var avröjd. Endast några delar av grundvalarna utvisa numera stället, där den kungliga boningen stått. Slottet finnes avbildadt i Dahlbergs Suecia Antiqua & Hodierna. I en av slottets salar fanns ett originalporträtt av k. Gustav I, måladt år 1542. Under detsamma ditsattes av konung Johan III följande vers: »Si Rex Gustavus vultusque humerosque ferebat, Felix imperio Suecia magna tuo.» — År 1752 åtog sig den då tillträdande arrendatorn att återuppbygga stenhuset. Detta löfte infriades aldrig, enär han kort därefter dog. Nuv. manbyggnad i en våning med brutet tegeltak är gammal och belägen på något avstånd från sin föregångares plats, med utsikt över Bråviken på båda sidor om den landtunga, å vilken den ligger. År 1636 hörde under godset 23 ¼ m. Avst. till Norrköping 1,5 mil.

Dagsberg, 7 ⅞ m., 301 h. Ingemunden i *Daxberg* omnämnes 1417. Sten Sture »bjuder» på sin tid innebyggarna i Dagsbergs by att vara riddaren Gustav Olofsson lydiga och till honom erlägga avrad och andra skatter, som de voro skyldiga erlägga till kronan, enär nämnde riddare har »rätt och goda skäl till Dagsbergs by och den ränta och rättighet, som därifrån plägar utgå». Dagsbergs frälsehemman ha hört under Händelö, Lindö och Västerbyholm. Ett fr.-h. tillh. generalmajoren Joh. Fitinghoff († 1685 vid en ålder av 105 år), 1725 en Törnehjelm. Fr.-hemman hava även 1689 tillh. Åke Ulfsparre och fru Elsa Gyllenstjerna. Tillh. under förra delen av 1800-talet till en del J. G Norstedt, 1850 hans arvingar (2 ½ m.) och 1853 A. Andersson samt handl. Hamlin (1 m.), för övrigt bondesläkter. Har nu 9 äg.

Djurö, uppskattad och förut roterad till 1 m., 109 h. Under 1400-talet tillh. Djurö riksr. Erik Axelson Tott († 1480), som med k. Kristoffers bifall skänkte denna ö till Vadstena kloster. Vid reformationen reducerades emellertid ön samt hörde sedermera till Bråborg. Under den tid Bråborg var änkesäte åt drottn. Gunilla Bielke, var slottets djurgård hit förlagd. Sannolikt var det vid denna tid ön fick sitt nuv. namn. I djurgården underhöllos, säges det, omkr. 12 hjortar och 230 rådjur. Denna djurgård underhölls sedan länge, men vid ryssarnas härjningar å ö. kusten år 1719 blevo djuren dödade och platsen härjad. Den siste djurgårdsvaktaren berättas ha varit polacken Kusinski, som ännu år 1720 bodde i djurgårdstorpet. Omkr. år 1830 fanns här i trädgården en ek, i vilken ett hjorthorn blivit fästadt under Karl IX:s tid. Ekens omkrets var vid roten vid pass 20 fot, och hornet var synligt genom ett med ett litet

järngaller betäckt hål. Hornet skänktes 1873 till statens museum. Genom kammarkollegii brev av d. 4 maj 1722 blev ön emot arrende av 43 daler och 24 öre sm. upplåten till hästbete åt landshövdingen i Östergötland vid hans ämbetsbesök i Norrköping. År 1738 övergick arrendet emot samma arrendeavgift till borgmäst. Olof Ekerman, som där till Norrköpingsfabrikernas hjälp skulle anlägga ett schäferi. Ett k. brev av d. 7 sept. 1756 medgav innehavaren av Bråborgs djurgård eller Djurö att till skatte köpa denna lägenhet under Bråborgs kungsgård mot en summa av 875 daler sm. mot skyldighet att underhålla ett schäferi, varifrån allmänheten däromkring skulle äga att årligen dels till betäckning låna, dels efter stadgadt pris köpa ett visst antal gumsar. Detta besvär förvandlades 1771 så, att ägaren skulle i stället underhålla ett holländeri, best. av en tjur, tio kor och fem kvigor av »den äkta, stora holländska rasen» med vissa skyldigheter att tillhandahålla dessa samt att, om ägaren införskreve något holländskt »hjonelag», låta »ortens innevånare av dem undervisas i boskapsavelns rätta ans och skötsel». Sedermera föreskrevs år 1856, att »kalvarna skulle under kronobetjäningens överinseende mot stadgad lösen och, där flera än två anmälde sig till kalvarnas inlösande, efter lottning turvis utlämnas till jordbrukare inom Lösings, Björkekinds och Östkinds härad, för varje härad vart tredje år». År 1870 anhöll dåv. ägaren av Djurön om upphävande av holländeriskyldigheten, men denna anhållan ledde icke till någon åtgärd. Men en senare likartad anhållan föranledde k. m:t att år 1913 begära riksdagens medgivande till en avlösning av detta besvär. Sedan denna begäran bifallits, medgav k. m:t ägaren att mot en löseskilling av 7,500 kr. befrias från att hålla stamholländeri å Djurön. År 1861 anlades här en teknisk fabrik för tillverkning av svavelsyra, kopparvitriol, s. k. salzburgervitriol, järnvitriol samt svavelsyradt natron för jordbruket m. m., men densamma var på 1870-talet nedlagd. Innehavare i senare tid ha varit: kapt. Karl Pet. v. Stjerneman († 1825) samt därefter till en tid hans son, grosshandl. Fredr. Vilh. v. S., vidare översten Frans Vilh. Reinh. Fock samt år 1850 och 53 dennes svåger Konr. Ribbing. Ägdes vidare under mer än ett par årtionden av släkten Veslien samt f. n. av grosshandl. P. Swartz, som här låtit anlägga ett storartadt kvarnverk, vilket jämte därtill hörande verk och inrättningar äro tax.-v. till kr. 507,500, kraftstation t.-v. kr. 114,900, vartill komma oljecistern, bostäder för arbetare och övrig tjänstepersonal m. m. Anläggningarna voro färdiga 1911. År 1910 meddelade lotsstyrelsen ägaren tillstånd att här anlägga en hamn i Dagsbergs s:ns vattenområde i Bråviken.

Drögestad, 2 3/4 m., 121 h. *Drøghestad* omtalas år 1409. Har nu 2 äg. — **Eggeby,** 3 m., 109 h. Ulff Pæthersson (upprätt pilspets) gav år 1394 sin hustru Katrina Symonsdotter i morgongåva bl. a. *Eghby* »mellan wika». År 1415 avträder väpnaren Sven Piik (en hand?) till fru Birgitta, Magnus Porses dotter, jord i Södermanland mot 3/4 att. jord i *Ekby* i *Dagzberga.* En gård här reducerades från släkten Lillie. Har 2 äg. — **Gillerhälla,** 1 m., 62 h. Omtalas 1377 i Bo Jonssons och 1500 i riksr. Bengt Åbjörnssons (Hård av Segerstad) bytesbrev. Den sistn. var ägare av Händelö, till vilken gård Gillerhälla hörde, 1687 o. 1725. Tillh. 1850 S. Söderström, 1853 N. F. Strand, 1871 J. E. Vickberg, 1883 R. Vickberg, 1894 och 1911 J. T. Jonsson. — **Grånestad,** 2 3/4 m., 129 h. Ägdes delvis 1853 av grossh. M. Philipson (1 3/4 m.). Har senare hört till Svensksund. — **Ljunga,** 1 1/2 m., 87 h., 3 äg.

Manheim, f. d. Torp, 1 m., 45 h. Hörde till 1689 jämte underlydande St. Sidus och Unnerstad till hertigarna av Stegeborg. Gården har varit skatte-kr.-imm., men uppläts genom brev av d. 16 jan. 1809 till frälse. Under 1800-talet har den tillh. lagm. Junbäck, häradshövd. G. Boheman, överstelöjtn. Erik Gabr. Leijonhufvud († här 1848), majoren Fredr. Ulr. Mannerstråle samt från 1854 lagm. Fredr. Jak. Funck († 1864), därefter sonen, underlöjtn. Alex. Fredr. Karl Aug. F., som var äg. ännu på 1880-talet. Tillh. 1894 sjökapt. J.

A. Delman och senare O. F. Johanssons stärbhus. — Gården är bebyggd för standspersoner, med läge vid Bråvikens segelled. St. Sidus och Unnerstad, 1 1/4 m., ha länge tillh. egendomen.

Marby, 2 1/2 m., 187 h. Från Marby utfärdade f. d. drottn. Sofia ett brev 1285 och kan med skäl antagas vara denna gård. Hæminger i Marby nämnes 1401 som fasteman. År 1407 avträdde Heminger Ingemundasson i Marby till Esbjörn Kristernsson jord i Unnerstad i utbyte mot en attung och tre spanns avgäld jord här. Tillh. senare hertigarna av Stegeborg. Har 6 äg. — **Sidus, L:a,** 2 m., 96 har. Riddaren Karl Ulfsson av Tofta, som var skyldig socknens kyrkoherre Niklis Svensson 40 mark pgr, betalar 1390 sin skuld med att avträda 10 spanns avgäld i *Litla Sidhusa* m. m., 3 äg. — **Sidus, St.,** 2 1/2 m., 165 h. En del av gården tillh. Manheim. Det övriga tillh. 1911 J. A. Peterson. — **Stenbro,** 1 m., 76 h., kyrkoherdeboställe. — **Tångstad,** 2 1/4 m., 100 h., 3 äg. — **Unnerstad,** 2 m., 117 h. *Ønderstadhathorp* nämnes 1407 samtidigt med Beteby och Marby. Manheim äger sedan länge 1 m. Det övriga har 2 äg. — **Örstad,** 1 m., 28 h. Tillh. 1884 och ännu 1911 Anna Lovisa Petersson.

Övriga tillhörigheter: Beteby utj., Dagsbergs utj:ar, d:o väderkvarn, Edvardsberg, Granlund, Karlsberg, Karlsro, Klastorp, Klockaregård, L:a Gillerhälla, L:a Ljunga, Malmsborg, Marbyhäll m. fl.

2. Furingstad. Gränserna äro i n. Dagsberg, i ö. Konungsund och Kuddby, i s. Tåby, i v. Tingstad, Styrestad och Dagsberg. Arealen: 1,890 har, därav allt land. Marken är jämn med enstaka kullar. Jordarten är merendels bördig lera. Socknen bevattnas endast av Vadsbäcken, som kommer från Tingstad och flyter genom Konungsund till Bråviken. Två vägar gå genom socknen till Norrköping, en i n. från Konungsund och en i s. från Tåby. Mindre vägar gå dessutom förbi socknens kyrka.

Furingxstatha socken omtalas redan 1352 men skrives 1379 *Furinsta* och 1480 *Fornestadha.* Socknen bildar för sig ett pastorat, som är föreslaget att förenas med Dagsberg 1921. Kyrkan är gammal, av sten och till hälften korskyrka med en trätillbyggnad åt n. från 1732 samt kor, lägre och smalare än långhuset (fig. 296). Har låga valv och djupa korsbågar med målningar i rödt och grått i alla valvkuporna med framställningar ur bibliska historien. I kortaket överkalkades dessa målningar under förra hälften av 1800-talet. Målningarna äro olämpligt restaurerade. Undergick under förra delen av 1800-talet betydliga reparationer ävensom 1887 och 1901. Längden är 28 och bredden 6,5 met. med 350 sittplatser. Har varmugn. Altartavlan, målad av Hörberg 1803, framställer Kristi samtal med de lagkloka. Nämnda år försåldes å auktion den gamla altartavlan, som var från katolska tiden med bilder av helgon och de 12 apostlarna. Dopfunten anses vara från 1100-talet och har formen av en vanlig vattenså. Har ny orgel. Gamla orgeln var från 1756, då det med 7 st. förfärdigades av Vistenius. Det förökades senare till 10 st. av A. P. Kullbom. Kyrkans ringklockor hänga sedan 1738 i tornet, vilket år klockstapeln nedtogs. Genom stöld förkom år 1820 allt kyrksilvret förutom sockenbudskalken och dopskålen. Den förra och patenen sakna all inskrift. Under 1700-talet fanns här en gammal

kalk, å vars fot var följande inskrift i munkstil: *Jehsus in * gre iohis e * gau sa sa * es ude sne a * ud hr sco p * ibjs dno r *,* vilken av Broocman uttydes: *Jhesus in gremio, Johannis e gaudio saltabat: Salvus es unde sententie audiens haberis: preibis domino recta.* På patenen till kalken lästes: *Caritas espes hic se. a cenis pietatis scutum summutatum.* Denna kalk och paten blevo sedermera omarbetade. Ovanför korvalvet har anträffats en furubjälke, som sträckt sig midt över kyrkan, parallellt med långmurarna och ornerad likstämmigt med de i Hageby-höga kyrka. Ovan sakristian ha anträffats rester av den med en rundstav prydda ekbjälke, som i gammal tid utgjort yttre skoning rundt kyrkans förlängda kor. Förvaras jämte tva virkesbitar från år 1906 i statens samlingar. I övrigt märkes en fönsterprydnad. Bland personer, som i kyrkan äro begravna, nämnas Erik Eriksson Ulff † 1657, Mattias Eriksson Ulff † 1662 och amiralitetslöjtn. Karl Gust. Ulff † 1700. I tornmuren finnes en minnessten av marmor över kyrkoh. här Dan. Bened. Ekerman f. 1735 † 1807. På kyrkogården vilar bland andra en av socknens äldre kyrkoherdar. Å den nu förkomna gravstenen lästes:

296. Furingstads kyrka

Qvi Christum docui viginti quatuor annos Comisso vigil pro grege fidus eram. Hac sed non totus requiesco BONONIUS urna; Nam potiore mei sydera parte colo. Här vilas i Kristo Sal: H. Bonde Holstani, vilken avsomnade d. 14 mars anno 1605, samt två hans k. söner Hol. Krist. Bonde söner. Gud give dem en glad uppståndelse. — Bonde Holsstanson var stamfader för ätten Ehrensteen.

Av fornlämningar omtalas härifrån 6 runstenar: 1) uttagen jämte 2 andra ur kyrkomurarna år 1888. Ristningen lyder i översättning: Sven och Sandar gjorde spänger efter sin brorson Fugle. 2) innehåller: Helga

reste denna sten efter sin son Asmund. 3) med innehåll, som av Brate anses i sin helhet vara: Gynna och Torun och Tor(gärd? reste denna sten efter N. N. fader) sin och Gunna efter (sin make). 4) som av Brate översättes: Torbjörn reste denna sten efter V. Svens fader. Alla dessa äro vid kyrkan. 5) vid prästgården: ... kun och Sigsten reste denna sten efter sin fader Rolf. 6) vid Agetomta: Illuge lät resa denna sten efter sin farfader Sigsten. Må Gud lätta hans själ. Å »Vikingaberget» å Ylingstads ägor märkes en fornborg. Gravhögar och stensättningar finnas eller hava funnits i närheten av kyrkan, icke långt från Låstad, ö. om St. Söd, no. om L. Söd, å Ljusmansbacken, v. om Brobytomta, å ett berg nära Idingstad, vid St. Skårby och ö. om Grönhög. I en hage vid Idingstad är en triangelstensättning, och å Utterbacken omtalas förr funnits en skeppsättning l. måhända domaresäte.

Folkmängden å 1750-talet: över 500, 1790: 682, 1850: 621, 1910: 587 och 1916: 558. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 65,219:35, fattigk. kr. 415, donation till slöjdskola m. m. kr. 4,000 samt donationshemmanet 2/3 m. St. Söd. — Folksk. hade 1915 1 lär. och 53 barn; småsk. 1 l:a och 27 barn. — Handl.: 1, handtv.: 3.

Gårdar.

Agetomta, 2 m., 84 h. Systrarna Katarina och Ingrid hade till släktens proventa i Askaby kl. i denna gård, kallad *Afvatomta*, skänkt 4 att. jord, varav 2 å egna och 2 å den förstnämndas döttrars Ödborgs och Ramborgs vägnar. Den sistnämnda, Ramborg Svensdotter, som var nunna i Vadstena, bekräftade år 1379 denna gåva, enär gåvobrevet blivit förstördt vid klostrets brand. Stadfästelsen bestämde dock, att nämnda kvinnor skulle i sin livstid uppbära halva avraden av fastigheterna. Har nu 2 äg. — **Brobytomta,** 1 3/8 m., 48 h. Tillh. 1853 och 1884 P. G. Samuelsson, 1894 hans stbh. och 1910 K. A. Andersson. — **Furingstad,** 3 1/4 m., 110 h. 1/4 m. är klockarebost.; 3 m. ha länge haft 3 äg. — **Grönhög, St.,** 5 5/8 m., 400 h. Thuko Daank i *Grønahøgh* nämnes 1343 samt 1382 Sune Jonsson i *Grönahöga*. Flera gårdar här och i Valby köptes av Henr. Fleming samt tillh. 1687 Erik Bagge, 1700 presid. Ax. Stålarm († 1702), som 1687 ägde 2 gårdar i Skälsund, vilka senare tillh. hans fru Maria Kyle († 1697). År 1871 och 1884 ägdes 2 m. av kyrkoh. J. F. Boström samt senare av Karl Boström och fru Anna Berg. Såldes 1911 till Hj. Jonsson för 65,000 kr. — **Grönhög, L:a,** 3/4 m. En gård här donerades till Nils Tungel men reducerades. Tillh. 1884 F. Fredrikssons stbh., 1894 N. J. A. Björkman och 1910 P. A. Jonsson. — **Idingstad,** 2 m., 90 h. Tore i *Idingstadhum* nämnes som fasteman 1401 och Jønis i *Idhingxstadhum* 1413. Tillh. bl. andra Johan Kasimirs hemgiftsgårdar. Nu 4 äg. — **Låstad,** 3 m., tills. med **Ylingstad,** 2 m. (se nedan), 256 h. Har förr hetat Lestad, Lodstad eller *Lustath*, såsom namnet skrevs år 1352, då riddaren Bendikt Algotsson åt Håkan Kampa upplät förutom andra gårdar i trakten en del av denna, »som gav fyra tunnor korn innan plågan (digerdöden) kom». Enl. Anrep ägdes Låstad under 1500-talet av ryttmäst. Er. Gudmundsson Ulf († 1564) samt därefter av sonen Er. Ulf, vidare av dennes söner Erik († 1657) 1631 såsom sätesgård över 20 år gammal och Mattias († 1662); senare av den förstnämndes son Mattias och 1689 såsom gammalt säteri allodialfrälse av hans änka, fru Maria Geete, då egendomen hade förfallen byggnad och till hälften brukades av bonde. Det har även uppgivits, att Låstad under 1600-talet tillh. släkten Rosenbjelke, men detta var antagligen

Låstad i Småland. Tillh. vidare löjtn. Karl Gust. Ulf, som dog utan barn 1700, samt har måhända även tillhört dennes äldre broder Johan samt dennes son Erik Karl Ulf, 1725 och 1733 hovrättsrådet Joh. Stenholm, som försålde säteriet till Hedv. Krist. Sparrsköld, f. Spens, på 1750-talet hennes dotterdotter Hedv. Maria Taube, och från 1765 och ännu 1783 hennes man, landshövd. Fredr. Ulr. Hamilton, 1803 Nikl. Lindahl. Genom testamente av d. 30 maj 1747 av häradshövd. Joh. Kanterberg († 1777) förordnades, att efter hans och hans hustrus död sonen Nils Karl Kanterberg skulle tillträda säteriet Hökhult som fideikommiss och att, om han barnlös avled, detta skulle övergå till dotterliga linjen. Den sistnämnde avled 1787 och hans son, löjtn. Joh. Fredr. K. såsom ogift några månader senare. Fideikommisset övergick då till den sistnämndes syster Karolina Maria († 1807), g. m. kapt. Ax. Vilh. Bergenstråle († 1825). Genom k. m:ts utslag av d. 7 maj 1806 överflyttades fideikommissrätten från Hökhult till Låstad. Innehades av deras son, löjtn. Nils Fredr. B. († 1853) samt sedermera efter avgjord tvist om fideikommissrätten av hans dotter Maria Karol. Charl. († 1869), g. m. prosten, d:r Nils Magn. Könsberg († 1862). Inneh. slutligen av deras son M. Fr. Teodor K. ännu på 1880-talet. I hans hand upphörde fideikommissrätten. Hade 2 äg. år 1895. Tillh. f. n. Per Alfr. Larsson.

Skålsund, 3 m., 129 h. År 1403 gav kaniken i Linköping Johannes Erici sina gårdar *Skællesundh* till domkyrkotjänarnas underhåll. Tillh. med Vallby (4 1/2 m.) 1871 And. Andersson, 1894 o. 1910 A. Andersson, Bråborg. — **Skårby, L:a,** 1 m., 49 h. Tillh. 1853 A. O. Eschelsson, Norrköping, 1884 hans stärbhus samt vidare Svensksund. — **Skårby, St.,** 2 m., 89 h. Förr 5, nu 2 äg. — **Söd.** En av Södgårdarna tillh. Maria Kyle men tillbyttes kronan; 3 gårdar köptes 1639 av Herm. Wrangel och tillh. ännu 1725 denna släkt. En gård donerades till landsh. Hans Rotkirch († 1654) men överläts till kronan 1680 av hans son, kapt. Kristian R. († 1681). **Lilla Söd,** 2 m., 104 h., 5 äg. — **Stora Söd,** 3 m., 132 h., 6 äg. — **Vallby,** 2 1/2 m., 129 h. Tillh. under 1600-talet släkten Lilliehöök, 1725 överstinnan Karin Sperling, f. Horn († 1742). Har i senare tid haft 4 äg. — **Vallerstad,** kyrkoherdebost., 1 m., 153 h.

Ylingstad, 2 m. Har tillh. överjägmäst. Nils Ad. Ekenstam († 1852), därefter samt på 1860-talet hans måg, majoren Karl Fredr. Malmborg, 1871 Teodor Könsberg, som 1876 sålde gården till Ture Hederström. Tillh. 1884 och 1894 byggmäst. G. Andersson samt har f. n. samma äg. som Låstad.

Övriga tillhörigheter: Annelund, Furingstads kyrkojord m. fl.

3. S:t Johannes består av två genom Norrköpings område och en del av Styrestads s:n skilda delar, av vilka den större gränsar i n. till Norrköpings ägor och Rörsviken, i ö. till Styrestad, i so. till Tingstad, i sv. till Borg, i v. till d:o och V. Husby. Den mindre, n. om Styrestad belägna delen, utgöres av en halvö emellan Rörsviken och Pampus eller Lindöfjärden. Arealen: 3,761 har, därav 3,531 land. Marken är till större delen slättländig, med undantag av den sydligaste delen, där landet så småningom höjer sig och slutligen upptages av bergaktiga trakter, hörande till Luddens n. sluttning. Rådande jordart är lera, ehuru i sydligaste delen sandblandad. I s. delen av socknen är en del av En- eller Bosjön belägen, vilken genom Navelstadsbäcken faller ut i Rörsviken. Från Norrköping utgå tre större landsvägar, vilka i olika riktning genomstryka socknens s. del. Från den nordligast belägna av

dessa utgår en mindre väg, vilken förenar de båda sockendelarna med varandra. — Jvst.: Brånnestad å jv. till Söderköping.

År 1384 nämnes *Ledungxhambre* i *Nörköpungx* (nu S:t Johannes) socken. Kallas ännu under 1500-talet i jordeböckerna för Norrköpings

297. S:t Johannes kyrka.

socken. Har i senare tider jämte sitt namn kallats Norrköpings landsförsamling till år 1879, då socknen enl. k. brev av d. 19 apr. 1872 skildes från S:t Olai församl. i Norrköping och blev självständigt pastorat. Fråga har uppstått om socknens inkorporering med Norrköping. Med anledning därav har k. m:t 1916 föreskrivit att med återbesättande av kyrkoherdetjänsten här skall anstå. Har framställning om inkorporeringen icke inkommit till k. m:t före 1 jan. 1917 skall församlingen ingå till k. m:t med begäran om kyrkoherdetjänstens återbesättande. Ny reglering 1922. Kyrkan, uppförd 1906 efter ritning av arkitekten K. Flodin, är en korskyrka, utvändigt belagd med gråstensplattor (fig. 297). Invändigt äro väggarna av tegel, putsadt och måladt i gul färgton. Valven äro fodrade med bräder. Längden är 39 och bredden 14 m., vartill komma korsarmarna, vardera med en längd av 6 samt bredd av 9 met. Har 700 sittplatser. Centraluppvärmning. Å väggarna äro målningar

av Johannes, Markus, Lukas, Paulus, Petrus, Matteus, Moses, David, Luther och Olaus Petri. Över koret läses: Saliga äro de, som höra Guds ord och gömma det. Å de fem fönstren i koret äro målningar (fig. 298). Det fristående altaret har ett träkors. Altarbordet är lik-

298. Från det inre av S:t Johannes kyrka.

som predikstolen av ek. Orgeln om 20 st. är av Zetterqvist & son Örebro. Ljuskronorna äro 3 utan inskrift. — Kyrkan är belägen 1,5 km. s. om Norrköping.

Ringklockorna hänga i det kopparbetäckta tornet. Å storklockan läses: År 1906 göts jag hos firman K. G. Bergholtz i Stockholm. Nr 240. Kommen, låtom oss draga upp till Herrens berg, till Jakobs Guds hus, att han må undervisa oss om sina vägar, så att vi kunna vandra på hans stigar. Es. 2: 3. Lillklockan är gjuten samtidigt som nr 241. Å densamma läses: När mina slag de höras, Låt hjärtat därav röras Att ingå i vår kyrka Vår Gud att heligt dyrka.

Gamla kyrkan (fig. 299) är belägen i Norrköping och användes, till dess den nya var färdig. Är med omgivande plan inköpt av Norrkö-

pings stad. Socknens äldsta kyrka var av ansenlig ålder, men ny uppfördes 1787—89. Denna avbrann 1822 men uppfördes ånyo 1827. Byggd i korsform med längd av 42 och bredd, korsarmarna inberäknade. 30 met. Altartavlan, framst. Kristi döpelse, målad 1848 av Nordgren, Den före 1822 befintliga altartavlan var målad över samma ämne av Hörberg samt skänkt till kyrkan av brukspatr. Kr. Eberstein. År 1817 hängde kyrkans ringklocka i klockstapel, då kyrkan icke hade torn. På 1870-talet och senare funnos icke några ringklockor.

Äldsta kyrkan beskrives i midten av 1700-talet sålunda: »Hennes ganska tjocka gråstensmurar vittna nogsamt om dess gamla ålder, och är intet tvivelsmål, att hon är en av de äldsta i riket och varit moderkyrka för många andra

299. S:t Johannes gamla kyrka.

här i nejden belägna. Från början har hon som de flesta kyrkor varit liten, men är hon åtskilliga gånger tillbyggd. Dess längd innehåller nu 48 aln. och bredd 14 ½ aln. Först uti det sjuttonde seklet är hon ock bliven tillbyggd på s. o. n. sidorna av tegel, så att hon håller i längden kors över kyrkan 52 alnar; den s. tillbyggnaden i bredden 17 ¼ aln. och den n. 14 alnar. S. delen har rikstygmäst. Joh. Liljehöök på Händelö bekostat och däruti låtit förfärdiga en stor upphöjd familjegrav åt sig och sina arvingar, vilka förenämnde salige herre till värdigt äreminne låtit uppsätta på kyrkans södra gavelmur ett epitafium med följande påskrift: Sta quisquis et lege, hic tegitur Johannes Liljehök, Dn in Fårdala, Hendelö et Tråfva, magnus origine, sed et factis; nec enim aliena magis quam propria virtute clarus audiri voluit. Is, jactis feliciter in Academia patria studiorum fundamentis, Cum, sub auspiciis gloriosissimi illius Regis Gustavi Adolphi, Martis palæstram ingressus esset, et in ea per singula fere militaria munia cum laude decurrendo, tandem ad supremam rei Tormentariæ præfecturam asscendisset, tumque viam ad altiora virtus parasset metam posuit fatalis illa ad Lipsiam 23 octob. MDCXLII. comissa pugna, qua fortissime dimicando, postquam haud parvam victoriæ partem ad sui nominis gloriam adjecisset, morte heu! præmatura nimis, vix enim 44 annum excesserat, occubuit, fato nescio num magis infelici an glorioso; vicit moriendo, etc.

Den n. korskyrkan har ståth. över Finland Arvid Stålarm till Lindö låtit bygga tillika med den Oxenstjernska familjegraven. I koret på n. sidan är ock en grav, som lydt till Västerbyholm. Den var till år 1736 upphöjd, men nämnda år jämnades graven med golvet. Däröver var förut en förbränd marmorsten, på vilken stått att läsa: Härunder ligger begraven den ädla och välborna Fru, F. Anna, Herr Ture Bengtssons dotter till Benhammar, som avsomnade i Herranom Jesu Kristo på Västerbyholm d. 30 febr. 1573. På en annan sten framme i koret, som varit lagd över riksr. Sten Banérs grav, vari han, efter sin halshuggning i Linköping d. 20 mars 1600 blivit lagd, har även funnits en inskrift. Kyrkans ansenliga sakristia uppmurades år 1746, då den förra, som var byggd år 1641, revs. Altartavlan, förfärdigad av bildh. Nils Österbom, förärades till kyrkan år 1736 av tapetmakaren And. Utterbom. Densamma framställer Kristus å korset, omgiven av bilder av Johannes och Maria samt nedanför i målning nattvardens instiftelse. Predikstolen, förfärdigad av samma bildhuggare, invigdes 1747. Orgelverket är ganska litet och odugligt. Kyrkan är utan torn, och klockorna jämte slaguret hänga i träastapel. Åtskilliga gånger har denna kyrka undergått olyckliga öden. År 1567 lades hon av danskarna tillika med staden i aska, varefter k. Johan III år 1586 förordnade om arbetslöns betingande med en tornbyggare, men någon tornbyggnad synes dock icke kommit till verkställighet, emedan icke några tecken synas efter något torn. År 1655 hade kyrkan åter den olyckan att med staden genom vådeld undergå brand, och år 1719 blev hon av ryssarna alldeles avbränd. Emedan valven dock uthöllo eldens hetta utan att skadas, så blev kyrkan snart bragt i det stånd, att gudstjänst däri kunde hållas såväl av sockenboarna som av stadens innevånare, till dess stadskyrkan kom under tak.»

Till år 1653 sträckte sig kyrkogården längre ut både i n. och s. men blev nämnda år på drottn. Kristinas befallning förminskad, och gårdarna på den utlagda delen av kyrkogården betala därefter tomtören till kyrkan.»

År 1813 flyttades begravningsplatsen utanför s. tullen.

Folkmängden var på 1750-talet: 715, 1790: 706, 1850: 1,202, 1910: 3,168, 1916: 3,023. Kassor 1910: kyrkok. kr. 8,445: 37, fattigk. kr. 25,170: 53, Hagertska f. kr. 14,690. — Tre folkskolor hade 1 lär. och 2 l:or samt 263 barn år 1915; tre småsk. ha 5 l:or och 140 barn. — Handl.: 6, handtv.: 18.

Gårdar.

Björksäter, kyrkoherdeboställe, 1/4 m., 74 h. — **Brånnestad,** 2 m., 130 h. Tillh. 1853 J. Henriksson, 1871 och 1910 A. P. Andersson. — **Ekensbergstorp,** 1/4 m., 26 h. Tillh. Borgs kyrka. — **Evalund,** 1/2 m., 175 h. Tillh. 1884 och 1894 jägmäst. E. G:son Hjort, 1910 K. A. Karlsson. — **Gamlaö,** 3/4 m., 129 h., 6 äg. — **Hageby,** 2 m., 183 h. År 1401 utfärdades fastebrev å jord i *Haga by,* som Margit, Lafrens hustru, sålt till Björn i samma gård. Frälseg. köptes från kronan av Svante Horn, tillh. senare Gust. Kruse, 1687 L. De Geer och hörde 1725 till Händelö. Har i senare tid haft 3 à 4 äg. — **Hårstorp,** 1/2 m., 61 h. Tillh. under 1600-talet släkterna Gyldenklou och Sjöblad, under förra delen av 1800-talet protokollsekr. Fredr. Vilh. v. Schwerin († 1848), därefter hans stbh. samt vidare sonen, löjtn. Aug. v. S., 1884 K. J. Bergstrand, 1894 K. J. Johansson och 1910 P. O. Lindström.

Händelö, 2 m. *Hændelö* nämnes 1322, då Ingeborg Svantepolks dotter härifrån utfärdade ett gåvobrev. Barnen till häradshövdingen Birger Niklisson (av sparresläkten) till Fyllingarum ärvde 1439 denna gård efter fru Märta Lydekesdotter. Av dessa barn blev systern Gertrud sedermera ägarinna. Genom hennes gifte med riddaren, riksrådet Erland Pedersson (Bååt) kom egendomen till

honom och skall han ha skrivit sig till Händelö och Fyllingarum. Enl. riddarhusets genealogier tillhörde Händelö därförut hans moder Merita Jönissadotter. Tillh. 1493 och i början av 1500-talet herr Erlands måg, riksr. och lagm. Bengt Åbjörnsson (Hård av Segerstad † 1520), vidare dennes son Ture Bengtsson (Hård). Han var gift med Anna Bielke, genom vars syster, g. m. riksr. Axel Nilsson (Banér † 1554), Händelö kom till denna släkt. Tillh. vidare deras son, riksr. Sten Banér († 1600), men säges även tillh. ståth. Knut Lillie († 1596), som var befryndad med släkten Bååt. Herr Sten var g. m. Ingeborg Tott, och då de icke hade några bröstarvingar, ärvdes egendomen av hennes syster Kjerstin († 1624), g. m. amiralen, v. presidenten Jak. Snakenborg (av Bååtsläkten † 1627), som på så sätt blev ägare. Tillh. därefter deras måg, rikstygmäst. Joh. Lilljehöök († 1642), som därunder 1636 hade 11 1/2 m. Ägdes senare av sonen, presid. And. Lilljehöök († 1685) och 1687 av hans arvingar, av vilka brorsdottern Jakobina Katarina blev ensam ägarinna till Händelö. Vid denna tid säges egendomen ha 200 tunnors utsäde, hårdvallsäng till 220 lass, godt mulbete i hagen och på en ö. Nämnda ägarinna var g. m. amiralitetsrådet Gust. Horn. Tillföll vidare deras dotter Karin († 1742), g. m. översten Kasp. Otto Sperling († 1709), deras son, överstelöjtn. Karl Jöran S. († 1764), vars hustru Eva Kat. Falkenberg genom sin kloka hushållning säges ha gjort mannens egendomar skuldfria och satt dem i godt stånd. Hon dog här 1779. Tillh. vidare sonen, kapt. Jöran Kasp. Sperling († ogift här 1769) och dottern Kat. Gustaviana († 1819), g. m. Knut Henr. Leijonhufvud († 1816). Under första delen av 1800-talet såldes Händelö, som hittills, såsom det av ovanstående framgår, gått i arv, till grossh., bruksp. Kristian Eberstein († 1816) samt tillh. senare (se Lindö) brukspatr. Joh. Gust. Norstedt († 1848), exc. Gust. Nils Alg. Ad. Stjerneld († här 1868), hans änka Jacquette Vilhelm. Gyldenstolpe, som 1873 sålde egendomen till grosshandl. Herm. Leonh. Wahren († 1892). Inköptes av Norrköpings stad år 1901. — Från Händelö, Lindö och Västerbyholm med Melby, Skår och Rosendal ha årligen utgått 300 t. spannmål, 2/3 råg och 1/3 korn till Ebersteinska söndagsskolan i Norrköping enl. don. av brukspatr. Kr. Eberstein och k. m:ts dom av d. 28 dec. 1821. — På 1560-talet hölls här ett möte, då ett yttrande angående Danmarks sigill med Sveriges tre kronor skall ha blivit fälldt av danske adelsmannen Klas Tott, näml. »att den, som skulle skrapa tre kronor ur danska vapnet, borde hava starka tänder och klor», ett yttrande, varmed k. Gustav I sedermera sysselsatte sig i flera brev. — Under stridigheterna emellan k. Sigismund och hertig Karl blev Händelö skövladt av hertigens folk omkring år 1598. — År 1719 brändes egendomen av ryssarna. — Fordom och ännu under biskop Brasks tid fanns här ett kapell, vilket även sedermera begagnats till gudstjänst, då väglaget till sockenkyrkan varit svårt. Även vid Västerbyholm fanns ett kapell. Gudstjänst hölls varannan söndag å nämnda ställen av den av egendomsägarna avlönade huspredikanten.

Jonstorp, 1 m., 168 h. Tillh. från 1640 presid. And. Gyldenklou († 1665) samt senare släkten Sjöblad, 1853 G. Gahms stbh., 1871 och ännu 1910 P. J. A. Holmberg, sistn. år tills. med andra äg. — **Karvetorp** eller **Kårtorp,** 3/4 m. Köptes under 1600-talet av Per Mattsson Stjernfelt, tillh. 1687 Louis De Geer, 1853 J. M. Hörning tills. med Skralln, som länge hithört, 1871 och 1884 dispon. Ax. Svartling, 1894 löjtn. R. D. Vahlberg, 1910 Karvetorp ensamt 4 äg. — **Karstorp,** 1 m. Har hört till Händelö. Ägdes 1853 av grosshandl. P. A. Enhörning, 1871 av K. J. Forssén, 1884 av K. A. Påhlman, 1894 o. 1910 av A. Andersson, Kuddby s:n. — **Lida,** 1 m., 27 h. Tillh. 1687 Jakob Svinhufvud, 1725 presid. Germ. Cederhjelm, senare 1884 änkefru J. Säfström, 1894 fabrikören K. E. Kindborg, Norrköp., 1910 Norrköpings stad.

Lindö, 2, med **Rosendal,** 1/2 och **Skår,** 1/2 m., tills. 299 h. Drottn. Katarina gav 1250 bl. a. *Lindhø* till Gudhems kloster, vilken gåva stadfästades 1251

av kon. Valdemar. Nämnes vidare 1253 i ett bytesbrev emellan Birger jarl och nämnda kloster. Enl. Tham skulle egendomen omkr. 1500 ha tillhört riksr. Knut Eskilsson (Banér), men enl. andra skall det varit Lindö i Finland. Senare men under nämnda århundrade tillh. egendomen ståth. Arv. Eriksson Stålarm, som för sin trohet mot k. Sigismund tre gånger dömdes till döden och utfördes till avrättsplatsen, men som alltjämt benådades. Han avled slutligen i fängelse å Gripsholms slott av ålder, sjukdom och utstånden tortyr. Mot slutet av 1500-talet innehades Lindö av de båda bröderna, riksr. Johan († barnlös 1607) och ståth. Er. Oxenstjerna († 1594). Ägdes därefter av riksr. Karl Eriksson Oxenstjerna († 1629), då egendomen år 1618 kallas säteri, samt vidare av dennes son, landshövd. Er. O. († 1662), som härunder år 1636 hade 10 m. År 1683 upptages egendomen såsom välbebyggdt säteri av gammalt allodialfrälse. Tillh. 1687 sonen, sederm. översten Erik O., då Lindö säges vara byggdt på 2 m. med 14 tunnors utsäde, äng till 160 lass, litet granskog till trinne och vedbrand, riklig ekskog och fiske i Bråviken samt flera underlydande frälse, vilka dock år 1700 voro skingrade på flera händer, men före 1725 återsamlade i Karin Sperlings, f. Horn († 1742) ägo, ävensom säteriet genom köp från en Lilljehöök. Omkr. 1750 hade säteriet 29 à 30 tunnors utsäde, 250 à 300 lass hårdvallsäng, tillräckligt mulbete, litet skog i hagarna, godt fiske, 6 rå och rörs torp, 10 underl. frälseh., av vilka ett med ansenlig skog, en sågkvarn samt en utjord i Ljura by å 13 tunnland. Hade under senare hälften av 1700-talet samma ägare som Händelö samt ägdes jämte nämnda egendom och Västerbyholm av grundaren av Ebersteinska skolan i Norrköping brukspatr. Kristian Eberstein, efter vars död 1816 de tre nämnda egendomarna ärvdes av brukspatr. Joh. Gust. Norstedt, likväl först efter en process angående donationen till och ordnandet av Ebersteinska skolan, vilken process slutade först år 1821. Efter N:s död såldes egendomarna för 100,000 rdr banko till exc. Gust. Nils Algernon Ad. Stjerneld, som senare försålde egendomen till konsuln Tor Noræus. För en köpesumma av 120,000 kronor övergick samma egendom år 1873 till Frans Alfr. Krumlinde. Tillh. 1895 släkten Ljungqvist samt numera A. B. Lindö säteri men är delvis ägostyckadt. — På grund av brukspatr. Ebersteins testamente är bestämdt, att till Ebersteinska skolan i Norrköping årligen skall utgå 630 kubikfot spannmål.

Ljura, 4 m., 117 h. År 1418 avträdde Anders Magnusson (kluven sköld med ett krumhorn i högra fältet och tre stolpvis ställda hjärtan i det v.) till sin morbroder Magn. Ragvaldsson en del fastigheter mot bl. a. 1 att. i *Hiurdla* i Norrköpings s:n. Hörde under 1700-talet delvis till Händelö och Västerbyholm eller släkterna v. Berchner, Prytz, Gethe m. fl. Tillh. mot slutet av 1700-talet översten Er. Jöran Adelsvärd, som d. 1 juni 1799 försålde gården till fabriksidkaren Pet. Swartz, vid vars död 1819 den ärvdes av yngre sonen, ryttmäst. Karl Jak. Swartz, Jonsberg († 1874), samt därefter av hans arvingar, bland vilka mågen, kyrkoh. Joh. Magn. Cassel († 1891), g. m. Ida Elisab. Swartz († 1883), var ägare 1884. Ägdes 1894 och äges ännu av Norrköpings stad.

Melby, 2 1/2 m. Har dels tillh. Händelö, dels Västerbyholm, vilken sistn. del nu tillh. Norrköping. Har i övrigt flera äg. — **Navestad,** 2 m., 89 h. Johan i *Nauarstadhum* nämnes 1401 som fasteman. Tillh. 1853 och 1871 G. Roman, 1884 o. 1894 fabr. K. E. Jonsson, 1910 och ännu K. Alfr. Eriksson. — **Pålmossen,** 1/8 m., 10 h., tillh. 1910 K. A. Arvidsson. — **Skralln,** 1/4 m. Har tillh. Borgs säteri. Ägostyckadt. — **Smeby,** 3 m., 131 h. Tillh. under 1600-talet Lindö. Har länge haft flera äg., f. n. 3. — **Solberga,** 1 m., 54 h. Tillh. med 1/2 m. Smeby 1853 konsuln K. Stål. Hade senare flera äg., men tillh. 1910 K. A. Andersson. — **Vallby,** 1 m., 62 h., 3 äg. — **Vrinnevid,** 2 1/2 m., 284 h. Sigge i *Wrindawi* nämnes 1413 som fasteman. Skrives senare s. å. *Wrindaui.* Tillh. genom köp 1646 delvis översten Otto Schulman, 1687 L. De

Geer, 1871 Jonas Jönsson, 1884 2 äg., 1895 J. Olsson och Gust. Jonsson, 1910 Norrköpings stad.

Västerbyholm, 2 m., 270 h. Tillh. 1487 väpnaren Joakim Björnsson, 1526 riddaren och riksr. Måns Svensson Somme, g. m. Anna Bielke († här 1573), 1587 och 1620 Sven Månsson Somme, g. m. Bengta Gylta, senare landshövd. Iv. Nilsson (Natt och Dag † 1631), vars moder var Anna Gylta, 1636 fru Metta Gylta († före 1642), senare v. presid. Arv. Ivarsson (Natt och Dag † 1683), därefter hans änka Märta Kurck († 1698). Ägdes vidare av deras son, generalm. Sten A:son Sture († 1730) samt såldes av hans änka Hedv. Maria Piper till riksr. Joh. Adelsvärd, som var äg. på 1750-talet och ännu på 1770-talet. Tillh. i början av 1800-talet tills. med Händelö och Lindö brukspatr. Kristian Eberstein († 1816), som donerade en del av egendomens avkastning till Ebersteinska skolan. Hörde fortfarande tillsammans med nyssnämnda egendomar men frånsåldes slutligen och tillhörde 1864 överingenjören And. Alreik, som vid sin död 1865 testamenterat egendomen till välgörande ändamål, så att, sedan av avkastningen 132 t:r säd utgått till Ebersteinska skolan i Norrköping, skulle det övriga fördelas emellan skilda institutioner. År 1910 försåldes egendomen till Norrköpings stad för 250,000 kr. och är på grund av k. m:ts föreskrift av 1912 bildad en fond, som utan kostnad för vederbörande stiftelser skall, under namn av And. Alreiks donationsfond, stå under förvaltning av Norrköpings stad genom dess drätselkammare. Vidare är föreskrivet, att den av försäljningssumman bildade fonden, som skall göras räntebärande genom utlåning, årligen skall ökas genom tillägg av en 10-del av samma fonds behållna räntemedel samt att av återstående räntemedel 1/3 skall tillfalla John och Matilda Lennings sjukhem, 1/3 Reutersköldska hittebarnshuset, 1/6 Folåsa räddningshem för vanartiga gossar och 1/6 räddningshemmet Betania för vanartiga flickor.

Åuestad, 3 m., 136 h. Stenar i *Onastadhum* är 1401 fasteman. En gård här donerades till hert. av Stegeborg, men reducerades. Innehades 1687 av Anton de Witt. Har senare tillh. bondesläkter. År 1871 tillh. 1 4/7 m. änkefru A. M. Petersson. Gården i sin helhet hade 1884 2 äg., tillh. 1894 A. P. Nilsson o. Frans Olofsson, 1910 K. J. Andersson o. den sistnämndes stbh. — **Öbonäs,** 1/4 m., 30 h. Har förr tillh. Händelö. Tillh. 1884 och 1894 K. A. Andersson, 1910 K. T. Djurström.

Övriga tillhörigheter: Björknäs, Björnmossen, Björnsborg, Boudden, Framnäs, Grankullen, Granudden, Humpen, Häradsudden, St. Lidaberg, Lindesberg, Lindö materialgård, d:o tegelbruk, Ludden, Millantorp, Navestads kvarn, Norrköpings förstäder, Stranden, Stugan, Taborsberg, Vik m. fl.

4. **Krokek.** Belägen å Kolmården äro gränserna i n. Kila s:n i Södermanland, i ö. Kvarsebo, i s. med brant stupande berg Bråviken samt i v. Kvillinge och Simonstorp. På gränsen till Södermanland har förr funnits en gränsskillnadssten. Densamma är nu förflyttad till Artur Hazelius' skapelse Skansen i Stockholm. Förutom bokstäverna *C. R. S.* (Carolus Rex Sveciæ) och Östergötlands vapen läses denna inskrift: *Östergötland tager sin begynnelse vid denna bäck och är denna sten Anno 1684 upprättad av dåvarande landshövdingen Axel Stålarm.* Arealen: 9,331 har, därav 8,942 land. Marken upptages till större delen av berg, skog, sjöar och mossar. Av sjöarna nämnas Bök, Hamp, Lilla Älg, Löv, Svintuna och Viksjöarna. Dessutom finnas flera bäckar. Socknen är beprisad för sin naturskönhet, som dock i vissa fall fått lida

vid järnvägs anläggande. Särskildt omtalad är utsikten från den bergspets, som från 1853 benämnes Oskarshäll. Icke långt härifrån omtalas den s. k. »Rövarekulan», ett i berget bildadt rum med utrymme för några personer samt ingång emellan höga bergklippor. Rådande jordart är sand, här och var även lera och svartmylla. Socknens v. del upptages av Lösings h:ds allmänning. Av vägar går landsvägen från Stockholm till Norrköping genom socknen med i senare tider förändrad riktning. Den kommer in i socknen vid Krokeks kyrka och gästgivaregård, varefter den går först i s. och sedan i v. riktning, under det den förr gick mera i sv. och sedan i v. riktning till Kvillinge. Av mindre vägar för en till Marmorbruket och en annan till Sandvikens lastageplats. Förutom Sandviken är lastageplatser vid Marmorbruket och Getå. Jvst.: Kolmården slutstation vid jvgen Stavsjö—Viråbanan samt hållplatserna Krokek och Getå vid Nyköping—Norrköpingsbanan, öppnad 1915.

Krokeks socken består egentligen av den i äldre tider s. k. Svintunabygden, vilken finnes omtalad i äldre tiders föreskrifter angående eriksgatan. Då konungarna redo sin eriksgata, skulle varje landskap vid hans ankomst till gränsen möta honom med gisslan. Och vid östgötagränsen var det vid Svintuna, varefter de följde honom »till midjan skog Holaved», där smålänningarna togo vid. I sammanhang med klostret av samma namn nämnes *Krokeek* år 1470. Svintuna nämnes år 1399, då flera gårdar återdömdes till kronan från Arvid Bengtsson, som innehaft dem med frälserätt. Från reformationen har Krokek varit annex till Dagsbergs socken med undantag från omkr. år 1640 till 1693, då socknen utgjorde eget pastorat. Enl. föreskrift av d. 31 mars 1857 bestämdes, att Krokeks socken skulle skiljas från Dagsbergs pastorat och jämte några n. om Bråviken belägna hemman av Konungsund och Ö. Stenby socknar bilda eget pastorat, vilket skedde år 1885. Ny reglering 1921. Efter föregående kyrkas brand d. 28 apr. 1889 lades på årsdagen därav 1895 grunden till nuv. kyrka. Kyrkan, som lades å ny plats, blev färdig 1896. Hon är av tegel i götisk stilart. Har två varmugnar och 500 sittplatser. Altarprydnaden består av en Kristusbild, Orgeln har 9 st. Vid gamla kyrkans brand förstördes alla dess såväl äldre som yngre tillhörigheter.

Ringklockorna hänga i tornet. Å storklockan läses: Åt Gud allena äran! Hör fadrens röst, som ännu till dig ljuder. Sök Jesu nåd, som här dig kallar än. Den helge anden tröst och frid dig bjuder, Och vill bereda dig för himmelen. Gå Herrans vägar genom jordens dalar, Så skall du hamna snart i himlens salar. — O fader du, som sändt din son till jorden, Drag syndare i nåd ännu till dig. Låt Jesu namn bli prisadt uti norden. Låt anden över alla gjuta sig. Giv frid och lycka åt vårt värv i tiden, Och samla oss till sist i friden. — Gjuten av N. P. Lindbergs metallfabr.ab. i Sundsvall år 1896. Denna klocka väger 583 kg. Å lillklockan: Sit nomen Domini benedictum. Anno MDCCCXCVI. Lillklockan väger 322 kg. och har samma tillverkare som storklockan. Kostnaden för båda: 2,300 kr.

Gamla kyrkan beskrives omkring midten av 1870-talet på följande sätt: »Kyrkan är uppbyggd under år 1747 samt invigdes 1748, ehuru hon icke synes hava blivit fullt färdig förr än 1749. Kyrkan uppfördes till en del

av lämningarna av klostermurarna. Hennes uppbyggande understöddes genom gåvor av flera personer, bland vilka nämnas k. Fredrik, drottn. Lovisa Ulrika, fru Ulr. Eleon. Ridderstolpe m. fl. Kyrkan erhöll vid invigningen namnet k. Fredriks kyrka i Krokek. Hon består av en avlång fyrkant med lågt tunnvalv av bräder. Murarna äro släta samt dörr- och fönsteröppningarna stickbågiga. Längden är 80 och bredden 40 fot. År 1828 undergick denna kyrka reparation. Altartavlan är målad år 1806 av Per Hörberg samt framställer Maria vid graven. Gamla altartavlan föreställer fottvagningen. Predikstolen är skänkt 1668 av majoren Pet. Utter och dess fru Sidonia Lilja. Orgelv. om 4 st. är byggdt 1827 av orgeln. And. Jonsson, men är nu nästan odugligt. Såväl orgelv. som en altarprydnad förärades av Gust. Ridderstolpe. I kyrkan finnas porträtt av Karl XI, Karl XII och Fredrik I (det sistnämnda skänkt 1759 av biskop Rhyzelius) samt av Luther och Katarina v. Bora. Här finnes även ett huvudbaner över majoren Pet. Utter, f. d. 18 sept. 1638 och död å Uttersberg d. 13 sept. 1694. På dopfunten, som är av mässing, läses: *Diese. Täufe. Ist. In. Die. Krokek. Gemacht. Worden. Anno. 1671.* I tornet förvaras bl. a. en »Ecce homo». Kyrkans klockor hänga i tornet. Å den större lästes: Sen konung FRIEDRICH mången gång Så väl på Krokeks kyrka tänkte, Att hon med nya kläder blänkte, Fick även jag min nya sång. Då ADOLPH FREDRIK på sin stol Helt mild och fredlig styrde Norden. Och en ULRIKA åter vorden Med sina panter svears sol. Då Lagerfelt var länets flor Och en Ulrika Eleonora Av Ridderstolpe släkten stora I Krokek vördad blev som mor, Då biskopssysslan på sig bär Rhyzelius den herren lärde, En Lagerman var prost i värde Samt Valdius vår domar' var Duræus ock med ordsens saft Och Nordström gav sin hjord sin föda Samt Erik Björk så mycken möda För kyrkans nya byggnad haft, Då blev jag dubbelt större fru. Mitt rop: Kom hit, lär Gud att dyrka. Här finnes själens rätta styrka, Om du vill bliva Kristi brud. Gjuten år 1755. Å mindre klockan lästes: Mattias. Benninck. me. fecit. sit. nomen. domini. benedictum. anno 1589

Förutom klosterkyrkan var den äldsta kyrkan här ett kapell av trä, som 1545 uppbyggdes av innehavaren av Krokeks kloster, Filip Mårtens-

300. Krokeks kapell under 1600-talet. Efter Dahlbergs Suecia antiqua.

son. Kapellet säges fått sitt namn, Krokek, efter en krokig ek, den enda i socknen, som stod vid gränsen mellan Östergötland och Södermanland. Till detta kapell förärade k. Johan III 1587 ett skepp. koppar till ringklocka. Ett nytt kapell (fig. 300) uppbyggdes år 1594 på bekostnad av drottn· Gunilla, som innehade hela orten såsom tillhörande

Bråborg. Av det silver, hon skänkte nämnda kapell, nämnes en förgylld kalk, väg. 16 lod, med bokstäverna *J. H. S.*

Krokeks kloster, som i äldre handlingar benämnes *Vårfrukloster på Kolmården*, var beläget å samma plats som Krokeks kyrka var före branden 1889. Om detta klosters öde i äldsta tider är föga eller intet bekant. Enl. antagande skulle det anlagts under k. Magnus Ladulås' tid av munkar från Johanniterklostret i Eskilstuna. I handlingar omtalas det först 1440 och tillhörde enl. Styffe franciskanorden. Av gåvor, som tillföllo detsamma, nämnes en av riksr. Erik Holmstensson (Rosenstråle), vilken år 1470 dit gav Grimstad i Kvillinge. I och med reformationen ödelades klostret. År 1538 förlänades det åt f. strängnäsbiskopen Magn. Sommar, med villkor, att han skulle härbärgera de bröder, som ville kvarbliva. Han levde här ännu 1542, då han fick sig tillerkända kronotionden av hela Jönåkers härad. År 1545 donerades klostret till Filip Mårtensson, men synes förut innehafts av en annan, enär det i donationsbrevet säges stått, »att han skall vederkännas och anamma Krokeks kloster, som Jöran Österman ifrån sig antvarda skall med åker, äng och andra tillägor, som därunder ligga». Samtidigt befullmäktigades M. att vara fogde över det kopparberg, som här var upptaget. Dagsbergs socken lades då även under Krokek. År 1562 köptes klostergården av Karl de Mornay men indrogs sedermera och förlänades 1575 till Arv. Gustafsson Stenbock. Av detta kloster återstår nu endast en grön backe inom och utom v. kyrkogårdsmuren. Vid grävningar i kullen har man funnit övertäckta gångar och formade tegelstenar, som tillhört kors- och valvbågar. I en hage i närheten anträffades 1903 något under jordytan en stenlagd gata, vilken sedermera benämnts »nunnevägen».

Ett annat minne från äldre tid äro ruinerna av Uttersbergs s. k. vårdtorn, beläget å en hög bergskulle med utsikt över Bråviken. Tornet, som varit rundt samt byggdt av kullersten, visar invändigt ett tvärmått av nära 6 meter. De över 1 meter tjocka murarna ha på vissa ställen en höjd av omkr. 3 met. Det säges, att här förr varit djurgård till Bråborg. En hage här har senare benämnts rågetshagen.

Folkmängden var på 1750-talet: 400, 1790: 544, 1850: 841, 1910: 1,951 och 1916: 2,245. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 746: 64, fattigk. kr. 11: 97, kommunalk. kr. 797: 95, skolk. kr. 755: 31, byggn.-k kr. 157: 64. Maria Lovisa och Frans Ludv. Landelius' donation kr. 1,000. — Tre folksk. hade 154 barn år 1915 och 4 småsk. 126 barn. — Handl.: 10, handtv.: 17.

Å inköpt tomt å Lösings häradsallmänning, å Kolmårdens s. sluttning, är under uppförande (år 1917) ett för Östergötlands landstingsområde och Norrköpings stad gemensamt centralsjukhus för tuberkulospatienter, innehållande 180 sängplatser, till en beräknad kostnad av kr. 945,000, däri landstinget deltager med $^2/_3$ och staden med $^1/_3$.

Gårdar.

Betlehem, 1/8 m., 83 h. Skattlagd 1807, hörde gården 1853 under Mannheim, Dagsbergs s:n, men skildes därifrån under senare delen av 1800-talet, 1 äg. — **Björndalen,** 1/4 m., 59 h. Har länge tillh. Stavsjö bruk, Kila s:n. Tillh. 1884 och 1894 A. M. Finne, 1910 P. O. Bengtsson. — **Brännkärr,** 1/4 m., 57 h. Har länge tillh. P. A. Karlsson. — **Bränntorp** med Boda 1 och **Råsäter,** 1/4 m., tills. 104 h. Har förr tillh. Stavsjö bruk, 1871 Alb. Frick, 1884 grossh. P. A. Enhörning och v. häradsh. Fr. Öqvists stbh., 1894 fabrikören F. Blomberg samt 1910 direktören E. Blomberg, Norrköping. — **Böksjö,** 1/4 m., och **Böksjötorp,** 1/8 m., 46 h. Hade 1884 o. 1894 4 äg., tillh. 1910 distr.-chefen O. Ekman. — **Eketorp,** 1/4 m. Har länge hört till Uttersberg, men ägdes 1884 o. 1894 av P. A. Perssons stbh. samt 1910 av K. G. Göransson och P. A. Andersson. — **Ervastekärr, Hacketorp, Hyttan, Lögsjön, Mörkhult, Raggan** och **Tegelhagen,** vardera 1/4 m. med tills. 360 h. Ha sedan länge tillh. Stavsjö bruk. — **Erikslund,** 1/8 m., 12 h., 4 äg. — **Fjällmåsen,** 1/4 m., 21 h., 9 äg. Är belägen inom Kvarsebo, ehuru tillh. denna s:n. — **Getsjötorp,** 1/8 m., 49 h., 2 äg. — **Getå,** icke satt i mantal och ursprungligen endast ett fiskläge. Äldste kände ägaren var pastor Corylander, sen. Anna Marg. Vestlia samt därefter i följd Kristina Englund, Anna Fredr. Trysén, fabr. J. A. Bergvall, fabr. J. G. Kaijser, majoren J. V. Sodenstjerna, insp. J. P. Nordqvist, A. J. Sundberg, brukspatron Didr. Reder, handl. J. A. Lönngren, fältläkaren, d:r Karl Anton Wetterbergh (Onkel Adam) 1841—1859, A. Vahlberg, rådm. J. F. Schubert, ingenjören Rob. Nobel från början av 1880-talet, grossh. N. Berg 1897, Helmer Lundberg från 1898 samt grossh. Per Swartz från 1916. Under Nobels ägotid anlades här sju växthus. Från 1899 och tills vidare användes manbyggnaden till pensionat. Vid en liten källa med kristallklart vatten har Onkel Adam lämnat ett minnesmärke efter sig. På en framskjutande klippa är en gjuten järntavla, å vilken läses: »I sin dal hon ligger gömd Obemärkt och glömd, Därför grumlas sällan Lilla källan. Onkel Adam 1853.» Av Nobel uppsattes senare en bronsmedaljong med porträtt av Onkel Adam (fig. 301). Å en närbelägen klippa är av

301. Onkel Adams källa.

Nobels arvingar uppsatt en bronsmedaljong med N:s porträtt. Denna genom sin härliga naturskönhet omtalade plats blev i detta avseende fördärvad genom Järna—Norrköpingsbanans anläggande över gårdsplanen. — **Gruvstugan,** 1/8 m., 9 h., 1 äg. — **Halsbråten,** 1/4 m., 57 h., 2 äg. — **Krokeks gästg.-g.,** 2 m., 171 h. Gården hörde på sin tid till klostret. Reducerades till kronan och inköptes 1654 av landshövd. Frans Crusebjörn († 1654), tillh. senare hans son, fänr. Gust. C. († 1685) och måg, överstelöjtn. Henr. Hård av Segerstad. Hörde 1725 och hör än till Stavsjö bruk. — **Kulla,** 1 m., med utjord 70 h. Tillh. under senare delen av 1800-talet T. V. Vesterberg samt därefter hans stbh., 1910 Uttersberg. — **Mörtnäs,** 1 m., 45 h. Tillh. från 1627 överstelöjtn. And. Pedersson Utter, senare hans brorson, majoren Ped. Utter, 1700 Stavsjö bruk, 1850 lagm. Lars Magn. Trozelli († 1852), därefter hans son, löjtn. Joh. Henr. Vilh. Trozelli († 1864), 1884 och 1894 Lars Andersson och medarvingar, 1910 kronofogden Karl Edv. Lindvall. — **Orrekulla,** 1/4 m., 35 h., från 1614 kyrkoherdebost. med bostadshus från 1887. Före 1614 bodde prästen i torpet St. Hult under Uttersberg. Å ägorna äro omkr. 50 villaplatser upplåtna med 50 års besittningsrätt. — **Oxåker, Fagervik, Gusäter** och **Holmtorp,** vardera 1/4 m., tills. 74 h., tillh. Nya Marmorbruksab. Marmorbruket har förr tillhört Konungsunds s:n (se sid. 172). Här tillverkas tegel och bearbetas Kolmårdsmarmor till trapp-, golv-, vägg- och spiselbeklädnad samt vit marmor till möbler. — **Rothult,** 1/4, **Skottsäter,** 1/4, och **Torp,** 1/8 m., tills. 188 h., tillh. 1910 A. Nilsson, Strömsfors. — **Skinnarbo,** 1/4 m., 37 h. Tillh. 1884 och ännu 1910 N. P. Petersson. — **Stenstorp,** 1/8 m., 23 h., 2 äg. — **Stubbetorp,** 1/4 m., 70 h., tillh. 1910 K. P. Lundbergs stbh. — **Älgstorp,** 1/4 m., 49 h. Skogvaktareboställe. — **Timmergata,** 1/2 m., 781 h. Var redan från 1600-talet ladugård under Ållonö, men har förutom 1/16 m., som än tillh. denna gård, länge varit skild från densamma; 7/16 m. tillh. 1853 J. H. Vindrufva, 1884 och 1894 kapt. Karl Magnell samt f. n. Timmergata ab. — **Torskärr,** 1/4 m., 15 h., 7 äg. — **Torstugan,** 1/8 m., 40 h. Tillh. 1884 och 1894 Joh. Moberg samt 1915 och fortfarande konsuln O. Karl Osk. Brynolf, Norrköping.

Uttersberg och **Hult,** 1 m., med **Råssla,** 1/2 m., 210 h. Donerades till sekreteraren Peder Månsson Utter († 1623). Tillh. därefter hans änka Birgitta Simonsdotter, i vars ägo det 1636 kallas över 30 år gammalt »från k. Johans tid». Båda Peders söner, överstelöjtn. And. U. († barnlös 1640) och översten Joh. U. († 1654), voro ägare. Reducerades 1683 såsom 2 donationsh. från Utterska släkten men lämnades senare på livstid åt den sistnämndes sons, majoren Ped. Utters († här 1694) barn. Kom under förra hälften av 1700-talet till Stavsjö bruk men frånsåldes på 1860-talet till inspekt. Karl F. Bergström, som 1878 försålde egendomen till August Casparsson (1913) samt tillhör därefter hans änka Eugenie Klingspor. — Är belägen vid Svintunasjön.

Vik, St., 1/4 m., 28 h. Tillh. 1884 Lars Videll, 1894 och 1910 fru E. Hultner, Norrköping.

Övriga tillhörigheter: Björkhagen, Bäckaskog, Charlottenhem, Ebbelund, Villa Ehrenborg, Fridhem, Grönlid, Holmtorps såg, Karlsro, Klippan, Kopparbo. Lövsgatan med handelslägenh. Råssla, Sandgärdet, Sandvikens lastageplats, Skogshyddan, Skogshöjden, Skogsviken, Skottsäters såg, Solhem, Stensnäs, Stjärnhult, Strandbacken, Svenskbo, Sydåsen, Timmergata tegelbr., Torsborg, Tuvan m. fl.

5. Styrestad. Gränserna äro i n. Bråviken, i ö. Dagsberg och Furingstad, i s. Tingstad och i nv. S:t Johannes samt närmar sig här helt kort Norrköpings stadsområde. Arealen: 2,064 h., därav 2,049 land. Socknen upptages huvudsakligen av en slätt med spridda höjder. Rådande jordart är lera. Förnämsta landsvägen kommer från Norrköping, går genom den smalaste delen av socknen och vidare till Dagsberg.

Dessutom flera mindre vägar, varav en till den i socknens midt belägna kyrkan.

Stödilstadha gård nämnes 1364, *Stydhilstadha* socken 1369 och 1382, *Stylstadha* 1399. Utgör av gammalt ett pastorat för sig. Genom k. förordn. av d. 25 nov. 1864 indrogs den förut befintliga komministraturen. Tingstads pastorat är föreslaget att förenas med Styrestads. Kyrkan är ombyggd av sten 1782 och har en längd av 26 och en br. av 10,9 met. med 400 sittplatser (fig. 302). Har varmugn. Undergått reparationer senast 1858—59 och 1895. Å läktarbröstningen äro målningar, framst. Nattvardens instiftande samt apostlabilder. Altartavlan, renov. av Hörberg, förest. en obelisk, å vilken läses: *Se Guds lamm, som*

302. Styrestads kyrka.

borttager världens synd. Ovanför synas två änglahuvuden. Nederst är en vetekärve med rika ax tvärs över några druvkvistar. Denna sinnebild av den hel. nattvarden är i guld. Tavlan är hitskänkt av rådm. Joh. Sandberg och bryggaren And. Sandberg i Norrköping. Den gamla altartavlan, förest. Kristi korsfästelse m. m., förvaras i vapenhuset. I koret är en tavla, nederst framst. Isaks offer, i en övre avdelning de tre männens besök hos Abraham samt överst symboler för tron, hoppet och kärleken. Predikstolen, från 1707, är från gamla kyrkan. Den kostade ursprungligen omkr. 600 d:r kmt. Orgeln, om 8 ½ st., förfärdigad av organ. A. Jonsson, Ringarum, tillbyggdes 1860 av Kullbom. Den gamla orgeln hade först 5 st. men tillökades 1812. Av 2 ljuskronor är den ena från 1754. Dopfunten är av gottlandsmarmor från 1200-talet, sammanfogad och restaurerad 1913. I övrigt märkas minnestavlor över kyrkoh. N. Aschanius († 1708), länsm. Per Månsson († 1690), kyrkoh. N. Corylander († 1736), fänriken Joh. Görges († 1776) och bonden Nils Olofs-

son († 1746) med hustru och släkt. Till kyrkan hör en nattvardskalk med gammal fot och handtag men ny skål. Å patenen läses: *agnus d(e)i qui tollit peccata mundi.* (Guds lamm, som borttager världens synder.) Emellan orden äro tecknade Kristi huvud, genomborrade händer och fötter samt i bottenytan S:t Laurentius med sitt halster. Å kalkens fot äro bilder av Kristus på korset, S:ta Anna och S:ta Katarina. Därjämte märkas: medeltida mässhake av rödt fasoneradt sammet med rika broderier, framst. korsfästelsen med änglar, upptagande blodet från Kristi sår, samt nedanför Maria, som faller i en kvinnas armar. Korsets ändar ha de fyra evangelisternas symboler. Nederländskt arbete. Vidare krucifix från 1300-talet, bibel från 1541 och gammal, förgylld brudkrona av silver. Ritningar av arkitekt G. Linden till gravkapell fastställdes 1916. — Avst. till närmaste jvst., Kummelby, 3 km.

Vid v. ändan av kyrkan fanns fordom ett högt torn utan spets, men trettondagsnatten år 1604 nedkastades murarna å två sidor av detsamma under en häftig storm. Det nedtogs därefter, och ringklockorna upphängdes i en, sedan länge riven, trästapel. Nu hänga de sedan 1782 åter i tornet. Å storklockan, gjuten 1607, läses: Jag är en figur till Kristi ljud, Kom Kristen, lär och akta hans bud, Guds yttersta basun jag ock påminner, När du min klang och ljud förnimmer. Å lillklockan läses i två rader: † Anno : md : cvii : conflata est : hec : campana : lona : stig...... at...... † iagh : (är) : tigh : et (ljudh : til) tin : sista : stund : eska : tig : be(dja : Gud) : af : hjert)ans : grund.

Av fornlämningar märkas tre runstenar: 1) i s. kyrkogårdsmuren, å vilken läses i översättning: Rörik reste denna sten efter sina söner Frode och Asbjörn, 2) i samma mur: Asa lät göra detta kummel efter sin gode fader Öjar, 3) vid f. d. trumslagaretorpet å Bjälbrunna ägor: Torfrid reste denna sten efter sina söner Asgöt och Göte. Göte dog i Ingvars härfölje. Gravhögar och stensättningar märkas å Bjälbrunna, Brunneby, Kolstads, Lundby, Malms, Sidkälla, Styrestads och Tornby ägor. Stenkammare l. offeraltare omnämnas å Tornby och Vibberstads ägor. I sydlig riktning från Kolstad märkes en treudd.

Folkmängden på 1750-talet: över 600, 1790: 682, 1850: 827, 1910: 828, 1916: 761. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 2,474: 12, skolk. kr. 2,318: 38, fattigk. kr. 146: 09, orgelk. kr. 2,854: 55, Joh. Peterssons donation kr. 4,000, Margaretafonden kr. 1,000. — Folkskolan hade 73 barn 1915 och 2 småsk. 30. — Handl.: 3, handtv.: 9.

Gårdar.

Benntorp, 1/4 m., 15 h., 1 äg. — **Berga,** 3 m., 186 h. Del i Berga tillh. under 1600-talet Ax. Lillie. Har senare merendels varit uppdelad på bondesläkter. Ägdes 1910 av 6 äg., därav Norrköpings stad. — **Bjälbrunna,** 3 m., 108 h. I början av 1700-talet hade släkten Leijonsköld del i Bjälbrunna, Lundby och Tornby. Tillh. 1871 änkefru Greta Larsdotter och hennes barn, 1884 3 äg., 1894 J. Fr. Andersson och 1910 K. E. M. Schenholm. — **Bjärby,** 2 m., 149 h., 5 äg. — **Dömestad,** 3 3/4 m., 224 h. Frälseg. tillh. Esbjörn Reutercrantz, en del tillh. Lindö, en annan Stegeborg till 1689. År 1850 tillh. 2 m. fabrik. Kr. Lenning, 1853 K. G. Östergren, 1871 hans arvingar, 1884 och 1894 fabr. L.

Eneström, 1 1/2 m. tillh. 1850 och ännu 1894 N. A. Hagelin. År 1910 tillh. 3 3/4 m. fru E. Schött, Tyskland, och V. P. Andersson; 1/4 m. har lång tid haft särskild äg. — **Eneby,** 1 1/4 m., 72 h., 3 äg. — **Fröberga,** 3 1/2 m., 127 h. Karl i *Frøberghum* var nämndeman 1413. Niclis därsammastädes deltog 1414 i en »landzsyn». En gård här tillh. under 1600-talet Lindö. Har 7 äg. — **Grinneby,** 2 1/4 m., 97 h. År 1364 avträdde Nils Erlandsson sina gods i *Stödilstadha* och *Grindaby* till Knut Jönsson såsom lösen från den fångenskap, vari Nils för konung Håkans sak råkat hos Knut Jönsson. År 1382 är Gottorm härstädes sigillvittne. S. å. sålde Ledhingward Philippusson gods här till Bo Jonsson. Har 5 äg. — **Husby,** 2 1/2 m., 144 h., 4 äg. — **Kolstad,** 2 m., 76 h. Tillh. 1871 Gust. Larsson, 1884 hans stbh., 1894 4 äg. samt 1910 J. Laveson. — **Lundby,** 3 3/4 m., 139 h., 8 äg. — **Malm,** 2 m., 144 h. Tillh. delvis under 1700-talet släkten Svanhals, år 1871 J. P. Nilsson och Aron Jonsson, 1 m. vardera, 1894 den förstn. och Jonssons barn, 1910 T. Aronsson och Sörby egendom. — **Sidkälla,** 2 m., 97 h., 3 äg. — **Styrestad,** 3 m., 168 h. Nämnes 1364 (se Grinneby). År 1367 sålde Knut Jönsson till Håkan Jönsson för 180 mark de tre attungar jord i *Stydylstada* och den kvarn i Norrköping, som han bekommit av Nils Erlandsson. Ett par månader senare insatte Håkan Joansson (fyra spetsar, inskjutande från vänstra kanten av en sköld utan hjälm) sina två döttrar i Vreta kl. och ingav då med dem nyssnämnda 3 att. och kvarn dit, mot villkor, att 1/3 av det givnas avkastning skulle tillfalla döttrarna i deras livstid men därefter alltsammans tillhöra klostret. Av Styrestad kallas 1 m. **Gräsnäs** och är tills. med förra komministerbost., utj. Sidkälla, kyrkoherdebost. med boställshus från 1885. Styrestad, 1 m., f. d. löjtnantsbost., är indraget till staten. Ett m. tillh. 1853 fabrik. Wockatz, 1871 hans stbh., 1884 N. F. Nilsson, 1910 hans stbh. — **Sörby,** 1 1/4 m., 67 h. Har förr tillh. släkten Soop. Tillh. tills. med Lundby 1871 och 1884 Karl Aug. Nilsson, 1894 K. O. Holmberg samt 1910 Sörby ensamt Sörby a.-b. — **Tornby,** 3 5/8 m., 161 h., varav 3/4 m. är länsmansbost. och 2 7/8 m. har 4 äg. — **Vibberstad,** 1 m., 46 h. *Wibbostadhum* nämnes 1413. Tillh. 1884 och 94 A. F. Nilsson samt 1910 hans.stbh.

Övriga tillhörigheter: Eketorp, Evalund, Fridhem, Gustavsberg, Långängen l. Soneby utj., Malmsborg, Oliviehäll, Stenstorp, Svensksund, Ulriksdal, Viktorsberg, Ådalen m. fl.

6. Tingstad. Gränserna äro i n. Styrestad, i no. Furingstad, i ö. Tåby, i s. Drothem och i v. S:t Johannes. Arealen: 2,313 h., därav 2,192 land. Marken är till större delen jämn med spridda kullar. Rådande jordart är lera samt något sandmylla. Vid v. gränsen är Ensjön. Från Vagnsmossen flyter en bäck genom socknen till Furingstad. Landsvägen emellan Norrköping och Söderköping genomgår socknen i so. riktning. Vid kyrkan utgår åt ö. en väg till Furingstad och Tåby. Jvst. vid Norrköp.—Söderköp.-banan: Kummelby och Tingstads hållplats. Från den förra utgår åt ö. Vikbolandsbanan.

Thingstath socken nämnes 1331, *Thingstadha* 1382, *Tingstad* 1401 samt utgör av gammalt ett pastorat för sig. Ny reglering 1920, då Tingstad enl. förslag skall förenas med Styrestad till ett pastorat. Kyrkan (fig. 303) är från medeltiden och ännu helt ursprunglig. Broocman antager på grund av en i kyrkan befintlig steninskrift kyrkan vara byggd före 1248 samt säger vidare, att hon är välvd emellan 1375 och 1395. Är av gråsten. Långhuset har två vanliga kryssvalv. Koret, lägre än långhuset, har ett vackert stjärnvalv. Valven äro av tegel och stödjas av 8 pelare vid

väggarna. Har senast undergått reparation 1860 och 1890. Längden: 24, bredden: 9 m. med 200 sittplatser. Har varmugn. I korset av korets stjärnvalv läses i tvenne varandra korsande rader: *Inchoat Urbani: sic Olauus tempore tecta anno domini pingere perfecta post festum sunt Damiani mcdlxiii* eller Olof började vid Urbans tid att måla valven, fullbordade efter h. Damiani fest År 1463. I de båda radernas skärning

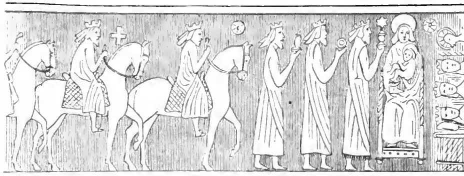

303. Tingstads kyrka.

står i en cirkel under krona ett monogram. Å altarringen äro flera allegoriska målningar. Altartavlan är målad av Hörberg 1791 och föreställer Jesus gående till Golgata. Orgeln om 9 st. är från 1862 av Sven Nordström. Omkr. 1760 fanns här orgel om 5 st., som var i godt skick, ehuru redan då gammal. I början av 1800-talet hade den endast 4 st. Predikstolen är från 1741 med bildhuggeriarbete. Tre ljuskronor finnas. Kyrkans gamla dopfunt förvaras nu i statens hist. museum. Densamma är gottländskt arbete från mäster Sighrafs verkstad i början av 1200-talet (fig. 304 se Antikv. Tidskr. II). I tornet förvaras ett krucifix samt bilder av Johannes och Maria. Ett större krucifix, som förr

304 a. Orneringen kring Tingstads dopfunt.

304 b. Orneringen kring Tingstads dopfunt.

hängde i koret, skänktes 1671 av landsingenjören Jean de Rogier och hans fru, f. Schilling. Under sakristigolvet är en murad familjegrav för kyrkoh. här Joh. Viman († 1747). I stora gången äro 4 gravstenar, varav en från medeltiden med endast få bokstäver läsliga och en annan, å vilken kan läsas: *Hic jacet Bryniulp.* — Avst. till Kummelby jvst.: 2 km. Tingstads hållplats är belägen nära kyrkan.

Tornet är uppfördt 1767, vilket årtal finnes å yttersidan. Därförut hängde ringklockorna i trästapel. Storklockan är omgjuten 1687 och har följ. inskrift: Kommer och låter oss gå uppå Herrans berg till Jakobs och Guds hus, att vi vandrom på hans stigar o. s. v. Å lillklockan, gjuten 1747, läses: Jag länge sprucken var och såleds med hes röst Har kallat Herrens folk till sina själars tröst Hit upp till Herrens hus. Nu är jag större gjord Att bjuda socknens barn rätt höra Herrens ord. Ack, kom i Jesu namn, kom med andäktigt hjärta, Att själ och kropp ej får en evig sorg och smärta. — Tornur finnes.

Av fornlämningar märkas 2 runstenar å kyrkogården. Den ena: Tola lät resa stenen efter sin son Torlak. Den andra: Afrid gjorde denna bro efter sina söner Hemkil och Sibbe. Två andra runstenar härifrån ha omtalats, men om dessa är ingenting bekant. Vid Gullborg märkes en fornborg från tiden omkr. år 400 e. Kr. f. (se Ögtld I, sid. 49). Gravhögar och stensättningar omnämnas från Flyberget, Hageby, Kum-

melby, kyrkoherdebost., Myckelby, St. Gullborg, Smedby och Sten. Vid Restad säges tidigt varit domaresäte. Där märkes en skeppssättning och en triangelformig stensättning.

Folkmängden var på 1750-talet: 450, 1790: 476, 1850: 570, 1910: 592 och 1916: 539. — Kassor 1910: kyrkk. kr. 429: 45, Tingvallska don. för klockaren kr. 1,500. År 1915 tillkom Gothingiuska don. till skodon åt skolbarn kr. 1,500. — Folksk. hade 59 barn 1915; småsk. 30. — Handl.: 2 och handtv.: 9.

Gårdar.

Alm, 2 m., 120 h. Har förr hört dels till Mem, dels till Stegeborg, men sedan länge till Almstad, Tåby s:n. — **Fransberg,** 1 1/2 m., 105 h., förut Dä l. Däbäck, som 1687 och 1725 tillh. Jean de Rogiers änka Ragnild Hermani Schilling, 1884 och 1894 apotekaren C. Franzén, Söderköping, 1910 Valdem. Larsson. — **Gullborg,** 2 3/4 m., 144 h. *Gulborg* nämnes 1382 (se Kummelby), 1401 o. 1403. Frälseg. tillh. 1687 fru Märta Ulfsparre, 1700 A. Klingspor, 1726 P. Janckes stbh. **L:a Gullborg,** 1 m., tillh. 1910 L. L. Fries; **St. d:o,** 1 3/4 m. Anna Andersdotter. — **Hageby,** 1, med **Vret,** 1/4 m., tills. 184 h. En del av dessa gårdar tillh. 1853 och 1884 riksdagsm. Isak Asklöf. Hade 3 äg. år 1910. — **Hollstad,** 2 1/4 m., 137 h., tillh. 1884 änkefru E. L. Lundgren (1 1/2) och L. M. Samuelsdotter (3/4 m.), 1910 S. F. Petersson och N. F. Olsson. — **Kummelby,** 2 m., 130 h. Joh. Petersson stadfästade 1382 sin då avl. broders, Ingevald, till Juleta kl. gjorda gåva av 1 att. jord i *Gulborg* samt 4 2/3 spanns avgäld och en »pumpe» därstädes samt av 1/2 a. jord i *Kumelby*. Anders i *Kwmblaby* var 1403 och 1413 fastevittne. Tillh. 1853 släkten Nylander, 1871 And. Andersson, 1884 K. G. Andersson, 1894 F. V. Petersson, 1910 och än Filip Petersson.

Myckelby, 4, med **Karltorp,** 1 1/2 m., 296 h. År 1325 gav Karl Jonsson m. fl. sin bror och släkting Magn. Jonsson rätt att för sin själs frälsning skänka till Eskilstuna hospital 1 1/2 att. på 1/8 när i *Myclæby*. En frälseg. här tillh. 1685 Karl Jörg. Kagg († 1686), en annan Ax. Lillie. En hade kronan tillbytt sig från Gust. Kurck. År 1725 tillh. en gård kapt. Wachenfelt. En gård i Karltorp tillh. Er. Oxenstjerna, Lindö, 1700 H. Scheibe, 1725 landsh. von Danckwardt, 1871 Fredr. Alex. Funck och e. hovrättsnot. Nils Fredr. Fries, 1884 den senare och Funcks måg, löjtn. Karl Henr. Lagerfelt, 1894 not. Fries ensam samt senare hans son Ludvig Leonard Fries.

Restad, 2 m., 162 h. Tillh. 1871 L. P. Larsson, 1884 A. Jonsson o. P. Persson, 1 m. vardera, 1894 3 äg., 1910 J. J. Andersson o. K. J. Almqvist. — **Smedby,** 3 m., 239 h. *Smydhiaby* nämnes 1403. En gård tillh. 1687 K. J. Kagg, 1725 släkten von Block. Tillh. 1853 F. W. Hjelm, 1871 L. P. Larsson, 1884 och 1910 A. F. Lindberg. — **Sten,** 2 1/2 m., 201 h. Ragw. Gudmundsson i *Stene* var fastevittne 1403. Tillh. 1853 J. Kindström (1 1/2 m.) och A. V. Lundgren (1 m.), 1871 Magn. Molander (1 1/2 m.), vilken gård 1884 ägdes av C. Stenmarks barn och 1894 av J. P. Nilsson, under det 1 m. samtidigt tillh. Sven Andersson. År 1910 var Nilsson ensam ägare. — **Tingstad** l. **Grönudde,** 1 m., 108 h., kyrkoh.-bost. med bostadshus från 1810. — **Åselstad,** 2 1/2 m., 158 h. En gård här tillh. 1686 landsh. Jonas Klingstedt († 1691) och en annan Karl Sjöblad, 1700 den förra H. Scheibe, 1725 båda majoren Joh. Jac. von Schultzenhjelm († 1751), 1853 och 1871 fabr. G. Roman, 1884 och 1894 fabr. C. E. Jonsson samt 1910 A. Eriksson, Navestad.

Övriga tillhörigheter: Erikslund, Evalund, Furuskog, Grankullen, Halltorp, Hollstadsudde, Johannesdal, Markgärdet, Stenkullen, Svensborg, Udden, Yngveborg, Åselstads gjuteri, d:o kvarn m. fl.

Memmings härad

ingår i Björkekinds, Östkinds, Lösings, Bråbo och Memmings domsaga, vilken utgör ett tingslag, samt i dessa h:ds fögderi. Genomflytes av Motala ström under dess lopp från Roxen till Glan. Gränserna äro i n. sjön Glan och Bråbo, i ö. Lösing, i so. Hammarkind, i s. Asplången, Skärkinds h:d och Roxen samt i v. Finspånga län. Socknarna äro: Borg, Kimstad och Kullerstad, vilka tills. med Norrköpings 3 församlingar, S:t Johannes, Dagsberg, Krokek, Tingstad, Styrestad, Furingstad, Ö. Eneby och Kvillinge med Simonstorp bilda Norrköpings l. Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt. Memmings h:d bildar ett länsmansdistrikt. Häradets areal: 18,360 h., kontraktets: 78,441 h.

Skrives 1376 *Minninengia hæræth*, 1413 *Mimmingha*, *Mimynga*, 1414 och 1419 *Myminga*, 1418 *Mimming*, 1420 *Mynninga*, *Mymyn* och *Mimix*, 1455 *Myminga*, 1468 *Mymynges* och 1562 *Mijmigs*. Tillh. under medeltiden Ringstadholms slott och län. Genom 1560 års testamente ingick häradet i hertig Magnus' hertigdöme. Genom Gustav II Adolfs förordnande av 1629 blevo från Östergötland Aska, Ydre, Memmings och Dals (jämte häraden i Småland) anslagna till lön åt v. presidenten i hovrätten i Stockholm, »så länge denna vår hovrätt bliver vid makt hållen». Om förändringen med h:t 1718 hänvisas till Björkekinds h:d.

Äldsta kända tingsstället är *Skatnabo*, som 1377 är »rættum thingxstad». Kallas 1383 *Skatna*. I handlingar från 1405 är tingstaden i Huseryd i Kimstads s:n, men 1413, 1414 och 1419 är den åter i Skattna i Kullerstads s:n. Senare var »tingstufvan» vid Herrebo i Borgs s:n men flyttades först till Löts kyrka, där ting hölls bl. a. 1608, och sedan till Brinks gästgivaregård, där tingen höllos åtminstone i midten av 1700-talet, om icke långt därförut. Här förblev tingstället till senaste tid samt är nu i Norrköping (se sid. 169). — Sigillet har en spade. Det har förmenats, att i detsamma borde varit ett »långt, rakt svärd, som i äldre tider kallades spade och icke en spade att gräva med» på grund av de »goda äggjärn och svärd, som fordom smiddes i Vånga s:n, som då hörde hit och först 1639 skildes härifrån. Namnet å häradet angives vara kommet av ordet svärd, som skulle vara liktydigt med Mimming.

Socknar.

1. **Borg.** Gränserna äro i n. Glan och Motala ström, vilken senare skiljer socknen från Ö. Eneby församling, i ö. Norrköpings stads gamla område och S:t Johannes, i s. V. Husby samt i v. Kimstad och Kullerstad. Arealen: 7,626 h., därav 5,919 land. Socknen är på det hela taget en slättbygd med enstaka bergkullar. Mot s. räknas området till Luddens skogsås, där marken är mer bergig. Rådande jordart är lera och något sandjord. Några mindre sjöar, Alsäter- och Lövstadsjön samt

Runken utfalla, förenade genom mindre åar i Glan. Resebro mosse och Nordkärret äro numera utdikade och delvis odlade. Landsvägen från Norrköping går förbi kyrkan, där den delar sig och går dels till Linköping, dels till Kullerstads s:n, den senare den s. k. bergslagsvägen. Genom n. delen går Östra stambanan med jvst. Eksund. Vid Kimstad—Norrköpingsbanan äro st. Kneippbaden och Klinga.

Enl. resolution av 1783 förenades socknarna Borg och Lööt till en socken med namnet Borg och Löt. Enl. bestämmelse av d. 16 okt. 1885 blevo de båda socknarna sammanslagna till en socken med namnet Borg från 1887. Till början av 1500-talet hade socknarna var sin kyrkoherde. Löts (Lötha) kyrkoherde nämnes 1357. År 1383 gavs till kyrkan ett »tæpite». Omkr. år 1535 nämnes Löt som modersocken. Från år 1696 blev Löt annex till Borg, då kyrkoherdebost. blev komministerbost. Kyrkoherdarna i Borg voro emellanåt även hospitalspred. i Norrköping. Ny reglering 1918, då komministertjänsten är föreslagen till indragning. Kyrkan är uppbyggd 1799—1803 och reparerades 1889 (fig. 305). Längden: 32, br. 12 met. med 400 sittplatser. Har 2 varmugnar. Golvet utgöres av gravstenar från de gamla kyrkorna. Altartavlan, av Per Hörberg från 1804, framst. Kristi bergspredikan och är hitskänkt av översten Er. Jöran Adelswärd. Väl snidadt altarskåp (dörrarna förkomna) med jungfru Maria och barnet med sidofigurer, varav en saknas, omtalas härifrån. De avbildningar av Maria med barnet, S:a Barbara och S:a Birgitta, vilka avbildas i »Medeltidsminnen från Ögtld» av O. Janse, äro från detta altarskåp och hänga jämte 2 andra bilder, nu bronserade, i sakristian. Där finnes även en äldre altartavla framst. Jesu korsfästelse. Å altaret står ett 38 cm. högt krucifix av silver med korset av ebenholz. Det skall vara fördt från Rom av en Kinninmundt samt skänkt till Borgs kyrka av Brita Billingsköld, f. Eldstjerna. Orgeln om 15 st.

305. Borgs kyrka.

är av Setterqvist från 1910. Gamla orgeln hade 16 st. och var från 1807. Dopfunt av granit från 1200-talet. Under långliga tider från 1700-talet har i Borgs kyrka som dopskål varit användt ett ännu befintligt mässingsbäcken med bröstbild av en man samt inskrift: Marcus Tullius Cicero Cons. Detta bäcken säges vara fördt från Rom till Vadstena, där det i flera led gått i arv inom släkten Barckhus, då det skänktes till Borgs kyrka. En av de 5 ljuskronorna är testamenterad 1693 av »Eric i Gefversta». Av mässhakar härifrån omnämnas en av smårutigt blått schagg med ett större kors med 6 helgonbilder i guld och silke i ryggstycket samt en av purpurviolett tyg med blomsterornament i guld jämte 2 vapen (det ena i avdelningen till höger 2 bjälkar). — Avst. till närm. jvst. Klinga är 2 km.

Ringklockorna hänga i tornet. Storklockan skänktes 1411 av Håkan Hand. Å densamma, enl. inskrift omgjuten 1736, läses: Allt det anda har, love Herran. Halleluja. Ps. 150 v. 6, varjämte äro bilder av Kristus och 6 apostlar jämte orneringar. All orätt helgon till äro Jag förra gången gjuten blev. Då man sig höll till påvisk läro Och fjortonhundraelva skrev. Men nu är jag förnyad vorden Sen mig en klämtning hade spräckt, Guds namn till äro här på jorden och nytto för de kristnes släkt Ack skynda eder då med gamman, När jag er kallar med mitt ljud, Att rättlig tjäna Gud till samman Så fån I samlas sist till Gud. Denna klocka tillh. Löts kyrka. Lillklockan har följ. inskrift: Gjuten ny 1705. Vådligen spräckt 1733, 1757, 1774. Tredje gången omgjuten 1775 med kyrkans kostnad. Hederligen begåvad av fru Nordstein etc. etc. Syndare, när du hörer klockeljudet, Skynda dig att böja knä i Jesu namn, Kom att omfamnas av Guds kärlek. Tänk på döden, ömma om själen. Kämpa för himmelen!

De äldre kyrkorna nedrevos 1803. Borgs kyrka härjades av eldsvåda d. 20 apr. 1729 strax efter gudstjänstens slut men uppbyggdes ånyo efter få år. Ursprungligen hade den en längd av 7,5 och en br. av 4 met. men tillbyggdes redan tidigt i v. Efter 1729 var längden 15 och br. av tillbyggnaden omkr. 5 meter. Predikstolen hade sin plats över altaret, och var »denna artiga inrättning», som Broocman uttrycker sig härom, i »kyrkan, som är trång och liten, en stor prydnad». »Prydnaden» var av bildhuggaren N. Österbom i Norrköping. Denna kyrka var belägen i trädgården till Borgs säteri. Ett och annat spår av kyrkan kan ännu skönjas. Bl. a. ha anträffats gravhällar, av vilka en är upplyftad å en källargrund i parken no. om manbyggnaden. Här är även det Eldstjernska gravkoret, inhägnadt av cypress. Detta kor är församlingen skyldig att underhålla, och är det nybyggdt 1894. Fru Brita Billingsköld, f. Eldstjerna, skänkte för detta ändamål år 1729 till församlingen Ekenberg 1/4 m. i S:t Johannes s:n. Donationsbrevet återfinnes i tingshandlingarna för 1732.

De två ringklockorna hängde i trästapel. Kyrkan saknade torn. Storklockans inskrift var: När folket med mig ringas hör, Det sig till kyrkan skynda bör Att där av hjärtat tjäna Gud, Som det väl anstår Kristi brud. Varpå sist följer salighet Hos Gud i allan evighet. För övrigt läses, att klockan var köpt i Norrköp. 1705 och att den sprack 1733 och 1757 men omgöts.

Löts socken var betydligt större än Borgs s:n. Även kyrkan var större, med en längd av 26 och br. av 8 met. Predikstolen med evangelisternas bilder och Crusebjörnska samt Gyllenhornska vapnen var hitskänkt 1649 av Ingevald Crusebjörn och Hel. Gyllenhorn å Vi. Förvaras i nuv. kyrkas sakristia. Orgeln hade 6 st. Tornet förhöjdes 1733, då klockorna hitflyttades och den för dem hittills använda trästapeln nedtogs. I denna kyrka hade Crusebjörnska släkten sin grav.

Av fornlämningar märkas flera hällristningar (se Ögtld I, s. 30—32) vid Borgs säteri, Skälv, Hushagen l. Husängen samt Herrebro. I likhet med andra hällristningar framställa de skepp, djurfigurer, skålar och fotsulor. Gravfält och stensättningar finnas å Borgs ägor, Brudberget, Gäverstad, Klinga, där även märkes en s. k. offersten, Resebro, sv. och längre bort vsv. om kyrkan, St. Alsäter, Torlunda, Torp, St. Trostad, Vi ägor, bl. a. en treudd, o. s. v. Omkr. 1 km. v. om Bårleja gård vid Bårlejasjöns sv. hörn märkes å Rövarberget en ovanligt väl bibehållen fornborg med två ingångar med en mur åt sv. sidan, som ännu på de flesta ställen har en 1—2 met. hög, lodrät yttervägg. Förutom åt n., där ett väl bibehållet utanverk finnes, stupar berget lodrätt ned, vadan skydd här icke behövts. En annan fornborg är å Brudberget vid Resebro, där några mindre fynd äro gjorda (se vidare kronprins Gustav Adolfs beskrivning om fornlämningar i Norrköpingstrakten i Meddel. från Österg. fornminnesförening 1904 samt i »Norrköpingsbygdens fornminnen» av A. Nordén). Ekonomiska kartverket har förlagt Ringstaholms från medeltiden bekanta fäste till Borgs socken. Redan tidigt tillhörde Ringstadholm Ö. Eneby socken, och år 1378 nämnes *Ringstada i Eneby*. Dit hör Ringstads egendom än i dag. Holmen, å vilket fästet varit, är belägen å en holme strax ovanför de till till Ö. Eneby hörande Fiskebyfallen (se om Ringstadholm, Ö. Eneby s:n s. 276). Däremot har omtalats ett »vårdtorn», å Borgs ägor, vilket ansetts vara uppfördt av Engelbrekt, då han 1434 belägrade och intog Ringstadholms fäste. Å det midt emot belägna »kurberget» säges även ett vårdtorn varit uppfördt för att därifrån kunna varsko besättningen å slottet i händelse av fara (se Ögtld I, sid. 170). Broocman skriver härom omkr. 1760: »På Borgs säteris ägor uti en äng vid Motala ström ses en uppkastad skans av jordvallar, och lärer han tvivelsutan vara gjord av fältherren Engelbrekt, då han belägrade och intog Ringstadholms slott år 1434, emedan man för 40 år sedan inom skansen funnit en styckekula, stor som ett litet barnhuvud. Här i nejden har ock i forna tider stått en *vaktkur* å ett berg midt för Ringstadholm, till att bevaka fientliga anfall.» Det mesta av dessa lämningar förstördes vid järnvägens byggande, och det som är kvar av vårdtornet, synes vara rekonstrueradt med sprängda eller släthuggna stenar. Det inre av vårdtornets mur är däremot uppfördt på medeltida sätt med i murbruk lagd bullersten. I Resebro f. d. mosse, vilken utan tvivel fordom varit sjö, finnes på en holme, kallad Öna, grundvalar efter en större oval stenbyggnad med tvenne cirkelformiga flyglar. »Den myckehet sten», säger Widegren, »som dels i mannaminne därifrån blivit hämtad och dels ännu finnes kvar, giver tillkänna, att byggnaden varit betydlig.» — Vid Herrebro har fordom hittats värjklingor, sporrar och ovanligt formade hästskor, vilket synes tyda på att någon strid här försiggått. — Då ryssarna år 1719 voro på väg till Linköping för att där fortsätta sina härjningar, kommo de icke längre än till nyssnämnda Herrebro. Härifrån återvände de samt avseglade samma dag sin väg. En sägen berättar, att en gumma vid namn Brita Olsdotter skulle skrämt bort dem med en berättelse om engelska flottans samt 20,000 man svenska truppers ankomst. Andra berätta, att den oväntade syn av några hundra man svenskt och polskt kavalleri, som här voro samlade, orsakade deras tillbakagående.

Folkmängden var på 1750-talet: 990, varav 350 i Borg och 640 i Löt, 1790: 1,100, 1850: 1,320, 1910: 2,729 och 1916: 3,097. — Kommunens kassor 1910: kyrkok. kr. 12,476: 92, kommunalk. kr. 20,397: 17, skolk. kr. 58,208: 62. Kuylenstjernska f. från 1852 kr. 1,500, rådm. Lorents Nordsteins f. kr. 800, sadelmak. i Stockholm Rydorfs f. kr. 3,000. Donationshemman: 1/4 m. Ekenberg i Johannes s:n. — Tre folkskolor ha 158 barn 1915 med 3 lär. o. 2 l:or; 3 småsk. 5 l:or och 177 barn. — Handl.: 5, handtv.: 4. — Norfors silvergruva, belägen nära Borg, bearbetades 1737—40. Norrköpings stad har inom socknen sitt vattenledningsverk, t. v. till 469,000 kr., till vilket storverks anläggande mecenaten Jakob v. Leesen år 1866 skänkte 300,000 kr.

Borgs villastads municipalsamhälle har av socknens areal en storlek av 0,40 kv.-km. samt av dess folkmängd 1,060 år 1916. Omkr. midten av 1890-talet erbjöds Norrköpings stad att inköpa Borgs egendom, belägen invid Motala ström utanför Norrköpings v. tull. Stadsfullmäktiges flertal insågo icke fördelen för staden att vara ägare till detta område, och följden blev avslag på anbudet. Inom en synnerligen kort tid uppväxte då här genom klarsynta och företagsamma mäns arbete denna villastad. Och samtidigt anlades här den sommar- och vinterkurort, som är allmänt känd under namnet *Kneippbaden*. Kuranstaltens liksom villastadens läge i sin helhet är det vackraste invid Motala ströms i naturskönhet mest tilltalande stränder. Här finnes en mängd pensionat och ett utsiktstorn. Från år 1909 är här förlagdt Karl Emil Hedelii barnhem. Med staden är samhället förenadt genom elektrisk spårväg.

Gårdar.

Alsäter, L:a, 1, **d:o, St.,** 2, och **Knutstorp,** 1/2 m., tills. 633 h. Gyda Hungersdotter sålde 1381 med bifall och råd av sin man Tomas och sin broder Hunger till Askaby kl. 9 spanns avgäld i *Alinsäter.* År 1477 nämnas Jon och Sven Bagga i *Alingxsæter.* Har förr hört till Lövstad. Tillh. 1853 P. Z. Lindblad, 1874 G. E. Göhles stbh., 1884 inspekt. J. P. Rydberg, 1894 G. H. Eriksson och 1910 A. E. Törnqvist. — **Baggetorp,** 1/2 m., 91 h. Tillh. liksom L. Torlunda, Ingelstorp och St. Väsentorp v. presid. Arv. Ivar Ivarssons (Natt och Dag, † 1683) änka Märta Kurck († 1698), därefter deras son, generalm. Sten († 1730), som 1723 fick ridderskapet och adelns tillstånd att upptaga namnet Sture, enär han var av samma ätt som de yngre Sturarna. Dessa gårdar hörde tills. med Gäverstad söderg. och 1/2 m. d:o norrg., L:a Trostad och Bårleja, tills. 4 1/8 m., 1853 och därförut till Borgs säteri, men 1884 var 1/2 m. frånsåldt. Tillh. Memmings h:ds allmänning. — **Borg,** 6 med **Eneby,** 4 1/2 m., tills. 672 h. I juni 1333 bortbytte konung Magnus sina gods å Visingsö till biskop Karl i Linköping mot hans gods i Skällvik, varvid konungen förband sig att för de kostbara byggnader, biskopen uppfört å sistnämnda gods, lämna 200 mark årligen, för vilken senare förbindelse konungen lämnade som pant sina gods i *Borgh* och kungliga uppbörden av Hammarkinds h:d m. m. Redan i oktober s. å. återtog emellertid konungen sina gods i Borg mot konungens treding i Aska och Hammarkinds h:d m. m. År 1666 donerades Borg till landshövd. Lars Eldstjerna. År 1683 säges egendomen bestå av 5 1/4 allodialh. samt var då bebyggd med »bondehus», ehuru den brukades av frälseägaren med eget folk och avel; 1687 bestod egendomen av 5 m. kr. Vid reduktionen indrogs

den i samband med Norsholm men utbyttes från kronan av Eldstjerna mot annat gods, varefter han erhöll säterifrihet samt bebyggde den samt var äg. till sin död 1701. Efter sin död var E. så saknad inom Östergötland, att här i långliga tider begagnades ordspråket: »det var ej så, då Lasse levde». Borg övergick därefter till Eldstjernas måg, kammarrådet Hans Billingsköld († 1710), g. m. Brita Eldstjerna († 1743). Av dessa eller deras arvingar pantsattes egendomen till rådmännen Sv. Ridder och Lorenz Nordstein, vilka voro innehavare omkring 1760. Inköptes därefter av översten Er. Jöran Adelsvärd, vilken sålde egendomen till protokolssekret. Fredr. Vilh. v. Schwerin († 1848), vars son, löjtn. Otto F. Aug. v. Schwerin från 1849 var äg. till sin död här 1893. Såldes därefter av stärbhuset och tillh. 1894, tills. 12 m., kaptenen Oskar Kugelberg, grossh. A. Odén m. fl. Borg med Eneby hade 55 äg. år 1910, däribland Norrköpings stad är äg. till säteriet med en areal av 125 har åker och 12 h. betesmark, en del gränsande till Motala ström. Manbyggnaden här med 9 rum jämte ekonomirum är omgiven av större park. — **Bårleja,** 1/2 m., 77 h., tillh. 1894 J. Andersson och 1910 A. Jonsson. — **Ede,** 1, **Finstad,** 2 1/2 och **Leverstad,** 1 m., tills. 566 h. Tillh. sedan länge Lövstad.

Eksund, 1, med **Bårstad,** 3, **L:a Torlunda,** 1/2, och **L:a Trostad,** 1/2 m., 330 h. Henr. Twn i *Ekeswnd* nämnes 1405. Eksund skall 1507 ha tillh. Karl Bengtsson, väpnare, samt 1509 hans änka Elina. Tillh. omkr. 1518 Peder Lax samt vidare släkten Lillie. I midten av 1600-talet ägdes Eksund jämte flera andra gårdar inom socknen av fältmarskalken Ax. Lillie, Lövstad. Omkr. 1680 och 87 var översten och assessoren Louis de Geer († 1695) äg. Såldes av arvingarna till landshövd. Per Stjerncrantz († 1737), ägdes vidare av bergsrådet And. Strömner. Vid hans död tillföll egendomen mågen, brukspatr. And. Gyllenhöök men ägdes på 1750-talet av majoren Alex. Pereswetoff-Morath († 1761). Tre av hans döttrar blevo gifta med var sin av tre bröder Kuylenstjerna. Av dessa blev översten Karl Vilh. Kuylenstjerna äg. till Eksund, som senare övertogs av sonen, majoren Joh. Karl Kuylenstjerna. Vid hans död 1852 såldes egendomen till hans brorsdotters man Sam. Aug. Weidling († 1863), men han synes icke länge varit äg. Såldes 1856 av en Sparre till klockaren i Lönsås Jansson. Tillh. 1871 redaktören Fr. Törnequist, 1884 apotekaren A. K. Eriksson, 1894 riksdagsm. K. G. Rydberg, 1910 hans stbh. — Belägen å en höjd nära Glan och Ö. stambanan. Gården var redan 1683 väl bebyggd samt sköttes »4 m. tills. av arrendator med frälseägarens egen avel».

Hagsäter, 1/4 m., 26 h., tillh. Lövstad. — **Heljetorp,** 1/4 m., 93 h., tillh. 1884 P. H. Henriksson, 1894 o. 1910 A. P. Jonsson, Kimstad. — **Herrebro** l. **Brogetorp,** 1/2 m., 42 h., tillh. 1910 A. F. Petersson. — **Häradsudden,** 1/4 m., 67 h., kr.-skogv.-boställe. — **Högby,** 2 m., **Skälv,** 3 m., tills. 321 h. Högby köptes av Louis De Geer och Skälv av Lillie. År 1687 tillh. båda den förre. Hörde till Finspång ännu på 1880-talet men ägdes 1894 av konsuln O. Ekman, Göteborg, samt 1910 av Norrköpings stad.

Klinga, 4 1/8 m., och **Resebro,** 3 m., 699 h. Anonder i *Klinge* var 1366 fastevittne. År 1383 bytte Niclis Sægg . . ., byman i Söderköping, och Olof i Grimstad, båda kyrkovärdar vid Drottens kyrka i denna stad, jord med Karl i Tornby och gav honom då bl. a. 1/2 attung i *Klingge*. Peder Skalle och hans hustru Ingrid Anundadotter sälja 1390 till den senares syskonbarn Jouan Grimarsson 7 spanns avgäld här. Fadher i *Klingø* nämnes 1405. Bebyggdes till säteri av presid. And. Lilljehöök († 1685) samt ägdes 1700 av hans arvingar, 1725 och 1742 av hans broders dotterdotter Karin Horn († 1742), som var änka efter hans systerson, översten Kasp. Otto Sperling. På 1750-talet tillhörde egendomen hennes son Karl Georg Sperling. Under 1800-talet tillh. Klinga kapt. Åhmansson, sedermera grosshandl. John Swartz († 1853). Efter hans uttryckta önskan skulle Klinga efter hans död tillfalla hans änka Karol.

Gustava Pereswetoff-Morath († 1871) och efter hennes död deras måg, grosshandl. Ludv. Ringborg († 1888) samt tillh. senare hans son, civilingenjören Joh:s Ringborg, efter vars död egendomen 1916 såldes till gårdarnas arrendator G. F. Blomqvist. — Belägen vid landsvägen mellan Linköping och Norrköping.

Krogstorp, 1/4 m., 101 h. Hörde i midten av 1800-talet till Alsäter. Tillh. 1884 källarmäst. M. Vestergrens arvingar, 1894 vinhandl. K. G. Vestergren och 1910 K. G. Johansson.

Kättsäter, 1 m., 134 h. Reducerades från släkten Lillie. Stiftades till fideikommiss 1 dec. 1795 av borgmäst., lagm. Otto Fredr. Ekerman och hans hustru Eva Kat. Berling. Efter båda makarnas död övergick egendomen till äldste sonen, överaudit. Olof Ekerman, sedermera till stiftarens brorsons son Otto Fredr. Ekerman samt innehaves f. n. av ingenjören O. E. Ekerman. — Egendomen består förutom av Kättsäter av Kvarntorps borgargård 1/8 m. i Kvillinge och Mellantorp i S:t Johannes s.

Löt, 1 m., 77 h., f. d. kyrkoherde-, senare komministerbost., nu disponeradt av Linköpings konsistorium. — **Skvalbäcken,** 1/4 m., 207 h. Tillh. 1687 och ännu 1850 Lövstad, 1853 Sam. Aug. Veidling men nu åter Lövstad. — **Skärlunda,** 1 m., med **Gäverstad,** 1 5/8 m., tills. 205 h. Skärlunda kom 1651 genom byte till Lövstad men reducerades 1691. Kom sedermera i vederlag till Finspång, dit gården hörde 1700 och 1853. Tillh. 1871 och 1884 Nils P. Nilsson, 1894 hans stbh. och 1910 A. Svensson. *Gæwirstadhum* nämnes 1413, då fasta utfärdades å jord här, som Jon Gullesson sålt till Svärker Magnusson. Frälseg. tillh. 1687 fru Märta (Kurck?), 1700 och 1726 assessoren Lars Svanhals. Har i senaste tid haft och har gemensam äg. med Skärlunda. — **Syttorp,** 1/2 m., 108 h. År 1365 gör Kell Ingelsson jordbyte med Alvastra kl., åt vilket han giver sitt gods, *Suttotorp*. Härå gives fasta 1366, då gården skrives *Sutatorp* och säges då, att bytet gällde en »twæskepathan» attung jord på fyra spanns avgäld när, men 1405 säges, att »Kol i Sudercøping dømis till Suttathorp aff Aluastra closter». En del (13/41 m.) har tillh. Alsäter. Har 3 äg. — **Torlunda, St.,** 1 m., 50 h. Nämnes 1383. Algut i *Thorlunda* nämnes 1405 och 1413. Kronolänsmansbost. — **Torp,** 2 1/2 m., 178 h. *Thorp* nämnes 1383 och 1405. Genom köp 1663 av fru H. Crusebjörn kom en gård här till Vi, varjämte 1 1/2 m. som frälse sedan 1687 var under Vi, dit Torp hörde ännu mot senare delen av 1800-talet. Tillh. 1894 nämndem. J. Asklund och 1910 N. V. Johansson. — **Trostad, St.,** 1 1/2 m., 86 h. Joan i *Thortstadha* var 1383 fasteman. År 1420 gavs fasta å jord här, som Sven i Gäverstad sålt till Törgils Jönisson. Kyrkoherdebost. med boställshus från 1707.

Vi eller **Vij,** 1 m., 228 h. Tillh. år 1411 Håkan (Hand), 1437 Laurens Haraldsson (Stjerna). År 1471 nämnes Bengta Philposadotter i *Wij*. Tillh. 1610 Morits Jörensson, 1636 den för sin skönhet på sin tid bekanta fru Gertrud Mauritsdotter Svan eller Vinge, g. m. Josua Gyllenhorn, omkr. 1649 deras måg, majoren Ingev. Crusebjörn, vidare Bengt Skytte, 1683 översten Nils Liljehöök († 1692), i vars ägo gården kallas gammalt allodialfr., välbebyggdt och brukadt av ägarens eget folk och avel, därefter hans änka Brita Leijonsköld († här 1724), på 1750-talet generalmaj. Joh. Cronhjelm, då hit hörde 4 m. och 5 torp, senare majoren Fredr. Magn. Wolffelt († 1838), hans son, sed. maj. Maur. Konst. W., genom köp överstelöjtn. Rob. Montgomery († här 1846), genom arv dennes son, kapt. Karl Hamp. M. († 1862), därefter och ännu på 1880-talet hans barn, från vilken tid egendomen tillh. kaptenen Karl Fredrik Malmborg. — Belägen vid Glan (fig. 306).

Väsentorp, 1/2, och **Ingeltorp,** 1/2 m., tills. 183 h. Båda gårdarna, som förr tillh. Borgs säteri, tillhöra nu Memmings häradsallmänning. — **Åkemossen, L:a,** 1/8 m., 10 h., 2 äg.

306. Vi.

Övriga tillhörigheter: Alsäters kvarn och vattenfall, Almberg, Asplund, Axelsro, Asplund, Betlehem, Bjälbo, Borg, Bostorp, Branten, Byebäck, Cedersberg, Eneby ålfiske, Eneby träsliperi med vattenfall, t. v. 1913 till 188,000 kr., Ektorp, Ekudden, Elviralund, Folkets park, L:a Forsmossen, St. d:o, Fredriksberg, Fridhem, Gustavsberg, Herrebro, Hultet, Hägn, Högbynäs, L:a Högerås, Karlsborg, Karlslund, f. d. Klockaregården, Kronoborg, Kullen, St. Källtorp, Liljelund, Löts klockareg., Marielund, AB. Murstens tegelbruk t. v. 205,000 kr., Nyalund, Olofsberg, Parkudden, Rosenhill, Rosenlund, Skogshyddan, Skogstorpet, Solliden, Stenkullen, Svinåsen, Tunadal, Torps villasamhälle, Udden, Viaborg, Västanå, Västerby, L:a Åkemossen, häradsallm., St. d:o m. fl.

2. **Kimstad.** Gränserna äro i n. Kullerstad, i ö. Borg, i s. Roxen, Göta kanal och Asplången mot Lillkyrka, Skärkind och V. Husby samt i v. Vånga. Arealen: 6,766 h, därav 6,215 land. Marken är delvis bergig, delvis jämn. V. delen av den med skog bevuxna bergåsen Ludden hithör. Av insjöar märkas Landsjön och Lövstadsjön. Strax innan vägen från Grensholmen sammanstöter med landsvägen Norrköping—Linköping är år 1912 uppförd en ny bro av betong över Motala ström omkr. 200 m. n. om gamla träbron. Den del av Göta kanal, som sammanbinder sjöarna Roxen och Asplången, går genom s. delen av socknen samt har här en bestämmande sluss, en bro och en bassäng vid Norsholm samt två slussar vid utloppet till Asplången, utåt vilken sjö även finnas dragvägar. Vid Ö. stambanan äro stationerna Kimstad och Norsholm, vid Kimstad—Norrköpingsb. Lillie. Vid Norsholm finnes hotell, gästgivareg. och skjutsstation.

Kimstadha nämnes som gård år 1237. Som socken nämnes *Kimstadh* år 1318 samt kallas 1339 *Kimsta* och 1383 *Kimpstadha.* Socknen skall

enl. en gammal sägen fått sitt namn efter två prinsar, Erik, vilka efter k. Stenkils död år 1066 här sägas *kämpat* om kronan. De två prinsarna skola därvid stupat i envig mot varandra och med dem de förnämli-

307. Kimstads kyrka.

gaste av deras anhängare. Vilka dessa Erikar varit, vet man icke, men måhända voro de, om sägen äger grund, ättlingar av Stenkilska konungahuset. Det har uppgivits, att de skulle vara söner av Emund gamle och Anund Jakob, vilka båda enligt H. Hildebrand voro söner av Olof Skötkonung. Båda avledo utan manlig avkomma. Åkrarna i prästgårdens ö. gärde kallas därefter ännu kämpeåkrarna. Socknen har i äldre tider och till 1580 samt i senare tider (1786—1808) haft med Kullerstad gemensam kyrkoherde, men utgör nu ett patronellt pastorat enl. förordning av 1875. Lövstads säteris ägare fick under Lillieska släktens ägotid patronatsrätt enl. k. tillstånd av d. 17 okt. 1699. Denna patronaträtt har senare även tillkommit efterföljande ägare av Lövstad, vilka i avseende å rätten härå genom handlingar kunnat åberopa såväl k. m:t som konsistorium. Efter nuv. innehavaren indrages komministertjänsten. Kyrkan av gråsten är byggd 1728—1735 (se nedan). Försågs med nya fönster 1864. Undergick senast 1897 en dyrbar inre omändring. Kyrkan (fig. 307) består av långhus med fyrkantigt torn i v. Har portal med Lillievapen. Längden är omkr. 38 och br. 12 m. med 650 sittplatser. Värmeledning. Altartavlan är hitskänkt av M. J. De la Gardie och är målad av italienaren G. T. R. Taraval samt renoverad av Berggren. Framställer Kristi uppståndelse. Orgeln är från 1895, om 9 st., av Åkerman. Den gamla var av Jak. Västervik samt renoverad 1836. Den skänktes år 1771 av riksr. Fr. Ax. v. Fersen. Ljuskronorna äro 3 av mässing. En av dessa är given år 1630 av sed. riksr. och fältmarsk. Ax. Gustafsson Lillie och Kristina Mörner samma år de gifte sig. Denna krona är utsmyckad med ett kronhjortshuvud av trä med naturligt horn. Dopfunten

av mässing är förärad »till Guds ära och kyrkans prydnad» 1661 av Ingeborg Ödela. Här finnas minnestavlor över Isak Forskål († 1853), över Karl Joh. Strömfelt († 1745), efter fru Agneta Strömfelt († 1760), g. m. landsh. Karl Adlerfelt, och efter Ulrika Sofia Sparre. Å altaret finnas flera silverljusstakar bl. a. från 1677 och 1777. En mässkrud är från 1593. I sakristian hänga 2 mindre tavlor i olja framst. den korsfäste och Kristi nedtagning. I kyrkan äro gravar för ätterna Lillie och Strömfelt, de senare med vackra metallkistor och stora sandstenssarkofager. I desamma äro begravna bl. a. följande, vilkas huvudbanér äro uppsatta här: fältmarskalken Ax. Lillie († å Lövstad 1662), riksr. J oh Strömfelt († 1736), översten Frans Hilchen († 1680), ryttmäst. Karl Filip. Strömfelt († 1690) samt ryttmäst. Rutg. Joh. v. Aschenberg († 1657) m. fl. Vackra gravstenar finnas bl. a. över Jöns Håkansson (Lillie, † 1562), hans hustrur Märta Knutsdotter och Anna (Ållonstjelke), hans son ståth. å Vadstena slott Erik Jönsson († 1597) och dennes maka Magdal. Sparre († 1597) samt P. Törnsköld. Bland äldre föremål märkes en medeltida järnbeslagen trädörr. Å kyrktaket stå till minne av ovanomtalade strid emellan prinsarna två ryttare till häst, vända mot varandra, gjorda av järnbleck på 1860-talet och liknande de förutvarande, ehuru de voro av trä. Dessa uppsattes 1733 av Magn. Jul. De la Gardie. Å gamla kyrkans tak funnos även dylika bilder av trä med hästarna rännande mot varandra och ryttarna sittande baklänges, vilket skulle beteckna, att prinsarna ridit från kronan och ur världen. Dessa äldre ryttare blevo 1719 nedskjutna från taket av förbimarscherande krigsfolk. — Kimstads jvst. är närbelägen.

I tornet, uppfördt år 1770 av byggmäst. Lars Öhman, hänga kyrkans två ringklockor, vilka sägas vara tagna i staden Thorn under k. Gustav II Adolfs tid, ehuru sedermera omgjutna, storklockan senast 1854. Denna omgöts 1747 på bekostnad av Hedv. Kat. Lillies arvingar. Å lillklockan läses: Komna äro vi av Jakobs hus. Låt oss vandra i Herrans ljus. Gloria in excelsis Deo. Har S. M. Joranputens Enka låtit gjuta i Stockholm Anno 1661. Jag glädes i det mig sagdt är, att vi skola gå in uti Herrans hus, och att våra fötter skola stå i din port Jerusalem. Halleluja CXXX:z p. Tornets stora kopparglob ävensom korset, vilket förgylldes med äkta dukatguld, bekostades av riksr. och fältmarsk. Fredr. Ax. v. Fersen.

Gamla kyrkan, som var av obekant ålder, revs år 1728. Denna kyrka hade på bekostnad av fältmarskalken Ax. Lillie från grunden blivit utvidgad. Han hade även till densamma förärat predikstol, altare, kyrkoskrud och tre ringklockor, för vilka han låtit uppbygga klockstapel. Hans son, landsh. Ax. Lillie, skänkte även gåvor till kyrkan; ävensom dennes änka Elisab. Stenbock, vilken till dess ytterligare förbättrande gav 12,000 daler k. m:t. Efter hennes död 1693 skulle dessa medel utfallit, men varken hennes son, överstelöjtn. Ax. Joh. Lillie († 1696) eller hans änka Agneta Vrede († 1730) utlämnade dem. I den senares tid gjordes försök att få medlen till användning för det bestämda ändamålet. Härom läses i 1718 års kyrkobok: »Kyrkan ej mindre än sa-

kristian behövde mycket väl förbättras, innan de alldeles bleve fördärvade, men som fru Agneta Lillie till Lövstad äger jus patronatus och innehar hos sig en summa penningar av 12,000 dal. k. m:t, som dess svärmoder skänkt och givit till kyrkans förfärdigande, så förmodar man, att Guds hus lärer inom kort komma att fullkomligen förbättras och till den förfallna delen ånyo uppsnyggas, som fru Agneta Wrede försäkrat.» Hon aktade emellertid icke på denna tydliga påstötning. År 1724 kom frågan åter före om klockstapelns och sakristians förbättrande. Det tyckes då, som fru Agneta börjat tänka på en reparation, men därvid synes det på det hela taget stannat. År 1725 erinrades åter om kyrkans förfall och om kyrkgolvets jämnande vid Runstorpsgraven, då man där lätt kunde skada sig eller bryta benen. År 1726 gavs erinran om kyrkomurens behov av reparation. Fru Agneta åtgjorde emellertid ingenting. Men så kom i sinom tid hennes enda barn Hedvig Katarina med sin man, riksr. Magnus Julius De la Gardie, att få deltaga i rådplägningarna på Lövstad, och om honom säger kyrkboken: »Han kunde icke tåla, att den återstående delen av kyrkan var så låg, trång, mörk och olämplig mot det nya, ljusa och vackra koret» ... och korskyrkan »var en mörk och låg håla utan något fönster eller ens någon glugg samt liknade mer ett fångtorn än en kyrkodel». Den var avskild från långhuset med ett skrank. År 1728 bestämde De la G., att kyrkans tak skulle avlyftas, 1729 nedbrötos valv och murar och 1730 lades ny grund 14 aln. i v., för kyrkans förlängning. Till detta arbete och till murarnas uppförande användes folk från Lövstad. Avsikten var att även låta dem få slå valven och fullborda kyrkoarbetet, och härtill antogs mäster Erik i Gröndal. Men sedan sakristians valv blivit färdiga, föllo de tillsammans. Då införskrevs mäster Mollner eller Möller, som på Eriks bekostnad fick ånyo slå valven. Korets murar höjdes vidare med omkr. 2 alnar, och i stället för bjälkar och brädpanel uppfördes 6 stenpelare invid sidomurarna som stöd för valven. Dylika pelare uppmurades även för övriga valv. V. delen av kyrkan med gavel och valv fullbordades. År 1735 var kyrkans inredning färdig. Det synes, som om det gamla tornet vid denna ombyggnad blivit bibehållet.

Av fornlämningar märkas 2 runstenar, den ena å kyrkogården, den andra inmurad på insidan av n. kyrkoväggen. Å den första läses i översättning: Sven och hans bröder reste stenen efter sin fader Jarl. Gud och Guds moder hjälpe hans ande till ljuset. Den andra: ... lät göra kummel efter sin gode make Gerulf. Gud hjälpe hans själ. Å Tångstads ägor, å det s. k. Borgberget, är en fornborg. Forngravar och stensättningar finnas å Alvestads, Aspa, Brinks, Huseryds, Högby, Landsjö, Lundby, Okna och Åkerby marker. Vid Okna har funnits en plats, kallad Domarebacken, som sedan länge är förstörd genom grustäkt. Vid Okna och Ullevid ha anträffats urnor med brända ben och aska. Vid Tångstad har hittats ett redskap av älgben, vilket av några blivit ansett som Östergötlands äldsta kända fornfynd (se Ögtld I, s. 7). Vid grävningen av Göta kanal hittades flera stenyxor, två ovanligt stora skelett och två sköldpaddskal, funna på omkr. 1 m:s djup i en hård och stenbunden mark. Nedanför Kimstads kvarnar, omkr. 6 met. från land, uppfiskades år 1817 ett större dyrbart

smycke av guld med en mängd ädelstenar såsom rubiner, ametister, granater samt en tämligen stor safir. Smycket inlöstes till statens samlingar för något över 166 dukater. Har utan tvivel varit användt som spänne till korkåpa (fig. 308).

308. Guldspänne.
Efter H. Hildebrand, Sveriges medeltid I.

Folkmängden omkr. år 1754: 1,030, 1790: 1,010, 1850: 1,375, 1910: 1,616, 1916: 1,752. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 3,563: 31, fattigk. kr. 1,134: 73, Piperska don. kr. 17,010: 45, De Geer-Piperska f. kr. 7,846: 61, Kuylenstjernska f. kr. 1,685: 89, Forsskålska fattigv. fonden kr. 3,076: 17, Forsskålska f. för ogifta tjänare, i synnerhet vid ladugårdsskötseln, från 1847 av sjökapt. Is. Forsskål. — Folksk. hade 86 barn 1915; 2 småskolor. — Handl.: 2, handtv.: 8. — År 1863 anlades här en mek. verkstad jämte tre cirkelsågar, vilka vid sjön Roxens sänkning år 1867 inlöstes av

Roxens regleringsbolag, vilket bol. även äger ö. sidan av Kimstadfallen. Det till kvarnen hörande v. fallet äger 779 naturkrafter eller omkring 467 effektiva hästkrafter.

Gårdar.

Alvestad, 1 1/2 m., 82 h. Den del (1/2 m.) av denna gård, som är säteri, inköptes 1631 av majoren K. Ödla († 1658). Andra delen donerades till honom 1646 av dr. Kristina för att av honom och hans »äkta manliga bröstarvingar» för framtiden besittas. Gåvobrevet förvaras ännu vid egendomen. Tillh. därefter sonen, landsh. Udde Ödla († 1668). Donationsgården återgick emellertid till kronan, då landshövd. Ödla dog utan söner, men bortgavs ånyo år 1676 till dåv. reduktionskommiss. Karl Gyllencreutz som belöning för hans »oförtrutna och trofasta tjänster». År 1687 ägdes det hela med underl. Huseryd av fru Anna Ödla. Tillh. därefter kapt. Per Skutenberg, g. m. Krist. Ödla. Han försålde gården 1711 till kronobefallningsm. Sim. Lejman, vars arvingar den tillh. 1754. I början av 1800-talet ägdes gården av änkepastorskan Gertrud Kristina Metzén, f. Lejman († 1818), då sonen G. A. Metzén tillöste sig gården av sina tre systrar. Köptes 1837 av översten Magn. Armfelt, ägdes från 1840 av garvareålderm. Jak. Fischer. År 1868 tillöste sig dennes måg, fabr. Joh. Aug. Lind egendomen av medarvingarna. Köptes 1874 av Matts Stenhammar. Tillh. 1884 Gust. Engelbrecht, 1894 snickaren K. J. Ljungqvist, 1910 änkefru Alma Vicksell. — Belägen icke långt från sjön Laxfjärden. — **Boda, L:a,** 1/2 m., 43 h., 1 äg. — **d:o, St.,** 1 m., 237 h., 4 äg.

Forsby, 1 m., 255 h. År 1381 nämnes Nils i Forsby som fastevittne. Forsby har av gammalt varit klosterh. samt inlöstes tills. med gårdarna Kårby, Visäter, Ek och Svärkilstorp i Åsbo s:n samt Västantorp i Vist s:n år 1641 av assessoren Ped. Törnsköld, Runstorp, för en s:a av omkr. 1,419 rdr sp. Inneh. 1683 som säteriallodialfr. samt ägdes, säger Tham, »enligt jordeboken 1687 av Arv. v. Runnenberg, men enl. andra uppgifter av Törnskölds måg Sim. Rosenberg», g. m. Marg. Törnsköld. Tygmäst. v. Runneberg och Marg. Törnsköld voro släkt på mödernet. Assessoren Törnskölds änka var nämligen mormoder åt den förre och moder åt den senare. Forsby tillh. på 1690-talet Rosenbergs måg, översten Jak. Stegman. Ägdes vidare av överstelöjtn. Joh. Ax. Hägerflycht († 1740) samt på 1750-talet av hans måg, majoren Lars Bertil Roxendorff († 1769). Därefter tillh. egendomen i början av 1800-talet förre ägarens måg, löjtn. Ad. Fredr. Fock († 1828). Genom köp övergick Forsby senare först till majoren K. J. Görges och 1830 till sjökapt. Is. Forsskål, vars arvingar efter hans död försålde gården 1854 till vinhandl. G. A. Veslien, som var äg. ännu på 1880-talet. Tillh. 1894 L. A. Hulling, 1910 A. G. Andersson, Väsby, men övergick 1913 genom försäljning till Otto Danielsson, Åkerby, vars stbh. sålde egendomen 1916 till kaptenen Er. Jak. Jakobsson för 93,000 kr. — Belägen vid Motala ström. Var 1793 kr.-säteri men skatteköptes 1816.

Fröjerum, 1 m., 374 h. Tillh. under 1700-talet Ehrenspets. Har länge haft 3 äg., därav 1910 O. F. Lindhs stbh. — **Gillberga,** 1/2 m., 51 h. År 1342 testamenterade Lars Ulvsson och hans hustru till Alvastra kl., där de välja sin grav, jord i *Gilberghum*. Har senare tillh. Forsby. Tillh. 1910 N. J. Karlsson. — **Greby,** 1 m., 55 h. Har förr varit under Lövstad, senare tillh. Göta kanalbolag. Tillh. 1850 G. Petersson, 1853 N. Rönnberg, 1871 Tångstad, 1884 och 1894 Kimstads kvarn och fabriksab. samt 1910 Skärblacka ab. — **Hulta,** 7/8 m., 100 h. Donerades 1620 till Seved Ribbing och tillh. 1683 som välbyggdt säteriallodialfr. fru Krist. Vernstedt. Reducerades, blev militiebost., men kom vid Göta kanals byggande tlll kanalbolaget, varefter Hulta överlämnades såsom livstidsdonation åt dess övermekanikus, översten Gust. Ad. Lagerheim († här

1845) och hans fru Kristina Sofia Gistrand, som innehade egendomen till sin död här 1889. Äges fortf. av Göta kanalbolag. — Vackert belägen nära kanalen och Asplången. — **Hundstorp,** $^{1}/_{2}$ m., 96 h. Har länge tillh. Rundstorp, dit det hörde åtminstone ännu 1910. — **Huseryd,** 2 m., 89 h. *Husarø* nämnes 1405. Av Huseryd har $^{2}/_{3}$ fr. tillh. Lövstad men 1853 Ribbingsholm, $^{1}/_{3}$ sk. har sedan länge tillh. Alvestad. 1 m. har länge tillh. bondesläkter. Ägdes 1910 av 4 äg. — **Kimstad,** 3 m., därav 1 m., 103 h., kallad **Nygård,** kyrkoherdebost. med boställshus från 1832 (fig. 309). — **Kimstads säteri,** 2 m., 115 h. Kimstad nämnes 1237, då Suno, Folke jarls son, och Helena, kon. Svärkers dotter, avsade sig sina arvegods i Kimstad och överläto desamma till Vreta kl. Nämnes 1270 i Linköpingskaniken Peters testamente. Kallas då *Chimstadhum.* Omkr. år 1640 hörde säteriet till Landsjö. Ägdes senare av ryttmäst. Rutg. Joh. v. Aschenberg († här 1657), översten Fr. Hilchen († här 1680) samt 1687 som

309. Nygårds kyrkoherdeboställe.

tämligen bebyggdt säteriallodialfr. av hans fru. Reducerades men innehades omkr. 1700 av samma släkt. Ägdes under 1700-talet till Norsholm men köptes på 1750-talet av frälseinspekt. Pet. Vikberg, vid vilken tid gården hade 16 t:rs utsäde, litet hö, knappt mulbete, fiske i Motala ström och 4 dagsverkstorp. Omkr. 1800 tillh. säteriet Lemke, därpå genom köp handl. Wirén samt genom testamente hans måg A. P. Lindblads barn. År 1850 och 53 tillh. Kimstad med underl. 1 m. Lera genom köp vinhandl. G. A. Weslien och 1872 nämndem. G. E. Karlsson men tillh. sedan 1872 Norsholms säteri. — Bel. invid Motala ström. — **Ladugården,** $^{3}/_{4}$ m., 112 h., skattl. 1702 o. frånbytt kronan av assess. Germ. Cederhjelm, tillh. Norsholms säteri.

Landsjö, 3 $^{5}/_{8}$ m. med **Melby,** 1, **Skrumlösa,** 1, **Tyrestorp,** $^{1}/_{4}$, **Vallby,** 2 m., tills. 1,008 h. Något av åren emellan 1258 och 1282 gjorde Kristina »de Landasyo», Fastes dotter, sitt testamente. Hon hade i sitt sigill ett blomsterstånd. I början av 1300-talet erhöll herr Bengt Filipsson (i sig. en tillbakaseende ulv med omskrift Benedicti Philipos. Militis) vid arvskifte av fädernegodsen bl. a. **Landasio.** År 1380 skänkte hans son Magn. Benktsson (i sig. tillbakaseende ulv med omskr. S. Magni Benedicti), sedan hans äktenskap med Cecilia blivit av påven Urban VI förklaradt lagligt, till domkyrkan i Strängnäs, allt vad han ägde i Landasjö och Valby i Kimstads s:n. Förutom av fadern beseglades gåvobrevet av herr Karl Ulvsson av Tofta och Bo Jonsson (Grip). År 1383 tillbytte sig Bo Jonsson av Strängnäsbiskopen med domkapitlets samtycke 4 attungar i *Lan-*

dasio och 2 att. i *Walhby* jämte några torp i Kimstads s:n. Även nu beseglas brevet av framstående män, såsom Karl Ulvsson av Tofta, lagman i Uppland, herr Erik Karlsson, hövitsman i Östergötland, marsken Sten Bengtsson, herr Sten Stensson, lagman i Västmanland m. fl. År 1405 satt Magnus i *Landasyo* i Memmings häradsnämnd, då häradshövdingen Erik i Ökna på drottn. Margaretas befallning upptecknade de inom häradet belägna skatte- och kronogårdar. Vid räfsteting i Linköping år 1413 satt även Magnus i *Lennæsyo* i nämnden (se Gäverstad). Sedermera äro ägarna under en längre tid tillsvidare okända, beroende på att här, liksom för det stora flertalet gårdar, antingen köpebreven äro förkomna eller ock ännu icke offentliggjorda. Emellertid är bekant, att gården genom arv kom i Vasaättens ägo och hörde till denna släkts »arv och egna». Landsjö med allt underl. förvärvades genom donation och genom köp omkr. 1632 av sederm. landshövd. Joh. Strömfelt samt tillh. 1683 som väl bebyggdt allodialfr. dennes son, ryttmäst. Karl Fil. Strömfelt († 1690). Ägdes ännu 1700 av hans änka Agneta Allongren samt efter hennes död av hennes måg, överstelöjtn. Joh. Ax. Hägerflycht († 1740), g. m. Märta Krist. Strömfelt († 1749), men tillh. redan före deras död hennes broder, riksr. Joh. Karl Strömfelt och efter hans död 1736 hans änka Hedv. Eleon. Wrangel († 1751). Tillh. vidare hennes måg, generalmaj. och landshövd. Karl Adlerfelt († 1769), g. m. Agneta Marg. S. († 1760). Försåldes av arvingarna till kapt. Jan And. Kuylenstierna, vilken d. 6 aug. 1794 stiftade egendomen till fideikommiss för manliga ättlingar av familjen Kuylenstierna efter sin och sin makas, Juliana Lagercrantz, död. Den förstnämnde dog här 1795 och den sistnämnda 1807, varefter fideikommisset övergick till brorsonen, den på sin tid som direktör i Göta kanalverk och som framstående jordbrukare bemärkte majoren Joh. Karl Kuylenstierna. Vid hans död 1852 tillföll egendomen hans brorson Joh. Wilh. Kuylenstierna († här 1881), varefter dennes son Otto Fredrik K. emottog fideikommisset. Vid hans död övergick det till nuv. inneh., kaptenen Alexis Edv. Ulr. Kuylenstierna. — Manbyggnaden är belägen invid den s. k. Landsjön, är i två våningar samt uppförd av Adlerfelt. Vid en reparation av byggnaden år 1913 har anträffats tegel, märkt med årtalet 1731, vilket utan tvivel varit tegel, användt i någon äldre byggnad. En flygelbyggnad, som enl. uppgift icke tillhör fideikommisset, uppfördes av Joh. Karl Kuylenstierna. Landsjö är sammanfördt av Landsjö 2, Vittestorp eller Virstorp 1/2, Vret 1/2, Väsningsängen 1/8 och Eke 1/2 m. Landsjö kallas redan under 1600-talet säteri. Till år 1735 voro Landsjö, Vittestorp och Väsningsängen kr.-säteri, men förbyttes enl. kammarkollegii brev av d. 12 dec. 1734 till frälse genom rustningens förflyttande från dessa hemman till Värnäs i Värna socken. Eke och Vret blevo förbytta till fr.-säteri mot Frö i Skärkinds s:n genom k. maj:ts utslag d. 27 juli och krigs- och kammarkollegii utslag d. 18 okt. 1756. Utom socknen höra till fideik. 2 1/2 m. i Skärkinds s:n, varjämte hithöra hälften i Forsby ålfiske i Motala ström och Landsjö såg.

Lera, 1 1/4 m., 118 h. En del av Lera hörde 1687 till Landsjö. Hörde under en del av 1800-talet till Kimstad. Tillh. 1884 och 1894 S. M. Månsson samt 1910 K. J. Olofsson. — **Lycke,** 1/2 m., 83 h. *Lyokio* nämnes 1413. Tillh. assess. Ped. Törnsköld († 1642), hans måg, överstelöjtn. Jak. Hilchen, g. m. Brita T. († 1693), 1700 jungfru C. Nortman, 1726 kamr. Röding, vidare bondesläkter, 1884 stbh., 1894 inspekt. P. F. Sjöberger, 1910 Kristina Sjöberger.

Lövstad, 1 m., 432 h., med inom socknen belägna **Ask,** 1, 56 h., **Aspa,** 3, 286 h., **Brink,** 1 med **Udderna,** 1, tills. 174 h., **Hageby,** 1/2 m., 74 h. och **Okna,** 1 m., 82 h. Den äldste kände äg. var Jöns Etersson av ätten Lillie, av Greger Mattsons ätt, samt efter honom, son efter son, Håkan Jönsson († 1523), Jöns Håkansson († 1562), ståth. Erik († 1597) och Axel († 1577) Jönsson, ryttmäst. Gust. Axelsson († 1605), fältmarsk. och generalguv. Axel Gustafsson

Lillie († här 1662), landshövd. Axel († 1692) samt överstelöjtn. Ax. Joh. Lillie. Han dog 1696 utan söner, då egendomen övergick till hans änka Agneta Vrede. Vilka företrädesrättigheter den tidens högmögende emellanåt ansågo sig kunna erhålla, kan ses av en inlaga till domkapitlet år 1700 från Kimstads sockens dåv. pastor, däri han beklagar sig över den då endast 26-åriga änkan, därför »att hon icke allenast i anseende till sin höga person utan ock för sin ägande jus patronatus till Kimstads kyrka av mig fordrar huspredikningar hemma på gården samt därvid att förrätta kristningar och brudvigningar, som ock när hon kommer i kyrkan, att sammanringningen skall extenderas efter hennes ankomst, som överskrider kyrkolagen». Vid hennes död 1730 övergick egendomen till mågen, riksr. Magn. Julius De la Gardie († 1741), g. m. hennes enda dotter Hedv. Katarina Lillie († 1745), tillh. därefter deras måg, riksr. och fältmarsk. Fredr.

310. Lövstad.

Ax. v. Fersen († 1794), g. m. Hedv. Kat. De la Gardie samt från hennes död 1800 genom lottning hennes dotter Eva Sofia Piper, i vår historia bekant från upploppet och v. Fersenska mordet i Stockholm 1810, då hon för sin egen säkerhet måste flykta till Vaxholm, varifrån hon efter några månader flyttade till Lövstad, där hon dog 1816. Från sin ungdom är hon bekant, därför att k. Gnstav III friade till henne såsom ogift för sin broder hertig Fredrik Adolf men fick avslag. Från 1817 tillh. Lövstad dels genom arv, dels genom köp yngste sonen Karl Fredr. Piper († 1859) och därefter ende sonen, legationssekret. Charles Em. Ad. Gust. Piper samt efter hans död hans dotter, fröken Emilia Hedv. Sofia Piper. — Ägaren till Lövstad har sedan 1699 rätt att kalla kyrkoherde till socknen på grund av de stora föräringar till kyrkan, som lämnats av dåv. ägare. — Egendomen är bebyggd med en på en höjd icke långt från Lövstadsjön och landsvägen mellan Linköp. och Norrköp. belägen större manbyggnad med två flyglar i två våningar med var sin tornbyggnad i tre våningar (fig. 310). Byggnaden är uppförd 1753. Här finnes bibliotek, om 8,000 band, i vilket bl. a. förvaras ett ex. av Chanuts memoarer, om vad som tilldragit sig under drottn. Kristinas regering med hennes egenhändiga anteckningar. I den här befintliga tavelsamlingen finnes ett vackert porträtt av fältherren Jak. Pontusson De la Gardie. Till gården höra trädgård, anlagd före 1660, med orangeri,

och en vidsträckt park i engelsk stil, anlagd 1801, med en minnesvård av marmor, upprest 1811 över riksmarskalken Ax. v. Fersen. Å ena sidan är en medaljong med v. F:s bröstbild av Sergel och läses: *I dessa nejder, där han fordom njutit vänskapen och friden, skall hans skugga mötas av välsignelse och tårar.* Å andra sidan: *Åt en oförgätlig broder. Mannamodet uti hans sista stunder d. 20 juni 1810 vittnar om hans dygder och sinneslugn.* Huvudbyggnaden har förr legat närmare sjön men flyttades 1652 (se Ekenäs, s. 161). Den avbrann till större delen d. 7 jan. 1750, varefter de arvingar, som då voro äg., läto iståndsätta densamma i modernt manér 1753. Lövstads forna utseende återfinnes i Dahlbergs Suecia Antiqua samt dess nuv. i A. Thersners arbete: Fordna och närvarande Sverige. — Egendomen har förr varit ett betydligt större gods med ännu på 1820-talet omkr. 20 tillh. hemman. År 1687 hade Lövstads säteri 14 t:rs utsäde, 250 lass hö, 20 kobeten, skog till trinne och vedbrand, fiske i sjön m. m.

Norsholm, 6 1/8, med **Svarttorp,** 1/2 m., 560 h. Under namn av *Munkabodha* befinnes Norsholm omnämnt år 1178, då påven Alexander III utfärdade ett skyddsbrev för denna gård och andra, som tillhörde Linköpings biskopsstol. År 1331 omtalas tre å Tångstads ägor befintliga nybyggen, vilka tillh. biskopsgården *Munkabotha.* Erengisle Sunesson och fyra andra riksråd intyga, att linköpingsbiskopen Nils i deras närvaro till den mördade biskop Gotskalks hovmästare Conrad von Helpten överlämnat en handling av år 1377, vari biskop Nils med sina medbröders och övriga rådsherrars bifall giver honom anvisning att för de fordringar, som han med flera av biskop Gotskalks husfolk hade innestående, av Henneke Molteke, Henning Köningsmark, Erik Karlsson, Gerhard Snackenborg och Arnold von Vitzen återfordra tionde och gårdar m. m., varav dessa efter hans död olagligen satt sig i besittning. Bland dessa gårdar märkas Munkaboda, Kristberg, Hörsta (i Dals h.), Hässelby (i Björkebergs s.) och *Ludderhowd* (Mariehov). Under senare åren av 1370-talet utfärdade Linköpingsbiskopen flera ännu bibehållna brev härifrån. En eller annan tid före 1389 blevo vid räfsteting i Norrköping biskopens landbor och tjänare »saare och biltoge lagdhe», emedan de sökte förfäkta biskopens rätt till ålfisket vid Munkaboda, vilket enligt deras förmenande blivit olagligen upprivet. Med anledning härav intygade 1389 häradshövdingen i Memmings h:d Håkan Fadersson, som suttit i nämnden vid detta räfsteting, att nämnden ej hade någon del i denna dom, enär Peter Tomasson till dess utlåtande endast hemställt, huruvida biskopens folk kommit för fiskevattnets skull eller ej, men icke huruvida deras förfarande varit lagligt eller olagligt. År 1527 fordrade och bestämde k. Gustav I, att biskop Brask skulle till konungen överlämna Munkeboda med där befintligt artilleri, men omkring en månad senare träffades konungen och biskopen i Östergötland och synes då denna fordran återtagits av konungen samt försoning ingåtts. Kort därefter kom emellertid riksdagen i Västerås och Brask blev den siste biskop, som innehade denna gård, då godset efter hans avresa från Sverige indrogs till kronan. Såsom kungsgård donerades Norsholm d. 6 okt. 1636 till drottn. Kristinas finansråd, sederm. residenten Pet. Spiring, adl. Silvercrona, som 1641 mot ränta av 200 dal. kmt förskaffade sig allodialrätt å egendomen, vilket stadfästades 1645. År 1668 såldes gården med k. tillstånd av d. 19 nov. s. å. av sonen, kommerserådet Joh. Fil. Silvercrona till riksr. Knut Kurck. Kallas 1683 gammal sätesgård men under lösen såsom kungsgård. Reducerades enl. brev av d. 11 sept. 1689 med 1681 års ränta och blev 1691 av militiekommissionen skattlagdt till 6 1/8 mant. med ränta av 245 dal. 7 öre smt, men stannade i Kurcks besittning. Vid denna tid hade Norsholm en areal av 96 tnl och 8 kpl åker samt en höskörd av 255 1/4 lass. Härav hörde till de 14 underl. torpen 31 tnl 29 kpl åker samt 31 1/4 lass hö. Trädgården upptog 1 1/2 tnl av odalåkern, och humlegården, en del av åkern, utgjordes av 1,200 stänger.

Gårdens övriga förmåner voro fiske i Roxen och strömmen, två hagar med bete för 18 kor från Valborgs till Olovsmässan samt skog till uthustimmer, ved, gärdsel och staver. Inneh. sedermera av hertig Adolf Johans sekreterare, livmedikus Didrik Heitmüller († 1718), genom vars försorg gården, som hitintills hört till Skärkinds s:n, år 1702 förlades till Kimstad. Genom köp d. 19 apr. 1718 övergick egendomen till kommissarien Pet. Ehrenspetz, som samma år löste hemmanen till skatte, varefter han d. 5 dec. 1730 sålde dem till riksr. Karl Gust. Tessin, som 1731 fick tillbyta Norsholm säterirättighet mot frälsesät. Lunnebjörke. Vid denna tid hade egendomen följande förmåner: 70 t. 13 1/4 k. åker, 206 lass hö, nyanlagd vid gården belägen trädgård av 1 t. 13 1/2 kpl. med 172 st. unga träd jämte blomster-, rot- och kålkvarter. Vid sjökanten fanns stensättning. Humlegården lönade ej att underhålla för storm och vindar från Roxen och slätten. Den 14 mars 1736 såldes gården till Joh. Gabr. Sack († 1751), vars son Fredr. Ulr. Sack d. 7 febr. 1755 sålde Norsholm 6 1/2 m. berustadt säteri med Kimstad 2 m. och Svarttorp m. fl. hemman till översten

311. Norsholm.

Karl Adlerfelt för 198,000 dal. kmt samt av denne till regementsauditören Jonas Palm, som åter d. 17 apr. 1759 överlät säteriet till sederm. överstelöjtn. Lars Erik Gripenvald († här 1790), varefter det jämte Ladugården 3/4 m. och Svarttorp 1/4 m. genom arv och köp av medarvingarna övergick till ende sonen, överstelöjtn. Jak. Er. Gripenvald, som åter d. 22 dec. 1801 försålde Norsholm med nyssn. hemman till Sofia Lovisa Sprengtporten, f. Mörner, som därå erhöll fasta 1803. Egendomen såldes sedermera av henne till exc. Hans Henr. v. Essen, som därå fick fasta 1815, samt 1826 av hans änka Charl. v. Krassow till rådm. J. P. Häggroth samt vidare av denne 1836 till Jak. Philipsson, som d. 12 aug. 1842 emot 80,000 rdr bko upplät egendomen, best. av 5 1/2 m. berustadt kr. sk. säteri och 5/8 m. kr. sk. Norsholm jämte 3/4 fr. Ladugården och 1/2 kr. sk. posth. Svarttorp till Jens Malling. Den 6 mars 1847 bortbytte M. godset mot säterierna Ekhammar och Fagerberg med underl. i Skaraborgs län jämte en mellanavgift av 8,000 rdr bko till Joh. Karl Adelsvärd. På grund av testamente av d. 24 maj 1848 blev vid hans död 1852 hans änka Maria Adelsvärd, f. Sleman, ägarinna därav, efter vars död det genom arvskifte av 1861 övergick till sonen Erik Seth Adelsvärd, vilken i sin ordning testamenterade det som änkesäte åt sin efterlämnade maka Eva Elisabet Adelsvärd, f. Broström, vilken sedermera ingått äktenskap med kaptenen Axel Abelin, som därigenom innehade

godset till sin död 1910. Äges numera genom giften med hennes döttrar av fv. statsrådet Joh. Gabr. Beck-Friis, kanslirådet Fredr. v. Rosens stbh. och fv. statsrådet Gösta Tamm.

Enligt gammal legend skulle Östergötlands första kloster varit beläget här, och det har t. o. m. uppgivits, att det varit byggdt år 855. Som bekant finnes icke någon kännedom om klosteranläggningar inom vårt land förrän under 1100-talet. En skola säges emellertid ha funnits här under kristendomens äldre tid inom Sverige. Under förra delen av 1200-talet omnämnes »capella munkabodha». Såväl härav som framför allt av ursprungliga namnet, Munkaboda, framgår, att platsen tidigt bebotts av en eller flera munkar. Mangården var i äldsta tid belägen vid Motala ströms vänstra strand men förflyttades vid medeltidens slut till högra stranden och kallades Noor, varav senare namnet Norsholm. På udden midt emot nuv. mangården (fig. 311), på andra sidan sjön, ligger den s. k. slottsruinen, 13 m. i fyrkant, med nära 2 m. tjocka murar av kullersten, delvis 5 m. höga. Densamma är nu övervuxen. Inuti är en grop, bildad av runda gråstenar. Enl. Rhyzelius skall denna ruin ursprungligen varit »biskoparnas fatabur, magasin eller tyghus». Nedanför gården är en grav, kallad Braskens kanal eller Tvärån, vilken varit en påbörjad del av den båtled emellan Vättern och Östersjön, som på biskop Brasks förslag beslutades vid riksmötet i Södertälje år 1516. — Norsholm, som är beläget vid Motala ströms utlopp ur Roxen, är bebyggdt med två i närheten av varandra belägna manbyggnader. Den äldsta, som på 1860-talet undergick en betydlig ombyggnad, anses till sin nedre del, som är av sten, vara densamma, som emellan 1470 och 1500 uppfördes av biskop Henr. Tideman, ehuru den först beboddes av biskop Brask, vars vapen, uthugget i sten, varit uppsatt i s. stenhusflygeln. Den nya manbyggnaden, av sten i två våningar, blev färdig 1869. Svarttorp säges 1686 doneradt till Joh. Strömfelt men var 1687 avhyst under Norsholm. Har av gammalt varit posth. men befriades i okt. 1862 från postföringen.

Runstorp, 1, med **Örtomta,** 1/2 m., tills. 329 h. Detta säteri ägdes 1612 av assessoren Ped. Törnsköld († 1642) samt senare av hans son, landshövd. Jak. T., dennes måg, överstelöjtn. Hans Skytte, dennes måg, landsh. Henr. Jakob Vrede, efter vars död egendomen såldes 1759 till kapt. Joh. And. Kuylenstjerna. Har vidare tillh. släkten Vennerstedt, efter 1802 kapt. Karl Gust. Armfelt, vars moder Ebba Marg. Vennerstedt dog här n. å. Sedan han dött barnlös 1825, ägdes gården av överstelöjtn. M. Armfelt samt vidare genom köp av statsr. Karl Gust. Hård († här 1841). Har därefter tillh. löjtn. G. O'Konor, löjtn. L. E. Stackell, från 1851 fabrikören V. Sebardt, majoren Charles Emil Lewenhaupt, vars änka, f. av Segerström år 1874 försålde egendomen till grosshandl. C. O. W. Sandberg. Såldes av grosshandl. Grenander, som fått egendomen i arv med sin fru, f. Sandberg, 1912 till nuv. äg. Ivar Kindstrand. — Egendomen, som är bel. vid Roxens n. strand, är välbebyggd.

Skärpinge, 1 m., 70 h., tillh. 1884 Ol. Jönsson och 1910 O. Persson. — **Stavsäter,** 1/2 m., tillh. 1884 V. M. Ekelund, 1894 Petersson & Jonsson, Norrköping, 1910 L. J. Larsson. — **Svinsäter,** 1/4 m., 36 h. *Swinasætrom* hörde till de gårdar, som Lars Ulvsson och hans hustru år 1342 testamenterade till Alvastra kl. Nämnes även 1366. Tillh. nu Memmings h:ds allmänning. — **Sätra,** 1/2 m., 101 h., tillh. 1687 Per Ekegren, 1726 fru V. Skytte, 1884 O. Israelsson, 1894 hans stärbh. och 1910 K. J. Olofsson.

Tångstad, 2 m., 446 h. *Thungastum* nämnes 1286 och avses därmed antagligen denna gård. Linköpingsbiskopen Karl bortbytte 1331 till Sigrid Holmgersdotter 4 att. jord i *Tangastath* med undantag av 3 nybyggen, som tillh. Munkeboda. Tillh. under 1600-talet ståth. Ped. Törnsköld († 1642), dennes son, landshövd. Jak. T. († 1674) och måg, överstelöjtn. Jak. Hilchen. Ägdes senare av den förres måg, överstelöjtn. Hans Skytte († 1709), g. m. Vendela

Katar. Törnsköld († 1729), av deras måg, generallöjtn. Henr. Jak. Wrede († 1758), vars arvingar 1759 försålde egendomen till kapt. Joh. And. Kuylenstjerna. Såldes av överstelöjtn. Joh. Herm. Gripenvald till Dav. Björkman. Ärvdes 1828 av D. O. Bergman. Tillh. från 1836 Sigge Wathier De Besche, 1841 änkefru Charl. Grubb, 1846 J. H. Vindrufva, 1848 Siwers och Vennberg, 1850 sed. överstelöjtn. Fredr. Akrell, som 1856 (icke 1863) försålde egendomen till löjtn.

312. Tångstad.

Axel Melk. v. Arbin. Har alltsedan tillh. denna släkt, 1894 översten Ax. v. Arbin och kaptenen Henning v. Arbin samt efter deras död deras systrar, fröknarna Charlotte och Louise v. Arbin. — Är välbyggd med manbyggnad, uppförd 1861 (fig. 312). Ägorna begränsas i s. av Roxen och i ö. av Motala ström. År 1859 anlades av dåv. ägaren ett tegelbruk med stor årlig tillverkning av mursten, tegelrör och räffladt taktegel, varjämte samme ägare lät från sjön Roxen gräva en segelbar kanal upp till tegelugnarna, i vilken kanal fartyg av samma dimension som de, vilka trafikera Göta kanal, kunna i stort antal på en gång ligga under lossning och lastning. Teglet brännes till det mesta vid bränntorv, som tillverkas vid egendomen.

Ulveryd, 1/2 m., 110 h., 2 äg. — **Ullevid,** 1 m., 104 h. Nämnes 1381. Har 2 äg. — **Åkerby,** 1 1/4 m., 103 h. *Akarby* nämnes 1383. År 1401 pantförskrev Folke Niklisson i Häradstorp 1/2 att. jord i *Akrby* till biskop Knut i Linköping. Av Åkerby är 3/4 m. komministerbost., 1/2 m. ägdes 1910 av stbh.

Övriga tillhörigheter: Dalen, Ektorp, Forsby ålfiske, Framnäs, Fridhem, Furudal, Gilltorps handelsläg., Granbo, Granliden, Haga, Hagalund, Hotell Göta, Kimstads kvarn, vattenfall och åbyggnader, d:o mejeri, Kimstads ö. vattenfall, Klastorp, Klippan, Klockarebost., utj., Krokhagen, Kvarntorp, Ljusdal, Norsholms ålfiske, d:o handelsläg., Norsholms gårds område, d:o ångsåg, Parkudden, Rydingsholm, Skogsro, Skogsudden, Skönaro, Tomtebo, Tullebo, Tångstads torvmosse, Vilan m. fl.

3. Kullerstad. Gränserna äro i n. sjön Glan, i ö. Borg, i s. Kimstad och i v. Vånga. Arealen är 3,968 h., därav 2,494 land. Marken är till större delen upptagen av berg och höjder med mellanliggande dalar och slätter, genom vilken omväxling naturen å flera ställen är särdeles vacker. Motala ström delar socknen i två delar, varav den största är

den ö. om strömmen belägna. Av insjöar äro de största Laxfjärden och Runken i ö. samt på v. gränsen Dänseln, Hårken och Orgasjön. — Rådande jordart är lera, ävensom lerblandad mulljord, klapperstens-, dung- och sandjord. Socknens största väg kommer från Borg samt går i flera krokar i västlig riktning förbi kyrkan till Vånga s:n. Vid kyrkan utgår en mindre väg åt s. till Kimstad. Jvst. äro Okna vid Ö. stambanan, Skärblacka och Ljusfors vid Finspång—Norsholmsbanan.

Kullarstadha nämnes som socken något av åren 1233—1247. Kallas 1376 *Kollørstadha* och 1383 *Kollerstadha*. Såsom särskildt pastorat näm-

313. Från det inre av Kullerstads kyrka.

nes Kullerstad 1353, 1383 och 1513, men var omkr. 1562 annex till Kimstad, ehuru 1580 åter eget. Bildar nu eget pastorat. Ny reglering 1918. Kyrkan är från medeltiden. Yttertaket är spånbetäckt. Valvet i koret, högkyrkan och förhuset har nedspringande korsbågar med upphöjda rosor vid deras förening. Under 1700-talet synes hon flera gånger ha blivit reparerad, och 1729 upphjälptes såväl murar och tak som klockstapel. År 1736 klagas över kyrkans bristfällighet samt medellöshet. Undergick 1844—45 betydliga reparationer. Reparerades ytterligare 1884. År 1917 har överintendentsämbetet till granskning uppgjort förslag till restaurering. Längden: 20 och br.: 6,5 met. med 200 sittplatser. Har centralvattenuppvärmning. Altartavla saknas, sedan ett fönster blivit upptaget över altaret, som nu endast prydes av ett förgylldt kors (fig. 313). Gamla altarskåpet, som i bildhuggeriarbete framställde Kristi korsfästelse, har jämte en bild av S:t Olof överlämnats till statens hist. museum. Predikstolen med snidade bilder skänktes år 1659

av lagm. Sv. Ribbing. Orgeln om 5 st. förfärdigades 1868 av Åkerman. De två ljuskronorna av mässing sakna inskription. Dopfunten av kalksten förvaras i klockstapeln. Två mässhakar äro av gult siden och ett antependium i rödt. I kyrkan finnes familjegrav för adliga ätten Rosenstråle. I densamma vila ryttmäst. And. Eriksson Rosenstråle († 1602 eller 1612), Er. Andersson Rosenstråle († 1643) och hans fru, f. Ribbing, kornetten And. Eriksson Rosenstråle († 1673) och fru Brita Lejonsköld. Här finnes en mängd adliga vapen, varibland Rosenstrålarnas. Av äldre inventarier nämnes en mässhake av mörkgrön sammet, som har broderade bilder av Gud Fader, Kristus, Johannes, Petrus och Paulus och torde vara från 1500-talet. Årtalet 1721 och två vapen, varav det ena det Ribbingska, har antagligen tillkommit vid en reparation. — Till närmaste jvst. Skärblacka är 3 km.

Ringklockorna hänga i stapel, då torn saknas. Båda klockorna äro enl. inskrift från år 1632. Å storklockan läses: Jesus Nazarenus Rex Judæorum. Gud vare oss nådelig. En tibi campana, numquam denuncio vana; gloria in coelis Deo.

Av fornminnen märkas 2 runstenar. Den ena, några steg från Gunnarsbro över Kullerstadbäcken icke långt från kyrkan, blev hittad vid brobyggnaden 1856. Om denna bro även icke är densamma, som lades för över 700 år sedan, är dess ursprungliga namn dock det här begagnade. Å runstenen läses i översättning: Håkan gjorde denna bro och hon skall heta Gunnars bro och han var son till Håkan, samt har förutom denna ristning 15 hål eller punkter lika dem, som pläga finnas å hällristningar. Den andra runstenen finnes å Skattna ägor och läses å densamma: Adisa reste stenen efter sin son Gudfast. Gud hjälpe hans ande. Gravfält, ättehögar eller stensättningar finnas vid Eda backe, Hammarbacken, Högstad, Kullerstads österg., Kyrkoherdebost., Lundby, Odensåker, s. om Runkebackatorpet, Skattna, därav en treudd, Solbackatorp, Sörby, Väsby och Ålbäcken. Nära Glan i en äng å Ljusfors ägor finnas 3 och vid Orga kvarn 2 s. k. jättegrytor. Bland här gjorda fornfynd märkes ett präktigt, likarmadt bågspänne av brons med förgylld översida (se Ögtld I, s. 46). Vidare är här hittadt ett med ögla försedt guldmynt med i ganska hög relief utförd bröstbild framst. en krigare med hjälm å ena sidan och å andra en naken människofigur med ett fantastiskt huvud och hållande i handen något liknande en stav. Omskrifterna äro otydbara.

Folkmängden var omkr. 1754: 540, 1790: 487, 1850: 705, 1910: 2,275, 1916: 2,502. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 39,000, fattigk. kr. 5,353: 69, kommunalk. kr. 2,998: 13, Godeniuska f. kr. 8,181: 46, Elisab. Katar. Godenius' f. kr. 1,000. — Fyra folksk. hade 5 l:e och 1 l:ade med 329 barn år 1915; 4 småsk. ha 9 l:or och 136 barn. — Handl.: 8, handtv.: 8.

Gårdar.

Hangneryd, 3/4 m., 86 h. Frälseg. köptes 1639 av majoren Knut Ödla å Börsjö († 1652), tillh. 1687 Ax. Lillie, Lövstad, 1700 lagm. And. Stjernklo († 1733), 1726 änkefru Lillie. Ägdes 1853 av bondesläkt. Tillhör sedan länge översten Elof von Boisman. En del, 1/2 m., har varit kronofogdebost., numera indraget till staten. — **Högstad,** 2 7/8 m., 132 h. Gudmund i *Högstathom* var 1366 fastevittne. År 1383 testamenterade Gyda Hungersdotter 1/4 attung i *Högstadha* till Kullerstads kyrka Frälseg., 1 m., tillh. 1700 fru Hedv. Mörner, 1726 fru B. Stenbock. Hörde 1850 till Borg. I sin helhet har Högstad länge

haft 6, nu 4 äg. — **Kullerstad,** 4 m. År 1334 överlät Knut Jonsson (grip med utbredda vingar) genom gåva och köp åt Joh. Ingemarsson 1/2 attung i *Kullerstadh,* som Joh. Thidriksson lämnat för sina begångna brott. Nämnes vidare 1405. Kullerstads kyrkoh.-bost., kalladt **Vickelby,** 1 m., 122 h., har boställshus från 1833. Det övriga, 3 m., 150 h., har 9 äg.

Ljusfors, 1 m., 184 h., med **Haget,** 2 m., 224 h. Ljusfors hörde i början av 1600-talet till gods förbrutna av Hogenschild Bielke. Donerades 1620 till Seved Ribbing, utbyttes från reduktionen och hörde 1683 och 1700 som ladugård under Ribbingsholm men 1726 under Grensholmen. I början av 1800-talet ägdes Ljusfors av And. Egge samt kom genom köp år 1822 till brukspatr. Konr. Kristian Pamp, Skärblacka, vars änka Matilda Pålman var äg. på 1870- och 80-talen. Tillh. 1894 trävaruhandl. J. A. Samuelsson men försåldes av hans stbh. 1910 och tillh. därefter det 1900 bildade Ljusfors ab. — Belägen vid Motala ströms utlopp i Glan med manbyggnad från 1858.

Motala ström gör vid sitt utflöde i Glan fall, och brukspatr. Pamp anlade här en numera nedlagd manufaktursmedja för tillv. av spik. Åren 1893—95 anlade fabr. J. A. Hedenström här pappers- och slipmassefabrik, som 1912 hade en tillverkning av 6,300 ton div. papper, 2,000 ton sulfitmassa. Till såväl vatten- som ångkraft användes torv från en bolaget tillh. mosse som bränsle. Ångbåtsförbindelse uppehålles av bolaget över Glan till Eksunds jvst. Bruket är tax.-v. till närmare en million. Ljusfors och Hagets gårdar t. v. 125,800 kr.

Lundby, 2 m., 134 h. *Lunby* nämnes 1376 och *Lwndby* 1383, vilka år Sigurd härifrån var fasteman. Lundby med tillh. säteriet Björsjö köptes av assessoren Ped. Törnsköld († 1642). Tillh. därefter måhända hans måg, landsh. Joh. Strömfelt († 1683) samt 1687 dennes måg, landsh. Hans Abrah. Kruse († 1688), ehuru icke utan anspråk å kronans sida för Norsholm. Säteriet tillh. sedermera släkten De la Gardie och på 1750-talet riksr. Klas Ekeblad († 1771), g. m. Eva De la Gardie († 1786). Kom kort därefter under Lövstad samt hörde hit till 1815, då egendomen köptes av kaptenen J. G. Åhmansson, tillh. 1825 Karl Åhmansson å Ring i Å socken samt vidare hans syster fru Asklöf i Norrköping, vars arvingar år 1854 sålde gården till fabrikören Joh. Pet. Asplund, som 1878 sålde den till fabrikören Otto F. Lind för 59,300 kr. L. var äg. åtminstone ännu 1894. Tillh. 1910 K. O. Eriksson. — Lundby kallas 1683 säteri med påbörjad byggnad. Såväl Lundby som Björsjö voro före 1850 kr.-säteri men löstes då till skatte. Manbyggnaden är av sten. Genom en 1857 verkställd sänkning av Laxfjärden eller Laxfjällen nära fördubblades gårdens avkastning. — **Långenäs,** 1/4 m., 43 h. Tillh. under katolska tiden Vreta kl., 1687 släkten Kagg. Har under 1800-talet tillh. adv.-fiskal Nelander, stadsnot. J. Nelander, Cavallin, Åhmansson, överstelöjtn. Dav. Rob. Montgomery († 1846), därefter hans son, kaptenen Karl Hamp. Montgomery († 1862), vidare hans stbh. Tillh. vidare bryggaren K. V. Bergman. Omkr. denna tid frånskildes det länge hithörande Sörby 3/4 m. Långenäs tillh. 1910 det Bergmanska stärbhuset. — **Odensåker,** 1 5/8 m., 143 h. *Odhinsæt* i Kullerstads socken nämnes under förra delen av 1200-talet och menas sannolikt därmed denna gård. År 1382 intygade två personer, att Ingemund i Skattna på sitt yttersta testamenterat 1/4 att. jord här till Kullerstads kyrka. Har alltjämt varit uppdeladt på flera händer. Ägdes 1910 av 3 äg.

Ribbingsholm, 3 m., 105 h., med **Brogetorp,** 1/8 m., 57 h., **Järsäter,** 1/2 m., 90 h., **Näs,** 2 1/2 m., och **Åby norrg.,** 1/2 m., tills. 180 h., samt **Öna,** 1/8 m., 44 h. Denna egendom hette förr Hallestad och bestod av 2 1/2 m. kr. Donerades 1668 till presid. Joh. Strömfelt samt säges senare tillh. Kristian Strömfelt som frälse. Såldes av denna släkt till Ture Ribbing på Grensholmen samt ägdes 1687 av bröderna, kapt. Ture († här 1697) och lagm. Sven Ribbing (†

1711). Reducerades med 1683 års ränta, men förblev i släkten. Upptages i 1692 års indelningsverk under sitt nuv. namn som 3 kr.-h. och ägdes då ännu av nyssn. bröder. Tillh. 1721 kapt. Reinh. de Charlière, g. först med Ulr. Märta Ribbing och sedan med Hedvig Kyl, vilken sistn. innehade egendomen på 1750-talet till sin död 1769, då den ärvdes av hennes fem barn, av vilka sederm. majoren Bengt Fabian de Charlière tilllöste sig den år 1770. År 1791 sålde han egendomen till kapt. Nils Joakim Schröder, vilken redan 1801 sålde den till kapt. J. G. Åhmansson. Genom köp övergick den sed. 1806 till lagm. Karl Gust. Spens samt efter hans död 1816 till sonen, häradsh. Jak. Melk. Spens, som 1824 försålde godset till grosshandl. i Stockholm G. Godenius, vilken testamenterade och vid sin död 1845 lämnade detsamma till brukspatr. Sam. Godenius i Stockholm, vars dotter Matilda, änka efter kaptenen Aug. Zielfelt, var äg. 1894 och ännu. — Är belägen invid Motala ströms utlopp i Glan. Har reveterad manbyggnad i två våningar med två vidhängande envåningsflyglar av sten, som uppfördes 1805, sedan gamla manbyggnaden av trä nedtagits (fig. 314). Motala ström bildar här ett från gården synligt vattenfall.

314. Ribbingsholm.

Skattna, 2 m., 240 h. År 1377 erhölls fasta å jord till 3 spanns avgäld i *Skatno*, som Ingemund därst. köpt av Ödin i Risabro för 9 mark. Som fastevittne nämnes samtidigt Hemming i *Skatno*. Kallas 1383 *Skatino*. Nämnes 1489, då hustru Margit förvärvade en del av Skattna, och 1513, då Katarina Johansdotter (Spaak) med sin mans, Holmsten Erikssons (Rosenstråle) samtycke sålde gården till sin frände, biskop Hans Brask. Synes sedermera återkommit till släkten Rosenstråle men beboddes och ägdes 1683 som gammalt säteriallodialfr. av fru Katarina Stuart. Hörde 1726 och hör ännu under Lövstad. — Egendomen, som är säteri, är belägen vid sjön Runken och säges 1828 ha förfallen manbyggnad av sten. — **Sörby,** 1 1/4 m., 156 h. Av gården har 1/2 m. varit furirbost. indraget till kronan; 3/4 m. har länge tillh. Långnäs men skildes därifrån omkr. 1900 och tillh. 1910 änkefru K. Nilsson.

Åby södergård, 1/2 m., 124 h. Tillh. Skärblacka aktiebolag. Å Hagets ägor anlades 1639 Skärblacka bruk. Detta ägdes omkr. 1750 av brukspatr. Pet. Agrell och Karl Tisell, omkr. 1800 och 1820 av Karl Gust. Spens och hans son. Såldes 1824 till grosshandl. E. G. Godenius, som åter 1840 försålde det till brukspatr. Konr. Kr. Pamp, Ljusfors, vars änka Matilda Pålman hade bruket 1850 och 53. Tillh. senare det 1870 bildade Skärblacka ab. — **Skärblacka bruk** anlades först för stångjärnstillverkning men från 1777 och 1807 även för manufaktur. Detsamma var av mindre betydenhet. Det tillverkade stångjärn samt furu-, ek- och klippspik. Stångjärnstillverkningen utgjorde år 1874 endast 4,000 centn. År 1870 stadfästades ett aktiebolag, som här anlade fabrik

för tillverkning av pappersmassa av trä på mek. väg, vilken fabrik år 1874 förändrades till pappersbruk. Bruket är bel. nära Motala ströms utflöde i Glan. I juni 1903 härjades pappersbruket av eldsvåda men var efter två är ånyo uppfört å sin gamla plats samt betydligt förstoradt. Maskinsalen har en längd av 50 och en br. av 36 met. Hela pappersfabrikshusets längd är 92,5 met. Tillverkningen beräknades först till 5,000 à 6,000 ton men uppgår nu till 11,000. Sulfitfabriken, som även lades å sin gamla plats, utvidgades samt beräknades först för 4,000 ton sulfitmassa, numera 8,000 ton. Sliperiet är för en årlig produktion av 4,000 ton slipmassa. Elektricitetsverket har en förmåga av omkr. 5,000 elektriska hästkrafter, som äro i bruk utom bruksområdet. Byggnadsarbetena voro under ledning av brukets ingenjör Georg Cedergren. Skärblacka är i sin helhet med kvarn och ålfiske t. v. 2,235,700 kr., varjämte Åby söderg. är t. v. 22,000 kr.

Övriga tillhörigheter: Aftonro, Andersborg, Annedal, Augustenhill, Björkvik, Dalhem, Eknäs, Ekudden, Fridensborg, Fridtuna, Furulid, Grönalunds handelsl., Hagadal, Hallen, Hemmet, Klaraborg, Klippan, Kronstad, Kullerstads handelsl., Lindesborg, Lindeshäll, Ljusfors ångsåg (tillh. A.-B. Finspångs styckebruk), Långnäs villa, Mamse, Mariehult, Orga kvarn, Renstads handelsl., Sanduddden, Skogstorp, Strömsholm, Strömsnäs, Sunds slakthus, Säter, Tabor, Torlunda m. fl.

Skärkinds härad

ingår i Hammarkinds och Skärkinds domsaga, vilken utgör ett tingslag, samt i dessa härads fögderi. Häradet utgör ett länsmansdistrikt. Gränserna äro i n. Memming, i ö. Hammarkind, i v. Åkerbo och Bankekind samt i s. N. Tjusts h:d av Kalmar län. Socknarna äro: Gistad, Gårdeby, Skärkind, Yxnerum, Ö. Ryd, vilka tillsammans med Björsäter bilda Skärkinds kontrakt. Häradets areal: 35,251; kontraktets: 47,133 h.

Skierkind nämnes 1308, ehuru då icke som härad. Som härad nämnes *Skiærkind* första gången 1335, då östgötalagm. Knut Jonsson giver häradets invånare till känna, att lagm. Lars Ulvssons tjänare och andra bönder, som inom deras härad orättvist blivit sakfällda för en där anställd råsökning, av konungen förklarats fria, samt även att de anklagande bönderna erhållit konungens tillgift. År 1413 höll riddaren Ivar Nilsson räfsteting med allmogen i *Skærkindha hærad.* Från 1620 hörde häradet till drottn. Maria Eleonoras livgeding (se Gullbergs h:d). Om förändringen med häradet år 1718 hänvisas till Björkekinds härad.

I äldsta tider höllos ting inom orten vid det »domaresäte», som är beläget nästan i midten av Skärkinds socken vid Hagelstad, å en plats, som ända till senare tider blivit kallad domarehagen. Ringen består av 9 stenar med omkr. 9,7 met. diameter samt är belägen å en höjd. Ett annat domaresäte är vid Fågeltorp i Gistads s:n. År 1368 var *Skurwsæter rættom thingsstadh.* År 1371 och senare skrives namnet *Skurusæter* men kallas även *Skurosæter* och *Skurasæter*, 1402 *Scorwsæter* o. s. v. Senare nämnes under långliga tider tingstället vara vid Skärkinds kyrka, där å »tingstuvans» plats senare anlades ett fattighus. Mot slutet av 1600-talet, åtminstone 1699, var tingshuset beläget vid

Kumla gästgivaregård, där tingen hållits till senare tider. Sedan k. m:t år 1901 förordnat, att Hammarkinds härad med Stegeborgs skärgård och Skärkinds h:d, vilka båda tingslag bilda en domsaga, skola utgöra ett tingslag med tingställe i eller invid Söderköping uppfördes i nämnda stad år 1902 nytt tingshus för domsagan. Nämnda reglering tog sin början med 1904 års ingång. — Häradet har i sigillet fyra mindre stjärnor omkring en skära, som avskär två sädesax.

Socknar.

1. Gistad. Gränserna äro i n. Lillkyrka, i ö. Skärkind, i s. Örtomta och Askeby och i v. Törnvalla. Arealen: 2,387 h., därav 2,384 land. Marken är på det hela taget bergig, men större slätter finnas såväl i socknens mellersta del som ock åt v. och sv. Hallebyån utgör gränsen i s. och v. samt upptager från n. delen av socknen en av sina bigrenar. Rådande jordart är dy och lera. I jämnbredd med Östra stambanan, som löper i sv. riktning genom socknens n. del, går landsvägen mellan Linköping och Norrköping, och en mindre väg utgår vid Kumla gästgivaregård till kyrkan och Skärkind. Jvst.: Gistad.

Gislestadh nämnes 1375 och 1377 med kyrkoherde. Kallas även *Gislastada* och *Gyslestadh*. Det har antagits, att Linköpingsbiskopen Gislo under 1100-talet skulle lagt grunden till äldsta sockenkyrkan samt att socknen därför fått namn efter honom. Gistad bildar eget pastorat men finnes förslag, att Gistad och Skärkind skola förenas till ett pastorat. Kyrkan, som är av gråsten, uppbyggdes å gamla kyrkans plats år 1863 och invigdes 1864 (fig. 315). Men redan år 1868 befanns hon vara i behov av grundlig reparation, vilken med stor kostnad verkställdes åren 1872—74. Byggnadskommittén hade förbisett, att kyrkan byggdes på vattensjuk mark och låtit uppföra den utan dragrör i murarna vid golvet. Efter få år togo därför svampning och röta i koret, på golv, dörrposter och bänkar överhand. Sedan vid reparationen sex dragrör upphuggits i de tjocka murarna, och allt kvarlämnadt avskräde från gamla kyrkan i koret och sidogångarna uppgrävts och undanröjts, är kyrkan i godt skick. Är täckt med skiffer. Längden: 27 och br.: 12,5 met. Vapenhuset: 4,6×3,8; sakristian: 7,18×3,5. Golvet är i gångarna av kalksten och under bänkarna av tegel. Har 600 sittplatser och varmugnar. Altaret har ett förgylldt kors. Orgeln om 9 st. är av P. L. Åkerman. Gamla orgeln ombyggdes 1746 av Vistenius till 5 st. och reparerades 1761 av Lagergren. Ljuskronorna äro tre, varav en enl. inskrift är skänkt »till Gistads kyrkas prydnad» av nämndem. Jonas Persson och hans hustru Maria Andersdotter i Brånnestad år 1766. En äldre dopfunt av gottlandskalksten, från förra delen av 1100-talet, framställer i uthugget arbete å själva dopskålen ett dop, Kristi födelse, konungarnas tillbedjan för Kristusbarnet, de tre konungarna till häst samt korsfästelsen. En dopskål av mässing har inskriften: »Utan att en varder född av vatten och anda, kan man icke ingå i Guds rike A:o

1664.» Gamla altarprydnaden var förfärdigad 1705 av bildhuggaren rådm. Ramund Bangell, Söderköping, samt framställde Frälsaren å korset, omgiven av Moses och Aron. Den förvaras nu i tornet liksom gamla predikstolen, även den 1727 förfärdigad av Bangell och prydd med bilder av Frälsaren, de fyra evangelisterna och aposteln Petrus. Videgren omnämner en altartavla, förest. Jesu bergspredikan, och målad av Hörberg 1804, som förvarades i gamla kyrkan i avvaktan på ny kyrkas byggande, men denna tavla finnes icke. Av äldre inventarier nämnas madonnabild från 1100-talet samt andra helgonbilder, 8 lampetter, 2 solvisare från 1682 och 1713 samt 2 porträtt. Å det ena läses namnet Planting-Gyllenbåga. Det andra är porträtt av en präst. Utan tvivel äro dessa porträtt av kyrkoherden här Olof Vigius († 1783) och hans fru, majorsdottern Eleon. Sofia Planting-Gyllenbåga. I sakristian förvaras en väl beslagen kista. År 1861 omtalar P. A. Säve en å marken vid kyrkan liggande söndrig järnbeslagen kyrkdörr, klädd med läder under beslaget.

315. Gistads kyrka.

Ringklockorna hänga i tornet. Å storklockan, gjuten 1669 och omgjuten 1817 av Lars Öhman i Norrköping, läses: Det ljud, som denna malm på luftens vingar sprider, Dig kristen båda skall, vad sabbatsstunden lider. Kanske det ock din död förkunna får. Lev här för himmelen, ej för det låga gruset, Och ledarn vare ljuset, som tändt i ordet står! Å lillklockan läses: Allt det anda haver, love Herran. På elfte år av sjuttonhundra, När pesten månde Sverige plundra I konung Karl den tolftes tid, Lät kyrkan första gång mig stöpa Att mana folk med andakt löpa Till Herrans hus och söka frid. Men när kung Fredrik sjutton åren Regerat, då för Gistadfåren Jag göts ånyo annan gång Med ett fördubbladt ljud och prydnad, Som väcka bör fördubblad lydnad Till Herrans fruktan, bön och sång. Vidare läses, att klockan omgjutits genom Henr. Reuters samt församlingens bekostnad. Före nya kyrkans uppförande hängde klockorna i stapel och sedan 1810 i »klockstol». — Avst. till Gistads jvst. är 3 km.

Gamla kyrkan, som nedrevs i mars 1861 (icke 1863), var av okänd ålder, ehuru det enl. en vid sakristidörren där befintlig äldre inskrift är bekant, att koret var byggdt 1310. Vid rivningen av denna kyrka anträffades i nv. hörnet av grunden en runsten, vilken blev sönderslagen, finhuggen och i skilda delar inlagd i grunden av det nya tornets båda v. hörn. Under uppbyggandet av nya kyrkan hölls gudstjänst i Kumla tingshus.

Å nyssnämnda runsten läste Säve 1861: Kai(r) raisti s. . . . fti. Här finnas gravfält och stensättningar vid eller å ägorna till Brånnestad,

även bautastenar. Dykstorp under Ekenberg, Gistad, Hårstad, Hännebjörka, Höja, Kulla, Rom, Särstad, bl. a. 2 treuddar, Uråsabacken, Åstorp, Överby o. s. v. Vid Bårleja vid Bårlejasjöns sv. hörn finnes en fornborg med väl bibehållen stenmur och 2 ingångar samt utanverk. Vid Dykstorp är i senare tid tillvarataget ett litet lerkärl från ä. järnåldern å det gravfält, som sammanhänger med gravfältet i Skärkinds s:n.

Folkmängden var o. 1754: 620, 1790: 682, 1850: 750, 1910: 710, 1916: 703. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 200, fattigk. kr. 670: 93, bibelk. kr. 624: 81, magasinsf. kr. 1,000, gravfonderna kr. 300. — Folksk. hade 47 barn 1915; småskolan 30. Någon skolkassa omnämnes icke men en sådan har funnits, grundad på en donation av församlingens kyrkoherde, d:r Jonas Fr. Karlström, vilken omkr. 1790 grundlade en skolinrättning här, vars lärare enl. år 1835 fastställda stadgar företrädesvis borde vara kyrkoherdens adjunkt. Enligt tillstånd av d. 4 dec. 1868 är undervisningen i denna skola ordnad efter de föreskrifter, som gälla för folkundervisningen i allmänhet. Lönen för läraren utgår även efter för folkskolorna gällande lag. — Handl.: 4, handtv.: 6. — Vid Särstad och Markeby funnos förr kalkugnar.

Gårdar.

Blistad, 3 m., 130 h. År 1376 nämnas Arvid och Olov här som fastevittnen. Skrives 1377 *Blystad.* Delar av Blistad, Gistad och Särstad innehades mot senare delen av 1600-talet av släkten Sperling, Blistad jämte Brånnestad av släkten Franc samt under 1700-talet av släkten Lillie. Hade 1884 tre och 1910 två äg. — **Brånnestad,** 3 m., 210 h. Erikir i *Bronastadhom* var 1410 fasteman. — År 1850 tillh. 1 m. Strömberg, 1853 A. Sundstedt, 1871 Hans Olofssons stbh.; 2 1/2 har länge haft 3 äg.; 1/2 m. är kronolänsm.-bost. — **Fågeltorp,** 1/4 m., 33 h., tillh. åtminstone under senare delen av 1600- och början av 1700-talet släkten Rosenstråle. Tillh. 1884 och 1894 Halleby, 1910 K. J. Karlsson, Ring. — **Gistad.** I början på 1700-talet hörde Gistad, Markeby och Särstad till Ekenäs. — **Gistad,** 1/2 m., är med **Brånnestad,** 1/2 m., tills. omkr. 100 h., kyrkoherdebost. med boställshus från 1780. Brånnestad lades till prästgården genom resol. av d. 20 dec. 1645, sedermera stadfästad av d. 29 okt. 1673. Fröken Maria v. Scheiding förärade år 1671 tre täppor till prästgården. **Gistad,** 1 1/2 m., 87 h., 2 äg. — **Gärdeby** l. **Gäleby,** 1 m., 51 h., f. d. militiebost., indraget till staten. — **Gärstad,** 3 m., 216 h. År 1382 sålde And. Petersson i Lingem ett spanns avgäld i *Järastad.* Magnus i *Jærastadha* gjorde 1385 ett jordabyte med Gistads kyrka och gav 3/4 att. midt i byn mot 3/4 att. avsides i samma by. I äldre tider tvistades om, till vilken av nämnda socknar Gärstad hörde. Denna tvist skall slutligen år 1697 avgjorts så, att detsamma skulle »qua omnem curam et jura ecclesiæ» höra till Gistad, men pastor i denna socken erhålla pastoralier därav endast vart tredje år, under det pastor i Törnvalla skulle ha denna förmån de två mellanliggande åren. Efter jordeboken skall kronotionden å detta h., enl. kammarkollegii utslag d. 7 nov. 1866 påföras hemmanet i Törnvalla socken, ehuru dittills upptagen i Gistads socken. År 1894 ägde H. M. Egarth 2 m. Gärstad har länge haft 5 äg., därav 1910 J. F. Ohlsson m. fl. — **Harstad,** 2 m., 145 h. Ägdes omkr. 1700 till största delen av släkten Reuter. Tillh. 1853 ryttmäst. Nils Maur. Rosenstjerna, Ekhult († 1857), 1871 och 1884 J. P. Jaensson, 1894 A. Jonsson och E. Larsson, hälften var, och 1910 N. F. Ejnar och K. E. Larsson. — **Hällebyle,** 1 m., 36 h. Katarina Kællarsdotter ingav med sig till Vadstena kl. 1379 bl. a. 5/4 attung i *Hællaböle.* Tillh. 1687 G. Bondes arv. Hörde 1700 och ännu på 1850-talet, kanske längre, till Sörby, tillh. 1884 och 1910 K. Samuelsson. — **Hännebjörke,** 2 m., 171 h.

Werneke i *Hendelbirke* nämnes som sigillvittne 1375. Samtidigt nämnes Tomas här som fastevittne. Tillh. omkr. 1700 släkterna Rålamb och Reutercrantz. Ägdes 1853 och ännu 1872 av handl. M. Lind. Tillh. på 1870-talet fanjunkaren Karl Alfr. Andersson Durees, 1884 två äg. och 1910 Joh. Fredr. Andersson och K. Andersson, Nkpg, hälften var, f. n. den förstnämnde ensam. — **Höjan** l. **Höga,** 7/8 m., 80 h. Anders i *Högha* nämnes ofta som fasteman på 1370- och 80-talen. Sedan länge 4 äg. — **Kulla,** 1 m., 64 h. Nämnes 1377. Innehades av släkterna Posse och v. Scheiding men reducerades. Har förr tillh. Tuna överstebost. Indraget till staten. — **Kumla** med **Uggletorp,** 1 m., 70 h. Magnus i *Ugglotorp* var fasteman 1376 och 1381. Tillh. 1636 som säteri riksdrotset Gabr. Oxenstjerna. Tillh. åtminstone 1853 Adelsnäs och ännu 1871 T. Adelsvärd men 1884 och 1894 källarmäst. A. Vetell samt senare hans stbh. Såldes 1915 av direkt. Hugo Vetell till N. V. Samuelsson, Frö. — **Markeby,** 3 m., 265 h. Holme i *Markaby* är 1376 fastevittne, Östen i *Markeby* 1413 samt Håkan 1414. Donerades delvis till v. Scheiding, köptes av Natt och Dag men reducerades, tillh. delvis släkten Gyldenklou, senare handl. Briant (se Ekenäs) och hörde sedan länge till Ekenäs. Tillh. 1853 bondesläkter, 1871 Lillg. 1 m. änkefru M. L. Johansson och Mellang. 7/8 m. Olof Olofsson. Har i sin helhet 7 äg., därav 1910 Tilda Larsson, J. F. Jonsson m. fl. — **Olovstorp,** 1 m., 92 h., tillh. 1894 och 1910 J. Sjöstrand o. N. Andersson. Under 1600-talet inlämnades följande inlaga till k. m:t av länets dåv. landshövding Gust. Kurck: »I Gistads socken och Olstorps by är en gammal rud-damm ungefär 50 alnar omkring, belägen uppå en tämligen hög backe strax vid gården, vilkens vatten år 1662 den 12 juni blev förvänd uti blod och på den ena sidan i dammen, likväl nere i vattnet, sprungo tre blodådror, såsom tre finger höga med tämlig fors, utur och ovanpå vattnet och rörde sig tillsammans i dammen, som det plägar ske, när öl göres uti ett kar. Om afton ha samma ådror åter saktat sig, och vattnet blivit så tjockt och levradt, som när en slår sig åder, ungefär tre finger tjockt över dammen; och när man tagit därutav, ha stycken såsom lever följt med. Har ock vattnet vid samma tid uppstigit i dammen till ett och ett halvt kvarter högre än vanligt varit. Andra dagen har man förmärkt åter samma ådror men dock icke som den första dagen. Sedan hava de så småningom avtagit.» Samma händelse omtalas även i kyrkoböckerna. — **Särstad,** 3 1/2 m., 253 h. Katarina Kællarsdotter ingav 1379 med sig till Vadstena kl. bl. a. all sin andel i *Særistadha skog*, och år 1382 testamenterade Hiælborg Kællarsdotter med sin mans, Ingevald Sunassons (tre korslagda färlor i sköld utan hjälm) och sina syskons samtycke, till Vadstena kl. bl. a. sina lotter i samma skog. År 1410 stadfästade Knut Nilsson, Bengta Magnusdotter, änka efter Peter Tomasson, och Birgitta Magnusdotter nämnde Peters gåva av jord i *Særestadhum* till prästbolet i Gistad mot vigilier och mässor. Särstad synes alltid varit uppdeladt på flera händer, sedan länge 10 ägare. — **Äleby,** 3 m., 200 h. Anders i *Aelleby* var 1371 fastevittne. Ingrid Ragvaldsdotter och Jöns Karlsson sälja till Peter Tomasson år 1374 jord i *Aelloby* för 15 mark pgr. År 1376 säljer Lucia till Pet. Tomasson för 12 mark pgr, så goda att 6 gingo på 1 m. lödig, sitt morgongåvogods, näml. 8 spanns avgäld i *Eleby*. Senare s. å. sålde herr Peter, kyrkopräst i Skärkind, m. fl. å Skärkinds kyrkas vägnar till Peter Tomasson 4 spanns avgäld i *Ellaby* vid västra *Huwhdran*. År 1377 sålde Arvid Olofsson i Blistad till Pet. Tomasson 9 spanns avgäld i *Aeleby* och ett loft därtill för 16 mark pgr, så godt mynt att 5 1/2 mark gingo på en mark lödig. Några månader senare s. å. gjorde Botvid i Skörtinge ett jordabyte med Pet. Tomasson och gav denne 16 spanns avgäld i *Aeleby* mot lika mycket i Skörtinge. År 1381 sålde Magnus Gudmundsson i Husaby till Tomasson jord till 20 spanns avgäld här för 16 mark gängse pgr, så goda att 4 1/2 mark gingo på en lödig. S. å. köpte Tomasson ytterligare 7 spanns avgäld i *Elleby* för 12 mark sv. pgr, så

goda att 6 mark utgjorde en lödig av Ödbjörn Ödbjörnsson och Börje Ingemarsson. År 1382 sålde byamannen i Söderköping Håkan Radh till samme Tomasson 2 spann korns avgäld i *Aeleby* och sina andelar i byns ängar samt $^1/_4$ att. i byns skogar för 4 mark sv. pgr, å vilka 6 mark gingo å en lödig. Senare samma år sålde bröderna Magnus och Håkan Ingeldsöner till T. $^1/_4$ att. jord i *Aelebo* hage, utgörande såväl den del, som fadern Ingeld ursprungligen där ägde som ock de delar, vilka han där köpt av Ragvald i Idingstad samt av hustru Ingrid i Ase och Ingolv Kroks arvingar. De sista dagarna av 1382 köpte T. av Bodger i Husaby och Ragna Godmundsdotter $^2/_3$ av en spanns avgäld i *Ellaby* för 9 öre gängse sv. pgr. Slutligen köpte T. år 1385 av Karl Gunnason för 2 mark sv. pgr en ägolott i *Aelleboa* ängar och synnerligast i *Aellebo* »dighra ængh». Denne Peter Tomasson var ortens häradshövding och var stor jordägare. År 1415 sålde Gudmund Læmundssons änka Gunild samt Cristman och hans hustru Ingeborg 20 spanns avgäld här för 30 mark. År 1687 tillh. Äleby riksr. Klas Rålamb († 1698) och därefter hans änka Elisab. Gyllenstjerna († 1702) men behölls tillsvidare i Rålambska släkten, under det en del synes tillh. Reutercrantz. Hörde (2 m.) 1850 till Landsjö, tillh. 1853 repslagaren i Linköping Sundström, 1871 (västerg. o. mellang.) J. Schambertz, 1884 A. Palmgren (som därtill ägde $^7/_{16}$ m. i Höjan), 1894 S. P. Svensson, under det 1 m. hade 2 äg. År 1910 hade det hela 2 äg., näml. K. J. Karlsson och Frans Aug. Hydén. — **Överby,** 2 m., 92 h. Har förut haft 2 äg. men tillh. 1910 V. Nilsson.

Övriga tillhörigheter: Blåstén, Ekenbergs (Äleby) tegelbruk, anlagdt 1885 och betydligt utvidgadt 1912, Granliden, Klockarlyckan, Kumla kvarn, d:o handelsbod, d:o kalkmjölsfabrik, Nordslund, d:o handelsl., Tingslund, Överby kvarn m. fl.

2. Gårdeby. Gränserna äro i no. V. Husby, i so. och s. Ö. Ryd, i sv. Örtomta, i v. och nv. Skärkind. Arealen: 2,929 h., därav 2,842 land. Den tämligen högt belägna socknen upptages till icke obetydlig del av bergs- och skogsmark samt kärr. Egentliga slättlandet är kring kyrkan. Rådande jordart är styv och bördig lera med sand och något dyjord. Av insjöar märkas Hallebysjön i socknens sv. ända samt Hällestadssjön vid ö. gränsen samt inom socknen den mindre Igelsjön å Banketorps ägor. Tre häradsvägar finnas inom socknen, varav en från V. Husby till Örtomta sockengräns, den andra till Ö. Ryd och den tredje till Skärkind.

Gardbo socken nämnes 1339 samt senare med namnet *Gardeby* och *Gårdeby*. Socknen kallas av allmogen *Gåhlby* (provinsialism, *rd* förvandlas ofta i uttalet till tjockt *l*). Om socknen i äldsta tid utgjorde eget pastorat är ovisst. Var på 1500-talet annex till Skärkind, till dess k. Johan III på ansökan gav den egen pastor och prästgård, enl. brev dat. Vadstena d. 6 apr. 1587. Sammanslagning av Gårdby och V. Husby till ett pastorat är föreslagen att ske 1919, då sistn. pastorat nyregleras. Kyrkan, av gråsten, hör till 1100- och 1200-talets kyrkor, är i det hela i ursprungligt skick med långhus, lägre kor och absis (fig. 316). Vid en grundlig reparation år 1745 gjordes den förändringen, att 2 fönster åt s. förstorades och 1 nytt åt n. samt 1 nytt vid altaret upptogos. Därjämte rappades kyrkan såväl till det yttre som inre, och takpannorna förbättrades. Till kostnaden härför bidrogo fältmarsk. Jöran Silfverhjelms änka Hedv. Ulr. Ekeblad och assessor Jonas Bergen-

stråle, då den sistn. lät åt sig med familj förbättra en murad grav midt för predikstolen. Kyrkans längd är 21,5 och br. 7,5 met. Sakristian, å n. sidan av koret, är täckt av kryssvalv från medeltiden och har en storlek av 4,7×3,6 met. Långhus och kor äro täckta av trätak. Är senast reparerad 1915. Har 300 sittplatser och varmugn. Altartavlan är målad av Per Berggren 1841 samt framställer Kristi bön i örtagården. Gamla altarskåpet nedtogs vid reparationen 1745 och upphängdes över sakristidörren. I koret hänga två tavlor i olja, den ena

316. Gårdeby kyrka.

framst. Jesu uppståndelse och den andra Jakobs dröm. Predikstolen med bildhuggeri förärades omkr. 1690 av handl. i Norrköping Joakim Hansson Sivers till Skärkinds gamla kyrka, varifrån den köptes 1839. Orgeln om 7 st. är av Elfström. Gamla orgeln såldes å auktion. Tre ljuskronor av mässing och två av trä finnas. Av de förra är en från 1750 och en från 1850. I likboden förvaras en träkrona med sex armar och ljushållare i form av händer. Vid v. dörren finnes en oläslig gravsten från 1776. — Avst. till Skärkinds jvst. 8 km.

Kyrkan saknar torn och ringklockorna hänga i klockbod utanför ringmuren. Storklockan är gjuten av M. Hultman i Norrköping 1730 och har inskrift. Lillklockan omgöts 1748. Å griftegården finnas minnesvårdar över bl. a. översten Karl v. Röök († 1793), lagm. Lars Låstbom († 1799), prosten Georg Tempelman († 1810) och lagm. Gust. v. Röök († 1852).

Av fornlämningar märkes en runsten, som förr stått i Össby myrgård, nu i Åkerby allé, å vilken läses: Östen reste denna sten över sin fader Siner. I övrigt äro fornminnena tunnsådda. Här och var finnas dock stensättningar och gravar, såsom v. om Åkerby, i Spolstad, Berga, Ivarsberget, Ösby o. s. v. Å Spolstads ägor nära Skärkindsgränsen finnas några gravkullar av jord, vilka tros vara från pesttiden 1623.

Folkmängden 1754: omkr. 420, 1790: 435, 1850: 504, 1910: 509 och 1916: 490. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 3,003: 20, fattigk. kr. 1,089: 05, bibelk. kr. 305: 46, sjuk- och begravningsk. kr. 926: 62, v. Röökska gravk. kr. 200, prästg:ns skogsk. kr. 707: 46. — Folksk. hade 45 barn 1915; småsk. 20. — Handl.: 1, handtv.: 3. — Vid Åkerby har i äldre tid en gruva varit bearbetad, som antagligen blivit nedlagd därför, att den järn- och kopparhaltiga malmen varit mindre givande. — På gränsen emellan Össby och Åkerby prästgård reser sig ett enstaka högt berg, kalladt Ivarsberget, vars stenart vittrar så hastigt och fint, att därav kan hopsamlas och forslas till åkern, där den på växtligheten inverkar fördelaktigt.

Gårdar.

Banketorp med kronoängen, 1/4 m., 120 h. Har förr tillh. släkten Rålamb och senare länge till Åkerby. — **Berga,** 4 3/4 m. Omkr. 1386 var arvskifte emellan fogden i Åbo Jeppe djäken och hans barn, varvid fadern bl. a. erhöll jord i *Biergha* i *Gardbo* s:n, räntande 3 tönn om 6 öre. Sigmund i *Bærga* i samma s:n nämnes 1405. Delar av Berga, Hallstorp, Skyllinge och Össby ha förr tillh. Norsholms kungsgård. Köptes av presid. And. Gyldenklou († 1665), tillh. vidare handl. Claude Hägerstjerna († 1682), därefter hans arvingar, av vilka H:s dotterson, riksr. Klas Ekeblad († 1737) senare var äg. Nyssnämnda gårdar hörde senare till Hylinge, varifrån Berga, 4 1/2 m., 1912 såldes av f. d. envoyén Karl Strömfelt till N. J. Johansson från Rimforsa. Berga, 1/4 m., har förr tillh. Åkerby f. d. fideikommiss. Tillh. 1894 J. Nilssons stbh. och 1910 J. F. Jonsson. — **Gummetorp,** 1 m., 158 h. Håkan Magnusson här var 1367 fastevittne. Innehades med säterifrihet 1683 av O. Sack, tillh. 1700 H. Scheibe, 1726 majoren Gyllenram. Kom sedermera i allmogehänder. Ägdes 1871 av Er. G. Eriksson, 1884 och 1894 av Er. Svensson och 1910 av S. F. Östenssons stbh. — **Göstorp,** 1 m., 270 h. Tillh. 1871 H. F. A. Böhme, 1884 J. Simonsson, 1894 Joh. Johansson och 1910 N. P. Håkansson och J. A. Svensson, vilken sistn. försålde sin andel 1914 till dispon. Hjalm. Larsson. År 1916 såldes gården till grosshandl. T. Göransson. — **Hallstorp,** 1 m., 34 h. *Halstensthorp* nämnes 1384 och 1389, då Ramfrid bodde här. Har länge tillh. Hylinge men såldes 1912 till N. J. Johansson. — **Koppetorp,** 1/4 m., 85 h. Hörde 1687, 1726 och 1853 till Sörby i Örtomta. Tillh. 1871 H. F. A. Böhme, men hade 1884 och senare 2 äg., 1910 J. V. Larsson och F. V. Petersson. — **Påvelstorp,** 1/4 m., 34 h., 3 äg. — **Prästgården,** kallad **Åkerby,** 1/2 m., 171 h. — **Skyllinge,** 3 m., därav 1 m., 78 h., nu indraget officersbost. och 2 m., 121 h., först delat öde med Berga och sedan tillh. Hylinge, därifrån det såldes 1912 till N. J. Johansson. — **Spolstad,** 1 1/2 m., 349 h. Olof i *Spolastad* var 1356 och 1376 fastevittne, sistn. år även Ingevald Olofsson här. Tillh. 1853 och till hans död 1871 kaptenlöjtn. Teod. Aug. Lagerheim, därefter och åtminstone ännu 1884 hans änka, f. Klingspor († 1894), 1894 handl. O. Petersson och 1910 K. Jansson. — **Sätra,** 1 m., 69 h. År 1411 avträdde Sigge Holch (i sig. spets från vänster) och hans hustru Sigrid Gunnarsdotter (två bjälkar) jord till Vadstena kl. mot bl. a. *Sætra*. Tillh. 1884 och 1894 P. J. Sundquist, 1910 J. A. Jonsson.

Åkerby, 2 m., 400 h. Omtalas år 1339, då Engundis Öjarsdotter testamenterade sina gods i Åkerby till sin man Lars Dansson (tre skyskuror från vänster), i händelse han överlevde henne. År 1368 skänkte Lars Dansson sin brorson Knutsson 2 att. jord här. Magn. Haraldsson (2 l. 3 nedvända sparrar i sköld utan hjälm) överlät 1377 jord i Åkerby, som han bekommit med sin hustru, till Lynivard Filipsson. Samma år stadfästade k. Albrekt, vad härovan är avhandladt. År 1380 nämnes Kättilbjörn i Åkerby, 1389 Niclis i *Akraby* och 1391 Kättilbjörn i *Akarby*. Ingeborg Turesdotter (båt) skänkte 1401 till Vadstena kl. såsom själavgift för sig, sin man Dan. Knutsson »och alla dem jag är skyldig göra godt» jord i *Akirby*. Nisse i *Akraby* näm-

nes 1402 som fasteman. År 1410 gav Katarina Olofsdotter (2 sparrar) till själakapellet i Linköpings domkyrka sitt gods *Akerby*, å vilken gåva sedermera s. å. utfärdades fastebrev. Genom räfstetingsdom år 1413 i Söderköping tilldömdes Knut Nilsson 2 attungar jord här, som han ärvt. Under 1600-talet tillh. egendomen dels Johan Gyllencreutz, dels hans svåger, majoren Gust. Lencks († 1685) arvingar 1687 och 1726 jämte Berga, dels riksr. Ernst Creutz 1687, hans måg Esbjörn Reutercrantz 1700 och J. Reuter 1726. Ägdes mot slutet av 1700-talet av lagm. Lars Gunnarsson Låstbom, som 1790 stiftade egendomen till fideikommiss för sin dotterson, lagm. Gust. v. Röök, vilken emottog detsamma vid sin morfaders död 1799. Vid lagm. v. Rööks död 1852 upphävdes fideikommissnaturen genom process och tillföll gården dels genom arv, dels genom köp sonen Lars Ad. v. Röök v. Block till Broxvik, vilken år 1873 sålde den till Ture och Karl Lybeck samt apotekaren N. O. Danielsson i Västervik, tillh. vidare på 1890-talet den sistn:s son Joh. Otto Danielsson († 1916). Såldes 1913 till O. F. Heiling. — Manbyggnaden, ett oljemåladt trähus, nedbrann genom vådeld 1869.

Össby, 3 m., 358 h. År 1381 sålde Elin Karlsdotter med sin son Joh. Peterssons samtycke 1/2 attung jord i *Östby* till Askaby kl. för 24 mark pgr. År 1384 var Arwidir i *Ösby* fasteman och 1386 Anunder i *Östby*. Delade åtminstone t. o. m. förra hälften av 1700-talet öde med Berga. Kom därefter under Hylinge, därifrån gården såldes 1915 till Ernst Sandquist och J. V. Eklöf samt av dem 1916 till J. E. Källman. — Belägen invid landsvägen med manbyggnad om 9 rum. — **Össbytorp,** 1/2 m., 73 h., tillh. 1884 A. Johansson, 1910 A. L. Andersson.

Övriga tillhörigheter: Adolfsberg, Klubbetorps utj., Sjöstugans utj., Sätershagen, Vakdalens utj. m. fl.

3. Skärkind. Gränserna äro i n. sjön Roxen och Kimstad med Göta kanal delvis emellan, i ö. V. Husby och Gårdeby, i s. Hallebysjön och Örtomta samt i v. Gistad o. Lillkyrka. Arealen: 6,553 h., därav 6,394 land. Marken är till större delen jämn, i synnerhet vid n. gränsen. Förutom av gränssjöarna bevattnas socknen endast av ett par mindre åar och bäckar. Rådande jordart är i de lägsta trakterna dungjord, i de mellanliggande lera eller mylla med klappersten och å de högt belägna örjord. Genom socknen går landsvägen från Norrköping till Linköping. Nära v. gränsen utgår en väg till Söderköping, från vilken en mindre väg leder åt n. till kyrkan och en annan åt. s. förbi kyrkan till Halleby. Dessutom finnas av dessa flera förgreningar. En del av Göta kanal med Bråttoms sluss och Björnevads bro hithör. Ö. stambanan berör socknens nv. hörn. Vid Norsholm—Västerviksbanan äro stationerna Halleby och Skärkind.

Från *Skierkind* utfärdade hertigarna Erik och Valdemar 1308 skyddsbrev för Linköpings domkyrka på alla dess erhållna fri- och rättigheter. År 1312 nämnes *Skiarking* med kyrka, *Skerkind* 1313, *Skarkinde* 1410, *Skaerkind* 1414, *Skärkind* 1482 och 1514 o. s. v. Socknen anses som en av de äldsta i stiftet. Anledningen till socknens namn har blivit olika uppgiven. Enligt några skulle namnet härledas från ordet skära (falx) och enligt andra från ordet skära = rensa, uppröja. Efter en gängse sägen skulle en jättekvinna Skära uppbyggt kyrkan och givit

henne namn efter sig. Denna kvinna skulle bott vid Skevids nuvarande skollärareboställe, i vars trädgård hon sägs vara begraven under en där befintlig sten. I jordfästningskapellet förvaras ett revben, vilket traditionen anser vara jungfru Skäras revben. Rätteligen har dock nämnda

317. Skärkinds kyrka.

ben tillhört någon delfinart, troligen den s. k. späckhuggaren (Orcinus orca). — Under katolska tiden var socknen understundom prebende åt linköpingsbiskoparna. År 1505 nämnes församlingens förste kände kyrkoherde. Gårdeby var annex till 1587. För närv. bildar Skärkind ett regalt pastorat. K. m:t har 1915 bestämt, att kyrkoherde- och komministertjänsterna tillsvidare under dåv. löneregleringsperiod skola uppehållas av vikarier. Ny reglering 1918, då enl. förslag Skärkind förenas med Gistad till ett pastorat med kyrkoh. bosatt i Skärkind. Kyrkan är av gråsten och tegel å en höjd i närheten av den plats, där den gamla stod (fig. 317). Grunden lades 1832 och murarna, tornet och det inre fullbordades 1834—1836. Invigningen försiggick d. 14 aug. 1836. Formen är korskyrka. Taket är belagdt med järnplåt. Kostnaden uppgick till 24,000 rdr b:ko eller med inberäkning av församlingsdagsverkena till 35,000 rdr b:ko. Ritningen uppgjordes av artillerimajoren Justus Veinberg, och byggnaden uppfördes av direkt. A. B. Nyström. Omkr. 1870 försågs hon med fönsterbågar av järn och fönstrens övre delar med färgadt glas. Efter åskeld 1906, då tornet uppbrann, genomgick kyrkan en omfattande såväl inre som yttre restauration efter ritning av E. Lallerstedt. Har 6 målade korfönster från senaste tid och framställes å vardera två änglar, som mellan sig hålla ett band med bibelspråk. Längden är 37 och br. 13 met. Korsarmslängden är 10, br. 3 m. Har

500 sittplatser (fig. 318). I korsarm. äro 3 läktare men endast bänkar i den ena. I den andra är centraluppvärmning anordnad. Altarskåpet, i välgjordt snideri, är från slutet av 1400-talet samt är märkt med staden Antwerpens vapentecken en hand, inbränd på några ställen. Skåpet beskrives av O. Janse i »Medeltidsminnen från Östergötland» sålunda:

318. Från det inre av Skärkinds kyrka.

Själva skåpet är indeladt i 5 nischer med skulpterade bildframställningar. I midten synes jungfru Marias död och himmelsfärd. På sidorna därom Kristi födelse och de tre hel. konungarnas tillbedjan. Därunder, från vänster, finnas framställningar av omskärelsen, Jesse rot och Kristusbarnet frambäres i templet. På de målade dörrarnas innersida synas 1) några män, som bära kvistar, av vilka den enes kvist grönskar eller en framställning av berättelsen om, huru Josef av Gud utsågs till Marias make, 2) Marias och Josefs trolovning, 3) det betlehemitiska barnamordet (längst till höger) och 4) flykten till Egypten. Målningarna å dörrarnas yttersidor, vilka äro illa medfarna, visa de tre hel. konungarnas tillbedjan. På fotställningen synes Maria bebådelse. Bilderna äro till antalet mer än 80. Detta altarskåp anses vara hitskänkt av biskop Henrik Tidemansson († 1500), som hade Skärkind som prebende.

En större altartavla med Kristi förklaring efter Rafael målades 1803 av Hörberg till den redan då påtänkta nya kyrkan, på bekostnad av översten N. v. Scheven, majoren Karl Fr. v. Röök och prosten Karl Backe, men av denna tavla finnas endast delar kvar. Orgeln om 14 st. är från 1901 av Zetterqvist, Örebro. Förutvarande mindre orgel, av klockaren Törnbom, togs i utbyte. Av de fem mässingsljuskronorna är en skänkt 1739 av And. Ahlgren och en annan 1908 av syskonen Karl, Johan, Magnus och Johanna Jonsson i Häradshagen. — Skärkinds jvst. är invid kyrkan.

Ringklockorna hänga i tornet. Å storklockan läses: En gärd av tacksamhet mot Gud och födelseförsamlingen till kärleksbevis skänktes denna klocka till Skärkinds

kyrka år 1907 av grosshandlaren Gustav Andersson och hans maka Karolina Petersson i Stockholm. Gjuten av Joh. A. Beckman & k:i, Stockholm. Å andra sidan: Kommen låtom oss tillbedja och nederfalla, låtom oss knäböja för Herren vår skapare, ty Han är vår Gud, och vi äro det folk, som Han har till sin hjord. Vi äro får, som stå under Hans vård. O, att I villen i dag höra Hans röst. Ps. 95 v. 6—7. Lillklockan har enl. inskrift samma givare och samma gjutare. I övrigt läses: Gud är trofast, genom vilken I haven blivit kallade till delaktighet i Hans son, Jesus Kristus, vår Herre, 1 Kor., kap. 1, v. 9. Å gamla storklockan, som enl. inskrift var omgjuten 1615, 1697, 1720, 1734 och 1813, lästes bl. a.: När Karl XIII med mildhet spiran för, När världen tjugu år i blod har flutit, När krigets åska än Europas lugn förstör, Och våra söners blod för fosterlandet gjutit, Och när Karl Johan, sänd av Gud, Till tronens stöd för Sverige strider; Så göts jag om, o! må mitt ljud Förkunna frid och lugna tider. Ifrån solens uppgång intill nedgången vare Herrans namn lofvadt. Ps. 113. Före denna omgjutning hade klockan följande inskrift: När konung Fredrik Sveriges land I fjorton år med fredsam hand Har styrt. Jag stöptes annan gång, Att kalla folk till bön och sång. Mitt öde nog ej klaga står, Som tredje gång på fyrti år Förnya måst mitt gamla ljud; Dock rättes skadan lindrigt opp, När i gudsfruktan tro och hopp Man kommer hit att lova Gud. etc. Å den mindre klockan lästes: Primum fusa est hæc Campana anno 1620. Iterum refusa 1755. Tertio 1785. etc. Hör, menighet, naturens röst, Som ropande från templet skallar, Det är din Gud som härvid kallar, Han, som med blod dig återlöst. Så kläd dig, folk, i bättringsskrud, Och sök den nåd, som Herren bjuder, Kanske snart domsbasunen ljuder. Vet, då blir domaren din Gud. Före sista omgjutningen lästes bl. a. å denna klocka: Som Fenix jag mitt liv i eld förnyat har, När Sveriges milde drott kung Adolf Fredrik var. Ack måtte ordets kraft till bättring hjärtat röra I Herrans hus, dit dig mitt gälla ljud vill föra.

Gamla kyrkan begagnades till 1836. Av en här befintlig dopfunt, å vilken enl. Broocman med »tydliga bokstäver» stod MCC har man ansett kyrkan vara från eller före denna tid. Det som läses är E(?)FECIT. Kyrkan var emellertid gammal. Ursprungligen hade hon bestått av två valv, men hade blivit tillbyggd tre gånger, först med ett sidovalv på den n. och senare med ett på s. samt slutligen med ett korvalv på ö. sidan, varigenom den fick form av ett oregelbundet kors. Koret säges blivit tillbyggdt av biskop Henr. Tidemansson och skall enl. en gammal kyrkbok hans vapen och namn funnits målade såväl på en valvbåge som å ett år 1749 igenmuradt altarfönster. Predikstolen från 1690 såldes härifrån till Gårdeby socken år 1839. Orgeln om 4 st. var från 1632. Ringklockorna hängde i trästapel, som blev ombyggd 1813. Tornmurarna voro för svaga att bära klockorna. Kyrkan nedrevs 1844, då likväl kortillbyggnaden bibehölls till jordfästnings- och minneskapell. Detsamma utgör en fyrkant med götisk välvd portal och fönster i samma stil. Överst å det i spets gående taket är ett götiskt kors. I detta kapell förvaras en del äldre inventarier, såsom nyssnämnda dopfunt, helgonskåp med jungfru Maria med barnet i knäet och ett äpple i handen, krucifix, ovannämnda revben med runinskrift, en fana, å vilken synes en riddare, stridande mot ett sjötroll; en av björk och gran grovt arbetad stol, som i alla inventarieförteckningar kallas »Braskens stol», samt ett mer än 2 met. högt, gammalt och med grova järnbeslag försedt ek-

skåp för kyrkvin. Golvet utgöres till stor del av mindre märkliga gravstenar, som legat i gamla kyrkan. Då kapellet ordnades, välvdes under golvet en grav för släkten Klingspor. På ö. gaveln av kapellet är uppsatt ett i sten hugget dubbelt människohuvud, förr å ö. gaveln av kyrkan, och som enligt sägnen skulle antyda, att kyrkan varit moderkyrka. Enligt en annan sägen skulle huvudet tillkommit som ett minne av »Kåning tvehufvud». Antagligen har huvudet ursprungligen varit konsol för något valv.

Av fornlämningar märkas 5 runstenar. En av dessa upptäcktes 1876 av K. F. Nordensköld och är nu å gamla kyrkog. Den är Östergötlands enda runsten med uteslutande urnordiska runor. Inskriften har blivit tydd som ett mansnamn, som skulle betyda »skinnljuv» eller den finhylte. Även andra tolkningar ha förekommit. Brate säger, att namnet torde kunna sammanhänga med gårdsnamnet Skinstad inom socknen (se Ögtld I, s. 73). Å de andra runstenarna läses i översättning: 1) Göt och Fastulv och Björn och Rosten reste denna sten efter sin gode fader Stybbe. Den befinnes å gamla kyrkog., 2) vid nya kyrkan men är icke med säkerhet tydbar, 3) å samma plats med endast 6 runor, 4) Skarde reste denna sten efter sin fader Gudmund. Är rest i trädgården vid Karlslund. Bland andra fornminnen märkes ett undersökt gravfält från äldre järnåldern vid Halleby med brandgravar (se Ögtld I, s. 35) med och utan urna under cirkelrunda stensättningar (se Ögtld I, s. 35, 36 o. 41). Å »jungfrukullen» å Halleby ägor är även ett gravfält. Enl. sägnen skulle här fordom funnits en träkyrka och andra hus. Folktron förmäler, att här skulle finnas nedgrävda fördolda skatter. Vid grävningar »har man sett kistan, som likväl försvunnit, då man i glädjen att ha påträffat den icke kunnat hålla sig tyst». Ättehögar och stensättningar finnas å Lunnebjörkes, Kvästads ägor, å åsen vid Grönlötens torp, å Skävids, Smedstorps, Skinstads, Hässlestads, prästgårdens och Bostorps ägor. Smedstorp och Simonstorp ha var sin treudd. Resta stenar finnas vid Halleby och Skinstad. Även kvadratiska kummel förekomma. Invid »domaresätet» vid Hagelstad finnas tre mindre stenringar. Av hittade fornfynd nämnas vid Kvästad år 1734 3 små silverstycken, omkr. 160 anglosachsiska och kölniska samt ett kufiskt mynt, och år 1800 stycken av sönderslagna silverkärl, såsom det syntes kyrkkärl, samt en mängd silvermynt, de flesta från Erik den heliges tid, ävensom åtskilliga brakteater, bl. a. en guldbrakteat, av vilka en haft inskrift med anglosachsiska bokstäver. Vid Halleby lär samma år hittats en guldkedja av 76 länkar om 30 dukaters vikt. Fyndet omtalas av Liljegren i V. H. o. Antikv. handl. XIII. Vid Halleby jvst. hittades i början av 1900-talet en spjutspets av flinta, krumkniv, nyckel med låsskylt och ett beslag, allt av järn. År 1906 hittades en trindyxa med tväregg vid Bråttoms sluss n. om kanalen, där talrika stenredskap förut anträffats. I en gravhög vid Eggeby har tillvaratagits ett silverbeslag till övre delen av en svärdsslida från ä. järnåldern.

Folkmängden var 1749: 1,185, 1754: omkr. 1,231, 1790: 1,324, 1850: 1,667, 1910: 1,512, 1916: 1,595. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 1,146: 88, Fosserska f. kr. 6,268: 03, Sjöstrandska f. kr. 8,583, Bromanska och Lindblomska f. kr. 2,158: 39, Axel Bromans f. kr. 1,262: 70, Syskonen Jonssons f. kr. 587: 55. Donationshemman: $^{1}/_{2}$ m. Skävid. Den Fosserska fonden bildades av Skärkinds kommun på Niklas Fossers 70-årsdag för att hugfästa dennes minne genom att av tillgängliga medel härför avsätta 5,000 kr. att användas på sätt F. ägde bestämma. F. förordnade, att då f. uppgick till 10,000 kr., skulle avkastningen användas till fattiga, särskildt till vanvårdade och sedligt försummade, barns uppfostran och vård. Efter F:s död överlämnade stärbh. 10,000 kr. att tilläggas Fosserska fonden i enlighet med F:s uttalade önskan. — Folksk. hade 2 l:e och

131 barn 1915; småsk. äro 3 med 77 barn. Redan år 1790 inrättades här en skola, på bekostnad av översten N. Fr. v. Scheven till Halleby, å vilken egendom ett skolhus uppfördes. Till skolans underhåll skänkte överstelöjtn. B. J. v. Scheven 1,333 rdr 16 sk. b:ko, mot villkor att barn från Halleby gods skulle undervisas gratis och andra socknens barn mot en mindre avgift. Senare eller genom testamente av 1825 stiftade församlingens komminister Henning Bleumer och hans fru Anna Katarina Houg en annan skola för socknen, som sedan bar namnet Bleumerska folkskolan. Läraren, som enl. detta förordnande skulle vara präst och räkna prästerliga tjänsteår, ålåg att jämte sin befattning vid skolan mot särskildt överenskommet arvode med en predikan i månaden biträda den av församl. präster, som det åstundade. Som boställe och lön innehade läraren $^1/_2$ m. Skävid, vid pass 0,1 mil från kyrkan, m. m. Dessa föreskrifter äro nu förändrade. — Handl.: 3, handtv.: 15.

Gårdar.

Alvestad, 2 m., 107 h. Tillh. Lillie och Strömfelt, 1700 ryttmäst. C. Sack, 1726 delvis släkten Hägerflycht. Har senare tillh. allmoge, 1871 Nils Bengtsson (1 m.), 1884 häradsd. P. Persson (1 m.), 1894 Persson och K. V. Karlsson (1 m. var) samt 1910 J. Petersson o. F. O. Svensson. — **Backa,** $^5/_8$ m., 38 h., 2 äg. — **Bostorp,** $^1/_2$ m., 36 h., 1910 A. Henriksson, Viggeby. — **Bäckeby,** 2 $^1/_4$ m., 172 h. Nämnes 1367, 1382 och 1413, då Fadher i *Bekkeby* satt i nämnden vid räfstetinget i Söderköping. Skrives s. å. *Bekkiaby.* Har senare tillh. dels Hagelstad, dels släkten Kurck. Har 5 äg. — **Eggeby,** 2 $^3/_4$ m., 239 h. Kallas 1413 *Ekeby* men skrives senare s. å. *Egby.* Tillh. under 1600-talet delvis Knut Kurck, Joh. Strömfelt och Joh. Dufva. 5 äg. — **Fristad,** 1 $^1/_8$ m., 125 h., därav $^1/_2$ m. varit nu indraget mönsterskrivarebost. och $^5/_8$ m. 1910 tillh. J. A. Larsson. — **Frö,** 3 m., 189 h. Botulv här var 1367 fasteman. Nämnes vidare 1371, 1377 o. 1385. År 1413 utfärdades fastebrev å 10 spanns avgäld i byn *Fröö*, som Jan Jönsson sålt till Brynolf i Frö, vilken senare s. å. satt i räfstetingsnämnden i Söderköping. *Ffrö* lades i biskop Henriks tid i sakebrott för Håkans hustru *Alffstada*, som »lägrad och skämd blev av Botolf skrivare, och voro de båda syskonbarn». En gård här tillh. som säteri 1636 hövitsmannen Gunnar Galle († omkr. 1660) och hans mor fru Karin Lillie, senare Strömfelt. Andra deläg. i Frö voro under 1600- och 1700-talen Kurck och släkten Rosenstråle, från vilken gården genom gifte tillföll kornetten Joh. Dyk, men såldes av honom till Fredr. Ulr. Sack († 1790), som åter sålde den till översten Karl Adlerfelt omkr. 1750. Kom vidare till Skörtinge, dit den hört till senaste tid. — **Grindtorp,** $^1/_2$ m., 36 h., 4 äg. — **Gulltorp,** 1 m., 97 h. Tillh. 1894 S. F. Karlsson, 1910 K. F. Nilsson. Såldes 1916 till Ax. Andersson. — **Hagelstad,** 1 $^1/_4$ m., 162 h. Sven och Dan. Nilsson lämna vid arvskiftet 1366 efter sina tre syskon till sin moder bl. a. $^1/_2$ att. i *Haglastad.* År 1377 var Olof Eriksson här fastevittne. År 1413 tilldömdes vid räfsteting i Linköping 2 att. i *Hagelstada* Linköpings domkyrka, vilken jord Esbjörn djäken och Jösse Mortensson tagit från kyrkan. Nämnes även 1414. Har senare dels hört under Norsholm och dels donerats åt landshövd. Joh. Strömfelt. Reducerades med Norsholm men uppläts åt statssekret. Per Månsson Utters arvingar. År 1726 tillh. en del J. A. de Bruin. År 1829 tillh. Hagelstad löjtn. G. E. Höökenberg, 1845 sergeanten E. A. J. Lövgren och 1853 häradshövd. D. Pontin, som år 1856 försålde gården till nämndem. Pet. Svensson, som var äg. 1894 och senare. Tillh. 1910 P. A. Svensson.

Halleby säteri, 5 m., med **Hagsäter,** $^1/_2$, **Hälgsäter,** $^1/_4$, **Myrhagen,** $^1/_2$, och **Nysäter,** $^1/_2$ m., tills. 670 h. *Halaby* nämnes i det intyg, som biskop Lars 1292 utfärdade om herr Svantepolks byte av jord med hospitalet i Norrköping. *Hala-*

by och *Härmannshult* nämnas såsom byar år 1350. Nämnda år tilldömde riksdrotset Nils Turesson (Bielke) Ingemar Ragnoszonn »och Rette arffuum allt thz Godz i hallaby, härmanshult, Stockeszätter med allom the ther tilligar ingo undentagno till ewärdelige ego», som förut orätt innehafts av herr Knut Folkesson. Han hade erhållit godsen på det sätt, att då nämnde Ingemar utan laga förfall skulle uteblivit från ett av k. Magnus Erikssons krigståg, så överlämnade konungen dessa fastigheter åt herr Knut. Men då sedermera bestyrktes, att Ingemar vid denna tid varit sjuk eller legat »hårdeligen utij sottesenng», och att hans son i stället varit i konungens tjänst, så återdömdes nämnda gårdar. År 1377 sålde underlagm. i Östergötland Pet. Tomasson av släkten Tre Rosor till Halaby den ägolott i *Vestra halaby*, som han bekommit av Håkan Fadersson (en halvmåne under 2 stjärnor) till *Olaue i Blystadom* och hans husfru Ingegerd, och år 1410 utfärdades fasta åt »skælikom mannom Rawalle Wallosson oc Hågne Ingasson» som sålt åt en Olaus och Ödhbjörn i Halaby 8 spans afgel i V. Halaby för 15 mark sv. pgr». Samma år nämnes Esbjörn och 1413 Olaver här som fastemän. Skrives senare *Halabi*. År 1414 sålde Olaus i *Thælle* 5 spanns avgäld jord i V. Halleby för 10 mark pgr till Olof härstädes. Samma år köpte samma Olof delar av V. Halleby av flera personer såsom av Silwaster och hans hustru Ragnhild från Söderköping för 8 m. pgr, av Vaste och hans moder, hustru Elesef, för 10 m. p. och en spann råg samt av Simon i Bredavik och hans hustru Greta för 8 m. p. År 1419 sålde Ödhbjörn »18 spanns afgyel jord i halaby för 20 m. redho p. till Magn. Joansson i Gölzstadhum». Olof i Halleby köpte ytterligare 1420 jord av Bonde i Hermanshult och tre dagar efter detta köp sålde nyssn. Vaste 7 spanns jord i V. Halleby till Magnus Olofsson i Halleby. Några år senare eller 1427 sålde Peder Haraldsson och Olof Haraldsson 15 spanns jord i Ö. Halleby för 30 mark pgr till Holmsten i Halleby, och s. å. försålde Jöns i Halleby 3 spanns jord i V. Halleby för 9 m. pgr till Magn. Olofsson i H. År 1428 sålde Ödhbjörn i H. och . . . deras rätta fäderne i denna egendom till brorsonen Magnus i H. Den 1 mars s. å. gjorde »Magnus i Götstadum iorda bythe me Magnusee Olofsson i halaby samt gaff honom 7 spans afgeld i hws ok iord i V. halaby både stenader ok stokader och 3 spans i Ö. halaby ok fick iord j Öretompta sokn». År 1436 sålde »Peder sporasmedh, byaman i Suderköpinge» till Magnus Olofsson i H. jord i V. Halleby. År 1457 köpte Olof Magnusson i H. jord av Håkan Håkansson. Från år 1463 finnes ett pärmebrev, varuti Nils Magnusson kungör, att hans broder Olof Magnusson i H. »hafver mino fullo nögo ok skæligheth för thz arff, han opburedh haffde i lösören som mik mz rætto tilfyöl æpther waarom fadher», ävensom ett dylikt intyg av Ingolf Olofsson för hans »hustrubrodher» Olof Magnusson i H., att syskonbyte mellan Olof och Nils Magnusson och deras syster Karin, g. m. Ingolf i Olofstorp, företogs här vid Halleby tredjedagpingst år 1479, i närvaro av riksr. Karl Knutsson (Gera) samt väpnaren Lydhe Olofsson m. fl. Vilken rikedom Magnus i Halleby innehaft, framgår av de vidsträckta jordagods, som här delades, belägna i Skärkinds och Gårdeby socknar av Skärkinds h:d, i Kuddby och Konungssunds socknar av Björkekinds h:d, i »Fornestads» sooken av Lösings h:d samt i Kvillinge och Ö. Eneby socknar i Bråbo h:d. År 1514 sålde Ped. Lassasson 3 spanns jord i Halleby till Jöns Jonsson i H., vilken ävenledes av samma man år 1516 köpte 8 spanns jord i Ö. gården i Halleby för fyra mark sv. reda pgr (se vidare De la Gardieska arkivet, där en del av ovanst. uppgifter äro hämtade). Därefter tillh. Halleby Ax. Lillie av Greger Mattssons ätt († 1577), som var gift med Brita Göstafsdotter till Halleby, vilken i sitt första gifte haft Erik Jönsson (Ållongren) i Halleby. Vidare ägdes Halleby 1585 av And. och Pet. Persson (Ållongren) samt Johan Ållongren 1625 och 1636. Under egendomen hörde då 9 1/2 m. År 1683 hade landshövd. Axel Lillie († 1692) egendomen

såsom säteriallodialfrälse med 5 3/4 rå och rörsh. samt vidare och 1700 mågen, överstelöjtn. Karl Filip Sack († 1708) samt senare hans änka Kristina Beata Lillie († 1727), som i sitt andra gifte ägt riksr. och fältmarsk. Erik Sparre († 1726). Vidare tillh. Halleby riksr. Karl Gust. Tessin, g. m. förre ägarens dotter Ulr. Lov. Sparre. Tessin sålde år 1742 egendomen med underl. för 72,000 daler kmt till riksr. Fab. Vrede och hans fru Kat. Charl. Sparre. vilka år 1748 mot 30,000 daler kmt och Västberga egendom i Stockholms län bortbytte Halleby till landshövd. Georg Vilh. Fleetwoods änka Hedv. Charl. Rehnberg, vars mågar, bröderna, översten Isak och v. landshövd. Joh. Cedercrantz, samt generalmaj. Rutger Bennet år 1752 försålde sina arvsdelar för 21,000 daler smt till sin avlidne svåger, landshövd. Karl Mårten Fleetwoods änka Maria Eleon. Strahlenberg, från vars ägo Halleby övergick till hennes dotter Vilhelm. Charl. Fleetwood, som 1785 gifte sig med justitiekansleren Joakim Vilh. Lilljestråle. Före äktenskapet men samma år hade hon försålt egendomen för 13,666 rdr och 32 sk. sp. till översten Natan. Fredr. v. Schewen, som år 1819 försålde den till sin måg och brorson, överstelöjtn. Dav. v. Schewen, från vilken den 1825 övergick till majoren Fritz Wolffelt mot en köpesumma av 39,000 rdr b:ko. Av honom tillhandlade sig brukspatr. Didr. Reder godset år 1837 emot 60,000 rdr b:ko. År 1842 övergick egendomen från honom till lagm. Fredr. Karl Pereswetoff-Morath mot en köpesumma av 74,000 rdr b:ko, och år 1847 från honom till löjtn. G. O'Konor mot 60,000 rdr. b:ko. Från brukspatr. Kasp. Holmqvist, som år 1849 inköpt Halleby med kreatur och inventarier för 85,000 rdr b:ko, övergick egendomen 1852 till hans änka Johanna H., f. Åhrberg, som år 1855 försålde den till sin måg, löjtn. Klas Otto Sparre, från vars arvingar den slutligen år 1871 övergick till Niklas Fosser († 1915), g. m. Sparres änka, f. Holmqvist. Godset äges f. n. av nämndem. K. J. Karlsson, Ring, Örtomta. — Manbyggnaden är uppförd åren 1873 och 1874 samt belägen på föga avstånd från v. ändan av Hallebysjön. Byggnaden, som är i en våning med frontespis och veranda, är uppförd av timmer, utvändigt beklädd med tegel samt reveterad. Innehåller utom köksvåning m. m. 18 boningsrum. Gamla huvudbyggnaden, som efter en större, knappt avslutad reparation nedbrann sommaren 1872, var, som det tros, uppförd på 1730-talet av Karl Gust. Tessin. Den byggnad, han uppförde, erhöll likväl först efter flera av senare ägare vidtagna förändringar det mera storartade yttre utseende, den hade vid tiden för nämnda eldsvåda. Så tillbyggde överstelöjtn. v. Schewen de två med huvudbyggnaden förenade flyglarna. Han uppförde även de här ännu befintliga byggnaderna för gårdsfolket. Denne äg. gjorde dessutom mycket för omgivningarnas förskönande, varibland må nämnas anläggandet av de gården i n. begränsande terrassformiga vallarna, nu bevuxna med lindar och lönnar. Dylika vallar eller murar anlades även i n. och s. av trädgården samt planterades med fruktträd. — I historiskt hänseende har man velat göra Halleby märkligt genom att hit förlägga det ställe, där hertigarna Eriks och Valdemars vänner avvaktade k. Birgers ankomst för att få strida med honom. Videgren berättar under hänvisande tlll Lagerbrings Svea rikes historia, att »år 1318 kom kon. Birger med sitt folk att intaga Halleby». Anmärkas bör likväl, att Lagerbring härvid aldrig talar om Halleby utan, såsom rimkrönikan även säger, om Skärkind. — I Hallebysjön finnes en ö, om vilken det förmäles, att en del borgerskap från Norrköping flyktat hit undan vid ryssarnas besök i nämnda stad år 1719. Ön bär till följd härav än i dag namnet Borgarön.

Hermanshult, 1 m., 256 h. År 1310 utfärdade Brynolf Bengtssons samt Ingrid och Ingegärds Svantepolksdotters från *Hermanzhult* stadfästelse å sin fadersgåva av Kaga gård till Vreta kl. Nämnes 1350 (se Halleby). Från 1647 tillh. åtminstone en del släkten Oxenstierna. Hade hört till Norsholm. Tillh. på 1860-talet fabrik. Jon Asklund men såldes 1872 till inspekt. J. Schamberts.

Hade 1884 och sedan 5 äg. Enligt sägnen skulle gården under långliga tider tillh. samma bondesläkt, vilken ansåg sig härstamma från Folkungasläkten (se Ögtld I, sid. 137). — Ovisst är varest kungsgården Skärkind — om någon sådan verkligen funnits — varit belägen. Måhända den är att söka här. Traditionen förlägger även ett slott l. en borg till den s. k. Saxbacken, där lämningar skönjas efter byggnader och en källare. I en grundval fann man 1827 tydliga märken efter eldstäder. — **Hässelstad,** 1 1/2 m., 91 h. Har fordom varit prebendehemman. Hörde 1555 till Norsholms kungsg. Köptes 1646 av landsh. Gust. Ribbing. Tillh. 1687 fru Vernstedt, 1700 Adolf Hilchen. Kom sedan till Skörtinge, varifrån gården såldes 1916. — **Härtsberga,** 1 1/2 m., 137 h. Frälseg. tillh. 1687 Klas Rålamb. Tillh. 1853 S. N. Petreus, 1871 och 1884 Em. Schagerström, 1894 och 1910 P. J. Andersson. — **Johanstorp,** 1/8 m., 13 h., 4 äg. — **Kvästad,** 3 m., omkr. 300 h. Halsten i Qvästad var 1367 fastevittne. Samtidigt ägdes en del av eller bodde här Magn. Fadersson, som då satt ting i Skärkind. Av Kvästad kallas 1 1/12 m. Karlslund och tillh. ledam. av riksdagen A. Henricson; 1 11/12 m. har 3 äg. — **Kätterstad,** 1 3/4 m., 258 h. Har förr hört under andra gårdar i socknen och varit deladt på flera äg. Har länge haft 3 äg., 1910 E. A. Svensson och hans barn. — **Lundby,** 2 m., 234 h. Holmger i *Lunby* var 1380 och Hunger i *Lwndby* 1385 och senare fastemän. Lundby frälse hörde 1687 till Lövstad. Har till senaste tid tillh. Skörtinge. — **Lunnebjörke,** 4, med **Erikstorp,** 1 m., 227 h. *Lundabirke* nämnes 1410 och skrives 1413 *Lundeberka.* Dessa gårdar tillh. 1853 brukspatr. Sam. Godenius, 1884 K. A. Sjöstrands arv., 1894 insp. Isr. Larsson o. Joh. Eriksson, 1910 A. M. Gustafsson. — **Prästgården,** 1 1/4 m., 293 h. med boställshus från 1790. — **Rökärr** med **Gunnarstorp** och **Kåttsäter,** vardera 1/4 m., 127 h. De tre gårdarna tillh. under 1600-talet släkten Gyldenklou. Har tillh. Skörtinge men 1910 K. A. Andersson. — **Simonstorp,** 1/2 m., 50 h. *Sigmundatorp* nämnes 1376 och skrives 1377 *Simundatorp.* Komministerboställe. — **Skinstad,** 2 1/4 m., 146 h. Stener i *Skindstadom* var 1413 fasteman. Skrives senare s. å. *Skinbstadhum* och *Skinstadum.* Tillh. under 1600-talet Er. Rosenstråle och Lars Eldstjerna. Nu 4 äg. — **Skävid,** 2 m., 230 h. 1 1/2 m., ha tillh. medl. av släkterna Silfvercrona, Kurck och Skyttehjelm. Tillh. 1850 änkefru Sevin och kommin. Vinblad, 1853 den sistn. jämte 1/2 m. Eggeby, 1871 hans stbh., 1884 och 1910 N. G. Dahlgren men såldes 1916 av handl. K. A. Johansson och L. D. Larsson till Bernh. Nilsson, Väderstad. *Skävid,* 1/2 m. (57 h.), folkskolelärareboställe (se sid. 816). — **Skörtinge,** 3 m., 463 h. Nils i *Skyrtinge* var 1367 fasteman. År 1377 nämnes Botvid i *Skiortinge.* Skrives 1386 *Skiwrtinge.* År 1518 sålde Kirstin i Bogastad till biskop hans Brask sin jord i *Skörtinge,* som årl. räntade 3 spann korn och 1 sk. pgr., för 15 mark sv. pgr. En del av Skörtinge hörde senare under Norsholms kungsgård och utbyttes vid reduktionen till kronan. En gård köptes 1662 till kronan av fru Hel. Horn, och 1/2 utbyttes till kronan av Joh, Reuter. År 1700 hade sederm. generallöjtn. And. Vennerstedt 1 1/2 gård och Esbjörn Reutercrantz 1/2 fr. här. Under den förres tid blev gården säteri, och efter hans död 1723 kom den genom hans äldsta dotter Marg. Helena till hennes man Karl Rutg. v. Braunjohan, men genom byte från deras dotter till presid. Karl Gust. Vennerstedt († 1778), som var son till generallöjtn. V. Tillh. vidare överstelöjtn. Vilhelm Vennerstedt och efter hans död 1780 hans maka och enda dotter, 1783 hans måg Gust. Klingspor († här 1840) samt därefter förmodligen dels genom arv och dels genom köp hans son, löjtn. Otto Klingspor, som år 1856 försålde Skörtinge med underl. till brukspatr. J. Lindberg, men köpet återgick efter några års förlopp. År 1871 tillh. egendomen rådm. J. V. Sebardt m. fl., 1876 fabrik. i Norrköping O. V. v. Schmalensée. År 1879 bildades Skörtinge aktiebolag med uppgift att vid godset driva landtbruk med binäringar. Huvudäg. var Ax. v. Arbin och 1915 hade hans stbh. ak-

tierna men sedermera fabrik. G. A. Arnell, som sedermera försålt Skörtinge och icke förut försålda tillh. gårdar.

Stymbla, 1 m., 74 h. År 1380 voro Magnus Ingasson och Bonde i *Stymble* fastevittnen. Tillh. mot slutet av 1600-talet och senare släkten Strömfelt, 1726 kommissarien, dir. Pet. Ehrenspets († 1737). Tillh. Landsjö fideikommiss. — **Ulberstad,** säteri, 3/4 m. med **Kårantorp,** 3/8 m. Bo Jonsson (Grip) gjorde 1367 ett jordabyte med Jon Petersson och gav denne bl. a. 1/3 i *Ullabolstad.* År 1375 skänkte Joh. Petersson (3 hela liljor i rad, snedt över en sköld utan hjälm) och hans hustru Katarina Bryniolfsdotter 1/3 här jämte 1 att. i *Aby* och 1/2 av *Korinnæthorp* till Vadstena kl. Prosten Magnus Petersson (samma vapen som broderns, Joh. Petersson) skänkte samtidigt hälften här, 1/2 tolfting och 2 att. i *Aby* samt 3/4 att. i *Korinnatorp.* Ulberstad donerades till och innehades 1626 av K. Posse, från 1627 av ståth. Otto v. Scheiding († 1651), vidare av hans dotter fröken Maria v. S., reducerades såsom tillh. Norsholm men gavs å livstid åt nämnda fröken. Hemföll vid hennes död 1689 till kronan och lämnades som rusthåll till exc. Lindskölds änka Elisab. Cronström. Såldes av henne till presid. Germ. Cederhjelm. Ägdes vidare av hans måg, lagm. Nils Lilljecreutz men försåldes av honom till prosten Georg Fr. Berholtz, som var ägare 1760. Tillh. 1783 bönder, 1825 släkten Morath, 1853 J. Hansson, på 1860-talet och ännu 1871 Teod. Könsberg, därefter kommissionslandtm. Karl Dan. Dahlquist, som 1877 försålde egendomen med tillh. Kårantorp och utj. Fristad för 40,000 kr. till handl. Jon Hellman, Norrköping, som var äg. ännu 1884. Tillh. 1894 P. E. Haglund och 1910 handl. V. R. Scherling, Linköping. — **Viggeby,** 2 3/4 m., 507 h. Kallas 1367 *Vidby,* 1380 *Vikby* och 1413 *Vigby.* År 1414 gavs fasta å jord här, som Pet. Ingesson upplåtit åt Sigge Johansson. Av Viggeby är 3/4 m. numera indraget militieboställe. Av det övriga ha 2 m. ännu på 1850-talet och senare tillh. Skörtinge. Åtminstone 1884 och ännu tillh. 1 m. f. d. ledam. av riksdagen Aug. Henricson, Karlslund, samt 1 m. 1884 O. A. Fredriksson, 1894 A. M. Olai, Ås, och 1910 K. V. Olai. — **Västerby,** 1 1/2 m., 167 h. Skatteg. donerades och innehades före reduktionen med säterifrihet av majoren Gabr. Boson. Frälseg. har tillh. K. Kurck 1687, K. Sack 1700, släkten Lillie 1726. Tillh. Landsjö fideikommiss. — **Åby,** 1 m., 80 h. Nämnes 1367, 1375 och 1378 samt följde då Ulberstad. Har även senare följt Ulberstad. Åby tillh. 1853 komminister Staal, 1871 Olof Andersson, 1884 och på 1890-talet P. E. Haglund, 1910 Hj. G. Vahlqvist, som sålde gården till A. Wiedesheim-Paul med tillträde 1916. — **Öjeby,** 2 m., 139 h. Frömund i *Öjaby* var 1367 fastevittne. År 1379 gav Holmsten Ingolfsson till Askaby kl. av sina köpegods bl. a. 2 spanns avgäld i *Ögbiaby.* Niklis i *Øyaby* var 1414 fasteman. Har senare haft 2 äg., varav kommin. Staal 1853 1/2 m., fru G. E. Andersson 1 m. 1894 och senare. — **Öna,** 1/8 m., 45 h. Ägdes med utj. omkr. 1850 av lagm. Gust. Röök († 1852), 1884 och 1894 med Häradshagen av J. M. Jonsson med syskon, 1910 av G. O. Öster.

Övriga tillhörigheter: Allm. slätt, utj., Backa handelsl., Björksäter, Eggeby handelsl., d:o smedja, Hagelstads handelsl., Häradshagen, Häradslyckan, Kronängen, Mosstorpet, Risängens utj., Rokamosse utj., Rosenlund m. fl.

4. Yxnerum. Gränserna äro i n. Ö. Ryd, i ö. Ringarum, i s. Kalmar län, i v. och nv. Björsäter. Arealen: 10,274 h., därav 8,090 land. Landskapet är högländt, bergigt och kuperadt. Det högsta berget, Högberg, uppnår 142 met. över havet. Av insjöar märkas Axsjön, Borken, Bysjön, L. o. St. Frödingen, Halgen, Langen, Mysingen, Såken, Taggen, Trehörn, Yxningen m. fl. Flera åar och bäckar utrinna till Yxningen. Rådande jordart är lera. Socknen har endast mindre vägar.

Yxnarwma socken nämnes i ett Bo Jonssons bytesbrev år 1383. Socknen, som en tid varit eget pastorat, har sedan 1674 varit annex till Björsäter. Ny reglering 1918. Socknen har intill 1892 varit delad så, att 8 1/8 m. tillh. Skärkinds, 1 1/2 m. Bankekinds och 1/2 m. Hammarkinds h:d i Ögtld samt »Yxnerum skate», 2 3/4 m., N. Tjusts h:d i Kalmar l. Kyrkan är av sten och ombyggdes 1802 samt invigdes 2/9 1804. Reparerades 1885. Är i saknad av tornbyggnad men har en tornspira å kyrkotaket. Är täckt med brädtunnvalv. Längden är närmare 30 och bredden 15 m. Har varmugn. Altartavla saknas. Predikstolen är över altaret. Orgeln om 8 st. är från 1826. Bland äldre föremål märkes ett krucifix från 1300-talet och två bilder, varav en sittande kvinnobild. Ännu i början av förra århundradet har här funnits, och finnes måhända ännu, en helt förgylld monstrans av koppar, å vilken läses: *Hic est corpus Christi* och *Ave Maria gracia plena Dom.*

Ringklockorna hänga i trästapel. Å storklockan, gjuten 1746, läses: När jag kallar med mitt ljud, Lovar jag min Herre Gud. Å den mindre, gjuten 1768, läses: När du mitt klara ljud Får över bergen höra, Löp då till Herren Gud Att bot och bättring göra.

Gamla kyrkan var av obekant ålder, men skall enl. sägen vara byggd av »Kättils arvingar i By». Altartavlan här var skänkt 1721 från Ringarums kyrka av Jakob Burensköld, som då till nämnda kyrka förärade en ny. Den framställde i bildhuggeriarbete Kristi nedtagande av korset och de tolv apostlarna. Predikstolen var hitskänkt 1708 från Björsäters kyrka av överstelöjtn. Johan Reuter. Målningar å densamma framställde Maria bebådelse, Kristi födelse, de vise männens offrande, Kristi döpelse m. m. I ett mindre torn hängde den ena ringklockan, under det den andra hängde i trästapel.

Av fornlämningar omtalas ett »domaresäte» å Fröjerums ägor. Gravhögar och stensättningar nämnas vid Fröjerum, å en ås nära Kvarnsjön, Långserum, Råtorpet och nära sjöarna Halgen och Såken. Å Gällsjöberget förmenas ha varit en fornborg. I sjön Yxningen, å Hästnäs ägor, talas om en lång stenbro, kallad jättebron och byggd av jättar.

Folkmängden 1754: omkr. 522, 1790: 642, 1810: 623, 1910: 782 och 1916: 765. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 157: 64, kommunalk. kr. 1,938: 64, Cardonska f. kr. 2,367: 55. För de fattiga finnes från d. 19 maj 1731 en donation av 1/2 m. Hässelkulla i V. Husby s:n av gen.-löjtn. Jak. Burensköld. År 1916 överlämnades två donationsbrev till Yxnerums kommun å tills. 50,000 kr. av syskonen August, Anton och Sven Andersson i Långserum. Av donationsmedlen skola enl. föreskrift 20,000 kr. användas till uppförande av torn vid socknens kyrka. Det övriga, 30,000 kr., skall bilda »Anderssonska syskonfonden», varav av räntan 250 kr. årl. skola utgå till skodon åt fattiga barn och resten enl. komm.-stämmans godtfinnande. — Folksk. har 36 skolbarn; 3 småsk. ha 50 barn. — Handl.: 2 och handtv.: 10.

Gårdar.

Borkhult, 1/2 m., 265 h., med **Berg,** 1/4 m., 335 h., **Bullerum,** 2, **Fasingstorp,** 1/8 och **Salvedal,** 1 m., tills. 968 h., **By,** 1 m., 318 h., **Gobo,** 1, med **Härvelsbo,** 1/4 m., tills. 700 h., **Hästnäs,** 1/2 m., 372 h., **Knillerbo,** 1/2 m.,

647 h., **Ristskeda,** 1/4 m., 131 h., **Stensum,** 1/2 m., 293 h., **Sånstorp,** 1/2 m., 92 h., **Vegalla,** 1 m., 530 h. År 1387 skiftade Sten Bosson och Birger Karlsson i närvaro av Gise van Helpten m. fl. det arv, som tillfallit dem efter Karl Birgersson, varvid av nyssn. gårdar tillföllo Birger Karlsson *Ballarwm*, *Birkehult*, *By* och *Hærwilsbotha*. Borkhult med större delen av underlyd. inköptes år 1629 av Johan Kasimir, pfalzgreve av Zweibrücken och hertig av Stegeborg. Efter hans död 1652 samt ännu på 1680-talet tillh. Borkhult hans son, hertig Adolf Johan. Innehades därefter någon tid genom förpantning av släkten Mörner. Kom år 1707 till kronan, men utbyttes tills. med Gobo därifrån år 1721 av generalen Jak. Burensköld († 1738), som 1726 stiftade det stora s. k. Burensköldska fideikommisset till förmån för sina tre då levande barn, sönerna, sed. majoren Fale († 1732), sed. ryttmäst. Jakob Henrik († 1754) och dottern Maria Johanna († 1774). De gårdar, som nu tillhöra detta fideikommiss, äro förutom ovannämnda: Fyllingarum och Sverkersholm med tillh. i Ringarum s., Husby med tillh. i Mogata samt gårdar i V. Husby och Drothems m. fl. socknar, tills. 36 1/4 m. i Östergötland, vartill komma 5 1/2 m. i Kalmar län. Vid stiftarens död tillföll fideikommisset den enda då levande sonen Jakob Henrik B., och då denne avled barnlös, övergick det 1755 till systern Maria Johanna, g. m. generalmaj. Klaus Filip von Schwerin, som avlidit redan 1748. Vid denna tid hörde till fideikommisset även de stora godsen Hulterstad, Hylinge och Idingstad, men kort före fideikommissinnehavarinnans död överenskom hon med sonen om dessa gods' överlämnande till förmån för dennes systrar. Från år 1775 innehades fideik. av riksr. Jak. Fil. v. Schwerin. Vid hans död 1779 tillträdde sonen, generalmaj. Kurt Fil. Karl v. Schwerin detsamma. Vid dennes död 1828 övergick Borkhult m. m. till brorsonen, löjtn. Kurt Fil. Otto v. Schwerin samt efter hans död 1849 till yngre brodern, majoren Ad. Henning v. Schwerin († 1878). Av Burensköldska fideikommisset innehade han likväl endast Borkhult med Gobo. Det övriga innehades av hans äldre broders änka Matilda Kristina Hagberg († 1892) genom morgongåvobrev av år 1844. År 1879 tillföll Borkhult och 1893 den övriga delen av fideik. A. H. v. Schwerins systerson, läroverkskollegan J. H. Theorell († 1915) och innehaves nu av hans stärbhus.

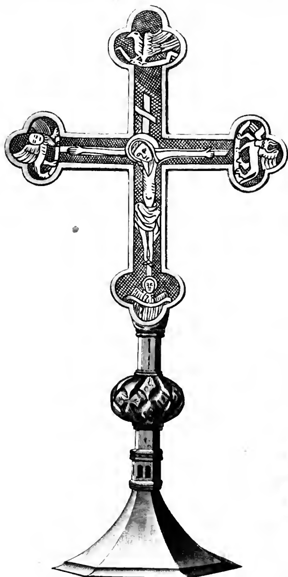
Borkhult är beläget vid sjön Borken. Vid Borkhult har förr funnits järnbruk, anlagdt 1725 av gen. Jak. Burensköld. Bruket hade redan länge endast tidvis arbetat, då det år 1873 nedlades. I dess ställe uppbyggdes en trämassefabrik, vilken redan var färdig med arbetet i full gång, då densamma, som redan hunnit förskaffa sig beställningar från utlandet, år 1875 nedbrann. Fabriken var brandförsäkrad för 240,000 kronor. Processer, en gång av synnerligt sorglig beskaffenhet, hava följt detta fideikommiss, andra märkliga omständigheter att förtiga.

Drängsbo, 1 1/2 m., 714 h., 7 äg. — **Fröjerum,** 1 1/2 m., 1,940 h. *Fröyarwm* nämnes 1387, då det vid arvskifte tillföll Birger Karlsson. Har 12 äg. — **Långserum,** 1/2 m., 1,284 h., 6 äg. — **Östantorp,** 1/2 m., 302 h. Komministerboställe.

Övriga tillhörigheter: Borkhults trämassefabrik, d:o tegelbruk, d:o kvarn, d:o såg, Drängsbo mejeri, Fröjerums såg och kvarn, Gobo såg, Tjärbäcken m. fl.

5. Ö. Ryd. Gränserna äro i n. Gårdeby och V. Husby, i ö. Drothem och Ringarum, i s. Yxnerum, i v. sjön Hävern mot Björsäter samt Örtomta. Arealen: 13,108 h., därav 12,304 land. Marken är ojämn, bergig och genomskuren av sjöar, träsk och mossar. Bland särskilda bergkullar nämnas Kalvhagsberget å Råssla och Kättilberget å St. Torrsjö ägor samt Borgberget nära kyrkan. Av sjöar märkas Skirn, Hövern, Lången, Hällerstadsjön, Trehörningen, Parsen, Kvarnsjön, Killin-

garna, Axsjön, Glypen och Mysingen. Å Eke och Kils ägor finnas hälsokällor. Rådande jordart är lera, dung- och dragjord. Endast min-

319. Relikkors från Ö. Ryds kyrka. 320. Rökelsekar från Ö. Ryds kyrka.
Efter H. Hildebrand, Sveriges medeltid III.

dre vägar finnas. Av dessa kommer en från V. Husby, går förbi kyrkan till Ringarum. Nära kyrkan utgår en väg till Björkvik och n. om kyrkan möter en annan från Gårdeby.

Rydhs kyrka omtalas 1297 med kyrkoherde, *Rydhbo sokn* 1356 och *Rydboo* 1357, *Rydh* eller *Rydha* 1369 och 1394, *Wibyryd* efter gården

Viby 1375, *Ryby* på 1600-talet. I kyrkligt hänseende bildar Ryd ett sedan 1712 patronellt pastorat. Patronaträtten tillh. äg. av Björkvik. Ny regl. 1918. Kyrkan är av obekant ålder. Enl. sägnen skulle före nuv. kyrkans uppförande funnits en träkyrka, belägen å Viby ägor. Längden är med tornet 32 och br. 10,6 met. Reparerats 1777, 1849, 1861—64 och senare. Altartavlan, förest. Simeons lovsång, är målad 1851 av Engman. Gamla altartavlan, skänkt av And. Rålamb och förest. Kristi uppståndelse, hänger å s. väggen. En ännu äldre altartavla hitskänktes omkr. 1696 av kyrkoh. Per Rydelius. Orgeln om 14 st. är av Lars Strömblad från Ödeshög år 1777. Den förut befintliga orgeln om 5 st. lärer varit köpt från Stegeborg och hitskänkt av nyssn. kyrkoherde. Här finnas gravar för flera släkter, såsom Gera, Gyllencreutz, Skutenberg och Svanestjerna m. fl. Dessutom förvaras följande minnen från äldre tider: ett på duk i olja måladt kristusansikte med följande skadade underskrift: *et expressio Viue illius Imaginis Salvatoris ... Jesu Hcristi quæ Roma ad D. Joh. Lateran an ... spiciatore* ..., en tavla av trä: en kvinna med svärd i högra och vågskål i vänstra handen; ett s. k. jätteben, som i äldre tider användes vid åtskilliga underkurer för människor och boskap. Benet är ryggkotan av en val. År 1865 skänktes härifrån till statens historiska museum ett relik-kors (fig. 319), en monstrans och ett rökelsekar (fig. 320).

Tornet uppfördes 1776. Därförut hängde ringklockorna i trästapel.

Av fornlämningar finnas eller hava funnits ättehögar och stensättningar å Fyrby, Kils, Ullstorps och Viby ägor. Fornborgar finnas å Ullstorps- och Borgbergen. På Kils ägor berättar sägnen om ett fältslag. Fatburen vid Björkvik är mycket omtalad (se Björkvik bland gårdar hädanefter).

Folkmängden var omkr. år 1754: 990, 1790: 1,204, 1850: 1,639, 1910: 1,657 och 1916: 1,681. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 626: 52, kommunalk. kr. 3,575: 10, skolk. kr. 502: 72, orgelk. kr. 455: 85, magasinsf. kr. 2,195: 20, sockenk. kr. 1,332: 30, hundskattemedel kr. 644: 05, Håkanssonska f. kr. 100, Vahlbergska f. kr. 510. — Folksk. hade 57 barn 1915; 4 småsk. hade 130 barn. — Handl.: 4, bandtv.: 17.

Gårdar.

Backa, 1/4 m., 14 h., 1 äg. — **Berga,** 1, med **Rässla,** 1/2 m., tills. 280 h. Kyrkoherdeboställe. — **Boda,** 5/8 m., 242 h., 4 äg.

Björkvik, 2, med **Bubbetorp,** 1 1/2, **Kvarnbubbetorp,** 1/8, **Ottestorp,** 1, **Stensäter,** 1/8, **Säverstorp,** 1, **Timmersberg,** 1/2 m., tills. 1,725 h. Godset *Birkewik* bildades av häradshövdingen Peter Tomasson genom köp åren 1368—1394. Hans hustru var Bengta Magnusadotter, som 1410 var änka. De hade dottern Birgitta, som var g. m. Knut Nilsson. Dessa tre sistn. utfärdade sistn. år härifrån ett brev. År 1402 levde Pet. Tomasson och utfärdade då fastebrev å jord i *Sudhrw Birkæwik* och *Kæløsu*, som riddaren Nils Håkansson sålt till Knut Nilsson. Knut Nilsson var av Gerasläkten och häradshövding liksom svärfadern i Skärkind. Tillh. vidare hans son Karl Knutsson, som 1466 var riksråd men även häradsh. i Skärkind (se Ögtld I, s. 178. 180, 181), samt senare hans son, riksr. Holger Karlsson († 1541). Denne stod 1497 på de upproriskas sida, varför Björkvik plundrades av Erik Turesson (Bielke). Den 30 aug. 1514 utfärdade riksrådet en dom, som frikände fru Gunhild Johansdotter (Bese), Erik Turessons änka, med arvingar från allt tilltal, för det, som blivit Holger Karlsson på hans

gård fråntaget, då k. Hans med rov, brand och slag kom hit till riket. Ärvdes vidare av sönerna, riksråden Karl († 1566) och Jöran Holgersson Gera († här 1588), då släkten utslocknade på manssidan (se Ögtld I, s. 319). Egendomen tillh. senare ryttmäst. Lars Tykesson Gyllencreutz genom gifte med Kristina Oxenstjerna, vars moder var Beata Holgersd:r Gera. Då detta äktenskap blev barnlöst, tillföll godset Kristina Oxenstjernas syster Elisabet, g. m. översten Konr. v. Yxkull († 1638), ett giftermål, som så tillvida är märkligt, att deras vigsel försiggick två gånger, första gången genom en avsatt tysk präst utan hennes anhörigas tillstånd. Giftermålet förklarades ogiltigt, till dess v. Y. försonat sig med släkten och församlingen. Detta skedde, och ny vigsel försiggick. Efter hans död gifte sig änkan för andra gången med riksr. Mattias Soop, som år 1636 under Björkvik ägde 26 m. Genom Beata v. Yxkull, som för sin stränghet skull allmänt är känd under namnet Pintorpafrun, övergick egendomen till hennes man, riksr. Erik Gyllenstjerna († 1657). Deras dotter Elisabet († 1702) var g. m. riksr. Klas Rålamb († 1698), som härigenom blev ägare till godset. Därefter tillföll det i arv sonen, kaptenen And. Rålamb. R. deltog under den första delen av sitt liv med synnerlig iver i k. Karl XII:s krig. Sedan han tagit avsked från krigstjänsten, nedsatte han sig på denna sin egendom, där han sysselsatte sig med studier och samlandet av ett vackert bibliotek. Hans lärdom var så stor, att han på egen hand översatte hela bibeln, ehuru denna översättning, säges det, ländt eftervärlden till föga nytta, enär han i manuskriptet använde en svårläslig stil. Under sin krigstid var han med i kalabaliken vid Bender. Sedan han blivit utlöst från sin där iråkade fångenskap, reste han hem. Ännu går här den sägnen, att han vid sin ankomst till Björkvik varit iklädd en fattig mans dräkt, samt att han såsom tiggare med hårda ord blivit bortkörd från gården av sin egen inspektor. En fattig gumma skall då förbarmat sig över honom samt givit honom husrum, vilken barmhärtighet hon, enligt berättelsen, sedan hade all anledning att prisa, under det inspektoren för sin hårdhet avskedades. Kapt. Rålamb dog 1762, och 1783 såldes egendomen till översten Joh. Gabr. Banér († 1811), vilken fick konungens tillstånd att utbyta Björkvik till fideikommiss emot Lidingön vid Stockholm, som hörde till Djursholms fideikommiss. Hans son, överstelöjtn. Joh. Gust. Banér, innehade därefter egendomen som fideikommiss, men fick 1714 tillstånd att utbyta Björkviks och Djursholms fideikommisser mot Sjö i Uppland, vilket senare han tillbytte sig av Joh. Karl Adelswärd å Adelsnäs, som då blev ägare av Björkvik. Egendomen tillh. sedermera dennes son Erik Seth, vid vars död 1868 den övergick till hans änka Eva Elisab. Broström, genom vars tredje gifte 1874 egendomen innehades av kaptenen Axel Abelin († 1910). Tillh. f. n. J. Henr. Johnsson. — Patronaträtten i socknen tillh. sedan 1712 ägaren av Björkviks säteri. — Egendomen är bekant för en på en bergkulle vid densamma belägen äldre byggnad, en s. k. »fatbur», måhända från 1500-talet. Denna fatburs byggnadssätt är åtminstone för vår tid märkligt. Är uppförd av furutimmer i två våningar, med tak, som starkt lutar åt alla sidor. Varje sida är försedd med ett mindre fönster. Övre våningen utskjuter över den undre mer än 1 met. Huset, vilket, som ett minne från äldre tider, vårdas väl, begagnades av nyssn. kapt. Rålamb till bibliotek samt rustkammare. I detsamma har till senare tid från den tid egendomen tillh. And. Rålamb förvarats en samling kläder och vapen, bl. a. en huggvärja, två värjgehäng av läder, ljusblå fältkappa, 7 met. vid i nedre kanten, två par tvärskurna ryttarstövlar med sporrar, sadel med stigbyglar och ljusblått schabrak med tre kronor, axelgehäng av älghud, gul valltrapp, patronkök, tre stångbetsel, ett bridonbetsel, ett par stigbyglar med grov järnkedja i stället för remmar, fältflaskfodral, ridbyxor av läder m. m. Dessutom en stor mängd andra kläder, skjortor och tiggarepaltor, som R. säges begagnat under sin fångenskap och flykt från Ryssland, ett järnbeslaget skrin samt seldon. Å vinden finnas åtskilliga

väl skurna ornament, lövverk, vapen, skärmar, tapeter i blått och guld m. m. Större delen av dessa föremål skänktes 1879 till staten och förvaras i Artillerimuseum i Stockholm. — Egendomen, med vackert läge, är välbebyggd. Redan år 1683 nämnes den som gammalt, väl bebyggdt frälsesäteri med fem rå- och rörshemman. År 1687 säges säteriet ha 10 t:rs utsäde å stark lerjord, 400 lass hö, mest av hårdvall, bete för 30 kor, fiske, skog m. m. Omkr. 1760, då egendomen utgjorde 7 5/8 m., hade den omkr. 15 t:rs årl. utsäde, 400 lass hö, ansenligt med skog, ymnigt fiske, mjöl- o. sågkvarn, tegelbruk m. m. Omkr. 1830, då egendomen utgjorde 7 3/8 m., hade den 25 t:rs årl. utsäde samt 350 lass hö, med mjöl- och sågkvarnar m. m.

Dansäter, 1/8 m., 77 h., äg. 1910 K. V. Sundin. — **Eke,** 1 1/8 m. Inge i Eke var 1357 fasteman. År 1376 och 1382 var Ragvald Ingason här sigillvittne. **St. Eke,** 1 m., 245 h., ha tills. med Olerum och Torstorp under 1600-talet tillh. Stegeborg men under 1700-talet, åtminstone dess första del, Björkvik, 1871 och 1910 häradsdom. J. F. Andersson, vars stbh. 1915 sålde egendomen till bröderna Valentin och Alfr. Jonsson. **L:a d:o,** 1/8 m., 19 h., 1 äg. — **Fyrby,** 1 1/2 m., 270 h. Agmund i *Fyraby* var 1356 och Sven i *Fyriby* 1380 fastevittnen. Detta säteri har tillhört häradshövd. Tyko Larsson Gyllencreutz, delen av krononatur genom donation av år 1594. Ägdes senare av hans dotterson, översten Ludv. Svanstjerna samt vidare genom köp av överstelöjtn. Joh. Gripenvald, som ägde gården med säterifrihet 1680 och 1692, likaledes år 1700 hans änka Katarina Lowisin († 1707). Omkr. 1726 tillh. Fyrby överstelöjtn. Rydingsvärd men försåldes till schoutbynachten Konr. v. Braunjohan († 1736), vars måg, sekret. Pet. v. Ehrenheim sålde egendomen till majoren Jöran Gripenvald († 1760). Hans måg, majoren Gerh. Fock pantsatte den i krigsmanshuskassan, och år 1783 tillh. Fyrby löjtn. J. G. de Falk samt därefter majoren Karl Joh. Montgomery († här 1805), vidare direktören Mæchel, hans broder, löjtn. Mæchel och slutligen på 1820-talet brukspatr. Axel Wahlberg († här 1836) samt sonen K. F. Wahlberg från omkr. 1850. Tillhör J. P. Filipsson. — **Gustorp,** 3/4 m., 96 h. Har tillh. dels Stegeborg, dels Hällerstads säteri, 1884 nämndem. Jöns Andersson, 1894 Joh. Bäär och 1910 E. J. Larsson. Såldes 1917 av nämndem. G. Johansson för 31,000 kr. till Klas Eriksson. — **Gölja,** 1/2 m., 170 h. Tillh. ännu 1884 Viby säteri. Tillh. 1894 och 1910 K. J. Johansson. — **Hanerik,** 1 m., 204 h., nu indraget civilt boställe. — **Harstorp,** 1 1/2 m., 238 h. Hörde tills. med Boda, Dansäter, Häjan, Hörstorp, Kulefall, Kåknö och Skärnäs genom köp från 1625 Stegeborg samt innehades några av dem 1687 genom förpantning av fru Hedv. Mörner. Har 5 äg. — **Hummelsäter,** 2 m., 380 h. Kätilvaster och Erland i *Humblasæter* gjorde 1375 ett jordaskifte med Pet. Tomasson och erhöllo av honom jord till 9 öres avrad här mot lika mycket å annat ställe i byn, där dessutom jord till 1/2 öres avrad överläts mot 2 m. sv. pgr. År 1376 sålde Olof Kätilvastason till Pet. Tomasson 3 öres avrad i dennes åkrar här för 6 m. pgr. Drotset Bo Jonsson gjorde 1377 ett jordabyte med Pet. Tomasson och gav denne halva *Langsrum,* ränt. 2 mark, och ö. gården i *Homblasæter,* räntande 9 öre, m. m. mot annat gods. Erland här var 1381 fastevittne. År 1384 sålde Olavir Tyrgilsson för 9 m. sv. pgr till Pet. Tomasson fastighet till 3 öres avrad här. Ärland och hans hustru Cecilia Kätilvastadotter här sälja 1392 med samtycke av sin son till Pet. Tomasson 9 öres avgäld i *Hwmblasæter* för 18 m. sv. pgr efter 6 på en mark lödig. År 1420 sålde Bodger i *Høkarrwmme* till Knut Nilsson 6 öres »skypan» i *Homblasæther* för 12 mark »gotniska ok titzska». Tillh. mot slutet av 1600- och början av 1700-talen släkten Rålamb. Tillh. i midten av 1800-talet Sörby i Örtomta s., 1871 och 1894 Axel Rudin, 1910 K. J. Magnusson. — **Hållingeby,** 1 m., 150 h. Har tillh. släkten Reuter. Tillh. 1853 mag. K. J. Gustafsson, 1884 och 1894 änkefru Ch. Gustafsson, 1910 inspekt. K. P. Gustafsson men såldes 1916 av nämndem. Paul Johansson

till Elias Jonsson. — **Hållstad,** 2 1/4 m., 257 h. Hörde 1687 och 1700 till Fyrby, ehuru underkastade reduktion. Innehades 1726 som pension av majoren Klas Starenfelt († 1757). Har länge haft 5, nu 4 äg. — **Häjan,** 3/8 m., 357 h., 5 äg.

Hällerstad, 1 m., 241 h. Om detta säteris äldsta kända ägare finnas två uppgifter. Enl. den ena skall detsamma år 1503 förekomma doneradt av Sten Sture till hospitalet i Söderköping, senare kommit såsom arv och eget i Vasasläkten och slutligen som utbytt av häradshövd. Tyko Gyllencreutz. Efter andra uppgiften skall Hällerstad tillh. kapt. Joh. Gudmundsson Ulf af Horsnäs († 1570), vilken likväl år 1560 endast skrev sig till Skravestad. Hans änka Kerstin Marbo, som år 1574 gifte om sig med nyssn. Gyllencreutz, behöll egendomen som morgongåvogods till år 1587, då den överlämnades till sonen Krister Ulf. Han pantsatte gården till riksr. Jöran Gera († 1588). År 1625 övergick den från Marta Gera, född Gylta, med begivande av Tyke Gyllencreutz' barn, till ståth. Joh. De la Gardie († 1642), som därunder hade 6 m. Senare ägdes gården av majoren Otto Joh. v. der Osten, gen. Sacken († 1669), av vars änka Anna Rålamb, omgift med ryttmäst. Otto Jurgen Klodt, egendomen pantsattes till hauptmannen över Stegeborgs län Henr. Scheibe, samt tillföll, då den icke återlöstes, hans måg, ryttmäst. Justinus v. Yhlen. Från honom övergick Hällerstad genom köp och byte mot Tåby till lagm. Joh. Gyllencreutz († 1737), vars änka Elisab. Funck på 1750-talet innehade den genom testamente. Efter hennes död 1781 tillh. egendomen sonen, kapt. Karl Gust. Gyllencreutz († 1775) och vidare dennes son, ryttmäst. Joh. Fredr. Gyllencreutz, därpå och omkr. 1783 genom köp hans svärmoder, fru Marg. Löwen, efter dess död 1786 genom arv Fr. Gyllencreutz ånyo. Omkr. 1800 köptes den av översten Karl Ax. Pereswetoff-Morath († 1844) samt ägdes därefter av hans måg, generalaud. Per Jak. Netzel, vidare av majoren P. M. Fries och omkr. 1825 av k. sekret. Kr. Henrik Braad. Tillh. vidare stadskassören Hallgren, 1850 tre bönder, 1853 och 1872 Magnus Holstensson, 1884 fabr. Frans Elmér, 1894 S. J. Ankarstrand och 1910 K. M. Ankarstrand. — Belägen vid Hällerstadsjön.

Hörstorp, 2 m., 399 h. Ingevald i *Hörstatorp* var 1357, Bise i *Hörista* 1371, Tor i *Höristatorp* 1371, Vexande i *Hörstotorp* 1375, Byse härstädes 1377, Væxande i *Hörastathorp* 1384, Vexande i *Höristhorp* 1389 fastemän. Nämnes även 1393 och 1402. Har 5 äg. — **Kil,** 3 m., 460 h. Ragvald Ingason i *Kyle* var 1375 sigillvittne. Som fastevittnen nämnas Joar 1380, Jogwar i *Kil* 1389 och Jowar i *Kile* 1402. Kil, 1 1/2 m., tillh. 1871 J. Th. Vikström men 1894 och vidare hans stbh. Det övriga har 2 äg. — **Kinäs,** 1/8 m., 280 h. Äg. 1910 E. o. K. Nilsson. — **Kulefall,** 1 1/2 m., 600 h., 13 äg. — **Kåknö,** 1 m., 355 h., 7 äg. — **Källtorp,** 1/8 m., 26 h., 1 äg. — **Källösa,** 2 m., 274 h. *Kæløsu* nämnes 1402 (se Björkvik). Nämnes även 1410. 5 äg. — **Lenshult,** 1 1/4 m., 760 h. Donerades till assessoren, d:r Olof Bure och tillh. honom 1626. Ägdes som säteri omkr. 1680 av hans måg, assessoren Sven Svart. Reducerades men förlänades till förre ägarens måg, landshövd. Gust. Ad. v. d. Osten, gen. Sacken. Under förra hälften av 1700-talet tillh. egendomen ryttmäst. And. Vesterberg, vilken sålde den till k. sekret. Per v. Ehrenheim, som även efter någon tid försålde den till assessoren Elias Magn. Ingman, adl. Nordenstolpe († 1773), som var äg. på 1750-talet. Vid denna tid hade gården 12 à 13 t:rs utsäde, 60 à 80 lass äng, nödtorftigt mulbete, 4 dagsverkstorp och en vidsträckt skog »gårdens dyrbaraste egendom». Tillh. 1783 föreg. ägarens son, kammarrådet Arv. Georg Nordenstolpe, vidare Joh. Karl Adelsvärd, Adelsnäs, samt därefter genom byte krigsrådet Fredr. Ulr. Fries († 1868), därefter hans son, notarien Nils Fredr. Fries och efter dennes död dottern Hedda Maria F., som 1916 sålde egendomen för 195,000 kr. till Skärblacka ab. — **Lyckebo,** 1/2 m., **Parstorp,** 1/4, och **Ulvebo,** 1/2 m., tills. 883 h. Tillh. förut Hylinge fideikommiss, nu

Holmens bruk i Norrköping. — **Långserum,** 1 m., 111 h. Som fastevittne nämnes Nils i *Lanxrume* 1356 och häradshövdingen Nils i *Langharume* 1357. År 1369 sålde Erik Hemmingsson i Lindaberg all sin fastighet i *Övra Langsrum* till Pet. Tomasson för 15 mark att erläggas med två oxar, 2 kor och 2 mark i pgr. Pavel Bravidsson, som var byaman i Söderköping, sålde 1370 för 32 m. till Pet. Tomasson 2/3 att. jord i *Langserum*, som han ärvt efter sin moster, och senare s. å. sålde samme man »halvdelen i Yttre Langsrum» till Pet. Tomasson för 32 m. pgr, så goda att 4 1/2 m. gingo på en lödig. År 1371 sålde Jon i Rysla till Pet. Tomasson för 4 m. pgr sin ägolott i Yttre Langsrum, ränt. 4 örtugar. Sistn. år sålde nyssn. Pavel eller Pål all sin ägolott här för 15 m. pgr. År 1375 sålde Sune i *Tiwatorp* och Elisif till Pet. Tomasson för 5 m. pgr alla sina fastigheter i Övra Langserum. Nämnes 1377 (se Hummelsäter). Sistn. år sålde Pet. Ascersson till Pet. Tomasson jord till 3 öres avrad i *Södra Byrkevik* och till 1 örtugas avrad i *Övra Langserum* för 8 m. sv. pgr, så godt mynt, att 6 mark gingo på en lödig. År 1380 sålde Sven Sentglömder och hans hustru Ramfrid till Pet. Tomasson för 1 m. pgr en jordlott i Övra Langserum, ränt. 1 örtug. Långserum har länge tillhört och tillh. än Björkvik. — **Långsäter,** 1/4 m., 153 h. Har förut haft flera äg. men tillh. 1910 P. A. Jonsson. — **Olerum,** 1 m., 426 h., 7 äg. — **Skärnäs,** 3/4 m., 345 h., 3 äg. — **Syttorp,** 1 m., 303 h. Har förr tillh. Björkvik, 1910 K. O. Klint. — **Torrsjö,** 2 3/4 m., 330 h., 8 äg. — **Torstorp,** 1/2 m., 175 h. Räntan av Torstorp tillkom Vetenskapssocieteten i Uppsala. Tillh. 1910 K. J. Karlsson. — **Torsäter,** 1/4 m., 39 h., 1 äg. — **Tåby,** 2 m., med **Önstorp,** 1/2 m., tills. 332 h. Efter att ha tillh. Fyrby kom Tåby säteri till landshövd. Karl Gust. Gyllencreutz, Viby, († 1720), vidare till ryttm. Justin v. Yhlen († 1759), hans änka Hedv. Sofia Scheibe († 1767), sonen, överstelöjtn. Gust. Ad. v. Y. († 1805), 1783 hans äldsta syster Kristina Karolina v. Y. († här 1787), 1800 och 1825 ryttmäst. Georg Henr. König genom köp, från 1836 fabrik. K. Rydberg, 1850 och 1853 inspekt. K. J. Mosén men kom sedermera åter till Fyrby. Tillh. 1910 veterinärläkaren P. K. A. Bergström. — **Ullstorp,** 2 1/4 m., 286 h. Gjurd i *Ulstorp* var 1370 och Gywrdher i *Wlzthorp* 1385 fasteman. Ullstorp har förr tillh. Björkvik. Har länge haft 5, 1910 3 äg. — **Viby,** 2, med **Kvarngården,** 1/2, och **Landby,** 2 m., tills. 329 h. Viby säteri, åtminstone en del därav, tillh. i början av 1600-talet häradshövd. Tyko Gyllencreutz († 1625), dess son, ryttmäst. Lars G. († 1623), vidare dennes broder, löjtn. Alf. G. († 1642), 1683 landshövd. Karl Gust. G. († 1720), hans son, lagm. Joh. G. († 1737) och på 1750-talet hans änka Elisabet Funck († 1781), sonen, kaptenen Karl Gust. G. († 1775), 1783 hans måg, ryttmäst. Karl Gust. Cronhjelm, nämndem. L. Olsson, sergeanten Sven Åbom. (Åren 1807—1808 var tvistemål rör. Viby mellan serg. Å. å ena och å andra sidan K. G. Cronhjelm, assessoren Rydorff m. fl.), prosten Mattias Stenhammar och hans måg, lagm. Karl Fredr. Hummerhjelm 1825, på 1850-talet och till sin död hans änka Aurora Eva Sofia Stenhammar, från 1860-talet hennes släkting Signe Lönnberg, som sedermera ingick äktenskap med Oskar Petersson, vilken på så vis blev och var äg. ännu 1895. Tillh. nu A. E. Jonsson. År 1726 säges gården även innehavas av kapt. And. Rålamb, vars släkt under 1600- och början av 1700-talen ägde de underl. gårdarna Lundby och Kvarngården. Viby har antagligen t. o. m. 1800-talet haft flera ägare. — Vid reduktionen säges Viby vara uppbyggdt på 2 1/2 h. med 12 t:rs utsäde å sandjord, lera och dungjord samt äng till 80 lass kärrhö. På 1750-talet hade säteriet 15 t:rs utsäde, äng till 100 lass, nödtorftig skog etc. Omkr. 1828 var årl. utsädet 25 t:r och hötillgången 150 lass. — **Övertorp,** 1 m., 123 h. Har länge tillh. Björkvik. Ägdes 1910 av Holmens bruk i Norrköping.

Övriga tillhörigheter: Backa kvarn, Damviks utj., Karlsdal, Klockarebol, Kvarnbubbetorps kvarn, såg och tegelbruk, Lenshults kvarn och såg, Lidaholm, Lindelund, Måltorps utj., St. Stockkärret m. fl.

Valkebo härad

ingår i Vifolka, Valkebo och Gullbergs domsaga, vilken enl. k. förordning från febr. 1917 omfattar två tingslag, varvid Valkebo och Gullbergs härader skola utgöra ett tingslag. Därförut var domsagan indelad i tre tingslag, ett för vardera häradet. Valkebo h:d ingår i de tre häradenas fögderi. Gränsar i n. till Gullberg, i ö. till Hanekind och Kind, i s. till Kind samt i v. till Vifolka. Socknarna äro Gammalkil, Ledberg, Nykil, Rappestad, Sjögestad, Ulrika och Vikingstad. Av dessa tillh. Ledberg Gullbergs och Bobergs kontrakt. De övriga socknarna bilda tills. med Valkebo h:ds socknar V. Harg, Ö. Tollstad och Sya, Veta och Viby, Normlösa och Härberga samt Mjölby, Vifolka och Valkebo kontrakt. — Häradet bildar ett länsmansdistrikt. Arealen: 41,121 h., därav land 39,592. Kontraktets areal: 72,182 h.

Walkøbo h:d nämnes 1354. Nämnes vidare 1385, då ett brev dateras *Valkirbo thing*, 1393, 1400 o. s. v. samt skrives även *Valkabo* o. *Walkarbo*. Om häradets äldsta »domaresäte» läses i inventariet för Gammalkils kyrka av år 1829: »Före 1686 har på Fettjestads gärde s. om kyrkan funnits ett domaresäte. Några stenar kvarstå ännu till minne härav. Nedanför ligger en källa, där man fordom skall ha offrat, men som nu är nästan igenfallen.» Detta domaresäte omtalas även omkr. 1760. Senare beskrives ett domaresäte å den sv. om kyrkan belägna långsluttande sandbacken »Råberget», som sträcker sig till Fettjestad, där ännu i första början av 1800-talet en omkr. två meter hög samt åtta mindre stenar visade domaresätets plats. Fyra stenar sönderspröngdes och användes vid kyrkobyggnaden. Ännu på 1850-talet kvarstodo två stenar av 1,5 och 2 met. höjd. Vid grushämtning föllo de emellertid ned och bortfördes till Fettjestad. År 1406 var tingstaden vid *Skindynohagh* och 1420 vid *Gamblakil*. I enl. med Gustav II Adolfs rättegångsförordning flyttades tingsstället 1686 till Bankebergs gästgivaregård, där det ännu är beläget. J. O. har 1917 avlåtit en skrivelse till k. m:t, vari hemställes, att de tre nuv. tingslagen i Vifolka, Valkebo och Gullbergs domsaga måtte i avvaktan på domsagans framtida ev. uppdelning o. sammanslagning med Åkerbo m. fl. härads domsaga samt Lysings och Göstrings domsaga förenas till ett tingslag med tingsställe i Linköping. Denna skrivelse är såtillvida besvarad genom ovannämnda k. förordning av febr. 1917, att det är bestämdt, att Valkebo och Gullbergs tingslag skall ha tingsställe i Linköping. Häradet har förr länge varit förenadt under samma häradshövding som Kinds m. fl. h:d. — Sigillet har en plog.

Socknar.

1. **Gammalkil.** Gränserna äro i n. Sjögestad, i no. Vikingstad, i ö. Nykil, i s. delar av Ulrika och Nykil samt i v. V. Harg och Ö. Tollstad. Arealen: 6,187 h., därav 5,962 land. Häggebo, 1/2 m., som hithör,

är beläget i Nykils s:n. N. delen är slätt, men i s. bildar socknen en milslång kil, omgiven av Nykil å ena sidan samt Ö. Tollstad och V. Harg å andra sidan. Denna del upptages av skogbeväxta höjder och berg. Tre insjöar finnas, näml. Vikarn l. Storsjön, Duseborgs- l. Lillsjön samt Kalven, vilka senare äro förenade genom en bäck. Alla vattendragen höra till Lillåns och därmed även till Svartåns dalgång. Rådande jordart är bördig lera, men finnes även sandjord såsom vid präst-

321. Gammalkils kyrka.

gården, Ö. Krångestad m. fl. gårdar. I skogstrakten är företrädesvis sand, sandmylla och lättjord. Av socknens vägar är en stor del tillkommen under 1800-talet. De förnämsta äro två från n. kommande häradsvägar, av vilka den ena i so. riktning går till Nykil och den andra från Tollstad in i Nykil och Ulrika, efter att ha passerat genom socknens hela längd.

Socknen omtalas år 1345 under namnet *Gamble Kyl.* Nämnda år var Halstanus kyrkoherde här. År 1358 skrives socknens namn *Gambla Kiel*, 1385 *Gamblakiil* samt 1387 och 1397 *Gamble Kil.* Måhända denna socken och den närbelägna Nykil ursprungligen varit en socken, vilka vid delning fått sina nuv. namn. Socknen utgör ett pastorat. Ny regl. 1920. Komministraturen är vakanssatt enl. k. brev av 1908 samt föreslagen till indragning. Fordom har socknen tidvis varit prebende under en kanonikus vid Linköpings domkyrka. Kyrkan är byggd av sten åren 1799—1801 av byggmäst. i Örebro Erik Fredberg (fig. 321). Över portalen läses: *Under konung Gustav IV Adolfs regering år 1799 lades grunden till detta tempel. Byggnaden fullbordades 1801.* Taket är täckt med plåt, förut med spån. Reparerades omkr. 1875. Längden 40 och br. 13,5 met. Vapenhuset 6×5. Rymmer 600 personer. Har varmugn. Altartavlan, som framställer Kristi samtal med Nikodemus, är målad av

Per Hörberg samt hitskänkt av prosten d:r Krist. Retz. Ekvall och hans maka Sofia Locke. I koret hänga tavlor, varav en, framst. Maria kyrkogång, är skänkt av rusth. Daniel Karlsson i Kapperstad och en annan framst. Jesus vid 12 års ålder av Lars Jonsson i Krångestad krong. Å altarringen äro målningar, framst. syndafallet, Moses' tio budord, Isak offras, Josefs bröder hålla måltid (10 bilder), nattvardens instiftelse, Jesu omskärelse, Jesu dop, Johannes' predikan, Jesu himmelsfärd samt å läktarbröstningen: Jesu intåg i Jerusalem, Jesus renar templet, vandringen till Golgata. Dessa målningar äro av Per Hörberg. De i koret äro av Frisk. Å en pelare läses: skattemannen Pet. Hedlund i Önderstad, vid 81 års ålder, skänkte till denna kyrkas prydnad 166 riksd. sk. 1802. Predikstolen är förf. av J. Beurling i bildhuggeriarbete samt skänkt av fyra bönder. Orgeln om 28 st. är av Per Schörlin från år 1806. Renoverades 1912, men är skröplig. Kyrkans nattvardskalk är gammal och till formen sexkantig. På det sexkantiga handtaget står i skilda rutor bokstäverna JHESUS. På foten är följande inskrift med munkstil: *Ave maria gracia plena dominus tecm benedicta tu in mulieribus.* Ljuskronorna äro fem av metall, varjämte finnas 2 lampetter. Altarbordet är en gåva av änkefruarna Kristina Vichius, född Söderstrand, å Sixtorp och Kristina Skarin, f. Björling, å Kapperstad 1802. Ett i koret befintligt ur är skänkt 1802 av Olof Svensson i Kapperstad. Nummertavlorna äro skänkta 1801 av rusth. Nils Svensson och Pet. Villman, båda i Krångstad. Porträtt i olja finnas av prosten Nils Retzius († som kyrkoh. här 1752), av ett fruntimmer (antagligen prostinnan R., f. Broms) samt av deras son, komminist. här Jakob Retzius († 1754). Å sakristians brädtak finnas målningar framst. Jesus å förklaringsberget med Moses och Elias, allt omgivet av lövverk. Dessa bräder äro från skeppet i gamla kyrkan. En del av kyrkans bänkar synas även vara förf. av samma tak, varom en del inskriptioner och målningar bära vittne. Av äldre föremål märkas: en gammaldags brudkrona, i tornet ett epitafium över Sam. Duse 1720, ett skåp från 1786, porträtt av drottn. Sofia Magdalena, en järnbeslagen kista, i vilken förvaras äldre mässhakar, tennkannor m. m. Bredvid ringmuren är en gammal stenbyggnad med tjocka murar och små fönstergluggar, vilken användes till sockenmagasin. — Avst. till närmaste jvst., Sjögestad, är 8 km.

Ringklockorna hänga i tornet. Storklockan är enl. inskr. omgjuten år 1812 av Jonas Price i Jönköping. Lillklockan, hitskänkt å 1600-talet av majoren Mattias Stackelberg i Vinås, omgöts 1731 av M. Hultman, Norrköping. Förutom några bilder, bl. a. av Maria med barnet, läses å densamma: Soli Deo gloria.

Gamla kyrkan var till en del av huggen kalksten, till en del av gråsten med en träutbyggnad åt n. från år 1734. Oaktadt kyrkan hade stentorn med spånad träspets, hängde klockorna i en 1699 uppbyggd trästapel. Släkten Duse m. fl. hade här familjegrav. Å kyrkogården fanns förr familjegrav för släkten Pereswetoff-Morath, men den nedrevs omkr. 1870, då kistorna nedsattes i jorden i närvaro av familjemedlem-

mar. Då gamla kyrkan revs, anträffades vid s. kordörren en oskadad större låda av ek, med gulaktig falaska, antagligen efter förmultnadt papper.

Av fornlämningar märkes en runsten i nv. hörnet av kyrkogården, vilken sten förut länge varit använd som trappsten vid en bod å kyrkoherdebostället. Tydningen av de utnötta runorna torde vara: Halvdan reste denna sten efter sin gode fader. Stensättningar märkas å Unnerstads ägor. Rundlar och fyrkanter förekomma här och var. I en aspdunge ö. om kyrkan, nv. om Fettjestads storgård samt vid sluttningen av ett berg n. om St. Broby märkes en del ättekullar.

Folkmängden var 1754: 1,300, 1790: 1,102, 1850: 1,468, 1910: 1,290 o. 1916: 1,270. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 1,600, fattigk. kr. 7,130, Holmströmska f. kr. 1,500, Cedervallska f. kr. 2,000, Brogrenska f. kr. 443. — Folksk. äro 2 med 92 barn 1915. Småsk. äro även 2 med 65 barn. — Handl.: 4, handtv.: 11.

Gårdar.

Billa, 1/4 m., 37 h., 1 äg. — **Björkhult,** 1/2 m., 384 h. Har förr varit prebendeh. och krono. Köptes 1645 av kammarrådet Mårten Leijonsköld († 1656), tillh. 1686 och 1700 fru M. C. Hård men kom under första delen av sistn. århundrade till Lagerlunda och Lagerfeltska släkten, dit gården ännu hör. — **Blackstorp,** 1 1/2 m., 117 h. Ingvar i *Blaksthorp* var 1385 fasteman. Har liksom andra gårdar i socknen förr tillh. Vinäs; 6 äg. — **Broby,** 3 m., 258 h. **St. Broby,** 1 m., har varit nu indraget militiebost., **d:o,** 1 m., tillh. mot slutet av 1600-talet fru M. C. Hård, 1726 släkten Lagerfelt, 1818 kamrer. Jon Lingmarks änka Eva Krist. Kinnander, då gården var väl bebyggd, 1852 deras dotter, änkefru Kat. Ulr. Vestelius, som i sitt första gifte haft majoren Herm. Fredr. Gyllenhöök († 1810), sedermera hennes son And. Herm. Gyllenhöök och efter hans död 1868 hans änka Laura Engström, g. andra g. med kommissionslandtmät. F. A. Schillberg, vilka år 1876 försålde gården för 42,000 kr. till And. Joh. Andersson och hans hustru Hilda Danielsdotter, vilka voro äg. ännu på 1880-talet. Tillh. 1894 A. G. Gustafsson, V. Ny, och 1910 G. A. Andersson. — **L:a Broby,** 1 m., 2 äg., 1910 K. J. Bergström och J. A. Nilsson. — **Brånstad,** 1/2 m., 45 h., 1 äg. — **Drättinge,** 2 m., 148 h. Frälseg. har ännu 1726 tillh. Rosenstjernska släkten. Skatteg. donerades 1646 till fru A. Stjernfelt men reducerades. Har 5 äg.

Duseborg, 1 m., med **Bommedal,** 1 m., och **Ullsberg,** 1 m., tills. 626 h. Säteriet hette Vinäs ännu på 1700-talet. Vid räfsteting 1399 i Söderköping yrkade fogden Esbjörn djäken, att Vinäs skulle vara häradsjord, men rätten förklarade godset vara riddaren Staffan Ulvssons arvegods och urgammalt frälse. År 1417 nämnes Bengt Laurensson i *Vinæs* som sigillvittne. År 1680 ägdes Vinäs som säteriallodialfrälse av majoren Mattias Stackelberg, vilken säges skrivit sig därtill redan 1632. Egendomen eller en del underl. hemman hade förut inköpts av majoren Stackelbergs svärfader Lars Grubbe l. Stjernfelt. Vid denna tid skall under säteriet lydt 6 fr.- och 5 skatteh. i Gammalkils och Nykils socknar. År 1696 sålde änkefu Ingeb. Stackelberg, f. Grubbe, egendomen till sederm. kaptenen Krister Sam. Duse († 1711). Därefter tillh. Vinäs eller Duseborg, såsom egendomen nu eller månhända något senare började att kallas, den förre ägarens son, ryttm. Sam. Duse († 1720). Genom hans änka Eva Printzensködls andra giftermål med ryttm. Joh. Fr. Rotkirch innehade denne en tid egendomen, som därefter kom till ryttm. Ax. Joh. Duse, vilken på 1750-talet var äg. Vid hans död övergick gården till hans enda arvinge, mågen, majoren Karl Gust. Pereswetoff-Morath († här 1810) samt därefter till dennes son, översten Karl Ax. P.-Morath, vilken betydligt förbättrade egendomen genom kostsamma odlingar av kärr och mossar. Från denna släkt övergick Duseborg genom köp år 1829 till

jägmästaren Joh. Forssbeck. Genom arv efter sin farbroder blev jägmäst. Fredr. Aug. Forssbeck ägare år 1850. År 1873 försålde han Duseborg till löjtnanten Karl Kindstrand († 1898). Ägdes vidare av sonen, kaptenen Helm. Fritiof Kindstrand, som sålde egendomen till A. S. Jonsén. — Mangården är belägen på ett näs emellan Duseborgs Stor- och Lillsjö. Den prydliga huvudbyggnaden, som är av sten, är uppförd år 1852 av jägmäst. F. A. Forssbeck. I två våningar innehåller den 24 rum med 6 källare. — Under 1500-talet skall Duseborg, berättas det, härjats av upprorsstiftaren Nils Dacke. Då denne med sitt anhang tågade från Småland uppåt Östergötland, blev han flerfaldiga gånger slagen av k. Gustavs fältöverstar. En av dessa säges varit ägare till Duseborg. Förtörnad över motståndet hämnades Dacke slutligen på det sätt, att han i grund nedbrände gården. Stora kollager ha även anträffats i närheten av nuv. mangården, vilket torde bestyrka, att gården undergått eldsvåda. Ett ytterligare stöd för denna sägen har man sökt i fem urgamla nycklar av egendomlig konstruktion, vilka vid sprängning blivit funna under en stor jordfast sten. Nycklarna äro avlämnade till statens samlingar i Stockholm. Folket i orten var vid nycklarnas upphittande genast färdiga att förklara det nycklarna vid Dackens ankomst blivit gömda under stenen av de för de upproriska skarorna flyende innevånarna vid egendomen.

Fagerhult, 1 m., 220 h., 6 äg. — **Fallsberg,** 1/4 m., 1 äg. — **Fettjestad,** 5 1/4 m., 442 h. *Fythiastadum* nämnes i ärkedjäknen Sigtrads testamente år 1215. S. gjorde ytterligare ett testamente år 1291, då namnet skrives *Fithya stadhum.* År 1315 gav Mattias Tyrnersson och hans hustru bl. a. en gård i *Fytyastadhum* till stiftande av en prebenda i Linköpings domkyrka, och år 1318 gav hans änka Ingegerd Svantepolksdotter sin gård i *Fitiæstadhum* för sin och sin avlidne mans själ till förbättrande av jungfru Marias prebenda i Linköpings domkyrka, med föreskrift att en själamässa skulle läsas varje vecka. Botolf i *Fitiastadhà* var 1385 fasteman. Två gårdar donerades 1653 till slottshauptm. å Johannisborg vid Norrköping Henr. Primeroos († 1669) liksom 2 gårdar i Krångestad samt delar av Skränge, Tiggesbo och Unnerstad, vilka senare tillh. Margareta Primeroos, men kommo alla dessa gårdar genom förpantning till biskopinnan Brita Gyllenadler. Gårdar här reducerades från Lillie. En gård har hört till Åsarp i Vikingstad. Fettjestad, 1 m., har varit nu indraget militiebost., likaså 1 m. Ågården; 1/2 innehas av församlingens organist, 2 1/2 m. har sedan länge 3 äg. År 1871 ägdes 1 1/2 av And. Persson, 1884 och 1894 av Klas Olofsson. — **Gammalkil,** 1 m., 104 h., kalladt **Kräppla.** Kyrkoherdebost. — **Gävbo,** 1/2 m., 46 h., 1 äg. — **Häggebo,** 1/2 m., 95 h., 7 äg. — **Högstorp,** 1 m., 115 h. Kyrkoprästen i Nykil Stefan testamenterade 1396 till Vadstena kl. bl. a. en gård i *Höxthorp.* Har 3 äg. — **Kapperstad,** 3 m., 170 h. Åke i *Kaperstadha* nämnes 1369. Bysi nämnes 1385 och Arvid härstädes 1408, båda som fastemän. I arvskifte år 1574 tillföll Axel Lillies barn Kapperstad med kvarn och ström, räntande 4 t:r korn, Stillinge, ränt. 1 lisp. smör och en god oxe vart sjätte år, Bankeberg, ränt. 20 spann korn alla i Valkebo h:d samt en gård i Kuddby s., Göpstad, ränt. 4 t:r korn. **Kapperstads säteri,** 1 m., tillh. 1680 o. 1700 Magn. Storckenfelt, 1726 landshövd. Pet. v. Danckwardt († 1732), därefter och på 1750-talet hans son, överauditören Pet. Henr. v. Danckwardt († ogift 1777), som även ägde Krångstad, 1783 hans arvingar, 1818 under förpantning änkefru Kristina Björling. Vid denna tid hade egendomen 12 t:rs årl. utsäde, äng till 30 lass hö, knappt mulbete, liten skog och 1 kvarn med 3 par stenar. År 1829 tillh. säteriet löjtn. Kalin och m:ll Skarin samt 1852 Karl Pet. Sundström, 1894 hans stärbh. Kapperstad, 3 m., har f. n. 4 äg., därav A. P. Andersson, A. K. Karlsson m. fl. — **Krångstad,** 6 m., 724 h. Nisse Laurensson i *Krangastadhom* satt 1420 i nämnden som fastevittne. Blackstorp, Gävbo,

Häggebo, Krångestad och Staveryd köptes helt eller delvis av Lars Grubbe, vilka 1686 tillh. Vinäs (se Fettjestad). Gårdar här ha tillh. Klas Rålamb, Gust. Sparre och ryttmäst. Harald Ridderberg. Krångstads Kron-, Bro- och Tomteg., 2 1/4 m., tillh. 1871 And. Persson i Fettjestad, samt Tysk- och Norrg., 1 1/2 m. Daniel Månsson, 1884 den sistn. stärbh., K. V. Petersson jämte 6 andra äg., 1894 K. P. Sundströms stbh., löjtn. Karl F. Kindstrand, E. Joelsson och K. Danielsson samt A. Danielsson. År 1910 hade gårdarna 12 äg., därav A. F. Andersson m. fl. — **Lodda,** 1/4 m., 121 h. År 1405 utfärdade flera personer ett intyg, att Jowan Gamble sagt »vppa sin Gud och sine siæl», att *Gebbebodhe* och *Lodde* före stora döden (digerdöden) var i frälse och att där bodde hans fadersfaders fader, som tjänte hos Filippus Ulvsson i Langenäs. Tillh. 1910 N. J. Johansson. — **Löt,** 1/2 m., 62 h., 3 äg. — **Påtorp,** 3/8 m., 27 h. Från *Pafwætherp* utfärdade hertigarna Erik och Valdemar år 1307 ett gåvobrev på deras andel i 2 torp Blåvik till Bo Niklasson. Under 1600-talet tillh. gården Ax. Lillie. Tillh. 1884 Aug. Jakobsson, Hörna, 1894 hans stbh., 1910 A. Hallin. — **Sixtorp,** 1 m., 50 h. Jowan Smidh i *Sixstenstorp* nämnes 1405. Till år 1680 innehades gården av Hans Ulfsparre som säteri, vidare 1686 av Ax. Lillie, 1700 och 1726 av hans arvingar, i början av 1800-talet av kamr. och regementsskrivaren Vichius' arvingar, då gården hade god åbyggnad, 1852 av kapt. J. Kinnander, 1871 av And. Gust. Vinell, 1884 av två äg., 1894 o. 1910 av J. Petersson. — **Skiestad,** 2 m., 128 h. Österg. jämte Skränge söderg., tills. 1 1/2 m., tillh. 1871 och 1894 org. N. Ohlin och 1910 J. B. Ohlin. Det övriga av Skiestad 2 äg. — **Skränge,** 3 1/4 m., 323 h. Birger i *Skrænge* satt i nämnden 1413. Under 1600-talet tillh. en gård här biskopinnan Brita Gyllenadler, en annan 1700 Pet. Danckwardt och ännu en Götherhjelm. Skränge, 1 m., har varit nu till staten indraget trumpetarebost. Det övriga har 6 äg. — **Staveryd,** 1 m., 56 h. Tillh. 1884 kronofogden Vilh. Ygbergs arv., 1894 D. Danielsson och 1910 N. F. Andersson i Skränge. — **Stillinge,** 1 1/4 m., 71 h., därav 1/2 m. komministerbost., som disponeras av Linköpings domkapitel, 3/4 m. tillh. 1884 Sam. Månsson, 1894 K. J. L. Andersson och 1910 Alfr. Andersson. — **Tiggesbo,** 1/4 m., 169 h., tillh. 1884 And. Joh. Petersson, 1894 löjtn. K. F. Kindstrand och 1910 statsverket. — **Unnerstad,** 4 m., 291 h. År 1375 gav Ingeborg Torsdotter (båt i sköld utan hjälm) bl. a. all sin ägolott i *Öndastad* till Vadstena kl., dit hon ingick. År 1378 utfärdades ett intyg av lagm. Joh. Upplänning, att hela Unnerstad givits till samma kloster. Omkr. samma tid gav riddaren Bengt Filipsson till sin frände Klemens Kattunger för dennes långa och trogna tjänst en att. jord i *Öndirstadha,* vilken Klemens sedermera bortbytte till Vadstena kl. mot en gård i Linköping, värd 50 mark. Staffan i *Ønderstadum* var 1408 fastevittne. År 1413 fälldes räfstetingsdom, varigenom jord här tilldömdes Vadstena kl. Ägare här voro under 1600- och 1700-talen medlemmar av släkterna Bonde, Gyllenållon och Ridderberg. Har 5 äg., därav Unnerstads f. d. militiebost. såldes 1917 av K. J. Karlsson till Emil Hemmingsson, Vårdsberg. — **Vinneberg** l. **Vindeberga,** 1 m., 122 h. Här tillh. 3/4 m. 1871 And. Jonsson. Gården har länge haft 2 äg., 1910 K. D. Petersson o. Karolina Svensson i Brånstad. — **Ånnebo** l. **Åndebo,** 1 1/2 m., 365 h. Köptes åtminstone delvis av Lillie 1650. Tillh. 1686 Duseborg, dit 1/2 m. hört även i senaste tid. Har 2 äg.

Övriga tillhörigheter: Björkhults såg, Duseborgs kvarn och såg, Gävbo pump, d:o handelsl., Hagsäter, Kapperstads kvarn, Krångestads handelsl., Källtorps d:o, Nykvarns kvarn o. såg, Smårå, Örsäters utj. av Krångestads pukeg. m. fl.

2. Ledberg, undantagsvis kallad **Ledeberg.** Gränserna äro i n. Flistad och Vreta kl., i ö. Kaga, i so. Kärna, i sv. Rappestad, i v. Björkeberg. Arealen: 1,222 h., därav 1,190 land. Stacka, 1/4 m., jämte kvarn

tillh. Kaga s:n är därifrån skildt genom hemman i Ledbergs s:n. Socknen är huvudsakligen en slätt, här och där stenbunden och upptagen av höjder och kullar. Jordarten är sand och lera, ofta på kalkgrund. Svartån flyter till en del å socknens n. sida samt genomgår sedan socknen i ostlig och so. riktning. Hela gränsen mot Rappestad upptages av Lillån, som sedan går norrut till Svartån. Av vägar går en i nv. riktning snedt genom socknens hela längd förbi kyrkan. Från densamma utgår en åt sv. till Rappestad och en åt no. till Kaga.

Ledhaberg och *Ledhebergs* socken omtalas 1374, kyrkan 1389, till vilken då skänktes fastigheten Kullirsbro. Skrives år 1394 *Ledhaberdha* (!).

322. Ledbergs kyrka.

Nämnes 1413 samt räknades då och senare till Gullbergs härad. Socknen är annex till Björkeberg i nämnda härad. Kyrkan är uppbyggd 1850 och 51 samt invigd d. 4 juli 1852 (fig. 322). Är av sten samt uppförd på samma plats som gamla kyrkan, vilken först nedrevs, varefter man begagnade sig av gamla kalkstenen, så långt den räckte. Ritningen var av direktören A. Nyström i Krigsberg, men förändrades åtskilligt av överintendentsämbetet i Stockholm. Byggmästare var K. A. Forssén. Kostnaderna för templets uppförande säges uppgått till omkr. 25,000 kr., varav 20,000 till byggmästaren. Rundt omkring yttre taklisten och tornets midtelparti löper en uddig fris, hållen i ljusare färgton än kyrkan. Långsidornas yttre hörn prydas av murade pilastrar och huvudingången å kyrkans midt av halvrunda samt med kapitäler försedda pelare, varjämte över samma ingång finnes ett fönster i rosettform samt ett förgylldt fristående kors. Tornet, som över ingången och på sidorna har rosettfönster, har överst lanternin av trä, försedd med

dubbla fönsterrader, därav de 8 mindre i rosettform och de större i avlång rundbågestil. Tornspetsen prydes av klot och kors, båda förgyllda, men klotet har av blixtens inverkan fått utseende att vara av marmor. Taket å kyrkan är belagdt med spån och å tornet med koppar. Längden är 33 och br. 14,5 met. med 600 sittplatser. Har varmugn. Altartavlan framställer Kristi uppståndelse och är målad 1850 av Leman. Predikstolen, bibehållen från gamla kyrkan, skänktes dit år 1676 av översten Gust. Koskull, Odensfors. Den har sin plats på långskeppets högra sida och är målad i vitt med guld. Orgeln, om 9 st., är förf. 1852 av Sven Nordström, Flisby. Tre ljuskronor finnas. Av dessa bär en jämte givarnas vapen inskriften: *Gudi och Konungen till ära, Fiender och Andra Lögen Hundar till förträth. Gustaf Koskull. Anna Christina Klingsporr. 1673.* Å kronan i midten av kyrkan läses: *Till Guds ära och Ledbergs kyrka till prydnad hafver Landsgevaldjern Dan: Rydberg och dess k. hustro Sara Samuelsdotter skänkt denna ljuskrona oss och begges våra förfäder till en åminnelse, som hafva bebott Tomta skatterusthåld öfver 600 år (!) anno 1723.* Å en annan läses: *Denna ljuskrona är förärad af frälseinspektoren Isak Höijer och dess kära hustru Magdalena Hallius från Lårbo eller Åbylund år 1748.* Dopfunten är av trä.

I tornet hänga kyrkans två ringklockor. Å den större läses å ena sidan: *Anno 1649 är denna klockan omgjuten, då hon var fördärfvat af wådeld; anno 1708 omgjuten, sedan hon var uppsmält af åskeld under regerande konung Karl den 12:te o. s. v. Gjuten i Norrköping af Elias Arenhardt.* Rundtom klockans nedre kant läses: *Laudate dominum de coelis, laudate eum in excelsis. Angeli omnes exercitus ejus ignis, grando et spiritus procellarum quæ faciunt verbum ejus dominus.* Å lillklockan läses: *Soli Deo Gloria*, varjämte inskriften intygar, att den är gjuten 1733. Klockan prydes därjämte av ett krucifix o. av flera bröstbilder samt har därtill i likhet med den större åtskilliga andra gjutna prydnader. — I tornet förvaras gamla altarskåpet, framst. Kristus med apostlarna, ävensom två krucifix.

Gamla kyrkan var 27 met. lång och 9,5 met. bred. Hon hade vid ett tillfälle avbrunnit, som det blivit sagdt 1649. Torn saknades till år 1745, till vilket år ringklockorna hängt i stapel. Äldsta kända stapeln uppbrann genom åskeld natten till d. 9 aug. 1708, varefter klockorna upphängdes mellan två bockar med skurutak över till år 1724, då ny stapel uppbyggdes, sedermera nedtagen, då tornet var färdigt.

Av fornlämningar märkas två runstenar å kyrkogården. Den ena, en kalkstenshäll, har endast ristade ornament och en del runda fördjupningar. Den andra upplyser om, att stenen är ristad över en fader Torgöt, som föll hos trönderna (se Ögtld I, s. 84). Vid Kärrsjö är en runsten, som vittnar om, att Åke ristat stenen efter Boe (sin broder). Å Kärrsjö ägor, icke långt från gården, äro flera bautastenar, kullar, rundlar m. m. Av bautastenarna äro några kullfallna. Vid Kärrsjö ha även anträffats två hällkistgravar, den ena tom och den andra med 5 skelett och 2 flintspjutspetsar. — Ett märkligt minne från forntiden är den s. k. »Lebergshögen», en stor och ståtlig kulle, den största i Östergötland, och som behärskar hela trakten. Den är belägen på Kalkbergsbacken nära kyrkan, v. om ån, samt har en omkrets av 220 och en lutningshöjd av 40 »steg».

Broocman och efter honom Videgren förmenar, att man från kullen kan räkna 24 kyrkor. Senare har endast kunnat skönjas 7. Vid undersökningar i denna kulle i början av detta århundrade fann man på omkr. 1 m:s djup krukor med aska. Den anses även varit begagnad som offerkulle. Kullen, som numera är kringgnagd av odlaren och länge sedan skadad av ett mulltag i sv., är gräsbeväxt. Fordom hörde kullen till Hösen och Ödegården men hör genom skifte numera till prästgården och är anslagen till pastorns i Björkeberg häst. Å kullen plägar resas midsommarstång, där folket i trakten genom lek och dans firar midsommarafton. En försummelse härav skulle, säges det, medföra förstörelse genom ollonborrar av kringliggande lövskogar. En smed skall för sitt behov ha tagit av det i kullen befintliga kollagret, men det blev sådant oväsen och buller i smedjan, att han icke vågade förnya tillgreppet, så mycket mer som hans hustru därjämte insjuknade. En bonde i Ödegården förde jord från kullen för att lägga på åkern, men det blev dålig skörd, och såväl han själv som hans hustru blevo sjuka, hon sängliggande i trettio år. Folk vet även att berätta, att man i kullen funnit en guldvagn, vilken under tystnad borde dragas in i kyrkan. Då de dragande kommo till kyrkodörren, kunde de dock icke längre tiga. Hjuldubben körde då emot dörrposten och gick av, varvid vagnen rullade tillbaka in i högen. Av den kvarblivna hjuldubben gjordes, enl. sägnen, den kalk, som nu finnes i kyrkan.

Folkmängden var 1754: omkr. 263, 1790: 357, 1850: 421, 1910: 463, 1916: 485. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 150, fattigk. kr. 2,400 samt donationshemmanet 1 m. Ledbergs norra bosgård, givet av avl. ägaren till gården Kr. Hultgren, och skall arrendesumman enl. testators föreskrift användas till fattiga och företrädesvis faderlösa barn inom Ledbergs m. fl. socknar. I testamentet finnes bl. a. föreskrivet, att om något fattigt barn visar framstående anlag för studier eller nyttigt handtverk, skall han åtnjuta 1/4 av församlingens årliga lott i arrendet, till dess han i förra fallet ett år varit vid akademien och i senare fallet till uppnådda 15 år, med skyldighet att »med färdighet lära sig quatuor species och regula de tri samt skriva en försvarlig stil». — Folksk. hade 51 barn 1915; småsk. 34. — Handl.: 1, handtv.: 14.

Gårdar.

Ingestorp, 1/2 m., 55 h. År 1374 utfärdades fasta å det byte med Vadstena kl., som Karl i Hagabylitla gjort, varvid han bekom 3/4 attung i *Ingelstorp.* Tillh. 1884 och senare P. A. Vinell, 1910 Hjalm. Larsson. — **Kungskvarn,** 1/4 m., 28 h. Har tillh. släkten Spens omkr. 1700, under 1800-talet handl. Björkdahl († här), 1852 rådm. Stånggren, 1861 kassören Dan. Egnell, omkr. 1880 k. sekr. Bernh. Rosenblad, 1894 M. A. Månsson och efter hans död 1917 hans stbh. — **Kärrsjö,** 1 m., 84 h. Denna egendom innehades under 1600-talet av översten Joh. Dufva, som vid reduktionen utbytte den till kronan. Anslogs sedan vid indelningsverkets ordnande till ryttmästarebost. Lämnades vid tiden för Göta kanals anläggande till innehavaren av Ljungs fideikommiss i utbyte mot för nämnda kanals räkning avstådd jord. Hörde under Ljung ännu på 1850-talet, men tillhörde 1861 med underlydande Kungskvarn, 1/4 m., kassören Dan. Egnell, och i en senare tid inspekt. Dan. Willén, som 1876 sålde säteriet till Johan Arvid Hultgren. Tillh. 1894 och 1910 hans stbh. — **Ledberg,** 4 3/4 m., 425 h. Av Ledberg kom **Övre Bosgård,** 1 m., genom byte 1671 till änkeriksrådinnan Anna Krist. Bonde, f. Natt och Dag, men byttes till kronan av hennes måg, k. rådet Jakob Spens. Blev sedermera mönsterskrivarebost., nu indraget. **Norra Bosgård,** 1 m. Är donationsgods (se ovan bland kassor). **Murgården** m. m. Under 1600-talet innehades delar av denna by av släkten Bonde, översten Herbert Gladtsten († 1649) och biskopen Sam. Enander-Gyllenadler men reducerades; 1/2 m. tillh. 1850 löjtn. Liebman, 1852 löjtn. Kruse samt fru Aschan,

1 $^1/_2$ m. tillh. 1884 regementsskrivaren K. A. Ekeman m. fl. Samtidigt ägde Karl Pet. Andersson 1 m. Andra delar voro förenade med Löt och Lindå (S. Lårbo). F. n. har 2 $^1/_4$ m. 5 äg., därav 1910 K. A. Karlsson, Axel E. Svensson m. fl. **Ledbergs komministerbost.**, $^1/_2$ m., förr kalladt Muren. — **Lindå** (S. Lårbo), 2 $^1/_4$ m., 105 h. År 1394 skänkte hustru Kristina, Harald Bagges dotter, till S:t Annas prebenda i Linköpings domkyrka 2 att. i *S. Larabo.* Omkr. 1412 pantsatte Harald Hemmingsson 1 att. jord här till Jon kopparslagare, som var borgmästare i Linköping, m. fl. År 1413 fälldes räfstetingsdom, varigenom jord här, som Lasse Sunesson och Sigurd Geet förhållit S. Annas prebenda, dit återdömes. Har 3 äg. — **Löt,** 1 m., 30 h. Tillh. 1686 fru Märta Kurck, 1700 O. Mörner, 1726 Gyllenadlers arvingar. Har 2 äg. — **Olstorp,** 1 m., 59 h. Köptes 1640 av sederm. översten Hans Garfwe å Gerstorp och innehades som säteri till 1680 av hans arvingar tills. med Ålåkra och en gård i Forsa i Rappestads s:n som rå och rör. Tillh. 1700 Nils Persson Körning, 1726 hans arvingar. Har till senaste tid tillh. Tolefors i Kärna s:n.— **Sibborp,** $^1/_2$ m., 23 h., tillh. 1910 S. A. Johansson. — **Smedsgård,** $^1/_2$ m., 21 h., tillh. 1910 K. E. Karlsson. — **Tomta,** 1 m., 180 h. Tomta skatterusthåll skulle enl. inskrift å en av sockenkyrkans ljuskronor år 1723 varit bebodd över 600 år av förfädren till landsgevaldigern Dan. Rydberg och hans maka Sara Samuelsdotter, ett antagande, vilket icke låter sig bevisas. År 1916 har Karl M. Kjellberg utgivit en beskrivning av denna gård, som f. n. har 13 äg. — **Åbylund** l. **N. Lårbo,** 2 m., 141 h. Tillh. 1818 f. d. riksdagsm. And. Jönsson, 1852 And. Nilsson, 1884 och 1894 K. P. Andersson samt 1910 A. V. Andersson. — **Ålåkra,** $^1/_2$ m., 29 h. Har förr hört tills. med Tomta m. m. men tillh. 1884 Fr. Alb. Sundström, 1894 mekanikus K. A. Sundström och 1910 K. E. Larsson.

Övriga tillhörigheter: Bränninge, Fridhem, Kränge kvarn, d:o såg o. tomter, Kungsnäs, Kungskvarns kvarn och såg, d:o betydande jästfabrik, Kungskvarns vattenfall, tillh. det av bankdir. Jonn O. Nilson i Odensfors anlagda elektricitetsverket, vars anläggningar delvis äro belägna inom Ledberg, Striden, Åttingen m. fl.

3. Nykil. Gränserna äro i n. Vikingstad, i no. och ö. Slaka, Skeda och Vårdnäs, i so. Tjärstad, i s. och sv. Ulrika, i v. och nv. Gammalkil. En mindre del ligger avskild i sv. och omgives av Gammalkil i n., Ulrika i ö. och s. samt Harg i v. Arealen: 12,628 h., därav 12,139 land. Marken är till större delen bergig. Egentlig slättbygd finnes endast närmast gränsen mot Gammalkil. Jordarten är huvudsakligen sandjord, ehuru på sina ställen även lera, svartmylla, klappersten samt märgel. Av insjöar äro Bjärsen och Limmern de största. Hit hör även en del av Drögen. Socknen bevattnas dessutom av några mindre vattendrag. Härads- och sockenvägar underlätta samfärdseln med de kringliggande socknarna.

Nyakil nämnes 1346 med kyrkoherde. Kallas 1347 *Nÿakil*, 1368 *Kyl*, då i samma brev *Gambla kyl* nämnes, 1381 *Kil*, 1396 *Nyiakiil*, 1405 *Nykiil* o. s. v. Socknen bildar eget pastorat. Komministraturen är föreslagen till indragning. Kyrkan, av gråsten, ombyggdes 1785—86, med bibehållande av det gamla tornet (fig. 323) och år 1900 invändigt samt 1901 utvändigt, då tegeltak pålades. Över tornportalen läses: Då Gustav III regerade, ombyggdes Nykils kyrka 1785 och tornet upprestes förut 1763. Har sedermera undergått flera reparationer. Längden är 30 och br. 13 met. med 550 sittplatser. Sakristian 4,4×13,3. Vapenhuset

7,2×7,1. Altartavlan framställer Frälsarens lidande i örtagården och är hitskänkt av släkten Curman. Predikstolen är given 1785 av Karl Hemmingsson i Boarp och Karl Jonsson i Utterstorp. Å densamma läses: Saliga äro de, som höra Guds ord och gömma det. Framför altaret läses: Se Guds lamm, som borttager världens synd. Orgeln om 16 st. är från 1863 av S. Nordström samt renov. 1914. Ljuskronorna äro 5, varjämte finnas 32 lampor. Av kronorna är en inköpt 1772, en förärad

323. Nykils kyrka.

av Er. Olofsson i Vittsäter och hans hustru Marta Nilsdotter 1787, en har till inskrift en vers samt årtalet 1655. Dopfunten är av furu och något liknande den i Orlunda kyrka (se fig. 29, sid. 66). Till kyrkan har förr hört ett år 1862 till statens hist. museum skänkt rundt lock av ek, det senare 6 dm. i tvärmått. Å detsamma framställes jungfru Maria med barnet inom en krans av rosor, allt skulpteradt. Omkring läses med vanliga medeltidsbokstäver: *Sub honorabili: viro: dno: Wernero: archidyacono licopse.* Vernerus Nicolai dog 1524. Då det var av betydelse, att vattnet i dopfuntarna förblev obesmittadt, begagnades dylika eller liknande lock å funtarna (fig. 324). Av äldre föremål tillh. kyrkan finnes å altaret en armljusstake från 1600-talet, som å sidan har en större sköld med två mindre vapensköldar (Drake av Torp och Hamra (?) samt Klingspor), gamla altartavlan, inköpt 1750 för 600 dal. kmt och framst. Frälsaren å korset med Maria och Johannes därunder, tre porträtt i olja, en järnbeslagen kista från 1774 samt bland skräp i tornet ett krucifix och en Mariabild. — Avst. till Bankebergs jvst. är 8 km.

Ringklockorna hänga sedan 1763 i tornet. Storklockan är från 1670 och läses å densamma namnen Johan Drake, Margareta Klingspor, Georg von Schön-

felt, Anna von Scheiding. Å lillklockan: År 1762 blev jag Gud till ära och Nykils församling till tjänst omgjuten av Elias Fries Toresson i Jönköping, sedan jag i för liten form hade tjänt församlingen i 176 år. Detta skedde, när jag flyttades ur en bofällig stapel i det nya tornet, som samma år uppsattes. Den nådige Guden låte Nykils församling slippa mera besvär för oss klockor och för tornet, till dess domsens klocka låter sig höra på den sista världens dag till allas vår uppståndelse i Jesu Kristo. Amen. Å andra sidan: När jag med ljudet mitt dig kallar till Guds hus, Så red dig till med flit att höra ordets ljus, På det du rättan väg till himlen träffa må Och i Hans stora fröjd säll alltid leva få. — Före omgjutningen lästes å densamma: Verbum divinum manet in æternum. 1586.

324. Lock till dopfunt i Nykils kyrka.
Efter H. Hildebrand, Sveriges medeltid III.

Gamla kyrkan, som ursprungligen hade en längd av 19 och en br. av 8 met., tillökades 1734 med en tillbyggnad av trä, 9,5 met. lång och 10 met. bred. Valven voro målade med framställningar ur bibeln. Från 1749 fanns här orgelläktare, då s. å. orgel inköptes. Predikstolen var i bildhuggeriarbete med Frälsarens och evangelisternas bilder. Släkten Drake av Torp och Hamra hade här familjegrav.

Endast obetydliga rundlar och stensättningar märkas på några få platser inom socknen. I inventariet för Nykils kyrka av år 1829 omtalas, att en s. k. jättegryta å Vallsnäs ägor »fordom varit en offerkälla, och har man under en senare tid där ofta funnit kopparmynt».

Folkmängden var omkr. 1754: 1,300, 1790: 1,102, 1850: 2,353, 1870: 2,557, 1910: 1,909, 1916: 1,900. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 2,900, fattigk. kr. 748: 80, Curmanska f. kr. 4,500, Holmströmska f. kr. 1,500, Petrénska f. kr. 2,000, Mörnerska f. kr. 1,500. — Folksk. äro 3 med 153 barn 1915; småsk. äro 4. — Handl.: 4, handtv.: 6.

Gårdar.

Alviken, 1 1/2 m., 328 h. Linköpingskaniken Nils Johansson anslog 1377 till underhåll för alla andliga så inom som utom domkapitlet, vilka dagl. tjänstgjorde inom domkyrkan, allt vad han efter sin avl. systerson Dan. Larsson hade ärvt, näml. *Alvik* med kvarn, *Towaboda*, *Broby*, *Dwærstadha* och *Ingeboda* med allt tillydande, med villkor, att ett årsmot skulle firas i domkyrkan efter honom samt makarna Lars Dansson och Kristina Jenisadotter samt deras son, nämnde Daniel Larsson. Petar i *Aluika* var 1385 fasteman. År 1413 fälldes räfstetingsdom, varigenom *Alvica* med *Alvica quærn* m. m., som Tyke Ingemundsson

fråntagit Linköpings domkyrka, återdömdes till kyrkan. Till staten indraget militiebost. — **Bjärsvik,** 1/2 m., 123 h., 2 äg. — **Boarp,** 2 m., 152 h. Har tillh. släkterna Drake och Sparfvenfelt. 4 äg. — **Brickebo,** 1/2 m., 45 h. Sedan länge indraget bataljonspredikantbost. — **Brunneby,** 1/4 m., 68 h. f. d. trumslagarebost., försåldt 1900 till K. G. Starck. — **Bäck,** 1/4 m., 68 h., 2 äg. — **Dockebo,** 1/2 m., 155 h., 2 äg. — **Drögshult,** 1/2 m., 1,516 h., 16 äg., därav 1910 Gust. Rudebeck, K. G. Karlsson. — **Dvärstad,** 1 1/2 m., 104 h. Niklas i *Divarstadhum* satt i nämnden 1413. Skrives senare s. å. *Diuerstadhum.* 3 äg. — **Frillesbo,** 1/2 m., 253 h., 3 äg. — **Fågelkulla,** 1/4 m., 102 h., 7 äg. — **Gatekulla,** 1/8 m., 19 h., 1 äg. — **Gisbo,** 1/2 m., 179 h., 5 äg. — **Grimstorp,** 1 m., 104 h., tillh. Lars Grubbe och senare under 1700-talet samt ännu omkr. 1900 Duseborg men 1910 A. A. Jonsén. — **Gårdsäter,** 1/2 m., 153 h., 4 äg. — **Gäckelsbo,** 1 m., 123 h. Tillh. (23/30 m.) 1871 Rob. Georg v. Goës († 1894). Har 7 äg. — **Hovgård,** 1/4 m., 44 h., 1910 J. P. Borén. — **Hundkärr,** 1/2 m., 142 h., Har varit ryttmästarebost., nu indraget till staten. — **Hörna,** 1 1/2 m., 170 h. Har tillh. H. Ulfsparre och 1726 Brita Lillie, 1894 V. Danielssons stbb. (1 m.) och K. J. Norling (1/2 m.), 1910 änkefru A. S. Danielsson och K. J. Norling. — **Ingvastebo,** 1/4 m., 221 h., tillh. 1894 A. F. Andersson men sedermera staten. — **Klasa,** 1/4 m., 202 h., har tillh. L. Grubbe samt som säteri ryttmäst. Jöns Lünow († 1703), senare en Danckwardt, 1871 änkefru Anna Maria Hultgren, 1894 J. Johanssons änka, 1910 N. V. Germundsson. — **Knoppetorp,** 1/8 m., 24 h., 4 äg. — **Kopparhult,** 1/2 m., 192 h., 4 äg. — **Krankebo,** 1/4 m., 208 h. Är fattiggård, tillh. Nykils församling. — **Kungshult,** 1/8 m., 33 h., Valkebo häradsboar. — **Kålaryd, St.,** 1 m., 227 h., 2 äg., därav 1910 organ. E. Brodin. — **d:o, L:a,** 1 m., 107 h., 3 äg. — **Kättestad,** 1 1/2 m., 383 h. Biskop Peter i Linköping förordnade 1347, att en viss prebenda vid domkyrkan skulle varje vecka läsa en mässa för riddaren Ulv Magnussons själ, på begäran av Magnus Ragvaldsson, som givit 1 att. i *Kætilstadhum* till denna prebendas förbättring. Två gårdar här testamenterades 1396 av prosten i Nykil Stefan till Vadstena kl. Tillh. 1871 majoren G. H. Arneij (1 m.), 1884 o. 1915 N. O. Andersson m. fl. tills. 4 äg. — **Limmerhult,** 1/2 m., 66 h. Johan Øjarsson satte sin gård *Limbrahult* år 1350 i pant för en skuld av 30 m. pgr. 2 äg. — **Munketorp,** 1/4 m., 20 h. Hörde länge till Linköpings f. d. hospital men var 1864 indraget till staten och försåldes 1889 till Karl Petersson. Tillh. 1910 Ad. Fredr. Johansson. — **Måla,** 1/2 m., 184 h. Indraget f. d. militiebost. — **Nykil,** 1/4 m., 27 h. Komministerbost. — **Näs,** 1 m., 169 h. Är avgärdahemman av Fettjestads by och har förr hört till Gammalkil men såldes av Måns Persson i *Nääs* och nämnda socken omkr. 1528 till kyrkoh. i Nykil för 311 mark. Kyrkoherdebost. — **Näverdal,** 1/4 m., 259 h. Har tillh. Vallsnäs, 1884 Nils Andersson, Tillorp, 1894 K. A. Andersson, Vikingstad, 1910 staten. — **Pukeberg,** 1/4 m., 253 h., 2 äg. — **Runnebo,** 1 m., 277 h. Tillh. 1884 A. G. Karlsson, 1894 handl. J. P. A. Nilsson, 1910 majoren L. Bromée och A. A. Jonsén. — **Räcksäter,** 1/4 m., 41 h., 1 äg. — **Rösäter,** 1/2 m., 202 h., 7 äg. — **Rötsla,** 1/2 m., 135 h., 6 äg. — **Sibenhorva,** 1/4 m., 81 h., 1910 F. V. Johansson. — **Sjunkäng,** 1/8 m., 30 h., 3 äg. — **Skackebo,** 1/2 m., 141 h. Tillbyttes kronan från Ax. Lillie. Innehades enl. k. brev av 1747 av skogvaktaren i häradet. Var under 1800-talet överjägmästarebost., nu indraget till staten. — **Skullebo,** 1 m., 485 h., tillhör Brokinds fideikommiss. — **Sörbo,** 1/2 m., 174 h. Tillh. överjägmäst. Karl Joh. Gyllencreutz († här 1892), 1894 A. E. Svensson och 1910 statsverket. — **Sörkind,** 1/4 m., 35 h., 1 äg. — **Tobo, L:a,** 1/2 m., 139 h., 9 äg. — **d:o, St.,** 1/2 m., 209 h., 2 äg. — **Tostebo,** 1/2 m., 72 h., 3 äg. — **Träbo,** 1/2 m., 83 h. Har varit militiebost., 1908 försåldt till K. A. Svensson.

Tuna, 1 m., 251 h. Tuna hörde under katolska tiden till Vadstena kl. Donerades på livstid d. 27 juli 1628 av konungen fritt från alla utlagor med un-

dantag av boskapsskatten och kvarntullen till sin »trotjenare korporalen under ett kompani östgöta ryttare Henr. Churlander för flitig och trogen tjenst». Släkten skall ha inflyttat till Sverige från Kurland. Efter hans död anhöll hans änka om förlängning av denna donationstid, vilket även gen. brev av d. 14 okt. 1645 tillerkändes henne för hennes mans långliga och trogna krigstjänster samt därför att gården 2 gånger vådligen blivit avbränd och med båda deras bekostnad uppbyggd. År 1649 erhöll krigsfiskalen Sam. Kylander skatterättigheten på samma gård, men densamma »revocerades» kort därefter av anledning, att assessoren Ekegren redan 1647 erhållit »expektans» å gården. År 1650 hade emellertid Kurlanders änka, som ej hade kännedom om Ekegrens expektans, för 300 rdr köpt skatterättigheten av Kylander. I köpebrevet härom kallas hon »gudfruktig danneqvinna Enkian H. Kirstin Hemmingsdotter, Sal. Cornethens Hindrik Curlanders efterlefverska». Från 1655 och till sin död rustade hon för Tuna »såsom för lifstids frihets hemman». Efter hennes död 1657 erhöll hennes son Gregorius, som ändrat namnet Churlander till Curman, samma år krigskollegii konfirmation å rusthållet, för vilket han även själv var ryttare. I början av 1660-talet uppstod tvist om rättigheten att rusta för Tuna emellan krigsfiskalen Kylanders son, referendarien Jonas Kylander och Gregorius Curman. Genom k. brev av d. 16 nov. 1663 tillerkändes gården Curman och hans efterkommande, så länge de behörigen kunde uppehålla rustningen. Gregorius tjänade även själv som ryttare för gården, liksom hans fader, vilken enl. ett häradsbevis 1663 hade i »samfälliga trettiosju åhrs tidh för samma gårdh tjent till häst både för gemen, Corpral och Corneth». Mot slutet av 1600-talet tillh. även en del av Tuna Gregorii broder Grels Hindersson Curman. Grels synes varit en för sin tid framstående man av sitt stånd. Han var nämndeman och vid 1680 års märkliga riksdag ledamot av bondeståndet samt blev vid samma riksdag utsedd deputerad i den då nedsatta kommissionen för granskningen av administrationen under k. Karls minderårighet. År 1709 tillhörde Tuna Bengt Grelsson Curman, på 1750-talet hans arvingar, av vilka sönerna, rusth. Johan och kyrkoh. Nils Curman 1765 ägde hälften var. Johan tillköpte på 1750-talet en del av Övergård. År 1772 fördelade Johan sin andel till sina söner Henrik och Bengt, men då den sistnämnde dog 1777, skulle allt tillfalla den förstnämnde, som sedermera även inlöste sin farbroders andel. Av hans ärvda eller förvärvda egendomar övergick Tuna med Övergård vid hans död 1819 till hans måg, majoren Adam Fredr. Wetterström († 1863), gift med Kristina Marg. Curman, under det Vargsäter tillföll mågen, majoren Karl Stålhammar och Aska mågen, pastorn Joh. Magn. Wessén. Efter fru Vetterströms död 1876 ärvdes Tuna av hennes barn, regementsintendenten Melker Vetterström och Konstance Vetterström, vilka 1878 försålde egendomen för 63,000 kr. utan inventarier till kontraktsprosten Joh. Pet. Grönqvist, vars son J. H. Grönqvist f. n. är äg.

Tyrsbo, 1/4 m., 438 h. Har länge haft 3 äg. men tillh. nu statsverket. — **Uggletorp,** 1/8 m., 45 h., tillh. Valkebo häradsboar. — **Ullstorp,** 2 1/2 m., 308 h. Ullstorp och Vittsäter ha åtminstone delvis tillh. slottshauptm. Henr. Primeroos († 1669) och hans arvingar. Ullstorps frälseg., 1 m., o. Grimstorp, 1 m., tills. 2 m., tillh. 1871 jägmäst. F. A. Forssbeck, Duseborg, dit Ullstorp hörde ännu omkr. 1900. Har 9 äg., därav 1910 A. A. Jonsén, organ. A. Rydell, komminist. F. E. Theander m. fl.

Uttersbo, 1 m., 204 h. Tillh. omkr. 1850 handl. Nils Berggren († 1876), vidare sonen Nils Olof Vilh. Berggren och efter hans död hans son August R. Berggren. — **Utterstorp,** 1/2 m., 51 h. Tillh. under 1600-talet Lars Grubbe, ävensom M. Stackelberg. Tillh. 1884 och senare K. Alfr. Sjöberg.

Vallsnäs, 1/2, med **Haraldsbo,** 1/4 m., tills. 275 h. Till senare tid har Vallsnäs varit bondgård men inköptes jämte nu tillydande och en del av Älgsbo år 1816 av överstelöjtn. Rob. Montgomery, som sedan från grunden uppfört såväl

nuv. huvudbyggnad som alla vid gården befintliga hus och dessutom genom anläggande av park och trädgård danat det av en härlig natur omgivna stället till vad det nu är. Tillföll efter hans död 1846 hans dotter Ulla Krist. Marg. Montgomery, sedan 1866 änka efter majoren Knut Stellan Mörner († här). Tillh. f. n. deras dotterson Arvid Robert Hermelin. Mangården, belägen å en udde vid sjön Bjärsens sö. strand, består av en större revet. manbyggnad i en våning med gavelrum samt av två även revet. flygelbyggnader. År 1911 tillvaratogs här ett älghorn med 16 spetsar (se Ögtld I, s. 5).

Visäter, 1 1/2 m., 250 h., 7 äg. — **Vittsäter,** 1 m., 132 h. Har länge haft 5 äg. — **Åbysäter,** 1/2 m., 138 h., 2 äg.

Åserum, 1, med **Vigelsbo,** 1/2 m., tills. 250 h. Åserum säges hört till släkten Stålhandskes donerade gods (se Lagerlunda), men i början av 1600-talet säges gården tillhört guvernören Otto v. Scheiding († 1651) samt bebyggdes 1648 till säteri av hans måg, ryttmäst. Georg v. Schönfelt († 1676), tillh. därefter hans änka Anna v. Scheiding († 1688). Tillh. vidare deras måg, ryttmäst. Mattias Gyllentrost († här 1684), 1700 hans måg, kapt. Sam. Engelcrona († 1706), vidare hans måg, häradshövd. Isak Kock, 1760 hans arvingar, 1818 kapt. Bengt Kocken († här 1833) och hans fru, f. Printzenstjerna († 1840), 1849 Anders Andersson, som på 1860-talet försålde egendomen till Karl Jakobsson, som länge var ägare. Tillh. 1910 J. A. Olai men såldes 1916 till A. Samuelsson. — **Älgsbo,** 1/2 m., 175 h., varav 3/10 m. till senare tid tillh. Vallsnäs. Tillh. 1910 N. V. Broqvist och A. A. Jonsén. — **Övarp,** 1/8 m., 99 h. Hör till Nybble i Vikingstad. — **Övergård,** 1/2 m., 33 h., 3 äg., varav J. H. Grönqvist, A. Petersson m. fl.

Övriga tillhörigheter: Boarps handelsläg., Bollbokärren, Drögshults ångsåg, Gatekulla häradsallm., Gisbo kvarn och såg, Lövingsborg, Nykils andelsmejeri, Pukebergs häradsallm., Röberga utj., Skullebo, Smedsbo, St. Skinnarhagen, Tillberg, Viborga utj. m. fl.

4. Rappestad. Gränserna äro i n. Björkeberg och Ledberg, i ö. Kärna, i s. Vikingstad och Sjögestad samt i v. och n. Västerlösa. Arealen: 2,207 h., därav 2,189 land. Marken är i det hela jämn. Rådande jordart är lera och sand. Socknen bevattnas av Lillån och Kapellsån. Samfärdseln sker genom flera från de angränsande socknarna kommande vägar. Sydligare delen av socknen beröres av Ö. stambanan.

Rapustadhum nämnes 1348, *Rapastadha* 1370 och 1385, *Rapstadha* 1400. Socknen bildar med Sjögestad ett pastorat. Ny reglering 1920. Komministraturen skall enl. förslag indragas och vakanssattes enl. k. brev av 1909. Kyrkan, av gråsten och tegel, byggdes 1800—02 av byggm. Er. Fredberg. Reparered senast 1899, då plåttak pålades i st. f. det tjocka träspånstaket (fig. 325). Över v. ingången läses: *År 1801 i kon. Gustav IV Adolfs 2:a regeringsår uppbyggdes Rappestads kyrka och torn.* Längden är 31,7 och br. 12,4 met. med utrymme för närmare 600 personer. Sakristian, belägen å n. sidan, har en storlek av 4,6×4,7 met. Vapenhuset: 5,6×4,5. Har varmugn. Tornur finnes sedan 1872. Altartavlan föreställer Jesu bön i örtagården samt är målad av Per Hörberg och renov. 1871 av S. Rydholm. Är hitskänkt av Nils Jonsson i Arnorp och hans hustru Katar. Nilsdotter i Rappestads storg. 1802 samt And. Larsson. Predikstolen är bekostad av Magn. Andersson i Tytttorp och hans hustru Kat. Jonsdotter 1802. Orgeln om 23 1/2 st. är

byggd 1816 av P. Schörlin för 1,200 rdr bko. Av de fyra ljuskronorna är en given 1832 av kyrkoh. här, prosten Karl André, en annan 1802 av Abr. Håkansson och hans hustru Hel. Larsdotter i Rappestads marg. och ännu en s. å. av And. Olofsson och hans hustru Maria Karlsdotter i Arnorp. Dopskålen är av tenn. I koret är ett epitafium över majoren Joh. Gabr. Holst († 1801). Under koret är grav för släkten Holst. I kyrkans kopiebok från 1697 — nu i landsarkivet — finnes inhäftadt ett brev från år 1519 av riksförest. Sten Sture d. y. Detta brev avhandlar ett jordaskifte emellan Sten Sture och »vördig Fader i Gud och Herre, Herr Hans med Guds nåde Biskop i Linköping» och Hans nådes kapitel ang. 1 att. jord i Assedun, »som nu är prästgård i Rappestad» mot jord liggande i socknens gamla prästbol. I sakristian förvaras en järnbeslagen kista med stora lås. Av övriga äldre inventarier finnes ett timglas samt en Karl XII:s bibel.

325. Rappestads kyrka.

Ringklockorna hänga i tornet. Å storklockan, gjuten 1785 av And. Billsten, läses: Kommen mangrant Gud till ära Hit och hören Herrans ord. Här fån I hans bud rätt lära, Nådigt kallas till Hans bord. Skynden hit er Gud att dyrka Medan han än kallar er Till sitt helga hus och kyrka Och sin milda nåd er ger. Därjämte uppräknas namnen å dåv. landshövding etc. Jämte bilder av Frälsaren och två apostlar är en avbildning av det allseende ögat. Lillklockan, skänkt av H. M. Karlsdotter i Arnorp, år 1810, är gjuten i Örebro av B. C. Kjulander, varom inskriften upplyser, varjämte uppräknas namn å samtida landshövding i Östergötl. m. fl. Å de ringklockor, som funnos före de nuv., lästes å den större i medeltidsbokstäver: *Åren effter Guds birdh MDXIX. Ulf Sonnason. Help Jhesus Maria Son then renne.* Å den mindre, omgjuten 1750: Kommer hit att höra Herrans ord och lära väl Saligt tro och flitigt göra, Vad som gagnar bäst vår själ.

Gamla kyrkan var till olika delar av olika ålder. Hade altartavla från katolska tiden och predikstol skänkt 1665 av ryttm. Magn. Storckenfelt med fru. Huvudbanér funnos över nämnde ryttmästare och över Claudius Storckenfelt. Före 1730 och sedan långliga tider hade denna kyrka ett högt torn, vilket nämnda år nedtogs. Nytt torn uppfördes i stället.

Av fornlämningar omtalas ättekullar i närheten av och n. om kyrkan, å Lilla Folåsa ägor, å den s. k. exercisvallen, där även finnas några bautastenar. Vid Hagen och Lövsäter finnas flera stensättningar. Vid Ekströmmen ha flera ättekullar blivit förstörda genom sandhämtning. Överallt ha hittats brända ben och kol. Å Fågelbergs ägor finnes en större fyrkant, vilken enl. sägnen varit ämnad till stenfot till en kyrka.

Folkmängden var 1754: omkr. 520, 1790: 509, 1810: 632, 1850: 725, 1910: 765, 1916: 701. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 650. kyrkogårdsk. kr. 514: 50, brudkronek. kr. 83: 70, skolk. kr. 800, fattigk. kr. 1,100, bokkassan kr. 2071: 33, bibliotekskassan kr. 342: 86, Andréska f. kr. 1,000, sätesbyggnadsk. kr. 2,800, Holmströmska k. kr. 2,000, Pålmans gravf. kr. 500, Vestlings d:o kr. 138: 35, Vahlströms d:o kr. 77: 08. — Folksk. hade 83 barn år 1915; 2 småsk. ha 38 barn. — Handl.: 1, handtv.: 7.

Gårdar.

Arnorp, 1 m., 59 h. Tillh. släkterna Gyllenadler 1700, Lagercrona 1726. 3 äg. — **Attorp,** 5/8 m., 54 h., 2 äg. — **Berg,** 1 m., 31 h. Tillh. 1894 Per Ax. Vinell, 1910 A. Hj. Larsson. — **Brostorp,** 1/2 m., 30 h. f. d. kommisterbost., inneh. av domkapitlet.

Ekströmmen, 2 m., med **Härsta** l. **Herrestad,** 4 m., tills. 474 h. År 1370 testamenterade Sigrid, dotter av Magnus Karlsson i Vinäs, till Linköpings dom-

326. Ekströmmen.

kyrka, där hon väljer sin gravplats, **Härstad.** Från 1638 och till 1887 tillh. Ekströmmen släkten Holst. Översten And. Hansson Hold († 1620) inkom under 1500-talet till Sverige. H. utgav sig, efter vad det berättas, för en baron v. Bernich från Österrike och blev därför gift med Brita Grip av Vinäs i hennes första gifte. De synas senare blivit skilda. Hans son, översten och landshövd. Maurits Holst, var den förste ägaren av släkten samt hade Ekströmmen dels som gammalt frälse och dels som utbytt från kronan. Efter hans död 1667 tillföll egendomen sonen, häradshövdingen Mauritz Holst eller Hold, såsom han skrev sitt namn. I en handling från 1683 skrives egendomens namn *Eckeström.* Den var då välbebyggd. Sedan Hold dött här 1700 ogift, övergick egendomen

till hans broder, överstelöjtn. Karl Fredrik Holst († 1703), vidare till dennes söner, löjtn. Maur. Gust., som dog barnlös 1722, och Svante Joh. Holst, vars änka Märta Krist. Drakenberg efter hans död 1731 innehade Ekströmmen. Tillh. därefter deras son, majoren Joh. Gabr. Holst († här 1801) samt vidare hans son, kapt. Otto Gabr. Holst († 1823), därefter dennes son, överstelöjtn. Karl Ludv. Holst († 1876), därefter hans stbh. samt 1884—87 tills. med en sin syster ryttmäst. Åke Holst. Tillh. vidare Karl Johan Nils Björkman och hans maka, f. Cornelius, samt senare nuv. ägaren, sonen H. N. H. Björkman (fig. 326).

Fogelberg, 1 1/2 m. *Folaberg* köptes 1385 av Bo Jonsson (Grip) från Eskilstuna kl. Härav har 1 m. sedan länge tillh. Lagerlunda i Kärna s. samt 1/2 m., som 1884 tillh. Henr. Samuelsson, inköpts av Rappestads s:n. — **Folåsa,** 5 1/4 m., 309 h. *Folalyso* bortbyttes delvis av Ulv Holgersson år 1389 till Alvastra kl. År 1387 erhöll Sten Bosson för sin hustru Ingeborg Karlsdotters räkning bl. a. 1 1/2 att. i *Folalösa*. Delar här ha under tidernas lopp tillh. dels medlemmar av släkterna Lillie, Oxenstjerna, Piper, dels Gyllenadler, v. Stegling, v. Roland, dels Soop och Stjernclou. Av St. Folåsa har 1 m. sedan länge tillh. Lagerlunda; övriga 2 m. ha 5 äg. och 3/4 m. har varit militiebost., indraget till staten. L:a Folåsa, 1 1/2 m., tillh. Sturefors fideik. Ett m. tillh. Östergötlands landsting, som här inrättat ett räddningshem för gossar. Anstalten började sin verksamhet d. 27 okt. 1865 och kom till stånd genom frivilliga bidrag från länets städer och socknar samt anslag från länets sparbank. Därtill har landstinget lämnat årligt anslag, liksom inrättningen även varit i åtnjutande av bidrag från en av överingenjören A. Alreik för åtskilliga stiftelser av denna art donerad fond. Folåsa gård är inköpt för skolans räkning för 25,000 kr. År 1865 antogos 10 gossar, vilket antal sedan ökats. Förutom undervisning i vanliga skolämnen få de biträda vid jordbruket å den för inrättningen inköpta fastigheten. Räddningshemmet står under styrelse av en direktion, best. av landshövding och biskop samt tre av landstinget valda ledamöter.

Forsa, 4 1/2 m., 304 h. *Forsa* nämnes 1178 i påven Alexander III:s skyddsbrev för till Linköpings biskopsstol givna gårdar och menas därmed troligen denna gård, enär gården fordom kallats Biskopsforsa. Den gård Forsa, som Johan Birgerson av Forsa år 1292 gav som morgongåva till sin hustru Hjalmborg, dotter av herr Eskil och fru Valborg, kan även vara denna, men möjligen Forsa i Hörberga s:n. Forsa i denna s:n hörde även senare till Linköpings biskopsgårdar. Donerades 1648 till majoren Magn. Storckenfelt († 1685), som ägde gården som säteri av fyra donationsh. Han och hans änka Sofia Ulfsax fingo behålla gården, ehuru berustad. Hörde senare till Ekströmmen men hörde omkr. 1750 till Tolefors, dit gården, 2 3/4 m., hört till senaste tid. Forsa söder- och ödeg., 3/4 m., har 3 äg. L:a Forsa, 1 m., har till senare tid tillh. Ekströmmen, men ägdes 1894 av Otto Petersson, Slycke, och 1910 av P. O. Petersson.

Piparebo, 1/4 m., 1 äg. — **Rappestad,** 3 1/4 m., 252 h., 9 äg. Rappestad, 1/4 m., har varit fjärdingsmansbost. — **Rappestads prästgård,** även kallad Aspdungen l. Assedun, 1 m., 93 h., med bostad från 1852. — **Skävstorp,** 1/4 m., 48 h. Tillh. 1884 inspekt. K. Karlsson, som därtill ägde Slycke, 7/8, och Tyttorp, 1/4 m., 1894 hans stbh. Skävstorp tillh. 1910 A. K. Kastensson. — **Slycke** med **Övergård,** tills. 4 7/8 m., 249 h. År 1348 pantsatte Tyrne Ingelsson sin gård *Slykkiu* till Vreta kl. I Magnus' till Vinäs testamente år 1360 får Linköpings domkyrka hälften i alla hans fastigheter i *Slyckio*. Andra hälften får tjänaren Anund. I Sigrids, dotter till Magnus Karlsson i Vinäs, testamente av år 1370 giver hon sin man Sigge Birgersson fastigheter i *Slyko* och Rappestad. År 1409 sålde Katarina Tiengsdotter, änka efter Siunde Ragvaldsson, till fru Ermegard, änka efter herr Knut Bosson, en landbogård i *Rapastadhom* och 2 d:o i *Slykkø*. Har 9 äg. — **Tyttorp,** 1 m., 79 h. År 1390 pantsatte Håkan Törnisson bl. a. 11 spanns avgäld i *Tyttothorp* till Karl Bengtsson, som utlöst

Håkan ur det fängelse, vari han »rædhelika oc rætlika fangen waar». Tillh. 1910 A. K. Kastensson och änkefru M. Gustafsson.

Övriga tillhörigheter: Björkåsa mejeri, Forsa kvarn, d:o såg, Hags utj., Herrestads kvarn, d:o spannmålsmagasin, Rundelen m. fl.

5. **Sjögestad.** Gränserna äro i n. Västerlösa och Rappestad, i ö. Vikingstad, i s. Gammalkil, i sv. Ö. Tollstad, i v. Viby. Arealen: 2,030 h., därav 2,014 land. Till Sjögestad hörande Tollstad nr 6, en äng i Betseberg, är bel. i Vikingstads s:n. Marken är i det närmaste en slätt. Rådande jordart är lera samt något sand. Socknen bevattnas av Lillån. Landsvägen från Linköping till Skänninge genomgår socknen. Vid kyrkan möter en mindre väg från Rappestad och en annan utgår till Tollstad. Genom sö. hörnet går en väg emellan Vikingstad och Gammalkil. Vid Sjögestad är en över Lillån år 1806 ombyggd bro av sten. Vid Ö. stambanan är anhaltst. Sjögestad.

327. Sjögestads kyrka.

Sighwalstathum nämnes som gård 1358. Kallas som socken *Siowalstadha* 1395, *Siowalstadha* 1396, *Syoalstadha* 1420. Socknen är annex till Rappestad. Ny reglering 1920. Komministertjänsten är föreslagen att indragas och vakanssattes enl. k. brev av 1909. Kyrkan ombyggdes 1861—65 samt är av gråsten och tegel (fig. 327). Stenmuren av gamla tornet bibehölls och påbyggdes samt försågs med spetstorn. Valvkuporna äro från gamla kyrkan. Även en gammal ingång är kvar, ehuru igenmurad. Är belägen strax v. om nuv. huvudingång. Reparerades till det yttre 1893, till det inre 1895. Längden: 26 och br.: 13 met. med utrymme för 450 personer. Har varmugn. Altartavlan framställer uppståndelsen och är en kopia av Vestins altartavla i Jakobs kyrka i Stockholm. Den hitskänktes 1877 av löjtn. K. M. N. Palmquist, Mantorp. Orgeln om 10 st. är av S. Nordström. Delar av en dopfunt ha sin plats å kyrkogården. En dopfunt av trä är förändrad till fattigstock. En av ljuskronorna är tagen i Thorn 1703 och hitskänkt av majoren Pet. Pihlcrantz, som sedermera begrovs i kyrkan. Av de övriga tre är en given 1751 av handl. och borgaren i Linköping Bengt Hallin och hans hustru Begiata Vever. Gamla altarskåpet med Kristi korsfästelse

och några apostlabilder förvaras å kyrkvinden, där även finnas gamla predikstolen »med litet bildhuggeri och några bilder utsirad», ett krucifix samt några värjor. Vid kyrkans ombyggnad försåldes åtskilliga äldre inventarier, bl. a. tre helgonbilder, som förflyttades till trädgården vid Sjögestads komministerboställe, därifrån de förkommit. Ett förut befintligt krucifix av metall saknas. — Sjögestads anhaltstation är närbelägen.

Gamla kyrkan var till v. delen av huggen kalksten med tillbyggnad av gråsten åt ö. från 1751. I kyrkans v. del funnos i valvkuporna målningar från medeltiden.

Ringklockorna hänga i tornet. Å storklockan, omgjuten 1792 med tillägg av den mindre av And. Billsten i Norrköping, läses: När svarta sorgemoln vår svenska himmel höljde Och Gustav mördad blev utav en nidings hand, Vi bägge ljudet gav, men vår församling följde. Vi blevo då till en, som mera storlek vann. O, att jag med mitt ljud må folkets hjärtan röra Att frukta Herren Gud och vörda överhet Att vörda lagarna, att tvedräkts lust förstöra Och leva kristeligt i kärlek, enighet. Lillklockan köptes 1812 från Kälvstens kyrka. Å densamma läses: Soli Deo gloria. Lover Herren, ty att lova Gud är en kostlig ting. Det lovet är ljuvligt och däjligt. Ps. 147 v. 1. Anno 1707 är denna Kälvestens klocka omgjuten och förbättrad Gudi till ära och kyrkan till prydnad av Elias Arenhart. Till år 1726 hängde klockorna i trästapel men upphängdes då i det nybyggda tornet, å vilket 1768 byggdes en överdel av trä. Storklockans inskrift angav endast, att hon var gjuten 1632. Å lillklockan lästes: *Arum efter Guds byrd MDXXXVIIII Ulf mig stöpte Gudi til lof.*

Av fornlämningar märkas 3 runstenar. 1) numera insatt i s. ringmuren med tydning: Sätor reste efter sin broder Tore. 2) vid Frackstad: Göt reste efter sin son Skäre. Anund högg sidan. 3) vid Frackstad med uttydd läsning: Josten reste denna sten efter sin fader Dyre. Därtill finnes i kyrkogårdsmuren ett runstensfragment med sammanflätade slingändar utan runor. 1 häradsgrustaget å galgbacken, omkr. 2 km. v. om jvst., har fordomtima varit begravningsplats. Undersökningar äro här gjorda under åren 1915—16 och ha här blottats såväl brandgropar som urnegravar från äldsta järnåldern l. århundradena närmast omkr. Kr. f. Av hittade fynd nämnas två små lerkärl med öron, en väl bibehållen skål av lera, gravurnor, svärd, sköldbuckla, spjutspets samt beslag till svärdslida o. s. v. På Bonarps äng å Sålla ägor m. fl. ställen finnas stensättningar och murar. Å skattegårdens ägor finnes en ättehög, vilket givit gården namnet Högen.

Folkmängden var omkr. 1754: 490, 1790: 509, 1850: 631, 1910: 722, 1916: 763. — Kassor 1910: bokkassan kr. 889: 91, kommunalk. kr. 790: 64, J. V. Lyckholms f. kr. 2,000, Jonssonska f. kr. 500, Holmströmska f. kr. 2,765: 40, Sandelinska f. kr. 1,841: 24, Anders o. Kristina Perssons f. kr. 8,500. — Folksk. hade 60 barn 1915; småsk.: 40. — Handl.: 2, handtv.: 2.

Gårdar.

Alorp l. **Alarp,** 2 m., 155 h. Riddaren Sten Stensson ingav med sig till Vadstena kl. år 1395 bl. a. *Alathorp* och *Betzlabærg* här i socknen. Av det sistn. godset m. m. skulle fru Cecilia uppbära landskylden, så längde hon levde. Tillh. 1818 Sam. Curman och kallas då välbebyggdt. Norrg., 1 m., tillh. 1871 Jakob Månsson och söderg., 1 m., källarmäst. A. P. Andersson, 1884 P. A. Jakobsson och A. P. Andersson, 1894 Jak. och Rob. Andersson, 1910 P. A. Jakobsson och R. Anderssons stbh. — **Brok,** 3/8 m., 25 h. Tillh. Braxstad. — **Frackstad,** 2 m., 95 h. Frälseg. tillh. under 1600- och 1700-talen Louis De Geers arvingar. 3 äg. — **Gälstad,** 1 m., 143 h. Tillh. 1818 löjtn. Joh. Pet. Cur-

man och kallas då välbebyggdt, 1852 Måns Danielsson, 1871 och 1884 Jonas Månsson, 1894 G. E. Larsson m. fl., tills. 4 äg., 1910 L. med 2 andra äg. — **Hackstad,** 1 1/2 m., 114 h. Har länge haft 2 äg., 1910 A. T. Jakobsson och K. J. Karlsson.

Lunnevad, 1 m., 81 h. Tillh. på 1860-talet Nils Jonsson, som 1867 försålde gården till äg. av Sya gård, löjtn. Klas Mörner († 1895). Lunnevad med utj., Lunnevad nr 3, en kvarnström jämte en tullmjölkvarn och Sjögestad nr 8 en utj. kallad Pilhagen såldes 1878 av Mörner för 57,000 kr. till Lunnevads folkhögskolas ab. Tillh. nu Lunnevads folkhögskoleförening. Sedan år 1872 är Östergötlands folkhögskola förlagd till denna egendom. Nämnda skola, som först

328. Lunnevad.

var enskild skola och till vars första uppsättning Nordiska nationalföreningen i Stockholm bidrog med 200 kronor, inrättades till en början i Herrestad, där den öppnades den 1 nov. 1868, då elevernas antal var 42, av vilka likväl endast 31 bevistade hela den 6 mån. långa lärokursen. Alla eleverna voro söner av jordbrukare och 8 av dem hade eget jordbruk. År 1869 bildades en folkhögskoleförening, med ändamål att övertaga och upprätthålla denna skola. Alltsedan har skolan alltmer utvecklats och benämnes nu *Landtmannaskolan och folkhögskolan i Lunnevad.* Den står under en styr., best. av ordf., v. d:o och 7 ledamöter (fig. 328).

Nässja, 1/2 m., 78 h., 2 äg. — **Prästtorp,** 1 m., 51 h., 8 äg. — **Sjögestad,** 4 m., 326 h. Sjögestad, 1 m., med tillh. här och i Tollstads by, var i början av 1800-talet en välbebyggd egendom, som tillh. och beboddes av Karl G. Jarchow samt 1818 av hans arvingar. År 1884 tillh. Sjögestads norrg., Sålla d:o, Nässja, 1 1/6 m., Magn. Månsson, Sålla, skatte- och mellang., 1 1/2 m., And. Petersson, söderg. m. m., 2 m., 4 äg., 1910 fortf. 6 äg., därav A. Peterssons stbh., E. A. Andersson m. fl.

Sålla, 2 1/2 m., 415 h. I testamente av 1346 giva k. Magnus och drottn. Blanka till det kloster, »som vi och våra arvingar skola bygga» i Vadstena, flera gods, bland dem till ett särskildt altare *Salda*, som gårdens namn då skrevs. Men detta testamente gick om intet, och 1357 överlät konungen Salda och Sväm i Ödeshögs s:n till Skänninge kl. (se Ögtld I, s. 216). År 1366 stadfästade kon. Albrekt Skänninge nunneklosters besittningsrätt av dessa gods. Frälseg.

tillh. under 1600-talet fru Sofia Katulinsky, 1700 och 1726 släkten Pihlcrantz. År 1746 synes gården övergått till Ekenmanska, sederm. av Ekenstamska släkten. Hit överflyttade då kapt., sederm. kommendören Isr. Ekenman († här 1770). Tillh. vidare hans son översten Nils Ad. af Ekenstam († här 1813), därefter dennes son, översten Isr. av E. († 1846). I sin helhet hade Sålla flera äg. År 1871 och senare (se Sjögestad) ägdes Sålla herrg. och frälseg. av Jakob Månsson. År 1894 tillh. Sålla med Nässja, tills. 3 m., N. A. Jakobsson, J. M. Jakobsson, M. Månssons arv., A. M. Olai, Ås och K. Nilsson, Värö. År 1910 hade Sålla 3 äg., därav J. M. Jakobssons stbh. — För egendomen var den Ekenstamska ägotiden en glansperiod. I den för sin tid präktiga manbyggnaden i två våningar var stora salen å väggarna beklädd med målningar i olja på väv, framst. herrar och damer i halv kroppsstorlek och klädda i 1700-talets dräkter, varje tavla inramad i blomstermålningar m. m. Vackra kakelugnar av tysk tillverkning prydde rummen. Av detta finnes prov i Östergötlands museum.

Tollstad, 5 m. Gårdar här ha intill reduktionen innehafts av medl. av släkterna Grubbenhjelm, Ramsvärd och Duse, varav en som säteri. **St. Tollstad,** 2 m., 242 h., varav skatteg. och vargg. (1 1/4 m.) 1871 tillh. Joh. Alfr. Andersson. År 1884 tillh. 2 m. Maximinus Olsson m. fl., tills. 4 äg., 1894 och senare Dav. Sundström m. fl., tills. 6 äg. **L:a Tollstad,** 3 m., 113 h., 5 äg. — **Ölstorp,** 1 1/2 m., 111 h. År 1420 dels skänkte, dels sålde mässdiakonen Birger Magnusson 1 att. i *Øølstorp*, som var hans rätta möderne och gammalt frälse till själakapellet i Norrköping. Likviden erlades å kapellets vägnar av Jakob, skräddare. Har 5 äg.

Övriga tillhörigheter: Bonnorp, Gälstad kvarn, såg, handelsbod, d:o såg och hyvleri, d:o andelsmejeri, Handelsbod, Lunnevads kvarn, d:o såg, Lyckhem, Smedshemmet, Stolpängen, St. Tollstads utj., Sålla kvarn och såg, Åttingen m. fl.

6. Ulrika. Gränserna äro i n. och no. Nykil, i ö. V. Eneby, i so. Kisa, i s. och sv. Malexander, i nv. V. Harg. Arealen: 12,999 h., därav 12,267 land. Marken är stenbunden och ojämn och upptages av vidsträckta skogsmarker, bergåsar, ljunghedar, mossar och kärr. Rådande jordart är i dalarna svartmylla; för övrigt dung- och örjord samt sand. Socknen bevattnas av flera mindre vattendrag. Av vägar kommer en från Nykil, som går i sv. riktning och mötes vid prästgården av en från Harg, går därpå åt so. förbi kyrkan till Kisa.

Ulrika socken är uppkallad efter drottn. Ulrika Eleonora och bildades på anhållan av de av ortens invånare, som därförut voro alltför långt boende från sina gamla kyrkor, vartill tillstånd lämnades d. 9 jan. 1736. Först räknades dock hit endast 5, därefter tillkommo 4 3/4 och slutligen 1801 ytterligare 1/2 h., vilka hemman därförut tillh. Kisa, Malexander, V. Hargs, Gammalkils och Nykils socknar. Socknen bildar ett pastorat. Ny reglering 1919. Kyrkan, kallad Ulrika Eleonora kyrka, är av trä, uppförd 1736—37 på Amundsbo ägor samt invigd d. 1 juni 1737 (fig. 329). Reparerades 1902. Senare omlades yttertaket med plåt i st. f. furuspån utan vederbörligt tillstånd. Fick samtidigt ny inredning. Längden var ursprungligen 10,6 och br. 8, varjämte koret var 6,5 met. Sakristian 5 met. i fyrkant samt vapenhuset, uppfördt 1742, av samma storlek. År 1797 påbyggdes kyrkan i v. och erhöll då en längd av 19 met. förutom koret. Har varmugn. Altartavlan, framst. Kristus till bords med farisén (Luk. ev. 7: 36—50), är hitskänkt 1743 av

fröken Emerentia v. Düben. Dessutom finnes ett snidadt altarskåp, framst. Kristi korsfästelse, hitskänkt från Mjölby kyrka. Från N. Vi förärades en äldre predikstol, men år 1745 hitskänktes V. Eneby predikstol av fru Elisab. Hadorph å Hovby, som därförut skänkt den till Eneby. År 1798 anskaffades orgel om 6 st. Den nuv. har 7 1/2 st.

329. Ulrika kyrka.

År 1743 uppfördes en klockstapel av trä med hög spira, i vilken följande året upphängdes en ringklocka med följande inskrift: *Att sammankalla själar till att prisa Herran och med varannan upphöja hans namn (Psal. 34, v. 4) är jag av Ulrika, Svea rikes prinsessa, h. k. h. Adolf Fredriks högt älskade gemål en gåva till denna Ulrika kyrka, år 1744.* Å den mindre klockan, gjuten 1749, läses: Min klang låt Herre Gud städs ljuda till din ära Att sammankalla folk till bön och ordets lära.

Vid Ämtefalls kvarn i en ovanligt vild och ödslig trakt ligger på sluttande berget ett 4 met. högt uppåt avsmalnande stenblock, vilande på några små understenar. Folket säger stenen vara ditkastad av jättar. Å Kåttebo vg. mark, nära Hunnesjön, finnes en s. k. jättegryta.

Folkmängden: 1758: 427, 1790: 635, 1850: 1,302, 1910: 1.295 samt 1916: 1,270. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 31,744, skolk. kr. 1,185, skolhusbyggnk. kr. 458, bibelk. kr. 843, fattigk. kr. 1,346, biblioteksk. kr. 153, Froströmska f. kr. 2,750, Lundinska k. kr. 1,604, Holmströmska k. kr. 1,393, Klingska k. kr. 762, Norénska kassorna kr. 4,180, fonden »K. J. Nybergs minne» kr. 1,019. — Folksk. hade 50 barn 1915; 4 småsk. — Handl.: 5, handtv.: 4. — Å Kåttebo ägor finnes det s. k. Glasberget, vilket på sin tid var inmutat av Cederbergs glasbruk.

Gårdar.

Amundebo, 1/2 m., 750 h., därav 1/24 m. är boställe för klockaren och resten tillh. 15 äg. — **Bäck,** 1/2 m., 646 h. Tillh. under 1600- och förra delen av 1700-talet släkten Leijonsköld, som ägde ett flertal av socknens gårdar. Har sedan länge tillh. Lagerlunda. — **Eksjöhult,** 1/2 m., 1,352 h., 14 äg. — **Farsbo, L:a,** 1/2 m., 534 h., tillh. Joh. o. And. Olsson, vilka 1916 sålde gården till Boxholms ab. — **d:o, St.,** 1/2 m., 427 h., tillh. änkefru K. Olsson. — **Grytfall,** 1/2 m., 1,052 h., 3 äg., därav Boxholms ab. 21769/52896 m. — **Gördsgöl,** 1/4 m.,

316 h., tillh. änkefru S. K. Olsson. — **Haneberg,** 1/4 m., 124 h., tillh. 1910 K. A. Karlsson men senare försåldt. — **Häggebo, Södra,** 1/2 m., 645 h., 16 äg., därav klockaren J M. Årsén m. fl. — **Jordeberg,** 1/4 m., 247 h., tillh. grosshandl. i Gamleby A. B. Cornelius. — **Kalkegryt,** 1/4 m., 213 h., tillh. S. J. Karlsson och K. Salomonsson. — **Kutebo,** kalladt **Kåttebo,** 1 m., 587 h. Vid ett arvskifte, som 1380 uppgjordes emellan Jon Gregersson och Hæneke Dume, den förre å sin hustru Katarinas och den senare å sin hustru Ragnild Sonadotters vägnar med Heyne van Witzen om arvet efter Sone Håkansson och hans barn tillföll bl. a. 1 attung *Kittuboda*, som namnet då oriktigt skrevs, till van Witzen. År 1381 nämnes *Kutuboda* torp, som då överlämnades med annat gods till en proventa vid Västerås domkyrka av Elin Gregersdotter, Magn. Porses änka, efter överläggningar med sina barns rätte målsman och förmyndare, drotset Bo Jonsson (Grip), sin broder Jon Gregersson och med samtycke av Upplandslagmannen

330. Kåttebo västergård.

331. Kåttebo Karlstorp.

Karl Ulvsson (Sparre) av Tofta. År 1382 tillbytte sig drotset Bo Jonsson av herr Karl Ulvsson av Tofta såsom god man för den av fru Elin Gregersdotter grundlagda proventan vid nyssn. kyrka, bl. a. *Kutuboda*. Bytesbrevet är beseglадt med riksdrotset, riddaren Birger Ulvssons (upprättstående lejon), riddaren Sten Bengtssons (två bjälkar), riddaren Knut Karlssons (Sparre) och östgötalagm. Ulv Jonssons (Blå) vapen. Gårdens öden äro sedermera okända men tillh. vidare kronan. År 1812 sålde kammarkollegium, på grund av k. m:ts förordning av 1789 och den år 1790 upplivade förordningen av 1723, varigenom förklarats, vilka kronohemman fingo till skatte försäljas, till bröderna Lars, Johan och Olof Nilsson, såsom rusthållsinnehavare 3/4 m. av kronohemmanet Kutebo, 1 m., och 3/4 av kronoutj. Idenäs (ännu tillh. Kutebo), då i Kisa s:n, anslagna till stam- och rusthållet nr 22 vid Vifolka kompani av Östgöta kavalleri under skattemannabörd och rättighet njuta och behålla, för 47 riksd. 30 sk. banko sp. Gården överfördes då från krono till skatte. Nuv. ägarna till 3/8 m. äro bröderna, handl. Axel och Melk. Larsson, vilka äro sonsöner av ovannämnde Lars Nilsson och dottersöner av Olov Nilsson, 3/8 m., västerg. (fig. 330) tillh. fanjunkaren And. Johan Lundgren, som är gift med Lars Nilssons dotterdotter Jenny Jakobsson, och som inköpte de olika arvslotterna av sina syskon. Två andra äg. ha var sin andel. Den ena av dessa tillh. även sistn. släkt (fig. 331). — **Källstorp,** 1/4 m., 58 h., tillh. Per Gust. Persson. — **Kärr,** 1/4 m., 310 h., 5 äg., därav R. V. Stenquist och C. V. Källström. — **Lindesfall,** 1/4 m., 269 h., 2 äg., 1910 grosshandl. E. M. Bengtsson, som 1915 sålde sin andel till fanj. Karl

Axner. Andre äg. är H. Forsberg. — **Naregöl,** 1/8 m., 430 h., tillh. Boxholms ab. — **Pikedal,** 1/2 m., 380 h., 12 äg. — **Påtorp,** 1/8 m., 199 h. Såldes 1915 av kantorn Ossian Gustafsson och A. J. Santhesson till fanj. Karl Axner. — **Smedstorp,** 1/4 m., 238 h., 8 äg. — **Sundstorp,** 1/4 m., 93 h., tillh. E. J. Andersson, Hallen. — **Sålltorp,** 1/8 m., 250 h., 4 äg. — **Sävsjömåla,** 1/4 m., 195 h., tillh. A. A. Andersson och J. A. Gustafsson, Horns s:n. — **Valvik,** 1/8 m., 167 h., 2 äg. — **Viprödsle,** 1/4 m., 648 h., 12 äg., därav Joh. o. Gust. Bengtsson samt Karl Samuelsson. — **Ycke,** 1/8 m., 756 h. Kyrkoherdebost. — **Åsarp,** 1/4 m., 178 h. Såldes 1916 av G. E. Samuelsson och O. A. Andersson för 35,000 kr. till E. Hansson, Kisa. — **Ämtefall,** 1 m., 824 h., därav 11/96 m. tillh. staten och 85/96 m. har 5 äg.

Övriga tillhörigheter: Evalund, Karlslund, Koppartorp, Ljungstorps såg, Ämtefalls kvarn, d:o såg m. fl.

7. Vikingstad. Gränserna äro i n. Rappestad, i no. Kärna, i ö. Slaka, i s. Nykil, i sv. Gammalkil och i v. Sjögestad. Arealen: 3,848 h., därav 3,831 land. Marken är i allmänhet jämn. Rådande jordart är lera och dungjord. Genom socknen gå två grenar av Lillån. Landsvägen emellan Linköp. och Skänninge går förbi häradets tingställe samt Bankebergs jvst. å Ö. stambanan, och Bankebergs gästg.-g. Mindre landsvägar utgå åt Gammalkil med utgreningar till Nykil och Sjögestad. Åt n. går en väg till Rappestad.

Wikyngstatha förekommer 1317, *Wikingstath* som socken 1327, skrives senare även *Vikinxstadh*. *Rakurö* 1369 och *Rakorydha* 1390. I dagligt tal kallas socknen av folket *Wickensta*. På grund av kyrkornas ringa avstånd från varandra beslutades 1764, att Vikingstads och Rakereds socknar skulle sammanslås till en socken, vilket även skedde 1768. Därförut var den senare annex till den förra. Numera bilda de sammanslagna socknarna ett pastorat. K. M:t har 1915 förklarat sig framdeles skola taga i övervägande, om Vikingstads pastorats överförande till Rappestads församling. Vikingstads socken, vars tempel var gammalt och förfallet, åtog sig att bygga ett nytt, mot att Rakereds kyrka med tillhörigheter och kassor överlämnades till nya församlingen. I sept. 1765 lades grunden till, och 1768 var den nya kyrkan färdig, men invigdes först d. 28 aug. 1785. Kyrkans plats valdes 30 m. från Rakereds och närmare 9,000 m. från Vikingstads förutv. kyrkor. Reparerades senast 1885 (fig. 332). Hon är av sten med tak av skiffer och en längd av 29,5 och br. av 13,4 met. Sakristian 8,8 × 5,9. Vapenhuset 4,9 × 5,3 met. Kyrkan rymmer omkr. 500 personer. Har varmugn. Altartavlan framställer å en duk, omkr. 4 met. hög, Kristi död. Den var målad av Falk och hitskänkt 1783 av Mattias Odencrantz. Renoverades 1852 samt nymålades 1877 av S. L. Rydholm. Predikstolen är hitskänkt 1785 av överstelöjtn. Tengmark å Sörstad. Orgeln om 18, förut av 20, st. är förf. 1785 av Per Schörlin samt förnyad 1911. Dopfunten, nära liknande de i Orlunda (se Ögtld I, s. 66) och Nykils socknar befintliga, är från 1795. Här finnas epitafier över ryttmäst. Georg v. Schönfelt († 1676) och ryttmäst. Mattias Gyllentrost († 1684). Två

gravstenar, förr i golvet, nu resta mot väggen, äro efter kyrkoh. här, prosten Canutus Neokylander († 1668) och den andra efter Anders Gunnarsson i Bo († 1649). — Avst. till Bankebergs jvst. 3,5 km.

Gamla kyrkan hade en längd av 24 och en br. 5,8 met. Altartavlan från 1656 framst. den korsfäste. En äldre altartavla sägas danskarna

332. Vikingstads kyrka.

tagit med sig till Danmark 1568. Släkten v. Schönfelt hade här familjegrav. Till 1745 hängde ringklockorna i trästapel från 1648. År 1745 uppfördes å taket vid v. gaveln en spånad tornspira. Rakereds kyrka var 18 met. lång och 0,5 met. bred. Altarskåpet framst. bilder av apostlarna. År 1751 uppfördes tornbyggnad.

Ringklockorna hänga i tornet. Å den större läses: *help maria gracia.* Å den mindre från 1733 läses: Jag är av gammal bliven ny, Mitt ljud det hörs i gård och by, Men när som folk till kyrkan går, Och genom trona det förmår, Att bön och sång blir hörd av Gud, Så är det bättre än mitt ljud.

Av fornlämningar märkas 5 runstenar. 1) vid Bankeberg (?) tydes av Brate: Torsten ristade runor efter Sigsten och Östen, 2) vid Bo: Toke reste stenen efter sin broder Josten, 3) å Nybble ägor: . . . gils reste stenen efter Agute, en god kämpe, 4) förr i Nybble, nu borta: . . . reste denna sten efter sin fader Grima, 5) förr vid Rakereds kvarn, förkommen: Tora lät resa denna sten efter sin man Helge. Vid L:a Harg anträffades 1901 i ett grustag en sköldbuckla av järn, belagd med förgylldt silverbleck med drivna ornament och infattade karneoler (?) med handtag av järn med förgylldt silverbleck, ett tveeggadt järnsvärd, doppsko av järn till svärdslidan, 2 spjutspetsar av järn, ett hamradt bronskärl, flera olikformiga bronsbeslag, brons- och järnnitar samt en bränd benflisa. Först efter 10 år kommo dessa fynd till statens samlingar, trots lagens föreskrift i detta fall. Å Nybble ägor finnes ett gravfält från århundraden omkr. Kr. f. Är beläget ö. om stambanan. Vid undersökning av en del gravar, brand- och urnebrandgravar, ha tillvaratagits urnor med brända ben,

bronsspänne, bälteknäppe m. m. (se vidare Medd. från Ö:ds fornminnesförening 1912). På några ställen ha stenläggningar påträffats i jordbrynet, ävensom vid grävning och plöjning i skogar och hagar lämningar av murar och murtegel m. m. Vid anläggandet av ny ladugård i Sörstads lilläng hittades i större stenomgärdade gravhögar delar av brända lerkärl och aska. Vid plöjning av en hagmark vid Gunnarps västerg. anträffades före år 1900 bit av en tennkanna, 4 små hängsmycken av silver, 4 små pärlor av något kritliknande ämne samt 280 mynt från kon. Erik av Pommern († 1459) t. o. m. år 1530.

Folkmängden var omkr. 1754: 880, därav 280 i Rakered, 1790 tills. 977, 1850: 1,132, 1910: 1,243, 1916: 1,225. — Kassor 1910: Holmströmska f. kr. 1,500, Livräntef. kr. 1,600. Donationshemman: Hargs öster- och västerg. — Folksk. äro 2 med 131 barn; småsk. 3. — Handl.: 5, handtv.: 15.

Gårdar.

Bankeberg, 2 3/4 m. Nils Petersson i Rakered testamenterade 1360 till Vreta kl., där han för sig och hustru väljer gravplats, bl. a. all sin fastighet i *Bankaberg,* med undantag av vad han däri förut bortgivit till Rembert (?) i Solmark. Ännu i senare tid ha Bankeberg o. Solmark utgjort ett skifteslag, vadan ek. kartverket sammanslagit arealen för desamma, tills. utg. 250 h. Gårdar i Bankeberg ha under 1600-talet tillh. assessoren Per Rääf († 1699), Mårten Lindhjelm, fru Magd. Hägerstjernas († 1685) arvingar och fru Elsa Cruus, på 1700-talet släkten Lillie m. fl. Bankebergs gästgivareg. har länge tillh. Valkebo h:ds håll- och reservskjutsskyldige men 1894 J. V. Peterzén. Av det övriga tillh. 1884 And. Jonsson 3/4 samt 3 äg. 1 m., 1894 1/2 m. med Solmark tills. 1 1/4 m. K. J. Vallerstedt; 1/4 m. med Solmark tills. 1 1/16 m. A. P. Nilsson; Bankebergs backg. 3/16 m. 2 äg. och Solmark 1/4 m. 2 äg. År 1910 hade Bankeberg 2 3/4 m., 5 äg., därav K. J. Nilsson och A. P. Nilsson, Solmark, 1 m. tillh. samtidigt 4 äg., därav K. J. Vallerstedt. — **Berga,** 1 m., 66 h. Kyrkoherdebost. med bostad från 1824. — **Bo,** 3 m., 146 h. Lasse i *Boo* satt 1408 i nämnden. 4 äg., därav 1910 A. och J. K. Karlsson.

Gismestad, 3 1/4 m. Margareta, änka efter Avidus i Rysanäs, överlämnade 1352 med sonen Stefans samtycke och borgen sin fastighet i *Sysmunstadh,* såsom namnet oriktigt skrives, till Linköpings kyrka såsom pant för 12 mark pgr, mot villkor att, om före nästf. Martini dag fastigheten icke av Margareta l. hennes släktingar återlöstes, den skulle få behållas av kyrkan. År 1353 sålde samma Margareta, änka efter Anund i Rysanäs, som han nu kallas, sin andel i *Gismundstadha* samt hennes äldsta son Stefan sin fäderneandel i samma gård till nyssn. kyrka till ett för båda andelarna sammanräknadt värde av 74 mark gängse mynt, som, enligt goda mäns värdering, ansågs vara rätta värdet, emedan den stora dödlighet (digerdöden), som nyss härjat, förorsakat, att ganska många hemman stodo öde, och att brukare på dem knappt kunde erhållas. — **Gismestads frälsegård,** 3, med **Brink,** 1/2 m., tills. 661 h. I slutet av 1600-talet och senare tillh. en gård här jämte Brink fru Kristina Maria Lagerfelt, f. Hård († å Lagerlunda 1701), 1726 Karl Lagerfelt, antagligen hennes sonson, löjtn. Karl Magnus L. († 1727), då dennes far, ryttmäst. Karl Gust. L. blivit redan 1705 dödsskjuten i slaget vid Warschau. Synes fortf. tillh. Lagerfeltska släkten. En gård har hört till Opplunda, en tillh. med säterifrihet 1680 och som frälse 1686 överstelöjtn. Dav. Gyldenklous arvingar, 1700 kanslirådet Joh. Bergenhjelm († 1704), g. m. Katarina Gyldenklou, 1726 fru Maria v. d. Osten, gen. Sacken. Under förra delen av 1800-talet tillh. 3 m. överstelöjtn. Israel Lagerfelt († 1821 å Lagerlunda). Vidare tillh. 3 m. med **Brink,** 1/2 m., Röby i Slaka s., som då tillh. den sistn:s son, kaptenen Gust. Ad. Lagerfelt († 1884), därefter sönerna, löjtn. Adolf Isr. Gust. († 1897) och Karl Henr. L., av vilka den förre blev ensam äg. Tillh. f. n. hans änka Ebba Fredr. Regina Lagerfelt, f. Grill. Egen-

domens nuv. manbyggnad uppfördes på 1870-talet. — **Gismestad,** kalladt Nygården, 1/4 m., 50 h., är sedan länge indraget militieboställe.

Greby, L:a, 1 m., 60 h. År 1369 skänkte Torund Anundsdotter 2 1/2 att. jord i *Gridhby* till Vreta kl., där hon valde sin lägerstad. Greby, 1/2 m., är kronolänsmansbost.; 1/2 m. har hört till Opplunda sedan 1600-talet och ännu 1852. Tillh. 1884 o. 1894 And. Vallerstedt, 1910 K. A. Nilssons stbh. — **Greby, St.,** 3 m., 214 h. Tillh. under 1600-talet dels riksantikv. Joh. Hadorphius († 1693), dels kyrkoh. Jonas Austrelius, 1726 dels släkten Hadorph, dels landsh. P. v. Danckwardt († 1732). Hörde senare till Röby men från 1854 till Haddorp, båda i Slaka s:n. — **Gunnorp,** 1 1/4 m., 104 h., 6 äg. — **Gustad,** 5 1/4 m., 277 h., varav Pil-, Norr- och Källg., vardera 1 m., tillh. staten, men har Pilg. varit kronofogdebost. och de övriga militiebost.; 2 1/2 m. ha 5 äg., därav K. J. Palm, F. V. Gustafsson m. fl. — **Harg,** 2 1/2 m., 245 h. Sven Jonsson skänkte 1369 1 att. jord här till Vreta kl. med rätt för släkten att återlösa jorden med 40 m. pgr. **Stora Harg,** 1 m. Tillh. från 1841 fältkamr. Strömberg men försåldes av honom 1849 till kronofogden Vilh. Ygberg. Köptes från honom 1854 av kapt. J. Segersteen, som efter några år försålde gården till riksdagsm. And. Pehrsson, Fettjestad. Från 1875 tillh. den Ernst T. Ernander, som 1912 försålde egendomen för 48,000 kr. till K. V. Nilsson från Stjärnarp. — Är bebyggd med revet. manbyggnad med 11 rum samt 2 flygelbyggnader. — **Harg,** 1/2 m., f. d. komministerbost., innehaves av prästerskapets löningsfond. **Harg,** 1 m., har 3 äg. — **Kvarstad,** 1 1/2 m., 75 h. Frälseg. och rusth.-g., 1 1/4 m., tillh. 1871 och 1894 And. Vallerstedt, 1/4 m. tillh. 1884 fru Kajsa Vallerstedt men 1894 And. V. År 1910 tillh. gården i sin helhet K. A. Nilssons stbh. — **Löt,** 1/2 m., 18 h., 1 äg.

Nybble, 5 m., 297 h. Riddaren Sten Bosson (Natt och Dagvapnet) byter 1394 jord med Skenninge kl. och giver dem 5 töns avgäld i *Nyböle* med tillh. hus och därtill 40 m. sv. pgr. mot 6 töns avgäld i Ragnetorp i Hagbyhöga s:n, vilket byte ytterligare synes bekräftats år 1406, då namnet skrives *Nybele.* Frälseg. synes varit säteri före 1630 för fru Katarina Rosenbjelke, sederm. g. m. ryttmäst. Vilh. Netherwood. År 1686 hade fru Elisab. Rosenstråle, Joh. Storckenfelt och Joh. Scheil var sin gård, 1726 de två förstn:s arvingar. Har därefter måhända tillh. biskopen Andreas Rhyzelius. Tillh. från 1750-talet hans son Mattias Odencrantz († 1796), som uppbyggde nuv. manbyggnad, senare hans måg, löjtn. Joh. Ludv. Fleming († 1852), g. m. Brita Maria Odencrantz († här 1827). Ägdes en kort tid av en bonde, som 1851 försålde egendomen till löjtn. Klas Gust. Fredr. Raab († 1889). Tillh. vidare A. R. Lunding, som 1913 sålde egendomen till Frits Hugo Herman König. — Gården, som är belägen invid Kapellån, har envånings manbyggnad med 9 rum och kök samt 2 mindre flygelbyggnader.

Opplunda, 1 m., 46 h. Opplunda tillh. 1610 som säteri Germ. Some. Ägdes 1680 och 1686 jämte Greby av lantjägmäst. Nils Ulfsköld samt efter hans död av hans änka Helena Rääf († här 1701), varefter gården tillföll hennes döttrar, av vilka fröken Maria Hel. U. sålde den 1756 till Mattias Odencrantz († 1796). Tillh. 1850 hans måg, löjtn. Joh. Ludv. Fleming († 1852), senare Peter Persson i Rakered, 1871 änkefru Greta Månsdotter, icke långt senare hennes stbh. Försåldes 1879 för 23,000 kr. till Per Joh. Petersson av K. J. Axelsson. Tillh. 1894 A. Linde och 1910 K. A. Karlsson. — **Rakered,** 4 3/4 m., 310 h. *Rakurö* omnämnes år 1312, då en del bortbyttes av Helena Anundsdotter till prefektus Ingevald. Delar av denna by ha under 1600- och 1700-talen innehafts av släkterna Silfversparre, Hård, Lillie, Litzfeldt, Armsköld och Lagerfelt m. fl. En gård (1 13/24 m.) bebyggdes på 1830-talet av dåv. äg., hovrättskommissarien Joh. Gust. Aspegren, samt ägdes efter hans död 1873 av sonen Herm. Aspegren. Tillh. 1894 K. Magn. (1 7/8 m.), då det övriga (2 7/8 m.)

hade 5 äg. År 1910 hade Rakered, 4 3/4 m., 6 äg., därav O. Karlsson o. N. G. Ulrikssons stbh.

Sköldstad, 1 m. 133 h. *Skiölstada* nämnes 1327, då marsken Erengisle Näskonungsson å Ture Jönssons vägnar bortbytte jord här till Lars Jonsson. År 1406 avstod Gärtrud Lagesdotter (3 bjälkar) till nunneklostret i Skänninge, för att fullgöra sin avl. mans, riddaren Gustav Mattssons, testamente, 3 att. jord i *Anunstadhum* och 2 att. i *Skylstadhum.* På 1640-talet tillh. Sköldstad Jöns Bosson Bjugg, adl. Liljestjerna, och hans fru Ingeb. Ulf. Ägdes 1680 och 1686 av fru Brita Gyllenadler men tillh. 1700 landsh. Pet. v. Danckwardt, g. m. Anna Katarina Gyllenadler, 1726 G. v. Danckwardt, därefter kapt. And. v. Flygarell, g. m. Kristina Marg. v. Danckwardt, samt på 1750-talet översten Karl Gust. Strömsköld († 1770), g. m. Ragnild Ulr. v. Flygarell († här 1816), gift andra g. med generalen Fredr. Horn. År 1818 tillh. gården hennes systerson, kommissionssekret. Herm. v. Lingen, vilken ägde den till sin död 1820. v. L. samlade här ett vackert bibliotek, som år 1868 skänktes till Linköpings stiftsbibliotek, varigenom flera sällsyntare arbeten kommo detsamma till del. Tillh. från 1820 och till sin död 1867 dennes son, fänriken Fredr. Reinh. v. Lingen, som till följd av sjuklighet aldrig själv skötte egendomen. Från hans arvingar inköptes egendomen å auktion år 1869 av kaptenen Gust. Ad. Lagerfelt, då Bo, 1/2 m., hithörde. Ägdes 1894 med Bo av A. och J. Jakobsson, Västerlösa, 1910 av I. Hj. Olsson, som 1916 sålde egendomen till Gust. Andersson, Linköping, som åter 1916 sålde den till K. Johansson.

I närheten av allén, å en på 1860-talet upplöjd åker, finnes en bautasten av svart gråblå gråsten. Den säges blivit hitflyttad till minne, enl. några av ett hemligt besök här av den landsflyktige Klas Fr. Horn eller enl. andra till minne av ovannämnde general Horns hemkomst från 1789 års krig, men måhända snarare från 1789 års riksdag, där han tillika med en del andra adelsmän varit fängslad, och skall han här emottagits av sin fru, omgiven av godsets folk, under fröjd och välönskningar. Så länge egendomen var inom denna familj, firades på samma ställe minnet av denna dag under lek och dans. — I Sköldstad skog ävensom i omgivningarna finnas vackra lager av granit, liggande i bestämda avlagringar och av betydlig utsträckning. Då man bultar å dessa berg, höres ett dånande ljud från de mellan berglagren varande mellanrum. Detta har givit anledning till folktron, att trollen här ha sina festsalar, varför ännu i senare tid omkringboende ej nattetid våga beträda dessa berg utan att förut ha vändt sin rock avig och därigenom gjort sig oigenkännlig för underjordens makter (!).

Sörstad, 3 1/2 m., 280 h. Tillh. under 1600-talet dels släkten Lagerfelt, dels som krono Åsarp. År 1785 ägdes det hela l. en del av överstelöjtn. Tengmark. Han hade här, såsom det säges, ända till 50 angoriska getter, varav ullen årligen sändes till Ahlstömerska fabrikerna i Västergötland. Ännu i senare tid kvarfunnos här ovanliga horn, som sades vara minnen härav. I början av 1800-talet tillh. egendomen i sin helhet Joh. Pet. Forssbeck, som ärvt den av sin fader. Ärvdes efter J. P. Forssbecks död av hans barn, jägmäst. Fr. Aug. Forssbeck och Karolina Teresia Forssbeck, vars man, löjtn. Klas Gust. Fredr. Raab inlöste egendomen i sin helhet. Vid hennes död 1868 ärvdes Sörstad av hennes man och deras barn, av vilka senare den år 1884 tillh. sönerna, kapt. Emil († 1888) samt Aug. och Otto Raab jämte deras farbroder Karl Adam Jak. Raab († 1902). Tillh. 1894 N. K. Nelzén och 1910 hans stbh. — Mangården består av en större huvudbyggnad i två våningar från omkr. 1800, och av två flyglar.

Tillorp, 1 7/8 m., 301 h. År 1408 tilldömdes Hemming Dansson 2 åkrar i ö. och v. gärdena i *Tyrloghathorp* jämte en änghump i byängen. Samtidigt satt Ödbjörn härstädes i nämnden. Korprästen i Linköping Birger Magnusson (i vapnet ett ryttareben) skänkte 1420 å egna och sina tre systrars vägnar till jungfru

Marias kapell i Linköpings domkyrka som själavgift för sina föräldrar Magnus och Birgitta ½ att. jord i *Thyrlöghathorp*. Delar av Tillorp tillh. i slutet av 1600-talet fru Marg. Hägerstjernas arv. och E. Lode, 1700 Per Stålhammar och Marg. Silfversparre, 1726 delvis Brunjean m. fl. Tillorps frälseg., 1 m., ägdes 1871 och 1884 av Nils Andersson samt med tillägg av ⅝ m. av skatteg. av K. A. Andersson, som nu äger gården i sin helhet. — **Ånestad,** 2 m., 91 h. *Anunstadh* nämnes 1420 (se Sköldstad). Hörde i början av 1800-talet delvis till Nybble men tillh. i midten av århundradet samt alltjämt senare till Lagerlunda. — **Åsarp,** 1 m., 92 h. Detta säteri donerades 1626 till riksr. Knut Posse men bortbyttes följ. år till landshövd. Otto v. Scheiding († 1651). Ärvdes därefter av hans måg, ryttmäst. Georg v. Schönfelt († 1676), g. m. Anna v. S. († 1688), som utbytte egendomen från reduktionen, tillh. därefter deras måg, ryttmäst. Mattias Gyllentrost († 1684), vidare deras måg, kapt. Sam. Engelcrona († 1706), g. m. Agneta Kristina Gyllentrost († 1706), därefter deras son, Göran Fredr. E. († 1744), omkr. 1760 dennes son Sam. Efraim E. († 1782) och ännu 1818 till ⅔ samma släkt; ⅓ hade då nyligen blivit försåld. Tillh. 1850 Nils Månssons arvingar, på 1870-talet J. M. Nilsson, 1910 skolläraren J. A. Boqvist m. fl., tills. 4 äg.

Övriga tillhörigheter: Alfridslund och Karlsro, Bankebergs mejeri, d:o bryggeri, d:o magasin, Forsaberg och Forshem, Forsby, Gustenberg, Karlberg, Knutshem, Manhem, Nyborg o. Nyhem, Rakereds kvarn, såg och handelsbod, Stenstugans utj., Klovsten, Eldslösa, Storängen m. fl.

Vifolka härad

ingår i Vifolka, Valkebo och Gullbergs domsaga, som hädanefter, enl. k. förordning från febr. 1917 skall omfatta två, förut tre tingslag, enl. bestämmelse i juli s. å. från d. 1/1 1918.. Häradet ingår i dessa häraders fögderi samt utgör ett länsmansdistrikt. Gränserna äro i n. Boberg, i ö. Valkebo, i s. Ydre och i v. Göstring. Socknarna äro Härberga, Mjölby, Normlösa, Sya, Veta, Viby, Västerlösa, V. Harg, Ö Tollstad. Dessa socknar, förutom Västerlösa, som tillh. Gullbergs och Bobergs kontrakt, bilda tills. med Gammalkil, Nykil, Rappestad, Sjögestad, Ulrika och Vikingstad Vifolka och Valkebo kontrakt. Häradets areal: 35,378 h., därav 34,797 land. Kontraktets: 72,182 har.

Vifolka hærad nämnes 1363 och senare. Det var åren 1680—1778 förenadt under en domhavande med Valkebo, Kind och Ydre, men sistn. år frånskildes Vifolka och Valkebo.

Av s. k. domaresäten omtalas 2 å Kungshögaåsen, nära Mjölby, samt vid St. Ljunga frälseg., där ännu under 1700-talet platsen utmärktes av stenar. Senare byggdes här en »tingstuva», där ting höllos till förra delen av 1700-talet men omkr. 1740 uppfördes ny tingsstuva vid Sya kyrka. Omkr. 1750 höllos »för bättre bekvämlighets skull» tingen vid Mjölby gästgivareg. Förflyttades under 1800-talet åter till Sya, där tingsstället ännu är. — Häradets sigill har en slaga och en tjuga korslagda.

Socknar.

1. Härberga. Gränserna äro i no. Normlösa, i ö. och s. Veta och i v. Järstad. Arealen: 1,170 h., därav 1,146 land. En utj. till N. Karle-

by i Normlösa s. har, jämte utj:ar till hemman i Härberga o. Veta s:r, ingått i skifteslag med Gottlösa by i Veta s. Marken är på det hela jämn. Rådande jordart är lera, svartmylla och dungjord. Socknen bevattnas av Svartån, som till en del följer v. gränsen och går sedan i sydv. riktning. Vid Öjebro gör den flera fall. Landsvägen emellan Linköping och Skänninge går genom s:n från ö. till v. Vid Öjebro möter en väg, vilken åt n. går förbi kyrkan till Normlösa och åt s. till Veta. Öjebro bro är ombyggd år 1797 av sten med 7 valv.

Haarbergha förekommer år 1322, då Sune var kyrkoherde här samt 1340 och senare med egna kyrkoherdar, men har efter reformationen varit och är ännu annex till Normlösa. Skrives 1389 *Harabiergha*, 1407 *Herberga*. Kyrkan byggdes 1796 och 1797 samt fick vid invigningen namnet Fredrika efter k. Gustav IV Adolfs drottning (fig. 333). Längden är 20 och br. 9 met. med utrymme för 350 personer. Har varmugn. Altartavlan, målad av Hörberg 1798, framställer Kristi korsfästelse (Joh. 19: 30—35). Den skänktes hit av rusth. Erik Månsson i Forssa. Restaurerades 1914 av K. R. Forslund. Predikstolen är i bildhuggeriarbete. Orgeln om 9 st. är av And. Malmström år 1799 samt förärad av nyssn. rusthållare. Dopfunten är av trä. Av de fem ljuskronorna äro 2 mindre av trä, en av glas och 2 av mässing, den ena inköpt 1737 och den andra skänkt 1798 av fänr. Fredr. Pilgren och hans fru Edit Krist. Bergström. I sakristian finnes en gravsten från gamla kyrkan med inskrift i munkstil: *Sub : hac : petra : teguntur : corpora : Ramborgis : et : Ingeborgis : et : filio :* (sic!) *suo : Joan : quaru : aie* (*quarum anime*) (sic!) *i(n) pace.* Sakristidörren är rikt besatt med järnbeslag, bland vilka äro en mängd lösa ringar, men har vitmålats. Bland äldre inventarier märkas en predikstol och ett skadadt starkt förgylldt altarskåp, framst. Kristus på korset emellan Maria och Johannes samt delar av 2 mässhakar. Gamla kyrkan var med koret 16 met. lång och 6 met. bred. Torn saknades. Ringklockorna hängde i trästapel. — Avst. till Skänninge och till Sya är 7 km.

333. Härberga kyrka.

Kyrkans ringklockor hänga i tornet. Å den större läses: Uti k. Fredrik I:s regemente sprack denna mycket gamla klocka sönder d. 15 juli 1744, vilken haft ett mäkta härligt ljud över många andra häromkring landet. När Gud skänkte frid bland svensk, rysk och dansk, Och Adolf var hyllad till kronan, Ulrika kom över med fröjd och dans, Och Kung Fredrik satt uppå tronen, Vardt jag omgjuten i Norrköpings stad Sjuttonhundra fyrati' fyra: Gud bevare kung och ständer i rad Samt kunglig högheterna dyra. Mindre klockan är enl. inskrift tillverkad av Jonas Gren.

Av fornlämningar märkas två runstenar, den ena inrappad i v. kyrkväggens sv. hörn. Innehållet skall vara, att Dan och ännu en reste stenen efter sin fader Krak. Den andra, förr i v. dörrtröskeln, nu i kyrkogårdsmuren, är av Brate läst: Sigsten reste denna sten efter Germund, sin måg (svåger) god. Antydt har blivit, att den utanför s. kyrkdörren belägna flata hällen möjligtvis även kan innehålla runor.

Folkmängden var omkr. 1754 nära 360, 1790: 477, 1850: 666, 1910: 575, 1916: 520. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 118: 64, fattigk. kr. 3,228, Holmströmska don. kr. 1,201, Erikssonska d:o kr. 1,045, Joh. Anderssons d:o kr. 198. — Folksk. har 54 barn 1915 och småsk. 30. — Handl.: 2, handtv.: 14. Ehuru icke av någon större betydenhet förekommer likväl fortfarande pärlfiske i Svartån, såsom i närheten av Öjebro och andra platser.

Gårdar.

Böttestad, 1 m., 129 h. Indraget militiebost. — **Böttestadtorp,** 1/2 m., 112 h. Tillh. Solberga fideik. — **Forsa,** 3 1/4 m. *Forsa* kvarn pantsattes 1287 av Karl Gustafsson till sin syster för 7 mark silver. Omtalas 1311, då en gård här var skänkt av Benedikta Nilsdotter till predikarebrödernas kl. i Skänninge. År 1340 skänkte samma Benedikta ytterligare en gård i *Forsaa* till samma kloster. År 1389 gjorde priorn och konventet i Skänninge ett jordskifte med abboten och klostret i Alvastra och giva dem sina fastigheter här i Forsa samt kvarnströmmen vid Knutsbro mot fastigheter i *Hildatorp* i Bjälbo och *Fietmunda* i Ekeby s. Tillh. omkr. 1726 landsh. Is. Funck. Hörde senare till Solberga samt ägdes av Augusta Vilh. Rosenborg, f. Vennerstedt. År 1830 inköptes Forsa av prosten And. Vallström i Högby och på 1840-talet av rusth. N. Häggberg men inropades på konkursauktion 1868 av Vadstena ensk. bank. Köptes 1870 av P. Rikard Vidoff, som var äg. ännu omkr. 1900. Tillh. 1910 Manne Abelsson. Forsa, 3 m., 153 h., är beläget vid Svartån med manbyggnad om 6 rum m. m. Vid egendomen anlades 1726 Forsa smedja med 1 knipph. och 2 spikhamrar med bergskollegii privilegier av n. år å rättighet att betjäna orten med småsmide. Ännu år 1884 var Forsa kvarn, spikhammare och såg t. v. till 3,000 kr. — **Forsa,** 1/4 m., 52 h., tillh. 1910 P. Johanssons stbh. — **Härberga,** 3 m., 134 h. Gårdar här ha i äldre tid tillhört medlemmar av släkterna De la Gardie, Ribbing och Mörner. Härberga, 1 m., tillh. 1853 prosten Sam. Erik Petersson och efter hans död 1865, jämte 1/4 m. S. Karleby, hans änka Katarina Lovisa, f. Duse. 5 äg. År 1916 såldes Öster- och Norrg. av Agabin Karlsson till Ernst Olsson. — **Karleby,** 7 3/4 m., 288 h., därav 1/2 m. komministerbost., som under komministertjänstens vakanstid inneh. av kyrkoherden. Ingeborg Nilsdotter, änka efter Birger Larabo, skänkte 1407 bl. a. jord i *Karllaby* till Vadstena kl. för sitt uppehälle där. Karleby frälse tillh. 1686 dels släkten Lilliehöök, dels L. Ribbing, 1700 J. Lilliehöök och Burensköld. Har 10 äg. — **Öjebro,** 3 m., 406 h. Öjebro kvarnby omtalas för sina kvarnar redan tidigt. Vid ett jordaskifte år 1372 emellan Skänninge kl. och munkarna i Eskilstuna erhöll det förstn. bl. a. en gård i Skänninge med kvarnen i *Öiabro.* År 1373 tilldömdes av Bo Jonsson å k. Albrekts vägnar och av Johan Upplänning å lagmannens vägnar hospitalet i Skänninge en kvarnström i *Öjebro.* År 1378 såldes en kvarnfors i *Öjabro aa*

av Karl Magnusson till Finvid Finvidsson o. s. v. År 1681 lånade Gust. Olofsson (Stiernbielke) 30 dal. i gammalt sv. mynt av »erlige och manhafftige Peder Jönson knechte höffuidz man» och satte då som pant hos för:de »welactig» Peder i pant en sin gård i *Öiebro*. Senare ha kvarnar här tillh. släkterna Lillie, Lejonsköld, Ribbing, Ulfsparre, därefter Funck, Gripenvald m. fl. På 1750-talet funnos här 15 mjölkvarnar med 37 par stenar; 1829 tolv kvarnhus med 37 par stenar jämte tre kvarnar med 6 par stenar vid Forssa och på 1850-talet 14 kvarnar med tills. 43 par stenar. På 1870-talet fanns här benstamp, spånhyvlar, sågar och kvarnar, av vilka senare 1 vid Forssa och 8 st. vid Öjebro (med 39 par stenar). I senaste tid har Öjebro undergått flera förändringar, särskildt genom det 1915 färdiga nya kraftverket, anlagdt av Knutsbro aktiebolag. Denna nya kraftstation har i stort sett sin plats på den förutvarande Knutsbro kraftstation, av vilken nu icke något återstår. En ny kraftig damm är slagen över vattendraget, och en ny intagskanal byggd, som utmynnar i två turbinkamrar. I vardera kammaren är uppställd en fyrfaldig turbin om 735 hkr., vid 187 varv pr minut. Direkt till vardera turbinen är kopplad en inuti kraftstationen uppställd trefasgenerator med direkt kopplad magnetiseringsmaskin. Förutom de båda generatorerna finnas i maskinhallen turbinregulator samt ställverk för generatorer samt för in- och utgående kraftledningar, samtliga för 6,000 volt. Bolaget förfogar nu över två kraftstationer, Öjebro och Knutsbro, båda belägna vid Svartån inom denna socken. Sammanlagda turbineffekten av dessa utgör f. n. 4,770 hkr, varav från Öjebro 3,330. Den ovanför Knutsbro befintliga regleringsbassängen är så stor, att fullständig dygnsreglering härigenom kan erhållas. För denna anläggning förskaffade sig bolaget all vattenrätt till Spångsholm — en sträcka på flera kilometer — varigenom avsevärda vattenregleringar kunde företagas. Värdet av de två ansenliga elektriska centralerna torde uppgå till omkr. en och en halv million kronor. De förnämsta kvarnarna här äro Öjebro, Backe och Storgårds kvarnar.

Övriga tillhörigheter: Backe kvarn och handelsbod, Djupadal, Fetsarhumparna, Majorskvarn, Nygårds kvarn, Surlands lägenh:r, Öjeberg, Öjebro handelsbod m. fl.

2. Mjölby. Gränserna äro i no. Veta, i ö. Sya och V. Harg, i sv. Ekeby och Åsbo, i v. och nv. Hogstad, V. Skrukeby och Högby s. Arealen: 5,974 h., därav land 5,890. Genom socknen flyter Svartån. Landskapet kring denna å är bekant för sin vackra natur och sin rikedom på storartade utsikter. Rådande jordart är lera och svartmylla ävensom sandmylla. Fyra stora landsvägar stöta tillsammans vid Mjölby municipalsamh., näml. i n. från Skänninge, i ö. från Linköping, i s. från Eksjö och i v. från Jönköping och Gränna. Ö. stambanan, Mjölby—Hallsbergs och Mjölby—Hästholmens (från 1910) järnvägar stöta här tillsammans med station vid Mjölby.

Socknen är förenad med Sörby f. d. socken. Mjölby hade utan tvivel redan tidigt blivit självständig socken men nämnes uttryckligen som sådan först år 1363. År 1385 nämnes som kyrkoherde herr Rikard, som då beseglade en till landstinget i Linköping inlämnad handling. År 1415 var Andris kyrkoherde. *Swdherby* nämnes 1390. Åtminstone från reformationen ha dessa båda socknar utgjort ett pastorat. Överstelöjtn. Dav. Gyldenklou donerade 1670, med konfirmation 1687, 1/4 m. Mjölby gravg. med kvarn till Mjölby kyrka. På grund därav dömde Göta hov-

rätt 9/12 1758, att Hulterstad skulle äga jus patronatus, vilket fastställdes 28/11 1760 och 22/6 1774 med rättighet för ägaren till Hulterstad att alltid kalla kyrkoherde men komminister blott fyra gånger efter varandra. Femte gången voterar församlingen efter av domkapitlet uppsatt förslag. Före 1760 var pastoratet konsistoriellt. Från år 1791, då Sörby kyrka ödelades, begagnas Mjölby kyrka gemensamt. Mjölby nuv. kyrka ombyggdes åren 1772—75. Ombyggdes senast 1907 efter plan av arkitekten Agi Lindegren. Reparerades 1860 o. 1875 (fig. 334, 335). Är ljus och rymlig i modern stil utan alla fornminnen. Längden är 35 och bredden 14 met., med utrymme för 650 personer. Har värmledning. Altartavlan, framställande Kristi lidande i örtagården, är renoverad av prof. Aug. Malmström 1854; ånyo renov. 1877. Orgeln om 22 1/2 st. är av S. Nordström från 1859. En äldre orgel hade 9 st. Dopfunten är av tälgsten med träfot. Av de fem ljuskronorna av metall har en följ. inskription: Sven Schilling och Anna Viens 1676. De äro monterade för elektrisk belysning. — Avst. till Mjölby jvst. är 1/2 km.

Mjölby gamla kyrka var av okänd ålder. Hon var byggd av huggen kalksten och något gråsten samt hade en längd till yttre tornmuren av 68 och en bredd av 23,5 fot. År 1686 förökades hon åt norr med en träbyggnad av 28 fots längd och bredd. Altarprydnaden i denna kyrka bestod av en målad tavla, framst. i en nedre avdelning Kristus ätande påskalammet och i en övre Frälsaren på korset med Maria och Johannes under korset samt därjämte av fristående bilder av Moses och Johannes med lammet. Denna altarprydnad hade 1715 inköpts för 900 dal. k:mt. Predikstolen av bildhuggeriarbete var från 1686 och hade ursprungligen kostat 800 dal. k:mt. Här fanns huvudbanér över överstelöjtn. Dav. Kohl († 1682), vilket sedermera förvarats i nya kyrkans sakristia. Vidare funnos här minnesmärken över ryttmäst. Karl Behm († 1729) och hans fru Marg. Beckerfelt († 1726) samt över kamerer. hos hertig Johan Måns Pederson till Slomarp, som var stamfader för släkten Gyldenklou. Kyrkan hade ett högt torn, i vilket år 1751 uppsattes ett slagur, det första i någon av Östergötlands landskyrkor. Ringklockorna hängde likväl ännu vid denna tid i trästapel. Denna kyrka uppbrann jämte största delen av byn år 1771. — Sörby gamla kyrka var även av okänd ålder. Sedan hon år 1753 blivit tillbyggd, hade hon en längd av 58,5 och en bredd av 21,5 fot. Någon altartavla fanns icke utan framför det bakom altaret befintliga fönstret var ett krucifix samt de fyra evangelisternas bilder. Torn fanns icke. Denna kyrka raserades 1791. Även därefter har gamla griftegården begagnats. Å Mjölby kyrkogård finnes ett gravkor för släkten Ehrencrona. Ny griftegård med gravkapell är anlagd invid vägen till Skänninge.

Ringklockorna hänga i tornet. Storklockan är gjuten 1772 av El. Annell, Norrköping. Mellanklockan från 1702 av Magn. Hultman var till 1758 Sörby enda klocka. Hitflyttades 1807. År 1758 fick Sörby ny klocka med inskrift: Folket kallas av mitt ljud Till att bedja, sjunga, höra. Ack, att nåden

måtte röra Alla till att söka Gud. Lillklockan är från 1905 med inskrift: Kommen, ty allting är nu redo. Nytt torn uppsattes 1912. Nuv. tornur är från 1912, då det förutvarande från 1790 nedtogs.

334. Mjölby kyrka och bankhus.

335. Från det inre av Mjölby kyrka.

Av fornlämningar märkes i Mjölby kyrkogårds mur en sten, som tros ha runor på insidan. Vid Hulterstad har förr funnits en runsten, å vilken på sin tid lästes, att Tyrna reste denna sten efter sin broder Östen. Inom Sörby socken, del i kyrkan, senare i kyrkogårdsmuren, finnes en, som förmäler, att Vigot reste denna sten efter sin broder Targot. Vid Hadelöv har förr funnits en runsten

med endast några runor kända. Ett större gravfält från järnåldern har från år 1902 och senare blivit undersökt. Här ha anträffats gravar av olika art. De äldsta äro brandgroparna, vilka blivit uppgivna till omkr. 1,000. I dessa ha tillvaratagits brända ben, kolstycken, s. k. krumknivar, prylar, hartstätningar till träaskar, vari benen legat, även krukskärvor, en halvmånformig kniv samt järnspännen från äldre järnåldern. Dessa gravar ha sitt ursprung från århundraden närmast omkr. Kr. f. En annan art av härvarande gravar äro kullar av omkr. 1 met. höjd och 12 à 13 met. diameter. Under ytan är ett lager klappersten, under vilket det brända liket m. m. lagts. Dessa gravar härstamma från senare järnåldern eller från omkr. 900 e. Kr. En tredje art har en obetydlig upphöjning över marken och har stensättning i ytterkanten i kvadratisk, rektangulär, triangulär l. spetsig oval form, någon gång med inbuktade sidor. I dessa ha tillvaratagits knivar, nitnaglar, spikar, en pincett, allt av järn, samt lerurnor, pärlor av glas, brynen o. s. v. Denna ås sträcker sig in i Skrukeby s:n. Å åsen finnas även ett par s. k. domareringar ävensom bautastenar. Vid Lundby domarering äro stenarna 9 och å Eldslösa ägor 10. Vid Bockarp hittades 1844 vid tillredning av en mosse 2 små ringar och 85 mynt, allt av silver. Mynten voro anglosachsiska, tyska och 1 danskt, vilket var prägladt för kon. Hardaknut. Fyndet förvaras i statens samlingar. — Ett visst skede av Dackefejden försiggick här och i närheten (se Ögtld I, s. 263 o. f.).

Folkmängden var omkr. 1754: i Mjölby 924 och i Sörby 252, 1790 i båda socknarna tills. 1,223, 1850: 1,638, 1870: 1,921, 1910: 5,103, 1916: 5,609, därav 3,452 i municipalsamhället. — Kassor 1910: fattigk. kr. 4,450, Ehrencronska f. kr. 750, Holmströmska f. kr. 1,500. Donationshemman: $^{1}/_{4}$ m. Kyrksäter. — Folksk. äro centralskolan i Mjölby med 4 lär. och 160 barn, N. skolan med 2 lär. o. 3 l:r samt 175 barn, Sörby sk. med 1 lär. o. 57 barn. Småsk. ha vid centralskolan 4 l:r med 126 barn, vid N. skol. 3 l:r med 99 barn samt vid 3 andra småsk. 3 l:r med 85 barn, allt 1915. Socknen hade redan tidigt skola, vilken tillkom genom en kassa, bildad dels av en donation av drängen Pet. Nilsson å Mjölby ägor, stor 111 rdr 5 sk. 4 rst bko och dels av influtna medel för försålda inventarier från Sörby nedrivna kyrka. År 1839 hade denna skola med växelundervisning en fond av 3,000 kronor, år 1852 4,100 kr. och 1874 6,864 kr. År 1894 uppgick skolk. till kr. 18,950. Här har under senaste 10-talen av år uppförts präktiga skolhus. Det senast uppförda, centralskolan, i 4 våningar, invigdes 31 aug. 1916. Ritningen till detsamma är av arkitekten Ax. V. Brunskog. Det förutvarande centralskolhuset är avsedt för kommunala mellanskolan. — Handl.: över 40, handtv.: omkr. 40.

Mjölby municipalsamhälle. Första gången Mjölby nämnes i en nu befintlig urkund är, då Birger Jarls broder Elof skänker två kvarnar i *Ecby* och en skogslott till Vreta kl., sedan han återtagit den gård, vilken hans avlidne son Filip givit samma kloster. Årtal finnes icke angivet i gåvobrevet, men på grund av handstilen, jämförd med andra pergamentsbrev, har detta brev antagits vara från något år omkr. 1190—1250. I detta brev nämnes vägen, som leder från *Mylloby* till *Skænninge*. År 1285 utfärdade f. d. drottning Sofia gåvobrev å *Mylluby* kvarn till sin tjänarinna (Ingrid) för trogen tjänst och under villkor, att om hon ingår i Skänninge kl. kvarnen skulle bliva klostrets tillhörighet. Torkel Dyaank sålde 1309 en kvarn i *Myllaby* till Alvastra kl. för 100 mark pgr, varifrån avdrogos 40 m., som han testamenterat klostret för sin lägerstad. År 1356 sålde kaniken i Skara Magnus Algotsson

(i sig. Maria med Jesusbarnet och nedanför en sköld med ett griphuvud), till Skänninge nunnekloster bl. a. en kvarn i *Mölnaby*. Denne Magnus var av förnämlig släkt med härstamning från kon. Sverker II. Nämnda salubrev beseglades av konung Magnus, riddaren Magnus (sturevapnet) och väpnaren Lars Ingesson (spets från vänster). Den sålda kvarnen tillh. Magnus' möderneärv. Skrives s. å. *Mölloby* och 1357 *Mölleby*. År 1362 överlät Anund djäken (snedbjälke) den kvarnström i *Mylnoby*, till Eskilstuna kl., som hans svärfader Birger Job förut överlåtit dit. År 1370 nämnes Mjölby samtidigt med Lundby (se ovan). Riddaren Birger Ulvsson m. fl. tillbytte sig 1386 en kvarn här av riddaren herr Peder Porse Geet och hans hustru, fru Ingrid Siggadotter. En kvarn omnämnes år 1414 (se Lundby). Detta är, vad som kan meddelas om den urgamla kvarnbyn — ty som sådan fanns den förvisso till långt före omnämnandet i befintliga handlingar. Dessa ovannämnda kvarnar voro icke de enda. Även andra funnos. I midten av 1700-talet hade härvarande kvarnar 33 par stenar. Förutom två kvarnar gingo alla förlorade vid 1771 års eldsvåda. År 1829 funnos 11 skilda kvarnhus med 32 par tillåtna stenar, av vilka 30 voro i gång. Omkr. 1850 funnos 10 kvarnar med 34 par stenar, varav 9 i byn, näml. Hål-, Hulterstads-, Kanikegårds-, Klostergårds-, Norrgårds-, Nygårds-, Pil-, Stuvrums- och Ålekvarnarna. Samtidigt funnos här garveri, färgeri m. m. Från 1709 fanns här knipphammare, som ännu in på 1800-talet försåg orten med allehanda svartsmide. Svartån bildar inom samhället 12 vattenfall i 3 avsatser om tills. 7,5 meters höjd. Genom sammanslagning är kvarnarnas antal f. n. 5.

Vid början av innev. århundrade blev Mjölby municipalsamhälle på grund av k. brev av 1899. Arealen är 245 har med en folkmängd 1916 av 3,452 personer. Nu gällande stadsplan för samhället är av k. m:t fastställd 1912 med sedermera skedd reglering, men frågan är ännu icke slutavgjord. Vattenledning och elektrisk kraft finnas. Industrien är framåtgående.

Gårdar.

Berga, 4 1/2 m., med **Hjulpan,** 1/4 m., tillh. Solberga fideikommiss. **Berga,** 1 m., f. d. militiebost., har 3 äg. sedan 1915. **Berga,** 1 m., med 3 äg., hava tills. en areal av 724 h. År 1297 skänkte kyrkoh. i Ryd Åke jord i *Bierghum* till Alvastra kl. Har senare tillh. släkterna Lejonsköld och redan under Rosenholmska ägotiden Solberga. **S. Berga,** 1/2 m., tillh. omkr. 1850 prosten Petersson. — **Bockarp,** 1/2 m., 128 h. Har under 1600-talet tillh. Vadstena hospital. Har 4 äg. — **Egeby,** 2 3/4 m., 104 h. En del av *Egby* hörde 1636 till Klakeborg. En annan del tillh. s. å. fröken Ebba Gyllenstjerna å Torsnäs i V. Harg, 1687 jämte en del av Berga E. Horn och Jöran Gyllenstjerna, i slutet av 1600-talet fru Krist. Maria Lagerfelt, f. Hård av Torestorp († 1701), och L. Sparre, 1726 fru Maria Lagerfelt, f. v. d. Osten, gen. Sacken, änka efter ryttmäst. Karl Gust. Lagerfelt å Lagerlunda, samt Klas Bonde. Tillh. 4 äg., därav 1910 K. J. Olsson, K. H. av Klinteberg m. fl. — **Egebytorp,** 1/2 m., 37 h. Tillh. i slutet av 1600- och början av 1700-talet medl. av släkterna Ribbing, Sjöblad och Fleetwood. Har länge haft 2 äg., därav 1894 och ännu kronofogden Jak. Edv. Sam.

Cnattingius. — **Ekeberg,** 1/2 m., 215 h. Hörde 1636 tills. med Egeby. Har länge haft flera äg., 1910 5, därav K. A. Videll. — **Eldslösa,** 5 m. *Esløsum* nämnes 1286 och avses därmed troligtvis denna gård. Tyrne Ingelsson erkänner sig år 1348 vara skyldig Vreta kl. 100 mark pgr och pantsätter sina gårdar *Aezløso* och *Slykkiu.* År 1400 ingav Folke Niklasson (fyrstyckad sköld) med jungfru Ingeborg Kristinadotter till Skänninge nunnekloster 3 1/2 attung i *V. Eezlösa,* på det nämnda jungfru o. sederm. efter henne en person alltid må underhållas i klostret för att bedja för Folke och hans släkt. Ingeld Törneson (ett hjorthorn i skölden och två å hjälmen) överlät s. å. till Vadstena kl. dels som betalning för 14 fat järn, dels som gåva bl. a. 2 att. jord här. Frälseg. ha under 1600-talet tillh. släkt. Rålamb, Lindsköld o. Lagerfelt, 1726 Gripenwald o. v. Schwerin. År 1825 tillh. en frälseg. änkefru Modée. V. Eldslösa, 2 m., tillh. 1871 A. Viström, 1894 stationsskrivaren T. K. Bergman, 1910 och ännu Karl A. Petersson. Av Ö. Eldslösa tillh. 1 m. 1871 H. Stålbom. Hade i sin helhet (3 m.) 3 äg., därav K. F. Österberg. P. K. Gabrielsson sålde 1917 1 m. Eldslösa för 78,000 kr. till Gottfrid Nilsson. — **Eriksdal,** best. av 1 1/2 m. av **Hadelöv** och 1/2 m. **Kolarp,** tillh. Hulterstad. — **Folknan,** 1/4 m., 54 h., tillh. 1910 K. O. Carlström. — **Govarp,** 1 3/8 m., 90 h., 5 äg. — **Grytmålen,** 1/4 m., 58 h., 1910 J. G. Karlsson. — **Gunnarp,** 3/4 m., 46 h., 1910 J. Aug. Jonsson. — **Habblarp,** 1 1/2 m.. 164 h. Ägostyckadt. — **Hadelöv,** 2 m., 539 h. Cecilia Petersdotter (i sig. en bjälke i övre kanten, därunder dubbla sågskuror), änka efter Knut Finvidsson, skänkte 1405 till Skänninge nunnekl. såsom ingift för Märta Finvidsdotter och som underhåll för sig och henne en gård i *Hadhløghe,* »som ligger för 7/4 attunga jord». Hadelöv, Lundby, Miskarp och Sörby tillh. 1687 delvis Hulterstad. Hadelöv, 1 m., tillh. 1884 och därefter kamereraren K. A. Hagelin; 1 m. tillh. 1884 Klas L. Viström, 1894 och därefter Er. O. Olsson. — **Hermanshult,** 1 m., 107 h., 4 äg.

Hulterstad, 6 5/8, med **Lunnarp,** 1/2, **Svartå,** 2, **V. Eldslösa,** 1, och **Örbergshult,** 1 m., 1,166 h. Vid ett jordabyte år 1372 emellan Skänninge nunnekloster och Eskilstuna munkkl. erhöll det förra bl. a. 1 att. jord i *Hulterstad.* En del har i äldre tid varit prebende. Köptes år 1652 av presid. And. Gyldenklou († 1665) samt tillh. därefter sonen, överstelöjtn. Dav. Gyldenklou. År 1683 kallas egendomen säteri av 8 1/2 m., sammanbyggda av Hulterstad, Spånga och Lunnarp. Sedan han dött barnlös, ärvdes egendomen av samt tillh. omkr. 1687 hans syskon och släkt, varibland presidentskan Katarina Appelgrens måg, generalen Jak. Burensköld († 1738), samt vidare dennes son Jak. Henr. Burensköld († barnlös 1754). Hulterstad tillh. då det Burensköldska fideikommisset (se Borkhult i Yxnerums s.). År 1755 ärvdes Hulterstad av Maria Joh. Burensköld och hennes man, generalmaj. Karl Fil. v. Schwerin, samt tillh. senare deras måg, riksr. Karl Gust. Gammal Ehrenkrona († 1781), därefter brorsonen Erik Fil. Gammal Ehrenkrona († här 1803), dennes son, k. sekret. Sam. Karl Fil. Gammal Ehrenkrona († 1851), sedan 1851 och 1856 dels genom arv, dels genom köp ryttmäst. Erik Klas Ehrenkrona († 1882) samt senare och f. n. dennes son, överstelöjtn. Karl Erik Hjalm. Ehrenkrona. — Mangården är belägen på en höjd å ö. sidan av Svartån. Ö. stambanan går helt nära gårdens park. Manbyggnaden uppfördes år 1832 av tegel i två våningar med granitkällare under. D. 17 aug. 1757 var här eldsvåda till följd av åskslag, då ladugården nedbrann.

Karemålen, 1/4 m., 57 h., tillh. Solberga fideikommiss. — **Kolstad,** 1 3/4 m., 422 h.. därav 1 1/4 m., liksom Grytmålen, förr tillh. Vadstena hospital. Kolstad tillh. fortf. staten. Kolstad, 1/4 m., tillh. 1910 kantor K. A. Anderssons stbh. — **Kyrksäter,** 1/4 m., 37 h. Donerad till änkesäte för pastorsänkor. — **Lundby,** 3 1/8 m. År 1365 insatte Nils Håkansson och hans hustru Iliana sin dotter i Skänninge kl. och giva då dit bl. a. 1 att. jord här. Ingeborg Bosdotter och hennes man, östgötalagm. Bo Jonsson, stiftade 1370 en »cantoria» vid Lin-

köpings domkyrka, best. att höra till den av östgötalagm. och drotset, herr Knut Jonsson i livstiden i samma kyrka grundade prebenda, och anslå härför bl. a. 4 1/2 att. i Lundby jämte kvarn i Mjölby m. m. Dekanen i Uppsala Henrik Henikosson, som i Vadstena kl. 1393 insätter sitt syskonbarn, hustru Ingeborg, änka efter Hartlef Bock i Skänninge, giver dit bl. a. 1 1/4 att. i Lundby, vilket frälsegods han, jämte övriga givna dylika gods, ärvt efter sin morbroder, Linköpingsbiskopen Nils. Kallas 1397 *Lyndby*, då Ingeborgs son Peter Hartlefsson stadfäster alla moderns anordningar efter mannens död, särskildt med avseende å gåvorna till nämnda kloster för sig och hennes dotter Gärdika, som redan förut ingivits till klostret. Omkr. 1400 arrenderade på livstid Nils Knutsson (båt) och hans hustru Ingeborg Svensdotter Lundby av Vadstena kl. År 1414 ålades vid räfsteting herr Karls av Tofta arvingar att inom 6 veckor bevisa sin lagliga åtkomst av Sörby, Sörbytorp och Lundby samt en kvarn i Mjölby, på vilka herr Martin, kantor i Linköping, framlagt anspråk. Av Lundby är 1/2 m., 37 h., komministerboställe; 2 5/8 m., 190 h., ha 6 äg. — **Lärketorp,** 1 m., 119 h. Anders i *Lærikkiothorp* var 1374 häradshövding i Göstrings härad, dit gården till senare tid hört. Skrives 1377 *Lærikiathorp* och *Lærkathorp* samt 1386 *Lærichiothorp*. Tillh. 1894 och 1910 F. J. Andersson. — **Miskarp,** 1/2 m., 19 h., tillh. 1910 Per Rikard Vidoff. — **Mjölby,** 2 1/2 m., 235 h. (se Mjölby municipalsamhälle härovan). Av Mjölbygårdarna är 1/2 m. indraget militieboställe; 1/4 m. är med **Duvelund,** 1 m., kyrkoherdeboställe med bostadshus från 1878 och en areal av 113 h., som icke är inberäknad i nyssn. 235 h.; 1 3/4 m. har 9 äg., därav direktören V. Edlund. — **Mjölkulla,** 1/2 m., 14 h., 2 äg. — **Slomarp,** 1 m., 96 h. Förlänades 1594 åt Jöns Persson och 1615 av hertig Johan till dess kamererare och sekret. Måns Pedersson, som säges här blivit född. Han avled 1644. Tillh. senare hans son, statssekret. And. Gyldenklou, som föddes här 1602. Efter hans död 1665 blev sonen, överstelöjtn. Dav. Gyldenklou äg. och hade gården som säteri. Reducerades men utbyttes 1683. Tillh. 1692 kanslirådet Joh. Bergenhjelm († 1704). Synes åter kommit till kronan och räknades 1700 såsom hörande till Vadstena slott. Tillh. 1726 överstelöjtn. Er. Ax. Ekehjelm († 1738) med säterifrihet. Slomarp, som till senaste tid tillh. Högby s:n, tillh. 1884 inspekt. J. M. Hesse, 1894 och 1910 J. Alb. Petersson. — **Stockhem,** 1/4 m., 71 h. Tillh. Solberga fideik. — **Sörby,** 2 m., 242 h. Nämnes 1414 av samma skäl som Lundby (se ovan). Hörde åtm. delvis under 1600-talet till Hulterstad. Har 3 äg., därav 1910 J. A. Jakobsson. — **Vallstorp,** 1/4 m., 61 h., tillh. 1910 F. Petersson.

Övriga tillhörigheter: Alsnäs, Anderstorp, Aspnäs, Björklund, Ekenäs, Friden, Fridensborg, Grytkärret, Hadelövs tegelbruk, Hagaborg, Hagalund, Hallorna, utj., Hulterstads tegelbruk, Högstorp, Ingebolund, Jakobslund, Katrineberg, Källtomten, Liljeborg, Ljungstorp, Lund, Marielund, Nybygget, Ringungs åbyggn., Rosenlund, Rothemmet, utj., Skogen, Skogsudden, Snippen, Solbacken, Spännarbo, Svartå kvarn o. såg, Sörbytorp, Älvkulla med avsöndringar m. fl.

3. Normlösa. Gränserna äro i n. Älvestad, i ö. och so. Västerlösa, i so. Viby, i s. Veta, i sv. Härberga, i v. Järstad o. Vallerstad, i nv. Skeppsås. Arealen: 2,243 har, därav 2,196 land. Socknen tillhör den stora slätten och upptages huvudsakligen av jämn mark. Rådande jordart är sandjord, lera och svartmylla. Svartån flyter längs större delen av n. gränsen och går därefter i sv. riktning genom v. delen samt upptager under vägen några bäckar och har vid Tolebo fall. Socknens förnämsta landsväg kommer från Veta förbi kyrkan. Den korsas av en mindre från Härberga till Skeppsås.

Normaløso nämnes såsom tillh. Linköpings biskopsbord 1178. År 1304 omtalas Tyrkillus som präst i *Normælosæ*. Särskildt som socken nämnes Normlösa år 1366. Socknen bildar åtminstone från reformationstiden ett pastorat med Härberga som annex. Komministraturen, som från 1/5 1916 är indragen, vakanssattes enl. k. br. av 1907. K. m:t kommer att framdeles bestämma, om Normlösa pastorat skall förenas med annat pastorat. Blir kyrkoherdetjänsten dessförinnan ledig, skall tjänsten uppehållas med vikarie. Kyrkan, som ombyggdes och utvidgades 1766—67 och senast restaurerades 1908—09, är belägen å en sandås (fig. 336). Invigdes 1768. Har spånbetäckt tak. Längden är 23 och br. 10,5 met., med plats för 450 personer. Har varmugn. Altartavlan framställer Kristi nedtagning från korset och är målad 1842 av G. Lindblom

336. Normlösa kyrka.

från Kalmar samt är en kopia av Ehrenstrahls altartavla i Kalmar kyrka. Predikstolen förärades till gamla kyrkan år 1655 av fru Anna Persdotter Grubb, gift med tre av Normlösa pastorats kyrkoherdar. Orgeln om 10 st. förfärdigades 1855 av Sv. Nordström från Flisby. Gamla orgeln om 5 st. inköptes 1766 från Ledbergs socken. Dopfunten är av trä med skurna bilder o. 1 met. hög. På 1860-talet fanns här en dopfunt av kalksten, till vilken fotstycket fattades. Av de tre mässingsljuskronorna är en hitskänkt 1675, en av kyrkoh. Joh. Schenberg 1728 och en inköpt 1737. Av korkåporna är en av röd och en av grön sammet, den sistn. från 1716. Båda äro illa medfarna. Två nya äro av svart sammet. En mindre broderad duk är 1751 given av Lars Lindbeck. Å n. väggen finnes ett epitafium över en Vadstenamunk, sed. kyrkoh. här, den förste präst i Östergötland, som efter reformationen vågade gifta sig. Å stenen läses:

D. O. M. S. Hic situs est vir Pius atque Reverendus Dominus NICOLAUS ESCHILLI, primus repurgatæ veræque Religionis confessor et Pastor in Here-

stad, Primusque Clericorum per Ostro-Gothiam legitimæ uxoris maritus, quam duxit Vadstenis An. Domini 1536, multum sed ne quidquam obstantibus monachis, quos Militum præsidiariorum opera a vi, quam intentarant, arcere necesse habuit. Repetitis tamen sæpius insidiis fatigatus, Pastor esse maluit hujus Normelœsanæ Ecclesiæ, quod An: 1553 est factum, quam cura vigilantiaque cum rexisset summa, tandem Anno 1570 pie obdormivit. Corpus ejus cum defunctæ uxoris corpore Christi resuscitaturi vocem hic exspectat, etc.

Framför altaret fanns ännu på 1860-talet en gravsten i två delar oriktigt lagda emot varandra med inskrift † *Sub hac petra legitur cor-(pus) Ingonis Petri, cujus anim(a requie)scat in pace.* Gudmund Röding († 1704) är begravd innanför stora dörren. Västra kyrkdörren är järnbeslagen. I sakristian finnas äldre oljemålningar över korsfästelsen och nattvarden samt porträtt av kyrkoh. här Sven Vesterström († 1753), mag. And. Fogelstrand († 1805) och hans maka Sara Charl. Lampa († 1832 nära 86 år). I övrigt en större oljetavla framst. kyrkoh. Johannes Schenberg († 1730) med familj, målad 1713 av Jonas Berg. Här förvaras därjämte ett väl bevaradt krucifix, 4 tennljusstakar, 2 värjor och 3 järnbeslagna kistor. varav en från 1748. Åtminstone ännu under förra delen av 1800-talet fanns här ett rökelsekar. I tornet finnas ett altarskåp med 14 bilder samt ett par adliga vapen, varav ett till minne av Jakob von Rostock.

Före ovannämnda ombyggnad hade kyrkan en längd med koret till yttre tornmuren av 26 o. en br. av 6,8 met. — Avst. till Fornåsa jvst. 10 o. till Skänninge o. Mantorp 12 km.

I det gamla, år 1633 uppförda, men år 1784 betydligt påbyggda, tornet hänga kyrkans ringklockor. Storklockan har å ena sidan följande egendomliga inskrift: När Adolf Fredrik konung var, Svea satt i fridslugn glader, De fyra stånd sin möda bar. Lagerfelt länets trogne fader, Filenius bisp om stiftet kring. Fries omgöt mig i Jönköping Anno 1768 etc. Å andra sidan: Jag kallar till kyrkan både stora och små sin Gud där att tjäna och prisa. Mitt ljud det ock höre församlingen då, När bönen i tron hon bör visa. Gud låte mig tjäna båd' länge och väl. I så många samfällda dagar, Som folket i norden med rätt och med skäl Det styres av kungar och lagar. Å lillklockan läses: *Arom efter gvdz byrd † M. d. XXXII ihesvs maria son † vlf.* Mellan orden är en liten människofigur. Oaktadt det gamla tornets styrka och fasthet hängde ringklockorna ännu 1760 i den 1682 uppresta klockstapeln. Å storklockan lästes före omgjutningen: *Ave Maria gratia plena Dominus tecum.*

Av fornlämningar märkes ett runstensfragment av röd kalksten i klockaregårdstrappan, förut i kyrkan. Endast en del av inskriften är kvar och synes vara till minne av någon, som bott i Öravad (Älvestads s:n). I Biskopsgården eller Bissagården är en källare, kallad Braskens källare. Densamma är 5 met. lång, 4 met. bred och 2,5 met. hög under tunnvalvet, och ligger till hälften under jorden. På den spruckna valvstenen är en svårläst inskrift: jhs : xps : (Jhesus Christus) . . . samt ett årtal, vilket synes vara 1475. Bautastenar och stensättningar finnas vid Nederlösa, Gåvlösa och Backasand. Vid Lilla Skonberga österg. finnes en kulle kallad Höjen, med två ättehögar med försänkningar i toppen. Vid Gåvlösa hittades redan för längesedan fullständiga människoskelett, varav ett, funnet 1854, skall legat i en grav av stenhårdt murbruk. År 1916

gjordes ånyo ett skelettfynd. Vid förberedande undersökning tillvaratogos delar av detsamma.

Folkmängden var omkr. 1754: 580, 1790: 626, 1850: 770, 1910: 742, 1916: 758. — Kassor 1910: fattigk. kr. 2,500 jämte 13 mindre donationskassor. Den största är Holmströmska, uppg. till 1,500 kr. Sedermera har tillkommit J. P. Eklunds don. för fattiga. — Folksk. har 53 barn 1915; småsk. 30. — Handl.: 1, handt.: 6.

Gårdar.

Brynstorp, 1 m., 76 h. Normlösa kyrkas landbonde, Peter i Torp, testamenterade 1366 $^3/_4$ att. i *Brynjolfsthorp* jämte alla sina lösören, till Linköpings domkyrka, för vilket kyrkan skulle bekosta hans begravning med själamässor. 3 äg. — **Gåvlösa,** 4 m., 289 h. En gård hörde 1544 till Hovs kungsgård och innehades 1686 på livstid av överstelöjtn. Georg Fredr. Leijonburg († 1692). En gård, kallad Herrgården, tillhörde Johan Lilliehöök, vidare ståth. Otto v. Scheiding genom byte men reducerades. Två gårdar tillh. från 1642 Fr. Stenbock, vidare Ax. Lillie. År 1853 och ännu 1871 tillh. 2 m. jämte 2 Tolebo kvarnar Peter Nilsson, 1884 N. P. Petersson. År 1910 tillh. 4 m. 8 äg., därav N. P. Peterssons stbh., K. E. Andersson m. fl. — **Karleby Norra,** 3 m., 159 h. År 1295 utfärdade Ingevald av Mossebo brev å en gård till Vreta kl. i byte mot *Karleby*. År 1297 tillskrev biskopen i Linköping domhavanden i Skänninge och förbjöd honom upptaga den av biskopen redan avdömda tvisten mellan Vreta kl. och Johan av Skornaberg om *Karlaby*. Åtminstone en del av Karleby köptes 1649 av fru M. De la Gardie. Tillh. 1686 E. Horn. Av gårdarna är 1 m. indraget militiebost.; 1 $^1/_2$ tillh. 1884 N. Petersson, 1894 K. O. Petersson, 1910 hans stbh.; $^1/_2$ m. har 2 äg. En hith. utj. har jämte utj. i Härberga o. Veta s:r ingått i skifteslag med Gottlösa by i sistn. s:n. — **Myran,** $^1/_2$ m., 23 h. Tillh. 1894 E. Kullander, 1910 Adolf F. Johnsson, som 1917 sålde den välbyggda gården till Janne Olai, Åserum. — **Nederlösa,** 5 $^3/_4$ m., 317 h. *Nidhaløso* nämnes under förra hälften av 1200-talet i ett gåvobrev av Linköpingsbiskopen Lars till förmån för Linköpings domkyrka och biskopsbordet. *Nedherlöso* nämnes 1376 vid egendomshandel emellan Bo Jonsson och Magn. Niklassons änka. I början på 1500-talet sålde Hans snickare i Gamla Västervik och hans hustru Hillevi $^1/_2$ åtting jord i *Nidherlösa*, gammalt frälse, för 40 m. sv. pgr till biskopen Hans Brask. En gård tillh. K. Posse, senare v. Scheiding men reducerades. Har 12 äg., därav 1910 S. F. Andersson, Otto Petersson m. fl. — **Normlösa,** 3 m., 212 h. *Normalöso* nämnes 1178 såsom tillh. Linköpings biskopsbord. År 1282 gav konung Magnus och hans broder Bengt bifall till fru Kristinas gåva av sin gård *Normælöso* till Linköpings biskopsbord. År 1285 utfärdade fru Kristina, Birger jarls dotter, ytterligare ett brev rörande Normlösa, som där gives till Linköpings kyrka. År 1304 synes Linköpingsbiskopen Lars vistats vid Normlösa, enär ett förpantningsbrev till biskopen då daterades härifrån. Biskop Knut (Natt och Dag) i Linköping, som för gäldandet av sin domkyrkas skuld till påvliga skattkammaren omkr. 1400 hade som lån av biskop Tord i Strängnäs bekommit 1,700 mark sv. pgr, varför han pantsatte *Biscopsberg* vid Skänninge samt *Normalösa* gård med biskopstionden där. Av Normlösa är 1 m. kyrkoherdebost., med boställshus från 1832; 1 m., som varit häradshövdingebost., är indraget till staten; 1 m. har 5 äg., därav 1910 O. Villén. — **Skonberga,** 12 m., 707 h. Kallas under förra delen av 1200-talet *Skornabergh*. År 1297 stadfästade Johan Engel en gåva av jord i *Scornebyerghum*, som Magnus Jönsson skänkt sin tjänare Björn Naste. S. å. omtalas Johan av *Skornabyærgh*. Hustru Ingeborg Torsdotter (båt i sig.) lämnade 1377 i utbyte 2 $^1/_2$ att. jord i S. Skönberga till klostret i Skänninge. S. å. skänkte Kristina Håkansdotter (2 nedvända sparrar)

till samma kloster, dit hon insatte sin dotter, 1 1/2 att. jord i *Skonaberga*. Liksom gården förr skrevs såväl Skon- som Skönberga, har den även i senare tid haft olika benämning. Skönberga gård tillh. under 1600- och 1700-talen medlemmar av skilda släkter. En gård reducerades från släkten Leijonhufvud. Under 1800-talet hörde 3 gårdar till Ulvåsa och 1/2 m. till Ljungs säteri. Det övriga tillh. bondesläkter. År 1910 tillh. Lilla Skönberga, 6 m., 251 h., 10 äg., därav grossh. P. A. Nordell, Linköping, och Alfr. Andersson. — **Stora Skonberga,** 6 m., 456 h., hade s. å. 14 äg., därav A. J. Andersson. — **Skärkulla,** 1/2 m., 58 h. Tillh. 1884 och ännu 1910 J. H. Olofsson. — **Torpa,** 5 1/2 m., 287 h. Peter i *Torp* omtalas 1366 som Normlösa kyrkas landbonde. Gertrud Laghesdotter (3 bjälkar) avstod 1406 till nunneklostret i Skänninge bl. a. 2 t:rs avgäld i *Thorpom* som pant för de pgr, hennes man, riddaren Gust. Mattsson, testamenterat till klostret. Pet. Nilsson i Gåvlösa ägde här del 1853, och 1884 tillh. 1 m. N. Petersson, som även ägde 1 1/2 m. i N. Karleby. Hade 1910 14 äg., därav K. F. Larsson och Joh. Johansson. — **Östanbäck,** 1 m., 47 h. Tillh. redan på 1880 -talet samt senare skolläraren O. Villén. — **Övriga tillhörigheter:** Locken, Normlösa handelsbod, d:o mejeri, Telebro kvarn, N. Telebro såg, S. d:o kvarn m. fl.

4. Sya. Gränserna äro i n. Veta, i ö. Ö. Tollstad, i sv. V. Harg och i v. Mjölby. Arealen: 1,677 har, därav 1,667 land. Marken är i n. jämn men stiger så småningom och blir mera kuperad mot s. Från södra delen av socknen flyter en å, som nära kyrkan utrinner i Svartån. I vsv. riktning går landsvägen från Linköping till Mjölby i socknens n. del förbi kyrkan och Sya tingshus. Från densamma utgår en mindre väg åt s. till Harg med förgrening åt so. till Tollstad. Genom n. delen går Ö. stambanan med stationen Sya.

Syio skog omtalas 1382 och *Sya* socken 1411. Är åtminstone sedan reformationen annex till Ö. Tollstad. Ny reglering 1919. Komministertjänsten, föreslagen till indragning, är vakanssatt enl. k. brev av 1903. Kyrkan, av gråsten under tak av spån, ombyggdes 1773 och 74 samt undergick 1861—63 en grundlig reparation, då även ny tornbyggnad uppfördes (fig. 337). Å yttre sidan av tornet läses å en sten: *Byggd år MDCCCLXIII.* Längden är 19,9 och br. 11 met. med plats för 400 personer. Sakristian 4,8×3,8 m. Vapenhuset 4 m. i fyrkant. Har varmugn. Altartavlan, framst. nattvardens instiftelse, är målad av B. Frökenberg och uppsatt 1826 samt enl. underskrift skänkt av nämndem. And. Andersson i Hydinge storg. Gamla altarskåpet framställer i bildhuggeriarbete: i midten en ryttare med svärdet avskärande ett stycke av sin kappa åt en tiggare, som går på »klampar». Å dörrarna: Maria bebådelse, Jesu födelse, Jesus välsignas av Simon och Marias död. Orgeln om 8 st. är förfärdigad 1867 av Åkerman. Gamla orgeln skänktes till kyrkan 1775 av dannemannen Olof Hansson i Fröstad, Ö. Tollstads s:n. Dopfunten är väl huggen, har silverskål, å vilken läses: Sya kyrka 31/12 1887. En ljuskrona är hitskänkt 1710 av häradshövdingen Sam. Hitthon och hans maka Beata Nordman. Därtill finnes ännu en metallkrona samt en glaskrona. I sakristian förvaras en äldre snidad ljuskrona av trä och en äldre mässhake. Dessutom en trätavla, å vilken

läses: *Under detta tak förvaras stoftet efter språkmästaren Frans L'Orange, bördig från Frankrike, vilken efter Nantesiska ediktets återkallande kom till svenska armén i Polen, blev fången vid Pultava, undergiek flera olyckor, överkom till Sverige år 1720. Bofäste och gifte sig här samt efter 85 års levnad avled d. 25 apr. 1776, lämnande efter sig utom änka 4 barn, 2 söner och 2 döttrar. Billigt förtjänar denna i svenska samhället inlivade främling en tacksam eftervärlds aktning för det han med insikt och ospard möda uppfostrat och beredt en talrik hop ynglingar till*

337. Sya kyrka.

för det allmänna dygdiga medlemmar. I tornet förvaras ett krucifix samt delar av gamla predikstolen med bilder av Frälsaren och evangelisterna.

Gamla kyrkan hade en längd av 12,4 o. en br. av 5,3 met. Var till det inre panelad med bräder under taket. Predikstolen, som länge bibehölls även efter kyrkans ombyggnad, var från 1689.

Ringklockorna hängde under 1700-talet i ett vid västra gavelmuren uppfördt torn av trä. I början av 1800-talet var detta torn nedtaget, och klockorna hängde i klockstol. Numera hänga de i det 1863 uppförda tornet. Å den större läses: *Anno 1604 d. 8 sept. Deus protector noster.* Den är spräckt och hoplödd. Å lillklockan, förfärdigad 1742 och omgjuten 1824, läses: *Upp och låter oss gå till Zion till Herren vår Gud. Jer. 31. 21. 6.*

Av fornlämningar märkas två runstenar, varav en nära kyrkan vid tingshuset och en vid kyrkan, där den blivit använd till grindstolpe. Det har blivit antaget, att den motsvarande stolpen även har runor, vilka i så fall blivit vända

inåt. Båda ha nu endast få runor kvar. Den första skall ha innehållit, att Holmsten reste stenen efter sin fader Gisl. Vid Mogarp finnas spår efter kummel och runda stensättningar, av vilka dock blott en är någorlunda bibehållen. So. om Mogarps gård finnas i en hage stensättningar, likaså å Hydinge ägor, ehuru de flesta förstörts genom odling.

Folkmängden var o. 1754: 360, 1790: 339, 1850: 471, 1910: 638, 1916: 632, — Kassor 1910: fattigk. kr. 1,500, Andersonska fonden kr. 1,000, Holmströmska f. kr. 1,500, Aschanska f. kr. 3,207. — Folksk. har 59 barn 1915; 2 småsk. var sin l:a och 43 barn. — Handl.: 4.

Gårdar.

Algutstorp, $^{1}/_{4}$ m., 38 h., och **Grimstorp,** 2 m., 58 h., tillhöra Solberga fideikommiss. — **Hydinge** med utj., 3 $^{1}/_{2}$ m., 375 h. År 1395 nämnes *Hödhinge* skog. Linköpingsbiskopen Knut gav i utbyte till S. Annas prebenda i Linköpings domkyrka $^{3}/_{4}$ att. i *Hidhinge* år 1411. Delvis reducerades Hydinge från släkten Leijonhufvud. En del tillh. under 1600-talet släkten Gyldenklou. K. J. Magnusson ägde 1 $^{1}/_{24}$ m. 1871. I sin helhet hade gårdarna 7 äg. 1894, därav disp. F. O. Larsson 1 $^{3}/_{8}$ m. Var 1910 ägostyckadt med 24 äg., därav nu avl. Gösta Odencrantz, O. B. Almgren. — **Klubbarp,** $^{1}/_{4}$ m., tillh. Solberga fideik. — **Lunnarp,** $^{1}/_{2}$ m., 34 h., 5 äg. — **Nybble,** 2 m., 288 h. Niklas Kista, som ämnade insätta sin dotter Margareta i Vadstena kl., skänkte dit 1395 bl. a. 1 $^{1}/_{6}$ att. i *Nyböle*, räntande 15 spann och 7 $^{1}/_{2}$ örtugar pgr ävensom sin del i *Pæplinge* skog. Nybble, 1 $^{1}/_{4}$ m., utbyttes av Maurits Wellingk men hörde senare och ännu till senaste tid till Mantorp. Tillh. slutligen fröken Hedv. Palmquist. Skatteg. tillh. 1850 löjtn. Scharff samt senare Mantorp. Hela gården tillh. 1910 A. Pettersson. — **Peplinge,** 2 m., därav 1 $^{1}/_{2}$ m., som länge hört till Mantorp, nu hör till Nybble; $^{1}/_{2}$ har 6 äg. Har i sin helhet 247 h. — **Stallsberg,** $^{1}/_{4}$ m., 42 h., 2 äg. Tillhörde 1853 Braxstad.

Sya, 3, med **Mogarp,** 1, och **Prästtorp,** $^{1}/_{2}$ m., 374 h. En del av Sya har tillh. dels släkten Stuart, 1726 och senare Mantorp, dels medlemmar av släkterna Soop, Lovisin och v. Berchner efter varandra; 1825 fänr. Drake. Hörde med Peplinge och Nybble, tills. 6 $^{1}/_{2}$ m., till Mantorps säteri, vilket allt efter löjtn. Karl Magn. Nap. Palmquists död 1882 tillhörde hans stärbhus. Vidare tillh. Sya, Mogarp och Prästtorp hans måg, löjtn. Kl. Gust. Ernst Mörner († 1895), g. m. Mat. Palmquist. Tillh. f. n. deras son, agronomen Nils Klas Nap. Mörner. Manbyggnaden uppfördes under senare delen av 1800-talet.

Uddarp, $^{1}/_{8}$ m., 43 h., tillh. 1910 K. A. Johansson.

Övriga tillhörigheter: Algutstorp, Almstad, Bergslund, Björklund, Dalen, Fridensborg, Hydingsberg, Kyrksäter, Landstorp, Långhagen, Svartå, Sya mejeri, d:o handelsbod, d:o restaurant, Söderängen m. fl.

5. Veta. Gränserna äro i n. Härberga o. Normlösa, i no. Viby, i so. Ö. Tollstad, i s. Sya samt i v. Mjölby och Härberga. Arealen: 2,121 h., därav 2,095 land. Marken är i allmänhet jämn. Rådande jordart är lera, mylla och sand. I många bukter genomgår Svartån socknen och gör fall vid Spång och Gudhem. Mindre bäckar hitflyta vid Spång m. fl. ställen. Landsvägen från Linköping till Skänninge går fram genom n. delen och utgår från den en mindre väg åt n. till Normlösa. Genom sö. delen går Mjölbyvägen med avväg åt so. till Viby och Tollstad. Båda landsvägarna förenas genom en sockenväg från n. till s. förbi kyrkan. V. om Svartån mötas två vägar, varav den ena går i ö.

riktning från Mjölby till Svartån och den andra sydl. från Härberga till Solberga säteri. Socknen genomstrykes även av Östra stamb. med jvst. Mantorp.

338. Veta kyrka före 1914.

Wetæ socken och kyrka nämnas 1334. Från 1531 utgör socknen med Viby ett pastorat. Ny reglering 1920, då enl. förslag komministertjänsten skall indragas. Genom best. av 1908 är nämnda tjänst vakanssatt. Kyrkan är gammal, sannolikt från senare hälften av 1100-talet, och uppförd av huggen kalksten och gråsten, ursprungligen till en längd av 22 och en br. av 6 met. (fig. 338, 339). Koret låg åt ö. och den ursprungliga korabsiden har ersatts av den senare, måhända i början av 1200-talet, tillkomna rektangulära utbyggnaden, genom att förändra den halvcirkelformiga formen till rätvinklig, vilket framgår av att stenarna å en sida befunnits runda och vid ombyggnaden utflyttats. Samtidigt synes sakristian tillkommit. I urminnes tid är hon tillbyggd åt s., vilken tillbyggnad håller 6 met. i längd och 9 i bredd. En annan till-

339. Veta kyrka efter 1914.

byggnad åt n. tillkom 1760 på bekostnad av generalmaj. Sim. Jak. Vennerstedt och hans maka Beata Sabina Rosenholm samt var först ämnad till gravkor åt hans släkt men upplåts sedermera åt kyrkan, mot villkor att ägaren av Solberga med underh. här framgent skulle ha sina bänkrum. Under åren 1877—78 undergick kyrkan till det inre reparation, i det nytt golv inlades, nya fönsterbågar insattes, bänkarna omgjordes och allt träarbete ommålades m. m. En ytterligare reparation företogs 1914. Om densamma i alla delar varit fullt varsam i det, som skänker byggnaden värde som prov å forna tiders kyrkobyggnadskonst, har uttalats olika åsikter. All rappning borttogs då, stenarna fogströkos och fönstren fingo kalkstensomfattningar. Grunden förstärktes och ny sockel i stil med den äldre anbringades till kyrkans äldsta del. Vapenhuset från 1838 borttogs, och kyrkan försågs med takryttare. En brädvägg, som länge avstängt ö. koret från långskeppet, borttogs och ändrades till dopkapell. I valven, från 1558 befintliga målningar av rosetter och änglahuvuden, framkallades. Under dem finnas äldre målningar, vilka i ö. korets valv och valvtrapporna närmast därintill framkallades. A. V. Bolin skriver i »Julhälsningar från präster i Linköpings stift» år 1914, om denna reparation och de nämnda målningarna:

»De utgöras av figurer, förest. Gud Fader och kärlekens symbol, pelikanen, som matar ungarna med sitt blod, sonen och den hel. ande, evangelisterna, visa jungfrur m. m. Å n. väggen i dopkapellet invid gamla sakristian, som dekorerats med målningar, synes en landsknekt från Johan III:s tid strida med ett stiliseradt lejon, antagligen förest. Simsons strid. Avskild därifrån genom en bård, förekommer därunder en avbildning av nattvarden samt nederst Anno d:i 1588. N. väggen vid v. ingången har en målning av S:t Jörans strid med draken 1588, kompletterad år 1914. Den äldsta målningen förekommer å n. väggen intill dopkapellet och utgöres av en konturteckning, troligen förest. kyrkans byggmästare, som synes hållit något i handen (man gissar en modell av kyrkan). Bredvid läses: Magnus scripsit me (Magnus tecknade mig). Sista bokstaven har ej fått plats i raden utan är tillagd inunder. Detta till följd av en målad bård, som går upp ovanför valven och sålunda förskriver sig från den tid, då valven icke voro slagna, och kyrkan var en s. k. basilika med platt tak och avrundad vägg i ö., som gått fram vid ingången till det nuv. dopkapellet. I den s. tillbyggnaden har ett nytt valv av sten med målningar, Salomos tempel å ena sidan, en borg å den andra samt stiliserade blommor i valvstrålarna, ersatt det forna lägre trävalvet över läktaren. I den n. tillbyggnaden, »Solbergakyrkan» kallad, har taket målats i fransk barockstil med Solbergaätters vapensköldar och bibelord ur början av Jesu predikan.»

Kyrkans längd är 23 och br. med korsarmarna 24 met. Sakristian 5,4 × 3,8, Centraluppvärmning. I koren äro målade glasfönster, framst. Maria bebådelse, Kristus i Getsemane och herdarnes tillbedjan, skänkta av direktören Ax. Danckwardt-Lillieström samt medl. av släkten Palmquist och av J. Lindby. Genom gåva har kyrkan ett krucifix av svart ek med Kristusbild av elfenben; italienskt arbete (fig. 340).

Altartavlan framställer Kristi himmelsfärd och är hitskänkt av ovann. Vennerstedt och hans maka 1761. Förnyades 1877 av Brunkhal och ånyo 1913 av artisten Forslund från Kantorp, som även utfört de-

korationsmålningarna och framkallat de gamla målningarna. Orgeln från 1914 om 18 st. är nybyggd av Zetterqvist, Örebro, med bibeh. av gamla orgelfasaden. Gamla orgeln om 10 st. var från 1781 av org. Strömblad. Predikstolen skänktes 1689 av överstelöjtn. Joh. Gripenvald och är i bildhuggeriarbete. Å densamma framställes bl. a. Frälsaren med en jordglob i ena handen och med den andra handen pekande åt höjden. Dopfunten liknar Sya kyrkas dopfunt samt förskriver sig från 1500-talet och synes vara förfärdigad vid Vadstena stenhuggeri. Två ljuskronor

340. Från det inre av Veta kyrka.

av metall äro hitskänkta, den ena av överstelöjtn. Gripenvald 1690 och den andra av generalmaj. Vennerstedt 1762. Nu finnas tre nya ljuskronor utan inskrift, ävensom 7 gamla lampetter. Å en befintlig tavla läses: *Till minne av Anders Andersson i Gottlösa, som 8 okt. 1838 grundade Veta kyrkobyggnadsfond, ur vilken k. m:ts nådiga brev 15 okt. 1912 anslog medel till restaurering av Veta kyrka.* Vid predikstolen hänger ett porträtt av församlingens forne kyrkoherde, d:r Karl Magn. Ekman. På v. väggen i koret är uppsatt en minnessten av marmor över kapt Gabr. Vennerstedt, med vilken denna släkt utgick på svärdssidan 1793. Vapen finnas över e. o. sekret. i justitierevisionen Ture Vennerstedt († 1756), generalmaj. S. J. V. († 1762), ryttmäst. Karl Vennerstedt († 1760), överstelöjtn. Johan († 1693), överstelöjtn. Erik († 1750) och majoren Jöran Gripenvald († 1760). Under koret är Vennerstedtska och under gamla sakristian Gripenvaldska familjegravarna, ehuru numera igenmurade. Å kyrkogården fanns sedan 1797 en överbyggd grav för släkten Lejonhjelm, men sedan den förfallit, är den nu nedtagen. En sten, som varit

över dörren till detta gravkor, återfinnes i en av kyrkans innerväggar. Av äldre inventarier nämnas en å trä målad tavla, framst. Jesus ätande påskalammet med sina lärjungar, samt en järnbeslagen kista med gamla hänglås. — Avst. till Mantorps jvst. 3 km.

Då torn saknas, hänga ringklockorna i klockstapel från 1600-talet, vilken 1914 blivit inklädd med takspån. Å storklockan läses överst: Soli deo gloria. Å ena sidan: Funera Plango. Fulgura Frango. Sabbato Pango. Excito Lentos. Dissipo Ventos. Paco Cruentos. Å andra sidan: Episcop. Linc. D. Ericus Benzelius. Öfverstelieutenant Eric Gripenwaldt. Pastor nuper defunctus Samuel Wigius 1741. Å den mindre klockan: Ps. 113. Ifrån Solens uppgång alltintill nedgången vare Herrans namn lofvadt! Johannes Stenonis. Pastor Wethensium. Manhaft. Leutnaut Harald Anderson. Joh. Jonson A:o 1668.

Av fornminnen märkas 3 runstenar: 1) i kyrkogårdsmuren, som angiver, att Karli och Gunnar reste stenen efter brodern Hamunde. Gud hjälpe hans själ. 2) förr vid Gottlösa krog, sedermera i en redskapsbod, nu å gårdsplanen, som innehåller, att Gere reste stenen efter Stenkil. De voro söner av Björn. 3) förr »apterad» i ett stall, senare i en vedbodsstenfot, vid Gottlösa, nu å gårdsplanen med innehåll att stenen är rest efter sonen Vibjörn. I en grusås vid Lindsborg, hörande till Lundby, undersöktes en del gravar år 1902 och tillvaratogs där en trepanerad skalle. Gravfältet befanns vid undersökning vara från tiden omkr. 200 år efter Kr. f. I brandgravar hittades en spjutspets av järn, en bronsnål m. m. Vid Stora Ljunga finnas flera ättehögar, en bautasten jämte flera block. Söderut härifrån märkas flera stenstoder, och på sidan om den här befintliga åsen ha enl. K. F. Nordensköld flera människoskelett i stenkistor blivit anträffade, »utan att man vet, huruvida vapen eller prydnader blivit funna». Längs hela den grusås, som med början här i Veta s:n går genom Normlösa, Skeppsås, Fornåsa och Lönsås, synes varit en på fornminnen rik trakt. Ättekullar mötas på flera ställen, såsom i en björkhage, hörande till Svås västernorrg., i en björkhage, tillhörande Veta storg. m. fl. ställen. Sommaren 1878 hittades å Dragestads västerg:s ägor nära gränsen till Klämmestorp i Viby s:n en grå flintyxa, 42 cm. lång och 10 cm. bred vid eggen. Yxan låg inbäddad i aska i en 20 cm. bred spricka i ett digert stenblock. Vid blockets ö. kant var ett stenrös av klapperstenar med ett lager av kullerstenar i botten, under vilket fanns ett flera spadtag djupt lager av aska, inmängt med några små kol. Asklagret sträckte sig in i den stora spruckna sten, där yxan låg. Nämnda yxa tillh. Östergötlands museum, i vars stensamling den är den vackraste pjäsen.

Folkmängden var o. 1754: 700, 1790: 657, 1850: 963, 1910: 1,027, 1916: 931. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 3,817, kyrkobyggnadsk. (se ovan) kr. 55,565, skolk. kr. 2,036, fattigk. kr. 418, kommunalk. kr. 918, Anderssonska skolpremiek. kr. 4,092, Anderssonska fattigk. kr. 581, Værnersonska f. kr. 2,398, Solberga donationsf. kr. 1,601, K. M. Magnussons f. kr. 2,504 jämte några fonder å obetydligare belopp. — Folksk. hade 74 barn 1915. I 3 småsk.: 85 barn. År 1915 tillkom en fond för sjuka från J. Anderssons stbh., L. Ljunga, å 1,000 kr., som av en annan sockenbo ökades med 300 kr. — Handl.: 4, handtv.: 14.

Gårdar.

Bromma, 1/4 m., 23 h. År 135..(?) gav riddaren Amund Hat till hospitalet i Skänninge ett sitt gods *Broma*, som han ärvt efter sin hustrus broder Håkan Fadersson med skyldighet för hospitalets föreståndare att årligen giva kyrkoherden i Veta 3 spanns avrads korn, därför denne skulle i varje månad läsa en

mässa över Håkans grav. Hörde ännu 1853 och senare till Vadstena hospital men försåldes av staten omkr. 1889 och tillh. 1910 N. G. Nilssons stbh. — **Böttestad,** 2 m., 121 h., därav 1 m. är indraget militiebost. och 1 m. har 3 äg. — **Dragestad,** 4 m., 151 h. Olof i *Drakastad* var 1365 fasteman. Hörde delvis intill reduktionen under Ekströmmen. Synes alltjämt varit uppdeladt på flera äg. Tillh. 1910 9 äg., därav A. T. Gustafsson, K. V. Petersén, K. V. Andersson. — **Gottlösa,** 3 1/2 m., 353 h. Ulv Håkanssons (av vapen) hustru Benedikta Håkansdotter testamenterar 1334 sin gård *Gutaløsø* till Alvastra kl. En fr. gård tillh. under 1600-talet Ekströmmen, en tillh. släkten Gyllenadler, en major Björnsköld, en köptes 1645 av v. presid. Mårten Leijonsköld († 1656) och såldes av hans änka Brita Sneckenfelt till A. Tungel men utbyttes till kronan. Av Gottlösa är 1 m. indraget militiebost., 2 1/2 hade 1910 5 äg., därav A. Andersson, K. J. Kraft, K. o. J. Abelsson. — **Gudhem,** 1/2 m., 57 h. Hörde från 1600-talet och ännu till senare tid till Solberga. — **Häggarp,** 1/8 m., 26 h. Har varit kronofjärdingsmansbost. men indrogs till staten. Försåldes 1908 till O. Andersson. — **Kavlebäck,** 1/4 m., tillh. Solberga fideikommiss. — **Kyrkarp,** 3/8 m., 14 h., tillh. 1910 A. P. Anderssons stbh. — **Ljunga.** År 1415 utfärdades fasta å 1/4 att. jord i *Væstro Liongom*, som Håkan Magnusson sålt till kyrkoherren Anders i Mjölby. År 1394 sålde Niklas Ulfsson till sitt syskonbarn godset *Lionga* för 100 mark sv. pgr. Riddaren Ture Bengtsson testamenterade år 1405 bl. a. 2 att. i *Væstra Liong* till Vadstena kl. Senare tillh. Ljunga frälse 1636 riksr. Jöns Kurck († 1652), 1687 dels översten Ev. Horn och revisionssekret. Joh. Gyllenkrook († 1710), dels släkterna Gyllenstjerna, Gyllenadler och Oljeqvist, 1726 en gård fru Kristina v. Berchner († 1729), g. m. brukspatr. Isak de Besche († 1719). En gård, som hade varit kyrkohemman, reducerades från Gyllenållon. Tillh. senare bondesläkter. Av Ljungagårdarna tillh. **Lilla Ljunga,** 2 m., 121 h., 1884 och 1894 Joh. och Gust. Andersson, som därtill ägde 3/8 m. Gottlösa i socknen. Tillh. 1910 Gunnar Andersson. **Stora Ljunga,** 3 7/8 m., hade samtidigt 11 äg., därav K. J. Jarl, häradsdom. K. J. Petersson och K. J. Karlsson. — **Mantorp,** 2, med **Fall,** 1/2, **Kårarp,** 3/4, **Rockarp,** 1/4, och **Rödhälla,** 1/2 m., tills. 268 h. Peter i *Mantathorp* satt vid tinget 1415 som god man. År 1682 utbyttes Mantorp från kronan av överstelöjtn. Joh. Gripenvald († 1693) samt kallas 1683 säteri av ett allodialh. och 1687 sk.-säteri. Tillh. 1726 sonen, överstelöjtn. Er. Gripenvald († 1750) och beboddes därefter av hans änka Elisab. Frölich († här 1765), vidare sonen, majoren Jöran Gripenvald († 1760) samt från 1764 och till hans död här 1843 dennes son, överstelöjtn. Joh. Jör. Gripenvald. Egendomen hade dock förut på livstidsköp övergått till Jöran Adelsvärd, från vars stbh. egendomen köptes år 1844 av löjtn. Napoleon Palmqvist. Tillh. efter hans död 1882 hans stbh., vidare hans dotter, fröken Hedv. Palmqvist och hennes släktingar Josias Montgomery o. Adam Ludv. Lewenhaupt, vilka 1910 försålde 7 m. för 320,000 kr. till Dav. Jakobsson, Slomarp, T. V. Petersson i förening med den sistn:s fader. Dessa åter försålde Mantorp 1916 till handl. S. E. Linde, firman Ström & Svensson samt f. d. nämndem. Osk. F. Svensson, samtl. i Linköping. Övergick genom köp s. å. till föreningen Egna hem i Motala.

Solberga, 1, med **Åtomta,** 1/2 m., avhyst under säteriet. Namnet Solberga torde antagligen, liksom andra liknande namn, härleda sig från att solguden här fordomtima blivit dyrkad, måhända genom offereldar eller på annat sätt. Solberga jämte Vimne bredgård skall ha varit hertig Johans av Östergötland arvegods men utbyttes emot Sya rusth. och en större utjord i samma by av assessoren Er. Rosenholm, vid vars död 1672 egendomen tillföll sonen, amiralen Per Rosenholm († 1699), samt tillh. senare dennes måg, schoutbynachten Konr. v. Braunjohan, som sålde den 1731 till sederm. generalmaj. Sim. Jak. Vennerstedt († här 1762), gift med Beata Rosenholm († här 1774). Dessa stiftade

Solberga med de efter hand tillköpta hemmanen till fideikommiss d. 2 jan. 1762 i ändamål att i Vennerstedtska släkten bibehålla godset, som borde tillfalla äldste manlige avkomlingen i rätt nedstigande linje. Fideikommissbrevet stadgar att, ifall manliga avkomlingar upphörå för äldste sonen, godset skall övergå till den närmaste från stiftaren härstammande manlige arvingen; att om ingen manlig avkomling finnes av Vennerstedtska namnet, godset skall övergå till den siste Vennerstedts äldste dotterson, men att om den siste Vennerstedt ej har någon dotter, skall godset gå till äldste sonen till den närmaste av de med honom i släkt varande kvinnliga. Sedan stiftaren avlidit här 1762, övergick godset till ende levande sonen, kaptenen Gabr. Vennerstedt, efter vars död här 1793 det tillföll äldsta dottern Beata Charlotta, gift först med överstelöjtn. Klas Henr. Sparre och sedan med majoren Alex. Aug. Gripenvald. Då båda dessa äktenskap voro barnlösa, övergick fideikommisset vid hennes död 1817 till hennes syster Augusta, som samma år blivit änka efter sin kusin, brukspatron på Husby-Kloster And. Fredr. Rosenborg. Hon dog 1843, och som hennes son redan därförut avlidit, emottogs godset av systern Ulla Vennerstedt, gift med ryttmäst. Klas Er. Danckwardt-Lillieström. Innehades vidare av deras son Klas And. D.-L. och från hans död 1858 av ende sonen, direktören Ax. Danckwardt-Lillieström.

Solberga, beläget på Svartåns n. strand, är bebyggdt på 1750-talet med en större manbyggnad av sten och fyra flygelbyggnader. En större ladugårdsbyggnad är uppförd av nuv. innehavaren. Egendomen består förutom av gårdar inom Veta s:n av gårdar o. utj. inom Sya, V. Harg, Härberga, Västerlösa och Mjölby s:r i Vifolka h:d, samt i Varv, Styra, Aska h:d, tills. 18 $^{11}/_{16}$ m.

Strömsnäs, $^{3}/_{4}$ m., tillh. 1910 A. M. Axén. — **Sundby,** 1 m., tillh. 1910 K. J. Anderssons barn. — **Svås,** 4 m., 127 h. Heyno Snakenborg, som av Alvastra kl. fått tillgift för vad han och hans numera avl. hustru Benedikta Göstafsdotter förr brutit mot klostret, instiftade år 1383 i klosterkyrkan vid S:t Laurencii altare, där Benedikta låg begraven och han själv valt sin lägerplats, ett års mot samt själamässor för sig och sina båda hustrur, den döda och den ännu levande och överlämnar härför till abbotsbordet bl. a. *Swaas.* Hade 1910 14 äg., därav O. Lövgren, Vårdsberg, Åsbrohammar, Spångholms bruks ab. År 1912 sålde Yngve Lövgren 1 $^{7}/_{24}$ m. till Karl Andersson, Hogstads s:n. — **Vasa,** $^{5}/_{8}$ m., 21 h., tillh. 1894 N. G. Nilsson och 1910 hans stbh. — **Veta,** 3 m., därav 1 m., 47 h. är kyrkoherdebost., med bostad från 1803. Veta, 2 m., 140 h., hade 1910 7 äg., därav Veta församling. I Veta hade medl. av släkterna Grubb, Fleming och Lillie andelar intill reduktionen och omkr. 1700 Gripenvald, Lillie och Lovisin. — **Vimne,** 5 $^{1}/_{4}$ m. Frälsegårdar här ha tillh. 1687 fru Brita Rutencrantz, Karl Sjöblad och D. Anrep, den sistn. med säterifrihet, 1726 Sjöblad och Gripenvald. Forna prebendeh. innehades före reduktionen av Måns Mårtensson och en Gyllenadler, 1700 av fru Katarina Lovisin. Även i senare tid ha gårdarna varit uppdelade på flera händer, 1910 9 äg., därav Solberga fideik., Åsbrohammar-Spångsholms bruks ab.

Övriga tillhörigheter: Elielund, Eriksberg, Erikslund, Gottlösa mejeri, Gudhems kvarn, Karlsberg, Karlsborg, Karlshem, Klockhem, Knutsbro, Mariehill, Rosendal, Spångs fabriker, Stranden, Strömsholm, Svenstorp, Vilan, Åserum m. fl.

6. Viby. Gränserna äro i n. Västerlösa, i ö. Sjögestad, i s. Ö. Tollstad, i sv. Veta och nv. Normlösa. Arealen: 2,422 h., därav 2,420 land. Marken är i allmänhet jämn. Två mindre bäckar tjäna till avlopp för kärriga trakter. Rådande jordart är sandmylla. Förbi kyrkan från ö. till v. går landsvägen emellan Linköping och Skänninge. Vid kyrkan

utgår en väg till Mjölby och v. om kyrkan en norrut till Västerlösa. Genom s. delen går en väg till Ö. Tollstad.

Vÿbÿ skurnsteen nämnes med präst 1335. Skrives 1374 *Vigbyskorsten* och 1377 *Viby Scurosten.* Att här varit en helig plats, ett offerställe, framgår av namnet. Hade en tid efter reformationen egna kyrkoherdar men har från 1572 varit annex till Veta. Ny regler. 1920. Kommini-straturen, föreslagen till indragning, vakanssattes enl. k. br. av 1908. Kyrkan är av sten och uppförd 1776 och 77 (fig. 341). Längden är 23,7 och br. 17,8 met. och rymmer 600 personer. Har bl. a. reparerats 1839, 1855, 1874 och 1878, vilket sistn. år hon undergick en fullständig inre

341. Viby kyrka.

rep., varjämte fönsterbågar insattes i fönsteröppningarna. Altartavlan framställer Kristi död. och är målad av Per Hörberg 1796. Undergick senare en mindre förmånlig »restauration» men iståndsattes åter av Joh. Krouthén. Orgeln om 17 st. är från 1782 av Strömblad och rep. 1876 av Nordström. Under golvet är Götherhjelmska familjegraven, och kyrkan är ett vapen över kommendören Joh. Alex. Götherhjelm († 1764). Dopfunten, av ölandssten med upphöjda figurer, har in-skriften: 1659 den 5 augusti. Två äldre oljetavlor finnas, av vilka den ena framst. Kristi död och den andra, skänkt av sergeanten Joh. Fredr. Wallberg, framst. nattvardens instiftelse. Å n. och s. sidorna om torn-byggnader äro två utbyggnader, av vilka den ena användes till sakri-stia och den andra till materialbod. Före 1776 års ombyggnad var kyrkan av huggen kalksten. Längden till tornmuren 19,5 och br. 6,5 met. År 1757 skadades tornet obetydligt av åskeld.

Av ringklockorna är den större omgjuten 1732 ävensom 1826 på bekostnad av organ. Sam. Ekstrand och hans hustru Greta Kahl. Å lillklockan läses: Gudi allena ärona. O, att jag med min klang och rena nya ljud Må väcka folket upp och tidigt söka Gud.

Av fornlämningar märkas här 9 runstenar. 1) är lagd som tröskel vid kyrkans materialbod, där ristningen naturligtvis blivit nött av tramp. Läsningen är: Toste reste stenen efter sin ... 2) å kyrkogården: Sigbjorg reste stenen efter sin man Gunnar. 3) å Viby källgårds ägor med endast få runor. 4) Enebacken, Kårarps ägor: Redulv och Gere reste denna sten efter sin morbroder Ofag, en god bonde. 5) därsammastädes: Vige reste denna sten efter sin fader Ofag. 6) därsammastädes: Toste reste stenen efter Toke och Oruste, sina syskonsöner. 7) Ö. om Kårarps gård: Toste reste denna sten efter sin fader Gäsling. 8) Mörby: Fullhuge reste denna sten efter sin fader Saxe. 9) Tola reste stenarna efter Bugge och (gjorde) denna bro efter denne bonde. Stensättningar och kullar märkas på Viby löt, Olstorp, Klämestorps ägor. Fornminnen märkas för övrigt å Viby källgårds ägor och i en hage hörande till Kårarp, där förr funnos flera stora stenar, som vilade på 3 à 4 andra stenar. Alla hade 5 fots avstånd från varandra. De äro nu borttagna. I samma hage finnas dessutom rundlar, stenläggningar m. m.

Folkmängden var o. 1754: 600, 1790: 755, 1850: 954, 1910: 920, 1916: 1,035. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 1,449, skolk. kr. 2,206, fattigk. kr. 3,926, magasinsk. kr. 1,619, Danielssonska, Jonssonska, Anderssonska m. fl. don. kr. 1,676: 98, Magnussonska don. kr. 2,023, Peterssonska don. kr. 5,471, Dahlinska k. kr. 8,757, Maja Lisa Johanssons don. kr. 8,000. — Folksk. har 70 barn 1915 och småsk. 40. — Handl.: 4, handtv.: 10.

Gårdar.

Alkarp, 1 1/2 m., 137 h. Johan i *Alikotorp* var 1365 fasteman och Jöns därsammastädes 1375. Magnus Sunasson testamenterade 1377 bl. a. 1 att. i *Alikatorp* till Vadstena kl. År 1386 gav Jöns i *Alikkotorp* jord i en annan egendom till Vadstena kl. som själavgift för sig och föräldrar. Äges av J. M. Servin och J. M. Danielsson. — **Furuträd,** 1/4 m., 23 h., tillh. R. Hansen. — **Klämmestorp,** 1 m., 56 h. Var doneradt till biskopen And. Prytz men reducerades. Blev militiebost., nu indraget till statsv. — **Kårarp,** 1/2 m., 39 h. Kårarps liksom Luntans sk.-gård reducerades från släkten Holst, Ekströmmen. Har 2 äg. — **Luntan,** 2 5/8 m., 163 h. *Luntuna* nämnes 1475. Av gårdarna tillh. 1 1/4 m. 1687 och ännu under senare delen av 1800-talet Ekströmmen. Har 5 äg. — **Mörby,** 5 1/2 m., 372 h. Mörby frälseg. tillh. 1636 Torshag i V. Harg men 1687 översten Gust. Grubbenhjelm († 1732), 1726 borgmästarinnan Leffler. Av 1 m. har räntan alltsedan riksdrotset Per Brahes tid gått till Visingsö skola, dit han med andra gårdar skänkte den. År 1853 tillh. 2 m. Jan Jakobsson. F. n. ha 4 m. 12 äg., därav 1910 Joh. Jansson, S. Janssons stbh., A. Ahlgren, Visingsö skola m. fl. — **Olofstorp,** 1 m., 48 h. Indraget militiebost. **Rydja,** 1/2 m., 39 h., tillh. 1910 J. Jansson men är sedan sáldt. — **Skorteby,** 5 m., 360 h. Karulo Falca de Skortoby nämnes 1279. Gårdar här ha tillh. fru Brita Gyllenadler, översten Ev. Horn och hans son, översten Gabr. Horn († 1705), fru Brita Ribbing. En gård gick till kronan från Åke Ulfsparre. Har 9 äg. — **Stålarp,** 5/8 m., 31 h., varav 1/2 m. förr varit fjärdingsmansbost. Fanjunkaren A. J. Lundgren köpte 1/4 m. från kronan år 1900; 1/8 m. äges från 1908 av S. A. Aldin. Undergick laga skifte 1914. — **Ubbarp,** 1/4 m., 29 h. Har varit kronofjärdingsmanställe, vilket indrogs till staten för längre tid sedan. Köptes 1901 av fanjunkaren A. J. Lundgren, som sålde gården 1904 till Nilsson, gick åter i handel och tillh. nu A. B. Ekedahl.

Uljeberg, 5 1/2 m., 308 h., med **Lund,** 1/4 m., 49 h. Skatteg. har varit dels kyrko-, dels prebende- och dels kungliga arvegods, vilket allt 1646 donerades som krono till Henr. von Broberger men såldes av honom 1651 till biskopen Andr. Prytz. Ägdes från 1655 av biskopen Sam. Enander-Gyllenadler († 1670), därefter jämte frälseh. av hans änka Brita Gyllenadler, då det 1683 kallas säteri av 4 m. allodialfrälse men 1687 dels krono-, dels arv och eget, dels kyrkosäteri. Tillh. 1700 hennes mågar, landshövd. Pet. v. Danckwardt och majoren Zak. Klingenstjerna, 1726 och 1760, dels genom arv och dels genom lösen, Klingenstjernas söner och Danckwardts måg, kommendören Joh. Alex. Götherhjelm († 1764), vidare hans son, överstelöjtn. Karl Jak. G. († här 1789), genom köp dennes måg, översten Nils Ad. av Ekenstam, som sålde gården till färgaren i Norrköping, Nyrén. Såldes av honom till löjtn. Karl Gust. Tisell, efter vars död 1797 den dels ärvdes, dels köptes av mågen, löjtn. Nils Fredr. Bergenstråle, som var ägare ännu 1850, men tillh. 1853 And. P. Larsson, 1871 hans arvingar, senare delen av 1870-talet And. Vilh. Petersson, som var äg. ännu på 1890-talet. Tillh. f. n. hans måg, kontraktsprosten Nils Magnus Löwgren, g. m. Jenny Petersson, samt fröken S. A. Petersson.

Viby, 9 3/4 m., 646 h. Sune i *Viby* var 1365 fastevittne. Riddaren Heyne Snakenborg intygade 1416, att han, på sin nu avl. hustrus begäran, givit samtycke till att till Vadstena kl. skänka sitt gods i *Vibyscursten*, som riddaren Algot Magnusson förhållit klostret. Av frälseg. hava delar tillh. Olof Rosenstjerna och hans arv., dels Rålamb, dels Horn. Av skatteg. tillbytte sig kronan några vid reduktionen av Gotth. Strijk och Kr. Gyllenstjerna. Viby, 3/4 m., har varit komministerbost., nu dispon. av domkapitlet i Linköping; 1/2 m. är kronolänsmansbost. Det övriga, 8 1/2 m., har 39 äg.

Övriga tillhörigheter: Brynstorps äng, Häradsmossen, Kärr, Nybäcks handelsbod, Stenstorps villa, Strängen m. fl.

7. Västerlösa. Gränserna äro i ö. Björkeberg och Rappestad, i so. Sjögestad, i s. Viby, i v. Normlösa, i nv. Älvestad och Klockrike med Svartån som gräns. Arealen: 3,095 h., därav 3,064 land. Inom Björkebergs och Västerlösa s:r ha Linkelösa och Linds gårdar ägor sammanblandade, varjämte lägenh. Anderstorp o. Hunnerstorp, tillh. Björkebergs s., äro belägna i Västerlösa. Marken är i allmänhet jämn och bördig. Rådande jordart är svartmylla och dungjord. En mindre bäck utrinner i Svartån. Från Viby kommer en landsväg åt n. och no. till kyrkan samt delar sig åt no. till Björkeberg och åt ö. till Rappestad.

Vesterlösa nämnes, enl. J. I. Håhl och efter honom av Tham, 1278 med kyrkoherde, men i och för detta arbete har någon källa för denna uppgift icke kunnat anträffas. Men det är möjligt, att anteckning härom finnes i den »permebok», som förvarades i kyrkan. Däremot kan med säkerhet sägas, att *Wæsterløsa* socken och skog nämnas 1325. Socknen nämnes vidare 1357, 1376, 1382. Kyrkoherde Nils här nämnes år 1366. K. m:t har 1916 förklarat sig framdeles komma att taga under övervägande väckt fråga om ändring av den kyrkliga indelningen av Västerlösa pastorat. Enl. k. br. av 1906 är pastoratet vakanssatt från 1/5 1907. Kyrkan är av sten och uppförd 1795—96 samt invigd 12/7 1801 (fig. 342). Undergick senast större reparationer 1859 och 1907. Tornet, som kvarstår från gamla kyrkan, uppfördes 1771. Kyrkans yttre längd är 32

och bredd 11,8 met. Har varmugn och rymmer 500 personer. Altartavlan, målad 1798 av Hörberg, är skänkt av inspektoren And. Hultgren samt framst. Kristi dödsdom av Pilatus. Predikstolen, förfärd. av bildhuggaren Beurling, är skänkt av verkmäst. Joh. Vessling. Orgeln om 18 st. uppsattes 1801 av Per Schiörlin. Ett epitafium av sten över kyrkoh. Joh. Grevillius och hans maka Kristina Björkegren är uppsatt över sakristidörren. Av kyrkans ringklockor är den större gjuten 1707 och den mindre 1748. Ännu omkr. 1760 hängde desamma i trästapel, oaktadt redan då här fanns ett högt stentorn. Tornur finnes.

Gamla kyrkan var av hög ålder samt var uppförd dels av huggen kalksten, dels av gråsten samt tillbyggd åt n. och s., vilka tillbyggnader under katolska tiden buro namnen Marias och Johannis kor. Längden var 20,4 och br. 6 met. Altartavlan från medeltiden bestod av några förgyllda bilder. Ny predikstol uppsattes 1686. Det berättas, hurusom vid ryssarnas härjningar i Norrköping år 1719 en fru Nordstein flydde därifrån till Västerlösa. I kyrkan gjorde hon under bön inför altaret det löfte att i framtiden förära någon gåva till socknens fattiga. Detta sitt löfte fullgjorde hon år 1768 på det sätt, att hon som ett stående kapital överlämnade till kyrkans fördel 2,000 d:r kmt.

342. Västerlösa kyrka.

Av fornlämningar märkas här 2 runstenar. Den ena i kyrkans vapenhus vilken sten vittnar om, att Stenlög lät lägga densamma över sin son Alver. Gud och Guds moder hjälpe hans själ. Den andra vid Egeby f. d. grenadjärtorp säger, att Ulv reste stenen efter sin fader Ofag och gjorde denna bro. Enl. Brate har denna bro troligen gått över den bäck, som 170 steg ö. om stenen korsar vägen och utgör gränsen mellan Linds och Egeby ägor. Å en sandås mellan Marås och Ås äro flera bautastenar. Vid Marås undersöktes 1912 en brandgrop från tiden närmast efter Kr. f. Den innehöll en väl bibehållen buktig (vidast å midten) gravurna med brända ben jämte en järnsölja. Å Spärringe ägor har vid grustäkt i senaste tid anträffats en grav med föremål från järnåldern, näml. omkr. 1 met. djupt ett eneggadt järnsvärd med rester av träslidan, en sköldbuckla av järn med bronsbeklädda järnnitar, 2 spjutspetsar av järn, en järnten, en fingerring av guld och del av ett remändbeslag av brons samt en lerurna utan brända ben. Brandgropar ha även anträffats. Vid Västerlösa kallas ett åkergärde för Kumlarne och anses varit ett forntida gravfält. Man har här funnit urnor m. m.

Folkmängden var omkr. 1754: 850, 1790: 891, 1850: 1,184, 1910: 1,051, 1916: 1,033. — Kassor 1910: fattigk. kr. 6,137: 22, A. o. A. H. Anderssons f. kr. 8,000, Fredrikssonska f. kr. 2,000, Gustava Kaléns f. kr. 4,600 m. fl. — Folksk. hade 105 barn 1915; 2 småsk. ha 46 barn. Med uppoffring av sin skattlösningsrätt till två utjordar vid prästgården och ett åkerstycke i Marås gärde stiftade dåv. kyrkoherden här, prosten And. Palmgren en skolinrättning 1803. Skolans instruktion stadfästades av k. m:t 1804. Enl. densamma skulle skolmästaren vara präst och åtnjuta tjänsteårsberäkning. Han skulle därjämte äga någon medicinsk kunskap samt kunna vaccinera. Genom res. av d. 29 sept. 1865 är skolan förvandlad till vanlig folkskola. Läraren, som tillika är organist och klockare, åtnjuter fortf. avgäld av ovannämnda prästgårdsutjordar, utg. med 30 $^{2}/_{3}$ kpr vete och 4 $^{1}/_{2}$ t:r korn. Donationer till skolan äro bl. a. gjorda av inspekt. A. Hultgren från år 1807 och av fältsekret. K. F. Nordstrand. — Handl.: 2, handtv.: 11.

Gårdar.

Dömestad, 3 $^{1}/_{2}$ m., 249 h. Sigrid Bengtsdotter (2 bjälkar) och Joh. Gregersson (spets från vänster), å sin hustru Katarina Sonadotters vägnar, bekräfta såsom rätte arvingar efter Ragnild Sonadotter dennes testamente till Vadstena kl. av 1 att. jord i *Dömastad* m. m. Var doneradt år 1653 till dåv. kaptenlöjtn. Patrik Patkull († 1687); $^{1}/_{2}$ m. har varit ett för längre tid sedan indraget militiebost., försåldt 1908. Dömestad har nu 9 äg., därav 1910 J. A. Andersson m. fl. — **Egeby,** 4 m., 209 h. Har alltjämt varit deladt på flera händer, nu 9, därav 1910 A. H. Andersson, änkefru J. K. Samuelsson, O. Thollander. — **Egelstad,** 2 $^{1}/_{2}$ m., 178 h. Tillh. under 1600-talet släkten Gyllenadler, senare generalm. And. Lagercrona († 1739), g. m. Marg. Gyllenadler († 1699). Har 3 äg., därav 1910 Joh. J. Larsson. — **Hackeryd,** 3 $^{3}/_{8}$ m., 183 h. Ravaldir i *Hacaridhi* var 1401 fasteman. *Hakaryd* nämnes 1341 ävensom 1388 i ett köpebrev emellan Bo Jonsson och Olof Lafrinsson. En gård här tillbytte sig kronan 1686 av fru Märta Kurck, en halv från Värnsköld. Har 11 äg., därav 1910 A. J. Johansson, P. A. Andersson, Hj. Olai, A. F. Niord, G. A. Andersson, L. A. Larsson. — **Hölja,** 1 m., 146 h., 3 äg. — **Höljebotorp,** $^{1}/_{2}$ m., 56 h., 2 äg. — **Kråkorp,** $^{1}/_{2}$ m., 50 h. Skæriung Yliensson (främre delen av ett vildsvin) och hans hustru Ragnild Johansdotter m. fl. skänkte $^{1}/_{2}$ att. i *Kaldakutum* och $^{1}/_{2}$ d:o i *Krakatorp* år 1376 till Vadstena kl. 3 äg. — **Lind,** 1 $^{3}/_{4}$ m., 141 h., 4 äg. — **Linkelösa,** 2 m., 85 h. Anund Röriksson (hjälm med plymer) sålde 1325 för 300 mark 4 attungar i *Linkoløso* och sin lott i Västerlösa skog till Germund Håkansson. 3 äg., därav 1910 K. J. O. Karlsson. — **Lyckan,** 1 m., 53 h. År 1337 testamenterade Benedikta Dansdotter (en ormlikt buktad figur snedt över en sköld) till Vadstena kl. för lägerstad där och som själavgift för sig och sin avl. man Magnus sina morgongåvogods 2 att. i *Lykkia* o. 1 att. i *Marsaas*. 3 äg. — **Marås,** 2 $^{1}/_{4}$ m., 194 h. Kallas 1397 *Marsaas* (se Lyckan). År 1601 pantförskrev Gust. Olofsson Stjernbjelke sin gård *Marssåäss* till knekthövitsmannen Per Jönsson. 4 äg., därav Solberga fideik. T. Joelsson. — **Smedstorp,** $^{1}/_{2}$ m., 24 h. Birger i *Smidhztorp* satt 1413 i nämnden. Tillh. 1910 K. G. Svensson. — **Sonnorp,** $^{3}/_{4}$ m., 46 h., 2 äg. — **Spärringe,** 6 $^{1}/_{2}$, med **Spärringetorp,** 1 $^{1}/_{4}$ m., 502 h. Frälseg. av Spärringe tillh. 1686 fru Anna Ödla, 1700 släkten Skutenberg, 1726 Lillie. En annan gård tillh. 1686 sederm. generalmaj. Karl Gyllenspistol († 1695), 1700 fru Kristina v. d. Linde, 1726 lagm. M. Törnehjelm. Andra gårdar, som donerats till Magn. Storckenfelt, Ludv. Leijonhufvud och kammarrådet Gudmund Ehrencrantz († 1683) m. fl., reducerades. En gård tillh. biskopinnan Brita Gyllenadler, sedan hennes släkt. Har 8 äg., därav 1910 F. A. Andersson, U. R. Hultberg, av vilka den förstn. senare sålde 1 m. till Henning

Andersson från Furåsa för 68,000 kr. — **Stämninge,** 2 m., 74 h., 8 äg. — **Västerby,** 2 1/4 m., 165 h. Kallades till 1832 Karlekuta, som med namnet *Kaldakutum* nämnes 1376 (se Kråkorp). 2 äg., 1894 A. V. och P. A. Andersson, 1910 H. Andersson. — **Västerlösa,** 6 1/4 m., 448 h. Inge Kättilbjörnsson (spets från höger) tillbytte sig 1330 av Vreta kl. bl. a. en attung i *Wæstløsa*. En av de gårdar, som varit krono, utbyttes 1682 från generalen Karl Sparre. Av frälseg. har den ena tillh. fru Anna Månesköld och den andra med Höljebotorp släkten De Geer. Frälseg., 1 m., hörde omkr. 1850 tlll Ljungs säteri; 1 m. med Höljebotorp, 1/4 m., tillh. 1853 Erik Olai. F. n. är 1 m. f. d. militiebost. indraget till staten, 1 m. f. d. häradsskrivarebost. likaledes. 3/4 m. är kyrkoherdebost., som innehaves av v. pastor; 3 1/2 m. ha 7 äg., därav 1910 S. G. E. Karlsson o. F. Lindqvist. — **Ås,** 2 m., 216 h. Ås' polackareg., 1 m., tillh. 1871 och senare A. M. Olai, 1910 Hjalm. Olai. Det övriga har 3 äg.

Övriga tillhörigheter: Jord under Spärringe, Lindbotorps utj., Västerlösa handelsbod m. fl.

8. **V. Harg.** Gränserna äro i n. Sya, i no. Ö. Tollstad, i ö. Gammalkil och Nykil, i so. Ulrika, i sv. Malexander och i v. Åsbo och Mjölby. Arealen: 11,982 h., därav 11,668 land. Marken är särdeles berggig och består till största delen av kuperad skogsmark. Rådande jordart är svartmylla och sandjord, ehuru en och annan gård även har lerjord. Av insjöar äro de största Hargsjön och Kilarpsjön. Socknens största vattendrag är Lillån. Av vägar kommer en från Ö. Tollstad, vilken går först i sydlig, sedan i so. och v. riktning till kyrkan, där en väg möter från Sya och fortsätter till Ulrika.

År 1382 omnämnes *Harghæ* socken. Namnet Harg betyder som bekant offerställe. .Det kan måhända även härleda sig från ordet »hargig», som på östgötadialekten betyder stenig mark. Av gammalt utgör socknen ett pastorat för sig. Ny regl. 1919. Komministraturen är föreslagen till indragning. Kyrkan, som är av gråsten, byggdes 1814 och 1815 samt invigdes 1816 (fig. 343). Är särdeles vackert belägen å en höjd vid Hargsjön å Torsnäs och klockaregårdens ägor. Reparerades senast 1895. Längden är 30,8 och br. 16,6 met. med 600 sittplatser. Har varmugn. Predikstolen är över altaret. Orgeln om 18 st. är av org. Ahlstrand. Ett adl. vapen till minne av Klas Ulfsparre († 1683), bl. a. »herre till Spellinge», är i senaste tid repareradt på bekostnad av fröken J. Kugelberg å Spellinge. Ett förr befintligt vapen efter Nils Persson Ulfsparre († 1648) är förkommet. Av äldre inventarier finnas kvar en dopfunt av sten och en offerstock. — Avst. till Sya jvst. 1 mil.

Ringklockorna, vilka omgötos 1826 av Lars Öhman i Norrköping, hänga i tornet. Å storklockan läses: Låt, Kristen, när du hör mitt ljud, Ditt hjärtas suckar gå till Gud, Att själen, skild från synd och flärd, Må höja sig till ljusets värld. Före omgjutningen lästes: *Gudh till lof och Jomfru Maria. Årom efter Gudz byrd MDXXX.* Å den mindre läses: Dig kristenhet jag kalla bör Till Herrans tempelgårdar, Där han i nåd dig kunnigt gör Hur han sitt Zion vårdar. — På kyrkogården ha bl. a. släkterna Hummelhjelm och Kugelberg gravplatser. Ett gravmonument vid den förra bär följande inskrift: Minne av Brita Lovisa Odencrantz, som förenade sann gudsfruktan, hög själsodling, obefläckad

vandel, trofast vänskap, huslig verksamhet. F. 14/1 1773 Gift 23/8 1798. Utan barn. D. 17/4 1822. Ömt saknad, djupt sörjd av dess efterlevande man Karl Fredrik Hummelhjelm, Lagman över Östergötland.

Gamla kyrkan var av okänd ålder. Till följd av en bild av S:t Olof, som här förvarats ända till under 1700-talet, har antagits, att kyrkan ursprungligen helgats åt honom. Längden var först endast 18,4 och br. 5,3 met., men år 1689 lät ryttmäst. Jak. Sinclairs änkefru Brita Lagerfelt å kyrkans n. sida göra en tillbyggnad av trä, med 8,3 m. längd och bredd. I taket funnos målningar, vilka i den äldre delen av kyr-

343. V. Hargs kyrka.

kan framställde: Yttersta domen, och i den tillbyggda delen: Kristus bedjande i Örtagården. Predikstolen förärades även av nämnda fru 1696. Altartavlan framställde Frälsaren på korset samt inköptes av församlingen 1742, för en kostnad av 289 daler k:mt. Något torn fanns icke, utan hängde klockorna i trästapel. Ny kyrkobyggnad blev beslutad redan vid en visitation av dåv. biskopen, senare ärkebiskopen Uno von Troil 1786, men ännu 1797 hade, med anledning av församlingens fattigdom och pastors höga ålder, såsom det säges i en inlaga till domkapitlet nämnda år, endast grundvalen blivit lagd år 1795 till denna kyrka. År 1797 var det eldsvåda i prästgården. Till följd av en kyrkostöld, som under kyrkans »bräcklighet» blivit begången, hade till prästgården förflyttats större delen av kyrkans dyrbarheter. Vid nämnda eldsvåda blev socknens kyrkoherde, prosten Joh. Magn. Nordvall innebränd. Kyrkans kassakista, böcker och alla räkenskaper ävensom brudkronan m. m. uppbrunno. Genom

denna olycka mäktade församlingen först år 1814 företaga den nya kyrkobyggnaden.

Av fornminnen märkas ruinerna efter det s. k. Garpe slott, vilket anses vara det Svaneholms slott, som anlades under 1300-talet, och intogs av kon. Albrekt (se Ögtld I s. 126 och 202). Ruinerna äro belägna på en halvö, som före 1865, då Kilarpsjön avtappades, på alla sidor var kringfluten av vatten. Tornet, som invändigt ännu i midten av 1800-talet var omkr. 10,8 m. djupt, i nv omkr. 8,9 m. i tvärmått, är av gråsten, men har senare genom ras förminskats. Ännu vid denna tid syntes en välvd stensättning, som antydde en ingång. Vid nämnda tid var muren till det yttre på ett och annat ställe tydlig och var, ehuru utfallen, omkr. 7 m. hög. I övrigt har det hela utseendet av en grön kulle, omgiven av en

344. Platsen för och lämningarna av Svaneholms fäste.

uppgrundad grav med en rasad vall utanför. Å bilden (fig. 344) synes icke den djupa innersidan av tornet. Namnet Garpe slott synes angiva, att slottet efter intagandet av kon. Albrekts tyskar blivit besatt och av dem bebott. — Vid utjorden Krysskälla under Bo finnes en källa, som fordom säges varit offerkälla, där enl. folkets påstående en avbild av guden Kryss skall ha stått. Denna avgudabild har, ehuru nu förstörd, funnits i förvar inom socknen intill senare tid. Å Helgeslätts ägor finnes en skog, som anses vara förtrollad. Vid Kilarpsjön finnes midt emot Garpes slott en jämn fyrkantig upphöjning, där traditionen förmäler, att »Garpe» haft sina skatter förvarade. — I närheten av kyrkan omtalas en ek, med, omkr. 6 dm. från roten, en omkrets av 7,5 met. Vid eken, som benämnes »likeken», pläga likföljena stanna för kistornas nedtagande från åkdonen och deras införande av bärare å griftegården. År 1910 var nära, att namnet ytterligare fått skäl för sig, enär en manstjock, vidlyftig gren ur den längesedan genomruttna stora trädkronan föll ned och höll på att krossa två förbipasserande personer. Oaktadt sin skröplighet står eken ännu (år 1917) kvar.

Folkmängden var o. 1754 omkr. 900, 1790: 1,068, 1850: 1,730, 1910: 1,537 och 1916: 1,442. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 5,500, fattigk. kr. 6,127, Hoffstedtska don. kr. 5,000, Hummelhjelmska f. kr. 6,127, Hultmanska don. kr.

1,600, Magnussonska don. kr. 2,200, Kugelbergska don. kr. 2,681. Donationshem: Bakarekulla. — Folksk. äro 2 med tills. 107 barn år 1915; 4 småsk. ha 101 barn. — Handl.: 2, handtv.: 5.

Gårdar.

Bakarekulla, 1/2 m., 163 h., 5 äg.

Bo, 2, med **Drustorp** 1/4, **Harg St.** o. **L:a,** 1 3/4 m., **Lergärdet** 5/8, **Torsnäs** 5/8, **Valsäter** 1/4 o. **Åsen** 1/4 m., tills. 1,098 h. Bo såldes av sederm. generalm. Johan Ribbing till presid. Isr. Lagerfelt († 1684), vars dotter Brita, g. m. ryttmäst. Jakob Sinclair, senare ägde Bo. Hon dog 1739 efter att som änka levat

345. Bo.

här i nära 56 år. Nämnda år tillföll egendomen hennes brorson, sederm. landshövd. Gust. Ad. Lagerfelt († 1769), samt ärvdes därefter av hans dotter Brita, som var gift med generallöjtn. And. Leijonhjelm. Övergick 1807 genom byte till Brita Magdal. Sinclair, f. Fock, som, sedan hon 1802 skilt sig från sin första man, samma år gifte om sig med översten Dav. Karl Leijonhjelm. År 1811 såldes egendomen för 60,000 rdr b:ko till lagm. Karl Fredr. Hummelhjelm († här 1847) och hans 1:a fru Brita Lov. Odencrantz. Hans andra fru var Eva Sofia Stenhammar († 1863), varefter egendomen genom testamente tillföll hennes båda fosterdöttrar och halvkusiner fru Karolina Odencrantz, f. Stenhammar († 1917), och Hilda Stenhammar, sedermera g. m. Rikard Fjellstedt, till vilka fru O. 1867 sålde sin andel. Efter fru Fjellstedts död blev hennes systerson häradshövd. Karl Ev. Gust. Odencrantz ägare och efter hans död 1911 stärbhuset, som försålde godset, och blev då inspektoren G. Neilick ägare till Bo och Åsen »med närmast underlydande» såsom det säges i svaret på begärd upplysning från gården. Torsnäs och Lergärdet såldes till M. P. Zakrisson (fig. 345).

Borg, 3/4, **Hålbokvarn,** 1/4 **Kilarp,** 1 m., tills. 243 h. På 1600-talet tillh. Borg assessoren P. Rosenhjelm, därefter landshövd. Hans Klerck, samt under 1700-talet fru Katarina von der Linde, som antagligen var änka efter v. holmamiralen Per Rosenholm. Senare ägdes gården av änkefru Kristina Uggla samt inköptes därefter av direktören, rådm. Joh. Niklas Kugelberg. Vid hans död

1815 övergick egendomen till sönerna, kapt. Klas († 1895) och häradshövd. Vilhelm Kugelberg, av vilka den förre senare blev ensam äg. Ärvdes efter dennes död av sonen Klas Reinh. Kugelberg († 1916) samt tillh. därefter hans stärbhus. Hålbokvarn har i äldre tid tidvis tillh. Bosgård l. Spällingetomta. Kilarp tillh. 1636 och 1686 Helgeslätt, 1700 fru Maria Hägerstjerna, 1726 överstelöjtn. Er. Gripenvald, 1826 och senare Spällinge.

Bosgård, 1 m., 84 h. Tillh. som säteri till 1680 Klas Ulfsparre och därefter hans änka, som förpantade gården till överstelöjtn. Dav. Gyldenklous arvingar. Tillh. 1700 A. Appelgren, 1726 översten v. Schwerin, 1825 och 1884 f. d. justitierådet K. G. Hoffstedt, senare och 1894 inspekt. P. F. Nilsson, 1910 hans änka. — **Boteryd,** 1 m., 553 h. Har till senaste tid tillh. Bo men såldes omkr. 1912 till H. A. Ohlsson. — **Byttebo,** 3/4 m., 551 h. Har länge tillh.

346. Helgeslätt.

Borg men nu staten. — **Bänarp,** 3/8 m., 51 h. Har 1686 tillh. Ax. Leijonhuvud, 1726 fru Greta Uggla. Har nu 1 äg. — **Dikarekrog,** 1/4 m., 96 h. Solberga fideik. — **Folkebo,** 1 m., 200 h., 6 äg. — **Görshorva,** 1/2 m., 1,146 h. Boxholms ab. — **Haddebo, L:a,** 1/2 m., 69 h., K. F. Glad. — **Haddebo, St.,** 1 m., 592 h. Har sedan 1600-talet tillh. Spällinge men frånsåldes 1875 av dåv. ägaren till sönerna kaptenerna Vilh. August och Oskar Fredr. Kugelberg för en summa av 140,000 kr., då tillh. torp och andra lägenheter medföljde. Såldes kort därefter. Tillh. 1894 dispon. V. Edlund, 1910 denne o. G. Larsson.

Helgeslätt, 1 m., 97 h. Egendomens namn skall enl. sägnen ursprungligen varit Hargslätt och traktens offerplats eller heliga slätt här varit belägen. År 1636 ägdes Helgeslätt av Henr. Arfvedsson. Senare tillh. egendomen som säteri häradshöfd. Er. Rosenhjelm († 1688) samt 1686 som frälse sonen, assessoren Per Rosenhjelm och 1726 hans änka Vendla Kanterstjerna. År 1740 innehades densamma av Måns Larsson, 1773 av Karl Ersson och 1789 av sederm. löjtn. Fredr. Pihlgren. År 1853 ägdes Helgeslätt av löjtn. Pihlgrens arvingar. År 1859 övergick egendomen genom köp till stadskassören A. Cnattingius, som år 1868 försålde den till majoren Bernh. Robert Alfr. von Rosen († 1910), ägdes därefter av hans stbh. samt f. n. av hans barn men bebos och disponeras till hennes död av hans efterlevande maka, Anna Eufrosyne Barnekow. — Är belägen vid Kil-

arpsjön med manbyggnad uppförd av löjtn. Pihlgren, ehuru den på 1870-talet undergick en större reparation och flera förändringar efter ritning av konduktören A. Nyström. Egendomen säges förr tillh. Bo. Angående egendomarnas skiljande från varandra har sägnen ett och annat att berätta (fig. 346).

Hulu, 1/2 m., 272 h. Tills. med Hälla, Mo och Ramshult köptes Hulu från kronan 1645 av sederm. v. presid. Mårten Leijonsköld († 1656) och tillh. 1687 fru Ulfsparre. Har sedan länge 6 äg. — **Hälla,** 3/4 m., 365 h., 1910 5 äg. — **Härsnäs,** 5/8 m., 53 h., 5 äg. — **Jordbron,** 1/8 m., 5 h., 1 äg. — **Juttorp,** 1/8 m., 76 h., 5 äg. — **Kulla,** 3/4 m., 115 h. Ture å Kulla var 1399 bland synemännen i en landsyn. Tillh. 1910 G. A. Gustafsson. — **Mo,** 2 1/4 m., 352 h. År 1382 lämnade Göstav Mattsson sin frände Jonis Franceiis kvitto å köpeskil-

347. Spällinge.

lingen å bl. a. *Moo.* Inköptes 1645 (se Hulu). En gård här tillh. 1825 Bosgård. 4 äg. — **Mosshult,** 3/4 m., 416 h., 4 äg. — **Måla,** 1 m., 439 h., tillh. Solberga fideik. — **Ramshult,** 1/2 m., 174 h., 4 äg., därav 1910 K. F. Bolling. — **Rustorp,** 1 m., 715 h. Har tillh. M. Leijonsköld, 1700 fru Ulfsparre, 1726 fru Sinclair, 1853 löjtn. Bergenstråle och släkten Vallman hälften var. Rustorp m. m. 19/16 m. tillh. 1871 G. F. Vallman, 1884 hans stbh., 1894 löjtn. K. F. Kindstrand, Duseborg, 1910 M P. Zakrisson. Såldes 1916 av Gust. Larsson till Karl Sandberg, som s. å. sålde gården till J. Sjögren från Gårdsjö. — **Skrämla,** 1 m., 391 h. Hörde under 1600-talet till M. Leijonsköld, som köpte gården, vidare 1686 till Lagerlunda, tillh. 1700 o. 1726 fru Sinclair, 1871 o. 1884 kassören A. Cnattingius' stbh., 1894 J. G. Åkermark, 1910 fröken Elsa Åkermark. — **Skällaryd,** 1 m., därav 89/378 m. tillh. staten och 289/378 m har 9 äg., därav 1910 L. J. Gustafsson och A. Vikströms stbh.

Spällinge, 1, med **Gussingsbo** 1/2, **Hålbäck** 3/4, **St. Krokemo** 1/2, **Snårsäter** 1 och **Spällingetomta** 1/2 m., tills. 1,021 h. År 1377 testamenterade Magnus Sunesson till Vadstena kl. 1 attung jord i *Sperlinge.* Testamentet är dat. Hästholmen och sigillvittnen äro fru Ingeborg, g. m. herr Erengisel jarl, Heno Snakenborg och Algot Magnusson. Huvudgården synes ursprungligen varit Spällingtomta. Den 30 sept. 1644 sålde And. Botvidssons änka Ingrid Larsdotter halva gården i Spällingetomta till Bengt Månsson, som år 1645 försålde två halva sk.-gårdar i samma hemman till generaltullförvalt. sed. v. presidenten Mårt. Leijonsköld för 400 rdr

sp. Samma år försålde Gust. Bielke Spällingetomta, 1/2 m. frälse, till Mårt. Augustinsson Leijonsköld för 300 rdr sp. Spällinge och Hålbäck köptes även av Leijonsköld († 1656) ävensom Snärsäter, Gussingsbo, Kråkemo och St. Haddebo, men tillh. senare jämte Spällingetomta, varunder de förra tidigt voro avhysta, Leijonskölds dotter Anna, g. m. Klas Ulfsparre († 1683), vilket år Spällingetomta nämnes som hans säteri av 3 1/2 allodialh. Änkefru U. hade egendomen till sin död 1726. Tillh. därefter hennes arvingar samt 1760 och 1775 hennes sondotters sons, kaptenen Nils Gabr. Danckwardt-Lillieströms änka Kristina Uggla († 1781). Tillsammans skall hon i orten ägt 22 3/8 h. Köptes sedermera och tillhörde 1783 direktören Joh. Niklas Kugelberg († 1815), g. m. Vilhelmina Gyllenskepp († 1851), som efter hans död gifte om sig här 1817 med sederm. v. presidenten Karl Leijonhufvud, vilken därefter och åtminstone ännu 1828 disponerade egendomen. Tillh. på 1840-talet och till sin död här 1895 kaptenen Klas August Kugelberg och f. n. hans döttrar frökn. Elisabet och Jacqueline Kugelberg. — Två manbyggnader i 2 våningar uppfördes 1742. Den ena ombyggdes på 1870-talet (fig. 347).

Stenstorp, 1/4 m., 108 h., tillh. 1910 Eva Andersson, Mjölby. — **Stämma,** 1 m., 332 h., tillh. 1910 K. P. Molanders stbh. och senare A. J. Johansson, som sålde gården 1915 till J. E. Johansson, Sviestad, och J. O. Andersson, Ramstorp. — **Sätrarp,** 1/4 m., 92 h., 1 äg. — **Torkilsbo,** 1/2 m., 88 h., komministerbost. — **Tramplemo,** 3/8 m., 186 h., 2 äg. — **Trehörninge,** 1/4 m., 176 h., 7 äg. — **Vadstorp,** 1/4 m., 52 h., 2 äg. — **Yxnerum,** 1 m., 132 h. Kyrkoherdeboställe med bostadshus från 1883. — **Önnebo,** 1/2 m., 189 h., 7 äg.

Övriga tillhörigheter: Elleberg, Haddebo mejeri, d:o arbetarebostad, Julpen, torp, Kyrkhumpen, Ramshults kvarn, Rustorps mjölkvarn o. såg, Spällinge mejeri, kvarn, såg o. tegelbruk m. fl.

9. Östra Tollstad. Gränserna äro i n. Viby, i no. Sjögestad, i ö. Gammalkil, i s. V. Harg, i v. Sya och i nv. Veta. Arealen: 4,694, därav 4,651 land. Till s. delen är socknen skogsbygd samt bergig och ojämn. Rådande jordart är lera, varjämte finnes sandblandad svartmylla och någon gång sand. Insjöarna Nackebosjön och Viveln höra hit, ävensom en del av Lillån, här kallad Sjögestadån, ävensom en annan å, som förenar Vivelns vatten med Lillån. Av socknens landsvägar kommer den förnämsta från Sjögestad, går först åt sv. förbi kyrkan, sedan åt s. till Harg. Vid kyrkan möter en korsväg, kommande från Veta och Viby till Gammalkil. Sydligare utgår en väg till Sya.

Tholfstadha och *Tholsta* nämnes under 1300-talet. År 1363 omtalas kyrkobyn i *Tollstada* av Vifolka h:d. Socknen omnämnes vidare 1365, 1378, 1397, 1398, 1404, 1405, 1417 o. s. v. Hon bildar tills. med Sya som annex ett pastorat. Ny reglering 1919 (se Sya). Kyrkan är uppförd, 200 m. s. om gamla kyrkans plats, år 1885 av tegel med torn av gråsten (fig. 348). Över v. ingången läses: »År 1885 uppfördes detta tempel.» Kyrkan invigdes 10/10 1886. Längden är 32 och br. 13 m. med utrymme för 800 personer. Vapenhuset 5×3,5. Sakristian 4×4. Har varmugnar. Altartavlan framst. moln med ett kors. Gamla altartavlan, målad 1813 av Hörberg, framst. Kristi födelse, skänktes av handl. i Linköping, And. Hallén. Är uppsatt över sakristidörren. Orgeln om 18 st. är av Elfström. Några ljuskronor finnas icke, utan upplyses kyrkan

348. Östra Tollstads kyrka.

med 72 st. fotogenlampor. Porträtt finnes av Luther. I vapenhuset finnes en järnbeslagen kassakista, urholkad ur en ekstock med lock av samma träslag. Gamla brudkronan är bortbytt mot en ny. — Avst. till närmaste jvst., Mantorp, är 3 km.

Gamla kyrkan var uppförd av huggen kalksten och grasten med tjocka murar. Kyrkans längd till yttre tornmuren var 20,7 och br. 6 m. Å n. sidan uppfördes 1730 en tillbyggnad av trä, som hade en längd av 9 och br. av 8 m. Altarskåpet framst. i bildhuggeriarbete Marias himmelsfärd. I övrigt framst. de 12 apostlarna samt den i Östergötland särskildt dyrkade S:t Anna med Maria och Jesusbarnet, Johannes döparen samt heliga Birgitta. Detsamma tillh. Östergötlands museum, liksom predikstolen, vilken senare är från 1684 och framst. bilder av Frälsaren, Filippus, Jakobus, Andreas, Johannes och Petrus. Å densamma läses: *Visheten byggde sitt hus och högg sin pelare och sände sina tjänarinnor ut till att bjuda uppå stadsens pallas. Den fåkunnig är, han komme hit. Kommer, äter av mitt bröd och dricker av vinet, som jag skänker. Prov. 9. A:o 1684.* Av ljuskronorna hade en av mässing blivit såld till Stockholm, där den inköptes till nyssn. museum. En annan krona av glas inköptes av enskild person. Av övriga föremål från denna kyrka, som tillh. samma museum, märkas ett timglas (fig. 349), ett krucifix från 1300-talet, i senare tid ommåladt, 4 tennljusstakar, varav två äro från 1668 och sign.

349. Timglas från Östra Tollstads kyrka. Efter A. Lindblom: »Östergötlands museum».

B. M. S. C. M. D. och två från 1695, sign. K. M. F., 2 armljusstakar av tenn i empirestil. Enl. inskr. är den ena skänkt till kyrkan 1817 av M. J. S. och dess hustru M. A. D. i Frösta och den andra av Anders Svensson och Katarina Öjersdotter, Jälsta.

Å ö. sidan i gamla koret syntes ännu vid kyrkans rivning blåa draperier målade i taket med inskriften: *In memoriam conjugis suæ jam defunctæ Margarethæ Rydenæ hanc fieri curavit picturam P:s. eccl. I. M. 1747.* Över orgelverket lästes: *Bättrer edert lefverne, så vill jag bo ner eder i thesso rumme, säger Herren.* Å valvväggen till ö. koret hängde ett krucifix — säkerligen det nyssn. — över vilket lästes *Jesus Nasarenus, Judarnes konung.* Under detsamma: *Esai 53. Han är slagen för våra synder och sargad för våra missgerningar.* Då det vackra, särdeles till det inre härliga templet, var nedrivet, brändes kyrkans sten till kalk.

Ringklockorna hänga i tornet. Å storklockan, omgjuten 1732, läses, förutom namn å dåv. kyrkoherde m. m., *Soli Deo gloria.* Å lillklockan, omgjuten 1742, läses: Äran Gudi allena. Av gammal är jag vorden ny. Mitt ljud kan höras upp i sky. Men när som folk till kyrkan går Och genom trona det förmår, Att bön och sång blir hörd av Gud, Då är det bättre än mitt ljud.

Av fornlämningar märkas ättekullar n. om kyrkan och å prästgårdens ägor, där det även finnes resta stenar. Här är därjämte en s. k. domarekrets, som det tyckes, ursprungligen av 9 stenar. Å Brackstads gärde vid Lillån finnes en stensättning, kallad jättekullen. Av stenarna är midtstenen omkr. 2 m. hög. Den å kullen stående s. k. jättetallen håller 8 dm. över roten över 3,5 m. i omkrets. Å den s. k. Gubbekullen, no. om Hökö, har man trott sig finna runor eller hällristningar, men något dylikt finnes icke. Vid Täpparp ligger en bautasten omkullslagen. »Rundlar» och stensättningar omnämnas å flera ställen.

Folkmängden var o. 1754: omkr. 750, 1790: 747, 1850: 1,123, 1910: 1,038, 1916: 1,048. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 7,961, fattigk. kr. 6,827, Holmströmska f. kr. 1,709. Donationshemman: Rotebo. — Två folksk. hade tills. 64 barn 1915; 2 småsk. 45 barn. — Handl.: 2, handtv.: 12.

Gårdar.

Björsbo, 1 m., 115 h., därav 1/8 tillh. staten och 7/8 m. 1910 K. G. Andersson. Tillh. under 1600-talet släkterna Gyllenadler o. Lagercrona.

Braxstad, 2, med **Ålstad** 1/4, **Täpparp** 1/2, **Mogestad** 1/4, **Dövehus** 1/8 m., tills. 337 h., då häri är inberäknadt arealen av 1/4 m. Viby i Viby s:n. *Brakastum* nämnes 1286, men ovisst är om härmed avses denna gård. År 1378 skänkte Bengta Bengtsdotter 1/8 attung jord i *Brakastad* till byggnadshjälp åt Vadstena kl. Den del av egendomen, som tillhört Vadstena kl., reducerades men inköptes från kronan under 1600-talet av v. presidenten Mårten Leijonsköld († 1656) samt tillh. senare landshöfd. Mårt. Lindhjelm. Från honom reducerades gården 1692. En annan del av Braxstad har under 1600-talet tillhört Jöran Gyllenstjerna, men genom hans arvingar återbekommits till kronan. Egendomen inlöstes till skatte under 1700-talet samt har därefter ägts av majoren J. Gripenvald och hans fru, f. Schmiterlöv, vilka den 3 apr. 1775 sålde egendomen, 4 3/8 m., för 27,000 daler till bergmäst. Herm. Odelberg. Då han blev assessor i bergskollegium och med anledn. därav flyttade till Stockholm, sålde han egendomen d. 19 sept. 1778 till dåv. löjtn. Karl Gust. De Geer († 1811) för 150,000 dal. l. 8,333 rdr 16 sk. sp. Tillh. vidare dennes måg, lagm. And. Otto Hedenstjerna († 1847), g. m. Gustava Lov. De Geer. Braxstad med underlyd. har vidare tillhört majoren Kristian

Magn. Ahnström († 1854) samt tillh. sedan och f. n. majoren Georg Ax. Fritiof Ahnström. — Mangården är belägen vid Lillån. Har reveterad huvudbyggnad i 2 våningar.

Brink, 1/2 m., 23 h. Nikolaus Ulvsson, kantor i Linköping, donerade 1398 en stång jord i byn Brink till Alla helgons prebenda i nämnda stad, på det han och hans förfäder må bliva delaktiga av alla i prebendans kapell förrättade mässor. Har 1 äg. — **Bröt,** 1/2, **Hackebo** 1/8 och **Nederberg** 1/2 m., tills. omkr. 243 h. Har länge tillh. Kugelbergska släkten, senast Klas R. Kugelberg, f. n. hans stbh. Ännu under 1800-talet fanns å Bröts ägor en mindre bruksanläggning, privilegierad 1784, best. av 1 räck- och 1 spikhammare för ortens betjäning med spik och svartsmide. — **Fiestad,** 3 1/4 m., 258 h. Ingeborg Torsdotter (båt) gav 1404 såsom ingift för sig till Vadstena kl. sitt gods *Fiastadha*, som hon erhållit som morgongåva av Dan. Knutsson. Tillh. släkten Spole och Reuter 1700, en gård 1726 L. De Geer. Frälseg. tillh. 1825 fru Lindblom. Fiestad, 1 m., har varit militiebost., nu indraget, 2 1/4 m., ha 5 äg. — **Fröstad,** 1 3/4 m., 125 h. År 1884 och 1910 tillh. 1 1/4 m. J. P. Jonssons arvingar. Det övriga 1 äg. — **Gagnarp,** 1/2 m., 55 h., tillh. 1884 och 1894 A. P. Anderssons arv., 1910 A. S. Andersdotter. — **Griskulla,** 1/2 m., 31 h., f. d. militiebost., indraget till staten. — **Hag,** 1/4 m., 36 h., 2 äg. — **Himmelsby,** 2 1/4 m., 186 h. År 1350 gav Peter Knutsson sin egendom i *Hemisby* till sin hustru Ingrid Staffansdotter som morgongåva, och år 1417 gav Bengt Guse Vadstena kl. 1 attung jord i Hemisby, som varit hans fasters, Ingrid Staffansdotters, morgongåva. Delar ha under 1600-talet tillh. släkterna v. Scheiding och Holst. Tillh. 1894 bl. a. riksdagsm. G. Andersson och 1910 K. J. Karlsson, A. P. Johansson m. fl., tills. 4 äg. — **Hyppinge,** 1 m. Peter Elifsson och hans hustru Guniller Bændixdotter gav 1384 med sin dotter Kristin till Vadstena kl. 1/3 att. jord i Hyppinge, som räntade 3 tönn korn och 3 öre pgr. Tillh. på 1700-talet kapt. Hans Jakob Kruses barn samt arvingar av släkterna v. Essen, v. Saltza och Lilliecreutz, vilka sålde gården år 1799. Ägdes 1871 och senare av Frans A. Andersson, 1894 av J. Karlsson och 1910 av 9 äg. — **Hyppingetorp,** 1/2 m., tillh. Karl Jörgen Kagg († 1686) och senare J. Flach. Har länge hört till Hyppinge och hade tills. med denna gård en areal av 363 har. Hava åtskilts i senaste tid och tillh. denna gård 1910 K. O. Andersson. — **Hökö,** 1/2 m., 55 h. Gervidir i *Höka* var 1399 syneman i en landsyn. Reducerades från släkten Leijonhufvud. Har länge hört till Mantorp. Tillh. 1910 kapt. K. G. N. Palmqvist. — **Kolsarp,** 1/4 m., 42 h., 3 äg. — **Ladnsäter,** 1/4 m., 54 h., 1 äg. — **Lund,** 1/2 m., 39 h., tillh. 1910 J. V. Brun. — **Mathem,** 3 m., 505 h. Niklis Kistha gav 1394 med sin dotter Margit till Vadstena kl. 4 gårdar, bl. dem *Matheme*. Kallas 1395 *Matem*. Mathem har liksom Mogestad och Åkerbo tillh. Leijonsköldar och Ulfsparrar. Har 9 äg., varav 1910 P. J. Nilsson o. K. V. Klaesson. — **Mogestad,** 1 1/2 m., 175 h. Johan Kista gav 1365 med sin dotter Ingrid till Vreta kl. en fjärding i *Moglestada* skog samt 5 fjärdingar jord i *Alstada* i Tollstads s:n. Delar av Mogestad och Ålstad (tills. 1 3/4 m.) tillh. 1871 Dan. Nilsson, 1884 och 1910 A. Danielsson. Mogestad, 1/4 m., tillh. Braxstad. — **Nackebo,** 1/8 m., 101 h. Har tillh. Spällinge men är i senare tid inköpt av staten. — **Rotebo,** 1/4 m., 70 h. Donerat som änkesäte till V. Hargs komministeränka, men när sådan icke finnes, uppbär komministern inkomsten av gården. — **Stockeby,** 1 m., 60 h., f. d. militiebost., indraget till staten, men 1908 försåldt till A. K. Castensson. — **Tollstad,** 4 1/4 m., 412 h. Marsken i Värmland Erik Kättilsson (uppvänd vinge i sköld med hjälm, som prydes av 2 horn) gjorde 1363 ett jordabyte med sin syster Iliana, som var priorissa i Skänninge kl., och giver henne att emottagas å klostrets vägnar 2 att. jord i Tollstads kyrkoby samt får i stället gods i Värmland. Detta byte stadfästes år 1397 vid räfsteting i Vadstena, då samtidigt klostret tilldömdes all den avrad, som bevisligen utgått från *Tholfstadha*

under de år, detta gods varit klostret olagligen förhållet. Skilda frälsegårdar här hava tid efter annan under 1600- och 1700-talen tillh. medl. av släkterna Ulfsparre, Lillie, Lagerfelt, Mörner, Gripenvald. F. d. kloster- och kronoh. ha innehafts av släkterna Leijonhufvud, Leijonsköld och Tungel. Av de olika gårdarna är 1 m. kyrkoherdeboställe; 1/2 m. kronogården har varit komministerbost. och innehas av domkapitlet i Linköping. Tollstad västerg., 1/2 m., har varit mönsterskrivarebost., sedan länge indraget till staten. Källgården, 1/2 m., tillh. 1910 änkefru S. Virén. Mellangården, 1/2 m., 1910 2 äg. Norrgården, 1/4 m., 1 äg. Östergården, 1 m., 1910 fanj. K. A. Årsén och Selma Virén. — **Skuru,** 1/8 m., 7 äg. — **Tomta,** 1 m., 3 äg., därav A. P. Johanssons stbh. Tomta norrg. köptes 1915 av Dav. Karlsson. Skuru och Tomta ha tills. en areal av 325 h. — **Torpa,** 1 1/2 m., 138 h., 7 äg. — **Vägstorp,** 3/4 m., 63 h., f. d. mönsterskrivarebost., sedan häradsskrivarebost., indraget till staten. — **Åkerbo,** 1 m., 142 h. Cecilia Petersdotter (i sig. en bjälke i övre kanten, därunder dubbla sågskuror), änka efter Knut Finvidsson, skänkte 1405 torpet *Akabodhe* till S. Martins kl. i Skänninge. Tillh. 1894 N. A. Andersson samt 5/6 m. 1910 K. O. Andersson; 1/6 m. tillh. numera staten. — **Ålstad,** 2 m. Nämnes 1365 (se Mogestad). Reducerades åtminstone till en del från Ludv. Leijonhufvud. Har flera äg. — **Ö,** 1/2 m., 79 h., f. d. hovsmedsboställe, sedan länge indraget till staten. — **Överberg,** 1/2 m., 118 h. Tillh. 1884 o. 1894 K. J. Persson samt 1910 disponenten E. Gustafsson, Mjölby.

Övriga tillhörigheter: Braxstads kvarn, Fröstads d:o, Fröstnäs, Gatekulla, Klockaregårdens utj., Lillskogen, lägenh., Mogestads såg, Sjösäter m. fl.

Ydre härad

ingår i Kinds och Ydre domsaga och fögderi samt bildar Ydre n. och s. kronolänsmansdistrikt. Är beläget i länets sv. hörn och gränsar i n. till Göstrings, Vifolka och Valkebo, i ö. till Kind samt till Sevede i Kalmar l., i s. och v. till N. o. S. Vedbo h:r av Jönköpings län. Socknarna inom häradet äro Asby, Malexander (delvis), N. Vi, Sund, Svinhult, Torpa o. V. Ryd, vilka jämte Tirserum tillhöra Ydre kontrakt. Häradets areal: 89,565 h., därav 74,838 h. land.

Ydre befinnes omnämndt 1279. Skrives 1336 och upprepade gånger under 1400-talet *Ydhre*, 1337 *Ythre*, 1281, 1329 o. 1344 *Ydhre*, 1341 *Ydri*, 1401, 1403 och även under 1500-talet *Ydhrö*, 1557 *Idhra*, senare *Ydre*.

Ydre hörde redan tidigt tills. med Kind under Stege- l. Stäkeholm. Om dessa äldre tiders förhållande och om häradets samband med Småland hänvisas till Kinds härads beskrivning (sid. 643). Emellanåt voro de båda häradena skilda. I äldsta tider hade vardera häradet sina egna häradshövdingar. Och år 1397 nämnes riddaren Vicke (Wykka) van Vitzen (i vapnet en springande räv) såsom »capitaney ydhrye» d. v. s. hövding eller hövitsman. År 1401 gav riddaren Knut Bosson (Grip) invisning på den panträtt av *Ydhre* h:d, som konung Erik och drottn. Margareta givit honom och hans syster Margareta, till riddaren Benkt Niclisson (Lejonansikte), därför att denne åtagit sig halva den penningskuld, Knuts fader, Bo Jonsson, varit Heyne van Vitzen skyldig. År 1527 gav kon. Gustaf I Ydre med all konungslig ränta med undantag

av restantier i förläning till Måns Johansson (Natt och Dag). Han erhöll 1536 även biskopssakerna i Kind, Ydre och Valkebo. Riddaren Måns Johansson, som 1543 blev lagman över allt Östergötland och största delen av Småland, synes därmed fått avstå från denna förläning. År 1544 gav näml. konungen »alla biskopssaker och biskopsgästningar, som med skattebönderna, kyrko-, kloster-, kanike- och prebendelandboar i Ydre ligga», och som årligen utföllo, till riksrådet Axel Eriksson (Bielke). Efter hans död 1559 indrogs denna förläning, som förutom Ydre bestod av S. Vedbo, större delen av Bankekinds h:d och Askeby klosters landtboar, med 1561 års ränta.

Liksom Kind utgjorde även Ydre i äldre tider egen domsaga. Äldste kände häradshövdingen var Karl Falk, som nämnes 1279.

Äldsta kända tingsstället var vid Sunds kyrka. Ting höllos dock några gånger å andra platser. Så avkunnades en synedom 1443, som är daterad Asby. År 1622 hölls sommartinget där. Vid Kisa hölls vinterting 1628 och sommarting 1663. År 1746 flyttades tingshuset till Sunds gästgivaregård, där det ännu är.

Äldsta sigillet, från 1500-talet, var ett likarmadt kors med 4 sexuddiga stjärnor, en i var korsvinkel och omskrift: Sigilli Ydrianorum 55. Redan 1578 fanns ett nytt, framställande två sjöar med omskrift: Yders herede sign. †. Det tredje framställer Sunds kyrka med ringmur och klockstapel, tingshuset från 1746 med en omtalad stor ek bredvid, bron mellan Stora och Lilla Sundsjöarna, galgbacken bakom kyrkan och längst bort bergshöjderna på Graby och Sunds ägor. Alltså ett helt landskap. Omskrift: Ydre hærads insegel 1752 *.

Över Ydre har Leonhard Fr. Rääf († 1872) utgivit en beskrivning med titel: Samlingar och anteckningar till en beskrivning över Ydre härad i Östergötland (5 delar 1856—1875).

Socknar.

1. Asby. Gränserna äro i nv., n. och no. Asby- och Vifjärdarna av Sommen, i ö. N. Vi, i ssv. Sund, i sv. Askeryd och i nv. Torpa. Norra delen emellan de nämnda fjärdarna bildar en vacker halvö, kallad Asby udde. Arealen: 14,202 h., därav 11,561 land. Landet är vid Sommens stränder samt i allmänhet i v. och n. delarna av socknen bergigt med växlande dälder, mellan vilka mindre sjöar här och där finnas. I ö. blir marken mera jämn. En sandås, kallad Spikudden, genomgår Asbyfjärdens inre hörn samt stryker längs stranden av Torpa s:n till Sund, där den antager namnet Hjortåsen. Bland höjderna ligga Skälleberget, Kaptensbacken, Majdals- och Kalvbergen på Asby udde samt s. om densamma Kittelberget med sina tre »jättegrytor», vartill nämnas Grums-, Hörkulle-, Tors- och Uvebergen. Bland sjöar nämnas Raklången, Tången, Sundsjö, Svensbosjön, Vålen, Ösjön m. fl. Marken är stenbunden. Jordarten är fruktbar sandmylla samt på några ställen, mest vid ö.

stranden av Asby udde, lera och sandmylla. Stora landsvägen delar socknen i två ungefär lika stora delar. Västra hörnet genomstrykes även av en större väg.

Asby socken omtalas 1304. Namnet skrives 1336 *Aasby*, 1337 *Asbo*. Socknen bildar eget pastorat. År 1693 förklarades pastoratet vara regalt, men var såväl därförut som därefter konsistoriellt. Ny reglering 1918, då komministraturen, som är vakanssatt enl. k. br. av 1903, är föreslagen till indragning. De äldsta kända kyrkoherdarna här nämnas på 1340-talet. Den ene var Johannes, vilken, enligt ett ännu befintligt dokument, var curatus här 1345. Med detta torde jämföras ett brev av 1341 (se Diplom. svec. B. V n:r 3545 och n:r 3908). I L. F. Rääfs Beskrivning över Ydre h:d antages denne Johannes vara den äldste kyrkoherden här. Äldre förf. såsom Rhyzelius, Håhl m. fl. omnämna emellertid Nikolaus Laurisson såsom curatus här 1341. Rääf vill hålla före, att den senare endast varit adjunkt. Något skäl härtill synes likväl icke förefinnas. Dessa äldre förf. angiva nämligen Nikolaus särskildt såsom curatus. Genom ett tillägg, att han vid 1341 underskrivit »Catharinæ, filiæ Gudmari, morgongåfvobref ad Fagrænæs», påpeka de dessutom tydligen, att de hämtat sin uppgift från något äldre dokument, ett dokument, vilket sedan dess lätt kan ha förkommit. Skäl synes alltså icke för handen att antaga dessa äldre författares uppgift såsom oriktig. Här skulle alltså vid denna tid funnits två kyrkoherdar. Därtill kommer även, att i ännu befintliga handlingar från detta århundrade två kyrkor här finnas nämnda, den ena helgad jungfru Maria, omtalad 1341, och den andra helgad S:t Michael, omtalad 1361. Med stöd härav torde man icke utan skäl kunna antaga, att i Asby ursprungligen funnits två kyrkor, som åtminstone under någon viss tid haft var sin »curatus.» Ovannämnda förf. säger visserligen, att det senare namnet, S:t Michael skulle vara antingen en felskrivning av det förra — S:ta Mariæ — eller ock att kyrkan av en eller annan anledning skulle ombytt skyddshelgon. Detta synes föga troligt, det senare av det skäl, att kyrkan i ett brev av år 1513 — varuti biskop Brask meddelade 40 dagars avlat åt dem, som besökte denna kyrka på hennes förnämsta högtidsdagar eller bidrogo med understöd till hennes byggnad — benämnes Jungfru Maria. Och härtill kommer den vördnad, som visades det helgon, åt vilket man ägnat en kyrka, vilken icke gärna tillät ett ombyte av skyddshelgon. Härtill kan även läggas, att vid omnämnandet av sockenkyrkorna, där det endast fanns en sådan, benämndes den i regel uteslutande med socknens namn, även om den var ägnad åt något särskildt helgon. Kyrkans ålder är obekant, men den leder sitt ursprung från äldsta tider (fig. 350). Hon är av gråsten, med träutbyggnader, tillsatta åt n. 1687 och åt s. 1733, samt är genom dessa utbyggnader en korskyrka. Under åren 1858—59 samt senast 1900 undergick kyrkan en grundlig reparation. Längden är 26,4 och bredden 6,5 m., vartill kommer tillbyggnaden åt n. 7,7 i längd och 8,9 i bredd samt tillbyggnaden åt s. i samma storlek. Rym-

mer 600 personer. Har 2 varmugnar. Målningar i kyrkans valv från medeltiden och i n. nykyrkan från 1718, liksom de i koret av löjtn. Rääf 1721 bekostade, ha varit överkalkade men åter framtagits. Altartavla saknas. I stället är ett förgylldt kors med frälsarens bild, vilket uppsattes 1783, då gamla altartavlan borttogs. Altarskåp fanns åtminstone under 1600-talet. Orgeln om 8 ½ st. är från 1752, då till densamma gavs 2,400 dal. kmt av löjtn. Bengt Rääf. Hans son, fänr. Bengt R., hitskänkte år 1749 en predikstol, av vilken taket än begagnas. Nuv. predikstol uppsattes 1781. Löjtn. Bengt Rääf förärade dessutom till denna kyrka tre ljuskronor, en ringklocka m. m. I kyrkan finnes porträtt av sadelmakareålderm. Jakob Fagerberg. Bland här i kyrkan begravna nämnas kapt. Jöran Rääf († 1680), löjtn. Lennart Rääf († efter slaget vid Hälsingborg 1710), Esbjörn Svensson Bock, som levde omkring 1614, samt Sam. Magni, kyrkoh. här 1617. Hans gravsten finnes i kyrkans kor. På kyrkogården äro bl. a. begravna flera medlemmar av släkten Rääf. Dessutom doktor Anders Hedner, den latinske skalden.

350. Asby kyrka.

Klockorna hänga i klockstapel. I äldre tider fanns jämte klockstapel även ett torn vid v. ingången, i vilket en av klockorna då hängde. Efter åtskilliga reparationer var detsamma likväl slutligen så förfallet, att det omkr. 1750 måste nedtagas. Om den minsta av kyrkklockorna finnes antecknat, att hon år 1718 tre gånger, nämligen kl. 9, 12 och 2 på dagen, klämtade av sig själv 4 eller 5 gånger. De gamla i socknen spådde till följd härav »en stor och förnäm herres död i Sverige, hvarpå följde att vår allernåd. kon. k. Karl XII blef ihjälskjuten för Fredrikshall i Norge s. år 1718». Kyrkklockornas omgjutande har bekostats av löjtn. Jöran Armsköld 1733 o. av k. sekret. P. A. Reutersvärd 1851. Vid omgjutningen 1733 fick storklockan denna inskrift: Jag är en ljudande malm, som kallar på mitt vis, Men du, som vett har fått, giv Gudi lov och pris. Kom, när jag kallar dig, tag vara på Guds ord, Så blir du evigt säll, ja säll på denna jord. Mellanklockan skänktes 1755 av löjtn. B. Rääf. Lillklockan, enl. inskrift omgjuten 1801 och 1851, fick efter sista gjutningen följ. inskrift: När mitt ljud kring rymden skallar. Jag från världens oro kallar. Dig till frid och bön och sång. Kanske snart jag ljuder vid din öppna grav en gång.

Av fornlämningar märkas ättehögar vid Tångarp, prästgården och å Norrby

ägor, där ett större gravfält är befintligt. Här märkes även en triangelformig stensättning. Vid torpet Fiskarp, under samma gård, märkas en del stenkretsar. Tre s. k. jättegrytor finnas å Åslycke ägor (se L. F. Rääf. Beskrivning över Ydre h:d. Del V). I en åker hittades år 1900 nedre delen av en bronsklinga.

Folkmängden var o. 1754: 1,360, 1790: 1,456, 1850: 1,700, 1910: 1,602, 1916: 1,603. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 26,030, fattigk. kr. 3,800, skolk. kr. 2,806, övriga kassor kr. 2,314, Reutersvärdska f. kr. 24,338, Holkåsaf. kr. 5,000, Fagerbergska stiftelsen kr. 28,927. Sistn. kassa har tillkommit genom donation från år 1830 av sadelmakareålderm. Jakob Fagerberg. Reutersvärdska f. tillkom på 1860-talet genom donation av k. sekret. Per Adam Reutersvärd († 1861) och är avsedd för fattiga barns undervisning i handtverk. — Folksk äro 2 med 128 barn 1915; småsk. 3 med 104 barn. — Handl.: 2, handtv.: 30

Gårdar.

Alarp, 1 m., 103 h. Nämnes 1381 (se Sånna). År 1550 bodde här en Joen Pedersson. Tillh. som obebyggdt säteri 1683 och ännu 1700 Brita och Beata Årrhane. År 1725 tillh. gården Anna Björnram samt försåldes senare av en Stjernelo — antagligen kapt. S., som var gift med en dotter till major Er. Årrhane — till änkefru Edla Kat. Armsköld, f. Ulf af Horsnäs. Genom byte och köp kom egendomen därefter i majoren Otto Magn. Drakes ägo samt tillh. och beboddes 1760 av hans dotterdotters man, v. korpralen vid Livdrabanterna Karl Efr. Kocken, 1786 fru Kocken, 1818 fältväbel Otto Kock. Vid denna tid hade egendomen 8 tn:r årl. utsäde, knappt men godt mulbete, fiske i Sommen samt vacker trädgård. År 1829 tillh. Alarp förre ägarens måg, auditören Karl Otto Hellman († 1882). Han sålde år 1839 egendomen till nämndem. Peter Zakrisson. Vid dennes död på 1860-talet övergick gården till arvingarna, av vilka sonen Joh. Ax. Petersson år 1873 utlöste sina syskon. Tillh. 1884 änkefru Maria Jonsdotter, 1894 o. 1910 Karl Aug. Gustafsson. — Belägen vid Vifjärden. Gamla säteribyggnaden uppbrann under senare hälften av 1800-talet. — **Asby,** 2 3/4 m., 676 h., därav 2 m. Norrgården är kyrkoherdeboställe, beläget nära Asbysjön. Är bildadt av Lid, hitskänkt 1341 av riksmarsken Gust. Tunessons fru, Katarina Gudmarsdotter, Bredegården skänkt 1383 av häradsh. Gjurd Foots fru, Elina Ragvaldsdotter samt Norrgården, vilken senare mot mässor och lösen av 40 mark år 1434 överlämnades av Peder Nilsson till Flishult. Alarptorpet hitskänktes 1465 av Nils Olsson av vapn. Flera donationer till såväl prästbord som kyrka finnas dessutom från dessa tider nämnda. En enkel men vacker park anlades här av boställsinnehavaren teol. d:r Anders Hedner († 1873), den berömde latinske skalden, vid sin död såsom sådan »sannolikt den störste i hela norden». Asby, 3/4 m., tillh. 1884 Joh. Johansson, 1894 och 1910 Karl Joh. Castensson. — **Aspa,** 1 m., 343 h. Nämnes 1344 (se Norrby). Tillh. 1686 guvernören Hans Georg Mörners († 1685) arvingar, 1700 ryttm. Kr. Horn, 1725 sonen, överstelöjtn. Svante Horn († 1756), 1786 d:r Hvitfelt († 1801). Ägdes i början av 1800-talet av Svante Henr. Rääf († 1822). Den hade då vacker åbyggnad. Tillh. senare Sånarp, därifrån den såldes i senare tid och tillh. f. n. Forsnäs ab. — **Baggebo,** 3/4 m., 133 h., 4 äg. — **Beseryd,** 1 m., 282 h. År 1401 intygade kyrkoh. i Asby, Hemming, att Sinolwers ägolott i *Bisarydh* blivit pantsatt för hans lägerstad för 3 mark till kyrkan och lika mycket till prästen, men igenlöstes av Nils Tuppa (?), enär rätte arvingarna ej voro i landet. 4 äg. — **Braskebo,** 1 m., 194 h. År 1482 intygade väpnaren Bengt Åkesson, att hans hustru, Märta Erengisledotter, på sitt yttersta testamenterade till Vadstena kl. bl. a. en gård *Braskabodha.* 2 äg. — **Brovik,** 1/4 m., 72 h., tillh. 1910 K. J. Andersson. — **Bårsbo,** 1/2 m., 40 h. *Bårsboda* nämnes 1599. Tillh. 1910 G. A. Gustafsson. — **Bötterorp,** 1/2 m. Nämnes

1381 (se Sånna). Har länge tills. med Dämshult, Falla, Kryparebo och Ödesjö tillh. Rääfska släkten. Tillh. 1910 K. E. Sundbäck. — **Dämshult,** 1 m., 174 h. Nämnes 1341 (se Sånna). Tillh. 1910 V. Karlsson. — **Edstorp,** 1 1/2 m., 90 h. Matts Brynjolfsson och hans hustru sålde sina andelar i *Rønæs* och *Eezstolsthorp* år 1385 till drotset Bo Jonsson. År 1558 sålde Lasse Starke i Sommanäs och Karl i Yxnerum sin gård i *Estenstorp* till Helge Svensson. År 1591 gavs fasta å *Edstestorp*. Skrives 1626 *Eedztorpa*. Tillh. 1910 K. G. Andersson och A. E. Hultgren.

Ekäng, 1 m., 83 h. Detta säteri tillh. 1628 o. 1636 ryttm. Jöran Armsköld † 1657), men tillh. 1643 sonen, kaptenlöjtn. Olof Armsköld († 1686), varefter hans änka, Agneta Patkull, samt övriga arvingar innehade egendomen. År 1700, 1725 och ännu senare var löjtn. Jöran Armsköld ägare. Övergick därefter genom arv till ryttmäst. Per Jonsson Fröbergs änka, Agneta Ulfsax, som var dotterdotter till nyssn. Olof Armsköld. Efter hennes död 1751 tillh. Ekängen löjtn. And. Leonh. Fröbergs dotter Andreetta Fredr., gift med sederm. hovrättsr. Joh. Odencrantz. Tillh. vidare på 1780-talet kapt. Rosenqvist men övergick 1786 till kapt. Adam Ulr. Reutersvärd († 1817), vars arvingar voro ägare 1818. Omkr. år 1825 var hans änka, Kristina Gyllenhöök († 1837), ägarinna. Tillh. slutligen k. sekret. Patr. Adam Reutersvärd, vilken var ägare till sin död 1861. Nämnda år tillföll egendomen genom testamente Asby och Malexanders socknar, vilka socknar sedermera försålt gården. R. samlade här ett ansenligt bibliotek, vilket efter hans död skänktes till Linköpings stiftsbibliotek. Ekäng tillh. 1884 o. 1894 Aug. Samuelsson samt 1910 J. K. Ekström. — Gården, belägen å Asby udde, har manbyggnad i 2 våningar, uppförd 1775—77. Godt fiske finnes.

Fagerhult, 1 m., 193 h. N. gården i Fagerhult pantsattes 1612 av Gust. Olsson Stiernbielke till fru Märta på Malma för lånta 40 dal. År 1615 pantsatte samme man sin gård Fagerhult för 82 sv. daler till Jöns Pedersson. År 1622 lämnade S. fru Märta å Malma tillstånd att från Jöns Pedersson inlösa pantsatta gården Fagerhult, vilken han förbehöll sig att under livstiden få arrendera. Synes 1686 tillh. M. Drake o. 1700 L. Rosengren. Har länge haft 2 äg. — **Fall,** 1 m., 188 h. Hade under 1600-talet och ännu 1786 samme äg. som Aspa. Hörde 1825 till Tuna och senare till Sånarp, men tillh. 1910 kapt. H. Vetterström. — **Fetbrånna,** 1/2 m., 147 h., tillh. 1910 J. A. Johansson, 1/4 m. tillh. f. n. Boxholms ab. — **Folkesmåla,** 1/2 m., 231 h. *Folkandzmala* nämnes i ett arvskifte år 1443 tills. med Rakelstorp, Sillafall m. fl., 1 äg. — **Frändemålen,** 3/4 m., 257 h. Tillh. som välbebyggdt i början på 1800-talet Jonas Månsson, 1884 änkefru Persdotters arvingar, 1894 och ännu Boxholms ab. — **Glansås,** 3/4 m., 129 h. Måns Bonde sålde 1559 till konung Gustav I flera hemman, varibland en gård här, som räntade 2 lisp. smör, med ett litet torp Hultna. 3 äg. — **Gunnarsbo,** 1/8 m., 66 h., 1 äg. — **Gunnarstorp,** 1 m., 107 h., 2 äg. — **Gårdebo,** 1 m., 148 h. Riksföreståndaren Sten Sture d. ä. och hans svåger riksdr. o. ridd. Joh. Kristiernson Vasa bortbytte 1472 till riksr., ridd. och Upplandslagm. Gust. Karlsson fastigheter, ärvda efter deras moder och svärmoder Brita Stensdotter Bielke, som varit omgift med sistn. riksr. Gustav. Bland dessa voro även Asby kyrkoby, Solvarp, Gårdebo och Hult, alla i Asby s:n. Tillh. 1910 P. A. Berg och J. E. Jonzon. — **Härsmåla,** 1/2 m., 218 h., 2 äg. — **Hjälmsäng,** 1/4 m., 88 h. Nämnes 1411, 2 äg. — **Hulan,** 1/4 m., 56 h., 1 äg. — **Hult, V.,** 1 3/8 m., 137 h., därav K. J. Rydbergs änka äger 1 1/8 m. och 1/4 m. är f. d. komministerbost. Inneh. av Linköpings domkapitel. Hult och Marek i Asby s:n förekommo med flera andra hemman i Ydre och annorstädes vid ett arvskifte år 1500 emellan riksr., ridd. Erik Eriksson (Gyllenstjerna) och samarva efter deras moder och moster, kon. Karl VIII:s 2 döttrar, varvid herr Erik bekom *Maregh* och *Hultæ* ödesjord. — **Ö. Hult,** 1 1/2 m., 93 h., tillh. 1910 änkefru A. Palmgren. — **Hultna,** 1/2 m., 119 h., 1 äg. — **Hulu,** 1 m.,

172 h., 1 äg. — **Hålkåsa,** 1 m., 120 h., 1 äg. En att. i *Holkasom* och 1 gård i *Skorthobodom* såldes av Anund Ingieldsson år 1448 till Karl Jonsson. — **Hårsnäs,** 1 1/2 m., 118 h. Tillh. Ekäng till 1683 som ladugård, därpå som frälse och en del genom köp som f. d. kyrkohemman samt tillh. samma gård till senare hälften av 1800-talet. Ägdes 1884 av doktorinnan M. Hedner, f. Kalén, samt sedermera av rektorn, f. d:r Bror Gottfrid Vilh. Vestling. — **Högmåla,** 1/2 m., 220 h., 2 äg. — **Joelstorp,** 1 m., 101 h., 2 äg. — **Kryparebo,** 1/2 m., 181 h., 1 äg. — **Kulla,** 1 1/2 m., 260 h., 2 äg. — **Lindåsen,** 1/4 m., 81 h., 1 äg. — **Linneberg,** 1 m., 240 h. Väpnaren Jöns Bonde stadfäste 1560 den överlåtelse, som hans broder, Måns Bonde, gjort till konungen av åtsk. hemman i sakfall, ävensom av dem, som hos andra voro pantsatta. Bland dessa igenlöstes Linneberg, med ränta av 5 lisp. smör, av konungen från Olof Persson på Bjurum. Linneberg inköptes jämte Beseryd, Hult, Råckarp och Svensbo av Otto Schulman och innehades sedermera av Mörnerska släkten. Tillh. 1884 K. G. Rydberg, 1894 hans barn och 1910 K. H. G. Rydberg. — **Marek,** 2 m., 452 h. Birger Jonson och hans broder Johan Mörcke delade 1336 sina arvegods, varvid Johan bl. a. bekom *Marik*. År 1500 delade *Maregh* öde med Hult (se ovan). Sven Persson, f. d. borgare i Linköping, sålde 1574 en halv skatteg. i *Mareck*, som han ärvt efter sin fader, med hälften i Råckarp och andelar i Rönnäs, Tinnerberget, Torsmålen och Skrämstorp i Asby s:n till brorsonen Nils Staffansson. Skrives 1577 *Mareek*. År 1599 sålde Per Månsson, Per Nilsson och Lasse Nilsson, alla i Marek, till Olof Nilson i Aspnäs sin skattegård *Mareck* med tillh. torp för 300 mark. År 1686 tillh. 1 m. frälse kaptenen Krister Sam. Duse († 1711) samt därefter släkten, 1786 fru E. S. Rääf. Sk. g., 1 m., köptes 1649 av underståth. Regner Leuhusen († 1655), inneh. 1686 av Rob. Lichton. Båda gårdarna ha i senare tid ägts av bondesläkter. Tillh. 1910 G. A. Östberg och byggmäst. A. Karlsson m. fl., tills. 4 äg.

Målen, N. och **S.,** 2 m., 580 h., varav 1 m. även kallats *Briteberg*. Detta senare säteri tillh. mot slutet av 1600-talet löjtn. Arv. Arvidsson Drake. Ägdes 1718 av Anna och Brita Bock. Genom köp övergick säteriet därefter till v. häradshövd. Joh. Svanhals († 1747). Han var ägare redan 1725. Ägdes vidare genom köp av ryttmäst. Detl. Heldenstedt och hovrättsassessorn Josua Planck, av vilka den senare omkr. år 1760 var ensam äg. Egendomen kallades då ännu Södermåla. Tillh. 1786 kapt. Rosenqvist, som år 1792 försålde säteriet till fältväbeln Er. Georg Vetterström. V., vilken deltagit i Pommerska kriget, dog här 1836 vid 95 års ålder, men redan dessförinnan hade egendomen genom köp övergått till hans son, kaptenen Jon Vilh. Vetterström, en av de tappra deltagarna i 1808—9 års finska krig, från vilken tid han även som ett ärorikt minne bar guldmedaljen för tapperhet i fält. Kapten V., yttrar en förf. vid hans år 1835 inträffade död, var en av Sveas söner, såsom de fordom varit och visade sig ännu kunna vara, då flärdlöshet och allvar bo i deras bröst, och fädrens gamla ära livar deras ädla hjärta. Ingen, som kom i beröring med honom, kunde undgå att högakta och älska hans rena karaktär, hans manliga allvar, hans öppna väsende och hans trogna vänskap. År 1835 tillföll Briteberg ende sonen, sederm. kaptenen Ax. Er. Vetterström, vilken 1851 sålde gården till sin moder, fru Charl. Beata V., född Gyllenhammar († 1875). Såldes omkr. 1876 till Boxholms ab., som numer är äg. av båda gårdarna. Manbyggnaden vid Briteberg uppfördes på 1680-talet. Det tak av näver och jord, som då pålades, bibehölls ända till år 1864. Ny flygelbyggnad uppfördes år 1828.

Norrby, 3, med **Dämpekulla,** 1/2 m., tills. 609 h. År 1344 gjordes en överenskommelse emellan riddarna Gust. Tunesson och Magn. Gudmarsson att, om den förre överlevde sin fru Katarina Gudmarsdotter, skulle han till sin död få behålla bl. a. Aspa, Norrby, Tångby och Flanhult i Ydre h., vilka jämte annat efter Gustafs bortgång med löst och fast skulle tillfalla fru Katarinas broder

och enda arvinge, ridd. Magnus. År 1450 utfärdade Nuthe Knutsson till Björn Soop ett skuldebrev å 15 mark sv. med pant av en del i *Norby*, vartill långivaren vore arvburen efter gäldenären och hans broder, Magnus Knutsson. Nämnde Björn *Soph*, som i sitt vapen förde 3 gäddtänder, utfärdade 1474 morgongåvobrev till sin hustru Anna Ragvaldsdotter å sin gård Norby, vilken, om hon barnlös gick bort, skulle tillfalla Vreta kl., men av hans fränder få återlösas för 20 mark sv. I brevet talas om, »ath hon mykin trældom i Norby haffth haffwer». År 1683 kallas Norrby överstelöjtn. Krister Horns säteri, väl bebyggdt, samt tillh. samme ägare även 1686 jämte 4 m. fr. Ägdes senare av Lennart Bock, 1700 genom köp av landshövd. Hans Clerck, därefter av sonen, landshövd. Lor. Clerck († 1720), 1733 av hans änka Beata Mörner, deras måg, generallöjtn. Eberh. Bildstein († 1758), vidare av hans änka Beata Clerck († 1763) samt därefter av deras måg, överstelöjtn. Gabr. Ad. Wrangel († 1790) och 1818 av deras dotterson, ryttmäst. Ev. Gust. v. Kothen († 1820), därefter genom arv av hans måg, majoren Fredr. Reinh. Rehbinder († 1843), av vars arvingar egendomen köptes av brukspatr. Leonh. Krispin Lövenhjelm († här 1856). Tillh. därefter hans änka Gustava Bernh., f. Grapengieser († här 1895). Tillh. f. n. d:r G. Grapengieser och hans syskon. — Egendomen är belägen å en höjd invid vattendraget från Sundsjön. Huvudbyggnaden med souterrain är i två våningar med frontispis.

Rakstorp, 2 1/4 m., 367 h. Frälseg. tillh. under 1600-talet löjtn. Ax. Fahnehjelm, 1786 Jonas Lindahl. Har länge haft 7 äg. — **Redeby,** 2 m., 131 h. Härav säges 1 m. frälsesäteri vara bebyggdt av ryttmäst. Krist. Fredr. von Sandersleben, kallas 1683 och 1700 hans änka Katarina Ulfs ej synnerligen bebyggda säteri, tillh. därefter deras dotter Anna Kristina, som sålde säteriet till v. häradsh. Joh. Svanhals. Tillh. omkr. 1760 ryttmäst. Detlof Heldenstedt, 1786 hans arvingar, i början på 1800-talet majoren Ax. Fredr. Rothlieb († 1849), 1825 och ännu på 1850-talet Per Appelberg, 1884 S. J. Petersson och 1894 Karl Petersson. Sistn. år ägdes 1 m. Söderg. av Pet. Andersson. År 1910 hade det hela 5 äg., därav K. J. Petersson och J. Bengtssons stbh. — **Ruda,** 1 m., 226 h., f. d. militiebost., nu indraget till staten. År 1407 gav Birger Folkesson 1 gård här i morgongåva till sin hustru Katarina Gunnarsdotter, som 1452 gav den till Vadstena kl. — **Råckarp,** 1/2 m., 73 h. *Råckarp* nämnes 1574 (se Marek). Tillh. 1910 sergeant Dahlheims stbh. och K. G. Isaksson. — **Rönnäs,** 1 m., 148 h. Fru Katarina Bengtsdotter skänkte 1350 sin gård *Rønes* till Katarina Petersdotter med sina tre söners och en dotters bifall. Nämnes 1381 (se Sånna). 1385 (se Edstorp) och 1574 (se Marek). År 1652 ägdes gården av Erik Orrhane, som 1673 försålde den till generalmaj. Ax. v. Schaar, Ribbingshov, för 168 3/4 rdr sp. Ägdes 1725 av fru Märta v. Schaar. Tillh. 1786 släkten Hellman samt köptes 1815 till 2/3 av fänriken Otto Leonh. Hellman från hans syskon K. F. Hellman och Ulla Bergius för 1,333 rdr 16 sk. rgs. Från fänrik H. köptes egendomen för 15,000 kr. d. 1 nov. 1837 av Reinhold Vessén, som var ägare ännu på 1890-talet. Tillh. 1910 änkefru C. Vessén och överstelöjtn. K. V. Dahlheim. Huvudbyggnaden, ett envåningshus av timmer, tillbyggdt 1853 och rev. 1875, innehåller 10 rum och kök m. m. samt källare. Det är beläget med framsidan åt den i väster helt nära varande sjön Sommen. Rönnäs förmedlades 1677 från 1 1/2 till 1 m. — **Solvarp,** 1/2 m., 102 h. År 1411 sålde Assur Östensson till Magnus i Axefallsboda västra gården i *Sølfuothorp*. Samtidigt tillbytte sig nämnde Magnus 1/3 i Axefallsboda mot v. gården i Solvarp och 1/4 i *Hjælmsæng*, vilka i stället skulle tillfalla prästbordet. *Saluetorp* nämnes 1472 (se Gårdebo). Var senare krono arv och eget. Köptes av ståth. Knut Drake († 1639), tillh. vidare hans son, majoren Magnus D. († 1693), därefter dennes måg, kapt. Leonh. Rosenquist († 1725) samt därefter hans änka. Hörde 1825 under Tunarp, tillh. 1884 Joh. Castensson, 1894 R. A. Castensson och

1910 änkefru I. Castensson. — **Sevedstorp,** 1 m., 379 h. Har förr och ännu på 1870-talet tillh. Olstorp i Askeryds s:n. Tillh. 1884 Gust. Castensson o. 1910 K. J. Castensson. — **Sillefall,** 3/4 m., 114 h. *Sildafal* nämnes 1443 (se Folkesmåla). En del hörde under 1600-talet till Olstorp. Ägdes 1786 av kapt. d'Albedyhl. Tillh. 1884 o. 1910 And. P. Johansson. — **Skinnarsbo,** 1/2 m., 49 h., 1 äg. — **Skårtebo,** 1 3/4 m., 132 h. År 1401 sålde Joh. Gröning till Jusse Larsson jord i *Skortobadhum*. Nämnes 1448 (se Hålkåsa). År 1594 kom inför tinget Karl i *Skijttla*, Nils i *Dragznäs* och Anders i *Aggabodha*, vilka på sina och medarvingars vägnar »tingskiötte» Karl Svensson i *Skorttebodha*, samma gård, för vilken de uppburit 33 lod silver och ett par oxar. Skårtebo jämte Marek, Edstorp, Joelstorp och Vinnersrum köptes 1649 av underståth. Regner Leuhusen och innehades 1686 av Rob. Lichton. Har länge haft 2 äg., 1910 K. E. och A. Johansson. — **Snararp,** 1 m., 104 h. År 1422 skänkte Nils Petersson o. Ramborg Johansdotter 1 attung i *Snarræ thorpp* till Asby kyrka. Tillh. 1884 o. 94 skollär. J. M. Hultgren, 1910 A. V. Andersson. — **Svensbo,** 1/2 m., 178 h., 1910 J. E. Samuelsson. — **Sålvarp,** 1 m., 148 h. Sedan länge 2 äg., 1910 K. F. Karlsson o. A. J. Lindgren.

Sånarp, 2 m., 126 h. Kallas 1683 fru Anna Armskölds säteri och ägdes av henne ännu 1700. Hon synes erhållit egendomen genom sin förste man ryttmäst. And. Rosensabel († 1669). Ägdes 1725 av hennes systerson Jonas Ad. Duse († 1751) och därefter av dennes son, kornetten Krist. Sam. Duse († 1768), vars änka dog här 1780, 1786 av två av samma namn samt av den sistnämndes svåger, med. dokt. Joh. Ad. Hvitfeldt, 1818 och 1825 av löjtn. Karl Ad. Aminoff, g. m. Jeanette Gustafva Durée, 1852 av Leonh. Fr. Rääf. Efter hans död 1872 delades säteriet och underlyd. h. emellan hans söner, då själva säteriet, best. av 1 mant. och beläget 0,4 mil från kyrkan, tillföll Bengt Leonh. Rääf, Forssnäs. Godset bestod då av 4 1/4 m. De underl. gårdarna voro Aspa, Hulan och N. Målen, vilket allt efter hans död 1890 tillh. hans stbh. Sånarp, 2 m., tillh. 1910 P. A. Nilsson.

Sånna, 1 m., 154 h. Från år 1359 finnes ett av Knut Jonsson utfärdadt gåvobrev undertecknadt *Sandum*, såsom namnet å denna gård då skrevs, och 1389 utfärdades ett brev dat. *Sanda*, underteckn. av jarlen Erengisle, ridd. Bo Bosson, kantorn i Linköp. Knut Bosson, Karl Karlsson och kyrkoh. Holmsten i Torpa. År 1381 bortbytte Lafrins Filipsson till drotset Bo Jonsson en mängd hemman, varibland *Sandha* med därtill hörande torpen *Rønæs*, *Allathorp* (Alarp), *Dæmsholt*, *Botarathorp* (Bötterarp) m. fl. i Asby socken o. s. v. År 1636 var *Sandha* säteri för Esbjörn Svensson Bock, som därtill hade och brukade 4 1/2 frälse inom socknen. Ägdes därpå av hans måg, Bengt Rääf († här 1664) samt tillh. vidare och beboddes av hans son, kapt. Jöns Rääf († här 1689). År 1666 begärde k. maj:t genom brev av d. 30 juli 1666 att få köpa eller tillbyta sig denna gård för räjernas skull i sjön Sommen, vilket dock ej kom till verkställighet. Säges 1683 vara medelmåttigt bebyggdt. Ägdes vidare av löjtn. Bengt Jönsson Rääf († 1758), 1700 och 1725 av dennes son, fänriken Bengt Rääf († 1750), på 1750-talet av dennes änka Marg. Drake såsom morgongåvegods, på 1780-talet av deras son Otto Leonh. Rääf († ogift 1784), 1818 av den med Rääfska familjen besläktade kapt. Bengt Kocken, 1825 och senare av bondesläkter. Tillh. 1871 och 1894 And. J. Andersson, 1910 J. V. o. A. F. Andersson. — Belägen å en utmed sjön Sommen svagt lutande ås med rev. manbyggnad med 8 rum m. m. Här finnes l. har funnits en bok, 4—5 met. i omkrets, som skall ha planterats av den första Rääf, som ägde gården.

Tovarp, 1 m., 105 h. År 1551 pantsatte Måns Bonde till riksr. Ax. Eriksson (Bielke) sin gård *Toettorp*, för 300 mark. Tillh. 1686 S. Målen, 1700 majoren Gabr. Gyllenstål, 1725 fröken Kat. Duse, 1884 o. 94 Joh. G. Castensson, 1910 K. J. Castensson. — **Toppekulla,** 1/2 m., 55 h. Bengta Mattsdotter

i Näs pantsatte 1389 sin gård i *Tuppakolla* till Henr. Lang för o. 7 mark. Har 1 äg.

Tångarp, 1, med **Åslycke,** 1/2 m., tills. 252 h. På 1380-talet köpte häradshövd. Giurd Karlsson Foot en fjärdedel i *Tangathorppe*, vilken likväl bortbyttes 1387 till Johan Galle. År 1593 utfärdade Per Bagge av Söderby ett intyg, att Sven Nilsson (Slatte) fått Tångarp »igenn utaff Koningh Maijtz till arff och eijett, thij hann war aldrigh något kronegodz, utan dett war gifwitt under Asbij kijrkia». Ägdes 1683 och 1700 av ryttmäst. Knut Patkull, 1725 av hans systerdotter, fru Katarina Armsköld († 1730), som 1714 blev änka efter majoren Joh. Stråle. Övergick sederm. genom arv och köp till löjtn. Karl Söderberg, som var äg. 1744. Tillh. omkr. 1760 sederm. majoren Joh. Georg Söderberg, 1786 majoren Adolf Durée, 1820 och 25 hans måg, löjtn. Karl Ad. Aminoff († 1858), g. m. Jeannette Gustafva Durée († här 1848), 1850 deras måg, pastoren J. Hanell och släkten Aminoff, 1852 Gust. Hjalm. Gyllenram, som 1876 försålde egendomen till Konst. Edv. Du Rietz samt tillhör efter hans död sonen, kaptenen Konst. Vikt. Du Rietz. — Belägen vid sjön Tången.

Tångby, 1 m., 315 h. Nämnes 1344 (se Norrby). I början på 1400-talet var Jöns Knutsson ägare och 1441 hans änka Ingeborg Gregersdotter. År 1464 levde här Samsing i *Tonggabij* av vapen, och år 1469 skänkte Nils Samsing (2 korslagda horn i sig.) och hans hustru Birgitta Jönsdotter (3 hjärtan på sneddén) till Vadstena kl. sin huvudgård *Tangby*, som hon ärvt efter sin son i hennes första gifte med Erik Gammalsson. Med gården följde tillhörande torpet *Ingolffsmaale*. Har senare hört under Norrby till 1680 som rå och rör men 1686 som frälse. Hörde 1700 och 1725 till Ribbingshov. Ägdes 1786 av fru Durée, 1825 och 1832 av majoren Ax. Fredr. Rothlieb († 1849), gift med en dotter till majoren Ad. Durée. Genom rothuggning, avröjning och mossodling förbättrade R. egendomen. Tillh. 1850 änkeprostinnan Ringquist, 1852 Arv. Ringquist, 1863 en bonde men 1871 Edv. Du Rietz och f. n. fru Karol. Fredrique Du Rietz.

Vinnersrum, 1 m., 120 h. År 1550 utfärdades fastebrev å delar av *Heijnniszrum* för Måns Haraldsson. Från år 1598 finnes salubrev å flera lotter i *Huinnersrum*. Inköptes 1649 (se Skårtebo). Har länge haft 2 äg., men tillh. 1910 P. G. Fredriksson. — **Yxnerum,** 1 m., 284 h. Denna gård sattes i godt stånd i början av 1800-talet av dåv. ägaren, nämndem. Magn. Jonsson. Tillh. 1871 Karl J. Samuelsson, 1894 och 1910 Pet. Aug. Salomonsson o. J. S. Sahlström. — **Ödesjö,** 3/4 m., 181 h. År 1359 skänkte Knut Jonsson *Øiasæthorp* med torpet *Giælaxmalæ* (Jeriksmålen) mot förbehållna evärdeliga själamässor till Asby prästbord. Tillh. 1700 Sam. Dubb, 1725 Sam. Duse, 1786 fru Rääf. 1910 K. J. Jonsson.

Övriga tillhörigheter: Annelund, Falls villabyggn., Hemstad, Hålkåsa utj., Kulla såg, Kullen, Lägenhet tillh. Sommens ångb. ab., Norrby såg, d:o kvarn, d:o oljeslageri, d:o handelsbod, Rosebo utj., Råckarps villabyggn., Salvarps smedja, kvarn och såg, Skillingsmåla utj., Sånna kvarn, d:o mejeri o. handelsbod, Trättemåla utj., Åslycke kvarn o. såg.

2. **Malexander,** belägen i Ydre och Göstrings h:d. Gränserna äro i n. Åsbo o. Harg, i no. Ulrika, i ö. Kisa o. Tirserum, i so. N. Vi, i sv. Torpa, i v. Ekeby, i nv. Åsbo. Arealen: 20,010 h., därav 15,274 land. Härav tillh. Ydre h:d: 11,461 h., därav 7,442 land samt Göstrings h:d: 8,549 h., därav 7,832 land. Marken är överallt bergig och stenbunden. Av särskilda höjder nämnas Bålskalle vid kyrkviken, Högatoften vid prästgården och Döraberget å Aspenäs udde. Jordarten är svartmylla,

klapper och sandjord. Socknen, som är belägen vid en del av Sommens nordliga och ostliga vikar, bevattnas dessutom av Malgen, Öjaren och Mellansjön m. fl. insjöar. Därtill utfalla flera mindre åar i Sommen. Den förnämsta landsvägen kommer från Åsbo, följer utefter Öjarens strand, går sedan rakt åt s. och slutligen åt so. till kyrkan. Vid Bålnäs finnes ångbåtsstation.

Socknens namn skrives under äldre tider på många olika sätt, såsom 1391, 1401 och 1461 *Malghasanda*, 1363 *Maligxsanda*, 1405 *Malcasanda*, 1502 och 1643 *Malingsanda*, 1531 *Malingzsanda*, 1539 *Maliasander*, 1551 *Malixåander* och *Malgasånda*, 1565, 1597 och 1760 *Malexander*, 1613 *Malasanda*, 1810 *Malexanda* l. *Malexander*. Förslag att överflytta den till Ydre h. hörande delen av socknen till Göstrings h. ävensom att socknen måtte förklaras skola hädanefter benämnas Malgesanda har av k. m:t 1897 icke bifallits. I förteckningen från biskop Brasks tid å stiftets kyrkor finnes denna icke nämnd, men på 1530-talet synes socknen varit eget pastorat. Kyrkan och dess kyrkoherde nämnes år 1345. Kyrkan, som är av sten, är uppförd år 1881 vid Sommen (fig. 351). Över huvudingången läses årtalet 1881. Längden är till det inre 30 o. br. 14 met. med utrymme för 800 personer. Har varmugnar. Altartavlan framst. Kristus på korset och är av Frid från 1906. Gamla altartavlan av bildhuggeriarbete inköptes 1743 och föreställer Kristus på korset med därinvid stående Maria och Johannes samt utanför på sidorna Moses med lagens tavlor och Kristus med lammet och segerfanan. Denna tavla är nu upphängd över s. ingången. Över n. ingången är en tavla framst. nattvarden. Ny orgel om 12 st. finnes. Förutv. orgel om 6 st. inköptes från Harstads kyrka, renoverades och förökades 1832. Av de fyra ljuskronorna, som äro förflyttade från gamla kyrkan, skänktes en av fru Katarina Cronhjelm efter hennes man, majoren G. Gyllenståhl och en annan av kapt. Joh. Karl Stråle år 1752. Nio större o. mindre vapensköldar äro upphängda å skilda platser, bl. a. efter kap-

351. Malexanders kyrka.

tenerna Gust. Ad. Macklier († 1706) och Per Bernh. Kinninmund († 1733) Jöran Armsköld (?), Olof Jöransson Armsköld († 1686), And. Rosensabel († 1669) o. Peder Lindeskyld († 1675). — Avst. till Boxholms jvst.: 25 km.

Äldsta kyrkan skall enl. sägnen uppförts av fru Ester Krumedik på Bålnäs. Den därefter uppförda kyrkan var från omkr. 1587, sedan den förutv. då nedbrunnit. Till uppförandet av densamma beviljade, efter anhållan, k. Johan III några tunnor spannmål. Efter flerfaldiga repara-

352. Malexanders gamla kyrka.

tioner tillbyggdes kyrkan år 1753 åt n., varefter hon fick en längd av 18,7 m., varav koret 6, med en bredd på den förra av 9,5 och på det senare av 6,8 m. Därtill kom vapenhuset utanför v. dörren 5,3 m. långt med en bredd av 6 och tillbyggnaden 7,4 med 9,5 m:s bredd. Kyrkans hela tak var sedan 1709 prydt med målningar ur bibliska historien, men dessa blevo senare överkalkade. I kortaket fanns en målning, bekostad av Jöran Armsköld och hans hustru, kvar ännu vid slutet av kyrkans tillvaro. Densamma framställde Kristi uppståndelse, med omskrift: Döden är uppsvulgen etc. Predikstolen, av bildhuggeriarbete, var från år 1659. Varest denna, liksom några i gamla kyrkan befintliga tavlor, förvaras, synes vara obekant. Denna kyrka nedtogs 1881 och klockstapeln 1877 (fig. 352).

Ringklockorna hänga i tornet. Storklockan saknar inskrift, men är densamma, som 1699 skänktes av major Gyllenståhl. På den mindre, som var skänkt 1651 av kapt. Ped. Fahnehjelm, läses efter dess omgjutning namnen på flera personer,

som 1686 bekostade denna omgjutning. Om dessa klockor berättas följande: Den församling, som icke hunnit förskaffa sig någon kyrkklocka, ägde rätt att hemligen borttaga en sådan, där flera funnos, men den kunde med våld eller i löndom återtagas ända till dess de bortförande hunnit upphissa eller ringa med klockan inom egen gräns. Malexanderboarna lyckades sålunda en julnatt att, oaktadt all vård, beröva Asby en av dess klockor, vilken fördes över Sommen till Bålskalle, där bockar på förhand voro uppresta. Här upphängdes hon nu, så att ringning kunde verkställas, varför de i hack och häl förföljande Asbyboarna blevo nödsakade att omvända. Enl. en annan sägen upphissades hon i stapeln vid Malexanders kyrka och anringdes, innan de förföljande framhunno. Om den större av klockorna berättas, att mästaren, som skulle gjuta henne på kyrkoplatsen, rest bort till det närbelägna Bålnäs under godsets smältning samt fördröjt sin återkomst så länge, att gesällen blivit av menigheten nödgad avtappa metallen ur smältugnen, sedan han länge, under fruktlös väntan på mästaren, däruti inkastat allt befintligt silver. Gjutningen lyckades förträffligt, och den myckna ädla metallen skall ha förorsakat klockans sköna klang. Emellertid återkom mästaren och blev så förbittrad, att han under utrop: »har du tagit brödet från mig, skall jag taga livet av dig», dödade gesällen, som därefter säges begravts midt under själva klockan. Denna senare sägen finnes intagen i 1846 års biskopsvisitation. Rääf anmärker dock i sin beskrivning över Ydre, att, så framt någon sanning ligger till grund för denna berättelse, skall den ha sin uppkomst i avlägsna tidevarv, enär intet ord om ett dylikt dråp förekommer i de befintliga och av honom från slutet av 1500-talet granskade domböckerna.

Några egentliga fornlämningar finnas ej. Å Ramfalls ägor finnes en jättegryta och å Skärlunda ägor finnes en »jättehög». En gammal sed hos allmogen att offra vid barndop är sedan 1847 bortlagd.

Folkmängden var 1790: 914, 1850: 1,491, 1910: 1,147, därav i Ydre h. 552, 1916: 1,117. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 10,441, kommunalk. kr. 6,820. skolk. kr. 83, bibel- och bokk. kr. 997, Gyllenhammarska don. kr. 518, Reutersvärdska don. kr. 8,206, S. J. Svenssons don. kr. 3,025, Norénska don. kr. 1,177. År 1837 erhöll denna s:n genom testamente av bankkamr. Jakob Norén och hans hustru 1,000 kr. till uppköp av 100 t:r spannmål, som skulle utlånas i socknen och räntan därav tillfalla de mest behövande här vid julhelgen. År 1879 tillät k. m:, att s:n må anslå ifrågav. medel till en penningefond, varav räntan årligen skall användas för det i testamentet stadgade ändamål. De av Norén och hans hustru meddelade föreskrifter i avseende å förvaltningen av medlen, ansvarigheten för desamma samt kontrollen över och revisionen av stiftelsen skola dock lända till efterrättelse. — Folksk. har 56 barn 1915; 4 småsk. ha 87 barn. — Handl.: 4, handtv.: 10. — Å Långtorps ägor anlades 1825 ett järnbruk, som snart nedlades. Vid kyrkan har förr hållits marknad.

Gårdar.

Ydre härad:

Aspenäs, 2 m., 386 h. Första gången denna gård förekommer omnämnd är år 1345, då östgötalagmannen, riddaren Knut Jonsson (av släkten Blå) och hans fru Katarina Bengtsdotter av Folkungasläkten från *Aspanæs* gjorde sitt testamente. Denne Knut Jonsson var en rättrådig, högbördig och mäktig man, i halvtannat årtionde därtill Sveriges rikes drotsete. Det har med allt skäl antagits, att den äldsta till vår tid bevarade handskriften av Östgötalagen, som finnes, är utförd för hans räkning och på hans bekostnad. Detta verk är det största till format och det vackraste i pergament, i skrift och i ornering av alla våra gamla landskapslagar. Det var här vid Aspenäs som heliga Birgitta tillbragte sina barn- och ungdomsår och fick sin uppfostran av sin moster, nämnda fru

Katarina. Ägdes sedan av herr Knuts son Jon och av Ulv Jonsson, vars sonhustru Ida J:dotter Bülow år 1461 såsom änka efter riksr. och ridd. Larins Ulvsson skänkte sin sätesgård Aspenäs med åker, äng, hus, jord, skog, fiske och kvarn etc. till Vadstena kl., till evärdelig ro och vila för sig, sin man, deras föräldrar, vänner och fränder. Huruvida Aspenäs i sin helhet mottagits av klostret kan icke sägas. Men år 1500 förekommer ett arvskifte mellan ridd. Erik Eriksson (Gyllenstjerna) och samarva efter deras moder och moster, kon. Karl VIII:s döttrar, varigenom nämnde herr Erik bl. a. bekom flera gårdar i Ydre och av dem *Aspeness ødisjord*. Säges 1625 tillh. rikskansleren Ax. Oxenstjerna. Ägdes 1683 som säteri av majoren Gabr. Gyllenståhl, som ägde de flesta säterierna kring Sommen, å vilka han uppförde åbyggnaderna i samma stil. Dessa finnas ännu kvar vid flera ställen, såsom vid Aspenäs, Liljeholmen, Somvik, Sommenäs m. fl. G. ägde Aspenäs till sin död år 1705, då egendomen ärvdes av hans änka, Katr. Cronhjelm, vilken innehade den ännu år 1725. Försåldes sederm. till kapt. Pet. Berndt Kinninmundt († här 1733) och tillh. därefter hans änka, Eva Elisab. Du Rietz († 1771). Övergick 1750 till deras måg, kapt. Joh. Printzensköld, som vintertiden 1758 drunknade vid Aspenäs, varefter änkan gifte sig med lagm. Joh. Gust. Gripensköld († 1791). Då hon dog 1799, såsom den siste av adl. släkten Kinninmundt, övergick egendomen genom testamente till Eva Krist. Du Rietz, f. Cronhjelm, som 1802 försålde den till kapt. Isak Ax. Gyllenhammar († 1815). Tillh. därefter hans änka Eva Kraft, vidare sonen kapt. Axel Herm. G. († här 1863), som blev ägare av S. Aspenäs, vidare hans bror, fanjunk. Ad. Fredr. Gyllenhammar († här 1888), m. fl. Tillh. 1894 Joh. F. Petersson (1 3/4 m.) och det övriga sekret. Aug. Vilh. Gyllenhammars († här 1888) stbh. F. n. tillh. 1 3/4 m. Boxholms ab. och 1/4 m. J. P. Jaensson, N. Vi. Bol. äger även utj. Axsjöhult, Axsjönäset 1/4 m., lägenh. Holmetorp och Harsmåla, 3/16 m.

Bjälnäs, 2 m., 232 h., 3 äg. — **Bjärhult,** 1 m., 711 h. *Biærghult* testamenterades tills. med andra gårdar 1405 av riddaren Ture Bengtsson till Vadstena kl. Tillh. 1686 fröken M. E. Hillebard, hörde under förra delen av 1700-talet tills. med Lyckö, senare tills. med Bjälnäs, på 1850-talet prosten Fredr. Drotty († 1856), 1884 och ännu Boxholms ab.

Bålnäs, 1, med **Landnäs,** 1/2 m., tills. 577 h. Säges under 1400-talet tillh. fru Ester Krumedik. Tillh. under 1600-talet ryttmäst. Jöran Armsköld, som bodde här. Denne Jöran Armsköld var son till bonden Anders i Ekäng. Han tjänade, som den tiden var vanligt, som ryttare för sin faders gård. Samtidigt levde på Gravby jungfru Margareta, dotter till avlidne Måns Olofsson (Stjernbjelke) och hans efterlevande änka, fru Anna Brömsdotter till Gravby av Baggesläkten. Trots skillnaden i börd fattade den unga jungfrun kärlek till den unge krigaren, och de gifte sig, oaktadt den stränga moderns ogillande av och förbud för ett för det adliga ståndet, som det vid den tiden ansågs, förnedrande gifte. Följden blev, att dottern blev förskjuten och gjordes arvlös. Slutligen vaknade emellertid hennes »moderliga hjärta» och genom särskildt utfärdadt brev, dat. Ekäng 1614, gav hon med »välberådt mod» sin dotter »vilja och vänskap» för det hon sig med giftermål hade försett» och gjorde henne efter sin dödliga avgång myndig och delaktig till full arvslott, både i lösöre och jordagods tillika med sin syster Helja (s. å. gift med landshövd. Knut Drake till Hagelsrum). Jöran Andersson blev emellertid en tapper krigare och steg i graderna, och år 1628 blev han ryttmästare vid Östgöta kavalleri och adlad. Han levde sedan i många år, men blev 1629 såsom lamskjuten hemförlovad från kriget för att bliva färdig igen, som dock aldrig lyckades. Hans barn blevo alla gifta inom adliga släkter. A. avled härstädes. Tillh. vidare hans måg Peder Lindeskyld († 1675), g. m. Elsa Armsköld, som överlevde sin man och hade egendomen som säteri 1683. Ägdes senare av deras dotter Elisabet, som var gift med löjtn. Karl Stråle af

Sjöared samt därefter av deras son, kapt. Joh. Karl Stråle, ehuru Katar. Gyllenståhl förut under några år säges varit ägarinna. Tillh. omkr. 1786 kvartermäst. E. Leonh. Duse, 1797 landtmätaren Fredr. Vadman, senare hans måg, landtm. Joh. Kr. Lagergren, vidare dennes måg kyrkoh. Joh. Ax. Alin, g. här 1846 med Charl. Lagergren, därefter d:r Henr. Edv. Teod. Goes († här 1869), av vars barn Bålnäs köptes 1873 av kaptenen Oskar Fredr. Kugelberg. — Beläg. vid Sommen.

Ekeberg, S., 3/4 m., 273 h., äg. 1910 A. J. F. Johansson. — **Gransbo,** 1/4 m., 78 h., äg. 1910 A. E. Hektor. — **Högbo,** 1/2 m., 294 h., äg. 1910 G. Jakobssons stbh. — **Idebo,** 1 1/2 m., 331 h. Av gården köptes 1 m. 1643 av Bengt Rääf, men hörande till Aspenäs, dit gården hörde ännu 1786. Tillh. 1825 och 1842 Stjärnsand, senare k. sekr. P. A. Reutersvärd, men 1871 åter Stjärnsand. 1884 Karl P. Hellqvist, 1894 hans stbh., 1910 och ännu Boxholms ab. Idebo 1/2 m. har varit senare till staten indraget militiebost., som 1910 köptes av förvaltaren P. J. Cederqvist. — **Ivranäs,** 1 m., med utj. 457 h. Köptes 1625 av Nils Bielke, men hörde till Aspenäs, dit gården hörde ännu 1725 och senare. Tillh. 1783 kornetten Du Rietz, 1825 majoren Fredr. And. Reutersvärd († 1858) och kaptenen Ax. Herm. Gyllenhammar († 1863), hälften var, 1852 k. sekr. P. A. Reutersvärd och en bonde, hälften var, 1884 och 1894 tre äg., 1910 fem äg., därav S. A. Vesterberg. — **Lyckö,** 1/4 m., 417 h., tillh. Boxholms ab. — **Malexander,** 3/4 m., 503 h. Kyrkoherdebost., best. av 1/2 m. **Tumbo** o. 1/4 m. **S. Sand.** — **Malgeryd,** 1 m., 392 h., f. d. militiebost., indr. till staten. — **Månhult,** 1 m., 592 h., 5 äg., därav 1910 kaptenen O. F. Kugelberg, Bålnäs. — **Ramfall,** 1 m., 403 h., Boxholms ab. — **Svärdsvik,** 1/2 m., 671 h., 7 äg., därav norrg., 1/16 m., Boxholms ab. — **Ugglebo,** 1/4 m., 164 h., 1910 A. J. Karlsson. — **Våktehult,** 3/8 m., 218 h. Nämnes 1391. 3 äg.

Göstrings härad:

Adelsnäs, 1/2 m., 1 äg. — **Basteberg,** 1 m., 794 h. Reducerades liksom Danskebo o. Ekeberg från reg.-skrivaren Nils Anderssons änka. Tillh. 1871 P. Löfgrens arv., 1884 K. J. Löfgren, 1894 och f. n. Boxholms ab. — **Bränna,** 1/4 m., 79 h., 1 äg. — **Danskebo,** 1 m., 656 h., tillh. 1871 o. 1884 N. Olofsson, 1894 K. J. Johansson, 1910 kyrkoh. K. Sundströms bo. — **Enshult,** 1 m., 479 h., tillh. 1686 översten Erik Oxenstjerna, men tillh. senare släkten Svanhals. Tillh. 1871 J. A. Olsson, 1910 hans stbh. — **Gökshult,** 1/2 m., 342 h., 2 äg., därav 7/16 m. Boxholms ab. — **Hallingsfall,** 1/4, och **Långstorp,** 1/2 m., omkr. 560 h. Å Långstorps ägor anlades 1825—1830 Danielshammars snart nedlagda verk, med privilegium från 1804. Boxholms ab. — **Mellansjö,** 1/2 m., 1,780 h., tillh. i midten av 1800-talet bruksp. D. P. av Burén, 1852 A. F. Planck, 1871 med Hallingsfall o. Långstorp, tills. 1 1/4 m., K. G. T. Hedin, 1884 och än Boxholms ab. — **Mo,** 1/4 m., 271 h., 6 äg. — **Ormsjötorp,** 1/4 m., 108 h. — **Sjöbo,** 1/2 m., 293 h., 5 äg., därav 1/8 m. Boxholms ab. — **Skurebo,** 1/8 m., 206 h. Skurebo säteri hörde ännu 1818 till Somvik, men tillh. 1852 prosten Fredr. Drotty († 1856). Försåldes 1875 av änkefru Vilhelmina Drotty för 18,000 kr. till skogsförvalt. J. P. Holmberg. Tillh. nu Boxholms ab. — **Skärlunda,** 1 m., 258 h., 4 äg. — **Somvik,** 1 m., 1,385 h. Säges blivit säteri för Gustaf Grubb, vilket likväl ej kom till verkställighet förrän 1682. Ägdes senare av Ax. Nisbeth, som sålde säteriet till majoren Gabr. Gyllenståhl, därpå av hans måg, kapt. Gust. Adolf Makeléer eller Macklier († här 1706) och dennes änka Hedv. Gyllenståhl († 1739), omg. med kommissarien And. Vetterström. Tillh. åtminst. 1750 hennes son, löjtn. Joh. Gabr. M. († 1776), därefter hans måg, ryttm. Henr. Ev. Strokirch. Ägdes 1818 av bruksp. Karl Dan. Burén, Boxholm, 1850 av inspekt. O. P. Palmqvist († här 1843), därefter av hans arvingar, 1853 och 1871, då tv. till 48,000 kr., av änkefru K. Palmqvist. År 1875

såldes gården för 140,000 kr. av M. G. Strömbom på Götvik som förmyndare för sin dotter Ulrika samt för löjtn. C. W. M. von Melens och dennes avl. hustru Matilda Palmqvists sex barn Axel, Karl, Hildur, Ebba, Karolina och Anna till Boxholms ab., som än är äg. — Egendomen är belägen vid nordligaste ändan av Stjernsandsviken. — **Spakarp,** 1/2 m., 386 h., 1910 A. P. Erikssons stbh. — **Stjärnesand,** 1 m., 347 h. Hörde 1636 under namnet Sanden under Sommenäs. Från 1673 räknas gården som säteri och ägdes till 1685 av Magd. Stjerna, därpå genom köp av majoren Gabr. Gyllenståhl, vidare av hans måg, kapt. Gust. Ad. Makeléer († 1706), 1725 av hans änka Hedv., omg. med kommissarien And. Vetterström. Hon försålde egendomen till sin måg, sederm. majoren Karl Gust. Gripensköld, som var ägare omkr. 1760. Tillh. 1786 hans son, lagm. Joh. Gust. Gripensköld († 1791), 1818 dennes brorson, löjtn. Gust. Ad. Gripensköld († 1824) och denne sistnämndes måg, fänrik Gotth. Teod. Pfeiff († 1843) till hälften var. Ägdes 1825 av Joh. Samuelsson och 1852 av fältväbeln Lars Gust. Gyllenhammar, g. m. Katrin-Marie Samuelsson. Han och hans barn försålde egendomen 1873 till brukspatr. K. A. N. Gyllenhammar för 31,000 kr. Tillh. f. n. Boxholms ab. — Egendomen är belägen vid Stjärnsandsviken. — **Uppsalatorp,** 1/4 m., 134 h., f. d. kr. skogvaktarebost., indr. till staten.

Övriga tillhörigheter: *i Ydre:* Hällebo utj., Häradsmålen, Nystugans utj., *i Göstring:* Danielshammar, Enshults kvarn o. såg, Långtorps kvarn, Mellansjö mejeri, Somviks mejeri, Stjärnesands kvarn m. fl.

3. **Norra Vi,** vid sö. ändan av Sommen. Gränserna äro i n. Malexander, i no. och ö. Tirserum, i s. Svinhult, i sv. Sund och i v. Asby. Arealen: 12,727 h., därav 10,427 land. Marken är till stor del uppfylld av berg och sten. Av särskilda höjder märkas Urberget, Kjälemåla knapp, Korpa, Bockskinns-, Hatte-, Vassvik-, Gull-, Kvig-, Kleva-, Kittel-, Falk-, Ulve-, Kämpekullabergen m. fl. Rådande jordart är svartmylla samt en föga fruktbar sandjord. Sjöar och gölar sägas finnas till ett antal av 45. Av Sommen hithöra den s. k. Vifjärden och innersta delen av Svanaviken. De största insjöarna äro Njärven, Skiren, Höstängen och Östersjön. Kärr och mossar upptaga en betydlig del. Förbindelser med omnejden sker förnämligast genom stora landsvägen, som kommer in från Tirserum, går med ansenliga backar i sv. och v. riktning förbi kyrkan, därefter åt so. till Sund. Andra mindre vägar utgå i olika riktningar till Tirserum, Sund och Svinhult. För vinterkörslor användas vattendragens isar, och sommartiden är ångbåtskommunikation å Sommen.

Wj s:n i Ydre omnämnes 1337, då biskop Karl i Linköping uppdrager åt Håkan Karlsson uppbörden av en mängd sina inkomster, bl. a. tiondena från Vi, Sund, Ryd och Svinhult. *Wi* kyrka nämnes 1363, då kon. Håkan härifrån utfärdade ett brev, men ovisst är, om därmed avses N. l. S. Vi. År 1447 gav biskop Nils 40 dagars avlat åt dem, som på vissa dagar bevista gudstjänsten i S:t Laurencii kyrka i *Wy*. Sedan länge har socknen tills. med Tirserum i Kinds härad som annex varit ett pastorat. År 1689, d. 18 juni, förklarades pastoratet patronellt och tillkom jus patronatus äg. av Ribbingshov. Redan år 1693 förkla-

rades det för regalt. Efter en uppkommen tvist bestämdes genom k. resol. av d. 28 jan. 1743, att Tirserums församling vore berättigad att alternera med patronus, men den 29 dec. 1779 förklarades slutligen, att äg. av Ribbingshov kallar pastor ena, och församlingarna välja, efter av domkapitlet upprättadt förslag, andra gången. Ny regl. 1919. Kyrkan, belägen å Ribbingshovs ägor, grundlades 1771, var färdigbyggd 1774 o. invigdes d. 1 jan. 1775, då den erhöll namnet Konung Gustaf III:s kyrka uti Ydre härad (fig. 353). Å en sten över stora ingången läses: *Då Gustaf III var Sv: Göt: och Wend: Konung* (här uppräknas namn å landsh., biskop, m. fl.), *byggdes denna k. Gustavs kyrka, sakristia och en del af tornet 1771, som sedan gjordes färdigt 1774.* Kyrkans längd är något över 29 och br. 13 met. med plats för 800 personer. Har 2 varmugnar. Altartavlan framställer Kristi himmelsfärd. Orgeln om 11 st. är av Schörlin 1793. Dopfunten är av trä med tennfat med Drakeska och Ribbingska vapnen. Av ljuskronorna är den i koret skänkt av generalmaj. v. Schaar. På mellankronan läses: *In memoriam viri qui in pietate et vitæ integritate superiorem sua ætate vix habuit, pl. rev. et clar. mai. Petri Joh. Reftelii, præp. et loci pastoris summe meriti, nati A:o 1613, denati 1688 et inter aram et limen ingressus ad eam sepulti, ut et conjugis lect. et cast. Mariæ Nic. Schepperæ, hoc monumentum fecerunt heredes.* Vapen finnas i Ribbingshovska gravkoret över generalmaj., landsh. Ax. v. Schaar († 1702) och överstelöjtn. Joh. v. Schaar († 1723). Å ömse sidor om dessa vapen hänga porträtt av dem och deras fruar. Nämnda gravkor uppfördes redan vid gamla kyrkan och vidfogades den nuv. med ingång från henne och valvöppning över dörren. I sakristian hänger en gammal altarprydnad, skänkt till kyrkan 1688 av gen.-maj. v. Schaar och förest. Kristi nedtagande av korset. Även förvaras här några bilder av en ännu äldre altarprydnad samt ett epitafium och porträtt av prosten Lars Kraft, genom vars möda denna kyrkbyggnad kom till stånd, ävensom ett porträtt av lekt. Fallerstedt.

353. Norra Vi kyrka.

Gamla kyrkan var av hög ålder, av sten med paneladt trävalv. Längden genom tillbyggnad 20 o. br. 5,3 met. Orgeln om 8 st. köptes 1734 från Kisa. Torn fanns icke.

Å storklockan, skänkt av nyssnämnde generalmajor och hans fru, Anna Printzensköld, läses: När de mig röra, vill jag Gud till ära med min tunga jag lovsjunga och kallar till Guds hus gamla och unga etc. Å den mindre, gjuten 1774, och skänkt av majoren Fredr. Ulr. Ridderborg, läses: Kan kalla malmen örat röra Och mana till Guds hus, Så låt din själ av andans ljus, När du Guds rena ord får höra, Upplysas och sann bättring gör, Så skänkes himlen, när du dör. Å andra sidan: Till Guds ords rena tolk, I Gustafs nya kyrka Jag kallar Gud att dyrka Kung Gustafs kära folk. Tornet skadades av åskeld 1913. Vid kopparglobens nedtagande påträffades i densamma en glasflaska med en förvittrad beskrivning om kyrkobygget 1774. Globen var förf. av kopparslagaren Ståckhus i Linköping och uppsattes ånyo med samma flaska med innehåll.

Av fornlämningar märkas stensättningar och minnesstenar vid Smedstorp. Norrhamra, där urnor och järnredskap anträffades 1775 och 1783, ävensom vid Ribbingshov och Gavslätt.

Folkmängden var o. 1754: 760, 1790: 847, 1850: 1,064, 1910: 1,034, 1916: 1,022. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 3,510, fattigk. kr. 7,620, Rylanderska don. kr. 100, Visshultska don. kr. 2,000, Sjöviksku don. kr. 3,300. — Folksk. har 40 barn 1915; 3 småskolor finnas. — Handl.: 5, handtv.: 8.

Gårdar.

Baggemåla, $^1/_4$ m., 121 h., 1 äg. — **Bänarp.** 1 m., 107 h. År 1406 utfärdades fastebrev å en sjättings jord i *Bänatorp.* Tillh. 1910 A. P. Andersson och P. J. Berg. — **Fallerås,** 1 m., 142 h. Donerades jämte Frudehamra, Hult, Kölemåla, Lodhult, Njärvehult, Smedstad, Svenningeby och Tullerum 1646 till sed., riksr. Åke Ulfsparre. Tillh. 1894 Fr. G. Johansson o. K. J. Virén, Tullerum, 1910 F. G. Johansson o. P. J. Petersson. — **Frudehamra,** $^1/_4$ m., 362 h. Hörde 1686 och 1725 till Ribbingshov. Tillh. 1825 auditören Karl Otto Hellman, Alarp, 1884 och ännu 1910 And. P. Isaksson. — **Gallebo,** 1 m., 774 h. År 1401 skänkte Magnus Filipsson (av Bondesläkten med båt i vapnet) till Linköpings domkyrka sin gård *Gallabodha* efter sin syster hustru Bengta i *Vij.* 5 äg., därav staten 1912 inköpte $^5/_8$ m. — **Herrmannebo,** 1 m., 220 h. Tillh. 1700 majoren Gabr. Gyllenståhl, senare släkten Rääf. 2 äg., därav 1910 P. A. o. J. P. Jaensson. — **Holmarp,** $^1/_8$ m., 37 h. Har jämte Lodhult varit länsmanshemman. 2 äg. — **Hult,** 2 $^1/_2$ m., 277 h. Tillh. under 1700-talet släkterna Armsköld, Sternberg, Grubbe och Duræus. Åren 1771—77 tillh. 1 $^1/_2$ m. häradshövd. Sigfr. Gahm († 1799). 5 äg., därav 1910 J. A. P. Hultman o. K. A. Karlsson. — **Härbergshult,** 2 m., 824 h. Tillh. 1884 And. P. Karlsson, 1894 A. F. Andersson o. 1910 staten. — **Högmålen,** $^3/_4$ m., 93 h., 3 äg., därav $^1/_4$ m. Boxholms ab. — **Kölemålen,** $^1/_4$ m., 212 h. *Kijlemåla* såldes 1593 av Håkan i Bräng samt Per och Staffan i Ekeberg till Per Larsson härstädes för 230 lod silver. År 1600 gavs fasta å *Kiöllemåla*, av vilken gård hälften var såld och hälften skänkt till Staffan Andersson. Tillh. 1884 S. M. Palmgren, 1894 hans stbh. o. 1910 K. Johansson. — **Lidhult,** 1 m., 84 h. Erengisle Platas dotter gav 1332 till Skänninge kl. samma dag som hon antog nunnedräkten, hälften av fädernegodset *Lidhaholt* samt lika andel i hus och lösören med förbehåll om andra hälften under livstiden till sina nödvändiga behov. 3 äg. — **Lodhult, L:a,** $^1/_4$ m., 157 h., tillh. 1894 fanjunk. Konr. Malmgren o. 1910 D. M. R. Malmgren o. J. O. Johansson. — **Lodhult, St.,** $^1/_2$ m., 413 h. År 1588 gavs fasta å en skattetomt i *Store Loohultt*, som Joen Larsson

i Beseryd sålt till And. Persson i samma gård. Tillh. 1910 K. E. Johansson. — **Målen,** 1 m., 212 h. Hörde jämte Siggemålan och Stjärneberg 1683 och ännu i slutet av 1700-talet, kanske än längre, till Ribbingshov. Har 3 äg., därav 1910 J. V. Axelsson. — **Njärvefall,** 1/2 m., 179 h., 4 äg. — **Njärvehult,** 1 m., 396 h. År 1600 fick Per Boxa fasta på den jord, som han då köpt i *Nerffuehuultt*. Skrives 1620 *Nierfuehult*. Tillh. 1910 kaptenen O. F. Kugelberg o. A. J. Karlsson. — **Norra Vi** l. **Norrhamra** med **Kämpekulla,** 2 m., 241 h., vilket senare tillades 1619. Kyrkoherdebost. — **Olstorp,** 1 m., 170 h. Hörde 1683 och långt in på 1700-talet till Ribbingshov, men tillh. 1783 kapt. Duræus, som samtidigt var äg. av Bänarp. Tillh. 1884 J. Olsson, 1894 o. 1910 Kasten Kastensson. — **Probarp,** 1/4 m., 210 h. Innehades 1687 av fru Kristina Posse. Tillh. 1884 o. 1894 And. P. Eriksson, 1910 hans stbh.

Ribbingshov, 2, med **Kåvebo,** 1, **Kämpekulla,** 1/4, **L:a Rödje,** 1/2, **St. d:o,** 5/8 m., tills. 1,394 h. Ribbingshov har förr hetat Wi l. Wij. År 1279 tillbytte sig Birger Filipsson till Idö, som var gift med Ulfhild Magnusdotter, sin hustrus ärvda jord Wi, som han vid samma tid försålde mot 360 mark till sin svåger, ridd. och riksr. Bengt Magnusson, vilket köp bekräftades av konung Magnus, »äfven om deruti vore något mindre lagenligt tillgånget». Genom hans dotter Ingeborg kom Vi sedermera till hennes man, riddaren och lagm. Birger Persson (Brahe † 1327). Vid arvskiftet efter hennes död 1320 tillföll bland annat Vi deras yngsta dotter Katarina, som var gift med ridd. och lagm. Magnus Gudmarsson (Hjorthufvud), varefter gården tillföll deras dotter Ingeborg, gift först med riddaren och riksr. Bengt Turesson Bielke och sedan med jarlen av Orkneyöarna Erengisle Sonesson (Båät † 1392). Synes sedermera tillfallit hans ättlingar och bibehållits inom denna släkt, till dess den från Brita Båät, gift med ståth. Per Hansson (av Forstenasläkten) övergick till deras dotter Anna († 1648), g. m. Erik Pedersson Ribbing († 1623), vilken gav egendomen sitt nuv. namn. Tillh. vidare deras dotter Märta, vars förste man var v. presid. Svante Horn († 1645) och andre man kaptenlöjtn. Arv. Drake († 1687) samt ärvdes efter hennes död av hennes dotter Brita Horn, g. m. generalm. Ax. von Schaar († 1702), därefter av deras son, överstelöjtn. Joh. v. Schaar († här 1723), genom vars änka, Charl. Kat. Mörner († här 1729), säteriet även innehades av hennes andre man, översten Nils v. Ungern-Sternberg. Tillh. senare hennes enda barn i första giftet, Katarina Marg. v. Schaar († här 1792), som var gift först med ryttm. Joh. Leijonhjelm († 1748) och sedan med kaptenen Fredr. Ulr. Ridderborg († 1782). Kapten R. och hans fru stiftade dagen före hans död Ribbingshov till fideikommiss för hans brorson, majoren Karl Fredr. Ridderborg, som även tillträdde egendomen efter hennes död. Övergick vid hans död 1807 till sonen, Jak. Fredr. Georg Ridderborg samt efter dennes död till hans son Karl Fredr. Kr. Ridderborg, efter vars död 1907 fideikommisset emottogs av sonen, kaptenen Karl Gust. And. Fredr. Ridderborg.

Om en av ägarinnorna berättar Rääf i sin beskrivning över Ydre h:d följande: »Anna Märta von Schaar, dotter av gen.-maj., landsh., översten för Smål. kavall., den tappre Axel v. Schaar och hans första fru, Brita Horn till Ribbingshov, berättas i sin barndom utstått ett besynnerligt äventyr, varom sägnen ännu är livlig: Vid ungefärl. 2 eller 3 års ålder fördes barnet av sin sköterska en vacker sommardag till stranden av Vassviken, på vars ena sida nämnda sätesgård är belägen, begränsad på den andra av V. Ryds höga och branta berg, och vid vilkens innersta och låga sandstrand, utmed häradsvägen, pigan satte sig att roa flickan. Då denna därunder blev varse och yttrade åtrå efter blommor, som växte i ängen på andra sidan vägen, uppstod kvinnan, lämnade barnet på sanden, och översteg gärdesgården för att hämta rosorna, med vilka hon skyndsamt återvände de få steg hon sig avlägsnat. Men förgäves efterletade hon det anförtrodda barnet. Det var försvunnet. Sedan hon själv förgäves sökt, sprang

hon hem till herrgården att omtala olyckan. Genast anställdes en noggrannare efterletning med allt gårdens folk, men då barnet eller minsta spår efter detsamma, på land eller i sjö, ej kunde upptäckas, frambådades det dåv. stora godsets alla åboar, vartill slutligen kom biträde från övriga socknen, som i flera dagar fortsatte detta fåfänga sökande. Omkring ett år därefter, en morgon när herrskapet skulle företaga en resa, och stalldrängen gick förbi Vassviken att upptaga de betande hästarna, fick han i nämnda berg vid vikens ö. sida se barnet sittande ensamt på en brant häll. Med största möda klättrade han till stället, tog flickan på axeln och återvände lyckligen till Ribbingshov med sitt kärkomna fynd. Hon befanns då icke tilltagit i växt under årets lopp. Hennes kläder voro alldeles desamma som vid försvinnandet och icke mera nötta. Och om vad sig med henne tilldragit kunde hon blott yttra: 'Gubben, gubben!' Utan vidare händelser av denna art uppväxte fröken och vigdes i fäderneslandet med sin styvmoders, Anna Brita Printzenskiölds, bror, ryttm. vid Smål. kavall. Johan Printzenskiöld, f. 1656, d. 1720. Hon genomgick sin första barnsäng 1687 hos föräldrarna, såsom den tiden ofta var sed, och bodde i ett rum med utsikt över Vassviken, befintligt i den gamla Ribbingska byggningen på gården, som sedermera blivit borttagen, men som vid ifrågavarande händelser innehöll boningsrummen, emedan generalen väl med danska fångar börjat men ej färdighunnit det stora och senare med övre våning försedda huset. Under det ryttmästerskan av denna orsak låg till sängs, tyckte hon sig se genom fönstret sin forna bortrövare, och utropade till de närvarandes häpnad: »Se, nu kommer gubben, för att ånyo borttaga mig!» Hon levde sedermera till 1730 och efterlämnade flera barn, varav det äldsta, Anna Brita Printzenskiöld, som föddes vid sistn. tillfälle 1687, blev gift med ryttm. Libert Ludv. Lang och bodde på Svana samt dog 1750. Uti riddarhusgenealogien finnes för Anna Marta von Schaar en märklig anteckning: att hon vid 4 års ålder blev förlovad, vilken i någon mån synes bekräfta om ej verkligheten åtminstone föräldrarnas övertygelse om sanningen av deras barns bergtagning, enär de, genom en så ovanlig åtgärd, bruklig endast i några få furstliga hus, tyckas haft för ändamål att med kyrkans band fästa sin dotter vid en mänsklig brudgum och att, enligt tidevarvets tro, genom prästerlig välsignelse, befria henne från bergtrollets ytterligare angrepp.» — Belägenheten är särdeles vacker vid Sommens s. strand. Manbyggnaden hade förr två vidhängande flyglar (fig. 354).

354. Ribbingshov.

Siggemåla, $^1/_2$ m., 74 h., 1 äg. — **Sjöhult,** $^1/_2$ m., 69 h., 3 äg.

Sjövik, 1 m., 486 h. År 1345 testamenterade lagm. Knut Jonsson denna gård till sin fogde Pet. Ragvaldsson. År 1513 försålde riksr. och ridd. Tord Bonde densamma till Sven Ped. Sigurdsson. Tillh. som säteri på 1680-talet kaptenlöjtn. Olof Armsköld († 1686), därefter sonen, löjtn. Karl Armsköld († 1703), vidare en Stråle, som försålde egendomen till amiralitetskaptenen Maur. Grubbe, efter vilken den ärvdes av kapt. Joh. Utterbom, som var äg. 1750, tillh.

1783 Fagerström samt i början av detta århundrade släkten Ridderborg. Ägdes senare av majoren Bror Ad. Georg Ridderborg och efter hans död av barnen, ryttmäst. Sven och fröken Märta Ridderborg, vilka sålde egendomen till nuv. äg., Boxholms ab.

Skirshamra, 1/4 m., 482 h., 2 äg. — **Smedstorp,** 67 h., 2 äg. — **Solebo,** 1 m., 628 h., f. d. militiebost., indraget till staten. — **Svana,** 2 m., 216 h. med **Stjärneberg,** 1/2 m., 216 h. *Swana* kallas 1650 »Åke Hanssons Ulffsparres påbegynta sätegårdh». Hade sedermera och ännu 1783 samma ägare som Ribbingshov. Ägdes 1818 av bondesläkt. Tillh. 1884 Karl Samuelsson, 1894 hans stbh., 1910 K. J. Andersson. Stjärneberg är i senaste tid tillköpt. — **Svänningeby,** 2 m., 332 h. År 1587 fick Jon Amundsson fasta å norrgården i *Svenningeby*, som han köpt av Lasse Amundsson m. fl. medarvingar. Nu 6 äg. — **Svärdstorp,** 1/2 m., 258 h. Lafrins Filipsson och Ingrid Jonsdotter sålde 1384 *Swartztorp* m. m. till drotset Bo Jonsson. Tillh. Boxholms ab. — **Sånstorp,** 1/2 m., 75 h., 1 äg. — **Tullerum,** 2 m., 159 h., 4 äg. — **Vitslevik,** 1/4 m., 139 h., 2 äg.

Övriga tillhörigheter: Brostugan, Flämminge kolhus, Högmåla såg, Hökhult (556 h.), Kampekulla kvarn, Påttemåla utj. (72 h.), Smedstorps kvarn m. fl.

4. Sund. Gränserna äro i no. N. Vi, i so. Svinhult, i ssv. V. Ryd, i v. Askeryd och i nnv. Asby. Arealen: 12,466 h., därav 11,118 land. Marken är till större delen bergig och stenbunden. Rådande jordart är svartmylla samt på vissa ställen sand. Av sjöar är Sundsjön den största. Genom socknen flyter Bulsjöån. En del av Ö. Lägern hithör dessutom. Av landsvägar märkas först de, som komma från N. Vi och Asby, vilka mötas vid kyrkan, varefter vägen fortsätter åt s. och so. till V. Ryd. Vid Österbymo finnes jvst., gästgivaregård och skjutsstation. Jvst. är även vid Forsnäs, båda vid Österbymo—Eksjöbanan.

Sunds socken nämnes 1372 med herr Erik och 1398 med herr Petrus Karoli som kyrkopräster. Socknen bildar ett pastorat för sig, men skall 1543—1572 haft såväl Ryd som Svinhult till annex. Ny regl. 1919. Kyrkan kallades i äldre tider, antingen till följd av hennes läge vid häradets tingsställe l. till följd av att hon ursprungligen måhända varit häradets enda kyrka, häradskyrka. Nuv. kyrka (fig. 355) är, sedan den gamla blivit utsynad 1775, uppförd av sten 1794—95 på samma plats som den gamla å en utjord, vilken under katolska tiden tillhörde kyrkan, men indrogs till kronan 1527, återlöstes 1648 av majoren Magn. Drake och 1658 skänktes till kyrkan. Över kyrkodörren å tornet läses å en brun gottlandssten: *I konung Gustaf IV Adolfs andra regeringsår, då svenska församlingen andra gången firade hundradeåra minnet av Uppsala möte, lades grund till Sunds kyrka.* (Här uppräknas namn å dåv. landsh., biskop o. s. v.) Exod: XX: v. 24. Reparerades 1862, 1894 o. 1913 efter ritn. av arkitekten A. V. Brunskog. Sakristian är under läktaren. Kyrkans längd är, tornet oberäknadt, inom murarna med det halvrunda koret 32, br. 13 och höjden till taklisten 4 met. Har inemot 500 sittplatser och varmledning. Takpanelen är välvd med bräder. Har 3 långgångar samt en på tvären från s. dörren, 2 fönster i koret, 6 på n., 5 och 1 halvrundt på s. sidan. Altartavlan är målad av Hörberg samt framställer Kristi

törnekröning och är enl. inskrift hitskänkt av församlingens barn och ungdom. Predikstolen är skänkt av pastor Gust. Hammarqvist. Orgeln om 12 st. är från 1898 av Åkerman i Lund. Gamla orgeln var från 1794 om 18 st. samt rep. 1831 och 1861. Å dopfunten, som är av brun gottlandsmarmor, med upphöjda djur och blommor, läses å övra randen: *Magnus Drake. Kristina Kagg. 1664.* På foten synas dessa familjers vapen. Av kyrkans tre ljuskronor är en av glas och de andra av mässing, utan inskrifter, vartill kommer en år 1913, skänkt av släkten Åstrand. En av de senare är inköpt 1695. Familjen Drake har i kyrkan grav. Vid senaste reparation anträffades två murade grifter i kyrkans främre del, vilka enl. Rääf äro från 1690 o. 1753. Å kyrkans långväggar hänga flera baner med Drakeättens vapen och ett med Grubbeska vapnet, vilka 1914 restaurerats på bekostnad av löjtn:a Henr. o. Ax. Rääf. Å samma plats finnes följande inskrift: Zacharias J. Strandberg gav Et Hundrade tunnor spannemål til Magasin åt Sunds församl., och Fem Hundrade Riksdaler till dess kyrkas byggnad. Tiden kan förstöra denne teckning af hans utseende, men icke minnet af hans välgörande, icke Sunds församlings erkänsla. Hans porträtt i olja (1788) av Ulrika Pasch, hängde förr här ovanför, men förvaras nu i sakristian. En år 1583 tillverkad kalk med paten, tagen under Karl X:s fälttåg, är hitskänkt av kapt. Joh. Jernefelt († 1681). Kalken har i upphöjdt arbete flera framställningar ur bibeln, jämte inskrifter. Vackra lampetter äro år 1914 hitskänkta av medlemmar av släkterna Stjernspets, Key, Åstrand, Grapengieser, Dusén och Granqvist.

355. Sunds kyrka.

Gamla kyrkan var av obekant ålder samt var uppförd av stora och grova gråstenar med stödpelare vid väggarna, valv av sten, sakristia på n. sidan, vapenhus, portlucka och kyrkogårdsstängsel av trä med spån på alla tak och 2 ringklockor i stapel jämte en mindre i »bokestolen». Vådeld härjade kyrkan d. 7 apr. 1660, varvid murar och valv skadades, samt allt innanrede, stapeln med sina klockor, stängseln kring kyrkogården med kyrkobod och klockaregård förbrändes. Kyrkan iståndsattes

och predikades här ånyo för första gången juldagen 1663. Templet var då utvändigt efter två urtida tillbyggnader i ö. 26,7 m. långt, 8 m. bredt utom i koret, som blott var 5,7 m. bredt. Vapenhuset var av trä. Ny klockstapel uppfördes samtidigt. Altartavlan, förest. Maria bebådelse, samt Kristi födelse och omskärelse, inköptes 1684. Orgeln om 6 st. köptes 1756 från Kisa och hitskänktes av assessoren, med. d:r Zak. Strandberg.

Ringklockorna hänga i tornet. Den större, omgjuten 1744, och som är väl arbetad med bilder och lövverk, har till inskrift, överst: Gloria deo, hominibus pax och på sidan Funera plango. Fulgura frango. Sabbatha pango. Excito lentos. Dessipo ventos. Paco cruentos. Denuo fusa tempore past:is L. Magni Ekstrandii. Mense iunio 1744. Jag är genom elden fluten och av Magno Hultman gjuten i Norrköping. Å den mindre klockan läses: 1679 är jag först tillsammansfluten, 1759 för ett fel i Jönköping omgjuten. Herren öke mina år, till dess vår jord sin ända får. Sub pastore loci Magno Ekstrand. 1825 för ett fel i Norrköping för tredje gången omgjuten sub pastore Magno Edesman. — Gudi till ära, Sunds församling till tjänst, är denna klocka omgjuten av Lars Öhman. Uppgiften, att lillklockan tillkom 1679, är så tillvida oriktig, att hon då i Sund blev omgjuten.

Av fornlämningar märkes vid Oppeby en runsten, å plan, som vid byns skifte avsattes för stenen. Ristningen är: Danermannen Björn reser stenen efter sin fader Gren och sin syster Stena. Vid Sunds kyrkoby finnes ett runstensfragment med orden »krimi», vilket av Brate blivit tydt som namnet Grim. Ättekullar, minnesstenar och stensättningar finnas på flera ställen inom socknen, såsom vid Bulsjö, ett större gravfält, vid Österby, ehuru ett betydligt antal där blivit förstördt, vid Broby, Opreda, Ed, Kamarp, Oppeby, Hjälmseryd, Gravby, Stubbarp m. fl. ställen.

Folkmängden var o. 1754: 860, 1790: 1,200, 1850: 1,309, 1910: 1,222. — Kassor 1910: Kyrkok., jämte andra under kyrkorådets vård varande kassor, kr. 40,562:93, fattigk. kr. 1,566:51, Rääfska f. kr. 1,000. — Folksk. äro 2 med tills. 88 barn 1915; småsk. äro 2. — Handl.: 3, handtv.: 22. Till underhåll för en sockenskola skänkte majoren Fredr. Wulfcrona († 1798) 250 kr. Skolhus fanns uppfördt 1817, ehuru skolan då icke börjat sin verksamhet av brist på medel. — Häradets äldsta marknadsplats, som privilegierades d. 12 febr. 1627, var i närheten av Torpa kyrka, men flyttades omkr. 1802 till Österbymo, där årligen i juni och okt. marknader höllos, ehuru slutligen endast i oktober. Sista marknaden försiggick här år 1915 och efterträddes från 1916 med möten och handel med kreatur, landtprodukter och alster av inhemsk husslöjd. Österbymo är vanligen en öde hed, som likväl vid vissa tillfällen bliver medelpunkten för häradets folkliv, köpenskap och förlustelser.

Gårdar.

Aggebo, 7/8 m., 203 h., 4 äg. — **Axefallsboda,** 1 m., 958 h. Magnus i *Axafalzbodhum* tillbytte sig 1411 1/3 här mot v. gården i *Søluothorp* och en del i *Hiælmsæng*, vilka i stället skulle tillfalla prästbordet. Här har förr funnits knipphammare. Tillh. Boxholms ab. Av gårdar inom socknen tillhöra följande nämnda bolag: **Stora Bräng,** 1, **Bulsjö söderg.,** 1/2 m., 481 h., **Gnottnehult** med utj. 5 1/6 m., **Graby,** 2 (se nedan), **Rödje,** 1/40, **Svarvarehem,** 1/80, och **Tomta,** 1/4 m. — **Bestorp,** 3/4 m., 107 h., f. d. kronolänsmansbost., indr. 1914. — **Broby,** 1 1/2 m. Broby nämnes 1385 i Bo Jonssons köpebrev. Ägdes 1686 o. 1726 av släkten Mörner och senare av släkten Drake. 4 äg. — **Bräng, L:a** och **St.,** 1 1/2 m., 472 h., 2 äg. (se ovan).

Bulsjö, 1 1/2, med **Ukreda,** 1 m., tills. 1,505 h. Bulsjö säteri är norrgården av den ursprungliga byn *Bulusa*. År 1433 sålde Karl Holgersson och hustrun Ingegärd Nilsdotter härstädes kvarn och tredjedelen av de torp, som hörde till kvarnen, till »hederlekom man och välbornum» Filip Bonde på Smedstorp i Torpa s:n. År 1446 finnes en Ingevald Johansson i Bulusa nämnd. År 1464 sålde Henr. Håkansson av vapen en kvarnström jämte en mad här till sin frände Per Bagge av vapen. År 1581 såldes Bulusa norrg. och mellang. till »beskedelig man» Håling Töresson för 60 lod silver. År 1639 tillh. Bulsjö släkten Bååt, såsom följande anteckning i ortens dombok från detta år visar: »Bulåsa, twå heela ·frelsse gårdar vti Sundh Sochn, äre Deputerade igenom byte, till välb. Arwedh båt för sätegårdh ther opå håller han, och nu reeda sitt afwell, och äre thesse effterskrefne Ladegårds gods, Rödkulla 1/4, Löfåsa 1/4, Ånesta etc.» Mot slutet av 1600-talet tillh. gården majoren Magn. Drake († 1693). År 1682 blev den av honom utbytt samt kallas 1683 säteri av 2 allodialh., men 1687 sk. säteri. Major Drake förvärvade sig genom ansenliga gåvor till kyrkan »högsta rösten vid pastors tillsättande, dock med församlingens bifall». Denna patronatsrätt avsade sig hans avkomlingar år 1791 och ytterligare 1792. Kapt. Hans Leonh. Drake († 1722) ägde därefter Bulsjö, som vidare innehades av hans son och sonson, majoren Otto Magnus († 1760) och översten Hans Leonh. Drake († 1787). Huruvida egendomen därefter tillhörde sonen, majoren Leonh. Ad. Drake († 1801) är obekant. År 1818 ägdes Bulsjö emellertid av dennes dotter Maria Charlotta, som var gift med Johan Otto Wrangel, vilken sålde Bulsjö till Leonh. Fredr. Rääf, som bodde här till år 1843. Vid hans död 1872 ärvdes egendomen av hans son, Ragvald Leonhard Rääf († 1905). Tillh. f. n. hans brorsöner, löjtnanterna Henr. Leonh. och Axel Leonh. Rääf.

Ed, 1 m., 150 h. Denna gårds äldste kände ägare var i slutet på 1300-talet Esbjörn djäken. Därefter tillh. den häradshövd. Harald Pehrsson av vapen, som var ägare till *Edh* år 1443. Den 15 febr. 1464 sålde Henr. Håkansson av vapen en gård i Ed till sin frände, Per Bagge av vapen, vilken släkt gården tillh. ännu år 1587. I början på 1600-talet tillh. Ed majoren Lennart Båät. Efter hans död och ännu 1636 tillh. egendomen hans änka Beata Drake, som under Ed hade 13 gamla frälse- och 7 tillköpta h. Tillh. 1683 och ännu 1700 Lennart Enhörning samt 1720 genom gifte med kapt. Grundhs änka, född Enhörning, kyrkoh. Petr. Joh. Strandberg († 1732). Vidare har Ed tillh. fänr. Otto Grundh samt omkr. 1750 och antagligen intill sin död 1779 majoren Arv. Reinh. v. Gardemein, som var gift med Otto Grundhs dotter Krist. Katarina. År 1785 såldes Ed för en skuld, som G. hade till riksbanken, samt kom slutligen efter 9 års process för familjen Drake, under vilken tid hovaudit. Hoffstedt hade egendomen, genom köp av Drakarne till häradshövd. Joh. Keij. Ärvdes år 1789 av hans dotter Elisab. Ulr. Key († 1834), g. m. v. häradshövd. Karl Åstrand († 1814), vilken förstn. som änka avstod egendomen till delning emellan sina barn och innehades den omkr. 1827 av överjägmäst. K. J. Åstrand († 1861) och v. häradshövd. Ax. Erik Åstrand († ogift 1862), av vilka den förstn. sederm. blev ensam äg. Tillh. därefter sederm. översten Fredr. Aug. Åstrand och hans syster Kat. Charlotta, men blev den förstn. ensam äg. av huvudgården vid systerns död 1874. Ägdes vidare av hans änka, Hedv. Marg. Mat., f. Arehn, som jämte Nyckelberg i V. Ryd bekommit gården genom testamente av sin avl. man. — Nuv. manbyggnad är från 1700-talet men påbyggdes år 1850.

Edsarp, 1/2 m., 111 h. *Aesiotorp* såldes år 1433 samtidigt med Bulsjö (se ovan). År 1551 pantförskrev Måns Bonde till riksr. Axel Eriksson (Bielke) bl. a. *Esorp*. Tillh. 1884 o. 1894 Joh. G. Kastensson, 1910 J. A. Karlsson.

Forsnäs, 1 m., 716 h. År 1381 gav Gisle i Fallerås halva strömmen här till kyrkoh. i Sund, och 1387 gav Eringer Bengtsson halva strömmen till Sunds kyrka. Jöns Bult av vapen sålde år 1477 en halv gård i *Forsnæs*, 1 i *Upredha*,

1/2 i *Bodhaslæt* i Sund o. 1/2 i *Börstenhult* i Torpa, som hans hustru Ingrid Johansdotter ärvt efter Tjelfva Tjelfvasson, till Harald Petersson av vapen för 30 m. stockholmska. En kvarn här skänktes år 1498 av Marg. Erengisledotter till Skänninge kloster, då hennes dotter Karin Ulvsdotter blev nunna där. År 1500 ärvde riksr. och ridd. Erik Eriksson (Gyllenstjerna) hemman i Forsnäs efter sin moder Kristina, kon. Karl VIII:s dotter. Vidare sålde riksr. o. ridd. Tord Bonde år 1513 Forsnäs kvarn till Sven Peder Sigurdsson. Åren 1555 och 1562 ägdes Forsnäs av Olof Gustafsson (Stjernbjelke) samt 1575 och 1577 av hans änka, Ingäld Halstensdotter (Bagge). Om Forsnäs kvarnar tvistades under denna tid ofta. Man visste ej rätt, vart de hörde. År 1593 intygade Per Bagge, att en kvarn lydde under Gravby, och samma år intygades, att Forsnäs kvarn aldrig varit skänkt utan endast förlänad till pastorer i Sund. En kvarn vid Forsnäs dömdes år 1596 att återgå från Sunds prästgård till Gravby. Forsnäs egendom tillh. emellertid år 1590 Gösta Olofsson (Stjernbjelke). Han synes dött 1622. År 1636 tillh. egendomen ståth. Knut Drake († 1639), som i sitt första gifte hade Elin Månsdotter (Stjernbjelke), samt därefter deras son, kaptenlöjtn. Arv. Drake († här 1687). Efter hans död och ännu år 1700 var hans änka, Barbro Grubbe, ägarinna, men egendomen övergick sedermera genom köp till fältmarskalken Karl Gust. Mörner och efter hans död 1721 till hans arvingar, vilka försålde säteriet till översten Nils v. Ungern-Sternberg († 1756), varefter hans dotter Kristina Charl. († 1799) var ägarinna. Hon gifte sig 1759 med översten Hans Leonh. Drake, som var ägare till sin död 1787. Tillh. år 1818 lagm. Lars Jak. Grapengieser, som bekom egendomen med sin fru Bernh. Gustava Duse. G. dog här 1823. År 1825 tillh. Forsnäs änkefru Anna Mat. Schmiterlöv, f. Palbitzky, därefter Leonh. Fredr. Rääf, den kände fornforskaren och kulturhistorikern, som efter att från 1843 bebott egendomen avled här. Ägdes därefter från 1872 av sonen Bengt Leonh. Rääf († 1890), vidare av hans arvingar och f. n. av Forsnäs ab. — Belägen vid Ö. Lägerns n. strand och Bulsjöåns utlopp (fig. 356). Inom synhåll från mangården är en hög jordkulle, under vilken den 1872 avlidne 86-årige Ydredrotten vilar i en sarkofag av järn i en av gråsten välvd grav. Å en koppartavla finnes en minnesskrift. Kullen är gräsbeväxt utan att, enl. föreskrift, några yttre kännetecken tillkännagiva innehållet. Icke långt härifrån sprängdes först i ett berg en grav, vilken likväl övergavs, då det befanns ogörligt att hindra vattendropp från valvet.

356. Forsnäs.

Gravby l. **Graby,** 2, med **Tomta,** 1/4 m., tills. 831 h. Äldste kände äg. till *Grafby* är Magn. Ömandsson, vilken d. 20 dec. 1392 sålde sin ägolott här till Giurd Karlsson Foot. År 1397 bortbytte Nikl. Uddsson och Per Germundsson en gård i *Graffby* ävenledes till Giurd Foot, som var häradshövding i Ydre. En del i denna egendom hade F. även tillbytt sig av drotset Bo Jonsson (Grip). Efter F:s död synes egendomen tillh. sonen Erengisle Giurdsson, som var gift med Ingrid. Med säkerhet är bekant, att Gravby senare tillh. deras dotter Helga

Erengisledotter, genom vars gifte med häradshövdingen i Ydre, Sven Nilsson Slatte, egendomen övergick till denna släkt. År 1506 skriver sig Sven Nilsson »aff graby aff vapen oc borgare i linköping». Deras dotter Elin skrev sig år 1512 till *Graby*. Hon var då änka efter väpn. Nils Slatte, men gifte år 1515 om sig samt levde och bebodde denna egendom ännu år 1555. År 1551 befinnes hon, såsom blind, ha tillskrivit kon. Gustaf I och hans gemål, drottn. Margareta, hos vilkens moder, fru Ebba Wasa och morfader, riksr. Erik Karlsson Wasa, fru Elins föräldrar blivit uppfostrade. År 1552 intygar hon rågångarna till Gravby ägor, som voro: »till thet första Ett thorp som ähr häslan ståndande Skäll och öster i frå fjäraa Mosa ståndande skäll, och ifrå thet skälett i Rijdiana kulla af Rijdiana kulla i Möreka Beck i kalffua göll och aff kallffua göll och söder i Backa ther står ett skäll, och visar ått långsjöz ändan ther står i en hörnesten till skäll, och viisande theråt löffåsa högd, och i skeps mo i sunds halla, och strax vijd Rettare plas står thet skäll, och i Borra Beck står ther thu skäla Söder ifrån annan, och ther i från och i Sponga hall och i vasa grund och Notha dal och i glamosa lijd på rothena på thräd står skälett i Söder om vegen och nor i mosan ståndandes 3 thalla stakar och huar staka borat i ginom mz 2 holl och j jordbro, och i Hääslan och åttskijliande Egor emellom grabij och thongebij.» År 1555 blev Olof Gustafsson (Stjernbjelke) till Forsnäs befullmäktigad av fru Elin att för hennes sonbarns räkning taga vård om Gravby egendom. Hennes son var gift 2:a gången med Ingrid Halstensdotter (Bagge), som såsom änka gifte om sig med nämnde Olof Gustafsson. Hennes dotter i första giftet var Helga. Hon ärvde Graby och bodde här år 1567 med sin man, häradshövd. Tönnes Olsson. År 1578 var hennes halvbroder, Måns Olofsson (Stjernbjelke) egendomens äg. Efter år 1599 och ännu 1614 var hans änka Anna Brömsdotter (Bagge) till Ed ägarinna. Genom deras dotter Heljas giftermål med ståth. Knut Drake till Hagelsrum kom egendomen över till denna släkt. Drake var dessutom ägare till Forsnäs jämte 5 gamla frälseh. samt 9 $^{1}/_{4}$ m., vilka blivit tillköpta. Vid hans död 1639 övergick egendomen till sonen Joh. Drake († ogift 1667) samt därefter till dennes broder, majoren Magn. Drake († 1693), vilken även var äg. till Bulsjö. Tillh. vidare hans arvingar omkr. år 1700, senare hans måg, fänriken Joh. Rääf († 1744), g. m. Marg. Drake samt därefter sonen Ax. Leonh. Rääf († 1788). Ännu år 1805 synes egendomen varit i samma släkts besittning, men kort därefter övergick den till andra ägare. Graby egendom hade då i över fyrahundra år varit inom samma släkt eller inom familjer, som varit på det närmaste med varandra besläktade. År 1817 tillh. egendomen frälsekamer. Mattias Hellström, såldes 1824 till majoren Ax. Fredr. Rothlieb samt tillh. senare v. häradsh. Ax. Er. Åstrand († og. 1862), därefter dennes bror, v. häradshövd. Joh. Axel Åstrand († 1884) samt slutligen Boxholms ab.

Gällerstena, 1 m., 317 h. År 1446 sålde Sigge Kolsson $^{11}/_{12}$ i *Geldhersthenom* till Ingev. Johansson i Bulsjö. 7 äg. — **Hakeryd,** 1 m., 106 h., 2 äg. — **Hamrum,** $^{1}/_{2}$ m., 38 h. År 1403 sålde Håkan Mattson en gård i *Hambrum* jämte torpet *Hwmpen* till Karl Sture. 1 äg. — **Hårsafall,** $^{1}/_{4}$ m., 133 h., 1 äg. — **Hästrahult,** 2 $^{1}/_{4}$ m., 296 h., 3 äg., därav Forsnäs ab. — **Kalvefall,** $^{1}/_{4}$ m., 138 h., 1 äg. — **Kamarp,** $^{1}/_{2}$ m., 51 h. En gård i *Kombatorp* och en i *Lindarijdh* m. m. ingingo i det köp, som 1464 uppgjordes med Ed (se ovan). Hörde 1686 tills. med Bulsjö och Gravby. Tillh. senare släkten Rosenquist, 1825 Karl Edv. Montgomery, 1852 till hälften fröken E. Drake, 1884 serg. Ax. Fredr. Frit. Gyllenhammar († 1892) samt 1911 hans änka Sofi Kr. Ingeson och barn som fideikommiss. — **Linderyd,** $^{1}/_{2}$ m., 77 h. Tillh. jämte Lund o. Aggebo Sundsö under senare delen av 1600-talet och ännu åtm. 1725, men skildes därefter åt och tillh. Linderyd fru L. Drake, Lund Hoffstedt och Aggebo O. Rääf år 1786. Linderyd tillh. 1884 Joh. Samuelsson, 1894 o. 1910 Ax. L.

Petersson. — **Lund,** 1/2 m., 40 h., tillh. 1910 K. J. V. Hultgren. — **Lövåsa,** 1/4 m., 248 h. En lott här utbytte Torpa kyrka till Johan Bosson år 1400. En annan lott såldes 1415 av Nils Larson till Elif Dansson, och ännu en såldes 1421 av Holmsten Karlsson till Birger Gunnarsson. Tillh. 1910 A. L. Johansson. — **Oppeby,** 3 m., 371 h., 6 äg. — **Oppreda,** 1 1/2 m., 347 h. År 1403 utgavs ett intyg om, att hustru Elin Ragwaldsdotter i livstiden givit mannen Gjurd Foot 2 gårdar *Wprydhorn* och en ström vid Forsnäs. År 1418 bortbytte Peder Niklasson (hjärta under en sparre) sin andel i sitt gods i *Upridi* till Mikael Magnusson. Vid ett arvskifte 1518 erhöll riksr., ridd. Erik Eriksson (Gyllenstjerna) en del i *Oprede* (se Forsnäs). Har senare tillh. Gravby, 1884 och 1894 översten Aug. (1/2 m.) och v. häradsh. Ad. Åstrand (1 m.), 1910 K. Nilsson o. A. Fagerholm. — **Ramlarp,** 1/2 m., 68 h. Såldes samtidigt som Bulsjö år 1433. Såldes 1513 samtidigt med Forsnäs kvarn. Tillh. 1910 S. T. Petré. — **Rödekulla,** 1/4 m., 99 h. I *Rydhokulla* uppläts 1401 av Per Germundsson till Nils o. Magn. Person 3/12 med lika stor andel i Övra Aspenäs såsom släktbot för det dråp, han begått på deras fader Per Röd. 1 äg. — **Sandbäck,** 1 m., 118 h. Kallas 1585 *Sonbeck*. 3 äg. — **Sandbäckstorp,** 1/2 m., 63 h., 3 äg. — **Stubbarp,** 1 m., 224 h., 3 äg. — **Sund,** 3 m., 320 h., i vilken ingår egendomen Sund, 2 m., Sunds kyrkoh.-bost., kalladt *Hjälmseryd*, 1 m., och Klockareg. Magn. Karlsson bortbytte 1410 sina och systern Katarinas andelar i Sunds kyrkoby m. m. till Linköpingsbiskopen Knut, som 1422 ytterligare köpte 1/4 av en gård här. En gård såldes 1513 samtidigt med Ramlarp. Sund, 2 m., har 2 äg., 1910 Emil Stjernspetz och G. L. Gustafsson, men från 1911 äges den ena delen av S:z' barn i andra giftet. — **Sundsö,** 1/2 m., 107 h. År 1331 bortbytte Knut Kättilbjörnssons änka Asrun sina gods i *Sundzö* till biskop Karl i Linköping. Ägdes under 1600-talet av ryttmäst. Lindorm Bock († 1601) och därefter son efter son, av Bengt († 1676), 1686 och 1700 av översten Lennart och efter dennes död av majoren Lennart († 1734, då släkten utgick å svärdsidan). Säteriet ärvdes därefter av hans måg, majoren Otto Magn. Drake († 1760). Tillh. 1786 fru Drake samt sedermera majoren Fredr. Wulfcrona († här 1798), 1818 löjtn. K. E. Montgomery och 1825 samt senare bondesläkter, men ägdes 1910 av konsuln G. Eklund, Norrköping. — **Äng,** 1/2 m., 64 h., 2 äg. — **Ängaryd,** 1 m., 230 h. *Ænghiaryd* nämnes 1447, då gården såldes av Amund Gröning till Jon Håkansson. Såldes ytterligare 1561 o. 1578. 2 äg. — **Österby,** 2 m., 328 h. År 1381 bortbytte Lafrins Filipsson till drotset Bo Jonsson ett flertal gårdar, däribland i Sunds s:n *Østerby* med tillh. torpen *Wkreetha* och *Wræng*. Tillh. 1686 Axel Sparre, under 1700-talet medl. av släkterna Ros, Ribbing, Printzensköld, Sparre, 1725 översten Hans Leonh. Drake († 1787), 1825 Fr. Elmberg, 1852 J. P. Elmberg och L. Samuelsson, 1894 G. L. Elmberg (1 m.), handl. E. Petersson (9/10 m.) och G. Petersson, Oppreda (1/10 m.), 1910 G. Peterssons och G. Elmbergs stbh., då gården arrenderades av I. F. Elmberg.

Övriga tillhörigheter: Forsnäs tullsåg, d:o kvarn, Humbåsens utj., Ingeboda utj., Lönhult, Nyholms färgeri, Oppeby kvarn, d:o såg o. spånhyvel, Snickerifabrik, Sofiero, Utsikten, Anestads kvarn, d:o såg, Österby handelsbod, d:o mejeri m. fl.

5. **Svinhult.** Gränserna äro i nv. och no. N. Vi, i so. Rumskulla i Småland, i s. Ingatorp i d:o samt i nv. V. Ryd och Sund. Arealen: 14,238 h., därav 13,742 land. Socknen är ett bergland, det högsta i länet, ehuru några berg av ansenligare höjd och vidd ej finnas. Av bergkullar märkas Röhallar och Skamsgata vid Rås, Hästhagskullen

mot v. gränsen, Bobackar vid Lomåla, Flyttningsberget vid Funsboda, Ulve- och Kråkbergen vid Hamra m. fl. Av socknens sjöar och gölar märkas Funsbodasjön, Bro- och Borksjöarna m. fl. En del av dessa utrinner med sitt vatten till Stångån. Här finnas endast mindre landsvägar. Den största kommer från Sund, går förbi kyrkan i so. riktning till Rumskulla.

Swinæhult nämnes som egen socken 1322 och 1337. År 1543 lades Ryd och Svinhult under Sund, men skildes efter ett år därifrån. Icke långt därefter blev socknen annex till Ryd, till vilken den ännu hör. Kyrkan är uppförd åren 1872—76 och är belägen omkr. 175 m. s. om den gamla kyrkans plats samt enl. kyrkostämmobeslut av d. 28 juli 1868 lika med Hägerstads kyrka, till vilken ritningen är uppgjord av J. Granqvist (fig. 357). Kyrkan uppbyggdes av J. P. Sundqvist. Omkostnaderna för kyrkan bestriddes av kyrkokassans medel, som vid 1871 års slut uppgingo till 20,860 kr., vartill komma genom stambok och kollekt 2,063 kr. 14 öre, fria dagsverken och tillskjutna materialier av församlingen 2,087 kr. jämte övriga omkostnader 20,000 kr. Reparerades senast 1898. Har varmugn. Över stora ingången läses: *År 1875 e. K. under Oscar II:s regering är kyrkan färdigbyggd.* Kyrkan invigdes den 5 nov. 1876. Altartavla saknas, och är som altarprydnad ett vitmåladt träkors. En äldre, snidad altarprydnad förvaras i tornet. Orgeln om 10 st. är förfärdigad av P. L. Åkerman för 5,300 kr. samt avsynad i sept. 1876 och i juni 1877. Kyrkans tre mässingsljuskronor äro från gamla kyrkan. De äro utan inskrift och uppbäras av dubbelhövdade örnar. En av dem är från 1696 och en annan från 1700. Vid predikstolen är uppsatt en ljusarm med inskrift: *In domini laudem dat*

357. Svinhults socken.

Måns Axelius Acce; hic baptiz qui in Törnewalla Minister A:o 1667. Till kyrkan hör ett dopfuntsfat av mässing, väg. 4 3/4 ℔, med drivet arbete. Å detsamma läses: *Dieses Becken hat der Ehrw. Achtb: undt wolgelartte Her Casparus Mirovius Pfarher Hiesiger Stadt Kirchen zu Müllhausen In Preussen dem lieben Gott zu Ehren in den Taufstein zum Stetswerenden Gedechtnis verehret Anno 1644 am 9 Jun.* I sakristian är uppsatt ett år 1876 repareradt väggur, som 1791 skänktes till kyrkan av den inom församlingen 1747 födde urmakaren och mekanikern D. Kjellbom († å Smedshemmet under Spakarp 1802). Där förvaras även ett av Joh. Verner och Hans Simonsson år 1635 skänkt porträtt, måladt i olja å trä, av Gust. II Adolf.

Gamla kyrkan, som var av trä, antages varit omkring 700 år gammal. Var utvändigt spånbeklädd liksom tak och klockstapel. Längden var 21 och br. 7 m., sedan hon 1708 blivit tillökad i öster 9,5 m. Ursprungligen hade till prydnad funnits torn vid v. gaveln, men detta nedtogs 1693. Ringklockorna hängde alltjämt i stapel. Sakristian var välvd av sten, och ett vapenhus var tillbyggdt vid v. gaveln. Till det inre vitmenades kyrkan 1679, »efter ther var aldeles helfvetet afmålat medh många ledha pukar». Kyrkan upplystes av 6 större fönster med vinkelbågar och 8 mindre bredvid och under läktaren. Altartavlan inköptes 1754 och var lika med V. Ryds. Av en äldre, renoverad 1690, kvarfinnes ett stycke snidverk, vilket var uppsatt över dörren till sakristian. Detsamma förvaras tillika med altartavlan, gamla predikstolen och altarrunden, en mängd tavlor och bilder jämte en vid rivningen av kyrkan å sakristivinden funnen, i ek skuren bild av jungfru Maria med Jesusbarnet, i tornet. År 1875 erhölls k. maj:ts tillstånd att riva denna kyrka, och enl. beslut av d. 27 jan. 1877 försåldes den för 450 kr. samt nedrevs s. å.

Ringklockorna hänga i tornet. Den större, omgjuten 1772 av E. Fries i Jönköping och åter 1814, har följande inskrift: Te Deus illaesam multos bene servet in annos Ut possis claros accelerare sonos! Joh. Georgii Älf, p. l. et præp. contr. Ydr. Nic. Björkeroth, v. past. et com. loci. — Kom när jag kallar dig, o Svinhults folk, att höra Vår kristna läras bud om veta, tro och göra! När attan hundra år med fjorton till man skrev Från Jesu Kristi börd jag 3:tio gjuten blev I Jönköping av Jonas M. Fries. — Den mindre klockan är enl. inskrift omgjuten 1796.

Några egentliga fornminnen äro härifrån icke kända. I statens samlingar förvaras en liten runkalender i form av en liten bok, skriven under 1400-talet, vilken är köpt från en bondesläkt i denna s:n.

Folkmängden var . o. 1754: omkr. 500, 1790: 728, 1850: 954, 1910: 720, 1916: 702. — Kyrkok. 1910 kr. 3,303:85. — Folksk. har 12 barn 1915; två småsk. 32. — Handl.: 2 och handtv.: 10.

Gårdar.

Amundstorp, 164 h., 2 äg. (fig. 358). — **Attarp,** 1 m., 570 h. År 1443 hölls syn med länsm. o. nämnd mellan Attorp och Lid om kvarnst. o. fiskdamm. 3 äg. — **Bona,** 1/2 m., 231 h., 2 äg. — **Botilarp,** 1/2 m., 117 h., 1 äg. — **Bråta, N.,** 1/4 m., 566 h. — **D:o S.,** 1/4 m., 284 h., i senare tid inköpta till

358. Kvarn vid Amundstorp:

staten. — **Flinstorp,** 1/2 m., 235 h., 1 äg. — **Flodlycke,** 3/4 m., 205 h., 3 äg. — **Fundsboda,** 1 m., 1,141 h. Bo Nilsson testamenterade sin fastighet här år 1322 till en prebenda i Linköpings domkyrka. Tillh. 1910 P. J. Lindgren o. G. Elmberg. — **Fundshult,** 1 m., 1,256 h., 4 äg. — **Födekulla,** 1/4 m., 310 h., tillh. 1910 J. N. Lindgren. — **Gluggebo, L:a,** 1/4 m. Förr militiebost., nu 1 äg. — **D:o St.,** 1 m., 290 h. Indraget militiebost. — **Grevekulla,** 1/2 m., 444 h., 2 äg. — **Grindsbo,** 2 m., 409 h., 6 äg. — **Hamra,** 1 3/4 m., 941 h. Var 1683 fr. säteri av 2 m., tillh. kaptenlöjtn. Olof Armsköld († 1686), 1687 kapt. Kr. Samuel Duse († 1711), 1700 majoren Joh. Stråle. Har senare haft 7 à 8 äg., därav 1910 G. Elmberg, D. Danielsson. — **Hällefors,** 1/2 m., 570 h., 2 äg. — **Högerås,** 3/4 m., 107 h., 1 äg. — **Högshult,** 1/4 m., 392 h., tillh. 1910 K. O. Erikson. — **Idhult,** 1 m., 347 h., 3 äg. — **Justorp,** 1/2 m., 222 h., 4 äg. — **Klockarp,** 1/2 m., 452 h., 2 äg., därav 1910 Brusafors-Hällefors ab. — **Lid,** 1 m., 1,028 h. Nämnes 1443 samtidigt med Attarp. Tillh. staten (fig. 359). — **Livemåla,** 1/4 m., 675 h. o. **Rås,** 1 m., 654 h., tillh. båda Boxholms ab. — **Skarparp,** 1/4 m., 167 h., 2 äg. — **Skepphult,** 1/4 m., 245 h., 2 äg. — **Skuru,** 1/2 m., 157 h. Komministerbost. — **Spakarp,** 1/2 m., 227 h., 1 äg. — **Sprängsbo,** 3/4 m., 270 h. Joh. Lafrinsson av vapen och hustrun Anna Gödecksdotter, förut g. m. Kättil Svensson, skänka 1475 efter sin död *Sprækilsboda* till Vadstena kl. 2 äg. — **Stekarp,** 1/4 m., 171 h., 3 äg. — **Svinhult,** 1/2 m., 100 h., 2 äg. — **Västerås,** 1 m., 153 h., tillh. 1910 A. P. Johansson. — **Österås,** 1 m., 545 h., därav 3/4 m. staten o. 1/4 m. A. Fagerholm. Åkerarealen å

359. Lid.

socknens gårdar är obetydlig. Högsta arealen är omkr. 27 h. och minsta omkr. 3 h.

Övriga tillhörigheter: Stockrödjan ävensom flera kvarnar och sågar.

6. **Torpa,** belägen vid Sommen, som delar socknen i flera skilda delar, i s. landet invid Torpafjärden, n. därom den milslånga Torpaön, samt slutligen n. landet vid Flanhults och Liljeholmsfjärdarna. Gränserna äro i nv. och n. Ekeby och Malexander, i ö. och so. Malexander och Asby, i s. Askeryd, i v. Marbäcks, Frinnaryds och Säby s:r av Jönköpings län. Arealen: 11,032 h., därav 8,667 land. Sydligaste delen av socknen är den minst kuperade och är med sina växlande slätter, dalar och kullar, liksom även socknen i övrigt, särdeles naturskön. Torpön och det n. landet äro mera uppfyllda av skogbevuxna åsar och berg. Av bergkullar märkas Heljeklint, Pukaberget, Glasberget och Hatteberg å s. landet, Melse, Boda, Röa och Olleberg på Torpön samt Svalberget å Svalön. Förutom av Sommen bevattnas socknen av flera insjöar, bland vilka Hestrasjön och Raklången äro de största. På Torpön märkas Krushem, Pukagöl, Marka, Nyhems- och Aligölarna. Rådande jordart är å slättbygden mer eller mindre lerblandad mylla, förövrigt svag sandmylla eller sandjord. Av landsvägar märkas landsvägen från Småland, som kommer in från Säby, går först åt s., så åt ö. och åter åt s. till Asby. Vid Hestra utgår en väg åt so. och ö. till Asby. Från denna utgår väg till kyrkan, bel. nära Torpaåns utlopp i Sommen. Dessutom mindre vägar. Vid Torpasundet är bro över till Torpön.

Thorpum nämnes med präst 1281. Kyrkan i *Thorpom* omtalas 1299, sedermera 1336, 1337 samt oftare. Torpa bildar för sig ett pastorat. Kyrkan är av obekant ålder, men torde vara den äldsta inom Ydre. Är uppförd med 4 korsvalv och en likaledes välvd sakristia, varuti kakelugn insattes 1859 (fig. 360). Skeppet har tillsammans med det halvrunda koret en längd av 22,5 och en br. av 6,5 m. År 1674 utbrötos sidomurarna på skeppets mellersta valv och tillbyggdes här två korskyrkor av trä, vardera av 8,5 m. längd och br. Vapenhuset vid v. dörren uppfördes, förmodligen ånyo, 1666, åter 1730 och omtimrades 1840. Vid s. ingången byggdes ett nytt 1844. Framför dörren åt v. på n. korskyrkan är även ett litet vapenhus. Undergick senast 1891 reparation till det inre, då murytorna helt och hållet täcktes av lövverk i vackra färger. Har 500 sittplatser och 3 läktare. Två varmugnar finnas. Midt för altaret upptogs i koret ett nytt fönster 1814, då den gamla år 1657 av fru Brita Fahnehjelm, f. Armsköld hitskänkta altarprydnaden borttogs och upphängdes fördelad i de båda korskyrkorna. Denna altartavla, som var köpt från Tyskland, framställde i två målningar å trä Lasari uppväckelse och nattvardens instiftelse. Orgeln har 9 st. År 1725 inköptes en orgel av Cahman, som renoverades 1756, 1813 och 1839. Predikstolen är från 1651, omändrad 1728. Kyrkan har 8 ljuskronor av malm eller mässing. Den främst hängande, utan inskrift, är skänkt

1737 av majoren Jak. Joh. Tigersköld och hans fru, f. Rosenquist. Å den andra läses: *Af vördnad för Guds hus. Uptändas desse ljus. Jonas Adam Duse; Elisabet Sofia Räf.* En annan är enl. inskr. skänkt av majoren Gabr. Gyllenståhl och hans fru, f. Fahnehjelm i testamente efter deras son Peder Gabriel år 1679. De övriga äro givna av majoren Bengt Banck, Hestra, efter kommendörkapt. Erik Ahlfortz och hans fru Maria Sofia Gyllenståhl († 1753) av deras son, kaptenlöjt. Gabr. Ahlfortz, av löjtn. Ax. Joh. Fahnehjelm med fru, f. Rosenholtz samt efter Karl Henr. Ahlfort († 1740) av Maria Gyllenståhl. Vapensköldar finnas uppsatta efter ryttm. Odert Pooll († 1667), kapt. Peder J:son Fahnehjelm († 1655), två andra även tillh. sistn. familj, Per Gabr. Gyllenståhl (f. 1673, † 1677), korpralen vid Smålands kavalleri Jon Ulf (f. 1643, † 1677), löjtn. Anders Ulf (f. 1646, † 1705). I korets s. del är Hovetorpsgraven. Över densamma är en prydlig gravsten med årtalet 1697, under vilken vilar hovr.-assessoren Lars Torpadius († i Stockh. 1694) med sin fru, Krist. Drysenia. Å en annan grav är en sten med Lindhjelmska och Grönhagenska vapnen över deras familjegrav, som anordnades omkr. 1728 på så vis, att den gamla Hestragraven utvidgades. Den sten, som ursprungligen tillslöt denna grav, finnes ännu, men äro inskrifter och vapen utnötta. Under en fjärde sten vilar mag. Bartoldus Kuse († 1696). Under s. korskyrkan är Fahnehjelmska familjegraven. Vid besiktning av denna grav 1860 funnos däri en mängd likkistor, vilkas inskrifter voro oläsliga förutom Karl Gust. v. Olthoffs († 1769 en dag gammal). I samma korskyrka är även Fallagraven, i vilken ryttm. Odert Poolls, såsom balsameradt ansedda lik, insattes, då den på kyrkogården befintliga Linnekullagraven borttogs. Även Dalby hade här sin enskilda grav, som begagnades ännu 1792. Broocman anför och antagl. efter honom Liljegren i Runlära 1832, att namnet *Sven Nills Gotus* varit med runor ritat å muren vid predikstolen. Rääf antager namnet tillhöra någon av socknens medeltida präster. Är sedan länge utplånat.

360. Torpa kyrka.

Ringklockorna hänga i klockstapeln, som ombyggdes och försågs med en hög spira 1666. Har därefter flera gånger blivit reparerad och förändrad. Tornspetsen, som 1784 överst bekläddes med en kopparhylsa, nedtogs på 1790-talet med bibehållande av dess järnspira och väderhane, en tupp med flagga samt årtalet 1778. Å storklockan läses: Te Deus illæsam multos bene servet in annos ut possis gratos continuare sonos. Ex ære campana, qvæ per annos 328 sonuit, sed cunctis lugentibus mortem maximæ reginarum Ulricæ Eleonoræ fracta ac obmutescente me flare jussit Ecclesia Torpensis. Anno MDCCXLII. Å den mindre: Till Guds ära är denna klocka uti den stormäktige K. Carl XII höglofliga regements tid, med Adelns, Församlingens och Kyrkans omkostnad omgjuten år 1703 etc.

Fornlämningar saknas nästan helt och hållet. De enda kvarvarande bestämbara utgöras av några stensättningar å rusth. Tranbergas ägor ö. om landsvägen, av vilka den s. består av 5 i en krets uppresta stenar med en midtsten. Mellan dessa finnas några block, dels liggande i rader, dels utan ordning. Vid Holma anträffades en stenkista i ett stenröse, i vilken omkr. 1820-talet en »flintspets» hittades (i statens samlingar). Vid Näs finnes en s. k. jättegryta.

Folkmängden var omkr. 1754: 1,050, 1790: 1,129, 1850: 1,563, 1910: 1,296, 1916: 1,317. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 54,681, fattigk. kr. 5,121, skolk. kr. 1,523, Tranérska fattigförsörjningsf. kr. 4,605, Runboms f. kr. 2,363, Bäckstrands f. kr. 9,135, Fagerbergs f. från 1830 kr. 29,222, Slöjdsk. f. kr. 606, Magnus' minne kr. 1,076, Tranérska fonderna kr. 80,916. Donationshemmanet 1/4 m. Ramfall, tillh. prof. Joh. Tranérs († 1835) sjukvårdsstiftelse med läkare, medikamentsförråd m. m. T. var född här i socknen 1770 och tillhörde en bondesläkt. För underhåll av Grönhagenska familjegraven skall finnas en kassa. — Två folksk. ha 1 l:e o. 1 l:a med tills. 67 barn 1915; 3 småsk. — Handl.: 5, handtv.: 10. Häradets äldsta marknadsplats, som privilegierades 1627 av k. Gustaf II Adolf, förflyttades 1801 till Sund. För denna marknadsplats betalade Skänninge stad enl. beslut av 1749 årligen 6 d:r smt. Nämnda stad hade vid denna tid här årligen tre marknader.

Gårdar.

Basarp, 1 m., 86 h. Cecilia Knutsdotter, änka efter herr Bo Nilsson, gav 1336 sitt hemman *Bussathorp* till S:t Mårtens kl. i Skänninge, dit dottern Elena ingått. 3 äg. — **Björkvik,** 1/2 m., 218 h. Se Brandsnäs. Har en tid tillh. Boxholms ab., men ägdes 1894 o. 1910 av J. A. Johansson. — **Boda,** 1 m., 174 h., 3 äg.

Brandsnäs, 1 m., 214 h. Donerades tills. med Björkvik, 1/2 m., år 1642 till översten Otto Schulman († 1653), g. m. Anna Katarina v. Mörner († 1671). Ägdes vidare av deras son, överstelöjtn. Leon. Schulman († 1677), därefter av hans änka, Krist. Gyllenstjerna, ett lärdt fruntimmer, om vilken det berättas, att hon jämte sina studier var mycket road av jakt och övriga ridderliga sysselsättningar. Det påstås, att hon i manhaftighet gått så långt, att hon på duell utmanat överstelöjtn. Dav. Kohl, för det denne gift sig med hennes kusin. Huru med duellen avlupit är emellertid icke bekant. En och annan återstod av hennes bibliotek lärer ännu finnas vid egendomen. Säteriet övergick sederm. till sonen, ryttm. Otto Henr. Schulman († 1702). Genom hans änka Kristina Appelgren innehades egendomen därefter av hennes andra man, överstelöjtn. Er. Ax. Ekehjelm, efter vilken ännu en i grannskapet belägen skogsdunge benämnes Ekehjelmen. År 1721 såldes gården, med då tillh. Björkvik 1/2, Stäbbarp 1/2, Boda 1, Förnäs 1, Börshult 1, Kvarnkulla 3/4, Rosebo 1/8, Övrakulla med kvarn och såg 1/8, m. m. till Ax. Lindhjelm († 1758), varefter den tillh. hans änka Debora Grönhagen. Efter hennes död 1762 dels ärvdes, dels köptes egendomen

av majoren Ad. Fredr. Grönhagen († 1797). Vid denna tid hörde, förutom andra gårdar, även hela Torpön under egendomen. År 1856 övergick Brandsnäs såväl genom arv som köp och byte till kapt. Gust. Grönhagen, som 1878 sålde gården för 18,000 kr. till Felix Brandel. Tillh. 1910 Ernst Brandel. — Mangården, vars belägenhet icke långt från Sommen är utmärkt vacker, består av välbehållna åbyggnader i gammaldags stil.

Brevik, 1 m., 446 h. — **Börshult,** 1 m., 423 h., o. **Hovetorp,** 1/2 m., 246 h. tillh. Boxholms ab. Brevik tillh. Gyllenståhl († 1705), vidare Svanhals, 1825 fru Fr. v. Hartmansdorff, senare allmoge. Börshult hörde under 1600-talet och senare till Hestra, 1825 till Brandsnäs, senare till allmoge. Hovetorp inköptes 1649 av Reinh. Leuhusen och tillh. 1686 som säteri Rob. Lichton. Ägdes och beboddes 1687 av assessoren Lars Torpadius samt 1700 och 1725 av hans änka. År 1750 tillh. Hovetorp deras dotterdotter Greta Ekegren och hennes man, kapt. Gust. Folcker samt 1786 och 1818 dennes måg, Karl Gust. Ramsell. Efter hans död tillföll gården hans son, vilken år 1823 sålde den till änkefru Eva Brita Holst, Renstad. Därefter tillföll den genom testamente år 1834 hennes systerdotter, Eva Mat. Karol. Tigerschiöld († 1864) och därefter hennes man, prof., sederm. statsrådet Karl Gust. Malmström. som var äg. ännu på 1890-talet. — Å Hovetorps ägor finnes ännu en gräsbevuxen slagghög, ett minne från den tid, då järntillverkning av myrmalm var husslöjd här i orten.

Broby, 1/2 m., 122 h., 1 äg. — **Brostorp,** 1 m., 451 h. En gård i *Bredherstorp* testamenterades 1433 av Jöns Knutsson, Tångby, till Asby kyrka och prästbord. År 1441 bekräftade hans änka Ingeborg Gregersdotter denna gåva. Tillh. 1884 Johanna Svensdotter, 1894 B. E. Gelotti, Tranås, 1910 J. E. Johansson, Landeryd. — **Bubbetorp,** 1/8 m., 44 h., 1 äg. — **Dalby,** 2 m., 145 h. Är åtm. delvis inköpt från kronan av ståth. Knut Drake († 1639). År 1686 och 1700 tillh. säteriet dennes sons måg, kapt. Leonh. Rosenqvist av Åkershult, g. m. Anna Kat. Drake. Vid hans död 1725 ärvdes egendomen av hans barn samt inneh. på 1750-talet av hans dotter Märta Helena, g. m. majoren Joh. Jak. Tigerschiöld († 1771). Hon hade egendomen till sin död 1792. År 1818 tillh. Dalby genom köp häradsdomaren Sven Petersson († 1822), därefter hans son, nämndem. o. uppbördsskriv. Jonas Svensson samt måhända även hans måg, nämndem. Jonas Svensson. Tillh. år 1852 Alex. Hansson, 1872 o. 1884 Karl Karlsson, 1894 hans änka o. sergeanten G. A. Hjort, 1910 3 äg., därav K. A. P. Johansson o. G. A. Hjort. — **Dragsnäs,** 1/4 m., 65 h. År 1557 utfärdade Måns Nilsson i *Dragis Ness* ett brev, vari han förlåter sin hustru, som varit honom otrogen under hans bortovaro i krig. 1 äg. — **Falla,** 2 m., 118 h. År 1343 såldes en gård i *Fallom* med en ängsmad av Harald Toresson i Gräverum till hustru Ingegärd Agmundsdotter mot en köpeskilling av 60 m. gångb. mynt. År 1408 gav häradshövd. Giurd Karlsson Foot 2 gårdar i *Fallom* i morgongåva till sin senare hustru Elin Jonsdotter. År 1556 pantsatte Olof Gustafsson (Stjernbjelke) denna egendom, som då årligen räntade ett pund smör till landgäll och en tunna råg till gästning samt 4 dagsverken, till riksr. Axel Bielke för 100 mark. År 1683 ägdes Falla som säteri av löjtn. And. Ulf av Horsnäs († 1705). Ägdes år 1700 av Baltzar Leijonsten samt 1725 av löjtn. Jöran Armsköld, g. m. Edla Kat. Ulf, som var dotter av nyssn. And. Ulf. Därefter tillh. egendomen löjtn. Bengt Rääf. († här 1758), vidare hans dotter Elisabet, som hade varit gift med den här år 1751 avlidne Jonas Adam Duse. Om nämnda ägarinna läses i Torpa sockens dödslängd: »1790, juni 12 kl. 1/2 11 om aftonen dödde Wälb:a Fru Elisabeth Sofia Duse, f. Rääf, på dess sätesgård Falla .... Denna ålderstigna fru hade sett sina barn och barnbarn till 3:e och 4:e slägten: uti 3:e leden 12, och uti 4:e leden 7 = 19. Har alltid hållit sina själasörjare i ära och aktning, rundligen tilldelat dem av sin jordiska välsignelse, samt varit särdeles god och gifmild emot de fattige. Har ock uppnått 96 år.» Tillh. vidare

kapt. Karl Gust. Aminoff († här 1796) samt därefter och ännu 1825 hans änka Elisab. Hvitfelt († 1846), dotterdotter till nämnda fru Elisab. Duse. Ägdes 1830 av Jak. Fredr. Georg Ridderborg samt ärvdes 1863 av hans barn, sed. kapt. Ernst Ridderborg (1 $^{15}/_{35}$ mantal) och fröken Matilda Ridderborg ($^{20}/_{35}$ mantal), vilken senare år 1874 inköpte hela egendomen. Hon avled 1916.

Farsbo, 1 m., 74 h., 3 äg. — **Förnäs,** 1 m., 174 h., 2 äg. — **Hedingsmåla,** 1 m., 353 h. *Hydhingzmala* nämnes 1400. Har tillh. medl. av släkterna Mörner, Svanhals, Clerck, Bursie o. Hoffstedt. 4 äg. — **Hestra,** 1 m., 226 h. *Heestra* med hus och vad därtill av ålder hört skänktes genom testamente av 1369 av Ingegärd Anundsdotter till Maria Magdalenas prebenda vid Linköpings domkyrka, förbehållande hon sig mässor för sin man, Knut Ulfson, sig och bådas föräldrar samt deras barn. År 1412 gav biskopen i Linköping Knut sitt köpegods Hestra, till sin sven Elof Toresson. År 1543 förlänade k. Gustaf I nyssn. prebenda, innefattande bl. a. denna egendom, till en Gudmund, som tros ha varit lärare vid skolan i nämnda stad. År 1651 beboddes Hestra av majoren B. Banck, och år 1668 donerades egendomen som kr. till generallöjtn. Hans Georg Mörner († 1685) samt kallas 1683 hans säteri. Egendomen skulle vid reduktionen indragas men behölls av änkan År 1725 inneh. egendomen som frälse av Axel Lindhjelm († 1758). Tillh. därefter, såsom det säges genom arv, Mörners dotter Beata Clerck († 1748) samt hennes yngste son, kapt. Karl Clerck. Han sålde egendomen till fru Debora Grönhagen, som innehade den omkr. 1760. År 1783 tillh. säteriet Fredr. Karl Em. Witting († här 1787). Därefter ägdes Hestra av majoren Klas Ulr. Kuylenstjerna († här 1816), av hans son, kapt. Vilh. Kuylenstjerna, samt år 1825 av översten Henr. Fab. Reuterskiöld († 1860), vilken betydligt uppdrev egendomen genom att fortsätta de av föreg. ägaren påbörjade stora kärr- och mossodlingarna. År 1852 ägdes gården av Johan Jakobsson († 1862), därefter av A. F. Olsson, men försåldes 1876 av dennes brorsbarns förmyndare till Hugo Björkman för 60,000 kr. Tillh. 1894 Karl O. Olsson o. 1910 J. A. Petersson. — Vid Hestra egendom har i långliga tider funnits en benknota av oformlig storlek. Om densamma säges det, att gårdens ägare måste noggrant bevara den för att ha framgång i sina företag. I motsatt fall skall han utsättas för olycka, rörande vare sig hans ekonomi eller hälsa. Nämnda ben har enl. sägnen tillhört en av de jättar, som ursprungligen bebyggt och bebott gården.

Holma, 2 m., 151 h. Ägdes 1683 av ryttm. Knut Drake († 1703), därefter av hans änka Rebecka Grubbe, som var ägare ännu 1725. Övergick sederm. genom testamente till hans systerdotter Krist. Maria Örnflycht och hennes man, överstelöjtn. Fredr. Vilh. v. Goltz († 1744), varefter Holma ärvdes av deras dotter Hedv. Rebecka, g. m. majoren Er. Leonh. Drake († 1750). Tillh. därefter deras barn, av vilka den år 1786 och senare ägdes av Magdal. Krist. Drake och hennes man, fänriken Per Dandenell. Såldes å auktion 1814 efter år 1811 här avl. fältrevisorn Magn. Vilh. Dandenells arv., änkefru Lov. Kr. Rothlieb († 1830) med 4 barn, för 10,666 rdr 32 sk. b:o till löjtn. Gust. Hvitfelt och hans fru, Eva Vallerman. Enl. köpebrev från 1830 övergick $^{2}/_{9}$ av 2 m. Holma från fänr. C. Hvitfelt till majorskan Eva B. Holst, f. Hvitfelt, och år 1831 1 $^{7}/_{9}$ m. från fänr. G. L. Hvitfelt, stud. Å. E. Hvitfelt samt löjtn. Gerdt Karl Grönhagen († 1846) och hans maka Sofia Ch. Karol. Hvitfelt. År 1836 tillföll hela egendomen genom testam. av fru Eva Holst sederm. regem.-läkaren Åke Edv. Hvitfelt, som 1843 sålde den till And. Jönsson o. hans hustru, Anna Stina Svensdotter. Av gården övergick 1 m. 1855 till deras son Sven Joh. Andersson med hustru, Anna St. Andersdotter. Ärvdes 1860 till $^{1}/_{4}$ m. av Sv. Joh. A., varjämte $^{3}/_{4}$ m. köptes 1861 av honom från syskonen And. Andersson, Rås, Pet. Magn. Andersson och Maria Andersdotter, g. m. And. Pet. Andersson, Rödje. Av Holma ärvdes 1 $^{1}/_{16}$ m. 1894 och 1910 efter moderns död $^{15}/_{16}$ m.

av Sv. Joh. A:ns son And. Joh. Andersson, som nu är ensam äg., och i sin helhet nybyggt säteriet (fig. 361).

Höglycke, 3 m., 262 h. År 1281 ingicks ett jordabyte emellan kyrkoh. i Torpa o. Johannes Knutsson, varigenom prästen avhände sin kyrka allt, han ägde å Torpön, mot 1/8 i Rödje, 1/4 i N. Höglycke, 1/3 i Fallehult, 1/3 i Långeråsens torp och 1/6 i Bubbetorps skog. Bortbyttes 1397 av häradsh. Giurd Foot (se Gravby), som 1408 gav en gård här till sin andra hustru Elin som morgongåva. År 1427 pantsatte Mikael Magnusson jämte hustrun Elin en gård i *Högalykkio* till Nils Magnusson för 50 mark. Tillh. under 1600- o. 1700-talen släkterna Armsköld, Mörner, Gyllenståhl, Svanhals, Bursie, Zetterstedt. Har senare tillh. bondesläkter och har nu 5 äg. — **Kvarnkulla,** 3/4 m., 107 h., 5 äg. —

361. Holma säteri.

Ledamåla l. **Lidamålen,** 1 m., 489 h. Detta säteri, ursprungligen klosterh., utbyttes år 1662 från kronan av majoren Klas Rosenholtz samt kom sederm. till överstelöjtn. Magn. Gabr. Sparman, vilken, ehuru ofrälse, 1680 enl. tillstånd fått gifta sig med Anna Elisab. Rosenholtz († 1681). Egendomen tillh. vidare kommendören Sparman, vilken försålde den till sina halvsystrar Johanna och Kristina Sparman, av vilka den sistn. på 1750-talet bebodde säteriet. Ägdes 1786 av Reuser och Ekner, 1818 av kapt. Ad. Ludv. Tigersköld, som sålde egendomen till fältväbeln Svante Björkdahl, vilken var ägare 1825. Tillh. 1850 Alex. Hanson och framgent bönder, till dess den 1876 försåldes för 55,000 kronor till bruksp. B. G. Geijer och Hj. v. Krusenstjerna. Ägdes 1884 och 1910 av Jon A. Jonsson. — **Linnekulla,** 1 3/4 m., 221 h. Gården är uppdelad i Norra 3/4 och Södra Linnekulla 1 m. säteri. *Norrgården* var donerad till Schulman, utbyttes från reduktionen av majoren G. Gyllenståhl, tillh. 1725 v. häradsh. Joh. Svanhals († 1747), vidare fänr. Nils Hortulin († här 1775), 1823 Pet. Joh. Spaak, 1884 organ. E. M. Bergqvist, 1894 kamr. Per Henr. Spaak († 1900), 1910 A. J. Andersson. *Södergården.* I början av 1600-talet omtalas en häradsskrivare Ped. Månsson i Linnekulla. Säteriet har varit kr. samt köptes 1628 av ståth. Knut Drake, Graby, och bebyggdes av kapt. Ped. Fahnehjelms († 1655) änka Brita Armsköld men övergick genom byte med Näs egendom till hennes dotter Maria Fahnehjelm († 1691), g. m. majoren Gabr. Gyllenståhl, samt kallas 1683 hans säteri. Överlämnades sedermera till yngsta dottern i detta hans

första gifte Märta Kristina († 1741), som 1707 ingick äktenskap med v. häradshövd. Joh. Svanhals. S. dog 1747 och efterlämnade 4 söner och 5 döttrar. Av dessa blev en adlad Gyllensvan. Det är märkligt att se den osämja, som rådde inom denna familj. Mellan barnen samt mågen, fänriken N. Hortulin pågingo näml. efter faderns död under flera år så hätskefulla rättegångar om föremål utan värde, att de slutligen år 1751 blevo dömda till böter för rättegångsmissbruk. Osämjan varade emellertid fortfarande och år 1767 anklagade fänr. Hortulins fru Hedv. Ulr. Svanhals sin syster Katarina Sofia Svanhals, änka efter en löjtn., för smädligt yttrande om konungen. Linnekulla ärvdes 1747 av Karl Adam och Hedv. Svanhals, tillh. 1786 en Zetterstedt, 1825—1852 fabrik. Martin Kristian Hoffstedt, g. m. Anna Spaak, samt 1861 och 1884 Joh. Johansson, 1894 o. 1910 A. P. Johansson o. A. V. Stjärne. — **Lövåsa,** 2 m., 306 h. År 1400 avstod Torpa kyrka gen. byte sin ägolott i nedra Lövåsa. 3 äg. — **Mårdstorp,** 1 m., 107 h., tillh. 1910 O. A. Samuelsson. — **Näckebo,** 1/2 m., 69 h., 1 äg. — **Näs,** 1 m., 426 h. År 1377 bortbyttes Näs av ridd., riksr. Sten Stensson (Bielke) till ridd. Ped. Porse men övergick genom ytterligare byte s. å. till drotset Bo Jonsson (Grip). År 1489 tillh. Näs ridd. till Tofta Gösta Olsons brorsdotters barn. Var sederm. klosterh. År 1585 upplät k. Johan III Näs, som då räntade 3 ℔ smör årligen, till ryttaren Per Jonsson Kempe för sig och efterkommande för 47 dal. och 3 mark, med villkor att årligen lämna kronan all den ränta, som då avgick eller därefter avgå kunde, samt att hålla gården med byggnad, hävd och bruk väl vid makt ävensom med förbehåll, att gården skulle få igenlösas för den givna summan, när helst så godt syntes. År 1627 förlänade k. Gustaf II Adolf denna gård till sonen, ryttaren Jöns Persson Kempe, som i tjugu år varit i tjänst, samt till dennes son Peder Jönsson, som då var i Preussen och som sedermera tjänte sig upp till kapten och adlades med namnet Fahnehjelm, så länge de förmådde att rusta för densamma. Donerades 1647 som krono till samme kapt. F. († 1655), vilken bebyggde gården, som därförut till större delen varit obebyggd. Innehades därefter enligt k. brev av 1660 av hans änka Brita Armsköld, genom vars andra gifte egendomen övergick till ryttm. Odert Poll († här 1667). Tillh. vidare hennes son, löjtn. Ax. Joh. Fahnehjelm († här 1723 efter 20-årigt sängliggande) och därefter sonen Karl Joh. Fahnehjelm († här 1770). Tillh. 1786 ryttmäst. Hagedorn, 1818 överstelöjtn. Karl Henr. Grönhagen, för vars räkning Näs försåldes 1827 till ryttmäst. Adam Bonaparte Schmiterlöw († här 1861). Ägdes 1863 av hans arvingar och 1871 av garvaren C. V. Jonsson, som 1872 försålde gården till Karl Magn. Öhrnell, vilken åter i sin ordning 1877 sålde den till grosshandl. i Karlshamn Karl Gust. Berg. Tillh. 1910 K. J. Jonsson. — **Ramfall,** 1/2 m., 68 h., varav 1/4 m. är donationsh. (se ovan); 1/4 m. har 1 äg. — **Ramsmåla,** 1 m., 154 h. *Remmissmala* nämnes 1489. Har tillh. Tranberga men 1894 A. Jakobsson, 1910 K. J. Andersson. — **Rosebo,** 1/8 m., 88 h., 1 äg. — **Rås,** 3/4 m., 171 h., 2 äg. — **Rödje,** 2 1/4 m., 302 h. Nämnes 1281 (se Höglycke) och 1404 samtidigt med Tranberga. 7 äg. — **Rörsberga,** 2 m., 182 h. Nämnes 1489. 2 äg. — **Salvarp,** 3/4 m., 73 h., 2 äg. — **Sjundemåla,** 1 m., 111 h. Nämnes samtidigt med Tranberga 1404. 2 äg. — **Slogebo,** 1 m., 347 h., 3 äg. — **Smedstorp,** 1 m., 89 h. Katarina Erengisledotter sålde 1331 till sin broder Hämming gårdar här, i Bubbetorp och Elifsmåla. Nämnes 1404 samtidigt med Tranberga. År 1433 ägdes gården av Filip Bonde. 2 äg., därav Hestra egendom. — **Stäbbarp,** 1/2 m., 166 h., tillh. 1910 J. A. Andersson. — **Sunnanå,** 1 m., 161 h. Den delen av gården, som är av frälsenatur, tillh. 1686 »hustru Anna i Erstadh», 1700 majoren Hans Nilsson, 1725 fru Maria von Kysel, 1786 sergeanten Hint. I sin helhet låg gården 1808 vid laga skifte i byalag och innehades av 4 äg. Inköptes sederm. av prosten Per Dav. Pontin († 1825), som bebyggde densamma och här anlade trädgård och park. Övergick efter

hans död till sonen, sederm. kapt. Pontin och därefter till dennes son, Esbjörn Pontin, som 1876 försålde egendomen till P. M. Andersson, vilken åter 1879 överlät den till bruksförvaltaren Karl Lagerholm. Hade 1910 21 äg. — **Torpa,** 1 3/8 m., 292 h. Kyrkoherdeboställe. — **Tranberga,** 2 1/2 m., 439 h. Knut Finvidssons änka Cecilia Petersdotter pantsatte 1404 till S:t Mårtens kl. i Skänninge 2 landboar i *Thranuberghum*, en i varje av *Smidzthorp*, *Syundamaala*, *Liidh*, *Rhydhio* och *Rikkathorp* med 1/2 i ödestorpen *Bibbathorp*. *Æng*, *Broby*, *Hulu* m. fl. Nämnes vidare i ett räfstetingsbrev av 1454, av vilket man finner, att gården blivit pantsatt till systerklostret i Skänninge, men såsom det sades »svikligen förpantad». Enligt den häröver avkunnade domen ser man, att gården åtminstone tillsvidare stannade i klostrets ägo. År 1621 kallas den konungens arv och eget. Kallas sedermera dels skatte, dels krono. f. d. klosterh. Köptes 1642 av kapt. Knut Ulf och tillh. 1683 som säteri sonen. löjtn. And. Ulf († 1705), därefter hans änka Maria Ulfsax, 1725 deras dotter Edla Katarina, som var gift med sin faders kusin, löjtn. Jöran Armsköld. Hon försålde gården till kapt. Karl Joh. Fahnehjelm († 1770). Tillh. 1786 ett stbh., 1818 kamreraren Pet. Joh. Spaak († här 1824), därefter hans arvingar, som sålde gården till kronobefallningsm. Åberg, vars son Viktor Åberg senare var äg. Tillh. med Ramsmåla, tills. 2 1/2 m., 1871 K. G. Åberg, 1884 H. v. Krusenstjerna o. Ernst Åberg, 1894 o. 1910 Adolf Gustafsson. — **Äng,** 1 m., 343 h. År 1385 pantsatte Harald Arvidsson sitt gods *Ængia* till Elif Ebbesson för 5 mark och ett stycke kläde. Nämnes 1404 (se Tranberga). År 1408 sålde Karl Holgersson (i sig. stor vinge l. hjorthorn) till ridd. Abrah. Brodersson *Engh*, som hans hustru Ingegärd Niclissadotter ärvt efter sin förra man Elif Ebbesson. vilken erhållit gården i pant av Harald Arvidsson. Tillh. 1871 stbh., 1894 o. 1910 Per A. Johansson. — **Överkulla,** 1/8 m., 1 äg.

Övriga tillhörigheter: Backen, Basarp, Hestra kvarn o. såg, Karlsberg, Källvik, Ledamålens såg, Näs mejeri, Ramfalls handelsbod, Rås kvarn, St. Viken, Sunnanå kvarn o. såg, Torpa kyrkoutj., Överkulla kvarn m. fl.

7. Västra Ryd. Gränserna äro i no. Sund, i ö. Svinhult, i s. Eksjö o. Hults s:r samt i v. Askeryd, de tre sistn. i Jönköpings län. Arealen: 13,439 h., därav 11,881 land. Marken är bergig och stenig. Rådande jordart är svartmylla, klapper och sandjord. Förutom av flera mindre sjöar och bäckar bevattnas socknen av de båda sjöarna Ö. o. V. Lägern l. Läjern. Bland vägar märkes den s. k. Eksjövägen, från vilken en häradsväg utgår vid Studstorp förbi kyrkan till Sund. Vid Österbymo—Eksjö jvg äro jvst. Lägern och Rydsnäs.

Ryth nämnes som socken 1337, och socknens äldsta präst omtalas 1383. År 1585 skrives namnet *Rijdh*. Socknen utgör tills. med Svinhult ett pastorat. Den av k. m. år 1863 anbefallda föreningen med V. Ryd av en till Askeryds församl. i N. Vedbo h:d och Jönköpings län hörande socknedel om 23 3/4 m., benämndt Lägerbobygden, är sedan d. 1 maj 1877 verkställd. Emellan åren 1543 och 1574 hörde V. Ryd och Svinhult under Sund. Kyrkan är av sten, uppförd år 1882 med 1,000 sittplatser (fig. 362). Har 2 varmugnar. Orgeln har 16 st. Anskaffande av orgelverk beslutades redan år 1788, men beslutet fick ingen påföljd. En enskild person tillhörig orgel begagnades på 1860-talet. Dopfunten är av brun ölandsmarmor med uthuggna blommor och djurfigurer samt årtalet 1683, vilket år den inköptes från Vadstena. Av de

äldre av kyrkans ljuskronor är en från 1674 och en annan från 1732 (fig. 363). — Gamla kyrkan var av obekant ålder och uppförd av ohuggna granitblock utan torn l. särskildt kor med jämna gavlar, röstning av spånklädd plank med rakt, även spånbeklädt, brädtak. Längden till det yttre 11,5 och br. 10,6 m. Här voro upphängda vapen efter Bengt Bock († 1676), Lennart Bock († 1734) och Leonh. Enhörning († 1701), för vilka två släkter funnos gravar i kyrkan. Prydligt huggna gravstenar funnos över kyrkoh. And. Olofsson († 1659) och kyrkoh. Andr. Oshagius († 1668) och deras hustrur. Gamla kyrkan raserades 1883.

362. V. Ryds kyrka.

Tornbyggnad beslutades 1796, och följande år framfördes sten till densamma. Stenen kvarlåg å kyrkogården till dess nuv. kyrka uppfördes. Ringklockorna hängde i klockstapel, vilken ombyggdes eller förbättrades 1660, men skadades av åska 1686 och uppfördes ånyo följ. år samt reparerades 1828. Den höga järnspira, som förut prydde stapeln, borttogs 1803. Storklockan är omgjuten 1806. Mellanklockan fick vid omgjutning 1709 följande inskrift: Min klingand röst är att församla Både låga, höga, unga, gamla Till Herrans hus att lofva Gud. O menniska, jag dig påminner, Sök nåd hos Gud, du nåden finner Och vandra i hans helga bud. Vill du bland kristna vara Och sist till evig fröjd uppfara, Så kom, enär du hör mitt ljud. Carolus XII. Rex Sveciæ, Vivat Patriæ Pater.

Vid Lägernäs omtalas en sedan länge förkommen runsten, vars ristning, enl. gammal tydning, i översättning skulle vara: Ramri reste denna sten efter sin son Assur. Inom socknen finnes för övrigt ett icke obetydligt antal kummelrör vid Änga, Helgesfall, Ingelstorp, där man funnit ett kranium, och vid Lagmansryd I' den s. k. Sjöängen, no. om kyrkan, finnes en ås, kallad pestkyrkogården. Den anses, i fall den som sådan varit begagnad, vara från 1622 års eller någon tidigare pest.

Folkmängden var o. 1754: 800, 1790: 824, 1850: 1,064, 1910: 1,344, 1916: 1,350. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 3:34, fattigk. kr. 3,460, magasinsk. kr.

1,633. Kullarpsdon. kr. 2,000, Venadon. kr. 500. — Tre folksk. ha tills. 128 barn år 1915; en småsk. har 11 barn. — Handl.: 4, handtv.: 17.

363. Från det inre av V. Ryds kyrka.

Gårdar.

Aggarp, 1/2 m., 108 h. Tillh. i slutet av 1600-talet Salebo, sedermera Olstorp, 1700 och 1825 släkten Lagergren, 1852 tills. med Vena 1 o. L:a Åby 1/4 m. fabr. M. K. Hoffstedt, 1871 samma släkt, 1884 fabr. J. K. Hoffstedts stbh., 1894 änkefru Maria Ch. Hoffstedt, 1910 V. D:son Aschan. — **Arkarp,** 1/2 m., 189 h., 3 äg. — **Arnarp,** 1 m., 213 h., 2 äg. — **Arvebo,** 1/2 m., 55 h., 1 äg. — **Axebo,** 1 m., 192 h., 3 äg. — **Bjursberg,** 1 m., 284 h. Tillh. 1884 och senare Fr. G. Johansson. — **Björnstorp,** 1 m., 98 h. Tillh. 1910 A. Sundblad. — **Blixtorp,** 1/2 m., 92 h., 1 äg. — **Boaryd,** 1/2, med **Sjögla,** 1/2 m., tills. 590 h. Tillh. staten. — **Brokabo,** 1/4 m., 359 h., därav 1/8 tillh. staten o. 1/8 2 äg. — **Bubbarp,** 2, med **Krämarebo,** 1/8 m., 127 h. Båda gårdarna voro till 1680 ladugård under Olstorp. Hörde under 1800-talet till Tunarp, men ägdes 1884 av S. M. Palmgren, 1894 av hans stbh. o. 1910 av E. H. Palmgren. — **Dagstorp,** 1/4 m., 49 h., 1 äg. — **Elmekulla,** 1 m., 172 h. Nämnes 1385 (se Malma). 3 äg. — **Foxarp,** 1/4 m., 126 h., 1 äg. — **Gallarp, L:a,** 1/4 m., o. **Stora,** 1 m., tills. 441 h., varav det förstn. har 1 och det sistn. 4 äg. — **Gransjöhult,** 1/2 m., 161 h., 1 äg. — **Gullringsmåla,** 1/4 m., 40 h., 1 äg. — **Helgesfall,** 2 1/2 m., 353 h. Nämnes 1385 (se Malma). År 1589 utgavs fastebrev å *Helijesfall.* 5 äg. — **Hester, L:a,** 1/4 m., 148 h., 1 äg. — **D:o St.,** 1/2 m., 328 h., tillh. staten. — **Hult,** 2 m., 113 h., tillh. 1910 Olstorp. — **Hulu,** 1/2 m., 97 h., 1 äg. — **Hylta,** 1/4 m., 139 h. — **Hästhagen,** 1/4 m., 199 h., 1 äg. — **Kalvsved,** 2 m., 258 h., 4 äg., därav 1910 A. Hansson. — **Katebo,** 1/2 m., 108 h., 1 äg. — **Knapparp,** 1 m., 215 h., äg. 1910 H. Palmgren. — **Korvarp,** 1/2 m., 78 h., 1 äg. — **Kullarp,** 1 m., 192 h., 4 äg. — **Kusarp,** 1/2 m., 191 h., 4 äg. — **Kättestorp,** 1 m., 449 h., tillh. 1884 o. 1894 grossh. N. G. Sörensen, Sthlm, 1910 A. Johanssons stbh. — **Lagmansryd,** 2 m., 250 h. Följde 1320 Ribbingshov i N. Vi s:n vid arvskifte. Har senare länge tillh. Olstorp. Har vidare haft 2 äg., 1910 fanjunkaren Frans Osk. Sundberg och kantorn Aug. Videström. —

Lida, 1/2 m., 85 h., 1 äg. — **Lågernäs,** 3 m., 264 h., 4 äg., därav 1910 A. J. Ydrén o. K. J. Karlsson.

Malma, 3 m., 632 h. År 1385 sålde Matts Brynjolfsson och Katarina Dansdotter »fjærdhungen» av byn *Malmom* till drotset Bo Jonsson. År 1410 bortbytte Magnus Karlsson sin systers Katarins andelar i samma by till Linköpingsbiskopen Knut, och år 1422 sålde Lars Fröstensson och hans hustru Sigrid Karlsdotter i Överstad 1/4 av två gårdar här till nyssn. biskop, vilken år 1432 därjämte av Johan Ragnersson tillhandlade sig hela den lott i Malma, som Magnus Karlsson förut ägt. Omkr. 1514 tros egendomen tillh. Knut Olssons änka, Birgitta Haraldsdotter. Ägdes 1599 av Lennart S:son Bock, 1612 o. 1622 av fru Märta. Tillh. 1636 o. till sin död här 1676 Bengt Lennartsson Bock och var då 2 m. fr. o. 1 sk., det senare köpt 1625 av Erik Geete, med tillhörande 7 1/2 frälseg. Ägdes 1683 av Mikael Bengtsson Bock, samt tillh. en tid måhända även dennes äldre broder, översten Lennart Bock, 1686 och 1725 majoren Lennart L:son Bock, vid vars död 1734 ätten utgick å svärdssidan. År 1750 tillh. egendomen hans yngsta dotter Elsa Bock och hennes man, överstelöjtn. Per Stålhammar, 1786 ryttmäst. Joh. Gripensköld, vidare ryttmäst. Magn. Gabr. Gripensköld († här 1794), därefter hans måg, fänriken Karl Magn. Duse († här 1815), g. m. Johanna Gustafva Gripensköld († 1835), 1818 deras måg, löjtn. Karl Edv. Montgomery, 1825 handl. i Skänninge Joh. Karlsson, 1829 och till 1874 kamrer. Gust. Ad. Stockhaus († 1877), som 1874 försålde egendomen till Fleetwood och Mörtstedt, men tillh. 1884 o. 1894 Boxholms ab. samt 1910 handl. G. Elmberg.

Mossebo, 1/2 m., 441 h., tillh. staten. — **Munkebo,** 1 m., 228 h., 1 äg. — **Nyckelby,** 1/8 m., 47 h., tillh. Ed i Sunds s:n.

Olstorp, 3 3/8 m., 669 h., förut kalladt *Ålstorp*. Tillh. i äldre tid Vadstena kl. Reducerades efter Västerås recess och kom under Kungsbro. Donerades 1621 och 22 till ståth. Stellan Mörner († 1643), som 1636 hade egendomen. best. av 2 m. med tillh. 13 under frälse förvärvade och 7 nyköpta h. Tillh. vidare hans son, generallöjtn. Hans Georg Mörner († 1685), som 1683 hade gården som säteri. Kom därefter under reduktionsanspråk, uppföres 1687 som krono men stannade i Mörnerska släktens ägo. Inneh. 1700 av Mörners änka Beata Schulman och utbyttes då till frälse. Ägdes 1725 av hennes arvingar samt 1750 av sonen, sederm. fältmarskalken Karl Gust. Mörner, som 1761 säges bortbytt godset till ryttmäst. And. Koskull, vars änka 1773 sålde det till överstelöjtn. Gust. Ad. Schmiterlöw († här 1789). Ägdes 1818 av landshövdingskan Anna Mat. Schmiterlöw, f. Palbitzki, och 1825 av hennes son, Gust. Ax. Schmiterlöw, såldes 1835 till krigsr. Johan af Segerström († 1858) och 1852 till K. E. Fryberg, som 1873 försålde egendomen, bestående av 11 5/8 mantal, till grosshandl. i Stockh. N. G. Sörensen, som 1876 försålde Olstorp med Värnarp till Joh. Olsson, vilken kort därefter försålde Värnarp, 3/4 m. frälse, till H. Sterner. Olstorp o. Hult, 5 3/8 m., tillh. 1884 A. Gabrielsson, 1894 J. Berg, Råstorp, 1910 och ännu jur. utr. kand. Karl Georg Stjernsvärd.

Rangelstorp, 1/4 m., 41 h., 1 äg. — **Rydsnäs,** 1/2 m., 79 h., med **Ingelstorp,** 1/2 m., 97 h. o. **Sjöarp,** 1/4 m. Kyrkoherdebost. med bost.-hus från 1853. K. Karl XI gav 1692 prästbordet till understöd Ingelstorp. K. Johan III hade därförut ditlagt 1/4 Sjöarp. — **Salebo,** 1 m., 270 h., 2 äg. — **Sjöarp,** 1 m., 107 h., varav 3/4 m. tillh. K. F. Enroth och 1/4 m. upptages till Rydsnäs. — **Skavarp,** 2 m., 250 h., 2 äg. — **Skyttla,** 1 m., 113 h. Har tillh. släkten Mörner, 1725 Solberga, vilka gårdar 1786 tillh. Drake. Tillh. 1884 J. P. Samuelsson, 1894 o. ännu fanjunkaren E. Samuelsson. — **Slättna,** 1/8 m., 61 h., 1 äg. — **Solberga,** 1/2 m., 45 h., 1 äg. — **Stenabo,** 1/4 m., 58 h., 1 äg. — **Storäng,** 1/2 m., 143 h., 2 äg. — **Studstorp,** 1 m., 67 h., 2 äg. — **Tubbarp,** 1/4 m., 46 h., 1 äg.

Tunarp, 3 med **Opplunda,** 1 m. jämte Kulla utj. 185 h. Tunarp hade under 1600-talet samma äg. som Olstorp men redueerades antagl. och var 1692 i kronans ägo, men utbyttes detta år av generallöjtn. Hans Georg Mörners änka, Beata Schulman. Ärvdes av hennes äldste son Otto Mörner († 1718) å Olstorp, som 1705 sålde Tunarp med tillh. 3 1/2 m. till sin syster Eva Mörner, g. 1:a g. m. majoren Hans Fr. v. Siegroth († 1702) och 2:a m. landshövd. Erl. Broman. Vid hennes död bestod godset av 9 3/4 m., som ärvdes av hennes barn, sed. majoren Karl Gust. Broman († 1771) och Anna Beata v. Siegroth, av vilka B. utlöste systerns 1/3 1746 för 6,000 dal. smt. Av hans söner, ryttmäst. Erl. Broman († 1790) o. sed. kapt. H. G. Broman († 1788) blev den förstn. genom lösen av hälften för 8,333 rdr 16 sk. specie 1785 ensam äg. Han sålde redan 1786 godset med inventarier för 21,100 rdr sp. till sederm. översten Maur. Salom. v. Krusenstjerna. Genom arv och köp var då godset ytterligare tillökadt, så att det bestod av 13 5/8 m. i Östergötland jämte gårdar i Jönköpings län. Vid hans död här 1810 tillföll godset, nu något ökadt, hans änka Anna Magd. Grubbe († här 1835). Vid arvskiftet efter henne tillföllo 96/153 4 av arvingarna, vilka 1836 sålde denna sin andel för 32,000 rdr b:o till medarv. kapt. Gust. Fil. v. K. och sed. översten Karl Printzenskiöld († här 1865), vilken från 1840 var ensam äg. Han var g. m. Vilh. Gustava v. K. († här 1879). Vid arvskiftet efter dem 1879 tillföll godset dottern Ebba Vilh. Kat. Magd., g. m. kaptenen Fredr. Arn. Drake, som avyttrade de flesta av tillh. gårdar, så att år 1910, då Tunarps säteri köptes av nuv. äg. A. J. Ydrén, bestod egendomen av huvudg. jämte ovanomn. tillhörigheter. — Säges redan 1746 vara välbebyggt (fig. 364).

364. Tunarp.

Vena, 2 m., 252 h. År 1585 utfärdades fastebrev å n. gården i *Huedna*, som »beskedlige man» Måns Persson och medarvingar sålde. 3 äg., varav 1910 fru I. D:son Aschan. — **Viskarp,** 1/4 m., 44 h., 1 äg. — **Vännebjörke,** 1 m., 120 h., 2 äg. — **Värnarp,** 3/4 m., 60 h., 1910 N. Henderssons barn. — **Åby,** 1 m., 95 h. Denna gård såldes 1329 av riksr., ridd. Harald Stubbe mot 230 mark till grundläggande vid Linköpings domkyrka av en ny prebenda. **Lilla Åby,** 1/4 m., tillh. Aggarp. **St. d:o** har 1 äg. — **Änga,** 5/8 m., 93 h. År 1378 gav Sigrid Ragvaldsdotter sitt gods i *Ængia* till Linköpings domkyrka. Äg. 1910 E. Axelsson. — **Ödsjöhult,** 3/4 m., 248 h., tillh. Brusafors-Hellefors ab. — **Överstorp,** 1/4 m., 48 h., 1 äg.

Övriga tillhörigheter: Asplunda, Berghemmets utj., Bjursbergs såg, Björnhemmet, Bäckaskog, Karlsbergs garveri, Katrineholm, Kusarps såg, Malma kvarn o. såg, Munkebo kvarn o. såg, Olofstorps kvarn, svarveri, manufakturv., såg, elektr. kraftstation, Risön, Rydboholms mejeri, Salebo kvarn, d:o såg, Telaekebo torp, Vässingsmåla utj., Vässingsmåla äng m. fl.

Åkerbo härad

ingår i Åkerbo, Bankekinds och Hanekinds domsaga och fögderi. Häradet bildar ett länsmansdistrikt. Gränserna äro i n. sjön Roxen, i ö. Skärkind, i s. Bankekind, i sv. Hanekind, i v. Roxen. En mindre del av häradet är beläget n. om Roxen samt omgives av Gullbergs o. Finspånga läns härad. Socknarna äro: Lillkyrka, Rystad, Törnevalla, Ö. Harg o. Ö. Skrukeby, vilka tills. med Linköping o. S:t Lars, Kärna o. Kaga, Landeryd, Skeda, Slaka och Vist bilda domprosteriets kontrakt. Häradets areal: 18,175 h., därav 12,685 land med 3,220 invånare 1916.

Åkerbo befinnes nämndt i ett brev, dat. Linköping 1288, vari kon. Magnus förlänar ridd. och närkeslagm. Knut Mattiasson kronans allmänningsskogar i Tuna m. m. i Rystad s:n av detta h:d. Brevet är i vidimation utfärdadt 1322. År 1315 nämnes *Akerboa*, 1332, 1403 *Akirbo*, 1413 *Akerboo*, 1418 *Åkerbo hundare* o. s. v.

Detta h:d förlänade riksförest. Sten Sture enligt rådets förut fattade beslut på livstid till ridd. Ivar Axelsson (Tott) och hans hustru Magdalena Karlsdotter år 1481 med föreskrift att efter deras död skulle det åter komma till kronan. Anledningen till förläningen var enl. förläningsbrevet »att han var kommen i svår gäld för stor täring och många utlägg i rikets tjänst samt att han kostligen byggt, murat och förbättrat kronans slott och gårdar Stegeborg och Svartsjö». År 1620 anslogs bl. a. Åkerbo h:d till livgeding, änkesäte och morgongåva till drottn. Maria Eleonora (se Kinds h:d). Om förändringen med häradet 1718 hänvisas till Bankekinds h:d. Sigge Birgersson, som 1405 var häradshövding här, utfärdade s. å. ett brev, vari säges, att han, sedan hans »nådiga furstinna, min nådiga fru drottning Margareta, har mig tillskrivit och i sitt öppna brev bedt mig med tolv män av häradsboarna, de visaste, som äro i häradet, skulle rannsaka och med skäl utleta de kronogods och ingjäld, som kronan rätt till hade i vårt härad». Rannsakningen berörde Tuna.

Å berget »Höjen», n. om Rännefjälla i Lillkyrka s., finnes en del stenblock, varav det största och flataste fått namnet »domarebordet». Folket i orten vill veta, att här varit ett tingställe. År 1405 nämnes Törnevalla som rätt tingstad men s. å. utfärdades ett dombrev, som var dat. Lundby. *Skavastadha* i Törnevalla socken nämnes även under medeltiden som tingställe. Senare byggdes tingstuva vid Bjursholmen i Rystads s:n, där tingen länge höllos. Redan omkr. midten av 1700-talet bestämdes, att Skärkinds och Åkerbo h:d skulle bygga gemensamt tingshus vid Kumla i Gistads s:n, där ting med dessa h:d sedermera höllos, till dess tinget under 1800-talet förflyttades till Linköping. (Uppgiften »år 1889» sid. 584 näst sista raden av Hanekinds h:d utgår). — Sigillet har ett årder.

Socknar.

1. Lillkyrka. Gränserna äro i n. Roxen, i ö. och s. Skärkind, i s. Gistad o. Törnevalla och i v. Ö. Skrukeby. Arealen: 889 h., därav 673 land. Socknen är den minsta i länet samt är med obetydligt avbrott ett slättland. Jordarten är stark lera och dungjord. Bevattnas av Ernstadsån med tillopp från Teden i Örtomta, Flären i Askeby och Hallebysjön i Skärkind och med utlopp i Roxen. En häradsväg kommer från landsvägen i Skärkind och går först i nordl. riktning till kyrkan och därefter nv. och v. till Skrukeby.

365. Lillkyrka.

Litlakirkia omtalas 1458 och skrives 1509 *Littzla*. Nikolaus, som var präst här, undertecknade 1593 Uppsala mötes beslut bland Skärkinds prästerskap, varav synes att socknen då tillhörde nämnda härad. Socknen har förr utgjort eget pastorat. För närv. och sedan 1821 är Lillkyrka annex till Ö. Skrukeby, vilka båda socknar enl. resolution av d. 17 maj nämnda år äro förenade till ett gemensamt pastorat med två kyrkor, i vilka båda pastor ansvarar för gudstjänsten. Ny reglering 1919. Kyrkan, av sten, är av obekant ålder. Undergick reparation 1864, 1867 och 1895 (fig. 365). Var ännu i senare tid liten och mörk men har genom fönstrens förstorande blivit ljusare. Har tre valvbågar med pelare vid väggarna. Längden är 17,7, br. 6,6 m. Sakristian åt norr 4 × 4,3. Vapenhuset 4,9 × 5,3. Har 150 sittplatser. Koret tillbyggdes år 1600 och avslutar långhuset med en avrundad vägg i öster. Om denna tillbyggnad läses i korfönstret: *Halgård Andersson i Månestad bor, Haver ensam bekostat detta kor: Tak och väggar lät han stoffera, Kyrkan till prydning, och Gud till ära. Ett tusend sexhundrad detta skedde, Att han den ära Guds hus betedde: Med alvarsamhet detta verk han drev. I maj månad det färdigt blev Hans hustru med honom till odödligt namn, Kyrkan till ett erinnerligt gagn.* Altartavlan framst.

Kristi korsfästelse. Under läses: *Si Guds lamm, som borttager världens synd.* Å predikstolen äro i 10 fält målade Jesus och apostlarna. Den är inköpt från Gistad liksom orgeln. Gamla predikstolen var hitskänkt från Grensholmens kyrka 1741 och förvaras nu å vapenhusvinden. De tre ljuskronorna äro utan inskrift. Av dopfunten finnes endast stenfoten kvar. Av äldre inventarier märkas 2 altarstakar av malm, ett porträtt av Gustav II Adolf samt ett altarskåp med Maria med barnet. — Avst. till närmaste jvst. Gistad är 4 km.

Kyrkans ringklockor hänga i tornet, som är av trä med 30 met:s höjd från marken. Det är beläget vid v. ändan och är uppfördt för 900 dal. k:mt och 400 dagsverken år 1755. Därförut fanns endast trästapel. Kyrkan hade länge endast en ringklocka, men i nämnda stapel fanns märke efter, varest en annan hängt, varför den slutsats dragits, att denna stapel stått ända sedan före år 1531, då genom Arboga riksdagsbeslut bestämdes, att var kyrka skulle lämna ifrån sig en klocka. Storklockans inskrift upplyser om, att sedan hon tjänat kyrkan i 200 år, spräcktes hon 1769, då riksdag efter 165 års förlopp började för andra gången i Norrköping, och omgöts d. å. av Elias Arnell därstädes. Lillklockan är enl. inskrift gjuten i Norrköping år 1783 av A. Billsten.

Av fornminnen nämnes en runsten vid Lundby, vars ristning tydes: Ögot reste denna sten efter sin släktinge Sigfus. Säve nämner en runsten, som »lär» finnas under kyrkans nv. hörn. Å berget Höjen finnes jord påfyllt ända till 1 m:s djup. Denna fyllning anses av Broocman och efter honom av Videgren varit uppförd för några förskansningsarbeten, enär i närgränsande åkrar och ängar hittats små styckekulor. Nordensköld anser det som en kvarleva av forna Baalskulten. Ättekullar och stensättningar märkas såväl å Lundby som Rännefjälla ägor. Allm. landsvägen skall förr gått genom socknen. Av densamma skulle ända till senare tid funnits kvar den s. k. Kungsgatan, vilken, med en bredd av 1—2 m. och med huvudsträckning i ö. och v., började ö. från kyrkan och gick i många krökningar över Rännefjälla och Lundby gärden. Enl. Nordensköld bör denna »Kungsgata» betraktas som en vanlig stenrevel eller s. k. »jättestig».

Folkmängden var o. 1754: 240, 1790: 196, 1850: 212, 1910: 146, 1916: 157. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 5,102, fattigk. kr. 604 samt en donationsjord kr. 5,244. — Folksk. är gemensam med Ö. Skrukeby. — Handtv.: 1.

Gårdar.

Ernestad, 7/8 m., därav 3/4 tillh. Frö o. 1/8 Grimstad i Ö. Skrukeby.

Frö säteri, 2, med **Fyrby,** 2, o. **Ernestad,** 3/4 m., tills. omkr 290 h. Håkan i *Frö* var 1360 samt Holmger i *Frøø* 1414 fastemän. Tillh. ståth. Jak. Turesson (Rosengren, † 1571), vilken i utbyte mot andra gods lämnade detta till kronan. Skatteh. skall år 1638 blivit löst från kronan av assessoren Ped. Andersson Törnsköld och det andra tillbytt av E. Trotz. Ägdes vidare av Törnskölds måg, krigsr. Sim. Rosenberg († 1689). Har vidare tillh. översten Jak. Stegman († 1676), gift med Helena Rosenberg, kapt. Karl Gust. Stjerna, lagm. Er. Cederhjelm († 1743) och lagm. Bernh. Cederholm († 1750). Ägdes omkr. 1760 av hovrättskommissarien och brukspatr. Pet. Vetterberg, omkr. 1783 av prosten, teol. d:r Joh. Törner († 1790), därefter av hans änka, Fredr. Sofia Schmiedeberg († här 1808), vidare av översten Joh. Törner. Tillh. senare bruksp. L. M. Ekelund, på 1870-talet och senare grosshandl. V. M. Ekelund, 1894 slakterifirman i Norrköp. Petersson & Jonsson samt 1910 G. O. Severin o. J. A. Hanzon. Såldes 1913 av Sten Kreuger till J. A. Andersson, Vistlöt. — **Lundby,**

3 ½ m., 156 h. Härifrån utfärdades år 1405 ett dombrev av häradsh. Sigge Birgersson. Nämnes i ett arvskifte 1418. 9 äg. — **Månestad,** ½ m., 26 h., 1 äg. — **Rännefjälla,** 3 ⅛ m., 171 h. *Rænnæfiællæ* nämnes i ett arvskifte år 1295. Anund i *Ræmnefiælla* var tingsvittne år 1405. Tillh. under 1600-talet Strömfeltska och 1726 Hägerflychtska släkterna. Av gården har ⅝ m. varit jägarebost., nu indraget till staten, 2 ½ m. har 3 äg. — **Skeppsås,** 1 m., 15 h. Tillh. Ö. Skrukeby kyrkoherdeboställe.

2. Rystad. Gränserna äro i n. Roxen, i no. Ö. Harg, i ö. Törnevalla, i so. Vårdsberg, i sv. S:t Larsdelen av Linköping och i v. Roxen. Arealen: 5,390 h., därav 3,826 land. Långängen, tillh. L:a Vänge i Vårdsbergs s:n, är belägen i Rystads s:n. Marken är en sammanhängande slätt med undantag av den vid Roxen belägna Tvärskogsudde samt en del av s. kanten, som upptages av förra kronoparken Ö. Malmskogen, här kallad Rödjorna. Rådande jordart är merendels god lera samt sandblandad mylla. Socknen genomflytes av den i Roxen utfallande Bjursholmsån. Av landsvägar märkas, förutom en mängd mindre, i s. delen av socknen landsvägen från Norrköping till Linköping. Genom samma bygd går även i sv. riktning Ö. stambanan med hållplatsen Rystad.

Rystatha kyrka nämnes 1280, då en av dess gårdar i Närke bortbyttes mot annan jord, socknen *Rystad* 1304, *Ryzstadum* 1318, *Rytzstadha* 1322, *Ritstad* och *Rydstad* 1334, *Rydhstadha* 1344 o. *Riwdstadha* 1385. *Næsby* kyrka 1283, *Næsaby* 1290 och *Nesby* 1319. Församlingarna synas då haft var sin kyrkoherde. Från 1535 till 1582 var Rystad annex till Ö. Harg, under vilken tid här endast fanns en liten kyrka, men sistnämnda år förflyttades en del hemman från Harg till Rystad, då även samtidigt kyrkan utvidgades. Socknens första två kyrkoherdar därefter sägas hava varit *consistoriales rurestres* men från 1620 blev Rystad prebende åt en teol. lektor vid Linköpings gymnasium, vilket varade till 1657, då Landeryd i stället blev prebende åt nämnda lektor. Sedan dess har Rystad varit självständigt pastorat. I Näsby nämnes en pastor 1527 som kurator för Helgeandshuset i Linköping. År 1686 blev *director cantus* i samma stad utnämnd prebendarie här, och 1691 föreskrevs, att hospitalet och Näsby pastorat skulle framgent som förr hava samma präst vid dåv. kyrkoherdes död, men icke något härav blev verkställdt. I Rystad har tidtals funnits komministrar, från 1784 beständigt. Komministraturen indrogs 1817 och senare 1864. Genom k. förordn. av 1780 förenades Rystad och Näsby till ett pastorat 1784. Näsby kyrka nedtogs då och Rystads, som blivit ombyggd 1781, ehuru invigd först 23 okt. 1796, blev då gemensam. Näsby var på sin tid stiftets minsta pastorat. Var preb. till hosp. i Linköping 1527—1686. Från 1889 äro de båda socknarna även i jordeboken förenade. Förslag finnes att Ö. Harg skall bliva annex hit, då kyrkoh. här får dupplikationsskyldighet varje predikodag. Kyrkan är uppförd av sten och tegel år 1781 och invigd 1796. Yttertaket är täckt med skiffer (fig. 366). Är senast

rep. 1873 och till det inre 1903. Längden är 32 o. br. 11 met. med 750 sittplatser. Har varmugn. Altartavlan är målad av Hörberg 1796 och framst. Kristi nedtagning från korset. Orgeln om 16 st. är sedan 1891 av Elvström. Vid n. sidan av kyrkan är en nu igenfylld grav för släkten Mörner av Tuna. Det prydliga epitafium, som förr varit uppsatt över graven, är nu uppsatt på n. muren av långhuset. Å detsamma synes förutom en mängd inskrifter, bilder uthuggna i sten i kroppsstorlek av landshövd. Otto Mörner och hans fru, Maria v. d. Gronow († 1634)

366. Rystads kyrka.

samt deras tre barn. Fyra ljuskronor av mässing finnas, men de sakna inskrift. Å läktaren äro 2 av trä. Av äldre inventarier märkas i sakristian två altarskåp i träskulptur. Det större har sedan gammalt tillh. Rystad och har 20 olika bilder jämte 2 andra framställningar från Kristi levnad, varav den ena är nattvarden. Å detta altarskåp är Mörnerska vapnet förenadt med ett vapen med 3 blad. Det mindre har tillh. Näsby k:a och har 11 bilder. I sakristian förvaras även ett krucifix, en oljetavla och ett porträtt i olja av kyrkoh. här Teod. Björnlund († 1759). I tornet förvaras 4 vapensköldar, varav 3 synas vara efter medl. av Mörnersläkten och en efter ryttmäst. Joh. Edelfelt († 1700) ävensom delar av Näsby kyrkas predikstol.

Näsby kyrka, belägen 15 met. från Roxens dåv. strand på en kulle å Näsby säteris ägor, var vid nedtagandet mycket gammal samt ansågs då vara i sitt ursprungliga skick. Dess ålder antogs vara från 1200-talet. Längden var endast 9,5 och bredden 10 m. Något torn fanns

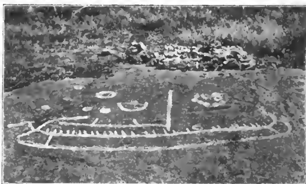

367. Hällristning vid Järstad.

icke, utan kyrkans ringklockor, en från 1626 och sederm. förflyttad till Rystads kyrka, hängde i trästapel. Numera finnas varken spår av kyrka eller kyrkogård.

I äldre tider hängde Rystads kyrkklockor i trästapel, oaktadt kyrkan hade ett starkt torn. Numera äro de likväl upphängda i tornet. Å storklockan, enl. inskrift gjuten 1779 i Linköping av Joh. Åhman, läses å ena sidan: Du Kristi dyra hjord, Som uti Rystads kyrka Av lifsens söta ord För själen hämtar styrka, När örat hör mitt ljud, Låt hjärtat genljud giva Av trogen suck till Gud, Att du må salig bliva. Du får då rikt igen Din kostnad uppå mig, När upp till himmelen Min klang fått locka dig. Å andra sidan: Se och hör en ljudande malm väcker dig, vakna och bliv en lovsjungande ande. Det döda manar dig till livet. Bliv livlig, fly döden, tänk på dödsklockan. Då jag klämtar till slut, som du då somnar, så vaknar du vid domsbasunen etc. Mellanklockan är från 1763. Å lillklockan, gjuten 1687, läses bl. a.: Allt det anda haver love Herran. Halleluja.

Av fornlämningar äro de märkligaste de hällristningar, som finnas å en klippa vid Järstad, till vänster om vägen till Näsby. Av märken i klippan antages Roxens vatten gått hit upp. Hällristningarna bestå på en sträckning av omkring 45 m. i v. och ö., av djur, korsringar, små runda hålor, ett skepp m. m. fig. 367 o. 368). Å Malma ägor v. om kyrkan finnas flera ättekullar och kummel. På åsen söder om Kyrketorp, vid Bjursby, Skälv, Göstorp, Hovetorp, Fröstad, Stora Vänge, Vreta, Rycklösa, Järstads ägor samt n. om Bärstad finnas även stensättningar, ättekullar och kummel. Ett berg kallas Tingsberget, som det tros därav, att ting fordom här hållits. Av en omtalad fornborg, belägen å Ladholmen vid Stångåns utlopp, synas endast några oordnade stenrundlar.

368. Hällristning vid Järstad.

Folkmängden var o. 1754: över 790 i Rystad o. 200 i Näsby, 1850: 1,343, 1910: 1,249, 1916: 1.217. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 1,200, fattigk. kr. 2,050, Lackströmska f. kr. 2,200, Vahlströmska f. kr. 500, Aug. Jons-

sons f. kr. 3,500, Aug. Petersson f. till beklädn. av fattiga skolbarn kr. 10,000, d:o till avlön. åt sjuksköterska kr. 10,800, d:o till sjukhus kr. 5,900. Donationsh. 1/4 m. Tift i Kärna s:n. — Två folksk. ha 145 barn 1915; 1 småsk. har 25 barn. — Handl.: 2, handtv.: 11.

Gårdar.

Beatelund, 1 1/8 m., 64 h. Hörde förr till Ö. Malmskogen och upptogs 1787 av överstelöjtn. Kl. Horn, skattlades 1791 o. löstes till skatte 1797. Hörde i början av 1800-talet till Staby, tillh. i senare delen av samma årh. assessoren P. G. Petersson å Brunnby († 1871), 1884 änkefru M. K. Rydin, 1894 K. F. Larsson, 1910 Olof Olsson. — **Bjursby,** 3 m., 117 h. Var klosterh. men donerades 1622 o. 1639 och kom till Tuna, med vilken gård Bjursby reducerades. Hörde senare länge till Idingstad. Då detta gods såldes av löjtn. Fredr. Vilh. Verner v. Schwerin († 1880), bibehölls Bjursby inom släkten till 1896. Tillh. sedan n. å. And. Joh. Andersson. — **Bjursholmen,** 1 m., 41 h. Köptes till Tuna 1648, tillh. 1686 översten Joh. Ribbing. Har länge haft 3 äg., därav 3/4 m. tillh. sedan 1884 v. häradshövd. Fredr. Carlson. — **Bosgård,** 2 m., 72 h. Är uppdelat på flera äg. — **Bärstad,** 1 m., 133 h. Vid ett jordskifte år 1385 emellan drotset Bo Jonsson och herr Joan Bonde, kanik i Linköping, bekom den sistn. bl. a. 2 att. i *Bærastadha*. Doneradas till kapt. Knut Svensson Ödla († 1658), synes bibehållits inom släkten och fick enl. tillstånd 1683 bibehållas av sonen, landsh. Udde Ödlas († 1668) änka, Mektild Ribbing. Tillh. på 1880-talet o. senare kronof. Hjalm. Peterson, vidare hans stbh.

Distorp, 1 m., 108 h. År 1608 köpte riksr. Hans E:son Ulfsparre († 1616) Distorp jämte Girestad i Näsby s:n av Henr. Henriksson Silfverhjelm till Bjursjö, å vilken skatteg. o. utj. hertig Johan s. å. gav frälserätt, under villkor att konfirmation härå skulle sökas av innehavaren, så snart förändring komme att ske »i vårt furstendömes regemente». Säges vidare donerats till hans änka Elin Tott († 1632) samt såldes senare av hennes son, riksr. Åke Ulfsparre till biskopen And. Hansson Prytz, vars son, sekret. Pet. Prytz, som även kallade sig Preutz, var äg. 1658, då han vid sitt äktenskap med Anna de Palma (Palmotska) gav henne i morgongåva hälften i löst och fast. År 1683 samt sederm. under sin livstid innehade hon gården. Vid denna tid härjades Distorp av en större eldsvåda. Landshövd. Åke Åkesson Ulfsparre tillbytte sig senare egendomen, men år 1700 ägdes den av Pet. Preutz' måg, ryttm. Palm, adl. Edelfelt, vilken sistn. år dog här. Därefter tillh. Distorp hans änka Greta Sofia Preutz, omg. m. majoren And. Reutersvärd. Tillföll senare ryttmäst. Joh. Gust. Edelfelt († här 1749) samt därefter hans änka Anna Kristina Eck († 1770). Vidare har Distorp tillh. Mörner 1783, handl. Per Bergman († här 1841) från omkr. 1800 och på 1850-talet fru Hedvig Willjams, f. Helmer, på 1870-talet henne och hennes måg, löjtn. Viktor Ekenstam, på 1880- o. 90-talen den sistn. ensam, därefter hans stbh., 1910 K. H. Hanner, som sålde egendomen till Per Otto Petersson. Till gården hör 1 m. Karstorp (se nedan). Å Distorp uppfördes 1912 ny ladugård av ny typ med huvudsakligen gjutna väggar efter ritn. av konsulenten S. Torgersruud.

Fröstad, 3 m., 151 h. Tillh. mot slutet av 1600-talet o. ännu 1726 släkten Lillie. Har länge varit uppdelad på flera äg., 1910 sex. År 1916 tillh. 1 m. förf. Karl Gust. Ossian-Nilsson. — **Göstorp,** 1/2 m., 30 h. Lars Germundsson sålde 1344 sin andel i *Gøzthorp* till kaniken i Linköping Håkan av Sandsjö. Tillh. 1910 K. P. Jakobsson. — **Höga,** 1/16 m., 4 h., tillh. 1910 majoren Em. Vikt. Segersteen. — **Järstad,** 3 1/2 m., 204 h., förr kalladt *Girestad*, varav 1 m. f. d. komministerbost., nu inneh. av prästerskapets löningsf.; 2 1/2 m. har 5 äg. — **Karstorp,** 1 3/4 m., 117 h. En att. jord i *Karathorp* gavs 1385 till Askaby kl.

av Olof Jönsson (i sig. 2 spetsar nedskjutande från övre kanten av en sköld). Av gården var 1 m. i början av 1600-talet doneradt till Per Tyrson, Ledingelunda, tillh. senare 1700 fru Helena Rosenhjelm, f. Jakobsköld, samt 1726 hennes arvingar. Äges sedan länge till Distorp. Karstorp, 3/4 m., f. d. profossbost., sedan länge indr. till staten. — **Kassarp,** 1/2 m., 17 h., 5 äg. — **Kyrketorp,** 2 m., 96 h. Under 1600-talet tillh. åtm. en del Tuna samt reducerades med detta. Under 1800-talet tillh. 1 m. kapt. J. G. Jungquist, organ. N. Törnell, som uppförde nuv. manbyggnad. Från honom inköptes gården av löjtn. Karl Anton Odén, tillh. 1894 kamrer Ax. Calander. Kyrketorp, 2 m., har länge varit deladt på 2 à 3 äg. samt tillh. 1910 A. G. Johansson o. Osk. Törning, varav den sistn. sålt sin del till J. A. Ekholm, Stenkilsvarv, för 42,000 kr. — **Kåvetorp,** 1/2 m., 54 h. Hörde före reduktionen till Idingstad. Har senare tillh. Ljung. Tillh. 1884 A. J. Karlsson, 1894 o. 1910 nämndem. A. P. Svens-

369. Malma.

son. — **Luestad,** 1 5/8 m., 171 h. År 1345 sålde Björn Botulfsson 1/2 att. i *Lydhunxstadums* skog till ärkedjäknen Magnus i Linköping för 9 mark pgr. Skrives 1405 *Ludhinxsta:m.* Hade 1910 sex äg., därav J. F. Vestrin.

Malma, 4 1/2 m., 179 h. Omnämnes år 1315 som by i ett testamente till Linköpings domkyrka. Av äg. i senare tid nämnes rusth. And. Larsson († 1802). Var ännu omkr. 1850 by men 3 1/3 m. bebyggdes då av sederm. majoren Gust. Fredr. Arnell († 1880). Köptes 1871 av sederm. majoren Emil Viktor Segersteen men tillh. omkr. 1890 och ännu sonen Emil Henrik Segersteen (fig. 369). — **Malma,** 1 1/6 m., tillh. 1884 Sam. G. Månsson, 1894 två äg. och 1910 S. Samuelsson och K. F. Karlsson.

Näsby säteri, 2 5/8 med **Prästtorp,** 1, **Skogstorp,** 1 o. **Tinnerstorp,** 1/2 m., 363 h. År 1273 utfärdade hertig Erik ett gåvobrev, dat. Bjälbo, genom vilket han skänkte sin syster, fru Kristina, 2 attungar i *Nesby* och 1/2 a. i *Vengi*. Kyrkoherren i Lofta, Nils Ulvsson (fyrdelad sköld med en trappskuren ruta i övre högra o. nedre vänstra samt ett N i vardera av de övriga) gjorde 1386 ett jordaskifte med sin broder, väpnaren Lafrens Ulvsson och gav honom därvid bl. a. allt sitt fäderne i *Næsby* med underlydande 5 landbohemman och en kvarn i Tannefors med mycket mer. Riddaren Knut Udson utfärdade härifrån ett brev år 1405. Ägdes och bebyggdes till säteri före 1632 av Gust. Mörner samt tillh. sedermera översten Erik Körning († 1672). g. m. Maria Ribbing, till vars barns »upptuktelse» gården vid reduktionen tillsvidare förlänades. Tillh. senare överstelöjtn. Otto Fredr. Mössler, eller Möller,

370. Näsby säteri.

g. m. Kristina Palmfelt, och deras son, kaptenen Otto Gust., dennes släktinge, kaptenen Karl Gust. v. Feilitzen, 1754 dennes son, löjtn. Karl J. v. Feilitzen, som 1758 köpte det till skatte. Tillh. vidare prof. Joh. Pet. Tidén († här 1805), senare hans dotter Anna Sofia Elisabet († 1831), 1819 g. m. bergsrådet Ax. Joh. Linderskïöld († här 1838), som genom uppodling av en större mosse betydligt förbättrade egendomen. Tillh. ännu på 1850-talet hans arvingar, på 1870-talet K. A. Stålbom, som 1880 sålde godset till brukspatr. Sixten K:son Sparre († här 1884), varefter sonen Sixten Sixtensson S. 1885 inköpte detsamma av sina medarvingar. Såldes av honom 1898 till kaptenen Karl Ludvig Henning Ridderstad († 1902), som här uppförde ny manbyggnad (fig. 370), anlade vattenledning, gjorde nya planteringar, lät framföra timmer till ny ladugårdsbyggnad m. m. Såldes av hans arvingar 1904 till J. Graffman, som här byggde ny ladugård (fig. 371). Tillh. senare några år Kasimir Gust. Lennart Reuterskjöld, som, sedan han frånsålt omkr. 50 avsöndrade gårdar, lägenheter och villa-

371. Ladugården vid Näsby säteri.

tomter, försålde Näsby m. m. till Karl Alb. Hedlund för 155,000 kr. Äges sedan 1916 av honom och hans broder, överläkaren Joh. Aug. Hedlund. — Mangården är belägen invid Roxen.

Rycklösa, 1 1/2 m., 104 h., 7 äg. — **Rystad,** 1 m., 21 h., med **Skälv,** 1 m., 38 h. Kyrkoherdebost. — **Skälv,** 1 7/8 m., 110 h., 4 äg., därav 1910 A. V. Methander o. A. F. Johansson.

Staby, 2 m., 183 h. och **Staby,** 1/2 m., 65 h. År 1360 sålde Harald Ærnildsson till Staffan Nilsson i Stång 3/4 att. i 2 hemman här. Detta köp bekräftades 1368 av konung Albrekt. Staffan Stangenberg skänkte 1387 allt, han ägde i Staby, till Vadstena kl. Håkan i *Stafby* nämnes 1405. År 1413 pantförskrev Karl i *Hielgstad* till Arv. Jonsson sin gård här med hus och jord m. m. Staby hade i början av 1600-talet flera ägare. En del tillh. överstelöjtn. Dav. Gyldenklous arvingar och en del, som förut tillh. Vadstena kl., hade 1639 donerats till Karl Mörner men reducerades. Antagligen var det denna senare del, som överkamrer. Sam. Franc som kronosk. med två utjordar utbytte från kronan 1685, vilket byte stadfästades 1731, då samtidigt detta hemman förklarades för frälse och strax därefter gjordes till säteri. Egendomen såldes av Francs dotter Margareta, g. först m. kapt. O. W. Ruschenfelt och sedan med kapt. E. Krist. Wendel, till sed. assessoren Jon Ekman, som 1740 försålde den till landshövd. Nils Bonde. Detta köp återgick dock, ehuru fasta redan var erhållen, och gården tillh. sederm. nämnde assessors änka Marg. Ek. Säges omkr. 1760 tillh. änkefru Edelfelt, vidare 1783 Joh. Falkenberg, 1818 och 1825 handl. Erik Salander, då även Beatelund hörde hit, 1850 Teod. Bäckström samt 1852 och ännu på 1870-talet landskamr. Gust. Nordén († 1878), 1884 Karl Fr. Larsson, 1894 fabrik. J. B. Giertz, som 1898 sålde gården till G. Hultgren för 85,000 kr. Tillh. 1910 K. O. Andersson. Säteriet utgöres av 2 m., under det Staby, 1/2 m., är f. d. kr.-skogvaktarebost., indr. till staten.

Torp, 1 3/4 m., 78 h., 2 äg., 1910 K. V. Karlsson o. A. Johansson. — **Torstorp,** 1 m., 35 h., tillh. 1910 Alfr. Karlsson.

Tuna, 5 7/8 m., 435 h. Tuna synes av gammalt tillh. kronan och förlänades 1288 av kon. Magnus till ridd. o. lagm. Knut Mattiasson. År 1405 dömdes *Twna*, »som ligger för 8 attunger», att vara »konungs treding». Inneh. under 1400-talet av riksr. Er. Holmstensson Rosenstråle. Hans son Holmsten Eriksson skrev sig bl. a. 1490 »fordom i Tuna», men gården synes fortf. innehafts av släkten. Säges blivit såldt till Sten Sture d. ä. På hans befallning blev under upproret 1497 det biskopsstolen i Linköping tillh. Rönö slott uppbrändt och nedbrutet. Härför fordrade dåv. biskopen 500 mark, men denna skuld betalades icke förr än under biskop Brasks tid, då riksrådet 1517 tilldömde biskopsstolen Sten Stures gods Tuna vid Roxen som vederlag. Indrogs då biskop Brask lämnade riket samt donerades 1602 till sederm. landshövd. Otto Helmer v. Mörner († 1612), å vilken donation hans syssling, landshövd. Stellan Otto Mörner, som hade gift sig med hans änka Maria v. d. Grünau, erhöll stadfästelse 1622. År 1680 reducerades Tuna från O. H. v. Mörners sonson, landshövd. Berndt Didr. Mörner av Tuna och anslogs till chefen för Östgöta kavalleri, sederm. Andra livgrenadjärregementet. Enl. 1818 års riksdags beslut disponerades bostället en tid för en fältmarskalk men återgick icke långt därefter till chefen för nämnda regemente. Till följe av ny lönereglering för armén blev bostället 1876 indraget till kronan. — Gamla huvudbyggnadens utseende finnes avtecknadt i Dahlbergs Suecia Antiqua. Densamma nedtogs dock 1753 och genom dåv. indelningshavarens försorg uppfördes ett nytt av sten i två våningar. I övre våningen äro 8 höga och stora rum. I ett av desamma finnas ännu spår av målningar, och å ena långväggen synas Östgöta kavalleris samtliga skvadroner, uppställda framför sitt läger, var skvadron framför sin skvadronsgata. Framför livskvadronen synas chefen och staben, vilka liksom skvadronschefer och befäl

sägas varit porträtt. I nedre våningen finnas förutom ekonomirum även 8 rum. Över stora ingången läses å en stenhall: *Tuna renov. 1753.* Detta ännu präktiga hus har på senare tider helt och hållet lämnats till förfall.[1] En byggnad, belägen midt emot denna manbyggnad, är enl. inskrift över de två ingångarna uppförd åren 1751 och 1752. Densamma, som blott är en våning hög men tämligen lång, har fyra olika rum, vilka av gammalt kallas ryttmästare-, beridare-, rust- och trumpetarekamrarna. Såväl i förstugan som i rust- och beridarekammaren synas i taket spår av målningar, framst. Backus på tunnan, ett älskande par m. m. Dessa benämningar på rummen äro upptagna i gamla syneprotokoll. Ett stall, som fordom varit avsedt för tjänstehästar, har funnits till senare tid. Två av portalerna i sten från byggnaderna här äro överförda till Malmslätt, där de äro uppställda i Andra livgr.-reg:ts lägerpark. Nuv. manbyggnad är uppförd på 1880-talet i stället för en gammal obetydlig byggnad. Fiske har av gammalt icke tillh. något annat hemman i socknen än Tuna.

Tängneby, 5 m., 247 h. Linköpingsbiskopen Nils intygade 1360, att han under genomgåendet av Vreta kl:rs handlingar där funnit, att bland det, som jarlen Birger Brosa sålde till klostret, uppräknas även 5 attungar jord i *Thiegnæby* i Rystad, och att herr Svantepolk hade från klostret tillbytt sig dessa 5 att., vilka dock sedermera skänktes till klostret av hans dotter, fru Ingegerdis. då hon inträdde i andliga ståndet. Tängneby med Bosgård, Göstorp, Kyrketorp, Kasstorp, Skälv och Torstorp reducerades med Tuna. Har länge haft 8 äg., varav 1910 A. V. Methander och L. M. Larsson. — **Vreta,** 1 ½ m., 108 h. Vid ett jordaskifte 1385 emellan drotset Bo Jonsson o. Askeby kl. fick det sistn. bl. a. 1 att. här. Har 2 äg., 1910 A. T. Andersson o. änkefru A. L. Vadström. — **Vänge,** 2 m., 169 h. Nämnes 1237 (se Näsby). Salmon i *Wænge* satt i nämnden år 1405. 5 äg.

Övriga tillhörigheter: Augustenberg, Bjursby kv. o. såg, Lugnet, Rosenlund, Tängnebyberg, utj:na Granhammar, Löten, Malma och Vänge, Åttingen m. fl.

3. Törnvalla. Gränserna äro i n. Lillkyrka, i ö. Gistad, i s. Askeby o. Vårdsberg, i v. Rystad samt i nv. Ö. Harg o. Ö. Skrukeby. Arealen: 2,958 h., därav 2,955 land. Socknen är ett slättland. Rådande jordart är lera. Genom sv. delen flyter Högtoftsbäcken. Mot ö. gränsen flyter en mindre å. Landsvägen emellan Linköping och Norrköping kommer från Rystad och går åt ö. och no. förbi kyrkan till Gistad. Mindre vägar utgrena sig åt n. till Harg, åt nv. till Skrukeby, åt sv. till Vårdsberg och åt s. till Gistad. Ö. stambanan framstryker i sv. riktning tätt förbi kyrkan. Vid Linghem är jvst. och vid Kumla gästgivaregård.

Thyrnevalla nämnes 1312, *Thyrnivalla* 1318, *Törnevalla* 1385. I början av 1300-talet omtalas kyrkoherde. År 1475 utgjorde *Skruckuby* och *Törnvalla* ett pastorat. Utgör nu eget pastorat, men förslag finnes, att de båda socknarna åter skola förenas. Komministraturen indrogs på grund av k. br. av 1864. Kyrkan nybyggdes 1816 och 17 (fig. 372). Grunden lades redan 1813 av konduktör A. Lundström, men byggnaden uppfördes av

[1] Denna byggnad har flera gånger undergått reparation, men alltid ofullständigt. En reparation försiggick på 1860-talet, men var endast tillfällig hjälp att skydda huset från förfall till ruin. Fönsterkarmarna blevo då borttagna, och fönsteröppningarna förspikades med träluckor. Spåntak pålades i stället för förutv. tegeltak. Flera takstolar voro i senare tid nedfallna i övre våningen.

372. Törnvalla kyrka.

direkt. J. Holmberg. Erhöll vid invigningen namnet Karl Johans kyrka. Är uppförd av sten med en längd av 34 och en br. av 12 m. med utrymme för 550 personer. Har centraluppvärmning med lågtrycksånga. Ångpannan har sin plats i sakristian, som ligger avsevärdt lägre än kyrkan. Reparerades senast på 1860-talet och 1909, varvid kyrkan till det yttre fick en något ljusgul färg. I det inre flyttades predikstolen från

373. Från det inre av Törnvalla kyrka.

sin dåv. plats ovan altaret till n. långväggen. Denna predikstol är från 1733, bibehållen från gamla kyrkan, och är i blått och guld som den ursprungligen var (fig. 373). Altaret är det gamla av Ljungsmarmor samt betäckt av ett antependium av rödt kläde sydt med silke och guldtråd med en bård med törnemotiv och monogr. J. H. S., omgivet av en krans av rosor och törnen. Arbetet är utf. av fröken Rut Arnell, och antependiet är skänkt av kyrkoh. Ax. Arnell och hans fru, f. Tillberg. På en altarskärm ses det törnbekransade kors, som förut stod å altaret. Altartavlan, som är en av de förutv. gamla, framst. Jesu bergspredikan och är målad av Hörberg samt renov. 1909. En annan tavla, även målad av H., framst. Jesu lidande i Getsemane. Åtminst. den förstn. målades 1815 för Gistads kyrka och är given av prof. J. K. Wittkoph. Orgeln om 13 1/2 st. Bland gåvor nämnas större silverkanna med paten av nämnda professor, en silverkanna från 1875 av nämndem. Joh. Arvidsson och hans fru, f. Nikolausson, till minne av år 1874 avl. sonen August. 2 Gusumsstakar av änkefru A. Müntzing. Av äldre inventarier, som tillhört kyrkan, men nu tillh. statens samlingar, äro ett altarskåp i nordtyskt arbete från omkr. 1500 (fig. 374 o. 375), ändplatta till krucifix, skulpterad bild av S. Birgitta, 3 förgyllda barockänglar samt halvalnsmått, allt av trä.

374. Altarskåp från Törnvalla kyrka. Efter Fornvännen 1910. Å baksidan av dörrarna framst. döden, sittande till häst och med en spade å axeln samt ett fruktträd med en man stående i detsamma, med överskrift i munkstil: *Jam volo lætari et luxuriari;* därunder en dödsbild färdig att nedsåga trädet med överskrift: *Quod mundus extollit i ... nt illo ... quos palla breviter.*

Gamla kyrkan hade en längd av 94 och en bredd av 24,5 fot, ehuru en tillbyggnad åt ö. med koret hade en bredd av 29,5 fot. V. delen av tegelsten, ö. av gråsten. Orgeln hade 4 st. och var så gammal, att den repar. redan 1647. Var oduglig redan 1760 och uppsattes icke vid kyrkans ombyggnad, utan var den nya kyrkan en tid utan orgelverk. Tornspetsen var av ansenlig höjd. Till år 1706 hängde klockorna i stapel. Enl. Palmskiöld samt efter en anteckning i 1692 års kyrkbok skall astron.

prof. Sigfr. Aronus Forsius, som levde under 1600-talet, i kyrkväggen låtit inmura några gamla skrifter jämte mynt. Vid kyrkans nybyggnad fann man icke något härav, varvid dock är att märka, att muren icke i sin helhet nedtogs utan användes en del till mur i sakristian.

Tornmuren är bibehållen från gamla kyrkan och påbyggd med trätorn. Här hänga ringklockorna. Å den större läses å ena sidan: 1694. God Kristen se och märk, hvad öde mig är lämnadt: För fyrtio åren sen har jag olyeklig rämnat, Dock förr än jag så sprack, har jag i många år Här kallat med mitt ljud till kyrkan Jesu får. 1734. I detta år ack! ack! är jag fast ynklig vorden, När sammanringas månd för Törnevallahjorden, På Kristihimmelsfärd, så remnad' jag igen, Och måste ur mitt rum nödvändigt tagas dän. Nu är af gammal jag ny blifven väl omgjuten, Till kostnad på mig var ock socknen oförtruten, O, att jag länge nu må gifva från mig ljud, Tills ditt basuneklang blir hördt, o store Gud! Å andra sidan: Jag är nu på mitt rum uppdragen uti höjden, I Törnevallabarn, ack kommen nu med fröjden. När jag framringer er, då skynden, löpen hit Och hörer så Guds ord med största håg och flit, På det den store Gud må rätt af eder dyrkas, Och tro med kärlek rund må städse hos er styrkas. Ja, hörer så Guds ord och görer så er bön, Att I på sista dag fån evig nådelön. Lillklockan är gjuten 1656 och bidrog drottn. Kristina med över halva kostnaden för densamma.

375. Altarskåp från Törnvalla kyrka. Efter Fornvännen 1910.

Av runstenar märkas: 1) vid Reva med innehåll: Önd reste denna sten efter sin fader Danske, 2) nu förkommen, säges ha omtalat, att Sven satte denna sten efter Fartegn ...., 3) nu i prästgårdens hage, å vilken läses Tors(?)ten reste denna sten efter sin släktinge Torer, 4) å Stratomta gärde med avbildning av ett skepp med mast, segel o. 2 mans besättning (?). Innehållet är: Ästrid, Osvalde, Augmund läto resa denna sten efter sin fader Halvdan och Ästrid efter sin gode make. Å berget n. om kyrkan synas stensättningar och invid berget är en bred stenlagd gata. Å ängen nedanför är en fyrkant invid en brunn. På Linghems kvarnbacke äro flera runda stensättningar samt n. om kvarnen på ett berg en betydligt avgrävd ättekulle. Å Linghems ägor finnes ett kummel. Vid Gräshaga äro ättekullar och kummel. Stensättningar och kullar märkas även å Ullälva, Bjärby, Skackelstad, Reva och Gårdslöts ägor. Nära sistnämnda by har påträffats en stenkista. — Under december 1710. och följande år dogo här omkr. 60 personer i pesten.

Folkmängden var o. 1754: 730, 1790: 741, 1850: 891, 1910: 814, 1916: 818. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 17, skolk. kr. 737, bokk. kr. 616, fattigk.

kr. 491, Karl Svenssons f. kr. 150, Arvidssonska f. kr. 591, De fattigas sjuk-o. begravn.-f. kr. 6,188, Beklädn.-f. för fattiga skolbarn kr. 1,144. — Folksk. har 49 barn 1915; småsk. 30. — Handl.: 2, handtv.: 1.

Gårdar.

Bjärby, 1 m., 159 h. Jöns i *Biærby* satt i nämnden år 1405. Har länge haft 3 äg., därav 1910 P. A. Petersson o. K. Liedberg. — **Bostorp,** 1/4 m., 24 h., 1 äg. — **Bölingstomta,** 1 1/2 m., 120 h. År 1382 sålde And. Petersson i Linghem till Askaby kl. 2 spanns avgäld i *Bylingxtomta*. Har tillh. släkterna Gyldenklou, Hägerstjerna, Marderfelt och Piper, då det kom till Sturefors fideik. — **Gåselöt,** 1 m., 76 h., 4 äg. *Gåselott* nämnes 1405. — **Gällstad,** 2 m., 138 h. Utbyttes delvis från kronan av Ax. Lillie 1651 och tillh. släkten 1686, Karl Sack 1700. År 1852 tillh. 1 m. handl. Dahlqvist, 1884 förste landtmät. K. D. Dahlqvist, 1894 hans stbh. Det övriga har haft flera ägare. År 1910 hade 2 m. 3 äg., därav fanjunkaren P. L. Petersson. — **Hallstra,** 2 7/8 m., 180 h. Jakob, Lena o. Magnus Birgersson ingåvo 1380 med jungfru Märta Arvidsdotter till Vreta kl. 40 mark pgr och pantsatte därför 1 att. jord här. 6 äg. — **Herrbeta,** 2 1/2 m., 286 h. *Harbetho* nämnes 1150 och kallas 1298 *Herbethý* gods, då det gavs av Svantepolk Knutsson till Vreta kl. 9 äg., därav 1910 O. F. Olsson o. P. T. Eriksson. — **Klintorp,** 1/4 m., 24 h., 1 äg. — **Kumla,** 1/2 m., 55 h., tillh. 1910 A. J. Jonsson.

Linghem, 3 m., 284 h. Mattias Tyrnersson med sin hustru Ingegärd gav 1315 bl. a. en del i *Lynghem* till stiftande av en prebenda vid Linköpings domkyrka, där Ingegärd väljer sin gravplats. År 1318 gav nämnda Ingegärd såsom änka åtskilliga gårdar, bl. a. jord i *Lingehem* samt i *Hydhingstadhum* med del i skogen där jämte andra lägenheter för sin och sin mans själ, till förbättrande av jungfru Marias prebenda i nämnda kyrka, med föreskrift att en själamässa skulle läsas varje vecka. And. Petersson i *Lingem* omtalas 1382. Bengt här deltog 1414 i en häradssyn. År 1852 tillh. 2 m. M. Emanuelsson, under det 1 m. hade andra äg. År 1871 tillh. gården i sin helhet J. o. Alex. Andersson, 1884 J. Anderssons stbb., 1894 A. M. Andersson och 1910 Albert Andersson. — Belägen invid Linghems jvst. samt är välbebyggd. Enligt sägnen bodde här i uråldrig tid en rik odalbonde, Lingur, som skulle blivit jordad vid Ladugårdsbacke liksom hans maka Gumbrå vid Gumpekulla backe.

Manstorp, 1/2 m., 28 h., tillh. 1910 A. V. Petersson. — **Oppreva,** 1 m., 98 h. Har varit, nu indraget, regementsläkarebost. — **Reva,** 2 1/2 m., 167 h. *Rewa nära thyrnewalla* omnämnes i en handling från år 1312. År 1651 köptes ätm. en del från kronan av presid. And. Gyldenklou († 1665). Tillh. 1686 släkten Hägerstjerna, 1700 Fil. Marderfelt, 1726 fru Kristina Piper, f. Törnflycht, samt hörde då och sederm. till Sturefors. D. 7 mars 1844 köptes 1 1/4 m. av prosten Nils Magn. Könsberg. Ärvdes efter hans död 1862 av hans maka Maria Karol. Charl. Bergenstråle och deras yngste son Nils Rud. Agaton Könsberg († 1916), som efter hennes död 1869 blev ensam äg. År 1894 var Henr. Egarth äg. Denna del av Reva har manbyggnad, uppförd på 1870-talet, efter ritn. av kond. A. Nyström, med en våning, frontespis och souterrain av sten. År 1910 hade Reva i sin helhet 4 äg., därav A. N. Nilsson och K. G. Nelzén. — **Skackelstad,** 1 1/2 m., 83 h. Niclis i *Skakulstadum* nämnes 1405. 4 äg. — **Skavestad,** 2 m., 137 h. *Skaghastad* nämnes 1403. 4 äg. — **Skylltorp,** 1 m., 28 h., 2 äg. — **Skäggestad,** 2 5/8 m., 179 h. Håkan Fadersson bytte 1384 jord med drotset Bo Jonson, varvid Bo fick 1/3 att. jord i *Strawatomta* och 1/6 a. i *Skiæggestadha*. År 1757 köptes 1 m. till sk. av majoren Rydingsvärd o. 5/8 år 1763 av inspekt. Hjelm. Tillh. 1850 och 1871 änkefru Karin Malmström. Såldes 1878 till Jon Andersson, Linghem, tillh. 1884 Klas Egnell, 1894 o.

sederm. Karl Arv. Arvidsson. — **Smedby,** 1 m., 121 h. Kyrkoherdebost. Hit hör s. k. inventarium domesticum, best. av kopparkittel, 2 kor, 2 får, 2 t:r råg o. 3 t:r korn. — **Stratomta,** 2 5/8 m., 216 h. År 1375 ingav Katarina Brynolvsdotter med sig till Vadstena kl. 5/14 att. i *Strafvatomta,* och senare s. å. gav nämnda Katarina och hennes man Johan Petersson (3 liljor i rad, snedt över en sköld) till samma kl. bl. a. ytterligare 11/8 a. här. Sigge härst. nämnes 1382 som fasteman. Omtalas 1384 (se Skäggestad). Drotset Bo Jonsson kungör 1385, att han av Vadstena kl. mottagit godset *Strawatomta,* icke såsom pant utan som län på livstid för att efter hans död återgå till klostret. Av gårdarna är 5/8 m. f. d. häradsskr.-bost., indraget till staten; 1 m. kronolänsm.-bost.; 1 m. tillh. 1910 K. F. Andersson, som 1916 sålde det till S. J. Johansson, Hycklinge. — **Tärnestad,** 1 1/2 m., 92 h., 7 äg. — **Ullälva,** 3 1/2 m., 190 h., därav 1 m. är f. d. officersbost., indr. till staten; 2 1/2 m. har 6 äg. — **Älvestad,** 2 m., 147 h., 7 äg. — **Överby,** 2 m., 4 äg.

Övriga tillhörigheter: Eklunda, Falkenborg, Fredriksdal, Lövhagen, Lövsäter, Segersdal, Älvstorp m. fl.

4. **Östra Harg.** Består av två delar på var sin sida om Roxen. Den n. delen är minst samt gränsar i n. och ö. till Vånga, i v. till Stjärnorp. S. delen gränsar i ö. till Skrukeby, i so. till Törnvalla och i sv. till Rystad. Arealen: 6,312 h., därav 3,290 land. S. sockendelen är huvudsakligen ett slättland med spridda kullar, under det den n., som upptager omkr. 1/3 av socknens areal, mest upptages av skogbeväxta bergshöjder. Rådande jordart är närmast Roxen styv lera och klappersten samt förövrigt sandmylla. Förutom Bjursholmsån, som på v. gränsen stryker förbi socknen, finnas endast några mindre bäckar. Socknen genomskäres av flera mindre vägar.

År 1291 nämnes ärkedjäknen i Linköping såsom *constitutus* i Harg. Såsom socken nämnes *Hargh* även senare, bl. a. åren 1318 och 1332, kallas 1403 *Harbo* och 1422 *Hargbo.* Antagligen utgjorde då socknen liksom nu ett pastorat för sig, men emellan åren 1535 och 1582 var Rystad annex till Harg. Nyssn. år skildes socknarna åter. Det synes dock, som om icke hela Rystad vid skilsmässan blivit tagen från Harg, enär i k. Johan III:s donationsbrev till pastor Olof Andreæ i Harg på ödesgården Idestad säges, att han fick densamma, därför att *en stor del* av Rystad var tagen från Harg. Att gårdar, som fordom räknades till Rystad, nu höra till Harg, framgår bl. a. därav, att Egeby, nu beläget i Harg, omtalas under namnet *Eckby* i *Rydhstada* år 1386. Förslag finnes, att Ö. Harg o. Rystad skola förenas till ett pastorat efter ny regl. 1918. Kyrkan, som är av obekant ålder, hade ursprungligen lägre kor och absid (fig. 376). Sägnen förmäler, att hon skall vara byggd av överbliven material från Linköpings domkyrkas grundläggande. Förfärdigad av täljsten, är hon sedermera vidbyggd i båda ändar. År 1726 blevo nämligen såväl kyrka som sakristia utvidgade, och år 1750 tillbyggdes kyrkan i dess v. ända. Reparerats senast 1863 och 1885. Vid senaste rep. förstorades fönstren, inlades nytt golv, uppfördes ny sakristia, i stället för den 1726 utvid-

gade, och ändrades den del av innertaket, som var täckt av bräder, och gjordes lika med det förut delvis av sten från 1400-talet välvda taket, varjämte nytt torn uppfördes, varom en inskrift läses över dörren. Längden är 29 o. br. 6,5 met., med 350 sittplatser. Sakristian: 6×4,6 m. Vapenhuset 3,5×3,7 m. I st. för en förut befintlig smal rundbågig dörr åt s. är nu ett fönster. Har varmugn. Över koret läses: *Jesus Kristus är densamma i går och i dag och i evighet.* Altaret prydes av en Kristusbild. Ett förut användt kors förvaras å kyrkovinden. Gamla altarskåpet finnes icke numera. Å detsamma framställdes Kristus på korset samt Maria och Jesus efter nedtagandet, omgivna å ena sidan av apostlarna Petrus, Jakob och Johannes och å andra sidan av Matteus, Markus och Lukas. Dessutom framställdes å dörrarna profeterna Esaias, Jeremias, Hezekiel och Daniel m. fl. Predikstolen är prydd med bilder av Frälsaren, Matteus, Markus, Johannes och Lukas. Den uppsattes år 1700 för en kostnad av 400 d. k:mt. Orgeln om 8 st. är från 1887 av Elfström. Gamla orgeln från 1712 är såld. En av de 4 ljuskronorna är hitskänkt 1805 från Flodingstad. En annan skänktes 1739 av fr. inspekt. Magn. Linde och Elisab. Simonsd:r Sten. En silverkanna är från 1713. Under 1700-talet fanns en silverkalk från katolska tiden med inskriften *JHESUS* å handtaget samt Ave Maria, gratia plena etc. kring foten. Den nu befintliga kalken, som är förgylld, bär årtalet 1787 samt är antagl. omarbetad av den gamla. Bland här begravna nämnes kornetten Joh. Rosenhjelm, som enligt anteckning å hans nu förkomna huvudbanér, var f. å sin fäderneg. Idingstad 1658 och † på rusth. Knylinge 1695. I sakristian finnes en grav för prosten Isak Hargelius, vilken grav han själv lät mura och bepryda med nu förk. epitafier år 1726. Gravstenen finnes i s. förstugan, jämte andra dylika. I sakristian förvaras porträtt i olja av kyrkoh. Olof Rudbeck († 1762). — Avst. till Linghems jvst. 7 km.

376. Östra Hargs kyrka.

Vid kyrkans v. ända fanns förr torn, byggdt av trävirke, men detta nedtogs 1750, då kyrkan här tillbyggdes och numera nedtagen klockstapel uppfördes. Ringklockorna hänga i det nyuppförda tornet. Å storklockan, ursprungl. gjuten år 1577 men omgjuten 1744, läses: Betänk väl fyra ting, när du mitt ljud får höra: All jordisk omsorg slå ur hågen, böj ditt öra Att taga vid Guds ord, som ljuder i hans hus, Af andans egen tolk, och för till lifsens ljus. Därnäst, när tio slag om morgon eller afton, Slås på min enda brädd, så låt den ha den kraften, Att minna dig uppå de tio lagsens bud: Ditt arbete begynn och slut med bön till Gud. Tänk på din dödlighet, när jag för döda sjunger, Ehvad du gammal är, med åldrig eller unger Tänk sist: Domklockan skall dig fordra för Guds dom: Ack, lef här kristelig, så blir dig Kristus from. Å lillklockan läses: När du mitt ljud kring denna nejd Får höra — kom, det är kallelsen från Gud, som vill ditt hjärta röra. I lifvet kallar jag till bättring, bön och tro, i döden åter hem De trogna till god ro. Andra sidan lämnar upplysning, att klockan omgöts 1842 i Jönköping av M. A. Rönnblom.

Av fornminnen märkas gravfält å »Spångbrobacken», n. om Ekeby samt å Ekbacken å Rogestads ägor. S. om kyrkan märkas högar och stensättningar. Å en backe icke långt ifrån och ö. om kyrkan är ett stort stenblock, vilande å 3 mindre stenar, som angives såväl som offerplats som rågångsmärke.

Folkmängden var o. 1754: 520, 1790: 526, 1850: 795, 1910: 636, 1916: 619. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 13,833, skolhusbyggn.-f. kr. 1,766, Idingstads donationsf. kr. 3,207, Österlundska bekl.-f. kr. 372. — Folksk. har 46 barn 1915; 2 småsk. 33 barn. — Handl.: 1, handtv.: 4. — Genom testam.-disposition av 18 febr. 1725 gav generallöjtn. Jakob Burensköld 3/8 m. Lundby i Skrukeby s:n till underhåll för socknens fattiga. Testamentet finnes inprotokollerat vid Åkerbo häradsrätt d. 12 maj s. å. Antagligen är det denna donation, som numer kallas Idingstads donationsf., som tillkom 1834, av vilken räntan nu användes till beklädn. o. skolmaterial för behövande inom socknen (se Hist.-geogr. stat. Lexikon över Östergötland av Anton Ridderstad, 1875—79 I, s. 199).

Gårdar.

Bjärkestad, 1/2 m., 23 h., 3 äg. — **Bogetorp,** 1 m, 72 h. *Bowathorp. Millathorp, Swiastadha* o. *Aslathorp* i Ö. Hargs s:n pantförskrevos 1406 av Erik Tubbesson till riddaren Knut Udsson, vilken panträtt 1412 överflyttades på Nils Svensson. Har hört till Idingstad, tillh. 1894 A. P. Jonsson o. 1910 hans stbh. — **Eggeby,** 1 m., 68 h., till staten indr. f. d. militiebost. — **Farsbo,** 1/2 m., 217 h., tillh. Åkerbo häradsallmänning. — **Flaketorp,** 1/2 m., 35 h., 1 äg. — **Flodingstad,** 1/2 m., 35 h., 1 äg. — **Frisbo,** 1/2 m., 36 h., 2 äg. — **Fröstorp,** 1/2 m., 90 h., 3 äg. — **Granby,** 1 1/2 m., 72 h. År 1403 sålde Karl Länsman en del här till Ragvald i Granby. Samtidigt överläto Lars Ingevaldsson o. Joh. Svensson i Vånga till samme Ragvald annan jord här dels genom försäljning dels genom byte. 3 äg. — **Grimstad,** 1/2 m., 20 h. Nämnes 1414. 1 äg. — **Grindtorp,** 1/4 m., 39 h., tillh. 1910 änkefru J. M. Andersson, f. Månsdotter. — **Harg,** 1 m., 41 h. Nämnes 1405. År 1418 stadfästade Karl Lange (femuddig stjärna) o. hans hustru Sestrid Mattisdotter (sjuuddig stjärna) gåvan av *Nidhra Hargh* till Vadstena kl. Harg 1 m. har hört under Tuna indragna överstebost. År 1916 yttrade sig domänstyrelsen över förslag att upplåta detta bost. till egnahemslägenheter, därvid köpeskillingen för huvudg. fastst. till 14,320 kr. Styrelsen hemställer, att ett av Ö. Hargs församling brukadt område må avsöndras från egendomen och upplåtas åt församlingen för en köpeskilling, som skall bestämmas av tre gode män, av vilka länsstyrelsen i Östergötlands län och församlingen vardera utse en samt domaren i orten den tredje. Områdena litt. B och C av samma egendom böra upplåtas enl. kungörelsen om egnahems-

upplåtelser från vissa kronoegendomar med hembudsrätt för viss man till inköp av litt. B. Egendomen i övrigt skall försäljas å auktion med tillträdesr. 1918. Till förekommande av tvist med en blivande köpare böra bland köpevillkoren bestämmas, att med köpet ej följer den mark, som av ålder ansetts tillhöra Ö. Hargs församling, och å vilken mark kyrka, kyrkogård och skolhus äro belägna. — **Harg,** 2 m., 76 h. Kyrkoherdebost. med bost.-hus från 1844.

Idingstad, 4 1/8 m., 267 h. Nämnes år 1315, då *Ydhingstadhir* testamenterades av Mattias Tyrnersson och dess hustru Ingegärd, vilka gåvo delar här till Linköpings domkyrka. År 1318 skrives egendomens namn *Hydhingstadhir.* Nämnda år gav Tyrnerssons änka Ingegärd Svantepolksdotter en del här till jungfru Marias prebenda vid nämnda kyrka. I senare tid äro uppgifterna något olika ang. ägarna, men detta är beroende på att samtidigt varit flera ägare. Enl. en uppgift har Idingstad ägts av överstelöjtn. Otto Joh. v. Poll († 1710), som han fått med sin fru, Anna Elisab. Natt och Dag, vars fader kaptenlöjtn. Nils N. o. D. skrev sig till Bro och Idingstad och var g. m. Anna Jakobsköld till Idingstad. Enl. ett vid Idingstad förr befintligt »Registratur» sålde Håkan Persson d. 17/2 1579 sin broderlott i Idingstad till Johan Kopp. År 1683 sålde Lasse Vernersson till Jöns Nilsson Idingstad gård av 12 stänger i åker o. äng jämte skog. D. 24/3 1645 konfirmerade drottn. Kristina k. Karl IX:s o. hertig Johans donationsbrev åt Jöns Nilsson å Idingsta med Stigstorp, Främmetorp o. Öja torpställe jämte Bostorp, Hållstorp, L:a Idingsta 2 gårdar, Mörby 2 gårdar och Egby en gård. Från annat håll uppgives, att Idingstad 1686 nämnes som en gammal donation till Johan Kopp och sederm. till dess broders måg, v. presid. Jöns Nilsson Jakobsköld, vilken fick egendomen 1613 eller enl. annan uppgift 30/4 1607, medröstarvingerätt från 1619. Efter dennes död 1633 eller enl. en uppgift från en handling, som tillhört Göta hovr. 1624 l. 1625, tillh. Idingstad överstelöjtn. Joh. Jak. Jakobsköld, vid vars död 1645 hans enda dotter Helena, g. m. hofr.-assessoren Er. Rosenhjelm († 1688) blev äg. Hon utbytte Idingstad jämte Mörby från reduktionen, samt behöll dessutom med eller utan lösen Bogetorp, Sviestad, Mylinge, Skogstorp, Farsbo, Idingstad fr. m. m. Fru Helena ägde godset ännu år 1700, men 1726 tillh. det dåv. landshövd. Jak. Burensköld († 1738) och vidare hans barn Jakob Henrik († og. 1754) och Maria Johanna († 1774), g. m. generalmaj. Fil. v. Schwerin († 1748). Vid denna tid hörde egendomen till det Burensköldska fideikommisset. Vid hennes död övergick egendomen till dottern Mariana Eleon. v. S. († og. 1779) samt vidare till Verner v. S. († här 1810) och därefter till dennes son, löjtn. Kurt v. S. († og. 1833). Ägdes senare av protokollsekret. Fredr. Vilh. v. Schwerin († 1848) samt från 1845 av äldste sonen, löjtn. Fredr. Vilh. Vern. v. Schwerin († 1880), som sålde godset, vilket 1871 inom socknen bestod av 13 1/2 m., år 1878. Idingstad, 4 1/4 m., tillh. därefter G. W. Thollander på 1890-talet, senare V. Heyman, som sålde gården till E. V. Hesse, vilken åter sålde den 1914 till trävaruhandl. A. M. Johansson, Linköping. — Huvudbyggnaden, belägen nära Roxen och av gråsten, uppfördes 1737 men tillbyggdes av F. V. V. v. Schwerin samt innehåller 25 rum. Äldsta kända manbyggnaden uppfördes 1614 av Jöns Jakobsköld och bestod av ett stort stenhus. Detsamma nedbrann redan inom nämnda århundrade, men finnes avbildadt, sådant det såg ut efter branden, i Dahlbergs Svecia Ant. et Hodierna.

Knylinge, 1 1/4 m., 66 h. Nämnes 1403. Storg. har 2 äg. Lillg. tillh. 1910 Rogestads och Grimstads gårdar. — **Kristersbäck,** 1/8 m., 13 h., 1 äg. — **Milltorp,** 1/4 m., 33 h. (se Bogetorp), tillh. 1910 skoll. K. O. Ringkvists hustru. — **Mogenäs,** 3 m., 138 h. Har förr tillh. Idingstad. Tillh. 1910 dels Bjursby i Rystad, dels K. E. Andersson. — **Mylinge,** 2 1/4 m., 99 h. Andris i Mylinge var 1403 fasteman. Mylinge, 1/4 m., har varit fjärdingsmansbost. och är nu klockarebost.; 2 m. ha 3 äg. — **Mörby,** 1 m., 104 h. Tillh. 1894 Johan Jo-

hansson o. 1910 änkefru K. J. Johansson. — **Norrhult,** 1/8 m., 23 h., 4 äg. — **Rogestad,** 1 m., 62 h. Nämnes 1403. 2 äg. — **Sisarp,** 1/2 m., 24 h., 1 äg. — **Skogstorp,** 1/4 m., 47 h., tillh. 1910 K. J. Thorell. — **Sviestad,** 2, med **Åseltorp,** 1 m., 125 h. Tillh. till senare tid Idingstad, 1894 o. 1910 byggmäst. A. P. Andersson, Nkpg. — **Söderhult,** 1/8 m., 11 h., 3 äg. — **Togetorp,** 1 m., 66 h., tillh. 1910 G. H. Åhlins stbh. o. J. V. Jonsson. — **Ubbetorp,** 1 m., 56 h. *Obbatorp* såldes 1517 av Birgitta Haraldsdotter i Malma för att betala hennes och hennes sons gäld, till biskop Hans Brask. 2 äg. — **Åkerby,** 3/16 m., 10 h., 1 äg. — **Åkerstorp,** 1/8 m., 79 h. Tillh. 1910 S. J. Karlsson men såldes 1915 till And. Vilh. Karlsson o. A. E. Johansson.

Övriga tillhörigheter: Asptorpet, Bjursholmen, Bärtorpet, Damkärret, Ekbacken, Stensnäs, Stensäter, Stohagen, Torpängen, Vilhelmsberg, Älgberget m. fl.

377. Östra Skrukeby kyrka.

5. **Östra Skrukeby.** Gränserna: i n. Roxen, i ö. Lillkyrka, i s. Törnvalla, i v. Ö. Harg. Arealen: 2,626 h., därav 1,941 land. Socknen upptages av en slätt med spridda kullar och skogsbackar, växlande med kärriga trakter. Rådande jordart är svartmylla, understundom blandad med lera. Förbindelsen med grannsocknarna sker genom härads- och sockenvägar.

Skrukubi nämnes 1312 med kyrka och kyrkoherde samt 1313, då *Skrukyby* pastorat tillades kaniken i Linköping, Filip Rangvalson, såsom annex. Under 1700-talet och till 1821 utgjorde socknen särskildt pastorat. Enl. resol. av d. 17 maj nämnda år bildar den med Lillkyrka som annex ett pastorat, med två kyrkor, i vilka båda pastor ansvarar för gudstjänsten. Enl. förslag skall Ö. Skrukeby o. Törnvalla pastorat förenas. Skrukeby kyrka, belägen nära Roxen, är gammal (fig. 377). Är upp-

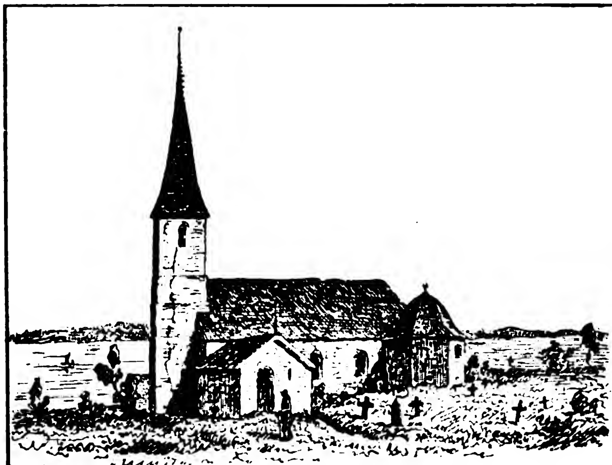
förd av gråsten samt hade ursprungligen en rad pelare och stenvalv. Såväl pelare som valv nedbrötos vid en reparation åren 1793—94, da det inre taket välvdes med bräder samt de 11 fönstren förstorades. Samtidigt uppfördes en läktare vid v. gaveln. Kyrkan bibehåller ännu sin ursprungliga längd av 20,6 och bredd av 9 m., med 400 sittplatser. Har varmugn. Altartavlan, målad 1804 av Hörberg, framställer berättelsen ur Luk. 2: 42—52. Predikstolen är given 1665 i testamente efter landshövd. Ture Ribbing av dess änka Maria Kyle. Orgelv. om 11 1/2 st. är av Schörlin. En äldre orgel om 5 st. var hitskänkt efter änkefru Brita Strijk, f. Skytte. Dopfunten är av mässing. I skålen läses: Malin Larsdotter. Peter Speet. A:o 1663. Ljuskronorna äro 4 från 1696, 1705 o. 1730. Familjerna Rosengren, Ribbing, Spens, Cederholm och Roxendorff ha i kyrkan sina gravar och finnas här upphängda 5 st. adl. vapen. I det kalkstensbelagda golvet äro flera gravstenar, varibland särskildt nämnes den fint arbetade Rosengrenska minnesstenen. Av kyrkans 3 utbyggnader inrymmer en det Ribbing-Spensiska gravkoret. Av äldre inventarier nämnas 4 värjor och en järnbeslagen kista med gamla hänglås ävensom kyrkdörren, beprydd med järnbeslag och järnringar (fig. 378). — Avst. till Linghems jvst. 8 km.

378. Kyrkdörr från Ö. Skrukeby. Efter Säve.

Vid kyrkans v. ända har funnits ett nu rivet högt torn (fig. 379). Ringklockorna hängde detta oaktadt redan under 1700-talet och ännu i ett 5 met. högt brädskjul. Å storklockan läses: På år ett-tusende sexhundraåttiofyra Jag fick av nyo klang, min tjänst att ombestyra, Till kyrkan kalla fram all Herrans menighet. I Skrukeby samfund, men nu man säga vet, Jag mist mitt vackra ljud, det klaga nog här alla, Att det så borta är och rösten min avfalla. Men se då jag utstått en så olycklig stöt, Mig Magnus Hultman mig i Norrköping omgöt. Anno 1750. Å lillklockan läses: Jag kan icke tala, Dock ropar dig hit Igenom mitt ljud. Din tid ej förhala, Men gör största flit Att akta Guds bud. Låt Skrukeby klocka Till kyrkan dig locka, Så hjälper dig Gud. A:o 1708.

Av fornlämningar märkes en runsten, år 1888 förflyttad in i kyrkan från sin plats som valvsten över s. ingången. Tydningen är: Sven och Inge läto göra minnesmärket efter sin gode fader Vibjörn. Gud hjälpe hans själ väl. Ättehögar och stensättningar finnas å Berga ägor, n. om gården, vid Prästgården, vid Förråd nära torpet Asplunden, vid Lundby, Rysslinge och Granby samt midt för kyrkan på s. stranden av Roxen å den s. k. Griskullen. Vid Hageby har förr funnits en borg, på tre sidor omgiven av Roxen och på den fjärde av ett kärr.

379. Skrukeby kyrka före tornets nedtagning. Efter Säve.

Folkm. var o. 1750: 680, 1790: 760, 1810: 869, varefter folkmängden, efter avskiljande av några h., förminskades och var 1850: 686, 1910: 422, 1916: 409. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 2,183, fattigk. kr. 195, Värlafonderna kr. 4,000, Arvidssonska f. kr. 538, Cederskogska f. kr. 402. — Folksk. gemensam med Lillkyrka har 1915 36 och 2 småsk. 28 barn. — Handl.: 1, handtv.: 6.

Gårdar.

Berga, 1 ½ m., 103 h. Har i senare tid haft ända till 6 deläg., 1910 3. — **Fjärdingstad,** 2 m., 5 äg. Kallas 1375 *Fjælastadha* och gavs då till Vadstena kl. av Ingeb. Tordsdotter (båt), som då ingick dit.

Förråd, 1, med **Lundby,** 2 ⅜, och **Perstorp,** ½ m., tills. 264 h. Förråd har i katolska tiden åtm. delvis tillh. Vreta kl. Kom genom donation 1623 tills. med delar av Berga, Fjärdingstad, Grimstad, Täljestad o. Valstad till v. guvern. Lars Skytte († 1634) men reducerades, varvid Berga o. Fjärdingstad bibehöllos av arvingarna för livstid. År 1758 blev Förråd med Perstorp och Rysslinge fr.-säteri medelst säterirättighetens överförande från Lunnebjörke i Skärkinds socken. Säteriet ägdes då av majoren Lars Bertil Roxendorff († 1769) samt senare av hans sondotter Beata Charlotta († här 1822 barnlös), g. m. kapt. Per Vilh. v. Wilskman, vilken var äg. ännu 1825. Genom livstidsköp försålde han Förråd med inom socknen tillh. 2 ½ mantal till änkeriksrådinnan Fredr. Eleon. Bielke, f. v. Düben, vilken stiftade egendomen till fideikommiss för sin son, kornetten Ture Bielke († 1833). Men denna fideikommissrätt överflyttades på Slattefors egendom. I början av 1840-talet köptes Förråd av kaptenen Ax. Norbeck († 1858). Tillh. vidare dennes son, löjtnanten Joh. Ax. Norbeck (3 ⅞ m.) och dotterson Emil Henr. Segersteen. Efter den förstn:s död 1883 har egendomen tillh. hans son kamereraren, hovrättsnot. Axel Norbeck o. E. H. Segersteen.

Grimstad, 2 m., 132 h. År 1405 utfärdades fasta å det skifte, vari Karl i Tamäng till Jösse Mikelsson avtr. jord i *Herbeto* o. *Gåselott* mot jord i *Grim-*

staden. Tillh. Lars Skyttes, Förråd, måg landsh. Hans Strijk († 1653) och nämnes 1683 som hans dotters, änkefru Maria Kr. Lodes, säteri. Utbyttes från reduktionen av hennes bror, landsh. Gotth. Strijk († 1692). Tillh. senare hans dotterdotter Katarina Juliana Kugelhjelm († 1741), g. m. generalm. Kl. Gust. v. Dellvig († 1736), som sålde egendomen till presid. Bernh. Cederholm († här 1750). Ägdes på 1750-talet av fabr. Vilh. Langmyrs änka, Anna Krist. Malmberg, vidare av majoren Hubert Gillis de Besche, som 1799 löste gården till skatte. Tillh. 1818 prof. El. Kristoff. Grenander († 1845), g. m. Karin Trozelli († 1857), 1852 O. Lundqvist, 1872 Maria Lundqvist, 1884 Ernst Weslien, 1894 o. 1910 And. Paul Johansson.

Grönlund, 1/2 m., 42 h., 2 äg. — **Hageby,** 3 m., 177 h. Botger i *Haghaby* nämnes 1405. En del (1 m.) har sedan länge hört till Förråd. Under 1600-talet ha delar här innehafts av medl. av släkterna Gyldenhoff, Ulfsparre, Gripenhjelm, Skyttehjelm o. under 1700-talet Körning, Ribbing å Grensholmen, dit 2 m. hörde ännu på 1880-talet. Tillh. 1894 Per. Aug. Nilsson, 1910 hans stbh. — **Handskestad,** 1 m., 118 h. Kallas 1405 *Hanschastada.* Har 3 äg., därav 1910 K. J. Johansson. — **Hörninge,** 1 m., 64 h. Kyrkoh.-bost. — **Norrunda,** 1 m., 64 h., 5 äg. — **Rysslinge,** 2 1/2 m., 114 h., 3 äg., därav Alb. Johansson, som, jämte det han förut ägde, år 1913 tillköpte 1/4 m. av hovr.-not. Ax. Norbeck o. Em. Henr. Segersteen. — **Skrukeby,** 2 3/8 m., 193 h., 7 äg., därav 1910 N. J. Nilsson. — **Skvällinge,** 1 m., 67 h., 3 äg. — **Torp,** 1 m., 85 h. Nämnes 1360. Tillh. 1686 riksr. Ernst Creutz' arvingar, löstes som krono till skatte 1772 av Nils Langmyr, tillh. 1825 handl. Hazelius, 1835—1855 Mårt. Henr. v. Stapelmohr († 1863), 1871 med Grönlund o. Valstad lillg., tills. 2 m., nämndem. Olof Larsson, 1894 densamme o. hans makas arvingar, 1910 3 äg. — **Täljestad,** 2 m., 132 h. Hade länge 4 äg., därav 1884 och ännu 1910 K. A. Arvidsson. Har nu 2 äg., näml. nämnde Arvidsson o. K. A. Karlsson. — **Valstad,** 1 m., 43 h., har varit, nu indr., underofficersbost. o. 1/2 m. 21 h. 3 äg. — **Värla,** 3 m., 150 h. Jakob i *Wærdla* omtalas 1385. Onas i *Wærlom* var 1405 vittne vid häradsting. En del av Värla hörde ännu 1852 till Förråd. Har numera 4 äg., därav 1910 J. Jonsson.

Östkinds härad

ingår i Björkekinds, Östkinds, Lösings, Bråbo och Memmings domsaga och fögderi samt bildar för sig ett länsmansdistrikt. Gränserna äro i n. Jönåkers h:d av Södermanland, i ö. Östersjön, i s., sv. och v. Björkekind. Häradet utgöres av två delar, belägna å vardera sidan om Bråviken. S. delen, som är den största, tillhör Vikbolandet. N. är belägen å Kolmården. Till häradet höra socknarna Häradshammar, Jonsberg, Kvarsebo (belägen n. om Bråviken), Ö. Husby och Ö. Stenby. Socknarna tillh. Vikbolands kontrakt, förutom Kvarsebo, som tillh. Nyköpings västra kontrakt. Häradets areal: 36,142 h., därav 35,892 land.

Østkinda herret omtalas 1317, då hertig Erik förordnade, sedan allmogen i häradet därom »kært», att de frälsemän, som tillägnat sig vissa uppräknade lägenheter av allmänningen å båda sidor om Bråviken, skulle återställa desamma till kronan och inom sex veckor återbära den inkomst, de därav årl. uppburit, vid 40 marks böter, hertigens ensak. År 1347 dömer kon. Magnus på rättaretinget över Ingevast Algutssons klagomål

i anledning av några gods på *Östkinda* härads allmänning, vilka riddaren Knut Folkeson fråntagit honom på grund av uraktlåtna avgifter för dessa gods och förklarar Knut Folkeson fri för allt vidare åtal i denna sak. Omtalas med samma namn 1401, *Österkinda* 1402, *Öskindha* 1410, *Öskindh* 1413, *Ostkyn* 1414,. *Östkinda* i Östergötland mellan Wika 1419.

År 1447 utfärdades ett brev av ärkebiskop Knut i Uppsala, »Sveriges Förste», två biskopar och åtskilliga riddare och rikets råd, varigenom gjordes veterligt, att, i anseende till den stora skada, som biskop Kättil i Linköping och domkyrkan lidit, både i k. Kristierns tid och tillförene, skulle domkyrkan undfå Östkinds h:d att njuta, bruka och behålla under Rönö gård och biskopsbord, med all konungslig ränta och rättighet. (Om förändringen med häradet år 1718 se Bråbo h:d s. 253). — Under 1500-talet uppstod tvist emellan k. Johan och hertig Karl angående häradsgränsen. Hertigen ville »gå med Södermanland midt i Bråviken och wardt ett stort buller med notadretterna». Syn hölls då. Häradsbreven förvarades på Stegeborg, till dess de båda herrarna blivit eniga. då breven lämnades till Husby kyrka.

Ibland de många hithörande öar märkes *Alræckia* eller *Aalræckia*, nu Arkö, vid yttersta spetsen av Vikbolandet. Det var i äldre tid en ofta besökt hamn, *Alræckiosund*, där 1439 års stillestånd avslutades emellan Karl Knutsson och k. Erik.

Äldsta kända tingstaden var *Lytisbærgh* vid Husby kyrka, som omnämnes 1381, 1412 och 1428. Här vid kyrkan höllos ting åtm. ännu 1760, men tingstället förflyttades senare och var ända till senaste tid gemensamt med Björkekinds h:d vid Höckerstad i Ö. Ny. Numera är tingshuset i Norrköping. — Sigillet har en fisk i vatten. Äldsta kända sigillet är från år 1580.

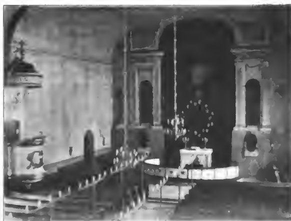
Socknar.

1. **Häradshammar.** Gränserna äro i n. Ö. Husby, i no. Bråviken, där ett par numera landfasta öar, Yxnö och Lönö, samt flera mindre holmar höra hit, i ö. Jonsberg, i s. Rönö, i sv. Rönö, Ö. Ny och Kuddby samt i v. Ö. Husby. Arealen: 9,077 h., därav 8,992 land. Till Jonsbergs s:n hörande f. d. ryttartorpet Sandskogen o. f. d. båtmanstorpet Utsäter l. Björnbomstorpet äro belägna inom denna s:n. Marken är i övre delen av socknen jämn med låga bergskullar, i den yttre bergig. Rådande jordart är i den förra lerblandad svartmylla o. i den senare sandmylla med vitlera. I socknen finnas två insjöar, Gårdsjön och Flaten, av vilka den förra genom Varaån utgår nv. till Husby och den senare, som erhåller sitt vatten från Lyngsjön, utrinner i sydl. och ö. riktning till Jonsberg. Av vägar går den, som över Kvarsebo sund förbinder Vikbolandet med Södermanland, från n. till s. förbi kyrkan, varifrån en väg utgår åt ö. och sv. till Jonsbergs s:n. Jvst. äro Kättinge, Svänneby, Hylinge och Häradshammar.

Herseme socken omtalas 1343, *Hörsöme* 1375, *Hærsæmyo kyrkoby* 1377 samt förövrigt i 1300- o. 1400-talets handl. med namnen *Hersemme, Herzeme* och 1558 *Hershammar*. D. 20 apr. 1488 utfärdade påven Innocentius VIII ett avlatsbrev för Häradshammars kyrka, vilket sedan början av 1800-talet förvaras i Linköpings stiftsbibliotek. Socknen har förr omfattat även, vad nu är Jonsberg, och har dels utan och dels tills. med häradets andra socknar flera gånger utgjort k. förläningar samt innehafts av riksförestånd. Karl Knutsson Bonde, hans döttrar, Margareta och Magdalena, k. Gustav I:s dotter Cecilia samt k. Gust. II Adolfs moder, änkedrottn. Kristina. Socknen bildar eget pastorat, ehuru förr och till 1866 tills. med Jonsberg som annex. Två komministrar funnos 1634—1674, varav en bodde i klockarg. och den andra i sockenstugan. År 1698 blev Görstorp komministerbost. Ny regl. 1918. Kyrkan är av sten från år 1793, men hade nyss hunnit att bliva fullt färdig, då hon söndagen den 13 apr. 1806 emellan kl. 9 och 10 f. m. härjades av eldsvåda, uppkommen antingen genom skorstenseld eller genom en spricka i skorstenen i sakristian. Elden upptäcktes först, sedan den bränt eld på sakristitaket. Hela kyrktaket itändes ögonblickligen, och med tillhjälp av stark storm hade elden inom en timmas tid uppbränt hela kyrkans innanrede, altartavlan, målad av Hörberg, predikstolen, bänkarna, läktaren, orgeln, tornet samt ringklockorna, vilka voro helt nedsmälta. Endast gråstensmurarna voro kvar, men även dessa voro svårt brända. Med största fara räddades kyrkans silver, ljuskronor, böcker och kassa. Klockaregården uppbrann samtidigt. Men redan följande dag var man betänkt på ny kyrkas uppförande. »Bjälkar, spiror och bräder», heter det i en ämbetsberättelse om olyckan, »voro redan om måndagen till myckenhet framförda. Byggmästare redan på stället. Grus, bränder och sten bortförd samt kyrkan redan rengjord». Därpå följande 1 maj företogs med allvar den nya kyrkobyggnaden. Rep. senast 1884 (fig. 380). Längden är 26,5 och br. 12 met. med 500 sittplatser. Har varmugn. Altartavlan framst. »Änkans skärv i offerkistan». I fälten å ömse sidor äro bilder målade av Petrus o. Johannes samt kors med törnekrona och kopparorm. Orgeln om 9 1/2 st. är från 1822 och renov. 1862 av Erik

380. Häradshammars kyrka.

381. Från det inre av Häradshammars kyrka.

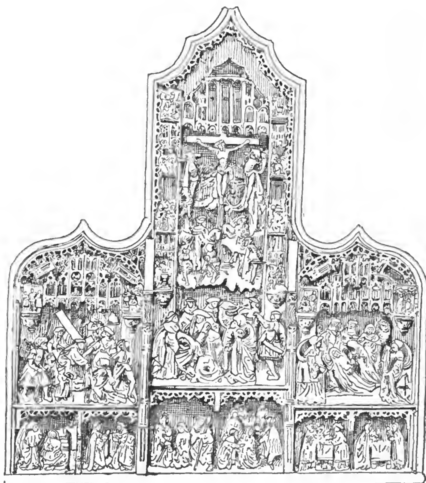
Nordström, Flisby. Dopfunten från 1671 är av mässing och har inskriften: Utan en varder född av vatten och anda kan han icke ingå i Guds rike. Joh. 3. Lars Laurinus. Elin Larsdotter. Har 3 malmkronor. Den främre är omgjord 1711. En andra är skänkt av riksr. Knut Posse 1721. Den tredje är given i testamente 1721 efter »matronan» h. Krist. Bodina, änka efter kyrkoh. And. Arenius (fig. 381, 382). Av äldre inventarier märkas en dopfunt o. en korkåpa med guldstickning på silverbrokad från 1695 med Natt och Dagvapnet. I sakristian hänga porträtt av kyrkoherdarne här Laur. Laurentius Laurinus, Andr. Nik. Arenius, Hagv. Pet. Kylander, Petr. Vetterstén, Joh. Palmærus, Ol. Langelius, And. Georg Dahlin, Kristian Stenhammar, Per Svartling o. Joh. Aug. Tornberg. Dessutom finnas förteckningar å s:ns prästerskap. En gammaldags stor brudkrona finnes, ävensom ett oblatjärn med krucifix. — Avst. till Häradshammars jvst. 0,5 km.

Gamla kyrkan ansågs under 1700-talet som en av de vackraste i häradet. Med koret höll hon i längd 87,5 och i br. över 38 fot med 11 pelare, varav 4 utmed var sin långvägg och de övriga i midten. Emellan desamma voro 9 större och mindre tegelvalv, små fönster och trånga dörrar. År 1792 nedtogos valv och pelare; fönster och dörrar gjordes större. Ny läktare uppfördes. I koret fanns upphöjd grav för Ulfsparrefamiljen. Graven omgavs av järnstaket samt byggdes 1686. Altaret var 4 fot från ö. gaveln. Altartavlan, i bildhuggeriarbete, med stark förgyllning, framst. i

82. Från det inre av Häradshammars kyrka.

små bilder Kristi levnadshistoria, såsom bebådelsen, Marias möte med Elisabet, herdarnes besök, konungarnes hyllning, omskärelsen, Jesus frambäres i templet, gången till Golgata, korsfästelsen och nedtag-

383. Altarskåp från Häradshammars kyrka.

ningen, Kristi hudflänges, törnekröningen, uppenbarelsen, inför modren efter uppståndelsen och inför Maria Magdalena i örtagården, de 7 sakramenten, varvid en biskop meddelar desamma, vartill kommer en biskop, som giver en fattig man ett bröd och håller en kanna i andra handen. Dörrarna finnas icke. Altarskåpet, som tillhört denna kyrka, har senare tillh. Jonsbergs k:a. Tillh. nu statens samlingar (fig. 383. Se H. Hildebrand, Sveriges medeltid III). Det är förf. i Antwerpen samt har denna stads märke, en utbredd hand samt anses vara

tagen i ett kloster i Tyskland under trettioåriga kriget. Skänktes hit av riksr. Åke Ulfsparre. Sedan kyrkan erhållit ny altartavla, målad av Hörberg, försåldes den gamla till Jonsberg. Orgeln om 9 st. uppsattes 1750. Förutom de av ätten Ulfsparre här begravna, funnos gravstenar över riksguardianen Dav. v. Kohlen († 1625), Karl de Wickstil Nordanskog († 1629) och hans fru Maria Olofsd:r Nordanskog Musla, Ol. Olai Musla till Gottenvik († 1615) och hans fru Marg. Gyllenstjerna († 1604). Kyrkans klockor hängde till 1741 i trästapel, men n. år uppbyggdes torn.

Tornet är uppf. 1835—36. I detsamma bänger kyrkans ringklocka, vilken före sistnämnda år hängde i klockstol. Klockan, som är gjuten 1807 av kvarlämningarna av gamla klockan, har följande inskrift: Jag kallar, människa, med mitt ljud Dig upp till Herrans tempel träda, Där lagens ord och nådens bud Dig väcka, ära, stärka, gläda. Jag manar dig till trogen bön, Till hjälp, när vådeldslågan brinner. Om död och dom jag sist påminner. Lev så, att du får trones lön.

Av fornlämningar märkes en runsten å Åkerby trapp- l. truppbacke: Tolv reste denna sten efter sin son Kättil. Å Gårdsjö ägor finnes en fornborg. Ättehögar återfinnas å ägorna till Fjärdingstad, Jämjö, Markingstorp, Prästgården, Tåsby, Vangnstad o. Visäter. Under ett röse vid Hestad ha hittats 22 hela o. 36 delar av arabiska silvermynt jämte en mindre silverten o. spänne av brons, allt från 900-talet. Å Lönö ägor invid farleden till Norrköping synas märken av en skans, enl. sägnen från förra delen av 1600-talet. År 1677 iståndsattes den och blev efter k. Karl X:s befallning besatt med 100 man av den närmast boende allmogen under en kaptens befäl för att hindra danskarna landstiga här. Efter avslutad fred fick bruksherren Gillis de Besche tillstånd att härifrån avhämta allt trävirke, varigenom skansen förstördes. Ännu år 1719 kvarlågo här 26 järnkanoner, vilka upprensades och lades i ordning av en konstapel, i avsikt att med dem avhålla ryska skärgårdsflottan från Norrköping. Det fanns dock varken manskap eller ammunition, och konstapelns goda mening förblev utan nytta.

Folkmängden omkr. 1750: 1,130, 1790: 1,130, 1850: 1,427, 1910: 1,502, 1916: 1,461. — Kommunens kassor hade 1910 ingen behållning. — Tre folksk. ha 123 barn 1915; 2 småsk. 34. — Handl.: 5, handtv.: 20.

Gårdar.

Borgklint, 1/4 m., 24 h., 1 äg. — **Brink,** 1/2 m., 51 h., 1 äg. — **Finntorp,** 3/4 m., 61 h., 2 äg. — **Fjärdingstad,** 2 m., 133 h. Riddaren Nils Abjörnsson tillbytte sig 1343 en del i *Fjällungstad*. År 1375 gav Ramborg Svensdotter till Vadstena kl., dit hon ingår, 3 att. jord på 1/12 när i *Fjælongstad* samt 3 spanns avgäld i samma by. Riddaren Knut Bosson (Grip) gav å egna o. sin systers vägnar annan person fullmakt år 1402 att av herr Tomas van Vitzen inlösa bl. a. jord i *Fjælungxstadho*, *Hørsæmio*, *Golsyo*, *Risabærghu*, *Sudherby* o. *Øndasæter* m. m. i denna s:n. Vid räfsteting år 1414 tilldömdes Vadstena kl. jord i *Fjælonghstadha*, som Folke i Häradstorp förhållit klostret. Här har varit gästg.-g. 8 äg. — **Grönevad,** 1 m., 101 h. *Grønowadh* nämnes 1413. 3 äg. — **Gulltorp,** 3/4 m., 109 h., 1 äg. — **Gårdsjö,** 2 1/2 m., 173 h. *Golsyo* nämnes 1402 (se Fjärdingstad). 5 äg. — **Gåsäter,** 2 m., 201 h., 5 äg. — **Hagelösa,** 1 m., 73 h., tillh. 1910 F. V. Malmström. — **Hestad,** 1 1/2 m., 140 h., 3 äg. — **Hinnerstorp,** 1/4 m., 53 h., skogv.-bost. — **Holma,** 1 m., 110 h., 2 äg. — **Hult,** 1/2 m., 74 h., 1 äg. — **Hylinge,** 3 m., 225 h. Katarina Ingemarsdotter, som ingår i Vadstena kl., skänkte 1375 dit halva byn här. Delar av Hylinge, Gård-

sjö o. Onsäter tillbyttes kronan från Hans Ulfsparre. Har 6 äg. — **Häradshammar,** 3 1/2 m., 248 h. Omnämnes ofta under 1300- o. 1400-talen, *Hærsemyo kyrkoby* 1377. 5 äg. — **Högby,** 1 m., 14 h. Kyrkoh.-bost. med boställshus från 1871. — **Kagestad,** 1 m., 25 h., 2 äg. — **Kättinge,** 1 m., 140 h. *Kættingge* nämnes 1413. 2 äg. — **Klacksäter,** 1 m., 95 h., 2 äg. — **Litsleäng,** 1/4 m., 62 h., tillh. 1910 Mattias Svensson. — **Lundby,** 2 m., 248 h. Tillh. 1853 och 1884 v. kronofogden Joh. Pet. Träskman († här 1894), därefter hans stbh. o. 1910 E. T. Israelsson. — **Lunnebo,** 1 m., 165 h. Tillh. på 1880-talet o. ännu 1910 M. Månsson, Äspedal. — **Långsäter,** 1/4 m., 43 h., tillh. 1910 S. G. Nilsson.

Lönö, 1 m., 519 h. *Lono* nämnes 1292 men det är föga troligt härmed avses denna plats. Säges 1545 tillh. kronan, men skall ha donerats till fru Märta

384. Lönö.

Gylta († på 1640-talet) och gått i arv till svågern, ryttm. och häradsh. Knut Kurck samt kom senare till hans sonson riksr. Gust. Kurck († å Ållonö 1689). Före år 1847 tillh. godset Nävekvarns bruk i Södermanland. Ägdes vidare av Karl Osk. Sabelfelt († 1858), som 1850 därunder ägde Brink 1/2, Hult 1/2 m. och Römossen, men 1853 endast Lönö, då det övriga tillh. Magnus Jönsson. Övergick sederm. genom köp 1854 till P. V. Hammarsten, 1856 till kaptenen J. N. Lindhe och 1860 till dennes broder, löjtn. Ax. Hjalm. Lindhe. Såldes av honom till löjtn. Frans Scheffer och av honom till Aldén o. Törnquist, vilka åter 1910 sålde Lönö till bruksägaren Jacob Wahren. Efter denna tid har egendomen undergått en fullständig förvandling. Åren 1911—1913 uppfördes ny manbyggnad (fig. 384) med 14 rum jämte ekonomirum, flygel med 8 rum, inspektors- och trädgårdsmästarebostad om 5 rum o. 2 kök, 2 statbyggnader med 4 lägenheter om rum och kök, allt jämte uthus efter ritn. av prof. I. G. Clason. Därjämte har uppförts byggnad för ostmejeri, svingård med hus av sten, det sistn. för omkr. 100 djur. Ladugården har nyinretts. Till Lönö har inköpts från Broxviks fideikommiss **Yxnö,** 1 m., 232 h., samt från Mauritsberg Stènsö 1, Linnäs 1/2, Örbäck 5/8, Joxtorp 1/4, Rökärr 1/2, Solö 3/8 o. Sjögesäter 1 m. jämte under Ekenäs förut lydande Linnäshumpen n:r 1 och Sjögesätershumpen n:r 1, men på sista tiden förvärvade till Mauritsberg. Godsets sammanlagda areal uppgives till o. 1,200 har, därav 285 åker och 915 skog o. betesmark. Till Lönö

höra 5 torp med tills. omkr. 25 h. öppen jord. Elektricitetsverk för belysning av herrgård, mejeri o. ladug. är nyanlagt liksom vattenledning för samma byggnader. Vid Lönö och Stensö äro uppställda högt förädlade, tuberkelfria kreatursbesättningar av R. S. B-djur med icke obetydlig försäljning av avelsdjur. Ungdjuren äro uppställda vid Yxnö o. Örbäck. Till Svänneby jvst. å Vikbolandsbanan, 9 km., är anlagd ny väg. Med Norrköping finnes större delen av året daglig ångbåtsförbindelse.

Moängen, $^1/_4$ m., 68 h., 1 äg. — **Mullingstorp,** $^1/_2$ m., 67 h. Peter Skrambla utf. 1381 fastebrev å 2 stängar jord i *Mullistorp*, vilka Bo Jonsson köpte av Vaste Hulzsko för 56 mark sv. pgr så goda, att 6 m. utgjorde en lödig. Tillh. 1884 o. 1894 Anders Persson o. 1910 A. P. Andersson. — **Myrby,** 1 m., 102 h., 4 äg. — **Reseberga,** 2 $^1/_2$ m., 270 h. *Rysbergha* såldes 1414 av Henr. Johansson (bölja) till Lindorm Mattsson. Tillh. under 1600- och 1700-talen medl. av släkten Lillie o. Skytte. 4 äg. — **Rippetorp,** 1 m., 98 h. Hörde tidigt under Ugglö. 2 äg. Vid arvskifte 1380 fick Heyne van Vitzen *Ripa kvarn*, 3 attungar. — **Risäter,** $^1/_2$ m., 83 h., 1 äg. — **Satterstad,** 3 m., därav 1 m. är f. d. militiebost., indr. till statsv. Det övriga har 5 äg. — **Skälvsäter,** 1 m., 111 h., tillh. 1910 M. Jonsson. — **Sköttsäter,** 1 m., 110 h., 4 äg. — **Stummelsäter,** $^1/_2$ m., 80 h., 1 äg. — **Svänneby,** 1 m., 114 h., 3 äg. — **Såneby,** 1 m., 77 h., 2 äg. — **Särstad,** 1 $^1/_2$ m., 116 h., 2 äg. — **Säter,** $^1/_2$ m., 58 h., 1 äg.

Sörby l. **Sörbyholm,** 2 $^1/_2$ m. med **Karlösa,** 1 m., 246 h. *Suderby* nämnes i ett bytesbrev av 1343, då riddaren Nils Åbjörnsson tillbytte sig två attungar här av hustru Katarina av Avatomta. Samme Nils gav 1345 till stiftande av S. Anna prebenda i Linköpings domkyrka 2 att. här, 1 a. i Ripatorp, 2 kvarnar med 2 hjul i 2 kvarnhus i Ripaå m. m., dem han dels köpt dels tillbytt sig av fru Katarina i Avatomta. Riddaren Karl Ulvsson, lagm. i Uppland, befullmäktigade 1389 Klaus Smydh att till Vadstena kl. giva det gods i *Swdherby*, vilket av herr Knut Folkasson lämnats till Klaus i förläning såsom »wedzlo»-gods, men sederm. tillfallit lagm:s son Knut. År 1398 skänkte Fock Nicklasson som själavgift en att. här och 3 öres avg. i Halse i Motala s. Nämnes vidare 1402. Hörde under 1600-talet till Skenäs, som innehades av hertigarne av Stegeborg, kom därpå till k. Karl Gustav, men förpantades 1655 till riksr. Joh. Adler-Salvius' änka, Marg. Skuthe, vars arvingar inneh. gården 1687. Tillh. 1852 lagm. Fredr. Jak. Funck, 1871 grosshandl. Er. Swartz samt köptes 1873 för 95,000 kr. av N. C. Månsson, tillh. 1894 o. 1910 Vilh. Månsson samt f. n. Janne Svensson, Kisa. — Bel. vid Gårdsjön.

Tokedal, $^1/_4$ m., 29 h. och **Ugglö,** 1 m., 143 h., tillh. Broxviks fideikommiss. — **Toltorp,** $^1/_2$ m., 60 h., 2 äg. — **Tåsby,** 1 m., 94 h., 3 äg. — **Vangnstad,** 2 m., 64 h. Vid räfsteting 1413 tilldömdes hustru Katarina Gilikinsdotter 5 att. jord i *Wangxstadum* o. 1 att. i *Wangom*, som Esbjörn djäken o. Jösse Martensson fråntagit henne. Hertig Johan Kasimir köpte en gård här från Ivar Nilsson till Gottenvik. Tillh. 1884 M. Nilsson, 1894 tre äg. samt 1910 J. D. Träskman. — **Visäter,** 2 m., 226 h., 4 äg. — **Vånga,** 2 m., 310 h., 3 äg., därav 1910 N. J. Jonsson. — **Åkerby,** 1 $^1/_2$ m., 53 h. *Akerby* nämnes 1386. 3 äg. — **Äspedal,** 1 m., 208 h. Vid arvskifte 1380 erhöll Heyne van Vitzen bl. a. 1 att. i *Espingsdal*. Tillh. 1910 M. Månsson. — **Önsäter,** 2 $^1/_2$ m., 550 h. Delar av Önsäter, Gårdsjö o. Hylinge tillbyttes kronan under 1600-talet från Hans Ulfsparre. 9 äg.

Övriga tillhörigheter: Eriksberg, Helenedals handelsb., Häradshammars mejeri, Kagestads utj., Lindesberg, Mosskärret, Ribbetorps kvarn, Åsunda, Östkinds stenhuggeri m. fl. Dollmyra gruvor nedlades 1908 av Skebo bruk. Närboende bönders malmkörslor upphörde därmed.

2. **Jonsberg.** Gränserna äro i no. Bråviken, i s. Aspöfjärden o. Rönö samt i v. Häradshammar. Arealen: 9,184, därav 9,154 land. Av mångtalet öar o. holmar nämnas Arkö, Aspö, Björnö, Gränsö, Lindö, Hästö, Arkösund samt längre åt havet Lindöja, Isö, Benö, Stångskär m. fl. Marken är bergig, ehuru i allmänhet utan betydliga höjder, men emellanåt med sammanhållande bergsträckningar. Rådande jordart består dels av klappersten med mylla, dels av björk- och skogslera. I det inre av socknen finnas några mindre sjöar, ävensom en å, som kommer från sjön Fläten och går genom Mönnerumssjön med utfall vid Jonsberg i

385. Jonsbergs kyrka.

Bråviken. Förslag är å bane till reglering av Jonsbergsån. Av sunden uti skären är Arkösund och Häastström de märkligaste. Av vägar märkas en från Häradshammar, som delar sig i två grenar, av vilka en går till kyrkan och den andra till Gottenvik. Genom skärgården går stora segelleden. Jvst.: Arkösund, Öbbnebo o. Jonsberg, hamn vid Arkösund, tullstation vid Hästö, lots- o. fyrstation vid Arkö, hotell o. restaurant vid Arkösund.

Jonsbærg, förut *Menaoos* omtalas 1317. Jonsbergs s. har förr utgjort del av Häradshammar samt ända till senare tid varit annex till nämnda s:n, men är från 1861 för sig ett pastorat. Kyrkan uppfördes 1726 (fig. 385). Kyrkobyggnaden beslutades redan 16 år därförut, men kom icke då till stånd, bl. a. på grund av att den inom stiftet insamlade kollekten för nybyggnaden blev bortstulen. Är av trä i korsform, med stående brädbeslagning, samt låg och oansenlig. Senast restaurerad 1904. Längd från v. till ö. 27,5, från n. till s. 7,8 m. med 800 sittplatser. Varmugn. I taket äro målningar framst. Treenigheten m. m., renov. 1875. Å läktaren avbildas Frälsaren med 10 apostlar. Porträtt av

Luther finnes. Altartavlan: Jesus välsignar barnen, målad av prosten Lundqvist 1896. Å altaret ett krucifix med Moses o. Elias å sidorna. Orgeln om 8 st. restaur. 1905. Predikstolen är skänkt 1756 av Beata Sofia Rudebeck, f. Mörner, samt har dessa släkters vapen. Ljuskronorna äro 9, varav 1 given av fru Sofia Mörner 1743 (fig. 386). I vapenhuset förvaras en gammal altarprydnad av sandsten med Isaks offer, Moses och Aron, hitskänkt 1647 av riksr. Åke Ulfsparre och hans maka, f. Kyle. Ett altarskåp hitköptes på sin tid från Häradshammar (se denna s:n). Av kyrkans silver har en kalk med paten skänkts av Karl Jak. v. Block, en vinkanna och en oblatask av majoren Paul Rudebeck. En kalk, särdeles väl arbetad med flere gjutna bilder, har i övre kanten namnen Knut Posse, Kristina Arvidsdotter 1714. Å foten är en inskrift med ryska bokstäfver samt årtalet 1627. På patenen är ett kors med törnekrona.

386. Från det inre av Jonsbergs kyrka.

Kyrkans ringklockor hänga i klockstapel. Storklockan har namnen Karl XII, Åke Ulfsparre, Knut Posse och Karl Virin samt är »stöpt» 1691. Å lillklockan, från 1843, läses: Till sabbat vig din levnadstid, Så är min röst en sång om frid, Och själens vunna sabbatsro, När du sänks ned i dödens bo.

Av fornlämningar märkas stenrös å Jonsbergs, Görstorps, Mönnerums och Möckelängs ägor samt å Arkö, Björnö, Gränsö, Kartö o. St. Sundholmen o. s. v. Å borgbacken å Mönnerums ägor finnas lämningar efter en fornborg. Förskansningar från senare tid finnas eller hava funnits å Arkö, Ettersund samt ofullbordade från 1789 å Lits-Lindö och Hästö, där skeppsleden genom Häströmmen är smalast. Några gravhögar märkas å Narvetorps o. Djäknetorps ägor.

Folkmängden var 1790: 1,082, 1850: 1,429, 1910: 1,558, 1916: 1,625. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 7,678, fattigk. kr. 4,325, varjämte finnas några mindre donationskassor. — Fyra folksk. ha 174 barn 1915; 3 småsk. finnas. — Handl.: 6, handtv.: 19.

Gårdar.

Arkö, 1 m., 454 h. *Alrekkyo* nämnes 1357 o. *Alrekio* 1373. *Arckie ö* donerades 1548 till riksr. N. Bossons dotter Beata Grip, i utbyte mot Rönö. Innehades under 1600-talet jämte Gränsö, Lindö o. Lindöja av änkefru Kat. Lillie, f. De la Gardie. 8 äg. — **Björnö,** 1/4 m., 124 h. Ingegärd Knutsdotter gav 1375 Vadstena kl. »tvægia hæsta gang» i *Biörnö.* Skrives 1391 *Biornöö,* då denna gåva stadfästades av hennes fader, ridd. Knut Algutsson. Tillh. under 1800-talet Hovgren, men 1910 K. A. Holmgren. — **Björsäter,** 1, med **Ödebo,** 1 m., 327 h. Ha tillh. Gottenvik men 1910 A. G. Jonsson. — **Braskebo,** 1/8 m., 47 h., 1 äg.

Broxvik, 2, med **Rausäter,** 1/2, **Riddartorp,** 1/2, och **Roxlösa,** 1 m., tills. 499 h. **Fettsäter,** 1 m., 87 h., **Hälltorp,** 1/4, o. **Skattgärdet,** 1 m., tills. 90 har, **Kjäftesbo,** 1 m., 126 h., **Kolstorp,** 1 m., 118 h., **Mönsebo,** 3/8, med **Jägerstorp,** 1/4 m., 83 h., **Nygärdet,** 1/4 m., 15 h., **Rösäter,** 1 m., 63 h., **Skogsberga,** 1/4 m., 24 h., **Vigelsbo,** 1/2 m., 73 h., **Öbbebo,** 1 m., 76 h., tills. 11 5/8 m. inom denna socken bildar med gårdar inom andra socknar ett fideikommiss å 21 6/11 m., varav 20 35/44 m. i Östergötland. Landshövd. Åke Ulfsparre av Broxvik († 1657) försålde egendomen Broxvik (nu Västanå och Östanå) i Småland samt förflyttade stamgodset till denna gård, som under senare delen av 1500-talet dels tillh. kronan, dels var skatte. Egendomen är byggd till säteri av ett m. Ribbingstorp, vilket år 1683 kallas allodialfrälse, med därunder avhysta Håkanbäck. I reduktionsjordeboken från 1680-talet kallas huvudgården »Ribbingstorp, nu kalladt Bråxwijk», varav synes, att egendomen icke särdeles långt förut bytt namn. Efter Ulfsparres död ärvdes egendomen av hans barn, av vilka generalmajoren Hans Ulfsparre slutl. blev ensam äg. Från honom reducerades Broxvik år 1683, eftersom hans farfader, riksr. Hans Ulfsparre år 1609, då han utbytte egendomen, endast givit kronans donationsgods i vederlag. Generalmaj. Åke Ulfsparre fick emellertid behålla godset på livstid. Vid hans död 1688 återgick Broxvik till kronan, men den förre innehavarens broder, landshövd. Åke Ulfsparre († 1701) förskaffade sig besittningsrätt till egendomen, varefter den år 1690 blev berustad. År 1697 gick Broxvik ur familjen Ulfsparres ägo samt övergick genom köp till bruksherren Gillis De Besche († 1709). Vid hans död övergick egendomen till dottern Maria, g. m. intendenten Hans Georg von Düben. Vid hennes död 1726 tillföll Broxvik hennes dotter Anna Krist. von Düben († 1763), g. m. kanslirådet Magn. Gabr. v. Block († 1722). År 1754 överlämnade hon egendomen till sin yngste son Karl Jakob v. Block († 1802). Genom förordnande av d. 19 juni 1795 stiftade han Broxvik med tillh. till fideikommiss. I fideikommissbrevet tillerkännes även fideikommissarien årliga räntan av en lånesedel, stor 418 rdr 26 sk. 8 rst. sp. ävensom Broxviks kompletta rustning samt alla vid Broxvik befintliga tapeter samt väggfasta och inmurade möbler och husgeråd jämte all gröda tillika med allt lösöre samt dragare och redskap m. m., i enlighet med en befintlig förteckning, och mot villkor och förbindelse, att innehavaren av fideikommisset aldrig någonsin nu eller framdeles äger minsta makt eller frihet att något av allt detta skingra, förpanta, försälja eller under vad namn som helst på något sätt gravera. Skulle något dylikt emot förmodan hända eller äro inventarierna försämrade, bör, säges det i fideikommissbrevet, sådant allt av den avlidne kommissariens enskilda egendom genast och till fullo ersättas. I en annan paragraf nämnes särskildt såsom utom lott och byte tillfallande fideikommissarien, i händelse ovannämnda lösöreförteckning av en eller annan anledning ej skulle finnas vid fideikommisstiftarens död, »hvilket i anseende till den förändring, som lösören af tid och nötning äro underkastade kunde inträffa», vissa inventarier. Dessa utgöras av all grödan vid gården, livgrenadiärens mundering, med allt vad till rustkammaren hör, alla vid Broxvik befintliga tapeter, möbler och inmurade kärl av koppar och järn, tillika med all vid gården befintlig kör-, åker- och sjöredskap med alla dess tillbehör samt dessutom fyra lika vagnshästar, fyra par bästa vagnsselar, såväl som alla dragoxarna, trettio kor, fyra stutar, sex kvigor, sextio får o. s. v. I slutet av denna paragraf tillförsäkrar sig stiftaren, att denna disposition fastställes av k. hovrätten »till framtida efterlefnad och säkerhet».

Till förste innehavare av detta fideikommiss utnämnde han sin systers, fru Ulr. v. Blocks, sonson, majoren Jakob Karl Ridderborg. Villkoret för att R. skulle erhålla fideikommisset var, att han, liksom hans efterträdare, skulle utverka sig tillstånd att få kalla sig von Block. Om ej detta skedde, skulle fideikommisset övergå till en annan släktlinje. I fideikommissbrevet stadgas vidare,

att om släkten von Block skulle utgå å svärdsidan, så övergår fideikommisset å kvinnolinjen, men skall den, som övertager fideikommisset, ovillkorligen vara gift med en svensk adelsman. Skulle släkten åter utgå även på kvinnolinjen och så hände, att hela von Blockska ätten så å mans- som kvinnolinjen så utginge, att den siste fideikommissinnehavaren icke ägde någon övrig i släkten, som härstammade från von Blockska ätten och såsom adelsman ägde rätt tillträda fideikommisset, äger siste innehavaren eller innehavarinnan att utse blivande fideikommissarie bland sina vänner av frälse stånd och börd. Även här stadgas det villkor, att han jämte sitt eget skall bära namnet v. Block, vilket därjämte föreskrives för all framtid, om någon genom gifte skulle komma i besittning av egendomen. Fideikommissarie får icke tillträda egendomen förr än efter fyllda 28 år, men kan därifrån längre avhållas, om han skulle befinnas oskicklig att

387. Broxvik.

den själv förvalta. Ytterst vädjar fideikommisstiftaren till k. Göta hovrätt att tillse, att fideikommisset »må vara bibehållet vid sin fulla rätt, och testators därmed påsyftade ändamål vinna sin fullbordan». I ett till fideikommissbrevet gjordt tillägg av d. 8 aug. 1801 stadgas ytterligare, att fideikommissarien alltid äger rätt att, först bland sönerna, sedan bland döttrarna, välja den till fideikommissinnehavare, »som han värdigast och skickligast pröfvar» till fideikommissets förvaltning. I sista fallet måste dock dottern vara gift med adelsman. Vidare föreskrives i detta tillägg, att om först utnämnde fideikommissarien, major Ridderborg, skulle avlida utan äkta bröstarvingar, skola ryttmästaren Åke Julius Cedercrona, såsom ägande till fru stiftarens avlidne broders dotterdotter Johanna Jakobina von Jonston, samt Joh. Fredr. Rehbinder, stiftarens systers dotterson, och stiftarens systers sonson, löjtnanten Isak Ad. Ridderborg, träda tillsammans och sinsemellan »kasta lott» om fideikommisset. Skulle en eller alla av dessa vara avlidna, skall efter lottkastning en av deras söner inträda i deras rätt. Jakob Carl Ridderborg v. Block, som emottog fideikommisset 1802 efter stiftarens död, avled ogift 1826, och sedan fardagsåret till större delen förgått, sammanträdde till lottdragning den 31 jan. 1828 ovannämnde Rehbinder och Ridderborg samt en son till Cedercrona. Denne själv hade nämligen avlidit redan 1803. Lottningen skedde genom lappar med namnteckningar. Lappen med namnet Ridderborg utkom. Flickan Sofia Magdalena, dotter till avlidne klockaren Anders Pettersson, utdrog lotten. Som en uppmuntran av den lycklige vinnaren erhöll hon genom revers en summa av 50 riksd. riksg. sedlar jämte 6 proc. ränta härå från lottningsdagen, till dess nämnda summa efter fem år fick lyftas. Denna inlösta revers förvaras ännu vid Broxvik, liksom den utdragna

lappen med Ridderborgs namn. Om denna lottdragning uppstod emellertid process. De tappande ville få densamma upphävd, på grund av att lottningen icke skett med tärning, men avslogs i alla instanser. Sedermera sökte de att få fideikommissegendomen delad i tre lotter, vare sig som fideikommiss eller arvejord, men alla processer avgjordes till förmån för förre innehavarens broder, kaptenen Isak Adolf Ridderborg v. Block, som innehade det till sin död 1842. Genom hans dotter Beda Sofia Ridderborg v. Block övergick fideikommisset till hennes man, Lars Ad. Fredr. Gust. v. Röök v. Block, som gn. k. resol. av d. 8 febr. 1848 erhöll tillstånd att som innehavare av von Blockska fideikommisset, ävensom framtida innehavare av detsamma, jämte eget släktnamn även bära namnet von Block. Hans fru avled 1876 men fideikommisset innehades fortf. av honom till hans död 1884, då det övergick till hans ende kvarlevande son Fredr. Anton Edv. v. Röök v. Block, som, till följd av sjuklighet, själv aldrig förvaltade godset. Han avled 1887, och efter fardagsårets slut övertogs fideikommisset i mars 1889 av kaptenen Evert Reinh. Maur. Taube v. Block († här 1895), den ende av arvingarna, som i enlighet med fideikommissbrevet därtill var berättigad. Han var gift med föreg. innehavarens äldsta syster Betsy v. Röök v. Block. Process väcktes även nu, men av person av icke adlig släkt samt avgjordes till innehavarens fördel. Vid hennes död 1905 övergick fideik. till andre sonen Lars Otto Maur. Taube v. Block. — Manbyggnaden av sten är från o. midten av 1800-talet (fig. 387).

Brytsebo, 2 m., 252 h., 6 äg. — **Djäknetorp,** 1 1/8 m., 106 h., tillh. 1910 M. Jonssons stbh. — **Dröstorp,** 1 m., 136 h., 2 äg. — **Estorp,** 1/4 m., 97 h., 1 äg. — **Fyrskeda,** 1 m., 108 h., 1 äg. — **Glovshult,** 1/2 m., 85 h., 1 äg.

Gottenvik, 2 1/4 m., 564 h., med **Isnäs,** 1, o. **Öbbnebo,** 1/2 m., tills. 398 h. Tillh. under 1500-talet riksr. Göran Eriksson Gyllenstjerna († 1756) samt därefter hans arvingar, av vilka hans yngsta dotter Margaretas († 1604) man, Olof Olofsson (mussleskal, † 1615), skrev sig till Gottenvik, vidare hennes syster Annas sonson, landsh. Ivar Nilsson (Natt och Dag, † 1651), dennes son, v. presid. Arv. Ivarsson, vid vars död 1683 gården kallas gammalt säteri allodialfr. utan åsatt mantal, hans änka Märta Kurck († 1698), deras dotter Anna Kristina († 1747), g. m. k. rådet, överståth. Knut Posse († 1714). Tillh. senare son efter son riksr. Arv. Posse († 1754), generalen Fredr. P. († 1794), presid. Arv. Er. P. († 1825) samt bröderna landsh. Fredr. Sal. o. bergmäst. Er. Posse, vilka 1849 försålde godset till bröderna justitiekanslären Nils Sam. v. Koch († 1881) och majoren Hans K. († här 1882). Tillh. på 1870-talet den sistn. och hans brorsson N. T. v. K., men 1884 major Hans K:s änka, Oktavie v. Koch, f. Stackelberg, som sålde egendomen 1890 till Nikolai Paul Fromh. Pontus Stenbock († 1902), vars arvingar sålde Gottenvik till nuv. äg. David Olsson. — Manbyggnaden jämte 2 flyglar äro av sten och sägas 1810 vara nybyggda. År 1891 påbörjades en omgestaltning av huvudbyggnaden med trappstegsmotivet som förhärskande i stilen, men denna nybyggnad hann då icke fullbordas. År 1803 anlades här ett kopparverk, varvid användes malm från godsets gruva Arvidsberg i Rönö s., där till en början endast erhölls 100 skepp. malm men på 1830-talet 1,000—1,200 sk. Här tillverkades 1803—1826 tills. 957 skepp garkoppar, på 1830-talet blev produktionen årl. till omkr. dubbelt, men 1842—1850 sjönk den åter för att sistn. år vara o. 22 sk. Kopparen såldes utan förädling och senare även själva malmen. Verket upphörde 1853 utom malmbrytningen, som ännu en tid fortgick.

Granebo, 1 m., 187 h., tillh. 1910 änkefru Ch. Svensson. — **Gränsö,** 1 m., 481 h., 8 äg. — **Gummetorp,** 1/2 m., 84 h., 2 äg. — **Gåsåker,** 1 m., 172 h., 2 äg. — **Gässlingsbo,** 1/4 m., 70 h., 1 äg. — **Görstorp,** 1/2 m., 155 h. Kyrkoherdebost. (fig. 388). — **Hagerstorp,** 1 m., 60 h., 1 äg. — **Hovgren,** 1 m. Skall förr hetat *Hofrena* och *Hofgrena.* Utbyttes 1589 från kronan av Sven

388. Görstorps kyrkoherdeboställe en söndsgsmorgon 1907.

Jönsson Lillie, som säges bebyggt gården till säteri. Efter L:s död 1609 tillh. Hovgren på grund av morgongåvobrev från 1598 »med fränders råd och samtycke» hans änka Anna Ulfsparre († 1635), vidare Lillies brorsdotter Anna, g. m. översten Peder Rääf. År 1683 o. 1687 kallas egendomen säteri utan åsatt mantal, men efter ägornas storlek lika med 1 m. År 1683 var Hans Ulfsparre äg. samt sederm. k. sekret. Joh. v. Öller († 1699), 1725 fru Marg. Franc, vidare Ax. Rääf, därpå Jonas Österling, 1733 hans arvingar. På 1750-talet tillh. egendomen sederm. överstelöjtn. Per Hummerhjelm († 1779) och hans fru Anna Maria Rudebeck († 1769) samt därefter deras två döttrar, den yngsta gift med kornetten Karl Ad. Wästfelt, vidare fabrik. P. Swartz, löjtn. Gerh. Vilh. Leijonhjelm († här 1804), hans änka († 1807), hennes son i första giftet, sekreter. Valt. Ehrenpohl, 1825 häradshövd. Karl Köhler, 1828 ryttmäst. Karl Jak. Swartz († 1874), därefter hans arvingar, 1884 hans två barn John S. († 1902) och Ebba S., 1885 g. m. klädesfabr. Per Fr. Er. Alfr. Hedelius, 1894 Olaus Nilsson, i vars ägo ännu hith. $^3/_8$ m. Ramnö, båda gårdarna tills. med en areal av 284 h. Hovgren tillh. 1910 insp. Aug. Nilsson. — **Häggebo,** 2 med **Ramsdal,** 1 m., 304 h. Hava länge tillh. Gottenvik, men 1910 sergeanten F. V. Larsson.

Jonsberg, 2 $^3/_8$, med **Håcklö,** $^3/_8$, **Källtorp,** $^3/_8$, **Möddebo,** 1, o. **Stockholmstorp,** $^3/_8$ m., 860 h. År 1317 bestämde hertig Erik, att de frälsemän, som tillägnat sig lägenheter av allmänningen å båda sidor Bråviken, varibland även »Jonsberg, som förr kallades Menaoos», skulle återställa desamma till kronan och inom sex veckor återbära de inkomster, de därav årl. uppburit. Sitt nuv. namn skall egendomen erhållit efter Jon Stake. Ett berg i närheten bär ännu namnet Jons berg, och tros det, att nämnde Stake här haft sin bostad. Ett stenkummel finnes ännu i behåll på nämnda berg. År 1574 donerades egendomen av hertig Karl till Kristoffer Ulfsparre († 1586). Skall därefter med kvarn o. idfiske samt tills. med Djäknetorp, Stockholmstorp, Klockareboda, Håckla, Björnö o. Skogen med utskylder o. ränta på behaglig tid genom brev av 1586 för-

389. Jonsbergs säteri.

länats till den sistn:es broder, riksr. Hans U. († 1616), en förläning som 1589 ökades med 2 gårdar samt 1597 gavs å livstid och till evärdelig egendom för hans manl. arvingar, mot villkor att var innehavare av gården skulle vid ny regering inom 6 månader härå söka konfirmation. Av hans söner skrevo sig till Jonsberg riksr. Åke Ulfsparre († här 1657), Hans Ulfsparre, vilken 1619 kallar sig *Eqves Svecus de Bråksvik et Jonsberg*, och överstelöjtn. Jakob Ulfsparre († 1660). Tillh. vidare landshövd. Åke Ulfsparre († 1701), från vilken egendomen reducerades, ehuru han mot andra gods återbytte sig den 1684. Ärvdes därefter av hans måg, häradsh. Paul Rudebeck († 1711) samt vidare av dennes son, ryttmäst. Paul Rudebeck († här 1729), därefter av dennes änka, Beata Sofia Mörner († här 1761), samt synes vidare tillh. deras söner Johan († 1782) och majoren Paul Rudebeck († före 1779). År 1783 ägdes Jonsberg av Bleck. Kas. Sparre, 1803 dels av G. V. Leijonhjelm och P. J. Swartz samt 1825 av sederm. ryttmäst. K. J. Swartz, därefter av hans arvingar men 1894 och senare av S. P. Svensson (fig. 389).

Kålebo, 2 m., 344 h., 11 äg. — **Lindö,** 1 m., 107 h., 3 äg. — **Lindöja,** 1 m., 335 h., 1 äg. — **Möckeläng,** 1 m., 123 h. Nämnes 1381. 2 äg. — **Mönnerum,** 2 m., 297 h., 4 äg. — **Narvetorp,** 3/8 m., 107 h., 1 äg. — **Nordanskog,** 3/8 m., 72 h., 1 äg. — **Ormsäter,** 1/4 m., 49 h., 1 äg. — **Ramnö,** 3/8 m., 1 äg. — **Rumgärdet,** 3/8 m., 56 h., 1 äg. — **Salsbäck,** 1 m., 93 h., 2 äg. — **Simmetorp,** 1 m., 57 h., 4 äg. — **Skriketorp,** 5/8 m., 99 h., äg. J. A. Kellgren, Ormsäter. — **Stenvik,** 1/2 m., 112 h., 3 äg. — **Utsäter,** 1 m., 173 h. Nämnes 1381, 1410 och 1413, då nämndeman Suni bodde här. 5 äg. — **Öbbebo** eller **Knutsgärdet,** 1/4 m. Tillh. 1884 Per Mattsson o. 1894 hans stbh. (se Broxvik).

Övriga tillhörigheter: Anneberg, Arkö villasamh., d:o hotell, d:o restaurant, Arkösunds villasamh., Gamla Arkösund, Eriksberg, Häggebo kvarn, Jonsbergs kvarn, d:o såg, Karlshamn, Lorentsberg, Lottenberg, Skogsmark, Sundöberg, Vidala, Västersberg, Östansjö m. fl.

3. **Kvarsebo,** belägen å Kolmården n. om Bråviken. Gränserna äro i n. och no. Kila, Lunda och Tunabergs s:r av Södermanland samt i v. Stenby. Arealen: 7,050 h., därav 6,978 land. Marken upptages huvudsakligen av berg, växlande med kärr och mossar. Endast en jämförelsevis mindre del upptages av åker. Stor del av socknen tillh. Östkinds häradsallmänning. Från den i n. delen belägna Vrångsjön flyter Kvarsebo bäck, socknens betydligaste vattendrag. Till socknen höra Säters-, Järkne- och Djupviksholmarna. Rådande jordart är svag lera och mylla ävensom någon sandjord. Socknens förnämsta väg är den från Lunda kommande häradsvägen, som för till Kvarsebo kyrka, gästgivaregård, färjställe samt lastageplats. Utmed kusten går segelleden genom Bråviken. Ångbåtsbryggor: Djupvik, Hultstugan, Kvarsebo, Skyttholmen o. Säter.

Qvarnosabodha finnes nämnd i handlingar från 1300-talet, men orten hörde då och ännu under senare hälften av 1700-talet till Ö. Husby. Om församlingens äldsta tider läses i kyrkböckerna: »Anno 1615 är Kristinæ kapells kyrka funderad af Kasper Hartwijk, gästgifvare i Qvarsebo, och sedan nådigst uppbyggd (glorvördigt i åminnelse) av drottn. Kristina, k. Karl IX, Sverges infödde konungs gemål; och är samma kyrka efter k. maj:ts namn uppkallad Kristinæ kapell. Denne församlings bönder äro tagna från Ö. Husby socken i Östkinds härad för den

olägligghet skull till att komma till kyrkan öfver Bråviken, både för stormväder, som ock för elak is höst och vår samt ock för många vägfarande personer är denna kyrka byggd och blef lagd till Lunda prästgäll till en annexa och låg därtill i fem år. År 1620 hafva Kristinæ kapells socknemän besvärat sig (utöfver den otidiga tjänsten de fingo af sin kyrkoherde D:no Andrea Molino, stundom för mycket bittida och stundom för sent) hos h. maj:t drottning Kirstin. Då har H. M. nådigt sett till deras besvär och gjort Kristinæ kapells socken till ett särskildt pastorat och till prästgård förärat ett helt gärdshemman, Östrakärr benämdt, för alla vissa och ovissa utlagor och gärder kvitt och fritt, och sände till dem en kyrkoherde, herr Erik Helsingius vid namn, och han var deras kyrkoherde i 2 år och blef död af pestilens a:o 1623 d. 2 augusti.» År 1626 anslog k. Gustav II Adolf spannmål till kapellet från Skenäs kungsgård, under vilken nästan hela socknen då hörde. Gränserna ha icke alltid varit de nuv. utan gingo före 1688 fram till Tunabergs å, men nämnda år säges 1 ½ m. förlagts till Tunaberg. Det fördes 1687 hit men låg inom Jönåkers härad. Pastoratet tillhör Strängnäs stift. Kyrkan är av sten och uppförd 1807—08, på något avstånd från den gamla. Julottan 1808 försiggick första gudstjänsten här. Kostnadsförslaget, däri inbegripet alla materialier, uppgick till 2,835 rdr 31 sk. rgld. Erforderliga 1,300 tunnor kalk o. 70,000 mursten brändes av sockenboarna, liksom de själva sprängde o. framkörde 2,000 lass gråsten. Sockendagsverken uppgingo till 4,795. År 1900 pålades nytt plåttak. Längden är inv. 19 och br. 12 met., vartill kommer tornet, som har en höjd av 22,5 met. Altartavlan, målad av Hörberg 1810, framst. Jesus, bedjande i örtagården. Predikstolen, skänkt från Ö. Husby gamla kyrka, renov. 1813. Orgeln är från 1850. — Gamla kyrkan var av trä med spåntak och smal, spetsig tornspira. Ett än äldre kapell anses ha funnits å s. k. kapellgärdet å gästgivaregårdens ägor.

Ringklockorna hänga i tornet, vilket aldrig fullbordats efter den fastst. ritningen. Den tilltänkta överbyggnaden med lanternin måste övergivas på grund av bristande tillgång. Av klockorna skall den större vara skänkt av pfalzgreven Johan Kasimir o. den mindre av dr. Kristina.

Vid Säter ha 1905 anträffats 2 stenåldersboplatser och senare ännu en (se Ögtld I, s. 17). År 1913 upptäcktes ytterligare en dylik boplats vid Stormbäcken, omkr. ½ mil ö. om de förut funna. Fordom belägen liksom de föreg. invid dåtida hav, ligga de liksom dessa på o. 25 à 30 m:s höjd över det nutida. De tillhöra samtliga tiden omkr. 2,500 år f. Kr. En 38 cm. lång bronskniv är funnen nedanför dessa boplatser.

Folkmängden var 1810: 421, 1850: 575, 1910: 820, 1916: 798. — Kassor 1910: Linderska don. kr. 2,000, Du Rietzska f. kr. 1,200. — Folksk. har 48 barn 1915; 2 småsk. 53. — Handl.: 4, handtv.: 6. — Klagan över försvåradt fiske i Bråviken har på senaste tiden förekommit, därför att Norrköping från o. 1900 hållit segelrännan öppen vintertiden.

Gårdar.

Billkärr, ⅛ m., 45 h., 2 äg. — **Björkholmen,** ¼ m., 86 h., 1 äg. — **Djupvik,** ½ m., 77 h., 4 äg. — **Ekviken,** ⅛ m., 1 äg. — **Eriksdal,** ⅛ m.,

15 h., 1 äg. — **Finnkärr,** 1/8 m., 13 h., 1 äg. — **Fågelmåsen,** 1/8 m., 14 h., 1 äg. — **Hartorp,** 1/8 m., 49 h., 1 äg. — **Hultstugan,** 1/8 m., 57 h., 4 äg. — **Hyttan,** 1/4 m., 60 h., 1 äg. — **Knektbråten,** 1/8 m., 58 h., 2 äg. — **Krulln,** 1/4 m., 98 h., 3 äg. — **Kvarsebo,** 1 med **Bubbekulla,** 1/2 m., tills. 153 h. Kvarsebo med Bubbekulla, Ekviken, Fågelmåsen, Skarpan, Strömbäcken, Stugubråten o. Yxhammarstorp tillhörde på 1850-talet kapt. Alex. Sederholm i Tuna s:n. Kvarsebo med tillh., tills. 2 3/8 m., tillh. 1871 o. på 1880-talet Zak. Viedstrand, 1894 änkefru S. A. Viedstrand (2 m.) samt 1910 handl. A. Jonsson, Gryt. — **Kättsebokärr,** 1/8 m., 44 h., 3 äg. — **Laggarmålen,** 1/4 m., 40 h., 1 äg. — **Långmåsen,** 1/8 m., 65 h., 3 äg. — **Millantorp,** 1/4 m., 61 h., 1 äg. — **Nytorp,** 1/4 m., 86 h., 1 äg. — **Skarpan,** 1/8 m., 16 h., tillh. Kvarsebo gård. — **Smedskärr,** 1/4 m., 45 h., 5 äg. — **Stormbäcken,** 1/8 m., 45 h., 5 äg. — **Stugubråten,** 1/4 m., 70 h., 5 äg. — **Säter,** 1/4 m., 30 h., 1 äg. — **Vrångsjö,** 1/4 m., 43 h., 1 äg. — **Östankärr,** 1/2 m., 70 h., med tillh. Järkneholmarna. Kyrkoherdebost. från 1620. — **Östanå,** 1/16 m., 6 h. Kronojägareboställe.

Övriga tillhörigheter: Björkudden, Bubbekulla handelsbod, Fridensborg, Gustavsberg, Haga, Haganäs, Hagsäter, Hällan, Karlsberg, Klintedal, Kvarsebo kvarn, d:o tomt, Sion, Skenäs, Skogshyddan, Skönevik, Sätershyddan, Viko, Vilan m. fl.

4. **Östra Husby.** Gränserna äro i n. Bråviken, i ö., so. och s. Häradshammar samt i sv. och v. Ö. Stenby. Arealen: 7,075 h., därav 7,067 land. Socknen är av växlande natur, med höga bergssträckor och kullar strödda mellan slättland med åkrar och ängar. Rådande jordart är å slätten inåt landet god lera, förövrigt svag dungjord. Socknen bevattnas till det inre av den från Häradshammar kommande Vara- eller Tuna-ån, vilken utfaller i Ållonöfjärden av Bråviken. Vid Färjestadens lastageplats, där det är gästgiveri, och varifrån färjtrafik uppehålles till Kvarsebo, börjar en landsväg, vilken genomgår socknen i sv. riktning. Vid kyrkan möter vägen från Norrköping, vilken väg först i ö. och sedan i so. riktning genomstryker socknen. Från dessa utgå några mindre vägar. Genom Bråvikens sund är stora segelleden. Jvst.: Ö. Husby.

Husaby inter Vika omtalas år 1278, då k. Valdemar å sin dotter Ingeborgs vägnar skänkte en gård med detta namn jämte sin patronaträtt till nämnda kyrka till ett kanonikat i Linköping. Denna gåva bekräftades av k. Magnus I år 1279. År 1313 stadfästade k. Birger framl. biskop Henriks med kon. Valdemars och Magnus' samt Birger Filipssons tillstånd vidtagna åtgärd, att denna sockens kyrka lades under det kanonikat, som k. Valdemar stiftat i Linköpings domkyrka, förbehållande sig rätt att presentera vikarius vid nämnda kyrka. Omkr. en vecka senare tillkännagav han detta för sockenboarna och befallde dem att visa den, som innehade detta kanonikat och hans präst, lydnad och låta dem få sina rättigheter. År 1329 testamenterade Lars Knutsson 7 åttingar jord »in parochia et ipsa villa Husaby mellen wiikæ» till Linköpings domkyrka. Samma år omnämnes även kyrkan, då samtidigt jord skänktes till prästen här. Till 1615 omfattade socknen även vad nu är Kvarsebo. Komministertjänsten indrogs 1915. Kyrkan, bel. i n. och s., byggdes 1806—1809 (fig. 390). Längden 44 o. br. 15 meter. Rymmer 1,000

personer. Har centraluppvärmning. Upplyses av 10 fönster, förutom korfönstret, vilket i målning framställer ordets, dopets och nattvardens symboler. Restaurerades senast 1908 efter ritning av Agi Lindegren. Har altarprydnad av kolonner, som uppbära en halvdôm med målningar av Frälsaren och evangelisterna. Altartavlan, av Per Hörberg, framst. Kristi himmelsfärd. Å korväggen finnas 2 nya tavlor, framst. Kristi dop och bergspredikan, av K. R. Forslund. Predikstolen med bildhuggeriarbete är rikt förgylld. Orgeln från 1826 renoverades 1908 och har 23 st. Av 5 mässingsljuskronor har 1 årtalet 1704. Därtill finnes 1 bronserad järnkrona (fig. 391). Å sidorna om altaret äro sakristior med

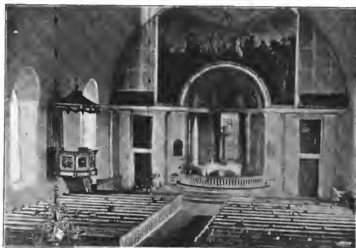
390. Östra Husby kyrka.

oljemålningar över ingångarna, framst. Moses o. Johannes. Vid koret är grav för släkten Scheibe. Bland äldre inventarier nämnas triumfkrucifix från 1300-talet, medeltida mässhake, förvarad i sakristian, ett väl bibehållet ex. av Luthers förklaring till Davids 90 psalm, tr. i Wittenberg 1539, 9 prästporträtt jämte 2 damporträtt samt vapen efter majoren Joh. Jak. v. Ruthenhieb († 1751), majoren Fredr. Gyllenram († 1737) och majoren Joh. Jak. Schultzenheim († 1751). — Avst. till Ö. Husby jvst. är knappt 1 km.

Gamla kyrkans ålder var obekant, men ansågs mycket gammal. Längden var 20,7, br. 12,4 m. med tillbyggnad åt n. med längd av 6,8 och br. av nära 5,9 m. Altartavlan framst. jungfru Maria. Predikstolen var hitskänkt 1750 av majoren J. J. Schultzenheim och hans maka, f. Scheibe. Bland kyrkans silver fanns ännu under 1700-talet en kalk och paten med inskrift i munkstil: *Agnus Dei qui tollit peccata mundi.* Orgel om 8 st. fanns från 1742.

Nuv. kyrktorn har en höjd 41,5 met. Har slagur, hitskänkt av ryttmäst. Gerdt Ad. Klingspor († 1814). Storklockan är omgjuten 1750 och 1761, lillklockan 1786 och ha båda verser i vanlig stil.

Från socknen omtalas 5 runstenar. 1) vid Högtomta, med innehåll: Trond reste denna sten efter sin fader Torsten, 2) vid Lönö bro: Tora och Oslak, de läto resa denna sten efter sin fader Ingmar, 3) vid Lönö bro, förkommen, 4) vid Berga gård, märklig därför att den bär vittne om månggifte (se Ögtld I, sid. 89), 5) vid Varby: Östen och Örökja reste detta minnesmärke efter sin fader Gere. Gud hjälpe hans ande. Lämningar av fornborgar märkas vid Jämjö, kallad Jämjöborg, emellan Jämjö och Valtersten, kallad Odensten, samt å Ovangärstad lillgårds ägor. Ett gravfält finnes vid Skälv, där man 1913 bl. a. fann 8 lerurnor och 1 spänne från omkr. 100 år före Kristus. Gravar, kummel och stensättningar och rösen finnas spridda rundt kring hela socknen från förhistoriska tidens skilda åldrar.

391. Från det inre av Östra Husby kyrka.

Folkmängden var o. 1754: 1,460, 1790: 1,364, 1850: 1,843, 1910: 1,685, 1916: 1,592. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 935, fattigk. kr. 1,897, bibelk. kr. 1,460, beklädn.-k. kr. 1,000, Vidénska fonden kr. 5,987. — Handl.: 4, handtv.: 9. — Två folksk. ha 131 barn 1915; 2 småsk. 67. Före 1770 fanns inom socknen icke någon skola. År 1763 beslöts å sockenstämma, på tillstyrkan av dåv. kyrkoh. Erik Kindahl, att »en flitig, nykter och gudfruktig barnalärare» borde antagas samt att »kvicka gossar skulle gå till klockaren och lära sig skrifva, som framdeles hafver sin nytta med sig», men det synes ha stannat endast vid detta beslut, och först år 1770 antogs Olof Persson i Vällingstad till skolmästare. Huru långsamt det vid denna tid gick att få en skola i gång, framgår av sockenst.-protokollen härom. År 1771 besöktes skolan av 5 barn, varför av pastor »på det ömmaste föreställdes, att de föräldrar, som annars vilja sina barns väl, med allraförsta skulle försända dem till skolan, och ingalunda låta dem uppväxa i sin medfödda dumhet och naturliga själfsvåld. Som samtycktes.» Dessa påminnelser framställdes flera gånger såväl detta som följande år, då likväl skolan synes fått någon fart, enär flera gåvor för ändamålet inflöto samt sockenstugan inreddes till skolsal. Men år 1775 klagas åter, att »många obetänksamma föräldrar låta barnen drifva omkring socknen i lättja och tiggeri till allmän grämelse och bevis på kristendomens förfall». Orsaken därtill befanns vara, »att ingen mat för barnen och skolmästaren var att tillgå, helst så många resterade

med den år 1772 beviljade halfva sädeskappen på matlaget». År 1776 klagas över, att fattigskolan på tredje året varit förlegad av brist på lön för skolmästaren och föda för de fattigas barn. Dock uttryckte de äldste i församlingen då sin önskan, att de »till denna skolmästaresyssla skulle få en man, som vore studerad, van vid information, ägde tålamod och erfarenhet i kristendomen. De rådde pastor att förhöra sig om en sådan från något skolverk eller Linköpings gymnasium, då lön ej skulle fela». Men då de icke bestämde någon viss lön, kunde icke någon anskaffas. Under tiden hade emellertid församlingens kyrkoherde Joh. Malmenius år 1771 i sitt hem undervisat 51 och följande år 70 barn. Men detta oaktadt voro sedermera vid husförhören flera barn om 14 à 15 år, »som föräldrarne begge åren undanhållit från att lära». Varken komminister eller klockare ville vara behjälplig vid undervisningen, den senare av det skäl att hans hushållning därigenom skulle hindras och, såsom en församlingens ledamot tillade »hans åderlåtning i socknen skulle försummas». År 1777 anskaffade nämnde kyrkoherde på egen bekostnad en lärare för socknens barn, vilken efter två månaders förlopp undervisade 30 barn, »hvaraf 18 fattige och de öfrige böndernas och trädgårdmästares». Sedan pastor i närvaro av flera sockenmedlemmar haft examen med de yngre, varvid man erfor, »att 15 à 16 års gossar ej kunde läsa innan i abcboken och några af 20 och 21 års ålder ej kunde Luthers katekes», bestämdes ändtligen viss lön, varefter en skollärare antogs. Att dennes villkor icke voro särdeles lysande, kan förstås av, att år 1780 beslutades, att den kammare i sockenstugan, vilken han över vintern bebott, skulle repareras, »emedan den var så bofällig, att snö och regn gått igenom väggar, spis och golf».

Gårdar.

Amantorp, 3/8 m., 33 h., tillh. Broxviks fideik. — **Berga,** 2 m., 69 h. År 1281 sålde konungens broder Bengt till biskopen i Linköping delar i *Bierghom*, *Wekolstadhum*, *Warbÿ*, *Ekeby* och *Skarpobierghom*. Nämnes 1287 i Linköpingsbiskopens, hertig Bengts, testamente. Del av Berga har liksom andra gårdar i socknen tillh. Mauritsberg. 4 äg. — **Björsäter,** 1, **Ingsäter,** 1, o. **Olsäter,** 1/2 m., 261 h. Ha tillh. Mauritsberg, Olsäter förut till Myckelsäter. Tillh. 1853 L. Lundquist, 1871 o. 1884 änkefru A. B. Lundqvist och hennes barn, 1894 o. senare ingenjören G. F. Olander. — **Boberga,** 2 m., 109 h., tillh. 1910 J. Vikert o. A. Fransén.

Bosgård, 2 3/4 m., 176 h., därav 1 m. hört till Skenäs samt sederm. varit, nu indraget kronolänsmansbost. Det övriga, 1 3/4 m., tillh. 1871 Nils Persson, senare 2 à 3 äg. och 1910 kommissarien Otto Erik Erickson.

Broby, 1 m., 38 h., 2 äg. — **Bylingstad,** 2 m., 149 h., 3 äg. — **Eggeby,** 2 m., 103 h. Nämnes 1281 (se Berga), tillh. 1871 Karl Joh. Petersson, 1910 K. A. och N. J. Karlsson. — **Ellingstad,** 1 m., 47 h., 1 äg. — **Falketorp,** 1/8 m., 18 h., 1 äg. — **Fyllinge,** 1 m., 55 h., 2 äg. — **Glädingstad,** 2 m., 123 h., 4 äg. — **Gyllinge, L:a,** 1 m., 47 h. År 1410 utfärdade östg.-lagm. Ivar Nilsson dombrev om rågången emellan *Twna* o. *Tordznæs* å ena och *Gyllinghe* å andra sidan. Tillh. 1884 o. 1894 A. P. Ahlberg, 1910 K. F. Jonsson. — **D:o, St.,** 1 m., 90 h. Kyrkoherdebost. — **Gäddestad,** 1 m., 93 h., tillh. 1894 o. senare A. M. Karlsson. — **Gärstad,** 1 m., har tills. med **Utangärstad,** 1 m., 168 h. Det förra har 3 o. det sistn. 2 äg. — **Hälgestad, Östra,** 1 m., 58 h. Indr. kronofogdebost. — **Hälgetorp,** 1 m., 83 h. And. Helgasson sålde 1382 3 stänger jord här, 1 st. i *Norrasäter* o. 1 st. i *Fornatorp*, allt i denna s:n till Bo Jonsson för 70 mark pgr. 2 äg. — **Högstad,** 1 m., 86 h., tillh. 1910 P. A. Olofsson. — **Hötomta,** 2 1/4 m., 139 h., 4 äg. — **Illkärr,** 1/4 m., 22 h., 1 äg. — **Johannesdal,** 3/8 m., 19 h., 1 äg. — **Jämjö,** 2 1/4 m., 212 h. Klas Fleming hade i början av 1600-talet del här, vilken del han sålde till

hertigen av Stegeborg. Från 1648 och till reduktionen hade presid. And. Gyldenklou († 1665) och hans släkt del i Jämjö. En gård hade fru Beata Leijonhufvud 1687 som frälse. Tillh. 1871 grosshandl. Erik Swartz († 1881), därefter hans stbh. samt vidare Swartziska friskolan, Norrköping. — **Järnvalla,** 2 m., 140 h., 2 äg., år 1910 V. Månssons stbh. o. A. J. Andersson. — **Kingstad,** 1 m., 45 h., tillh. Edv. Reinh. Appelgren († 1915), därefter hans stbh. — **Knuttorp,** 1 m., 55 h., tillh. 1910 J. Månsson. — **Korttorp,** 1 m., 82 h. Kättil i *Korthstorp* var 1412 tingsvittne. 2 äg. — **Lindö,** 1/2 m., 38 h., 1 äg. — **Lundby,** 1 m., 48 h. Indrogs till kronan 1692 men fick behållas med bestämmelse, att det skulle kallas »k. m:ts förläning till Linköpings skola o. gymnasium», men återbördades av fru Anna Hel. Ängelkrona, som var släkt med fru Kristina Leijonstjerna, f. von Scheiding, vilken sistn. år 1672 skänkt gården

392. Mauritsberg.

till Linköpings läroverk i och för ett stipendium. Detta finnes ännu kvar under namnet von Scheidings. 2 äg. — **Mastad,** 2 1/3 m., 161 h. Tillh. förr Skenäs, senare överjägmäst. Nils Ad. Ekenstam († 1852), därefter hans stbh., 1871 mågen, sederm. kapt. Karl Ad. Vilh. Ekenstam († 1903), vidare dennes son, häradshövd. Teod. Ekenstam samt 1910 K. A. Andersson.

Mauritsberg, 4 m. Denna gård bar, liksom Skenäs, antagligen i äldsta tid namnet *Husaby*, ett namn, som i äldre tid betecknade, att det var ett konungagods. År 1320 upplät k. Magnus och hans moder, hertiginnan Ingeborg sin gård *Hosabÿ mellan Wika* till Knut Erengislessons barn i ersättning för gården Utnäs, som Knut orättvist innehaft och som konungen och hertiginnan återgivit åt rätte ägarens, riddaren Rörik Algutssons, döttrar, Katarina o. Cecilia, den förre g. m. västgötalagm. Knut Magnusson och den senare med Nils Björnsson. Kom senare till släkten Grip samt fick sitt nuv. namn av dåv. äg., riksr. Maurits Birgersson Grip († 1592). Tillh. därefter hans dotter Ebba († 1666), som tros ha bebyggt egendomen till säteri. Att den är bebyggd av en Grip, torde bestyrkas därav, att då stengolvet i en källare o. 1870 omlades, anträffades en sten med Gripska vapnet, vilken förr antagl. haft sin plats över ingångsporten, där den ånyo uppsattes. Genom Ebba Grips gifte 1617 med riksr. Svante Banér († 1628) övergick säteriet till honom samt tillföll sederm. deras måg, landshövd. Er. Sparre, som 1672 sålde det till handl. och borgaren Claude Hägerstjerna († 1682), i vars ägo det kallas säteri, uppbyggdt av ett allodialfrälseh. med ett avbyst och bebyggdt med stenhus. Ägdes vidare av Hägerstjernas måg, minis-

tern Joh. Ekeblad († 1697) samt 1700 och 1725 av hans son, sederm. riksr. Klas Ekeblad († 1737). Hans son, sederm. generalmaj. Klas Kr. E. († 1769) sålde egendomen till Gerh. Georg de Besche († 1761) och tillh. vidare hans måg, generalmaj. Kr. Joak. Klingspor († 1778), därpå hans ende son, ryttmäst. Gerdt Ad. Klingspor († 1814), som till stor del förskingrade godset. Tillh. 1825 överauditören Otto Didr. Wästfelt († 1836) och därefter löjtn. Konr. Ribbing, som upparbetade egendomen genom odlingar och trädgårdens förbättrande med 200 fruktträd o. s. v. Under loppet av åren 1837—40 uppförde han även ett stall av sten med 20 spiltor, ett större bränneri av sten med full inredning, ett stenhus med kaloriferugn m. m. En del andra hus reparerades, och en över 30 m. lång lastbrygga anlades. År 1848 försålde han godset till landssekret. Gust. Nordström för 95,000 kronor, men det såldes 1856 med underl. tills. 9 1/4 m. till ryttmäst. Fab. af Segerström, som sedermera tillköpte Stensö 2 1/2 m. o. Örbäck med underl. 1 3/4 m. Efter hans död 1860 köptes godset av v. häradshövd. Fr. Holm († 1890), som genom odlingsföretag, dränering, anläggandet av vägar samt genom nybyggnader och reparationer förbättrade detsamma. Såldes efter H:s död till trävaruhandl. J. A. Samuelsson o. gästg. P. J. Petersson, av vilka godset köptes av dispon. Krister Bonde, som åter sålde godset, som inköptes för nuv. ägarens, Karl Gust. Mörners, räkning. — Underlydande gårdar äro: **Bränntorp** 1, **Kungstorp** 1/2, **Lavstorp** 1, **Myckelsäter** 2, **Sibbantorp** 1/2, **Åketorp** 1/4 m. — Manbyggn. brändes 1719 av ryssarna. Utseendet därförut återfinnes i Dahlbergs Suecia Antiqua (fig. 392).

Melby, 1 m., 59 h., 2 äg. Av 1/2 m. Melby är från 1751 ränta anslagen till Scheibeska gravens underhåll. — **Mysinge,** 1 1/2 m., 88 h. Torgils här var 1412 tingsvittne. 3 äg. — **Möllestad,** 1 m., 98 h. Riddaren Knut Bosson inlöste bland många andra gårdar 1402 inom denna s:n belägna delar av *Mylstadh, Gyllinge, Vbby, Mysiunge, Varby, Siosæter, Villerstens äng* o. *Hiæralstadh.* Tillh. kommissarien O. E. Erickson. — **D:o,** 1 m., 34 h. Komministerbost. — **Oklunda,** 2 m., 86 h., 5 äg. — **Ormestad,** 3 m., 117 h. *Ormstada* nämnes 1381. 5 äg. — **Orrevalla,** 1 m., 199 h. År 1376 dömde drotset Bo Jonsson Gutwald i *Orravalla* jämte 13 andra biltoga, därför att de gjort hemgång hos Andris i Skällungstad och slagit honom, hans husfru och hjon blå och blodiga. 3 äg. — **Ovangärstad,** 3 m., 165 h., 5 äg. — **Ovantorp,** 1 m., 128 h., tillh. 1910 A. P. Petersson o. O. L. Jonsson.

Skenäs, 3 7/8 m., 376 h. Skall, enl. Tham, utbytts 1342 av k. Magnus och hans gemål till Knut Folkesson och senare genom arv på kvinnolinjen tillfallit riksr. Knut Eskilsson Banér († 1520), som bodde här några år och var häradshövding i häradet 1478 men flyttade efter faderns död till Vänngarn. Hans dotter Dordi bodde här som änka, men sålde Skenäs 1510 till sin farbroder riksr., ridd. Nils Eskilsson för 1,500 mark danska. Tillh. 1523 dennes änka Ingeborg Tott. Synes även tillh. deras son, riksr. Ax. Banér och dennes son Peder Banér († 1565), men säges som arvegods tillh. drottn. Margareta på 1550-talet, då det tillika med Häradshammar, Stenby och Ö. Husby socknar förlänades till hennes dotter Cecilia. Vid arvskifte övergick gården 1572 till hertig Magnus men återföll till kronan vid hans död 1595. År 1610 tillföll den hertig Karl Filip och vid hans död 1622 jämte tre nyssn. socknar dr. Kristina. Gavs 1626 åt Johan Kasimir men indrogs vid hans död och förpantades till riksr. Gust. Kurck. År 1680 gav k. Karl XI gården tillika med förutn. socknar som morgongåva till sin gemål. År 1682 anslogs kungsgården åt landshövdingen i länet på hans lön samt innehades från 1695 på arrende och från 1700 under förpantning av kronobefallningsm. Henr. Scheibe, vars arvingar transporterade förpantningen till provinsialinspekt. Lars Gjöte samt har, sedan förpantningen blivit av kronan inlöst från honom, innehafts av arrendatorer. — Det slott, som här fordom fanns, är avtecknadt i Dahlbergs Svecia Antiqua.

Det var byggdt i fyrkant med flyglarna i 2 och huvudbyggn. i 3 samt tornbyggn. i 4 våningar, men avbrändes av ryssarna år 1719. År 1720 gavs tillstånd att nedbryta ruinerna, vilka användes till enskilda byggnader i Norrköping.

Skränge, 1 m., 111 h., tillh. 1884 A. E. Andersson, 1894 o. 1910 K. E. Andersson. — **Skälv,** 1 m., 64 h., 2 äg. — **Smedstorp,** 3/4 m., 34 h., 1 äg. — **Stenbro,** 1 m., 46 h., 2 äg. — **Stensäter,** 1/4 m., 16 h., 1 äg. — **Stensö,** 1 m., 150 h. Hörde 1687 och 1725 till Myckelsäters f. d. säteri och har sannolikt med denna gård kommit under Mauritsberg, varifrån det sedermera försåldes. Tillh. 1853 rådm. Joh. J. Schubert. Återköptes senare till Mauritsberg, men tillh. nu Lönö. — **Tuna,** 5 m., 224 h. Nämnes 1410 (se Gyllinge). 5 äg. — **Tunatorp,** 5/8 m., 1 äg. — **Tväggestad,** 1 m., 90 h., 3 äg. — **Tåby,** 1 5/8 m., 50 h., 3 äg. — **Utantorp,** 1 m., 115 h., 4 äg. — **Valla,** 1 m., 40 h., 3 äg. — **Varby,** 3 1/2 m., 150 h. Nämnes 1287 (se Berga). 4 äg. — **Veckelstad,** 3 m., 116 h., (se Berga). Har förr hört dels till Mauritsberg, dels till Skenäs. Tillh. 1853 J. A. Berselius, 1871 och 1884 tills. med Kingstad kommissarien J. E. Erickson, 1894 hans stbh., 1910 Edv. Reinh. Appelgren († 1915), därefter hans stbh. — **Vevlö,** 1 1/2 m., 98 h., 2 äg. — **Vickelö,** 1 1/2 m., 101 h., 2 äg. — **Vållingstad,** 2 1/4 m., 85 h. Isak Tyrgilsson pantsatte 1339 en att. i *Wallungxstadhum* hos Linköpings domkapitel för 60 mark. År 1413 pantförskrev ridd. Magn. Birgersson på 8 år en gård *Walinstadum* till Nils Eriksson. 3 äg. — **Välltorp,** 1 m., 102 h., 4 äg. — **Åntorp,** 1/2 m., 24 h., 1 äg.

Övriga tillhörigheter: Berga utj., Bosgårds handelsl., d:o ångkvarn o. såg, Gustavsberg, Halsborg, Johannesborg, Rönneholm, Rosendal, Starrmåssen, Vevlö kvarn, Ö. Husby mejeri m. fl.

5. **Östra Stenby.** Gränserna äro i n. Bråviken, i ö. Ö. Husby, i s. och sv. Kuddby och Konungsund, i v. Bråviken. Arealen: 3,756 h., därav 3,701 land. Förr hithörde en del n. om Bråviken å Kolmården, vilken del lades till Krokek 1/5 1885. Socknen utgör ett slättland med spridda bergkullar och backar, som mot s. uppgå i större bergklumpar och sammanhängande bergsträckor. I s. delen av socknen upprinner Bjerkhusaån, som därefter går i nv. riktning och utrinner i Svinsundsfjärden. Vid Näs utfaller i samma fjärd ett obetydligt vattendrag. Vid ö. gränsen utfaller Varaån i Ållonöfjärden. Rådande jordart är lera. Av landsvägar märkas Norrköpingsvägen från Konungsund till Husby. En mindre väg går åt n. förbi kyrkan o. s. v. Jvst. Ö. Stenby.

Stenbo sokn nämnes 1370, *Stenby* 1378 med kyrkoherde. Bildar för sig ett pastorat men vid ny regl. 1918 är förslag att förena s:n med Konungsund. Kyrkan är av gråsten i rundbågstil med 5 vida valv utan pelare och med prydliga fönster. Åldern är obekant, men kyrkan säges blivit välvd år 1441, enl. en redan före 1750 borttagen inskrift: *Anno millesimo CDXLm:o primo, Tunc fuit ornata domus hæc testudine grata.* Åren 1682—1684 tillbyggdes kyrkan åt ö. 9 m. samt borttogs den förut befintliga pelaren, uppdrogs högra s. sidomuren, befästades murens styrka med järnstänger samt försågs med stenvalv av 5 kupor, allt med undantag av dagsverken på bekostnad av k. rådet Gust. Kurck. Samtidigt uppmurades även grav för Kurckska släkten, där nu stå ett 30-tal kistor. Reparerades 1847, 1853 och genomgripande 1912 (fig. 393). Längden är 33 och br. 11,5 met. med 500 sittplatser. Har varmugnar. Altartavlan

säges vara från Elbing samt given av generalm. Gust. Oxenstjerna och hans fru, f. Kurck. Uppsattes 1726, men har sedan länge varit nedtagen, då den åter uppsattes i restaureradt skick år 1913, över ett igensatt fönster. Omgives av träsniderier och av Petrus' o. Paulus' bilder. Under läses på latin: »Ordet vardt kött» o. årtalet 1633. Framst. Kristi födelse m. m. Å var sin sida om altaret står en sjuarmad ljuskandelaber av trä över 2 m. hög. Predikstolen har snidade bilder av evangelister o. apostlar. Orgeln om 14 st. är från 1861, men är nyligen moderniserad och ökad med 3 st. Gamla orgeln om 8 st. skänktes av generalm. Bleckert Wachtmeister, av honom 1695 köpt från Stegeborg. En ljuskrona av glas skänktes o. 1870 av pastor. Av 3 mässingskronor är en skänkt av Kristina Törnqvist i testam. efter sina två barn. Av äldre inventarier märkas 6 bilder, däribland S:t Olof från o. 1300 och Maria, dopfunt av mässing, mässbok å pergament från 1400-talet. Icke mindre än 37 adl. vapen tillhöra kyrkan. År 1908 gav W. H. o. A. Ak. tillstånd att kyrkan fick å Ållonö deponera vissa epitafier samt dit försälja några kyrkans mässingslampetter. I ansökan härom sades, att Ållonö äg. utlovat restaurera vissa andra kyrkans vapensköldar. — Avst. till Ö. Stenby jvst.: 3 km.

393. Östra Stenby kyrka.

Kyrkans klockor hängde till 1751 i klockstapel, som då nedtogs och upphängdes klockorna i det nyuppförda tornet, vilket byggts i stället för det förutvarande. Nuv. torn uppfördes 1858. Storklockan är från 1668 med Kurckska och Banérska vapnen m. m. Å lillklockan, gjuten 1522 och omgjuten 1758, läses: Då jag tuhundrad och i sex och tretti år Hopkallat Herrans folk, som upp till Stenby går, Att höra lifsens ord, som då ur mörkret lyste, Och salighetens ljus uti sig sjelfvan hyste, Så har jag äfven för sex gånger sju utaf Vårt dyra kungahus, som burits till sin graf, Rört allas hjertan att med sina ögon våta Så stora dödsfall djupt och bitterlig begråta. I år jag mållös blef, men återfick dock snart Ett dubbelt starkare att ropa gällt och klart. Min kropp fördubblad blef, nu vill jag gladlig kalla Guds barn upp till Guds hus för Herran att nedfalla. Gud göre dubbelt nit i allas kropp och själ, Att söka Herrans pris och kungatroners väl, Varsannars bästa, då skall himlen till vårt bästa Vår sälla frihet med välsignelse befästa.

Vid kyrktornets nedrivande 1858 hittades 6 runstenar, 1) Sven och Sten och Johan och Ragne, de reste minnesmärket efter sin fader Stenar. Gud hjälpe själen. Stenar föll (stupade) i þu, 2) Agute och Ulv, de läto resa denna

sten efter sin fader Bergvid, 3) Vibärn reste denna sten efter sin broder Torger, 4) Karl reste denna sten efter sin broder Asmund, 5) Karl reste denna sten efter sin frände Torfröd, den frikostige, 6) Otag reste denna sten efter sin son Östen. Dessutom är en runsten vid Ållonö: Torsten och Sunvid de reste denna sten efter sin broder Karl. Fornborgen å gränsen mellan denna s:n och Konungsund omtalas sid. 171. Å Storudden, tillh. Järstad, äro forntida gravar. Nära Hinnestads by, å Aspetorps, Björkhusa och Säby ägor märkas gravfält. Spridda gravar finnas förövrigt å flera ställen, såsom vid Gullestad, Gökstad, Långtorp och Vreta.

Folkmängden var o. 1754: 960, 1790: 943, 1850: 1,287, 1910: 864, 1916: 852. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 25,000, Hunterska skolk. kr. 10,200, d:o fattigk. kr. 6,235, d:o medikamentsk. kr. 8,450. — Folksk. har 84 barn 1915; småsk. 49. — Handl.: 4, handtv.: 11.

Gårdar.

Agelstad, 1 1/4 m., 52 h., 2 äg. — **Aspetorp,** 1, med **Brogsten,** 1, o. **Panketorp,** 1 m., 128 h. De tre gårdarna hörde 1853 jämte Göstad, 1 5/8 m., o. Gladhem, 2 m., till Rotenberg, men de 4 första tillh. 1871 kapt. Henr. Vilh. Spens († 1879) och hans fru, f. Thollander, därefter hans arvingar, men köptes av dåv. arrendatorn Edv. Reinh. Appelgren i Gallestad († 1915), därefter hans stbh. Gladhem var då skildt från godset. — **Bjärkhusa,** 3 m., 126 h., 5 äg. — **Ekeby,** 2 1/2 m., 120 h., 4 äg., därav 1910 Klas Egnell, Ravnäs. — **Fettjestad,** 1 1/2 m., 58 h. Matts Garper, byaman i Söderköping, och hans hustru Gertrud sålde 1378 till drotset Bo Jonsson 1 att. jord o. 15 spanns avgäld här för 90 m. sv. pgr, så goda att 6 m. utgjorde 1 lödig. 2 äg. — **Flämminge,** 2 m., 131 h., 3 äg. — **Fyrby,** 1 m., 57 h. Botolf i *Fyroby* nämnes 1376 (se Orrevalla, Ö. Husby s:n). Dan i *Fyreby* var 1410 nämndeman. 2 äg. — **Gallestad,** 2 m., 96 h. År 1412 utfärdades fasta å jord i *Gallirstadhum.* Tillh. 1910 E. R. Appelgren (o. efter 1915 hans stbh.) samt K. J. Andersson, Agelstad. — **Gladhem,** 2 m., 109 h. Hakon i *Gladheem* var 1410 nämndeman. Se Aspetorp. Tillh. 1871 o. 1894 sed. kaptenen Henr. Aug. Thollander, 1910 John Petersson. — **Gullestad,** 1 1/4 m., 67 h., 4 äg. — **Gökstad,** 1 1/2 m., 155 h. Joar i *Gökstadhom* var 1410 nämndeman. Av denna gård disponeras 1/2 m. av Linköpings domkapitel och 1 m. tillh. Norrköpings stad (se Säby). — **Hinnestad,** 2 m., 83 h. Jösse i *Hinnestadhum* nämnes 1412. 3 äg. — **Hälgestad,** 1 m., 69 h., 4 äg. — **Järstad,** 3 1/2 m., 187 h., 14 äg. — **Kjörtlinge,** 2 m., 92 h., 7 äg.

Näs säteri med **Greby,** 3 1/4, och **Trömlinge,** 1 1/2 m., 303 h. År 1307 upplät hertigarna Erik och Valdemar *Naes mellan wikæ* jämte Ängsö, Näs i Tuna och Torshälla kvarnar till riddaren Abjörn Sixtensson (Sparre) för gjorda försträckningar i silverpgr. och matvaror, som han låtit sända till deras fästningar i Nyköping och Kungälv. Tillföll senare hans son, riksr. Karl Ulvsson († 1407). Säges blivit pantsatt av hans dotter Margareta († 1429), g. 1416 i sitt andra äktenskap med riksr. Sten Turesson (Bielke † 1431), till linköpingsbisk. Knut m. fl. På 1400-talet skrev sig Ped. Åkesson till Näs. Enl. en gammal, redan 1750 överstruken skrift i kyrkan, skola Ture Turesson och Ivar Green här hyllat k. Kristian I. Under 1620- och 30-talen kom säteriet tills. med 18 andra gårdar från kronan i landshövd. Hans Rotkirchs († 1654) ägo. Reducerades, men utbyttes mot andra gods av k. rådet Gust. Kurck, som 1683 hade egendomen som säteri av 4 1/2 allodialfr. Efter hans död 1689 samt ännu 1700 och 1725 tillh. den hans arvingar men köptes senare av sederm. överstelöjtn. Otto Fr. v. Schwerin samt tillh. vidare Georg de Besche på 1750-talet och 1783 arkiatern Benjamin Hunter, 1803 Joh. Löven, 1825 majoren Joh. v. Feilitzen, från 1832 Arv. Horn, från 1853 ryttmäst. Lars Karl Fab. af Segerström, 1861 löjtn. Karl

Lundmark, 1871 rådm. Titus Lundmark, senare samma årtionde grossh. G. Rik. J. Schmidt, vidare Karl Mattias Gust. Stenhammar († 1900) samt f. n. kaptenen Hjalm. v. Wernstedt. — År 1719 räddades mangården från ryssarnas härjning genom falskt alarm. Manbyggnaden av sten är belägen vid Bråviken.

Rotenberg, 6 m., 359 h. Är bildad av Torsnäs o. Torslund. *Thorsnäs* nämnes år 1377 såsom utbytt av Bo Jonsson Grip till Dan Ingvastason och 1383 av Johan Molteke åter till Bo Jonsson. Omtalas 1410 (se Gyllinge i Ö. Husby). År 1476 säges egendomen tillh. riddaren, riksr. Ped. Turesson (Bielke) och skulle hans fader enl. en av Broocman anförd inskrift å predikstolen i socknens kyrka förändrat egendomens namn från Östra Näs till Torsnäs och Torslunda. År 1625 donerades dessa gårdar till landshövd. Hans Rotkirch († 1654) samt inneh. 1683 av hans son, kapt. Kristian R. såsom säteri av 6 donationsh. Reducerades, men lämnades 1685 åt Rotkirch och hans broder på livstid. Efter deras död på 1680-talet utbyttes gården med kammarkollegii tillstånd 1689 mot gods i Halland av generalmaj. Bleck. Wachtmeister († 1725) samt tillh. till 1726 hans änka Barbara Krist. Wulfrath, vidare deras son, presid. Karl Hans W. († barnlös 1731) samt 1735 hans bror, överstelöjtn. Ax. Gust. W. († 1751), år 1760 hans barn, 1783 och 1803 hans måg, landsh. Fredr. Georg Strömfelt († 1814), 1825 dennes son, justitierådet H. Fredr. Strömfelt. Såldes 1837 till brukspatr. Burén, tillh. senare, genom gifte med hans dotterdotter, G. Thollander samt 1854 dennes fru, H. Thollander. Tillh. i midten och slutet av 1800-talet Gustavianska barnhuset i Norrköping, som sålde egendomen till nuv. äg. M. Hanell. — Bebyggdes av landsh. Rotkirch med stenhus, men säges 1760 haft nytt dylikt. Räddades 1719 från ryssarnas härjning genom falskt alarm.

Selingstad, 2 ½ m., 130 h., därav 1 m. är komministerbost., 1 ½ m. har 2 äg. — **Skällingstad,** ¼ m., 15 h. Andris i *Skællungxstadha* nämnes 1376 (se Orrevalla i Ö. Husby). Har 1 äg. — **St. Sten,** 1 m., 75 h. Karnam Ulvsson sålde 1370 en att. i *Stene* till Bo Jonsson. Kyrkoherdebost.

Säby, 2 ¾, med **Berg,** 1 m., 158 h. Hörde till 1858 till Näs (se ovan), då Säby med Berg o. 1 m. Gökstad såldes för 100,000 kr. till slaktaren Eriksson, Norrköp. Såldes av honom 1860 till insp. Lars Petersson och Jon Källman samt av dem 1867 för 88,000 kr. till handl. Karl Joh. Nelin. Genom donationsbrev av d. 20/7 1875 överlämnade han dessa gårdar till Norrköpings stads skolråd med förbehåll av dispositionsrätt för sig under sin livstid, för att därefter användas som premier och uppfostringshjälp till barn inom bestämda kommuner och till barnhemmet Betania.

Tittorp, 1 ¾ m., 83 h., 2 äg. — **Ulvetorp,** 1 m., 48 h. Tillh. 1910 Per Perssons stbh. Såldes 1915 av Filip Petersson till K. G. Nilsson för 28,000 kr. — **Valtersten,** 2 ¼ m., 118 h. Sanne i *Walterstena* omtalas 1370. År 1401 sålde Skäring Lafrensson (lilja snedt över skölden) till Stefan Stangebergs husfru Ingeborg jord här. Reducerades från släkterna Klingstedt o. Svanestjerna. Har senare tills. med flera andra gårdar i socknen tillh. Skenäs och Ållonö. En del tillh. på 1850-talet medl. av släkten v. Yhlen. 2 äg., 1910 K. E. Hörn, Åhagen, o. N. P. Johansson. — **Vreta,** 2 ¼ m., 186 h. Vreta m. fl. gårdar inlöstes år 1402 av ridd. Knut Bosson med syster från Tomas van Vitzen. Har tillh. Ållonö till senare tid, men ägdes 1910 av A. E. Rydberg. — **Ystad,** 2 m., 53 h. Har tillh. släkten Ekeblad. Ägdes 1850 av J. F. Karlsson, 1884 av 2 äg., 1910 av K. A. Karlsson. — **Åhagen,** ¼ m., 1 äg.

Ållonö, 4, med **Eneby,** 2 m., 288 h. *Olö,* som en del ursprungl. hetat, övergick 1383 från Johan Molteke till Bo Jonsson (Grip) samt ärvdes av sonen, ridd. Knut Bosson och övergick genom dottern Katarina till hennes man konungens råd Nils Erengislesson († 1440) av Hammerstaätten. Tillh. vidare deras son, k. rådet Bo Nilsson († 1464), som blev stamfader för yngre Gripsläkten, hans son, riksr. Nils Bosson († 1522), dennes dotter Beata († 1547),

g. m. ridd., riksr. Holger Karlsson (Gera † 1541) och därefter hans son, ståthållaren Göran Gera († 1588). Ägdes sedermera av hans änka Märta Gylta († på 1640-talet), som blev omgift med hertigl. rådet Sven Somme († 1624). Tillh. 1683 som gammalt säteri riksr. Gust. Kurck († här 1689), vidare hans måg, generalm. Gust. Oxenstjerna († 1723), hans änka Kristina Kurck († 1736), vars döttrar sålde Ållonö till kapt. Malk. Hamilton. År 1752 såldes gården av Gust. Dav. Hamilton för dess myndlings, Malkolms dotter, Gustava Joh. Hamiltons räkning till överstelöjtn. Karl Göran Sperling, Händelö († 1764), för 26,400 plåtar, förutom inventarierna, vilka uppgingo till 2,137 plåtar med avel och allt. Såldes o. 1760 till majoren Justinus v. Yhlen († 1769). Tillh. därefter och till hennes död 1805 hans änka Maria Ulr. Willemoth, vidare deras son, ryttmäst. Gerh. Justin v. Y. († 1814), från 1817 sonen Gerh. Ad. v. Y., som sålde egendomen till sin son, sed. fiskeriintendenten Gerh. v. Yhlen, vilken åter 1864 sålde den till grosshandl. Gust. Ad. Du Rietz. Köptes 1868 av bröderna K. F. och rådm. A. Wahlberg, från vilka den 1875 genom köp övergick till löjtn. Matts Ungern v. Post († här 1880). Hans enda dotter Ebba Ulr. Krist., g. m. kommissionslandtm. Raguel Vilh. Essén, sålde 1905 egendomen till kommendörkapt. Karl-Gustav Flach († 1911), vars änka Pauline Bancroft nu är äg. — Manbyggnaden är helt nära Bråvikens s. strand och är avtecknad i Dahlbergs Suecia. Är sig ännu lik, ehuru den brändes av ryssarna 1719. Källarvåningen med sina tjocka murar tros vara densamma, som byggdes 1584. I övrigt uppfördes byggnaden 1665. Gust. Kurcks o. hans frus, Ebba Elsa Banérs, vapen finnes över stora ingången. Efter 1719 års brand blev byggnaden färdig 1740. Ny flygel av sten uppfördes 1760. Båda restaurerades 1840 och även i senaste tid. Nya flyglar uppfördes 1913. År 1875 tillkommo flera ekonomihus.

Ödetorp, 1 m., 38 h. Jon i *Ödhetorp* nämnes i samband med övriga 1376 dömda (se Orravalle, Ö. Husby s.). Äg. 1910 P. Perssons stbh.

Övriga tillhörigheter: Berglund, Högstad, Klingsberg, Skeppsudden, Stenby, Ållonö villa m. fl.

STÄDERNA

Linköping.

Linköping, länets huvud- och residensstad samt säte för Linköpings stifts biskop (fig. 394), är i det närmaste belägen i midten av provinsen å v. sidan om Stångån, 4 km. från denna ås utlopp i Roxen, vilken sjö utan tvivel vid ortens första bebyggande gått ända upp till stadens nuvarande läge, ehuru den i tidernas längd uppgrundats till den sanka mark, genom vilken ån nu framflyter n. om staden. Stångån bildar inom stadens område vattenfall åt so. vid Tannefors och åt n. ett mindre vid Nykvarn, dit förflyttat vid tiden för Kinda kanals anläggande från sin gamla plats närmare nuv. bron över Stångån (fig. 395). Geografiska läget är 58 gr. 20 min. o. 40 sek. nordlig bredd samt 2 gr. 26 m. v. längd från Stockholm. Staden är å alla sidor omgiven av den bördiga Östgötaslätten, endast här och var, särskildt s. om staden, avbruten av mindre höjder och skogsdungar. De omgivande häradena äro Hanekinds, Åkerbo och Bankekinds. — Enl. brev av $^{30}/_{9}$ 1910 införlivades från 1911 års början den rundt kring staden belägna S:t Lars s:n i administrativt och judiciellt avseende med Linköping. Därmed kom bl. a. Tannefors gamla kvarnby att förenas med Linköping (fig. 396). Arealen är 6,605 har, därav 6,071 land. Jordarten är lera och rullstensgrus.

Tiden för platsens första bebyggande är obestämbar, men med säkerhet kan sägas, att den tidigt fick betydelse som bytes- l. handelsplats och som tingsplats. Första gången *Lincopia* omtalas i ännu befintliga handlingar är i ett påvligt skyddsbrev av år 1177 för Linköpings biskopsstol, i vilket en gård här omnämnes. Skrives senare *Lyncopia*, *Lyncopensis*, *Linga copensis* o. s. v. År 1251 utfärdade Birger jarl ett brev från *Lynkoping*, rörande bl. a. arv efter död man. I den i början av 1300-talet upptecknade Östgötalagen (se Ögtld I, s. 148) omtalas *Liongating*, vilket likväl fanns till långt före denna lags sammanförande i skrift. Ännu i den dag, som är, begagnas understundom av landtbefolkningen namnen *Lingköping* och *Lyngköping*, en erinran om det ursprungliga namnet. Kungsvägen vid eriksgatan gick genom staden.

Under de tidigare århundradena omtalas staden huvudsakligast i samband med stiftets biskop och domkyrka. Den första med säkerhet kända biskopen var Gisle. Något av åren 1165—1181 utfärdade påven Alexan-

der III ett brev till Linköpings stift med befallning, att biskop Kol skulle visas den vederbörliga lydnad, som de förut visat biskop Gisle. Att de medeltida biskoparna, vilka såsom herrar över ett vidsträckt stift och på grund av sin ställning förövrigt voro mäktiga män, bidrogo till stadens fortkomst och anseende är naturligt. Att staden skulle förkovras och tilltaga i betydenhet genom den mängd folk, byggmästare, stenhuggare, murare och timmermän m. fl., som, i och för en under så lång tid pågående storartad byggnad som domkyrkan, behövde sammandragas, är naturligt, så mycket mer om det betänkes den mängd människor, som därtill kunde behövas för att tillgodogöra dessas behov. Trots

394. Utsikt av en del av Linköping från söder.

detta och trots sitt anseende såsom biskopssäte var staden likväl till omfång och folkmängd mindre betydande än Söderköping, under katolska tidens äldre dagar mindre än Skänninge och på 1400-talet mindre än Vadstena. År 1481 nämnes den i tredje rummet bland ortens städer efter Söderköping och Vadstena. De olika Östgötastädernas betydenhet framgår av den då erlagda beskattningssumman till kronan. År 1526 var Söderköping den mest betydande, därefter Vadstena och så Linköping. År 1530 kom Söderköping främst, därnäst Linköping och sist Norrköping med en obetydlig skattesumma. Till stadens fördel var icke heller k. Gustav I:s bestämmelse i början av sin regering, att en stor del av Linköpings borgerskap skulle flytta till Stockholm och där ersätta den förlust, som huvudstaden i detta hänseende lidit vid dess intagande. Tvångsåtgärden att befalla bönder inflytta till Linköping i de avflyttades ställe var antagligen icke ersättning nog. Mot senare delen av 1500-talet synes dock Linköping tagit försteget framför de här nämnda städerna, vilka, förutom Norrköping, sedan dess alltjämt jämförelsevis nedsjunkit i betydelse. Linköping har genom sitt centrala

395. Stångebro. Till vänster ett av ålderdomshemmen.

läge och som platsen för högre myndigheter m. m. alltjämt förblivit en för provinsen viktig huvudort (se Ögtld I, s. 313).

På grund av de flera historiskt viktiga händelser, som här timade, skall staden alltid intaga en framstående plats i Sveriges hävder och kan i detta avseende anses som en av de märkligare i vårt land. Till de äldsta minnena hör Sveriges första kyrkomöte 1152 (se Ögtld I, s. 106), då Sverige skattlades under påvarna. Till mötet var hitkommet ett påvligt sändebud, Nikolaus av Alba, sedermera påven Adrian IV, den ende påve, som besökt Sverige. År 1219 kröntes k. Johan Sverkersson här och 1251 k. Valdemar, Birger jarls son. Från 1345 var stadgat, att vapensynerna skulle hållas i Linköping för Östergötland och en del av Småland.

Biskoparnas makt växte. K. Johans kanslär var Linköpingsbiskopen Karl, en broder till jarlen Birger II. En av biskoparna, Kättil (Vasa)

396. Från Tannefors.

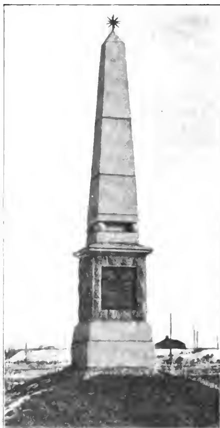
var t. o. m. så myndig, att han 1464 djärvdes med vapenmakt uppträda mot landets krönte konung (se Ögtld I, s. 177).

De kyrkliga angelägenheterna gingo länge framför alla andra. Av händelser från de katolska biskoparnas sista dagar nämnas det påvliga sändebudet Johan Angeli Arcimbolds härvaro 1519 samt skrinläggningen av den saligförklarade biskop Nils († 1391) år 1520. Denna högtidlighet omtalas i rimkrönikan och nämnes, hurusom biskopar, prelater, herrskap och allmoge voro närvarande under de tre dagarna högtiden pågick samt huru biskop Brask skänkte åt alla både mjöd och öl. I domkyrkan tändes ett mångtal ljus och lyktor, som »brunno till all tidegård ändes».

Den mäktige biskop Hans Brask utgjorde den sista länken i den lysande rad av katolska biskopar, som här härskat. Hans fruktlösa motstånd mot Gustav Vasa samt hans därpå följande flykt från eget stift och land utgör det sista minnet från dessa sekler. Först från denna tid kan Linköping i allo anses förenad med det övriga riket.

Förutom dessa händelser ha åtskilliga andra rent politiska händelser här försiggått. År 1317 förlade k. Birger en besättning i staden. År 1388 plundrades och brändes staden av k. Albrekts tyskar, de s. k. hättebröderna. År 1464 besöktes Linköping av k. Kristian I (se Ögtld I, s. 377). I mars 1495 hölls här riksmöte (se Ögtld I, s. 183). År 1507 voro riksförest. Svante Nilsson och en del rådsherrar samlade här (se Ögtld I, s. 192). År 1520 var här oroligt, då den en gång till biskop valde Hemming Gad, som på gamla dagar blivit dansksinnad, kommit hit för att söka förmå Linköpings invånare att hylla k. Kristian. G. avreste emellertid snart. Vid samma tid belägrades biskopsgården (se Ögtld I, s. 201). Samma år hade staden även besök av k. Kristian II, som då tillbringade juldagarna hos biskop Brask. Linköpingsboarna sluppo dock undan med förskräckelsen, och endast några av konungens egna tjänare blevo här hängda. Från Linköping var det vidare som k. Gustav Vasa, sedan han vunnit biskop Brask på sin sida, utfärdade kallelsen till den märkliga riksdagen i Vadstena, där han blev vald till riksföreståndare. Sedan Gustav blivit konung, hölls här även flera riksdagar. Den första år 1537 för ordnandet av flera rikets såväl yttre som inre angelägenheter. Samtidigt hölls här vapensyn (se Ögtld I, s. 263). År 1542 sammanträdde här frälse- och krigsmakt (se Ögtld I, s. 264). K. Gustavs sista riksdag här var 1544, då grunden lades och slutbestämmelserna gjordes till det äldre indelningsverket för infanteriet, som sedermera avlöstes av k. Karl XI:s yngre indelningsverk. Beslutet om det svenska indelningsverkets första tillkomst daterar sig alltså från Linköping. År 1567 härjade danskarna under Rantzaus befäl över allt i Östergötland. Även Linköping skall då blivit lagd i aska. Obekant är likväl, huruvida detta föranletts av danskarna. Man har nämligen trott sig ha anledning förmoda, att den blivit antänd av borgarna själva, antingen av rädsla eller till följd av befallning från k. Erik XIV, vilken på så vis ville förekomma, att danskarna här skulle taga vinterkvarter.

Med anledning av denna brand beviljade k. Johan år 1571 tolv års skattefrihet för dem, som ville bygga stenhus av tre våningar eller åtminstone »ständelverkshus» utantill beslagna med murbruk. Under slutet av 16:de och början av 17:de århundradet timade här en av de märkligare händelser, vår historia har att uppvisa. Det var det betydelsefulla Stångebro slag (fig. 397) och den därpå följande riksdagen här samt det sorgliga s. k. Linköpings blodbad. Slaget vid Stångebro stod den 25 september 1598, riksdagen började den 27 febr. 1600 och blodbadet försiggick d. 20 mars 1600 (se Ögtld I, sid. 298, 323 o. 327). Blodbadet var Linköpings sista egentliga historiska minne.

397. Minnesstenen över slaget vid Stångebro.

Av inre oroligheter inom staden omtalas i äldre tider allt emellanåt slagsmål och bråk emellan skolungdomen och stadens gesäller och lärpojkar. Märkligast är det s. k. upproret i Linköping år 1800. Anledningen till detsamma var de höga pris å brännvin, som blivit bestämda av arrendatorerna av husbehovsbränningen i staden. Vederbörande togo saken mycket allvarligt och rättegången härom företer en hel del betecknande för tidsförhållandena. Då domen föll, dömdes bl. a. en person att halshuggas och en att hängas, andra dömdes till »40 par spö, tre slag av paret», och åter andra till en månads fängelse vid vatten och bröd o. s. v. De flesta av de dömda tillhörde stadens borgerskap. I högre rätt mildrades straffen i vissa avseenden. Dödsdomarna synas icke fullföljts.

Av *naturolyckor*, som övergått staden, nämnas pest och hungersnöd år 1291 samt pesten från hösten 1349 och över hela följande året. Denna sistnämnda farsot, i vår historia känd under namn av digerdöden, svarta eller stora döden, hade från Asien blivit överförd till Europa och kom med ett fartyg till Norge, varifrån den utbredde sig över hela Skandinavien (se Ögtld I, s. 124). Efterföljande år härjade även smittosamma sjukdomar: 1602, 1612, 1622, då emellan Persmässan och Mikaeli tid 600 av stadens invånare bortrycktes av pesten, 1711, då pesten överfördes

från Polen och Litauen till Livland och därifrån till Sverige. De av pesten då avlidna begravdes strax utanför Hundebergstullen, till vänster om vägen till Berg. Härförutom ha i en senare tid koleran härjat här åren 1834 och 1866 (se Ögtld I, s. 578).

Förutom ovan omtalade brand 1567 har staden avbrunnit eller till större del skadats av eldsvåda vid följande tillfällen: på 1150-talet, 1416 samt 1422, då den antändes av åskan, 1490, 1546, såväl d. 5 apr. som d. 18 maj. Sistn. dag brann Stora Stångebro, ehuru den sedermera reparerades, samt 1596 taket å domkyrkan. En senare eldsolycka skedde natten mellan d. 29 o. 30 jan. 1700, som inom få timmar lade större delen av staden i aska. Elden började i tullnären And. Lenströms gård vid stora torget, därigenom att en dräng under ett utbrott av vrede kastade ett brinnande ljus i en foderlada. Missdådaren blev härför dömd till döden men avled i fängelset.

Liksom andra under medeltiden betydande platser hade Linköping sitt *kloster*. Redan år 1215 omtalas en frater Johannes såsom Custos claustri Lincop., varmed utan tvivel menas *Franciskan-* eller *Gråbrödraklostret*. Första gången detta kloster omnämnes i nu kända svenska handlingar är i ett testamente av år 1215. År 1210 hade påven Innocentius III muntligen givit sin stadfästelse å denna ordens regel. Genom gåvor och testamenten erhöll klostret icke obetydliga ägodelar. Bland mera framstående testamentgivare märkas hertigarna Erik och Valdemar, vilka år 1318 hit donerade 20 mark. Till namnet känner man endast några få av detta klosters munkar (se Ögtld I, fig. 127). Namnet för dessa munkar är i medeltida sv. handlingar alltid monast. fr. minor., d. v. s. minoriter. År 1318 var munken Lars *custos* här. I övrigt omnämnas några klostrets gardianer och lektorer. Klostret var beläget n. om domkyrkan, där biskopsgården nu är, samt hade någon byggnad väster därom. Ett till ekonomihus användt stenhus finnes ännu kvar från denna tid (fig. 398). Förövrigt är föga bekant om detta kloster, förutom att det lidit skada av eldsvåda åren 1416 och 1422. Efter reduktionen stod det länge öde och lämnades till förfall, till dess det avbrann vid den stora eldsvådan 1546, varefter tomten med sina förfallna murar av k. Johan III anslogs till biskopsgård. De gamla klosterhusen betäcktes efter hand med brädtak och användes till uthus. I en förteckning över Östergötlands kloster från 1515 av biskop Brask omnämnes i Linköping endast detta Fransiscankloster. Äldre förf. tala även om ett Bernhardin- l. Cisternienserkloster. Något dylikt finnes emellertid icke omnämndt i någon nu känd medeltida svensk handling. Det har sagts, att Johan III i ett Bernhardinkloster inrättat ett hospital, där den för icke länge sedan rivna hospitalskyrkan var belägen. Men, som ovan är nämndt, omtalas ett hospital här redan 1307, och detta kan ju varit beläget å nämnda plats, där hospitalet, senare länslasarettet, haft sitt läge.

Helgeandshuset var icke egentligen något kloster utan endast härbärge för resande munkar. Liksom dylika andra inrättningar vid denna

tid hade även detta sitt särskilda kapell och gudstjänst samt åtnjöt klosters vanliga förmåner. Detta kapell säges varit beläget vid torget midt emot och nära nuv. Stora hotellet. De övriga till Helgeandshuset hörande byggnader ha legat s. eller sydv. vid torget, och har antagits, att de till senaste tid i gården n:o 5 S:t Kors kvarter befintliga stenhusen tillhört Helgeandshuset. Kapellet blev sedermera användt som rådstuga.

Förutom ovannämnda inrättningar skall även funnits flera kapell, vilka i likhet med klostren genom donationer hade sina särskilda in-

398. S. k. »klostret».

komster: *Capella omnium animorum.* Äldre förf. säga, att detta kapell fanns i Kungsträdgården, där det stod kvar ända till 1730. Ännu i slutet av 1600-talet lästes å en sten i muren: *Capella patronorum & auxiliatorum nostrorum CIↃCD.LXXIX.* I en handling av år 1410 omtalas ett nyligen instiftat själakapell i Linköpings domkyrka. »Thet sielakappaleth» omtalas även 1417. *Capella visitationis:* År 1408 omtalas »wara fru altara i Lynxøpungx kirkio i capella, som kaldas capella visitacionis». Av okänd anledning har äldre förf. förlagt ett »capella visitationis» till gården n:r 7 Ågatan. *Capella Mariæ* l. *Vårfrukapellet* omnämnes 1410. *Cap. S:tæ Crucis* säges vara beläget vid S:t Korsgatan, som tros fått namn av kapellet. Man har ansett sig finna spår av detsamma i gården n:r 37 S:t Korsgatan (12 Storgatan). *Cap. S:ti Georgii* säges varit beläget strax v. om staden till höger om landsvägen, där ännu 1734 sågos lämningar av stenmurar. Huruvida alla dessa »kapell» verkligen haft sina egna byggnader kan icke avgöras. Med säkerhet kan sägas, att år 1401 omnämnes S. Birgittas kapell i rådhuset.

I sammanhang härmed omnämnas de medeltida gillen, som äro kända härifrån. År 1301 omnämnes *Convivium beate Katarine*, år 1303 *Convivium b. Olavi.* Ett annat gille, som enl. äldre förf. funnits, skulle varit *S:t Andreæ*, vilket säges erhållit en donation 1365 och vars gillestuga säges varit belägen omkr. gården n:r 13 Storgatan. För detta arbete har i äldre handlingar icke kunnat återfinnas någon uppgift om densamma. Att Linköpingskollegiet i Paris hade eget hus för studerande från stiftet, torde även böra nämnas. Till detsamma, som omnämnes 1407, avlämnades bidrag från stiftet.

De första *fri- och rättigheter* l. *stadgar*, som veterligen hit gåvos, berörde domkyrkan, biskopen l. kyrkans tjänstemän och utfärdades av sin tids påvar, biskopar l. domkapitel. Så gavs år 1232 påvligt tillstånd för biskopen att till kaniker o. andra högre andliga förordna därtill lämpliga personer. Senare gavs påvligt tillstånd för biskopen och för prosten i Skänninge att omhändertaga frågan om att åtskilliga av adeln och andra lekmän plägade uppbryta och ofreda kyrkorna samt förstöra och förtära, vad där fanns. År 1245 stadfästades den av en tidigare påve gillade inrättning av prost- och kanikeämbeten som biskopen gjort. Vidare utfärdades avlatsbrev, förordningar om tionde, om domkyrkans byggande o. s. v. För egen räkning är antagligt, att staden erhöll sina första privilegier av de myndiga biskoparna. Samfundsförhållandena i allmänhet ordnade sig efter hand. Vid vilken tid samhällets olika institutioner kommo till, kan icke sägas. Vad emellertid är bekant, är att stadens vapen nämnes år 1300 och stadens *advocatus* l. fogde, *et consules* eller borgmästare 1303. Förstn. år utfärdades en handling i Linköpings borgerskaps namn. År 1309 nämnes Ragvald som *advocatus*, vilken då utfärdade fastebrev, tillsammans med »fjärdingsmännen» Knut Västerby, Sven Tynderboes, Karl Holmborgsson och Hänikan Sadlamästare, å gården *Hundaberg*, som inköpts av Knut Stubbe. Åren 1307 o. 1322 omtalas Linköpings hospital. År 1305 bortgav kon. Birger en tomt här till k. rådet, Linköpingsdomprosten Vimund. Tomten beskrives noga till sin storlek och sitt läge. År 1307 utfärdade domkapitlet samt borgmästare och råd gemensamt ett intyg. År 1333 omtalas en gård här och 1399 en nybyggd gård, 1342 torgbodar, 1347 fyra *rectores*, kallade »fjærdhungxyfdhinge», samtidigt *statuta civilia antiqv. inolita* l. från forntiden gällande stadgar samt år 1351 *jura civilia civit.* l. stadsrätten. År 1366 nämnes en kålgård och en lötbod vid *Noreghes* gata samt 1370 en gård vid *Thiwagatan*. År 1377 nämnes om en »sex spanns åker» vid Sandgatan, vilken åker borgaren Lybikin testamenterade till en prebenda vid domkyrkan. År 1372 omnämnes den s. om torget belägna *Mölnogatan*. År 1400 upplåto fogde, borgmästare och rådmän åt borgaren Hæneka Starke mot 2 öre pgr årligen i tomtören plats vid torget för byggande av en bod. Samma borgare erhöll omkr. samma tid biskopens tillstånd att bygga ett »nytta hws» å domkyrkogården på s. sidan vid källan och klockare-

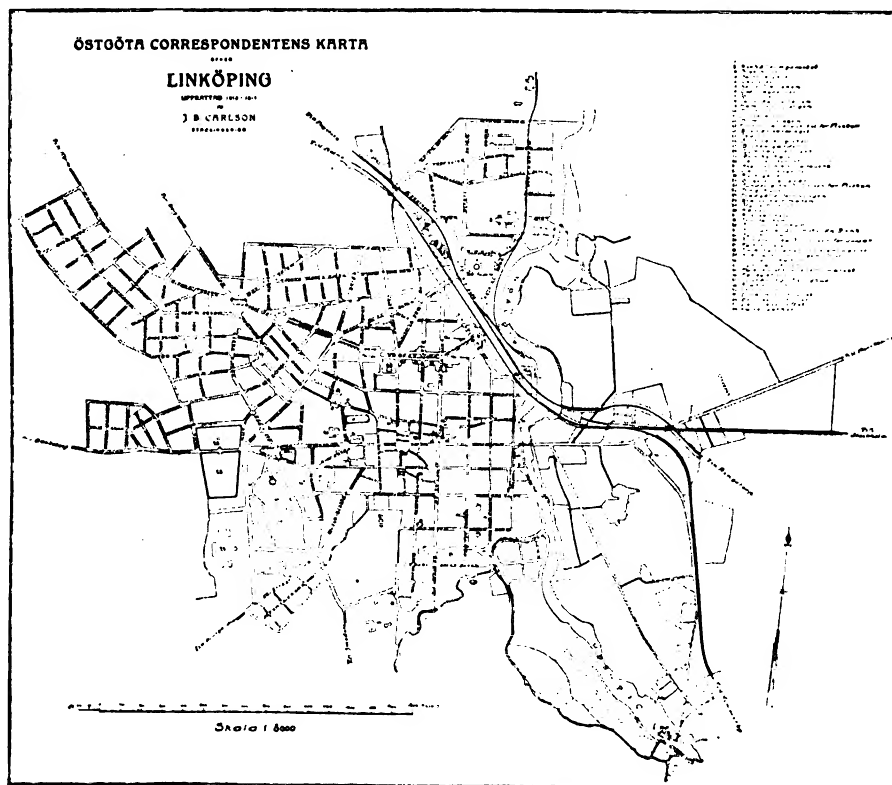
gården. Skola omtalas i början av 1400-talet. Anmärkas bör, att de här nämnda årtalen icke beteckna institutionernas m. m. tillkomst vid nämnda tid utan endast att de i *nu* befintliga handlingar då omnämnas. Emellertid kunna dessa uppgifter, om än i ringa mån, giva ett begrepp om stadens tillstånd under en del av medeltiden. Stadens invånare äro dels tjänstemän, dels benämnas de borgare och bymän. Av handtverkare befinnas kopparslagare, smed, murmästare och skräddare m. fl. upptagna.

De första kända *privilegierna* äro utfärdade av k. Gustav I från Vadstena d. $^{4}/_{2}$ 1537, då han enl. Tegel »unte och gaf sine undersåter, borgare och köpesmän i Linköping och Vadstena frihet för all tull af theras köpenskap, som the brukade, hvar som hälst the utseglade; dock icke andre, utan the ther voro faste blefne Borgare och the ther sjelfve gårdar och grund i föreskrefne städer åtte». Nya privilegier utfärdades $^{12}/_{8}$ 1546 samt ytterligare av k. Johan III från Linköping d. $^{1}/_{12}$ 1571. Enligt desamma stadfästades k. Gustavs privilegier; lämnades tolv frihetsår från all skatt, med villkor att staden bebyggdes med trevåningars stenhus eller åtminstone med »ständelverkshus» av samma höjd; berättigades staden till årliga marknader, där endast borgare och stadsinvånare skulle få köpslå; stadfästades ägorymden; lämnades rätt att idka segelfart på Östersjön och handla med utländska köpmän; lämnades det vid torget belägna Helgeands kapell, för att användas till rådhus; lämnades i vederlag för Löt- och stadsängen Karleby ägor vid Stångebro; bestämdes att alla, som i Linköping bo och idka köphandel, skulle erlägga skatter lika med borgare, såvida icke frihetsbrev meddelades; förbjöds all handel i och omkring staden av andra än stadsinvånare; förköp förbjöds; ingen driste våldföra sig mot borgerskapet; allmänt härbärge för resande skulle anskaffas; inga inflyttningar utan tillstånd; hörsamhet mot borgmästare och råd påbjöds; ingen av adel eller oädle, ryttarknektar eller andra i hovtjänst må »med snurckan eller påcken, hoot eller undsägen» tilltvinga sig borgen på varor eller annat gods. Dessa privilegier stadfästades och tillökades av samma konung den $^{13}/_{12}$ 1577, $^{4}/_{6}$ 1577, $^{27}/_{6}$ 1580, $^{5}/_{2}$ 1582, $^{25}/_{7}$ 1590, då tillstånd lämnades för Linköping, Vadstena och Skänninge att segla utrikes samt Norrköping och Söderköping förbjödos att bevista dessa städers marknader. År 1609 bekräftade hertig Johan privilegierna samt medgav rättighet för invånarna till sjöfart från Norrköping och Söderköping, men betog dem handel med utlänningar, eftersom det i »Sveriges lag är förbjudet att gäst må handla med gäst.» Av k. Gustav II Adolf utfärdades privilegier d. $^{5}/_{4}$ 1620 och $^{24}/_{5}$ 1630, då Hundebergsgärdet m. m. tillerkändes staden samt anläggningen av en källare eller skänkhus tilläts, vidare under drottning Kristinas förmyndareregering d. $^{18}/_{8}$ 1634 samt av k. Karl XII den $^{16}/_{6}$ 1700 dat. Malmö och ytterligare d. $^{31}/_{7}$ s. å., dat. fältlägret vid Humlebeck på Seland. I sistn. skrivelse anbefaller konungen dåv. landshövding att noga övervaka, att Linköpings stad, som

samma år avbrunnit, skulle efter den av k. m:t gillade planritning ordentligen uppbyggas samt att i anseende till de givna frihetsåren ingens hus skulle bliva från rivning förskonadt. Därjämte påbjöds även, att stadens avbrända rådhus skulle genast efter bemälta plan uppbyggas s. utmed torget, vartill kollekt beviljades. Senare erhållna privilegier äro utfärdade d. $^{27}/_{2}$ 1874, då Linköping, efter anhållan därom av stadsfullmäktige, mot vissa villkor erhöll stapelstads rättigheter. Staden berättigades även att årl. uppbära 5 % av stadens tulluppbörd i stället för den äldre stapelstäder tillkommande tolagsersättning. Genom bestämmelse av $^{23}/_{12}$ s. å. har staden även rätt till transitoupplag.

Den först *bebyggda delen* är den kring domkyrkan belägna. Vid grävningar i och för olika byggnadsarbeten har man här påträffat djupt gående och talrika grundmurar. Då det gamla skolhuset, nuvarande bibliotekshuset, uppfördes, fann man dylika murar i åtskilliga riktningar, varav fortsättning sedermera kunnat skönjas vid nya grävningar ävensom vid stensättningar omkring gårdarna n. om domkyrkan. Att dessa platser varit bebyggda långt före katolska tiden är troligt, då på den plats, där bibliotekshuset nu står, till år 1828 stod ett gammalt stenhus från munkarnes tid, vilket blivit uppfördt över en del av de äldre grundmurarna. Vid grävningar år 1876 i och för vattenledningens anläggande fann man även dylika ganska storartade lämningar efter större byggnader såväl å storgatan emellan torget och borggården som å denna senare plats, där man bland annat även påträffade ett vackert, väl bibehållet korintiskt pelarkapitäl. Senare bebyggdes ö. delen mellan S:t Lars kyrka och ån, och de gårdar, som äro belägna s. om storgatan närmast bron, kallas i stadens äldre handlingar Nybygget. Ursprungligen, eller såsom det säges på 1200-talet, skall hela denna del varit ett kärr, varöver man endast på en spång kunnat komma till ån. Att staden genom de ovannämnda ofta påkommande svåra eldsvådorna emellanåt förändrade plan och utseende är antagligt. En bro, som krökt sig efter grundet, förde från nuv. Ågatan, förr kallad Lilla Stångsgatan, över ån. Vid Kinda kanals anläggande ändrades Stångåns ytinnehåll såväl vid nuv. hamnen som något litet n. om densamma. Detta var den s. k. Lilla Stångebro. Stora Stångebro var belägen vid Nykvarn. Vägen från s. Östergötland kom från Slaka över Djurgården igenom den senare s. k. Galg-bommen över Gamla Stångebro. Vägen från v. orterna har gått utmed stadens forna n. sida, där den mötte Vretavägen och vägen från staden. Vid gamla Stångsgatan synes ha varit ett torg, vid nuv. Stortorget ett annat samt invid borggården det redan å 1757 års karta upptagna s. k. Järntorget, där en med delvis röda stenar befintlig stensättning betecknar platsen för Linköpings blodbad. Då det blivit sagdt, att detta Järntorg varit bebyggdt, må nämnas, att av såväl en karta från 1600-talet som även den karta, som finnes i landtmäterikontoret i Stockholm, och som uppgjordes över staden efter branden år 1700, framgår att denna öppna plats eller detta torg icke varit bebyggdt. Åren 1642 och 44 föreskrevs ny gatureglering, vilken säkerligen icke hunnit försiggå till 1700 års brand. År 1646 blev bestämdt att en ny bro över Stångån skulle byggas, vilken först några år senare blev färdig. De gamla broarna ödelades då. Av dessa äldre broar hade den större, såsom belägen å stränder, som båda tillhörde landsbygden, varit både byggd och underhållen av allmogen, men den mindre helt och hållet eller mestadels av staden. Den nya bron byggdes av Åkerbo, Bankekinds, Hanekinds och Valkebo härad, mot löfte att slippa underhålla den, vilket löfte bekräftades vid 1675 års riksdag. Denna bro ombyggdes 1779 och 80 av sten, med tre starka

valv på stenkistor. I förening med Kinda kanals anläggande ombyggdes bron ånyo år 1871 helt och hållet, varvid densamma i och för trafiken å nämnda kanal på bekostnad av Kinda kanalaktiebolag förvandlades till svängbro, varjämte bolaget för all framtid övertog underhållet av bron. Då bron första gången blev färdig, eller omkr. 1650, påbjöds, att den från nya bron gående gatan, i början kallad S:t Lars och sedan Storgatan, vilken redan 1627 var påbörjad i ny riktning från v. till ö., skulle av landtmätare ända från bron upp till landshövdinge-

399. Karta över Linköping.

residenset och vidare till v. tullen 18 alnar bred »regleras» och därefter av samtliga borgerskapet förfärdigas och stensättas, vilket arbete för moras, berg och backar blev färdigt först omkring 1655. Efter branden år 1700 stadfästades den nuvarande planen för den nu äldre delen av staden av Karl XII. Befallningen, att även de av eldsvådan skonade husen skulle rivas, synes icke så noga blivit följd, ty å 1734 års karta ävensom sedermera finnas ännu många krokiga gator i S:t Kors och Tannefors kvarter, varest elden icke härjat, och ett hus stod t. o. m. kvar tvärs över Nygatan. Flera krokiga gator finnas här ännu, och man kan säga, att 1700 års stadskarta först i senare tid börjat att i viss mån tillämpas. Under 1700-talet voro de förnämsta gatorna Slottsgatan, Storgatan, Kyrkogatan, Hospitalsgatan, Tanneforsgatan, S:t Korsgatan, Ågatan och Hundebergsgatan, vilka alla gator voro stensatta och avskurna av »gränder». Sistn.

400. S. k. »Berget» vid Klostergatan.

gata har även blivit kallad Humble- eller Humlebergsgatan såsom det sagts efter de humlegårdar, som här varit belägna eller enl. en äldre förf. av ordet Humble, vilket skulle betyda hövding. Gatan tros av nämnde förf. ha hört till ett hövdingasäte. Gatan har erhållit sitt namn av den förr här belägna gården Hundæberg. Under 1600-talet ansågs Hundeberg såsom en utanför staden belägen by, vilken dock beboddes av borgerskap. Endast två torg, Stortorget och Järntorget, funnos under 1700-talet. Förutom de offentliga husen och några enskilda voro alla av trä, många av två våningars höjd, isynnerhet kring torget och Storgatan. Tullportarna voro fyra, nämligen den östra vid nya Stångebro, den s. eller Tanneforstullen, den v. samt den n. eller Hundebergstullen. Dessutom funnos tre s. k. bommar: i s. Gamlebommen (sed. s. k. Galgbommen), i n. vid vägen till Tornby samt i no. Gamla Stångsbommen. Staden hade vid denna tid en längd av 3,568, en bredd av 1,560 och en omkrets av 13,972 fot samt var av nästan rektangulär form.

Enl. 1769 års karta var staden huvudsakligen vid denna tid bebyggd inom den stadsdel, som i no. begränsas av Storgatan, i v. av Apotekaregatan, i ö. av nuv. S:t Larsgatan samt åt s. intill nuv. Nygatan, ehuru lasarettet, hospitalskyrkan och ännu några obetydliga byggnader voro därutanför. N. om Stortorget,

401. Hörnet av Nygatan och Klostergatan. Planket och de två närmaste byggnaderna till höger tillhöra »Berget».

som f. ö. söder om Storgatan var bebyggdt, voro bebyggda den kvadrat, som än utgör norra gränsen av torget, samt hela den kvadrat, som är belägen emellan nuv. Platensgatan och Apotekaregatan. Vidare voro bebyggda hela Hundebergsgatan, biskopsgården samt det därintill belägna kvarteret, i vilket gamla klosterbyggnaden än kvarstår. Ö. om nuv. S:t Larsgata fanns endast S:t Lars kyrka och v. om Apotekaregatan endast landshövdingeresidenset, skolhuset, sedermera länge frimurarehuset, »stenhusboden» samt spridda hus här o. var. Den kvadrat, som nu upptages av St. hotellet, hade endast i nv. hörnet gästgivaregården. Detta är enl. den av ingenjören vid landtmäterikontoret Jonas Brolin n. år uppgjorda karta. Av 1800 års karta av K. J. Lagergren kan icke inhämtas vilka tomter, som voro bebyggda. Så godt sig göra låter lämnas emellertid efter denna karta en beskrivning av staden vid denna tid. Stadens torg voro: *Stortorget*, vilket nu hade blivit betydligt utvidgadt. Å 1769 års karta upptages nämligen den del, som ligger söder om Storgatan, som bebyggd intill Tanneforsgatan, som strök förbi nuvarande rådhuset; *Järntorget*, *Spannmålstorget*, detsamma som nuv. Magasinstorget, samt *Exekutionstorget* (1806 *Spannmålstorget* eller det nuv. S:t Larstorget, ehuru den del, som är belägen mellan Östgöta banks östra fasad och kyrkogården, då var upptagen av tvenne tomter).

402. »Stenhusgården» vid Storgatan.

Stadens förnämsta gator voro: *Storgatan*, som nu i hela sin längd bar detta namn, under det den del, som gränsar intill borggården, förut kallats Slottsgatan; *Nygatan* eller *Vattengatan*, som 1769 endast bar sistnämnda namn och vilken gata slutade vid *Galggatan* (nuv. Djurgårdsgatan), nuvarande *Ågatan*, som till sin nedre del från Stångån och till S:t Lars kyrkogård kallades med detta namn, varifrån och till Klostergatan den kallades *Nygatan*, varefter fortsättningen till domkyrkogården benämndes *Prästgatan* och så förbi domkyrkogården *Biskopsgatan*, varefter *Hunnebergsgatan* vidtog; *S:t Korsgatan*, densamma som nu, ehuru i våra dagar förändrad genom Nygatans upptagande till sin nuv. längd; *Tanneforsgatan*, som började vid Apotekaregatan och utgjordes av nuvarande *Torggatan* (l. Löfvings gränd) samt fortsattes av nuv. gata med detta namn; *Trädgårdsgatan*, densamma som nu, ehuru den fortsatte över lasarettstomten o. s. v., till dess den träffade gamla *Badstugatan*, som är namngiven på 1769 men icke på 1800 års karta (nuv. L. Badstugatan); nuv. *St. Badstugatan*, som upptages utan namn å 1800 års karta, men som 1769 kallades Landerydsgatan. Förutom Stor- och Nygatorna voro gatorna krokiga och smala. I samma riktning gingo därtill *Borgmästare-* (densamma som nuv.) och *Östra Kyrkogatan* (nuv. Domkyrkogatan).

Av gator i riktning från norr till söder — vid denna tid, och även senare ända in på 1860-talet, kallade *gränder* — märkas *Kattbrunns-* och *Barfotegatorna*, desamma som nu, nuvarande *S:t Persgatan*, som då var nyligen upptagen, men som först i våra dagar fått namn; *Pilens backe*, ännu då utan namn; *S. Kyrkogatan* och dess fortsättning *Skolegatan* norr om Storgatan, som nu i sin helhet kallas Läroverksgatan;

Apotekaregatan, densamma som nu intill Nygatan å ena sidan, varefter den avsmalnad fortsatte till Trädgårdsgatan och å andra sidan intill Prästgatan, där den liksom förlängdes av *Domprostegatan* (nuv. Tornbygatan); *V. och Ö. Torggatorna*, den förra en del av nuv. Platens- och den senare nuv. Handtverkaregatan; *Bokhållaregatan*, densamma som nu; likaså *Klostergatan*, som började vid nuv. St. Badstugatan och gick till Prästgatan (Ågatan), varifrån den gick till den nu befintliga Kungsgatan och kallades *Stånggatan;* nuvarande S:t Larsgatan sträckte sig då endast från Storgatan åt söder till dess den sammangick med Tanneforsgatan och hette *Bokbindaregatan*, ehuru namnet ej är utsatt å 1800 års karta; *S:t Larsgatan*, som norr om Ågatan bar namnet *Gubbegatan*, är nuv. Repslagaregatan; nuv. Snickaregatan sträckte sig då endast emellan Ny- och Ågatan samt är å 1800 års karta utan namn men kallas 1769 för *Nygatan; Logegatan* var

403. Mynningen av Storgatan vid Järntorget på 1870-talet. Byggnaden till höger är genom donation landskamrerarboställe. Ny byggnad uppfördes omkr. 1880.

en del av nuv. Hamngatan samt började vid Spannmålstorget och slutade vid Storgatan. En del av landskyrkogården var indelad i tomter, näml. hela östra sidan samt vid Storgatan den nedra eller östligaste delen. Här befintliga byggnader nedrevos under senare delen av 1800-talet. Kring borggården funnos även flera byggnader än senare.

Gårdarna voro till största delen oansenliga, understundom mer är tillbörligt bofälliga. Så såldes t. ex. år 1805 en gammal stuga, som endast ansågs »tjenlig till vedbränsle». Torvtak förekommo ännu på 1820-talet. De bättre husen voro endast undantagsvis reveterade till det inre. Brandförsäkringssumman år 1805 angiver i sin mån husens värde. Nämnda år voro 55 gårdar tillsammans försäkrade för 106,887 rdr 12 skilling och 2 runstycke i banko. Stadens rådhus och domprostboställe innehade första platsen med 12,304 riksd. banko. Lägst försäkradt var allmänna arbetshuset (17 Tannef. kv.) med 435 rdr banko.

Av gårdarna, år 1816 upptagna till 168 $^{9}/_{16}$ mantal, voro 12 mantal boställen, 24 tillhörde ridderskapet och adeln, 14 ecklesiastikstaten, 36 civilstaten, 63 borgerskapet och 17 arbetsfolket, bråkdelar här icke upptagna.

Stadens omgivningar voro vid denna tid mycket kala. År 1818 utgavs därför en föreskrift om pilars eller andra prydliga träds plantering på de allmänna landsvägarna intill staden, för att, som det i förordningen heter, »befordra en

hittills saknad prydlighet på vår kala slättbygd, där skuggan är lika angenäm som sällsynt».

På 1850-talet tillökades staden med två huvudgator, en åt n. och en åt s., men hade fortfarande en rektangulär form, då liksom förut med en utskjutande spets åt nv. År 1874 utstakades ett par nya gator till den i no. belägna järnvägsstationen, och år 1876 beslutades om stadens utvidgning åt n. Plan uppgjordes och stadfästades härför men har senare blivit på ett särskildt förtjänstfullt sätt ändrad av stadsingenjören J. B. Carlson. Stadens nuv. utseende framgår av denna karta (fig. 399). Av det »gamla Linköping» finnes ännu mycket

404. Ryggåsstuga vid den på 1880-talet förlängda Klostergatan. Omkring 1890.

kvar. Nya byggnader uppstå likväl alltjämt (fig. 400—407). Staden är sedan medeltiden fördelad i fyra kvarter: S:t Pers i nv., S:t Lars i no., S:t Kors i sv. och Tannefors i so., och stöta de olika kvarteren tillsammans vid Stortorget. Nya kvarter ha tillkommit med stadens utvidgning. En del förstäder ha i senare tid även tillkommit, på grund av att staden icke i tid sökt ordna byggnadsverksamheten i omgivningarna. Detta blev också en av anledningarna till S:t Lars sockens införlivande med staden.

Linköping har en areal av 6,605 har, därav 6,071 land. Därav tillhör 740 domkyrkoförsamlingen och 5,865 S:t Lars förs. Stadsjorden är dels självägande l. arv o. egen, dels donerad kronojord. Tillgångarna voro $^1/_1$ 1915 kr. 5,746,269 och skulderna kr. 5,106,230. År 1913 uppgingo bevillningskronorna till 105,819, fastighetstax. för jordbruksfastighet till kr. 3,042,700, för tomter och annan fastighet till kr. 41,918,100 samt för bevillningsfria fastigheter till kr. 5,057,900, uppskattad inkomst till kr. 10,845,237. Bevillningskronorna växte 1913 med omkr. 5,300, varav dock o. 2,000 på ökad fastighetstaxering, 1912 med o. 5,000 och 1911 med icke mindre än omkr. 12,000. Inkomsterna voro 1913 kr. 1,935,017, varav uttaxerades kr. 629,067, därav till kommunen kr. 569,062. Inkommande

brännvinsmedel voro kr. 155,588, arrende och hyror kr. 48,121, vinst å vattenledningen kr. 34,014, av gasverket kr. 40,150 o. av slakthuset kr. 68,279, allt öretal oberäknade. Kommunalskatten uppgick till kr. 5,61 för bevillningskrona, varjämte för kyrkliga ändamål i domkyrkoförsamlingen 39 och i S:t Lars förs. 55 öre. Folkskolans utgifter uppgingo till kr. 186,366 och fattigvårdens till kr. 161,279.

År 1915 ökades bevillningskronorna med närmare 5,000 och uppgingo till 116,045. Jordbruksfastighet o. annan fastighet, för vilken beskattn. erlades, var tax. till kr. 47,689,800, bevillningsfri fastighet kr. 5,602,000, av kapital och arbete kr. 116,045.

405. Tanneforsgatan invid Stortorget.

Folkmängden är från äldre tider föga känd. År 1634 sägas här vara bosatta 798 personer, oberäknadt landshövding och prästerskap med familjer och husfolk. År 1685 nämnes antalet borgare vara 250. Omkr. år 1754 var invånarantalet o. 2,000, 1790: 2,463, 1800: 2,680, 1850: 5,240, 1875: 8,132, 1900: 14,552, 1910: 22,157, därav i domkyrkoförs. 18,149, 1916: 25,629, därav i domkyrkoförs. 20,158 samt i S:t Lars förs. 5,471.

Näringarna äro sedan gammalt handel, någon sjöfart, handtverk, industri o. fabriksrörelse, jordbruk och trädgårdsskötsel, varjämte icke obetydlig inkomst beredes genom inackordering av härvarande skolungdom.

Stadens *verksamhet* i äldre tider, dess verkliga storlek och förmögenhet skola följande uppgifter alltid i viss grad utvisa. År 1530 ålåg Linköping i årlig skatt 37 ½ mark, vilket belopp utan tvivel varit stadens skatt sedan långliga tider; till »hjelpegärden» 1526 uttaxerades 40 oxhudar, i värde 60 mark; 1560 till »hjelpen till engelska resan» uppbars sölfskatt i värde 120 mark och 1572 utskrevs lånesölf 192 lod silver.[1] År 1537, d. 4/2, gavs Linköping, liksom Vadstena, tullfrihet, »evar som hälst de utsegslade», men endast åt dem, som i dessa städer voro fast besuttna och själva där ägde gård och grund. År 1539 och sedermera länge var stadens årliga skatt 50 mark d:a; år 1540 betalade 78 personer 50 mark d:a, varjämte 55 personer, vilka sägas »hafva ingen makt till att hålla gästning», hava betalt överlopps 9 mark. »Thermed lönas stadens tjenare». Sakören av Linköping upptagas samma år till 92 mark d:a och 10 löskekonors sakören till 9 m. d:a. Stadens borgare innehade i och utom staden gårdar, tomter och kålgårdar dels av skatte eller

[1] Jämför med dessa och följ. uppgifter dylika för städerna Norrköping, Söderköping, Vadstena och Skänninge.

krono- dels av kyrkonatur, och för vilka avgifter erlades till kronan. År 1555 upptager för kronans räkning av borgarna: för 35 häradsjordar (mest av »kongstridiungh») 18 m. d:a 7 1/2 öre; 14 kiörkeåkrar 7 öre pgr, 3 pd 5 sp 1 fj. korn; 28 prebendejordar 7 pd 3 sp. korn. Tomtören 16 m:k 7 öre 2 pgr. År 1560 omnämnes Linköping med borgare 70, tomter 33, åkrar 35, bodar 2, lyckor 34 och hagar 4. Ränta: Landgillespgr 31 m:k 7 öre 18 pr. Tomtörespgr 15 m:k 6 öre och 9 pgr. Landgilleskorn 12 pd 7 sp. 1 fj.

406. Trädgårdstorget en torgdag.

År 1563 utgjordes brudskatten av Linköpings stad med 400 m:k ort samt av biskopen och 2 präster 256 d:o d:o. Mantalsregistret för 1566 upptager för staden 3 präster och 30 borgare. År 1567 funnos här: borgare som bruka köpenskap 7, d:o som äro ämbetsmän 10, d:o ? 6, d:o fattiga änkor 7, d:o båtsmän på k. m:ts örl.-skepp 8, knektar, besittande i staden, 12, k. m:ts fogdar 4, gamla ämbetsmän (handtverkare) 5, herremäns tjänare som bruka ämbete 6, k. m:ts tjänare som bruka ämbete 6, knektänkor 6. Samma år betalades följande avgifter för borgarnas jordar och tomter: kyrkoåkrar 22, därav landgs.-korn 16 3/4 t:a, prebendejorden 38, därav landgs.-korn 36 1/2 t:a, häradsjordar 41, därav landspgr 35 m:k 5 öre, stadstomter 45, därav tomtören 17 m:k 2 öre 3 pr. I 1571 års taxeringsregister till Älvsborgslösen upptagas för Linköping 82 tax. och skattande personer, vilka ägde: guld 62 lod 3 qv., silver 1,857 l. 3 qv., koppar 337 lisp. 1 1/4 m:k, tenn och mässing 65 lisp. 6 m:k, reda penningar och varor till värde av 2,206 m:k, hästar o. skjut. 120 st., oxar 15 st., kor 139 st., ungnöt 81 st., får o. lamm 183 st., getter 15 st., svin 215 st. Varav skulle utgå i skatt: rh. gyllen 6 3/4 st., kron. gull 1 lod 3 1/4 kv., silver 100 lod 1 1/2 kv., penningar 525 m:k 1 öre, vilket, då skatten utgjordes med 1/18 av lösegendomens värde, och då silvret här räknas 1 lod = 5 m:k, R. gyllen = 9 m:k, krongull 1 qvint = 18 m:k, gjorde en taxerad summa av lösegendom, uppgående till 21,870 m:k. Bland de beskattade

407. Drottninggatan.

nämnas kvalificerade: biskopen, pastor, klockaren, djäkne 1, skräddare 6, skrädderska 1, snickare 1, guldsmed 1, smeder 2, kopparslagare 1, grytstöpare 1, tunnbindare 1, skinnare 2, hattmakare 1, skomakare 3. Högsta förmögenhetsbeloppen hade Per Eriksson, Kristoffer Larsson och Simon Larsson samt 3 andra handlande, en skräddare och en guldsmed, biskopen och pastor samt Per Klemetsson (fogde?), vilka voro taxerade till omkr. 1,000—300 m:k. De övriga gå för det mesta ej över 100 m:k. Ett mynthus inrättades här av biskop Brask, men upphörde utan tvivel med hans flykt. År 1635 anlades här boktryckeri av Kristian Günther, vilken förut haft boktryckeri i Kalmar. En handling av år 1682 befinnes undertecknad av 7 eller 8 rådmän, 47 handtverkare i mera än 20 yrken och 56 andra borgare. Under 1700-talet räknades till stadens förmåner

408. Järnvägsbron under byggnad år 1911.

apotek, boktryckeri, tobaksfabrik, en ylle- och en linnefabrik. Staden ägde då rätt till följande marknader: Trettondedagsmåndag, Fastelagsmåndag, Tjällmo marknad $^{9}/_{2}$, beviljad vid riksdagen 1756, Midfastetorsdag, Valborgsmässan $^{1}/_{5}$, Persmässan $^{29}/_{6}$ (frimarknad), Bertilsmässan $^{24}/_{8}$ i Kisa, Mikaelsmässan $^{11}/_{10}$, Britesmässan $^{7}/_{10}$ i Åtvid, Karinsmässan $^{25}/_{11}$ samt Thomasmässan $^{21}/_{12}$. I början av 1800-talet höllos här årligen marknader $^{20}/_{2}$, $^{10}/_{5}$, $^{30}/_{6}$ (Persmässan), $^{11}/_{10}$ och $^{11}/_{12}$. Persmässan ansågs som en av de betydligare i riket samt var så gammal, att den finnes omtalad redan i landskapslagen. Ännu 1863 funnos 5 marknader ungefär vid nämnda tider. Från 1864 t. o. m. 1866 funnos endast 2 marknader, i maj och september, samt från 1867 endast den i september, men även denna avskaffades efter 1875 gjord framställning. Från 1864 äro marknaderna ersatta med s. k. kreatursmöten, 2:a onsdagen i var månad. »Torgdag» förekommer var onsdag och lördag.

Under 13, 14 och 1500-talen var, som redan nämnt, staden ofta utsatt för olikartade olyckor, och den hann knappt hämta sig från en, förr än en annan följde. Efter dessa tider blev dock förhållandet olika, och från 1600-talet synes staden i någon mån förkovrat sig, icke minst genom regeringens omsorg om densamma.

Med 1800-talet samt isynnerhet från 1860-talet är det likväl, som staden egentligen gått framåt, och utvecklingen varit av större betydenhet. Härtill har icke minst bidragit anläggandet av de kanalleder, som gå staden förbi (se Ögtld I,

sid. 566 o. 569), utvecklandet av bankinrättningar, landstingets tillkomst eller bildandet av föreningar av betydelse för hela provinsen samt öppnandet av nya hamnen och Östra stambanan, den förra invigd den $^{22}/_{9}$ 1867 och den senare den $^{15}/_{10}$ 1872, vilka dagar isynnerhet anses epokgörande för Linköpings utvecklingshistoria. I samband med stambanans tillkomst uppfördes en järnvägsbro över Stångån. Under årens lopp blev denna emellertid otillförlitlig att befara, vadan en ny bro måste byggas (fig. 408, 409). Vid Kinda kanals anläggande ombyggdes Stångebro. Ytterligare anledning till framåtgående har tillkommit genom de nya järnvägarnas förbindelse med staden: Mellersta Östergötlands smalspåriga från 1897 med sina bibanor samt Östra centralbanans bredspåriga från 1902. Nya hamnen anlades i förening med Kinda kanals anläggande. Hamnanläggningen vid Nykvarn påbörjades 1839. Det stora flertalet ansåg då en hamn för Linköping onödig, »då staden var utan egentlig handel». Hamnen var fullbordad på 1850-talet. Landsvägar utgå sedan gammalt åt alla håll.

409. Järnvägsbron.

Stadens *handel* och *industri* kan sägas först på de senaste femtio åren kommit till någon mera betydenhet. I Hirsch's »Danzigs Handels- und Gewerbsgeschichte unter der Herrschaft des deutschen orden» finnes dock Linköping jämte Söderköping omtalad som en av de två östgötastäder, vilka drevo handel med Danzig under 1400-talet. Numer har staden ett vidsträckt handelsområde inom landet. Utförseln av livsmedel är betydande. År 1816 funnos här 26 handlande med lika många biträden. År 1850 29 handelsidkare med 35 handelsbetjänter med en bevillningssumma av 720 rdr. År 1816 funnos i 40 yrken 155 handtverksmästare med 94 gesäller och 132 lärlingar. År 1850 funnos 124 handtverksmästare samt 5 kvinnor med egen verkstad med tills. 289 biträden och en bevillningssumma av 1,031 rdr. År 1816 funnos 8 fabriker samt 1851 5 färgeri- och 8 garverifabriker samt 2 strump- och 1 snusfabrik med 51 arbetare. År 1913 funnos 229 handelsidkare med 204 biträden vartill kommo 16 handelsaktiebolag med 82 biträden ävensom 12 gårdfarihandlande med en taxerad inkomst av omkr. 850,000 kr. År 1910 voro handtverkarna 160 med 213 arbetare och av driften en tax. inkomst av kr. 272,408. Tulluppbörden belöpte sig 1913 till kr. 238,929. Hamnavgifterna uppgingo s. å. till kr. 19,561.

Av Linköpings industrier under år 1914 intager *Östergötlands sockerfabriks ab.*

främsta rummet med ett tillverkningsvärde av kr. 2,275,672. Antalet arbetare har under kampanjen varit i medeltal 220 och förövrigt 50 (fig. 410), *ab. Sv. järnvägsverkstäderna* med tillv.-värde kr. 1,082,223, *Segerdahlska garveriet* med beredning av råvaror för kr. 367,010, *Linköpings litografiska ab.* kr. 361,102, *Linköpings linnefabriks ab.* kr. 350,000, *Linköpings elektricitetsverk* med en årsproduktion av 5,326,439 kilowattimmar o. ett försäljningsvärde av kr. 312,000, *Tekniska fabriken Gripen* med en totalsumma å kr. 290,945, *Linköpings gasverks* leveranser m. m. har uppgått till kr. 262,600, *Nykvarns bindgarnsfabrik* har på grund av eldsvåda endast kr. 183,600, *Svenska patentkorkfabriken* kr. 130,345, *Rosenborgs möbelfabrik* kr. 130,000, *A. F. Vahlbecks repslageri- och drivsnörefabrik*, för vilken exakt siffra icke här kan lämnas men vars tillv.-v. uppgår till icke obetydligt över 100,000 kr. och som är en av de tre större fabrikerna inom tågvirkesindustrien i landet, *ab. Förenade tegelbruken* kr. 114,200, *Stadens vatten-*

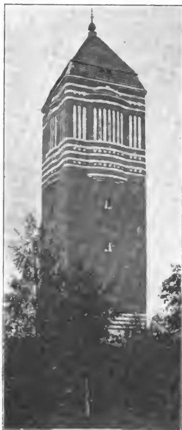
410. Sockerbruket.

ledningsverk kr. 105,497, *spisbrödsfabr. Nordstjärnan*, som tillverkade 300,000 kg. knäckebröd med ett värde av kr. 105,696, *ab. Linköpings gjuteri och mekaniska verkstad* med kr. 103,500, *Östergötlands velocipedfabrik* kr. 84,570, *Svenska krag- och skjortfabriks ab.* kr. 74,308: 14, *Tannefors ullspinneri* kr. 68,225, *Carlson och Nordins borstfabrik* (33,110 borstar) kr. 66,850, *Stångebro mek. verkstad* kr. 52,000, *Martin Ängquists färgeri och kem. tvättanstalt* kr. 50,000, *Stångebro vagnfabrik* kr 49,980: 85, *Tinnerbäckens kakelfabrik* kr. 40,950, *ab. Druvans mineralvattenfabrik* kr. 39,720, *Bolagskvarnarna* n:ris 2 och 3 Tannefors kr. 35,690, *J. O. Baumgardts pianofabrik* kr. 33,150, *Tannefors lådfabrik* kr. 31,000, *bolaget Göteborgssystemet* (14,400 liter punsch) kr. 27,350. År 1916 hade ab. Erikssons valskvarn, Tannefors, en omsättningssumma av kr. 1,623,973 o. s. v. Handtverkens alla grenar äro representerade och finnas inom de olika yrkena omkr. 200 innehavare.

Av *kommunala inrättningar* märkas *gasverk* från 1861, förflyttadt och nybyggdt 1896, *vattenledning* från 1875, sedan 1907 tillh. staden, med nytt vattentorn från 1910 i stället för den slutl. otillräckliga vattenreservoaren (fig. 411), *slakthus* från 1912 och *renhållningsverket* från 1903. Elektrisk kraft lämnas av ett 1902 bildadt bolag, med privilegium från början av 1905 under 25 år att ensam lämna el. kraft inom Linköping

(se Odensfors sid. 454). Stadens brandväsen är ordnadt så, att brandkår och poliskår äro i förening med varandra.

Av *allmänna inrättningar* nämnes, att Linköping sedan 1897 har ett riksbankens avdelningskontor (fig. 412). Från 1837 finnes här Östergötlands ensk. banks (fig. 413) huvudkontor med senare över provinsen spridda avdelningskontor. Ett par andra banker ha här avdelningskontor. Av övriga penninganstalter nämnas Östgöta hypoteksförening från 1845, och som sedan 1861 är deläg. i Allm. hypoteksföreningen, Östg. stadshypoteksförening från 1867, Livränte- och kapitalförsäkringsanstalten från 1852, Linköpings sparbank från 1833. Försäkringsanstalter äro Österg:ds läns gamla brandstodsbolag från 1841 samt ytterligare ett dylikt från 1906, vilket från 1914 under namnet Ömsesidiga brandförsäkr.-bol. Göta har sin verksamhet över hela Sverige. I övrigt nämnas Ö:ds kreatursförsäkr.-bol. från 1876 o. Ö:ds hagelskadeförsäkr.-bol. från 1878.

411. Vattentornet.

Av *sällskap och föreningar* märkas Österg:ds läns hushållningssällskap från 1813, Linköpings stifts bibelsällskap, Östergötlands skytteförbund, d:o läns hemslöjdsförening, Östergötlands sammanslagna fornminnes- och museiförening, den förra instiftad av landshövdingen Gust. av Ugglas och biskopen E. G. Bring m. fl., den senare 1884 av kaptenen Anton Ridderstad, vartill komma de mera lokala Skyddsföreningen, Arbetareföreningen från 1866 med egen byggnad från 1892, Djurskyddsfören., Föreläsningsanstalten, Kontorist- o. handelsf:n, Kristliga för:n av unga män, d:o av unga kvinnor, Köpmannaföreningen, stadens registr. sjukkassors centralförs., stadens skyttegille, simsällskapet o. s. v.

Stadens *magistrat och rådstuvurätt* består av en borgmästare och fem rådmän, varav 2 extra, varjämte finnas stadsnotarie och stadsfiskal. *Uppbördsverket* handhaves av kassör, som även är stadskassör. Dessutom finnas stadsfogde och en exekutionsvaktm. Stadens övriga tjänstemän äro stadsingenjör, stadssekreterare, stadskamrer och stadsbokhållare, hamnfogde o. s. v. *Läkarevården* inom staden bestrides av stadsläkare och 2 distriktsläkare m. fl. *Stadsfullmäktige* bestå av ordf., v. d:o

och 42 ledamöter; *drätselkammaren* av ordf., v. d:o och 13 ledamöter; *fattigvårdsstyrelsen* av ordf., v. d:o och 13 ledam. *Polis- och brandväsendet* äro förenade med varandra. Polisen lyder under magistraten. Borgmästaren är högste polischef. Styrkan består av kommissarie, överkonstapel, 3 inspektionskonstaplar och 1 detektivkonstapel. Polisstation är i rådhuset. Brandkåren har, förutom befäl, 24 ordinarie och 7 reservkonstaplar. Hit hör även frivillig reservkår. Nybyggd brandstation är bel. i västra delen av staden, nära griftegården. Stadens äldsta brandkår tillkom 1838 och hade 1839 fyra större slangsprutor och en mindre.

412. Riksbankshuset med del av Östergötlands enskilda banks hus vid S:t Lars torg.

Linköping har en del *välgörenhetsstiftelser* och *donationsfonder*. Bland de förra nämnas *Mörnerska stiftelsen* för kvinnor, grundad genom donationsbrev av $^{18}/_{8}$ 1812 av majoren Hamp. Didr. Mörner, med år 1888 färdigbyggdt nytt hem, *Wallenbergska stiftelsen* för bättre änkefruar, helst prästänkor, tillkommen genom bröderna, bankdirektören A. O. och v. häradshövd. Jak. Agaton Wallenbergs gåvobrev av $^{2}/_{3}$ 1863 i enlighet med deras moders, biskopinnan Anna Wallenbergs i livstiden uttalade önskan, till minne av hennes förut avlidne man, *Sundbergska stiftelsen*, en för gossar och en för flickor, tillkomna genom testamentarisk donation från 1879 av avl. änkefru Vilhelmina Sundberg, f. Spole, änka efter garvareåldermannen Gust. Sundberg, *Östergötlands hem för medellösa obotligt sjuka*, *Hem för ogifta mödrar*, *Barnbördshus* från 1908, *Hem för vård av sinnesslöa barn*, kalladt »Skogsfrid», tillkommet på tillskyndan av fröken Hedv. Hasselrot och fru Linda Andersson, Kisa, från 1917 i Linköping, därförut från 1909 i Kisa, o. s. v. Bland donationer märkas änkefru M. Kr. Söderqvists för borgaränkor och d:o döttrar, änkefru Åbergs, lika med föreg., målareålderm. Torselius' för snickare, vagnmakare o. smeder, Matilda Roxéns för fruar o. ogifta av ståndspersonsklassen, Sofia

Kylanders för borgares o. magistratspersoners änkor, handl. A. G. Möllers, lika med föreg., auditören Grönbergs för 2 äldre, ogifta döttrar av borgerlig klass, fröken Vestrings arbetshusfond, rådman Lundmarks för borgare och borgaränkor o. s. v., under förvaltning av Drätselkammaren. Därförutom finnas handels- och handtverksföreningar, den senare från 1847, med pensionskassor, magistratens enskilda änke- och pupillkassa, Crusellska Stiftelsen, utg. Livgrenadjärregementenas musikkårers enskilda pensions- samt änke- och pupillkassa m. fl., Cederhjelmska donationen för adliga fruntimmer, vilken är under vård av domkapitlet, pauvres' honteuxfond m. fl. Bland välgörande stiftelser och föreningar

413. Östergötlands enskilda bank i hörnet av Storgatan och S:t Lars torg.

nämnas: 1866 års kolerafond till understöd åt barn, som genom koleraus härjningar blivit värnlösa, sällskapet Jultomtarna, Barnens vänner o. s. v.

Bland stadens *fria bildningsanstalter* nämnas:

Östergötlands museum, grundadt och skapadt från 1884 av kaptenen Anton Ridderstad. Oaktadt museet numer har anslag av landsting och stad ha samlingarna, sedan de länge legat nedpackade, icke ens närmelsevis ännu kommit till den ställning, de hade, då R. fann sig föranlåten att avsäga sig befattningen med sin skapelse. En del är dock att bese (se Ögtld I, s. 531). Den genom kapten R:s försorg tillkomna byggnadskassan, som vid avlämnandet av honom uppgick till i det närmaste 35,000 kr. jämte tillhörande tomter i Linköping, emottogs mot skriftlig förbindelse, att, förutom i visst fall, icke få användas, utan skulle räntan läggas till kapitalet, till dess den kunde användas för sitt bestämda ändamål.

Hagdahlska tavelsamlingen, eller som det kallas *Linköpings museum för skön konst*, är en mindre tavelsamling, testamenterad av med. d:r Charles Em. Hagdahl († 1897). Tavlorna äro upphängda i ett par rum i rådhuset.

Stiftsbiblioteket, som är inrymdt i forna trivialskolans, sederm. allm. läroverkets i senare tid tillbyggda hus, där även domkapitlets lokaler och dess samling av biskopsporträtt och arkiv finnas (fig. 414). Biblioteket hitflyttades på 1870-talet, till vilken hitflyttning k. m. 28/7 1871 anvisade anslag. Redan i äldsta tid fanns i Linköping ett bibliotek i kyrkan, till vilket ärkedjäknen härstädes Sigfrid år 1215 gav sina juridiska böcker, omnämnda i Dipl. sv. B. I, s. 181. Denna samling har likväl icke lämnat spår efter sig i nuv. bibliotek. Nuv. bibliotek har från början tillkommit därigenom, att varje pastors i stiftet

414. Del av Stiftsbibliotekets byggnad. Gaveln av biskopshuset. Den mindre byggnaden tillhör Biskopsgården.

stärbhus skulle hit förära en bok. Vid inventering år 1600 funnos likväl endast 50 band. Senare eller före 1634 hitskänktes 160 band av Axel Banér. Från år 1695 finnes antecknadt, att i biblioteket icke funnos några manuskript eller »monumenta litteraria». Vid inventering år 1700 bestod biblioteket av 800 volymer. Det hade förut aldrig varit tillfälle att inköpa några böcker, men år 1693 lämnade k. m:t tillstånd för biblioteken vid domkyrkorna, att de för kyrkomedel årligen skulle få inköpa några goda teologiska arbeten. K. rådet Karl Piper anslog senare 1,350 daler till böckers köpande. Biskop Erik Benzelius vårdade sig särdeles om biblioteket, och under hans tid förökades det dels genom gåvor och dels genom dubletters försäljande samt inköp av nya böcker. År 1757 inköptes för 12,000 d:r k. nämnde biskops efterlämnade boksamling, uppgående förutom handskrifter till 3,000 band. År 1758 blev biblioteket, som nu översteg 5,000 band, uppflyttadt till tornrummen. Det hade förut varit förvaradt först i sakristian och sedan i S:t Andreæ kor. Därefter har biblioteket alltjämt tillväxt, förnäm-

ligast genom betydliga gåvor, varibland må nämnas av: biskopen P. Filenius, kanslirådet Erik av Sotberg, assessoren Kr. Braad, prosten C. M. Ekman, lagm. Sigfr. Gahm, Serafimerordensgillet, genom vars tillstånd en del permebrev erhöllos från Vadstena hospital, ärkebiskoparna U. von Troil och J. A. Lindblom, domprosten S. Älf, professoren J. H. Lidén, änkefru Hedvig Hellwik, f. Palén, bergsrådet N. Dalberg, k. sekret. P. A. Reuterswärd, släkten Mörner, v. Lingenska stärbh., brukspatr. D. P. av Burén, brukspatr., d:r Per Vassin, teol. d:r J. H. V. Steinnordh, släkten Lagerfelt, släkten Ridderstad m. fl.

Före år 1673 synes boksamlingen icke varit anförtrodd i någon viss persons vård, enär det nämnda år fanns nödigt påminna om dess tillbörliga förvarande, på det böcker ej vidare måtte förkomma. Härtill föreslogs dåv. gymnasiinotarien, men år 1675 bestämdes, att konsistoriinotarien mot skälig ersättning skulle åtaga sig bibliotekarietjänsten. Till följd av ökade göromål kunde han icke fortsätta därmed, och år 1706 bestämdes, att en av konsistoriales skulle ha inspektion över biblioteket. Sedan Benzelianska boksamlingen inköpts, blev en särskild bibliotekarie antagen. Bibliotekarien tillsattes länge efter konsistorii förslag av huvudmannen för ätten Piper, till dess godsägaren Ch. Em. Piper å Lövstad avsade sig för all framtid denna rätt, tillkommen på grund av donation. Biblioteket är ett av Sveriges största och dyrbaraste och omfattar numer över 100,000 band och 1,600 band handskrifter, varibland en samling pergamentsbrev. Det äldsta av dessa är ett fragment av ett brev, utfärdadt av ärkebiskopen av Magdeburg år 1186. De mest framstående avdelningarna av biblioteket torde för övrigt vara de, som omfatta biografi, resebeskrivning och äldre klassisk filologi. Av kyrkofädernas skrifter finnas även goda upplagor. För den historiska samlingens ökande finnes särskild donation.

Med biblioteket är förenad en myntsamling, varibland en del kufiska samt romerska mynt från kejsartiden samt svenska mynt och medaljer. Även finnes en porträttsamling samt en del äldre föremål och kuriosa.

Landsarkivet i Vadstena är avsedt att hitflyttas.

År 1793 fick staden sin första *tidning*, kallad »Linköpings Veckoblad». Se vidare Ögtld I, s. 528.

I avseende å *undervisningen* kommer först *Högre allmänna läroverket*.

Nuvarande läroverksbyggnad (fig. 415) är belägen å en del av det av staden från släkten Ridderstad inköpta stora tomtområdet n. om gamla staden samt uppfördt under åren 1913—1915 för en kostnad av 785,000 kr., däri inberäknadt medel till erforderliga möbler. Ritningen till byggnaden är av arkitekten Ax. V. Brunskog. Byggnaden är inredd med alla nutida anordningar samt prydes med, till byggnaden av enskilda skänkta, två väggmålningar av Elias Erdtman, med motiv från Östergötlands slättbygd. I aulans absidparti finnas — även de skänkta av enskilda — målningar av O. Hjortzberg. Innehållet i denna bilddekoration är avsedt att framställa ljusets och andens seger över mörker och

barbari. Till vänster å fondväggen framställes den hellenska tänkaren Sokrates, stödd på vandringstaven, gående hän för att undervisa människorna i konsten att känna sig själva och lyssna till sitt inres gudomliga röst. Till vänster å fondväggen framställes den hellenska hjälten Alexander, ridande fram med en panter vid hästens sida, därmed symboliserande hans tåg till det persiska riket för att där sprida bildningen till det i barbari försänkta landet. Midt emot Sokrates framställes kristendomens förkunnare, Paulus, stående på en varginnas rygg och stötande spetsen av ett svärd mot hennes nacke. Å svärdets fäste synes bilden av den korsfäste, varmed betecknas kristendomens segrande kraft.

415. Högre allmänna läroverkets hus.

Medelst varginnan symboliseras romarriket, som enl. sägnen grundades av Romulus och Remus, vilka här framställas, i enl. med samma saga, diande en varginna. Som motbild till Alexander framställes protestantismens räddare, Gustav II Adolf på sin häst, sprängande fram för att kämpa för ljus och frihet. Överst i absiden framställes en man, stötande sitt svärd i en drakes gap och omgiven av sig skingrande moln, därmed betecknande ljusets seger över mörkret. Bifigurerna beteckna även detta: gaseller, drickande ur kunskapens källa, duvorna ur den kristna kalken. Salen prydes i övrigt av en del porträtt av svenska män. Absidens fönster hava glasmålningar, framst. Östergötlands och Linköpings vapen samt emellan dem Linköpings gymnasii vapen, sådant det avbildas i läroverkets båda gamla sigill: en hand, med en vattenkanna, som begjuter en taggig rosenbuske, med överskriften »E spinis rosæ» (Av törnen rosor). Över allt detta är Sveriges riksvapen: tre kronor. Över ytterportalen äro av Karl Fagerberg utförda och sedermera i röd granit uthuggna figurer, vilka, var för sig framställande en bedjande moder, stå med händerna knäppta till bön och ansiktena vända mot en stiliserad stjärnhimmel. Däröver synes det allseende ögat.

Läroverkets naturhistoriska museum är betydande och av stort värde såväl i avseende å den botaniska som den zoologiska avdelningen. Av lägre djurarter är isynnerhet snäcksamlingen märklig. Även andra samlingar finnas. En hel del donatorer ha vid skilda tillfällen riktat samlingarna. I avseende å stipendiifonder torde detta läroverk vara det bäst lottade i vårt land. Stipendierna — större och mindre — uppgå till omkr. 100 med ett sammanlagdt kapital av omkr. 275,000 kr.

När skola först tillkom i Linköping är obekant. Av ett förordnande av år 1272, genom vilket ordningsförhållandet i domkyrkokoret uppdrogs åt en scholasticus, synes emellertid, att redan då en skola här varit inrättad, så mycket mer troligt, som påven Honorius III år 1219 låtit en befallning utgå till Sveriges biskopar att vid varje domkyrka anställa »*theologiæ magistri et professores*». I övrigt hänvisas ang. undervisningsväsendet i äldre och senare tid till Ögtld I, sid. 206, 314, 351, 455 och 518. En skolordning, som ännu finnes i behåll, bär titeln »En liten Undervisningh om Gymnasio och Paedagogio i Linköpingh skriffvin then 17 Novembris An. 1633 aff D. D. Johanne Bottwidi Episcopo Lincop. och åhret ther effter af Consistorialibus och Gymnasij Lectoribus öffversedh och wedhertagen».

Varest skolhuset i äldsta tider varit beläget, är obekant. Vid gymnasii grundande påbyggdes ett vid sidan av domkyrkogården beläget gammalt stenhus, där mathållning förut skall ha varit åt dem, som tjänstgjorde vid domkyrkans många altaren. Gymnasium förlades till övre våningen och katedral- eller trivialskolan till den nedre. Nämnda hus reparerades på 1670- och 80-talen. Vid branden år 1700 gick det emellertid förloradt, och skolan förflyttades till domkyrkan, sedan den icke, såsom ämnadt var, kunnat inrymmas på slottet. Det nya skolhuset blev färdigt redan hösten 1701. Över två av ingångarna lästes följ. steninskrifter: Anno 1700 d. 30 Januarii horrendo incendio una cum meliori urbis parte, ita labefactata fuit hæc domus ut tristem minaretur ruinam & de ejus restauratione multi desperarent. — Sed auspiciis & munificentia *gloriosissimi Regis nostri* CAROLI XII mox ab extremo occasu vindicata atqve in formam hanc longe pristina splendidiorem restituta est. 8 mensibus toto opere ad diem usque 20 Augusti ann. 1701. feliciter consummato. Vivat Rex! vigeat pax! floreant studia! På väggarna i lärosalarna funnos även en mängd inskriptioner på hebreiska, grekiska och latin, av vilka vi anföra följande i översättning: *Lyd lagarne, hav aktning för lärare. Hedrande är att vara lärd men fattig. En lärare förlorar sitt anseende, om han icke med efterdömet av en hedrande vandel bekräftar sin lära. Att vara alltför nogräknad alstrar örontasslare*, m. fl.

Detta skolhus var mindre än det föregående, och det blev även snart för trångt. Det var dessutom så illa uppfördt, att det redan år 1784 var förfallet. En del av lektionsrummen lågo dessutom till en del under jorden, »hvilket höst och vår förorsakade vattenflöde från kyrkogården och gatan». En ny skolhusbyggnad blev därför beslutad, och ritningen till densamma stadfästades även 1799, men de tillgängliga medlen voro otillräckliga. Man inköpte då i stället rådhuset eller f. d. residenshuset, vilket reparerades, varefter man v. t. 1804 flyttade ur det gamla skolhuset, som sedermera försåldes till frimuraresamfundet. Det nya skolhuset användes emellan 1830 och 1857 uteslutande för gymnasii räkning med undantag av ett par rum, som användes till konsistorium. Sedan 1820 års skolordning utkommit, blev man betänkt på uppförandet av nytt skolhus, vartill ritning stadfästades 1827. Detsamma uppfördes även för en kostnad av 40,000 rdr rmt och blev färdigt 1830 samt invigdes den 29 sept. följande år. Ifrån år 1857 begagnades under ett par år gymnasiihuset och skolhuset gemensamt av det då förenade läroverket samt senare ensamt för skolans räkning.

Gymnasiihuset jämnades med marken år 1865, och skolhuset användes nu med k. tillstånd av 15/4 1863 delvis för domkapitlets räkning och delvis till inrymmande av stiftsbiblioteket. Det tillbyggdes 1875 åt v. År 1915 undergick byggnaden till det inre en väsentlig omdaning. Den till läroverket hörande gymnastiklokalen är belägen nära domkyrkotornet. Sedan detsamma blivit färdigbyggdt, nedrevs gamla gymnastikhuset från 1824, som var bel. som flygel invid sistn. skolhus. Därförut fanns en gymnastik uppsatt under bar himmel å borggården.

416. Högre allmänna läroverkets förutvarande byggnad vid Järntorget.

Å en tomt invid Järntorget, dels skänkt 1824 av exc. Germ. Ludv. Cederhjelm och emottagen 1842, dels 1824 köpts för gymnasiekassans medel, uppfördes nytt skolhus år 1860—1864. Över ingången läses: *Initium. Sapientiæ. Timor. Domini* (Herrans fruktan är vishetens begynnelse). Kostnaden för byggnaden uppgick till omkr. 255,000 kr. Efter ansökan och enl. k. m:ts förordn. av 2/3 1913 överläts denna byggnad mot vissa villkor med äganderätt till staden samt har på senaste tid varit använd som kasern för en del av de till staden förlagda trupperna (fig. 416).

Elementarläroverket för flickor, beläget i hörnet av Klostergatan och Vasavägen, grundades av ett enskildt bolag 1868 men har övertagits av staden samt har numera normalskolekompetens. Skolhuset från 1883 är i senaste tid tillbyggdt. Skolan har 8 klasser med en tilläggsklass (kokundervisning m. m.). Antalet lärjungar var v.-t. 1914: 286 med 25 lär. och lär:or.

417. Seminariebyggnaden.

Folkskollärareseminarium öppnades redan 1843 men var då endast att anse som en högre klass av folkskolan. Sedan hösten 1864 har det varit i verksamhet efter den utvidgade form, som k. förordningen av 22/4 s. å. föreskriver. Läroverket var först förenadt med Ljungstedtska skolan men skildes därifrån och inrymdes i en enskild i staden förhyrd lokal. Vid början av höstterminen 1869 invigdes det nya seminariihuset, och läroverket hitförflyttades samtidigt (fig. 417). Det är beläget vid Drottninggatan och är för en kostnad av 52,500 kronor upp-

fördt i tre våningar. Huset omgives av trädgård, i vilken undervisning i trädgårdsskötsel meddelas lärjungarna. Från 1876 är kursen fyraårig. Till seminariet hör övningsskola samt från 1869 genom landstingets försorg ett småskoleseminarium med eget skolhus från 1910.

Ljungstedtska friskolan, numera *teknisk yrkesskola*, stiftad av general konsuln And. Ljungstedt, som för en friskola för gossar i förening med teknisk skola år 1818 donerade 80,000 kronor, vilken donation av honom under åren 1838—41 ökades med 55,512 kronor. Skolan erhöll $^{21}/_{7}$ 1826 av k. m:t stadfästadt reglemente. För skolans räkning inköptes gården n:o 59 S:t kors kvarter, varest även en byggnad, ämnad till teknisk skola, uppfördes. Nämnda skola var även under en tid till en del i gång, men nedlades snart. Skolans läsavdelning började sin verksamhet 1824, men var i början årligen endast besökt av 40 lärjungar. Sedan k. m:t utfärdat 1826 års reglemente samt ny lärare år 1828 antagits, steg lärjungarnas antal, så att år 1832 undervisades här 100, ett antal, som senare mer än fördubblades. År 1858 uppfördes vid Kungsgatan nytt skolhus i två våningar, även inrymmande boställsrum för föreståndaren, varjämte gymnastikhus uppbyggdes och skolträdgård anlades, allt för en kostnad av 85,165 kronor. Enl. k. m:ts reglemente för skolan av $^{9}/_{4}$ 1908 är skolan nu en sammanslagning av Ljungstedtska skolinrättningen samt Linköpings tekniska aftonskola, den sistn. upprättad på grund av k. brev av $^{19}/_{5}$ 1899, i huvudsaklig överensstämmelse med kamreraren Mårten Meurlings, Syserum, testamente av $^{11}/_{9}$ 1802 och med stadgar, stadf. av k. bef:e $^{30}/_{3}$ 1900.

Folkskolorna voro på 1870-talet två, med var sin nybyggda lokal vid Drottninggatan, vilka senare försåldes till enskilda. Båda voro ursprungligen bildade och underhållna genom frivilliga sammanskott, den ena till minne av jubelfesten år 1830 från 1832 och den andra från 1849. År 1898 uppfördes vid Linnégatan ett större folkskolehus (fig. 418). Folkskolans tillväxt har i senare tid varit betydlig, särskildt år 1911 med inkorporeringen av S:t Lars. Ännu ett större skolhus måste uppföras, som förlades vid nya griftegården v. om staden med namnet Folkungaskolan. S:t Lars har ett skolhus i staden och ett vid Rosenkälla. Av småskolor finnas en i Linköping och 4 i S:t Lars. År 1905 voro barnens antal 1,289 med 38 lärare o. lärarinnor. År 1915 var det 2,088 med 89 lär. o. l:or. Folkskoleväsendet är sedan 1910 överlämnadt åt stadsfullmäktige.

418. Folkskolehuset vid Linnégatan.

Fattigvården. Sedan lång tid tillbaka hade staden ett korrektionshus, vilket från 1792 stod under kommerskollegii inseende. År 1823

419. Länslasarettet.

omorganiserades denna inrättning. Högsta antalet, som här fick intagas, var i början 8. År 1831 inköpte staden för detta ändamål den ännu begagnade fastigheten, upptagande ett kvarter invid Stångån och emellan Stor- o. Nygatorna. Från 1841 ordnades arbetsinrättning. För S:t Lars finnes ålderdoms- o. försörjningshem vid Tannefors. Tillsammans finnes plats för 253 behövande. Den 1/1 1914 hade i staden 127 och i Tannefors 32 underhåll. Härtill komma utackorderade barn till ett antal av omkr. 100. Därjämte finnas upptagningsanst. för sinnessjuka, sjukavdelning och tuberkuloshem. Fattigvårdskostnaderna stego 1913 till kr. 131,620.

Sjukvården. Ett hospital här omtalas redan 1307. Det är icke omöjligt, att detta var beläget å den plats, där k. Johan III sedermera inrättade ett hospital, vilket år 1777 förflyttades till Vadstena, varefter år 1778 ett lasarett här inrymdes. För ändamålet funnos flera byggnader, varav en uppfördes 1777, en annan gammal byggnad förändrades 1839 till sjukhus, en nybyggdes 1840 och en 1877. Under åren 1850—

420. Östgöta trängkårs kasernbyggnader.

1874 var med lasarettet förenad kurhusanstalt, som 1875 förflyttades till Vadstena. År 1895 var ny lasarettsbyggnad uppförd invid och s. om Trädgårdsföreningen, med plats för o. 150 sjuka (fig. 419). För tillbyggnad av lasarettet är ritning uppgjord av arkitekten A. Brunskog år 1916. Med lasarettet är förenad en tuberkulosavdelning med plats för 30 personer. Vid Stratomta sanatorium icke långt från Linghems jvst. mottagas även tuberkulossjuka från staden. Staden har särskildt epidemisjukhus. I Linköping finnes varmbadhus, tillh. ett enskildt bolag, betydligt tillökadt 1914.

421. Slottet eller landshövdingeresidenset åt Borggården.

I *militärhänseende* har staden fördelen av att Andra arméfördelningens chefsexpedition är hit förlagd ävensom Första och Andra livgrenadjärregementenas chefsexpeditioner. För närvarande äro dessa båda regementens förläggningsplats vid Malmslätt, en halv mil v. om staden. Delvis ha de dock senare åren varit hit vinterförlagda. Sedan kaserner blivit uppförda, förläggas de året om hit. Östgöta trängkår har sedan 1911 sin förläggningsort och sina kaserner (fig. 420) här (se Ögtld I, s. 586).

Bland stadens byggnader märkas:

Slottet eller *landshövdingeresidenset*, som är beläget nära domkyrkan på den högsta platsen i staden. Det består av en huvud- och två sidobyggnader, vilka tillsammans bilda en öppen fyrkant (fig. 421—423). Det uppfördes emellan åren 1470 och 1500 av biskop Henr. Tidemansson. såsom det synes, beräknadt till försvar. Vid Västerås recess indrogs det till kronan, och redan under Gustav I:s tid inrättades här ämbets-

422. Slottet eller residenset från öster.

423. Slottet eller residenset på 1830-talet och till senaste restauration.

rum åt landshövdingen. Såväl k. Gustav som hans söner förbättrade slottet och bodde här även emellanåt. Under 1600-talet förföll det emellertid, så att det år 1700 var nästan utan tak och obeboeligt. I sammanhang med uppförande av ett nytt residenshus för landshövdingen reparerades det emellan åren 1728 och 1732. Nämnda residenshus, som var beläget midt för Storgatan med ena långsidan åt Järntorget och den andra åt Borggården, utvidgades sedermera 1750. Senare uppfördes även för landshövdingarnas räkning det stenhus, som är beläget vid Borggården utmed Storgatan. År 1785 förflyttades emellertid residenset till slottet, där det sedan alltjämt förblivit. Det inrymmer jämväl lokaler för länsstyrelsens ämbetsverk. Slottet har i senaste tid undergått betydande reparationer och förändringar.

424. Rådhuset.

425. Teatern vid Vasavägen.

Biskopshuset, beläget n. om domkyrkan och uppfördt på grundvalarna av det forna franciskanklostret år 1734. Biskoparna hade därförut alltsedan reformationen bebott de kvarstående husen av det avbrända klostret.

Rådhuset ligger å s. sidan av Stora torget (fig. 424). Uppfördt för enskild räkning, inköptes huset för stadens och S:t Lars sockens räkning år 1803 för 10,000 rdr b:o. Förutom ämbetslokaler för magistraten och lokaler för polisen ha här förr å skilda tider varit inrymda lokaler för Östergötlands ensk. bank, från 1871 under en tid för telegrafexpedition, pastorsexpeditioner o. s. v. Två trappor upp hade domprosten sin boställsvåning, till dess i senare tid en särskild gård inköptes till domprostbostad. Varest stadens rådhus i äldsta tider varit beläget, är obekant. Man har sig emellertid bekant, att det avbrann vid eldsvådan år 1546, då Gustav I till rådstuga anvisade magistraten det vid torget, midt emot nuv. Stora hotellet och så nära detsamma, att endast

426. Gamla teatern vid S:t Lars torg. Yttre trappan var till senaste tiden betydligt högre än här å bilden.

427. Vasavägen med Brandstodsbolagets hus, Elementarläroverket för flickor och längst bort Frimurarehuset.

gatubredd var där emellan, belägna Helgeandskapell, vilket magistraten skulle få inneha, till dess det blev tillfälle att upptaga det avbrända. Efter eldsvåda 1567 överläts det helt och hållet av Johan III i brev av 1571. Den 30/1 1700 avbrann det emellertid, och magistratens sessioner förflyttades då till slottet. Grund till nytt rådhus lades kort därefter vid s. sidan av torget, men byggnaden blev aldrig uppförd. Sedan slottet till följd av sitt förfallna tillstånd icke mer kunde användas, förflyttades magistratens ämbetsrum till gården n:o 8 S:t kors kvarter, men återflyttades till slottet 1730. År 1795 flyttades rådhuset till det ovan omnämnda, år 1732 färdigbyggda residenshuset (sedermera användt som gymnasium), varest det förblev till 1803.

428. Frimurarnes äldsta hus vid Domkyrkogården.

Cellfängelset var färdigt till begagnande 1846. Det är uppfördt av tegelsten i anglosachsisk stil. Före 1846 förvarades fångarna i slottshäktet, bel. i källarvåningen i s. flygeln av landshövdingeresidenset.

Teatern är bel. vid Vasavägen samt togs i bruk 1903. Ritnin-

gen är av arkitekten A. Anderberg (fig. 425). Gamla teatern var uppförd av trä och bel. där nu riksbankshuset ligger (fig. 426). Den uppfördes av ett bolag år 1806 för en kostnad av 11,000 rdr rgld. Första dramatiska föreställningen gavs här sistn. år. År 1793 omnämnes och spelades å »härvarande kongl. privilegierade teatern».

429. Stora hotellet. I fonden S:t Larskyrkan före ombyggnaden.

Frimurarehuset, förenadt med hotell för resande och restaurang. Är bel. vid Vasavägen (fig. 427) efter ritn. av arkitekten T. Wåhlin. Det var färdigt 1912. Det äldre frimurarehuset (fig. 428) var ett trevåningars stenhus, beläget vid domkyrkogården. Detta hus, som förut varit gymnasiibyggnad, inköptes av frimuraresamfundet i dec. 1808, och ombyggnaden av detsamma fortgick så ivrigt, att loge första gången hölls $^{7}/_{5}$ 1810, och d. $^{14}/_{1}$ 1814 hade alla grader sina rum i ordning. Från dec. 1807, då frimuraresamfundet här bildades, hade sammankomsterna hållits i teater- eller stadshuset.

Bland andra byggnader märkas stambanans järnvägsstation, tullhuset från 1876, borgarhemmet, tillh. Linköpings fabriks- och handtverksförening, invigdt 1913, Östgötabankens hus, Linköpings nya sparbankshus från 1911, Österg:ds brandstodsbolags byggnad, Östgöta hypoteksförenings hus, Stora hotellet från 1852 (fig. 429), riksbankshuset, uppfördt 1902, i vilket även postkontoret är inrymdt. Vid grundläggningsarbetet för detta bankhus anträffades skelett. Nytt post- och telegrafhus är (1917) under uppförande. År 1914 var Linköpings postkontor det tionde i storlek inom riket.

I avseende på *planteringar och parker* är staden sparsamt försedd. Trädgårdsföreningen, anlagd av ett bolag år 1859 (se Ögtld I, s. 556), tillhör numera staden (fig. 430). Mindre parkanläggningar finnas omkring de båda kyrkorna, vid statens jvg-

430. Utsiktstornet i Trädgårdsföreningen.

station, omkr. konsistoriebyggnaden, å en del av Borggården med Gröngatan (fig. 431), vid Nykvarn, varjämte Vasavägen är planterad. En mindre plantering finnes midt emot hamnen, ö. om Stångån, där en minnessten över slaget vid Stångebro avtäcktes 1898 å 300-årsdagen av denna betydelsefulla strid.[1] Idrottspark anlägges 1917. Donation för stadens prydande med konstverk är gjord av kaptenen Henr. Vestman.

431. En del av Borggården.

[1] Staden har 1917 inköpt en del av den s. k. Ridderstadska hagen, förut tillhörande Berga egendom. Avsikten är att här anordna en park. Härigenom fylles ett verkligt behov. Redan å sid. 612 av detta arbete är anfördt vissa egendomliga förhållanden från vederbörandes sida, vilka försvårat för ägaren av marken att här på egen bekostnad uppföra en museibyggnad och till stadens fördel anlägga en park. Sedermera har frågan ytterligare utvecklat sig. Stadens åtgöranden i detta avseende ha alltjämt varit ytterligt vacklande. Först beslutade stadsfullmäktige, utan att rådföra sig med ägaren eller, såsom det synes, utan att taga hänsyn till allmän lag eller stadsplanelag, som i sådant fall föreskriver expropriation, att *här anlägga en park* å den 15 har stora arealen. Sedan äg. begärt, att stadsfullmäktige skulle begära k. m:ts stadfästelse å detta beslut, beslutades, att det *icke skulle bliva park*. Därtill kommer vidare, att sedan äg. kort därefter försålt en del tomter å marken beslöto stadsfullmäktige ånyo i denna sak, att *det skulle bliva park!* Vid det sammanträde, där detta sistn. beslut fattades, uttalade sig ett par tre skollärare på ett anmärkningsvärdt sätt, och t. o. m. i ett avseende på ett sätt, som icke var i överensstämmelse med sanningen. Det är märkligt, att en osanning vid ett stadsfullmäktigesammanträde kan få framföras utan att stävjas, särskildt då densamma kan anses vara förnärmande för annan person. Ovederhäftigheten i deras yttranden skulle här med bevis kunna fastslås, men behöves icke f. n., då yttrandena redan vid tillfället av övriga talare fingo sitt bedömande, t. o. m. i skämtets form. Det är bekant, huru en stad lätt kan förvärva sig en viss ryktbarhet. Det var ju endast genom några få personers uppträdande, som Tälje blivit bekant för sina tokar. Måtte Linköping förskonas från dylikt! Här må nu endast tilläggas till framtida kännedom, att äg. redan för flera år sedan enskildt erbjudit staden att få köpa denna mark, för ett då uppgivet pris, *av vilket äg. ville till staden genast återskänka två tredjedelar till en byggnad för Östergötlands museum.* Någon närmare förhandling härom kom icke till stånd. Vidare besökte äg., då förslaget att å nämnda mark anlägga en park först kom fram, och innan stadsfullmäktige ännu beslutat härom, stadsfullmäktiges ordf. Härvid meddelade äg., att om stadsfullmäktige beslutade en park härstädes, måste staden expropriera marken, varigenom äg. förhindrades att fullgöra sina planer rörande densamma. Äg. meddelade även dessa sina planer, vilka voro *att här med egna medel ordna en park för stadens bästa och att härför samt för en byggnad för sina enskilda konst- och konstindustriella samlingar av egna tillgångar nedlägga ett kapital av etthundratusen (100,000) kronor och att staden härav utan all kostnad skulle få draga fördelen.* Det oaktadt beslöt staden att själv här anlägga en park, vilken fullmäktige

I *kyrkligt* avseende bildar domkyrkoförsamlingen och S:t Lars ett pastorat med kyrkoherde, benämnd domprost. Vardera församlingen har en komminister. Vid domkyrkan är därjämte anställd en syssloman, som är prästman (se S:t Lars s:n, sid. 605). Inom staden finnas två kyrkor. Främsta rummet intages av:

Domkyrkan, vilken icke blott är en av Sveriges största kyrkor utan därjämte en av de märkligaste medeltidsbyggnader i Norden. I kyrkan finnes en steninskrift, enl. vilken kyrkan skulle grundlagts år 813, en uppgift, som av flera äldre förf. blivit upprepad, men som numer icke behöver någon vederläggning för så vidt icke härmed avses något ursprungligt avgudahus eller den träkyrka, som först måhända varit uppbyggd på nuv. domkyrkans plats. Denna sistnämnda bör dock i så fall tillkommit senare än nämnda årtal, enär Ansgarius kom till Sverige först 830.

Under ett par av de senaste åren ha grävningar och undersökningar företagits av prof. S. Curman och docenten d:r Ax. L. Romdahl för att erhålla kännedom om kyrkan i äldre tid. Därvid har blottats grunden till den äldsta domkyrkan av sten, en treskeppig basilika med absidkor och ett kraftigt tornparti i väster. Att döma bl. a. därav, att en del av en gravkista från slutet av 1000-talet anträffats i grunden till denna kyrkas kor, torde den förskriva sig från detta århundrade, sannolikt från dess förra hälft. Denna kyrka utvidgades vid början av 1200-talet med ett tvärskepp och ett absidkor med omgång. Grundmuren till denna påträffades och blottades år 1915.

Att Linköpings urgamla tingsplats varit, där kyrkan nu är belägen kan icke bevisas, men är icke otänkbart.

I äldre tid var vanligt, att då en stor katredal uppfördes, östra delen först fullbordades och begagnades, innan den västra delen var färdig. Så var nog även förhållandet här. Det har sagts, att k. Johan Sverkersson kröntes här år 1219, och i så fall var kyrkan åtminstone då i bruk.

I nu befintliga och kända äldre handlingar omtalas Linköpings kyrka första gången år 1177. I en skrivelse från påven Gregorius IX år 1232 uppmanades Linköpings stifts såväl högre som lägre prästerskap att på allt sätt understödja och befordra den under hand varande »kostbara och förnämliga» kyrkobyggnaden i Linköping, vartill medel tröto. År 1241 befallde ärkebiskopen Jarler m. fl., att dop- l. funtavgiften skulle erläggas till domkyrkan och icke, som genom missförstånd skett, till den

sedermera, såsom nämndt, beslutade att *icke* anlägga för att icke långt senare ånyo besluta motsatsen. Förf. av detta arbete har alltjämt lagt sig vinning om, att i detsamma inlägga allt, som kunnat bidraga till kännedomen om förhållanden m. m. under skilda tider, och har därför även ansett vara av intresse att få en kortfattad kulturbild från den tid, då denna skildring av Östergötland nått sin avslutning (se Ögtld I, sid. 603 och tidningen Östgöten för d. 6/6 1917). Därför omnämnes denna sak, då det därjämte alltid är ett bidrag till samhällshistorien. Behandlingen av denna fråga och vissa yttranden vid här nämnda sammanträde kunna icke annat än »giva dem vatten på sin kvarn», som önska en vidgad kommunal rösträtt, på det kommunernas beslutande stämmor och fullmäktige litet varstädes må ytterligare förstärkas med praktiska män, som ha förmåga att mera se till samhällenas bästa och mindre behov att framföra hugskott och egna personliga tycken.

mindre S:t Larskyrkan. Från skilda håll fick kyrkobyggnaden understöd. Så gav påvl. legaten, biskop Vilh. av Sabina år 1247 Linköpingsbiskopen tillstånd att till den under arbete varande kyrkan använda någon del av alla kyrkornas tionde i stiftet. År 1248 befinnes en insamlare ha rest omkring för att anskaffa byggnadshjälp och beviljades bidragarna avlat. År 1261 lämnade påven Urban IV tillstånd, att gudstjänsten under de korta vinterdagarna skulle få hållas vid ljus. År 1262 och 1265 utfärdades påvliga brev till biskopen i Linköping med tillstånd att låta dem, som på viss tid voro uteslutna från kyrkan, likväl, för att ej göra deras mindre kända brott allmänt bekanta, ingå i kyrkan på S:t Petri och Pauli, domkyrkans skyddshelgons, dagar. Att många gåvor kommo kyrkan till del i dessa äldre tider är bekant. Här nämnes en av de första kända. År 1275 gav k. Magnus sina gods i Tjust till ett nytt kanonikat, varmed även följde Västervik, vartill konungen ägde jus patronatus, och som vid inträffande ledighet skulle förenas. I april 1251 kröntes kon. Valdemar här, då han, för ett kanonikats inrättande, till kyrkan gav sin gård Sätuna m. m. tillika med en gård i Linköping. K. Valdemar synes även senare haft kyrkan i välvillig hågkomst. Bl. a. utfärdade han år 1270 privilegium för densamma. År 1272 förordnades, att varje nyvigd präst skulle i två år inhämta kännedom i ämbetsförrättning vid kyrkan. Men även andra konungar och medlemmar av Folkungasläkten visade genom gåvor kyrkan sitt deltagande. Kyrkobyggnaden blev emellertid dyrbar, och allt emellanåt synas penningetillgångarna varit knappa. År 1288 befallde t. ex. k. Magnus, att hälften av all tionde från stiftets kyrkor skulle lämnas till kyrkobyggnaden under 8 år liksom under lika lång tid därförut, i följd av konungens med råds råde fattade beslut, skett. Dylika befallningar upprepades l. bekräftades allt emellanåt. Landsbygden hade nu fått sina kyrkor färdiga, och för dem behövdes alltså ingen tionde. Avlatsbrev utgåvos för dem, som besökte kyrkan. Biskopar och andra enskilda gåvo även i sina testamenten bidrag till henne. Vissa lämnade gåvor till inrättande av vikariat, andra till stiftande av prebenden, för att här få sin grav l. också till mässors hållande för sin l. de sinas själar. Hertig Bengt, död 1291 som biskop här, gav i sitt testamente ett stenhus i Söderköping och ett guldkors. Även under följande århundrade togs kyrkan i hägn av de store. Så utfärdades skyddsbrev för densamma på alla dess erhållna fri- och rättigheter av hertigarna Erik och Valdemar 1301, 1308, 1310 samt 1312. År 1301 skänktes medel till vaxljus för Marias beläte i kyrkan. År 1321 befallde Magnus Eriksson, med anförande av legaten Vilhelms brev, angående en del tiondes utgörande från stiftets kyrkor, att dylik byggnadshjälp skulle på samma sätt utgå under sex följande år, varefter konungen hoppades, att domkyrkan med Guds hjälp kunde fullbordas. I sitt 1346 uppgjorda testamente gåvo k. Magnus o. drottn. Blanka 100 mark till kyrkans fullbordande och 100 mark till altaret, som var byggdt för deras själar.

Så sent som 1523 utfärdade k. Gustav I ett brev till förmån för Linköpings domkyrka. Men kyrkan kunde även utlåna penningar, helt säkert icke utan ränta. Så utfärdade en kanik ett skuldbrev år 1304 på lånade medel att återbetalas efter avslutade studier eller, om han avled utomlands, att återbetalas av hans arvingar. Under tiden pågick kyrkobyggnaden allt fortfarande under dylika eller liknande former. Men kyrkan hade även utgifter för världsliga förhållanden. Så utfärdade k. Albrekt år 1367 fullmakt för ridd. Bengt Filipsson och Bo Jonsson att tillika med Linköpingsbiskopen vara uppbördsmän i Linköpings stift för den till fäderneslandets försvar avsedda hjälp, som prästerskap och adel för en gång åtagit sig. Härvid hade kyrkan att betala hälften av avkastningen av domkyrkans prebendehemman. Från denna gärd undantogs dock byggnadsfonden och det som tillhörde underhållet för koristerna, vilka dag och natt tjänstgjorde i kyrkan. Bland inkomster, som utföllo till domkyrkans fördel, nämnes påvlig stadfästelse år 1403 å biskop Nils' bestämmelse, att mansbot för dråp, begånget inom Linköpings stad och stift, skulle tillfalla de vid domkyrkan boende kanikerna.

Under senare delen av 1300-talet omtalas Tideke, som år 1388 särskildt nämnes som domkyrkobyggmästare, »magister fabrice ipsius ecclesie» eller »magister lapicidarum Lincopie», som det heter i hans sigill. Å en sten i mellersta koret har en kölnisk mästare förvarat sitt minne genom denna inskrift: *orate : pro : me : magister : gierlac : de : colonia : fecit : istam : capellam.* Inom denna inskrift ses S:t Petrus, med gloria och nyckel, sittande. Framför honom knäböjer en man, vid vars fötter synas en hammare och en cirkel. Biskop Henr. Tidemansson införskrev ävenledes mästare från Köln. Bland dessa har docenten Ax. L. Romdahl framvisat namnet å en, näml. mäster Adam van Düren. I övrigt märkas här och var inom kyrkan ett betydligt antal byggmästaremärken (se Fornvännen 1909 och Meddel. från Ö. Fornminnesförening 1908). År 1509 arbetade en stenhuggare Olof å Växiö domkyrka med inslående av valv. Det synes härav, att den långa tid, under vilken kyrkobyggnaden pågick, alstrade en fullkomlig skola för stenhuggeriarbete, varvid de inkallade konstnärerna voro läromästare. På grund av skilda tiders olika stilriktningar och säkerligen även på grund av olika mästares uppfattning och intryck från andra håll kom Linköpings domkyrka att bliva ett utslag av den långvariga byggnadstidens och olika byggmästares skiftande smak. Men de olika delarna förmedla sig med varandra, på grund av byggmästarnas förmåga, på bästa sätt.

År 1400 lät biskop Knut lägga grunden till ett nytt kor. Arbetet synes dock avstannat, måhända med den brand, som 1416 övergick kyrkan, samt synes först åter vara upptaget under biskop Henr. Tidemanssons tid (1465—1500). Enligt Rhyzelii uppgift skall en nu försvunnen stenskrift å östra korets s. sida hava lydt: *Vi Henrik med Guds Nådh Biskop i Lyncypung. Guds rena heder byggs diz hus. Anno d:ni CIↃ. CD. LXXIII deo gratias.* I kortaket läses från denna tid årtalen

1400 och 1499. Flera gånger hade hon under byggnadstiden lidit av eldsvåda, såsom 1416, då vattentaket genom åskslag antändes och lades i aska, ävensom 1422 och 1490. Det yttre taket, som lutade starkt åt båda sidorna och åt ö. ändan, skall först ha varit av bly, vilket vid någon eldsvåda nedsmält, men emellan 1516 och 1522 försågos såväl kyrka som torn av biskop Brask med koppartak. Detsamma var brutet i två avdelningar. År 1546, d. 18/5, förstördes taket ävensom inredningen ånyo genom åskeld. Kyrkan, som genom Västerås recess förlorade större delen av sin förmögenhet, kunde nu icke iståndsättas utan allmänt understöd. Gustav I anvisade då kronotionde till dess vidmakthållande och tillerkände dessutom 1548 medel till hennes iståndsättande. År 1567 avbrändes kyrkan ånyo, varefter den täcktes med halm. I en skrivelse till Johan III klagade domkapitlet över, att kyrkan hotade med nedstörtning, emedan takvalven, förstörda av flera års snö och regn, rämnat alltigenom, samt att långmurarna lutade till sitt fall. Konungen befallde då, att allmogen från fyra kringliggande härad skulle en viss dag inkomma för valvens rengöring, samt att kyrkans förbättring skulle med allvar företagas. Valv och murar sammanbundos med ankarbjälkar, och ny takstol uppsattes i överensstämmelse med den avbrunna samt betäcktes med bräder, sedermera under Gustav II Adolfs tid med spån. Efter

432. Domkyrkan. Efter Dahlbergs Svecia antiqua et hodierna.

denna reparation läses i korets tak: *Stormegtigste Högborne Förste Her Johan Then thridie, Suerghis Göthis Wendhis Konungh medh Sino högborne Förstinna Suerihes Drotningh: D: Katharina haffue thetta hederliga Tempel förnyia lathit uthi sinss högloffligh Regementhes Thid : Anno : Dni : 1581 : Laus : Deo : in excelsis.* Kyrkans iståndsättande fortsattes även efter Johans död, och 1596 blevo nya bänkrader uppsatta. Vid den stora eldsvådan år 1700 skonades kyrkan.

Kyrkan hade år 1434 icke något torn, åtminstone i v. Sedermera fick hon två. Dessa båda, lika varandra, voro belägna i ö. över koren samt uppförda 1615. En takryttare fanns nära v. gaveln. Alla voro av trä och åttkantiga. Från 1623 fanns även s. om kyrkan en hög klockstapel, i vilken storklockan

433. Domkyrkan med gamla tornet.

och S:t Larsklockan hängde. Såväl tornen som stapeln funnos kvar ännu 1755 (fig. 432). Slaguret, befintligt i ett av tornen, flyttades liksom klockorna sistn. år till det vid v. gaveln då nyuppförda tornet. Före detta torns uppförande hade denna gavel, som var kyrkans huvudfasad, en särdeles präktig anordning med tre portaler och ett rosettfönster samt, såsom det blivit sagdt, ursprungligen överst en altan med utgång från vinden. Nämnda torn uppfördes under åren 1747—1758 efter ritning av överintendenten Karl Hårleman. En del sten till detsamma togs från ett av klosterhusen vid Vreta, och till grunden användes täljsten från den utmed s. lilla porten belägna gamla sakristian, som då nedbröts. Ehuru detta torn, då det uppfördes, ansågs »vackert», ansågs det i senare tid med rätta som vanställande och utan harmoni med den åldriga katedralen, detta oaktadt tornet i en ståtlig steninskrift kallades k. överintendentsämbetets eviga minnesvård (fig. 433). Genom frivilliga gåvor med anledning av ett k. Oskars besök i Linköping insamlades omkr. 100,000 kr. som hjälp till ett nytt torn. Därjämte lämnades statsanslag, varjämte staden anslog 30,000 kr. Kostnadsförslaget uppgick till 217,500 kr. Arbetet med detsamma tog sin början år 1878. Gamla tornbyggnaden fick stå kvar men beklăddes med slät kalksten, sedan man därförut huggit sig in i de gamla tegelväggarna, enär den nya murytan icke i nämnvärd grad fick springa fram om förutvarande väggplan. Kyr-

kans gamla gavelvägg, som delvis genombröts, förstärktes medelst nya valvbågar och pelare, å vilka tornets tyngd åt denna sida fick sitt stöd. I tornbyggnadens nedre del äro å var sin sida om vapenhuset två rum, varav det ena länge användes som domkapitlets tjänsterum men senare som kolbod. Det andra är allt fortfarande sakristia. I tornets andra våning funnos tre höga salar, i vilka stiftsbiblioteket förvarades, till dess detsamma flyttades till nuv. bibliotekshuset. Gamla orgelläktaren borttogs. De tre salarna bilda nu med det utrymme, som uppkom vid ö. väggens genombrytande och valvs utförande ett enda rum, sammanhängande med kyrkans skepp. Hit inflyttades orgelverket. Arbetet utfördes efter ritning av arkitekten Helgo Zettervall av byggm. K. J. Nylander (fig. 434). Tornspiran har en höjd av omkr. 62 meter. När detta nya torn hunnit samma ålder som det förutvarande, har man måhända kommit till den åsikten, att även detta bör försvinna och ersättas av ett nytt eller än hellre av två. Av samma arkitekt var även ett annat förslag, som icke kunde antagas, uppgjordt, näml. att jämte tornets ombyggande även uppdraga det gamla tvärskeppets ytterväggar i gavelrösten och med takryttare samt strävpelarnas avslutning med spiror, två småtorn i vinklarna mellan tornen, takets brytning m. m. Kostnadsförslaget härför uppgick till 320,000 kronor.

434. Domkyrkan sedd från söder.

Här hänga kyrkans fyra ringklockor, Storklockan, S:t Larsklockan (se S:t Lars s:n), Bön- eller Annandagsklockan och Prästklockan. Å Storklockan, som väger några och trettio skeppund, läses: Sanctus, Sanctus, Sanctus. Jehovah. Sebaoth. Plena. Est. Omnis. Terra Gloria. Ejus. Regia munifici me gratia fecit Adolphi Vivere post ternas sumque renata vices. Participant mecum felicia fata sorores; Jam solido liquidos jungimus ære sonos. Haud satis hæc poterit Lincopia dona vereri, Quæ pietas regis tam pretiosa facit. Unum est quo placeat superis terræque polique. Obsequium nostræ si a vocis amet: Discat et edoceat numerosos sera nepotes, Judicii extremum commeminisse diem. etc. Denna

klocka blev gjuten i Linköping 1627, omgjuten där 1667 och, då detta misslyckades, ånyo 1668, rämnade åter 1759 och omgöts därefter 1764. Vid själaringningen efter Karl XIV Johan nedföll hon påskdagen den 7 april 1844 från sin plats genom ett par våningar, likväl utan att skadas, samt uppsattes kort därefter ånyo. Å S:t Larsklockan, som väger 11,5 skeppund, läses: När Konung CARL var vida känder, När pästen smittat Sveriges länder, När all *Europa* förde krig. I *Norrköping* man gjorde mig 1711 Haq. Sp. Jag är af gammal blifven ny, Mitt ljud kan höras upp i sky; Men när som folk till kyrkio går Och genom trona det förmår, Att bön och sång blir hörd hos Gud, Då är det bättre än mitt ljud. Denna klocka var först gjuten 1624. Å bönklockan, gjuten 1694 och omgjuten 1764, läses: Då tiden ilskas mer och mer, Då jord med himmel dristar skämta, Då världen Herrans domar ser, Som föga bättrings frukter hämta, Då börjar jag i högre ton Till helgedomens rätter kalla. Kung Adolf, som dem hägnar alla, Mig nådigt stärkt ifrån sin tron. Prästklockan är gjuten 1382 och omgjuten 1778. De båda mellersta klockorna ha i senare tid undergått mindre reparationer. — Gamla slaguret, som åtminstone fanns redan o. midten av 1600-talet, ersattes 1866 av ett nytt, förfärdigadt av G..V. Linderoth, Stockholm, för en kostnad av 6,400 kr.

Om reparationer, som under sista århundradena förekommit, nämnes, att efter en besiktning år 1772 förságs kyrkan med ny spånbetäckning, en rämnad pelare ombyggdes, en del av stenfoten å s. sidan omsattes, valven i v. delen reparerades. Samtidigt nedtogos de båda tornspirorna i öster. Under åren 1794—1804 förságos delar av långhusets s. sidomur och tvär- och korbyggnadens s. gavelmurar med yttre beklädnad samt ombyggdes alla dithörande strävpelare från grunden. Åren 1812 och 1813 undergick det inre av kyrkan en i flera fall rättvist klandrad förändring. Härvid vitmenades valven. Åtta fönster förságos med ståndare av gjutgods i stället för de gamla av täljsten. Golvplanen omlades, och alla gravar igenmurades med undantag av dem, som tillhörde familjerna von Düben, Bielke, Leijonhjelm, Ulfsparre och Lagerfelt, vilka familjer fingo tillstånd att fortfarande här nedsätta sina lik, sedan de förmultnat. Sidogångarna förflyttades intill väggarna. Gamla läktaren över sv. ingången borttogs, varemot några nya bänkrader tillkommo. Några omkring gravar befintliga staket undanröjdes ävensom två å högkorets gavlar uppmurade gravvårdar. Den upphöjda gravvården över fru Ebba Leijonhufvud (icke Grip) förflyttades till n. koret. Predikstolen förflyttades. Högkoret framdrogs 1,7 m. Det sirliga träskrank, varmed Henrik Tidemansson omgivit detsamma, bortbröts. Altartavlan förflyttades. Dopfunten flyttades. Den stora orgelläktaren byggdes större, omkring 1 met. framåt samt utdrogs åt sidorna över gångarna, varjämte under densamma anlades bodar, genom vilka delar av blindgalleriet bortskymdes och en pilaster borthöggs m. m. Samtidigt härmed undersöktes samtliga gravarna. Flera tenn- och kopparkistor samt en del förmodade dyrbarheter saknades då, och man misstänkte, att gravarna blivit plundrade. En undersökning hölls även härom, vilken likväl avstannade, sedan en person på misstänkt sätt avlidit. Denne fick skulden, och saken lämnades åt glömskan. Gravplundringar om-

talas redan tidigare eller från senare delen av 1600-talet och från år 1782. Efter 1812 års reparation försåldes 1813 åtskilliga föremål, bl. a. en större och några smärre bilder av trä, en altartavla, en mängd större och mindre tavlor med förgyllda ramar och bildhuggeriarbeten, ett parti tavelramar ävensom monument. År 1831 reparerades korbyggnadens ö. omgivningsmurar till det yttre. Den sista reparation, som företagits, var emellan åren 1849 och 1870 och föranleddes därav, att yttermurarna tagit en svår utåtlutning och flera betänkliga rämnor isynnerhet på s. sidan börjat visa sig, vilka rämnor alltjämt syntes vidga sig. Man befarade t. o. m. kyrkans nedstörtande. En beslutad besiktning å kyrkans bristfälligheter företogs då av den för detta ändamål tillkallade arkitekten, prof. K. G. Brunius och direkt. A. B. Nyström. Bland då bestämda reparationer nämnas yttermurarnas sammanbindning med grova ankarstänger, två nya strävpelares uppförande vid den nära till fall lutande sjuhundraåriga tvärbyggnadens s. vägg, ombyggnad av långhusets strävpelare, varjämte hela kyrkan skulle förses med ny sockel av granit samt fönstren, listverken och flera delar av väggytorna skulle ombyggas m. m. Hösten 1849 insattes två grova ankarstänger över tvärbyggnaden eller det s. k. korets takvalv, varest man trodde sig först befara mur-ras, enär den s. väggen lutade betydligt utåt. Därförutom anspändes ytterligare fem ankarstänger allt efter som strävpelare nedtogos och ombyggdes. Våren 1850 började stenhuggeriarbetet. En 2,9 m. djupt murad grund lades därefter för de två strävpelare, som uppfördes av huggen kalksten invid korets s. vägg. Förutom dessa uppfördes på nymurad grund nio nya strävpelare, varjämte sexton mer eller mindre reparerades. Till alla användes listverk av granit, i likhet med de ursprungliga. Ny sockel av finhuggen, skråkantad granit insattes å hela kyrkan och strävpelarna. Under långhusets väggar återställdes den mycket bristfälliga grunden. I kyrkans trettio fönster inlades nya sluttande med listverk försedda gråstensplaner. De sirliga karnisade smygarna med sina baser, cylindrar och kapitäler samt valvslag ombyggdes av nyhuggen kalksten, och därtill hörande rosettverk insattes, allt i sin ursprungliga form. I några fönster kunde dock flera av de gamla posterna och delar av rosettverket bibehållas. I alla fönstren infattades gjutna målade bågar av tackjärn uti spetsformiga rutor, med vitt glas i de räta facken och färgadt i rosetterna. Nyhuggen sten insattes i de mest förvittrade väggfälten omkring fönstren och portalerna, och gråstensvulst infattades kring hela kyrkan. Av den lövrika genombrutna taklisten insattes på södra sidan en nyhuggen av kalksten, men på norra sidan gjordes endast en del ny, och det övriga reparerades. Båggesimserna på och vid tvärbyggnaden ävensom listen kring koret återställdes. Sedan mot slutet av restaurationstiden i stenhuggeri skickliga arbetare blivit genom byggmästarnas omsorg uppfostrade, företogs även restaureringen av portomfattningarna, till vilket var hög tid, enär på den sv. porten valvslagen börjat betänkligt skilja sig från varandra, och delar

av bildverket esomoftast nedföll. Sedan detsamma blivit fotograferadt, nedtogs det och uppfördes av nytt stenhuggeriarbete, i allo i likhet med den ursprungliga formen. De båda övriga portarna ombyggdes även. Isynnerhet den sö. var av tid och eld så svårt skadad, att lång tid icke behövts att omöjliggöra all hänvisning på dess ursprunglighet. Det mycket bristfälliga taket, som förut var betäckt med tjärad spån, belades med skiffer på brädbotten.

435. Monstranshuset.

Till det inre av kyrkan renades väggytorna från den vanställande vita kalkstrykningen och fogades. Baser, pelare, kapitäler samt kryssvalvens huvudbågar jämte stavverket i S:t Andreas kor och bönpallar i altarnischerna förnyades. Tabernaklet och monstranshuset i högkoret, båda smycken av stenhuggerikonst, återställdes så mycket som den skada, de av tid och eld undergått, tillät (fig. 435. Se Hildebrand: Sveriges medeltid III). Biskop Nikolaus' minnessten förflyttades från golvplanen och infattades i korväggen. Ovan omtalade minnestavla över Gierlac, vilken tavla var sönderslagen, återställdes.

Denna restauration, till vilken, i saknad av medel, åtgingo två tiotal av år, utfördes troget efter prof. Brunii plan, att allt skulle återställas i sitt ursprungliga skick, av de båda bröderna Aug. och J. R. Nyström, sedan deras fader, som först åtagit sig utförandet, avlidit våren 1849, kort innan arbetet skulle taga sin början. Genom den omsorg och skicklighet, varmed de utfört detta sitt maktpåliggande arbete, ha de på ett hedrande sätt förenat sina namn med detta storartade minne av forntida byggnadskonst. Sedan bidrag av staten erhölls till arbetet, lämnades även värdefulla råd till detsammas utförande av prof. F. V. Scholander. Vid arbetets början hade kyrkokassan en besparad summa av 11,000 kr. Då denna snart befanns otillräcklig, beviljade ständerna gång efter annan anslag. Kostnaden för reparationen i sin helhet uppgick till sammanräknade 223,342 kronor, varav själva arbetskostnaden utgjorde 121,780 kronor. För ritningar och övrigt arbete erhöllo de båda byggmästarna under hela tiden sam-

manräknadt endast 5,955 kr. Av det anförda framgår, vilka omfattande reparationer, som erfordrades för att bevara denna härliga byggnad, detta epos i sten, på vilket århundraden diktat.

I Zettervalls ursprungliga plan ingick, som redan delvis är nämndt, att kyrkans tak skulle brytas och utrustas med tvärskepp, takryttare o. s. v. På grund av avrådanden, som det blivit sagdt av dåv. överintendenten, samt därtill domkyrkans saknad av medel blev denna ursprungliga plan beklagligtvis icke följd vid takets reparation år 1907. Vid den föregående stora reparationen hade å den tornmur, som vetter åt kyrkotaket, lämnats ett tomrum, som saknade kalkstensbeklädnad, med tanke på att taket över midtskeppet borde höjas och brytas. Detta tomrum blev sistn. år beklädt med kalksten.

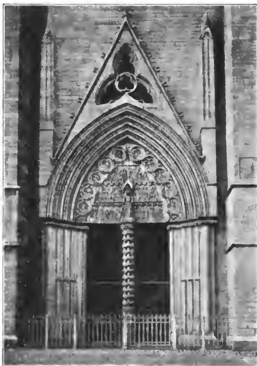

436. Tornportalen.

Kyrkan, ursprungligen helgad åt apostlarna Petrus och Paulus, är belägen på sluttningen av en landthöjd. Att platsen för våra förfäder varit helig, kan slutas av, att under senaste reparationen vid läggandet av grunden till femte strävpelaren, räknadt från v., anträffades två hällkistor, en på vardera sidan om kyrkan. I den n. låg skelettet av en fullvuxen man. Kistan bestod av tre kiselstenar på vardera sidan och av två till gavlar samt tre till lock. Botten utgjordes av fin sand.

Kyrkan är uppförd av huggen kalksten, hämtad från Omberg och Vreta. Valvkuporna äro av tuktad kalkflis. Fyra ingångar föra till templet. Av dessa är en genom tornbyggnaden (fig. 436). Av de övriga

äro två å s. och en å n. sidan. Den sv. är icke blott kyrkans största utan även en av de praktfullaste portaler, Norden har att framvisa (fig. 437). Den säges vara uppförd av biskop Tidemansson. Dörröppningen är tvådelad. Omfattningen är perspektivisk och betäckes med ett röste, som i spetsen genombrytes med en trebladig fönsteröppning och vid sidorna därom uppbär halvtorn. Å vardera yttersidan prydes portalen av tre kolonner mellan rätvinkliga hörn samt av stavar. Betäckningen är spetsig. Därunder äro tolv rundbågar, vilka envar innehålla en ros och därinom en apostel. Midtpelaren omgives av en halvkrets av tre fullkomligt fristående rundstavar, vilka omringas av femton över varandra och från pelarens kärna utgående kransar. Å denna pelare står överst Kristi bild. Dörrfältet upptages förutom av apostlarna även av ett rikt bildverk i upphöjdt arbete, framställande, överst ängelns budskap för herdarna och de tre vise männens besök hos Maria, därunder Herodes' barnamord och Josefs resa till Egypten, nederst Kristi korsbärning, korsfästelse samt hans gravläggning och nedstigande till avgrunden. Tröskel, socklar och alla listverk äro av finhuggen granit; kolonner, bladlister, valvslag, bildverket med baldakin jämte fönsteromfattning, den praktfulla korsblomman, som pryder gavelröstet samt de små sidotornen äro av huggen kalksten, till vissa delar finslipad. De över 5 meter höga portarna äro, liksom till de två andra å långsidorna belägna portalerna, av ek. Den sö. portalen, som har en skarpt spetsbågig betäckning, är perspektiviskt anordnad med fyra fristående kolonner å vardera sidan, mellan vilka uppgå fasta rundstavar. Socklar och listverk äro av granit, baser, kolonner, kapitäler och valvslag äro av finhuggen kalksten (se Ögtld I, s. 124, fig. 134). Även portalen å n. sidan är perspektiviskt anordnad med två kolonner emellan rätvinkliga hörn. Murhörnen fortsättas i den rundbågiga övervälvningen och hava mellan sig rundstavar

437. Sydvästra portalen.

av samma diameter som kolonnerna. Vid reparation av denna port ut fördes socklar, pelare och listverk av nyhuggen sten, men det gamla dörrfältet och portvandstyckena bibehöllos. Den i strävpelaren vid denna port befintliga bilden av Petrus återinsattes vid denna reparation på sin gamla plats. En bild av Paulus har funnits i strävpelaren ö. härom, men är länge sedan förstörd. Torningången kommer även att få sin prydnad, sedan k. m:t 1917 fastställt prof. T. Lundbergs förslag till prydnad av fältet inom portbågen. Detta förslag upptager en täckt Petrusbild och 6 avdelningar i upphöjdt arbete, framst. olika tilldragelser ur Petri liv, med 40 bilder.

438. Domkyrkans midtskepp. Till vänster biskop Tersevi grav.

Om det yttre av kyrkan gör ett mäktigt intryck på åskådaren, så gör det inre det i ännu högre grad (fig. 438). Visserligen är nu all den glans borta, som under katolska tidens dagar här utvecklades, då templet var uppfylldt av helgonbilder och praktfullt smyckade altaren,[1] fönstren voro behängda med dyrbara gardiner, och de till en del förgyllda pelarna vid högtidliga tillfällen pryddes, såsom det berättas, av en tjock guldkedja samt då på altaret stod frälsarens bild i övernaturlig gestalt, därjämte prydt av ett dyrbart kristallkors. Välluktande rökelse och myrra uppfylla icke tempelvalven. Från de talrika altarena förnimmas icke såsom fordom de mässor, vilka knappt någon stund på dagen tystnade. Man har i vår tid nog svårt att tänka sig den kostbara inredningen och den glans, som här mötte ögat, en glans över vilken samtiden kände en tillfredsställelse, som ännu i dag genljuder i bevarade urkunder. Allt detta är nu borta. Och ändock lyftes sinnet av det vördnadsbjudande allvaret i denna tempelsal. När man ser dessa »hvalf-

[1] Förutom högaltaret ha här funnits följande 24 altaren och prebenda: S. Laurentii, instiftadt av biskop Laurentius 1238; Omnium sanctorum, varvid biskopen skulle förrätta mässan; S. Nikolai, stiftadt av biskop Benediktus 1224 och varvid domprosten borde mässa; S. Thomæ, varvid arkidiakonus höll mässan; S. Margaretæ, där dekanus skulle mässa; S. Magdalenæ, där succentor höll mässa; Resurrectionis, varvid diaconi sjöngo mässan; S. Petri martyris; Annunciationis; S. Michaelis; S. Egidii; Miraculorum; S. Laurentii n:o 2; S. Sigfridi, stiftadt av biskop Bååt 1320; S. Erici av samme stiftare; S. Birgittæ av biskop Boetius 1400; S. Andreæ; S. Barbaræ av biskop Brask; S. Gertrudis av M. Henrik Succentor 1515; S. Katarinæ; S. Olavi regis et martyris; Hundabergs, stiftadt 1518, Novi chori australis et borealis samt Sacrum auroræ, instiftadt jungfru Maria till ära av biskop Henr. Tidemansson 1480. Ett par av dessa altarbord finnas ännu kvar.

vens sköna massor burna af jättelika pelare liksom små himlahvalf på starka atlasskuldror», erfar man en känsla av helig högtid. Man känner inom sig, att här är en Guds boning. Så bjuder än i dag gångna seklers fromt brinnande religionsiver, som mäktade åstadkomma detta värdiga tempel, oss till djup andakt.

Sådan kyrkan nu befinner sig har den, tornbyggnaden oberäknad men med det tresprångiga koret, till det inre en längd av 97,7, en största bredd av 28,8 och en största höjd av 17,8 met. Hon upplyses av trettio emellan stödjepelarna och ovanför ingångarna belägna fönster, alla olika varandra och vart och ett för sig mästerverk i skönhet och prydnad. Ursprungligen voro rutorna av tjockt glas, tecknadt med målningar av vapen, lövverk, ansikten och andra figurer.[1] De tjugusju valvbågarna uppbäras av tjugu pelare av täljsten, varav de två och två motsvarande äro lika men alla par olika varandra. Varje pelarpar motsvaras å vardera långsidan av en strävpelare, och v. gavelmuren har å varje hörn haft två och emellan huvud- och sidoingångarna en sådan. Av de tre koren har det n. kallats S:t Nikolai efter biskop Nils Hermansson, vilken här skrinlades 1520, det mellersta, helgadt åt aposteln Andreas, har burit namn av S:t Andreæ kor eller även av bibliotekskoret, enär stiftsbiblioteket här först förvarades, och det s. har varit invigdt åt aposteln Tomas, men även blivit uppkalladt efter den här befintliga Bielkeska graven. I taket till dessa kor läsas, förutom de redan nämnda, årtalen 1581, 1774 och 1777 såsom minne av försiggångna reparationer. I n. koret finnas dörröppningar, vilka fört till en mindre orgelläktare samt till vinden. I s. koret finnes även en dörröppning, genom vilken man kommer dels till vinden och dels till ett tomrum, vilket antages varit användt som hemligt förvaringsställe. Icke långt från detta kor bredvid sö. ingången ser man spår efter en valvbåge, vilken fört till kyrkans gamla sakristia. Under denna sakristia funnos två välvda rum eller källare, till vilka stentrappor nedförde. Under v. källaren fanns en underjordisk håla, vilken varit fylld med vit sand, varom sägen haft mycket att förmäla.

Såväl n. och s. långsidan som v. gavelmuren prydes av ett särdeles sirligt blindgalleri, vilket Brunius orätt omnämner såsom altarnischer. (Se Ögtld I, s. 119, fig. 128 samt s. 125, fig. 135.) Spår av målningar, framställande dels munkar och nunnor, dels djur och blomverk, synas emellan kolonnerna. Befintliga ornament i stenhuggeriarbete äro tilltalande men icke alltid till sitt innehåll av den art, som man tänker sig i en helgedom sådan som domkyrkan. De äro givetvis ett bevis på den frihet stenhuggeriarbetarna hade vid utförandet av dylika mindre

[1] Rester av dessa glas finnas i Östergötlands museum, ditförflyttade från en bod i det gamla klosterhuset vid Tornbygatan. Dessa rester tillvaratogos år 1884 av kapten A. Ridderstad, då de lågo hopblandade med rep, murämbar och annat skräp. Enl. »Studier i Linköpings domkyrkas byggnadshistoria» s. 29 ha dylika rester senare tillvaratagits även av d:r Ax. L. Romdahl. Varest dessa sistnämnda förvaras, kan här icke uppgivas, men det bör alltså finnas en hel del dylika rester.

arbeten. Mellan de sex östligaste pelarna gå bröstningsmurar, vilka omgiva altardisken, till vilken tre trappsteg föra. Å bröstningsmurarna finnes en rad munkbokstäver, men de giva numer ingen mening. Å baksidan av desamma äro numera insatta ett par medaljonger samt tre reliefbilder i sten. Dessa ha förr hört till gavelfältet över sv. portalen och framställa det betlehemitiska barnamordet, ängelns bebådande av Jesu födelse, Kristi nedstigande till helvetet och gravläggningen. Å de östligaste pelarna framstå två prydliga monstranshus med skåp, som vetta åt altarbordet, vilka skåp varit använda till förvarande av de heliga kärlen. Altarbordet, som är ursprungligt, betäckes av en kalkstenshäll. Ovanpå skivan märkes ett mindre kors i varje hörn och ett större i midten, vilka antyda Frälsarens fem sår, varmed altarbordets invigning betecknas. Äldsta kända altarprydnaden var det krucifix, som nu hänger över gamla altartavlan av Heemskerk. År 1552 befallde k. Gustav sin ordinarius i Linköping M. Claudius att föranstalta ett »skönt ornaments» uppsättande å altaret här. Nuv. altarprydnad består av kolossala gipsbilder förest. Kristus, på ömse sidor omgiven av bildgrupper, framställande tron, hoppet och kärleken. Denna altarfond är förfärdigad av bildhuggaren J. N. Byström men anses icke vara på sin plats i detta tempel. För de sistnämnda bildgrupperna har drottn. Josefina med sina söner suttit som modell (fig. 439 och Ögtld I, s. 208, fig. 166). Gamla altartavlan, vilken ansågs förmörka högkoret, förflyttades 1812 till mellankoret, varest den uppsattes över det där be-

439. Altarprydnaden.

fintliga altarbordet, men förflyttades vid reparationen omkr. 1850 till sin nuv. plats å s. sidan, sedan den till vissa delar undergått reparation. Denna altartavla är av ek och enl. inskrift målad 1540 och 1542 av holländaren Martin Heemskerk, samt skall ha blivit beställd för S. Lars kyrka i Alkmaar av biskopen i Utrecht Georg av Egmond, vilken är avbildad på tavlan i knäböjande ställning med bredvidstående: G. E. och vapen, varunder stått: Quo circumspiciam, vel quo me denique vertam! In Jesu Christo est unica certa salus. Tavlan kom emellertid på ett eller annat sätt i k. Johan III:s ägo. Han säges inköpt den för 1,200 tunnor vete samt skänkte den hit 1581, vilket årtal (81) jämte J. R. S. (Johannes Rex Sueciæ) återfinnas å ramen. Tavlan liknar ett altarskåp med enkla dörrar. Alla figurerna äro i naturlig storlek samt framställa den lidande Frälsaren, uppståndelsen, hudflängningen, begabbelsen, S. Laurentii lidande och hans utdelande av kyrkoskatten till de fattiga, nattvarden och Jesu födelse. En del bilder i 1500-talets dräkter äro porträtt av samtida holländare (fig. 440, 441. Se Ax. L. Romdahl: Meddel. från Ögtlds Fornm. för:ng 1904.) Å tavlan finnes följande delvis skadade inskrift: *Angeli Tibi & universa tibi cherubin & ... abili Sanctus ... sanctus potestates ... Seraphin Dom. — Tänker på honom: som af syndarom sådana gensägelse led emot sig, at I icke tröttens i edor sinne, gifvandes eder utöfver. — Se på Jesum, som trona begynt och fullkomnat hafver, hvilken, då han måtte haft glädje, led korset och aktade intet smädelsen.* I kyrkan finnas flera andra målningar, varibland Luther och Melanchton 1521, ävensom en målning på trä med inskrift: *Arma Gotorvm*, föreställande ett krönt lejon med förgylld man och svans över tre strömmar. Denna målning blev renoverad av biskop Spegel. Även finnas två åminnelseskrifter, den ena över slaget vid Narva och den andra över religionsfriheten i Schlesien 1707. Predikstolen med bildhuggeriarbete uppfördes 1745, då den gamla nedtogs. Den fick först sin plats vid 7:e pelaren från koret men förflytta-

440. Från altartavlan.

des 1813 till 3:e, då samtidigt en del av de bilder, som understödde predikstolen och prydde taket, borttogs. Predikstolen uppbars först av en Herkulesbild men prydes nu innunder endast av en lotusblomma. Denna predikstol är förfärdigad av Nils Österbohm, Norrköping. Predikstolen bekostades genom en donation av löjtn. And. Koskull (fig. 442) 1731. En äldre predikstol var från 1605.

441. Från altartavlan.

Orgeln om 28 st. är förfärdigad för en kostnad av 15,000 dal. k:mt, år 1733 av direktör Joh. Cahman samt invigdes d. 19/8 s. år. Är renoverad bl. a. år 1813 av direktör Schörling. Ända till 1887 funnos å orgelverket en del figurer l. änglabilder med sina blåsinstrument, tillsammans benämnda »änglamusiken». Sistn. år ombyggdes orgeln helt och hållet av K. Elfström. Samtidigt togos änglabilderna bort och överlämnades, atminstone delvis, för att försäljas, till en antikvitetshandlare(!), därifrån de överfördes till Östergötlands museum. Kyrkans första orgel anskaffades år 1523 av biskop Brask och uppsattes för 100 mark danska av en mäster Jakob. Den hade sin plats å den då befintliga läktaren i n. koret. År 1628 förändrades och reparerades detta orgelverk samt förflyttades till s. sidan emellan de båda dörrarna. Kostnaden härför bestreds av domkyrkokassan med 250 d:r s:mt, det övriga av assessoren Ped. Stjernfelt. Det raserades 1733. Emellan åren 1619 och 1629 uppfördes vid v. gaveln ett större orgelverk för en kostnad av 3,100 dal. s:mt, vartill k. Gustav II Adolf årligen lämnade anslag och till vilket hertig Johan av Östergötland förärade 600 dal. s:mt. Detta orgelverk var förfärdigadt av Skänningeborgmäst. Ped. Jönsson.

I kyrkans mellankor står en numera obegagnad två fot hög dopfunt av mässing, som förr haft sin plats nära v. huvudingången. Dopfunten, som är åttkantig till formen, är av anmärkningsvärdt arbete. Den anses vara förfärdigad omkring år 1300. Å en sida framställes Kristus i Jordan, å ena sidan omgiven av Johannes, som övergjuter honom med en urna, och å andra sidan av en ängel framräckande en duk. Å mot-

satta sidan framställes Kristus med världsklotet i ena handen och med den andra välsignande sin bredvidsittande moder. Å de övriga sex sidorna stå de tolv lärjungarna två å varje (fig. 443).

I kyrkan finnes ett stort antal gravvårdar.

Den äldsta av dessa är en stympad kalkstenshäll över en svensk furste vid namn Johan, såsom det antagits, en son av kon. Svärker den gamle och död omkr. 1140. Stenen, som förr legat emellan altaret och hertig Johans gravvård, förflyttades sedan till s. gången men är nu infattad i s. väggen nära gamla altartavlan. Numera kan endast följande skönjas: *Sve . . . vond (am) . . . Dux: Magne Johes:* På stenen har synbarligen funnits någon nu utnött figur. Enligt Spegel skall inskriften i sin helhet varit: *Hic Peccatorum terror, clypeus Svecorum intumulate manes membris Dux Magne Johannes.* En gravsten å väggen i n. koret är över den år 1391 avlidne och år 1520 såsom salig förklarade biskop Nils, vilken avbildas i naturlig storlek med full biskopsskrud. Rundtomkring stenen läses: Hic, Ostgotor(um), Presul, Nicholaus, humatus, Mens pia, vas, mor(um), celesti, docmate grat(us), Anna(m) Birgitta(m) sol(em)pnit(er) hystoriavit. Ansgarii vita(m) celebriq(ue) stilo decoravit. I en båge över biskopens bild läses hans dödsår. På bandremsor läses *Euge serve bone* (hell gode tjänare) — *intra in gaudium d(omini)* (gack in i din herres glädje). I samma kor är även hertig Johans och Ulfsparreska gravvårdarna. Hertigens har intill 1812 haft sin plats till höger om altaret. I muren kring detsamma insattes 1825 en marmorsten med inskrift: *Under detta hvalf hvila Gustaf Wasas barna-*

442. Predikstolen vid midtskeppet.

barn Johan, Hertig af Östergötland f. 1589, † 1618 och dess gemål Maria Elisabeth f. 1596, † 1618. Dessutom är pfalzgreven Johan Kasimirs dotter († 1628) här begraven. Alla vila i dubbla kistor, den ena av tenn och den andra av trä. Hertigens huvud skall ha varit betäckt med furstlig krona och en furstlig prydnad lärer blivit lagd under vänstra armen.

Ulfsparreska gravvården är av marmor. Överst äro två i kroppsstorlek huggna bilder. Å sidorna framställas i uthugget arbete mildheten, tapperheten, försiktigheten, måttligheten, tålamodet, rättvisan, tron och hoppet samt en mängd vapen. Här vilar landshövdingen Erik Jö-

443. Dopfunt.

ransson Ulvsparre († 1631) och dess änkefru Beata Oxenstjerna († 1652) m. fl. av samma ätt samt fältmarskalken Erik Sparre († 1728). År 1744 nedsattes här även Maria Falkenberg och 1783 överläts graven till riksr. Melker Falkenberg, Brokind. Vid gravrannsakningen 1785 funnos här 2 kistor av tenn, 7 av koppar, 2 av bleck och flera av trä.

Intill år 1812 stod även till vänster om altaret en minnesvård av kolmårdsmarmor över Gust. Vasas svärmoder, fru Ebba Leijonhufvud, f. Vasa († 1549).[1] Här låg även Gustav I:s son hertig Sten († 1549) och måhända en annan av hans söner, hertig Karl, vilken föddes och dog 1544 samt begravdes här i domkyrkan d. $^2/_6$ samma år. Denna minnesvård har efter nedtagandet icke blivit återuppsatt.

I s. koret är en dyrbar minnesvård över den år 1600 för sin trofasthet mot sin konung halshuggne Ture Bielke och hans fru Margareta Sture. Minnesvården, som upptager hela bröstningen under midtelfönstret, prydes av kolonner, tavlor, änglar och vapen m. m. Å en lutande

[1] Hon har även blivit kallad Ebba Grip. I Schlegel och Klingspor, »Den ej introducerade sv. adelns ättartavlor», finnes endast en Ebba Grip omnämnd. Hon var gift med riksr. Svaute Bauér och avled 1666. Av Anrep nämnes hon Vasa.

marmorhäll ligga i upphöjdt arbete Bielke klädd i rustning och hans fru i fotsid mantel. Vården är av svart, brun och spräcklig marmor samt alabaster. Hans dödssätt finnes icke omnämndt i den långa inskriften, som dels är å latin, dels å svenska. Framför minnesvården är en sten över nedgången till graven, vilken förutom Bielkeska vapnet (med adlig sköld) bär inskriften: *Bjelkiorum conditorium.* År 1785 funnos här 14 kistor, varav 10 av koppar och 4 av trä. Av de förra hade 7 inskrifter.

En av de vackraste minnesvårdarna är den nära altaret över biskop Terserus. Den är förfärdigad i Italien av Pet. Schütt samt skall ha varit så dyrbar, att den medtagit biskopens hela efterlämnade förmögenhet. Biskopen är uthuggen av vit marmor i kroppsstorlek och iklädd biskopsskrud samt ligger på en kista av svart marmor. Över densamma läses å en svart marmortavla hans levnadsteckning i 36 verser på latin. Under bilden står å en vit marmortavla inskrift om födelse- och dödsår m. m. (se Ögtld I, s. 357, fig. 212).

Flera av dem, som stupade i slaget vid Stångebro, blevo begravna å domkyrkogården, men att en och annan fick plats inuti domkyrkan, framgår av en minnestavla efter »domini capitanei Nicolai Wouthe a Malkendorf Siletien» tillh. Sigismunds trupper. Bredvid tavlan hängde länge ett harnesk, som antagligen tillhört denne kapten. Detsamma förflyttades senare till stiftsbiblioteket.

Härförutom hava en mängd andra personer här fått sina viloplatser. Å väggarna äro 25 stycken huvudbaner, tillhöriga ätterna Sparre, Leijonhjelm, Lewenhaupt, von Düben, von Gerdten, Burenschöld, Lagerfelt m. fl., upphängda. Av Linköpings biskopar äro här begravna Erik Falk, Peter Karlsson, Peter Bengtsson, Jonas Kylander, Johan Botvidsson, Jonas Gotus, Andreas Prytz, Sam. Enander-Gyllenadler, Joh. Terserus, Magn. Pontin, Haqv. Spegel, Jakob Lang, Torsten Rudén, Erik Benzelius, Andreas Rhyzelius och Pet. Filenius. I Bielkeska gravkoret äro en del s. k. anvapen. Dylika från kyrkan finnas även i Östergötlands museum.

Bland det kyrkan tillhöriga silver märkas bland annat: en av hertig Johan hit skänkt kanna med Sveriges, Götes, Östergötlands och ätten Vasas vapen; en kanna, given av domprosten Frigelius 1731; en kalk, märkt E. J. W.; en d:o, given av Nils Turesson (Bielke) samt renoverad och tillökad 1700. En kalk är av agat infattad i silver med äkta stenar och pärlor, given i testamente efter landsh. Trotzig 1706; en oblatask, given av Sten Jesperson och Ragnild Jonsdotter 1665; ljusstakar, å skilda tider hitskänkta av Schering Beata Rosenhane, biskop Prytz, landsh. Rosenhane och Anna Stjernfelt; en brudkrona, hitskänkt av lagmanskan Risellsköld, m. m. Bland kyrkans tillhörigheter finnes även en dyrbar biskopsmössa från medeltiden (se Ögtld I, s. 177, fig. 150 och 151), vilken, tillsammans med ett par korkåpor, en relikask av trä och en kanna av malm, sedan år 1868 är dep. i statens samlingar i Stockholm. Där

förvaras även en del av en kyrkoskatt från medeltiden, som år 1676 anträffades vid plöjning av borgmäst. Joh. Mogathæus' löningsåker. En del av denna skatt inlöstes 1681 för statens räkning och är en av de största märkligheterna i dessa samlingar. Enligt den samtida riksantikvariens utsago i brev till Magn. Gabr. De la Gardie skall han av detta fynd sett silver endast till 1/2 lisp:s vikt (omkr. 4 kg.) men att fyndet varit två mansbördor silver. Det, som icke erbjöds staten till inköp, sålde borgmästaren till guldsmeder. Av de föremål, som nu tillhöra statens historiska museum, märkes främst en stor kalk av förgylldt silver. Å foten är en bild av den korsfäste, omgiven av symbolerna för evangelisterna Markus, Lukas, Matteus o. Johannes. Kristus står framför korset med huvudet omgivet av gloria. A båda sidor utgå rundbågar, omslutande nio bröstbilder. Närmast korset synes jungfru Maria o. evangelisten Johannes, båda lutande huvudet mot ena handen till tecken av sorg. Närmast dessa komma domkyrkans skyddshelgon Petrus och Paulus och i övriga bågar äro fem bröstbilder av änglar, alla med olika anletsdrag. I övrigt upptages foten av rikt bladverk i relief, vilket även förekommer å den framspringande midtknappen. Bland detta bladverk finnas större och mindre rundlar, med å de större jungfru Maria och barnet samt de tre konungarna från Österlandet med sina håvor, å de mindre evangelisternas symboler. Kalken, med romanska motiv, är från 1200-talet (fig. 444. Se Hildebrand: Sveriges medeltid III, s. 652). Å tillh. paten ses Guds välsignande hand m. m. Den till staten hörande delen av fyndet innehöll

444. Kalk från Linköpings domkyrka.

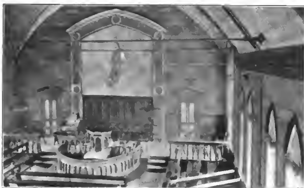
förövrigt 4 relikgömmor, varav två i form av ormar (se Ögtld I, s. 144, fig. 142). En tredje utgöres av en silverstatyett, framst. S. Katarina av Alexandria. Denna är enl. inskrift en gåva av prosten Nils Lenck år 1509. Till detta fynd hör även en monstrans.

Domkyrkan är försedd med åskledare, har elektrisk belysning och kan sedan 1876 uppvärmas.

Före reformationen hade, som nämndt, kyrkan ofantliga rikedomar. Men redan därförut eller emellan åren 1523—26 utskrevos såväl från Linköpings domkyrka som från andra kyrkor, i form av skatter och lån till krigshärens behov och till rikets gälds betalning, penninge- och silvergärder av kyrkornas överflöd. År 1527 började dock den egentliga reduktionen, och från samma år är bekant, att de dyrbaraste silverprydnaderna avlämnades från Stockholms kyrkor samt från Västerås och Linköpings domkyrkor. Från den sistnämnda uppsändes till kammaren i Stockholm nära 1,000 lod silver. En senare sändning av år 1541 bestod av 2,373 lod. Bland de prydnader, som uppsändes från Linköpings domkyrka, var även en förgylld monstrans om nära 500 lod. Nyssnämnda sändningar voro dock på långt när icke de enda, ehuru beloppet av allt, som sändes, här icke kan uppgivas.[1] Vad emellertid med säkerhet är kändt, är, att kyrkan år 1566 endast ägde 4 förgyllda kalkar, en liten vit kalk, en förgylld krona om 102 lod och en »biskopshatt med något silver och stenar», allt tills. väg. omkr. 384 lod. Den förlust kyrkan gjorde i lösöre var dock obetydlig emot reduktionen av hemman och tionden. Storleken av domkyrkans ursprungliga förmögenhet är icke med säkerhet känd. Enl. en gammal uppgift skulle den utgjorts av 592 m., men härvid synes man bland hemmanen även upptagit lägenheter m. m. Enl. en annan uppgift skulle den bestått av »578 hemman, 158 tunl. stadsjord och äng till 134 lass hö, oberäknadt en ansenlig mängd årlig spannmål från mångfaldiga kyrksocknar, som utgjorde nära 1/10 av Östergötland och ett ungefärligt värde av 5,000,000 rdr bko». År 1543 utgjordes Linköpings domkyrkas och prebendens gods, räntor och tionden av 226 åkrar, ängar och tomter med årligt utsäde av 127 tön och 3 spann korn, 552 landbönder och lägenheter med en avrad och gingärd av landbönderna av 315 m:k 3 sk. danska penningar (häruti tomterna även inberäknade), 1,144 tön. 4 sp. korn och råg, 12 tunnor 11 pund smör, 813 dagsverken, 169 körslor, 259 lass ved, 2 fat järn, 263 alnar lärft, 6 lisp. humle, 50 lass hö, 82 får och 56 höns, vartill kommo kyrkor med sina tionden: 222, varav utgick kanikedel: 378 tön, 2 spann; spetals- och själagårdsdel: 116 t. 2 sp. och biskopsdel: 94 t.

[1] Vid denna indragning försmåddes ingenting, och man lät sig icke endast nöja med kyrksilvret, utan man tog även, vad som fanns av koppar, mässing och tenn m. m. Från gravkoren togos de gyllene siraterna och bokstäverna. Från taken avtogos kopparplåtarna och från griftvalven hämtades likstenar till kungliga murares och taktäckares behov. Man kan icke annat än förvånas vid tanken på, huru en del av dessa saker sedermera användes. Saker, som för endast ett eller annat tiotal av år sedan hållits i helgelse och vördnad, användes nu på alla upptänkliga sätt och t. o. m. drottn. Margareta drog icke i betänkande att använda mässhakar och altarkläden till kläder åt sina barn och sin närmaste omgivning.

1 sp. korn.[1] Genom den successivt fortgående reduktionen hade emellertid redan nämnda år större delar härav eller alla kyrkogodsen, två prelaturer och tio prebenden blivit indragna till kronan.

445. Linköpings metodistkapell.

Kyrkans nuv. årliga inkomster äro: kronotionde: 325 hl. säd, hälften råg o. hälften korn, lösta efter tioårig medelmarkegång, arrendemedel för Tannefors f. d. pappersbruk fr. o. m. 1/5 1916 utg. 2,100 kr., ränta av domkyrkans forna kvarn i Tannefors 20 hl. säd, hälften råg och hälften korn, lösta efter årets markegång, hyres- och tomtmedel för domkyrkan tillhöriga gårdar och tomter 575 kr.

Kyrkan omgives av en trädbeväxt, öppen plats, vilken förr varit använd som griftegård för både stadens och S:t Lars församlingar. Den omgavs till år 1815 av en ringmur, vilken då borttogs samtidigt med det no. om kyrkan belägna benhuset, varefter gravstenar och gravhögar undanröjdes och marken planerades. Begravningsplatsen flyttades redan 1812 till sin nuv. plats v. om staden. Utvidgades åt s. och ö. 1830 samt invigdes 1833. En ny griftegård tillkom 1882 midt emot den förutvarande. Å densamma är gravkapell uppfördt. Ännu en, v. om gamla kyrkogården, invigdes 1910.

446. Ebeneserkapellet i Linköping.

[1] Av tionden äro här endast upptagna beloppen av de kanikedelar, som utgingo från Östergötlands och några få småländska kyrkor. Dessutom hade dock kapitlet haft kaniketionde från smålandsdelen av Linköpings stift, så att var och en av de större kanonierna haft ett härad till sin uppbörd. Se vidare härom: Sveriges inre historia från Gustav I av Hans Forssell.

Den andra i staden belägna *S:t Lars kyrka* är beskriven i detta arbete sid. 606.

Den numera nedrivna *Hospitalskyrkan* var en lämning från det gamla hospitalets tid. När den byggts är obekant. År 1887 anträffades här kapitäler, som tillhört gamla kyrkan, och som nu förvaras i Östergötlands museum. År 1912 gjordes här undersökningar och ansågo sig undersökarna, två arkitekter, här finna lämningarna av ett kapell, uppfördt i två skepp med kryssvalv och prydt med pelarkolonner. Man hittade även ett par mynt, ett medeltida och ett från Johan III:s tid. Benrester samt fragment av brons och lerkärl ävensom tjockt kollager sägas ha anträffats. År 1913 anträffades här ett skelett jämte delar av ett annat. År 1771 ombyggdes kyrkan av tegelsten å gamla grunden. Sedan hospitalet på 1770-talet förflyttats till Vadstena, överlät serafimergillet kyrkan år 1785 till Linköpings stad mot skyldighet att underhålla densamma, men den kom samtidigt med lasarettet i landstingets ägo. Gudstjänst hölls därförut av en av staten avlönad präst, men sedermera merendels av slottspredikanten, som härför erhöll kollekter och influtna medel för bänkrum. Så småningom upphörde all gudstjänst att hållas här. År 1885 överlät landstinget kyrkan till Östergötlands museum, som här hade sina samlingar till 1897, kort innan kyrkan på grund av försäljning till enskild person nedrevs. Kyrkans ringklocka, nattvardskärl m. m. förvaras i Östergötlands museum (se Ögtld I, sid. 533, fig. 242).

447. Linköpings stads sigill.

Förövrigt finnas inom staden frikyrkliga församlingar (se Ögtld I, s. 546) med egna predikanter och gudstjänstlokaler (fig. 445, 446).

Av fornlämningar i staden finnas tre runstenar omtalade. En av dem har funnits i »S. Lars kyrkioherberges vägg», men synes i början på 1700-talet stått vid S:t Lars kyrka, dock utom kyrkogården, v. om kyrkan utmed Ågatan vid ett litet gammalt stenhus. Broocman säger o. 1760 kyrkohärbärget vara »nv. utom kyrkogården beläget» och runstenen rest å »norra sidan». Stenen fördes icke långt senare till Valla egendom, där den först restes vid en gärdesgård invid gården för att i början av 1800-talet läggas som valv under en bro, där den återfanns 1903. Runstenen borde vid anträffandet återbördats till staden, som den tillhör, och uppställts i närheten av dess först kända plats. Runstenens rätta plats är icke vid Valla. Ristningen lyder i översättning: Sandö lät resa denna sten efter sin make Faste och sina två bröder Gudmund och Sigbjörn. Från »Modis gård» omtalas en nu försvunnen runsten, å vilken skall ha lästs: Gudtorn och Sixten och Gere de reste stenen efter sin broder Olaf. En tredje, ävenledes försvunnen sten skall ha stått i Linköpings »stadz scholmästaregård» och lär läsningen varit: Joar reste (stenen) efter sin broder Enar, en god kämpe. Vid grundgrävning till en byggnad vid S:t Larsgatan invid Trädgårdstorget anträffades 1911 en bronscelt. Något tidigare hittades en bronsnål vid Nygård År 1905 hittades vid grundgrävning i gården n:r 18 S. Pers kv. 106 st. mynt

varav 35 svenska från åren 1536—75 samt resten utländska åren 1534—78. — Å »Kittelberget» är en s. k. jättegryta. (Se vidare S:t Lars s:n.)

Stadens vapen framställer ett lejonansikte, vilket skall vara en sinnebild för Kristus, omgivet av fyra rosor, betecknande de fyra evangelisterna, det hela i form av ett kors, kristendomens grundtecken (fig. 447).

Mjölby.

Mjölby är avsedd att inom kort (nov. 1917) räknas bland Östergötlands städer (se sid. 861—865).

Motala.

Motala är ännu 1917 Östergötlands yngsta stad (fig. 448). *Motala* blev för sina kvarnar och sitt fiske tidigt en medelpunkt för orten. Staden är belägen invid Motala ström och Göta kanals mynning i Varviken av Vättern på gränsen emellan skog- och slättbygd.

Staden började sin tillvaro som köping och har för sin uppkomst att tacka Göta kanals upphovsman och skapare Baltsar Bogislaus von Platen (fig. 449). Köpingen anlades enl. k. tillstånd av d. $^{21}/_{3}$ 1823, sex år efter kanalarbetets påbörjande i nejden. Genom nämnda kungabrev förklarades Motala för en av stad oberoende köping, till handels idkande på inrikes orter med de villkor, att var välfrejdad svensk undersåte och utlänning av vad kristlig trosbekännelse som helst, vilken innehar eller kan vinna svensk medborgarrätt, må efter sökt och erhållet tillstånd av k. befallningshavande i Östergötland äga frihet att sig i köpingen bosätta och där utan hinder eller tvång av korporationer, skrån och gillen, av vad namn och beskaffenhet de vara må, idka varje lovlig handel och

448. Utsikt av Motala.

449. von Platens grav.

handtering som egentligen för stadsmannanäring och rörelse anses kan. Till köpingens anläggande avsöndrades mark från tre hemman och boställen i Motala socken och k. brevet av d. 18/5 1824 bestämmer den ersättning, som köpingen årligen skall erlägga till dessa hemman. Kartan stadfästades genom resolution av d. 6/8 1824. Femtiosju tomtplatser, varibland tio för magasiner, blevo därefter å auktion d. 1/8 1825 utbjudna till försäljning med förbindelse att inom två år bebygga desamma. Trettiosju gårdstomter blevo även samma år försålda, men det gick långsamt med bebyggandet, och efter tre år voro endast sex à åtta tomter mer eller mindre bebyggda. Tomternas antal var vid denna tid 174 i 31 kvadrater. Arealen var o. 33,5 har. Från 1824 höllos här 2 marknader årligen men av dessa upphörde den i maj 1866 och den i oktober 1875. En resande, som 1826 besökte staden, skriver bl. a.: »Något Rom finnes väl här ännu icke, men dess kullar äro likväl redan utstakade och visa den öppna halvcirkel och det ovanligt behagliga samt för handel och sjöfart tjänliga läge, den nya staden får.» Några byggnader, tillhörande kanalbolaget, voro då uppförda, men något privat hus syntes ännu icke vara under arbete. År 1833 voro här endast 88 personer bosatta. Femton år efter köpingens anläggande funnos av 60 personer, som nedsatt sig här med borgarrätt, 25 kvar, varibland 5 handlande, varav 2 hade så stor handel, att den kunde jämföras med den största i Skänninge, men de övriga obetydlig. Fattigdom samt bristande företagsamhet och skicklighet, hette det vid denna tid, höllo nere både handel och handtverk. Att köpingen dock i viss mån gick framåt bevisas av, att det redan år 1840 kunde berättas, att köpingen bebyggdes och utvecklade sig årligen samt att där drevs icke obetydlig handel. De dagligen passerande ångbåtarna och den stora mängd av resande, som här infunno sig, gjorde även rörelsen, synnerligast sommartiden, högst livlig. År 1842 voro de flesta tomterna bebyggda. År 1880 erhöll köpin-

gen stadsrättigheter, vilka trädde i kraft d. 1 april 1881. Redan d. 16/6 1876 utfärdades bestämmelse om att köpingen i det som angick försäljning av brännvin och andra spirituösa drycker var att anse som stadskommun.

Det skulle kunna tyckas, att Motala, som i förhållande till provinsens övriga städer är ett ungt samhälle och i jämförelse med Linköping och Norrköping är i saknad av dessa städers många företräden, skulle ha att bestå stora svårigheter för sin utveckling. Men så har icke visat sig vara förhållandet. Detta är beroende på vissa betingelser, som just äro bidragande till ett samhälles utveckling. Motala är näml. sär-

450. Järnvägsstation i Motala.

deles fördelaktigt beläget i avskärningspunkten emellan de två viktiga trafiklinjerna, Göta kanal och den 1873 tillkomna Mjölby—Hallsbergs järnväg (fig. 450). Härtill kommer den smalspåriga banan från Motala till Fornåsa å Mellersta Östergötlands järnväg med broar över strömmen och kanalen härstädes (fig. 451). Dessutom är avsikten att med en järnväg från Motala till Bjälbo vidga förbindelserna med orten. Plan förefinnes även om en järnväg till Askersund. Landsvägsförbindelserna äro sedan gammalt goda. Här finnes god hamn. Över strömmen leder en vacker bro, och i kanalen finnes en bestämmande sluss. Postkontor inrättades 1827, telegrafstation 1856, sparbank 1860, folkbank 1876, vatten- och kloakledning från slutet av 1800-talet. Lokaltelefon och elektrisk belysning fanns här tidigare än i ett flertal andra större städer, ett bevis på att här funnits företagsamma män bland de ledande. Numera erhålles elektrisk kraft såväl för staden som orten från Motala ströms kraftab. Tre banker ha här avdelningskontor. Föreningen Egna hem har här sitt säte med sin verksamhet i skilda delar av landet.

År 1917 ha stadsfullmäktige framställt att få tullkammare i Motala samt i samband därmed tillerkännas stapelstads-, nederlags- och transitupplagsrätt. Generaltullstyrelsen har med anledn. därav hemställt hos

k. m:t, att då dylik rätt med ingången av 1921 upphör för Vadstena, denna rätt må överflyttas till Motala.

Redan under de senaste åren som köping utvecklade sig samhället med jättesteg, vilket sedermera alltjämt fortgått. Livlig handel — omkr. ett 90-tal handl. finnas — och affärsverksamhet samt företagsamhet i det allmännyttiga utmärka även detta samhälle framför många andra. I sin emigrationsutredning yttrar prof. Sundbärg vid tal om Östergötlands städer, att endast Norrköping, Linköping och Motala äro av ekonomisk betydelse. Mycket har staden därför att tacka den livskraftiga industri, som finnes såväl i som närmast omkring staden. Platsen är

451. Järnvägsbro i Motala.

ett bland de större industricentra inom länet. Staden kan härav icke undgå att i flera hänseenden draga fördel. I främsta rummet märkes Motala mek. verkstad med sina omkr. 2,000 arbetare och ett femtiotal tjänstemän. Därtill må nämnas Aspska klädesfabriken med omkr. 300 arbetare, Holms vadd- och pappersfabriker jämte andra industrier, Motala kvarnbolags och kvarnab. Motala ströms kvarnindustrier, en mjölksilsfabrik, kallad Ulax, med betydande export, hästskofabrik, sandstensbrott, snickerifabrik, trikåfabrik, benmjölsfabrik, cementgjuterier, elektricitetsverk, kemisk-tekniska fabriker, kvarnstensfabrik, kvarnverk, mek. verkstäder och gjuterier, tegelbruk, velociped- och förnicklingsfabriker m. m. Handtverkarnas antal är omkr. 75. Bland andra förmåner nämnas en fiskodlingsanstalt (se Ögtld I, s. 555) samt lax- och annat fiske. I stadens omgivning finnas flera pensionat, vilka komma väl till pass för det mångtal turister som besöka platsen på grund av de goda kommunikationerna och den härliga naturen. Vid Vättern 2—3 km. från staden ligger den numera bemärkta strandbadorten, som blivit kallad Varamobaden. Något längre bort ligga Medevi minnesrika hälsobrunn, vid Boren det historiskt bekanta herresätet Ulvåsa (nu tillhör. Josef Hermelin och hans son Gösta H., fig. 452) samt den nära Vättern na-

turskönt belägna egendomen Lindesnäs, en gång tillhörigt Gustav Maurits Armfelt (senast K. W. Ribers, som 1917 försålt egendomen, fig. 453).

Vid planens bestämmande för Motala samhälle tänkte man sig nog icke, att detsamma skulle få den utsträckning, som det sedermera fått. Planområdet tilltogs därför alldeles för litet. Redan på 1870-talet, då frågan om stadsrättigheter för den dåv. köpingen förekom inför k. m:t, bestämdes i avseende å planläggning och fastställelse av köpingsområdet, att från 1880 års början skulle i administrativt och kommunalt hänseende mot vissa bestämda villkor förenas vissa Motala landsförsamling tillhörande områden. Dessa områden utgjordes dels av delar, vilka av

452. Ulvåsa.

köpingen blivit inköpta, dels ock av sagda församling tillhöriga gamla klockaretomten och kyrkoplanen ävensom den Göta kanal tillhöriga lägenheten Poppelhem. Gränsen för köpingens område åt so. blev därigenom yttre gränslinjen av nuv. Platensgatan. De villkor, som härvid bestämdes, voro, att köpingen vid nämnda tidpunkt skulle, jämte det köpingen övertog underhållet av de fattiga från de jordlägenheter och områden, som med köpingen förenades, för dessa lägenheter och områden, jämte därå skattskrivna personer efter deras nuvarande fyrktal, inlösa till inköpspriset så många Motala landtkommunens aktier i Hallsberg—Motala—Mjölby järnväg, som belöpte å nämnda fyrktal i förhållande till återstående fyrktalet inom landtkommunen, samt, för den händelse landtkommunen avhändt sig större eller mindre del av de utav kommunen inköpta aktier i nämnda bolag, övertaga efter samma grund uträknad andel uti den ännu oguldna skuld, som kommunen kunde hava för inköp av de sålunda avyttrade aktierna sig åsamkat, samt att av de lägenheter, som utan att nu tillhöra köpingen införlivades med densamma, under de första tjugu åren ej fick utkrävas högre kommunalutskylder

än därifrån då utgick. Slutligen bestämdes, att den i ifrågavarande jordområde ingående skattelägenheten Källarhagen skulle uteslutas ur jordeboken. Men även genom denna tillökning blev området för litet. Efter hand har en del nybyggen tillkommit här och där utom stadsområdet, till en början obetydliga men så småningom tagande form av små förstadssamhällen. Detta föranledde tanken på att ytterligare införliva en del av socknen med samhället, varigenom detsamma bekommit en utvidgning, som bör kunna anses tillräcklig för längre tid. Arealen är enl. 1910 års uppgifter 56 har, därav 55 land. Men därtill kommer numera den med staden fr. o. m. 1917 införlivade delen. Detta område

453. Lindesnäs.

upptager något mer än ett 30-tal hemman och jordlägenheter, avsöndrade lägenheter, järnvägssträckor och en del av Göta kanal, tillika med det vattenområde av Vättern och Motala ström, som lagligen tillhör dessa fastigheter. Genom att uppgöra och begära stadfästelse å lämplig stadsplan för utanför nuv. stadsplanen belägen mark bliver staden genom denna anordning i tillfälle att förekomma otrevnaden av alla förstadssamhällen. Vid 1912 års början voro omkr. 200 tomter bebyggda, 1916 tv. till 5,140,300 kr.

Namnet *Motala* skrives redan i äldsta kända handlingar på samma sätt, som det skrives än i dag. Endast vid ett par tillfällen skrives *Mothala* och *Modala*. Enligt prof. A. Noreen är namnet sammansatt av ordet »mot» (vägamot) = ett ställe, där två vägar mötas, samt ordet »al» = helig plats, vilket översatt är »templet l. offerplatsen vid vägmötet», vilket ju också passar in med avseende å stadens läge. Såsom gård, tingställe, by och socken omtalas Motala redan i äldre tiders handlingar. År 1288 förlänades en gård med tillhörande fiske i Motala av kon. Magnus till riddaren Knut Mattiasson, och år 1296 omnämnas Motala kvarnar och

fiske. I början av 1300-talet omnämnes en klockgjutare i Motala. År 1361 utfärdades en köpeavhandling, dat. Motala kyrka. Omnämnes vidare 1369 rörande fiske, 1374 och ofta såsom rätt tingstad, 1380 och 1381, då en kvarn och ett laxfiske omtalas, 1383, då i ett bytesbrev emellan Vadstena kloster och Bo Jonsson (Grip), som här hade betydlig egendom, talas om »20 tomter i Motala», 1389, då fastigheter i Motala skänktes till Vadstena kl. av riddaren o. lagm. i Uppland Karl Ulvsson av Tofta, 1399, då byggnader (»værkan») här vid räfsteting tilldömdes nämnda kloster, 1405, då tre »tomter av Motala kyrka» nämnas, 1409, då riddaren Gustav Leksson skänkte en kvarn och fiske här till Vadstena kl., 1410, då riddaren Knut Bonde och hans hustru stadfästade ett äldre testamente till samma kloster på så mycket laxfiske, tomter och kvarnställe, de ägde i Motala, samt s. å. en kvarn å vilken kyrkoprästen i Vinnerstad nedlagt stora omkostnader, s. å. då riddaren Gottskalk Bengtsson (i sig. tillbakaseende ulv) pantförskrev till Vadstena kl. en kvarnström i Motala å och ett ålfiske i Motala i Motala s:n, 1414, då Margit Benktsdotter vid tinget här ingick förlikning med riddaren Håkan Niklisson (Björnram), som beskyddat en man, som mot henne övat våld (se Ögtld I, s. 33) o. s. v.

454. Kungsgatan i Motala.

Från 1400-talet är platsen historiskt bekant för den vid »Motala ting» försiggångna domen över och därpå avrättningen av danske fogden Jösse Eriksson (se Ögtld I, sid. 173, fig. 148). — Vid den upprivna bron över Motala ström överrumplades under Daniel Rantzaus och danskarnas härjningar i Östergötland det svenska lägret härstädes i dagningen d. $^{15}/_{1}$ 1568 (se Ögtld I, s. 280), varvid svenskarna blevo illa åtgångna. — Vid strömmens s. strand skall hertig Johan av Östergötland låtit bygga sig »våningsrum» att bebo under den tid, han här plägade jaga och fiska. Måhända detta är samma hus, som i slutet av 1600-talet kallas »Motala hus» och räknas till Motala kungsgårds ägor, »besittes av enkedrottning Hedvig Eleonora, men bebos av en krögare». Om nämnda kungsgård skriver Rhyzelius år 1774: »Där än i dag kungsladugården ligger, har

455. Platensgatan.

fordom varit en fast borg, såsom på platsen skönjas kan. Denna har länge hetat Kungs-Motala, till åtskilnad från Bispmotala, hvilket legat ofvantill bron gent emot kyrkan, der prestgården är». Några lämningar härav finnas numera icke. Under katolska tiden fanns här i trakten ett kapell, helgadt Beatæ Birgittæ.

Av *farsoter*, som här härjat, nämnes koleran, då år 1834 i Motala by och vid mek. verkstaden till d. 11/10 hade insjuknat 158 personer, varav 46 avlidit. År 1912 förekom den svåra sjukdom, som blivit kallad barnförlamning, inom Motala stad.

Ovan är redan stadens första bebyggande omnämndt. F. n. finnas här 2 torg, det sist tillkomna invid järnvägsstationen. Gatorna äro Drottninggatan, Kungsgatan (fig. 454), Bispmotalagatan, Sjögatan och Strandgatan. Dessa huvudgator skäras från väster räknadt av Styrmans-,

456. Plan av Motala 1899.

Kaptens-, Timmermans-, Rådmans-, Borgmästare-, Skol-, Medevi-, Repslagare-, Präst-, Kyrko-, Poppel-, Nya skol-, Platens- (fig. 455), Kapell-, Käll- och Torggatorna, de senare 5 gatorna tillh. den nyare stadsdelen åt nordost (fig. 456). Ny stadsplan är fastställd 1914.

Beskattningsbara inkomsten var 1911 kr. 1,486,430. Kommunalutskylderna voro kr. 5,50 för bev.-krona. Tillgångarna vid 1910 års slut upptogos till kr. 601,492 mot skulder kr. 395,582 och vid 1914 års slut till kr. 1,073,246 och kr. 685,186. År 1916 uppgick fastighetsvärdet till kr. 5,652,500 och tax. inkomsten av kapital och arbete till kr. 2,303,150. Folkmängden var, som redan

457. Del av rådhuset vid Platensgatan.

omnämndt 1833: 68, men hade 1840 stigit till 238, 1850: 503, 1870: 1,574, 1910: 2,908, 1916: 5,359, varav 2,364 pers. på det område av Motala landskommun, som d. 1 jan. 1917 införlivades med staden.

Av *välgörenhetsinrättningar* märkes ett barnhem. *Bohnsackska* donationen uppgår till 20,000 kr. och *Lindströmska* don. för en arbetsstuga till 13,200 kr. o. s. v.

I avseende å *undervisningen* är bekant, att en sockenskola inrättades här år 1817 på grund av en donation av grosshandl. Joh. Pet. Bromander från 1807. Dubergska flickskolan inrättades på grund av donation av änkefru Didrika Duberg, f. Bromander. År 1910 gav emellertid k. m:t tillstånd till, att denna skolas tillgångar — nu omkr. 42,000 kr. — fingo överlämnas till kyrkorådet i Motala lands- och stadsförsamlingar för att förvaltas som en särskild fond, kallad änkefru Didrika Dubergs fond. Sedan en tiondedel av ränteavkastningen årligen tillagts kapitalet, får återstoden tills vidare lika fördelas emellan Motala barnhem och Jungqvistska stiftelsen. I senare tid har Motala samskola till-

kommit med föreståndare, 4 lärare och 4 lärarinnor. Samskolan står under inspektor och särskild styrelse. Skolbyggnaden invigdes 1913. Samskolans föregångare var sedan omkr. 1880-talet ett privat elementarläroverk. Vad folkskolan beträffar, har 1916 beslutats, att staden själv övertager i huvudsak skolväsendet inom det införlivade området och antager lärarepersonalen där såsom i stadens tjänst lagligen anställd med samma löneförmåner och tjänstgöringsskyldighet som vid stadens skolor förut anställd personal. Ny skolhusbyggnad är beslutad att uppföras i n. delen av nya området å Motala prästgårds ägor. Den samtidigt fastställda skolstaten utgör 39,730 kr. 75 ö. med en brist för uttaxering av 23,500 kr. mot 11,000 kr. föregående år.

Ett så förhållandevis ungt samhälle som Motala är kan givetvis icke framvisa några minnesrika byggnader. Den äldsta byggnaden är Göta kanalbolags byggnad vid hamnen, som bl. a. inrymmer bolagets arkiv. Av offentliga byggnader märkas i främsta rummet stadens rådhus (fig. 457) och Aska, Dals och Bobergs häraders tingshus.

458. Samskolehuset.

Det förstnämnda uppfördes på 1890-talet för egen räkning av kaptenen K. A. Ahlbom, men skänktes av honom till staden 1908. Byggnaden med flyglar är uppförd i s. k. svensk barockstil efter ritning av arkitekten Gust. Lindgren samt är ett tilltalande byggnadsverk. Tingshuset från år 1910 är en präktig och helgjuten byggnad, en värdig »tingstad», som torde vara en av de största och vackraste i landet. Ritningen är av arkitekten Värner Northurn (fig. 18, sid. 31). Bland övriga byggnader nämnas samskolehuset från 1912 (fig. 458), det förutvarande råd- och stadshuset samt teatern (fig. 459).

Stadens *magistrat och rådhusrätt* består av borgmästare, 3 rådmän, varav 1 extra, stadsfogde, krono- och stadskassör, stadsbokhållare, stadsingenjör och stadsfiskal. *Stadsfullmäktige* ha ordf., v. d:o och 25 ledam. Därtill komma *drätselkammare, brandkår, polismän* samt vanliga nämnder.

Stadens läge är friskt (fig. 460), med hög och ren luft samt soligt, har 18 m. breda trädplanterade gator, stora tomter och husen omgivna av trädgårdar, Bland vackra promenader nämnas stadsparken (fig. 461) och alléerna längs kanalen, vid vilken Baltsar Bogislaus von Platen har sin grav. »Gästis» med sina gamla minnen har en vacker invid strömmen belägen park. En särdeles vacker idrottspark finnes.

459. Teatern.

Vid stadens beskrivande bör icke förbigås den uppgjorda planen att till ett fall samla alla nu befintliga fall och forsar i Motala ström emellan Vättern och Boren. Då detta berör även kronans här varande vattenrätt, har härtill sökts och vunnits riksdagens bifall. Den tekniska planen är färdig, avtal med alla vatten- och strandägare är gjordt, och den förnämsta vattenrätten är förvärvad, vadan detta bemärkansvärda företag har alla utsikter att komma till stånd. Vätterns vattenstånd är avsett att samtidigt ordnas och ett kilometerlångt samlingsbäcken kommer i jämnhöjd med sjöns yta ned till Duvedals kvarn, där det sista fallet mot Boren nu är. Där skall lugnvatten åstadkommas. Det kommer visserligen att omskapa den vackra naturen kring stränderna, men detta måste giva vika för de storslagna utvecklingsmöjligheter, som kunna bliva en följd efter planens förverkligande.

460. Badhuset.

461. Stadsparken.

I *kyrkligt* hänseende bildar Motala stad och Motala landskommun tillsammans Motala pastorat. Vid ny reglering 1921 är föreslaget, att det skall bliva en komminister i vardera församlingen. Kyrkan, belägen i staden, är gammal men ombyggdes i modern stil år 1774. Är reparerad senast 1892 och invändigt 1916 (fig. 462). Längden: 39, bredden: 13 met. med 900 sittplatser. Uppvärmes med varmluft. Al-

462. Motala kyrka.

tartavlan framställer korsfästelsen och är målad 1856 av Joh. Zak. Blackstadius. Den är hitskänkt 1857 av änkefru Didr. Duberg, f. Bromander.

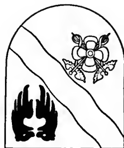

463. Mässhake från Motala kyrka.

Kostnaden för densamma uppgick till 4,000 kr. Gamla altartavlan, som ännu finnes kvar, framställer Kristi korsfästelse och uppståndelse samt evangelisterna Lukas och Johannes samt har därunder von Delvigska och Kugelhjelmska vapnen. Den är hitskänkt 1724 av översten Klas Gustav v. Delvig. Orgeln om 26 st. är av Zetterqvist, Örebro. Föregående orgelverk om 18 1/2 st. var från 1800. Gamla kyrkans orgel var från 1697. Ljuskronorna äro 6 av mässing och i sakristian är en glasljuskrona. Av de förra äro fem från åren 1752, 1774, 1776, 1902 och 1903, vilken sistn. skänktes av apotekaren Ax. Sandberg. Vid altaret äro tre gravstenar, uppsatta i väggarna. De ha förr legat över Kugelhjelmska graven, den ena över Birgitta Stjernfelt († 1643) och den andra över Katarina Griis, som båda voro gifta med Klas Kugelhjelm († 1681), vars minne förvaras av den tredje stenen. I övrigt finnas här gravstenar över kyrkoh. Joh. Sundius († 1665) och hans hustru samt över forne lagföraren Jönsson († 1632). Huvudbaner finnas efter översten Klas Kugelhjelm, översten Hieronymus Lindeberg († 1677), Petrus Hieron. v. Rudbeck († 1708) och generalmaj. Klas Gust. v. Delvig († 1736). En äldre mässhake tillhör Östergötlands museum (fig. 463).

Tornet färdigbyggdes år 1846. Därförut hängde ringklockorna i en klockstol å kyrkogården. Den största av dessa klockor blev först omgjuten 1694 och sedan 1726, 1813 samt 1858 och den minsta 1747. Å storklockan läses: Hör, Gud ännu sin nåd dig bjuder, Se, templets portar öppna sig. Kanske härnäst när klockan ljuder Upplåtes gravens port för dig. Du går ej mer i Herrens hus. Ditt rum bereds i jordens grus. Sv. ps. n:r 323, v. 1. Å lillklockan läses: Gudi allena äran.

Ett runstensfragment med slingdelar och några få runor har hittats å Motala kyrkoherdeboställes tomt och förvaras av enskild person i Linköping. År 1905 hittades i närheten av den från Motala norrut gående järnvägen en guldbrakteat, lika den mycket omtalade Vadstenabrakteaten (se Ögtld I, sid. 72, 73). Vid Motala pappersbruk är i Motala ström funnet ett ringspänne av silver från vikingatiden, nu förvarat i statens samlingar.

464. Motala stads vapen.

Stadens vapen delas på snedden av ett band, varmed torde avses en ström, och har i den övre delen det v. Platenska vapnet, två vingar med vilddjurshuvud, samt i den nedre en propeller (fig. 464), syftande dels på stadens grundläggare, dels på verkstaden (se vidare Motala socken s. 50).

Norrköping.

Sjö- och stapelstad, belägen nära Motala- l. Norrköpings ströms utlopp i Bråvikens innersta bukt, Rörsviken (fig. 465). Geografiska läget är 58 gr. 35 m. o. 28 sek. nordl. br. samt 1 gr. 52 m., 2 s. l. väster om Stockholm. Omgivningarna äro Bråbo, Lösings och Memmings härader samt socknarna Ö. Eneby, S:t Johannes och Borg. Förutom till sin östligaste del är staden belägen på bergig och fast grund. Motala ström (fig. 466), som inom staden bildar kraftiga vattenfall, delar staden

465. Utsikt av Norrköping.

i två delar. Från d. 1/1 1916 är Ö. Eneby s:n införlivad med staden Före denna dag var stadens areal enl. Sveriges officiella statistik 853 har, därav land 802. Härav tillhörde S:t Olai förs. 289 med 282 l., Hedvigs 447 med 412 l. och Norra 117 med 108 l. Efter sistn. dag tillkommer Ö. Eneby förs. med en areal av 8,204 har, därav 5,552 land (se Ö. Eneby sid. 270). Om S:t Johannes s:ns tillämnade inkorporering med Norrköping hänvisas till sid. 761. Enl. k. m:ts beslut i dec. 1916 har den gjorda framställningen om denna införlivning på vissa villkor bifallits, men skall icke ske förr än fr. o. m. 1/1 1918. Därmed ökas folkmängden ytterligare. — Jordarten är lera, mosand och grus.

Vid vilken tid Norrköping började bliva en plats av mera betydenhet kan icke sägas. Men att platsen redan tidigt åtminstone varit besökt, framgår av det fynd av en harpunspets av ben, som 1907 hittades vid grundgrävning för nuv. rådhuset. Fyndet låg omkr. 4,5 met. under markytan och omkr. 1/4 m. under Östersjöns nuv. vattenyta i Littorina-

lera bland skelettdelar av en vikaresäl. Att orten var bebodd, om ock ännu icke i fasta boplatser, redan under stenåldern kan sägas med visshet (se Ögtld I, sid. 11, 17 o. 20). Från bronsåldern härstamma de hällristningar, som finnas på flera ställen i Norrköpingsnejden (se Ögtld I, sid. 31, 32, och Ögtld II, s. 274, 275). Även i själva staden finnes en dylik ristning, den under nyare tid överbyggda hällristningen å Knäppingsborgsklippan. Av namnet på en by, *Leghongs hambre* (sedan Ledingshammar), som under 1100-talet tillhörde Askeby kloster, och å vilken bys ägor en del av staden är uppbyggd, har man dragit den slutsats,

466. Motala ström.

att Norrköping i en avlägsen forntid även skulle varit samlingsplats vid förestående vikingafärder. Med fästadt avseende på Norrköpings i detta avseende fördelaktiga läge synes detsamma vara sannolikt, så mycket mer som man, med den kännedom, vi äga om våra förfäders sätt att leva, kunna anse läget även i andra avseenden varit för dem särdeles lämpligt. Av den vid stadens sv. del belägna stensättningen och den på ett par hundra stegs avstånd därifrån belägna avrättsplatsen synes att här redan tidigt varit tingsplats. Utan tvivel var här även offerplats. Det var just vid dylika ställen och framför allt vid sådana dit man, såsom här var händelsen, sjöledes lätt kunde färdas, som de första marknadsplatser uppstodo. På så sätt synes Norrköping måhända i likhet med våra flesta urgamla städer först övergått till en ständig marknadsplats, vars betydelse sedermera ökats, då folket hunnit så långt, att det förstod att använda de många här befintliga vattenfallen. Om tillkomsten av stadens namn har mycket talats. Troligast är, att namnen Norrköping och Söderköping tillkommit på grund av städernas läge i förhållande till varandra, i likhet med en del socknars namn, t. ex. Östra och

Västra Harg m. fl. Första gången, som Norrköping finnes omnämnd i befintliga urkunder, är i en år 1185 av påven Lucius III utfärdad bulla, i vilken Askeby klosters besittningar här stadfästades. Nämnda kloster ägde nämligen i och invid Norrköping flera hus, kvarnar och åkrar m. m. Det hade dessutom ett slags överhöghet över församlingen, enär nämnda klosters abbedissa ägde patronaträtt över den åt S:t Olof helgade kyrkan. Även andra kloster hade här egendom. Så gavs Norrköpings laxfiske år 1283 av drottning Sofia d. ä. till Skänninge kl., och år 1318 testamenterade Lars Ulfsson och Ingrid Anundsdotter 2 hus och 4 kvarnar till Alvastra kl. Under Vadstena kl. lydde flera kvarnar, och t. o. m. den avlägset belägna Strängnäs domkyrka ägde jord här. I Norrköping fanns icke något kloster. Detta torde vara en omständighet, som antyder platsens obetydlighet under katolska tiden, jämförd med de andra stadssamhällena inom provinsen.

I vår politiska historia förekommer Norrköping ej heller så ofta omtaladt som ortens övriga städer under dessa tider. År 1404 höll drottning Margareta emellertid här ett sammanträde i »stora stugan i prästgården», då Ringstaholm med gård och gods för evärdelig tid lades under kronan (se Ögtld I, s. 165). Medan Karl Knutsson ännu var marsk, vistades han emellanåt i Norrköping och dess omgivning. År 1438 utfärdades härifrån det första dokument, där Karl Knutsson kallas riksföreståndare. — Vid Jöns Bengtssons (Oxenstjerna) tronomvälvning 1457 hade som bekant en del städer ställt sig på k. Karls sida. Norrköping var en bland dem. Men vid Strängnäs gick det illa för Karl och för dem som deltogo från Norrköping. Elva år senare l. 1468 påminde sig staden detta, och magistraten sålde därför en tomt att betalas med harnesk och värja, »som vi», heter det i salubrevet, »så skamligen miste vid Strängnäs, och vi nu ej harnesk eller värjo havom till riksens tjänst, om behov göres». — År 1567 var staden liksom länets övriga städer utsatt för danskarnas härjningar under den djärve Rantzau. Han ankom hit d. 3/12. Danskarna hade befästat sig bakom den bergsklippa i staden, där sagan vet att förtälja, att vikingahövdingen Knäpping fordom haft sin borg. De fördrivna borgarna hade i förening med den nordliga skogsbygdens allmoge dragit sig över strömmen norrut, där de från en höjd, benämnd Borghöjden, manligen försvarade sig. Fienden drog sig även följande dag tillbaka, men dessförinnan hade åtminstone hela södra delen av staden blivit lagd i aska, antänd av svenskarna själva. På Borghöjden skall efter denna tid blivit upprest ett vårdtorn till förekommande av vidare överrumpling. — År 1604 hölls här den märkliga riksdag, då hertig Karl förklarades för konung, den nya arvföreningen, som utsträckte successionen även till kvinnolinjen, antogs och ett beslut, som avsåg att bibehålla kronans äganderätt okränkt, fattades angående de mindre förläningar, sedermera bekanta under namn av Norrköpings-besluts-gods, som skulle givas som belöning åt personer, vilka gjort sig förtjänta om staten.

Ett av de sorgligaste minnena för denna stad är ryssarnas härjningar här 1719 (se Ögtld I, s. 432). — År 1743 hade staden åter besök av ryssarna, men då som hjälptrupper emot en förmodad fiende, Danmark (se Ögtld I, s. 452). År 1769 sammanträdde här den urtima riksdagen som senare förflyttades till Stockholm (se Ögtld I, s. 454), och år 1800 hölls här ånyo riksdag, då k. Gustav IV Adolf kröntes (se Ögtld I, s. 506) År 1500 firade Sten Sture sin julhögtid i Norrköping. K. Gustav I vistades här upprepade gånger. Genom Västerås recess hade kronan här bekommit en del ägodelar. Han anlade här Norrköpings hus å den plats, där nu Hedvigs kyrka är belägen. Detta kungshus nedbrann vid eldsvådan 1655. År 1894 anträffades vid grävningar nära kyrkan grundmurar till denna byggnad.

Att Norrköping liksom andra samhällen icke gått fri från *inre oroligheter* en och annan gång kan ju lätt förklaras. År 1752 försiggick här ett uppträde, som blev ansedt som uppror. Vid tullen hade en del varor, införda från Holland, blivit beslagtagna. Med anledning av att oro förväntades, hölls stark bevakning över desamma. Vakten blev emellertid natten till d. 6/5 anfallen av ett par hundra genom yttre medel oigenkännliga personer. Sedan vakten fördrivits, plundrades packhuset. Oordningen gick så långt, att 300 man militär inkallades. Av de skyldiga dömdes senare 4 till livstids fängelse, 46 fingo spöstraff å Tyska torget, under det andra fingo fängelsestraff. År 1800 var här även oroligt. Denna gång var det med anledning av, att bryggarna mot magistratens taxa höjt brännvinsprisen. Även klagades över livsmedelsuppköparna. Oron varade från 1 januari i 4 dagar. Hemfridsbrott utövades mot bryggarna, varvid de och deras tjänare misshandlades, möbler sönderslogos, och man tillägnade sig brännvin. Första dagen häktades 30 av orostiftarna, men lösgåvos följande dag av magistraten på mängdens anfordran. Bryggarna ålades följa magistratens brännvinstaxa, och uppköparna förbjödos göra inköp vid tullarna eller å torgen före kl. 11 f. m. Även nu inbeordrades 300 man militär, som kvarstannade till början av mars. Av de brottsliga dömdes 4 till döden men benådades och fingo livstids straffarbete. Andra undergingo spöstraff. År 1917 företogo sig en hel del personer på grund av den rådande livsmedelsbristen att »inventera» och plundra på skilda ställen, varvid de tillägnade sig skilda matvaror. De skyldiga sluppo jämförelsevis lindrigt från sina förseelser.

Av *naturolyckor*, som övergått staden, nämnes pesten år 1439 och år 1623, vilket sistnämnda år här dogo 1,400 personer, samt åren 1710 och 11 då 2 à 3,000 personer avledo. Vid sistnämnda tillfälle begravdes de döda å en särskild kyrkogård, belägen nv. om staden. År 1800 o. 1806 härjade smittkopporna, då förstnämnda året dogo 200 av 593 sjuka. Under åren 1834 och 35 hemsöktes staden svårt av kolerafarsoter, liksom 1853, då 850 personer avledo av denna farsot. Vid 1866 års kolerafarsot avledo av 753 insjuknade 251. Icke så sällan har staden även lidit skada genom strömmens översvämning eller stannande. Förutom

av fiendehand förorsakade eldsvådor, har staden även vid åtskilliga andra tillfällen lidit av större dylika, såsom år 1655, då staden under borgerskapets frånvaro vid Skänninge marknad, nästan i grund uppbrann på endast nio timmar, d. 24/3 1698, då 13 gårdar förhärjades, d. 17/5 1711, då 150 gårdar blevo lågornas rov, 1713, då 12 gårdar, och d. 22/9 s. å., då 50 gårdar och 18 lador, fulla med säd, förbrändes, m. fl. mindre eldsvådor. Under 1800-talet härjade elden här bl. a. åren 1803, 1812, 1822,

Antitypon heic exhibitum Diplomatis ab Alberto Rege Sveciæ &c a. 1384 dati de pomoeriis inclitæ jam tum Urbis Norcopensis, exemplari membraneo vetusto prorsus congruum testamur Stockholmiæ die 20 Maji a 1741

Gustavus Benzelstierna. Andreas Antonius Stiernman.

C. Bergquist sculpsit

467. Konung Albrekts privilegiebrev.

1826 och 1874, vilket sistnämnda år Motala varv natten till d. 17/4 var utsatt för brand, som lade det stora huset för stapelbäddarna i aska och illa skadade två under byggnad varande pansarbåtar. År 1895 härjade elden fabriksbyggnaderna å Smedjeholmen.

När Norrköping först erhållit eller tagit sig stadsrätt är obekant. Det äldsta *privilegiibrev* för staden, som är kändt, är från år 1384 av k. Albrekt, som då vistades här (fig. 467). I detsamma tillåtos stadens invånare »thera Stadzmark kring om thera Stadh mz allom Stadz Ræt at widhernywta». Av nämnda brev kan även ses, att staden redan vid denna tid hade två borgmästare samt flera rådmän ävensom bymän. Här talas även om stadens »bok och Stadz Ræt». Man kan alltså icke, såsom några förf. hava gjort, anse detta brev såsom Norrköpings första

stadsprivilegium. Prof. Odhner omtalar en »tänkebok» för Norrköping från början av 1400-talet. I dylika tänkeböcker plägade införas anteckningar om rådets sammanträden. En dylik tänkeboks befintlighet har av en förf. ansetts »mindre troligt, alldenstund staden var rätt obetydlig under medeltiden». Visserligen, men att ett råd, som hade två borgmästare och flera rådmän, förde anteckningar om sina sammanträden synes vara ganska antagligt. Under nämnda århundrade stadfästades k. Albrekts privilegier upprepade gånger, såsom år 1440 och 1455 av Karl Knutsson, 1442 av k. Kristofer, 1458 av k. Kristian I, 1485 av riksförest. Sten Sture d. ä., då det talas om konungarna Kristofers, Eriks och Kristians stadfästelse å berörda brev. Privilegiebrev utfärdades vidare 1529 och 1538 av k. Gustav I, som sistn. år vistades här, 1587 av k. Johan III och 1609 av hertig Johan. Att dessa privilegier så ofta blivit stadfästade härleder sig därav, att invånarna i Lösings och Bråbo härad alltjämt lågo i tvist med staden angående råsträckningen av stadsjorden. Av övriga privilegier, som under äldre tider tillerkändes Norrköping, nämna vi dem från år 1440, då staden erhöll rätt till torgdag varje onsdag, 1442, då invånarna erhöllo tillstånd att bland sig själva välja en fogde samt att årligen Pauli omvändelsedag hålla marknad, 1531, då Norrköping förunnades »lika hägn och försvar» med Söderköping, 1572, då 12 års skattefrihet tillerkändes; främmande köpmän förbjödos här driva minuthandel eller att sälja sina varor annat än i de sjöstäder, där de först utskeppat dem; alla »olagliga hamnar och allt Landsköp», som kunde vara Norrköping till hinder, skulle upphöra; alla, som bodde på landsbygden, »vad heller de tillförende ha warit borgare, ämbetsmän, bönder eller skärekarer» och ville driva köpenskap, förständigas att flytta till Norrköping där de sedan skulle »handla och vandla» såsom stadens övriga inbyggare; förköp förbjöds, ävensom våldgästning hos borgarna, men skulle härbärge anskaffas; borgare och adelns tjänare förbjödos vid livsstraff att icke med hugg eller slag överfalla borgmästare och råd, och slutligen skulle icke någon få tvinga köpmän att på borgen utlämna varor. År 1587 tilläts staden att få torgdag varje lördag och 1595 rättighet att öppna stadskällare. År 1609 utfärdade hertig Johan ett längre brev rörande staden. Detsamma är dock egentligen endast en konfirmation av k. Johan III:s brev av år 1572. Åren 1613 och 14 lämnades åtskilliga fri- och rättigheter åt dem, som ville bygga trevåningars stenhus eller två våningars ständelverk och träbyggnader. År 1614 tilldelades Norrköping sjätte rummet, näst efter Söderköping, bland de städer, som framgent ägde rätt att idka handel och sjöfart på utrikes orter. År 1620 utfärdade k. Gustav II Adolf stadens egentliga privilegier. Desamma innehålla i överensstämmelse med den kort förut offentliggjorda stadslagen, bestämmelser för stadens styrelse och förvaltning, för vad som ålåg »våre officerare», konungens fogde eller ståthållare, de två borgmästarna och rådet, ävensom rådstuga och kämnärsrätten var för sig, syndikus, åtskilliga skrivare samt de 24 äldste och sju-

mannakammaren för drätseln samt vidare föreskrifter om stadens inkomstkällor, dess handels- och handtverksrättigheter samt torgdagar, om handeln på Norrland, på Finspångs bergslag och i Hällestads köping; om prästerskapet och om kyrkorna m. m. Ett och annat av det här föreskrivna kom likväl först framdeles till stånd. För staden författade ustitiepresidenten Daniel Lejonstjerna en rättegångsordning, som gillades av regeringen 1640 och användes till 1695. L., som var stadens borgmästare, utverkade lindring i stadens utlagor och ådagalade stor omsorg om stadens uppbyggande efter 1655 års brand.

Drottning Kristina och även följande regenter hava upprepade gånger utfärdat resolutioner till stadens förmån. Här nämnes den från år 1720, då staden efter 1719 års brand beviljades 10 års skattefrihet, åtskilliga penningeanslag, rättighet att från kronoskogar hämta balkar och bjälkar, varvid dock den önskan uttrycktes, att husen isynnerhet vid torgen och de större gatorna borde byggas av sten, för vilket ändamål beviljades rätt att hämta sten från Johannisborg, Bråborg och Skenäs m. m. Någon regeringshandling med avseende å regleringen av stadens styrelse utfärdades dock icke förr än av konung Gustav III år 1777. De bestämmelser, som då stadfästades, hava med däri gjorda förändringar och tillägg åren 1825, 1846 och 1850 intill senare tid utgjort grundvalen för alla dylika åtgöranden.

Stadens utseende i äldsta tider är, lätt förklarligt, icke bekant. Att den under de första åren av 1400-talet icke var bebyggd med något större hus torde framgå därav, att drottning Margareta år 1404 var inskränkt till att hålla sitt herremöte i »stora stugan i prestgården». Den först bebyggda delen av staden är den kring S:t Olai kyrka belägna s. delen av Strandkvarteret. Så småningom har staden växt ut först till det kring nuv. Hörsalen belägna Dalskvarteret och till det s. om strömmen belägna Bergskvarteret samt därefter till Holmen och den sv. delen av Norra kvarteret, där här å kvadraten Kapellhorvan Norrköpings eller Helgeands kapell varit beläget. Ifrån början av 1400-talet torde hela den nu s. k. gamla staden ha varit mer eller mindre glest bebyggd. År 1384 omnämnes här »korzgatone i Snæfuæræ gatu» och den stora »Almenningha weghen, som ligger av Snæfuære gatu». Vid grävningar invid gamla torget år 1877 påträffades en stengata sex fot under jordytan, bestående av ordentligt lagd kullersten. Ännu under 1500-talet var staden emellertid endast glest och oregelbundet bebyggd med torftiga trähus. Större delen av vad som fanns blev även, såsom redan nämndt, förstördt genom fiendehand år 1567. Med anledning härav lät k. Johan III genom byggmästaren i Vadstena utstaka platsen på n. sidan om ån i Bråbo härad i fyrkant med breda gator efter en därtill upprättad grundritning, varjämte han på hertig Magnus' vägnar tillerkände stadens invånare, på det de åter skulle »komma till makt och hava råd till att uppbygga och förbättra staden igen», frihet från »skatt, gästning, skjutsresor och all annan stadsens tunga» i tolv års tid, dock mot det villkor,

att stadens inbyggare skulle i var gård »uppbygga sig till det minsta ett stenhus utmed gatorna, tre våningar höga, synnerligen de förnämsta, som bo i staden. Men de som icke hava råd till att bygga hela husen av sten, skola bygga ständelverkshus, tre våningar höga. Och för eldsvåda skull, så ock på det samma stendelverkshus måge vara dess varaktigare, så skall timret och samma stendelverk så förmuras utantill, att intet trävirke utanpå husen synas kan. Men inne i gårdarna måge sådana hus byggas, som envar kan hava råd till att åstadkomma och efter nödtorft där kunna behövas. Var och några finnas, som ha lust eller råd att bygga, antingen idel stenhus eller stendelverkshus, utan äntligen vilja bygga trähus, då skola de icke hava mer än ett års friheter och skola de icke heller bygga och bo vid Allmänningsgatorna.»

Konung Johan synes ha hyst stort intresse för städernas bättre bebyggande, enär dylik byggnadsordning även utfärdades för andra städer. Det gick dock, oaktadt de utlovade frihetsåren, långsamt med bebyggandet, och vad Norrköping beträffar erbjöd konungens son hertig Johan år 1609 ånyo ovannämnda förmåner, därest man ville bygga enligt föreskrift. Ännu vid 1719 års brand hade emellertid Johan III:s mål icke blivit uppnådt. Först år 1613 hade hertig Johan, som även mycket ivrade för stadens bebyggande, låtit utstaka den plats, som »nordan ån, liggandes är, allt ifrån den ort, där som spetalskapellet har varit byggdt, neder ut med stora ån. in emot Fållån, och där delat till gårdstomter för alla dem, som sig där nedersätta, bygga och bo vilja, icke allenast inländska utan ock utländska, av vad slag, folk eller nationer de helst vara kunna, som sig med ärlig köpshandel vilja bärga och nära.» Dessa skulle vara skattefria i tolv år, antingen de byggde av sten eller trä. Därtill skulle de njuta frihet från tull och accis av det gods, de in- eller utförde i riket, »vart efter som de litet eller mycket byggandes varda». Borgare, som redan förut voro gårdsägare, skulle även äga rätt att bygga för sina barn, vilka från den tid de började driva handel skulle åtnjuta ovannämnda förmåner. De tomter, som sålunda bebyggdes, skänktes av hertigen till evärdelig ägo. Även handtverkare fingo tillstånd att här bygga mot det, att tomterna blevo deras egna och mot tolv års skattefrihet. Hertigen lovade dessutom att utan borgerskapets betungande bygga en bro vid kungsgården samt vara behjälplig med uppbyggandet av en kyrka på norra sidan »när vi få se, att de, som invånare äro, själva vilja hjälpa till med». I händelse att så många tyskar av andra nationer av augsburgiske konfession här skulle bosätta sig, att de kunde bilda egen församling, så ville han »efterlåta dem den grundval till byggning, där spetalskapellet stått».

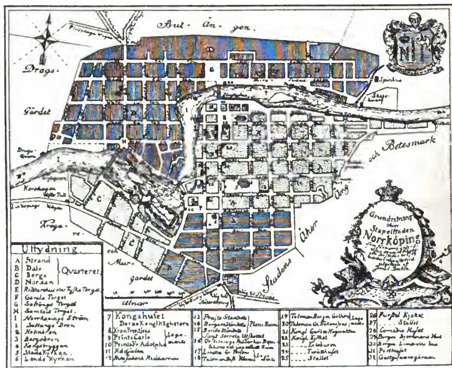
Oaktadt alla dessa beviljade förmåner måste hertigen redan följande år bevilja ytterligare förmåner åt dem, som under vintern ville köra fram timmer och sten m. m., så att de kunde börja bygga på våren. Den nya bron var nu även färdig, och synes, att hertigen sökte att hit draga all rörelse, enär han föreskrev, att torget och allmänna handels-

platsen skulle förläggas å s. sidan om densamma. På detta sätt blev även så småningom n. kvarteret och därefter Saltängen, tillsammans kallade Nya staden, bebyggd. Saltängen var dock ännu i midten av 1600-talet endast en sidländt med al beväxt äng. År 1641, den 23 februari, utkom ånyo en resolution, denna gången utgiven av drottn. Kristina, på ansökan av Louis de Geer, i vilken anbefalles, att Norrköping noga skulle inrättas till torg och gator efter den »planta och afritning», som generalkvartermästaren Olof Hansson Örnehufvud var beordrad att inlämna till stadens rådhus. Drottningen skänkte även senare eller år 1650 till »stadens utrymme och gemensamma bästa» kronans ladugård med allt tillhörande samt lät till byggnadstomter avsticka kungsträdgården, på det staden skulle bliva »anlagd och beprydd med sirliga hus». Dessa tomter hade ännu på 1750-talet dock aldrig varit bebyggda. I sept. 1670 besöktes staden av en kyrkoh. A. Bolinius, som i sin dagbok antecknade: »Norrkiöping, belägit uppå en slät, tämmeligh stoor plaan medh sköna hus bebögder. Här inne äro wacker huuzz aff tägel upbygde; största Kiörckan är här mycket skön, både lång och stoor. Här är ock en tämmeligh sköön handelsstadh, ty här är watn, att man kan komma Säglandez uth i haffwet och hämpta waror ifrån främmande land sampt och föra iffrån staden och tijt igen; ther före så kan man see tämmeliga skuter stå här inne hoosz staden. Eliäst så håller sigh folcket här wackert både i leffwerne och omgänge, så som sigh bör effter stadszmanneer.»

Genom 1658 och 1719 års eldsvådor förstördes staden i grund. Redan före sistn. år hade Norrköping hunnit att bliva väl bebyggd, men från denna tid är det, som stadens nuvarande plan stadfästades. Staden indelades då i fyra huvudkvarter, nämligen Strand-, Dals-, Bergs- och Norra kvarteret, vilka åter delades i s. k. brandmästerskap med sina kvadrater. Strandkvarteret delades i tre brandmästerskap, näml. Rådstugan med 16, S:t Olof med 15 och Järnvågen med 23 kvadrater. Dalskvarteret utgjorde endast ett brandmästerskap med 19 och Bergskvarteret ett med 16 kvadr. N. kvarteret delades i Borgarehögen med 23, Kåkenhusen med 16 och Nya staden med 20 eller tillsammans 148 kvadrater. De förnämsta gatorna vid midten av 1700-talet voro sv. och n. Storgatorna, och torgen voro Gamla, Tyska, Saltängs- och Samtals-, förut kalladt Skvallertorget. Broarna över strömmen voro Bergs-, Saltängs- och Gamla bron samt en enskild bro, som förde till mässingsbruket. Tullarna voro fyra, av vilka sjötullen var belägen i ö. och de tre landttullarna i n., s. och v. År 1784 hade staden en omkrets av 18,600 fot. Under årtiondenas lopp blev staden allt bättre bebyggd, men ännu så sent som år 1820 voro många hus med torvtak, ehuru här funnos många vackra byggnader.

Staden har sedan gammalt varit indeladt i Norr, Söder, Öster och Väster, numera i sex distrikt, näml. Hedvigs, S:t Olai, norra, södra och västra samt N. församlingens östra och västra distrikt, de två sista

skilda av N. Kungsgatan. Stadens främsta torg äro Tyska torget, Nya torget, Stortorget, Gamla torget, Kanontorget, Lilla torget och N. l. Kungstorget. Fem broar leda över strömmen: Bergsbron, Järnbron från 1832, Gångspången från 1802, Oskar Fredriks bro samt Nya gatu- och järnvägsbron, kallad Hamnbron, påbörjad o. 1912. Oskar Fredriks bro är den bro, som byggdes av hertig Johan 1614, ombyggdes 1652, utvid-

468. Karta över Norrköping år 1769.

gades 1816 och ombyggdes ånyo 1837, då den fick sitt nuv. namn, efter att förut kallats Saltängsbron. De flesta av stadens äldre gator fingo namn år 1769 (fig. 468). Förnämsta gatan är Drottninggatan, så kallad efter drottn. Kristina, samt färdig 1653.

Staden är väl bebyggd med en mängd ståtliga hus. Alla offentliga byggnader och flertalet större enskilda hus äro av sten. År 1877 stadfästade k. m:t beslut om stadens utvidgning, vilken alltsedan fortgått med rastlös iver. Utom Norr tull äro Norra förstäderna l. Fredriksdals- och Marielundskvarteren samt Sandbyhov. Utom Söder tull äro stadens koloniträdgårdar belägna och utom Väster tull i Borgs s:n Borgs villastad med Kneippkuranstalt (fig. 469) och förlustelseplatsen »Hultet» (fig. 470).

I avseende å stadens *ekonomiska förhållanden* utgjorde tv. å fast egendom år 1914 för bevillningsskyldig kr. 107,866,400 och för bevillningsfri kr. 12,899,600. Enl. bevillningsförordningen uppskattad inkomst av kapital och arbete utgjorde s. å. kr. 24,503,350, varav av kapital kr. 862,872, av arbetsanställn., tjänst l. pension kr. 15,757,764 samt av yrke eller rörelse m. m. kr. 7,882,714. Värdet å fast egendom uppgick s. å. till kr. 120,756,000. Inkomsterna stego år 1913 till kr. 4,001,813 och utgifterna till kr. 4,492,900 med tillgångar vid årsslutet av kr. 24,321,156 och skulder kr. 13,549,908. Kommunalskatten, som 1890 utgick med kr. 4,70, har sedan på det hela taget ökats samt utgick 1914 med kr. 7,60. Tv. utgjorde 1874 kr. 26,575,050, varav för jordar och lägenheter kr. 557,600. Bevillningen uppgick s. å. till kr. 73,857.

469. Från Kneippkuranstalten.

Folkmängden beräknas år 1650 till omkr. 5,000, i början av 1700-talet 5 à 6,000, 1720: 2,600, 1760: 7,000, 1790: 7,739, 1794: 8,629 personer, av vilka de, som hade borgerlig näring, voro 363, gesäller 178, lärgossar 200, drängar 217, pigor 899, manufakturarbetare 365, hustrur 1,594, »ringare innevånare» 488, söner och handelsbetjänter 135, ståndspersoner 581, försvarslösa 71, »bräcklige, som betala mantal» 42, adel med barn och betjäning 124, gamla sjukliga och oföra 946, barn under 15 år 2,365 och judfolk 61. Mantalspenningar betalades av 5,132. År 1810 var folkmängden 9,048, 1870: 23,850 personer på 7,988 hushåll, 1910: 46,393 samt vid 1917 års början 55,623, därav i S:t Olai förs. 20,428, Hedvigs 12,330, Norra 13,117, Ö. Eneby 9,748.

Stadens *betydenhet* var i äldsta tider ringa. Ännu år 1481 nämnes den i femte och sista rummet bland provinsens städer. I jämnbred med grannstaden Söderköpings förfall gick dock mot slutet av 1500-talet Norrköpings förkovran. Ännu år 1539 voro kronoutlagorna här mindre än i Linköping och vida mindre än i Vadstena. K. Gustav I utfärdade 1529 ett brev, vari han tog »sin köpstad Norrköping i sitt konungsliga hägn, försvar och beskärm». Och förut är framhållet, huru även hans ättlingar omhuldade staden. Drottn. Kristina, som vid sin tronavsägelse förbehöll sig staden till sin livgeding, verkade mycket för staden. För sin hastiga förkovran under 1600-talet har dock Norrköping i främsta rummet att tacka den rike holländaren Louis De Geer, vilken valde denna stad till

utskeppningsort för alstren från sina inom Östergötland belägna storartade järnverk, och det var här, ibland en mängd nya verk och inrättningar, De Geer valde sin bostad, då han 1627 första gången besökte Sverige, och därefter alltjämt, då han längre eller kortare tid vistades i landet. Redan genom k. Gustav II Adolfs handelsordinantie av d. 10 juli 1614 har Norrköping erhållit stapelstadsrätt eller tillerkänts sjätte rummet, näst Söderköping, bland de rikets städer, som framgent ägde rätt driva handel och sjöfart på utrikes orter. Louis de Geer utverkade nu därtill 1620 års privilegier, vilka i alla avseenden gåvo detta samhälle en fast ordning. År 1664 intog Norrköping tredje rummet bland rikets städer näst Stockholm och Uppsala. Den har även ända till senare tider i avseende på folkmängden varit rikets tredje stad, till dess den i detta avseende förbigåtts av Malmö, och intager nu det fjärde rummet.

Invånarnas näringsfång är sedan gammalt handel, sjöfart, fabriksrörelse, manufaktur och skeppsbyggeri samt handtverk. I forna tider utgjorde fisket i Bråviken och laxfisket i strömmen ett inkomstbringande näringsfång, men är numera av ingen betydenhet.

Om stadens verksamhet, handel, ekonomi, beskattnings- och befolkningsförhållande lämnas följande uppgifter. Stadens ringa skatt omkr. 1530 förhöjdes senare och utgjorde 1539 och 1554 en summa av 30 m:k d:a = $22\,^1/_2$ m:k ort samt 1558 en summa av 75 m:k ort, varvid sedermera länge förblev. År 1539 uppbar kronan i tullmedel härifrån $113\,^1/_2$ m:k danska. Omkr. 1540 utgjorde *mantalet* på dem, som gjorde årsskatt, 87 pers. och på dem, som inga medel hade till gästning, 24 personer. Norrköpings stad och dess borgare innehade redan vid denna tid mot skatt och ränta ett särdeles stort antal lyckor, ängar och tomter, dels av skatte- och krononatur, dels av kyrkans f. d. tillhörigheter. Så upptagas år 1543:

för skattägor, lyckor, gåvo 6 borgare:	semiopgr . .	4 m:k d:a 2 öre.
	ledunglamc .	4 skill. 1 hv.
	borgarespan .	5 span.
	hästar . . .	20.
för kronoägor (hagar) gåvo 7 borgare:	hagapgr . .	$44\,^1/_2$ m:k d:a.
för konungskvarn, tull		36 t:r korn.
för laxfiske och ålfiske gavs		$9\,^1/_2$ t:a lax och något sik eller ål.
för Askaby klostergods (2) gåvo 2 borgare		20 span korn m. m.
för Strängnäs domkyrkojord gavs		pgr $2^1/_2$ m:k d. 2 hv.
för Askaby klostertomter 16 st.		pgr 26 skill.

varjämte av borgare gavs avgift för följande kyrkotomter i Norrköping:
för åkrar som lydt under S:t Olof (125 spanneland) gåvo 36 pers. $62^1/_2$ t:r korn,
för kyrkotomter i Norrköping nordan bron gåvo 21 personer 3 m:k d:a 13 s.,
för strömmar, som lydt under S:t Olofs kyrka, Vadstena o. Skänninge kloster samt själakoren i Norrköping gåvo 9 pers. dels korn, dels pgr.

Genom Norrköpings gårds utvidgning skedde likväl häruti åtskilliga förändringar. År 1560 voro här antecknade 70 borgare, vilka utom årsskatter erlade avgifter till kronan för: skatteutjordar 11, kronokvarnar 4, d:o ström 1, kronotomter 4, Vadstena klosterkvarn 2, prebendekvarnar 2, Vadstena klosters tomter 4, prebendetomter 4, kyrkoutjordar 29, kyrkotomter 27, Askeby klosters tomter 5, d:o holme 1. År 1563 utgjorde Norrköping i brudskatt 300 m:k. Enl. 1566 års mantalsregister funnos här 1 präst, 42 borgare, 73 k. m:ts och 4 adelns tjänare. Taxeringslängder till Älvsborgslösen 1571 utvisar för Norrköping taxerade och skattande personer: a) de borgare som äro under stadens tunga och skatt 57, b) skeppshövitsmän, båtsmän, knektar och andra som ej drogo stadens tunga och skatt 51, eller tillsammans 108. För alla dessa är följande lösegendom an-

tecknad: guld (mynt och arbetadt): 3,400 m:k, silver: 3,747 lod 1 qv., koppar: 491 sk:pd 19 lisp., hästar och ston: 109 st., oxar: 18, kor: 157, tenn och mässing: 63 sk:pd 13 lisp., stång- och osmundsjärn: 24 sk:pd 18 lisp., reda penningar: 7,610 m:k, köpmansvaror, värda 4,266 m:k, penningar och varor, tills. 21,600 m:k, 4 à 3 års ungnöt: 12 st., 1 à 2 års d:o: 25 st., får: 91 st., getter: 8 st. och svin: 304 st. Härför skattades av de 57 borgarna: 53 gyllen guld, 151 lod silver och 1,142 ½ m:k pgr samt av de 51 skattfria 79 ¼ lod silver och 452 ¼ m:k pgr, vilket efter skattens beräkning till $^1/_{18}$ av den tax. förmögenheten och det arbetade (10 à 12-lödiga) silvrets beräkning till 1 lod = 4 m:k samt en gyllen till 18 m:k giver en totalsiffra för den lösa förmögenheten av 64,455 m:k.

470. Norrköpings stadsplan.

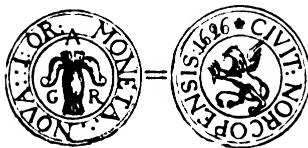
Bland borgarna framstå som de förmögnaste: Lasse Håkansson med en taxerad förmögenhet av 3,920, Ingevald Månsson 3,390 och Jon Olsson 1,850 m:k. Fem andra borgare hava något över 1,000 m:k, tio andra från 500 till 1,000, tjugutvå andra emellan 100 och 500, sjutton andra under 100 samt kyrkoherden, som är inräknad bland borgarna, omkr. 400 mark. Bland de icke skattande äro blott två skeppshövitsmän, som hava guld, silver, reda pgr, varor och boskap, den ena omkr. 4,000 samt den andra omkr. 2,000 m:k. De övriga ha endast något silver, koppar och en och annan ko. Högst få ha över 100 m:ks taxeringsvärde. Bland de taxerade nämnas såsom handtverkare blott 2 guldsmeder, 2 smeder, 2 skomakare och 2 skräddare. Till de ovan såsom taxerade och skattande uppgivna personer komma vidare: »Dessa efterskrivna ha ingen hjälp gjort och äro icke heller benägna därtill», näml. 2 borgare och 40 hovmän, båtsmän och knektar. Summan av de personer, som kunde komma ifråga till beskattning, eller *mantalet* av Norrköpings stad, synes sålunda hava utgjort 148. Enligt ett mantalsregister för staden av år 1584 funnos: borgare, som bruka köpenskap 20, borgare, som bruka åkerbruk och ingenting annat 40, de som bruka fiskeri 40, de borgare som ha skutor och föra k. m:ts gärder och fetalier när behov

göres och bruka fiskeri i Finland 12, borgare, som äro fattiga båtsmän 6, borgare för länet och förmå intet utgöra k. m:t eller staden någon rättighet 5, borgare, som äro mjölnare och bruka k. m:ts tullkvarnar och göra rättighet därav 12, borgare, som äro fattiga dagsverkare och förtjäna med sin yxa 8, fattiga skottmän 10, k. m:ts tjänare som ha sina egna gårdar och draga intet med staden 26, de som tjäna herremän och ha sina egna gårdar och göra intet till staden 8.

Vad Norrköpings handel beträffar, så finnes från år 1539 antecknadt, att staden drev handel på utrikes orter, men inom Östersjön samt att Linköping och Vadstena härifrån skickade fartyg för sin räkning. År 1555 var stadens tullpliktiga införsel 3 t:r salt och 1 t:a humle samt övrig införsel till ett värde av 605 mark, därav bl. a. kläde och foderduk för 258 m:k, lärft och vadmal för 186, sidengewandt med tillbehör för 12, öl, pryssing och mjöd för 56 samt kram och specerièr för 60 m:k. År 1557 var hela införseln 522 t:r salt, 8 säckar humle, 183 st. kläde och foderduk, 57 st. lärft och vadmal m. m.? sidengewandt med tillbehör, 32 sk ℔ lin, ull och hampa, 123 t:r öl, pryssing och mjöd,? kram och specerier, 8 st. utländska mynt, 195 daler och 1,230 m:k sv. penningar. Hela utförseln var år 1547 till utländska orter 168 fot eller sk ℔ osmundjärn, 50 tunnor + 11,000 st. spik och vreckling, 2,466 l ℔ smör, 32 t:r tran, talg och ister, 6 läster späck och talg, 786 ox-, ko-, älg- och hjorthudar, 7,670 kalv-, lam-, bock-, killing- och sälskinn, 921. björn-, räv-, varg-, lo- och järvskinn, 5,660 gråverk, samfong och klockverk, 221 bäverskinn, 260 mård- och utterskinn, 50 l ℔ vax, 20 st. utländska mynt samt 100 daler. År 1557 var hela utförseln 471 sk ℔ osmundjärn, 8 1/2 sk ℔ stångjärn, 4,000 st. stål, 109 t:r spik och veckling, 425 hästskor, 114 tunnor spannmål, mjöl och malt, 707 l ℔ smör, 42 ox-, ko-, älg- o. hjorthudar, 751 kalv-, lam-, bock-, killing- och sälskinn, 246 björn-, räv-, varg-, lo- och järvskinn, 34 bäverskinn, 12 mård- och utterskinn, 71 hästar, 16 t:r lax o. annan fisk, 20 l ℔ ost, 48 st. grimskaft, 1 1/2 hundr. söm, 12 st. skedar och 45 daler. Antalet skeppslaster från Norrköping var 1556 till Danzig 1, Riga och Pernau 1, Reval 4, Stettin, Stralsund och Kollberg 1, Blekinge och Skåne 1, summa 8, och s. å. ankommo från Danzig 2, Königsberg 2, Riga och Pernau 2, Reval 3, summa 9. År 1557 avgingo till Danzig 2, Riga och Pernau 2, Reval 1, Stettin, Stralsund och Kollberg 3, Blekinge och Skåne 4, summa 12, och s. å. ankommo från Danzig 2, Riga och Pernau 2, Reval 1, Stettin, Stralsund och Kollberg 3, Blekinge och Skåne 5, summa 13. Härvid bemärkes dock, att de här utsatta orterna endast äro sista utgångsorten eller första destinationsorten. De år 1557 utsända 12 lasterna fördes i 8 svenska fartyg, varav ett Jakob Turessons till Grensholmen skepp, ett Olof Anderssons skepp och de övriga 6 skutor, varav en tillhörde en Vadstenaborgare.

År 1595 öppnades här stadskällare med tillstånd att utan accis försälja allehanda främmande drycker. År 1623 fanns här ett harneskmakeri, vilket sedan av Louis de Geer förbyttes till gevärsfaktori. Redan år 1634 fanns här skeppsvarv och 1641 omtalas, att virke blivit hugget på kronans skogar och skänkt till skeppsbyggnaden.

År 1626 ägde staden ett mynthus, där endast ett mynt präglades (fig. 471). År 1620 utfärdades befallning, att alla smeder, som bodde å landet i Östergötland, skulle inflytta till Norrköping. År 1627 anlades här ett mässingsbruk av Wilhelm de Besche å bruksholmen, vilket fullbordades av Louis de Geer, förstördes 1719, men återställdes, ägdes då av rikets ständers bank samt fortgick till under 1800-talet, 1654 en kopparhammare, förstörd genom vådeld år 1743, och 1695 ännu en kopparhammare, som hölls vid makt ända till under 1800-talet. År 1670 stiftades det s. k. grundverket till hamnens och segelledens årliga upprensande.

471. Mynt prägladt i Norrköping.

Norrköping synes tidigt börjat med affärer i kläde. Redan under medeltiden omtalas klädeshus, från vilka från utlandet inkommet kläde försåldes i parti till köpmän. Om dylika hus hade k. Gustav I stor omvårdnad. Under vilka förhållanden handel vid denna tid bedrevs, framgår av att då under k. Erik XIV:s tid köpmän från Älvsborg och Norrköping åtagit sig att lämna kläde för krigsfolkets räkning men brusto i detta överlämnande, så dömdes de dels till döden, dels till straffarbete vid saltberget. Genom bestämmelse av d. $^{26}/_{6}$ 1631 efterlät k. Gustav II Adolf all inkomst av klädeshuset, som förut tillförsäkrats staden. På grund av arméns behov av kläde kom emellertid en egen klädesindustri till stånd i landet. Denna industri i Norrköping kom huvudsakligen till stånd under drottn. Kristinas förmyndareregering, och d. $^{8}/_{1}$ 1635 utfärdades för Nils Månsson, som en tid var borgmästare i Norrköping, tillstånd till en valkekvarn till det förut befintliga vantmakeriet. Därvid gavs honom 8 års tullfrihet för all den färg och ull han införskrev från utlandet. Vantmakarna gavs 8 års frihet från all medborgerlig tunga och besvär, liksom under samma tid de och deras mönstersvenner och drängar frihet från utskrivning, gästning och inkvartering. År 1642 gavs tillstånd till ett vantmakeri för Peter Speet från Lybeck, som 1650 därtill som bistånd erhöll Drags ödeskvarn, där alltjämt sedan drivits klädesfabrik. Sedermera lämnades flera dylika privilegier, och under Karl X:s tid och senare fick hären till stor del sin beklädnad härifrån. År 1669 privilegierades ett juftgarveri, sederm. anlagdt vid Himmelstadlund, senare å segelduks- och buldansväveri, tobaksspinnerier, glasbruk, stärkelsebruk m. m. Stångjärns- och kopparhammare funnos här även. Ett gevärsfaktori drevs under 1700-talet för kronans räkning, från 1756 av enskild till 1774, varefter det så småningom nedlades. År 1753 anlades Peter o. Olof Swartz' snusfabrik. År 1776 funnos här 16 fabriker, som arbetade i ylle, 3 i linne, 2 i silke, 1 i kamelgarn, vartill komma färgerier, bandfabrik och segelmakeri. År 1774 tillverkades kläde vid 15 fabriker till ett värde av 248,425 dal., etoffes till 61,373, sidenvaror vid 1 fabrik till 15,058, halvsiden till 90, tröjor och mössor vid 18 fabr. till 22,896 dal., bomulls- och linnevaror samt segelduk till 29,959, korderoierivaror till 1,856 dal. År 1794 funnos här 1 silkesfabrik med 5 arbetare och en tillverkning av 350 ℔ silke, 16 klädesfabr. med 56 vävstolar och en tillverkn. av 77,421 aln., 4 estofffabr. med 14 vävst. och en tillv. av 17,490 aln., 17 tröj- och mössfabr. med 55 vävst. och en tillv. av 1,323 dussin, 2 korderoierier med en tillverkn. av 264 ℔ kamelgarn, 4 bomulls- och linnefabr. med 34 vävst. med en tillverkn. av 378 a. bomullstyg, 34 ½ duss. näsdukar och 37,864 a. segelduk samt ett kattunstryckeri med tillverkn. av 4,459 aln. o. 767 st. näsdukar. Sammanlagda tillverkningsvärdet var 122,745 rdr. Härtill kommo 9 färgerier och 4 klädesstampar och de till klädesfabrikerna hörande tjänsteverk. År 1816 funnos här 1 nedlagdt mässingsbruk, i vars lokaler voro inrättade pappersbruk, spinnmaskiner, överskärarmaskiner, såpfabrik m. m., 2 sockerbruk (Planeten och Gripen) med samma år avstämpladt toppsocker, uppg. till 131,879 ℔, 3 pappersbruk, 4 puder- o. stärkelsebruk, 4 såp- o. tvålfabriker, 2 engelska läderfabriker, med ett tillverkningsvärde 1814 av 54,617 rdr b:ko, 3 tobaks- och snusfabr., vid vilka s. å. avstämplades 26,261 ℔, vartill kommer här tillverkadt snus, 1 skedvattenstillverkning, 1 horn- och benberederi, 1 spegelfabrik, 1 ebenisteri, 32 klädesfabriker med 120 i gång varande stolar, 14 mekaniska ullspinnerier med omkr. 60 skrubbel- och kardmaskiner, 14 mek. överskärerier med 72 diskar, 3 ruggningsmaskiner för kläde, 4 klädesvalkar, 9 färgerier, 8 möss- och strumpväverier, 1 ylletygsfabrik, 2 bomulls- o. linnefabr., 1 mek. bomullsspinneri, 1 tapet- och vaxduksfabrik, 1 flanells- och lärftstryckeri, 1 berlinerblåfabrik, 5 ur-, 1 lack-, 1 knappnåls-, 1 synåls- och en kortfabrik, 1 saffiansgarveri, 2 oljeslagerier och 3 kardmakerier. Tillverkningsvärdet 1814 var 873,940 rdr 4 sk. 2 rst. men steg 1816 till 1,057,793 rdr 14 sk. 4 rst. b:ko, varav i kläde 622,412 rdr 4 sk.,

i socker 65,505 rdr 24 sk., i snus och tobak 139,846 rdr 40 sk. b:ko. År 1814 sysselsattes vid förenämnda fabriker och anläggningar 1,104 arbetare. Klädesfabrikerna ha alltid sysselsatt det största antalet arbetare och sysselsatte redan 1794 ett antal av 810. Ekonomiska kriser och andra omständigheter ha naturligtvis bidragit till växlande förhållanden inom klädestillverkningen, men denna har dock alltid varit stadens förnämsta näringsgren. Under senare delen av 1800-talet och därefter har klädestillverkningen med ett och annat avbrott gått oerhördt framåt, ehuru fabrikernas antal under tiden så tillvida något minskats i följd av de mindres sammanslagning eller uppgående i större bolag. För att underlätta fabrikernas förseende med ull anlades 1833 ullmagasinet, sedermera användt som posthus. År 1838 funnos här 72 fabriker med 331 vävstolar och ett

472. Holmens bruk.

tillverkningsvärde av 300,000 rdr; år 1850 funnos 119 fabriker med 742 vävstolar och ett tillverkningsv. av nära 5,900,000 rdr. År 1853 tillkom Norrköpings yllefabriksab., som 1854 köpte Drag och antog namnet Drags ab., 1854 Smedjeholmens klädesfabrik. S. å. bildades Holmens bruks- o. fabriksab. Där Holmens bruk (fig. 472) nu är beläget å Lax- och Kvarnholmarna, bedrevs redan under medeltiden kvarnrörelse. Skaparen av Norrköpings stads storindustri, Louis De Geer, anlade här ett mässingsbruk ävensom andra byggnader för sina övriga inrättningar. Från härv. och från Finspångs kanongjuterier och gevärsverkstäder försågs armén i långliga tider med vapen. Även utlandet fick härav efter hand sin andel. Holmens bruk har sedan haft flera äg., men övertogs 1854 av nuv. ägaren, från vilken tid verksamheten alltjämt gått oerhördt framåt. Den inskränker sig numera icke endast till Norrköping. Från 1915 har bruket sin stora fabriksanläggning för papperstillverkning vid Hallsta i Häverö s:n, nära Norrtelje. Därtill kommer Loddby sulfitfabrik m. m.

Andra under senare tider tillkomna fabriker äro: 1860 firman Rik. Wahren, 1878 ombildadt till bolag, 1855 Bergs ab., 1860 Gryts spinneri, 1858 Litografiska ab. — som 1911 hade för sin mångomfattande verksamhet ny byggnad färdig, den största betongbyggnad i Skandinavien, och som numer ingått i ab. Sveriges litografiska tryckerier. — 1880 J. A. Hedenströms tapetfabrik, 1895

D. Brücks fabriksab. o. s. v. År 1844 grundades Joh. Gust. Swartz' kvarnrörelse, på senaste tid flyttad till Djurö (se sid. 756). År 1913 uppstod ab. De förenade yllefabrikerna, av de sammanslagna D. Brücks, Bergsbro, R. Wahrens och Ströms bolag.

Av till magistraten från stadens industriidkare avlämnade uppgifter meddelas härmed följande, jämnförda med ett par föregående år:

I. Norrköpings ylle- och tricotfabriker.

	Kilogr.	Värde 1914.	Värde 1913.	Värde 1912.	Värde 1911.
A.-b. Fören. yllefabrikerna	1,036,952	5,265,431	—	—	—
Drags aktiebolag	126,110	1,653,537	1,587,495	1,632,864	1,846,745
A.-b. Nyborgs yllefabrik	102,295	1,227,479	1,267,052	1,002,444	973,540
A.-b. Törnell & Ringström	202,100	1,011,843	901,095	703,128	702,253
A.-b. Norrk:s Tricotfabrik, Alb. Westerholm	—	717,947	667,624	590,837	492,755
Gamlabro aktiebolag	56,775	580,363	727,970	608,562	658,551
Wadström & Indebetou	48,737	565,878	536,240	401,511	338,958
J. F. Södergren & Sons a.-b.	197,516	549,269	489,927	272,401	355,865
Max Hellmann	60,000	439,000	527,000	421,757	376,513
Peterson & Lind	60,375	407,000	403,000	390,000	387,000
A.-b. Pappersfilt (yllevävn.)	66,600	382,950	295,560	—	—
A.-b. C. L. Svensson & söner	137,318	376,670	343,950	325,482	275,052
Knut Hagberg	34,772	317,868	386,466	328,654	331,018
Axel K. Bergvall & söners trikå- och vaddfabrik	134,727	291,855	234,016	212,151	170,633
Ludv. Thunström	71,360	287,385	237,765	199,600	183,600
A.-b. Herman Månsson	30,760	280,937	178,436	174.318	121,051
Ivar Ekelund & Komp.	19,900	209,876	169,968	142,441	226,967
Hellman & Komp.	22,400	172,137	210,341	161,224	120,764
Henrik Asklund	54,000	143,609	135,663	137,661	130,378
Pehr Aug. Dahl	28,515	122,935	184,744	166,216	142,762
Erikson & Franck	13,788	121,439	125,830	125,624	135,822
Ivar Welander	12,300	120,313	—	—	—
Ture Nilsson	12,815	115,375	122,835	118,765	118,298
Ch. Stenström, konstull	70,712	53,465	40,754	39,646	38,593
Carl Paulson	21,427	51,572	51,870	38,961	30,402
A.-b. O. F. Matsson & C:is tricotfabrik	—	34,685	24,995	30,000	16,500
Torsten Thunströms spinneri (spinnlön)	—	20,057	15,237	15,223	15,550

Tillv.-värdena voro för år 1914 kr. 15,590,875, 1913 kr. 16,509,915, 1912 kr. 15,027,936, 1911 kr. 15,495,654, 1900 kr. 10,065,918. Värdet av i vävnaderna ingående garn har icke upptagits till sitt värde liksom icke heller väv-, spinn- l. beredningslön för främmande gods, uppg. till kr. 66,237 mot kr. 112,132 år 1913.

II. Bomullsväverier och spinnerier.

			Kvantitet.	Värde 1914.	Värde 1913.
Norrköpings Bomullsväveri-a.-b.:	Bomullsvävn., obl.	kg.	286,919	870,953	762,875
	Dito, bl. el. färg.	»	805,648	2,717,306	3,215,134
	Bomullsgarn	»	1,059.782	1,935,350	2,414,897
			Summa	5,523,609	6,392,906

		Kvantitet.	Värde 1914.	Värde 1913.
Holmens bruks- o. fabriks-akt.-b.: Bomullsvävn., obl. . .	kg.	347,511	949,747	724,746
Dito, bl. el. färg.	»	726,110	2,134,418	2,246,472
Bomullsgarn	»	1,146,802	1,949,563	1,885,384
Väv- och färgerilön för främmande gods			19,783	—
		Summa	5,053,511	4,856,602

I dessa siffror ingår även rörelsen vid Bergs a.-b:s fabriker.

III. *Övriga industrigrenar.*

(De största).

Holmens bruks- o. fabriks-akt.-b.: Papper	kg.	25,492,509	4,357,410	4,217,000
Trämassa, våt . .	ton	19,338	580,140	653,820
Sammanl. tillv.-värdet (jfr här ovan)		kr.	9,991,061	9,727,422
Litografiska aktiebolaget: Div. litografiska arbeten m. m.			2,373,760	2,404,380
Anderssons litografiska a.-b.:			38,375	36,000
Ståhlbom & Komp:s kvarn: Div. sorters mjöl	kg.	3,471,216	796,805	602,842
S:t Andreas kvarn: » » »	»	2,213,280	465,300	364,210
Norrköpings tapetfabrik: Tapeter o. bårder	»	600,000	332,002	395,987
A.-b. Anton Ljungqvists tapetfabr.: Tapeter o. bårder .	»	475,000	188,356	210,032
A.-b. Fören. Sv. tobaksfabriker: Snus, rök- o. tuggtobak	»	438,302	708,811	631,069
Tobaksfabr. Industria: Tugg- och röktobak	»	10,005	43,171	—
Norrköpings elektricitetsverk: Alstrad energi	kwt	4,380,044	449,352	569,377
Långåsens o. Knäppingsb:s kraftst.: Alstrad energi . .	»	2,266,471	65,350	64,856
Norrköpings stads gasverk: Gas	kbm	1,883,631	240,217	236,680
Koks	hl.	2,872,420	88,665	83,490
Stenkolstjära	»	370,050	16,604	17,869
Svav. ammoniak	kg.	46,859	7,140	6,275
Retortgrafit	»	410	20	225
Förbr. gasreningsmassa . .	»	34,500	460	—
		kr.	353,108	334,540
Norrköpings stads vattenledning: Vatten	kbm	2,770,009	130,341	—
Olof Eschelssons såpf.-akt.-bol: Såpa, tvål m. m. . . .	kg.	447,286	284,092	284,092
Svenska såp- och tvålfabriken: Såpa, tvål o. såppulver	»	145,976	66,026	90,785
A.-b. Svea chokladfabrik: Choklad, konf. m. m. . . .	»	939,837	1,066,887	955,617
Ture Janses karamellfabrik: Karameller	»	205,665	179,054	200,833
Norrk:s konfekt- och karamellf.: Karam., choklad, saft	»	142,000	142,700	129,100
Karamellfabriken Standard: Karameller o. konfekt		133,000	99,787	122,528
Hj Rylèns karamellfabrik: Karameller		—	52,062	67,211
Norrk:s apot. mineralvatten-a.-b.: Mineralv. o. läskdr. .	fl.	1,540,600	99,882	85,356
De förenades mineralvatten-a.-b.: » » » .	fl.	868,991	59,263	54,961
J. P. Petterssons läskdrycksfabr.: Läskdrycker	fl.	524,950	30,472	24,604
Trävaru-a.-b. Norrk:s exporthyvleri: Hyvl. och såg. trävaror			479,235	490,239
A.-b. Axel Beckmans möbelfabrik: Diverse möbler m. m.			119,500	149,620
Nya möbelfabriksaktiebolaget: » » »			60,031	52,217
Sv. Modell-a.-b.			79,469	68,477
Pianofabr.-a.-b. G:son & Ljungqvist: Pianinon och flyglar		160	142,530	167,682
A.-b. Karl Svenssons skofabrik: Skodon	par	50,260	374,525	345,165
Norrk. Tidningars aktiebolag			239,873	—
Östergötlands Dagblads nya a.-b.			139,539	—
Tryckeriffören. Norrk:s tryckeri			106,024	101,771

	Kvantitet.	Värde 1914.	Värde 1913.
A. E. Sandins mek. verkstad		162,211	155,000
G. A. Anderssons mek. verkstad		67,742	116,525
A.-b. Arv. Palmgrens mek. verkstad		188,593	172,232
Otto Södergrens mek. verkstad		57,737	57,778
A.-b. Östlings bleckv.- & emballagef.: Bleckemballage och bleckkärl		45,000	56,674
V. Dahlqvists bleck- o. plåtslageri		58,200	48,993
J. A. Thulins solv- och vävskedsf.: Vävskedar och solv	234,503 kg.	100,319	123,010
Th. Abrahamsons färgeri: Färgning och karbonisering		110,000	109,300
B. Wistrands appretur o. färgeri		116,736	114,342
Norrköpings färgeriaktiebolag		75,892	70,687
Fredrik Ohlssons ångbageri: Diverse bröd		110,000	105,000
Norrk. regnkl.- o. presenningfabr.: Oljekläder och presenningar		209,000	186,000
Rosehill fabrik: Hönsgårdsredskap		47,436	55,941
A.-b. Pettersson & Jonsson		838,745	826,497
Slakteribol. Ahlin & Komp.		430,880	511,608

Tillverkningsvärdena vid fabrikerna voro: 1850 kr. 7,422,062, 1900 kr. 36,288,776. — Antalet arbetare uppgives för år 1913 till 8,366 vid 115 arbetsställen. Tillv.-värdet sistn. år var kr. 42,900,459, av vilket kom på ylle- och trikåfabrikerna kr. 16,509,915 och på bomullsfabrikerna kr. 11,249,508 l. tills. kr. 27,759,423.

Av kol importerades till Norrköping år 1909 2,210,355 hl. emot 2,432,416 hl. året förut. Minskningen torde berott till någon del å sistn. års storstrejk, men brännolja och elektricitet ha alltmer undanträngt kolen.

Handeln är för Norrköping en tidigare näringskälla än fabriksindustrien. Det är likväl först från 1840-talet, som densamma blivit av någon större betydenhet. Uppgifter om handeln under 1500-talet äro redan ovanför lämnade. År 1640 funnos 6 skeppare l. styrmän, 5 de Geers skeppare, 31 skutskeppare och 7 fyrbåtsmän. År 1645 omtalas att staden hade »flera stora skepp», varibland Tre kronor och Norrköping voro de största. Åren 1641 och 1664 nämnes stadens skeppsfart utom Östersjön, och under detta århundrade nyttjades så stora lastdragare till salthandeln på Spanien, att en sådan av 26 kanoners storlek ansågs för liten att ditsändas. Under 1700-talet drevs handel såväl på Medelhavet som Nord- och Östersjön, men ansågs i midten av nämnda århundradet endast vara »ännu i tämmeligen godt stånd». Emot slutet av århundradet synes dock handeln åter tagit upp sig, och därtill bidrog icke litet de salterier, som en del Norrköpingshandlande anlagt i Marstrandsskären, varifrån icke blott hela provinsen utan även angränsande orter försågos med sill. År 1789 räknades blott 16 fartyg. Exporten bestod av järn, mässingstråd, något garkoppar, tjära, beck, bräder, mjöl, viktualier och omkring 20,000 tunnor spannmål årligen. Importen utgjordes av salt, vin, specerier, kramvaror, tobak, ull, lin, hampa och gallmeja m. m. År 1792 besteg sig exporten till ett värde av 57,110 rdr och importen till 77,974 rdr. Samma år drevs handeln med 31 fartyg, inneh. 1718 $^{1}/_{3}$ läster. År 1816 bedrevs utrikeshandeln med 32 fartyg om 1,688 svåra lästers dräkt. Bland dessa voro 3 fregatter, 9 briggar, 3 skonertar, 14 galeaser och 3 slupar. Värdet av importen besteg sig till 61,480 specier och av exporten till 32,325 hamb. rdr b:ko. Inkomna fartyg voro 32 och utgångna 37. År 1850 voro de inkomna fartygen 180 med ett lästetal av 5,356 och avgångna 84 med ett lästetal av 3,525. Tullvärdet av importen uppgick till 2,141,550 rdr. År 1876 inklarerades 290 fartyg om tills. 2,013 nyläster och 45,603 tons, och de utklarerades antal uppgingo till 330 om tills. 2,245,5 nyläster och 51,664,09 tons. Inrikessjöfarten, som huvudsakligen bedrevs på Stockholm, Mälareprovinserna, Östra

kuststäderna, Gottland och Göteborg, sysselsatte under nämnda år: ankomna fartyg 816 om 9,398 nyläster och 17,308 tons; avgångna 735 om tills. 8,132 nyläster och 15,896 tons. Vid uthamnar inom Norrköpings distrikt hade 33 fartyg lastat på utrikes orter, näml. 19 vid Sandviken, 1 vid Bredudden, 6 vid Kvarsebo med trävaror, 5 vid Mauritsberg, 1 vid Gottenvik med havre och 1 vid Jonsberg med tuktad sten.

Vid 1910 års slut utgjordes stadens handelsflotta av 14 ångfartyg om 3,988 tons och 14 segelfartyg av 1,721 tons dräktighet. Från utrikes ort ankommo s. å. 562 fartyg om 349,337 tons — mot 479 om 286,861 tons år 1909 — nämligen 224 från Storbritannien, 199 från Tyskland, 66 från Danmark, 28 från Ryssland, 2 från Finland, 19 från Frankrike, 8 från Nederländerna, 6 från Belgien, 4 från Norge, 2 från Italien, 2 från Afrika .och 2 från Island. Till utrikes orter avgingo 561 fartyg om 320,922 ton — mot 503 om 262,619 tons år 1909 — därav 182 till Tyskland, 154 till Storbritannien, 52 till Danmark (av dem 3 med last jämväl till Tyskland), 55 till Ryssland, 16 till Finland, 32 till Frankrike (därav 14 med last jämväl till Tyskland), 8 till Belgien, 8 till Spanien, 10 till Sydafrika, 3 till Norge och 2 till Marocko. Vid uthamnar i tullkammarens distrikt hade 41 fartyg intagit last för export till utrikes orter, av vilka 9 lastats vid Sandviken med trävaror, 9 vid Sjövik med fältspat, 3 vid Lönö med trävaror och 20 vid Broxvik med gatsten.

Under år 1913 inkom från utlandet, i ton räknadt, bl. a. följande: stenkol 214,896, järn, skilda slag 25,198, foderkakor 19,525, gödningsämnen 8,987, spannmål 7,180, lera 6,972, salt 6,387, malm, skilda slag 3,582, bomull. 3,473, briketter 1,930, kaffe 1,611, soda 1,565, svavel 1,469, ull och konstull 1,450, redskap o. maskiner 1,443, specerier m. m. 1,285, cement 1,191, olja 1,034, socker 821, hampa 597 o. s. v. I sin helhet uppgick utlandsinförseln, i ton räknadt, till 322,195. Till utlandet avsändes trävaror 129,252 kbmet. l. i ton 64,626, papper, papp 21,822, järnmalm 21,284, spannmål 20,438, järn 11,040, slagg 11,030, pappersmassa 7,195, maskiner 6,655, sten 1,442 o. s. v. Utförseln i sin helhet till utlandet uppgick i ton till 168,302. Från inrikes orter ankommo massaved 58,568, mjöl o. gryn 16,020, trävaror o. s. v. allt tills. utg. i ton 150,881, under det härifrån utfördes omkr. 113,170 ton, detta vad in- och utförsel från och till inrikes platser beträffar, likväl endast *sjöledes*, under det en betydande del av fabrikernas tillverkningar försändas å järnväg. Under s. å. förmedlades den inländska samfärdseln av 2,364 ångare och 2,695 seglare med 526,925 tontal samt den utländska av 1,091 ångare och 161 seglare med ett tontal av 826,268. Vid en jämförelse mellan ovannämnda uppgifter från tidigare tid framgår, hurusom rörelsen i betydande grad alltjämt gått framåt. År 1913 uppgingo ankomna och avgångna fartyg till 6,311, med ett tontal av 1,353,193. Stadens handelsflotta hade 1914 ångfartyg: 18 om 10,557 ton och segelfartyg: 1 om 106 ton. Uppbörden vid tullen var 1910 kr. 2,180,292: 56 och 1913 kr. 3,054,667: 05. Nytt tullhus är i senaste tid uppfördt.

Antalet handlande uppgick 1640 till 88, 1798 till 84 med 50 öppna bodar, 1816 till 92 med 93 personers betjäning, 1840: 107 med 95 personers betjäning, 1850: 133 av mankön och 24 av kvinnkön med 161 mäns och 14 kvinnors betjäning, 1861: 23 grosshandl. och 150 minuthandlare, samt 1874: 198 med lika stor betjäning och en bevillning i och för rörelsen av 6,548 kronor. F. n. uppgår antalet handlande till omkr. 600 med o. 1,600 biträden.

År 1913 tillkom *Östergötlands och Södermanlands industri- och handelskammare* med säte i Norrköping. Redan från år 1767 fanns här en handelsförening. In- och utförseln går genom en hel del betydande affärshus.

Hamnens utveckling har alltjämt fortskridit, så att hamnområdet nu sträcker sig från Oskar Fredriks bro ut till Pampusfjärden med en segelled av 12,300 meter. Dyrbara muddringsarbeten fordras emellertid årligen. Redan år 1670 anbefalldes staden att förskaffa sig muddringsverk. Från 1898 har staden nytt ångmudderverk och från 1903 finnes eget isbrytarefartyg. Genom att förvärva äganderätten till stränderna å ömse sidor av strömmen fick staden makt att företaga de märkliga förändringar och förbättringar, som här skett de senaste årtiondena. Bl. a. äro sten- och betongkajer byggda långt förbi Sylten, varefter träkajer och hamnskoningar vidtaga. Under åren 1900—1913 äro nedlagda kostnader å 2,230,293 kr., men även senare ha dyrbara hamnarbeten utförts. Nu bruklig hamntillbehör ha anskaffats. Norrköpings hamn är numer en av de förnämsta hamnarne inom landet. Hamnens inkomster för år 1874 uppgingo för inkomna 1,550 segelfartygs- och 780 ångfartygsbesök kr. 21,594: 91 samt för lossade och lastade varor kr. 41,510: 06, varjämte tolagsersättningen uppgick till kr. 68,478: 88. År 1876 uppgick tulluppbörden till kr. 887,829: 43. År 1908 utgjorde tulluppbörden kr. 1,996,085: 64, fyr- och båkavgiften kr. 64,189: 30 eller tills. med annan uppbörd kr. 2,123,027: 89. År 1913 uppgick debiterade tullmedel till kr. 3,054,667, fyr- och båkavgift till kr. 93,952: 84.

Även *handtverkerierna* inom staden stå ganska högt. Under 1500-talet omtalas ej andra än de nödvändigaste, såsom skomakare, skräddare, smeder, tenngjutare, guldsmeder, sadelmakare och målare. År 1620 föreskrevs att inga »gångande embetsmän» å landet skulle få nalkas staden på 4 mils avstånd. År 1660 förordnades, att skomakare och skräddare, tillsammans 48, i Regna, Skedevi och Hällestad socknar, Wånga bergslag, Tjällmo, Risinge, Kvillinge, Eneby, S:t Johannis, Borg, Styrestad, Furingstad, Skärkind, Gistad, Kimstad, Löt, Dagsberg, Konungsund och Stenby socknar, skulle erlägga en årlig avgift. År 1640 räknades här i 23 nu vanligen s. k. handtverk 116 mästare. År 1665 funnos här bl. a. 11 smeder, 37 skräddare, 9 bagare, 9 bryggare, 11 snickare, 2 kanngjutare och 9 sämskmakare, förutom gesäller, lärlingar och bönhasar. År 1717 funnos här 151 handtverkare, varibland likväl äro beräknade mjölnare, sjökaptener, skeppare, krögare (1), hökare m. fl. som nu icke räknas såsom handtverkare. År 1798 nämnes 48 handtverk med 235 mästare; 1850: 301 handtverkare, varav 67 kvinnor, 323 gesäller, 395 lärlingar och 167 övriga arbetare; 1875: 237 med 750 arbetare. År 1910 funnos här 15 bagare, 1 bandagist, 20 barberare, 1 bildhuggare, 15 bleck- och plåtslagare, 6 bokbindare, 10 boktryckare, 2 borstbindare, 6 bryggare, 4 buntmakare, 8 cement- och asfaltläggare, 15 fotografer, 3 färgare, 1 garvare, 10 glasmästare, förgyllare och spegelmakare, 1 gravör, 6 guldsmeder, 1 handskmakare, 7 hatt- och mössmakare, 5 kopparslagare, 3 korgmakare, 31 målare, 3 repslagerier, 6 sadelmakare, 21 skomakare, 29 skräddare, 8 slaktare, 15 smeder och hovslagare, 13 snickare, 5 snörmakare, 10 sockerbagare, 4 svarvare, 4 tapetserare, 2 tunnbindare, 15 urmakare, 3 vagnmakare o. s. v.

Vid Sandbyhov försiggick åtminstone ännu 1915 silkesodling.

Den *marknad*, som längst bibehöll sig, var den s. k. ull- och remontmarknaden i juli månad, men även denna har nu upphört. År 1448 beviljades staden en torgdag i veckan på onsdagen samt från d. $^{22}/_{2}$ 1587 ännu en på lördagen. K. Karl IX gav staden rätt till två mark-

nader årligen. Senare och under 1700-talet hade staden Pålsmässomarknaden i jan., Mattesmässomarkn. i okt. och torgmarknader i maj, juni och okt., varjämte hölls en oxmarknad i aug. Ännu 1760 hade staden därtill rätt till en marknad vid Hällestad i jan. och en vid Byle i Skedevi i juni. Ståndplatserna för kramvaror m. m. voro först å Tyska och därefter å Karl Johans torg. År 1850 höllos endast marknader i januari, juli, september och oktober. Marknaderna i januari, september och oktober höllos sista gången år 1863. Tredje onsdagen i varje månad hålles här kreatursmöte.

Norrköpings stadsjordar uppgingo omkr. 1890 endast till o. 280 h. Sedermera har emellertid en mängd större och mindre fastigheter inköpts, så att stadens ägor nu omfatta o. 2,940 har, belägna dels inom stadens egna område, dels inom närmaste socknar. Därtill komma donationsjordar till Norrköpings folkskolor, Swartziska friskolan, Gustavianska barnhuset och Trozelliska fondens fyra fastigheter i V. Östergötland med en sammanlagd areal av närmare 4,950 har.

Stadens *styrelse* och *förvaltning* sköttes sedan äldre tider av borgmästare och rådmän. Den förste kände borgmästaren är Ragvald Storkarsyne år 1368. Under de följande århundradena äro namnen på en stor del av stadens borgmästare, vilka synas varit 4 och sedan 2, bekanta. År 1638 bestämdes magistraten skola bestå av 3 borgmästare, 1 syndicus och 10 rådmän. Den förste av borgmästarna kallades president, och till detta ämbete valdes 1639 d:r Daniel Figrelius, adl. Lejonstjerna. Vid hans död 1664 valdes Nils Burenskjöld till burg-greve i staden, men blev 1669 stadspresident B. dog 1681, då presidentsysslan indrogs. Från denna tid funnos endast justitie- och politieborgmästare. Från år 1685 och till drottn. Kristinas död 1689 var Gust. Qveckfelt hennes hovråd och överintendent här. Från 1731 bestod magistraten av 2 borgmästare, 1 stadssekreterare, 9 rådmän, 1 stadsfiskal och 1 notarie jämte betjäning. Bredvid rådstugurätten fanns en kämnärsrätt, vari en av rådmännen var preses med 2 borgare till bisittare och en notarie. Även i hall- och manufakturrätten var en rådman preses med handlande, fabrikörer och verkmästare som bisittare. Stadens styrelse har till senare tider varit i det närmaste densamma. Hallrätten upphörde 1829. Avlöningsstat för ämbets- och tjänstemännen har bl. a. blivit stadfästad 1777, 1790, 1811, 1846 och 1850. Enl. den sistnämnda avlönades 2 borgmästare, 3 just.-rådm., 1 kämnärspreses, 4 borgerliga rådm., 1 magistr.-sekr., 1 stads-, 1 polis- och 1 kämnärsrättsnotarie, 1 notarius publicus, 1 stadsaktuarie, 1 stadsfiskal, 1 rådhuskanslist, 1 rådh.-kopist, 1 stadsbokh., 1 stadskassör, 1 borgerskapets sekr., 1 stadsfysikus, 1 byggnings-, 1 tolagsskrivare, 1 vågmästare, 1 stadsfogde, 1 exek.-vaktm., 1 apologist, 8 tornväktare, 1 hamnfogde, 1 djurläkare jämte betjäning. Sjumanskammaren, som förvaltade stadens medel, bestod åtminstone från 1666 av politieborgm., 2 borg. rådm. och 4 män av borgerligt yrke. Borgerskapets 24 äldste, valda för tre år, hälften av handels- och hälften av handtverksklassen

ägde att höras över stadens allmänna ärenden. År 1874 stadfästades ny organisation för rådstuvurätt och magistrat. Enl. denna hade staden såväl justitie- som handels- och politieborgmästare o. s. v. För närv. består magistraten av 1 borgmästare, 3 justitierådmän och 2 stadsnotarier. Polisväsendet lyder under polismästaren. Till poliskammaren höra 4 politierådmän, 1 notarie, 1 stadsfiskal och 2 poliskommissarier. Poliskåren har 5 överkonstaplar, varav en tillhör detektivavdelningen, 4 inspektionskonstaplar, 71 konstaplar, varav 5 tillh. detektivavdelningen, jämte 5 extra konstaplar. Kostnaden för stadens polisväsende beräknades för 1915 till kr. 193,900, däri inberäknadt hamnkassans bidrag kr. 15,000 och statsverkets bidrag kr. 2,660. I enlighet med 1862 års förordning om kommunalstyrelse i stad utövas stadens beslutanderätt numer av *stadsfullmäktige*, f. n. 52 valda för 4 år. Under densamma hör *drätselkammaren* med tjänstemän: stadskamrerare, stadsbokhållare, stadsfogde, jordbruksinspektor, uppbördsmän för hamnavgifter, byggnadschef, stadsingenjör, stadsarkitekt, tjänstemän vid gasverk, elektricitetsverk och vattenledning m. fl. Stadens gamla *brandkår* förskriver sig från 1877, då stadsmilitärkåren upplöstes. S. å. upplöstes även frivilliga brandkåren efter 44 års tillvaro. År 1905 tog den nuvarande brandkåren vid. Den är förlagd i kasern och består förutom chefer av 32 man jämte reserver och rätt till biträde från militärskolan inom staden i och för vakthållning. Kostnaderna för brandväsendet beräknades för 1915 till kr. 70,700. Beräknade utgifts- och inkomststaten för år 1915 uppgick till kr. 3,199,849: 19.

Av *kommunala inrättningar* märkas stadens *kommunala affärsverk*, som började sin verksamhet 1/10 1914. Under detta höra gasverk, elektricitetsverk och spårvägar. Gasverket blev färdigt till användning 1852, men övergick från ägaren, ett enskildt bolag, till staden år 1882. Elektricitetsverket tillkom genom beslut år 1902 samt var under de första 5 åren liksom spårvägarna utarrenderadt, men övertogs av staden d. 1/1 1909. Från 1912 lämnas elektrisk ström även utom staden. Den elektriska kraften bekommes dels från egna Dieselmotorer, dels från år 1906 från Skärblacka och från 1910 från Öjebro, nära Mjölby. År 1917 inköpte staden aktiemajoriteten (3,646 aktier) i ab. Knutsbro kraftstation för kr. 903,528: 79. Flera av fabrikerna inom staden ha egna elektricitetsverk. *Vattenledningen* var färdig år 1874. Till densamma skänkte brukspatr. Jakob von Leesen 300,000 kr. och brukspatr. Henning Trozelli vattenfallet vid Fiskeby. Även andra samhällsmedlemmar gåvo sina bidrag. Från 1913 erhåller även Borgs villastad vatten härifrån. Samtidigt med vattenledningens anläggande fullgjordes stadens dränering.

Av *kreditanstalter* märkas: Riksbankens avdelningskontor sedan 1910, Norrköpings enskilda bank från 1857, Östergötlands ensk. banks avdelningskontor från 1837—1857 och senare från 1898, Skandinav. kreditab:s avdelningskontor, Norrköpings folkbank, sparbank och stadshypoteksförening och Vikbolands sparbank.

Av *föreningar* nämnas Arbetareföreningen, Djurskydds-, Fabriks-, Fastighetsägare-, Fröbel-, Handels-, Handtverkande borgarskapets sjuk- m. m., Handtverks-, Konst-, Kontorist-, Köpmanna-, Sveriges handelsresandeförening m. fl. Därtill nämnes Idrottsförbund, Simsällskap, Segelsällskap, Musikaliska sällskapet m. fl.

Hälsovårdsnämnden har överinseende över stadens hälso- och sjukvård och höra härtill hälsovårdspolisen, epidemisjukhuset, dagsanatoriet, kem. undersökningsanstalten, köttbesiktningsbyrån och byrån för hjälp och råd åt tuberkelsjuka. Staden avlönar 2 stadsläkare, 2 läkare vid lasarettet (fig. 473), som kom till 1785, 1 läk. vid Trozellisjukhuset för lung-

473. Lasarettet och vattentornet.

siktiga samt 1 fattigvårdsläkare. Nära lasarettet är Trozellisjukhuset, enl. beslut av 1910 uppfördt för medel ur L. M. Trozellis fond och färdigt 1915. Under uppförande tills. med Östergötlands landsting är ett lungsotsanatorium å Kolmården i Krokeks s:n (se sid. 770). Barnbördshuset har 1 läkare. Staden har 4 apotek.

Bland *välgörande stiftelser* nämnas *Reutersköldska barnhuset*, stiftadt på grund av överstelöjtnanten Karl Gust. Reuterskölds († 1815) testamente av d. $^{15}/_{7}$ 1814, i vilket bestämdes, att återstoden av hans efterlämnade förmögenhet skulle, sedan skulder och donationer blivit avdragna, användas »till en fond till ett så kalladt hittebarnshus i Norrköping» (se Västerbyholm sid. 767). *John och Matilda Lennings sjukhem* (fig. 474), tillkommet genom donation av nämnda makar. L., som var disponent för Drags ab., avled 1879. Den skänkta grundfonden till detta sjukhem för ålderstigna obotligt sjuka från staden utgjorde omkr. kr. 610,000 (se sid. 1087). Av 75 platser äro 32 frisängar. Av andra milda stiftelser nämnas: Barnhemmet Betania för fattiga värnlösa, som invigdes d. $^{5}/_{6}$ 1864, Barnkrubban, Barnsjukhusföreningen, De fattigas vänner, Pauvres honteux, Föreningen för moderskydd o. barnavård, Kon-

valescenthemmet, Karolina Schales minne, Lenningska pensionsfonden, Mjölkdroppen, Sällskapet jultomtarna, Föreningen för skolbarnskolonier m. fl. Bland välgörenhetsanstalter, som numera upphört, omnämnes ett från 1784 till 1790 befintligt adl. jungfrustift för en abbedissa och 6 fröknar, grundadt av riksrådet Karl Fr. Scheffer (se Ögtld I, s. 482).

Fattigvården ledes av särskild styrelse med nämnder o. s. v. En anstalt för de fattiga, kallad *hospitalet*, fanns här redan under 1500-talet. I detsamma underhöllos under 1700-talet 24 fattiga personer, vartill var anslaget kronotionden av fem socknar jämte någon åker, äng

474. John och Matilda Lennings-sjukhem.

och mulbete invid staden. Föreståndare var en prästman, som även höll gudstjänst i den vid Hospitalsgatan och kvadraten Pelikan belägna hospitalskyrkan (sedermera förändrad till hovslagaresmedja). År 1777 förflyttades detta hospital till Linköping. Ännu till senare tid fanns här ett *fattigarbetshus*, sedan 1841 sammanslaget av det år 1754 stiftade änkhuset och det äldre fattigarbetshuset från 1784, med lokal år 1827 skänkt av generaladjutanten Feodor Maur. Aminoff († 1829). Särskilda fattigarbetshus voro uppbyggda för män och kvinnor, det förstnämnda uppfördt strax efter, sedan det gamla fattighuset år 1856 nedbrann. Det sistnämnda byggdes år 1867 och inrymde bl. a. gemensam kyrksal, ävensom, i en särskild avdelning med fri utgång, änkhuset.

Sedan d. 1/5 1905 är fattigvården uppdelad i de s. k. öppna och slutna avdelningarna. Utgifterna utgjorde för 1914 för båda avdelningarna tills. kr. 410,304: 36. Understödstagarnes antal var 4,967. Under åren 1907—1910 uppfördes *Sandbyhovs arbets- och försörjningsanstalt* med en kostnad av kr. 1,446,000. Här finnas särskilda arbets- och försörjningsbyggnader för män och kvinnor, sjukhus, sinnessjukhus, kapell med ut-

rymme för 400 personer o. s. v., allt omgivet av 15 har åker, som skötes av de arbetsdugligaste bland understödstagarna. Dessa voro år 1914 994, varav 515 voro kvar vid slutet av året. För år 1913 utackorderade 318 barn utbetaltes kr. 28,723: 94. Av Sveriges 11 största städer hade Norrköping år 1910 det högsta antalet understödstagare.

Donationerna till samhällets bästa äro icke blott många utan uppgå därjämte till sammanlagdt betydande belopp. Donationernas antal uppgå till närmare 90. Äldsta kända donationen daterar sig från år 1772 och den yngsta från år 1917. Donatorernas namn nämnas här i den ordning donationerna tillkommit: handl. och fabr. Peter Swartz, grosshandl. K. M. Nyström, handl. Jer. Moberg, överstel. K. G. Reutersköld, bruksp. Kr. Eberstein, snickareålderm., rådm. J. F. Eggers, bruksp. Didr. Reder, arbetaren Gust. E. Lindgren, fabr. Jon Swartz, kopparslagaren A. Söderström, fabr. Isr. Wessberg, klädesfabr. Gust. Leidenfrost, fröken Agn. Maria Wadström, klädesfabr. E. V. Karlsson, klädesfabr. A. L. Soldin, grossh. Maur. Philipsson, klädesfabr. Karl Magn. Edlund, överingenjören And. Alreik, handl. Joh. Fr. Karlsson, tullförv. Karl Ol. Ullman, expeditionssekr. Karl Vilh. Ringborg samt senare hans arvingar, bruksp. Jak. v. Leesen, grossh. J. Morelius, fabr. Er. Swartz, fru Betty Swartz, fabr. Karl Dav. Philipsson, politierådm. T. Söderberg, fr. Eleon. Lundmark, bruksäg. Henning Trozelli, bruksäg. P. A. Enhörning, fr. Gust. Elisab. Teod. Egge, v. häradsh. Fr. Öqvist, handl. Karl Joh. Nelin, änkeborgm. Beata Lagergren, stentryckaren A. H. Gode, fr. Charl. Gode, grossh. Joh. Gust. Swartz, fabr. Göran Sääf, fr. Jeanette de Bruyn, fabr. Joh. Ol. Venerbom, kakelugnsmak. K. J. Michaelsson, politierådm. E. W. Hedelius och hans maka Teres Hedelius, f. Pamp, fru Anna Hessle, f. Asker, fru E. Runström, f. Asker, och kapt. K. F. Asker, änkefru Matilda Fagerström, bankdirekt. Kr. Eberstein och hans hustru Anna Sjögren, fr. Hilda Lenning, civilingenjör J. A. Andersson, konsul John Philipsson, kapt. F. V. Hjelm, fabr. John Lenning och hans fru Matilda, f. Fagerström, fr. Klara Lenning, bankdir. Gust. Herlenius, lärov.-adj. Pet. Olsson, fabr. Dan. Bergman, konsularag. S. C. Mobeck, fabriksidk Sven Gust. Johnsson jämte måg, bokför. J. V. Ringström och dotter, politieborgmäst. E. Grenander, bruksäg. Henning Schale, spannmålshandl. Z. Zachrisson, grossh. K. O. V. Sandberg, grossh. Pehr Swartz, auktionskom. G. V. Kellner, f. d:r Hjalm. Sandberg, fabr. Karl V. Lind, pol.-rådm. F. V. Thorsson, fru Hilda Fagerström, f. Ljungberg, bryggaren C. V. Bergman, verkmäst. F. G. Cederberg, handl. Joh. Fr. Björkqvist, fr. Ingr. Kr. Widén, kassör K. G. Vesterholm, folksk.-lärarinnorna Nelly o. Aug. Åkerman, direkt. John Fosser, bankdir. F. J. Östergren, teatermaskinist Per Johansson, exc. Karl Swartz och hans fru, f. Lundström, fr. Karin Eberstein, grossh. John Schlesinger, åkaren A. V. Åhlén, vars sista don. gjordes 1913. Av senare tillkomna donatorer nämnes grosshandl. Frans Blom, som 1917 till skilda ändamål donerat omkr. 1/4 million kr. Bland donationerna nämnas särskildt *Lars Magnus Trozellis fond,* så benämnd efter justitieborgmästaren här och grundad av hans son, bruksägaren Henning Trozelli genom testamente av d. 28/3 1877. Avkastningen skall användas till allmänt nyttiga inrättningar, stiftelser eller anläggningar och utgivas vart 6:e år. Fonden utgjorde 1907 kr. 463,448. *Emil och Térès Hedelii fond.* Politierådm. E. V. Hedelius och hans maka, f. Pamp, donerade emellan åren 1888—1912 betydande belopp till skilda ändamål. Särskildt tillkom dylika genom änkefru Hedelii testamente av d. 5/6 1905 med tillägg av d. 23/1 1908 varibland till lungsanatorium, Lenningska sjukhemmet, flickbarnhemmet Betania, till »Karl Emils hem» för späda barn m. fl. Därtill kom en fond med ovannämnda namn, av vilken staden först får tillgodogöra sig avkastningen, sedan fonden genom räntor växt till 600,000 kr. Utdelning får då ske vart 3:e år. *Sven Kristian*

Mobecks fond. Genom testamente av d. 27/8 1894 bildade konsularagenten S. K. Mobeck en fond å kr. 410,663: 26, av vilken avkastningen vart 6:e år får användas för de ändamål, som äro för staden allmännyttiga. Därtill skänkte han 85,000 kr. att i olika belopp fördelas till olika välgörenhetsfonder. Handl. Karl Johan Nelin gav från 1874 och slutligen genom testamente av d. 9/8 1880 tills. kr. 521,500, därav en fond benämnd *Karl Johan Nelins donationsfond*, varav avkastningen till större delen skall användas till lindrande av ekonomiskt betryck bland stadens befolkning. *John Lenning och hans maka Matilda*, f. Fagerström, gåvo 1875 till fabriksföreningens stipendiifond kr. 25,000 samt genom testam. d. 16/12 1879 med tillägg till Lenningska pensionsfonden kr. 300,000, till fonden för Drags arbetare kr. 100,000, till Pauvres honteux (Viktor Lennings fond) kr.

475. Norra järnvägsstation.

10,000. Återstoden av förmögenheten, som skulle användas till främjande av allmännyttiga, för staden och företrädesvis dess arbetarebefolkning, disponerades 1882 sålunda: till John Lennings vävskola kr. 300,000, till Norrk:gs arbetaref:gs sjuk- och begravningsfond kr. 15,000, till flickhemmet Betania kr. 10,000 samt till John o. Mat. Lennings sjukhem återstoden utg. 1905 omkr. kr. 865,000.

Samfärdseln förmedlas, förutom genom de av ålder befintliga landsvägarna, såväl sjöledes som genom järnvägar. I förra fallet äro förbindelserna helt naturligt oberäkneliga. Vad järnvägar beträffar har staden två jvgsstationer, den *Norra* och den *Östra*. Den förra (fig. 475) tillhör *Östra stambanan*, av vilken delen från Katrineholm och hit öppnades d. 3/7 1866 och härifrån till Linköping d. 15/10 1872. En ny statsbana *Järna—Nyköping—Norrköping* sluter sig till den på 8 km:s avstånd vid Ö. stambanan belägna Åby jvst., varifrån dubbelspår leder till Norrköping. Denna bana var färdig i okt. 1915. Från Ö. stationen utgå *Norrköping—Söderköping—Valdemarsvikbanan* och *Kimstadsbanan*. Den första var färdig till Söderköping d. 20/12 1893 och till Valdemarsvik d.

476. Södra promenaden.

$^{1}/_{10}$ 1906. Med Arkösund förmedlas förbindelsen genom jvg från Kummelby, vilken bana var färdig d. $^{15}/_{6}$ 1895. Banan till Kimstad var färdig d. $^{6}/_{6}$ 1906 förutom närmast staden, där den var färdig d. $^{2}/_{8}$ 1910. Inom staden finnes från d. $^{10}/_{3}$ 1904 elektrisk spårväg, sedermera utdragen till Borg. Sedan 1914 finnas dubbelspår.

477. Norra promenaden.

Staden omgives på alla sidor av vackra och storslagna *promenader och parker*. De förra benämnas Norra, Östra, Södra (fig. 476) och Sydvästra promenaderna. Norra promenaden var färdig redan år 1859 (fig. 477). Midtför Norra jvst är Järnvägsparken, som fortsättes av Karl Johans park, förut torg, som från 1844 prydes med k. Karl XIV Johans bildstod, modellerad av den bayerska bildhuggaren L. M. Schwanthaler. Å fotställningen läses å ena sidan: *Carl XIV Johan. Segersäll. Fredsäll.* Å andra sidan: *MDCCCXLIV af Norrköpings invånare* (fig. 478). I s. gränsar denna park till strömmen. Största parken är Folkparken, i avseende å planteringar bekostad av konsuln J. Philipsson och tillgänglig från 1896. Förutom planteringarna kring kyrkorna märkas Teaterplan, Saltängsallén, Hamnparken, anläggningen vid Järnbron, parken vid Hörsalen, Oskarskolans park o. s. v. Å den vackra Strömsholmen är sommarvärdshus, vars byggnader, från år 1906, äro föga tilltalande. Staden har en väl inredd Idrottspark. Å de öster ut belägna Oxelbergen och Sylten äro trädplanteringar. Vid Sylten finnes det växthus, från vilket utgå de mångtals växter, som behövas för stadens blomsterplanteringar.

478. K. Karl Johans staty och Standard hotell.

Stadens fria *bildningsanstalter* äro *Stadsbiblioteket*, *Konstmuseum* och *Arkeologiskt museum*, alla inrymda i den ståtliga villa, som förutvar. statsministern Karl Swartz d. 16/8 1912 skänkte staden för detta ändamål. Villan var vid gåvans överlämnande tv. till över 200,000 kr.

Stadsbiblioteket. År 1900 insamlades genom frivilliga gåvor ett belopp av 6,000 kr., och följande år bildades Norrköpings biblioteksförening, som omhändertog företaget. Ett folkbibliotek ordnades, sedan Norrköpings arbetareförening till detsamma överlämnat sitt från år 1888 tillkomna bibliotek av omkr. 700 band. År 1903 lämnades Norrköpings

folkskolors goda lärarebibliotek. Årliga bidrag av stadsfullmäktige, ävensom andra inkomster, möjliggjorde bibliotekets tillökande. År 1904 beslöto stadsfullmäktige att för medel, 35,000 kr., tagna ur L. M. Trozellis fond, inköpa det gamla under De Geerska ägotiden bildade, sedermera efter hand tillökade Finspångsbiblioteket, över vilket fanns en år 1883 vetenskapligt ordnad katalog av Bernh. Lundstedt. Detta bibliotek uppgick till o. 35,000 band. Därtill kom det i flera avseenden goda ovannämnda folkbiblioteket, som av Biblioteksföreningen överlämnades som gåva till staden. Dessa boksamlingar bestämdes då, såsom sammanslagna, bliva *Norrköpings stadsbibliotek.* Och så har hit även överläm-

479. Stadsbiblioteket och museibyggnaden.

nats Norrköpings h. allmänna läroverks bibliotek, uppgående till närmare 40,000 band, ett överlämnande, som godkändes av k. m:t d. $^{21}/_{11}$ 1913. Biblioteket är sedan d. $^{22}/_{10}$ inrymdt i sin nya lokal vid Södra promenaden. Det uppgår till närmare 100,000 band (fig. 479).

Norrköpings museum. Den 26 nov. år 1899 bildades en förening, kallad Norrköpings konstförening, som hade till ändamål att »väcka och underhålla sinne och smak för den bildande konsten ävensom att verka för bevarandet inom samhället av kulturhistoriska föremål». Efter mottagandet av ovannämnda storartade gåva av Villa Swartz med förpliktelse för stadsfullmäktige att i densamma även inrymma Norrköpings konstförenings samlingar fann föreningen lämpligt, att dessa samlingar borde övergå i stadens ägo. Föreningen beslutade därför vid sammanträde d. $^{12}/_{9}$ 1912 att ingå till fullmäktige med en framställning härom. Denna gåva blev grundstommen till *Norrköpings museum.* Gåvan bestod av föreningens samtliga tillgångar, näml. en del tavlor ur den av bibliotekarien i Linköping E. H. Segersten bildade tavelsamling, som han försålt, och som år 1901 skänktes av »Vänner till Norrköpings konstförening». Vidare tillkom den reservfond å 5,000 kr., en återstod å de

5,475 kr., som Amaranterorden i Norrköping vid sin upplösning skänkte konstföreningen, en inköpsfond å 2,738 kr., samt de av föreningen efter 1901 köpta eller till densamma skänkta konstverken samt den samling redskap, vapen och andra föremål från stenåldern, bronsåldern och järnåldern, som likaledes skänkts till föreningen. Med gåvan följde föreningens protokoll och gåvobrev, stadgar och kataloger samt aktstycken rörande »Stora Amaranterordens övningssamhälle, det tredje, i Norrköping». Fil. d:r Hjalmar Sandberg har d. 11/8 1902 givit 100,000 kr. till en särskild fond, benämnd »Karl och Mina Sandbergs fond», varav räntan skall användas för ett konstmuseum i Norrköping under form av inköp

480. Högre allmänna läroverket efter ombyggnaden.

av goda, verkligt representativa konstverk. Räntan å beloppet utgår till donatorn under hans livstid.

Ett *arkeologiskt museum* är även här ordnadt. Dess samlingar ha tillkommit dels genom inköp, dels genom gåvor. Alla samlingarna stå närmast under vård av en bibliotekarie.

I sammanhang härmed nämnes *Stadsarkivet*, inrymdt i fyra med järntrappor sins emellan förbundna låga våningar midt över trappan i rådhuset. Det hela är ordnadt av justitierådmannen T. Zetterstrand, som därjämte här samlat och samlar allt, som kan lända till kännedom om Norrköpings stad i såväl det ena som det andra avseendet.

I avseende å *undervisningen* nämnes först *Norrköpings högre allmänna läroverk.*

Högre allm. läroverkets hus, länge stadens praktfullaste byggnad, är beläget å en höjd vid V. Nygatan med huvudfasaden åt n. Densamma är uppförd av tegelsten med fot av gråsten. Omkring hela byggnaden löper en sockel av huggen granit, delvis däröver av kalksten. Till de tre portarna och dörrarna i förstugorna samt till kolonner, baser, kapitäler, imposter och andra dekorationer har användts dels huggen sten

och dels gjutet järn. Byggnaden, som först var uppförd i två våningar jämte souterrainvåning under ö. och n. delarna, har blivit tillbyggd ett par gånger samt var, sådan den nu är, färdig hösten 1912. Å takets midtparti är ett observatorium med rörlig kupol. Detsamma har bl. a. ett stjärntidsur och en refraktor, inköpt i München (fig. 480). Gymnastikbyggnaden uppfördes samtidigt. Läroverksbiblioteket, som redan nämndt, numera överlämnadt till Stadsbiblioteket, grundades 1797—99, ehuru redan år 1785 funnos några få böcker. Förstn. år hitskänkte näml. stud. Joh. Nikl. Lindahl, jämte två bokskåp, en boksamling uppgående till 781 band, vilken samling genom gåvobrev av 1799 ökades med överdirektören Karl Bernh. Vadströms bibliotek, best. av 2,076 band samt i senare tider genom donation av expeditionssekret. Karl Vilh. Ringborgs bibliotek, uppg. till o. 10,000 band och av överingenjören Alreiks boksamling samt en del av prof J. G. Collins boksamling, vilken sistn. inköptes. Läroverkets museum tillkom dels genom inköp och dels genom gåvor av Norrköpings stad, som överlåtit m. d:r O. V. Abergs till densamma skänkta samling av naturalier, böcker, mynt m. m., samt genom gåvor av Aug. Funck, som överlämnat det av hans fader samlade »Norrköpings museum», best. av naturalie- och kuriositetssamlingar, av E. S. Adelsvärd, grosshandl. Ludv. Ringborg och V. M. Ekelund, t. d:r Stenhammar m. fl. ävensom av jägmäst. C. V. Lundberg, Tuna, som till läroverket lät överflytta sin samling av uppstoppade fåglar m. m., vilken i det närmaste upptog hela den svenska fågelfaunan o. s. v.

När skola först öppnades i Norrköping är obekant. Ehuru staden icke upptages bland de städer, som av k. Gustav I strax efter reformationen försågos med skolor, är väl icke otroligt, att Norrköping under äldre tider haft sådan. År 1552 fanns härstädes en rektor, som då ensam bestred undervisningen. Från 1596 tillkom en andre och från 1620 en tredje lärare. Till år 1628 voro socknegångar från Tuna och Sevedes härad anslagna till Norrköpings, Vadstena och Söderköpings skolor. Nämnda år tillades de emellertid det nybildade gymnasium i Linköping. Såväl Vadstena som Norrköping och Söderköping tillätos likväl att fortfarande hålla skolor, »dock så att the sjelffve scolepersonerne och dhem, som the lära och undervijsa, underhålla och försöria skole». Norrköping synes även fortfarande ha underhållit sina. Vid drottn. Kristinas skolregleringar blev denna skola hel trivial med 3 avdelningar för lägre lärdoms- samt 2 för apologiststudier och 5 lärare. Läroverkets äldste kände lärjunge är fältherren Erik Dahlberg, som i sin dagbok omnämner detsamma som »en god skola», i vilken han hela året 1635 undervisades. Löningsstaten bestämdes 1649 och stadfästades sedermera av k. Karl X. År 1673 hotades skolan med upplösning genom en då utgiven förordning, att den skulle upphöra och rektors lön delas emellan rektorerna i Västervik och Eksjö. På grund av anhållan blev denna förordning emellertid upphävd, men rektorslönen delades emellan rektorerna här och i Västervik, och Norrköpings skola förlorade sin konrektor. Staden antog då och avlönade en särskild lärare i apologistklassen. År 1687 »transfererades» emellertid halva staten från Söderköping till Norrköping, och 1690 återfick härvarande skola även sin konrektor, vilken syssla ånyo indrogs 1713, från vilken tid och till århundradets slut lärarestaten förblev oförändrad. Under denna tid hade dock skolans verksamhet efter branden 1719 och till slutet av år 1720 legat nere. Med 4 klasser, 3 i lärdoms- och 1 i apologistskolan fortgick under-

visningen till 1813, då med anslag av staten och med tillhjälp av grossh. Karl Magn. Nyströms donation en högre apologistklass inrättades. Undervisning lämnades nu även i sång och ritning. För medel ur Nyströmska donationen var därjämte i början av 1800-talet en dansskola inrättad, och var dansläraren i författningen angående denna skola anmodad, »att jemte dansandet vara angelägen om att öfva gossarne i skicklig kroppsställning, gång, komplimanger och otvungna rörelser». Genom 1849 års skolordning förenades höstterminen nämnda år Norrköpings »lägre Lärdoms- och Apologistskola» till ett läroverk under namn av »Förenade Lärdoms- och Apologistskolan», med 5 klasser eller 7 årskurser, varefter lärjungarna skulle kunna intagas i gymnasium eller däremot svarande avdelning av s. k. högre elementarläroverk. Skolan fick då rektor, 4 kolleger, 1 dupplikant samt musik- och ritlärare. Med anledning av 1856 års skolordning förändrades skolan från h. t. 1857 till ett femklassigt lägre elementarläroverk med rektor, 4 kolleger och 2 dupplikanter l. extra lärare. Från höstterminen 1858 blev läroverket på reallinjen fullständigt, d. v. s. med 8 klasser och en stat av rektor samt 7 kolleger, varjämte från samma tid avlöningsstaten även upptog övningslärare i teckning och gymnastik. Musikläraren hade redan från 1819 ordinarie lön. Höstterminen 1862 blev skolan slutligen utvidgad till ett på både klassiska och reala linjen fullständigt s. k. högre elementarläroverk med en stat av rektor, 3 lektorer och 8 adjunkter, vilket lärareantal sedermera genom föreskrifter vid skilda tillfällen förökats till sitt nuv. antal, som h. t. 1915 uppgick, e. o. inberäknade, till 36. Den äldsta anteckningen om lärjungarnas antal är från skolans öppnande efter 1719 års brand, som likväl endast underrättar om de då inskrivnas antal, vilket var 17, varav 10 i 1:sta, 1 i 2:dra och 6 i 4:de klassen. År 1733 var hela antalet 76. H. t. 1915 var lärjungeantalet 628, därav 191 i gymnasicavdelningen. I sammanhang härmed må nämnas att från år 1852 fanns inom staden en privat läroanstallt, benämnd Nya elementarskolan i 7 klasser, så ordnad, att lärjungarna härifrån kunde direkte avgå till akademien. Samtidigt med det högre elementarläroverkets fullständiga ordnande organiserades denna privata läroanstalt till femklassigt, under namn av Norrköpings lyceum. Detta läroverks verksamhet upphörde år 1875. Under en tid fanns även ett enskildt 3-klassigt elementarläroverk. Under äldre tider och till år 1813 fanns här en tysk skola.

Varest Norrköpings äldsta skolhus varit beläget är obekant. Det skolhus, som år 1721 påbörjades och sedermera fullbordades under år 1722, var beläget på kyrkogrund vid östra ändan av ringmuren kring S:t Olai kyrkogård, utan tvivel å samma plats, där det äldre avbrända haft sitt läge. Detta äldsta bekanta skolhus var av trä i blott en våning med hög resning och tak av näver och torv. Det synes ha varit mycket bristfälligt uppfördt, enär man redan 1726 behövde reparera taket. Rektor hade även här sin boställsvåning, bestående av 3 rum och kök. Skoltomten och kyrkogården skildes till år 1733 av en gärdesgård, därefter av ett på kyrkans bekostnad uppfördt plank. Förutom rektors boställsvåning inrymde huset 4 skolsalar, till att börja med endast avskilda av brädväggar, som dock ej nådde taket. Till år 1762 uppvärmdes alla fyra salarna av endast en kakelugn av tegel, då två av grönt kakel uppfördes. Från år 1751 finnes även antecknadt, att skolan för den starka kölden icke kunde »sättas» förr än d. $^{11}/_{2}$. Huru skadliga för hälsan dessa skolrum voro, framgår av att en år 1786 förfärdigad kateder 9 år senare var så uppmultnad, att den måste kasseras. Före år 1734 funnos icke trossbottnar över klasserna. Nämnda år reparerades emellertid skolhuset, då dess höjd ökades med fyra varv. År 1786 reparerades lokalen ånyo, då varje klass erhöll sin kakelugn, och rummen skildes genom ordentliga timmerväggar. År 1797 beslöts uppförandet av ett nytt skolhus av sten, och sedan de gamla husen blivit sålda, påbörjades det nyas uppförande samt var d. $^{1}/_{10}$ 1801 för en summa av 18,000 kr. så nära

färdigt, att läsningen här kunde börja. Under tiden hade enskild skollokal varit förhyrd. Det nya skolhuset, som var o. 41 met. långt, 13 m. bredt och i två våningar 10 m. högt under takfoten, innehöll förutom lärosalarna boningsrum för stadens komminister och klockare, vilken senare år 1849 fick utrymma sin boställslägenhet. Från 1858 användes även rektors boställsvåning till lärosalar. Sedan läroverket blivit utvidgadt till fullständigt högre elementarläroverk, användes till att börja med som lärorum lokaler dels i N. och V. folkskolhusen, dels i det s. k. rikssalshuset samt slutligen i enskild lokal, till dess det nuv. läroverkshuset kunde användas, vilket delvis måste ske före invigningen.

Tekniska elementarskolan, med lokal vid N. Strömsgatan, uppförd 1857—1860. Tekniska skolan, som är ett statens läroverk, började sin verksamhet d. 1/11 1857 med reglemente av k. m. stadf. d. 12/8 1856. Nya stadgar, gällande för alla de tekniska elementarskolorna i riket, utfärdades d. 15/6 1877. Enl. desamma har skolan till uppgift att meddela elementära tekniska kunskaper åt ynglingar, som vilja bilda sig för utövandet av industriell verksamhet. Skolan står under vald styrelse, i vilken landshövdingen är självskriven ledamot. Lärarekåren består av rektor, som tillika är lektor, jämte 3 andra lektorer, 1 verkmästare och 4 extra lärare. Lärjungarnas antal var h. t. 1915 68.

Folkskolorna. Staden har 9 folkskolor: S:t Olofsskolan med 10 lär., 8 l:or och 563 barn, Oskarsskolan med 5 lär., 5 l:or o. 394 barn, Gustav Adolfskolan med 5 lär., 5 l:or o. 383 barn, Södra skolan med 3 lär., 5 l:or o. 319 barn, De Geer-skolan med 3 lär., 5 l:or o. 336 barn, Berzeliusskolan med 1 lär., 1 l:a o. 134 barn, Matteusskolan med 5 lär., 4 l:or o, 366 barn, Karl Johansskolan med 4 lär., 4 l:or och 320 barn, Hedvigsskolan med 1 lär., 3 l:or o. 159 barn. Av lärarna är vid varje skola 1 överlärare. I 8 småskolor finnas 57 lär:or med tills. 1,650 barn. Dessa uppgifter gälla v. t. 1915. Alla folkskolehusen äro storartade. Staden har egen folkskoleinspektör samt en folkskolestyrelse, i vilken Linköpings domkapitel väljer 1, stadsfullmäktige 6 o. församlingarnas gemensamma kyrkostämma 6 ledamöter.

Norrköpings egentliga folkskolors verksamhet daterar sig från år 1846, då den 6 april första folkskolan öppnades i en för detta ändamål inredd lokal för undervisning åt 55 gossar och 40 flickor. Redan förut hade dock undervisning lämnats i såväl enskilda som privata skolor i de ämnen, som tillhöra folkskolan, och på 1840-talet lämnades dylik undervisning i offentliga skolor (privata oberäknade) åt omkr. 450 barn. Från år 1803 och till 1846 funnos 2 fattigskolor, en för n. och en för s. delen av staden, vardera beräknad för 30 lärjungar. Under första året av folkskolans verksamhet undervisades under h. t. 184 lärjungar, varav 106 gossar, av 1 lärare och 2 lärarinnor. År 1855 hade skolbarnens antal stigit till 238, varav 120 gossar, och meddelades undervisningen då av 2 lärare och 3 lärarinnor. År 1865 bestreds den egentliga folkundervisningen av 22 folkskolor, 5 på enskilda donationer grundade skolor, oberäknadt Ebersteinska söndags- och aftonskolan, 4 offentliga och 14 privata söndagsskolor, 6 repetitionsskolor samt 36 med folkskolan jämförliga privatskolor. Av de 22 folkskolorna voro 4 småskolor, 13 lägre och 5 högre folkskolor med 3 lärare och 20 lärarinnor. Skolbarnens antal var 1,139, varav 599 gossar. Samma år funnos inom staden 3,390 barn i åldern 6—16 år.

Norrköpings arbetareinstitut började sin verksamhet d. 23/1 1886. Som lokal användes till en början Arbetareföreningens salong till d. 22/10 1913, då staden lämnade Norrköpings hörsal till institutets förfogande. Styrelse, föreståndare och inspektor, den sistn. tillförordnad av k. m:t, ha ledningen. Föreläsningar, undervisningskurser och folkkonserter hållas. Anslag lämnas av staten och staden. Biblioteket överlämnades 1902 till Folkbiblioteket och ingår nu i Stadsbiblioteket.

På enskilda donationer grundade undervisningsanstalter äro:

Swartziska friskolan. Skolkursen här är numera 2-årig för 24 gossar, som vid intagningen fyllt 12 år och tillhöra en av stadens församlingar, som genomgått t. o. m. folkskolans 3:e klass eller äga däremot svarande kunskapsmått. Undervisning lämnas förutom i vanliga skolämnen även i bokföring och träslöjd, varjämte de erhålla yrkesutbildning hos arbetsgivare i staden. Skolan har eget skolhus vid S. Kyrkogatan, alltifrån 1772, då uppbyggdt av donator. År 1865 uppfördes gymnastiklokal. Ursprungliga donationskapitalet var 20,000 d:r kmt, som sedermera tillökats med ett flertal donationer.

Swartziska friskolan är grundad av fabriksidkaren Peter Swartz. Skolans reglemente stadfästades och skolan inrättades d. 22/5 1772. Den första skolordningen är av d. 29/3 1773. Dessa ha sedermera tid efter annan förändrats. Skolan öppnades d. 13/8 1772 med 8 barn, varav 2 flickor. Sedermera ökades antalet till 30. År 1773 öppnades en förberedande klass för 20 barn och i och för densamma antogs en särskild »informator», varefter 50 barn, därav 20 flickor, erhöllo undervisning i skolan. År 1807 sammanslogos emellertid båda avdelningarna ånyo. År 1822 ödelades skolan av eldsvåda. Sedan densamma härefter ånyo börjat sitt arbete, emottogos icke vidare några flickor. Höstterminen år 1865 delades skolan åter i två avdelningar.

Gustavianska barnhuset. Gossarna äro numera sedan 1/10 1901 utackorderade på landet, och flickorna bo med föreståndarinna å lägenheten Fridtuna utanför Södertull. Förutom Fridtuna äger barnhuset egendomarna Himmelstadlund och Leonardsberg.

Gustavianska barnhuset stiftades av ett enskildt sällskap i Norrköping år 1772, och d. 29/5 s. å. antogos 22 barnhusbarn. Anstalten uppkallades efter k. Gustav III. År 1777, d. 12/5, erhöll skolan sitt reglemente, vilket senare ändrats. Barnhuset har till ändamål att bereda hem åt fattiga, värnlösa men ej vanartiga barn. Hade förr egen lokal vid Broddgatan, som nu är försåld. Till år 1832 voro barnen inrymda i ett litet rödmåladt trähus i hörnet av Garvare- och Broddgatorna, men förflyttades då till det vid Broddgatan uppförda stenhuset. Genom överingenjören Alreiks, Himmelstadlund, donation 1870 kom barnhuset i ett i ekonomiskt hänseende lyckligare läge, än det därförut varit.

Ebersteinska söndags- och aftonskolan. Genom bestämmelse av d. 20/9 1879 kommo denna skola och Tekniska elementarskolan åter under samma styrelse. Undervisningen bestrides av föreståndare och 12 lärare. Donators avsikt var att skolan skulle bli en handtverksskola men blev länge endast en innanläsnings- och katekesskola. År 1857 ombildades undervisningen helt. Skolans nuv. verksamhet bestämdes genom 1861 års förordning och skall åt »Norrköpings stads yngre och äldre

handtverks- och fabriksarbetare jämte andra till arbetsklassen hörande personer meddela undervisning i sådana kunskapsgrenar och färdigheter, som för en insiktsfull utövning av deras yrken äro mest behövliga». Lärjungarnas antal var h. t. 1915 302. Skolan har understöd av såväl staten som staden samt har under gångna tider erhållit flera donationer. Har eget skolhus, beläget vid N. Strömsgatan, uppfördt år 1860.

Skolan är stiftad av bruksidkaren Kristian Eberstein, som genom testamente av d. 23/9 1815 till inrättande av en »söndagsskola för Norrköpings stads lärgossars och sjöfolks undervisning» donerade säterierna Händelö, Lindö och Västerbyholm samt egendomarna Melby, Rosendal och Skår i S:t Johannes socken, St. och L. Brevik i Simonstorps socken, två större, bebyggda gårdar i Norrkö-

481. Moberg-Eggerska skolan.

ping jämte åtskilliga fordringar, alltsammans uppgående till en summa enligt den tidens värde av 96,109 rdr 21 sk. 4 rst. b:ko, varjämte av stärbhuset skulle lämnas medel till ett å fri tomt uppfördt skolhus av sten. Detta testamente blev emellertid överklagadt av arvingarna, och genom en av k. m:t d. 28/12 1821 stadfästad förlikning bestämdes att åt arvingarna skulle överlämnas alla till skolan anslagna egendomar och fordringar, varemot från dessa egendomar årligen från 1820 års början skulle utgå en skatt till skolan av 300 t:r, 2/3 råg och 1/3 korn, varjämte en stenhusegendom i staden av arvingarna skulle överlämnas till skollokal. I enlighet med ett år 1825 stadfästadt reglemente började skolan sin verksamhet nämnda år. År 1836 tillkom en s. k. teknologisk avdelning, som likväl upphörde att finnas till år 1854, till följd av att en förändrad organisation för densamma blivit beslutad, sedan statsanslag samma år blivit beviljat till ordnandet av en fullständig teknologisk läroanstalt, vilken sedan under namn av Tekniska elementarskolan (se ovan) år 1857 började sin verksamhet. Ebersteinska skolan och tekniska elementarskolan stodo länge under vård av samma direktion, till dess genom k. m:ts förordning av d. 15/6 1877 tekniska skolan kom under egen styrelse.

Moberg-Eggerska flickskolan. Ännu under senaste delen av 1880-talet var denna skola delad i *Mobergska barnhusets flickskola* och *Eggerska läse- och arbetsskolan för flickor.*

Den förra stiftades på grund av handl. Jeremias Mobergs muntliga testamente från 1808, varigenom bestämdes, att all hans efterlämnade förmögenhet skulle användas till ett barnhus för flickor. Vid 1830 års slut, då alla arvsmedel inkommit, uppgick summan till något över 21,625 rdr bko. Vid 1876 års slut uppgick slutsumman av tillgångarna till 76,000 kronor, däruti inberäknade åtskilliga redan då tillkomna donationer. År 1811 var elevernas antal 15, ökades senare till 50, men var på 1870-talet åter 15. Till den sistnämnda skolan skänkte k. Karl XIV Johan, vid ett besök i Norrköping 1819, 1,500 kr. såsom grundfond till en arbetsskola för flickor. Redan 1820 öppnades densamma för 10 barn. Sedan genom flera donationer skolfonden ökats och inrättningen av råd-

482. Östra elementarläroverket för flickor.

mannen Joh. Fredr. Eggers erhållit egen lokal vid Ö. kyrkogatan, ökades barnens antal, så att skolan, sedan den 1847 blivit förenad med en av fattigvårdsdirektionen några år förut inrättad abc-skola, på 1850- och 60-talen meddelade undervisning åt 100 flickor. H. t. 1876 undervisades här i övre avdelningen 40 och i småskoleavdelningen 29 elever av två lärarinnor.

De båda skolorna sammanslagna ha till uppgift att dana dugliga tjänarinnor. Elevernas antal är numera årligen i medeltal 16. Skolan äger gård vid S. promenaden och en betydande grundfond (fig. 481).

John Lennings vävskola har egen skolbyggnad i tre våningar vid V. promenaden, Undervisningen meddelas i två avdelningar: den *högre* och *lägre.* I den förra meddelas undervisning åt dem, som vilja utbilda sig till fabrikanter, verkmästare, mönsterritare l. köpmän inom vävnadsnäringen. I den senare undervisas lärlingar och arbetare inom vävnadsgrenen med dithörande. Arbeten inom vävnadskonsten, även de yppersta, tillverkas (se sid. 1087).

Av enskilda skolor nämnas Norrköpings Östra elementarläroverk för flickor (fig. 482) samt Västra, ävenledes för flickor, 2 förberedande skolor, ett Fröbelinstitut och ett Högre handelsgymnasium från h. t. 1915. Detta senare fick 1913 anslag av staden med 5,000 och av staten 1914 ett anslag å 15,000 kr.

I *militärt* hänseende har staden ständig truppavdelning hit förlagd, för vilkens räkning staden uppfört kasernbyggnad (fig. 483).

Bland stadens många storartade icke förut omnämnda *byggnader* nämnas:

Rådhuset, beläget vid Tyska torget å samma plats som det förutvarande rådhuset samt uppfördt 1907—1910, då det invigdes d. 28/11 (fig.

483. Militärskolan.

484). Tornets höjd är 68 met. Högst å detsamma är en bild av stadens forna skyddshelgon S:t Olof. I tornet finnes från 1910 tornur. År 1914 tillkom ett till staden doneradt klockspel, tillv. i Lybeck av M. & E. Ohlsson, vilket utför »Vår Gud är oss en väldig borg» och »Du gamla, du fria». Det spelade första gången d. 29/9 1914. Huvudförstugan prydes av två bildgrupper, hållna i något större än kroppsstorlek. De framställa »Rättvisan» och »Klokheten» samt äro av konstnären Gottfr. Larsson utförda i kolmårdsmarmor. Varest stadens äldsta rådhus varit beläget är obekant. Med visshet vet man likväl, att ett sådant haft sin plats vid Gamla torget. Detsamma uppbrann 1719. Det rådhus, som begagnades 1734—1906, då det nedrevs, var av tegel i två våningar. Före nuv. rådhusets tillkomst voro stadens förvaltande myndigheter splittrade på 9 skilda lokaler.

Norrköpings hörsal eller f. d. S:t Johannes kyrka, vilken staden inköpte tills. med tillh. område år 1902 och tillträdde 1906. Kyrkan undergick, efter stadsfullmäktiges beslut därom 1912 till det inre en fullständig omändring samt fick en ny tillbyggnad vid västra gaveln, genom vilken omdaning bekoms en föreläsnings-konsertsal med 800 sittplatser.

Har centraluppvärmning och elektriskt ljus. Invigningen försiggick d. $^{23}/_{10}$ 1913. Lokalen är upplåten åt stadens arbetareinstitut (se sid. 763).

Teaterhuset (fig. 485) är beläget å Teaterplan l. forna stadshusträdgården å samma plats som förutvarande teater. Ritningen är av arkitekten A. Anderberg. Å ena fasaden läses: *Förkunna seklers sorg. Förkunna seklers glädje.* Den har plats för över 800 personer. Invigdes d. $^{29}/_{2}$ 1908. Tillhör ett enskildt bolag. Förutv. teaterhus var i tre våningar och uppfördt av enskild person. Första föreställningen gavs d. $^{4}/_{12}$ 1850. Ett äldre teaterhus, byggdt av dubbla plank, fanns därförut vid dåv. Karl Johans torg.

484. Rådhuset.

Frimurarehuset, uppfördt vid N. promenaden 1869 och invigdt d. $^{26}/_{10}$ s. å. Logen bär namnet Oskar Fredrik. Från d. $^{12}/_{10}$ 1858, då loge första gången hölls här, voro sammanträdena i det vid Holmens bruk belägna tornet.

Arbetareföreningens hus vid Bredgatan, invigdt d. $^{8}/_{1}$ 1865. Norrköpings arbetareförening är den äldsta inom landet och stiftades år 1860.

Posthuset, vid Karl Johans park, färdigt 1916 och uppfördt efter ritning av arkitekten V. Bodin, Stockholm (fig. 486). Riksbanken är även inrymd här. Å ett gavelparti åt Karl Johans park angiver riksvapnet, att det är en statens byggnad. Förutv. posthus, beläget å samma plats, var av sten i två våningar och färdigbyggdt 1834. Under taklisten lästes: Karl XIV Johans XV regeringsår. Ursprungligen var huset ämnadt även till ullmagasin. Sedermera inrymdes här post- och telegrafverkets

485. Teaterhuset.

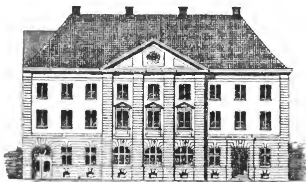
lokaler, börslokal, stadsfullmäktiges och drätselkammarens sammanträdesrum m. m.

Björkekinds och Östkinds m. fl. härads tingshus från 1904 i äldre svensk herrgårdsstil, m. fl.

Utanför väster tull ligger *Borgs villastad* (se sid. 783) med Kneippkuranstalt (fig. 487) och utsiktstorn. Nära härintill ligger *Hultet*, en förlustelseplats avsedd att bliva ett »Skansen» i smått.

I äldre tider funnos inom Norrköping några nu *försvunna byggnader*, av vilka endast hågkomsten återstår.

Knäppingsborg är bland dessa den äldsta. Om densamma vet man nu icke mer att berätta, än att denna borg eller detta fäste varit belä get på en klippa i strömmen vid östliga ändan av nuv. järnbron, midtemot den ovanför omtalade borghögen, samt att densamma skall ha förstörts vid något fientligt överfall av danskarna, som då bemäktigat sig fästet, ehuru de sedermera blivit tillbakaslagna av svenskarna, som intagit position bakom borghögen. Å klippan har man funnit, som redan ovan är omnämdt, hällristningar. Åtminstone delvis har strömmen omkring Knäppingsborg blivit igenfylld. Vid grävningarhar härpåträfffats timmer m. m. djupt under jordytan.

486. Posthuset.

Norrköpings hus eller kungsgård. Då

k. Gustav I, därtill berättigad genom Västerås' recess, indrog de under Askaby kloster lydande egendomarna här, avstod han en del av desamma till staden. Av en annan del bildade han en kungsgård, kallad Norrköpings hus. Dess byggnader, varav slottet var av sten, intogo med sina trädgårdar en vidsträckt plats, belägen emellan nuv. Tyska torget i v. och Generalsgatan i ö. När detta hus blev färdigt är obekant. År 1538 finnes emellertid ett brev av k. Gustav dateradt härifrån. Tillsammans med Östergötlands hertigdöme tillföll denna gård hertig Magnus, men år 1594 blev den med ladugård och laxfiske under förläning upplåten åt Gustav I:s yngsta dotter Elisabet till fyllnad i hennes brudskatt. Sedermera tillföll gården hertig Johan av Östergötland, som understundom bodde här. Från 1609 var Erik Ulfsparre ståt-

487. Från Borgs villastad.

hållare härstädes, och vid hertig Johans död 1618 blev U. även ståthållare i Norrköping och Östanstång.

Att Norrköpingsboarna icke alltid hade skäl att finna sig belåtna med de adliga hovknektarna på Norrköpings hus, kan man se av en klagoskrift, uppsatt av köpmännen här d. 4/4 1595, i vilken det heter: »Och då vi dem vägra att utborga på deras ord eller genskrifvelse eller penningar för borgadt gods kräfva, varda vi med sträng bestraffelse afspisade och i våra egna hus och köpestugor på förskranket, besynnerligen af den välbördige herr Otto Kagge och dess gelikar och drängar, med käppar samt snidarepiskor på undertröjan ganska okristeligen slagna och marterade, hvilket synes oss för vår tjenst ganska tungt vara.»

År 1560 vistades här under några dagar konung Gustav I:s mågar hertig Magnus av Sachsen-Lauenburg och greve Edzard av Ostfriesland jämte den förres broder, hertig Frans. Omkring år 1615 utgjordes slottsfolket av högre och lägre rang av 108 personer. Vid bran-

den år 1655 uppbrann denna gård, och år 1663 var här endast en ödslig stengrund. Platsen skänktes då till Tyska församlingen, som där, såsom redan nämndt, uppförde sin kyrka.

Redan under 1400-talet hade här funnits en »på berget» belägen kungsgård. Även i senare tider och ända till år 1849 har här varit ett kungshus, d. v. s. ett konungen enskildt tillhörigt hus, som alltid vid genomresa begagnades av kungliga familjen. Detta hus, beläget vid Saltängen, försåldes sistnämnda år till enskild person.

Johannisborgs slott, beläget å Saltängen n. om Motala ström. Grunden till Johannisborgs slott lades den 3/5 1613 av k. Johan III:s son,

488. Johannisborgs slott år 1700. Efter Dahlbergs Succia antiqua et hodierna.

hertig Johan av Östergötland, men det blev icke färdigt förr än några år efter hertigens död 1618. Slottet var bestämdt till försvar för staden samt till änkesäte åt hans gemål, men hon avled redan fem månader efter sin man. Då de voro barnlösa, gick slottet till kronan.

Vid denna byggnads uppförande blev allmogen inom provinsen mycket använd med körslor och därjämte utarmad genom en särskild skatt, vilken blev dem pålagd under namn av Norrköpingshjälpen. Slottet var befästadt med djupa gravar och dubbla vallar, vilka voro bestyckade med 30 adertonpundiga järnkanoner, men lågt beläget i förhållande till omgivningen, var det olämpligt till försvar. Själva byggnaden var uppförd av tegel samt hade i tre våningar trettiosex stora eldrum. Taket var av koppar, brutet allt efter själva byggnadens form. Tornbyggnader, prydda med vackra spiror, voro utbyggda en på vardera gaveländan och två på var sin långsida. Kommendanter voro Pierre Bo Margalli, adl. Granatenfelt, kommendant här 1642 och i Norrköping 1644 samt

slottshauptmannen Henrik Primeroos 1651. Bland kända befallningsmän nämnas Nils Johansson från 1649 och Johan Moretus, förut stadssyndikus i Norrköping, från 1655. Slottet underhölls länge, men år 1720 tillät k. Fredrik I, att då det till följd av den lösa, sanka och odugliga vallen sjunkit, så att det var fördärvadt och obrukbart, detsamma skulle få raseras, och sten och andra materialier användas till återuppbyggandet av de offentliga hus i Norrköping, som året förut blivit uppbrända av ryssarna, detta så mycket mer som slottet var odugligt till allt försvar. Såsom ett vittne för efterkommande, varest Johannisborgs slott en gång varit beläget, lämnades kvar det till borggården förande portvalvet, vilket stod under tak ända till år 1806, då åskan d. 21/7 antände själva tornspetsen, varefter inom få minuter koppartaket, allt trävirke och portarna voro av elden förstörda. Den nedsmälta kopparen och järnet uppsamlades och försåldes för kronans räkning. Numera finnes endast själva portingången jämte däröver befintliga murar till två våningars höjd. Över portingången äro ännu kvar ornament och inskrift. Överst är riksvapnet och Östergötlands vapen i en sköld. Under den är hertig Johans betydligt skadade bröstbild. Å sidorna om denna äro mindre sköldar, den ena med en grip, den andra med ett lejon, båda under furstlig krona. Den skadade inskriften lyder: Deus protector noster. Rege Johanne satus dux inclytus ipse Johannes struxit opus gothicis munimen ut esset in oris. Johannes D G... Dux Ostrgothor... At pater omnipotens tu nostris annue coeptis ut placeant tibi nos hilarent serosq nepotes, eller på svenska: Gud vår beskyddare. Johan, den berömlige hertig, själv son av konung Johan, anlade detta skyddsverk till värn för götiska bygder. Johan... Östgötarnas hertig... Må du allsmäktige Herre hägna vårt företag, att det må synas dig godt och länge förnöja efterkommande. En annan inskrift såväl å latin som svenska, som redan för länge sedan är förkommen, säges enl. äldre förf. varit: *Den högbemälte Furste och Herre, JOHAN med Guds Nåde, Sver. Göth. Wend. Arffurste, Hertig till Östergötland etc. hafver denna fästning fun-*

489. Johannisborgs ruin.

dera och bygga låtit, Gudi till ära, sig och sina förvandter och efterkommande till nytto och godo, och begynt år 1613 then 3 Maji på sitt ålders år det tjugondefemte.

Med ruinen äro i folkets mun förenade ett par obetydliga sagor. Enligt den ena skulle en gosse vid ett besök här funnit hela portvalvet besatt med glänsande fiskfjäll. Han säges då fyllt sina fickor med desamma, men då han vid hemkomsten började plocka upp fjällen, hade de blivit förvandlade till silvermynt. Det säges, att man sedermera här förgäves sökt efter dylika fjäll. Vid ett annat tillfälle skall en gosse lagt sig att sova i portvalvet. Vid sitt uppvaknande såg han framför sig en kvinnlig varelse, vilken bjöd honom att följa med sig genom den dörr, som i detsamma öppnade sig i portvalvet. Då gossen ej villfor hennes begäran, försvann hon plötsligen, utan att gossen kunde förmärka, varthän hon tog vägen.

Ruinen undergick, för att kunna bestå, år 1909 en välbehövlig förbättring med ankarjärn, insättande av nytt tegel här och var, ommurning av inre valvet m. m. (fig. 488, 489).

I *kyrkligt* hänseende hör staden till Norrköpings eller Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt och är enl. k. m:ts beslut av d. 19/2 1864 delad i tre regalt privilegierade pastorat: S:t Olai församling, Hedvigs församling och Norra församlingen. Hedvigs församl. och kyrka benämnes även understundom med det numera oegentliga namnet »Tyska». S:t Olai församling har länge varit betydligt större än de andra församlingarna. Det var också bestämdt, att den d. 1/5 1914 skulle delas i två pastorat. Ändringen blev emellertid så, att församlingens östra del, belägen emellan Handtverkaregatan och Hospitalsgatan å östra sidan om Ö. kyrkogatan, lades till Hedvigs församling, i enlighet med kyrkostämmobeslut av d. 28/2 1913, av k. m:t godkändt d. 18/4 1914. Var församling har kyrkoherde, komminister och pastorsadjunkt. S:t Olai församl. har 2 komministrar. Därtill finnas inom staden anställda präster vid *kronohäktet* och *tvångsarbetsanstalten för kvinnor*, vid vilka finnas en kyrka med 200 sittplatser och vars altartavla är en kopia efter Hörbergs forna altartavla i S:t Johannes kyrka. Även vid stadens *arbets- och försörjningsanstalt* vid Sandbyhov är präst anställd. Där finnes ett vackert kapell, invigdt i oktober 1910. Kapellet har 390 sittplatser och altartavla, målad av prosten G. Lundqvist. Predikanter finnas även vid *Lenningska sjukhemmet* samt *Norrköpings stads sjukhus och barnbördshus.*

S:t Olai kyrka, uppkallad efter Norrköpings skyddshelgon under katolska tiden. Ursprungligen var hon av trä och belägen något s. om nuv. kyrkans plats. Till år 1472 hörde hon under Askaby kloster, men fick nämnda år gemensam pastor med S:t Johannes, vilken kyrka likväl redan förut haft egen pastor. År 1614 byggdes ny kyrka av sten, vilken invigdes 1626, då hon blev kallad Helgeands kapell, men återtog snart sitt ursprungliga namn. Denna kyrka skadades genom vådeld år 1655. Vid v. gaveln hade varit ett högt, spetsigt torn, men detta ned-

revs nu, såsom uppfördt på för svag grund. Ringklockorna hade oaktadt tornets tillvaro varit upphängda i två klockstaplar. Efter nämnda eldsvåda uppfördes i närheten av och nv. om nuv. Hedvigs kyrka ett predikohus av trä, där de från kyrkan räddade ljuskronorna upphängdes. Två ringklockor, gjutna av den efter eldsvådan hopsamlade malmen, upphängdes även i en uppförd låg ställning. Detta hus begagnades till gudstjänst i sju år, efter vilken tid stenkyrkan var ombyggd. En särskild klockstapel uppbyggdes, i vilken på 1660-talet uppsattes ett urverk. År 1680 tillkom en sakristia av sten, på bekostnad av presidenten Burensköld och landshövding Klingstedt, som därunder läto bygga sig familjegravar. År 1719 brändes kyrkan ånyo, varefter och till år 1721 S:t Johannes kyrka, som blivit mindre skadad, begagnades även av stadsförsamlingen. År 1721 kunde emellertid stadskyrkan åter begagnas. Sådan kyrkan då befann sig, var hon byggd i korsform med en inre längd med altarkoret av 171 fot och en bredd av 72 och med utbyggnaderna av 109 fot. Det panelade taket understöddes av 8 pelare och kyrkan upplystes av 18 fönster. Altartavlan och predikstolen voro skänkta av borgm. Jakob Ekebom. Altartavlan framställde korsfästelsen och nattvardens instiftelse. I stället för denna kyrka uppbyggdes likväl redan 1765—67 en ny för en kostnad av 30,000 rdr. Denna kyrka, som är av tegel på sandstensfot, består av ett långhus, som fördelas i mellan- och sidoskepp av åtta pelare. Dessa pelare motsvaras å gavel- och sidomurarna av tunna tvåsprångiga pilastrar. Västra gavelmuren är rak, men den ö. har med mellanskeppets bredd en rundel, som bildar kor. Sakristian är kvar från gamla kyrkan, men gravarna äro fyllda. Vid vardera långsidan finnes dessutom en utbyggnad. Huvudingången är å v. gaveln. År 1870 undergick kyrkan en grundlig reparation. Allt utom murarna gjordes nytt. Den förságs näml. med nytt golv, nya bänkar, läktare, predikstol, altare m. m. ävensom med värmeledning och gasupplysning. Kostnaden för denna reparation uppgick till omkr. 60,000 kronor. Iståndsattes senast 1893. Inre längden är 50, br. 21 samt mellanskeppets höjd 14 m. Har 3,000 sittplatser, värmeledning för ånga, elektrisk belysning samt 3 läktare. Har i midtskeppet oljemålningar från 1893 av Ax. Jungstedt och prydes i

490. S:t Olai kyrka.

övrigt av ornament och gipsfigurer av Sv. Scholander, Stockholm. Altaret är från 1897. Den av Per Hörberg 1797 målade altartavlan, framst. Nattvardens instiftelse, borttogs 1870 och ersattes av ett förgylldt kors. Tavlan förvaras nu i Nationalmuseum. Predikstolen är från omkr. år 1800 förf. av Karl Fredr. Beurling. Orgeln, byggd 1917 av Åkerman & Lund för 40,000 kr., har 54 st. Gamla orgeln från 1775 av O. Swahn ombyggdes 1871 av S. o. E. Nordström för 8,000 kr. samt hade 26, förut 33 st. Är till det yttre ett mästerverk i den tidigare gustavianska stilen. Dop-

491. Från det inre av S:t Olai kyrka.

funt av mässing är från år 1725. I kyrkan finnes gravvård över stadsläk. d:r Jakob Hiden († 1769).

Tornet, som är av sten, är fristående och beläget något sv. om kyrkan. Detsamma uppfördes åren 1747—50. Därförut hade ringklockorna hängt i trästapel. Detta torn, som förr, då kyrkogården var omgiven av mur, bildade genomgång, har murar till 18 m:s höjd, och därpå från 1790 en påbyggnad av trä, vilken utgöres av två fyrkantiga uppsatser av trä och överst en tempellik betäckning. Denna påbyggnad har på nedra avdelningen en altan och på övra urtavlor och under betäckningen två slagklockor. Påbyggnaden avbrändes 1822, men återställdes. Har från 1906 nytt tornur från firman G. V. Linderoth, Stockholm. Vid tornets genomgång finnes en fristående portal av slipad grön marmor. Såväl kyrkan som tornet är bygdt i »förderfvad fransysk stil» (fig. 490, 491).

Hedvigs kyrka. Hertig Johan utlovade år 1613, för uppförande av en tysk kyrka, upplåta den grundval, varpå »spetalskapellet» stått, samt att därjämte bidraga till kyrkobyggnaden och kyrkoherdens underhåll.

såvida så många tyskar och av andra nationer av augsburgiske konfessionen nedsatte sig i staden, att de kunde bilda en egen församling. Någon kyrkobyggnad blev emellertid icke av, och tyskarna höllo sedermera sin gudstjänst först i S:t Johannes, sedan i S:t Olai kyrka och sist i Louis de Geers hus, där stadsförsamlingen förut, efter sin kyrkas brand, hållit gudstjänst. D. 27/9 1660 lämnade emellertid drottn. Kristina Norrköpings tyska invånare rätt att bilda egen församling och bygga egen kyrka, vilket tillstånd senare bekräftades av k. Karl XI år 1661. I sin på egen bekostnad uppförda kyrka skulle de »hafva rätt predika på sitt tyska tungomål med sakramenternas rätta bruk och eljest i andra

492. Hedvigs kyrka.

måtto efter Guds klara och rena ord och med de kristliga ceremonier som med den oförändrade augsburgiska konfessionen och i Sveriges rike och svenska församlingen brukliga statuter och ordningar alldeles överenskomma». De fingo även rättighet att välja och beställa sig präster och predikanter, som skulle uppehålla gudstjänsten. Dessa privilegier förnyades sedermera 1721 och 1725. År 1670 d. 27/4 lades grunden till denna tyska kyrka å den plats, där Norrköpings kungshus till 1655 års brand varit beläget. År 1673 skedde invigningen i närvaro av konungen och änkedrottn. Hedvig Eleonora, då kyrkan uppkallades efter den sistnämnda. Åren 1693—95 uppfördes ett torn, men såväl kyrka som torn förstördes genom branden 1719 så godt som helt och hållet. År 1721 var hon emellertid åter under tak, och år 1724 var man betänkt att reparera tornet, men i brist av medel måste man avstanna härmed, sedan detsamma blivit påmuradt i lika höjd med kyrktaket. Penningar erhöllos dock sedermera genom en insamling såväl här i länet som även i de tyska provinserna. Under tiden hade tornet satt sig, och såväl detta som gavelmuren hotade med nederfall. År 1756 måste därför den påbyggda delen av tornet nedbrytas, varefter en liten på-

byggnad av trä med spira uppfördes. Tornet är beläget i väster. Till nytt torn finnes från år 1917 en donation av grosshandl. Frans Blom å 100,000 kr., vilken donation icke ingår i de å sid. 1086 omnämnda storslagna gåvomedlen av samma donator. Kyrkan är avlångfyrkantig, med varje långsida förstärkt av fem fyrkantiga och ö. gavelmurens hörn av fyra skråvinkliga strävpelare. Huvudingången, i rundbågig stil, är från tornets v. sida. Över densamma läses en inskription på tyska om kyrkans öden. Längden är 31 och br. 18 m. Det inre prydes av joniska pilastrar. Har förövrigt 3 valvbågar utan pelare, läktare i v. och grav för ätten Reenstjerna m. m. Koret har fönstermålningar, bekostade 1891 av bankdirekt. Kr. Eberstein och J. A. Andersson. Den förstn. skänkte därjämte 2 gaskronor. Har elektrisk belysning, elektr. bälgrörelse för orgeln, 10 el. hörlurar samt varmluftsanordning. Rymmer 1,500 personer. Altartavlan av Per Hörberg 1791, framställer Kristus uppenbarar sig för Tomas. Orgeln om 30, förut 24 st. Från 1776 hölls gudstjänst ömsom på tyska och svenska intill 1813, från vilken tid gudstjänsten uteslutande hallits på svenska (fig. 492).

493. Matteuskyrkan.

Matteuskyrkan eller *Norra församlingens kyrka*, belägen midt för v. gränsen av Slottsgatan nära kyrkogården och omgiven av planteringar (fig. 493). Har ett behärskande läge å en hög sandås. Grunden lades d. 13/9 1887, efter mycken strid om platsen, å den forna s. k. Oxbacken. Kyrkan invigdes d. 8/5 1892. Kostnaden uppgick till omkr. 375,000 kr. Templet är en treskeppig hallkyrka av tegel i gammalgotisk stil efter ritning av överintendenten Helgo Zettervall. Åtta par granitpelare från Graversfors' stenhuggeri å Kolmården skilja midt- och sidoskeppen i den

ljusa och prydliga kyrkan. Mindre pelare i koret äro av marmor och cement. Har 3 läktare, en längd av 55,8 met. och sittplatser för omkr. 1,900 personer. Värmeanordning finnes. Elektrisk belysning anordnades år 1904. De sju korfönstren ha glasmålningar från Innsbruck. Predikstolen har sex av J. Dyfverman skulpterade bilder (fig. 494). Tornhöjden är 65 met. Tornuret är av G. V. Linderoth och ringklockorna av K. G. Bergholtz, båda i Stockholm.

Staden har förövrigt frikyrkliga föreningar med predikanter och egna gudstjänstlokaler, såsom missionsföreningen, baptist- samt metodistförsamlingarna. Därtill kommer mosaiska församlingen.

Judiska synagogan. D. $^{24}/_{12}$ 1790 överlämnade landshövdingen Ax. Löwen som »en julegåfva och till firande af den hugneliga julehögtiden», såsom det heter i gåvobrevet, 2,000 rdr specie till mosaiske trosbekännaren Jakob Marcus mot villkor, att han därför skulle inköpa en vid Rådhusgatan belägen gård, vilken gård allt framgent endast skulle få ägas och bebos av judar. Denna föreskrift är för länge sedan upphävd av k. m:t. Även bestämdes, att i nämnda gård alltid skulle förvaras en med åtskilliga inskrifter ur bibeln försedd koppartavla. Av tacksamhet för denna gåva inrättade nu Marcus här en synagoga. Någon föreskrift därom finnes dock icke i gåvobrevet. Gudstjänst hölls emellertid här sedermera till år 1858, då församlingen uppbyggde sin nuv. vid Broddgatan belägna synagoga. Nämnda arbete utfördes av byggmäst. J. Holmqvist efter av annan uppgjord ritning. Invigningen försiggick d. $^{15}/_{10}$ 1858. Synagogan rymmer omkr. 300 personer. På båda långsidorna äro läktare med platser för fruntimmer. Orgel finnes. En gjuten ljuskrona skänktes 1858 av fru Sara Philipson liksom två kandelabrar å altaret av fru Maria Josefson, f. Naehman, och altarklädsel av generalkonsul Henr. Davidsson. I tabernaklet förvaras 4 ex. av Mose böcker och över tabernaklet är den »eviga lampan». — Mosaiska trosbekännares rätt att bilda egen församling i Norrköping samt i tre andra svenska städer daterar sig från k. Gustav III:s tid. De äldsta judiska

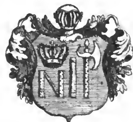

494. Från det inre av Matteuskyrkan.

familjer i Norrköping voro släkterna Philip (nu Philipson), Marcus och Lamm. Predikan vid gudstjänsten infördes 1844 och hölls till 1856 på tyska men sedan dess endast på svenska. År 1858 antogs den vid Göteborgs synagoga antagna synagog- och böneordning. Församlingens skola undervisar i ämnen hörande till religion, varibland även ingår undervisning i hebreiska. Första konfirmationen ägde rum d. 1/5 1846. Församlingsmedlemmarna voro år 1794: 61, 1855: 79 samt mot senaste delen av 1800-talet o. 69.

495. Norrköpings gamla vapen.

496. Norrköpings nuvarande vapen. I stället för hjälmen bör rätteligen vara en murkrona.

Bland förut icke omtalade *minnesvärda tilldragelser* i staden under senare tider nämnas de 3:e, 14:e och 20:e här hållna allmänna svenska landtbruksmötena åren 1848, 1876 och 1906. Sistn. år hölls här även en allmän svensk konst- och industriutställning.

Av fornlämningar är en hällristning redan omnämnd. Den »domarering», som omtalas nära Galgbacken, var ännu i senare delen av 1800-talet väl vårdad, men år 1905 voro flera av ringens stenar försvunna.

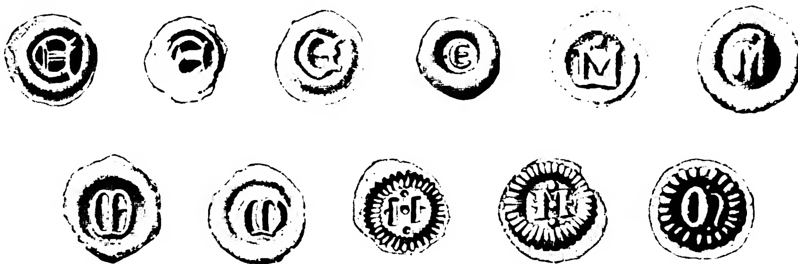
Stadens gamla vapen har en bild av dess forna skyddshelgon, sittande med yxa och riksäpple i händerna (fig. 495), men innehåller numera en spira omgiven av ett krönt N och en yxa (fig. 496).

Skänninge.

Staden är belägen på ömse sidor om Skenaån och på i det närmaste jämn grund. Geografiska läget är 58 gr. 24 min. latitud och 3 gr. 58 m. 40 sek. v. om Stockholms observatorium. Den är belägen i Göstrings härad och den del av Östergötland, som fordom benämndes Vadstena län. Staden omgives av en av länets större och fruktbaraste slätter. Och att här var en tidigt bebodd bygd framgår bl. a. därav, att år 1876 anträffades här å Skänninge stads ägor en stenkista från stenåldern (se nedan: Fornminnen). Första gången staden omtalas i nu kända handlingar är 1278 i ett av påven Alexander III utfärdadt skyddsbrev för Linköpings biskopsstol tillhörande gods. Därvid nämnes även en gård bredvid *Skäninge*. År 1215 skrives namnet *Skæninghe*, år 1232 omtalas prosten i *Scheninge*, år 1247 utfärdade påvl. legaten. biskop Vilhelm av Sabina från *Schening* och *Scheninge* flera brev. År 1248 hölls i *Skening* det märkliga möte, som var anordnadt av nämnda påvliga legat, vilket mötes beslut åtminstone delvis sedermera blev grundlag för svenska kyrkan

under medeltiden (se Ögtld I, s. 109). Det originalbrev, som utfärdades rörande detta mötes beslut, är dat. sistn. år d. 1/3 och finnes ännu i behåll. År 1278 vistades k. Valdemar här och 1281 k. Magnus. Skrives 1285 *Skiæningie*. Sistn. år utfärdades härifrån k. Magnus Ladulås' stadgar rör. stridsvapens avläggande, förbud mot självhämnd, beskydd för änkor, faderlösa barn och gamla män m. m. (se Ögtld I, s. 117). Skrives 1287 *Skæningia* och 1297 *Skäningie*. År 1297 skrev Linköpingsbiskopen till domhavanden här med förbud att upptaga en av biskopen redan avdömd tvist. Stadens sigill omnämnes åren 1301 och 1302. Hertigarna Erik och Valdemar utfärdade år 1306 härifrån ett brev. År 1307 skrives namnet *Skiæningie*. År 1384 omtalas en klockgjutare här.

Med allt skäl kan Skänninge antagas vara en av Östergötlands äldsta städer. Äldre förf. anföra, att staden i gamla handlingar kallas »magni commercii civitas» — en berömlig handelsstad — och caput gothiæ — göta rikes huvudstad —, vilket synes bevisa stadens ålder och anseende. Emellertid torde mera som sägen än historia få anses berättelsen om att i uräldsta tider på torget funnits en bildstod av sten av en furste från Helsingland, vid namn Tore Långe, vid vilken brottslingar blevo bestraffade. Det säges även, att här funnits 1,800 bofasta borgare och 4.000 »köpegesäller». Av ovan lämnade uppgifter framgår emellertid, att staden varit av förhållandevis stor betydenhet. Ty i annat fall hade icke kyrkomötet 1248 hållits här, och icke heller landets stormän sysslat så pass mycket med staden, som de gjorde. Staden hade eget mynthus, vilket omnämnes bl. andra landets mynthus i k. Magnus' testamente av 1285 (fig. 497). Från 1300-talet omtalas åtminstone 3 herremöten här.

497. (Antagligen) K. Magnus Ladulås' Skänningebrakteater. (Enligt H. Hildebrand, Sveriges medeltid I.)

Till stadens anseende har även bidragit det närbelägna Bjälbo jarlasäte. Även en del av 1400-talet torde kunna räknas till Skänninge storhetstid. År 1447 övergicks staden av en eldsvåda, varvid munkklostret, som redan 1291 blivit härjadt av vådeld, även skadades, och år 1466 förhärjades staden med kyrkor och kloster av eld så i grund, att den sedermera aldrig kunnat återuppnå sin förra betydelse. Om staden även under följande årtionden något repade sig, blev den ånyo förstörd år 1520, då Kristian Tyrann plundrade och brände den, samt senare 1543, då Dackens

anhängare härjade här. År 1545 skall den ånyo blivit avbränd. Redan härjningarna år 1543 synes dock helt tillintetgjort staden, enär k. Gustav nämnda år d. 31/7 utfärdade ett brev, vari han befallde Skänninge borgare att flytta till Vadstena. Denna befallning synes även blivit åtlydd, att döma av en räkenskapshandling för Hovs län för 1543, där det säges att »borgarne drogo bort till Vadstena,» varefter Skänninge till 1570, då den återfick sina stadsprivilegier, räknas för by under Aska härad. De »16 kronobönder», som därefter voro »boende i Skeninge by», utgjorde »trädespenningar» (var 2 sk.), »landgilleskorn» (var 3 öre) och »hästar» (var 8).

Av övriga olyckor, som övergått staden, nämnas danskarnas plundringar under Rantzaus befäl 1567 här och i nejden, pesten åren 1710 och 11, då i staden och tillydande landsförsamlingar 500 personer dogo, samt eldsvådor 1704, 1718 d. 9/3 och 1760, varvid den bästa delen av staden jämte rådhus och skolhus nedbrunno, ävensom 1788 och 1789.

Staden hade under katolska tiden två kloster. Det äldsta var:

Dominikanklostret, vilket enligt Rhyzelius omkring 1160 blivit anlagdt åt cisterciensermunkar, ett påstående, som dock saknar bevis. År 1246 skall emellertid dominikanklostret funnits, och detsamma jämte den högskola, som här inrättades, vann snart ett högt anseende. Därvarande lärare kallades lektorer och voro kända för sin lärdom. Främst bland dessa nämnes den religiöse skriftställaren Petrus de Dacia, en för sin tid högt bildad man. Han var född å Gottland samt hade studerat i Köln och Paris samt blev lärare här 1270. Han avled 1288. År 1282 utfärdade k. Magnus ett skyddsbrev för klostret samt omnämnes 1285 i nämnde konungs testamente. Förövrigt nämnes klostret upprepade gånger i dessa tiders testamenten. År 1291 höll dominikan- l. predikareorden ett provincialmöte i Västerås. Detta möte anhöll hos svenska k. rådet att ordens i Skänninge genom vådeld nödställda bröder till understöd måtte — icke såsom skyldig utlaga utan som frivillig gåva eller allmosa — fortfarande förunnas den andel av fattigtionden, som de tillförene fått åtnjuta. Förutom redan nämnda olyckor, som övergått detta kloster, omtalas från 1448, att en häftig storm instörtade klosterkyrkans ö. gavelröste och högkorets takvalv, varvid två munkar, som just skulle börja högmässan, omkommo. Platsen, varest klostret varit beläget, är obekant, men man har trott sig finna lämningar efter det n. om och vid ö. ändan av Svartbrödra- l. Vistenagatan. Vid reformationen indrogs klostrets gods och munkarna blevo utdrivna. År 1545 blev det redan förfallna klosterhuset nedrivet, och av materialierna fördes allt, som kunde användas, till slottsbyggnaden i Vadstena.

Nunneklostret. Ännu finnes i behåll ett odateradt brev, i vilket Johannes och Andreas Elofsöner, av förnämlig släkt, giva några gårdar till deras syster *Ingärd* — såsom namnet tydligt angives i detta brev — i Skänninge för att sedermera tillfalla det därstädes ifrågasatta klostret. Att hon vid instiftandet av detsamma hade stöd av Petrus de Dacia kan tagas för avgjordt, så mycket mer som P. uppgives varit den, som

i vårt land inrättade det första dominikanklostret för nunnor. Det fanns i Sverige endast två sådana kloster, förutom detta ett i Kalmar. Klostret stiftades efter Ingärds hemkomst från en pilgrimsresa till heliga landet och förlades till S. Martins kyrka härstädes. S. Martin var ett franskt helgon, åt vilken denna kyrka blivit vigd. Enl. en äldre inskrift skulle k. Valdemar år 1272 låtit uppföra ett stenhus för detta kloster och för rikshögtidligheter. Inskriften lyder: *Anno cIↄCCLXXII fecit Rex Valdemarus hanc domum lapideam ædificare in usum monasterii S. Ingridis et solemnitatibus regni nostri.* Något skäl för att klostret icke då blivit inrättadt förefinnes icke. Med visshet kan visserligen sägas, att k. Magnus år 1281 l. 1282 stadfästade ovannämnda Elofs söners gåvobrev, men detta lägger icke hinder i vägen för klostrets tidigare anläggande. Såsom skäl för att klostret kom att ansluta sig till S. Martins kyrka nämnes, att Ingärd jämte sin tjänarinna Gytha därförut tagit sin bostad i något kyrkan tillhörigt närbeläget hus eller måhända i någon möjligen befintlig kammare i tornet. Konung Magnus' brorsdotter, k. Valdemars dotter Margareta, blev här nunna. Klosterstiftarinnans fromhet gjorde, att k. Erik samt landets biskopar och stormän år 1414 anhöllo, att hon skulle upptagas som helgon. Men såväl kyrkomötet i Konstanz som påven hänvisade till nya undersökningar. Och därvid förblev det, till dess påven Alexander VI d. 6/3 1499 tillät hennes högtidliga bisättning på en förnämligare plats, vilket även försiggick i Skänninge vid S:t Olofs tid 1506, då Svante Sture var närvarande. Ingärd var antagligen klostrets första priorinna. Hon avled redan d. 2/9 1282. Hennes relikskrin omtalas i ett äldre inventarium för Vadstena klosterkyrka. Såväl äldre som yngre förf. hava givit henne namnet Ingrid. Sistn. år gav k. Magnus klostret stora privilegier. Priorissan och nunnorna togos under konungens särskilda hägn. Klostrets gods m. m. fritogos från all skatt och kunglig ränta. Underlydande såväl å tillh. gods som i klostret voro ansvariga endast inför priorissan eller ordens ombud. Konungen insatte här fyra av hans drottnings tärnor och skänkte hit jord för deras underhåll. Drottn. Sofia d. ä. gav år 1283 hit sitt laxfiske i Norrköping, och år 1285 nämnes klostret i k. Magnus' testamente. Biskop Bengt utfärdade år 1292 ett beskärmelsebrev, varigenom nunneklostrets gods försäkrades om befrielse från åtskilliga utlagor, såsom gengärdslösen, mordgäld och ledungslama. År 1298 betygade priorn i Skänninge, att Benedikta, Holmstens dotter, när hon 1291 invigdes till nunna här, framför klosterporten till evärdelig egendom gav allt det hon ägde åt klostret, förutom gården Berga, till vilken hon förbehöll sig nyttjanderätten i sin livstid. Klostret stod under dominikanernas överinseende. K. Magnus säges förflyttat klosterbyggnaderna ett stycke utom staden till »ett näs vid en sjö», såsom rimkrönikan säger. Konungen lade själv grundstenen samt hitskänkte sedermera 100 mark silver. Av en och annan förf. har denna förflyttning orätt blivit tillagd munkklostret. Rimkrönikan nämner tydligt, att det

var »frugakloster», som flyttades. K. Magnus Eriksson och hans moder stiftade år 1351 ett altare här till heder för den hel. Katarina av Alexandria och gav hit gods. Klostret ansågs då som fattigt. År 1352 överlät k. Magnus till detta kloster sin och sin släkts patronatsrätt till Bjälbo kyrka. I övrigt är föga kändt om klostret. Dominikannunnorna hade liknande dräkt med munkarna men hade därjämte en vit slöja (se Ögtld I, s. 119). Efter förebilden av detta kloster instiftade drottn. Margareta i Danmark ett dylikt. Här liksom vid munkklostret skall ha funnits en bildningsanstalt. Varest klostret varit beläget är obekant, men enligt en handling av 1429 låg det »nordanå», måhända vid Backe- eller Klostergatan, nv. om Motalagatan, där ruiner funnits. År 1504 utfärdade Svante Sture ett påbud, att det likartade nunneklostret vid Kalmar, som flera gånger blivit plundradt och brändt av fienden, skulle förenas med Skänninge nunnekloster. Kalmar klosters landboar skulle göra sina utskylder till Skänninge nunnekloster, dit Kalmarnunnorna skulle överflytta. Vid Västerås' recess indrogs klostret, men nunnorna fingo kvarstanna, och k. Gustav anförtrodde detsamma åt Peder Svenske emot årlig avgift till kronan och nunnornas skäliga underhåll. Redan följande år säges dock konungen överenskommit med abbedissan och konventet, att de skulle taga inkomst av en del av klostrets egendom mot viss årlig skatt. År 1533 fick Abraham Pedersson förläningsbrev på Skänninge kloster och dess landboar. År 1531 uppbrann det genom vådeld och skall därefter icke åter upprättats, men att nunnor funnos här kvar även sedermera synes av ett av Rhyzelius omnämndt gåvobrev till klostret och dess priorinna av år 1536. År 1545 blev klostret i grund nedbrutet, och vad som var användbart av detsamma fördes till Vadstena slottsbyggnad.

I avseende å klostrens möjliga lägen tillägges, att vid det s. k. Munkgärdet funnos ännu i början av 1800-talets förra hälft lämningar av ett större stenhus. Vid järnvägens anläggande anträffades 1873 no. om nuv. kyrkan grundmurar och valv. Då tillvaratagna kalkstenar härifrån förvaras i Östergötlands museum. I början av 1900-talet anträffades ytterligare hela kryssvalv även som väl lagda gator med rännstenar, som synas fört till en av Skenaån förr omfluten upphöjning i den s. k. Dyhagen, där än i dag mur- och tegelrester visa att här varit en byggnad. En staden tillhörig äng kallas ännu Munkhumpen.

Helgeandshuset eller *Hospitalet*, kalladt Spetalgården. Omnämnes redan 1268 samt i ett testamente år 1293. Omtalas 1331 som nybyggdt, varmed väl bör förstås ombyggdt. Detsamma hade eget kapell samt fanns kvar ännu år 1686, då hit anslogs Ollongården av Ombergs djurgård. På 1713 års karta över staden finnes stället utmärkt.

Capella Jeorgii Scheningiæ omtalas av biskop Brask såsom befintligt år 1515 samt säges 1430 vara »i klosterkyrkan norrut».

Vid Kristian Tyranns plundring här 1520 blev större delen av stadens handlingar lågornas rov. Förmodligen förkom även då stadens

äldre privilegiibrev. Liksom andra städer har dock även denna haft sina särskilda förmåner, och det synes som om den skulle haft sin egen stadsrätt, varom följande ännu allmänt bekanta ordspråk lämnar vittnesbörd: »För Skeninge rätt och Vadstena slätt bevare oss milde Herre Gud!» I ett pärmebrev från år 1401, dat. Skänninge, talas även om »stadsins laghum». De äldsta kända privilegier äro emellertid utfärdade år 1529 av k. Gustav, då Skänninge erhöll bekräftelse å sina privilegier såsom stad, vari bland annat tillförsäkrades alla de inom »*stadsvaden*» boende, att efter denna dag ligga under stadslagen och göra skatt och annan tunga och utskylder med staden och icke som tillförene med Aska härad. Privilegierna hava sedermera blivit bekräftade och förökade av k. Johan III år 1570, då det beviljades att Skänninge by, som varit en nyttig köpstad, återfick sina stadsprivilegier med 8 års skattefrihet, räknadt från krigets slut, och rättighet till de förra fyra marknaderna. Sedermera stadfästades och förbättrades dessa privilegier 1580, 1587, 1594, 1620, 1644, 1650 och 1652. Emellan åren 1538 och 1543 var staden förlänad till riksrådet och ståth. Abrah. Eriksson Leijonhufvud, och 1654 förlänades den till riksstallmäst. Rob. Douglas († 1662), som samma år fick Skänninge som grevskap. År 1664 återkom staden under kronan samt utgjorde därefter i enlighet med k. Karl X Gustavs testamente tillika med Dals, Lysings och Göstrings härad en del av drottn. Hedvig Eleonoras livgeding. Efter hennes död 1715 återkom staden och har sedermera förblivit under kronans omedelbara förvaltning.

498. Skänninge stadsplan.

Att staden under äldre tider mer än en gång förändrade utseende efter de svåra eldsvådor, som den allt emellanåt undergick, synes påtag-

ligt. Enligt äldre uppgifter skulle den till sitt omfång varit så vidsträckt, att den sträckt sig en fjärdedels mil åt alla håll, vilken uppgift stämmer med en annan, enl. vilken staden mellan sina tullar hade en halv mils längd (se Anteckn. och upplysn. hör. till historien om Sveriges jordbruk, handel och näringar från äldsta tid, 1825, av obekant förf.). Bland gator, som förekomma i medeltidens handlingar, nämnas Spraettu-, Follingis-, Helgona-, Gyldis- och Digragatorna o. s. v. För närvarande är staden tämligen oregelbundet byggd. Husen äro av trä, merendels tva våningar höga. Den är. liksom under 1700-talet eller kanske från ännu äldre tider, indelad i fyra kvarter, nämligen Follinge-, Sprättebrunns-, Bro- och Nordanåkvarteren. Staden har tre torg: Stortorget, som är det äldsta och beläget nästan midt i staden, Kyrktorget i söder och Järntorget från början av 1800-talet, åt n. vid ån, vartill från 1878 kommer en torgplats för kreatursbandel vid marknader och månadsmöten. Av gatorna äro sedan äldre tid de förnämsta Follinge-, Linköpings- (förut Spraettu-), G:la och Nya Vadstena-, Präst-, Helgona-, Kyrk-, Svartbrödra- l. Vistenagatorna m. fl. (fig. 498—500).

Stadens *ägovidd* är 910 har, därav 907 land. Den staden tillhörande Brotorpsängen är belägen inom Allhelgona s:n. *Byggnadsverksamheten* har i omkring 150 år varit mycket obetydlig. Som exempel kan anföras att under åren 1871—75 uppfördes endast 2 nya boningshus. På sista tiden har dock denna verksamhet tagit mera fart.

År 1664 innehade staden det 47:e, 1735 och 1816 det 49:e, 1845 det 47:e, 1856 det 51:a och 1876 det 63:e rummet bland Sveriges städer. Stadens bevillning uppgick 1874 till 1,681 kronor. År 1915 äro bevillningskronorna 4,968 med ett utskyldsbelopp för bevillningskrona av omkr. 8 kr. Tillgångarna vid nämnda års slut uppgingo till o. kr. 475,000 med en skuldsumma av o. kr. 260,000. Tax.-v. å fast egendom uppgick samtidigt till kr. 2,253,000.

499. Vadstenagatan.

500. Gata med kyrktornet i bakgrunden.

Folkmängden uppgives omkr. 1754 till 640, 1790: 796, 1852: 1,275, 1870: 1,430, 1910: 1,378 o. 1916: 1,533.

Som redan nämndt var det intill 1466 års brand, som Skänninge var av någon större betydelse. År 1481 nämnes den emellertid sist bland länets städer. År 1527 hade den dock ombud vid riksdagen, men hade sin egentliga betydelse genom sitt eget och omgivande orts åkerbruk och den betydliga jord, som den dels av gammalt ägde och dels fått sig anslagen av de indragna klosterägorna. En del av klosterjorden hade likväl vid reduktionen blivit indragen under kronans disposition. Efter stadsrättigheternas upphävande 1543 utsträcktes denna dispositionsrätt även till den gamla egentliga stadsjorden. Enligt ett skattläggningsprotokoll från sistnämnda år utgjorde denna jord: åker, räknadt i tunnland, och äng i hölass, därvid första siffran betecknar åkern och andra siffran vid de olika jordarna antal hölass, nämligen köpejord 155 1/4 och 37, kyrkans jord och prebendejord 116 och 23 1/2, stadsvaden 37 1/2 o. 29, hospitalsjorden 48 o. 40, till nunneklostret 141 o. 50, till Helgona kyrka 4 1/2 —, till Biskopsberg 42 —, till gamla munkklostret 24 —, 5 lyckor 32 1/2 o. 2, stadsäng, som borgarna bruka, 50 lass eller tills. 600 3/4 tunnl. åker och 231 1/2 lass hö.

Protokollets måttbestämmelser å jorden äro satta i »tönnland» och »spannland» som blivit förvandlade till tunnland efter prop. 1 tönnl. = 6 spannl. = 3 tunnl., såsom i handl. är angivet.

Om köpejorden heter det: Item är vetandes, att all den köpejord, som legat har till Skänninge stad, hava borgmästarne uppburit skatten av till stadsens behov, men nu, sedan borgarne drogo från Skänninge till Vadstena, är samma jord skattlagd under kronan. Omkring 1530 var stadens skatt 20 m. d. samt av *stadsvaden* ibid. 10 m. d. Om stadens förmögenhetsvillkor strax efter 1570, då den återerhållit sina stadsprivilegier, kan man i någon mån sluta sig av 1571 års taxeringsregister till Älvsborgslösen, om man jämför detsamma med dylika för länets övriga städer. Häri upptagas 43 taxerade och skattande personer,

vilka ägde: silver 368 lod, koppar 81 lisp. 5 m:k, tenn och mässing 7 l. 3 m., hästar och ston 54 st., oxar 12, kor 86, ungnöt 19, får och lamm 110, svin 59. Härför skulle erläggas i skatt: sölf 20 lod 1 1/2 kv.; pgr 135 mark 1/2 öre, vilket, då skatten utgjorde 1/18 och silvret 1 lod = 5 m:k, giver ett taxeringsvärde av lösegendomen av 4,320 mark, den lägsta summan av alla för Östergötlands städer. Huru mycket av jorden, som återlämnades år 1570, är obekant. Sannolikt återerhölls allt, men den var åtminstone under 1600-talet så betungad av skatter, att staden år 1682 klagar över, att behållningen därav var ringa eller ingen. Stadskassans inkomster av tomtören m. m. uppgingo blott till 203 dal. 10 öre 10 pgr, varför den 1673 bestämda lönestaten för magistrat m. m., uppgående till 321 d. 10 ö. 16 p., måste till en del betäckas med tillskott av 118 d. 12 pgr. Mot slutet av 1600-talet äro stadsägorna uppförda för 16 mantal med 408 dal. smts jordboksränta. Staden hade då 305 1/2 tunnl. åker samt jämte mulbete 77 lass äng, för vilket de årligen utgjorde landgillen av 135 t:r spannmål. År 1683 funnos här 89 borgare och 24 »skattemän, dock edsvurna i staden». Omkring 1760 fanns här obetydlig minuthandel och en 1755 anlagd spinnskola, som hörde under kammarduksfabriken i Vadstena. Senare under samma århundrade funnos här ett siden- och linnetryckeri samt ett tapetmakeri, vilka jämte spinnskolan dock voro nedlagda 1816. År 1805 funnos här 7 handlande och 36 handtverkare, 1816 9 handlande och 150 handtverkare, varjämte till stadens förmåner räknades postkontor och apotek. År 1874 funnos här 23 handlande med 18 personers betjäning. År 1875 funnos 40 handtverkare med 50 arbetare. F. n. finnas här omkr. 40 handl. och o. 50 handtverkare. Industrien är icke särskildt avsevärd. År 1914 funnos 5 fabriker med ett tillverkningsvärde av kr. 309,000. Östergötlands ensk. bank har här avdelningskontor. Därjämte är Göstrings härads med Skänninge stads sparbank hit förlagd.

Jordbruket är nu liksom förr stadens förnämsta näringskälla. Jorden består till större delen av kronojord, men även av en betydlig del stadsjord, vartill kommer arv och egen samt något litet frälsejord. Jordmånen är till större delen syrsand blandad med svartmylla, men det finnes även något lera blandad med svartmylla. Jorden har i senare tid till stor del blivit indelad och bebyggd till medelstora landtbruksgårdar.

Redan under 1500-talet om icke under ännu äldre tider hade staden fyra marknader, nämligen Olofs-, Valborgs-, Mors- och Mickelsmässan. Av dessa omtalas Olofsmässan redan i Östergötlands landskapslag samt ansågs länge såsom en av de förnämsta marknader i Sverige. Denna marknad var så besökt, att staden var överfylld av besökande affärsmän, såväl utom- som inomhus. Genom privilegium från 1652 tillkom en årlig marknadsdag i februari. Under 1700-talet tillkommo dessutom landtmarknader i Torpa 3, Ödeshög 1 och i Tjällmo från 1756 en varje år. Tidvis synas även andra marknader hållits, näml. Juliane marknad från 1727 och Tomasmässan 21 dec. Förutom nämnda landtmarknader säges staden haft en i St. Åby, som en tid hållits i Trehörna, samt 2 i Hester i Säby s:n, därförut i Malexander. Staden hade alltså länge ett omfattande handelsområde. På 1850-talet funnos här fyra marknader, näml. i februari, maj, augusti och september, varav den i augusti ersatte Olofsmässan och var den förnämsta. Februarimarknaden upphörde med 1863, augustimarknaden med 1865 samt majmarknaden med 1866, då endast septembermarknaden återstod. Numera

hålles en marknad, näml. den 16 augusti, då betydligare kreatursbandel äger rum samt pågår enl. 1917 års almanacka mer än en dag. Häst- och remontmarknader försiggå i april och oktober. Första onsdagen i varje månad hålles kreatursmöte samt handel med landtmannaprodukter. Skänninge har alltid varit och är fortfarande en marknadernas stad, och vid augustimarknaden, kallad Stormarknaden, samlas här från skilda håll en betydande folkmängd i och för köpslagande eller traktens befolkning i och för sitt nöje. Även kreatursmötena äro för staden i ekonomiskt hänseende av stor betydelse. Sedan 1876 finnes här en väl ordnad kreatursvall.

Från december 1873 står Skänninge i *förbindelse* med det övriga Sverige genom Hallsberg—Motala—Mjölbybanan. År 1913 tillkom Väderstad—Skänninge—Bränningebanan. Fem landsvägar stöta här tillsammans. — Från år 1912 har staden *elektrisk kraft* från Knutsbro elektriska station.

Av *donationer* nämnas den *Salanderska*, given av rektorn, d:r Olof Salander och best. av o. 3 h. stadsjord, varav inkomsten till hälften vardera tillfaller Skänninge stads och Normlösa s:ns fattigvård, Stockska Schenmarkska och Lindgrenska samt Karlssonska skolfonderna, den sistn. från 1870, given av änkefru M. G. Karlsson, pauvres-honteuxfond m. m.

Magistraten består av borgmästare, 2 rådmän och 1 extra rådman. Ursprungligen hade staden åtminstone 2 borgmästare. Ännu år 1683 fanns här detta antal samt 8 rådmän förutom andra tjänstemän. År 1760 voro här 1 borgmästare, 6 rådmän och 1 notarie, avlönade enl. stat av år 1741. *Ordningen* bestrides av en stadsfiskal och 2 poliskonstaplar (fig. 501). *Stadsfullmäktiges* antal är 20 med därunder hörande drätselkammare och vanliga nämnder.

Såsom redan nämndt fanns här under klostertiden skolor, men den skola, som sedermera varit här, leder icke sitt upphov från någon av dessa. Staden synes åtminstone en tid varit utan läroverk, men år 1579 lät konung Johan III upprätta en skola härstädes, om vilken man dock saknar all kännedom. Även denna synes likväl hava upphört med sin verksamhet. År 1649, den 7 aug., förordnade emellertid drottning Kristina, att en skolmästare skulle finnas härstädes, och år 1686 förökades skolstaten av k. Karl XI med ännu en lärare, som skulle vara den förre behjälplig att lära barnen räkna och skriva. Sedan dess fortsatte läroverket såsom en s. k. lägre lärdomsskola med 2 lärare. År 1846 biföll k. m:t, att denna skola med dess obetydliga avstånd från Vadstena och Linköping skulle lämna undervisning i en klass och av en lärare med rektors lön. Kollegalönen indrogs. Denna skola förde slutligen ett alltmera tynande liv, och under läsåret 1867—68 var den till och med icke öppnad. I april 1869 öppnades den åter, då 18 lärjungar, fördelade på två avdelningar, erhöllo undervisning. Kort därefter stängdes den emellertid ånyo. År 1869 blev den siste rektorn avsatt och lärareplatsen endast tillsatt på förordnande, varefter denna skolas verksamhet helt

501. Polisstation (längst till höger).

upphörde. År 1913 beslutades en ny skolorganisation jämte uppförande av nytt folkskolhus, som blev färdigt 1914. Skolan har 2 lärare och 2 l:or med 115 barn år 1915. Två småsk.-l:or undervisade s. a. 57 barn. Vid vårterminens slut år 1917 förde Skänninge nybildade högre folkskola första gången fram till realskoleexamen. Med denna skola är förenad en handelsavdelning. Realskoleexamen avlades av 5 elever i Vadstena. Från handelskursen utexaminerades 9 elever.

Stadens äldsta kända *rådhus* var beläget å torgets v. sida, där nu stadshotellet har sin plats. År 1685 flyttades emellertid rådhuset till

502. Rådhuset (till vänster) och Stadshotellet, det senare från 1885.

norra sidan av kyrkogården, men denna byggnad härjades av eld 1718. Över dörren till detsamma lästes: Hæc domus odit, amat, punit, conservat, honorat nequitiam, pacem, crimina, jura, probos eller Detta hus hatar det orätta, älskar friden, straffar brotten, vårdar rättvisan och hedrar det rätta. Över samma dörr fanns stadens vapen i bildhuggeriarbete. Här förvarades stadens fana, hit skänkt av drottn. Hedvig Eleonora. Ett nyuppfördt eller iståndsatt rådhus med utskänkningslokaler i källarvåningen kom därefter till stånd, men även detta avbrann d. 9/3 1760. Staden var sedan utan eget rådhus till 1770, då det nuv. uppfördes (fig. 502). En del av detta rådhus har tidvis även varit användt till epidemisjukhus men från 1902 till lokal för Göstrings h:ds med Skänninge stads sparbank. Till på 1870-talet, då den gamla skol-

503. Skänninge kyrka.

verksamheten upphörde, hade skolan här 2 läsrum och ett bostadsrum för kollegan. Skolan hade egen ingång från kyrkogården.

I *kyrkligt* hänseende bildar Skänninge tillsammans med Allhelgona och Bjälbo socknar ett regalt pastorat, hörande till Göstrings prosteri. Kyrkoherde och två komministrar äro anställda men vid ny reglering 1921 är ena komministraturen föreslagen till indragning. Redan år 1232 omnämnes en prost här. Under medeltiden omtalas särskilda kyrkoherdar i Vårfru och Allhelgona. Allhelgonakyrkan hade ännu 1516 sin egen kyrkoherde. Av de tre kyrkor, Vårfru, Allhelgona och S:t Martin, som i äldre tider omtalas här, finnes nu endast en kvar, nämligen Stadskyrkan (fig. 503). Enligt Rhyzelius och efter honom andra förf. skulle denna kyrka vara den äldsta och densamma som Vårfru eller S. Maria kyrka. Brunius bestrider dock detta med anledning av dess konstruktion och byggnadsstil samt antager den fastmer som den yngsta eller

samtidig med klosterkyrkan i Vadstena. Samme förf. påpekar dessutom, att denna helgedom icke tillkommit såsom en sockenkyrka utan såsom en klosterkyrka, såsom skönjes av de tydliga spåren efter celler, som liktidigt med densamma blivit å n. sidan uppförda. Kyrkan antages ha varit densamma som Martins kyrka. Allhelgona kyrka skall enl. berättelse varit belägen vid den s. k. Pukebacksgatan, där man under senare hälften av 1700-talet hittade en kyrkkalk av silver, som sedermera blivit begagnad vid kyrkliga förrättningar. Om Vårfrukyrkan känner man, att hon, att döma av 1539 års räkenskaper över borttaget kyrksilver, haft 4 altaren utom högaltaret.

504. Långhusets östra gavelmur.

Stadskyrkan är nu gemensam för staden och Allhelgona. Den är byggd av tegel på fot av sten och består av ett avlångt, fyrkantigt långhus med raka gavelmurar i v. och ö., vilket fördelas av 5 par fyrkantiga pelare. Längden är till det inre 36, bredden 20 och pelarnas höjd 5 m. Vardera av skeppen har sex korsvalv. Av dessa äro sidoskeppens valv ursprungliga, men midtskeppets endast från tiden för senaste reparation, enär de gamla stenvalven på 1750-talet förstördes genom tornets nedstörtande och då endast ersattes av ett tunnvalv av trä. Omgivningsmurarna förstärkas utvändigt med strävpelare. Långhusets ö. gavelmur prydes av en stor tiobladig ros o. s. v. (fig. 504).

Kyrkan, som lidit av vådeld samt av tidens åverkan, har flera gånger undergått reparation, senast 1873—1876, verkställd av byggmäst. And. Lundqvist. Bland då verkställda förändringar märkas förutom nyssn. förändring med midtskeppets valv (som då även höjdes betydligt), att fönstren förändrades, varibland två korfönster förstorades, gångar upptogos invid väggarna, nya tidsenliga bänkar insattes samt två nya nummertavlor, skänkta av garvaren S. F. Samuelsson och hans fru, uppsattes, varjämte en sockel anbragtes utomkring kyrkan. En dopfunt av kalksten, som länge stått i en av stadens trädgårdar, insattes samtidigt i kyrkan. Altartavlan, framst. Kristi lidande och himmelsfärd och målad 1631 av Werner samt renov. 1780, som till större delen be-

täckte det mellersta korfönstret, undanflyttades till ett skräprum. Denna altartavla är en kopia av Heemskerks bekanta altartavla i Linköpings domkyrka samt är nu upphängd å s. väggen vid koret. »Förstörelsen av det fornåldriga har här varit särdeles verksam och det i en senare tid», säger Säve, efter ett besök här 1861. »År 1846 försåldes många gravvårdar, altaren och andra kyrkans prydnader, och vid golvets omläggning förstördes en stor mängd gravstenar. En korkåpa, prydd med en Kristusbild av silver, såldes 1853.» Vid senaste reparation synes man icke heller gått synnerligen grannlaga till väga, i det flera minnen från äldre tider blevo undanflyttade till ett skräprum. Dessa minnen hava emellertid senare åter blivit tillvaratagna och fördelats här och var i kyrkan. Altaret prydes av en Kristusbild av gips, förut av ett förgylldt kors. Orgeln, som reparerades 1876 av Gust. Nordström, ökades då med ny trumpet och ett koppel samt har nu 21 st. Detsamma är förfärdigadt 1772 av Vahlberg och Valander. Därförut hade kyrkan orgel om 9 st., som var förfärdigad och hitskänkt av stadens borgmästare Peder Jönsson 1630. Densamma försåldes 1770 till Fivelstads kyrka. En ljuskrona av malm hänger midt i kyrkan. Bland monument, som blivit bibehållna i kyrkan, märkes ett av *Johan Jespersson* (Gripensköld) *till Hunnewadh* från 1663. Strax intill altaret finnes en dyrbart uthuggen gravsten över befallningsman i Vadstena län Magnus Jönsson och hans hustru Maria Hack. På en bredvid liggande slät stenhall läses: *Enär nu ofvantecknade twänne personer äro uti Herranom i denna sin vilokammare ingångne, vackte sig hvar kristen menniska, att icke någon öppnar eller rörer denna sten eller dörr, vid det förskräckliga straff, som den högste i himmelen vill låta öfvergånga honom. 1668.* Vid senast verkställda reparation av kyrkan, då den utvändiga granitsockeln insattes, inträngde man under gravhällen. Där påträffades lämningar av likkistor jämte skelett, vilka på fötterna buro ännu väl bibehållna strumpor. Längre in var en järnbeslagen trädörr, som icke kunde öppnas. Deras porträtt målade på guldgrund från 1663 finnas upphängda å en pelare i närheten av graven. Av de flera gravstenar, som förövrigt finnas här, märkes en, å vilken läses: *Hic: jacet: gotstau: matson: miles: qui: obiit: Anno: doi (domini) MC?) d: sexto: feria: IIII: post martini: epi (episcopi).... vna: cr(cum) filio:*

505. Från det inre av Skänninge kyrka.

quor (um): anime: requiescant: in: pace: Amen. På södra sidan är skriften utnött. Stenen är avslagen på midten och v. hörnet samt har 2 utnötta vapensköldar och svaga tecken av 2 figurer. På ett annat ställe är en mindre gravsten, som har en uthuggen riddarefigur med en sköld, tecknad med ett djur på bröstet. Å densamma läses: † *Lapis: dni Hikkonis: de: Fitzen: mi: (litis).... Anno: dni: Millesimo: CD: Sexto; sub. qu. quiescer: intendit: cui: aia(anima): requ (requiescat).* Dessa båda sistnämnda torde dock icke varit begravda i kyrkan. Därförutom märkes ett huvudbaner efter *Johan Christoffersson Stråle till Torsnæs* († 1640), ett icke fullbordadt epitafium av konstnärligt träsnideriarbete över kyrkoh. i Skänninge Frans Pollet († 1732) av skulptör Schenander. Detsamma bekostades av sonen, generallöjtnanten Joh. Frans Pollet. Vidare nämnes ett »stamträd» med följande inskription: *Lars Andersson Törner, Rådman i Scheninge, G. m. Elin Thoresdotter 1660—1693. En ärlig Rådman a) som icke vandrade uti the ogudaktigas råd, utan hade sin lust till Herrans lag. b) Han grönskade såsom et cederträ på Libanon. c) Hans hustru var såsom ett fruktsamt vinträ och barnen såsom oliveqvistar kringom hans bord. d) Så blifver then rättfärdigas åminnelse uti välsignelse e) och hans rot bär frukt, f) hans barnom warder väl gångandes efter honom g) och Herren är theras tillflygt ifrån slägte till slägte.* Härefter följer en mängd hänvisningar till bibelversar och psalmer. Stamträdet, som bekostades 1758 av dottersonen, kyrkoh. Lars Schenmark, utvisar, att makarna haft 11 barn, 58 barnbarn, 113 barnbarns barn och 29 barnbarns barnbarn eller tillsammans 212 personer, då tavlan målades. Från katolska tiden finnes här ett vackert men mycket skadadt helgonsäte, Maria med barnet. (Fig. 505.)

506. Runsten vid kyrkan i Skänninge.

Tornet, som liksom det brutna kyrktaket är täckt med järnplåt, är uppfördt under k. Fredrik I:s tid. Detsamma, beläget vid v. gavelmuren, är fyrkantigt med en höjd från marken till takfoten av 30 m. Här hänga kyrkans ringklockor. Storklockan är första gången gjuten 1468 men är efter 1718 års brand, då en del försmältes, tre gånger omgjuten. Å densamma läses: *Fuit fusa hæc*

Campana A:o 1648 post combustionem Civitatis. Iterum fusa A:o 1718, post templi et totius viciniæ triste incendium: deinde infelici pulsu fracta A:o 1741, post tot discrimina in pristinum robur composita, regnante Fredrico I etc. Disce vices rerum, ter tristia Fata peregi, Post cineres victrix ad pia sacra voco, Persta tu! pietas, relegant mea damna nepotes, Qvcis redeat priscus, qui fuit ante, vigor Qvondam posuit Cl. Livin. P. P. Bevare Gud vårt land Vårt höga kungahus. Låt norden lysas opp. Af lifsens klara ljus. Vid sista omgjutningen tillades: Under k. Oskar II:s tjuguåttonde regeringsår, andra böndagen år 1900 spräcktes denna klocka och blev samma år omgjuten av Joh. A. Beckman & C:o Stockholm. Av mellanklockans inskrifter inhämtas, att hon är gjuten 1615 samt omgjuten 1718 och 1743. Dessutom läses å densamma: När Sverge bättre tid sig önskte, än nu var Då födde mig på nytt min gamle far. Kan önskan klinga mer än ljudet, som jag fått, Så låt o himmel stå, hvad Sakarias spått. Cap. 6: 8. Minsta klockan är gjuten 1721. Å densamma läses: Sen tjugu års krig med gruflig brand och låga Samt pest och hungersnöd fått Svea länder plåga Och Gud vårt arma land i Nystad frid beskärte, Till detta Herrans hus och tempel mig förärte Konst-statsinsp. vid St. Kopparberget, herr Erik Sohlberg och dess kära maka, f. Lybecker etc.

Av fornlämningar omtalas härifrån 5 runstenar: 1) anträffades vid kyrkans reparation 1874, då använd som tröskelsten. Översättningen av ristningen å framsidan och å kanterna är: Torun och bröderna, Tostes söner, reste (stenen) efter sin fader. Jag Torkel ristade denna sten efter Toste. Brate säger, att denna sten är samtidig med 4 av Högbystenarna, kanske av samma mästare och resta till minne av en synbarligen framstående östgötasläkt (fig. 506), 2) i hospitalsmuren nu delvis i en bro vid St. Snyttringe: Bolde och Ulv reste dessa stenar efter sina bröder Trond och Farulv, 3) fordom i kyrkan, 4) förr i hospitalsmuren, båda nu okända, 5) anträffad sommaren 1913 vid rivning av ett äldre hus i Skänninge, där den länge varit inmurad i en bakugn och utsatt för stark hetta. Läsningen översatt lyder: Gunnar lade denna sten efter sin goda maka Gunlug och efter sin dotter Åsa. Gode Gud hjälpe båda deras själar. Å stadens ägor ha anträffats en hällkistgrav från stenåldern, ehuru med endast takhällarna i behåll. Fynden i graven voro 4 skelett, yxa med hålskaft och 2 flintdolkar. I en åker å stadens område hittades år 1877 en malmgryta innehållande flera tusen tunna mynttecken av silver. Av dessa voro åtskilliga försedda med bokstaven S, en del andra hade ett krönt M och å andra åter syntes ett människoansikte. De största av dessa mynt voro av lika omkrets som våra dagars äldre ettören, och har man antagit, att åtminstone en del av dem blivit präglade under konung Albrekts tid. Fyndet hade varit omgivet av näver. Som redan nämndt, ha vid grävningar å skilda platser inom staden anträffats grundmurar och lämningar efter forna byggnader. Även under varandra belägna stenlagda gator äro påträffade.

507. Skänninge stads sigill.

I det *sigill*, som staden begagnade under 1400-talet, framställes jungfru Maria med barnet å vänstra armen samt en spira i högra handen med inskrifterna *Beata Maria* och i brädden *Sigillum civitatis skeninggiensis* (fig. 507). I nyare tider har inskriften något moderniserats men är lika lydande.

Söderköping.

Sjö- och stapelstad, belägen omkr. en halv mil från Storåns utlopp i Slätbaken samt invid s. foten av det till bergåsen Ludden hörande höga Ramundershäll (se sid. 8, fig. 4) eller Ramhällsberget (fig. 508). Geografiska läget är 58 gr. 29 min. nordl. latitud och 1 gr. 45 min. v. om Stockholms observatorium. Staden är belägen i Hammarkinds härad, i en dalgång bildad av Ramundershäll och de på s. sidan om staden befintliga åsar och kullar. Stadens mark är lågländt och i synnerhet i sv. sank samt genomflytes med obetydlig vattentillgång av Storån, som vid Stortorget förenar sig med Lillån. Emellan staden och Ramundershäll går Göta kanal med en sluss och en bassäng. Arealen är 441 har, därav 428 land. För att få ett slut på den ovisshet, som sedan äldre tid härskat rörande Söderköpings stadsområdes utsträckning, avgåvo stadsfullmäktige till k. m:t ansökan om bestämmande av stadens kommunala och juridiska område till viss av stadsfullmäktige angiven omfattning. Genom stadens försorg hade verkställts utredning, varvid framkommit, att enligt en riddarsyn i slutet av 1500-talet och en resolution omkr. 100 år därefter hade tillerkänts staden vissa områden, av vilka en stor del dock kommit att kvarstå i de angränsande socknarnas jordeböcker, varförutom efter hand ytterligare stadsjord, som förut ej förekommit i jordeböckerna, intagits i desamma och en ständig osäkerhet rörande jordens kommunala och rättsliga ställning därigenom uppkommit. K. m:t förklarade då d. 8/9 1911 till staden höra icke all den jord, varom fullmäktige anhållit, utan bestämde, att staden i judiciellt, kommunalt, administrativt och ecklesiastikt hänseende skulle omfatta, förutom tomterna i staden, det område, som omförmäles i en år 1815 verkställd förrättning, vilken ägt rum för att skattlägga och till hemmantal utföra all under stadens jurisdiktion lydande jord, varav salpeterskatt in natura borde utgå. År 1915 har k. befhde förordat bifall till stadsf:s framställningar till k. m:t, att k. m:t måtte förordna, dels att 1 mtl frälse Bosgård i Drothems s:n skall i kommunalt, administrativt, ecklesiastikt och judiciellt avseende införlivas med Söderköpings stads område och dels att fastigheterna Hospitalskvarn, Förmansgården och Bykvarn i Drothems socken jämväl i dessa avseenden må införlivas med Söderköping. Med anledning härav har Drothems s:n 1917 framställt åtskilliga ersättningsanspråk.

Angående stadens ålder har en förf. med stöd av de historiska urkunder, som omnämna den plats, där Ansgarius först predikade kristna läran i Sverige, Birka, medan denna ännu fanns till, sökt visa, att Söderköping skulle vara uppbyggd på Birka stads ruiner.[1] Enl. Starbäck

[1] Se: *Nytt svar pa den gamla frågan: Var låg Ansgarii Birka* av ***Levin Kristian Wiede***. Den åsikt, som här framställes, saknar måhända icke framtid för sig, och har även erhållit anhängare. I *ett inlägg i den gamla tvistefrågan om Birkas läge* har K. A.

nämnes Söderköping redan i början av 1100-talet. Var S. hämtat denna uppgift är obekant. År 1909 gjordes här en del fynd, »vilka föra stadens historia tillbaka till 1000-talets senare del». D:r B. Schnittger har härom i »Meddel. från Östergötlands fornminnesförening» för år 1909 skrivit »ett bidrag till stadens äldsta historia», till vilket hänvisas. Fynden gjordes, då grunden lades till den nya hotellbyggnaden, men kom till vederbörlig kännedom först så sent, att behållningen av den verkställda undersökningen icke blev så värdefull, som den kunnat bliva, om stället blivit undersökt, då det ännu var orördt. Emellertid kan alltid fastslås, att här var en bebyggd och bebodd plats redan vid ovan-

508. Söderköping från Ramundershäll.

sagda tid, ja, t. o. m. tidigare. I befintliga handlingar omtalas Söderköping först under 1200-talet. År 1250 skänktes *Suthercopia* med alla sina tillhörigheter, egendomar och gårdar av k. Erik XI:s änka Katarina, Sunes dotter, vars fader köpt platsen, till hennes syster Bengta, g. m. lagman Svantepolk Knutsson. År 1253 sålde Svantepolk en kvarntomt och kvarnväg här till Söderköpingsborgaren Götulv Ryss. I sept. 1270 var här ett stort möte, dit svenska kyrkans prelater och de förnämsta rikets män blivit kallade och var det här beslutet om ärkebiskopsstolens och domkyrkans förflyttande till Östra Aros (nu Uppsala) fattades. K. Valdemar utfärdade även härifrån samma år ett brev ang. denna förflyttning. År 1278 utfärdade kon. Magnus och Valdemar från *Sudhur-*

Hagson visat »att man dragit ganska förhastade slutsatser, då man velat förlägga Ansgarii Birka till Björkön i Mälaren». J. A. Aurén har i ontgivna »Anteckningar om Söderköping» vidare utvecklat Wiedes åsikter i fråga. A. är bestämdt av den åsikten, »att i Östergötlands Birka, i Söderköping, har kristendomens ljus första gången tändts i vårt land, och där har grundvalen lagts till hela vårt lands kristna civilisation». A. framhåller även, att några bevis icke framlagts mot den av W. framförda åsikten utan endast blivit besvarad med »ett medlidsamt löje och en förnäm axelryckning».

copia ett gåvobrev. År 1279 är ett brev dat. *in villa Sudhurcopie*. År 1281 kröntes drottning Helvig här. S. å. utgav k. Magnus från *Sudurcopie* ett brev ang. bekräftelse och utvidgning av prästerskapets privilegier, och år 1282 daterade han *juxta Sudhercopi* ett skyddsbrev för Skänninge kloster. Även 1287 utfärdade han härifrån brev. År 1293 utgåvo borgmästarna och borgare ett fastebrev på det mellan Linköpingsbiskopen Lars och Könichin Bage avslutade köp av några gårdar i staden. Svantepolk Knutsson utfärdade härifrån ett brev år 1298. I slutet av år 1302 kröntes k. Birger och hans drottning Märta här, och kunde man då använda en sådan prakt, att, såsom det säges, sådant aldrig förr varit sedt. Samtidigt firade prins Valdemar sitt bröllop med Kristina Tyrgelsdotter, sedan han förut av sin broder, konungen, blivit nämnd till riddare och hertig av Finland. K. Birger ävensom hertig Valdemar utgåvo härifrån år 1311 flera ännu bevarade brev. År 1312 intygades i en skrivelse av k. Birger, drotset Knut Jonsson, Folke Jonsson m. fl. riddare och väpnare, att de av k. Erik i Danmark lånat 2,000 mark lödigt silver att återbetalas nästföljande 24 juni, vilken betalningstid k. Erik medgivit få framflyttas till 29 sept., men förbundo sig låntagarna att ingå, k. Birger i Söderköping samt de övriga i Roskilde och där kvarstanna, till dess skulden återbetalts. År 1314 förpliktade sig drotset Knut Jonsson, marsken Håkan Läma, Torer Kättilsson m. fl. k. Birgers råd sig till evig trohet mot konungen, dess gemål och avkomma samt lova att i händelse av konungens frånfälle våga allt för att åt hans gemål och barn bibehålla deras fästningar och arvejord. År 1359 var här ett riksmöte, då förlikning avslöts emellan k. Magnus och Sveriges stormän. Ett annat försiggick 1389, då drottn. Margareta var närvarande (se Ögtld I, s. 163). Vid ett herremöte år 1436 uppsatte nordens tre ärkebiskopar och tre världsliga ombud en ny unionshandling (se Ögtld I, s. 171). Under Engelbrektska befrielsekriget besöktes staden av Engelbrekt 1434 och 1436, då han hit stämt östgötarna sig till mötes, vilka redan vid förstnämnda tillfälle slöto sig till honom. År 1439 möttes här k. Karl Knutsson och hans svåger Nils Stensson (Natt och Dag), då innehavare av Stegeborg (se Ögtld I, s. 171). På ett kyrkomöte här 1441 blev det viktiga beslut fattadt, att ärkebiskopen och biskoparna skulle uppdragas att göra, vad de kunde, för upprättandet av ett universitet, ehuru frågan under de närmaste tiotalen av år synes förfallit. År 1472 hölls här rådsmöte i härv. gråbrödrakloster. Av det här nämnda framgår, vilken betydelse staden hade under dessa århundraden för vårt land. År 1523 hölls här rådsmöte emellan fem biskopar och aderton världsliga rådsherrar, där frågorna rörande förhållandet till Danmark bestämdes, varjämte åtskilliga frågor rörande inre förhållanden förekommo. Så bestämdes i en särskild stadga de pris, över vilka varor av olika slag ej finge säljas, och ang. prisen å de varor, som ej voro omnämnda, skulle biskopen med två av rådet inom varje stift äga att bestämma. Den sista riksdagen hölls här år 1595, då bl. a.

bestämdes, att Uppsala mötes beslut mot de påviska skulle verkställas, och hertig Karl antogs till riksens föreståndare till dess konungen ankomme till riket (se Ögtld I, s. 288).

Under senare delen av medeltiden kan med säkerhet sägas, att staden var bredvid Stockholm och Kalmar Sveriges betydelsefullaste handelsplats. Men utan tvivel har Söderköping långt därförut i detta hänseende varit en viktig ort.

Stadens mynthus omtalas i k. Magnus' testamente år 1285, och år 1453 lämnades tillstånd att liksom i Stockholm, Kalmar och Åbo härstädes mynta, och skulle till mynthusens uppehållande i var och en av

509. Biskop Brasks tryckeri i huset till vänster

dessa städer läggas tull å införda utländska varor. Ännu 1543 hade staden mynthus. Det säges att hertig Karl, sedan Karl IX, här anlade ett mynthus år 1617. Lämningar efter något av dessa kunna ännu sökas i gårdarna n:o 8—10 av Bergskvarteret. Mot slutet av medeltiden eller måhända rättare enl. andra från 1523, fanns här även ett boktryckeri (fig. 509), beläget i gården n:o 53 av Hospitalskvarteret, med pappersbruk. En uppgift att detta varit det äldsta i Sverige är oriktig. Detta boktryckeri blev emellertid förbjudet 1526, vilket år k. Gustav I bl. a. förordnade: »är icke heller vår vilja att något prenterij skall upprättas i Söderköping, det prenterij till förfång, som nu i Stockholm med svår kost upprättadt är». Vid biskop Brasks avresa från Sverige flyttades detta boktryckeri 1528 till Malmö.

Att en så betydande stad som Söderköping icke skulle lämnas obesökt av landets fiender är naturligt. Så plundrades den år 1393 av de tyska hättebröderna, vilka kommo från Stockholm, samt hemsöktes under 1400-talet än av tyska och danska, än av svenska trupper. Av danskarna brandskattades staden 1517. Icke heller blev staden obesökt vid den krönte mördaren Kristian Tyranns rundresa genom landet. Pingstafton år 1522 hitkom en örlogsflotta av 10 krigsskepp med 900 mans besätt-

ning, som hansestaden Lübeck hitsände för att hjälpa Gustav mot danskarna. I dec. 1567 lades staden i aska av danskarna. Dessa voro här så överlastade av sitt rika byte, synnerligast Rostockeröl, att de enligt egen utsago varit oförmögna till motstånd, i fall de här blivit överraskade av svenskarna. År 1612 plundrades och brändes staden ånyo av danskarna. Härtill komma flera naturolyckor, såsom åskeld 1281 vid drottn. Helvigs kröning, då nästan hela staden lades i aska, ävensom 1380, då endast S:t Egidii kyrka räddades, 1418, då staden säges uppbrunnit genom vådeld, samt 1498. Pesten och smittosam sjukdom ha härjat här 1291, 1350, 1580, 1602, 1622 och 1711, då 221 personer dogo, av vilka en del, sedan den vanliga griftegården blivit otillräcklig, måste begravas i den s. k. pestkyrkogården, belägen emellan kyrkan och Bosgård. År 1400 var i hela provinsen, i synnerhet i Söderköping, så starkt vattenflöde, att invånarna måste taga sin tillflykt till bergen, likaså 1684, då vattnet inträngde i stadskyrkan över bänkarna, 1784, ehuru då ej fullt så svårt, samt senast 1877, då efter ett ymnigt regn brunnsgården stod under vatten och ännu efter flera dagar landsvägen emellan staden och dockan. Oaktadt alla dessa olyckor kunde stadens tull och skatt ändock pantsättas 1419 för 3,000 mark lödig till en svensk ädling. År 1481 nämnes Söderköping främst bland ortens städer, likaså år 1593. Ännu år 1543 hade kronan vid hamnen belägna förrådshus, vilka då plundrades under Dackefejden.

Stadens skatt utgjorde 1530—1550 100 m:k danska. År 1559 åtog sig staden att utreda 3 fartyg om 72 läster och 2 mindre. I början av 1560-talet utgjorde mantalet för Söderköpings borgare, som utgjorde skjutsfärdspenningar, 161 med 2 m:k vardera tills. 322 m:k ort. I brudskatt erlade staden 1563 en summa av 800 m:k ort. Från 1566 upptager mantalsregistret 2 präster, 67 borgare, 37 k. m:ts tjänare och 18 adelns tjänare. Enligt 1571 års taxeringslängd till Älvsborgslösen funnos här taxerade och skattande personer: präster (2) och borgare tills. 140, båtsmän och knektar tills. 50, k. m:ts tjänare 13, frälsets tjänare 10. K. m:ts tjänare äro Per Simonsson, landbofogde; Borchest Calmes, k. m:ts köpman; Jöns Trulsson, skeppshövidsman; Hans v. Norrehusen, d:o; Per Jacobsson, varuskrivare; Lasse Olofsson, häradsskrivare; Måns Larsson, proviantskrivare: Måns Ernstson, skrivare m. fl. Frälsets tjänare: Michel murmästare, Grevinnans tjänare, Sven Beltare, hr Sten Banérs tjänare, Sven smed, Ture Jacobssons tjänare, Per skrivare, Säfrin skrivare, hr Jöran Geras tjänare, Ol. skrivare d:o d:o. Hans hovslagare d:o d:o, Per smed, Bengt Månssons tjänare m. fl.

År 1588 erlade staden i gäld 120 ungerska gyllen och erlades av rikets övriga städer endast större av Stockholm och Lödöse. I början av 1600-talet synes dock Söderköpings storhetstid nå sitt slut, och redan 1604 var dess gäld lika med Norrköpings och Kalmars samt 1620 och 1624 mindre än Norrköpings. År 1614 nämnes den i femte rummet bland stapelstäderna. År 1624 gav Norrköping till sjöfolks underhåll 1,500 dal., under det Söderköping ej lämnade mer än 1,140 dal. Därefter synes Söderköping gått till ett alltjämt fortfarande förfall, beroende icke så mycket av de otaliga olyckor staden undergått utan egentligen endast av hamnens och åns igengrundning samt Norrköpings, Västerviks och köpingen Valdemarsviks tillväxt. Det gick slutligen därhän, att Norrköping vid 1731 års riksdag sökte att få Söderköping sig tillerkänd som manufakturplats.

I likhet med Stockholm hade Söderköping i äldre tider sin egen *Biærköarätt.*[1] Äldre förf. omnämna även en särskild *Söderköpings stadsrätt*, enl. anteckning vid slutet av densamma uppsatt av Konrad skrivare 1387. Ehuru densamma börjas med orden: »Her byrjas Sutherköpungs lagbock» är densamma dock endast en vanlig stadslag, nu förvarad i riksbiblioteket i Stockholm. När staden först fått sina privilegier är obekant. Det äldsta kända privilegiebrev är utfärdadt år 1513, ett annat 1517. Sistn. år gav riksförest. Sten Sture utslag på Söderköpings borgares besvär över, att uppstädernas borgare i deras stad handlade med främmande köpmän. Linköpings, Vadstena och Skänninge borgare förmenade, att de hade riksens råds brev på rättighet därtill, så länge ofriden varade. Sedermera blevo stadens handelsrättigheter förbättrade, och åtskilliga besvär över andra hamnars intrång i stadens handel mer eller mindre avhjälpta 1524, 31, 61, 62, 70, 72, 82, 90, 96, 1609, 20, 50 och 76 o. s. v. Detta oaktadt har stadens sjunkande välstånd ej kunnat hindras. Det är först på senare tider, sedan Göta kanal blivit öppnad, nederlagsplats blivit beviljad vid Mem, och kallvattenkuranstalten blivit öppnad, som förhållandena blivit förbättrade, ehuru de icke i den minsta grad kunna jämföras med vad fordom en gång har varit.

Såsom en av landets mest betydande städer under medeltiden hade Söderköping naturligen sina kyrkor och sitt kloster, ehuru det är möjligt, att man icke får sätta tro till en äldre förf., som hit förlägger 18 andliga stiftelser. Ovisst är även, om alla de kyrkliga och därmed besläktade stiftelser verkligen legat inom staden, enär de ofta sägas vara belägna »vid Söderköping».

Av kyrkorna märkas:

Templum Trinitatis eller *Helga Trefaldighetskyrkan*, vilken anses vara Drothems nuv. sockenkyrka (se Drothems s:n), *T. S:ti Egidii*, vilken anses hava legat där lastageplatsen vid kanalen är belägen. Då Göta kanal (åren 1824—32) byggdes, påträffades, enl. Wiede, djupt under jordytan, där slussen nu är anlagd, och ej långt från foten av Ramhällsberget, tre mäktiga lager av människoben, det ena över det andra och allra underst en broläggning av ekstockar. Benen voro av en ovanlig storlek. Även funnos där fragment av arkitektoniska partier samt liggande täljstenshällar med munkstil i majuskelskrift, varibland en sådan gravsten, upprest invid gångstigen upp till »trumkällan» i berget, tydligen företedde orden *Gerthrudis* och *requiescat*. Denna sten fanns ännu 1840 men skall sedermera förkommit. En kyrka benämnd *T. S:ti Eliani* och enligt förmodande uppbyggd av biskopen i Västerås Elian, har ehuru utan bevis av senare förf. ansetts vara densamma som S:t Egidii kyrka. Båda kyrkorna hade emellertid pastorer i början av 1500-talet. *T. S:ti*

---

[1] Den s. k. Bjærköarätten är den äldsta stadslag i norden och var olika för särskilda städer. De enda städer, för vilka man har sig bekant, att Biærköarätten blivit författad, äro Stockholm och Söderköping. Den, som tillkommit sistnämnda stad har i senaste tider gått förlorad, ehuru man i Burei anteckningar fått en del fragmenter.

Laurentii eller, såsom det blivit sagdt, nuv. stadskyrkan var liksom stiftskyrkorna i Uppsala och Lund samt de äldsta kyrkorna i Sigtuna, Skara, Linköping och Visby tillägnad den h. Laurentius.

Bland klostren och stiftelser nämnas:

Monasterium Franciscanorum, *Fransiskan-* eller *Gråmunkeklostret*. Enligt en uppgift skulle detta kloster blivit anlagdt 1235 och enligt en annan 1254 av lagm. Svantepolk Knutsson och hans maka Bengta Sunesdotter. Skyddsbrev utfärdades för detsamma av k. Kristofer 1466, och år 1495 begravdes här k. Karl Knutssons dotter Magdalena, gift med riksr. Ivar Axelsson Tott. Klosterbröder omnämnas här ännu 1550, varmed likväl säkert endast menas dem, som hade uppsikt över hospitalet.

M. S:cti Georgii eller *S:t Örjans kloster*, som var beläget utom staden, efter vad man med säkerhet antager vid Drothems nuvarande prästgård, där spår efter de raserade stenhusen äro synliga. Detsamma var dock egentligen endast ett hospital, S:t Örjans »spetal», men stod säkerligen under uppsikt av ordensbröder. Enligt donation av arvtagarna till Bosgårds invid stadens södra tull belägna frälsegård år 1477 uppbar detsamma tomtören av Hagakvarteret.

Domus S:ti Spiritus et confraternitatis eller *Helgeandshuset* var icke något kloster, utan endast härbärge för resande munkar och hospital eller sjukhus, men tillhörde den Hel. Andes orden. Dylika inrättningar stodo dock under klosterbröders uppsikt och åtnjöts klosters vanliga förmåner samt hade särskild gudstjänst i eget kapell, som skall ha varit särdeles praktfullt. Det var beläget vid Bosgård och den ännu s. k. munkbron med en del byggnader inom Hospitalskvarteret. Efter katolska tidens slut lades S:t Örjans kloster med all dess ränta och avgäld under Helgeandshuset, och de båda inrättningarna sammanslogos till ett hospital, som inrymdes i lokal vid Lilla Bosgård, belägen nära hospitalskvarnen. Detta hospital var ganska rikt och disponerade 1537 gårdar i 11 socknar och en del tionde av 64. År 1514 klagade Hemming Gad hos Sten Sture över, att biskop Hans Brask vid bann indragit »spetalsskeppan» från de fattiga i Söderköpings hospital, oaktadt Sten förordnat, att ingen förändring rör. denna skäppa skulle ske, förr än därom närmare blivit bestämdt. Rådet hade näml. i Stens faders tid bestämt om densamma. Av ett brev av 1566 av broder Johannes Olai, präst och prior, samt av konventet i den Helige Andes »kloster» utanför Söderköping framgår, att detta hospital genom påvligt bemyndigande var införlivadt med *hospitale S. spiritus in Saxia de urbe*. Under början av 1700-talet kunde här inrymmas 80 fattiga, men mot midten av samma århundrade ökades antalet till 100. Hospitalet hade sin egen kyrka av trä, i vilken pastor i Drothem uppehöll gudstjänsten, samt egen syssloman. År 1786 blev detta hospital emellertid förenadt med Vadstena, då kyrkan samt de övriga husen försåldes å auktion. Om hospitalsförhållandena i Söderköping meddelas följande i Sv. fornminnesf:gens Tidskr. VI införda meddelanden av Hans Hildebrand:

»Söderköpings hospital omtalas i en urkund av år 1277, under sådana förhållanden, att vi finna det vara anlagdt tidigare; i hospitalet funnos »fattige». År 1330 omtalas Helgeandshuset i Söderköping och de fattiga (pauperes), som vistades däri. Det ligger onekligen nära till hands att anse hospitalet och Helgeandshuset vara detsamma, men i testamenten av åren 1335 och 1336 omtalas för Söderköping dels ett hospital, dels ett Helgeandshus. Antydning finnes, att det förra var avsedt för spetälska. År 1380 omtalas barnen i Helgeandshuset i Söderköping. En avdelning av huset torde hava varit avsedd för fattiga barn; det finnes visserligen ingen anledning att antaga, att Helgeandshuset varit uteslutande ett barnhus.

Under större delen av 1400-talet äro uppgifterna om Helgeandshuset ytterst knapphändiga. Vi se, att det stundom ihågkoms med gåvor, och vi lära känna namnen på enstaka föreståndare, alla prästmän. År 1463 innehades föreståndareplatsen av kyrkoherden i det närliggande Skönberga. Vid denna tid rådde i Helgeandshuset ett »underligt regemente», vadan de, som ytterst hade med huset att göra, funno sig föranlåtna att gripa in. Byggnaderna hade fått förfalla. Det avlatsbrev, som år 1476 gavs Helgeandshuset av sju biskopar, torde hava framkallats av åtgärder för stiftelsens upphjälpande, för vilka åtgärder erfordrades det penningetillflöde, som ett avlatsbrev regelbundet framkallade. Följande år utfärdades ett brev, som innehåller viktiga upplysningar även för den föregående tiden. Som »rätte målsegande och med jus patronatus till huset» uppträdde här hr Erik Eriksson (Gyllenstjerna) och hr Ivar Axelsson (Tott) å sina hustrurs, k. Karl Knutssons döttrars, vägnar, samt hr Knut Eskilsson (Banér) å egna och sin hustru Kristina Eriksdotters vägnar. Målsäganderätten kan icke hava berott på annat än härstamning från Helgeandshusets stiftare, och såsom sådan måste vi således tänka oss någon av k. Karls, hr Knuts och Kristina Eriksdotters (hon förde i vapnet en örnklo) förfäder. På grund av det usla skicket — de fattiga allmosebarnen fingo där rent av lida hunger, under det husets inkomster användes på annat håll — togo dessa patroner Helgeandshuset åter (från den dåvarande föreståndaren) och bådo borgmästare och råd i Söderköping att för Guds och patronernas skull övertaga det hela, där tillsätta en god föreståndare samt kontrollera denne. Dock förbehöllo sig patronerna att återtaga det hela, därest denna anordning icke visade sig lämplig. Det synes dock, som om magistraten i staden ej velat övertaga bestyret med den förfallna stiftelsen. Fullt tydligt kunna vi dock icke skönja förhållandena. År 1480 nämner hr Sten Sture, rikets föreståndare, en renlives man Evert till föreståndare för *kronans* hospital utanför Söderköping. De närmast föregående styresmännen hade varit en hr Gunnar, som frivilligt avgått, och en hr Nils, som icke hade uppfyllt sina villkor. Kyrkan skulle »fullkomnas och upptagas». De gode klerker, som ville ingiva sig i hospitalet, skulle underhållas av föreståndaren med användande av den ränta, som tillhörde stiftelsen, av vilken även de fattiga sjuka skulle njuta sitt uppehälle. Det tillkom biskopen i Linköping att ersätta den nye föreståndaren i ämbetet. Aderton år därefter var Evert ännu föreståndare, då k. Hans utfärdade ett skyddsbrev för »oss älsklige renliflige bröder, föreståndare och mena konventet i Sankt Jörgens hospital utanför Söderköping». Uttrycken i detta senare brev visa, att Evert förestod Sankt Görans hospital, d. v. s. spetälskehospitalet, vilket vi, på grund av de förut åberopade urkunder från förra hälften av 1400-talet, måste anse hava varit skildt från Helgeandshuset. Det synes vara ett ganska eget sammanträffande, att man år 1477 skulle behöva tala om Helgeandshusets, år 1480 om Sankt Göranshospitalets gränslösa förfall.

På ett eller annat sätt har tydligen en sammansmältning av de två stiftelserna ägt rum, vilka för övrigt måhända från början haft någon gemenskap inbördes. År 1507 omtalas i en riksrådets skrivelse hr Everts stora förtjänster om stiftelsen och där berättas huru han, liggande å dödsbädden, hade begärt av

bröderna, att de skulle sända bud till Rom, för att få högsta andliga myndighetens i världen ytterligare stadfästelse. De bröder, som på grund av denna begäran hade blivit sända till Rom, underhandlade där med priorn för Helgeandshuset i hospitalet i Saxia och avtalade där en förbindelse. Hospitalsbröderna i Söderköping skulle antaga de romerska Helgeandsbrödernas klädebonad.

Denna förening med det romerska Helgeandshuset omtalas, såsom nämndes, år 1516 såsom nyligen skedd. Det synes otänkbart, att S. Görans hospital skulle hava sökt en sådan förbindelse med det romerska Helgeandshuset, därest det gamla Helgeandshuset i Söderköping ännu ägt bestånd eller självständig tillvaro.[1] Vid denna tid omtalas år 1508 »den Helige Andes hospital och Sankt Görans», år 1509 »den Helige Andes hospital och riddaren Sankt Görans, liggande utanför Söderköping» samt »herr Johan Olai prior i den Helige Andes hospital», år 1510 »herr Jon prior och menige kamratsbröder i den Helige Andes hospital», åren 1512, 1513 och 1515 »den Helige Andes och riddaren Sankt Görans hospital» vid Söderköping; år 1523 talas om den Helige Andes »kloster» vid Söderköping. Den regel, efter vilken hospitalsbröderna levde, kunde lätt framkalla benämningen kloster.»

Av kapell förekomma här under katolska tiden flera, såsom *Capella Trinitatis* (Helga Trefaldighetskapellet), *C. S. Laurentii* (S:t Lars k.), *C. omnium animarum* (Alla själars kap.), *C. S. Johannis* (S. Johans k.), vid foten av Ramshäll och *C. Reverentæ* (Reveroos k.?). Namnet på det sistnämnda säges häntyda på en åmynning samt var kvar ännu i senare tider, ehuru läget är obekant. Enl. en uppgift skall det legat i sydv. från staden.

Ett gille, *Convivium S:ti Sepulcri* eller *Heliga gravens gille*, fanns ännu 1587, då det ägde gården Vena i V. Husby s:n.

Om stadens verkliga utseende i äldre tider är föga bekant, ehuru man med visshet vet, att den då haft vida större utsträckning, än den nu har, om ock den tätare bebyggda delen invid Ramundesberget var mera sammanträngd. Förutom den mängd hus, som voro behövliga för de kyrkliga stiftelserna, samt de hus, kronan för sin räkning här hade, skall staden under medeltiden även förskönats av de, såsom det säges, praktfulla byggnader, vilka voro uppförda å den i Hagakvarteret belägna och till k. Karl VIII:s släkt hörande gården Bosgård, vilken antagligen var densamma som den omtalade Drottningagården. Därtill kommer även den mängd byggnader, som voro behövliga i en stor och rik handelsstad. År 1561 upptagas här 72 gårdstomter, 21 kålgårdstomter, 29 åbovallar m. m., summa 142 tomter, av vilka tomtören 58 m:k 6 öre utgingo till drottningen. Därtill komma »tomter, som herremän hafva i Söderköping»: herr Svante, herr Birie Nilsson, herr Måns Johans' barn, Axel Eriks' barn, Karl Holgerson, Ulf Hindersson en gårdstomt vardera, Ulf Hindersson och Ture Persson vardera en åbovall, fru Anna på Åkerö en gårdstomt, Jöran Eriksson en d:o jämte en åkervall och en kålgård, Erik Jörensson 3 gårdstomter och en stadstomt, Björn Persson, herr Abrah. Erssons barn och Måns Höck, vardera en gårdstomt. Med anledning av 1567 års förödelse utfärdade k. Johan III en resolu-

[1] Att en dylik förening ägt rum är ovanför omnämndt.

tion av d. 1 dec. 1572, i vilken, i likhet med de för Linköping och Norrköping av samma konung utfärdade privilegiibrev, erbjöds tolv års skattefrihet för dem, som uppförde tre våningars stenhus, varjämte de, som ville uppföra trähus, skulle erhålla tre års dylik frihet. Man synes dock icke, åtminstone i någon nämnvärd grad, ha begagnat sig av dessa förmåner, ehuru några stenbyggnader vid S. Ågatan nära torgbron synas härleda sig från denna tid. Konungen gav även befallning till vederbörande i orten, att ett hus skulle byggas åt honom å Karl Kammarsvens tomt, ehuru det är ovisst, om detta blivit verkställdt.[1] Redan konung Gustav hade här en gård. Bland gator, vars namn finnas omnämnda i äldre handlingar, men vars läge nu äro obekanta, nämnas: Köpman-, Smedje-, Snickar-, Slaktar-, Kloster-, Badstu-, Torg-, Kvarn- och Kullagatan m. fl. Under 1700-talet voro de förnämsta gatorna: S:t Lars-, S:t Drothems-, Kyrko-, Skol-, Kapell-, S:t Ragnilds- l. Skönberga-, St. och L. Å-, Munkebro-, Vintervads-, Bergs-, Ladu- och Gröngatan. Vid denna tid hade staden fyra tullar, näml. Ragnilds l. Östertull, även kallad Lilla sjötullen samt söder, väster och norr tull, någorlunda belägna efter sina väderstreck. Genom den förstnämnda gick vägen till Västervik, genom den andra till landsbygden, genom den tredje till Linköping och genom den fjärde till Norrköping. Därtill funnos vid Ramshäll två bergsbommar, som sällan voro öppnade. Stadens torg voro: det i midten belägna Stortorget samt det vid v. tullporten belägna Gamla torget, även kalladt Lilltorget. Dessutom fanns so. om staden vid ån en marknadsplats.

F. n. är staden delad i 4, förut i 3 kvarter: Haga-, Hospitals- och Bergskvarteren, varav det förstnämnda är ö. och s. om Storån, det andra emellan åarna i v. och det tredje n. om de båda andra intill kanalen. Det fjärde kvarteret, tillkommet i början av 1900-talet, kallas Södra kvarteret och utgör på det hela taget en fortsättning av Hagakvarteret. Av stadens nuv. gator äro alla trånga samt de flesta mycket korta. Den förnämsta, som i flera krökningar stryker fram från Västertull förbi Hästtorget till Gamla l. Stortorget över Torgbron till Nya torget och S:t Ragnilds brunn, bär än namnet Storgatan och kallas än Vintervadsgatan och Skönbergagatan. Av övriga gator märkas Präst-, Skol- och Kyrkogatorna, inom Hospitalskvarteret, Munkbrogatan till Munkbron m. fl. (fig. 510). Av stadens broar är en från 1849—50 av sten (fig. 511). Från 1837 är Lillån vid Stortorget ledd under jorden. År 1909 fick staden kloakledning. Byggnadsverksamheten har långa tider varit mycket obetydlig. Under åren 1871—73 uppbyggdes t. ex. icke något nytt boningshus, 1874 ett och 1875 två. Från järnvägens tillkomst började denna verksamhet, liksom näringslivet i allmänhet, att utveckla sig. Husen äro ofta låga envånings trä-

[1] Drottn. Gunilla hade här en gård, belägen i n:o 11 och 12 Hospitalskvarteret, varå huvudbyggnaden kvarstod ända in på 1800-talet. Ett lusthus, som enl. sägnen var uppfördt av hennes moder fru Margareta Bielke, f. Posse, förflyttades 1894 till »Skansen» i Stockholm.

byggnader med små fönster med ursprung kanske från 15- à 1600-talet. Åt den s. k. Bielkeska tomten i Hospitalskvarteret fanns ännu för några år sedan och kanske finnes ännu en gammal kakelugn med Bielkeska vapnet. I trädgården omtalas samtidigt det s. k. »drottning Gunillas bönkapell», utan tvivel det lusthus med målningar å innerväggarna, bl. a. framst. S:t Göran och draken, som i noten sid. 1135 omnämnes.

I *finansiellt* hänseende nämnes, att de år 1913 uppskattade värdena å fast egendom voro: för jordbruksfastighet kr. 202,600, för annan fastighet 3,519,200 kr. samt för fastighet, icke underkastad bevillning, 1,057,500 kr., eller tillhopa

510. Norra Ågatan.

4,779,300 kr. mot 4,471,000 kr. under år 1912. Den kommunala bevillningen av fastigheter och inkomst uppgick till kr. 8,799: 20 mot kr. 8,278: 70 under år 1912. Uträknad inkomst- och förmögenhetsskatt var kr. 16,294: 17 mot kr. 14,552: 05 under år 1912. Söderköpings stad tillkommande tolagsersättning uppgiek under 1914 till kr. 2,213: 98 mot kr. 2,029: 93 under 1913. År 1915 var tv. å fast egendom kr. 5,100,300, enl. bevilln.-förordn. tax.-inkomsten kr. 859,408, enl. förordn. om inkomst- och förmögenhetsskatt kr. 971,100. Bevillningen var samtidigt kr. 10,523: 90. Inkomst- och förmögenhetsskatten kr. 23,377: 45. Tillgångarna vid slutet av år 1913 uppgingo till kr. 966,000, däri inberäknade jordar till en areal av omkr. 150 h. Skulderna uppgingo samtidigt till kr. 421,200. Bevillningskronornas antal år 1914: 9,204 med en utdebitering för 1915 av 6,85 för bev.-krona.

Folkmängden var o. 1754: 780, 1810: 819, 1850: 1,280, 1910: 1,378, 1916: 2,195.

Invånarnas *näringskällor* äro handel, sjöfart, handtverk, industri, jordbruk och trädgårdsskötsel, ehuru alla numera utan vidare betydelse. Under sin välmaktstid hade staden sin hamn belägen ett par tusen fot utanför östertull. Densamma var ännu 1522 så djup, att den kunde emottaga en örlogsflotta. År 1543

hade kronan förrådshus här, och ännu under de första årtiondena av 1800-talet funnos tullhus och åbodar, men några större farkoster hava med anledning av vattendragets uppgrundning åtminstone icke på över ett par århundraden hit uppgått. År 1553 var den tullpliktiga införseln 1,697 tunnor salt och 5 skepp. humle samt förövrigt tullpl. inf. till ett värde av 39,138 mark, 1554: respektive 2,736 t:r 17 sk., 70,963 mark, 1555: 1,794, 161; 30,164; 1557: 1,638; 53; 55,893 och 1558: 1,184; 52; 28,556. Av sistnämnda summa utgjorde bl. a. 363 stycken kläden i värde uppg. till 8,600 mark, 64 stycken, 3,500 aln. lärft och vadmal m. m., värda 3,900 mark, 291 stycken, 352 aln. sidengewandt med tillbehör, värda 5,700 m., 84 tunnor, 14 fat öl, pryssing och mjöd v. 500 m., 10 åmar vin, v. 380 m., för 5,100 m. kram och speceerier. År 1559 var hela införseln 4,684 t:r salt, 387 1/2 skepp. humle och övrig infor-

511. Spång över ån.

sel till ett värde av 91,746 m., därav bl. a. 1,173 stycken kläde och foderduk, värda 41,509 mark, 125 st., 14,100 aln. lärft och vadmal, värda 7,800 m., 356 st. sidengewandt med tillbehör, v. 7,500 m., för 400 m. lin, ull och hampa, 2,000 fat öl, för 3,000 m. vin, för 23,000 m. speceerier och kram etc. Av detta förtullades 1,913 t:r salt, 173 skepp. humle och för 46,258 mark, varav för 25,000 m. kläde och foderduk, 2,800 m. lärft m. m., 6,200 m. sidengewandt med tillbehör etc. Utförseln utgjorde år 1554: 1,327 skepp. osmundsjärn, 44: 18 skepp. stångjärn, 19 skepp. stål, 64 t:r spik och vreckling, 85 gånger hästskor, 1,202 t:r malt samt något vete, råg och mjöl (som uteslutande gick till utlandet), 12,012 lisp. smör, 4 t:r tran eller talg, 1,686 lisp. kökenfett, ister l. späck, 3,859 st. hudar, 13,612 st. skinn av kalv, lamm, bock, killing eller säl, 1,982 av björn, räv, varg, lo eller järv, 4,060 st. gråverk, samfong och klockaverk, 447 bäverskinn, 330 mård- och utterskinn, 3 t:r kött och fläsk, 385 hästar, 168 t:r lax och annan fisk, 12 lisp. gäddor, 1,100 tolfter sågbräder, sågdelar och bottnar, 158 t:r tjära, 194 lisp. vax, 149 lisp. ost, 9 st. utländska mynt och 54 st. daler. Härav utfördes av svenska borgare och köpsvenner: 7 skepp. osm. järn, 39 t. spik etc., 46 gånger hästskor, 96 t:r malt etc., 2,304 lisp. smör, 4 t:r tran etc., 2 lisp. kökenfett etc., 34 hudar, 2,828 skinn av kalv etc., 1,974 av björn etc., 238 bäverskinn, 226 mård- och utterskinn, 1 t:a kött, 371 hästar,

36 t:r lax etc., 68 tolft. bräder etc., 1 lisp. vax, 7 lisp. ost, 9 utl. mynt och 54 daler. Det övriga utfördes av främmande köpsvenner. År 1554 inkommo till Söderköping 11 skeppslaster från Danzig, 2 från Königsberg, 1 fr. Reval, 7 fr. Lübeck, 2 fr. Stettin, Stralsund och Kolberg, 1 fr. Rostock, Wismar och Oldenburg, 1 fr. Blekinge och Skåne, 2 fr. Danmark. Under samma år avgingo 12 till Danzig, 2 t. Reval, 10 t. Lübeck, 1 t. Stettin, Stralsund och Kolberg, 1 till Blekinge och Skåne, 2 till Danmark och 1 till Holland. År 1559 ankommo 5 fr. Danzig, 13 fr. Lübeck, 2 fr. Stettin, 3 fr. Rostock etc., 4 fr. Danmark, 2 fr. Holland, och avgingo 6 t. Danzig, 12 t. Lübeck, 3 t. Stettin, 3 t. Rostock etc., 3 t. Danmark, 4 t. Holland. Av de 1,554 avg. fördes 14 av utl. och 15 av svenska skeppare, de senare i 11 fartyg, varav ett var »herr Svantes skip», som med tämligen små laster lopp två gånger till Danzig, och ett Axel Erikssons även till Danzig med en liten last för Linköpingsboar. Av de 1,559 avg. fördes 11 av utl. och 20 av sv. skeppare, vilka 20 fördes i 13 fartyg, därav 2 tillhörde adelsmän, Jören Erikssons, som dock lastade vid Fogelvik, och Karl Holgerssons, som gick till Holland, 2 tillhörde borgare i Norrköping och Kalmar. Lasternas storlek bliver tills. omkr. 660 ton. Dessutom avgingo härifrån 4 Kalmarskutor till Kalmar med malt, råg, mjöl och öl, 1 skuta till Viborg med råg, mjöl och osmundsjärn samt 1 till Åbo med råg, korn, malt och salt. Vad Söderköpings västvartshandel vid denna tid beträffar, inhämtar man av handlingar härom från denna tid, förvarade i kammararkivet, att ett år inkommo hit från Embden i Ö. Frisland »Albrickt af Ämbden af Grefvens stad» med 50 läster salt, 1 fat Bastart och några st. kläde (tullfri efter k. m:ts brev) samt från Amsterdam d. 22 juli Karl Holgerssons skepp med frakt dels för 7 Söderköpings- och 1 Norrköpingsborgare av 1 pipa vin, 44 st. kläde och lärft m. m., dels för en tysk Mikel Sikhusen av 11 1/2 åmar vin, något kryddor, 27 st. kläde och lärft m. m. Härifrån återgick skeppet Albrickt med 793 t:r malt, 8 tolft. sågedelar, 10 bockskinn för egen räkning och 240 tunnor malt för Olof Jacobsson, student. Till Amsterdam gingo Karl Holgerssons skepp med 648 t:r malt, 3 skepp. stångjärn, 31 st. hudar, något talg och vax m. m. för 4 Söderköpingsborgare och Karl Holgerssons räkning, d. 26 maj Claus Pryss i Hamburg med 804 t:r malt, 3,725 st. hudar och skinn, 40 lisp. vax, 12 skepp. stångjärn, några t:r talg och ister, dels för egen och 5 tyskars räkning, dels för 4 Söderköpingsborgare samt den 13 juli »Jacob Johansson i Kallenberg» med 500 t:r malt, 10 tolft. bräder och 5 skepp. stångjärn m. m. Under 1600-talet avtog emellertid handeln, och i en handling från 1633 säges det, att fordom 4 à 5 holländare lossat och lastat vid bryggan, men nu på 6 eller 7 år hade ingen varit där. I stadens handlingar klagas även över, att Norrköping, Västervik och Valdemarsvik, som 1664—72 blivit anslagna till staden som lastplats, samt Gusum, ehuru även inom det egna tullområdet, tävlade om rörelsen och 1650 även att Norrköpings borgerskap gjorde intrång i Stegeborgs skär och vikar och vid Baresund, där staden hade rätt att uppbära last- och pålpengar. De lindringar, som emellanåt beviljades, hjälpte icke, och under 1700-talet säges handeln vara i ett slätt tillstånd. Inkommande varor voro endast sill, salt och torrfisk samt utgående bräder, tjära och obetydligt järn. I början av 1800-talet säges staden njuta stapelfrihet, men hade inga fartyg, som besökte utrikes orter, ehuru 8, som foro på inrikes platser. År 1876 ankommo till staden 40 främmande *segelfartyg* om 6,460 tons med uppburna hamnavgifter av 485 kr. och 12 öre och avgingo 82 om 13,128 tons med hamnavgifter av kr. 986: 68. Avgångna *ångfartyg* voro till Lübeck 18, Storbritannien och Irland 3, Frankrike 1, tills. 23 om 4,658 tons, varav 22 med last och 1 med barlast. Ankomna voro från Danmark 10, Preussen 5, Mecklenburg 2, Lübeck 7, Storbrit. och Irland 3 eller tills. 27 om 3,345 t., varav 7 med last och 20 med barlast. Antalet och dräktigheten av vid Söderköping 1876 inklarerade segel- och ångfartyg voro 27 svenska om 3,345 t. och 20 främmande om

3,915 tons. Utklarerade: 95 svenska om 12,336 t. och 51 främmande om 8,986 tons. År 1874 ägde staden 1 segelfartyg om 75 tons, men 1875 icke något. Införseln utgöres av fisk och kolonialvaror samt utförseln av spannmål och trävaror. Stadens egentliga lastplats är vid Mem, där den sedan 1832 har sjötullkammare. Mem är kanalvägen bel. 5,5 km. från staden.

I början av 1800-talet funnos här 5 à 6 handl. F. n. finnas 35. Handtverkarnas antal var 1876 36 samt f. n. 38. Av industriella anläggningar märkas bryggerier, mejerier, två snickerifabriker, förnicklingsfabrik samt invid staden skeppsdocka och två båtbyggerier m. m.

Sin största betydelse har staden numera genom den här anlagda hälsobrunnen och kallvattenkuranstalten. Nämnda anstalt är belägen vid östra sidan av staden nära invid Söderköpingsån. Dess åbyggnader äro till större delen uppförda å stadens eller stadskyrkans tomter. Brunnen skall hava varit begagnad sedan århundraden tillbaka och har alltjämt burit namnet S:t Ragnild. Författare från 1600-talet anse denna S:t Ragnild hava varit konung Inge IV:s gemål, emedan på hans tid en mängd av landets invånare till följd såväl av konungens som påvens befallningar sägas bosatt sig omkring berömda källor. Enligt folksagan skall källan fått sitt namn av en klosterjungfru, som blivit bergtagen av ovanomtalade Ramunder, från vilken hon på ett underbart sätt blev räddad. Då hon kom tillbaka till klostret, anklagades hon och dömdes att brännas å båle, därför att hon »hos trollet sofvit i nätterna sju»:

»De lade liten Ragnild på sprakande bål,
Men lågan nän's ej röra dess svanhvita kropp,
Och oskadd ståndar jungfrun på rosenröda kol,
Och sträcker handen signande mot höga himlen opp.

»Och upp sprungo frustande på stadstorgets midt
De källådror tvenne med dånande ljud.
En engel öppnar himladörren, vinkande blidt,
Och hemtar på en stråle försonarns frälsta brud.»

Källorna uppvällde med sådan våldsamhet, att vattnet hotade att fördränka staden. Men himlen hörde slutligen de andäktiges böner om räddning »och syntes brunnen draga sig i jordens kamrar in». Den försvann dock ej:

»Blott östan ut hon sträckte sitt förborgade lopp,
Och rann där åter fram ur jordens kalla famn.
Där sprutar än i dag ur två munnar helsan opp.
Och lifvets klara våg bär helga Ragnilds namn.»

De första kristna lärare sägas här ha förrättat det heliga dopet, och man vill veta, att vallfärder blivit verkställda hit från långt avlägsna länder, såsom från Italien och Spanien m. fl. De påviske skola här »gjort stort fjäs och vidskepeligit väsende». En förf. från 1691 berättar, att den namnkunniga källan redan då sedan långliga tider varit överbyggd med ett trätorn. Såsom bevis på det anseende, vattnet erhållit

såsom hälsobringande, omtalas, att hertigarna Johan Kasimir och Adolf Johan på Stegeborg härifrån sommartiden dagligen läto avhämta av detsamma. År 1719 lät den berömde läkaren Magn. Gabr. v. Block iståndsätta källan och uppföra ett »hospitium». Samma år utgav han även en berättelse om källans kraft och verkan. Ursprungligen synes det som brunnen och dess byggnader tillhört staden, och på allmän rådstuga den $^{8}/_{1}$ 1766 »föreställde magistraten närvarande borgerskapet om den tillärnade nybyggnaden vid Ragnilds källa, vars oumgänglighet, så framt staden och borgerskapet skall av densamma ha den nytta och förmån, som påsyftas, både är påtaglig och av borgerskapet före detta funnen», och sedan magistraten förevisat så väl en av Bürguer v. Ritterstein uppgjord karta (vilken förvaras bland brunnens handlingar) som andra projekter, »öfverenskommo borgerskapet om byggnaden vid S:t Ragnilds källa», samt att till byggnaden bidraga i mån av fyrktalet. Magistraten hade å stadens vägnar brunnens förvaltning om hand. Vid denna tid besöktes brunnen av en mängd framstående personer. Då staden icke synes kunnat motsvara de fordringar, dessa brunnsgäster hade på inrättningens hållande i fullgodt skick, men ändock icke ville lämna ifrån sig beslutanderätten ang. brunnens angelägenheter, anhöll det brunnssällskap, som vistades här 1773, hos k. m:t, att Söderköpings brunn skulle erhålla de privilegier, som 1681 blivit tillerkända Medevi brunn, samt att varje år brunnen skulle upphjälpas med de medel, som därtill kunde av brunnssällskapet sammanskjutas, sedan en billig avgift årligen först blivit till staden erlagd för de tomter, å vilka brunnen och brunnshusen voro belägna. Denna anhållan beviljades följande år. Staden berövades sålunda all annan inkomst av brunnen förutom den omnämnda tomtavgiften, som blivit fastställd till 40 d:r smt, men som icke skulle utbetalas i händelse »något år brunnsfrekvensen skulle upphöra». Detta ordnande av brunnens ekonomi synes icke ledt till något lyckligt resultat, enär brunnssällskapet genom beslut d. $^{25}/_{6}$ 1794 på vissa villkor överlämnade »S. Ragnilds hälsobrunn med hus och alla tillhörigheter» till kammarrådet A. G. Nordenstolpes och jägmästaren F. Lagercrantz' disposition på 25 års tid eller till brunnsterminens slut 1819. Över denna uppgörelse klagade såväl Söderköpings stads äldste som en del av 1795 års brunnsgäster. Saken hänvisades av k. m:t till landshövdingeämbetet, som 1798 i januari kommunicerade nyssnämnda herrar handlingarna i målet. Följden synes blivit, att deras dispositionsrätt upphörde, ty från år 1800 var brunnsrätten åter i verksamhet, vilken genom en av densamma tillsatt direktion förvaltade brunnens angelägenheter. Under alltjämt stigande skuldsättning fortgick på så vis till år 1810, då förslag väcktes om överlåtande av brunnen till ett aktiebolag, och i dec. 1811 fastställde k. m:t bolagsregler, enligt vilka styrelsen tillhör varje års brunnssällskap och utövas dels genom en brunnsrätt och dels genom en av denna rätt vald förvaltande direktion. År 1842 inrättade dåvarande intendenten, d:r Joh. Olof Lagberg († 1856) en vatten-

kuranstalt härstädes efter Priessnitz'ska metoden, sedan han året förut i utlandet inhämtat noggrann kännedom om densamma. Ny bolagsordning fastställdes 1860.

Källan har sitt ursprung från höjder i Skönberga s:n och uppväller genom flera större och mindre ådror. Dess vatten visar, oberoende av lufttemperaturen, beständigt en värmegrad av + 7,6 gr. C. och förser alla badlokalerna. Vid anställda försök har den befunnits lämna 260 hektol. i minuten. Vattnet är kemiskt undersökt och innehåller på 10,000-delar något mer än 3,8 fasta ämnen. förnämligast kolsyrad kalk, klornatrium, svavelsyrad kalk, kolsyrad talk, klorkalium samt något kolsyrad järnoxidul och manganoxidul.

512. Brunnsvilla i Söderköping.

Badanstalten har vackra byggnader och härliga parker (fig. 512). Vintertiden är här tyst och stilla. Men då sommaren kommer, är åter livligt. Redan tidigt på våren börja tillrustningarna för att emottaga de många badgästerna. Från juni till september är det dessa, som giva staden sin prägel. År 1914 försiggick en grundlig omdaning av anstalten. Härvid uppfördes ett nytt första klass badhus, som invigdes d. 6/6 nämnda år. Det var för staden en märkesdag. Det gamla förstaklassbadhuset blev då andraklassigt, där även tredjeklassavdelningen inrymdes. Tredje klassens badhus jämnades med marken och det gamla andraklassiga sammanbyggdes med »slottet» — uppbyggdt över källan — och inreddes till köksavdelning samt andraklassmatsal. Det nya badhuset har en längd av 36 och en br. av 16,5 met. samt är i 2 våningar förutom vinds- och källarvåning. Å lasarettet erhålla varje sommar behövande fritt såväl vård som underhåll. Även behövande av arbetsklassen få under samma tid utan avgift begagna badanstalten. Badgästernas antal ha under senare åren alltjämt ökats.

Under 1700-talet hade staden flera *marknader*, nämligen vid Eriksmässan, Bertilsmässan (under 1600-talet vid Larsmässan) samt en i december (före 1755 i jan.) samt två marknader vid Valdemarsvik och

från 1755 en marknadsdag i Mogata s:n. I början av 1800-talet hade staden marknader i mars, maj, sept. och nov., varav de två första senare förflyttades till febr. och juni. År 1863 hade staden tre marknader och 1865 två, i maj och sept. samt från 1866 endast i sept., vilken därförut alltid varit den betydligaste. Även denna marknad upphörde fr. o. m. 1877. Numera hållas endast kreatursmöte första onsdagen i varje månad.

Samfärdseln förmedlas, förutom genom de av ålder här sammanstötande landsvägarna, av Göta kanal med livlig ångbåtstrafik samt av Norrköping—Söderköping—Valdemarsviksbanan. Den första delen tillkom på 1890-talet med fortsättning tio år senare. Med S:t Anna och Gryts skärgård är omedelbar ångbåtsförbindelse.

513. Rådhuset.

Stadens *magistrat* och *rådstuvurätt* bestå av borgmästare och tre rådmän, därav en extra (1917: 6 rådmän) jämte fiskal. *Stadsfullmäktige* äro 20. Ända till slutet av 1500-talet hade staden samtidigt 4 borgmästare, därefter 2, men från slutet av k. Karl XI:s regering endast en.

Bland *byggnader* nämnas det antagligen från år 1578 befintliga *Rådhuset*, ombygdgt 1777 och beläget vid ö. sidan av torget (fig. 513), *länslasarettsbyggnaden*, uppf. av landstinget med grund lagd 1878 och färdig 1881, om- och tillbyggd år 1910 med 84 sängplatser, *stadshotellet*, färdigt 1911 (fig. 514), arbetareföreningens hus, uppfördt 1884, även inrymmande stadens teater, Hammarkinds m. fl. häraders tingshus, färdigt 1904, då häradena förenades till ett tingslag. Å Bosgårds ägor har i senare tid tillkommit en egnahemskoloni.

Ågatorna vid Storån äro planterade med lövträd och är särskildt S. Ågatan en lämplig promenadplats, som vid Hagatorget bildar en liten park. Stadens största park är å Ramundersberget (se sid. 8).

Elektrisk belysning och drivkraft har staden från två i närheten befintliga kraftstationer, tillh. ett aktiebolag.

514. Stadshotellet.

För *sjukvården* finnes förutom lasarettet, invigdt 1881, ett av landstinget hit förlagdt hem för obotligt sjuka, invigdt 1913, med 32 platser, ett epidemisjukhus från 1910 och en anstalt för sinnesslöa, av landstinget beslutad 1877. För sistn. anstalt inköptes 1/8 m. Bosgård för kr. 4,140 år 1888 för att kunna giva sysselsättning med jordbruksarbete och undervisning däri (fig. 515).

I avseende å *undervisningen* räknar utan tvivel Söderköpings skola — ehuru nu endast samskola — sina anor längre tillbaka än någon av provinsens övriga skolor. Samskolan (fig. 516) har rektor, 5 lär. och 5 l:or. Skolans fonder uppgå till omkr. kr. 55,000. Under läsåret 1914—15 var lärjungeantalet under båda terminerna 92, därav 53 gossar. Under då förflutna kalenderår utdelades som stipendier kr. 350 och som premier kr. 177. Stadens anslag för läsåret 1914—15 utgjorde kr. 4,300. Under år 1915 var statsanslaget kr. 4,300. Skolan har dimissions- och realskoleexamensrätt. Läroverkshuset uppfördes 1860—61. Äldsta skolhuset,

515. Sjukhuset.

från klostertiden, påbyggdes 1781 samt har senare begagnats för stadens fattiginrättning. Det 1809 uppförda skolhuset har senare begagnats till gymnastiklokal.

Ursprungligen var skolan en klosterskola, vilken hade samma med gråstensmurar försedda skolhus, som läroverket ända till 1861 begagnade. Från katolska tiden vet man dock föga mera om denna skola än att flera utmärkta män här lade grunden till sin bildning samt att den sände mogna alumner till utländska akademier. Till inhemska universitet har skolan dimitterat ända till år 1818, och ännu 1793 donerades 33 rdr 16 sk. rgs att bliva två räntefria lån åt dylika avgående. Efter reformationen omordnades skolan. Emellan åren 1540 och 1584 var Tåby pastorat prebende åt rektor härstädes. Enl. en anteckning i skolans handlingar uppbar han 1601 i lön av V. Husby och Skärkinds socknar 197 t:r spannmål, men syncs även ha uppburit inkomster från annat håll, enär till 1628 voro socknegångar från Tuna och Sevedes härad anslagna till Norrköpings, Vadstena och Söderköpings skolor, då de tillades det nybildade gymnasium i Linköping, men tilläts det nämnda städer att fortfarande hålla skola, ehuru de själva skulle underhålla såväl lärare som lärjungar. Nämnda år tillsattes rektor, konrektor, 3 kolleger och 1 apologist, men den ena kollegatjänsten indrogs genast. Vid skolregleringen 1649 anslogs hit hälften av rektorslönen i Västervik och sedermera den andra hälften men anslogs på 1680-talet till Norrköpings skola. År 1652 nämnes här endast 3 lärare, senare ända till 6. År 1683 fastställdes staten till rektor och 2 kolleger, varav den ene tillika var apologist. Detta fortfor till år 1809, vilket år en ny kollega tillsattes på grund av häradshövdingen Johan Forssemans donation från d. 9/4 1795 av Tyketorps utjord om o. 6 h. och Bykvarns frälsekvarn, sedan en ny skolhusbyggnad blivit uppförd på borgmästaren i Malmö C. M. Nordlindhs bekostnad. På så vis fortfor skolan såsom lärdomsskola till år 1837, då nedra kollegalönen samt en klass indrogos, och år 1839 stadgade k. m:t, att hela lärdomsskolan skulle efter lärarnas avgång försvinna och läroverket ställas på 2 avdelningar med 2 lärare, 1 rektor och 1 kollega. Hösttermin 1843 upphörde undervisningen i de klassiska språken. Genom k. br. av 23/5 1857 medgavs att, såsom Forssemanska donationerna föranleda, få utsträcka undervisningen längre än läroverksstadgans föreskrift. År 1879 hade läroverket rektor, 2 kolleger samt 3 övningslärare. Lärjungarnas antal var 1803—1806: 100, 1812: 82, 1822: 68, 1828: 32, 1845: 26, 1859: 53, h.-t. 1877: 38 och v.-t. 1879: 30.

516. Samskolans hus.

Folkskolan hade 120 skolbarn år 1915 med 2 l:e och 2 l:or. I 2 småskolor undervisade 2 l:or s. å. 71 barn. Skolan har fortsättningsskola. Ett större folkskolehus uppfördes vid Hästtorget 1905. »Fattigskola»

fanns här åtminstone 1777, då sämskmakareänkan Hedv. Styrling, f. Wahlberg, till densamma donerade 50 rdr bko. Den utvidgades 1820 på grund av donationer av k. Karl Johan och doktor Mulack.

En *välgörenhetsinrättning*, som samtidigt är en undervisningsanstalt, är det von Schwerin-Hagbergska barnhemmet, vilket tillkommit genom donation av änkefru Matilda von Schwerin, f. Hagberg († 1892). Hemmets fonder uppgå till omkr. 370,000 kr. Två barnhem för flickor äro uppförda jämte hushållsskola. Omkr. 40 föräldralösa flickor få här uppfostran till fyllda 18 år. — Bland övriga välgörenhetsfonder märkas den Forssemanska å 13,500 kr. för borgares änkor och barn samt pauvreshonteuxfonden å 6,000 kr.

I *kyrkligt* hänseende bildar Söderköping sedan 1639 tillsammans med Skönberga landsförsamling ett regalt pastorat av första klassen. De hava dock var sin särskilda kyrka och komminister. Inom staden äro två kyrkor belägna, näml. stadskyrkan och Drothems (se sid. 537).

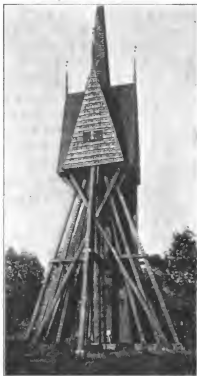
Stadskyrkan eller den forna S:t Laurentiikyrkan är av obekant ålder (fig. 517). Att den dock är gammal kan slutas av att å sakristigaveln ännu läses årtalet 1296. Hon är byggd av tegelsten samt har en längd av 36 och en bredd av 20,7 m., däruti inberäknad en av riksr. Jöran Holgersson Gera († 1588) bekostad utbyggnad åt n. sidan. Har utrymme för över 1,000 personer. Har centraluppvärmning. Till en tid, från 1878, skedde uppvärmningen med Gurneyska ugnar. Kyrkan är delad i tre skepp med åtta fristående pelare förutom två vid tillbyggnaden. Reparerades bl. a. åren 1749, 1804, då en del inskrifter i koret om k. Gustav I:ste och hans familj blevo övermålade samt golvet betydligt höjdt, 1840, 1864 och senast 1886. Altartavla finnes, målad av Hörberg, framställande herdarnas besök vid Kristi födelse i Betlehem. Olika ljuseffekter åstadkommas å tavlan genom utskärningar i duken. Men över altaret är numera uppsatt det gamla utmärkt arbetade altarskåpet med rika förgyllningar samt skulpterade och helt fristående bilder. Det anses vara från 1400-talet. Midtpartiet föreställer Kristi begravning. Dörrarnas insidor hava även fristående, mindre bilder med rika mantlar och språkband. Å inre dörrarnas utsidor äro målade: Petrus och Malkus, Kristus inför översteprästen, Kristus begabbas och Kristus bär sitt kors. Å yttre dörrarnas insidor: Getsemane, hudflängningen, törnekröningen och korsfästelsen. Å utsidorna: två riddare, den ena med spira, den andra med fana (röd med gult kors) och en svart drake. Predikstolen är från 1723. Ett krucifix, som förr hängt i triumfbågen i kyrkan, men senare länge förvarats å vinden, har nu åter upphängts i kyrkan. Orgeln, om 21 stämmor, är byggd 1845 av Sv. Nordström samt renoverad 1887 och 1905. Gamla orgeln var hitskänkt av nyssn. riksråd och säges ha hithämtats från något kloster i Polen. Den uppsattes 1588, blev flera gånger reparerad, bl. a. 1700, då en pedal tillbyggdes, samt hade vid nya orgelns uppsättande 19 st. I taket hänga 1 större och 6 mindre ljuskronor. Den större är från 1695. En krona är från 1594.

Dopfunten är av kalksten. En annan dopfunt är av mässing med artalet 1653 d. 16/1, och namnen Måns Persson, Ingrid Mårtensdotter. En vacker nattvardskalk med figurer och inskrifter finnes. I en nisch på n. sidan står en dålig bild av en biskop med en gosse, som har träben. framför sig. Under den är en nygjord sockel med påskriften *Laurentius*. I n. sidoskeppet står en dopfunt av kalksten. Golvet är betäckt med gravstenar, ehuru i allmänhet ej gamla. Midt för altaret är en svårläst gravsten: *Anno ..... MCCCXCIX. in vigilia. Johis B ... seor .. vxor . ad .. i . hfamara(?).* I koret en gravsten över *Carl Gera, Fryherre til Byrkivich* († 1566). Bland andra, som äro begravna i kyrkan, nämnas: överstelöjtn. A. Ax. Wellingk († 1672), översten Albr. Ax. v. Königsberg († 1598), bördig från Preussen, flera av släkterna Gera och Gyllenstjerna, rikstranslatorn och kabinettssekret. Magn. Gabr. v. Block († 1722). Epitafier finnas över kyrkoherden i Söderköping Kristiern Kristoffersson (född 1623), Arvid Laurentii (f. 1637) och hans hustru Beata (f. 1642). Dödsåren äro ej utsatta. I sakristian ett porträtt av Petr. Litzenius, pastor i Söderk. 1725. På sakristivinden förvaras sedan 1805, då de blevo hitflyttade från kyrkan, en del huvudbanér, altartavlor, helgonbilder, en på trä målad tavla över kyrkans utseende m. m. Av kyrkan tillh. bilder märkas sådana av S. Kristoffer, S. Egidius, S:a Katarina av Alexandria. Av äldre mässhakar märkes en av sidenbrokad med broderier av Kristus på korset m. m., ett italienskt arbete från tidigare delen av 1500-talet. En samling k. förordningar från 1617 och till senare tider ävensom en del av kyrkans äldre handlingar förvaras här även. Bland böckerna märkas en bok tr. 1533 med titel *Qvinta pars operum Johannis Eckii contra Lutherum et alios declamatoria.*

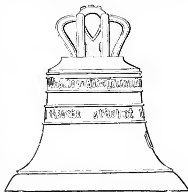

517. Stadskyrkan.

I den prydliga klockstapeln (fig. 518) hänga kyrkans ringklockor. Å den största läses: Ära vare Gud i höjden och frid på jorden till människorna ett godt behag. Därjämte är en bild av k. Oscar II, och upplyser inskriften även, att denna jämte 2 mindre götos år 1897 under nämnde konungs 25:e regeringsår o. s. v. av Joh. A. Beckman & C:o i Stockholm. Vidare läses: Kommen, låtom oss gå upp till Herrans berg, till Jakobs Guds hus, att han må lära oss sina vägar och vi må vandra på hans stigar. Esaias 2, 3. Ett har jag begärt av Herran. Därefter söker jag, att jag må bo i Herrans hus alla mina livsdagar för att skåda Herrans ljuvlighet och begrunda i hans tempel. Ps. 27: 4. I Herrans tempel förkunnar allting hans ära. Ps. 24: 9. Tänk på, att du helgar honom. 2 Mosebok 20: 8. Å den andra: Lova Herran. Gån in i hans portar med tacksägelse, i hans gårdar med lov. Tacken honom, loven hans namn, ty Herren är god, hans nåd varar evinnerligen och hans trofasthet från släkte till släkte. Ps. 100: 4, 5. Kommen till mig I alle, som arbeten och ären betungade, och jag vill vederkvicka eder. Matt. 11: 28. Kommen, ty allt är nu redo. Luk. 14: 17. Å den tredje: Se Sv. Ps.-boken 45: 5. Före omgjutningen lästes å storklockan, som var en lämning från stadens välmaktstid: MDCXXVII. För nästan 100 år i Gustaf Adolfs tid, Då Sverige lagrar vann i mången blodig strid, Då göt man mig på nytt. Jag länge har till Gud Hit sammankallat folk. Dock miste sist mitt ljud. Jag sprack när annat allt var råkadt i stor fara, Men göts då åter om, när fridens sol den klara I konung Fredriks tid upplyste svenska polen. Nu kallar jag enhvar till himla nådestolen. Anno MDCCXXII. Å andra sidan voro bilder av Kristus, omgiven av de fyra evangelisterna, Petrus och Paulus, ävensom ett lamm. Under var Sveriges vapen samt bilder av Fredrik I och Ulrika Eleonora. Omkring allt detta lästes: Ära vare Gud i höjden och frid på jorden, Menniskom en god vilje. Överst å klockan: Soli Deo Gloria. Nederst kring kanten lästes: Dum campana voco sancti pete limina templi. Atque sacros Christi prendito mente sonos; Quos qui præfractus surda neglexerit aure Celi non poterit limen adire poli. Horrisonum sed cum dabit ultima buccina signum Ad sedes erebi protinus ille migrat eller Då jag kallar bygden, gå upp till Herrans tempel, och hör Kristi heliga ord. Den, som förhärdad tillsluter öronen för dem, skall ej nå himlens portar utan skall, då den yttersta ba-

518. Stadskyrkans klockstapel.

519. Klocka från Söderköpings kyrka.

sunen giver sitt förfärande ljud, genast komma till de fördömdas boningar. Å den s. k. mellanklockan lästes: Anno domini * M * D * LXX * VII * in mense septembri. W * P * S. samt nedtill: Djekneklockan är mitt namn etc. Av de två då befintliga mindre klockorna hade endast den ena inskrift med munkstil. Denna klocka, från 1474, finnes från 1898 i statens samlingar i Stockholm. H. Hildebrand skriver i »Sveriges medeltid» III, sid. 720, dit det hänvisas, att å densamma finnes ett »märke, som är ganska otydligt samt inskriften, som angiver årtalet för gjutningen samt bönen 'hjälp Gud och Maria' ävensom en historisk upplysning, vilken genom misstag å gjutarens sida blivit svår att tolka» (fig. 519, hämtad ur nämnda arbete). Dessa hängde tidigare i den midt på kyrktaket befintliga tornspiran.

Kyrkogården, som sedan länge icke begagnas som griftegård, var förr omgiven av en ringmur, nu av en hagtornshäck. Nya griftegården är belägen vid nv. sidan av staden och invigd d. 10/11 1860. Gravkapell finnes.

Av fornlämningar har här förr varit en nu förkommen runsten, som uppgives ha funnits i »Hans Larssons gårdsport». Ristningens innehåll skall ha varit: Ase och Torger och Alle, de läto resa (stenen) efter Tove, som blev ihjälslagen. Så kallad »svart jord», finnes i Söderköping, och vid grävning påträffas nästan över allt lämningar av ett eller flera kollager och därunder tomtningar av hus, broläggningar av trästockar och stenläggningar för torg och gator, vilket allt man vid grävningar funnit såväl utanför v. som ö. tullarna.

520. Söderköpings gamla sigill.

521. Söderköpings nuvarande sigill.

Stadens gamla sigill hade en djurfigur (fig. 520). I nuv. sigillet framställes tre strömmar med nio stjärnor fördelade mellan desamma (fig. 521).

Vadstena.

Staden är belägen invid en öppen vik av sjön Vättern samt i en av provinsens fruktbaraste och folkrikaste trakter. Geografiska läget är 58 gr. 27 min. n. latitud och 3 gr. 10 min. v. om Stockholms observatorium. Belägenheten är på gränsen mellan Dals och Aska h:d, till större delen på låg och jämn mark (fig. 522). *Wazstena* eller *Watzstena*, såsom namnet skrives i Vadstena klosters dagböcker, är en av Östergötlands yngre städer. Otroligt är dock icke, att orten varit bebodd sedan urminnes tider. Ett slott benämndt Susenborg, som senast säges ägts av Birger Jarl, förlägges hit, ehuru detsamma icke omtalas i äldre urkunder. Under första hälften av 1700-talet påträffades ansenliga grundvalar emellan Vättern samt ängarna Susenborg och Tycklingen, och tror man sig här funnit platsen för nämnda borg, så mycket mer som Susenborgsängen i långliga tider burit detta namn. Att platsen i äldsta tider icke

varit av någon större betydenhet såsom stad eller köping, har man sig bekant. Visserligen ha författare omtalat, att ett kloster, kalladt Jungfru Mariæ eller Vårfruklostret, skall ha funnits här redan 1162, men varken i urkunder eller annorstädes finnes stöd för ett dylikt antagande. Likaså har staden ansetts som en urtida köpstadsort, med anledning av de lämningar av en hamnanläggning, som vid lugnt och klart väder kunna ses i Vättern under vattenytan. Dessa lämningar utgöras av en mängd stenkistor, belägna på 600 till 800 meters avstånd från klostret, vilka stenkistor bestå av grovt timmer och bilda en bågformig kedja av

522. Utsikt av Vadstena.

en betydande sträckning, med lämnade öppningar här och där. Ända till senaste tid ha flera av dem bibehållit sina namn, såsom Hospitalskaret, Tuppen, Rådhus- och Slottskaren. Flera skäl tala dock för, att dessa befästnings- och hamnanläggningar förskriva sig från den tid, staden stod på höjden av sitt anseende. Det var genom klostrets anläggande,[1] som staden fick sin betydelse, ehuru platsen vid tiden för klostrets anläggande icke, såsom en och annan förf. anfört, var obefolkad, ty det är av Vadstenamunkarnas anteckningar bekant, att en sockenkyrka, helgad S:t Petrus, redan därförut fanns här. I samma anteckningar säges visserligen, att Johan Pederson blev under sitt vistande i Rom uppmanad av Birgitta att begiva sig till Vadstena, som då var en öde borg, och där bygga ett kloster, men detta uttryck lägger icke hinder i vägen för, att det lilla här belägna fiskläge, som bar namnet

[1] Utförlig beskrivning om Vadstena kloster återfinnes i Östergötland I, sid. 215 o. följ., där även en del bilder förekomma, likaom å sid. 204 o. 207. Levnadsteckning av Heliga Birgitta återfinnes därsammastädes, sid. 137 o. följ.

Lastköping, redan då fanns. Huru härmed än förhåller sig, är naturligt, att klostrets rikedomar skulle sprida välmåga kring sig, samt att på grund av klostrets anseende, den mängd främlingar, som besökte detsamma, och klostrets jämförelsevis betydliga befolkning skulle bidraga till, att en plats av mer betydenhet här uppkom. När namnet Lastköping blev utbytt mot det nuvarande, är obekant. Utan tvivel har detsamma endast skett så småningom, och det har i namnet Lastköpingsgatan t. o. m. fortlevat ända till senaste tid. I äldre urkunder återfinnes namnet *Vastenis* först år 1268, då Birger Jarls son Erik härifrån utfärdade ett gåvobrev. Nämnes med namnet *Wastenum* mot senare delen av samma århundrade i ett brev av f. d. konung Valdemar. Från *Wazstene* utfärdade hertig Erik år 1306 ett brev samt 1313, då konung Birger i *Wastenar* daterade en skrivelse. Att Folkungarna här ägt ett slott eller bostad synes alltså troligt. Skrives 1334 *Wazstena*. Något senare eller 1346, då k. Magnus och drottn. Blanka uppgjorde sitt testamente, skänkte de Vadstena gård m. m. till uppförandet av ett kloster här (se Ögtld I, s. 216). År 1390 säges staden fått sina stadsrättigheter av drottn. Margareta, som hade fattat en synnerlig kärlek till denna plats. Man har sig bekant, att Margareta, då hon om hösten 1389 vistades i Östergötland, förnämligast uppehöll sig i Vadstena hos sin fostersyster Ingegärd Knutsdotter, som var abbedissa i klostret och dotterdotter till S. Birgitta. Huru det förhåller sig med dessa stadsprivilegier är ej visst. Emellertid nämnas borgare eller bymän i Vadstena redan år 1382 o 1398. I ett år 1389 utfärdadt skyddsbrev för Vadstena kl. nämnes »själva byn i Vadstena». Gårdar här omtalas 1396 och 1400. År 1384 omtalas *Watzstena* socken, nuv. S:t Per. Av vid dessa tider från Vadstena utfärdade brev framgår, att här bodde ett flertal bemärkta och förmögna personer. År 1352 och 1354 omtalas Vadstena kungsgård, och 1363 fritager konung Håkan Vreta klosters landbönder och tjänare från dagsverksskyldigheten vid konungens »byggenskap i Svaneholm och Vadstena». Vid räfsteting år 1399 tilldömdes Vadstena kl. bl. a. kungsgården här. D. 7/12 1400 utfärdade klostret ett brev, vari det hos k. Erik o. drottn. Margareta anhöll, att Vadstena, som tillförene varit landsby och under sådan lag och rätt, som landsbyarna plägade hava, nu skulle få bliva köpstad med stadsbok och stadsrätt, på det pilgrimer och annat folk, som besökte klostret för avlat och andra ärendens skull, här skulle kunna få köpa, vad de behövde för sin bärgning. Klostret förbehöll sig rätt att njuta tomtören och dagsverken, 1/2 mark sv. och 12 dagsverken för varje full tomt samt dess rätt till innehavande ägor i och omkr. staden. Dock »unnom vi», heter det vidare, »förenämnda vår herre och fru och konungadömet att hava en gård med jord och hus, som dem bekvämligt må vara, i Vadstena till deras behov och nytta utan tomtöre och dagsverke». Detta brev finnes i original i k. danska geheimearkivet. Detsamma stadfästades följande dag av drottningen, och kan det anses som stadens första med säkerhet kända privilegier. Stadfästades ytterligare 1435 av

riksens råd, som då voro församlade här. Under 14- och 1500-talen finnes staden ofta nämnd i den politiska historien. Så hölls här år 1400 i dec. ett rådsmöte, då k. Erik förklarades myndig i Sverige. År 1434 voro här samlade tre biskopar, fyra riddare och 12 svenner av vapen, vilka under en av sina sammankomster plötsligen blevo överraskade av den modige Engelbrekt, som dragit hit med ett tusental av sina bönder (se Ögtld I, s. 170). De församlade undertecknade ett av Engelbrekt uppsatt brev, i vilket de uppsade Erik XIII tro och lydnad. Strax efter Engelbrekts död hölls här ytterligare ett möte 1436, då en mängd av rikets förnämste hitkommo. Man har sig dock föga eller intet bekant om detta möte. Vidare hölls här möte år 1455. År 1449, i sept. 1451 och i okt. 1454 vistades k. Karl Knutsson här. Sistn. år emottog han mot betalning efter gjord uppskattning två med pärlor och dyrbara guldkronor besatta guldkronor, vilka k. Erik dit ingivit. År 1461 vistades k. Kristian här en längre tid, och lyckades att av klostret få låna 858 ½ tunga engelska nobler, vilka k. Erik givit klostret för inrättande av ett prästkollegium, som aldrig kommit till stånd. Lånet återbetalades aldrig. I jan. 1468 vistades k. Karl här åter. År 1466 valdes Erik Axelsson (Tott) här till riksföreståndare. Möten höllos vidare 1471, då här jämte herr Sten Sture hade församlat sig en mängd »herrar och friborne frälsemän, köpstadsmän, bergsmän och allmoge af hvar köpstad och härad öfver allt Västergötland, Östergötland och Småland», vilka alla förenade sig emot konung Kristian och hans styrelse; 1501, då de församlade förenade sig emot k. Hans, samt ett annat möte samma år, då rannsakning hölls ang. de klagomål, som fördes mot en av konungens fogdar. År 1503 var drottn. Kristina bosatt här under sin fångenskap. Nyårsafton 1520 hitkom Kristian tyrann, som här lät levande uppskära Sven Hök och Peder Smed, de båda anförarna för östgötabönderna, då de belägrade Linköpings biskopsgård. År 1521, d. 21 aug., hölls här det möte, där Gustav Vasa av Götaland blev vald till »menige Sveriges rikes höfvitsman och landsherre», sedan han därförut erbjudit de församlade att lämna ifrån sig hövitsmannaskapet till den, som de därtill kunde anse tjänligast. Till jultiden 1523 sammankallade k. Gustav rådet, frälsemän, bergsmän, köpmän och fullmäktige för allmogen till riksdag i Vadstena. Riksdagen upplöstes i jan. 1524, sedan den bl. a. beslutat att nedsätta klippens värde ävensom beslutat tåget till Gottland. Sistn. år i okt. hölls här även ett rådsmöte, ävensom möten 1526 och 1559. K. Gustav, som ofta vistades här, stämde icke sällan hit landets förnämste män. År 1580 var ett nytt rådsmöte och 1587 sammanträdde här den riksdag, där ett förlikningsbrev utgavs, genom vilket den oenighet, som varit emellan k. Johan och hertig Karl, och som nära nog urartat till inbördes krig, bilades. Enl. Messenii Scondia skall denna riksdag haft sina sammanträden ute å den tillfrusna Vättern, bredvid slottet. År 1598 hölls här för sista gången riksdag, då rikets ständer från Götaland sammankallades i och för tvisterna emellan k. Sigismund och hertig Karl.

Biskoparna i Linköping, vilka hade uppsikt över klostret samt därför under katolska tiden ofta plägade besöka staden, hade redan 1411 egen biskopsgård härstädes, vilken uppbrann 1423. Denna gård har sedermera blivit använd till kyrkoherdeboställe, och där nu boställshuset är beläget, fanns tidigare ett större biskopshus. Över en av dörrarna till det större stenhuset, som var i två våningar, lästes: *Præsulis Henrici Domus ista Dei fit amici. De Vånga nati, laus divine bonitati MCDLXX.* Stenen sitter nu i stenfoten. Över en dörr till det ännu befintliga stenhuset läses: *Vi Henrich met Gudz Nåde Biskop i Lynkuöping. Gudz rena hedher bygger thetta hus. A:o Dni MCDLXXIII Deo Gratias.* Detta hus tillbyggdes i ö. av biskop Brask. Byggnaden är sedan dess föga förändrad. Ett rum kallas ännu »Biskopens kammare» och företer bevis pa, att man redan vid denna tid visste att ordna för sin bekvämlighet (fig. 523). Biskop Henrik anlade härstädes även den efter honom sedan uppkallade S:t Henriksgatan.

523. Biskopshuset.

Av *naturolyckor*, som övergått staden, nämnas pesten 1413, då omkr. 400 personer dogo, och koleran 1834 då 215 personer, eller omkr. en niondel av stadens befolkning, avledo. Av de eldsvådor, som staden undergått, nämnas de, som timat åren 1395, vilken av Messenius antages uppkommit på föranstaltande av k. Erik XIII, 1423, 1432, då staden säges blivit helt och hållet ödelagd, 1487 då endast S:t Petri kyrka, klostret och några få hus räddades, 1567, då den uppbrändes av danskarna under Daniel Rantzau.

Sedan reformationen tillintetgjort klostrets betydelse, mäktade staden icke så som förut uppehålla sitt anseende. Den tid, som gjort staden till en av de minnesrikaste i vårt land, var förbi, men dess läge i en av de bördigaste nejder och fördelen av att vid Vätterns kuster kunna driva en inbringande handel fortforo dock att hålla stadens välmakt vid stånd. Rörelsens omfång och befolkningen under dessa första århundraden av stadens tillvaro kunna dock icke bestämmas.

År 1465 erhöllo borgarna klosterkonventets tillstånd att befästa staden med en 80 fot bred och 20 f. djup grav. År 1481 nämnes den i andra rummet bland ortens städer, och samma plats synes den intagit ännu mot slutet av följande sekel. Uppförandet av det nya slottet bidrog väl även att hålla rörelsen

uppe. År 1524 anlades här ett mynthus, med rätt att prägla lika mynt med konungens. År 1530 utgjorde stadens årliga skatt 50 m:k d:a, vilket belopp med obetydliga förändringar framdeles bibehölls. År 1526 utgjorde staden hjälpegärd med 50 kohudar (värda 7 ½ mark). Efter reduktionen upptog kronan de klostret förut tillkommande tomtören, vilka 1530 utgjorde 140 m:k danska samt 1535 och framgent 145 m:k d:a 1 sk. År 1540 uppbars härifrån årsskatt av 282 personer med 69 m:k d:a 3 p:r, därav årsskatten till kronan 50 m:k. Resten användes av borgmästare och råd till avlöning av stadens tjänare. År 1543 hitflyttade Skänninge stads borgare. Under ett av åren mot slutet av 1500-talet utgjordes mantalet av 237 personer. I 1571 års taxeringsregister till Älvsborgslösen upptagas för Vadstena tax. och skattande personer: borgare 79, k. m:ts tjänare 17 och icke taxerade 39, vilka ägde: guld 750 kronor, 17 ung. gyllen, 1 rh. gyllen, silver 7,613 lod 2 kv., koppar 822 lisp. 16 m:k, tenn och mässing 197 lisp. 13 m:k, reda penningar och varor värderade tills. 22,743 m:k, hästar och ston 74, oxar 23, kor 137, ungnöt 56, får och lamm 83, getter 26 och svin 270. Härav skulle i skatt utgöras: guld, ungerskt 1 st., krongyllen 38 st., silver 425 ¾ lod, penningar 2,236 m:k 1 öre. Vilket, då skatten beräknades till en adertondel av lösegendomens värde, silvret räknas 1 lod = 5 m:k, 1 krongyllen = 9 m:k, 1 ung. gyllen = 20 m:k, gör taxerad lösegendom till ett värde av 85,072 m:k. Bland de taxerade nämnas kvalificerade: prästen och skolmästaren, klockaren, bältare 3, snickare 1, timmerkarlar 4, skeppare 1, stenhuggare 1, orgellekare 1, målare 1, barberare 2, murmästare 2, grytstöpare 1, byggmästare 1, guldsmeder 7, smeder 2, knivsmeder 2, hovslagare 1, klensmeder 2, rörsmed 1, köpsvenner 4, skräddare 5, skomakare 6, skinnare 2, sämskmakare 1, sadelmakare 1, pottomakare 1 och krämare 3. De övriga äro för det mesta tydligen handlande och hava ganska betydlig förmögenhet. Så taxeras två köpsvenner till 10,800 m:k blott för handelsvaror, utom 121 kronor och 808 lod silver. Vid jämförelse med de likartade uppgifterna för provinsens övriga städer ser man, att Vadstena vid denna tid intog en framstående plats, och detta oaktadt staden av 1567 års brand lidit så mycket, att borgarna år 1568 förfrågade sig hos konungen, om de åter skulle bygga i Vadstena eller flytta till någon annan stad. Men så hade alltjämt privilegierna blivit förbättrade och tillökade, såsom d. 8 sept. 1461, 1521, då Vadstena borgare erhöllo rätt att under vissa villkor i Söderköping få handla med främmande varor under tullfrihet, 1532, då staden fick rätt att ensam nyttja marknaden i Hjo, 1537 då borgarna erhöllo tullfrihet, vehvar som helst de utsegla', 1561, då staden erkändes rättighet till 2 marknader och 2 torgdagar om året utom Hjo marknad samt sjöfart och handel på Öster- och Västergötlands städer. År 1572 stadfästades dessa rättigheter ytterligare och 12 års skattefrihet lovades dem, som ville bygga stenhus, 1574, 1588, 1604, 09, 20, 28, 50 och 76. Åren 1628, 42, 49, 52 och 64 omnämnas stadens marknader i Trehörna, Ödeshög, Nykyrka, Godegård samt i Forsvik i Västergötland. Stadens huvudavsättningsort synes dock varit Askersund, och från år 1640, då denna plats fick stadsprivilegier, avtog Vadstenas rörelse alltmer, oaktadt staden fortfarande hade rätt till marknader i Godegård, Ödeshög och i Rödesund i Västergötland. År 1664 hade staden, förutom en borgmästare och 8 rådmän, 4 krämare, omkr. 40 handtverkare i 17 yrken utom andra borgare, i allt 73 personer, som bebodde dels egna dels andras gårdar och därför gjorde skatt. Dessutom funnos många stora gårdar, som tillhörde ståndspersoner, ehuru en del voro öde och förfallna. Stadens ringa borgerskap till intet annat än skada. Omkr. 1750 drevs handel med spannmål på Askersund och bergslagen samt med sill, salt, tobak och andra kramvaror. År 1753 inrättades här en fabrik för tillverkning av kammarduk och fina linnevävnader, sedan 1780 för damastdräll, men nedlades mot slutet av 1830-talet. Denna fabrik, som till att börja med var av stor betydenhet, anlades i slottet. Arbetare för densamma införskrevos

från Flandern och omkr. 1760 arbetade här tillsammans 237 personer vid 21 kammarduksstolar, 4 för hollandslärft, 1 för holländska spetsar, 1 tvinnmöl och 1 verkstad för linberedning. Spinning för fabriken skedde utom densamma såväl i staden som i Skänninge och i socknarna Ekebyborna, Västerlösa, Ö. Tollstad och i ett par socknar av Södermanland. Tillverkningsvärdet var årligen 20 à 30,000 d:r kmt. Omkr. 1816 drevs fabriken med 2 breda dukstolar, 1 mindre d:o, 8 servettstolar, 1 för möbelatlasker och 2 för tyg, lärft och finare linnevävnader. Fabriken hade då blivit förflyttad till ett stenhus vid Rådstugutorget. Arbetarnas antal, förutom de utom fabriken arbetande spinnerskorna, var 30. Fabriksalstren avsattes även till länder utom Europa. Tillverkningsvärdet uppsteg 1814 till 3,906 rdr bko och 1837 till 8,000 rdr. Senare uppstodo 2 nya dylika fabriker, men även dessa äro sedan länge nedlagda. År 1816 funnos här 5 handlande med 6 betjänter och 38 handtverkare med 12 gesäller och 18 lärlingar. Rörelsen i staden hade efter hand alltmer avtagit, men synes något tilltagit med Göta kanals öppnande, den nya hamnanläggningen, invigd d. $^{3}/_{10}$ 1855 och föreningen med övriga järnvägar genom Vadstena—Fågelstadsbanan, öppnad i nov. 1874. Vadstena—Ödeshögsbanan tillkom år 1888. År 1877 tillerkändes staden stapelstadsrätt, men fråga har uppstått att överflytta denna rättighet till Motala.

I alla händelser är staden av betydenhet för denna orts affärsförhållanden. Under några år från 1873 hade staden en fabrik för tillverkning av raffineradt socker och sirap, men denna verksamhet upphörde redan 1879, varefter byggnaderna från 1887 användes för tobaksfabrik men från 1897 som hem för sinnessjuka.

Stadens hamnbyggnad, bildad av långa fördämningar i sjön, påbörjades 1815. År 1913 ankommo och avgingo ång- och motorfartyg tills. 552 om 55,769 ton samt segelfartyg 141 om 3,802 t. Ett segelfartyg om 32 t. tillhörde staden. År 1825 hade staden 25 handlande. Dess antal uppgår f. n. till o. 35.

Förutom handel — egentligen plats- och ortshandel — äro *näringarna* av gammalt jordbruk med trädgårdsskötsel, handtverk samt ett arv från klostertiden, spetsknyppling för hand, vilken, förr idkad av nästan varje kvinna i staden, visserligen tidvis återuppblomstrat men i det hela avtagit. Denna näringsgren omhänderhades så, att några fruntimmer lämnade förlag och övertogo tillverkningen, som genom försäljerskor sändes omkring riket. De egentliga knypplerskorna förtjänade på så vis högst obetydligt, t. ex. 1842 dagligen endast 3, 4, högst 5 $^{1}/_{3}$ skilling, en för de minsta behov otillräcklig dagspenning. Garnet hämtades hos stadens handlande. Fordom begagnades holländskt linnegarn, som kostade 25 à 30 kr. skålp., sedermera engelskt bomullsgarn för en sjättedel billigare pris. Sådant garn såldes i staden 1837 för 5,000 kr. Men redan nämnda år hade tillverkningarna blivit tillbakaträngda av de utländska billigare spetsarna. Ännu i senare tid ha emellertid fullkomliga konstverk i knypplingshänseende här blivit tillverkade. Under katolska tiden voro Vadstena borgare arrendatorer av den kring staden belägna klosterjorden. Den jord, som tillhör staden, uppgår till en areal av 573 har. Handtverkerierna voro, säges det 1750, i ett »slätt» tillstånd. Och sålunda klagas även framgent. Ännu 1850 lågo alla handtverk utom garverierna i lägervall. T. o. m. i senare tid ha här funnits handtverk, vilka tidtals icke varit representerade. År 1876 hade staden 59 handtverkare. F. n. finnas o. 45. Av industriella anläggningar nämnas kvarn, mek. verkstad, snickerifabrik och mejerier m. fl. En cigarrfabrik nedlades våren 1915.

Såsom redan nämndt, hade staden under äldre tider en mängd *marknader* förutom dem, som höllos i staden. Dessa voro 1750 fyra, nämligen kyndelsmässan, midfastolördag, femtedagpingst och dagen efter midsom-

mardagen men 1816 endast tre, näml. i februari, maj och oktober, 1850 åter 4, näml. ytterligare en i november. Av gammalt var den i februari eller kyndelsmässan den viktigaste. Novembermarknaden var den som längst bibehöll sig, men även denna upphörde från och med 1912 års utgång. Kreatursmöten hallas fjärde onsdagen i var månad.

Folkmängden var på 1750-talet o. 1,200, 1810: 1,361, 1850: 1,835, 1910: 2,548 och 1916: 2,774.

Stadens *utseende* och utsträckning i äldsta tider är obekant. Den först bebyggda delen, vilken, såsom nämndt, kallades Lastköping eller genom misskrivning någon gång Lax- eller Larsköping, var vid ändan av Hospitalsgatan och den däromkring belägna trakten. Under 1400- och 1500-talen kallades en del av staden även Laglösaköping, vilket namn förekommer i Diarium Vazstenense och i k. Gustav I:s brev till Olaus Magni av d. $^{8}{}_{8}$ 1554. Då flera förf. ansett detta namn böra tillskrivas en annan ort, omnämnes, att i ett bytesbrev av 1470 omtalas en gard i »Vatzstena i them delenom som kallas Laglösaköping». I äldre tid nämnas bland gatorna: Gamla gilles-, Motala-, Skänninge-, Kyrkoherde-, Hovslagare-, Back-, Starby-, Stor-, Kloster-, Sjö- och Slottsgatorna samt Klosterveden. År 1750 var staden indelad i de även senare befintliga fyra kvarteren, näml. Hovs-, Skänninge-, Slotts- och Klosterkvarteren. I jämförelse med invånarnas antal har staden stor utsträckning, men så har nära nog var gård sin trädgård, begränsad av häckar. En år 1876 uppgjord stadsplan blev av vederbörande icke antagen. Sedermera har dylik plan alltjämt varit under behandling, till dess den nuv. för ett par år sedan antogs. Man ville icke förändra den gamla stadens utseende med sina flerstädes krokiga gator, och genom arkitekten P. Hallmans stadsplan har Vadstena fått behålla sin gamla prägel. Nytt åskådningssätt tillämpas endast utanför gamla staden. Av stadens gator går Slottsgatan från Vättern i so. riktning. Rätvinkligt mot denna går Storgatan över Rådhustorget, som är stadens äldsta torg, och vidare över Stora torget (från 1642) och fortsätter sedan till vägen till Motala. Nästan i jämnbredd med Slottsgatan går Hovsgatan från Vättern över Storgatan utmed Rådhustorgets n. sida. I samma riktning som Storgatan går Bakgatan. Vid Murgatan var det forna mynthuset beläget. Helgeandsgatan, där det forna helgeandshuset var beläget, för

524. Vadstena stadsplan.

ned till stadsbryggan. Rännevallsgatan omgiver gamla staden mot so. och ö. Andra gamla gator äro: Gropgatan, så uppkallad efter den här 1465 påbörjade befästningsgraven, Klockarebacken, Kloster-, Knivsmeds-, Krabb-, Kyrko-, Ny-, Sjö- och Torggatorna m. fl. (fig. 524).

I likhet med andra städer hade *magistraten* under äldre tider flera borgmästare och rådmän. Under 1600-talet funnos här 2 borgm. och 8 rådmän, vilket antal på 1680-talet skall ha förändrats till 1 borgm. och 6 rådmän. Jämte dessa hade staden 1817 en stadskassör och en stadsnotarie. På 1850-talet funnos här borgmästare och 4, sedermera 3 rådmän. Från 1878 års början blev ny organisation för magistrats- och rådhusrätten gällande. För närv. finnas 1 borgm., 2 rådmän och 1 extra d:o, förövrigt stadsfiskal, stadsfogde och stadsbokhållare. Auktionskammarverket upphörde 1878. *Stadsfullmäktige* bestå av ordf., v. d:o och 18 ledamöter, *drätselkammaren* av ordf., v. d:o och 3 ledamöter.

I avseende å *beskattningen* var staden under år 1878 det högst beskattade samhället inom landet, i det kommunalutskylderna uttaxerats med 8 gånger bevillningskronan, men minskades sedan med år 1879 (f. n. kr. 6,80). Tax.-v. å jordbruksfastighet uppgick år 1913 till kr. 499,410, annan fastighet kr. 2,806,000, tax. belopp för inkomst av kapital och arbete kr. 1,192,275, inkomst- och förmögenhetsskatt kr. 16,110: 60.

Staden tillhöriga *donationer* äro få och obetydliga. Av dem nämnas Vallbergska, Flemingska, Bergenstråleska o. s. v.

Samfärdseln förmedlas dels genom de av ålder befintliga landsvägarna, dels sjöledes över Vättern samt därifrån genom Göta kanal. Smalspåriga järnvägar gå åt ö. till Fågelstad o. s. v. samt åt s. till Hästholmen och Ödeshög.

Förutom kyrkan finnas i staden följande bemärkansvärda byggnader: *Slottet*, även kalladt *Vättersborg* eller *Vadstena hus* (fig. 525), grundlades av k. Gustav I år 1545 invid Vätterns strand, såsom det säges, å samma plats där kon. Valdemar Birgersson redan i midten av 1200-talet skall ha uppfört en borg, som dock 150 år efter anläggningen var så förfallen, att sten av densamma användes till klosterbyggnadernas uppbyggande. För att erhålla plats för denna byggnad lät k. Gustav undanrödja flera gårdar, varemot borgarna erhöllo i ersättning klostrets hela jordrymd åt söder. Byggmästare var till en början Joakim Bullgerin och Jakob Wee. Bland murmästare nämnes ännu 1555 Måns Höck och senare Antonius. En konstnär av mera betydenhet vid arbetet var Pet. de la Roche († 1599), som i över 40 år var anställd vid byggnadsarbetet. Som målare, åtminstone under en tid, nämnes Lodwich Klockedon van Nürenberg. Till byggnaden användes sten från de utdömda klostren i Skänninge och Alvastra, men icke från Vadstena klosterbyggnader, vilka ansågos för goda att skövlas. Byggnaden har utgjorts av en större fyrkant, med runda hörntorn. Dessa torn hålla i diameter omkr. 7—8 m., hava vid pass 3 m. tjocka murar med en mängd skottgluggar i fem våningar. Emellan hörntornen å n. sidan är huvudbygg-

naden, och å de andra sidorna voro förr in- och utvändigt murbeklädda jordvallar, innehållande kasematter med skottgluggar. Dessa vallar hade lika höjd med hörntornens omgivningsmurar. Såväl tornen som vallmurarna av tuktad gråsten. Utomkring omkr. 22 m. breda vattengravar, vilka å två sidor voro stängda från Vättern genom en körväg. Av allt detta återstå nu endast huvudbyggnaden och hörntornen. I och för den nya hamnbyggnaden borttogos vallarna, och gravarna fördjupades. Enl. Suecia Antiqua & Hod. förde 1706 en träbro med vindbrygga till slottet. Vid början av nämnda bro var ett porthus med tornspira i samma stil

525. Vadstena slott.

som slottets tornspira. Dessutom stodo i borggårdens sö. och sv. hörn fyrkantiga, smala torn, lika höga som rundtornen och i likhet med dessa försedda med kupolformiga tak med spiror. Dessa torn kvarstodo ännu 1817 men funnos icke 1851. Huvudbyggnaden består av ett midtparti, som höjer sig såsom ett ofantligt torn mellan sidopartierna och har i bottenvåningen en stor inkörsport, vartill en rak stenbro inför (fig. 526). Inkörsporten, vilken sträcker sig tvärsigenom till borggården, betäckes med ett högt tornvalv. Midtpartiets yttre fasad har i andra våningen tre rakbetäckta och i tredje våningen två höga, spetsbågiga fönsteröppningar samt däröver en stor cirkelrund fönsteröppning. Varje sidopartis yttre fasad har till lika höjd med inkörsporten släta bröstningsmurar, som sakna genombrytningar, och den har däröver två våningar, av vilka vardera innehåller åtta fönsteröppningar. Å midtpartiets inre fasad finnes å varje sida om inkörsporten en dörröppning med en yttre trappa och däröver en likadan anordning som utvändigt. Å varje inre sidoparti framspringer ett fyrkantigt trapptorn med oregelbundna fönsteröppningar

och å det ena tre, å det andra fyra sådana i fyra rader över varandra. Midtpartiets omgivningsmurar ha lika höjd som sidopartiernas kroppås, men trapptornens och sidopartiernas omgivningsmurar äro lika höga. Å ö. trapptornets v. sida leder en rak trappa upp till en rymlig förstuga. Till vänster därom är en annan dörröppning, som i lika höjd med borggården för in i jordvåningen. Å v. trapptornets ö. sida finnas motsvarande ingångar. Jordvåningen, vilken höjer sig föga över vattenytan. innehåller förrådsrum m. m. Andra våningen begagnades antagligen av betjäning och garnison. Den tredje innehåller ståtliga boningsrum och den fjärde praktrum, rikssal och kyrka. Midtpartiets betäckning övergår med karnislik svängning från fyrkant till åttkant och därpå följer en åttkantig uppsats med raka sidor, däröver vidtager en karnisartad betäckning och vidare en mindre åttkantig uppsats och slutligen en spira med flöjel. Trapptornen ha en åttkantig nischprydd lanterna och äro i övrigt anordnade i överensstämmelse med midtpartiets betäckning.

526. Slottsportalen. Överst kyrkfönstren.

Dessa vattentak äro beklädda med kopparplåtar. Slottsporten och de större ingångarna äro rundbågiga, dörröppningarna äro små och rakbetäckta. Över slottsporten är hertig Magnus' vapen, varöver läses: *Magnus Princeps Ostrogothiæ. Auxilium meum a Domino 1563* (det år denna portal blev färdig). Dessutom prydes portalen av medaljongporträtt av k. Gustav och Katarina Stenbock. Midtpartiets översta vaning, som å båda sidorna har två ansenliga spetsbågiga och däröver midt emellan en mycket stor rund fönsteröppning, står med det övriga i föga harmoni. Av dessa fönsteröppningar hava de spetsbågiga rosverk i bågslagen och de runda fyrbladiga midtrosor och

däromkring åtta klöverblad, allt av huggen kalksten. Övriga fönsteröppningar ha raka betäckningar, växelvis prydda med vågräta och lågröstade framsprång. Endast å yttre fasaden äro fönstren regelbundet ordnade; å den inre och i synnerhet å trapptornen äro de spridda efter utrymme och behov. Gavelröstena siras med nischfördjupningar och snirklar. Det östra prydes med Sveriges och Östergötlands vapen, och till höger ses ett lejon, till vänster en grip samt däröver *Joh. Dux Goth. Orientalis.* På sidorna och över finnas i nischer tre kvinnobilder, föreställande tron, hoppet och kärleken. Å gavelkanten stå fem mindre figurer. Västra gavelmuren är anordnad på sammma vis. Över vapnen läses: *G. A. R. S. Anno 1620*, det är då slottet kan anses vara färdigt. Kvinnobilderna framställa här tapperheten, rättrådigheten samt ståndaktigheten. I ö. trapptornets nedersta förstuga finnes till höger ett litet, helt och hallet mörkt fängelsevalv med ursprunglig dörr, sammanslagen av tredubbla tvåtums furuplankor med korsspända järnskenor utvändigt. Från denna förstuga leder en bred trappa med steg av kalksten till de särskilda våningarna. Motsvarande trapptorn har åtminstone ursprungligen haft samma anordning. Fasadens nedersta våning är av gråsten. Förövrigt är allt det yttre av kalksten. Översta våningens fönsteröppningar äro 3,5 m. höga. Dörröppningarna äro jämförelsevis små. Väggarna äro endast groft avputsade och hava antagligen varit behängda med tapeter. I taken äro grova och täta bjälklag, panelade med bräder och målade i renässansmaner. I den storartade rikssalen är på varje sida av fönsteröppningarna i mörka färger på vit botten målad en drabant. Härifrån inträder man i ett ännu mera storartadt rum. Detsamma intager slottets hela midtparti och har en längd av 16, en bredd av 13,6 och en ungefärlig höjd av 11,8 m. Detta rum, vilket å varje långsida upplyses av förutnämnda stora spetsbågiga och runda fönsteröppningar, betäckes med ett enda stjärnvalv, som ofelbart är ibland de största i norden. Samma rum, vars höjd härrör av midtpartiets betydliga höjning över sidopartiernas omgivningsmurar, har enligt sägnen begagnats till kyrka, och har med sina stora rosiga fönsteröppningar och sitt härliga takvalv varit tilltalande. Man ser några fa dörrar och lås i behåll, stenbänkar i fönstersmygarna och stora kaminer i murarna, vilka hålla 1,7 m. i tjocklek.

Hela huvudbyggnaden är hållen i renässansstil, med undantag av midtpartiets översta våning, vars spetsbågiga och runda fönsteröppningar och stjärnvalv äro utförda i ren spetsbågestil. Inkörsportens inre och yttre portal samt båda gavelfälten äro i barockstil.[1]

Gustav I, som, såsom redan nämndt, lade grunden till slottet år 1545, såg det redan 1552 så fullbordadt, att han då här kunde fira sitt biläger med Katarina Stenbock. Sedermera blev slottet ofta skådeplatsen för tilldragelser inom Vasafamiljen, ehuru oftast av för densamma sorglig

[1] Se vidare om Vadstena slott: Brunii konstanteckningar under en resa 1849.

beskaffenhet. Så timade här kort före konung Gustavs död den bekanta kärlekshandeln emellan Johan av Ostfrisland och konungens dotter Cecilia (se Ögtld I, s. 276). Genom Gustavs testamente av 1557 anslogs slottet at hertig Magnus, men han bodde här endast till 1563, då det arbete han nedlagt här synes avstannat. Efter k. Johans död 1592 flyttade hertig Magnus, som nu bott å Kungsbro, ater hit, varför då en del inredningsarbeten verkställdes. Från ett av slottsfönstren skall hertigen i sina fantasier ha sett en havsjungfru sitta på Vätterns vågor. Med underbar makt sökte hon locka honom till sig och lovade honom allt för att vinna hans kärlek. Men han stod emot, och skall därför av den försmådda havsfrun blivit straffad med vansinne (se Ögtld I, s. 274). År 1568 i juli var slottet skådeplatsen för början av brödrastriden emellan konung Erik och hertigarna (se Ögtld I, s. 282). År 1570 fick Johan III:s fogde Palne (Rosenstråle) befallning »att vara förtänkt att ha Vadstena byggning för händer med det allra första». Arbetet synes nu fortgått från omkr. 1570 till 1590 under byggmäst. Arendt de Roy, som sistn. år avled. Han hade varit anställd vid slottet från 1566. Bland murmästarna nämnas Måns Brand, Hans van Mölnhusen, även stenhuggare, samt Melker. Bland målarna märkas Arent Lambrecht. Bland stenhuggarna märkas fortfarande främst Pet. de la Roche, men från 1579 även Roland och Alexander Frans van Brötzell (Brüssel). Willem van Brötzell, Bernt van Münster m. fl. År 1597 tog hertig Karl Vadstena slott i besittning från Arvid Stenbock, och då Sigismund uppfordrade detsamma, blevo hans utsända emottagna med eld från vallarnas kanoner (se Ögtld I, s. 290). Emellertid började nu sättas fart i byggnadsarbetet, särskildt efter den eldsvåda, som 1598 till en del skadade byggnaden. Byggmästare var nu Hans Flemming, kallad »Långe mäster Hans», som anställdes här 1590 och fortsatte till omkr. 1610. Ehuru han senare nämnes som byggmästare i Jönköping och Kalmar, hade han säkerligen fortfarande ledningen av arbetet här, tills byggnaden var färdig. Som tornbyggare nämnas Jakob ävensom Germund Nilsson. Bland målarna nämnas Håkan Vedbjörnsson. Särskilda vallmästare nämnas även under de skilda byggnadsskedena. År 1609 överlämnades Östergötland m. m. sasom hertigdöme till Johan III:s son, hertig Johan. Överlämnandet försiggick med en ovanlig högtidlighet å Vadstena slottsgård (se Ögtld I, s. 336). År 1616 var Jöns Nilsson (Jakobsköld) ståthållare över Vadstena slott och län. Vid hertig Johans död här 1618, då slottet i det närmaste torde varit färdigt, överlämnades det till k. Karl X:s broder, pfalzgreven Adolf Johan, som mot vederlag av Bråborg lämnade det till livgeding åt drottn. Kristina, sedan hon avsagt sig kronan. Vid hennes död 1689 blev det anslaget åt drottn. Hedvig Eleonora, som innehade detsamma till sin död 1715. Vid denna tid funnos ö. och v. om vindbron två hus, av vilka det ena, kalladt drottningbyggningen, beboddes såväl av dr. Hedvig Eleonora som sedermera av dr. Ulrika Eleonora, under vilken senare tid k. Karl XII, efter

sexton års skilsmässn, här 1716 besökte sin syster. Han säges vid detta tillfälle i sporrsträck ridit uppför en av slottstrapporna. Denna byggnad beboddes även en sommar av polske konungen Stanislaus, då han efter slaget vid Poltava måst lämna sitt rike. Den midt emot belägna »hauptmansbyggningen» beboddes en tid av änkedrottn. Hedvig Eleonoras befallningshavande över Vadstena län samt sedermera av Ulrika Eleonoras hovstat. År 1738 upplät nämnda drottning slottet till inrättandet av ett adligt jungfrustift, och vid 1747 års riksdag bestämdes, att slottet,

527. Vadstena slotts borggård. Efter J. F. Martin († 1816).

medan det ännu var möjligt, skulle undergå reparation och inredas till bostad för de adliga jungfrurna. Av brist på medel förföll dock saken (se Ögtld 1, s. 482). Från denna tid lämnades slottet åt sitt öde och förföll alltmer. Från 1751 begagnades slottet delvis till sädesmagasin År 1753 inrättades här en kammarduksfabrik[1] men förflyttades snart, och slottet blev i stället inredt till kronobränneri. Enligt en samtidas berättelse befunnos sommaren 1780 slottsgravarna »fulla af mäsk och drank samt källarne uppfylda af osåldt och obegärligt kronobrännvin, som till 100,000 kannors mängd var kronan en onyttig skatt». Genom hamnens anläggning förstördes och vandaliserades delar av slottet ytterligare, men samtidigt beviljades även anslag till iordningställande av själva huvudbyggnaden. För statsmedel göras fortfarande smärre reparationer. Länets landtbruksmöten, för vilka i senare tid delar av slottet

[1] Verkstäderna voro förlagda till nedersta eller källarvåningen, och flyglarna användes till bostäder. I en av de sistnämnda hölls gudstjänst för de franska reformerta arbetarna.

och slottsborggården blivit använda som utställningslokal, ha dessutom bekostat en del fönster m. m. År 1876 upphörde slottet att användas som spannmålsmagasin. Huru obetydlig den vinst var, som kom staten till godo genom att uthyra detsamma för nämnda ändamål, kan man se av det anbud, som avgavs vid den sistnämnda år hållna auktion i och för uthyrande till magasin under ytterligare fem år. För utbjudna 3 valltorn, 9 källare samt några och 30 rum, bland vilka rikssalen och slottskyrkan, inropades näml. nyttjanderätten för en sammanlagd årlig hyra av endast 375 kr. Detta anbud emottogs icke av det skäl, att regeringen ämnade använda konungaborgen till volontärskola för underofficeersaspiranter, vilken skola från 1878 i stället förlades till Karlsborg. Från år 1899 användes slottet som lokal för landsarkiv — med tre tjänstemän — men förslag föreligger att förflytta detta arkiv till Linköping. — Slottsträdgården är utplanerad till ängsmark, men utanför åt sjösidan är en mindre parkanläggning (fig. 527).

528. Rådhuset, Sparbankshuset, Engelbrektshuset och Stadshotellet, alla vid Rådhustorget.

Rådhuset, beläget i v. delen av staden vid Rådhustorget, är, såsom det blivit sagdt, uppfördt på k. Johan III:s befallning år 1578, vartill medel anslogos av den skatt, som stadens borgerskap nämnda år skulle erlägga till kronan. Det består av ett 15 m. långt och 11 m. bredt tvåvåningshus av sten, försedt med torn (fig. 528). Är sedermera ofta repareradt. I nedre våningen inrymmas källare, förråds- och arrestrum. I övre våningen, dit en hög yttertrappa leder, äro radhusrättens ämbetsrum, där även stadsfullmäktige sammanträda, arkivrum och polisvaktkontor. Gamla radstufvan uppfördes 1490 och tillbyggdes 1522, men uppbrann 1567.

I *Arbetareföreningens hus* är en teatersalong anordnad med 300 sittplatser.

Förutom det redan omnämnda biskopshuset finnas här en hel del mindre, gamla byggnader, vilka föra tanken till gångna tider och dess förhållanden. Ett av dessa är det s. k. *Engelbrektshuset*, åt Storgatan prydt med 6 huggna stenar, av vilka tre ha sin ursprungliga plats över en rundbagig ingång. De andra ha säkerligen haft sin plats över en annan rundbagig ingång, men två ha förflyttats. Då stenarna likna dylika ornerade stenar å Vadstena slott, härstamma de antagligen från

den vid slottet verksamme bildhuggaren Pet. de la Roche. En sten bär årtalet 15.., vilket kan antagas vara husets byggnadsår. Förövrigt märkas bokstäverna I. N. R. I. (Jesus Nazarenus Rex Judæorum = Jesus av Nazaret, judarnas konung) samt bokstäverna I. H. S. (Jesus Hominum Salvator = Jesus människornas frälsare). Det var i äldre tid icke ovanligt, att husen försågos med dylika inskrifter eller med bibelspråk, till tecken å fromhet eller som skydd mot onda anslag. Några bokstäver och ett par bomärken torde angiva byggherrens och hans makas namn. Då icke något adligt vapen förekommer, kan antagas, att det varit ett borgarhem. Att huset fått sitt nuv. namn förklarar sägnen vara på grund av att Engelbrekts möte med det 1434 församlade rådet skulle försiggått här. Lika gärna kan antagas, att huset fått sitt namn efter någon ägare. Förutom att huset från 1816 varit användt som kammarduksfabrik, har det varit begagnadt som fattighus, lancasterskola, mejeri m. m. samt senast som sprithandelslokal. Huset har även blivit kalladt »herr Ivars hus» och skulle tillhört Ivar Axelsson Tott. En annan gammal byggnad är *Mårten skinnares hus* (fig. 529), fortfarande i närmast ursprungligt skick.

529. Mårten Skinnares hus.

Sedan äldre tid har Vadstena varit en *sjukvårdens* stad. Genom sitt friska läge vid Vättern, sina parker och många trädgårdar har staden även särskildt goda betingelser som sådan. *Vadstena hospital och asyl* (fig. 530) är det namn, som tillkommer den sjukvårdsinrättning, som är förlagd på skilda platser inom staden, och som står under en direktion, i vilken provinsens landshövding är ordf. Vid anstalten tjänstgöra 1 överläkare, 1 hospitalsläkare och 2 bitr. läkare jämte syssloman och predikant. I forna systerklostret äro inrättade sjuksalar och i trädgården ekonomibyggnader m. m. samt i parken en mindre byggnad för 13 första klass sjuka. Å andra sidan Hospitalsgatan äro sjuksalar, byggnad för 13 manl. första klass sjuka, kyrka, sysslomansbostad, bageri m. m. med tillh. trädgård och park. Asylen, som är belägen nära järnvägsstationen, är inrymd i förutvarande sockerbruksbyggnaden och vårdas här manliga sjuka. I parken äro 2 bostäder för läkare. Vid dessa anstalter ha omkr. 800 sjuka sin vård, men fråga är om utvidgning. Sjukvårdare och betjäning uppgå till ett antal av omkr. 180. *Länslasarettet*, beläget ö. om staden, invigdes 1909, då hit inflyttade det egent-

liga lasarettet och s. k. kurhuset. En upptagningsanstalt för sinnessjuka är i ett särskildt för detta ändamål 1886 uppfördt mindre hus. Sjukhuset var ämnadt för 85 sjuka, men upptages vanligen ett större antal. Området utgör omkr. 4 har. År 1914 vårdades å det egentliga lasarettet 1,258 sjuka, å avdelningen för sinnessjuka 13 och å kurhusavdelningen 9. *Östergötlands läns sjukhem* i forna munkklostret är avsedt för svårbotliga, långvarigt sjuka från landstingsområdet och kan emottaga 35 personer. Öppnades d. 1/1 1913. Ett annat sjukhem är *länets epidemisjukhus*, s. om lasarettsparken.

530. Asylen i Vadstena.

Om sjukhusanstalterna i senare århundraden nämnas, att *kurhuset* var uppfördt å lämningarna av f. d. munkklostret under åren 1766—67, då en huvudbyggnad i två våningar jämte två ekonomiflyglar uppfördes, alla av sten. Dessa byggnader hade förut användts av f. d. krigsmanshuset. År 1795 inrymdes här det av staten beslutade och av prof. E. Acharius ordnade kurhuset, som till en början emottog 40 veneriskt sjuka från Östergötland och angränsande provinser. År 1810 ökades på statens bekostnad antalet sängar till 80, inrymda i 12 salar. Från 1824 blev kurhuset uteslutande för Östergötland samt hade en längre tid 50 sängar, som senare minskades till 40. Det var i början på 1820-talet, man blev herre över smittan. Sedan kurhusavdelningen i Linköping och Söderköping indragits, inreddes nya sjukrum å vinden. År 1847 tillkom en lasarettsavdelning med 12 sängar, sedermera 24. Benämningen blev lasarett och kurhus. Slutligen blev emellertid den gamla byggnaden så otidsenlig, att den ansågs som den otjänligaste lasarettsbyggnad i landet.

Hospitalet. Ursprungligen funnos här två hospital för sjuka och fattiga. Till det ena, kalladt Helgeandshuset, vilket omtalas 1452, anslog k. Gustav I år 1529 dominikanklostrets i Skänninge ägor och inkomster. En annan dylik in-

rättning tillkom 1520 genom donationer av Mårten Skinnare från åren 1519, 1526 och 1528. Dessa gåvobrev stadfästades av k. Gustav 1520 och 1531, och tilläts då, att den av en annan borgare, Lorents Persson, för samma ändamål givna donation med dessa skulle sammanslås, men skulle enl. 1531 års stadfästelsebrev »under hospitalen till de sjukas underhåll oförändradt bibehållas alla de gods och egor, som därtill af ålder lydt och gifne varit». Dessa fastigheter sägas ha varit tre byggnadstomter, varå hospitalet var byggdt, en gräshage, en gård i Motala med kvarnstenar jämte ålfiske, åker, äng och skog, en gård i Älvestad och Dals härad, som räntade 2 t:r, ett hus med några källare vid Järntorget i Stockholm, en lycka, som Mårten köpt av klostret i Vadstena, vilken lycka besåddes med sex t:r korn, en annan lycka, som besåddes med fyra t:r korn, en åker i gärdet samt ett stycke jord, som räntade en tunna, i Vinnerstads s:n. År 1532 sammanslogs detta fattighus med helgeandshuset, vilket skulle disponeras av magistraten i Vadstena, mot att Mårten Skinnare skulle nöja sig med att få underhåll i hospitalet för sin återstående livstid. Det av Mårten uppförda fattighuset av sten kvarstår ännu samt kallas gemenligen »buren». Å en å byggnadens yttervägg befintlig stenskiva läses: *Hoc Hospitium Exstruxit Martinus Skinnare MDXX.*

Mårten Nilsson, benämnd Skinnare, var en i Vadstena född borgare, på sin tid bekant för sin vidsträckta handel och förmögenhet. Han ligger begraven vid nö. porten av Vadstena kyrkogård, där en enkel gravhäll utvisar platsen. I en skrivelse av d. 6/1 1588 befallde k. Johan, att ett nytt hospital skulle uppbyggas i Vadstena, av vad anledning är obekant. År 1750 uppfördes ett även, det s. k. kronohospitalet, bestående av två långa envåningshus av sten, sammanbyggda i ö. med en kyrksal med ett bakom liggande högt torn. Vardera av dessa två byggnader innehöll tre rum, köket inberäknadt. Redan omkr. 1760 hade 100 fattiga här sitt uppehälle. År 1772 skulle efter d. v. inrättning vid länets fyra hospital 200 nådehjon försörjas, varförutan 64 barn av hospitalernas överskottsmedel åtnjöto månatligt understöd. När Vadstena stad upphörde att ha sina fattiga å hospitalet, är obekant, men omkring midten av 1700-talet anhöll staden att mot en avgift av 20 d:r smt få inlösa visst antal av sina fattiga, proportioneradt emot de av Mårten Skinnare och Lorents Persson gjorda fattighusinrättningar. Denna anhållan beviljades 1766, enär Vadstena av ålder haft rätt att inlösa sina fattiga till följd av dessa nämnda och andra donationer. År 1757 uppfördes en särskild byggnad i två våningar för tolv sinnessjuka. Vid denna tid voro även större delen av ekonomihusen nybyggda. Det 1757 uppförda huset inreddes sedermera till ekonomihus och begagnades senare till bagarestuga, men benämndes länge av gammalt »dårhuset». I de 1750 uppförda byggnaderna inrymdes före 1855 omkr. 60 sjuka i tre större rum och en mängd trånga celler l. skrubbar. Sistn. år tillbyggdes och nybyggdes alltsammans. Denna avdelning var för män. Å andra sidan gatan var avdelningen för kvinnor.

All till hospitalet förr hörande fast egendom, som icke var för anstaltens omedelbara ändamål till begagnande upplåten, indrogs till statsverket från 1877 års början. Denna egendom bestod vid indragningen förutom av åbyggnader och tomter i Vadstena samt på dess och Skänninge stads område belägna jordlotter, av 10 1/4 mantal, 12 dels bebyggda, dels obebyggda lägenheter, 3 mjölkvarnar, 1 sågkvarn samt 1 ålfiske. Årliga arrendebeloppet utgjorde 3,722 kubikfot 1,12 knr råg och 3,963 kubikfot 6,12 knr korn samt penningar och persedelvärden efter markegångspris omkring 600 kr. Till hospitalet anslagna räntor: 54 kbf. 4 knr råg och 105 kbf. 6 knr korn samt penningar 34 kr. 35 öre. Till hospitalet anslagen kronotionde: 842 kbf. 9,47 knr råg och 1,685 kbf. 8,95 knr korn.

En *välgörande inrättning*, som förr funnits inom staden, var *Krigsmanshuset*, där vanföra och av ålder oförmögna krigsmän efter sitt avsked skulle erhålla sin

bostad och sitt uppehälle. Till densamma anslog redan Gustav II Adolf o. 1622 en summa av 2,000 dal. smt av vissa hemmansräntor, men det därpå följande kriget omintetgjorde inrättningens tillkomst. Efter nämnde konungs död kom den dock till stånd, och år 1647 intogos här de första gratialisterna, vilka voro av alla grader. Genom k. Karl XI:s försorg förbättrades inkomsterna med 2,000 dal. smts ränta i Sverige och Finland samt 2,700 dal. i Västergötland jämte vissa avgifter för fullmakter, för introduktion å riddarhuset och centonalen av alla penningelöner. Gratialisterna inrymdes i det gamla nunneklostret. Av nunnornas kapell byggdes 1677 krigsmanshusets kyrka och munkklostret inreddes till inspektorens bostad. Flera donationer ökade sedermera krigsmanshusfonden, såsom av fältmarskalken Helmfelts änkefru 130 d:r smts frälseränta i Halland och av generaladjutanten G. Falzburg, som testamenterade 10,000 dal. smt m. fl. Inrättningen stod under krigskollegii uppsikt. De underhållnas antal var icke alltid lika. År 1743 funnos här 60 personer av befäl och manskap, varjämte 5,000 här icke boende erhöllo understöd. År 1760 hade 222 personer, bestående av gratialister, deras hustrur, barn och betjäning, bostad och underhåll. Gratialisterna voro samma år 30 officerare, 29 underofficerare och 27 av gemenskapen. Till staten hörde därtill inspektor, pastor (till 1689 förrättades gudstjänsten av stadens präster), skolmästare (från 1729), vaktmästare, klockare och husdräng. Officerarnas stat bestod av 5 tunnor råg, 7 t. korn, 12 k:r ärter, 1 lisp. humle 12 lisp. kött, 12 d:o sill, 24 dal. k. vedpgr, 9 d. högtidspgr, 3 d. 24 ö. kvarnpgr, ett innanmäte av en oxe, en halvhud till skor, beklädnad till hand och fot vart femte år. Underofficerarnas av 4 t. råg, 5 t. korn, 10 k:r ärter, 16 mark. humle, 10 p. kött, 10 p. sill, 21 dal. vedpgr, 4 d. 16 ö. högtidspgr, 3 d. kvarnpgr samt förövrigt lika med officerarna; gemenskapen 3 t:r råg, 4 t. korn, 8 k:r ärter, 12 mark. humle, 8 p. 16 mark. kött, d:o sill samt i övrigt lika med underofficerarna. År 1757 bestämdes, att $^3/_5$ av krigsmanshusets dåv. inkomster skulle lämnas till arméns pensionskassa, för att därmed bestrida avskedade officerares och underofficerares jämte vederlikars underhåll. År 1784 indrogs emellertid krigsmanshuset helt och hållet, varefter lokalen stod öde till 1816 då den blev inredd till korrektionsinrättning för 180 fångar till år 1826, då denna inrättning förflyttades till Stockholm. Gratialisternas stat förvandlades i en däremot svarande penninginkomst. De krigsmanshuset tillhörande medlen handhavas nu under namn av Vadstena krigsmanshuskassa av arméförvaltningen (se Ögtld I, s. 384). En annan tilltänkt inrättning här var *Vadstena adliga jungfrustift*, en plan, som likväl aldrig förverkligades (se Ögtld I, s. 482).

För *undervisningen* har staden en sexklassig statens samskola med rektor, 3 adjunkter, 3 l:or och 3 övningslärare. V. t. 1911 funnos här 112 lärjungar, därav 45 flickor. Av dessa tillhörde 56 staden, de övriga landsbygden. Av dessa senare voro endast 19 flickor. Våren 1912 avlades här realskoleexamen för första gången. Skolhuset är uppfördt å den plats och å samma grund där S:t Petri kyrka var belägen. Det är sammanbyggdt med det ännu kvarstående kyrktornet samt var färdigt 1877 i två, nu i tre våningar. Invigdes d. $^1/_9$ nämnda år (fig. 531). Byggnaden är av tegelsten och uppförd i en stil, som liknar kyrkostil. Den hade till senare tid spetsiga gavlar, men har nu trappformiga i likhet med tornet. Några stipendiifonder finnas. Från 1876 finnes ett naturhistoriskt museum. Ett bibliotek grundades på 1830-talet, då en gåva av 700 kr. överlämnades för detsamma. Genom testamentariskt

förordnande 1871 av teol. d:r J. H. Kinnander erhöll detta bibliotek en samling av omkr. 2,250 band.

Att Vadstena redan under katolska tiden hade sin egen skola är lätt förklarligt. På klostrets bekostnad fick densamma även sitt eget skolhus av sten år 1474. Troligtvis tillkommo sedermera under hand flera byggnader, bland annat det s. k. Commune, varav lämningar vittnat vid den forna biskopsgården eller utanför nuv. pastorsbostället. Om skolans anordning under katolska tiden känner man föga eller intet. År 1499 omtalas emellertid »rector scholarum Vadstenensium», vilket synes antyda, att skolan haft flera avdelningar eller klasser. Att skolan vid denna tid även haft stort anseende bevisas bäst därav, att rektoratet nämnda år innehades av den lärde och ryktbare Petrus Magni. Genom Gustav I:s försorg hölls skolan efter reformationen fortfarande vid makt, och enligt läroverkets handlingar var densamma under 1500- och början av 1600-talet så berömd, att den besöktes av lärjungar från flera av rikets landskap samt att den bar namnet »Gymnasium Vadstenense». Vid högtidligare tillfällen begagnade de utmärktare lärjungarna en på skolans bekostnad förfärdigad särskild dräkt, som icke fick begagnas vid de lägre läroverken. Vid denna tid erhöll skolan även rikliga gåvor förutom insamlingarna vid de vanliga sockengångarna. Särskildt må nämnas avgifterna av de s. k. Gregorianerna, ett slags skyddspatroner för skolan, som utsågos av rektor, ett förtroende, som aktades synnerligen högt. Åren 1576 och 1624 undergick skolhuset större reparationer, varom två steninskrifter till eftervärlden lämnat vittnesbörd. Dessa stentavlor hava såsom ett minne av det gamla skolhuset även erhållit plats i det nuvarande. Å den ena läses: *Est hæc domus Castis exstructa dicataque Musis Hanc nemo ingreditur pectora amusa gerens. Hæc domus est renouata Anno Christi 1576.* Å den andra: *A:o salutis MDCXXIV hæc disciplinarum officina, impensis opera et labore Ludi magistri D. Andreæ Jonæ Vastenensis, aliorumque bonorum virorum de integro renovata est. Disce bonas artes, per quas Ecclesia crescat. Dum datur ingenio disce, juventa, frui. Musarum patet hæc studiosis janua cunctis; At procul hinc abeas, rabula, clausa tibi est.*

531. Skolhuset med Rödkyrkans torn samt »munkpäronträdet» i klosterträdgården.

Till 1628 hade skolan gemensamt med Norrköpings och Söderköpings skolor

socknegångar från Tuna och Sevedes härad, men då ålades dessa tre städer att själva underhålla sina skolor. Från denna tid var skolan under närmaste 60 åren i stort förfall. År 1649 hänföres den till barnskolor med endast en lärare, men år 1652 reglerades lönestaten för tre lärare. Dock indrogs redan 1657 en av dessa, ehuru efter någon tid en tredje åter tillkom med uppdrag att vara Alphabetariorum Informator». Detta lärareantal bibehölls sedan till senare tid. Läroverkets byggnader förföllo alltmer och isynnerhet huvudbyggnaden var i ett högst bedrövligt skick. Sedan änkedrottn. Hedvig Eleonora tillträdt Vadstena slott, tog hon emellertid skolan om hand, och under hennes tid icke blott reparerades skolhuset, så »att knappt något lärohus i Sverige fanns därmed jämförligt», utan undervisningen övervakades även. Efter drottningens död förföllo åter skolan och dess hus, så att från år 1795 måste undervisningen meddelas i lärarnas hem. År 1803 repaierades ånyo det gamla läroverkshuset och begagnades under några år, tills det 1808 uppläts till kasern åt en del av de hit förlagda ryska krigsfångarna. År 1810 beslutade staden en grundlig reparation av huset, men då man för detta ändamål började att riva en del av detsamma, fann man en reparation omöjlig och det blev då helt och hållet nedbrutet. Sedermera inrymdes skolan i enskilda hus, till dess ett nytt skolhus anordnades 1831 av den kvarlämnade delen av den 1829 raserade stadskyrkan. Sedan vid 1875 års riksdag emellertid beslutats, att det dittills treklassiga läroverket skulle utvidgas till femklassigt, blev ett större läroverkshus behövligt, och på stadens bekostnad uppfördes, sedan det gamla huset 1876 till större delen blivit raserat, det ovanbeskrivna. Vadstena lägre allmänna läroverk hade rektor, 4 kolleger, 2 vice kolleger och 3 övningslärare.

Folkskola med växelundervisning för fattiga barn utan avgift och med en av staden avlönad lärare inrättades 1835. Den är sedermera ombildad i enlighet med folkskolestadgans föreskrift samt har ett för staden och S:t Per gemensamt folkskolehus, beläget vid Hovsgatan. Detta till- och ombyggdes 1914 och har en högtidssal med 400 platser. Gemensamt med samma socken har staden förutom denna fasta folkskola 4 småskolor. I den förra undervisades 167 barn av 3 l:e och 2 l:r år 1915 och i de senare tills. 109 barn av 4 l:r. — Ett *folkbibliotek* finnes.

En annan skola är den *Dicksonska stiftelsen*, grundad 1861 till minne av fru Charl. W. Dickson och ämnad till en undervisningsanstalt för fattiga och värnlösa flickor till användbara och dugliga tjänarinnor. Skolan har eget hus och ett årligt anslag från Kylebergs egendom.

En folkhögskola är tilltänkt att förläggas i Vadstena grannskap.

Tillförene har här funnits en *läroanstalt för överåriga dövstumma*, vilken såsom den första i sitt slag öppnades med anslag av staten d. $^{1}/_{5}$ 1878. Anstalten var beräknad för 60 elever från Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Gottlands, Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands län. Anstalten var inrymd i övre våningen av stadens hus vid Sjögatan, där densamma disponerade 4 rymliga lärosalar m. m. Verksamheten upphörde med den examen, som hölls d. $^{5}/_{6}$ 1902, enär alla inom området befintliga dövstumma då bibringats den bildning, man velat förunna dem. I händelse något enstaka undantag förefanns, berodde detta på den enskildes försumlighet. Anstaltens ursprungliga uppgift var att undervisa och konfirmera beräknade 215 dövstumma i åldern 15—30 år, men genom bestämmelse av d. $^{31}/_{5}$ 1889 intogos även elever i åldern 12—14 år. Sammanlagda lärjungeantalet under alla åren var 324.

Birgittamuseum. För att få ett Birgittamuseum i Vadstena till stånd bildades en Birgittaförening, vilken år 1910 ingick till k. m:t med anhållan att för detta museum få använda en sal i forna klosterbyggnadens s. flygel. Denna sal, 13,5 met. lång och 6,3 met. bred, antogs varit munkarnas konvent l. kapitelsal. Den har 3 gotiska valv, som vila på förkragningar vid väggarna. Har förr kallats »munkkyrkan» l. »munkkryptan» och på 1500-talet »gröna salen», då enligt uppgift hertig Magnus bott där under sin sinnessjukdom. Avsikten är enl. ansökan att här och i ett annat rum samla kyrkliga bilder från klostertiden, som nu ha ett olämpligt förvaringsrum i kyrkan, såsom textila medeltidssaker, bl. a. en korkåpa, skänkt till klostret av Sten Sture d. ä., och en gravpäll, kanske S:ta Katarinas, unikt arbete från medeltiden, samt en del andra dylika föremål. Dit skulle också samlas avbildningar och reproduktioner av föremål, som belysa Birgittas kulturhistoriska betydelse och hennes klosterstiftelser, litteratur från klostertiden och i övrigt allt rörande Birgitta och hennes kloster samt hennes institutioners strävanden, vilka voro så betydelsefulla ej minst för vårt lands kulturella utveckling den tiden. De myndigheter, som med anledning av denna ansökan hördes, tillstyrkte densamma. Överintendentsämbetet framhöll dock i sitt yttrande den synnerliga angelägenheten därav, att till museet icke komme att överflyttas föremål, vilka redan finnas uppställda i Vadstena klosterkyrka eller äga den nära samhörighet med denna, att de helst böra vara anbringade där. Konventsalen är emellertid nu upplåten för detta museum. Ritning för iordningställandet är uppgjord av prof. S. Curman, och andra åtgärder äro vidtagna genom v. ordf. i styrelsen, så att inredningen, som på grund av bristande tillgångar måst uppskjutas, kan påbörjas hösten 1917. En under lasarettstiden uppförd vägg skall borttagas, varigenom valven bliva fria, en järnbalk måste anbringas över valvhjässan o. s. v. En del gravstenar, som skola resas vid väggarna, äro hitförda.

I *kyrkligt* hänseende utgör Vadstena med annexen Strå och S:t Pers landsförsamlingar ett regalt pastorat beläget i Dals prosteri. Till Vadstena är fordom lagd socknen *Klastadha* (1421, 1423), sedermera *Klåstad.* I k. Magnus' och drottn. Blankas testamente av 1346 talas om koret och högaltaret i den »blivande klosterkyrkan», men denna av dem tillämnade kyrka kom aldrig till stånd. Stadens nuv. enda kyrka är den gamla klosterkyrkan, kallad S. Birgittas kyrka eller Blåkyrkan, till följd av den blåaktiga sten, av vilken hon är uppförd och i motsats till forna stadskyrkan eller Rödkyrkan, som var av tegelsten. Under katolska tiden kallades hon Templum Cathedrale. Kyrkan uppfördes antagligen kort efter sedan klostrets träkapell år 1388 avbrunnit, enär man vet, att koret, den del av kyrkan, som först gjordes färdig, år 1398 försågs med takvalv. År 1395 hade påven Bonifacius IX tillerkänt alla dem syndaförlåtelse, vilka under en månad, räknad från den då stundande Trefaldighetsdagen, besökte Vadstena klosterkyrka. Trettio andliga kon-

fessorer skulle utdela denna syndaförlåtelse. Var och en, som erhöll dylik förlåtelse, ägde att härför erlägga dels de antagliga kostnaderna för en resa till och från Rom, dels vad de där i kyrkorna skulle ha offrat, av vilka summor den ena hälften skulle överlämnas till Vadstena klosterkyrkas och den andra till Romerska kyrkors byggnadsfonder. Av en äldre handling vet man dessutom, att Cecilia Ulvsdotter år 1395 gav en landtgård till Vadstena klosters kyrkobyggnad. År 1405 började gudstjänst att hållas här, men kyrkan var ännu icke färdig 1413, då k. Erik XIII lovade att fullborda henne. Därförut eller o. 1403 hade konungen »instiftat» gudstjänst i kyrkan. Nämnda år inköpte han en gård till upprätthållande av denna gudstjänst. K. Erik hade då egen kaplan här. Kyrkans omgivningsmurar fullbordades 1414, och 1416 påbörjades pelarraderna. År 1418 uppfördes en tvärmur i kyrkan (måhända en skiljemur för de olika platserna för bröder och systrar) samt påbörjades taktäckningen med kopparplåtar. Två år senare inslogos valven i kyrkan, som ändtligen 1430 invigdes. Kyrkan hade blivit uppförd av naturlig sten med mantlar av kalksten, icke av tegel, i götisk stil, »af slät gerning, ödmjukt och starkt». Och före uppförandet av densamma hade S. Birgitta noga bestämt allt, i enlighet med den uppenbarelse härom, hon sade sig haft under en vistelse å Vadstena slott före sin avresa till Rom, och efter senare uppenbarelser. Av dessa nämnas här, att dörrar, fönster, pelare och väggar icke fingo på något vis kostbart prydas samt att fönsterglasen icke fingo hava annan färg än vit eller gul. Å murarna skulle icke andra bilder målas än av Kristi pina och av heliga män. Kyrkans kor skulle vara i väster. Åtminstone en del av kyrkans byggmästare, glasmästare, smeder, stenhuggare, kopparslagare och andra arbetare voro såsom bröder intagna i klostrets gemenskap. År 1550 blev kyrkan försedd med bänkrum och inredd till lutersk gudstjänst, som även hölls här för stadsförsamlingen till år 1577, då den återflyttades till den egentliga stadskyrkan. Under 1700-talet hölls här gudstjänst årligen endast från tredje till fjärde böndagen, gemensamt för stadsförsamlingen, krigsmanshuset och S:t Pers församling. Ottesångerna höllos alltid i stadskyrkan. Om gudstjänst under första årtiondena av 1800-talet höllos i stadens båda kyrkor är obekant, men från 1829, då Rödkyrkan nedtogs, hava församlingarna endast haft denna kyrka att tillgå. Bland olyckor, som timat i kyrkan, må nämnas, att vid en vigsel år 1580 nedföll en läktare eller en del av taket samt dödade och sårade många människor. Kyrkan har flerfaldiga gånger undergått reparationer, såsom år 1455, då dess tak, vars höjd icke svarade mot bredden, var så angripet av röta, att ett nytt måste byggas. Mot klostrets önskan men i enlighet med konungens och andra mäktiges vilja blev det nya taket ganska högt samt på kroppåsen nära v. gaveln försett med ett klocktorn. Långhusets gavelrösten blevo härför påbyggda och voro färdiga 1461. Av Dahlbergs Suecia Ant. & Hod. synes taket hava varit i två avsatser med åttkantigt torn och hög spira. År 1781 blev det-

samma med sitt torn nedtaget, varefter kyrkan försågs med tak av tunnare kopparplåtar, vilket åter avtogs 1809, då spåntak pålades. Vid ombyggnaden 1892—98 fick kyrkan åter brutet tak samt belades med skiffer. Genom änkedrottn. Hedvig Eleonoras försorg reparerades kyrkan flera gånger och med av henne anslagna medel, bl. a. åren 1730 och 1757. Åren 1808 och 09 borttogos altarskåp, altarbord och helgonbilder, vilka förflyttades till vinden, samt nedtogs den vid västra korets s. sida belägna byggnaden, som kallades belätkammaren. Vid 1829 års reparation borttogos västra korets altare[1] och stallar eller stolar och en ny dörröppning uppbröts. Altarplatsen förlades till ö. gaveln nära ingången till därvarande sakristia (se Ögtld I, s. 222, fig. 169, 170). Kyrkan, som i avseende å sin storlek är den åttonde bland Sveriges största byggnader i avseende på längden och den fjärde i avseende på bredden, har en inre längd av 54 och en bredd av 32 m. samt rymmer 3,000 personer. Till det inre är hon av 8 åttkantiga fristående samt 8,6 m. höga och av 4 väggfasta pelare fördelad i tre skepp, betäckta med 15 stjärnvalv, samt har med anledning härav blivit benämnd »Palmkyrkan» (fig. 532). Höjden till stjärnvalvens slutstenar 16 och till kroppåsen 35 m. Långhusets murar äro 1,6 och korets nära 2 m. tjocka. Hon består av ett avlångt-fyrkantigt långhus med kvadratiskt kor i v. Har fem portar. Över en av dem är utvändigt uppsatt den s. k. röda stenen med följande av vittring svårlästa inskrift i munkstil, uttryckande S. Birgittas klosterregel samt helgedomens betydelse för de troende. *Filius Dei loquitur: Ego dictitavi*

532. Från det inre av klosterkyrkan med hertig Magnus' gravvård.

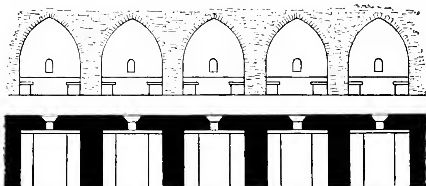
[1] Obekant är huru många altaren denna kyrka ursprungligen haft. Föga troligt synes, att här skulle funnits sextiotvå, ett antal, som venetianaren Pietro Qvirini här 1432 säges ha räknat. Högaltaret, som 1442 helgades S:t Petrus, var beläget i brödernas kor samt var instängdt med järnstaket. Av övriga altaren invigdes ett till S:t Annas ära 1427 och ett annat 1443 åt jungfru Maria, S:t Anna och S:t Birgitta samt 1455 ett åt S:t Mikael och ett åt Johannes döparen. Altaren helgades S:t Andreas 1489 och S. Katarina 1490. Framför högaltaret skola tolv sidoaltaren varit invigda åt apostlarna. Inom högaltarets avstängning var en predikstol, från vilken predikades såväl å latin som svenska. H. Hildebrand omnämner i »Sveriges medeltid» Brödernas kor med dess tretton altaren, Vår Frus och hel. Birgittas kor (de 2 avdeln. av systrakoret), den hel. k. Eriks kor, Kristi lekamens kor, hel. Fransisci kor, Maria Magdalenas och martyren Peters kor, hel. Annas kor, k. Karls kor, hel. Katarinas kor samt Mikaels och Johannes döparens kor, alla med var sitt altare.

regulam et dotari indulgencias quæ sunt in Ecclesia S:ti Petri ad vincula in Roma. Tu autem, sponsa mea, si non poteris habere licentias et gratiam Papæ super dictis indulgenciis, sufficit tibi benedictio mea. Ego enim approbabo et confirmabo verbum meum et omnes Sancti erunt michi testes; Mater mea sit tibi sigillum, Pater meus confirmator et Spiritus Sanctus advenienciam ad Monasterium tuum consolator. Å ö. gaveln märkas spår av jungfru Marias kor och en sakristia. Åt nö. sidan äro 5 hål, vilka sägnen förmäler vara märken efter, då Birgitta »vände kyrkan i rätt riktning». Hålen, som betyda Kristi fem sår, äro mycket slitna genom

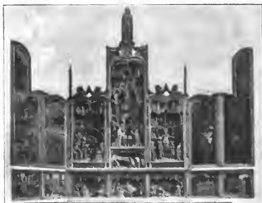
533. Klosterkyrkan.

vidröring, ett sätt varigenom de katolska visade Kristus en helig vördnad. Här läses: *Ave Maria grac(ia) ple(na) tu Bene(di)c(t)a patris. Haldansson.* Vid nyssnämnda senaste återställande 1892—98 — bekostad av såväl staten som Vadstena stad och S:t Pers s:n — fick kyrkan ny granitsockel, ombyggda strävpelare, en del av ö. gaveln ommurad och nya fönsterbågar av sten (fig. 533). Koret med altaret förflyttades till sin gamla plats i väster, dit det ursprungligen förlagts på grund av en S. Birgittas uppenbarelse. Predikstol, orgelfasad och bänkar gjordes nya av snidad ek. Kalkrappningarna från väggarna borttogos. Valvstrålarna ha sin tegelröda färg, under det valven äro kalkfärgade. Fönstren ha katedralglas. Fem ha målade glas, därav i v. Birgittafönstret, givet av konsuln Osk. Ekman, och Filippafönstret, ett å ö. gaveln och två i brödernas kor med de fyra evangelisterna, emellan vilka fönster hänger ett dyrbart kors med Kristusbild. (Se Ögtld I, s. 206, fig. 164.)

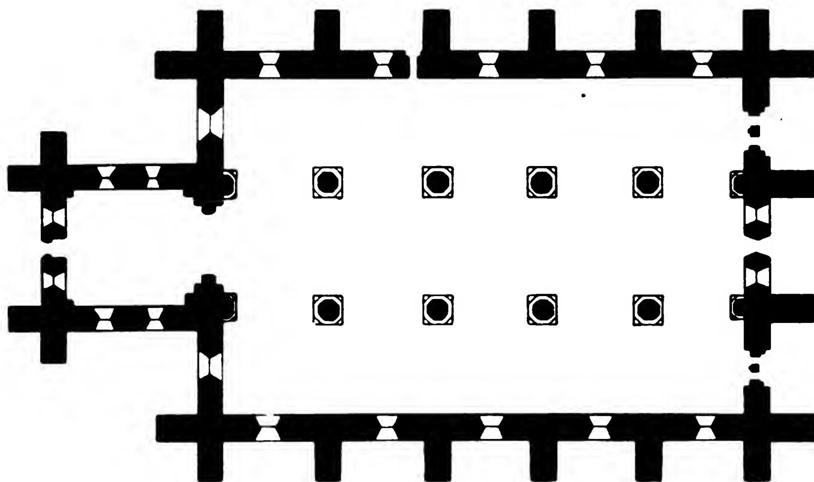
534. Fönsteröppningar i klosterkyrkan. Efter H. Hildebrand i Sveriges medeltid.

Altaret är där S:t Petrus altare en gång var samt har såväl å disken som sidorna fem kors. Sidorna äro antagligen gamla altarbord. Bakom altaret är ett plank, bakom vilket äro i n. fem biktceller med öppningar åt nunneklostret samt sakristian (forna vapenhuset), lägre belägen än koret. S. Birgitta hade föreskrivit, att den vägg, »som är bakom sätena i brödernas kor mot systrarna i norr skall ha fem vindögon nära jorden, genom vilka systrarna skola göra sitt skriftermål och taga Guds lekamen». Dessa fönsteröppningar påträffades vid senaste stora reparationen (fig. 534). Det altarskåp, som förr tillhört högkoret, hänger nu å väggen bredvid altaret. Å detsamma framställes i naturlig storlek S. Birgitta, sittande å en stol. Vidare framställes helvetet, i form av ett rovdjursgap, fullt av förtvivlade med bredvid varandra bedjande, skärselden, förlossningen samt förövrigt en bedjande påve, en konung, biskopar, nunnor och munkar. Flygeldörrarna ha vardera två avdelningar. Å den högra framställas de tre vise männens besök, Marias bebådelse och Elisabets besök hos henne samt Betlehemskrubban. Å den vänstra Herodes' barnamord; Maria med sitt barn, ridande den av Josef förda åsnan; Kristus lärande i templet; Marias sjuksäng och begravning samt Maria med barnet å armen i en blå sky omsvävad av musicerande änglar. Å dörrarnas yttre sidor synas spår av oljemålningar. Ett mindre altarskåp framställer jungfru Maria med barnet samt en nedanför knäfallande påve, biskop, kardinal, munk, abbe-

535. Altarskåp i klosterkyrkan.

dissa m. fl. Ett altarskåp, som förr tillhört stadskyrkan, framställer i olika avdelningar nattvardens instiftelse, Jesu bön i örtagården, hans undervisning i templet, jungfru Marias sjuksäng samt himmelsfärd. Å de fyra flygeldörrarna framställas i målningar invändigt Kristi intåg i Jerusalem och krämarnas utdrivande ur templet, Kristi fängslande i örtagården och Pilati handtvagning samt förövrigt skräckscener. Utvändigt ses nederst de fyra evangelisterna, en påve och tre biskopar. Skåpet har dessutom en undersats, som framställer Kristi nedtagning av korset, varförutom äro avbildningar av S:t Ambrosius med kräkla, S:t Gregorius med patriarkalkors, S:t Augustinus med kräkla och S:t Hieronymus med kardinalshatt utan stav. Under ett av altarskåpen är

536. Plan av klosterkyrkan.

från 1898 ett ekskrin. Inuti detta är ett med röd sammet och silverplåtar beklädt skrin, i vilket bl. a. förvaras, såsom det säges, återstoder av S. Birgittas och hennes dotter Katarinas huvudskålar (se Ögtld I, s. 143). Av altarskåpen är det mest bemärkansvärda det, som är förfärdigadt av den flamländske bildsnidaren Jan Borman, vilken levde omkring år 1500 (fig. 535). Närmare bestämdt framställes här i övre midtpartiet: jungfru Marias förhärligande och i avdelningen närmast därunder Marias död, till vänster därom: heliga släkten med det stående Kristusbarnet samt till höger om midttavlan S. Ursula med de elvatusen jungfrurna. Under dessa framställningar äro: fot-tvagningen, nattvarden och Getsemane. Den å skåpet inbrända stämpeln vittnar om dess brysselska ursprung. Dörrarna till altarskåpet sägas vara målade av den flamländske figurmålaren Jan van Coninxloo (se vidare J. Roosval: »Om altarskåp etc. ur mäster Jan Bormans verkstad i Bryssel»). Nya orgeln har sin plats vid ö. gaveln. Gamla orgeln var från 1833. Bland äldre föremål förvaras här en dyrbar vävnad, föreställande

537. Sal i Vadstena kloster.

Kristus på korset. Denna vävnad anses som det vackraste prov på gammaldags konstvävnad som torde finnas i Sverige. Den säges förut legat utbredd över den heliga Katarinas (Birgittas dotter) grav, men förvaras nu hoprullad i ett skåp, porträtt av S. Birgitta, en del mässhakar, bl. a. en sammetskorkåpa med Sturevapnet, bilder, vapen o. s. v. Ett broderadt altarbräm, som anses härstamma härifrån, förvaras i Statens samlingar i Stockholm.

I kyrkan äro flera av forntidens framstående personligheter begravna. Flertalet lämnade för dessa gravställen till klostret betydliga donationer. Så finnes en gravhäll efter drottn. Filippa († 1430, se Ögtld I, s. 169). Å midten av den slätslipade stenen föreställes Kristus korsfäst i naturlig storlek. Vänster om korsets fot är ett fyrdeladt vapen, varav två motsvarande fält innehålla tre lejon och två liljor. Över hjälmen är ett lejon. Denna grav var förr upphöjd över golvplanet. På samma sätt var det med k. Karl Knutssons andra gemål, drottn. Katarinas († 1450). Hans första gemål Birgitta (Bielke † 1436) hade även här sin grav med sten. En gravvård över hertig Magnus av Östergötland († 1595) är upphöjd över golvplanet. Den består av en stenkista, ovanpå vilken hertig Magnus i naturlig storlek ligger klädd i rustning, mantel och krona, med hopknäppta händer och tillslutna ögon.

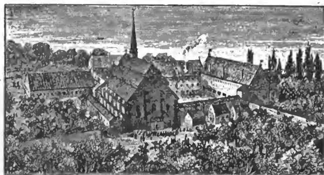

538. »Birgittas bönekammare», så uppkallad till hennes minne. Själv besökte hon aldrig sitt kloster. Målningarna äro från år 1580.

539. »Munkvilan.» Runsten.

Minnesvården, som är av marmor och sandsten, prydes förövrigt av fjorton kolonner och på sidorna av Sveriges och Vasaättens vapen samt de sexton anornas vapen. Vid en i början av detta århundrade företagen reparation fanns i graven en enkelt hopfalsad kopparkista, hängande å järnkedjor över vattendränkt mark. Å kistans lock läses: *M. D. O.* (Magn. dux. ostrog.) jämte hertigens valspråk *Auxilium meum a Domino.* I kistan låg ett skelett med obetydliga lämningar av en dyrbar svepning, som enl. sägen tillförene blivit skövlad (se Ögtld I, s. 274 och fig. 185, s. 275). Under en grå marmorhäll vilar från 1386 den mäktige och rike Bo Jonsson (Grip), hans son, herr Knut († 1406) och dennes hustru, fru Ermegard Bülow († 1421, se Ögtld I, s. 128, fig. 137). En annan sten är över riksr. Algot Magnusson († 1426). Stenen synes vara nedlagd i kyrkgolvet före herr Algots död. Å midten av densamma äro två snedstående vapen, av vilka det högra med tre sjöblad är det s. k. äldre Sturevapnet och det vänstra, deladt i två olika fält, tillhör släkten Natt och Dag, till vilken den yngre Stureslåkten hörde. Av övriga här begravna personer nämnas ridd. Svantepolk Knutsson († 1310), S. Britas son, ridd. och lagm. Birger Ulfsson († 1390) och flera av hennes barn, bl. a. S. Katarina († 1381), vidare Erengisle Sunesson, jarl († 1392), riksmarsken Erik Kättilsson(Vasa,†1396), marskalk Erik Puke († 1396), marsken och lagm. Karl Ulfsson till Tofta(†1407), ridd. och riksmarsken Sten Bengtsson († 1408), ridd. och lagm. Ivar N:son Röde († 1417), ridd.

540. Vadstena kloster i äldsta tid. Någon fullt äkta bild av klostret under medeltiden finnes icke. Denna avbildning är efter Strindberg: *Svenska folket*, och är, såsom det antages, sammanfogad efter en teckning från 1600-talet och efter befintliga klosterlämningar.

och lagm. Th. Stenson (Bielke, † 1425), riksr. Gust. Anundsson (Sture, † 1444) m. fl. av släkterna Blå, Krumedyk, Molteke, Bonde, Gylta, Griis, Stenbock, Leijonhufvud, Gyllenstjerna m. fl. Sistn. släktgrav är upphöjd. Medeltida gravhällar ha sin plats vid s. väggen och i no., yngre gravstenar vid v. väggen. Gångarna äro belagda med kalksten (fig. 536. Efter teckning i Antikv. Topogr. arkivet).

S:t Petri eller den gamla stadskyrkan, kallad Rödkyrkan, nedrevs år 1829. Redan före klostrets uppförande fanns här en sockenkyrka eller ett kapell invigt åt S:t Petrus. Stadskyrkan avbrann 1423, varefter ett nytt tempel uppfördes 1464, vilket även helgades S:t Petrus. Vid branden 1480 skadades detsamma, och först 1524 var den vid nämnda tillfälle betydligt förstörda ö. gaveln åter färdig. Skadades av eld åter 1550 men var iståndsatt 1577. En sakristia blev tillbyggd 1590.[1] Till östra gavelns förbättrande beviljades 1692 en allmän kollekt. Kyrkan bestod av ett långhus med rak altarvägg i ö. och ett fyrkantigt torn i v. Längden var 42 och bredden 20 m. Kyrkan fördelades av 5 par pelare i ett bredare och två smalare sidoskepp. De tolv fönsteröppningarna voro höga och lika avdelta. Betäckningen bestod av s. k. hålsten. Altarprydnaden var den ovannämnda, som nu finnes i Blåkyrkan. Predikstolen var i bildhuggeriarbete och hade å speglarna frälsarens och de fyra evangelisternas bilder. Orgelverket, om 20 st., var byggdt 1760, men redan därförut fanns ett annat orgelverk.

541. Portal från krigsmanshusstiden.

Tornet, som ännu kvarstår och begagnas för Blåkyrkans ringklockor är smalt, men har en ansenlig höjd. Det har ett lågt och platt tegeltak. Å tornets södra sida är en utbyggnad med en spiraltrappa av kalksten, vilken leder till klockrummet, varifrån stegar föra högre. Ringklockorna äro till antalet tre. Storklockan har inskriften J. H. S. och är från 1626. De två mindre äro inköpta

[1] Sakristian, som under ett par tiotal av år under 1800-talet användes till gymnastiklokal för elementarläroverket, nedrevs 1876.

från klosterkyrkan för en summa, motsvarande 500 kr. Å den större av dessa läses: *Soli Deo Gloria. Campana Monasterii Wadstenensis primum fusa A:o MCCCXCII, denuo, cura potentissimæ Principis Hedvigis Eleonoræ, Svecorum, Gothorum, Vandalorumque Reginæ, sumtibus renovata Holmiæ A:o MDCXCVIII.* På den mindre läses de två första verserna av Davids 95 psalm samt därunder *Refusa A:o MDCXCVIII* och på andra sidan: *Gloria in excelsis Deo. Me fecit Holmiæ Gerhardt Mejer.* På en av stadskyrkans år 1760 befintliga ringklockor fanns en inskrift i munkstil, som genom ålder blivit oläslig, och å en annan lästes: »Så vidt din klang och ljud af luft till öron föras, Gif Gud att hjertan må till helig längtan röras, Att väckas i Guds hus af himlastämmans ton, Till bättring, bön och lof för Zions konungs tron. Ps. 84.» Tornet räddades undan förstöring, enär klosterkyrkan saknade torn för ringklockorna. En del av långhusets bredvid tornet belägna del blev även bibehållen, och densamma anordnades i modern och i en med tornet oförenlig stil till skolhus och spruthus.

Bland kapell inom Vadstena under katolska tiden nämnas: Capella spiritus sancti, C. S. Petri, C. S. Jeorgii, C. Gertrudis och Eremitorium. Bland gillen omtalas Convivia S. Birgittæ och S:i Michaëlis, vilkas gillestugor uppbyggdes omkring 1486, ävensom Convivium S:i Gregorii.

542. Vadstena stads sigill från medeltiden.

Av *klosterbyggnaderna* kvarstå, som av det föregående framgår, delar (fig. 537—540). Om byggnadernas tillkomst se Ögtld I, s. 221. Vid reformationen och även senare togos klosterbyggnaderna väl till vara. Mot slutet av 1630-talet synes det som enskilda börjat bryta sten här, men detta förbjöds strängeligen år 1636 av förmyndareregeringen i skrivelse till landshövdingen och domkapitlet i Linköping. År 1640 började iordningställandet av nunneklostrets byggnader till krigsmanshus (fig. 541). Munkklostret blev, såsom redan nämndt, bostad för detsammas tjänstemän. Därvid uppfördes nya mellanväggar och munksalarna delades i mindre rum. Under senaste delen av 1600-talet anbefallde k. Karl XI, att två munkceller med möbler och allt skulle bevaras som minne av klostertiden. Denna befallning följdes till 1764, då nunneklostret befanns otillräckligt för krigsmanshuset. Såväl huvudbyggnad som flyglar påbyggdes eller, vad n. flygeln beträffar, åtminstone delvis ombyggdes. Sedan krigsmanshuset upphört, anbefalldes, att detsamma skulle användas till sjukhus för veneriskt sjuka i Östergötland, dock icke det gamla klosterhuset. År 1794 bestämdes, att detta beslut skulle sättas i verket. Oaktadt förbudet synes emellertid en av de gamla klosterbyggnaderna blivit använd till kurhus, då några mindre reparationsförändringar vidtogos. Kurhuset upplåts 1840 till länslasarett, där detta förblev till år 1909. I forna konventsalen skall, som redan nämndt, Birgittamuseet inrymmas. Genom k. brev av 1906 ha klosterbyggnaderna ställts till landstingets förfogande.

Heliga Birgitta, som genom sin skapelse, Vadstena kloster, så djupt ingripit i stadens öde, avled i Rom d. 23 juli 1373 (se Ögtlds I, s. 137).

Av fornminnen märkes en runsten, nu rest vid n. ändan av den klostermur, som slutar nära kyrkans sö. hörn. Ristningen utvisar, att den är rest av en son efter sin fader Åskil. En märklig guldbrakteat med runraden hittades här under 1700-talet och finnes i statens samlingar i Stockholm (se Ögtld I, s. 72). År 1917 ha undersökningar försiggått i den påträffade myntsmedjan, därvid hittats ett munktegel samt stycken av dylika, metallstycken och slagg samt en mängd större spikar.

Stadens vapen innehåller h. Birgitta, sittande med en bok framför sig, i vilken hon skriver. Bakom synes bokstaven W (fig. 542).

Rättelser, tillägg och under tryckningen bekantvordna förändringar.

Sid. 11, rad 11 nedifrån står Nykvarn, läs: Kungskvarn.

28. I anledning av omorganisationen av fögderiförvaltningen har k. m:t år 1917 fastställt följande indelning av länet i landsfiskalsdistrikt och fögderier (häradsskrivaredistrikt) att tillämpas fr. o. m. den 1 jan. 1918:

Kind och Ydre härads fögderi, omfattande Kinds distrikt, som består av förutvarande Kinds södra distrikt, Kinds norra distrikt, som består av förutvarande Kinds härads norra distrikt, och Ydre distrikt, som består av förutvarande Ydre härads södra och norra distrikt.

Linköpings fögderi, omfattande Linköpings distrikt, som består av förutvarande Åkerbo och Hanekinds härads distrikt, Bankekinds distrikt, som består av förutvarande Bankekinds härads distrikt, Skärkinds distrikt, som består av förutvarande Skärkinds härads distrikt samt Västra Husby och Drothems socknar, vilka sistnämnda dock icke tillhöra detta fögderi, samt Valkebo distrikt, som består av förutvarande Valkebo härads distrikt.

Mjölby fögderi, omfattande Vifolka distrikt, som består av förutvarande Vifolka härads distrikt med undantag av Normlösa och Västerlösa socknar, vilka dock tillhöra fögderiet, Lysings distrikt, som består av förutvarande Lysings härads distrikt, Göstrings distrikt, som består av förutvarande Göstrings härads distrikt.

Motala fögderi, omfattande Motala distrikt, som består av förutvarande Aska härads norra distrikt, Vadstena distrikt, som består av förutvarande Aska härads södra distrikt samt förutvarande Dals härads distrikt, Bobergs distrikt, som består av förutvarande Bobergs härads distrikt, och Gullbergs distrikt, som består av förutvarande Gullbergs härads distrikt samt Normlösa och Västerlösa socknar, vilka dock, såsom nämnts, höra till Mjölby fögderi.

Finspångs fögderi, omfattande Reijmyre distrikt, som består av förutvarande Regna och Skedevi distrikt, Finspångs distrikt, som består av förutvarande Risinge distrikt och Vånga socken, Hällestads distrikt, som består av Godegård, Tjällmo och Hällestads socknar, samt Bråbo distrikt, som består av förutvarande Bråbo härads distrikt samt Krokeks socken i Lösings härad.

Norrköpings fögderi, omfattande Vikbolands distrikt, som består av förutvarande Björkekinds och Östkinds häraders distrikt, Valdemarsviks distrikt, som består av Ringarums och Gryts socknar samt Valdemarsviks köping, Skönberga distrikt, som består av Skönberga, Mogata, Börrums, Skällviks och S:t Anna socknar, samt Lösings distrikt, som består av förutvarande Lösings härads distrikt utom Krokeks socken samt förutvarande Memmings härads distrikt. Till detta fögderi höra jämväl Västra Husby och Drothems socknar.

62. *Lindenäs* såldes 1913 av bruksp. O. Lundqvist till K. W. Ribers. Hit hör hälften av den i Vättern belägna Sandön. Godset har eget elektricitetsverk, drivet av vattenturbin, vars vatten har sin uppkomst i större källor å hithörande ägor. Gården har reaktionsfri Ayrshirebesättning, varav en del djur härstamma från import (se Motala sid. 1053).

69. A. Hansson har sålt Stavlösa till K. E. Sonesson från Halland.

74. *Tranberga* söderg. såldes 1917 av F. L. Bengtson till Alb. Larsson. *Östervarvs* lillg. såldes 1917 av Alb. Larsson till Ax. Petersson, Österstad.

81. *Vinnerstad*, 1 m. österg. ägdes i början av 1800-talet av rusth. Bengt Larsson. Sonen och sonsonen ägde efter varandra gården, men såldes 1867 till Per Sandbergh, som år 1874 även köpte 7/8 m. västerg. Sistn. gård tillh. 1798 fabrik. Fischer samt ärvdes av barnbarnen, bland dem kyrkoh. Fischer, Varv, m. fl.

84. *Blommedal* såldes 1917 till fabrik. Enok Schenholm.

88. *Äskeberga.* K. J. och Er. Viklander ha sålt sin egendom här till förvaltaren Gunnar Westin.

114. *Sinnerstad* såldes 1916 av ing. Schreiber till Karl Ax. Karlsson, Tuttorp. Svinstad såldes 1916 av kantor Osk. Gustafsson, Grebo, till K. A. Karlsson. Tuttorp med Orminge i Värdsberg och dith. kvarn o. såg såldes 1916 till Karl Ax. Karlsson o. Emil Karlsson.

124. *Björntorp.* År 1917 sålde Hugo V. Petersson sin gård här till Karl Augustsson.

163. *Hjälmsäter.* Såldes 1916 till agronomen Hugo Sandberg.

174. *Svensksund* såldes 1916 till Magn. o. Erik Petersen från Danmark.

179. *Gisselö.* Ivar Liljedahl sålde 1917 sin gård här med kvarn till Ivar Karlsson.

183. *Rönö.* Grossh. Anton Hammarlöw, vars fader ägde Tängetorp, skänkte på sin 60-årsdag 1912 till Rönö församling 10,000 kr. för skilda välgörande ändamål.

184. *Loviseberg* m. m. såldes 1913 av Alb. Petersson till fabrik. J. W. Eklöf.

187. *Vintersbo* m. m. är sålt till bankdir. Karl Ahlström och byggmäst. E. Eriksson, Norrköping.

191. 2 m. *Fristad* och *Skårby* såldes 1917 till P. E. Andersson. 1 m. *Fristad* såldes s. å. av A. Jakobsson till P. E. Andersson.

192. *Mems* säteri såldes 1916 av J. L. v. Saltza till Hugo Johansson, Norrköping.

211. *Pattviken* såldes 1916 till fabrik. Georg Hultner.

217. *Kårby.* K. T. Pettersson († 1917) sålde 1916 egendomen till K. W. Ribers, Lindenäs, som 1917 sålt den, sedan en del torp och skog undantagits, till K. Månsson.

224. A. Gustavsson försålde sin gård i *Hageby* 1914 till E. Jakobsson, Lönsås.

228. Vid L. Berga i Klockrike s:n har anträffats ett trepanerat kranium från äldre järnåldern.

233. *Hållingstorp* såldes 1916 till trävaruhandl. J. A. Johansson.

237. *Stockhem,* numer kalladt *Stråken.* Ägdes till 1914 av P. J. Berglund, därefter av Alb. Petersson samt från 1917 av Leo Wiedersheim-Paul. Har el. kraft o. belysning från Nordsjö gård.

267. År 1917 beslutade församlingen om inköp av *Ättetorp* till komministerboställe.

272. *Ö. Eneby* kyrka skall nyrestaureras. Ur förslaget härom av år 1917 av arkitekten Erik Fant nämnes följande: Vid arkitektens undersökning av kyrkan ha å valv funnits fragment av målningar upp till takfotshöjd på inre putsen, efter allt att döma från mycket tidig medeltid. På vissa ställen kunde skönjas övre delen av stora figurer samt en runinskrift. Även ett fönster från denna tid finnes kvar, väl bibehållet. Inre smygen har kvar en väl bibehållen målning. Kallingska koret i kyrkan antages härstamma från 1600-talet. 1719 brändes kyrkan av ryssarna, varvid tak och alla inredningsföremål från äldre tid förstördes, utom predikstolen, som är en 1600-talspjäs, samt en nu i Statens Hist. museum befintlig medeltida dopfunt av tidig Gottlandstyp. Troligen blev ej kyrkan iståndsatt förrän 1775. 1896 genomgick kyrkan en genomgripande restaurering. Från denna tid härleder sig putsen och målningarna å väggarna och på valven, utförda av dekorationsmålaren Stenberg i Norrköping. Restaureringsförslaget, som preliminärt slutar på 20,000 kr., upptager bl. a. vidtagandet av följande förändringar. Ett igenmuradt fönster i korets södra mur återupptages, väggar och valv skrapas, vattenrivas och avfärgas invändigt och korvalvet förses med dekorativ målning. På de främsta bänkskärmarna uppsättas två gamla pyramider. Överintendentsämbetet anser, att föreliggande förslag, som går ut på att i möjligaste mån neutralisera de mindre tilltalande åtgärder, som år 1896 utförts i kyrkan, torde komma att giva kyrkans inre ett mera lugnt och allvarligt utseende, varför med smärre förbehåll restaureringsförslaget godkännes.

304. *Häckenäs* med Kattorp såldes 1916 till Birger Petersson.

308. *Fylla* såldes 1917 till dispon. John Nilsson.

398. *Kårtorp* såldes senare till direktören A. Andersson, Kisa, samt hans son T. Andersson.

411. *Gullbergs härad,* se Vifolka h:d, sid. 858.

428. *Sjöbacka* såldes med tillträdesrätt 1917 av Olof Jungars till Gust. Werner. *Säby,* kalladt Ljungs-Säby, övergick 1916 i Ivar Werners ägo, som då inköpte Gust. Werners andel.

443. *Vreta klosters kyrka* invigdes efter fullbordad ombyggnad d. 21/10 1917. De förändringar, vilka kyrkan i huvudsak undergått, äro, att den rappning, som sedan 1700-talets midt täckte de fogstrukna kalkstensmurarna, borttagits, samt att alla fönster och portaler från medeltiden blivit återställda efter de förstoringar av fönstren och portarnas infattning i tegel, som kommo till stånd under 1800-talet. Å s. och ö. framsidorna ha tillkommit små smygar med blyinfattadt glas. Kyrkans plåttak har ersatts med tjärkokad ekspån. Gravkoret har försetts med en lämpligare huv och spira. Vapenhuset har fått en med kopparbeslag försedd port i empirestil, under det de andra portarna äro av breda ekplankor med järnbeslag (av Petrus Forsberg) i medeltida stil. Triumfbågen har prydts med det gamla krucifixet. Korsarmarna sluta sig till koret under valvbågar, som långliga tider dolts av mursten och puts men nu åter öppnats. De igenmurade nischerna med sina pisciner äro återupptagna. Ö. korväggens gamla fönsteranordning är återställd. De å sid. 444 omnämnda målningarna i det medeltida koret hava åter-tällts o. s. v. Alla nyinsatta stenar ha blivit märkta och rekonstruktionerna betecknade med »Rk». Allt det nu utförda arbetet synes på det lämpligaste sätt förena sig med det uråldriga i kyrkan. Ledare av arbetet har varit prof. S. Curman. Överintendentsämbetets kontrollant har varit arkitekten E. Fant, som under 2 1/2 år dagligen övervakat arbetets alla delar. Kostnaden har uppgått till omkr. 150,000 kr., därav från offentligt håll lämnats omkr. 90,000 kr. Av enskilda ha de största bidragen lämnats av konsuln Helge A:son Johnsson samt av medlemmar av släkten Egnell, bördig från Vreta kloster. Bland andra gåvor är ett antependium och två mässkrudar, utförda av Ruth Hallberg, skänkta av bankdirekt. Jonn O. Nilson. Kronor äro skänkta: en av prof. Curman och två av C. A. Beckman, Kungsbro, de senare efter ritning av E. Fant, ciselerade av Bernh. M. Linder, o. s. v.

Klostret har därjämte till en del utgrävts och i visst avseende återuppstått. Den återuppståndna delen sluter sig till korets n. korsarm. Det närmast kyrkan belägna rummet var under klostertiden sakristia. I övra våningen gick klostrets sovrum fram till koret, dit man kom ned genom en ännu i korväggen synlig dörr. Denna del har återuppförts till gamla höjden och så långt, att transformatorn till kyrkans elektriska ledning kunnat inrymmas, där gamla sakristian var belägen. Till två i övra våningen inredda rum leder den delvis gamla, delvis återställda trappa, vilken nunnorna använde, då de gingo till de nattliga mässorna. I det ena av dessa rum, vars tunnvalv av trä blivit prydda av Fil. Månsson, äro i nischer uppställda äldre träskulpturer, bl. a. en madonna från 1100-talet. Det andra rummet är nya sakristian.

456. *Veda* äges 1917 av J. A. Durling.

499. *Hovgården*. Större delen av egendomen såldes 1917 till K. G. Hedmark, näml. tre delar å resp. 2 5/8 samt de övriga å 1 4/18.

543. *Varby* är sålt till Gust. Petersson.

551. *Hov* jämte Skrukeby, 1/2 m., såldes 1917 av D. till P. A. Petersson.

584. *Hanekinds härad:* Raden 25 utgår årtalet 1889.

588. *Lera*. 1 1/6 m., såldes 1917 av fru Malkina Johansson och Sigr. Johansson till H. Karlsson.

666. *Kisa kyrka* fick 1915 ny mässhake med mönster kompon. av Agnes Branting. Är av violett blommigt siden med foder av ljusrödt siden. Å framsidan ett grekiskt kors broderadt i guld och silke med en dubbelsol med Kristusmonogram. I skärningspunkterna av korsarmarna 4 stiliserade röda rosor med evangelisternas tecken. Korset smyckas med gröna hjärtan samt guldhjul och evighetsringar. Gamla mässhaken, svart sammet med kors, sol och allseende öga i silver var 1813 given av Måns Hemmingsson o. Eva Andersdotter. En äldre mässhake av vitt, blommigt siden med bred bård i förg. och guld, baktill Kristus å korset och framtill i förg. metall årtal 1746 och begynnelsebokstäverna å givarnas namn: kommendörkapt. Magn. Grubbe och hans fru Krist. Fredr. v. Goltz († 1770 å Följngsö).

690. År 1915 hittades ytterligare ett tidigt mynt i Högabacken, detta prägladt för Alfred den store (871—901).

704. *V. Eneby kyrka*. Altarskåpet är förnyadt 1914 å A. Norblads ateljé (Stockh.) och är uppsatt å altartavlans plats.

716. *Jättingstads krong.* såldes jämte en del av Haddetorp 1917 av Em. Lejons stbh. till Birger Fredriksson.

733. *V. Tollstads s:n.* De år 1916 påbörjade undersökningarna, vilka omnämnas å denna och följande sida, hava 1917 fortsatts. Därvid har den å sid. 734 omnämnda byggnaden blottats och befunnits ha en yta i ö. och v. av 16,4 × 9,3 meter med murar av full manshöjd och därunder. Ingång finnes dels midt på v. gaveln, dels på s. sidan närmare ö. gaveln. Golvet synes vara av stampad lera. På grund av ett utanför byggnaden hittadt sådant bäcken, som i katolska kyrkor användes för prästernas tvagning m. m, framgår, att byggnaden varit använd för kyrkligt ändamål. Bl. a. blottades här en präktig, omsorgsfullt arbetad stengrav, dock utan varje tillstymmelse till ben, vilka väl få antagas blivit förflyttade. Längst ned på bottnen anträffades emellertid en mindre rulle av blyband, omkr. 20 millimeter bred med runinskrift å tre rader. Då tydningen av runinskriften måhända ännu icke på långt när torde vara slututförd, anföres här icke något om densamma. Med säkerhet säges, att ytterligare två — måhända något mindre — stenkistor funnits inom byggnaden. Dessa tre sarkofager upptaga tillsammans så stort utrymme, att det måste antagas, att byggnaden varit använd icke till vanlig gudstjänstlokal utan till gravkapell. Å ett av de granitblock, som tillhöra kapellets grund, återfinnes en hällristning, bestående av ett skepp och en skålformig fördjupning Vid kvarnen, något ovan Alebäcken ävensom å ett par andra platser återfinnas lämningar av stenhus. På en liten ö i Alebäcken finnes en vall av jord, lera och en mur av kalksten, antagligen lämningar av någon befästning. Undersökningarna komma att fortsättas och ledas såsom hitintills av arkivarien O. Frödin.

778. År 1917 sålde Viking Landegren sin gård *Hageby* med *Vret* till Karl Hansson. En del av *Hollstad* såldes 1917 av Sam. Petersson till J. F. Karlsson.

802. *Sund*, 1/3 m., 126 h., är sålt av bröderna Arvidsson till insp. Eskil Andersson.

804 och 812. K. m:t har 1917 bestämt, att komministertjänsten i *Skärkind* indrages från 1/5 1918 och att vid nuv. innehavarens avgång av kyrkoherdetjänsten i Gistad detta pastorat och Skärkinds pastorat framdeles enl. k. m:ts bestämmelse förenas till ett pastorat, benämnt efter de båda socknarna.

849. *Östergötlands folkhögskola*. Under vinterkurserna 1916—1917 besöktes folkhögskolan av 26 elever, varav 24 från Östergötland. Vid landtmannaskolan fullföljde 14 elever kursen. I sommarkursen, första årskurs av kvinnlig folkhögskola, deltogo 40 elever, varav 32 från länet.

Inkomster och utgifter under året balanserade å kr. 51,395: 31. Under hösten 1916 installerades i skolans samtliga byggnader och lokaler elektrisk belysning, vartill kraften tagits från den skolan tillhöriga kvarnen, som därför försetts med en ny turbin m. m.

879. *Sundby* såldes 1917 av stbh. till Alfr. Andersson, Gottlösa.

1080. *Mjölby* förklarande som stad har ännu i januari 1918 icke försiggått.

I bokhandeln finnes att tillgå:

ÖSTERGÖTLANDS HISTORIA

AV

ANTON RIDDERSTAD.

Ur tidningspressens omdömen om nämnda verk anföras här följande:

»**Östergötlands historia från äldsta till nuvarande tid» är titeln på ett arbete av kapten Anton Ridderstad, som nyligen börjat publiceras å P. A. Norstedt & Söners förlag. Författaren, skaparen av Östergötlands museum, synes genom sitt föregående arbete om Östergötland, det år 1875—79 utgivna »Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon», vara väl skickad till uppgiften att skildra vår provins' öden genom tiderna. — — —**

Författaren till denna skildring av vår provins' historia har allvarligt strävat efter att hålla sig till de senaste resultaten på den arkeologiska forskningens områden. Under hans ledning skall vandringen genom Östergötlands forntid och nutid bli en intressant konfrontation med våra förfäder, deras hem och husseder, deras tro och öden. Det första häftet lovar en sakrik och gedigen historiebok, väl skriven och pålitligt underrättad, som har en uppgift att fylla för både stad och land inom vårt landskap. Tryck och illustration äro omsorgsfullt utförda, format och papper värdiga ett historieverk.»

Norrköpings Tidningar.

»**Det är resultatet av ett långvarigt, omfattande och grundligt arbete, som i detta verk erbjudes allmänheten. Tack vare det ökade intresse, med vilket vetenskapsmännen bedrivit fornforskningen just inom Östergötland, föreligger ett rikt material, och det är av detta material samt av resultaten av egna forskningar, som författaren åstadkommit detta enastående verk. Att hans arbete först och främst, ja, uteslutande bäres av intresse för forskningen och kärlek till hembygden, framgår av både detta och föregående verk samt av de avsevärda uppoffringar det kostat.**

Ovanligt rikt illustrerat, som arbetet är, kommer det utan allt tvivel att bliva en rik källa till nöje, en värdefull bok icke blott för varje östgöte utan för alla som intressera sig för vårt lands rika skatter både från forntid och nutid.»

Östgöta Correspondenten.

»**För den sakrika och fängslande framställningen har författaren tillgodogjort sig den vetenskapliga forskningens resultat. — — —**

Säkerligen skall varje för sin hembygd och dess historia intresserad östgöte söka förskaffa sig detta värdefulla arbete, som ej heller bör saknas i något allmänt eller skolbibliotek.»

Östgöten.

»**Kapten Anton Ridderstad utger nu ett stort, rikt illustreradt arbete över Östergötland. — — —**

Ett sådant borde finnas över varje svenskt landskap, och till sådant skulle riksdagen lämna anslag. Det vore mera fosterländskt och mera nyttigt än att offra penningar på resenärer i Tibet, Sydafrika m. m.»

Sm.

»**En vacker gärd åt hembygden lämnar kapten Anton Ridderstad i det stora arbete *Östergötland*, varav de två första häftena i dagarna ha utkommit. Förf:s litterära påbrå är väl kändt, likaså hans egen personliga insats för östgötaminnenas bevarande genom skapandet av Östergötlands museum. — — —**

Det bör framför allt erkännas, att förf. nedlagt en mycket stor förtjänst genom sin oförtröttade iver att samla och framföra så mycket historiskt stoff om Forn-Östergötland som möjligt. Han har icke nöjt sig med de i litteraturen tillgängliga upplysningarna utan han har direkt från specialforskare inhämtat upplysningar, som hittills ej publicerats. — — —

Vad här sagts, får icke fattas så, som nöjde sig förf. med att flitigt sammanställa andras undersökningar. Tvärtom, han har gärna sin personliga mening och tvekar inte att uttala densamma, även med risk att möta opposition. Sålunda vill han uppvisa, att Rökstenens ristare, Bjare i Öja, varit den s. k. svenska runradens uppfinnare, och från en annan runsten sluter han bestämdt, att månggifte denna tid rådt i Sverige. — — —

Arbetets yttre utstyrsel är mycket förtjänstfull.»

Carl Hallendorff
i Svenska Dagbladet.

»*En östgötes livsverk. Östergötlands historia av Anton Ridderstad.* Kapten Anton Ridderstad, en av sönerna till den bekante författaren och politikern C. F. Ridderstad, ägnade sig redan i sin ungdom åt historiska och topografiska studier av sin hembygd. Så utgav han under senare hälften av 1870-talet ett »Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon» över Östergötland.

Hans kärlek till hemprovinsen, dess forntid och nutid växte sig med åren allt starkare och satte så småningom frukt dels i skapandet av Östergötlands museum, dels i insamlandet av nya uppgifter om och från landskapet. Och när ett rikt och omfattande material var hopadt, satte han sig ned för att skriva »Östergötlands historia».

Det var icke hans mening att utge en ny upplaga av sin äldre provinsbeskrivning. Ramen hade betydligt vidgats, och det var hela östgötabygdens historia från äldsta tider till våra dagar han ville lämna, en vandring genom dess forn- och nutid, en skildring av förfädrens hem och husseder, tro och öden.

Verket föreligger nu färdigt i åtta häften, det sista ett digert dubbelhäfte. Inalles omfattar det bortåt 700 trycksidor samt är synnerligen rikt illustreradt. Förf. har användt alla de vetenskapliga forskningar och rön, som blivit utförda under tidernas lopp, icke minst under de senaste årtiondena, men han har ej nöjt sig med att flitigt sammanställa andras undersökningar. Han har forskat, samlat och bearbetat på egen hand, och han har även vid framställandet av andras forskningar låtit sin subjektiva mening lysa fram.» — — —

Stockholms Dagblad.

»Med detta häfte föreligger nu detta historiska verk färdigt. Inalles omfattar det bortåt 700 trycksidor samt är synnerligen rikt illustreradt. — — — Och han har också i detta verk åstadkommit ett beståndande monument över en östgötes varma kärlek till hembygden, hans brinnande intresse och flit att för nu verkande och kommande släktled bevara bilden av det forntida och nutida Östergyllen.»

Norrköpings Tidningar.

»Intressant är framställningen, antingen den rör sig om gammal eller ny tid, och alldeles visst blir denna Östergötlands historia en värdefull kodex för kunskapen om den gynnade provins, åt vilken arbetet med hängivet nit är ägnadt.»

Östgöten.

»Kapten Anton Ridderstad har redan förut genom sin gärning för all framtid beredt sig ett högt aktadt namn i provinsen Östergötlands annaler. För omkring fyra årtionden sedan utgav han en utförlig, på omfattande källstudier grundad historisk, geografisk och statistisk beskrivning över Östergötland, och efter ytterligare något årtionde lade han grunden till *Östergötlands museum*, vilket under hans ledning på kort tid växte fram till ett av vårt lands allra förnämsta och rikhaltigaste ortsmuseer. På grund av vidriga omständigheter — särskildt saknaden av egna utställningslokaler — har museet under senaste årtiondet ej varit till det värde för provinsen och för vår befolkning, som förhållandet *kunnat* vara, om stiftarens avsikter därmed kommit att fullföljas. Man måste därför på det livligaste beklaga, att kapten R. för något tiotal år sedan ansåg sig böra lämna ledningen av den värdefulla institutionen, på vars tillkomst han offrat så mycken arbetskraft och så mycket kärleksfullt intresse. Efter att ha frånträdt ledningen av Östergötlands museum har kapten R. med all iver återupptagit sitt historiska forskningsarbete och kommer att efter hand offentliggöra frukterna därav i ett stort anlagdt samlingsverk. Början är gjord med *Östergötlands historia*, som nu i sin helhet utkommit från trycket. Fortsättning skall bli en *Östergötlands beskrivning* o. s. v. — — —

Under de senaste tio åren ha provinshistorierna blivit föremål för ett alltmera omfattande forskningsarbete. Detta har naturligtvis en utomordentligt stor betydelse, ty noga taget, kan man först sedan dessa ortshistoriska arbeten föreligga färdiga vänta sig en fullt vetenskaplig, exakt och detaljrik framställning av hela Sveriges historia. Ett i hög grad värdefullt bidrag till förut befintliga provinshistorier har lämnats av Anton Ridderstad i och med hans 'Östergötlands Historia', varav sista häftet utkom strax före jul. I och med detta föreligger verket komplett i åtta häften med tillsammans omkring 700 trycksidor.

Först som sist bör fastslås, att härmed erhållits ett hist riskt arbete av fullödigt värde. Ett särdeles noggrant forskningsarbete synes ligga till grund för detsamma. Förf. har tydligen icke skytt någon som helst möda, när det gällt att erhålla fullkomligt detaljerade upplysningar, och han har ingalunda nöjt sig med de senare årens forskningsresultat, utan har själv vädjat till de ursprungligaste källskrifterna. I snabbt skisserande drag ger han en fullgod skildring av Östergötlands historia från hedenhös fram till våra dagar. Det blir till en sannsaga denna framställning av östgötabygdens underfulla öden! En gång hände det ju t. o. m. att världshistoriens trådar där löpte samman. Det var under de beryktade striderna mellan konung Sigismund och hertig Karl då det gällde, om katolicismen åter skulle få höja sitt baner inom svenska landamären. Hade det blivit fallet — ja, då hade väl säkerligen vår senare storartade insats i världshistorien aldrig ägt rum. —

Utom på det specifikt historiska området, rör sig förf. med stor skicklighet exempelvis på topografiens, arkeologiens och den rena litteraturhistor.ens områden.

Men framför allt — ur detta arbete lyser med varje utarbetad detalj fram en hjärtevarm kärlek för hembygden, för dess skiftande öden i sägn och sång tiderna igenom. Denna har dock ej i någon mån förvillat förf., utan han har forskat och sovrat tills han varit i stånd att skänka oss detta gedigna och sakrika historiska arbete med sin fullt exakt vetenskapliga framställning. När vi så härtill foga, att skildringen är populär och att utstyrseln med sin rikedom på fint reproducerade porträtt är smakfull, torde man kunna förutspå att arbetet skall vinna terräng långt utanför de speciellt intresserades krets.

Och det må vara tillåtet att säga, såsom uttryck av tacksamhet från en gammal östgöte, att författaren genom detta sitt senaste värdefulla arbete gjort sig ytterligare förtjänt av sina 'landsmäns' varmaste erkänsla. Vad han här åstadkommit — liksom förut genom skapandet av Östergötlands museum — skall tillförsäkra honom en plats bland de söner av Östergyllen, vilka en framtid skall hedra såsom de, vilka mer än andra gagnat och hedrat sin födelseprovins. Kapten R. har i sitt verk rest sig ett *monumentum œre perennius.*»

(*Bengt Hägge*
i »Halland».)

